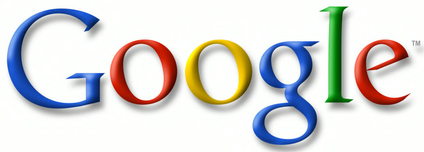
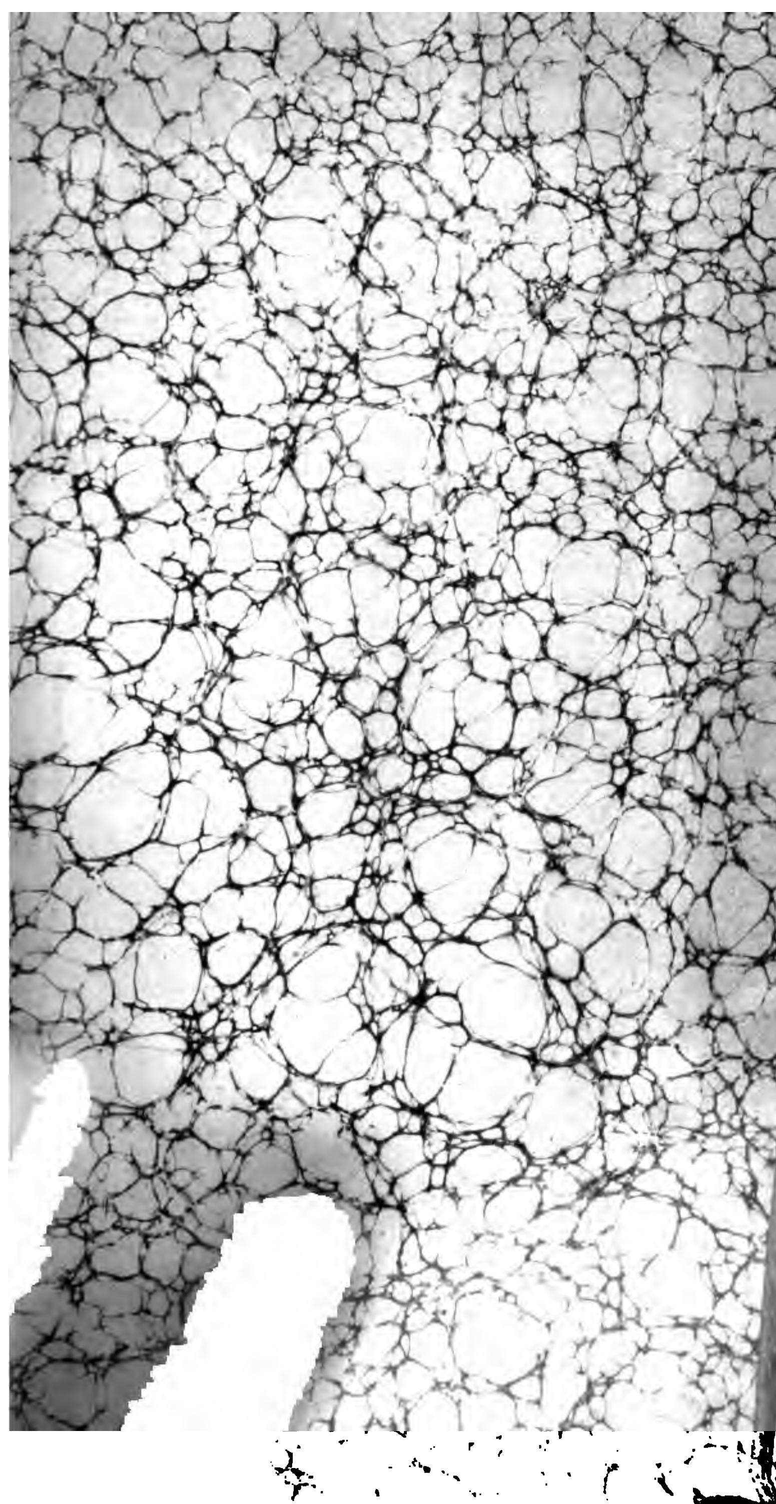

UNIVERSITY of MICHIGAN
GENERAL LIBRARY
OCTAVIA WILLIAMS BATES
BEQUEST

M. ANTONII MURETI

OPERA OMNIA,

Ex MSS. *aucta & emendata,*
cum brevi annotatione

DAVIDIS RUHNKENII.

TOMUS III.

LUGDUNI BATAVORUM,
Apud SAMUEL. ET JOHANNEM LUCHTMANS,
MDCCLXXXIX.

CONTINENTUR

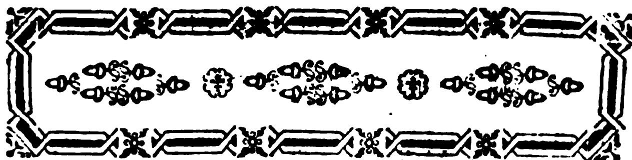
VOLUMINE III.

M. ANTONII MURETI

IN

SENECAM

SCHOLIA.

M. ANTONII MURETI

IN

PRIMUM LIBRUM

DE BENEFICIIS SCHOLIA. (*)

INTER *varios*] Magna hominum pars casu potius, quam ratione aut consilio vivere videtur, &, nullo certo fine sibi proposito, huc atque illuc vagari: cum tamen & res ipsa clamet, & sapientissimi homines, Isocrates in epistola ad Jasonis liberos, Aristoteles libro primo ad Nicomachum, & alii jam pridem monuerint, vitam plenam errorum ac perturbationum fore, nisi habeamus certum aliquid quo tendamus, & ad quod omnia dirigamus. Et hoc est quod poëta satyricus exclamat:

Est aliquid quo tendis, & in quod dirigis arcum:
An passim sequeris corvos testaque lutoque?

Non igitur mirum est, vitam temere inconsulteque viventium multis ac variis erroribus agitari: quorum nullum nocentiorem esse ait Seneca, quam quod beneficia neque dare scimus, neque accipere. Beneficiorum enim vicissitudine vita maxime continetur.

Ista enim perierunt] Qui Latini sermonis periti intelligentesque sunt, quos quotidie pauciores esse quam credideram animadverto, facile sentiunt, vocem *ista* huic loco

(*) *Horum* Scholiorum Editionem, post Mureti mortem, curavit elegantissimus ejus discipulus, Franciscus Bencius, Romae 1585. fol. Vide Fabricium Bibl. Lat. T. II. n. 112.

loco non convenire. Vetus liber meus habet, *istum enim*. Lego, *Jam tum enim*

Nomina facturi]. Pecuniam foeneraturi.

Vasa] τὰ σκεύη ita vocantur bona omnia quae non sunt soli.

Inquirimus] Melius in quibusdam veterib. libris, *anquirimus*.

De quo queri revera] Jam pridem docui legendum, *Decoquere vero*

Reddit enim beneficium qui libenter debet] Id est, qui cum alia ratione gratiam referre non possit, voluntate saltem & confessione gratus est. Pertinet huc nobilis ille Ciceronis locus ex oratione pro Plancio: *Dissimilis est pecuniae debitio & gratiae. Nam qui pecuniam dissolvit, statim non habet id quod reddidit: qui autem debet, aes retinet alienum. Gratiam autem, & qui refert, habet: & qui habet, eo ipso quod habet, refert.* De quo disputantur quaedam apud Agellium capite quarto libri primi.

Multos experimur ingratos] Deprehendimus, cum tamen ejus rei nulla in nobis culpa sit. Sed plures facimus ipsi.

Exprobratores exactoresque] Beneficium autem qui sine causa exprobrat, quod beneficium fuerat, injuriam facit: qui exigit, ostendit, non beneficium fuisse, sed creditum.

Alias leves] Et sic ostendimus, nos, id quod fecimus, fecisse ἀπροβουλεύτως.

Alias querули] φιλαίτιοι, μεμψίμοιροι, & statim quiritantes atque ingratum vocantes, si is qui nobis gratiam debet, ullam vel levissimam bene de nobis merendi occasionem praetermiserit.

Aut leviter rogari aut semel] Vetus autem dictum est, *nihil carius emi quam quod precibus emendum est.*

Suspicatus est] Eleganter in hoc hominum genus Martialis:

> *Durum est Sexte negare cum rogeris:*
> *Quanto durius antequam rogeris.*

Aut distulit, aut timide negavit] Legendum e libro vetere, *Aut distulit, id est, timide negavit.* Etenim qui differt, genere quodam negat, sed aperte negare non audet. Saepe autem ingenui homines aperte ac simpliciter negantem facilius ferunt. Martialis:

Mutua

Mutua te centum sestertia, Phoebe, rogavi.
Cum mihi dixisses: Exigis ergo nihil.
Inquiris, dubitas, cunctaris. meque diebus
Teque decem crucias. Jam roga, Phoebe, nega.

Idem,

Primum est, ut praestes si quid te Cinna rogabo:
Illud deinde sequens, ut cito Cinna neges.
Diligo praestantem: non odi Cinna negantem.
Sed tu nec praestas, nec cito Cinna negas.

A nolente] Legendum, *a negligente.*

Ab hac tam effusa liberalitate] Liber vetus, *benignitate.*

Cunctanterque illos ipsos] Ineptus aliquis locum hunc de industria depravarit necesse est. Rectissime enim erat in aliis: *Et cuncta interque illa ipsos.*

Quibus turpe est] Emenda ex vetere libro: *Quibus ita demum turpe est non reddere, si & licet*

Ipsosque qui non fuisse mallent, esse patitur] Puto, sublata negatione, legendum, *ipsosque qui fuisse mallent.* *Fuisse* autem est, amplius non esse, periisse, ut in illo, *fuimus Troes, fuit Ilium*, & in illo Plautino, *Ita fuit pene Phronesium.* Sic quos significare volebant mortuos, *vixisse* dicebant.

Tunc est virtus] Alii, *Nunc est virtus*, quod non damno. Meus liber vetus habet, *Haec est virtus.*

Qui beneficium non reddit, non magis peccat quam qui non dat citius.] Vox *citius* redundat, & sententiam corrumpit. Neque enim hic de beneficio citius aut serius dando, sed simpliciter de dando reddendoque agitur. Aut igitur delenda est, aut, quod magis puto, pro *citius* legendum, *Attius:* ut duos versus, quos statim subjicit, Attii esse intelligamus.

In priore versu] Aristoteles libro primo Rhetoricorum de sententiarum usu disputans, tradit, nobiles & vulgo celebratas sententias interdum evertendas & confutandas esse: quod veteres & saepe & eleganter factitarunt: nostra aetas, ut alia, ita hoc quoque vel exercitationis vel ornamenti genus neglexit: postquam, ut bene vivendi, sic bene dicendi praecepta tenere quam exercere maluimus. Sic Cicero reprehendit versum illum Euripidis,

quo vitam humanam fortuna, non sapientia, regi dixerat: sic praeceptum Biantis, ut ita amaremus tanquam osuri: ita odissemus tanquam amaturi. Sic Sophocles principio Trachiniarum illam Solonis sententiam, non posse ante mortem cujusque de felicitate ipsius liquido judicari. Sic Plutarchus illam Epicuri, ita vivendum esse sapienti, ut lateret: aliasque permultas. Sic Seneca plurimas: ut hoc loco versus, ut mea quidem opinio fert, Attii, qui tamen ad beneficentiam cohortari videbantur.

Illud enim] Legendum ex vetere libro, *Illud etiam*.

Tantum eroga] Ex eodem, *Tantum eroga tu:* unde alii fecerant *erogatur*.

Creditorem appellat] Jam pridem monui, capite primo libri duodecimi Variarum lectionum, legendum hic *debitorem*. neque cuiquam dubium puto esse, quin ita legendum sit.

Alioqui formam] Liber vetus, *Alioquin in formam*, quae recta scriptura est.

Salutaribus] Idem liber, *salubribus*. Sed haec, quae neque de sententia, neque de orationis elegantia quidquam mutant, multa me de industria omissurum esse profiteor. Persequantur haec qui grandes libros conscribere amant. Ego mea omnia cuperem in unam paginam posse concludere.

Memoriam suam fugiens] Idem liber, *memoriam tui*.

Virgines] Alia olim ratione jocans dixi, apud quendam, qui nemini unquam gratiam reddebat, vere virgines esse Gratias: nihil enim parere:

Παρθένοι αἱ παρὰ σοὶ Χάριτες. τίκτουσι γὰρ οὐδέν.
Αὐτὰρ ἐγὼ τρέφω σὴν ἀγάμους Χάριτας.

Et spissis prodeant] Legendum, *Et spissis auro Phrygianis prodeant*, monui pridem capite 1. lib. 12. Variarum lectionum.

Non quia beneficia ratio commendat vel oratio] Legendum, *Non quia beneficia oratio commendat*. cetera delenda. Error natus aut ex varietate scripturae, aut ex haesitantia librarii. Consimilia multa indicavi cap. 16. lib 15. Variar. lectionum.

Si aliquid in censum detulerunt] Lege, *si aliud quid*.

De-

Deferre autem *in censum*, idem est quod *deducere in censum*, apud juris auctores l. 64. D. de acquir. rer. dominio.

Ad hanc honestissimam contentionem] Respexerit fortasse ad illud Hesiodi, ἀγαθὴ δ' ἔρις ἥδε βροτοῖσιν.

Parum se grate] Vide quae scripsi libro 12. Var. lectionum.

Beneficiorum novas tabulas] Ut quicunque beneficia quamlibet magna ac multa acceperunt, nihil debere se putent.

Hoc primum nobis esse discendum] Totum illud, *nobis esse discendum*, delendum videtur. In aliis, *dicendum*, aeque male.

Non potest beneficium manu tangi, sed animo geritur] Lege, *Non potest beneficium manu tangi: animo cernitur.*

Amisso eo per quod datum est] Articulus *per* abest a vetere libro.

Farre ac fitilla] Ita legendum, non, ut ante me, *farre ac fictili*, docui jam pridem in Variis lectionibus. & extitit tamen postea unus ex istis qui, ut scurrae olim fana, ita ipsi aliena scripta ventris caussa circumeunt, qui hoc sublegere sibique vindicare voluerit. Mirabilem & miserabilem animi & parvitatem & pravitatem.

Aeschines pauper auditor] Cujus pater botulis & isitiis faciendis victitaret.

Non quanta quaeque sunt] Lege, *non quanti quaeque sint.*

Conjugibus alienis] Non est dubium, quin hoc loco multa desint. Neque scriptor ullus est in quo plures aut foediores lacunae, quam in Seneca, reperiantur. Origo mali haec fuit Describebatur fere ab hominibus piis & religiosis, qui ad populum sacras conciones habebant: ad quas magno eis usui erat, propter sententias crebras, acutas, efficaces, & magnam partem cum religione nostra congruentes. Ut autem aliis gravioribus studiis occupati, describebant non totos semper libros, sed excerpta potius quaedam, quae ita continuabant inter se, ac si apud ipsum quoque Senecam continuata legerentur, cum tamen multa saepe omissa essent. Hoc ego ex multorum vetustorum Senecae codicum inter se collatione ita manifesto deprehendi. ut liquido confirmare posse videar

In sella prostare] Vehebantur enim per urbem ita te-

 nui-

nuibus ac pellucidis vestibus indutae, ut prope nudae paterent. Hor. *Cois tibi cernere paene est Ut nudam.*

Ancillariolum] Ancillarum amoribus deditum. Sic apud Mart. *mulier infantaria*, quae delectatur infantibus: *Et quod mireris magis, infantaria non est.* Tale est apud Capit. *mulierarius*, apud Martial. *mulier lecticariola*, quae servis lecticariis faciebat copiam sui.

In consensu] Alii libri, *concessu.*

Non parcere] Ovid.

Quaerere ut absumant, absumpta requirere certant.
Atque ipsae vitiis sunt alimenta vices.

Habebitur aliquando ebrietati honor] Hoc quidem jam imperante Tiberio contigerat: de quo Suet. *Postea princeps in ipsa publicorum morum correctione cum Pomponio Flacco & L. Pisone noctem continuumque biduum epulando potandoque consumpsit: quorum alteri Syriam provinciam, alteri praefecturam urbis confestim detulit, codicillis quoque jucundissimos & omnium horarum amicos professus.* & paulo post: *Ignotissimum quaesturae candidatum nobilissimis anteposuit, ob epotam in convivio, propinante se, vini amphoram.*

Post rem manet] Antea inepte legebatur, *post remanet.* Sed ego talia emendanda puto, ostentanda non puto. Pusilli animi est tanta in his rebus ἀκριβολογία.

Corinthii] Memoriae lapsus. Non enim hoc de *Corinthiis*, sed de Megarensibus proditum est: & ita legitur in excerptis quibusdam e Plutarcho: Ὥς φασιν Ἀλεξάνδρῳ πολιτείαν Μεγαρεῖς ψηφίσασθαι· τοῦ δὲ εἰς γέλωτα θεμένου τὴν σπουδὴν αὐτῶν, εἰπεῖν ἐκείνους ὅτι μόνῳ πρότερον τὴν πολιτείαν Ἡρακλεῖ, καὶ μετ' ἐκεῖνον αὐτῷ ψηφίσαιντο· τὸν δὲ θαυμάσαντα δέξασθαι, τὸ τίμιον ἐν τῷ σπανίῳ τιθέμενον.

Etiam mimicum] Ita mutare ausus sum in ambigua veteris libri scriptura: cum antea legeretur, *inimicum.*

Morbo suo morem gessit] Integer locus est: quem tamen quidam, emendandi specie, per ipsum non stetit, quin depravaret. *Morbos* vocabant vitiosas animi affectiones. Catullus:

Quod-

Quodcunque agit, renidet. hunc habet morbum.

Vide quae ſcripſi capite ſecundo lib. 12. Var. lect.

IN

SECUNDUM LIBRUM DE BENEFICIIS.

OPTIMUM *eſt*] Lego, *Primum eſt*. atque ita legendum, oſtendit id quod ſubjungitur: *Proximum ſequi*.

Os concurrat] Fruſtra quidam emendare conati, legendum putarunt, *corruat*. *Concurrere os*, & *confundi* pro eodem dicitur. Concurrit igitur os iis, quibus multo ſanguine concurrente ſuffunditur, quaſi natura ipſa obtendente velum quoddam pudoris.

Potes ob id ingratus esſe?] Lego, *poteſt*, ut neget Seneca, poſſe quemquam ob tale beneficium, cujus longi expectatione tortus eſt, ingratum videri, etiam ſi nullam pro eo gratiam referat. Quis enim, quod tortus ſit, gratiam ſe debere ullam putet?

Aut gaudere beneficio ſuo tardius] Lege, *Qui aut diutius torqueri patitur, quem protinus poteſt liberare, aut gaudere tardius, beneficio ſuo manus affert. Manus* autem *beneficio ſuo afferre* eleganter dicitur is, qui ipſemet beneficii ſui gratiam extinguit.

Sed infinitum intereſt] Male antea legebatur, *in infinitum*.

A nepote M. Allio] *Nepotem* vocat decoctorem, ut in illo Horatiano, *ventres lamna candente nepotum Diceret urendos*. Quod autem hic refertur, ad id videlicet tempus pertinet, quo Tiberius paucorum ſenatorum inopiam ſublevavit. Qua de re ita Suetonius: *Paucorum ſenatorum inopia ſuſtentata, ne pluribus opem ferret, negavit ſe aliis ſubventurum, niſi ſenatui juſtas neceſſitatum cauſſas probaſſent.* Meminit & Tacitus libro ſecundo: quorum tamen neuter id quod hic de Allio dicitur, narrat.

Arceſilaus] Apellem Chium fuiſſe, quem hoc modo Arceſilaus adjuvit, e Plutarcho didicimus, qui hanc

ipsam historiolam exponit enucleatius in commentario, quo docet, quomodo quis adulatorem internoscere possit ab amico.

Quid? Ego illi] Alii, *Quidni ego illi*. quae tantula depravatio totam Senecae sententiam pervertebat.

Qui dedit beneficium, taceat: narret qui accepit] Hac de re festivissimum extat epigramma Martialis:

Quae mihi praestiteris, memini, semperque tenebo.
Cur igitur taceo, Postume, tu loqueris.
Incipio quoties alicui tua dona referre,
Protinus exclamat: Dixerat ipse mihi.
Non belle quaedam faciunt duo. sufficit unus
Huic operi si vis ut loquar, ipse tace.
Crede mihi, quamvis ingentia, Postume, dones,
Auctoris pereunt garrulitate sui.

Nec tamen tuta sunt] Alii libri: *Haec tamen irrita sunt.*

Caesar] Lege, C. *Caesar*. ita autem fere semper vocat Caligulam. & statim *Penno* legendum, non *Poeno*.

Persica servitute] Hoc enim honoris genus Persae regib. suis deferebant. Sic apud Xenoph quidam ὑποφιλῶν τῷ Κύρῳ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας.

Submissis honorib.] Inepte. Lege, ut in aliis, *summis usus honorib.*

Pigros suos] Vide Turnebum c. 30. li. 9. Adversariorum.

Ab Antigono] Aliquanto hoc venustius extulit Plutarch. in Apophthegmatis, si modo liber ille Plutarchi est: Θρασύλλῳ τῷ Κυνικῷ δραχμὴν αἰτήσαντος αὐτὸν, Ἀλλ᾽ οὐ βασιλικὸν, εἶπεν, τὸ δόμα. τοῦ δὲ εἰπόντος, Οὐκοῦν τάλαντόν δός μοι, Ἀλλ᾽ οὐ κυνικὸν, ἔφη, τὸ λῆμμα.

Ab iis quibus dedisse videamur] Legendum puto, *ab iis quibus dedisse vellemus.*

Monetque amicitia] Locus vitiatus videtur.

Tuber quidam tyranni] Cic. lib. 3. de natura deor. *Nec enim Herculi Deianira nocere voluit, cum ei tunicam sanguine Centauri tinctam dedit: nec prodesse Pheraeo Jasoni, is qui gladio vomicam ejus aperuit, quam medici sanare non poterant* Narrat & Valer. lib. 1.

Se gessisse] Inepte in aliis, *se egisse*.

Non

Non an servirent, sed cui] Nec enim pugnabant pro libertate, cujus jam spes omnis praecisa erat: sed quod alii Pompejo, alii Caesari servire mallent. Ita autem censui jam pridem emendandum locum, cum in vetere libro reperissem: *non an servirent servi*. Alii postea eandem quidem sententiam effecerunt, sed nimium quantum a veteris scripturae vestigiis recesserunt.

Propinationem] Affinis enim erat illi vitio, quod in Herme quodam significat Martialis his versibus:

Quod nulli calicem tuum propinas,
Humane facis, Herme, non superbe.

Antequam illum libertini pauperem facerent] Amar dictum in Claudium, sub quo libertinorum immensae opes fuerunt.

Bona valetudo & vitiis inexpugnabilis] Quam neque cibi ac potionis, neque rerum venerearum intemperantia expugnare possit. Antea ineptissime legebatur: *et virtus inexpugnabilis*.

Majora non cepimus] Id est, majorum capaces non fuimus. Venustissimam sententiam deformarant, qui scripserant, *majora non debuimus*.

Si iners sine opera] Hanc quoque corruperant, una voce detracta, hoc modo, *si iners, opera*.

IN

TERTIUM LIBRUM DE BENEFICIIS.

VITIOSI *oculi sunt qui lucem reformidant, caeci qui non vident*] Vox *oculi* abest a libro vetere. & ita scriptum est *vitiosi*, ut aliquid erasum esse appareat. *Caecos* quoque *oculos* nusquam alibi legi. Puto igitur totum hunc locum ita legendum esse: *Luscitiosi sunt qui lucem reformidant, caeci qui non vident.*

Ab hostibus tantum res repetierunt] Ineptissime legebant alii, *ab hostibus tantum aes petierunt. Res repeti* solitas per fetiales, antequam cuiquam populo bellum indi-

ciunt quae de eis scripsit Turnebus capite 29. libri 1. Adversariorum.

Amamur] Nemo non videt, quanto hoc melius sit, quam quod antea legebatur, *armamur*.

Quibus beneficia demus] Male alii, *debeamus*.

Praeterea quaeritis beneficium] Locus depravatus. Fortassis legendum: *praeterea quaeritis quomodo detis beneficium*.

Propter ipsum] Inepte emendarant, *propter usum*.

Turpissimum genus damni] Sic liber vetus. Insulse antea: *turpissimum genus dandi*.

Sic enim & legem dicimus] Alii, *scimus*. Utrum melius sit, dubitaturum neminem arbitror.

Suspensum amici bonis libellum dejicio] Hoc faciebant, qui a se amicum absentem defendi profitebantur. Cicero pro Quintio: *Libellos Sex. Alfenus procurator P. Quintii, familiaris & propinquus Sex. Naevii, dejicit.*

Injecta manu.] Verbum juris, quo significatur prehensio & vindicatio pro domino.

Ut libentius eum videat] Corrumpebant sententiam hujus loci, qui interjiciebant negationem.

Supervacuum est enim in quod natura imus impelli] Foede in aliis libris depravatus erat hic locus: cum ita legeretur: *Supervacuum est, inquit, in naturae jus impelli.* Haec non libens adnumero: sed interdum tamen id facere cogor, ne quis malevolus pauca me praestitisse dicat.

Vilissimus & facillimus sanguis] In vetere erat, *bilissimus*. Unde isti belli emendatores fecerant, *bellissimus*.

Projecisti ipsum extra mundum] Inepte in aliis, *extra metum*. In intermundiis deorum sedem esse dicebat Epicurus.

Et tutior est vita] Comprehensionem hanc jam ante depravatam ab aliis, magis etiam depravavit Erasmus, qui utinam a Seneca abstinuisset manus. Minore negotio pleraque restituerentur.

Ciceronem filium] Ciceronem filium cum Augusto consulem fuisse, auctor est Plutarch. ἐπεὶ μέντοι τάχιστα κατεπολέμησεν Ἀντώνιον, ὑπατεύων αὐτὸς, εἵλετο συνάρχοντα τοῦ Κικέρωνος τὸν υἱόν.

Aridaeum] Male in aliis, *Arrhidaeum*. frater fuit Alexandri magni, sed ignobili matre ortus.

Ma-

Mamercum Scaurum] Insignis & abominanda hominis turpitudo. Merito igitur Tacitus eum *opprobrium majorum* vocat.

Unde vos scitis] Vetus liber, *unde isti nos*. Delenda omnia Librarius per errorem redierat ad id quod paulo antecessit: *undi isti norunt*. Deinde animadverso errore, non delevit tamen ea quae frustra geminaverat.

Conscientia nostra] Legendum, *scientia vestra* Inducit autem, suo more, quendam adversus Stoicos loquentem.

Eadem lex] Sic melius, quam, ut antea, *eadem res*.

Aurem mihi pervellam] Ipse me admonebo, ut postea cautior sim, minusque facilis ad promittendum. Vir. — *Cynthius aurem Vellit, & admonuit* Hic ipse libro sequenti: *Sine tu, loquar mecum: & ego mihi aurem pervellam*

Linguarium dabo] Non probari mihi quod Turnebus de hac voce sensit, simulque quomodo eam intelligendam putem, scripsi capite 5. lib. 12. Variarum lectionum.

Demens est qui fidem praestat errori] Vox *fidem* abest a veteribus libris. Legendum videtur: *Demens est qui perstat in errore*.

IN

QUINTUM LIBRUM

DE BENEFICIIS.

In *superioribus libris*] Opinor legendum, *Quatuor superioribus libris*. Sed illud *quatuor*, ita scriptum fuisse IV. unde datam errori caussam.

Dependere] Solvere. Inde actio de bene depenso.

Si illa concito odisse properaveris] Nihil velim temere affirmare. Sed pro *concito*, legendum putem, *non cito*.

Aut omnino non reddidit] Alii, *aut omnia* Sed haec veterum librorum scriptura est, & quidem perspicue melior.

Si scit debere] Particulam, *si*, alii omnes omiserant, & locum male distinxerant.

Alexander Macedonum rex] Eadem gloriatio Scipionis:

— *Cui*

— *Cui nemo civis neque hostis*
Quivit pro factis reddere operae pretium.

Id ex ipso vocabulo apparet] Male alii, *idem*, pro *id ex*.

Quidni? cum inter ea] In aliis, *Quid? cum inter ea*. quo modo depravatur sententia.

Illa a stulto ac malo submoventur] Voces duas ab aliis interjectas, delevi, ut redundantes.

Commoda & expetenda] Εὔχρηστα καὶ προηγμένα. Voces Stoicorum propriae.

Cui tamen etsi malus est] De hac voce scripsi cap. 18. lib. 11. Var. lect.

Ad alios spectat verum] In aliis omnibus editionibus ita deformatus erat hic locus, ut non intelligeretur.

Non ex philosophorum domo clamat] Cum in vetere libro scriptum viderem, *clamet*, ausus sum unam litteram addere, & edendum curavi, *clamset*. neque dum me illius mutationis piget.

Romana funera] Ita melius judicavi, quam ut vulgo editum erat, *omnia funera*. Paulo post etiam, ubi legebatur *exilii*, malui, *exitii*.

Durioribus remediis quam pericula erant] Videtur respexisse ad illum apud Graecos nobilem versum,

Τὸ φάρμακόν σου τὴν νόσον μείζω ποιεῖ.

Ultra res proximas] Ita dicit *res*, ut cum dicimus *res prolatas*, aut *ad res redire*.

Praefato tempore] προειρημένῳ. ab eadem enim origine est *fatum*.

At si terram ignoto mortuo injeci]. Hoc inter praecipua humanitatis officia numerabant. Virgil. — *aut tu mihi terram Injice*. Horat. *Licebit, Injecto ter pulvere, curras*.

Si malo viro dedisti, flerem] Sunt qui legant: *Si malo viro dedisti, flerem*: quo nihil stultius. Quando enim cuiquam auctor esset Seneca, ut fleret? Ego, extritis tribus litteris, lego, *Si malo viro dedisti, fer*.

Ne esset mihi opus auxilio hominis ingrati] Alii omnes omiserant vocem, *opus*.

Ne ultima quidem necessitas] Male alii, *nam ultima quoque.*

IN
SEXTUM LIBRUM
DE BENEFICIIS.

Extra *viam*] Ita vetus liber, non, ut vulgo, *extra vitam.*

Ne fuerint, non potest] Μόνου γὰρ αὐτοῦ καὶ θεὸς στερίσκεται, Ἀγένητα ποιεῖν, ἅσσ' ἂν ᾖ πεπραγμένα, ait Agatho.

Hoc habeo quodcunque dedi] Egregia vox: ad quam illustrandam valde pertinent ea quae Cyrus & fecisse & dixisse narratur libr. 8. Παιδείας, ut Croesum doceret, optime pecunias apud amicos deponi: neque ullos ei tutiores ac fideliores esse thesauros. sed & Alexandri Magni quiddam simile memoratur: & Alfonsus, Siciliae rex, interrogatus, quid servaret sibi, qui tam multis tam multa donaret, ea, inquit, ipsa quae dono. cetera enim in meorum numero non habeo. Extat & scitum inprimis & elegans, in eandem sententiam Martialis Epigramma:

Callidus effracta nummos fur auferet arca.
Prosternet patrios impia flamma Lares.
Debitor usuram pariter sortemque negabit.
Non reddet sterilis semina jacta seges.
Dispensatorem fallax spoliabit amica.
Mercibus extructas obruet unda rates.
Extra fortunam est, quicquid donatur amicis:
Quas dederis solas semper habebis opes.

Qui creditor veneras]. Post haec verba in aliis omnibus editionibus sequebantur haec, *Inter beneficia quoque & injurias ratio confert:* quae, leviter emendata & mota loco non suo, paulo inferius in suam sedem restitui. Dici autem non potest, quam multa in optimis quibusque scriptoribus hujus generis peccata sint.

Reddere enim est rem pro re dare] Subfrigida vocabuli notatio: quales frequentissimae sunt apud Stoicos, & Stoicorum hac in re imitatores, veteres Romanos juris-

consultos. Talis est & illa Ciceronis, *fidem ex eo dictam, quia fiat quod dictum est:* illae jurisconsultorum, *testamentum, quod sit testatio mentis,* & *mutuum, quod fiat ex meo tuum:* & similes.

Delegatione] *Delegare* dicitur, qui pro se alium debitorem volenti creditori substituit. *Verbis* autem *perfectam solutionem* vocare videtur acceptilationem.

Acutae ineptiae] Inepte acutus hoc loco videri Seneca ipse posset, si haec ex persona sua diceret. Nec enim ignotum esse cuiquam qui jus civile primoribus labris attigerit, potest, aliud esse hereditatem, aliud res hereditarias: eamque non ineptam & futilem, sed veram & utilem esse distinctionem. Neque sane ejus est, qui beneficium a re quae tribuitur, tam acute distinguat, non eodem acumine videre, a rebus hereditariis differre ac distingui hereditatem. Sed Liberalem loquentem inducit, qui, ut homo neque in jure civili, neque in philosophia valde exercitatus, & hanc & illam distinctionem ut nimis subtiliter excogitatam, & in verbis tantum, ut ipse quidem putabat, positam, rejiciebat.

Contribuere] Hae sunt quae *compensationes* dicuntur. Modestin. *Compensatio est debiti & crediti inter se contributio l. 1. De compens.*

Vultus tuus] Eruditus aliquis hoc loco notam apposuerat ex Quintiliano his verbis: Notat hoc Quintil. quod ex consuetudine scholae declamatoriae fingimus interdum manifesto falsa. facit hoc & alias frequenter Seneca. Quam notam cum valde probarem, praetermittendam non esse ratus sum. locus Quintiliani est cap. 1. lib. 6.

Unum testem temere dimittit] i. unius testis sponte gratiam facit, caussae suae nimium fidens. Pincianus locum hunc corruperat.

Quaedam homines sibi praestant, aliis imputant] Hoc est quod vere negat Pamphilus Terentianus ingenui hominis esse: ideoque id se facere nolle profitetur:

Ego, Charine, neutiquam esse id officium ingenui puto,
Cum is nil promereat, postulare id gratiae apponi sibi.

Quos perambulat] Proprie locutus est. nam & inde περιοδευταὶ dicuntur medici, qui perambulant urbem, aegro-

[redacted]
Cicero [redacted]
Sed [redacted]

Quae [redacted]
& paulo [redacted]

[redacted]

Ubi: [redacted]

loco nititur
Pincianus
ut editus est,
navit vir
Antonius
ne ita legitur.
quemlibet
da est.
Nec
enim,
enti,
do
instru
eiud

pronuntiandi consuetu-

...itium numerus] Locus sic habet: *Eloquens ex-* ...t fortasse legendum sit, ...i *numero.*

...plurimum est] Pincianus: *plurimum est* Ego pro

...rtute fit par est] Stoici, recte facta paria esse dice- ...titudinem in vulneribus pro morsu pulicis fortiter feren- ...ntiam, si quis a virgine for- ...e constituta, quam, si ab in- ...tineret; dum utrumque ex ...chus.

LIBRUM

...ICIIS.

Fortassis legendum,

...ia vox Stoicae dis-

... Utitur

...er duos convenit.
...ripsi capite 17. lib.

...ecim illos gradus, in equitibus Romanis lege

... est, multa hoc loco ...osset ne beneficium ...m Seneca conje- quidem ipsa ne- paria enim sunt omnia

sibus, quam agnos a lupis: Ὡς λύκοι ἄρνας ἀγαπῶσ', ὡς παῖδα φιλοῦσιν ἐρασταί.

Ipse solvi] Male antea in aliis, *ipsum solvi*.

Cum bellum Graeciae indiceret Xerxes] Hanc historiam elegantissime exponit Herodotus libro 7.

Rectam capite tiaram gerens] Quod hic dicitur, id solis regibus licuisse, testatur & Xenophon lib. 2. Anabaseos.

Nisi qui non dicebat sibi] Fateor, me non perspicere quid sit quod Demaratus negatur sibi verum dixisse. Nam quod quidam exponunt *sibi*, id est, commodo suo, nugas agunt. In libro Constantiniano totus hic locus ita legitur: *Quam miserabilis gens, in qua vix unus inventus est, qui verum regi diceret.* Quae scriptura plane perspicua est: fortassis etiam vera.

Quotidianum ad Marsyam concursum] Marsyae statuam in foro fuisse, notum est, & haud procul ab ea agi solitas caussas. Eam interdum coronabant, qui dicendo placuerant, & diserti visi, popularem plausum tulerant. At Julia eam coronari jubebat ab iis quos in illa nocturna palaestra valentissimos colluctatores experta esset. Eam filiae turpitudinem, aliasque ejusdem generis, Augustus epistola complexus, eam epistolam per quaestorem in senatu recitari absente se voluit. Ea de re Plinii verba sunt libri XXI. cap. 3. *Apud nos exemplum licentiae hujus non est aliud, quam filia Divi Augusti, cujus luxuria noctibus coronatum Marsyam, litterae illius Dei gemunt.* Quem Plinii locum emendatione egere arbitratus est Laevinus Torrentius libro secundo commentariorum in Suetonium, legendumque hoc modo: *Litterae illius describunt.* Ego autem, quod bona venia viri optimi & eruditissimi, mihique amicissimi dictum sit, vulgatam scripturam retinendam arbitror, multorum ipsam quoque veterum codicum testimonio fultam. *Deum* enim vocat Augustum ipsum, πάλαι ἀποθεωθέντα. Sic de eodem libri septimi capite 45. *In summa Deus ille, caelumque nescio adeptus magis an meritus, herede hostis sui filio excessit.* Ejus *litteras* dicit *gemere*, quod ita dolenter scriptae erant, ut ingemiscere quodammodo viderentur.

Primi omnium C. Gracchus] In aliis omissum praenomen historiam dubiam relinquebat.

Ave] Liber vetus, *habe*. & constat ex Quintil. eam illo-

illorum temporum & scribendi & pronuntiandi consuetudinem fuisse.

Eloquentia exceptat pretium litium numerus] Locus manifesto corruptus. liber vetus sic habet: *Eloquens exceptat pretium litium numeros.* Ut fortasse legendum sit, *Eloquens captat pretium ex litium numero.*

Ex quo propter amicitiam rei plurimum est] Pincianus: *Cum quo propter rem amicitiae plurimum est* Ego pro *rei*, lego *spei*, cetera retineo.

Quoniam utrumque ubi ex virtute fit par est] Stoici, ut omnia peccata, sic omnia recte facta paria esse dicebant: neque majorem esse fortitudinem in vulneribus pro patria excipiendis, quam in morsu pulicis fortiter ferendo: neque majorem temperantiam, si quis a virgine formosa, & in ipso aetatis flore constituta, quam, si ab informi & capulari vetula abstineret: dum utrumque ex virtute fieret. Auctor Plutarchus.

IN SEPTIMUM LIBRUM DE BENEFICIIS.

NON *servet portionem suam*] Fortassis legendum, *proportionem.*

Proficientem] τὸν προκόπτοντα. propria vox Stoicae disciplinae.

Quem deformamus] *Deformare* est ὑποτυπῶσαι. Utitur hoc verbo & Cicero eodem sensu.

Inter nos convenit] Alii inepte, *inter duos convenit.*

Romanus Imperator] Vide quae scripsi capite 17. lib. 19. Variarum lectionum.

Equestria] Ita vocat quatuordecim illos gradus, in quibus spectandi caussa sedere nisi equitibus Romanis lege Roscia, non licebat.

Ne te traham longius] Perspicuum est, multa hoc loco deesse: in quibus hoc disputabatur, posset ne beneficium aliud alio majus esse. Concludit autem Seneca convenienter disciplinae Stoicorum, beneficia quidem ipsa neque majora, neque minora esse posse: paria enim sunt

omnia ὡπεζόμενα: sed materiam beneficii posse esse aut majorem aut minorem.

Athenienses Harmodium & Aristogitonem tyrannicidas vocant] Quanquam non tyrannum ipsum, sed tantum fratrem illius interfecerunt. Vide Thucydidem libro sexto.

Immo reddo illi] Locum hunc, ut alios sane quam multos, depravaverat Erasmus.

Apollodorus aut Phalaris] Hos conjungit etiam libro secundo de ira. Et *Phalaris* quidem vulgo notus est: *Apollodorus* non item. Meminit illius Plutarchus in commentario quo docet, philosophum vel maxime cum principibus viris disputare debere, his verbis: τοὺς δ' Ἀπολλοδώρου τοῦ τυράννου, καὶ Φαλάριδος, καὶ Διονυσίου φίλους καὶ συνήθεις ἀποτυμπανίζοντες, ἐστρέβλουν, καὶ ἐνεπίμπρασαν. Meminit & Suidas, ubi de Hieronymo tyranno disserit, quo ait neque Phalarin, neque Apollodorum, neque alium fuisse ullum tyrannum saeviorem.

Si ara ejus est cruor & semper recenti madet] Non dubito, quin legendum sit, *Si ara ejus cruore semper recenti madet.* Sed tamen quia conjectura tantum fretus ita judico, aliorum judicium facere malui.

Cui triremes & cerastas] Ita plane legendum, non, ut antea, *ceratas*. Multis navibus de nominibus animalium imponebant nomina, *cerastas*, *pristes*, *tigres*, *centauros*, *cercuros*, alia ejusmodi.

Cubiculatas] Ita expressit *thalamegos*. Suetonius Graecam appellationem retinere maluit.

Eadem manu beneficium omnibus dabo, illi reddam] Hoc dicit: eum interficiam. Consceleratis enim hominibus duo tantum bona evenire posse docet Plato, ut aut corrigantur, aut moriantur. Illo fit, ut boni esse incipiant, hoc, ut peccare desinant.

Phaecasia] Genus calceamenti rustici. Hesychius.

Per claustrum] Per seram. *Clostrum* seu *claustrum*, a claudendo, ut *haustrum* ab hauriendo. Plaut.

Bene vale, anime mi; nam sonitum & crepitum claustrorum audio.

Virgilius:

Illi indignantes magno cum murmure montis
Circum claustra fremunt.

Hoc

Hoc enim dicit, eos fremere circa ipsos obices portarum, si qua exitus detur, erumpere cupientes.

Non est ista admonitio, non, convicium est] Sic Cic. *Non sunt haec ab indulgentia nostra, non, habent radices suas.* Alii inepte scripserunt, *immo.*

Ut etiam vitiatus] Corrupta vox, quam quomodo emendem, non habeo.

Saxum aliquod] Anaxagorae ea stultitia fuit, qui dicebat solem esse μύδρον διάπυρον.

Fortuitorum ignium globum] Epicuri deliramentum, convenire ignes, & ardoris semina. *Quae faciunt solis nova semper lumina gigni.* Lucret. lib. 5.

IN

EPISTOLAS.

EPISTOLAS Senecae stulta librariorum περιεργία diviserat in libros duos & viginti: quam divisionem, cum antiqui nullius codicis auctoritate ac testimonio niti, nisi illi ipsi qui eam retinuere fateantur, cur retinerem, caussam nullam esse duxi. Ne epistolarum quidem aut ordo aut numerus in omnibus libris idem. quin etiam, cum quodam loco unam epistolam lacerassent in duas, auxerant earum numerum, fecerantque centum viginti quinque, quas non plus centum viginti quatuor esse, in plerisque veteribus libris diserte adnotatum est. Sed utinam non & graviora peccassent. Nam ejus quidem generis errata nihil de summa utilitate quae e Senecae libris percipi potest, imminuunt. Quod additis, omissis, mutatis multis vocibus, multas praeclaras sententias corrupissent, id vero ferendum non erat. Itaque ei malo, quantum vires tulere, mederi sedulo conatus sum. Plura fortasse sanabit alius, & hoc novo more, pauca a se reperta omnibus quae alii notaverint, anteponet: blennos, fatuos, fungos dicet fuisse prae se alios omnes, & si quid aliud mimica ista, quae nuper nata est, eloquentia suggesserit: in qua diserte dicere est contumelias dicere: & orator, non ille ex Catonis regula, vir bonus dicendi peritus, sed homo audax & impudens in maledicendo exercitatus. Serviant sane & obsequantur ingenio suo: &, dum alienam stultitiam exagi-

gitare sibi videntur, ostendant suam. Nos, quicquid possumus, in commune conferamus: ne, si istorum vocibus a studio utilitatis publicae absterreamur, ipsum Senecam frustra legisse videamur.

IN EPISTOLAM I.

Ita fac, mi Lucili] Antiqui breves quasdam sententias, quibus multum sapientiae paucis verbis adstrictum contineretur, ad deum referebant auctorem. Ejusmodi fuerunt, *Nosce te ipsum: Deum sequere: Ne quid nimis:* ejusdemque generis aliae. Fuit & haec in nobilissimis atque omnium sermone celebratissimis, *Tempori parce.* Mentio ejus apud Ciceronem libro tertio de finibus: apud hunc nostrum epistola, ut a me quidem numerantur, nonagesima quarta: ut ab aliis, nonagesima quinta: apud Clementem Alexandrinum Stromate primo: apud Stobaeum λόγῳ γ. alios. Et quod ait princeps medicorum, *vitam esse brevem, artem vero longam;* non de medendi modo arte, sed & de sapientia quae vivendi ars est, multo etiam verius dici potest. Zenonis est, *nulla re ita nos egere, ut tempore.* Nos autem ridicule de vitae brevitate querimur: partem ejus multo maximam sine fructu effluere patimur & cum mortem nobis imminere sentimus, si quis se triduum aut quatriduum ad vitam nobis adjecturum profiteatur, omnia dare ac profundere parati sumus: cum saepe integros menses atque annos ita nobis eripi passi sumus, ut si ex pleno ac redundanti & superfluenti aliquid nullius pretii largiremur. At Theophrastus συνεχῶς ἔλεγε, πολυτελὲς ἀνάλωμα εἶναι τὸν χρόνον. Hoc igitur sapientissimum praeceptum hac prima epistola pertractat & Lucilio commendat Seneca.

Aut auferebatur] Ab amicis potentioribus, qui, omnibus omissis, quasi pro imperio operam sibi dari volunt.

Aut surripiebatur] Clanculum, quasique ex insidiis.

Aut excidebat] Per incuriam ac negligentiam tuam.

Persuade tibi] Eandem sententiam mutato tantum orationis genere repetit, ut altius in animo infigat.

Male agentibus] Ut ea quae aleae, quae libidini, quae ventri atque abdomini, quae sectandis potentioribus datur.

Nihil agentibus] Ut evenit iis qui otio atque ignavia marcent.

Aliud agentibus] Negligenter ac languide omnia tractantibus, & quidvis potius cogitantibus, quam id quod agunt.

Mortem prospicimus] Tanquam procul distantem, cum tamen illa assidue supra caput immineat.

Manum injeceris] Verbum juris: ut & id quo statim utitur, *in possessionem mittere.*

Dum differtur vita, transcurrit] Ἡμεῖς ὅταν ἀρχώμεθα ζῆν, τότε ἀποθνήσκομεν, dixisse fertur Theophrastus. Et hoc est quod, etsi longe alio sensu, dixit Martialis:

Sera nimis vita est crastina: vive hodie.

Horatius autem vere & serio:

— *sapere aude:*
Incipe. vivendi qui recte prorogat horam,
Rusticus expectat dum defluat amnis. at ille
Labitur, & labetur in omne volubilis aevum.

Cum impetravere] Multo hoc melius, quam quod antea legebatur, *cum periere.*

Cui quantulumcunque superest, sat est] Quamvis igitur mihi, aetate jam ad senium inclinata, superesse non multum potest: pauper tamen mihi non videor, cum id ipsum quod superest, quantulum est, mihi satis esse ducam.

Bono tempore] Mature.

Sera parsimonia] Hesiodeum est: δειλὴ δ' ἐνὶ πυθμένι φειδώ.

Non enim tantum minimum] Citantur ex Antiphane versus quidam, quibus ait vitam nostram similem esse vini. ubi enim paulum superest, acescere:

Σφόδρ' ἐστὶν ἡμῶν ὁ βίος οἴνῳ προσφερής.
Ὅταν ᾖ τὸ λοιπὸν μικρὸν, ὄξος γίνεται.

Hic noster epistola centesima octava: *Meliora praetervolent: deteriora succedunt, quemadmodum ex amphora primum quod est sincerissimum effluit. gravissimum quodque turbidumque subsidit: sic in aetate nostra quod est optimum, primum est.*

IN EPISTOLAM II.

Ex iis quae mihi scribis] Quidam sunt qui uno loco diu-

diutius consistere non possunt: & crebram locorum mutationem ad curas ac molestias animi deponendas utilem esse opinantur. Eos notat principio hujus epistolae: & Lucilio, quod ex eo numero non sit, gratulatur. Prope autem idem argumentum est epistolae 28. Tum etiam in ratione studiorum, illam per varios scriptores circumcursationem reprehendit: satiusque esse docet, paucos, sed eosdem optimos ac probatissimos deligere, quos saepe relegendo in succum ac sanguinem convertas tuum. Addit ad extremum elegans dictum Epicuri, quod eo die apud illum notaverat.

IN EPISTOLAM III.

Epistolas] Familiariter reprehendit Lucilium, quod amici nomine ita usus esset, ut vulgus solet: docetque, eum demum esse vere ac proprie amicum, quicum omnia nostra aeque ac nobiscum communicare possumus: cum tamen vulgo omnes quibuscum aliqua nobis vel levis intercedit necessitudo, amicos vocare soleamus. Hanc quoque duplicem hujus nominis acceptionem (*) Socrates notans, dicere interdum solebat, ὦ φίλοι, οὐδεὶς φίλος.

Dominos] Usitata jam tum erat illa consuetudo *dominos* vocandi, quos colerent, aut quorum nomina non succurrerent. Idque potentiores ambiebant, ut *domini* a tenuioribus vocarentur: &, nisi id fieret, moleste ferebant. Martialis:

Mane salutavi vero te nomine, casu:
Nec dixi dominum, Caeciliane, meum.
Quanti libertas constet mihi tanta, requiris?
Centum quadrantes abstulit illa mihi. Idem:
Cum te non nossem, dominum regemque vocabam. Idem:
Cum voco te dominum, noli tibi, Cinna, placere.
Saepe etiam servum sic resaluto meum.

Seneca epistola CIV. *Illud mihi in ore erat domini mei, Gallionis.* Notum est & epigramma Graecum non sane valde boni poëtae, Palladae:

Ἢ,

(*) *Acceptionem nominis*, pro significatione, dubito, an idoneus scriptor dixerit. In Siculo Flacco p. 18 ita capit W. Goesius.

Ἢν ὁ φίλος τι λάβῃ, δίκαιος φανεὶς αὖθις ἐστιν.
Ἢν δὲ λάβῃ μηδὲν, τὸ φρόνημ' αὐτῶν μόνον.
Ἔοικα γὰρ καὶ ταῦτα τὰ ῥήματα. αὐτὸς ἔγωγε
Οὐκ ἄλλῳ δίκαιος. ὃ γὰρ ἔχω δίκαιος.

Errat & ille] Usque ad illa verba, *Tu vero omnia*, delenda ſunt quae interjecta ſunt omnia, ut invecta huc ex Epiſtola XIX.

Theophraſti] Cujus eſt, ὅτι δεῖ κρίναντα φιλεῖν, ἀλλ' οὐ φιλοῦντα κρίνειν.

Multi fallere docuerunt, dum timent falli]. Pertinet huc illud Livianum: *Vult ſibi quisque credi: & habita fides, ipſam plerumque obligat fidem.*

IN EPISTOLAM IV.

Perſevera] Monet, ut urgeat ſtudium philoſophiae, asſuefaciatque ſe ad contemptum & mortis, & rerum in vita ſupervacanearum

In viros] Ita legendum ex vetere libro, non, ut ante, *In virum. in viros* autem *tranſcribebantur*, qui incipiebant per ſe cenſeri, jamque res ſuas libere tractare atque adminiſtrare poterant. Id Athenis vocabant ληξιαρχικὸν γραμματεῖον, de quo ita Harpocration: Ληξιαρχικὸν γραμματεῖον, εἰς ὃ ἐνεγράφοντο οἱ τελεοῦντες τῶν παίδων, οἷς ἐξῆν ἤδη τὰ πατρῷα διοικονομεῖν.

Illi levia, hi falſa formidant; nos utraque] Lucretius:

Nam veluti pueri trepidant, atque omnia caecis
In tenebris metuunt; ſic nos in luce timemus
Interdum nihilo quae ſunt metuenda magis, quam
Quae pueri in tenebris pavitant finguntque futura.

Profice modo] πρόκοψον ἐπ' ἀρετῇ. Ita melius, quam, ut antea, *proſpice.*

Lepidum] Qui adverſus ipſum aut conjurarat, aut conjuraſſe inſimulabatur: ut colligo ex his Suetonii verbis: *Reliquas ſorores nec cupiditate tanta, nec dignatione dilexit: ut quas ſaepe exoletis ſuis proſtravit. quo facilius eas in cauſſa Aemilii Lepidi condemnavit, quaſi adulteras, & inſidiarum adverſus ſe conſcias.*

Duci] Verbum *duci*, interdum ſimpliciter poni pro eo quod

quod est, ad mortem duci, jam pridem docui libro primo commentariorum in Catilinarias. Ita autem eo frequentissime utitur Seneca. Hujus igitur loci sententia est, etiam si hostis nos in suam potestatem perductos duci jubeat, non alio tamen duci jussurum, quam quo natura ipsa nos ducit. Quod in extremo hujus epistolae legebatur, *Cui cum paupertate bene convenit, is dives est*, tralatum huc erat ex epistola secunda. Itaque hinc deleri jussi.

IN EPISTOLAM V.

Quod pertinaciter studes.] Reprehendit consuetudinem quorundam, qui ut se philosophiae deditos esse, vel ostenderent vel persuaderent, intonso capillo, impexa barba, adducto supercilio, incultu & sordibus, & asperitate vitae insignes esse cupiebant. Cujus generis ne nostris quidem temporibus exempla desunt. Irridet & Horatius quosdam, qui eodem prope modo poëtarum nomen aucupabantur:

Nanciscetur enim nomen pretiumque poëtae,
Si tribus Anticyris caput insanabile, nunquam
Tonsori Licino commiserit.

Addit in extremo, quasi pro corollario, elegantem sententiam Hecatonis de naturali quadam metus & spei conjunctione.

Conspici] Conspicui esse & differre a ceteris notabili aliquo discrimine. Hi sunt qui in sacris litteris dicuntur facere omnia πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις.

Cubile humi positum] χαμευνίαν.

Ambitionem perversa via sequitur] Non enim sapientia solum, sed saepius etiam ambitio sub sordido pallio latet: neque ulli homines sitientiores gloriae sunt, quam qui eam, fugientium specie, persequuntur. Inde Plato Diogeni cynico, qui se Platonis fastum calcare diceret, *Calcas*, inquit, *sed alio fastu.* Et Aristoteles sordidum, ac neglectum Lacedaemoniorum vestitum ad arrogantiam refert. De dicto Hecatonis quod sequitur, pluribus verbis disputavi cap 6. lib. 12. Variarum lectionum.

IN EPISTOLAM VI.

Intelligo, Lucili,] Gratulatur sibi apud Lucilium, quod se quotidie progressus ad virtutem aliquos facere sentiat: qua de re extat perelegans commentarius Plutarchi. Tum docet, intimam & assiduam bonorum consuetudinem multo esse omnibus praeceptis efficaciorem.

Quibusdam aegris] Nonnunquam enim ita dejectae ac prostratae sunt vires, ut aegrotus ipse aegrotare se non sentiat: quo nihil letalius. Tunc igitur spes aliqua salutis affulget, cum qui ita affectus erat, morbum suum sentire incipit.

In diversum itura] *Ab eo enim proseminatae sunt philosophorum quasi familiae: & ut ex Apennini jugo fluminum, sic ex variis ejus multiplicibusque sermonibus sapientum divortia extiterunt*, ut est apud Cic. libro 3. de Oratore.

Plus ex moribus quam ex verbis Socratis] Aristides quidem vel ex ipso aspectu ac contactu Socratis mirificam se quandam utilitatem percipere solitum esse profitetur his verbis: *Ego enim, o Socrates, nihil unquam a te didici, ut & ipse nosti. proficiebam autem, quoties tecum una eram: etiam si tantum una in domo essemus, quanquam non in eodem cubiculo: magis tamen, si quando in eodem etiam cubiculo. Et tum quoque magis, si in te dicentem intuerer, quam si oculos aliam ullam in partem dirigerem: multo autem maxime ac plurimum proficiebam, si quando proxime te sederem, tangeremque te, & haererem tibi.* Haec, ut potui, expressi e Platonis Theage in extremo.

IN EPISTOLAM VII.

Quid tibi vitandum] Monet, vitandam esse turbam, vitanda spectacula, vitandam denique consuetudinem etiam singulorum, praeterquam eorum, qui nos meliores efficere, aut meliores a nobis effici possunt.

Interfectores interfectis jubentur objici] Magnum videlicet periculum erat, ne, qui mane interfecti erant, meridie resurgerent, pugnaturi adversus interfectores suos. Vetus liber habebat, *interfectis*. Delevi quatuor postremas litteras, ut esset *inter se*.

Sed latrocinium fecit aliquis] Non enim fere solebant exhiberi, ac produci, nisi qui scelere aliquo mortem meriti essent.

Quare tam timidi] Solebat populus eos gladiatores odisse, eisque irasci, qui parum animose ferrum reciperent, mortique parum libenter occurrerent. Cicero pro Milone: *Etenim in gladiatoriis pugnis & in infimi generis hominum conditione atque fortuna timidos & supplices, & ut vivere liceat obsecrantes, etiam odisse solemus: fortes & animosos & se acriter ipsi morti offerentes servare cupimus: eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant. quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus?*

Plagis] Id est, ait quidam, retibus. Ineptissime. *Plagis* enim, id est, ictibus, agebantur in vulnera: cum essent qui timidos ac refugientes sequerentur a tergo, ac verberarent, cogerentque etiam invitos ruere in ferrum.

Mala exempla] Principes enim talibus spectaculis docentur crudelitatem, quam in nos postea exerceant.

Eum docetis esse crudelem] Neronem dicere videtur, qui primis temporibus longissime aberat ab omni crudelitate.

Unus mihi pro populo] εἷς ἐμοὶ μύριοι.

IN EPISTOLAM VIII.

Tu me, inquis] Videri poterat Seneca disciplinae suae conditoribus contraria docere, cum Lucilio auctor esset, ut se a rebus agendis abduceret, vitaretque omnium prope consuetudinem: otiumque ac solitudinem amaret. Zeno enim & Chrysippus & ceteri Stoicorum duces suadebant, capessendam esse remp. neque sapienti esse in otio consenescendum. At Seneca neque se id sibi consilii capere ait, neque cuiquam dare, ut se desidiae atque ignaviae tradat: tantum, ne nos improborum, quae maxima multitudo est, exempla transversos agant, secedendum esse, & excolendum in otio animum, omissa aliarum rerum omnium cura: intereaque commendanda ac consignanda litteris sapientiae praecepta: quod qui faciunt, multo eorum vita humano generi fructuosior est, quam si forensibus negotiis intenti, levium & nihil ad

bea-

beatam vitam pertinentium rerum tractatione tempus omne consumerent.

Quid? ego tibi videor interim sedere?] Inepte in aliis legebatur: *Quod ego tibi videor interim suadere.* Sed ego talia plerumque tacitus praetermitto. Quid enim lectoris interest, scire quis primus ita emendaverit? Relinquamus haec adolescentulis, qui unam aut alteram litteram corrigere, putant esse idem, quod olim vincere Olympia. Ego quae scribo, non gloriolae meae caussa scribo, sed utilitatis alienae.

Posterorum negotium ago] Quibus fortasse scripta mea profutura sunt. Non minus autem, immo vero plus etiam, humano generi prosunt homines eruditi, qui in bibliothecas suas abditi, serunt, ut ait vetus poëta, arbores quae alteri saeculo prosint, quam si, vulgi more, in tractandis haud magni momenti negotiis industriam suam exercerent. Qua de re ita scriptum est apud Veget. lib. 2. de re militari: *Cato ille major, cum & armis invictus esset, & exercitum saepe duxisset, plus se reip. credidit profuturum, si disciplinam militarem conferret in litteras Nam unius aetatis sunt quae fortiter fiunt: quae vero pro utilitate publica scribuntur, aeterna sunt.*

Suspiciosi] Sunt qui e vetere libro legant, *subsidiosi.* Cum meus aperte haberet, *suspitiosi*, nihil mutandum censui.

Insidiae sunt] Hinc fortasse sumpserit Mart.

Qui potes insidias dona vocare tuas.

Habemur] Talibus enim muneribus nos fortuna quasi quibusdam compedibus vinctos tenet.

Aut rectis saltem aut temet fruere] Ita vulgati libri, nullo, ut opinor, idoneo sensu. Unus e meis, *aut rectus statim aut semel fugere.* Conjeci legendum: *Aut rectus sta, aut semel fuge.*

Cernuat] Quasi ludentis in morem dejicit. In glossario est, *Cernulat*, ... *Cernuare* igitur, & *cernulare*, idem. Tres voces, quae paulo supra haec legebantur, *qui hoc faciunt*, non sunt in veteribus libris.

Circumagitur] Ritus quidam erat manumittendi. Persius:
Verterit hunc dominus: momento temporis exit
Marcus Dama.

An merito] Explicat, quomodo sapiens, etiam si se ipso contentus sit, amico tamen indigeat. Pro corollario addit, ut solet, sententiam Epicuri.

ἈΠΑΘΕΙΑΝ] Vide quanto opere laboret homo disertissimus, ut unam vocem Graecam exprimat. Ἀπάθεια est status animi ad eam firmitatem ac duritiam perducti, ut ne sentiat quidem ea, quibus ceteri turbari solent. Sed si quis pro eo *impatientiam* aut *impatientem animum* dixerit, periculum est, ne is intelligatur, qui nihil ferre ac tolerare possit: quod vel maximum vitium fuerit. Sic cum *inaestimabile* usitate dicatur, quod ita magnum est, ut aestimari non queat: apud Cicer. tamen Stoicorum placita Latine interpretantem, *inaestimabile* est, *quod nulli pretii est*, *quod nulla aestimatione dignum est.*

Si vis amari, ama.] Videor alicubi legisse epigramma quoddam hoc argumento: cujus haec clausula est: *Marce, ut ameris ama.* Neque tamen ubi legerim, memini. Non alienus hinc est Theocriti versiculus:

Στέργετε τὼς φιλέοντας, ἵν' ἂν φιλέητε, φιλῆτε.

Quisquis amatur, amet: ut & ipse, ubi amarit, ametur.

Qui sibi aegro adsideat] His enim & similibus de caussis amicos sapienti parandos monebat Epicurus. Horat.

At si aliquis casus lecto te affixit, habes qui
Adsideat, fomenta paret, medicum roget, ut te
Suscitet, ac reddat natis carisque propinquis.

Qui illam parat ad casus] Id est, qui pro varietate casuum, modo amicus esse, modo ab amicitia recedere cogitat. Ita melius, quam, ut in aliis libris, *ad bonos casus.*

Velo tibi Chrysippi] Ut quod hic ex Chrysippo adfertur, plane intelligatur, sciendum est, non idem esse apud Stoicos *egere* & *indigere*, i. δεῖσθαι & χρῄζειν. Nam *egere* cum dicunt, qui ita caret aliqua re, ut angatur animo, & ejus desiderium ferre non possit: *indigere* autem eum modo, qui caret re aliqua, qua uti scit, quaeque utilis esse ei potest. Hoc posito, colligebant, sa-

pien-

pientem nulla re egere, quibusdam indigere: stultum contra, multis rebus egere, nulla indigere. Nam sapienti quidem nihil abest, quod impotenter desideret, aut cujus absentiam non aequo animo ferat. quippe qui possit aequissimo animo etiam e vita, si ita res ferat, discedere. Indiget tamen interdum quibusdam reb. ut victu, ut vestitu, ceterisque ejusdem generis: quibus, si eorum copia fuerit, recte utetur. μόνος γὰρ ἐκεῖνοι χρώμενοι ἔχει. neque enim hoc Latine tam rotunde aut tam apte ad intelligendum exprimi potest. At stultus multis rebus perpetuo eget: insatiabiles enim sunt cupiditates: neque tamen ulla earum indiget: neque enim ulla re uti scit: neque quidquam ei est utile. Haec attigit utcunque Cic. lib. 1. Tusculanarum, sed, ὡς θέμις εἰπεῖν, non pro cetera sua elegantia & perspicuitate dicendi. Plutarchus multo melius in libro de communibus notionibus adversus Stoicos: qui haec irridet quidem, neque fortassis immerito; sed efficit tamen, ut intelligantur.

Qualis est Jovis] Stoici Jovem, seu naturam ac principium aliarum omnium rerum, ignem esse dicebant. ejus enim partem aliquam crassiorem effectam, verti in animalem ac spirabilem naturam: ex ejus porro densioribus partibus aquam, & ex aqua effici terram, statis autem temporibus omnia illa denuo inflammari & ignescere: ita ut & animi & dii alii omnes interirent, Jupiter solus maneret, conversis in se omnibus. Hanc ἐκπύρωσιν, id est, *conflagrationem*, vocabant. Laërtius in Zenone, ὅς δή, de summo illo Deo loquitur, ἄφθαρτός ἐστι καὶ ἀγένητος. δημιουργὸς ὢν τῆς διακοσμήσεως, ἀναλίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν οὐσίαν, καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτοῦ γεννῶν. Exponitur idem & irridetur a Plutarcho in libro de communibus notionibus: & ab hoc nostro ad ipsum finem consolationis ad Marciam. Ait igitur, sapientem ita victurum in solitudine, si res ferat, ut Jovem exiguo illo tempore, quo conversis in se omnibus, paulisper a generatione cessat. Hanc opinionem ab Heraclito Stoici duxerant.

Ad amicitiam] Epicurei aperte profitebantur, amicitias suo quemque commodo aut sua voluptate metiri: ita ut ne filios quidem patribus caros esse dicerent, nisi propter voluptatem fructumve, quem ex eis aut caperent, aut se capturos esse sperarent. Melius Stoici, non solum naturalem esse caritatem in filios, verum etiam hominem ani-

e, & appetens societatis: es- natura alteri earum: atque ab quandam esse inter omnes nos itaque esse bonorum, & sapien- ulla mercede evocatam. Merito ad hunc versum olim tota theatra

… mercede quisquam adducitur?

fatenda sunt, laudantur in theatris, quae hominumque magna pars hac in re Epicurum sequitur. Fuisse quosdam & qui hac quidem in re ab Epicuro non abhorre- ostendit Cicero lib. 2. de finibus. Sed locus ille mirifice depravatus est: qui quomodo emen- videatur, docui in iis quos jam pridem conscriptos edidi, si Deus volet, editurus sum, Variar. lectio-

Quod hic de Stilpone Zenonis magistro dici- apud Laërtium quoque his verbis relatum est:

IN EPISTOLAM X.

Hanc hominum his

I N

IN EPISTOLAM XI.

Locutus est] De amico quodam Lucilii bene sperare se ostendit: quem tamen, ne tum quidem, cum ad sapientiam pervenerit, pudorem, qui in eo plurimus erat, depositurum esse censet: idque ei cum multis magnis viris esse commune. Addit in extremo praeceptum Epicuri longe utilissimum iis qui se ab omni turpitudine abducere cupiunt. Proponere eos sibi debere magnum aliquem & spectatum virum, de quo semper cogitent, quem sibi semper ante oculos suos subjiciant, quem interesse omnibus actionibus suis putent. ita fore, ut nihil vel in solitudine faciant, quod non eo praesente facere auderent. Simile argumentum epistolae XXV.

IN EPISTOLAM XII.

Quocunque me verti] Urbanissime narrat, quemadmodum, cum ad villam suam venisset, multa senectutis suae argumenta deprehenderit. Addit, unumquemque nostrum quotidie ad mortem paratum esse debere.

Pueritiae maximus in exitu decor est] Ideo Sappho Ovidiana ad Phaonem,

O nec adhuc juvenis, nec jam puer.

Sed & Homerus illam primae lanuginis aetatem gratissimam esse ait:

Πρῶτον ὑπηνήτῃ, τοῦ περ χαριεστάτη ἥβη.

Ex censu] Ex aetate. in libris enim censualibus etiam aetas cujusque notabatur. Hae sunt quas παιδογραφίας Modestinus vocat.

Syriam usu suam fecit] Cum diutissime ei praefuerit, ita volente Tiberio, qui ut quemque cuique provinciae praefecerat, ita fere ibi consenescere cogebat.

IN EPISTOLAM XIII.

Multum tibi] Multa utilia & salubria remedia proponit, adversus metum earum rerum, quae opinione po-

tius, quam re, formidabiles sunt, quaeque & accidere & non accidere possunt.

Sed, dii boni, vera] Ita dictum, ut ab Ovidio,

Oscula, di magni, trans mare digna peti.

Intentionem vocis] Haec quoque inter utilia exercitationis genera numeratur a medicis: de qua, ne per plures libros vagari necesse habeas, vide quae scripsit summus medicus, mihique vetere amicitia conjunctissimus, Hieronymus Mercurialis libro sexto artis gymnasticae.

Per gradus] Intelligit eam quam veteres vocabant *minuritionem*. Vide Plutarchi ὑγιεινά.

Babae & Ixionis] Homines fuisse dicuntur illis temporibus notae fatuitatis.

Si quid satis esse posset] Respexerit fortassis ad hos versus Lucilii:

Nam si quod satis est homini, id satis esse potesset:
Hoc sat erat. nunc, cum hoc non est, qui credimus porro
Divitias ullas animum mi explere potesse?

Cum aspexeris quot te antecedant] Hoc quoque reprehendit Horat. quod nemo avarus fortunas suas per se aestimet, *neque se majori pauperiorum*

Turbae comparet, hunc atque hunc superare laboret.

Sapientissime autem praecipiebat Phavorinus, homini de bonis suis cogitanti, inspiciendos eos qui minus bonorum haberent: de malis, eos quos plura & graviora premerent: ita facile fore quemque sua sorte contentum. Verba ipsius haec sunt: τὸν εὐθυμεῖσθαι θέλοντα χρὴ ἐν μὲν τοῖς ἀγαθοῖς ἀφορᾷν εἰς τὰς ἐλάττω ἀγαθὰ κεκτημένους· ἐν δὲ τοῖς κακοῖς, εἰς τοὺς μᾶλλον δυστυχοῦντας.

IN EPISTOLAM XVI.

Liquere tibi] Animum non leviter tingendum philosophiae praeceptis, sed penitus imbuendum. Dissolvit deinde argumentum, quo quidam contendebant, sive fato administrarentur omnia, ut Stoici, seu casu ac temere eve-

evenirent, ut Epicurei tradebant, inutilem esse philosophiam. Postremo exponitur egregium dictum Epicuri de cupiditatibus terminandis.

IN EPISTOLAM. XVII.

Projice omnia ista] Nihil esse cur philosophandi tempus differat paupertatis metu, quae non modo incommodi nihil affert, sed etiam commoda plerumque est vere atque ex animo philosophari cupientibus.

IN EPISTOLAM XVIII.

December] Quomodo sapientiae studio deditus gerere se debeat, certis quibusdam diebus, quibus totae civitates, quasi laxandorum animorum causa, publice insaniunt: ut fiebat olim Romae mense Decembri: nunc parte quadam mensis Februarii. Addit, certos quosdam dies sumendos esse, quibus experiamur quomodo paupertatem ferre possimus. Concludit postremo epistolam dicto quodam Epicuri de vicinitate irae & insaniae.

Ducere te ad modicas coenas] Ita quidam veteres libri. Meus, *ducere ad moneas coenas*. Dubitavi num legendum sit, *ad Timoneas coenas*. ut hoc nomine significaret durum, asperum, & solitarium victum. qualis fuisse dicitur Timonis, cum e maximis opibus ad summam inopiam redactus, & ab omnibus destitutus esset.

Charino magistratu] Χαρίνου ἄρχοντος. Ita enim significabant annum Athenienses, ex nomine τῶν ἐπωνύμων, ut Romani ex nomine consulum ordinariorum.

Servum & inimicum] Hae voces mihi suspectae sunt.

IN EPISTOLAM XIX.

Exulto] Lucilio suadet, non ut in latebras & solitudinem, sed ut, relictis curis & inanibus honorum titulis, in otium se conferat.

In ipso equuleo] Id est, ut opinor, cum ipsa sua felicitate torqueretur. Fortassis etiam *in equuleo* eum fuisse dicit toto illo triennio ante mortem, quo dormire nunquam potuit.

In aspero & probo] *Asperi* numi sunt recentes. ve-

teres enim longo usu deteri ac levari solent. Urbane igitur dictum Maecenatis, quod modo attulerat, quasi numum asperum ac probum esse ait: quem tamen non sperat fore, ut Lucilius in solutum accipiat: sed aliquam vetustiorem sententiam postulet pro solito epistolae epimetro Subjicit igitur aliam ab Epicuro. Quod hic somniavit Erasmus de Aspero & Probo grammaticis, ita ineptum est, ut laboraturus sit, si quis velit quidquam ineptius excogitare.

IN EPISTOLAM XX.

Si vales] Re & vita, non verbis philosophandum: & contemnendam paupertatem ei qui serio philosophari velit.

Juvenem otiosorum aures] Quis putasset quenquam usque eo stultum fore, ut hoc loco, pro *otiosorum*, legeret *occisorum*? & tamen ea scriptura omnes libros occuparat.

IN EPISTOLAM XXI.

Cum istis] Non esse timendam obscuritatem iis qui relictis speciosis honorum titulis, ad philosophandum se conferunt. Famam enim & duraturam ad posteros gloriam nulla re magis, quam scriptis & familiaritate eruditorum hominum comparari. Adjicit ex Epicuro, quanti momenti sit in omnem vitam terminatas habere cupiditates.

Si vis Pythoclea] Ipsa Epicuri verba haec sunt: Εἰ βούλει πλούσιόν τινα ποιῆσαι, μὴ χρημάτων προσίθει, τῆς δὲ ἐπιθυμίας ἀφαίρει.

IN EPISTOLAM XXII.

Jam intelligis] Quomodo expedire & explicare se debeat is qui multorum negotiorum procuratione districtus est, cum se ad philosophiam conferre meditatur.

IN EPISTOLAM XXIII.

Putas me tibi scripturum] Solum sapientem vero ac solido gaudio frui. Plerosque homines ante vivere desinere, quam inceperint.

IN EPISTOLAM XXIV.

Sollicitum te esse scribis] Praeclara epistola, qua Lucilio eventum judicii cujusdam metuenti, primum ostendit, quam stultum sit, torquere se expectatione ejus rei, quae an eventura sit nescias. Deinde ostendit efficacissima remedia adversus ea omnia, quorum expectatione homines perterrefieri solent.

Timorem tuum taxa] Aestima, adhibito judicio, quanti sit id quod metuis.

Quam ut pereat?] Hic oscitantia (*) librariorum, omissae sunt aliquot voces. Legendum enim hoc modo: *quam ut uratur? quam ut pendeat?*

Excarnificandi particulatim hominis?] In aliis quibusdam libris, *articulatim*. Utra verior scriptura sit, haud facile dixerim.

Levis est, si ferre possum] E nartheciis Epicuri sumptum: *Si gravis, brevis; longus, si levis.* Epicurus autem ex illo Aeschyli sumpserat:

Θάρσει. πόνου γὰρ ἄκρον, οὐκ ἔχει χρόνον.

Confide: summus non habet tempus dolor.

Quotidie morimur] Saepe tractatur hic locus a Seneca. Tractatur & a Plutarcho pereleganter in libro τοῦ Ε τοῦ ἐν Δελφοῖς: cujus verba adscribam: Ἀλλ' ἡμεῖς ἵνα φοβούμεθα γελοίως θάνατον, ἤδη τοσούτους τεθνηκότες, καὶ θνήσκοντες. οὐ γὰρ μόνον, ὡς Ἡράκλειτος ἔλεγε, πυρὸς θάνατος, ἀέρι γένεσις, καὶ ἀέρος θάνατος ὕδατι γένεσις· ἀλλ' ἔτι σαφέστερον ἐπ' ἀνθρώπων ἴδοις ἄν· φθείρεται μὲν ἀκμάζων, γινομένου γέροντος. ἐφθάρη δὲ ὁ νέος εἰς τὸν ἀκμάζοντα· καὶ ὁ παῖς εἰς τὸν νέον, εἰς δὲ τὸν παῖδα τὸ νήπιον· ὅ, τε χθὲς εἰς τὸν σήμερον τέθνηκεν, ὁ δὲ σήμερον εἰς τὸν αὔριον ἀποθνήσκει.

Mors non una venit] Alii, *Mors non ultima venit:* quo modo & sententia corrumpebatur, & versus.

Objurgat Epicurus] Ab hac disciplina fortassis duxit Mart. hoc praeceptum:

Summum ne metuas diem, nec optes.

Timore mortis cogantur ad mortem] Idem Mart.

Ho-

(*) *Oscitantia* vocabulum Latinis haud usitatum.

Hostem dum fugeret, se Fannius ipse peremit.
Hic rogo, non furor est ne moriare, mori?

Quosque eadem?] Hanc ipse alibi *vocem rabidarum deliciarum* vocat. *Sunt quos vitae taedium ac fastidium capiat: cum omnia perpetuo tanquam in orbem volvi, & alia aliis succedere videant. Varietatem requirere se ajunt: sine qua molesta & insuavia sunt omnia.* Extat inter τοὺς νεκρικοὺς Samosatensis sophistae, dialogus quidam Chironis & Menippi, qui mihi valde videtur huc pertinere.

Diem nox premit] Horat.

Truditur dies die:
Novaeque pergunt interire lunae.

IN EPISTOLAM XXV.

Quod ad duos amicos] Duorum Lucilii amicorum, unius adolescentis, alterius senioris, non idem ingenium esse ait, neque eandem rationem utriusque corrigendi. Tum ex Epicuri schola sumit, quo cohortetur Lucilium, ut naturae praescripto parens, assuescat paulo esse contentus. Addit ex eodem, omnia proficienti, tanquam sub oculis gravis alicujus & severi viri, agenda esse.

Tenera finguntur]. Horat.

Fingit equum tenera docilem cervice magister.

& Plato ait juvenes κηρίνους εἶναι.

Panem & aquam] Euripides:

Ἐπεὶ τί δεῖ βροτοῖσι, πλὴν δυοῖν μόνον,
Δήμητρος ἀκτῆς πώματός θ' ὑδρηχόου;

Cum ipso Jove] Sic epistola 110. *Habeamus aquam, habeamus polentam. Jove ipsi de felicitate controversiam faciamus.* Epicurus ipse apud Laërtium: καὶ μᾶζα καὶ ὕδωρ τὴν ἀκροτάτην ἀποδίδωσιν ἡδονήν. Stobaeus: Ἐπίκουρος ὁ Γαργήττιος κέκραγε λέγων, Ὧι ὀλίγον οὐχ ἱκανόν, τούτῳ γε οὐδὲν ἱκανόν. ἔλεγε δὲ ἑτοίμως ἔχειν καὶ τῷ Διὶ ὑπὲρ εὐδαιμονίας ἀγωνίζεσθαι, μᾶζαν ἔχων καὶ ὕδωρ.

IN

IN EPISTOLAM XXVI.

Modo dicebam tibi] Decrepitum jam esse se, non senem: & vigere tamen animo, neque ullo mortis metu teneri.

IN EPISTOLAM XXVII.

Tu me, inquis, mones.] Ferendus non videtur, qui ea vitia in aliis reprehendit, quibus & ipse obnoxius est: & ut Graeci proverbio dicunt, *Aliis medetur, ulceribus ipsus scatens.* Ne igitur in hanc reprehensionem incurrat Seneca, neve nimium sibi sumat, si se jam a vitiis liberum profiteatur: ait se non ut medicum agere cum Lucilio, sed cum eo de communibus morbis loqui, & remedia, si qua habet, cum illo communicare. Inserit historiam longe jucundissimam de Calvisio quodam Sabino: & ad finem addit ex more dictum Epicuri.

Quam paedagogos nostros novimus) Nos; qui jam senes sumus, quibus omnis paedagogorum memoria excidit.

IN EPISTOLAM XXVIII.

Hoc tibi soli] Nihil adjuvari mutatione regionum eos, qui secum vitia sua circumferunt. Hoc praeceptum saepe inculcat Horat. Addit in fine egregiam Epicuri sententiam.

Animum debes mutare, non caelum] Horat.

Caelum, non animum mutant, qui trans mare currunt.

Graeci hoc suavius: τὸν τόπον, ἀ τὸν τρόπον.

Bene vivere omni loco positum] Horat.

navibus atque
Quadrigis petimus bene vivere. quod petis, hic est,
Est Ulubris. animus si te non deficit aequus.

IN EPISTOLAM XXIX.

De Marcellino nostro] Marcellinum, hominem ingeniosum & urbanum, non esse quidem facilem ad corrigendum: neque dum tamen se de illo omnem spem abjecisse, & tentaturum omnia. Addit ad finem dictum Epi-

curi, non esse optandum philosophanti, ut populo placeat.

Ad edendas operas] Quasi de liberto, auctoratove aliquo locutus est.

Et acerrime ratere] Ita plane legendum, non, ut Erasmus inepte voluerat, *rudere*. De hoc autem verbo dixi cap. 19. lib. 9. Variarum lectionum.

Unde quo] ἐξ οἵων εἰς οἷα, ut dicebat Iphicrates.

Popularis favor] Etiam in levioribus artificiis, placere populo, signum olim habitum esse κακοτεχνίας, scribit Athenaeus.

IN EPISTOLAM XXX.

Bassum Aufidium] Bassum scribit, quasso quidem corpore, sed firmo tamen animo, mortis appropinquantis metu nullo affici. Inde sumpta occasione, de contemptu mortis, & quomodo se quisque ad eam parare debeat, disserit.

Et componere] Verbum usitatum in mortuis. Horat.

Omnes composui felices. nunc ego resto. Confice.

Septimo spatio] Septies enim currebant. Propert.

Septima quam metam triverit ante rota.

IN EPISTOLAM XXXI.

Agnosco Lucilium meum] Solam virtutem bonum esse.

Vinci ac strigare] *Strigare* est dare aliquid spatii equis in superando clivo ad interquiescendum ac recipiendum spiritum.

Nihil sine aëre frigidum] Haec sententia Stoicorum erat, omnium corporum aëra frigidissimum esse. Vide Plutarchum περὶ τοῦ πρώτου ψυχροῦ. Balbus apud Ciceronem secundo de natura deorum: *ipse vero aër, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris.* Quo in loco operae pretium est cognoscere Lambini temeritatem, vel exempli caussa, ut intelligatur, quantum ei fidei haberi debeat. Qui, cum in omnibus libris constantissime ita scriptum videret, ignoraretque illam quam dico, Stoicorum sententiam, deleta voce *frigidus*, substituit *humidus*, & in notis suis ita scripsit: *Sic legendum est, vel li-*

libris omnibus invitis (mirum quin dixerit, ipſo Cicerone invito: aut, ipſa veritate reclamante) *non ut habent, frigidus* Eant (*) nunc qui negant, multum huic homini debere Ciceronem. Non enim hoc tantum loco, ſed innumerabilibus aliis eandem illi operam invitis omnibus libris praeſtitit.

Laborem ſi non recuſes, parum eſt. poſce] Mirifici homines ſumus, quicunque corrigendis veterum libris operam damus. Quod damnamus in aliis, ipſi ſaepe numero admittimus Ne longius abeamus: ego ipſe qui modo correctorem Ciceronis reprehendebam, eidem culpae affinis deprehendor. Certe enim in omnibus, quos vidi, libris, ſcriptum erat, *Laborem ſi non recuſes, parum eſt poſſe.* Vapulemus igitur ambo, ſi ambo deliquimus.

Deus ille maximus potentiſſimusque ipſe vehit omnia] Dicas, hunc hominem legiſſe id quod de Deo in ſacris litteris ſcriptum eſt, *Portans omnia verbo virtutis ſuae.*

IN EPISTOLAM XXXIII.

Odorifera] Eſt qui legat, *oculifera*: idque ſe ex libro vetere facere dicat Non damno.

IN EPISTOLAM XXXV.

Propera ad me] In aliis, *propterea ad me.* Conjecturam meam veterem libri veteris auctoritas comprobavit.

IN EPISTOLAM XXXVI.

Amicum tuum] Adoleſcens quidam, Lucilii, ut videtur, hortatu, ſeſe ad philoſophiae ſtudium contulerat: quo nomine reprehendebatur a multis: ut ſemper optima quaeque plurimis diſplicent. Monet Lucilium, quemadmodum illum adducere debeat ad contemnendas ejusmodi ſtultas reprehenſiones, & ad id quod ſuſcepit, urgendum. *Ari-*

(*) Vide, livor & odium quantam caliginem hominum animis offundant. Noſtra aetate qui hac de re judicare poterant, Facciolatus & Erneſtus, non ſolum Lambinianam Ciceronis Editionem unice probarunt, ſed praeterea ſic ſtatuerunt, doctam & ſolertem Lambini audaciam plus quam aliorum inertem modeſtiam, Ciceroni profuiſſe.

Ariston ajebat] Simillimum huic Attii poëtae dictum extat libro 12. noctium Atticarum, cap 11.

Perbibere] Verbum Horatianum: *Nunc perbibe puro*

Pectore verba puer, nunc te melioribus offer.

Veniet iterum qui nos in lucem reponat dies] Stulta opinio, quae tamen illis temporibus multorum animos occuparat. Saepe fuisse nos in hac vita: sed oblitos esse: redituros eosdem post aliquot annorum millia: sed rursus omnium oblitos: idque saepius factum esse: saepius factum iri. Haec admonere nos debent, quantopere avii ferantur a vero homines summis ingeniis praediti, nisi aura eis divinae lucis affulserit. Magna gratia praepotenti Deo, qui nos a talium errorum caligine per filium liberavit.

IN EPISTOLAM XXXVII.

Uri virgis, ferroque necari] Verba erant eorum qui in magistrorum, id est, lanistarum verba jurabant, seque eis auctorabant. Horatius:

Quid refert, uri virgis, ferroque necari?
Auctoratus eas.

IN EPISTOLAM XXXIX.

Qui notorem dat] *Notorem* dicit, quem usitatius dicimus *cognitorem*. Petronius: *At ego ne mea quidem vestimenta ab officio recepissem, nisi notorem dedissem.*

IN EPISTOLAM XL.

Quod frequenter] De Serapione quodam pseudophilosopho scribit: qui quasi conciones habebat ad populum, in quibus nihil aeque cavebat, quam ne usquam haesitare atque insistere videretur. Provolvebat verba nusquam interrupto impetu, non illud laborans, ut qui audiebant, meliores fierent, sed ut ipse promptus in dicendo ac copiosus haberetur. Tale disputandi genus ait circulatoribus magis quam philosophis convenire. Hujus ipsius vitii exempla, vel maxime illustria, notavi in quibusdam maximarum rerum ad populum interpretibus: quorum oratio

tio, quae, non compta ac calamistrata, sed gravitatis, auctoritatis, maiestatis ac sanctimoniae plena esse deberet, tota papavere ac sesamo sparsa est, & ex mellitis verborum contexta globulis: ita ut ad eos, non tanquam ad vitae magistros, aut vitiorum correctores, sed tanquam ad comoedos aut histriones eatur. Stant illi: & cum frontem bis terve perfricuerunt, barbamque permulserunt, hiante & mirificum aliquid ac θαυμάσιον expectante plebe; plebis autem nomine etiam quosdam ex optime vestitis comprehendo; laxant habenas linguae, & similiter eadentia, similiterque desinentia coacervantes, paria paribus, contraria contrariis opponentes, multa etiam semel suo ordine dicta, sursum versum aut alias (*) variato ordine repetentes: eaque in re memoriam pueriliter ostentantes, atque haec saltatricularum in morem, gesticulatoriis neque unquam quietis manibus adjuvantes, argute multa, multa quibus risum excutiant, dicunt: nunquam interim aut sibi aut auditoribus respirandi facultate permissa: quibus omnibus rebus admirationem imperitis, cordatis & intelligentibus, nauseam ac stomachum commovent. Hos igitur novos Serapiones cuperem hanc epistolam cum cura legere, & inspicere, num cui vitio affines sint eorum quae hic a Seneca reprehenduntur Profuerit eisdem legere & ea, quae super eadem re, apud scriptorem Noctium Atticarum a Musonio disputantur; quae & ipsa subjiciam. *Musonium*, inquit, *philosophum solitum dicere accepimus: Cum philosophus hortatur, monet, suadet, objurgat, aliudve quid disciplinarum disserit: tum qui audiunt, si de summo & soluto pectore obvias vulgatasque laudes effutiunt, si clamitant etiam, si gestiunt, si vocum ejus festivitatibus, si modulis verborum, si quibusdam quasi frequentamentis orationis moventur, exagitantur, & gestiunt: tum scias, & qui dicit, & qui audit, frustra esse: neque illic philosophum loqui, sed tibicinem canere. Animus, inquit, audientis philosophum, si, quae dicuntur, utilia ac salubria sunt, quaeque & errorum atque vitiorum medicinas ferunt, laxamentum atque otium prolixe laudandi non habet. Quisquis ille est qui audit, nisi ille est plane deperditus, inter ipsam philosophi orationem & perhorrescat necesse est, & pudeat tacitus,*

(*) *Alias* apud bonos scriptores pro alio tempore dicitur, non pro alio modo, vel aliter.

tus, & poeniteat, & gaudeat, & admiretur: varios adeo vultus disparilesque sensus gerat, perinde ut eum conscientiamque ejus affecerit utrarumque animi partium aut sincerarum aut aegrarum philosophi pertractatio.

Namque echerii] Emendavi, *Nam Q. Haterii.* De hoc autem vide praefationem patris Senecae in quartum librum declamationum.

Nos etiam cum scribimus] Omnia scribebant veteres iis litterarum formis, quas hodie majusculas vocamus. Neque ulla fere erant inter singulas voces intervalla. Punctis interjectis vocem a voce distinguebant, hoc modo: QUAMQUAM. TE. MARCE FILI.

IN EPISTOLAM XLI.

Facis rem optimam] In omnibus bonis viris quiddam inesse divini. Hominem suis ac propriis bonis, non externis, aestimandum esse.

Quam stultum est optare] Impietatis & stultitiae plena haec sententia Stoicorum fuit. Audiebant summo omnium gentium consensu deos bonorum datores vocari. Ipsi autem praeter virtutem, bonam mentem, rationem perfectam, & talia, nihil in bonis habendum esse ducebant: & ea divinitus dari negabant. sibi ea quemque suis viribus parare dicebant. Itaque si sibi constare vellent, deos nullius boni datores esse dicerent, necesse erat. Dari quidem ab eis ea quae ipsi praeposita aut producta vocarent; opes, imperia, vires corporis, & similia: vera bona non dari. Hac stultitia imbutus Horatius, ita cecinit:

Haec satis est orare Jovem, qui donat & aufert:
Det vitam, det opes: aequum mi animum ipse parabo.

Immo vero, nugator, iste aequus animus vel maximum Dei donum est: neque obtingere tibi, nisi divino beneficio, potest. Nobis certum atque exploratum est, fontem esse omnium bonorum Deum. Hic ipse philosophus, tanta vis veritatis est, fatetur paulo post, a Deo dari magnifica & erecta consilia: neque posse quenquam, nisi ab eo adjutum, supra fortunam exsurgere.

Quis Deus incertum est] Versus e Metamorphosi Ovidiana.

IN EPISTOLAM XLII.

Jam tibi] Non facile credendum, quenquam virum bo-

bonum esse. Multis ad malefaciendum non animum deesse, sed vires.

IN EPISTOLAM XLV.

Librorum] Libris non multis opus esse, sed bonis: & in studiis non subtilia quaerenda esse, sed utilia.

Praestigiatorum acetabula & calculi] Hi sunt quos Graeci *psephopaectas* vocant, frequentissimum etiam hodie circulatorum genus, qui celeritate quadam ac dexteritate manuum, e pluribus acetabulis, quae in mensa exponunt, efficiunt, ut quos calculos sub uno ab eis conditos putares, eos statim sub alio ostendant: ita ut calculi illi ex uno acetabulo in aliud transisse videantur. Quod autem Seneca cum eorum ludo dialecticorum argutas ineptias comparat, Arcesilai est. Is enim dicebat, τοὺς διαλεκτικοὺς ἐοικέναι τοῖς ψηφοπαίκταις, οἵτινες χαριέντως παραλογίζονται. 'Stobaeus λόγῳ π'.

Perdidi usum] Neque enim amplius delectat, cum, quomodo fiat, intelligimus.

Et hoc solum curantibus, non & hoc] Id est, nihil fere aliud curantibus, quam molestissimos & spinosissimos syllogismos ex repugnantibus: qui fere ita conformari solent: Non & hoc & illud. Hoc autem est. Non igitur illud.

IN EPISTOLAM XLVII.

Libenter] Reprehendit quorundam superbiam in servos: & Lucilium laudat, quod cum suis familiariter vivat. Multa ex hac epistola impudenter compilavit Macrobius libro primo Saturnaliorum. Quanto autem majore odio digni sunt, qui hodie ingenuis hominibus non aliter utuntur ac servis?

Sic fit, ut isti de domino loquantur] Neque ullam majorem voluptatem capiant, quam cum eis absentibus aut male dicunt, aut male precantur. ut ille in vetere comoedia:

— μάλα γ' ἐποπτεύειν δοκῶ,
Ὅταν καταράσωμαι λάθρα τῷ δεσπότῃ.

Totidem esse hostes quot servos] Catonis est.

Cal-

Callisti] Hic Claudii libertus erat. *Dominum* autem dicit, non Claudium, sed priorem.

IN EPISTOLAM XLVIII.

Ad epistolam] Hanc epistolam lacerarant in duas, & posterioris principium fecerant ab illis verbis: *Mus syllaba est*. ego rursus membra divulsa conjunxi.

Alium paupertas urit] In aliis, *Alium mors vocat, alium paupertas urit*. Inepte. neque enim quidquam est, quod respondeat illi membro, *Alium mors vocat*: neque vero esse quidquam potest. Non enim vocat mors τὸν μὲν, τὸν δ' οὔ: sed omnes ex aequo. Est autem operae scire, quomodo locus hic corruptus fuerit: ut si qua similia inciderint, facilius animadvertantur. Librarius, aliud agens, ita scripserat; *Alium mors, alium paupertas urit*. deinde cum videret, duas illas voces, *Alium mors*, vacare: neque tamen eas delere vellet: sedulo enim cavebant, ne quid, quod scripsissent, delerent: addidit notulam, & ad marginem scripsit, *Vacat*. quo significaret, illud *Alium mors*, vacare ac redundare. Secuti alii stultiores librarii non tantum duas illas supervacaneas voces retinuerunt, sed ex illo *Vacat*, quod erat ad marginem, fecerunt *Vocat*. Ita duplicatus & propagatus error. Peccata in hoc genere in scriptis veterum multa reperiet, si quis paulo attentius considerabit.

IN EPISTOLAM XLIX.

Est quidem] In tanta brevitate vitae, totum tempus, omissis inutilibus, ad utilia conferendum.

Admoveri lineas] Id est, me ad finem ipsum propius accedere, sumptum a ludo duodecim sive scriptorum sive scruporum. ubi enim alter collusorum ad ultimam lineam, quae & *hiera*, id est, sacra dicebatur, calculos suos promoverat, necesse erat ludum finiri, & eum vinci, cui jam quo proferret ulterius non erat. Quod si idem utrique contigerat, dicebatur *hieran facere*: & tunc neutrius victoria erat. Ab eodem ludo sumptum est illud Horatii,

Mors ultima linea rerum est.

Plu-

Plutarchus: τελευταῖον ὥσπερ τὴν ἀφ' ἱερᾶς, ἐπάγουσιν ἡμῖν τὸ γῆρας. intelligit enim τὴν ψῆφον τὴν ἀφ' ἱερᾶς γραμμῆς. In ludo aſtragalorum ἱερὰ γραμμὴ vocabatur media ex quinque: qua de re vide Pollucem lib. 9.

Veritatis ſimplex oratio eſt] Euripideum:

Ἁπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφυ.

IN EPISTOLAM L.

Epiſtolam tuam] Peccare in eo pleroſque homines, quod vitia ſua rebus adſcribunt. Tenera facilius quidem corrigi: ſed tamen inveterata quoque pertinaci ſtudio emendari: juxta illud Horatii:

Invidus, iracundus, iners, vinoſus, amator,
Nemo adeo ferus eſt, ut non miteſcere poſſit,
Si modo culturae patientem commodet aurem.

Harpaſten] Simile quiddam notavi in amico quodam meo, homine eruditiſſimo: qui cum aetate, eſt enim octogenario major, ſurdaſter effectus ſit: hoc tamen in ſe vitium non agnoſcit: ſed vere ac ſerio conqueritur, peſſimam conſuetudinem invaluiſſe: homines multo ſummiſſius loqui, quam ſolebant, ita ut videantur vereri, ne intelligantur.

Non dediſcitur virtus] Dogma Stoicum, virtutem non amitti: de quo, alio loco fortaſſis pluribus diſſeremus.

IN EPISTOLAM LI.

Quomodo] Vitanda eſſe ea loca in quibus periculum eſt, ne animi enerventur, & effeminentur.

Canopum] Et tota Aegyptus, & in ea praecipue Canopus, omnium libidinum atque impuritatum domicilium fuit. Audiebantur illic noctes & dies turpiſſimi & obſcaeniſſimi cantus virorum & mulierum, qui quaſi initiandi cauſſa, eo ex Alexandrea per foſſam lintribus vehebantur. Strabo: Ἀντὶ πάντων δ' ἐστὶν ὁ τῶν πανηγυριζόντων ὄχλος, τῶν ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας κατιόντων τῇ διώρυγι· πᾶσα γὰρ ἡμέρα καὶ πᾶσα νὺξ πληθύει τῶν ἐν τοῖς πλοιαρίοις καταυλουμένων καὶ κατορχουμένων ἀνέδην μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀκολασίας καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. *Canopum*, an *Canobum* dicas, nihil intereſt.

Vim Hannibalis hiberna fregerunt] Ita conjeci legendum, cum in aliis esset, *vina Hannibalem hyberna fregerunt.*

Philetas] Quasi tu dicas, basiatores. Male alii, *Philistas.*

IN EPISTOLAM LIIII.

Memor artificii mei veteris] Solebat enim frigida lavari: & alicubi ait, se quotannis Kalendis Januarii ipsis solere in aquam virginem desilire.

Est aliquid quo sapiens antecedat deum] Impia & intolerabilis arrogantia Stoicorum: qui non satis esse ducebant, sapientem suum cum Deo ex aequo componere, nisi etiam anteponerent.

IN EPISTOLAM LV.

Longum mihi] Ait se asthmate, quo crebro laborabat, mortis admoneri: eam autem a se negligi.

Antequam nascerer] Sic & Seneca tragicus:

Quaeris, quo jaceas post obitum loco?
Quo non nata jacent.

Sed multo satius est timere mortem, quam tam impia opinione metum ipsius discutere. Quid autem est, quod se hic Seneca innuit putare, nihil ex homine superesse post mortem: cum alibi tam aperte profiteatur, bonorum virorum animos, morte obita, in caelum ferri, atque illic beatissime vivere? Nimirum certum ac stabile esse nihil potest, nisi quod vero ac solido fundamento nititur: ideoque semper veterum philosophorum, de Deo, de animorum immortalitate, & similibus judicia fluctuarunt. Socrates ipse, paulo post moriturus, de animorum immortalitate dubitabat. Magnum igitur in nos ac singulare beneficium Dei, qui harum rerum veritatem ipsius aeternae veritatis voce nobis patefacere dignatus est.

Illum tu lauda] Haec non cohaerent cum superioribus: ita ut multa deesse constet.

IN EPISTOLAM LVII.

Peream] Nimis delicatos esse, qui, nisi in altissimo silentio, operam studiis posse a se dari negant. Interdum autem non tam externa nobis, quam ipsum sibi animum obstrepere, cui nisi pacato ac composito, vera contingere tranquillitas non potest.

Pilicrepus] Qui pilas crepat, aut crepante pila lusitat: quod facere solebant paulo ante balneum, vel dum hypocausta & sudationes calescerent: qui si plures quam essent manus & vices numerarat, maximus excitabatur clamor ab adversariis. Ita Turnebus cap. 4. lib. 7. Adversariorum. At Mercurialis *pilicrepos* fuisse ait, qui sphaeris pice oblitis curabant, ne ignis balneorum extingueretur. ἰπίζω.

Scordalum] Vide Turnebum eo ipso, quem modo citavi, loco.

Furem] Balneariorum.

Alipilum] Eum qui alas vellit ac depilat.

Alium pro se] Eum cui vellit alas.

Cum Chrysippum nostrum] Tales videlicet salutatores fuisse oportet, quales Sebosum & Arrium describit Cicero libro secundo epistolarum ad Atticum

Cuidam genti] Vide hunc ipsum cap. 2. lib. 4. Naturalium quaestionum.

Metam sudantem] In decima regione Urbis erat: quam vocabant *templum Pacis*.

IN EPISTOLAM LVIII.

A ceromate nos haphe excepit] Utrumque ab athletis sumpsit. *Ceroma* unguentum est e cera: *haphe*, pulvis quo inspergebantur luctaturi.

IN EPISTOLAM LIX.

Quanta verborum] Primum ostendit, magnam esse Latini sermonis egestatem. Deinde docet, eos inepte facere, qui linguam per se inopem contrahere potius, quam amplificare, nituntur. Tum ingreditur ad id ex quo ei hujus conquestionis nata occasio est: & Platonica quaedam de ente, de essentia, de genere, ac specie & idea expli-

cans, oſtendit, multa nova vocabula neceſſario procudenda eſſe ei qui de philoſophia Latine diſſerere inſtituit. Poſtremo demonſtrat, ex iis quoque diſputationibus, quae non alio referri ac dirigi quam ad acuendum & exercendum ingenium videntur, aliquid tamen, quod ad inſtituendam vitam moresque formandos pertineat, elici poſſe.

Paupertas, immo egeſtas] Plus eſt *egeſtas*, quam *paupertas*. Sic epiſtola 17. *Non eſt quod paupertas nos a philoſophia revocet: ne egeſtas quidem.* Martialis:

Non eſt paupertas, Neſtor, habere nihil.

Lucretius:

Propter egeſtatem linguae & rerum novitatem.

Et cernere ferro] Hanc ſcripturam & agnoſcit & confirmat Servius. Sunt tamen qui ex veteribus libris contendant legendum *decernere*. At Servius poſteritatem hoc modo legere coepiſſe ait. Et deſipit, ſi quis plus tribuit ulli libro, qui hodie reperiatur, quam aut Servii teſtimonio, aut Senecae.

Eſſentiam dicere] Primus, ut opinor, hunc locum emendavi: cum ante me alii omnes nullo ſenſu legerent: *quid ſentiam dicere*. Vide quae ſcripſi capite ultimo lib. XV. Variarum lectionum.

Etiam ad noſtrum faſtidium] Jam enim plerique nonnulla Ciceronis, ut parum nitida & parum expolita, faſtidiebant. idque & ex multis Senecae locis, & ex dialogo de oratoribus, qui Tacito tribuitur, facile perſpici poteſt.

Uſia] Stulte putavit Perionius, pro *uſia* dici poſſe *naturam*. Neque nego eſſe quaedam, in quibus huic interpretationi locus eſſe poſſit. Sed certe aliter dicenda eſt in diſputationibus philoſophicis οὐσία, & aliter φύσις. Neque ſatis aptum eſt, quod in ſcholis tritum eſt, *ſubſtantia*. Ubi enim haec ſubtiliter diſtinguenda ſunt, aliud eſt ὕπαρξις, & aliud οὐσία: aliud ὄν, aliud ὑποκείμενον. *Subſtantia* autem eſt ὕπαρξις. Denique οὐσία nullo modo melius Latine dici poteſt quam *eſſentia*.

Τὸ ὄν] Ut *eſſentiae*, ſic *entis* nomine uti neceſſe habent, qui Latine philoſophari volunt. Neque vero ita

de-

defungi queunt, ut pro *ente* dicant *id quod eſt:* alioqui in magnas ſaepenumero ſe induent difficultates. Idem accidit iis qui *posſibile* & *imposſibile* dicere, ſaltem in diſputationibus philoſophicis, reformidant: cum Plato, Ariſtoteles, Epicurus, Zeno in lingua infinitis partibus copioſiore innumerabilia tamen vocabula fingere neceſſe habuerint. Equidem, ut de meo ſenſu libere atque ingenue fatear, multa puto ab iſtis delicatis in S. Thoma, in Johanne Scoto, aliisque ejusmodi eruditisſimis hominibus irrideri, quae & neceſſaria ſunt, & talia, ut ſi quis ea vetuſtis illis temporibus protulisſet, magnam ei gratiam omnes philoſophiae ſtudioſi habituri fuisſe videantur. Nos dum teneris auribus videri volumus, tenera nobis ac puerilia eſſe ingenia, neque verae ac ſolidae eruditionis capacia, oſtendimus.

Illud cui nomen] Facit *ens* genus, quod dividatur in corporale & incorporale. Accipit igitur *ens* pro *esſentia*. Nam *entis* quidem longe aliae ſunt & apud Platonem & apud Ariſtotelem diviſiones.

Hoc ergo genus eſt primum] γενικώτατον. at ſpeciale, ὃ γένος ὄν, εἶδος εἶναι δύναται. ὑπάλληλον Peripatetici vocant.

Homo genus eſt] Immo vero εἶδος εἰδικώτατον. Neque ſunt hae diverſae hominum ſpecies, Graecus, Romanus, Parthus: aut albus, niger, flavus, neque ſinguli homines ſpecie, ſed numero tantum, differunt. Ac fatendum eſt, eſſe in his Senecam paulo crasſiorem. Nondum valde manibus hominum terebantur Ariſtotelis ſcripta, e quibus ſolis accurata & exquiſita harum rerum tractatio peti poterat.

Stoici volunt ſuperponere] Notandum eſt voluisſe Stoicos, eſſe aliud quoddam genus ipſo ente ſuperius.

Primum genus Stoicis quibusdam videtur. ſed quare videatur ſubjiciam] Poſt verbum *videtur*, deeſt nomen ejus generis, quod quidam e Stoicis ipſo ente ſuperius eſſe volebant. Quodnam autem id fuisſe dicemus? Divinare difficile eſt. Neque ſane ejusmodi res eſt, in qua perveſtiganda torquere ſe quisquam diutius debeat. Proponam tamen conjecturam meam: ut de ea ab aliis judicetur. Suſpicor igitur, genus illud ente ſuperius fuisſe τὸ τί: id eſt, *aliquid:* atque ita Stoicos illos dixisſe: eſſe aliquid ὄντως ὄν, id eſt, quod re vera eſſet: aliquid autem, quod re vera quidem non eſſet, ſed animo tamen ac cogita-

gitatione informaretur: quales sunt centauri, tragelaphi, chimaerae, & similia. Dividi igitur τὸ τὶ καὶ εἰς τὸ ὂν καὶ εἰς τὸ μὴ ὄν; atque ita esse superius: quoniam & entia complectitur & non entia. In hanc suspicionem adducor ex loco quodam Platonis in Sophista, ubi quiddam ab hoc non valde abhorrens dicere videtur. Sed haec conjectura modo est: de qua quisque, ut volet, judicabit.

Commodum haec scripseram, cum ad me, tanquam caelo delapsus, homo & nobilitate generis, & multarum rerum cognitione, & virtute praestans, Antonius Franciscus Neapolites Panormitanus, summus amicus meus, venit: quem ego hos totos octo annos non videram. Is post illa communia, quae in amicis, quos longo intervallo videmus, usitata sunt, Affero, inquit, tibi libros veteres duos, in quibus pleraque Senecae scripta sunt: quibus tu, cui ejus scriptoris editionem jam in manibus esse audio, arbitratu tuo utaris licet. Tu vero, inquam, etsi adventus tuus mihi per se jucundissimus est, nihil, quo is gratior ac jucundior fieret, adferre potuisti. Sed sunt ne in eis epistolae ad Lucilium? Sunt, inquit. Quaeso igitur, inspiciamus, ecquid tuus iste liber adimere mihi molestissimum scrupulum, quo nunc cum maxime torqueor, possit. Nec mora: hunc ipsum locum inspeximus: cumque in veteribus illis membranis ita scriptum deprehendimus: *Primum genus Stoicis quibusdam videtur quiddam. quare videatur subjiciam.* quae scriptura & perspicue vera est, & conjecturam illam meam non absurdam neque alienam fuisse demonstrat.

Nunc ad id] Ait, apud Platonem *ens* sex modis dici. Uno modo ens est τὸ νοητόν. id est, quod sub sensum non cadit, sed mente tantum ac cogitatione comprehenditur. Secundo ens vocatur id quod supra alia omnia entia est, ἐπέκεινα τοῦ ὄντος, ἐπάνω αὐτὸ πάντα πάντων, i. Deus. Solus enim Deus vere est πηγὴ πάσης τῆς οὐσίας. Itaque ipse de se in libris divinis: *Ego sum qui sum.* Tertio entia vocantur Ideae. Quarto τὰ εἴδη. Quinto ea quae etiam vulgo esse dicuntur: id est, ea quae cernimus ac tangimus. Sexto ea quae non sunt, sed quasi sunt, ut inane, ut tempus, ut motus. Haec duo postrema genera non satis proprie esse dicuntur.

Videtur autem species ejus] Immo ne equus quidem, aut canis videtur, sed hic equus, & hic canis.

Poeta]

Poëta] ποιητὴν τῶν ἀνθρώπων, ait Galenus, τὸν ἀρετώτατον τὸν ἐν τῷ γένει, ὡς δὲ ἰδίως αὐτονομαζόμενον ὀνόματι. Cicero in Topicis: *Homerus, propter excellentiam, commune poëtarum nomen effecit apud Graecos suum.* Plutarchus in Symposiacis: ...

Quae proprie sunt] Plato in Timaeo ait, ideas nunquam fieri, semper esse: corporea autem omnia nunquam esse, semper fieri.

Omnia quae sunt] Liber vetus Siculus, *omnia quae videmus sunt.*

Quodcunque fieri] Idem liber, *quicquid fieri.*

Ante opus] Idea est, τὸ πρῶτον τὸ πρὸ τῶν πολλῶν. ... τὸ ... τὸ ἐπὶ πολλῶν.

In idem flumen] Plato Cratylo: λέγει που Ἡράκλειτος, ὅτι πάντα ῥεῖ, καὶ οὐδὲν μένει. καὶ ποταμοῦ ῥοῇ ἀπεικάζων τὰ ὄντα, λέγει, ὡς δὶς ἐς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης.

Vis tu timere] Liber Siculus, *vis tu non timere*: quod mihi multis & bene Latine loquentium consuetudini congruentius videtur.

Invenies] Liber Siculus, *sumes.*

Ex omni vocatione] Puto legendum, *ex omni tractatione.*

A philosophia] Morali. hanc enim ἐξαιρέτως philosophiam vocant.

Nihil horum stabile, nec solidum] Idem liber, *nihil horum stabile, nihil solidum.*

In sublime] Idem, *in sublimi.*

Quia materia prohibebat] Impie stulta veterum opinio, Deum voluisse quidem a primo omnia immortalia facere, sed non potuisse, propter materiae vitium. Quasi non, ut cetera omnia, ita materiam condiderit ac procrearit Deus. Recte Lactantius: *Idem materiae fictor est, qui & rerum materia constantium.*

Contemnamus omnia] Primum praeceptum, quod e superiori disputatione ducitur. Ea quibus homines vulgo superbiunt, aurum, gemmae, possessiones, non modo magni pretii non sunt, sed ne sunt quidem: ut Platoni videtur. Contemnenda igitur sunt: solaque immortalia & aeterna curanda.

Illud simul cogitemus] Alterum praeceptum. Mundus per se caducus est: sed Dei providentia conservatur. Er-

IN EPISTOLAM LXVI.

Claranum] Primum Clarani exemplo, qui & senex erat & deformi ac distorto corpore, docet, satis magnum esse ipsius per se virtutis decorem: neque eam aut pulchritudine corporis cohonestari, aut deformitate foedari. Deinde exponit sermonem quendam a se cum Clarano habitum: quomodo, cum triplex quaedam bonorum distinctio sit, bona tamen omnia sint paria. Ad postremum, bona quaedam, quae vulgo minus optabilia videntur, sibi ait visum iri omnium maxime optabilia, si tale ullum in bonis discrimen esse posset.

Ut adjiciam senem] Hoc enim satis vel ex eo intelligi potest, quod condiscipuli fuimus.

Male collocavit] Ita dictum, ut, *Galbae ingenium male habitare*.

Quomodo possint paria bona esse] In aliis, *tria bona esse*. Sed res ipsa clamat legendum esse, *paria*.

Ergo virtutes inter se pares sunt] Virtus rectum est. Rectum non recipit incrementum. Ergo ne virtus quidem. Si virtus incrementum non recipit, ne ea quidem quae a virtute manant. Est autem illud: & hoc igitur. Quo fit ut recte facta omnia paria sint. Stoica sunt haec: ut &, Peccata omnia paria esse.

In equuleo taceat] Non indicet conscios: nihil eorum prodat, propter quae torquetur. Melius haud dubie, quam, ut in aliis, *jaceat*.

In perfectum itura] Liber Siciliensis, *per rectum itura*. quod melius puto.

In quo bonum illud existit] Idem liber, *consistit*.

Cum alicujus in Senatu sententiam sequimur] Idem liber, *Cum alicujus Senatus sententiam sequitur*. melius videtur.

IN EPISTOLAM LXVII.

Ut a communibus] Paucis quibusdam de senectutis suae imbecillitate praemissis, explicat quaestionem, sint ne bona omnia optabilia: & ea etiam quae talia non videantur, talia tamen esse concludit.

Quod me lectulo affixit] Sic apud Horatium:

Au

Aut alius casus lecto te affixit.

Ubi cum quidam contra omnium librorum fidem, legere vellet, *afflixit*: objecto sibi a me hoc Senecae loco, respondere ausus est, Senecam apud se tanti non esse. Ego hominis stultitiam risu & silentio excepi.

Distingue, mi Lucili, ista] Brevis & expedita mihi distinctio videtur ea, quae traditur ab Aristotele, libro septimo Politicorum: bona quaedam simpliciter optabilia esse, quaedam ἐξ ὑποθέσεως. Bonum & optabile simpliciter est, nullum facinorosum esse in civitate: sed si qui sint; hoc posito, bonum & optabile est: poenas ab eis exigi. Sic non aegrotare, simpliciter bonum & optabile est: sin aliter evenerit, morbum magno & forti animo ferre. Eadem ceterorum omnium ratio est.

Vellem quae velles] De hoc loco tradidi quaedam jam pridem capite 8. lib. 6. Variarum lectionum: quae alii postea, credo, ut sibi probari ostenderent, venditarunt pro suis.

IN EPISTOLAM LXVIII.

Consilio tuo] Sectandum quidem otium, sed non ostentandum.

Etiam si non praecepto, at exemplo] Stoicorum enim principes, etsi remp. sapienti capessendam esse dicebant, ipsi tamen ad eam nunquam accesserunt. Atque hoc nomine inprimis eos reprehendit Plutarchus, quod eorum cum vita pugnet oratio.

Nec ad omnem] Non enim ad eam quae ita depravata est, ut neque sanari, neque corrigi queat.

Nec semper] Dandum enim temporis aliquid etiam quieti & studiis.

Nec fine ullo fine] ὡς τῶν ἀθλητικῶν, οὕτω καὶ πολιτικῆς [illegible] τις ἐστί. Romae Senator a sexagesimo anno cogebatur, a septuagesimo ne citabatur quidem. Et tum Plato, tum Aristoteles valde senibus mandanda sacerdotia dicunt, ut non satis jam idoneis ad aliorum munerum procurationem. qua de re celebratus est apud Graecos versiculus:

Ἔργα νέων, βουλαὶ δ' ἀνδρῶν, εὐχαὶ δὲ γερόντων.

Prae-

Praeterea] Sapiens mundum ipsum sibi patriam esse ducit. Ergo ne tunc quidem cum in rerum caelestium contemplatione defixus est, a rep. sua recedit: sed tunc denique partem illius optimam & nobilissimam tractat.

Recesserit] Liber vetus, *secesserit.*

Quam humili loco sederit] Descendere videtur sapiens, cum sellam curulem conscendit. omissa enim rerum sublimium tractatione, se ad inferiora demittere cogitur. Hac de re extat pulcherrimum nobilissimi philosophi, Themistii epigramma, quod cum consul ab impio Juliano creatus esset, cohortatur se ipsum, ut relictis vanis illis honorum insignibus, conscendat denuo ad studium sapientiae. Descendisse enim se, cum in sellam & tribunal conscendisset visus est:

Ἄντυγος αἰθερίης ὑπερήμενος εἰς πόθον ἦλθες
Ἄντυγος ἀργυρέης· αἶσχος ἀπειρέσιον.
Ἦσθα πάρος κρείσσων· [illegible] δ' ἐγένου μέγα χείρων.
Δεῦρ' ἀνάβηθι κάτω. νῦν γὰρ ἄνω κατέβης.

Hoc tam pulchrum epigramma, qui tribuerunt Palladae, nimis honorifice de insulsi hominis ingenio judicarunt.

Quasi causariae partes] Ita dictum, ut *causarios milites* dixit Livius.

IN EPISTOLAM LXX.

Post longum intervallum] Effluere vitam nobis non sentientibus. Stultum esse, de vitae brevitate conqueri. Mortem expectandam quidem aequo animo: sed, si res ita postulet, adsciscendam: & interdum eligendum mollissimum illius genus: interdum quodcunque se obtulerit occupandum. Hoc postremum ex illa stulta Stoicorum sapientia est, qua putabant multa evenire posse, propter quae sapiens mortem sibi consciscere deberet. Vellem, Seneca aut ab illa insania abfuisset, aut saltem in ea commendanda parcior ac moderatior fuisset.

Praenavigamus] In quibusdam veteribus, *praeternavigamus*. quod mihi quidem magis arridet.

Abscondimus] Nauticum verbum hoc quoque. Virgilius:

Protinus aerias Phaeacum abscondimus arces.

Emittit se] Stoicum loquendi genus, ἐξάγειν ἑαυτόν. εὔλογος ἐξαγωγή.

Stultitia est] Martialis: *Hic, rogo, non furor est, ne moriare, mori?*

Scribonia] Hanc historiam accurate explicat Tacitus libro secundo Annalium ab excessu D. Augusti.

IN EPISTOLAM LXXI.

Subinde me] A certo judicio de fine bonorum nasci certam regulam judicandi in rebus singulis, quid petendum fugiendumve sit. Virtutes omnes, itemque omnes actiones quae cum virtute conjunctae sunt, inter se pares esse, aeque laudabiles, aeque expetendas: summi enim nullam esse accessionem: nec summum esse quod accessionem ullam recipiat.

Non semper tenebit hunc ordinem] Plato in Politico ait, caelum, solem, sidera, non semper eodem modo, sed interdum in has, interdum in contrarias partes moveri: atque adeo, ubi nunc occidit sol, inde olim ortum esse; & unde nunc oritur, ibi occidisse. Haec opinio & Hipparchi, nobilis mathematici, fuit.

Omnes hos fertiles campos] Hoc Aristoteleum est: ubi nunc est mare, aliquando continentem & fuisse & fore: ipsiusque terrae faciem ac situm in temporis diuturnitate mutari. Et certe multa talium mutationum vestigia extant.

IN EPISTOLAM LXXVII.

S. V. B. Hodie nobis] Antea male legebatur, *subito*: cujusmodi vitio etiam duo loci in epistolis ad Atticum laborabant, jam pridem correcti ab Jacobo Bonafide Tolosate: quamvis eam gloriolam alii sibi postea injuste & inepte vindicarunt. His autem notis significabant id quod plerumque in principio epistolarum ponebatur, *Si vales, bene est.*

Tunc familiam periculum adire] Id est, servos qui sub eodem tecto fuissent: ex senatusconsulto Silaniano.

Nestoris] Qui vixit ad nonaginta annos: non, ut Latini putarunt, ad trecentos. γενεὰ interdum est annorum triginta.

Statiliae] Vide Plin. lib. 7. cap. 84.

IN

IN EPISTOLAM LXXVIII.

Vermiculatio] Ita vocant primum quasi morsum exorientis doloris

Nam ut Posidonius ait] Ex hoc dicto Posidonii est, ut puto, quod ait Cicero quinto Tusculanarum, unum diem bene & ex philosophiae praeceptis actum, esse paene toti immortalitati anteponendum. Verius multo ante illos & magnificentius dixerat vates divino spiritu afflatus: *Melior est dies una in atriis tuis super millia.*

IN EPISTOLAM LXXX.

Ad sphaeromachian] De hoc ludo Statius in praefatione quarti Silvarum: *Sed & sphaeromachias spectamus, & pilaris lusio admittitur.* Videat, qui volet, Pollucem libro nono, aut potius Mercurialem.

Non allevatum velum] *Velum* dicit, quod cubiculorum foribus praetendi solet. Levatur autem, cum omnibus patet aditus ad dominum. Inde est in libris juris, *levato vela*, quod ineptissimus quidam paroemiographus ut proverbium accepit.

Uni vadere] Certe libri veteres habent *uno*. sed ego neutrum satis intelligo.

Suppurata] *[illegible]*.

En impero Argis] Atreus, ut opinor, in vetere tragoedia ita loquens inducebatur. Versum autem hunc emendavi ex vetere libro Siculo. nam in ceteris erat acephalus.

Quinque modios accepit, & quinque denarios] Puto hoc servorum menstruum demensum fuisse.

In coenaculo] Ibi enim habitabant pauperes. Sic jocans Plautinus Jupiter ita de se ait:

In superiore qui habito coenaculo.

Equum empturus solvi jubes stratum] Si quis equum empturus, eum instratum tantum inspiciat, numos suos profundere, seque ipse in laqueos induere velle videatur. Diligenter enim inspiciendae sunt singulae partes, ne quid vitii lateat. Ideoque ita cecinit Horat.

Regibus hic mos est, ubi equos mercantur, apertos Inspiciunt.

At quidam, qui quasi artem factitabat recta depravandi, opertos, non apertos, legere voluit: ut ostenderet, nihil esse tam stultum, quod ipse, si semel adamasset, non pro recto ac vero defendere auderet.

IN EPISTOLAM LXXXI.

Decoctor] Ita unus vetus liber, melius, opinor, quam, ut alii, *coactor*.

Utique dum prope est ab accepto] Ita emendavi, auctoribus duobus vetustis libris.

Ignorat autem quantum debeat] Ita liber Antonii Constantini. at Siculus; *ignorat autem quantum pro eo debeatur*.

IN EPISTOLAM LXXXII.

Male mihi esse malo quam molliter] Liber Siculus, *male tibi*. quod verius puto.

Hoc dicunt, malus est] Ita veteres libri, quibus usus sum: non, ut alii, *mollis*.

Utraque res letalis est] Alii, *detestabilis*. Secutus sum librum Constantini.

Hic est enim Brutus] Ad D. Brutum haec pertinere arbitror, *qui*, ut ait Vellejus, *fugiens in hospitis cujusdam nobilis viri, nomine Capeni, domo, ab iis quos miserat Antonius, jugulatus est.* ad M. quidem Brutum pertinere nullo modo possunt.

Multorum ingeniis] Plato quoque lib. 3. de Rep. graviter reprehendit poëtas, quod talibus commentis mortem, satis suapte sponte terribilem, terribiliorem etiam effecerint.

Tu ne cede malis, sed contra audentior ito] Addiderant quidam hemistichium, *Quam tua te fortuna sinet.* Sed hoc neque apud Virgilium, neque in veteribus Senecae libris legitur, & plane ineptum est.

IN EPISTOLAM LXXXIII.

Progymnasios] Liber vetus meus, *progymnastos*. Utraque vox mihi aeque incognita. sed legendum, *progymnastas*. Ita enim a Platone & Xenophonte vocari syngymnastas; id est, eos qui una cum aliquo exercentur, auctor est Pollux.

Psychrolutes] Ita vocantur, qui frigida corpus abluunt.

Kalendis Januariis] Quo tempore frigus maxime viget. Sed Kalendis Januarii, quod reliquo anno facere meditabantur, id, quasi ominis caussa, delibabant. Ovidius:

Quisque suas artes ob idem delibat agendo,
Nec plus quam solitum testificatur opus.

Ad Tiberim] Tanquam paulo minus frigidum, quam est aqua virgo.

Interjungo] Ita veteres libri, non, ut vulgati, *intervigilo*. *Interjungere* autem dicuntur, qui sub meridiem equos solvunt, ut interquiescant. Horatius pro eodem dicit *iter dividere*:

Hoc iter ignavi divisimus, altius ac nos
Praecinctis, unum.

& ab eadem metaphora Varro *diem dividere*. Seneca libr. I. de tranquillitate vitae: *Quidam medio die interjunxerunt, & in pomeridianas horas aliquid levioris operae distulerunt.* Martialis:

Interjungere quaeris ad Camoenas.

Hieran fecimus] Ad mediam in stadio lineam, quae *hiera* dicebatur, ambo aeque fessi pervenimus: & ita neuter vicit.

Tillio Cimbro.] Ita plane legendum, non, ut in aliis, *Illi Cimbro*.

Scordalus] Hic locus manifesto confutat allatam a Turnebo hujus vocis expositionem.

L. Piso] Suetonius in Tiberio: *Postea princeps in ipsa publicorum morum correctione cum Pomponio Flacco & L. Pisone noctem continuumque biduum epulando potandoque*

que consumpsit: quorum alteri Syriam provinciam, alteri praefecturam urbis confestim detulit. De Thracia ab eo domita & diligentia in custodienda urbe Vellejus libro secundo: *Atrox in Thracia bellum ortum, omnibus ejus gentis nationibus in arma accensis, L. Pisonis, quem hodieque diligentissimum atque eundem lenissimum securitatis urbanae custodem habemus, virtus compressit.*

Certe debuit] Male in aliis, *eruit.*

IN EPISTOLAM LXXXV.

Peperceram] Multa colligit, quibus Stoici probabant, virtutem solam satis esse ad bene beateque vivendum: & aliter sentientium opiniones breviter refutat. Multa de hac Stoicorum sententia apud Ciceronem in libris de finibus & quinto Tusculanarum leguntur. Sed extat & summi peripatetici, Alexandri Aphrodisiensis eruditissimus commentariolus, in quo accurate adversus hanc gloriosam & magnificam Stoicorum sententiam disputatur.

Gustum dare] Loquendi genus eorum proprium, qui quae esui ac bibitui (*) sunt, venalia habent. ea enim licitatoribus gustanda dare consueverunt. Euripides, γεῦμα τὴν ἀρχὴν καλεῖ.

Quicquid est interrogationum] Id est, syllogismorum. Qui enim ἐπιστημονικῶς disputabant, ut mathematici, quasi pro suo jure sumebant ea ex quibus efficerent quod volebant: nihil laborantes, concederentur sibi ab adversario, an minus. At qui dialectice, interrogabant, & iis utebantur quae sibi concessa essent: ut perpetuo facit apud Platonem Socrates. Hodie, cum vetus dialectices usus ab iis maxime ignoratur, qui eam docent, consuetudo illa sublata est. Sed ex eo *interrogationes* vocabant syllogismos dialecticos. Itaque Lucianus salse, ut solet, irridens philosophastrum quendam, qui aggressus historiam scribere, omnia syllogismis intexuerat, ita scribit: ἐν ἀρχῇ μὲν γὰρ εὐθὺς ἐν τῇ πρώτῃ περιόδῳ συνηρώτησε τοὺς ἀναγινώσκοντας. & paulo post: εἶτα μετὰ μικρὸν ἄλλος συλλογισμός, εἶτα ἄλλος, καὶ ὅλως ἐν ἅπαντι σχήματι συνηρώτητο αὐτῷ τὸ προοίμιον.

(*) Substantivum *bibitus* inauditum.

Qui prudens est, & temperans est] Hujusmodi sunt, quae *brevia* & *consectaria Stoicorum* Cicero vocat.

Huic collectioni] Ad verbum expressit nomen συλλογισμοῦ.

Ladas] Ineptissime alii, *laudans*. Ladae pernicitas celebratior est, quam ut de ea plura huc congeri debeant.

Apyrina] Vide Plinium capite 6. lib. 23. sic & *apoda* dicuntur, non quod nullos omnino habeant pedes, sed quod insigniter parvos.

Sed omnis plus potest, quamvis mediocrium turba] Otiosae voces, *sed omnis*. Itaque eas delevi. In vetere libro erat, *sed omnia*. Error librarii fuit, praepropere respicientis ad id quod paulo post sequitur, *leviora quidem, sed omnia*. Sic erratum est apud Ciceronem libro quinto de finibus, in extremo: ubi vulgo ita legitur: *Quid ergo? aliter homines, aliter philosophos loqui putas oportere? quanti quidque sit, aliter doctos & indoctos? Sed cum constiterit inter doctos, quanti res quaeque sit*, & cetera. Omnino enim verba illa, *quanti quidque sit*, per errorem tralata sunt in locum superiorem ex iis quae paulo post sequuntur, *quanti res quaeque sit*. Itaque delenda sunt.

Plus potest quamvis mediocrium turba] Convenit cum illo Homerico:

Συμφερτὴ δ' ἀρετὴ πέλει ἀνδρῶν καὶ μάλα λυγρῶν.

Aegra corpora minima interdum mergit accessio] Non absimile est, quod dixit Sophocles de corporibus senum:

Σμικρὰ παλαιὰ σώματ' εὐνάζει ῥοπή

Retexit] Texturam illius dissolvit.

Itaque in aequo est & longa & brevis] Tam enim felix est, qui punctum temporis felix est, quam qui saeculum. τὸ γὰρ ἀγαθὸν ὁ χρόνος αὔξει προσγινόμενος, ἀλλὰ κἂν ἀκαρές τις ὥρας γένηται φρόνιμος, οὐδὲν πρὸς εὐδαιμονίαν ἀπολειφθήσεται τοῦ τὸν αἰῶνα χρωμένου τῇ ἀρετῇ, καὶ μακαρίως ἐν αὐτῇ καταβιοῦντος.

Neptune] Verba sunt gubernatoris Rhodii, fatentis, navim quidem, cui ipse praeerat, a Neptuno posse mergi: sed se tamen utique praestiturum, ne id culpa sua contigisse videatur.

IN EPISTOLAM LXXXVI.

Aut Romae libertas] Videbatur enim Romae non esse ἰσονομία, si Scipio, propter rerum gestarum magnitudinem, ne adduci quidem posset ad caussam dicendam, neque accusantibus tribunis respondere dignaretur, sed ab eis impune populum ad grates diis agendas avocaret, ut fecerat.

Viridibus] Ita vocabant prata & arboreta.

Ad balnea libertinorum] Salse & aculeate dictum. Ad tantas enim opes libertini sub Claudio pervenerant, ut prae eis ipsi principes civitatis egeni viderentur

Pisatione] Et *pinso* & *piso* pro eodem dicebant: ut *mensam* & *mesam*: *mensem* & *mesem*: *Hortensium* & *Hortesium*.

IN EPISTOLAM LXXXVII.

Non magis hora] Quid haec verba sibi velint, plane non assequor. In uno librorum meorum est, *fine magis hira*. Cogitabam, si forte legendum esset, *fine magiro*. ut prandium dicat coqui opera nihil eguisse: coquum autem ipsum Graeco nomine appellaverit. Nam & fere Graeci erant.

Annum novum] Kalendis enim Januarii, ut alia, sic caricas inter se missitabant, easque ominis caussa esitabant. Ovidius primo Fastorum:

Quid vult palma sibi, rugosaque carica, dixi,
Et data sub niveo condita mella cado?
Omen, ait, caussa est: ut res sapor ille sequatur,
Et peragat coeptum dulcis ut annus iter.

Utrum se ad gladium] Ad pugnandum inter gladiatores, an inter bestiarios. Nam eo corruptelae ventum erat, ut multi tunc etiam honesto loco nati, adesis patrimoniis, operas ad talia suas locarent

Defrictum] Libri veteres partim *defrictum* habent; partim *destrictum*. Neutram scripturam damnare ausim.

Cui contigit habere rem non quamlibet] Id est, rem minime vulgarem: πρᾶγμά τι οὐ τῶν τυχόντων. *Hunc non quemlibet*. Id est, scito, eum quoque ipsum minime vulgarem esse, οὐ τῶν τυχόντων.

IN EPISTOLAM LXXXVIII.

De liberalibus studiis] Liberalia studia vocabantur Romae, quae apud Graecos ἐγκύκλια μαθήματα, id est, certa quaedam, quae omnes fere ingenui & honesto loco nati, non illi quidem accurate & exquisite perdiscere, sed delibare tamen modice ac degustare consueverant. Nam & grammaticis operam dabant, a quibus rectam orationis structuram & syllabarum modum cognoscerent, historicorumque ac poëtarum intelligentia imbuerentur: & geometriam, musicen, arithmeticenque: quidam & picturam discebant: & praeterea luctandi, equitandi, aliarumque corporis exercitationum magistros habebant. De illis igitur studiis universe pronuntiat Seneca, nihil esse in eis suapte vi expetendum: eatenus tantum utilia esse, quatenus juvenes nondum graviorum ac solidiorum capaces praeparant, & instruunt ad studium sapientiae. quod vere ac merito unum ex omnibus *liberale* vocari potest: cum eo in uno ea vis sit, ut homines a teterrima vitiorum ac cupiditatum servitute eximat.

Quod ad aes exit] Fateor, me ex his verbis nullam idoneam & huic loco congruentem sententiam elicere posse. Sed & pro eo quod statim sequitur *meritoria*, libentius legerim *militaria*.

Nisi forte tibi Homerum] Plerique veterum videri volebant omnem philosophiam, omnesque philosophorum disciplinas ab Homero, tanquam a fonte fluxisse. At Seneca hoc ipsum argumento esse ait, eum philosophum non fuisse, quod apud eum diversarum maximeque inter se dissidentium opinionum semina reperiuntur.

Virtutem solam] Nam quod Ulixes patriam illam suam tanquam nidulum, in asperrimis saxis positam, tanti facit, ut ab ejus studio ac cupiditate ne immortalitate quidem a Circe & a Calypsone proposita avocari queat, id ita interpretantur: ut Ithacae nomine virtutem accipiant, prae qua una sapienti viro alia omnia contemnenda sint.

Modo Epicureum] Ut cum Ulixem ita loquentem facit:

Οὐ γὰρ ἔγωγέ τι φημὶ τέλος χαριέστερον εἶναι,
Ἢ ὅταν εὐφροσύνη μὲν ἔχῃ κατὰ δῆμον ἅπαντα,
Δαιτυμόνες δ' ἀνὰ δώματ' ἀκουάζωνται ἀοιδοῦ
Ἥμενοι ἑξείης, παρὰ δὲ πλήθωσι τράπεζαι

Sive

Σίτου καὶ κρειῶν, μέθυ δ' ἐκ κρητῆρος ἀφύσσων
Οἰνοχόος φορέῃσι, καὶ ἐγχείῃ δεπάεσσι.
Τοῦτό τί μοι κάλλιστον ἐνὶ φρεσὶν εἴδεται εἶναι.

Modo peripateticum] Ut cum ſaepe opes & proſperos ſucceſſus in bonis numerat, deosque ipſos vocat ἀνέρες ἥρωες.

Utrum major aetate fuerit Homerus, an Heſiodus] Alii enim aequales fuiſſe, alii hunc, illum alii antiquiorem eſſe dicunt. Vide Agellium lib. 3. cap. 11. lib. 17. cap. 21.

An minor Hecuba fuerit, quam Helena] Natu grandiorem fuiſſe Helenam puto. Sed, ut quae Jovis filia eſſet, melius ferebat aetatem.

Patrocli & Achillis] Vulgo putant juniorem fuiſſe Patroclum. Sed vide quae ſuper hac re collegit Politianus cap. 45. Miſcellaneorum.

Utrum inter Italiam] Certum eſt, tam diu errare non potuiſſe in hoc nobis cognito mari. Dicebant igitur quidam, eum erraſſe in mari Atlantico. Sed quid opus eſt, ea quae ficta & fabuloſa eſſe conſtat, tam anxie ac tam ſcrupuloſe quaerere? Ad hanc quaeſtionem reſpexit Agellius cap. 6. lib. 14. cum ait, diſputatum a familiari quodam ſuo, erraverit ne Ulixes ἐν τῇ ἔσω θαλάσσῃ κατὰ Ἀρίσταρχον, an ἐν τῇ ἔξω κατὰ Κράτητα,

Ulixis mala] Simile Diogenis dictum refertur grammaticos reprehendentis, quod Ulixis mala ſolicite anquirerent, negligerent ſua.

An Penelopa impudica fuerit] Sunt enim qui dicant, eam omnibus procis feciſſe copiam ſui, atque ex illo promiſcuo coitu natum Pana. At alii hunc ipſum capripedem deum natum ex Penelopa & Mercurio in hircum converſo. Egregiam mulieris pudicitiam, quae cum ſe a virorum conſortio puram integramque ſervaret, ab hirci, belli videlicet & ſuaveolentis animalis, concubitu non abhorruerit.

Ad muſicam tranſeo] Diogenis hoc eſt: τοὺς μουσικοὺς τὰς μὲν ἐν τῇ λύρᾳ χορδὰς ἁρμόττεσθαι, ἀνάρμοστα δὲ ἔχειν τὰ τῆς ψυχῆς ἤθη.

Oleo ac luto] Ceromate & haphe, ut in ſuperioribus dixit.

Jejuni vomitores] Vide epiſt. 122.

Pegmata per ſe ſurgentia] De pegmatis vide Philandrum in nonum Vitruvii, & qui ab eo citantur: de coena-

nationibus autem aliisque aedificiis versatilibus Suetonium in Nerone, & hunc nostrum epistola 90.

Artes quas ἐλευθερίους] Nescio hic mea, an operarum negligentia peccatum sit. Legendum certe est, ἐγκυκλίους: atque ita libri veteres habent.

Nescio an certior memoria sit] Litteras memoriae officere potius, quam prodesse, multi ex veteribus judicabant. earum enim fiducia minus plerumque diligentes in iis quae discimus in memoria infigendis sumus. Itaque Thamus Aegyptiorum rex apud Platonem in Phaedro, cum Theuth inventor litterarum vocasset eas *memoriae medicamentum*, ita eum refellit: καὶ νῦν σὺ πατὴρ ὢν γραμμάτων, δι' εὔνοιαν τοὐναντίον εἶπες, ἢ δύναται. τοῦτο γὰρ τῶν μαθόντων λήθην ἐν ψυχαῖς παρέξει, μνήμης ἀμελετησίᾳ, ἅτε διὰ πίστιν γραφῆς ἔξωθεν ὑπ' ἀλλοτρίων τύπων, οὐκ ἔνδοθεν αὐτοὺς ὑφ' αὑτῶν ἀναμιμνησκομένους. οὔκουν μνήμης, ἀλλ' ὑπομνήσεως φάρμακον ηὗρες. Simile quiddam & Caesar libro 6. de bello Gallico.

Duas litteras in primo versu] Nam M & H, quae sunt primae litterae Iliados, significant XLVIII.

Eretrici] Hi ita vocati sunt a patria Menedemi, conditoris sui. Inepte antea legebatur *Cretici*. & ineptius ex eo fecerat Pincianus *Critici*.

IN EPISTOLAM LXXXIX.

De judicio & regula] Jusseram scribi, *De judicio, & regulam*. Sed mihi obtemperatum non est. περὶ κριτηρίου, ἢ κανόνος. Κριτήριον non satis apte vertitur *judicium*: hoc enim perinde est, ac si quis αἰσθητήριον vocaret *sensum*. Sed in Latinae linguae inopia talia multa devoranda sunt.

Hanc ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΝ, *illam* ΡΗΤΟΡΙΚΗΝ] Hujus scripturae veritatem & libri veteres, & sententia ipsa confirmat. Alii inepte, *Hanc* ΑΝΑΛΥΤΙΚΗΝ, *illam* ΤΟΠΙΚΗΝ.

IN EPISTOLAM XC.

Ille, inquit, sparsos & casulis tectos] E Posidonio nimirum hauserat Cicero, cum illa de philosophia scriberet: *Tu eos inter se primo domiciliis, deinde conjugiis, tum litterarum & vocum communione junxisti.*

Ut & Diogenem mireris & Talum?] Alii, & *Daedalum*. Et certe Plinius serrae inventorem Daedalum facit.

cit. Ejus verba sunt e capite 56. lib. 7. *Fabricam materiariam Daedalus, & in ea serram, asciam, perpendiculum, terebram, glutinum, ichthyocollam.* At Ovidius Perdicem Daedali sororis filium. Ita enim de eo scribit octavo Metamorphoseon:

Ille etiam medio spinas in pisce notatas
Traxit in exemplum: ferroque incidit acuto
Perpetuos dentes: & serra repperit usum Primus.

At Diodorus Siculus *Talum*, his verbis ex quarto bibliothecae: τῆς ἀδελφῆς τοῦ Δαιδάλου γεγενημένος υἱὸς Τάλως, ἐπαιδεύετο παρὰ Δαιδάλῳ, παῖς ὢν τὴν ἡλικίαν· εὐφυέστερος δ' ὢν τοῦ διδασκάλου, τόν τε κεραμευτικὸν τροχὸν εὗρε, καὶ σιαγόνι περιτυχὼν ὄφεως, καὶ ταύτῃ ξυλήφιον μικρὸν διαπρίσας, ἐμιμήσατο τὴν τραχύτητα τῶν ὀδόντων· διόπερ κατασκευασάμενος ἐκ σιδήρου πρίονα, καὶ διὰ τούτου πρίζων τὴν ἐν τοῖς ἔργοις ξυλίνην, ἔδοξεν εὔχρηστον εὑρηκέναι μέγα πρὸς τὴν τεκτονικήν. Hanc igitur scripturam in vetere etiam libro meo repertam sequi visum est.

Anacharsis] At Diodorus, ut vidimus, hoc quoque inventum tribuit Talo: alii, ut ait Plinius, *Hyperbio Corinthio.*

IN EPISTOLAM XCI.

Timagenes] Hunc locum, ita ut edidi, emendandum esse, primus me per litteras monuit vir clarissimus, optimus, eruditissimus, Nicolaus Faber, Parisiensis, consiliarius regius.

Siremps lex esto] Vetus verbum in legibus senatique consultis usitatum. Est autem idem, ac si diceret: Similis lex omnibus posita esto. Hanc emendationem debemus summo J. C. Jacobo Cujacio.

IN EPISTOLAM XCII.

Partes ministras] Id est, quae famulentur ancillenturque rationi. Inepte autem alii, *partes mistas*. Quod nos reposuimus, veteres libros adstipulatores habet.

Propterque ipsum principale] Ita vocat τὸ ἡγεμονικόν.

Quam hesychian vocant Graeci] Imperite alii, contra veterum librorum fidem scripserant, ΠΑΥΣΩΛΗΝ.

Irrationalis pars animi duas habes partes]: τὸ θυμοειδὲς, καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν

Enervem & abjectam] ita fcribi jusfi, librum Siculum fecutus, cum in aliis male, ut opinor, *inermem* fcriptum esfet.

Huic malitiae vis] Videntur haec non fatis cohaerere cum fuperioribus.

Ille agit carens malitia] Liber Siculus: *Illum agit haerens malitia*. quod fortasfe verius fit.

Quam fecundas ad editum infantem] *Secundas* dicit τὰς ὑστερίας, quae editum infantem fequuntur

Alte cinctum] Militarem, patientem laboris. Horat.

> *Hoc iter ignavi divifimus, altius ac nos*
>
> *Praecinctis*, unum.

Difcinxisfet autem, eft enervasfet, effeminasfet.

IN EPISTOLAM XCIV.

Eam partem philofophiae] Duorum generum funt ea quae in philofophia traduntur: dogmata feu decreta, & praecepta. Dogmata funt ratae quaedam fententiae, quibus de fine bonorum, de fapientia, de ftatu fapientis, aliisque ejusmodi non vere tantum, fed & firme ac conftanter judicamus. Ejusmodi funt, beatam vitam in fola virtute confiftere: divitias, firmitatem valetudinis, bonam exiftimationem, & talia, praeponenda quidem esfe contrariis, fi nobis detur electio: neque tamen bona esfe: cum hoc nomen in virtutem tantum, & ea quae a virtute manant, conveniat; neque qui eis omnibus careat, omnibus prematur adverfis, dum virtute praeditus fit, iccirco minus beatum fore. Sapientem femper quietum esfe, femper placidum, femper fimilem fui, neque unquam eorum quae extra fe pofita funt; aut adeptione laetari, aut amisfione torqueri. Haec igitur & hujusmodi funt Dogmata: quae non ad hanc aut illam vitae partem diriguntur, fed ad omnem vitam pertinent, & univerfe hominis animum informant. At Praecepta funt, quae ad fingulas vitae partes pertinent: ut cum praecipimus, quomodo vir cum uxore, pater cum liberis, civis cum civibus gerere fe debeat. Haec quidam fola recipiebant: ge-

generales illas disputationes, ut inutiles & supervacaneas, contemnebant. Aristo contra, decreta amplexabatur, magnique faciebat: praecepta minime necessaria esse dicebat. Nam neque profutura iis qui non ante decretis confirmati essent, eaque penitus perbibissent: & illa qui cognossent, ipsos sibi praecipere quid faciendum sit, neque monitore ad singula indigere. Seneca rationes quibus Aristo nitebatur exponit, easque confutat. Addit praeterea, in ea quae proxime sequitur, epistola, quae hujus quasi quaedam appendix est, non praecepta modo utilissima esse, sed etiam descriptiones quasdam tum vitiosorum, tum virtute praeditorum hominum, quibus veteres philosophi ad res tanquam oculis subjiciendas utebantur: quales sunt Characteres qui tribuuntur Theophrasto, neque sane illius philosophi elegantia indigni videntur. Sciendum autem est, ex accurata hujus epistolae lectione petendam esse intelligentiam loci cujusdam obscurissimi e primo libro Ciceronis de Officiis: cujus hoc principium est, *Omnis de officio duplex est quaestio.* de cujus vera sententia quotquot usque in hunc diem conatum suum ad libros illos illustrandos contulerunt, ne per somnium quidem cogitarunt.

Aut vacantem quidem] Id est, nullis pravis opinionibus occupatam. Male in aliis libris legebatur, *vagantem.*

Inter insaniam publicam] Qua omnes, praeter sapientem, insani sunt, neque tamen elleborum potant, neque curatorem accipiunt. De hac insania intelligendus Horatius, cum ita scribit:

Insanire putas solemnia me: neque rides,
Nec medici credis, nec curatoris egere.

Ad videndum] Male in aliis, *ad vivendum*. de oculis enim sermo est.

Non probo quod Platonis legibus adjecta principia sint] Ut Senecae a Posidonio licuit, sic mihi hoc loco a Seneca dissentire liceat. Mihi quidem prooemia illa legum Platonicarum plane admirabilia videntur. Prius enim amore honestatis, quod in illis prooemiis fit: tum, si id parum proficiat, propositis poenis, quod praestant subjectae prooemiis sanctiones, animi civium ab improbitate & a turpitudine sunt avocandi. Sed suum cuique judicium.

IN EPISTOLAM XCV.

Petis a me] Haec, ut dixi, appendix quaedam est superioris epistolae. Docet autem, ut neque dogmata, ita neque praecepta per se ad sapientiam sufficere: utilia tamen esse non praecepta modo, sed & eas, quas dixi, descriptiones, sive characteras, quos ipse alio nomine εἰκονισμοὺς vocat.

Si negavero] Si noluero repraesentare quod petis, sed in diem suam illud distulero.

Eo magis promitto] Quia negare etiam liberum est.

Aliud optamus] A diis petimus, εὐχόμεθα.

Aut non exaudiunt aut miserentur] Si enim annuerent, mala nobis saepe maxima & ea quae minime vellemus, impingerent.

Etiam si recte faciunt, nesciunt facere se recte] Neque enim caussam tenent, cur quidque fieri debeat. Atque hoc quidem recte & vere a Stoicis dicebatur; illud absurde, quod dicebant, ex miserrimo beatum posse fieri aliquem, qui tamen nullum prorsus sensum haberet tantae illius mutationis suae. Plutarchus περὶ κοινῶν ἐννοιῶν· τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας παραγενομένης, πολλάκις οὐδ' αἰσθάνεσθαι τὸν κτησάμενον οἴονται. διαλεληθέναι δ' ἑαυτὸν, ὅτι μικρῷ πρόσθεν ἀθλιώτατος ὢν καὶ ἀφρονέστατος, νῦν ὁμοῦ φρόνιμος καὶ μακάριος γέγονεν.

Vis scire quam dissimilis] Locus hic erudite ab Aristotele tractatur libro secundo Ethicorum.

Qui mera praecepta] Id est, nihil praeter praecepta. Inepte alii, *qui in re praecepta*

Feminis nec capillos defluere, nec pedes laborare] Hippocrates libro sexto Definitionum, ait, eunuchos neque recalvastros fieri, neque podagra laborare: quod eis usu venire Galenus ait, quia feminarum similes sunt, quae utroque incommodo carent. Subjicit autem Hippocrates ipse, mulieres immunes esse a podagra, nisi quas purgationes illae menstruae defecerint. Sed addit Galenus, id verum fuisse temporibus Hippocratis, cum utrique temperatius moderatiusque vivebant. At suo tempore, propter intemperantiam victus & eunuchos & feminas saepe podagra laborare. Quod & ante Galenum, ut videmus, prodiderat Seneca.

Vinum omne vomitu remetiuntur] Sic Martialis: *Data*

vina

vina remensus. Ubi enim se virorum more in palaestra exercuerant, bibebant ante coenam quod statim vomerent. Martialis:

Nec coenat prius, aut recumbit ante,
Quam septem vomuit meri deunces.

Juvenalis:

— — tandem illa venit rubicundula, totum
Oenophorum sitiens, plena quod tenditur urna
Admotum pedibus: de quo sextarius alter
Ducitur ante cibum, rabidam facturus orexin.
Dum redit, & loto terram ferit intestino,
Marmoribus rivi properant, aut lata Falerno
Pelvis olet. nam sic tanquam alta in dolia longus
Deciderit serpens, bibit, & vomit. ergo maritus
Nauseat, atque oculis bilem substringit opertis.

Sunt autem haec propomata, quae Plutarchus quoque inter praecipuas caussas numerat, ex quibus novi & veteribus incogniti morbi extiterunt. Vide eum problemate nono libri octavi συμποσιακῶν.

Vino fulcire venas cadentes] Ovid.

Ut solet infuso vena redire mero.

Non furant] Ita legendum: non, ut alii, *fuerant.*

Sociorum garum] Ita emendandum putavi: cum veteres quoque libri haberent, *Sasiorum.* De *sociorum garo* vide Plin. capit. VIII. libri XXXI.

Nobilem patinam] *Patinam Aesopi* dicit: de qua vide Plinium capit. LI. libri X.

Veneriae spondylique] Vide Rondeletium libro II. de testaceis, cap. XXXIV.

ΠΕΡΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ] Hunc librum Cicero vocat *De virtute*, Priscianus *De officio.*

Et cum esuriente panem suum dividat] Quantulum abest ab eo quod in divinis litteris legitur? *Frange esurienti panem tuum.*

Aetiologiam] Stulte alii, *etymologiam.*

Tuberonis ligneos lectos] Vide Ciceronem pro Murena.

IN EPISTOLAM XCVII.

Erras] Multa vitia, quae nata saeculo nostro videntur, priscis temporibus eadem fuisse. Homines facilius vitia, quam recte facta imitari. Sceleratis nunquam contingere securitatem: quam sententiam & alibi repetit, & epistola CV. Vide autem de ea Ciceronem primo & secundo de finibus.

Quae objicit suis quisque temporibus] Nam etiam Hesiodus, quem illius de quatuor aetatibus figmenti antiquissimum auctorem habemus, ferrea se aetate natum esse conqueritur:

Μηκέτ' ἔπειτ' ὤφειλον ἐγὼ πέμπτοισι μετεῖναι
'Ανδράσιν, ἀλλ' ἢ πρόσθε θανεῖν, ἢ ἔπειτα γενέσθαι.
Νῦν γὰρ δὴ γένος ἐστὶ σιδήρεον.

Verba Ciceronis] E primo libro epistolarum ad Attic.

Conciliaturas] Honesto nomine vocavit lenocinia. *Conciliandi* enim verbum proprie in matrimonio dicitur. Ovid.

Non me nupsisti conciliante seni.

IN EPISTOLAM XCVIII.

Mortale est mortalium bonum] Ab Euripide hoc Metrodorus sumpserat: Θνητὸν δὲ θνητοῖς ὄλβος.

Honores repulit pater Sextius] Hic cum honores repudiasset, seque ad philosophiae studium contulisset, sub principium tantam e suo illo consilio molestiam sensit, ut parum afuerit, quin mortem sibi ipse consciscerer. Plutarchus: ἐνθάπερ φασὶ Σέξτιον τὸν Ῥωμαῖον ἀφεικότα τὰς ἐν τῇ πόλει τιμὰς καὶ ἀρχὰς διὰ φιλοσοφίαν, ἐν δὲ τῷ φιλοσοφεῖν αὖ πάλιν δυσπαθοῦντα καὶ χρώμενον τῷ λόγῳ χαλεπῶς, παρ' ὀλίγον δεῆσαι καταβαλεῖν ἑαυτὸν ἔκ τινος ὕψους.

Quibus senex egregius eripitur] Cum hujus senis nullam in superioribus mentionem fecerit, facile adducor, ut putem, multa hujus epistolae principio desiderari.

IN EPISTOLAM XCIX.

Clarius cum audiuntur gemunt] Ut Gelliam facere ait Martialis:

Amissum non flet, cum sola est, Gellia, patrem.
Si quis adest, jussae prosiliunt lacrymae.

Verum autem est quod subjicitur:

Ille dolet vere, qui sine teste dolet.

Esse aliquam cognatam tristitiae voluptatem] Ovid.

— est quaedam flere voluptas.
Expletur lacrymis egeriturque dolor.

Ipsa Metrodori verba subscripsi] Desiderari hoc loco Graeca verba Metrodori, etiam lacuna, quae in vetere libro est, indicat.

IN EPISTOLAM C.

Pauperis cella] Multos alios locos in hac epistola restitui: in hoc labor omnis meus irritus fuit.

IN EPISTOLAM CI.

Primam moram] Inepte in aliis, *plurimum amorem.* Quod autem hic ait Seneca, difficillimam esse luctationem iis qui ex paupertate conantur emergere: ubi autem ex ea erepserunt, faciliores eis & expeditiores esse progressus: idem olim nobilem quendam nauclerum, Lampin nomine, dixisse tradunt. Interrogatum enim, quomodo tantas opes sibi comparasset, respondisse, parvas quidem magno, magnas autem parvo labore. Plutarchus ἐν τῷ, εἰ γέροντι πολιτευτέον. Proculus in Hesiodum.

Oram casus incidit] *Oram* vocat funem nauticum. Male autem alii, *horam.*

IN EPISTOLAM CIV.

Cum Catonibus vive, cum Laelio, cum Scipione] Sumptum est hoc praeceptum ex eo quod Zenoni quaerenti,

ti, quomodo optime victurus esset, responsum oraculo dicitur, *εἰ συγχρωτίζοιτο τοῖς νεκροῖς*, quo ille accepto, totum se ad legendos veterum libros contulit.

IN EPISTOLAM CVI.

Tardius rescribo] Stoicorum multae graves sententiae erant: multae etiam insigniter fatuae. Hujus secundi generis est ea, quae hic a Seneca molli, ut ajunt, brachio tractatur: Bonum omne esse corpus. Id ita se probare putabant. Quicquid agit, tangendo agit. Tangere autem, aut tangi nisi corpus, non potest. Quicquid igitur agit, corpus est. Bonum autem & in corpus & in animum agit. Bonum igitur quicquid est, corpus est. Nam & animus ipse quodam corporis genere continetur. Ab hoc principio profecti, ut, ubi falsi aliquid pro vero positum est, necessario multa consimilia consequuntur, eo progrediebantur, ut & virtutes & vitia, & omnes animi motus non corpora modo, sed & animalia esse dicerent. De qua stultitiae plena opinione plura dicentur epistola CXIII.

IN EPISTOLAM CVIII.

In Tiberii Caesaris principatum] Vel unus hic locus manifesto convincit, non esse eundem Senecam qui epistolas scripsit, & qui declamationes. Nam hic adolescens erat Tiberio imperante: ille alter narrat, audiri a se potuisse Ciceronem. Sed declamatorem illum hujus, qui nunc in manibus est, patrem fuisse, & lippis jam, ut ajunt, & tonsoribus notum est.

Provocationem ad populum etiam a regibus fuisse] Hac de re ita M Fabius apud Livium libro octavo: *Videro, cessurus ne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit*

Reapse] Totus hic locus mirandum in modum in aliis libris depravatus legebatur. Sed quid ego me in talibus, quae innumerabilia sunt, venditem? Emendatio ad legentium utilitatem pertinet: putida eorum quae emendata sunt enumeratio, ad scribentium ostentationem. Mihi autem alienae utilitati servire consilium est: ostentationem illis relinquo, qui cum unam aut alteram litterulam corrigunt,

praedicant ἀγχίνοιαν suam, Musarum fidem implorant, seque tam perspicaces fuisse mirantur.

Hanc quam nunc in circo metam] Cum in uno libro vetere ita scriptum reperissem, notaram illam varietatem ad marginem libri mei, non tamen ut eam probarem. At postea incuria quadam, fatendum enim est, mea factum est, ut, expuncta vetere, nova haec in illius se locum insinuaverit. Omnino tamen judico, rectius esse *cretam*, quam *metam*. *Creta* enim notabatur circus ad victoriae notam. Plinius lib. 25. cap. 17. *Est & vilissima* (de *creta* loquitur) *qua circum praeducere ad victoriae notam, pedesque venalium trans mare advectorum denotare instituerunt majores*. Isidorus libro 18. Originum cap. 34. *Septem spatia quadrigae currunt, quorum finis est creta.*

IN EPISTOLAM CIX.

An sapiens] Prodesse dicitur, qui bene alicui facit. Videtur igitur nemo prodesse posse ei, qui bona in se habet omnia. Talis autem est sapiens. Sapienti ergo non magis prodesse quisquam potest, quam ignem calefacere. Et Stoici tamen sapientem alium alii prodesse dicebant. Hunc igitur nodum, a Lucilio rogatus, hac epistola solvit & expedit Seneca.

Objicies] Alii, *Hoc scias*. Liquere omnibus, puto, utra verior scriptura sit: ut & paulo infra hunc locum, melius legatur, *uno modo*, an, ut nos, *isto modo*.

Nam ille ipse qui est] Qui melle vescitur, qui mel comest. Alii, detracto verbo *est*, mancam & mutilam sententiam reddiderant. Id autem quod sequitur plane perverterant, cum legerent, *Ut ille tali sapore non capiatur, sed offendatur*. cum legendum sit, ut nos emendavimus, *capiatur, non offendatur*. Sed discedo a consuetudine mea: Non enim is sum qui velim agitandis aut reprehendendis aliis crescere. Itaque talia quamlibet multa sciens omitto.

Ad haec respondeo] Haec verba locum mutaverant, seque altius, quam par erat, sustulerant. Nos ea in suum locum reposuimus.

IN EPISTOLAM CX.

Unicuique nostrum paedagogum] Extant & Menandri versus qui eandem sententiam continent: unicuique nostrum nascenti genium dari totius vitae ducem. Inde illud in comoedia:

Memini relinqui me deo irato meo.

Illos autem & nativos & mortales esse putabant. Horatius:

Scit genius, natale deus qui temperat astrum,
Naturae deus humanae, mortalis in unum
Quodque caput.

Et genium & Junonem] Magis tamen *genium* viris, *Junonem* mulieribus. Itaque apud Tibullum mulier amatorem alloquens:

Perque tuos, inquit, *oculos, per geniumque rogo.*

Ille contra, *Haec per sancta tuae Junonis numina juro.* & turpis muliercula apud Petronium: *Junonem meam iratam habeam, si me unquam virginem fuisse memini.*

Adsignati] Verbum juris. *De adsignandis libertis.*

Linguas phoenicopterorum] Quarum praecipuum saporem esse gulae & nequitiae magister docuerat Apicius.

IN EPISTOLAM CXI.

Cavillationes vocat] In aliquo videlicet libro eorum qui desiderantur. nam in iis qui extant, nunquam ita *cavillationis* nomen accipi puto. Ita eo usus est Callistratus in l. *ea est natura*, D. de diversis regulis juris antiqui.

IN EPISTOLAM CXIII.

Desideras] Nisi certa & manifesta veterum testimonia extarent, vix crederemus, sententiam, quae hic a Seneca confutatur & irridetur, cuiquam excordi ac delirae aniculae in mentem venire potuisse. Quid enim absurdius aut magis ridiculum cogitari potest, quam non modo animum ipsum animal esse: quod si est, certe animum ali-

alium habet: quo fit, ut fit animal: atque ille rursus animus alium: neque res unquam exitum repertura est. non eum tantum igitur, sed & omnes virtutes, omnia vitia, omnes motus animorum, ipsas denique cogitationes nostras esse animalia? Et hoc tamen severi illi Stoicae disciplinae principes, illi barbati magistri, illa sapientiae columnina, pro vero ac serio tradiderunt. Neque vero hic substiterunt: sed eo progressi sunt amentiae, ut & qualitatem, & magnitudinem, & figuram, & omnia denique accidentia, quidni enim utamur verbo in scholis usitato, cum melius non suppetat? corpora esse contenderent. Et hi sunt, qui se communes notiones in animis nostris a natura impressas defendere, neque ab eis latum unguem discedere profitebantur. Hujus igitur opinionis stultitiam hac epistola exagitat Seneca: & postremo addit, tempus in talibus ineptiis conterendum non esse. Extat & commentariolus inter νόθευμένα Galeni, quo haec ipsa opinio irridetur & refutatur. Ejus inscriptio est: ὅτι αἱ ποιότητες ἀσώματοι.

O *tristes ineptias*] Martialis:

Turpe est difficiles habere nugas,
Et stultus labor est ineptiarum.

IN EPISTOLAM CXIV.

Quare quibusdam temporibus] E corrupta ratione vivendi corruptum dicendi genus plerumque & publice & privatim provenire. Esse etiam nonnullos quos stultum imitandi studium eodem perducat.

Ut ea quae cludere solent coenam, primo ponantur] Hoc lactucae evenisse scribit Martialis:

Claudere quae mensas lactuca solebat avorum,
Dic mihi, cur nostras inchoat illa dapes?

Plutarchus quoque inter causfas, e quibus nova morborum genera exorta sunt, & hanc non in postremis esse ait, quod quae claudere coenam solebant, ad principium illius tralata sint. Sed Plutarchi verba vulgo male leguntur, hoc modo: τὴν δὲ τάξιν αὐτῶν ὄψων ἢ μετακόσμησιν οὐ μικρὰν ἔχειν διαφοράν. ubi pro αὐτῶν legendum est οὐ τῶν. Sequi-

tur; αἱ γὰρ καλούμεναι ψυχραὶ τράπεζαι, πρότερον ὀψίων ἐχεσ-αἱμῶν λαχάνων. Legendum, πρότερον ὀψίων, ἐχίνων, ὠῶν, λαχάνων. Sequitur: ὥσπερ ἐλαφρῶν ὁ Πλάτων ἀπ' ἐρῶς ἐπὶ σόμα μεταχθεῖσαι, τὴν πρώτην ἀντὶ τῆς ἐσχάτης τάξιν ἔχουσι. Sed magnum fecerit qui repererit, quid illic inter ova & olera, faciat Plato. Legendum autem, ὥσπερ ἐλαφρῶν ὁπλιτῶν. Haec & ejusdem generis alia plurima jam pridem in Plutarcho emendavi: quae, si Deus volet, suo tempore edentur.

IN EPISTOLAM CXV.

Et veluti signes] Veluti signa quaedam eorum in animo tuo imprimas, ne deleantur. Sic & Graeci dicunt ἐνσημαίνειν. Basilius: ἀμετάστατα πέφυκεν εἶναι τὰ τῶν τοιούτων μαθήματα δι' ἀπαλότητα τῶν ψυχῶν εἰς βάθος ἐνσημαινόμενα. Latini, *ponere signa.* Horatius:

— non est mihi tempus aventi
Ponere signa novis praeceptis.

Ut fas sit vidisse] Fuit haec vetus omnium gentium opinio, fas homini non esse, deum videre: & qui vidisset, praesens ei mortis periculum imminere.

Obstringillant] Obstant, remorantur. vide Nonium.

Ad mercedem impii] Inepte in aliis, *ad misericordiam impii.* Hoc enim dicit, nos & mercede adduci ad ea quae honesta sunt, & ad turpia. Nam neque fere quisquam gratis honestatem colit: & nihil tam impium est, quod non interdum homines mercede adducti suscipiant.

Sine me vocari] Horum Euripideorum versuum extremi leguntur apud Stobaeum:

ὦ χρυσὲ, δεξίωμα κάλλιστον βροτοῖς.
ὡς οὐδὲ μήτηρ ἡδονὰς τοίας ἔχει,
οὐ παῖδες ἀνθρώποισιν, οὐ φίλος πατήρ.
εἰ δ' ἡ Κύπρις τοιοῦτον ὀφθαλμοῖς ὁρᾷ,
οὐ θαῦμ' ἔρωτας μυρίους αὐτὴν τρέφειν.

Sunt autem a Seneca liberius illi quidem conversi: sed ita, ut ne Graecis quidem elegantia cedere videantur.

Et summum adeptis dignitatis statum] Haec verba in locum suum restitui, quo temere ab aliis mota erant.

IN

IN EPISTOLAM CXVII.

Multum mihi tibique] Haec quoque epiſtola meras prope Stoicorum ineptias continet; niſi quod fere ſub medium, cum quaerenti haec Lucilio ſatisfeciſſet, ipſe quoque talium rerum ſtudium damnat, oſtenditque alia potiora, quae ex philoſophia peti debeant.

Adexpetendum] *Expetendum* vocat αἱρετόν: *adexpetendum* nova voce προσαιρετόν: id eſt, quandam πρόσθεσιν τοῦ αἱρετοῦ. Talia multa Stoici ſine ulla neceſſitate fingebant.

Praeſumptioni] Anticipatae opinioni, προλήψει.

Hac deteſtatione] Eſt qui legat *deſtinatione.* Ego veterem librum meum ſequi malui.

IN EPISTOLAM CXIX.

In commune] Ita dicebant, cum e pluribus, qui una iter facerent, unus boni aliquid in via jacens repererat: cum ſignificarent, id cum ceteris quoque commune eſſe debere. Graeci pro eodem dicebant, κοινὸς Ἑρμῆς. Nam Mercurius & viis praeeſſe putabatur & lucro. & inſperantibus objecta lucra vocabant ἕρμαια.

IN EPISTOLAM CXX.

Epiſtola tua] Verbi boni cognitionem ad homines per analogiam, id eſt, collationem rationis, perveniſſe ait. idque ipſum dilucide explicat. Eadem de re Cato apud Ciceronem libro tertio de Finibus: *Cumque rerum notiones in animis fiant, ſi aut uſu cognitum ſit, aut conjunctione, aut ſimilitudine, aut collatione rationis: hoc quarto, quod extremum poſui, bonorum notitia facta eſt.* Quinque autem modis fieri rerum notitias dicebat Zeno, ut eſt apud Laërtium: κατὰ περίπτωσιν, καθ' ὁμοιότητα, καθ' ἀναλογίαν, κατὰ σύνθεσιν, καὶ κατ' ἐναντίωσιν.

Magnam rem puta, unum hominem agere] Id eſt, conſtare ſibi, neque mutari ac fluctuare. Itaque de Helcana patre Samuelis, principio Regum dicitur, *Fuit unus vir.* Et hoc ita interpretatur S. Hieronymus principio commentariorum in Job: *Fuit unus vir. Non enim per diverſa mobilis & inſtabilis ferebatur, ſed firmus atque inconcuſſus perſiſtens, vir unus erat.*

Litigabis] Esse unicuique animali constitutionis suae sensum: eamque esse primam naturae conciliationem. Laërtius: τὴν δὲ πρώτην ὁρμήν φασι τὸ ζῶον ἴσχειν ἐπὶ τὸ τηρεῖν ἑαυτὸ, οἰκειούσης αὐτὸ ἑαυτῷ τῆς φύσεως ἀπ' ἀρχῆς, καθά φησιν ὁ Χρύσιππος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ τελῶν, πρῶτον οἰκεῖον λέγων εἶναι παντὶ ζώῳ τὴν αὑτοῦ σύστασιν, καὶ τὴν ταύτης συνείδησιν. Hinc sunt illa Ciceronis e primo de Officiis: *Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur.* & quae sequuntur. & illa Catonis e tertio de Finibus: *Placet iis*, inquit, *quorum ratio mihi probatur, simul atque natum sit animal, ipsum sibi conciliari & commendari ad se conservandum, & ad suum statum, & ad ea quae conservantia sunt ejus status diligenda.* Sed & in quinto de Finibus idem locus a Pisone tractatur, & saepe alias.

Judicium accipient] Litem tecum contestabuntur.

Sensum autem esse] Unumquodque animal sentire vim suam, probat ex eo, quod suapte sponte, etiam cum adhuc tenerum & infirmum est, secundum naturam movetur. Qua de re ita Cicero: *Serpere anguiculos, nare anaticulas, evolare merulas, cornibus uti videmus boves, vespas aculeis: suam denique cuique naturam esse ad vivendum ducem.*

Omnia animalia dialectica] Qui constitutionis suae sensum inesse a natura in animalibus a primo satu negabant, hoc argumento nitebantur. Ne homines quidem, nisi perquam pauci, quidnam illa constitutio sit, intelligunt. Multo minus igitur bestiae. Respondet Seneca, id tum demum processurum, si de exquisita illius cognitione loqueremur. Nunc de crassa quadam & confusa cognitione sermo est, qualis etiam in bestias cadit. Nam si nullius rei notitiam habere diceremur, nisi cujus vim ac naturam definiendo explicare possemus, non multarum sane rerum cognitione gloriari nobis liceret. Equidem quid lapis sit, quid aurum, quid argentum, quid equus, quid bos, scire utcunque videor: quorum tamen, ut aliarum innumerabilium rerum in quotidiano usu positarum, si quis a me definitionem requirat, tempus mihi ad cogitandum postulabo: fortassis etiam, cum bene ac diu cogitaro, non habebo quod respondeam. Ne bene quidem va-

valere, aut aegrotare me ſentiam: cum inter ipſos quoque medicos de ſanitatis ac morbi definitione ambigatur. *Obmuteſcendum nobis fuerit*, ait Galenus, *ſi ea tantum noſſe dicamur, quorum definitiones tenemus*. Hac de re operae fuerit videre, quae is quem modo laudavi, medicus ſcripſit, in commentario, quo reſpondet ad ea quae in Aphoriſmis Hippocratis reprehenderat Julianus.

IN EPISTOLAM CXXII.

Et amicitia Tiberii notus & frigore] Quod cum apud Tiberium aliquando plurimum potuisſet, ab eo poſtea neglectus eſt. Ita dixit *frigore*, ut Horatius,

— & majorum ne quis amicus frigore te feriat.

Sic Terentius:

Nimirum hic homines frigent.

IN EPISTOLAM CXXIII.

Octavam prohibent] Non ſinunt eos hora octava coenare. Ab illa enim incipiebant, qui genio liberius indulgebant. Haec erant quae vocabant *tempeſtiva convivia:* quod de die fierent, & tempeſtivius, quam frugi homines epulandi cauſſa diſcumbere ſolerent. Catullus:

Vos convivia ſumptuoſiora
De die facitis.

Juvenalis:

Exul ab octava Marius bibit, & fruitur diis
Iratis: at tu victrix provincia ploras.

Plerumque tamen expectabant nonam. Cicero: *Accubueram hora nona.* Martialis:

Imperat extructos frangere nona thoros.

In ſequentibus multa, ut & in ſuperioribus, emendavi. quae ex collatione cognoſci ac dijudicari, quam a me appendi annumerarique malo.

IN LIBRUM DE PROVIDENTIA.

VERA hujus libri inscriptio haec est: *Quare bonis viris multa mala accidant, cum sit providentia.* Ea non tantum in libro Siculo totidem litteris legitur, sed, quod pluris est, apud Lactantium in libro de Justitia.

Quid ita si providentia] Ita impius quidam philosophus apud Plutarchum; si is liber Plutarchi est, quod non credo: neque me a sententia aut Stobaei, aut Eusebii demovet auctoritas: libro primo περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις· Πῶς δὲ εἴπερ ὁ θεός ἐστι, ϗ τῇ τούτου φροντίδι τὰ τῶν ἀνθρώπων οἰκονομεῖται, τὸ μὲν κίβδηλον εὐτυχεῖ, τὸ δ' ἀστεῖον τἀναντία πάσχει; Ἀγαμέμνων τε γὰρ, Ἀμφότερον, βασιλεύς τ' ἀγαθὸς, κρατερός τ' αἰχμητὴς, ὑπὸ μοιχοῦ ϗ μοιχαλίδος ἡττηθεὶς ἐδολοφονήθη. ϗ ὁ τούτου δὲ συγγενὴς Ἡρακλῆς πολλὰ τῶν ἐπιλυμαινομένων τὸν ἀνθρώπινον βίον καθάρας, ὑπὸ Δηϊανείρας φαρμακευθεὶς ἐδολοφονήθη. Et Cyniscus Jovem alloquens, Διὶ ἐλεγχομένῳ· Οὐκοῦν μηδ' ἐκεῖνο ὑμᾶς ἔρωμαι, εἴ τι ϗ τὴν πρόνοιαν, ϗ τὴν εἱμαρμένην, τί δήποτε Φωκίων μὲν ὁ χρηστὸς ἐν τοσαύτῃ πενίᾳ ϗ σπάνει τῶν ἀναγκαίων ἀπέθανε, ϗ Ἀριστείδης πρὸ αὐτοῦ. Καλλίας δὲ ϗ Ἀλκιβιάδης ἀσέλγαστα μειράκια ὑπερεπλούτουν, ϗ Μειδίας ὁ ὑβριστὴς, ϗ Χάροψ ὁ Αἰγινήτης, κίναιδος ἄνθρωπος, τὴν μητέρα λιμῷ ἀποκτείνας. ϗ πάλιν Σωκράτης μὲν παρεδόθη τοῖς ἕνδεκα, Μέλιτος δὲ οὐ παρεδόθη. ϗ Σαρδανάπαλος μὲν ἐβασίλευσε, θῆλυς ὤν· Περσῶν δὲ τοσοῦτοι καλοὶ κἀγαθοὶ ἄνδρες ἀνεσκολοπίζοντο πρὸς αὐτοῦ, διότι μὴ ἠρέσκοντο τοῖς γιγνομένοις. ἵνα ὑμῖν μηδὲ τὰ νῦν λέγω, καθ' ἕκαστον ἐπεξιὼν, τοὺς μὲν πονηροὺς εὐδαιμονοῦντας, ϗ τοὺς πλεονέκτας· ἀγομένους δὲ ϗ φερομένους τοὺς χρηστοὺς, ἐν πενίᾳ ϗ νόσοις ϗ μυρίοις κακοῖς πιεζομένους.

Si providentia] *Pronoean* aut *providentiam* cum dicebant Stoici, nullo addito, divinam providentiam intelligebant. Cicero II. de Natura deorum: *Ut si quis dicat, Atheniensium remp. consilio regi: desit illud, Ariopagi: sic cum dicimus, providentia mundum administrari, deesse arbitrator, Deorum, plane autem & perfecte sic dici existimato, providentia deorum mundum administrari.*

In contextu operis] Quod non extat. Significat autem magnum illud opus, quo universam moralem philosophiam complexus erat: cujus crebra in epistolis mentio.

Ma-

Manente lite integra] De providentia: non quidem tecum: ſed cum iis qui eam negant.

Supervacuum eſt] Tum quia per ſe notum eſt: tum quia tu id non negas. Breviter tamen tangit, quaſi praeteriens, multa argumenta, quibus divinum eſſe aliquod numen, quod huic rerum univerſitati praeſideat, intelligatur. quorum primum eſt, mundi ipſius magnitudo, quae carere cuſtode non poteſt. Sic apud Ciceronem Balbus: *An vero*, inquit, *ſi domum magnam pulchramque videris, non poſſis adduci, ut, etſi dominum non videas, muribus illam & muſtelis aedificatam putes: tantum vero ornatum mundi, tantam varietatem, pulchritudinemque rerum caeleſtium, tantam vim & magnitudinem maris atque terrarum, ſi tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes, non plane deſipere videare?* Sed haec argumenta & in ſecundo de Natura deorum, & a Lactantio in lib. de ira dei, & a Theodoreto, decem aureolis orationibus divinitus explicata ſunt.

Et quae caſus] In iis quae caſu aguntur, nullus ordo, nulla conſtantia eſt. In mundo omnia ordinatim conſtanterque fiunt. Non igitur caſu aguntur. Quod ſi eſt, ſequitur, ut mente ac conſilio regantur.

Aeterna legis] ita vocabant mentem, ac conſilium divinum: ſive, ut Cicero lib. II. de Legibus loquitur, *rationem rectam ſummi Jovis*. & eo ſenſu dixerat Pindarus, νόμος ὁ πάντων βασιλεὺς, θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, ut eſt apud Platonem in Gorgia. quod etiam a Pind. ſumptum poſuerat Chryſippus lib. primo περὶ νόμου, ut eſt in l. 2. D. de legibus. Et apud Hecubam Eurip. (*) ait, legi illi etiam deos parere ac ſubeſſe:

Ἡμεῖς μὲν οὖν δῦλοι τε κ' ἀσθενεῖς ἴσως.
Ἀλλ' οἱ θεοὶ σθένυσι, χὠ κείνων κρατῶν
Νόμος.

Fortasſis etiam fatalem quandam neceſſitatem, qua ſomniabant & homines & deos teneri: de qua alio loco dicturi ſumus.

Non eſſe materiae errantis hunc ordinem] Adverſus Epicureos, qui haec omnia temerario atomorum concurſu fieri ac conſtare dicebant.

Mol.

(*) Scribe, *apud Euripidem Hecuba.*

Molliant terras] Suapte sponte aridissimas, ideoque durissimas.

Nec ullum incrementum] *Omnia flumina intrant in mare: & mare non redundat.* Ecclesiastae cap. 1.

Ex minimis seminibus] Cicero: *Seminis enim vim esse tantam, ut id, quanquam sit perexiguum, tamen, si inciderit in concipientem comprehendentemque naturam, nactumque sit materiam, qua ali augerique possit, ita fingat & efficiat in suo quidque genere.* Utitur eodem argumento ad ostendendam providentiam & Simplicius in Epictetum.

Ne illa quidem] Non tantum ea, quae ita certa sunt & composita, ut in eis manifesto vis consilii & rationis appareat, sed ea etiam quae videntur incerta & temeraria, certo tamen consilio administrantur.

Nova insularum in vasto exilientium mari spatia] Exemplum hujus rei est apud Livium ad finem libri XXXIX. Vide Plinium capite XCVII. libri secundi.

Ut bona bonis noceant] Hac de re copiose dixi secundo commentariorum in libros Platonis de Rep.

Inter bonos viros ac deum amicitia est] Unde colligebat Diogenes Cynicus, omnia bonorum virorum esse: quod & deorum omnia essent, & amicis omnia inter ipsos communia.

Conciliante virtute] Quam candem esse dicebant in homine & in deo. Cicero primo de Legibus.

Bonus ipse tempore tantum a deo differt] Itaque dicebant, hominem esse mortalem deum: deum vero hominem immortalem. Sed hoc multo quam par est audacius ac superbius dictum est.

Discipulus ejus] Ἔσονται πάντες θεοδίδακτοι.

Aemulatione] Estote imitatores dei.

Et vera progenies] Erunt filii Dei. dicas interdum hunc hominem litteras sacras attigisse ac degustasse.

Nec hoc dico, non sentit illa] Nam ἀναισθησία vitium potius esset. Notum est, quid Plato dixerit in Diogenem: cum is, ostentandae patientiae caussa, columnam marmoream nudus media hieme amplecteretur: *Si sentis*, stulte facis: si non sentis, nihil magni facis.

Exercitationes] Recte Sunt enim aut καμνόντων ἰατρεῖα, aut ὑγιαινόντων γυμνάσια Simplicius in Epictetum.

Ecce par deo dignum] Usitato in gladiatoribus verbo usus est, ut & statim, *compositus*. Lucilius: *Cum Placide*

dejano hic componitur. & in hoc ipſo libro: *Ignominiam judicat gladiator cum inferiore componi.*

Jam Petrejus & Juba concurrerunt, jacentque alter alterius manu caeſi] Mirabilis in horum morte narranda hiſtoricorum disſenſio eſt. Hic noſter ait, eos mutuis vulneribus caeſos; idque factum Catone nondum mortuo. At Hirtius in lib. de bello Africano, *Rex interim Juba*, inquit, *ab omnibus civitatibus excluſus, deſperata ſalute, cum omnia conatus esſet, cum Petrejo, ut per virtutem interfecti esſe viderentur, ferro inter ſe depugnant. Firmior imbecilliorem Juba Petrejum facile ferro conſumpſit. Deinde ipſe ſibi cum conaretur gladio trajicere pectus, nec posſet, precibus a ſervo ſuo impetravit, ut ſe interficeret: idque obtinuit.* Sed hoc, Catone jam mortuo, factum esſe dicit. Hujus igitur teſtimonio, valentior fuit Juba. At Florus lib. 4. hoc modo: *Juba cum ſe recepisſet in regiam, magnifice epulatus cum Petrejo fugae comite, ſuper menſas & pocula, interficiendum ſe ei praebuit. ille & regi ſuffecit, & ſibi.* En tibi valentiorem Petrejum. In hoc autem conſentit Florus cum Seneca, quod id factum narrat, antequam manus ſibi adferret Cato. Livius, quantum ex epitoma libri CXIV. colligitur, de Petrejo cum Floro facit: de tempore disſentit. Prius enim narrat mortem Catonis. Dio libro XLIII. idem ſentire videtur, quod Seneca; Appianus Hirtii ſententiam ſequitur. Quid in hac varietate facias? Quid, niſi ut dormias potius, quam in his, quibus neque melior quisquam, neque ſapientior fit, ſubtiliter conquirendis otium conteras?

Si miraris hoc pro aliquo esſe] Hoc ipſum argumentum ita expoſuit Simplicius: Εἰ οὖν τὴν τῶν σωμάτων ἰατρικὴν γυμνάζονται καὶ καίονται, καὶ κατατείνονται, καὶ φάρμακα ἀποκόπτουσιν, καὶ τὰ αὐτὰ τοῖς ἀφειδῶς κολακευομένοις ἀνθρώποις ποιοῦσιν, οὐ πικρὸν λέγομεν, ἀγαθὸν, καὶ χάριν, καὶ μισθὸν τελοῦμεν τοῖς ἰατρεύουσι, διὰ τί τὴν τοῦ θεοῦ ἰατρείαν οὐκ ἀγαπῶμεν;

Et radi osſa, & legi, & extrahi venas] Legebantur osſa mortuis. Homerus:

Ἠῶθεν δή τοι λέγομεν λεύκ' ὀστέ' Ἀχιλλεῦ. Virg.
Osſaque lecta cado texit Corinaeus aheno. Propert.
Osſaque legiſti, non illa aetate legenda,
Patris.

Hic noster lib. 2. de Ira: *Dignus fuit, cui permitteret a convivio ad ossa filii legenda discedere.* Atque hoc quamlibet multis veterum testimoniis confirmari potest. Sed & in curandis ulceribus non raduntur modo, sed & exciduntur: ut videre est apud Celsum lib. 8. quibus autem exciduntur, iis etiam vivis leguntur. Venae etiam noxiae, ut in varicibus, aut aduruntur, aut exciduntur, & eximuntur. Vide Celsum libri septimi cap. XXXI.

Longinqui litoris pisces] Ut muraenas & anguillas Siculas, ostrea Lucrina, Coracinos Niliacos, lupos ex Timavo, acipenseres Rhodios. Horat

Sed non omne mare est generosae fertile testae.
Murice Bajano melior Lucrina peloris.
Ostrea Circaeis, Miseno oriuntur echini.
Pectinibus patulis jactat se molle Tarentum.

Talia multa collegerat Varro περὶ ἐδεσμάτων. Vide Agellium libri VII. c. XVI. Scripserat & Ennius eodem argumento φαγητικά, ex quibus versus aliquot leguntur apud Appulejum Apologia prima: sed valde corrupti. Scripserant Antiphanes & Hermippus: quorum multa extant apud Athenaeum. Vide & Macrobium lib. 3. Saturnaliorum, & Clementem lib. 2. Paedagogi.

Peregrina aucupia] Ut attagenas Jonicas. Martialis:

Inter sapores fertur alitum primus,
Jonicarum gustus attagenarum.

phoenicopteros: quorum etiam linguis patinas implebant: ut & in superioribus diximus. Idem:

Dat mihi penna rubens nomen. sed lingua gulosis
Nostra sapit.

phasianos, gallinas Numidicas, porphyriones, pavones Samios, & similia.

Feras] Ut apros. Juvenalis: *quanta est gula, quae sibi totos*

Ponit apros, animal propter convivia natum. Martial.
Spumeus in longa cuspide fumat aper. Idem:

Qui

Qui Diomedeis metuendus setiger agris,
Aetola cecidit cuspide, talis erat.

Mirum est autem, tantopere illis placuisse vastos illos & immanes apros, cum tenellos constet esse suaviores: nisi forte qui minore periculo capiebantur, minus placebant. Oryces. Martialis:

Matutinarum non ultima praeda ferarum,
Saevus oryx, constat quot mihi morte canum.

onagros, lalisiones, dorcadas, cervos, ejusdemque generis alia.

Pigritiam stomachi nauseantis] In eum enim usum illa sumebant. Horatius:

Tostis marcentem squillis recreabis & Afra
Potorem cochlea. Idem:
Languidus in cubitum cum se conviva reponit.

Itaque quod alii cibum capiunt, ut esurire desinant: illi eo capiebant, ut pleni ac distenti denuo esurirent.

Ingenti pomorum strue] Ita enim apponebant aprum: ut indicarent: eum talem pomorum quasi stragem edere solitum esse. Sic squillas cingebant asparagis. Juvenalis:

Aspice, quam longo distendat pectore lancem,
Quae fertur domino squilla, & quibus undique cincta
Asparagis, qua despiciat convivia cauda,
Cum venit, excelsi manibus sublata ministri.

Sullae dictatori] Petenti, ut Romam rediret.

Supra Servilium lacum] Cicero pro Sext. Roscio Amerino: *Multos caesos non ad Trasimenum lacum, sed ad Servilium vidimus.*

Spoliarium] *Panniculuria* sunt ea, quae in custodiam receptus secum attulit: *spolia*, quibus indutus est, cum ad supplicium ducitur. L. *Divus Hadrianus.* D. de bonis damnatorum. Ea milites plerumque inter se dividebant. Inde *Spoliarium* locus, ubi expui solebant. Seneca: *Nunquid aliquem tam cupidum esse vitae putas, ut jugulari in spoliario, quam in arena malit?* Plin. in Panegyrico: *Nunc*

Nunc templum, non spoliarium civium, cruentarumque praedarum saevum receptaculum. Lamprid. in Commodo: *Gladiatoris cadaver trahatur. gladiatoris cadaver in spoliario ponatur.*

Vomitu remetientur] Frequens erat apud veteres vomendi consuetudo. Juvenalis: *Bibit & vomit.* Idem: *Crudum pavonem in balnea portas.* Suetonius de Vitellio: *Nec temere unquam triclinio abscessit, nisi distentus ac madens: & ut statim supino ac per somnum hianti pinna in os inderetur ad exonerandum stomachum.* Sed & Caesarem vomere solitum ostendunt illa ex oratione pro Dejotaro: *Cum te post coenam vomere velle dixisses.* Et puto eum, diem sibi unum solitum deligere ex mense, quo coenaret copiosius, ut postea vomeret. Cicero de eo ita scribit lib. XIII. ad Atticum: *Unctus est, accubuit,* ΕΜΕΤΙΚΗΝ *agebat. Itaque & edit & bibit* ΑΔΕΩΣ *& jucunde, opipare sane & apparate.* In illo autem ἐμετικὴν puto intelligendum, ἡμέραν. S. Hieronymus lib. 2. adversus Jovinianum: *Multi impatientiam gulae vomitu remetiuntur,* (male vulgo legitur, *remediantur*) *& quod turpiter ingesserunt, turpius egerunt.* Adhibebant ejus rei caussa drimyphagian, id est, esum acrium, & salsorum, sumebantque omotarichum, raphanum, erucam, salsamentum vetus, origanum viridem, caepas, porrum, & talia. Auctores Dioscorides lib. primo, Paulus Aegineta lib. primo & lib. quarto. Atque hoc commendat Galenus libro quinto de usu partium, & laudat veteres medicos, qui tales vomitiones imperarent aut semel aut etiam bis quot mensibus. At Plinius lib. XI. c. LIII. ait, eis frigidiora effici corpora, oculosque ac dentes insigniter laedi. Plutarchus quoque in libro de valetudine tuenda, vomitum & purgationem alvi per medicamenta, vocat turpia redundantiae remedia, & damnat.

Qua animi permadescunt] Ita hoc verbo usus est Plaut.

Continuo pro imbre amor advenit in cor meum.
Is usque in pectus permanavit: permadefecit cor meum.

Non est arbor solida] Κίνησις γὰρ κρατύνει, ἀργίη δὲ τήκει, ait Hippocrates,

Fata nos ducunt] Sic alibi:

Du-

Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

& Manilius:

Fata regunt orbem : certa ſtant omnia lege.
Naſcentes morimur : finisque ab origine pendet.

& Seneca tragicus:

Fatis agimur. cedite fatis.

Fatum vocabant antiquisſimi conſilium Jovis, quo regerentur omnia. Itaque apud Homerum cum legerent: Διὸς δ' ἐτελείετο βουλὴ, fatum intelligebant. Eandem αἶσαν vocabant. quam ait Homerus unicuique hominum naſcenti nere id quod ipſi eventurum eſt. Juno Iliados υ de Aenea loquens:

ὕστερον αὖτε τὰ πείσεται ἅσσα οἱ αἶσα
Γιγνομένῳ ἐπένησε λίνῳ, ὅτε μιν τέκε μήτηρ.

Eandem, τὸν τοῦ παντὸς λόγον, id eſt, mentem & animum mundi: Ζῆνα, tanquam τοῦ ζῆν αἴτιον: & εἱμαρμένην, tanquam εἱρμόν τινα omnium quae fierent: & Δία, ὅτι πάντα δι' αὐτοῦ, & πεπρωμένην, quod certa ac definita esſet. eandem Plato libro x. de Republica vocat Ἀδραστείας νόμον. His autem omnibus nihil aliud ſignificabant, quam Deum; ut praeclare diſputatur ad finem ψευδεπιγράφου libelli de mundo ad Alexandrum: & apud Ciceronem in Academicis. Hic ſi ſubſtitisſent, ferri poterant. Sed progresſi ſunt ulterius, ut dicerent, esſe ordinem quendam necesſarium in rebus omnibus ex omni aeternitate conſtitutum: cui non inferiora modo haec, ſed & Deus ipſe ſerviret: ita ut eum mutare non posſet. Hunc ita definiebat Chryſippus, ut diceret, fatum esſe ſempiternam quandam & indeclinabilem ſeriem rerum & catenam, quae ſemet ipſa volveret, & implicaret per aeternos conſequentiae ordines ex quibus apta connexaque esſet. Ergo Jupiter ipſe Iliados χ. dolet, ſe Sarpedona morti eripere non posſe; quod ei fatale esſet, tunc a Patroclo interfici:

Ὤμοι ἐγὼν, ὅτε μοι Σαρπηδόνα φίλτατον ἀνδρῶν
Μοῖρ' ὑπὸ Πατρόκλοιο Μενοιτιάδαο δαμῆναι.

&

& inde est illud Simonidis: ἀνάγκῃ οὐδὲ θεοὶ μάχονται. & veteris cujusdam poëtae apud Ciceronem:

Quod fore paratum est, id summum exuperat Jovem. In quo insaniebant. In Deo enim libera & absoluta rerum omnium potestas est: necessitas nulla. Hoc tamen diligentissime observabant, ne Deum mali auctorem facerent. Itaque in illa oratione Lachescos, quae Necessitatis filia dicitur, libro decimo de Rep. ita scriptum est: ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων, πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἕξει· αἰτία ἑλομένου· θεὸς ἀναίτιος. Et apud Homerum lib. I. Odysseae, Jupiter ait desipere homines, cum malorum caussam referunt in deos, in quae ipsi sua se stultitia conjiciant:

Ὢ πόποι, οἷον δή νυ θεοὺς βροτοὶ αἰτιόωνται.
Ἐξ ἡμέων γάρ φασι κάκ' ἔμμεναι. οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ
Σφῇσιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπὲρ μόρον ἄλγε' ἔχουσι.

Nobis Christianis satius est, ut *Fortunae*, ita *Fati* nomine abstinere. Quodsi quis, cum fato omnia regi ait, divinum consilium a se *fati* nomine intelligi dicit, *sententiam*, ut ait S. August. *teneat, linguam corrigat.* Vulgo enim *fati* nomine accipiunt commenticiam quandam necessitatem, quae ex sideribus pendeat: quae merum somnium est. *Absit*, ait S. Gregorius, *a fidelium cordibus, ut fatum esse aliquid dicant.* Ut a tam impiarum opinionum foeditate longissime abesse, ita omnes voces, quae illarum suspicionem movere aliquam possint, studiosissime vitare debemus. Si Christiani sumus, utamur & moribus & vocibus Christianis.

Non potest artifex mutare materiam] Stulta & haec opinio de origine malorum. Materiam continuisse in se malorum omnium semina: eam autem a Deo non potuisse mutari. Tangit hanc Arnobius lib. I. adversf. Gent. his verbis: *Quid enim, si prima materies quae in rerum quatuor elementa digesta est, miseriarum omnium caussas suis continet rotationibus involutas?* Non cogitabant videlicet, ut cetera omnia, sic materiam ipsam a Deo conditam esse. *Vidit autem Deus omnia quae fecerat: & erant valde bona.* Itaque malorum origo aliunde repetenda, & aliter explicanda est.

Ferte fortiter, hoc est, quo deum antecedatis] Haec vero

vero intoleranda Stoicorum arrogantia est. Parum putarunt, sapientem suum cum deo conferre: etiam anteposuerunt. Haec monstra opinionum perterrefacere nos debent, ne unquam ingenio nostro confisi, quidquam de rebus divinis temere aut statuere, aut pronuntiare audeamus.

IN LIBRUM PRIMUM
DE IRA.

Hi libri, ut pleraque hujus scriptoris, ita mutili decurtatique sunt, ut justa prope caussa fuerit graviter iis irascendi, quorum id negligentia contigit: nisi ipsimet irasci nos vetarent. Feramus hanc quoque jacturam aequo animo: & ex iis quae supersunt, quae nobis usui sint, studiose colligamus. Novatum hunc Senecae fratrem fuisse, sunt qui suspicentur: & ego ab eorum sententia non abhorreo.

Fervens cupiditate] Ita melius puto, quam, ut in aliis, *fruens*.

Ultionis secum multa tracturae] Magnas strages, magnas ruinas daturae. Hic quoque conjecturae aliquid datum est. alii enim libri habebant, *tractare*.

Iram dixerunt brevem insaniam] μανίαν ὀλιγοχρόνιον. Horatius: *Ita furor brevis est.*

In quod coepit pertinax] ἐμμανὴς ὅττι ὁρμήσει. ut Timon in Sillis de Anaxarcho dixerat.

Jam vero] Hucusque docuit, quam foeda ac turpis sit ira. nunc, quae damma hominum generi importet.

Tanquam aut curam] Non est dubium, quin hoc loco multa desint. In quibus, quantum e sequentibus manifesto perspicitur, definierat iram, exigendae poenae cupiditatem. Deinde argumentatus erat adversus eam definitionem: & inter cetera argumenta illud quoque posuerat, quod populus interdum gladiatoribus ignave se gerentibus irascitur: a quibus tamen nullam injuriam accepit: ut propterea poenam ab eis exigi velit. Respondet autem Seneca, illam non esse veram iram, sed tantum quandam inanem irae similitudinem. Hac ipsa de re ita Cicero pro Milone: *Etenim si in gladiatoriis pugnis & in infimi generis hominum conditione atque fortuna timidos & supplices, &, ut vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus: fortes & animosos, & se acriter ipsi morti offe-*

offerentes ſervare cupimus: eorumque nos magis miſeret, qui noſtram miſericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortisſimis civibus facere debemus?

Iraſcimur, inquit] Alterum argumentum adverſus eandem finitionem. Poenam exigere non cupimus ab iis, qui nos laeſuri ſunt, ſed ab iis tantum qui laeſerunt. Iraſcimur autem etiam iis qui de nobis laedendis cogitant, quamvis nondum laeſerint. Non eſt igitur ira cupiditas poenae exigendae. Reſpondet, eos qui laedere nos cupiunt, animo jam & cogitatione laedere.

Ut ſcias, inquit] Tertium argumentum. Nemo usque eo infirmus eſt, ut vel potentisſimo non iraſcatur. Neque tamen ſperat, niſi plane deſipiat, ſe ab eo poenas exacturum. Aliud igitur eſt iraſci, aliud poenam concupiſcere. Duplex hic reſponſio eſt. nam & multa cupimus quae non ſperamus: & in tanta rerum humanarum inconſtantia ſperare poenam etiam infirmisſimus a potentisſimo poteſt.

Primum diximus] Ubi dixit, ſi nihil deeſt? Sed jam ſupra monui, multa deſiderari.

Concupiſcunt autem homines & quae non posſunt] Quaeri poteſt, verum ne ſit quod hic dicitur, concupiſcere homines etiam ea quae non posſunt, an id ſanae mentis hominibus uſu venire non posſit. Ariſtoteles quidem libro ſecundo Rhetoricorum videtur aliter ſentire, quam Seneca. negat enim, quenquam cupere ea quae ſe conſequi non posſe opinetur. Verba ipſius haec ſunt: Οὐδεὶς δὲ τῶν φαινομένων ἀδυνάτων ἐφίεται αὐτῷ. At Ariſtoteles loquitur non ſimpliciter περὶ τῶν ἀδυνάτων, ſed περὶ τῶν φαινομένων ἀδυνάτων αὐτῷ. Fieri autem poteſt, ut iratus quis concupiſcat ea quorum compos effici non poteſt: cum tamen ipſe, ira occaecatus aliter opinetur: aut certe interea non cogitet, fieri illa posſint, an minus. Non pugnant autem haec: neminem cupere ea quae ſe nullo modo putet conſequi posſe: & multos cupere ea quae conſequi non posſint, cum aut ipſi errore ducti aliter de iis judicent, aut interea non cogitent talia esſe. Sed nonne plena vita exemplorum eſt, multa cupere homines, quae ſciunt nullo modo fieri posſe?

Nunc ego Triptolemi cuperem conſcendere currus,

ait

ait Ovidius: & alio loco:

O utinam subito fieri mea munera possem.

Ita igitur excors erat, ut id putaret posse fieri? Quin etiam gravissimus philosophorum Plato, in quibusdam versibus, ait, se cupere fieri caelum, ut pluribus oculis intueretur in eum quem libenter videbat. Et Anacreontis aliorumque poëtarum multa consimilia vota sunt. Sed animadvertendum est in primis ipsum loquendi genus, quo in talibus utimur. Nemo enim sanus ita dicit, Cupio volare: aut, Cupio fieri annulus. Sed, Cuperem volare; Cuperem hoc aut illud fieri. qua oratione non id significatur, eum qui id dicit, simpliciter cupere: sed quid cuperet, si id quod dicit, fieri posset. *Vellem dii immortales fecissent*, ait Cicero in deploranda Sulpicii morte, *ut vivo potius Ser. Sulpicio gratias ageremus, quam honores mortuo quaereremus.* Muta: ubi est *vellem*, ut sit, *volo*, ceteraque huic verbo consequenter; insani hominis oratio videbitur, quae nunc pietatis humanitatisque plenissima est. Intelligendum est illud quoque, verbo *cupiendi* aut *concupiscendi* nonnunquam significari simplicem quandam animi, sine ullo conatu motionem: ut, cum dicimus, Cuperem ita esse: aut, Utinam esset: atque hoc modo cupere dicimur etiam ea quae fieri non queunt: & inde ait Aristoteles tertio Ethicorum, voluntatem esse etiam τῶν ἀδυνάτων: interdum adsignificari eo verbo etiam conatum quendam & studium ac contentionem animi ad efficiendum id quod concupiscitur: & hoc sensu nemo unquam sanus ea quae se nullo modo praestare ac consequi posse intelligeret, concupivit.

Cupiditatem doloris reponendi] τῆς ἀντιλυπήσεως.

Sed dicendum est feras ira carere, & omnia praeter hominem] Est & haec una de admirabilibus illis Stoicorum sententiis, feras non irasci, sed tanquam irasci; non metuere, sed tanquam metuere: nullum denique esse in eis animi πάθος, sed tantum impetus quosdam eorum similes. πάθος enim esse aversionem quandam a ratione. quare in quibus ratio non esset, in eis ne pathos quidem esse posse. Disputantur quaedam adversus hanc sententiam a Galeno in libris de decretis Hippocratis & Platonis.

Regium enim illud] τὸ ἡγεμονικόν: quod statim vocat *principale.*

Apud Graecos] Alii enim dicuntur proprie ὀργίλοι, qui cito irascuntur, cito placantur: alii ἀκρόχολοι, alii πικροὶ, alii χαλεποί. Vide Aristotelem quarto Ethicorum.

Quaedam saevae manu, verbis parciores] Inepte in aliis libris, *quaedam sede manent*. Haec emendatio, ut aliae pleraeque, ex optimo & vetustissimo libro Siculo est.

Quarundam rerum initia] Hac de re vide Aristotelem cap. 5. lib. 3. Ethicorum.

Phrenesim] Scio, Graece dici φρενῖτιν: sed in omnibus cujusque generis Latinis veteribus libris scriptum video *phrenesim*, & *phreneticus*, non, *phreniticus*. Et tamen olim quidam plane phreneticus, sive, ut ipse dici malebat, phreniticus, cum quendam Varronis versum ita edidissem, ut repereram,

Phrenetici, septem trionum filii:

clamabat, omnes qui ita scriberent, & Graeci & Latini sermonis imperitos esse: in me, quasi primus ita scripsissem, invehebatur: ridente me, & cum homine ad conviciandum exercitatissimo certamen refugiente. Non debet autem cuiquam aut mirum aut novum videri, in voce peregrina, quam veteres Latini sibi utendam sumerent, unam litteram mutatam esse. Illi, quae erat apud Graecos ὕλη, non *sylvam* aut *sulvam*, sed *silvam* fecerunt: iidem littera in diphthongum mutata, *scaenam* dixerunt, quae illis fuerat σκηνή: neque *tropaeum*, sed *trophaeum*: neque *hyemem*, quamvis erat ab ὕω, sed *hiemem* vocarunt. Nilum, *Melonem*; Ganymedem, *Catamitum*; Odyssea, *Ulixem*; Aeanta, *Ajacem* nominarunt: & talantum noluerunt, quod erat τάλαντον; *talentum* maluerunt. Sed apud insanos, & in eo quod semel dixerunt obstinatos, nihil momenta rationum valent.

Metus ex pavido fecit audacem] Ovidius de Anna sorore Didonis loquens:

— *audacem fecerat ipse timor.*

Invalidum omne, natura est querulum] Idem docet Aristoteles secundo Rhetoricorum.

Quis enim cui medetur irascitur?] Valde huc pertinere mihi videtur id quod de Demonacte memoriae proditum est, eum nunquam visum esse clamantem, aut immodica contentione utentem, aut indignantem, ne tum quidem

cum

cum objurgandus aliquis erat. sed peccata quidem acerbe reprehendere; iis autem qui peccasſent, ignoſcere ſolitum: cum diceret, ſe id medicorum exemplo facere, qui morbis quidem medentur, ira autem adverſus eos qui aegrotant, non utuntur.

Et per tua alienaque volutato ſupplicia] Ita in Siculo: niſi quod pro *volutato* erat *volutate*. Alii libri miſere hic depravati erant.

Perverſa induenda magiſtratui veſtis] Praetextati, ut notum eſt, incedebant magiſtratus. ſed cum civem quempiam capitis damnaturi erant, ponebant praetextam, eamque perverſam induebant, id eſt, partem illius floridiorem ac nitidiorem introrſus ad ſe vertebant; moeroris ſignificandi gratia. Val. Maximus de C. Macro: *Dum ſententiae dicerentur, in moenianum conſcendit; indidem cum M. Ciceronem qui id judicium cogebat, praetextam ponentem vidisſet; miſit ad eum qui diceret, ſe non damnatum, ſed reum periisſe: nec ſua bona haſtae posſe ſubjici. Ac protinus ſudario, quod forte in manu habebat, ore & faucibus coarctatis, incluſo ſpiritu, poenam morte praecurrit.* Ponentem videlicet praetextam, ut eam perverſam indueret: quod ſignum erat imminentis damnationis.

Et convocanda clasſico concio eſt] Ad incutiendum terrorem. Seneca pater: *Aſcendit praetor tribunal, inſpectante provincia. Nexiae poſt terga ligantur manus. Statim intento ac triſti omnium vultu, fit a praecone ſilentium. Adhibentur deinde legitima verba. Canitur ex altera parte clasſicum.* Tacitus libro ſecundo Annalium ab exceſſu Divi Auguſti: *In P. Marcium conſules extra portam Exquilinam, cum clasſicum canere jusſisſent, more priſco animadvertere.*

Et agi jubebo] Sumptum a victimario, qui ſaepe iterabat, *Agon'?* neque percutiebat victimam, donec agere jusſus esſet. Ovidius:

Semper, agat ne, rogat: nec niſi jusſus agit.

Ita igitur *agendi*, aut *lege agendi*, verbum ſumebant & in ſuppliciis. Seneca pater: *Etiam quibus animadvertere in damnatos neceſſe eſt, non dicunt, Occide: non, Morere, ſed, Lege age. crudelitatem imperii verbo mitiore ſubducunt.*

Sine ira] Congruit cum dicto Demonactis, quem cum quidam, qui ab Imperatore exercitui & provinciae praepositus erat, interrogasset, quomodo optime imperare posset: Si ira carebis, inquit: &, si pauca loqueris, multa audies.

Advocatio ambitiosior] *Advocationem* vocabant, tempus, quod interdum dabatur a judice, iis qui ad caussam suam tuendam non satis instructi erant, advocandorum amicorum caussa, quorum consilio & auxilio uterentur. Cicero: *Omnibus unde petitur, hoc consilii dederim, ut binas advocationes postulent.* Hic noster libro sequenti: *Utrique parti dares advocationem, dares tempus, nec semel audires.* Ita enim legendum, non, ut vulgo, *actionem.* Idem tertio horum librorum: *Si in hoc petita erit advocatio, apparebit, judicium esse, non iram.* & paulo post: *Dum conspicimus, dum nostri sumus, advocemus.*

Nemo prudens] Platonicum. Si certo constare posset, neque eos qui peccarunt, neque alios eorum impunitate permotos, postea peccaturos esse, poena cessaret.

Sine missione] Ea lege, ut alter cadat. Appulejus: *Hodierna pugna non habet missionem.*

Η Μ' ΑΝΑΕΙΡ' Η ΕΓΩ ΣΕ] Anni sunt amplius triginta, cum hic locus ita a me restitutus est. In libro autem Siculo ita plane omnibus litteris scriptum est. Legitur & eodem modo apud Dionem.

IN SECUNDUM LIBRUM DE IRA.

Benigniorem] Faciliorem ad tractandum, & in qua liberius excurrere posset oratio. Mela libro primo: *Quem persequi longa est magis quam benigna materia.*

Species oblatae injuriae] Hoc est quod Aristoteles dicit, iram existere ἐπὶ φαινομένῃ ἀδικίᾳ.

Quid sit ira] Sed nonne priore libro, profligata jam haec quaestio est? Neque hoc tam quaeritur, quid sit ira, quam quas animo semel occupato vires habeat. Fortassis igitur legendum, *Quid possit ira.*

Ipsi puero] Ptolemaeo, cujus jussu Pompejus interfectus est.

Manum ad arma misisse] Cum Diogenes diceret, melio-

liorem sibi eum musicum visum iri, si eos cantus repe-risset, quibus Alexander incitatus & furens cohiberi ac reprimi posset. Facile est enim eo quemque impellere, quo suapte sponte propensus est.

Judicia patris] Agit de inofficioso.

Septa] In campo Martio: quae alio nomine *ovilia* vocabantur.

Infitiationes] Ut eorum qui mutuum, aut depositum abnegant. Martialis:

In jus o fallax atque infitiator eamus.

Formido] Hujus meminit & libro primo de clementia. Virgilius:

Puniceaeque agitant pavidos formidine pennae.

Hanc Gratius ita describit:

Sunt, quibus immundo decerptae vulture plumae
Instrumentum operis fuit, & non parva facultas.
Tantum inter nivei jungantur vellera cygni.
Et satis armorum est. hae clara luce coruscant.
Terribiles species. ab vulture dirus avaro
Turbat odor silvas, meliusque alterna valet res.

Nemesianus:

Linea quin etiam, magnos circumdare saltus
Quae possit, volucresque metu concludere praedas,
Digerat innexas non una ex alite pinnas.
Namque ursos, magnosque sues, cervosque fugaces
Terrificant, linique vetant transcendere septum.

Seneca tragicus:

Picta rubenti linea pinna
Vano claudat terrore feras.

Nec ut quibusdam visum est] Adversus nobilem & omnium sermone celebratam Hesiodi sententiam, qua *virtutem in arduo, nequitiam in proclivi esse* dicit.

Inite modo] Verbum usitatum etiam in formulis. *Utrisque superstitibus praesentibus, hanc viam dico. Inite viam.* Quidam tamen qui recta corrigebat, depravata magis etiam distorquebat, mutare hoc apud Ciceronem voluit.

Nec praedam] Male antea, *nec praedonem.*

Refert quantum quisque] Vide Galeni libellum, ὅτι τὰ τῆς ψυχῆς ἤθη ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν ἕπεται.

Quod pueris Plato negandum putat] Plato lib. 2. de legib. πρῶτον μὲν τοὺς παῖδας μέχρις ἐτῶν ὀκτωκαίδεκα τοπαράπαν οἴνου μὴ γεύεσθαι· διδάσκοντες, ὡς οὐ χρὴ πῦρ ὀχετεύειν εἴς τε τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν, πρὶν ἐπὶ τοὺς πόνους ἐγχειρεῖν πορεύεσθαι, τὴν ἐμμανῆ εὐλαβουμένους ἕξιν τῶν νέων.

Quod flenti negatum fuerit, quieto offeratur] Expressit vocem usitatam olim nutricibus ad pueros flentes: *Desine flere, & accipies.* Μὴ κλαῖε, καὶ λήψῃ. Plutarchus περὶ ἀοργησίας.

Ille tyrannicida] Zenonem Eleaten dicit. de quo vide Valerium libri tertii capite tertio, & Laërtium in vita ipsius.

Ab Hippia] Ita plane liber Siculus. sed hunc tyrannum alii *Phalarim*, alii *Nearchum*, alii *Diomedontem*, vocant.

Ubi animum simul & corpus] Hac de re ita Plutarchus: οὐδὲ γὰρ ἀρχὰς ἔχει μεγάλας ἀεὶ καὶ ἰσχυράς. ἀλλὰ καὶ σκῶμμα καὶ παιδιὰ, καὶ τὸ γελάσαι τινὰ καὶ διανεῦσαι, καὶ πολλὰ τοιαῦτα πολλοὺς εἰς ὀργὴν καθίστησιν.

IN TERTIUM LIBRUM DE IRA.

IRA impendit] Est quidem in libris veteribus *incendit*: sed *impendit* legendum, & praecedentia & sequentia manifesto declarant.

Si neque privatim, neque publice] Hoc est quod Epicurus sapientis esse dicebat, τὰ ἑαυτοῦ πράττειν Cicero, *negotium suum agere*. Verba Democriti ita leguntur apud Plutarchum: μὴ πολλὰ πρήσσειν, μήτε ἰδίῃ, μήτε κοινῇ. Convertit autem ea Seneca etiam in lib. de Tranquillitate vitae.

Et secundas agere] Horatius:

Ut puerum saevo credas dictata magistro
Reddere, vel partes mimum tractare secundas.

Qui comitiali vitio] Plutarchus: Ἀφρονῶν ἐν κεφαλῇ, ἢ φλέ-

φλέγειν καὶ διακρούειν καὶ συνδιαρμόζειν ἑαυτὸν εἰς ἡσυχίαν, ὥσπερ ἐπιληψίας ἀρχομένης συναισθανομένους.

Ne sis curiosus] Sophocles: τὰ πλεῖστα φωρῶν, αἰσχρὰ φωνοῦντας βροτῶν.

In Socrate] Plutarchus: ὁ Σωκράτης ὁσάκις αἴσθοιτο κινουμένου τραχύτερον αὑτῷ πρός τινα τῶν φίλων, ὑφορμισάμενος ὥς τινα κυμάτων ἄκραν περιπλεόμενος, ἐνεδίδου τι τῇ φωνῇ, καὶ διεμειδία τῷ προσώπῳ, καὶ τὸ βλέμμα πρᾳότερον παρεῖχε.

Et occisos in conspectu parentis abjecit] Alii scripserant, *otiosos*. Altum sane & pingue illud otium fuit. At alio loco, ubi erat *juvenum otiosorum*, fecerant *occisorum*.

Et hostium & civium] Non dubitavi conjectura fretus ita scribere: cum librorum partim haberent, *judicium*, partim *vindicum*.

Gynden late fusum amnem] Hoc ipsum ita narrat Freculphus episcopus Lexoviensis: *Cyrus cunctis adversum quos ierat perdomitis, Assyrios & Babyloniam petit gentem: urbemque tunc cunctis opulentiorem. sed impetum ejus Gyndes fluvius secundae post Euphraten magnitudinis intercepit. nam unum regiorum equorum, candore formaque excellentem, transmeandi fiducia persuasum, qua per rapacem alveum offensi vado vertices attollebantur, arreptum praecipitatumque merserunt. Rex iratus, ulcisci in amnem statuit, contestans, eum, qui nunc praeclarum equitem voravisset, feminis, vix genua undis attingentibus, permeabilem relinquendum. haec peragendo segnior, totis copiis, perpeti anno, Gynden fluvium per magnas concisum diductumque fossas, in cccclx. alveos comminuit.*

Antigonus] Narrantur & haec prope eodem modo a Plutarcho.

Hoc enim est primum, hoc extremum] Ironia est. Significat enim neque primum, neque extremum peccatum esse.

Evocati ex longinquis regionibus] Ad dijudicandas potentiorum controversias interdum e provinciis homines spectatae fidei & prudentiae evocabantur, qui neque gratia, neque odio permoti, verius ac sincerius judicarent. Hoc primum a Graecis institutum fuisse, narrat Plutarchus: ἔκκλητοι κρίσεις καὶ ξενικῶν δικαστηρίων ἀγωγαὶ τοῖς Ἕλλησι τὸ πρῶτον αἰτίᾳ τῇ πρὸς ἀλλήλους ἐπινοήθησαν, ἀλλοτρίας δικαιοσύνης, ὥσπερ ἑτέρου τινὸς τῶν ἀναγκαίων, μὴ φυομένης παρ' αὐτοῖς, δεηθεῖσιν.

Pacem. demus animo] Male huc assuta sunt omnia usque ad finem libri: neque cohaerent cum superioribus, sed pertinent ad illum locum ubi quaeritur, num ira habeat aliquid utile: & moderanda ne, an penitus tollenda sit.

Ridere solemus] Inepte antea, *videre*: & paulo post, *suus confector*: cum legendum sit, *sui confector*.

IN LIBRUM PRIMUM

DE CLEMENTIA.

Nemo sub initia imperii Nerone clementior visus est: sive illa naturalis ingenii bonitas, sive simulatio fuit. Ac postea vel depravata, vel retecta natura, & foras erumpente saevitia, ita se gessit, ut nomen Neronis, non jam hominis, sed crudelitatis ac feritatis nomen esse videatur. Ad eum adhuc adolescentulum Seneca hos libros scripsit, vel ut eum in proposito confirmaret, vel, quod magis puto, verens ac prospiciens id quod postea contigit: ut ei clementiae pulchritudinem, crudelitatis turpitudinem ostenderet. Sed ut agri, sic ingenia quaedam sunt, quae nullo unquam cultu mitescunt.

Et te tibi ostenderem] Hoc enim speculi munus est. Genus loquendi Horatianum est:

Haec ego procurare & idoneus imperor, & non
Invitus: ne turpe toral, ne sordida mappa
Corruget nares: ne non & cantharus & lanx
Ostendat tibi te.

Quae pax mea comprimit] Male in aliis, *pars mea*. Sic infra: *Tibi in tua pace armato vivendum est.*

Quaestoribus] Ita nunc vocat *quaesitores*, id est, eos qui publica judicia exercent.

Cujus non membra haruspices colligant] Fulguritorum membra haruspices colligebant, & eo ipso in loco sepeliebant, ubi quis de caelo tactus erat. Ab aliis sepeliri eos, aut alium in locum transferri, nefas putabatur.

Mollissimo genere poenae contentum esse debere patrem dixit] Terentianum:

Pro peccato magno paulum supplicii satis est patri.

Haec

Haec tria lex secuta est] De his tribus puniendi caussis quaedam non indigna scitu disputantur libro sexto noctium Atticarum, cap. XIV.

Pater tuus] Claudium dicit, qui Neronem adoptaverat.

Altissimi viri] Solonem intelligit.

Dicta est aliquando] Male alii, *indicta*. neque enim *sententiam indicere* Latine dicitur.

Ut servos a liberis cultus distingueret] Numquid igitur Romae antiquis temporibus idem liberorum ac servorum cultus fuit? Haec quidem Senecae verba ita id aperte videntur ostendere, ut nullus dubitationi supersit locus. At cives Romani togam ferebant. Servis autem certe togae jus non fuit. Praeterea principio belli civilis inter Caesarem & Pompejum, tribuni ex urbe ad Caesarem profugisse dicuntur, *θεραπόντων ἐσθῆτα ἐνδύντες*, id est, servili veste, ne agnoscerentur. quaenam autem est haec servilis vestis, si inter liberorum & servorum cultum nihil intererat? Sed certe ne tenuiores quidem e populo togam ferre soliti erant: tunicati fere incedebant. Horatius:

Vilia vendentem tunicato scruta popello.

Togam fere non sumebant, nisi cum obituri erant officia. ideoque Martialis raram togam numerat inter partes felicitatis. & idem significatur illo epigrammate:

Denariis tribus invitas, & mane togatum
Observare jubes limina, Basse, tua.

Tunicati autem incedebant & servi.

OB CIVES SERVATOS] Multa vidi vetera nomismata, quorum in altera parte facies erat alicujus imperatoris; in altera, corona querna cum his litteris: OB CIVES SERVATOS.

IN LIBRUM SECUNDUM
DE CLEMENTIA.

Hic non tam liber est, quam *ἀποσπασμάτιον* quoddam libri. Itaque quod quaedam cohaerere cum superioribus non videntur, non Senecae culpa est, sed librariorum.

Tibi principi natus] Multo hoc melius, quam, ut in aliis, *notus*.

Principes regesque jurent] *Jurare in verba*, Latine & eleganter dicitur. *Juramentum facere in verba*, barbarum est. In libro vetere non erat *faciant:* & pro *juramentum* erat *jurament.* Delevi duas litteras, & feci, *jurent.* fortassis legi poterat; *jurarent.*

IN LIBRUM DE VITA BEATA.

De beata vita] Ita vocant Latini, auctore Cicerone, quam Graeci εὐδαιμονίαν.

Quantum profligetur] Ita veteres libri: & ita plane legendum. Nam scriptor quidem Noctium Atticarum non nauci habendus, qui *profligandi* verbum Latine ita accipi negat. Livius libro XXI. *Sed ita fortassis decuit, cum foederum ruptore duce ac populo deos ipsos sine ulla humana ope committere ac profligare bellum: nos autem, qui secundum eos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.* Sed & Tacitus, & Cicero ipse ita saepe accipiunt. Tale est, quod idem grammaticus tradit de verbo *superesse*, libri primi, capite XXII. Nam eo verbo & Tacitus, & Plinius in epistolis, non paulo uterque melior Latinae linguae auctor, quam hic μεμψιμοιρότατος, ita saepe utuntur, ut ipse utendum negat.

Cum se mobilis favor circumegit] Cum recepit se, cum ad se rediit, &, quid egerit, sero jam, re peracta, attentius consideravit.

Discessionum more] Cum senatusconsulta per discessionem fiunt.

Cum rebus humanis agitur] Ita veteres libri: non, ut in vulgatis, *geritur.*

Quicquid optavi] Hoc est quod dicit Juvenalis:

Evertere domos totas, optantibus ipsis
Di faciles.

Neque quidquam evenire stultis deterius potest, quam si eorum vota Deus audiat, ut gravissime disputatur in Alcibiade secundo.

Nec longe positum est] Quod de vitio Hesiodus dixerat, μάλα δ' ἐγγύθι ναίει, id hic noster ad virtutem elegantissime transtulit.

Et

Et diffusio animi] Sic & διάχυσιν ψυχῆς veteres Stoici dicebant. Opponitur ei συστολὴ ψυχῆς, *contractio*.

Deinde praeterita respiciat] Turpis haec opinio Epicureorum fuit, sapientem & praesentibus voluptatibus gaudere, & recordantem praeteritarum, & cogitatione praecipientem futuras. Eam eleganter exagitat Cicero libro secundo de Finibus.

Vident & illi] Male in aliis, *vide autem & in illis*. Sed haec & talia cum praetermittere decreverim, nescio quomodo me interdum abripi patior.

Pollinctam] Unctam, delibutam. Vetus verbum ab aliis temere ejectum, in meis libris, omnibus litteris scriptum visitur.

Nec quicquam mutavit optima] Quod optimum est, mutari non potest Nam quicquid mutatur, aut ab alio mutatur, aut a semet ipso. Optimum non mutatur ab alio. oporteret enim aliquid esse optimo potentius: cum a quocunque externo aliud mutatur, potentius necessario sit eo quod mutatur. ne a se ipso quidem. mutaretur enim a se in deterius. quod a natura abhorret. Ita disputantur haec a Platone, libro secundo de Rep. ubi de immutabilitate Dei disputatur. Idem hic & Seneca dicit: quod qui non intellexerant, aliquot voces minime necessarias interjecerant. Eas vetustis libris auctoribus sustuli.

Ideoque praeceperunt veteres] Socratis hoc praeceptum est apud Xenophontem.

Voluptates praegustare] Προγεύεσθαι. Ita in vetustis libris meis, multo sine dubio melius & elegantius, quam, ut in aliis, *praestare*.

Et si minus verminatur] Liber vetus, *ferminatur:* unde fecerant, *fera minatur*. Erroris origo omnibus, ut opinor, in promptu est. Sic quodam loco ex *veritate* fecerant *feritatem*.

Crucibus] Omnes qui tollebantur in crucem, clavis suffigebantur. & quod latrones, qui cum Christo domino ac Deo nostro in crucem acti sunt, multis locis ita videmus expressos, quasi funibus tantum alligati fuerint, pictorum ac statuariorum error est. Docet id primum verbum ipsum, quo Graeci utuntur προσηλῶν. Sed & Latino verbo *suffigendi* idem plane indicatur. Et cum crux Domini tanto sanctissimae feminae studio quaesita ac reperta est, facile statim agnita esset, si ex tribus, quae

effos-

effossae sunt, in una tantum vestigia clavorum fuissent. Quomodo autem mortui essent, nisi forte longa fame, si funibus tantum revincti pependissent? At nunc adactis per singulas manus, ac singulos pedes singulis clavis, & venis, & nervis abruptis, defluente ingenti copia sanguinis, incredibili cruciatu eos intra horas aliquot mori necesse erat. Quod si serius fieret, effringebantur eis crura ad accelerandam mortem. Illud quidem de clavis manifesto ostendunt multa veterum loca. Ut quod hic scribitur a Seneca: *Cum refigere se crucibus conentur, in quas unusquisque vestrum clavos ipse suos adigit.* Demosthenes κατὰ Μειδίου· Καὶ ἐφ' αἵματι φεύγει, καὶ μόνον οὐ προσηλῶσθαι. quod Ulpianus ita exponit, τῷ σταυρῷ προσηλῶσθαι τοῖς ἥλοις. Horat.

Si quis eum servum patinam qui tollere jussus,
Semesos pisces, tepidumque ligurrierit jus,
In cruce suffigat.

Non dixit, *religet*, aut *revinciat*, sed *suffigat*.

Plinius lib. XXVIII. c. IV. *Item in quartanis fragmentum clavi a cruce, involutum lana, collo subnectunt.* Plutarch. ἀλλὰ εἰς σταυρὸν προσηλώσας ἢ σκόλοπι πήξας. Appulejus: *Hic nares & digiti: illic carnosi clavi pendentium.* Sed plura congerere, nihil necesse est.

Crederem illis, nisi quidam] Vetus librarius scripserat: *crederem illis hoc nisi quidam*. deinde cum animadvertisset, vocem *hoc* redundare, adscripserat minutiori charactere, *vacat*. delere enim, etiam si quid perperam scripserant, non solebant: ne libros suos minus venales facerent. At secuti alii, geminato errore, non id quod vacabat sustulerunt: sed utroque recepto, scripserunt, *crederem illis hoc vacare*. Leviculum hoc est: fateor, sed quia saepe in eo genere peccatum est, semel monere, non alienum esse duxi.

Non ne habeat, sed ne sollicitus habeat] Hoc est, quod Plutarchus ait, fortunae dicturum esse sapientem:

Ἡδὺ μὲν ἄν τι φέρῃς, ὀλίγον δ' ἄχος, ἂν ἀπολείπῃς.

Paucae argenti lamellae] Ita vetus liber. Videtur autem respexisse ad illud Ovidii:

Et

Et levis argenti lamina crimen erat.

Ingemescat] Ne quis putet librariorum erratum esse: ita est in libro Siculo, & saepe in veteribus libris memini legere *gemesco*, *tremesco*, & talia, per secundam vocalem, non per tertiam. Sed quid negligemus, si haec jam non negligimus?

Infruniti] De hac voce dixi in superioribus.

Ad togatos] Ad eos qui limina potentiorum observant, ut eos salutent, deducant, ac reducant.

Justae libertatis, an inter amicos datae] *Justam libertatem* vocat plenam, ut eorum qui vindicta liberabantur. at *inter amicos liberati*, Latini tantum fiebant.

Praetextatus & Canusinatus] Ita scriptum est in libro Siculo, melius, ut puto, quam, ut antea legebatur, *candidatus*. Sed vocis insolenta factum est, ut moveretur loco. *Canusinae lanae* in optimis & pulcherrimis erant. Plinius lib. 8. c. 48. *Circa Tarentum Canusiumque summam nobilitatem habent.* Athenaeus lib. 3. καί- νύν σοι τῆς ἡμέρας ὁ καλὸς Κανύσιος ἀπὸ λεπτοδυτῶν αἰνιγματί- ον. *Canusinatus* igitur est molli & delicata veste indutus, quales e lana Canusina contexebantur.

Quam nudis scapulis] Libri veteres, *quam nudis scapulis aferentibus*. puto legendum, *ac foetentibus*. Ob squalorem videlicet & illuviem. At alii ex eo *aferentibus* fecerunt, *ut sententiae*, non sane δίψηχοι.

Me hominem maxime cogitabo, cum duas undique consultabo] Sic alii. At quanto melius, quod a me ex libro Siculo erutum est? *Me hominem esse tum maxime cogitabo, cum deus undique consalutabor.* Haec emendare satis erat: ostentare nihil necesse erat. Sed me amicorum quorundam studia ingenio meo indulgere non sinunt.

Favere linguis] σίγα πᾶς ἴτω λεώς. εὐφημεῖν χρή. Ita hoc Graeci. & locus mihi diligenter notandus videtur

Papulas] In quibusdam veteribus libris, *pusulas*: quod & ipsum recte legi potest.

Ipsi obsiti] Liber Siculus, *ibsi obsiti*. Alii putarunt, *ibsi obsi*, per errorem a librariis scriptum.

Circi nobis] Alii, *cur nobis*. Sed illud verius & veterum librorum auctoritate nititur. Saepe autem dicit ludos circenses, aliaque ejus generis spectacula, multorum

rum vitiorum fomitem eſſe. Ego autem quae ab hoc loco usque ad finem hujus libri ſcripta ſunt, puto aliunde asſuta eſſe, & pertinere ad librum aliquem, quo quaereretur, deberetne ſapiens ad remp. accedere. Ea re fit, ut quibusdam inſulſis hominibus Senecae ſcripta parum interdum inter ſe cohaerere videantur. Non Ariſtotelis ſcripta, in quo omnia alia ex aliis apta & connexa ſunt, inter ſe cohaeſerint, ſi quis ad hunc modum ea dilaniaverit.

Praeterea tria genera ſunt vitae] Ariſtoteleum eſt e primo Ethicorum ad Nicomachum.

IN LIBRUM

DE TRANQUILLITATE ANIMI.

Vera hujus libri inſcriptio eſt, *De tranquillitate animi*, non quae vulgo inolevit, *De tranquillitate vitae*, quod & veteres libri confirmant: & certe εὐθυμία Democriti, qua ille alio nomine vocabat τὴν εὐεστὼ, *animi tranquillitas* melius vertitur, quam *tranquillitas vitae*. Sed & Cicero ipſe nomen εὐθυμίας ita interpretatur.

Inquirenti mihi in me] Totum hoc principium, usque ad eam partem, *Quaero mehercule*, videtur cujusdam eſſe, qui Senecam conſulat, ab eoque petat, ut ſibi rationes tradat ſecure tranquilleque vivendi. Atque hoc ita eſſe in quibusdam veteribus libris annotatum eſt: in quibus etiam, quod vulgo legitur, *quaedam vitia apparebant Serene*, ita ſcriptum videas, *quaedam vitia apparebant Seneca*. Genus tamen ipſum dictionis plane Senecam olet. At in libro Siculo neque *Serene* ſcriptum eſt, neque *Seneca*, ſed, *quaedam vitia apparebant retecta*. Hoc igitur totum quale ſit, alii judicabunt.

Longa converſatio amorem inducit] Hoc eſt quod ait Lucretius:

Conſuetudo concinnat amorem.

Et Ariſtoteles in Rhetoricis, inter ea quae jucunda ſunt, numerat ea quibus asſuevimus.

Parabilis facilisque] Horatianum:

Nam.

Namque parabilem amo Venerem facilemque.

Cum bene ista placuerunt] Ovidius:

Juravi quoties, rediturum ad limina nunquam?
Cum bene juravi, pes tamen ipse redit.

Inter illa frivola mea] Ita vocabant utensilia, & suppellectilem non magni pretii. Juvenalis:

Jam frivola transfert Ucalegon.

Tantusque morsus] Conjectura ductus legendum putavi, *tacitusque morsus.*

Non purpura aut aureis virgis] Num virgatas auro vestes, & segmentis ornatas intelligit? An fasces, qui magistratibus praeferebantur? Sed illi certe aurei non erant. Vetera exemplaria variant, & alia habent vocem *aureis*, alia non habent.

Quaero mehercule] Hinc quidam existimant, ut dixi, incipere Senecam ex persona sua loqui.

Homericus Achilles]

Ἄλλοτ' ἐπὶ πλευρὰς κατακείμενος, ἄλλοτε δ' αὖτε
Ὕπτιος, ἄλλοτε δὲ πρηνής, τότε δ' ὀρθὸς ἀναστάς. Iliad. ω.

Malle esse se quam vivere mortuum] Dictum elegantissimum alii, trajectis vocibus, corruperant. Qui mortuus est, ei objici nihil potest, cur quiescat. At mortui vivere dicuntur, qui, cum vivant ac spirent, nihilo tamen plus agunt, quam si mortui essent.

Interius flectendum est] Agitatores exercitati in ludis circensibus, introrsum, quantum poterant, flectebant, ut breviorem cursum conficerent: ea modo cautione adhibita, ut ne ad metam offenderent atque arietarent. Sic igitur etiam in vita ait contrahenda esse vela.

Quadringenta millia librorum] *Septingenta* fuisse ait scriptor Noctium Atticarum, capite ultimo libri sexti.

Fax cereusque praecessit] Immaturas exequias fax & cereus praecedere solebant. cujus consuetudinis mentio fit etiam in libro de brevitate vitae, in extremo.

Ad summam caveam] Ad plebem, quae ex summa cavea spectare ludos solebat.

Et

Et lora patricia] Quae tandem *lora patricia* esse dicemus? Vox *lora* abest a plerisque veteribus libris. qua deleta, non male fortassis interpretabimur *patricia*, quos Plutarchus περὶ εὐθυμίας vocat πατρικίους, his verbis, κλαίων ὅτι μὴ φορεῖ πατρικίους. Budaeus vertit *senatoria*. significare, quantum opinor, voluit *lunatos calceos*. quos & Philostratus *calceos patricios* vocat: ut notavit vir eruditissimus, Janus Parrhasius in Ciceronis Milonianam.

Numquid ditior Pompejo] Quis iste Pompejus est tam dives, qui tamen fame ac siti, miserrimo, ut ait Homerus, mortis genere in palatio cognati perierit? equidem non *Pompejo*, sed *Ptolemaeo*, legendum arbitror: ut Jubae regis filium intelligamus, quem Suetonius Caligulae consobrinum fuisse testatur. Eum Caligula non sane συγγενικῶς Romam evocatum interfecit. Dio: Γάϊος δὲ ἐν τούτῳ τόν τε Πτολεμαῖον τὸν τοῦ Ἰόβα παῖδα μεταπέμψας, καὶ μαθὼν ὅτι πλουτεῖ, ἀπέκτεινε, καὶ ἄλλους πολλοὺς μετ' αὐτοῦ. Zonaras: ὁ δὲ καὶ τὸν Πτολεμαῖον τὸν τοῦ Ἰόβα παῖδα μεταστειλάμενος, ὡς πλουτοῦντα, κἀκεῖνον ἀπέκτεινε. Certius fortassis ab aliis aliquid reperietur. Ego quod potui praestiti.

Alienis se negotiis offerunt] Ut ille Horatianus:

Aliena negotia curo, Excussus propriis.

Qui tranquille volet vivere] Graeca ipsa Democriti verba supra posui.

Decem medios usque ad supplicium dies] Qui dabantur damnatis ex S. C. quod sub Tiberio factum erat. Auctor Tacitus.

Usque ad ebrietatem] Ita quidem suadet Plato lib. 1. de Legibus.

Catoni ebrietas] Horatius:

Narratur & magni Catonis
Saepe mero caluisse virtus.

Graeco poëtae] Anacreonti: ex quo illud vertit Horatius:

Dulce est desipere in loco.

Posticas fores] Locus est Platonis in Phaedro.

Sive Aristotelis] Cicero primo Tusculanarum: *Aristo-*

teles

teles quidem ait, *omnes ingeniosos melancholicos esse*. Locus Aristoteles est in Problematis, τμήμα λ'.

IN LIBRUM,

QUOD IN SAPIENTEM, NEQUE INJURIA CADAT, NEQUE CONTUMELIA.

Hoc quod inter admirabilia Stoicorum numerarit aliquis, sapientem nulli injuriae patere, plane Socraticum est. Nam cum injuriam accipere non dicatur, nisi qui ab alio laeditur; sapiens autem laedi non queat: consequens est, eum extra injuriam esse. Si quidem is demum laeditur, qui deterior fit ad obeundum munus suum: ut si equus ad cursum, bos ad culturam agri deterior fiat. At id sapienti usu venire non potest: nisi quis ei sapientiam, justitiam, aliamve quam virtutem auferat: quae bona firmiora & stabiliora sunt, quam ut eripi possint. Quibus positis, efficitur id, quod hoc libro docetur: posse quidem aliquem multa conari, ut injuriam sapienti faciat: sed injuriam ad sapientem non pervenire. Haec a Socrate & in Apologia, & libro primo de Rep. in hanc fere sententiam disputantur.

Cato cum feris manus non contulit] Haec comparatio Catonis cum Hercule, simile quiddam habere mihi videtur cum comparatione Herculis & Epicuri, quae legitur apud Lucretium libro quinto.

Animum tuum inclusum] Melius e libro Siculo, *incensum*. & statim, *paras acclamare*, melius, quam, ut vulgo, *paratum acclamare*.

Ex hac tibi nota] Ἐκ τούτου σοι τοῦ χρήματος.

Tamen delicatis gravis] Rectior Siculi libri scriptura: *Et tantum delicatis gravis*. Sed quid ago? Si haec sigillatim annumerare voluero, ad molem libri addetur aliquid, ad legentium utilitatem nihil. Desinamus ergo λεπτολογεῖν.

Quod si laedi nisi infirmior non potest] ὁ γὰρ δυνατὸν ἀμείνονα ὑπὸ χείρονος βλάπτεσθαι.

Malus autem bono infirmior est] Nam si injustitia morbus est animi, justitia, sanitas, quis aegrotum valente fir-

firmiorem dixerit? Itaque ne injustitia quidem tueri se sine aliqua ope justitiae potest.

Renuntiat sibi] Pessime alii, *quam sibi*, aut, *quantum sibi*. *Renuntiare sibi*, est admonere se, subjicere sibi, revocare sibi in animum & in memoriam. Sic in Consolatione ad Polybium: *Potest illa res a luctu te prohibere nimio, si tibi ipsi renuntiaveris, nihil horum quae facis posse subduci*. Quintil. lib. XII. cap. XI. *Sed ii primum renuntient sibi, quanta sit humani ingenii vis.*

Quibus animi mala sunt, auctique in majus errores] Inepta scriptura, & ex qua nullam idoneam sententiam elicueris, *utique in majus errores*. Sic paulo inferius: *Ergo par pueris longiusque progressis, sed in alia majoraque error est.*

Qui salutatorium publicum exerceat] Foede depravatus locus: quem e libro Siculo ita restitui: *Qui hoc salutationum publicum exercet*. neque quidquam magis ex consuetudine Senecae, id est, urbanius & elegantius dici potest. *Publica exercent*, qui ex eo publicani vocantur: ut *publicum pecoris*, *publicum salis*, *vini*, ceterarumque mercium, pro quibus portorium exigitur. Ita igitur dicit eos *salutationum publicum exercere*, qui admissionibus praesunt, & ad principes salutandos admittunt eos, quibus, eis conventis opus est: mercedesque ab eis eo nomine non exiguas exigunt.

Et petiit corium] Ita legitur in veteribus libris melius, quam, quod quidam substituere voluit, *lorum*. *Petere autem corium*, est, petere ut ostiarius vapulet: ut sibi de ejus corio satisfiat.

Tanta oculorum sub fronte anili latentium torvitas] Non displiceret conjectura eorum, qui legendum putant, *sub fronte sima*: nisi magis me moveret consensus librorum veterum, in quibus aperte ac perspicue legitur, *sub fronte anili*.

De Chaerea tribuno militum sermo promanaverat] Incredibile dictu est, quanto mihi Siculi libri scriptura verior esse videatur, quae haec est, *sermo non pro manu erat*. Hoc enim significat, sermonem non fuisse convenientem manui: cum Chaerea sermone quidem mollis & infractus videretur, at manu fortis esset ac strenuus.

Languidus somno, & infracta voce suspectior] Hic quoque locus mirifice ex eodem libro restitutus est, hoc mo-

modo: *languidus, & , ni facta nosses, suspectior.* Poterat esse suspectus mollitiae, ni facta nosses: sed facta ipsius nullum ei suspicioni locum relinquebant.

Modo Veneris, modo Priapi dabat] Ita & apud Suetonium legitur. at apud Dionem & Xiphilinum, in Latina quidem interpretatione, *Cupidinis aut Veneris.* Sed homini eruditissimo; qui eos scriptores interpretatus est, fraudi fuere Graeca exemplaria, in quibus vitiose legitur, [illegible], cum legendum sit, [illegible].

IN LIBRUM

DE BREVITATE VITAE.

Paulinus, ad quem liber hic scriptus est, socer, ut puto, Senecae fuit.

Maximi medicorum] Locus Hippocratis notus est, e principio Definitionum: Ὁ βίος βραχὺς, ἡ δὲ τέχνη μακρή.

Inde Aristoteli] Querela haec in libris Aristotelis non extat. Theophrastum hac ipsa de re conquestum esse morientem, narrat Cicero lib. 3. Tusculanarum.

Apud maximum poëtarum] Quis tandem iste est maximus poëtarum? Libri veteres partim habent, *apud maximum poëtam,* partim *apud Axium poëtam.* legendum fortasse sit, *apud Attium poëtam:* aut simpliciter, *apud Attium.* ut illud *poëta* addiderit aliquis, qui declarare vellet, qui fuisset Attius.

Dicere solent eis quos valdissime diligunt] Sic habent veteres libri mei: *valdissime,* inquam, non, *validissime.* De hoc autem antiquo genere blandiendi scripsi quaedam capite primo libri noni Variarum lectionum.

Quam si fata una decipiant] Eleganter Martialis in eum qui capillum sibi tingebat, ut minus senex videretur:

Non omnes fallis. Scit te Proserpina canum.
Personam capiti detrahet illa tuo.

Qui vicorum suorum greges metatur, & colonorum paria deducit] Foede contaminatus locus, quem ope libri Siciliensis ita restitui: *Qui vinctorum suorum greges in aetatis & colorum paria diducit* neque meo quidem animo, verius aut rectius quicquam excogitari potest.

Discendis canticis operati sunt] Id est, occupati. Lucretius:

Et quibus in rebus consuerunt esse operati. Horatius:
In cute curanda plus aequo operata juventus.

Quin operose nihil agunt, qui in litterarum inutilium studiis detinentur] Locus summa animadversione dignus. Nam nostra quoque aetas eodem, aut etiam graviori, morbo laborat. Multi sunt, qui, quo naso, quibus oculis hic aut ille ex veteribus fuerit, quomodo vestitus, nudis pedibus, an calceatis incesserit, Marco, an Manio ei nomen fuerit, ubi habitaverit, diligentius ac sollicitius quaerant, quam quid ii qui magnam sapientiae opinionem habuerunt, de virtute atque officio senserint, quam optimam reip. formam judicarint, quod iter ad sapientiam maxime compendiarium censuerint. Ita in supervacanea curiosi, ad profutura negligentes sumus. Ego autem existimo, aeque in studiis nimiam diligentiam, si male collocetur, ac nimiam negligentiam nocere. Videant, obsecro, quanto leviora atque inaniora sint ea, in quibus multi liberalis doctrinae magnam partem positam esse contendunt, iis quem hoc loco Seneca meritissimo irridet.

Quo minus quantum plurimum ceperis, haurias] Libri veteres partim *ceperis*, partim *cupieris*. Neutrum damno. Sed *capere* est χωρεῖν, quod huic loco accommodatius videtur. Itaque *ceperis* malo.

Tyrannus fuit exactae diligentiae senex] Hic tyrannus in alienum locum, non inusitata tyrannis consuetudine, invaserat. In libro Siculo est *Turannius*: quod, non dubito, quin verum sit. Sed quod hic de Turannio dicitur, simile quiddam, me puero, narrabatur de mercatore quodam Parisiensi, ceteroqui viro bono, sed qui tota vita nihil unquam vacui temporis a litibus forensibus habuisset: etiamque tunc capularis senex fora omnia quotidie pervagaretur. Quod cum ad Franciscum primum, Galliarum regem, elegantissimi hominem ingenii, perlatum esset, quietis se aliquid misero homini confecturum; & cum omnibus, tum qui quid ab ipso peteret, tum a quibus ipse peteret, bonis & aequis conditionibus transacturum recepit. At infelix senex ad regem accurrit, pro-

provolutusque ad illius genua, supplex orat, ut sibi una saltem aut altera lis, in qua se exerceret, relinqueretur: vitam sibi, adempta illa exercitatione, injucundam & insuavem fore. Risit rex: & homini qui quiescere nisi inquietus non posset, lites suas, ubi se arbitratu suo defatigaret, reliquit.

IN CONSOLATIONEM AD POLYBIUM.

Polybius hic libertus Claudio a studiis fuit: tantae apud illam pecudem potentiae, tantaeque arrogantiae, ut saepe conspectus sit medius inter duos consules publice incedens. Eum, fratre amisso dolentem, consolatur Seneca, in exilium jam a Claudio pulsus. Libri major pars interiit. Summa eloquentia scriptus est, sed foedae ac servilis adulationis plenissimus. Neque desunt qui Senecam vehementer accusent, quod hic quidem Claudio tam demisse & humiliter aduletur, in Apocolocynthosi autem eidem mortuo tam petulanter insultet. Atque equidem, ut verum fatear, non video, quomodo reprehensionem effugere possit, si quis cum eo summo jure agere instituat. Sed tamen & patriae desiderio condonandum aliquid est: & vix quisquam ea sapientia reperitur, qui mortuo eo, a quo gravissimas accepit injurias, aut non laetari, aut gestientem efferentemque se, conceptam ea ex te laetitiam coërcere ac comprimere possit.

Nostra corpora compares] Dixerat, ut ex his colligitur, & homines & humana omnia caduca ac fragilia esse: & aedificia quoque ipsa, quae firma ac diu duratura videantur, si ad corpora nostra comparentur, firma esse: si ad naturae conditionem, infirma & caduca.

IN CONSOLATIONEM AD MARCIAM.

Marciam A. Cremutii Cordi filiam, magni & ingenii & animi mulierem, amisso filio immodice dolentem consolatur.

Mortem A. Cremutii Cordi] De ea vide Tacitum libro

quarto Annalium ab excessu D. Augusti, & Dionem ad finem libri LVII.

Patriae servitutis] Legendum, *patere*, ut in libro Siculo. Sed & Pincianus hoc monuerat.

Victa fudistique lacrimas palam] Locus mihi quidem depravatus videtur. Fortassis ita legi possit: *Victaque tenuisti lacrimas palam, & gemitus, non tamen hilari fronte, texisti.* Sed haec conjectura modo est, quam veram praestare non ausim.

Libros] Quos patres censuerant per aediles cremandos esse. Tacitus, Dio. Eorum librorum testimonio alicubi utitur Suetonius.

Carmina celebrandae Marcelli memoriae composita] Audiisse tamen non illibenter dicitur, quae de eo Virgilius ad finem libri sexti Aeneidos scripserat.

Filium Drusum] Patrem Germanici, avum Caligulae. De hujus morte vide Strabonem lib. VII.

Nec nimis admiretur Graecia illum patrem] Xenophontem: de quo, itemque de Pulvillo, vide Valerium Maximum cap. x. libri v.

Decessisse filiam] Juliam, Pompeji uxorem.

Diis geniti, deosque genituri] Imitatus est Virgilii versum:

Dis genite, & geniture deos.

De diis neminem queri] Nam ipsemet, stulta illorum temporum opinione, paulo post futurus erat deus.

In qua istud urbe, Di boni, loquimur?] Imitatus est locum quendam e Ciceronis Miloniana.

Nobiliis carcer] Ita conjeci legendum: cum veteres libri haberent partim *nablius*, partim *noblius*.

Satrio Secundo] Ita legendum ex Taciti libro IV

An morte rei perderentur] Retinenda est haec veterum librorum scriptura: quam qui non intelligunt depravare conantur. Sententia autem haec est: Quadruplatores, ut notum est, quartam partem ferebant ejus pecuniae, quae conficiebatur e sectione damnati. At qui peribant in reatu, mori damnati non videbantur. Moriente igitur ante damnationem aliquo, cujus ipsi bona spe jam devoraverant, bolus eis e faucibus eripi videbatur. Hoc igitur illi querebantur, & iniquo animo ferebant: si sibi morte eriperentur, & elaberentur e manibus rei sui, quorum

rum explorata damnatio esset. Hoc igitur fuisse dicit in quaestione, an quadruplator perderet reum suum, si reum adhuc indemnatum mori contigisset.

IN CONSOLATIONEM AD HELVIAM MATREM.

In exilium a Claudio pulsus, & in Corsicam relegatus, Helviam matrem casu suo incredibiliter dolentem consolatur. Nec illud plane indignum, quod notetur, puto: ex eadem gente duorum sapientissimorum & disertissimorum hominum matres fuisse, Ciceronis & Senecae. Nam Ciceronis quoque matrem Helviam fuisse, a Plutarcho traditum est. Tria autem fuisse dicit, quibus ad solandam matrem incitaretur: totidem quibus revocaretur: sed ad postremum praevaluisse quae incitabant. Quae incitabant, haec erant: quod sibi quoque magno levamento sperabat fore, si maternum dolorem aliqua ex parte sublevare potuisset: quodsi ipse calamitate perculsus & afflictus primus consurrexisset, plus se ad minuendum aliis dolorem sperabat auctoritatis habiturum: postremo, quod metuebat, ne, si ipse qui semper philosophiam professus erat, fortunae manus dedisset, ceteri quoque sui ab ea vincerentur. Sed occurrebant haec, quae propositum morarentur. Esse ut corporis, sic animi quoque aegritudinum suam quandam maturitatem, quae expectanda esset remedia adhibere volentibus: ex illo vetere praecepto Hippocratis, τὰ πέπονα φαρμακεύειν. Nullum ex omni memoria exemplum extare ejus, qui cum ipse cecidisset, suos sublevare conatus esset. Novo quodam & inusitato dicendi genere opus esse ei, qui rem tam arduam susciperet: doloris autem magnitudine locum d lectui verborum non relinqui. Sed plus iis omnibus va luisse conceptam de materno erga se amore fiduciam: quae spem dederit, fore, ut illa dolori suo modum a filio potissimum velit imponi.

Fleant illi] Primum argumentum. Non debes huic, quamvis acerbo, casui cedere. Nam a primis annis aetatis tuae exercitata es ad maximas calamitates perferendas. Non debes igitur vinci ab una, quae te perpetuo invictam adversus tot alias praestitisti.

Vincam puto] Bipertita totius libri propositio. Neque meo, neque tuo nomine dolere debes. Non meo. nihil enim mihi contigit, ac ne contingere quidem potest, quo miser fiam. Ex quo sequitur, ut ne tuo quidem nomine dolere debeas: cum ego unus tibi doloris caussa sim. Accedit, quod multa tibi solatia relicta sunt, in quibus acquiescere, & dolorem deponere facile possis. Haec singula deinde per partes exequitur

Bona conditione] Nemo invitus miser est. Nam sola virtus beatos facit: quae nullo casu eripi potest. Ego autem, etsi sapiens non sum, nunquam tamen pependi ex judicio vulgi: neque in eorum, quae vulgo putantur bona, aut adeptione, aut amissione momentum esse ullum ad beatam vitam existimavi.

Remoto igitur] Primum argumentum ad exilium proprie pertinens. Exilium nihil est aliud quam commutatio loci. At major hominum pars tum privatim tum publice relictis patriis sedibus, migrat alio, & sibi voluntarium quodammodo exilium consciscit. Nihil igitur est in exilio mali. Sed dicet aliquis, captiosum esse hoc argumentum: nam exules & paupertas & contemptus plerumque comitatur. Respondet, & tum rationibus, tum exemplis evincit, ne ea quidem mala esse.

Hoc saxum] Corsicam dicit.

Invenio qui dicant] Naturale est homini, sedium mutatione gaudere. Vera autem ejus rei caussa est discendi cupiditas. Multa enim nova vident, qui peregrinantur: ob idque prope assidue discunt: quo nullum est pabulum animorum jucundius. At Seneca sane quam eleganter illud ad caelestem originem refert. Caelestia enim corpora perpetuo moveri.

Videbis gentes] Extat liber accuratissime scriptus *de migrationibus gentium*: ex quo peti poterunt, quae ad certiorem hujus loci intelligentiam faciunt.

Quamvis eum paupertas sequeretur] Transit ad elevanda paupertatis incommoda, docetque, neque pauperem quenquam esse posse, qui ad naturam vivat, neque divitem, qui ad opinionem.

Ex qua aliquando philosophi, velut corruptores juventutis, abire jussi sunt] Vide caput XI. libri XV. Noctium Atticarum.

Cujus exitum nosse operae pretium est] Dio lib. LVII.

Ἀπίκιος πάντας ἀνθρώπους ἀσωτίᾳ ὑπερεβάλλετο οὕτως, ὥστ᾽ ἐπειδὴ μαθὼν ποτὲ ἐξελέγξας, ὅσα τε ἤδη κατηναλώκει, καὶ ὅσα ἔτ᾽ εἶχεν ὄντα, ὅτι διακόσιαι καὶ πεντήκοντα αὐτῷ μυριάδες ἔτι περιεῖεν, ἐλυπήθη τε, ὡς καὶ λιμῷ τελευτήσειν μέλλων, καὶ ἑαυτὸν διέφθειρεν.

Ignominia] Ostendit, ne ignominia quidem quicquam detrahi de felicitate sapientis.

Quoniam meo nomine] Haec est secunda pars consolationis. Cum meo nomine nihil sit quod doleas, ne tuo quidem quicquam est, cur dolere debeas.

Quae se pro conjuge vicariam dedit] Alcestis.

IN LIBRUM PRIMUM NATURALIUM QUAESTIONUM.

Hi libri, maximam partem, sumpti sunt ex Aristotelis Meteorologicis: quod e singulis partibus magis intelligetur. Hoc autem prooemio tractatur quaestio multis contentionibus agitata apud veteres: cum duae partes sint philosophiae, una quae ad cognitionem ac contemplationem refertur, quam Graeci theoreticen; altera quae ad actionem, quam iidem practicen vocant: utra alteri anteponenda sit. Et Seneca quidem theoreticen, ut pulchriorem ac diviniorem, anteponit: quae eadem sententia est, cum aliorum, tum Aristotelis libro decimo ad Nicomachum, & septimo Politicorum: qui etiam non obscure idem confirmat libro sexto Ethicorum: ubi sapientiam prudentia superiorem facit. Et certe cum prudentia referatur ad agendum; omnis autem actio ad finem aliquem dirigatur: at cognitio expetatur ipsa per se, neque alio respiciat: ne dubitari quidem videtur posse, quin majus quiddam & sublimius sit cognitio. Immo vero, si quis vim verbi accuratius inspiciat, ea demum vere ac proprie philosophia est. Nam cum sapientes proprie vocemus eos, qui sublimia quaedam & a vulgi captu remota intelligunt: quomodo Anaxagoram, Democritum, Thalem Milesium sapientes nominavit antiquitas: certe qui ad ea perquirenda omni studio incumbunt, quae qui tenent sapientes habentur, ii proprie dicendi sunt philosophari. Et quod Aristoteles ait, admirationem hominibus caussam ac principium philosophandi fuisse, ad hanc partem philosophiae manifesto refertur. Admirati enim homines tum

certos ac definitos siderum cursus, tum ea quae in sublimi fierent, tum statas tempestatum anni varietates, aliaque ejusmodi, causfas quae quidque eorum efficerent, curiose perquirere ac pervestigare coeperunt. Ea origo philosophiae fuit. Magnam tamen earum rerum tractatio contemptum, magnam etiam invidiam in vulgus philosophis comparavit. Nam & meteorolefchas eos vocabant, id est, de sublimibus rebus nugantes: & Thaletem a vetula irrisum ferunt, cum in siderum contemplatione defixus, in foveam decidisset: & de toto genere illud a Pacuvio dictum est:

Quod ante pedes est, nemo spectat: caeli scrutantur plagas. & parum religiosos esse opinabantur, qui tam curiose atque anxie rimarentur ea, quae dii hominibus tecta atque abdita esse voluissent. Itaque Socrates, usus notissimo dicto, *quae supra nos essent, nihil ad nos attinere, philosophiam a rebus occultis, & a natura ipsa involutis*, ut ait Varro apud Cicer. *avocavit, & ad vitam communem adduxit, ut de virtutibus ac vitiis, omninoque de bonis rebus & malis quaereret.* Qui etiam dictitabat, uno Homerico versu summam totius philosophiae contineri:

Ὅττι τοι ἐν μεγάροισι κακόν τ' ἀγαθόν τε τέτυκται.

Omnes autem illas quaestiones, quomodo imbres, grandines, tonitrua fierent, stultas & inutiles esse dicebat; ut aperte constat e libro I. comment. Xenophontis. Ex quo facile intelligitur, omnia illa quae impudenter & malitiose Aristophanes in Nebulis adversus Socratem deblatteravit, non falsa modo, sed a Socratis ingenio ac moribus alienissima fuisse. Nos, his omissis, Senecam, ut instituimus, excutiamus, &, ut maculae, quas ei aliorum negligentia aspersit, per nos aliqua ex parte eluantur, operam demus.

Quae universi materia sit] Una omnium materia est, a parente omnium Deo ex nihilo condita.

Quis auctor aut custos] Idem & auctor & custos Deus.

Quis sit Deus], Hoc majus est, quam ut ab homine aut quaeri debeat, aut percipi possit.

Totus in se intendat, an ad nos aliquando respiciat] Et perpetua sui cognitione fruitur, & humana respicit, ut qui propter hominem alia condiderit omnia.

Fa-

Faciat quotidie aliquid, an semel fecerit] Quae semel fecit, semper conservat: quod ipsum genus quoddam perpetuae productionis est.

Pars mundi sit, an mundus] Neutrum. neque enim opifex opus suum, aut operis sui pars est.

Liceat illi hodieque] Licet Deo quicquid libet. Ipse autem non mutatur: sed perpetuo idem est: etsi nobis interdum, propter imbecillitatem nostram, mutari videtur.

An ut cibos & potiones percolare?] Haec est quam charadrii vitam vocat Plato in Gorgia: ubi vetus scholion habet charadrium esse aviculam, cujus aspectu sanentur arquati: ejus autem esse naturae, ut simul cibum & sumat, & egerat.

c. I. *Audi quid de ignibus*] Idem argumentum tractatur ab Aristotele lib. I. Meteorologicon.

Aristoteles quoddam genus illorum capram vocat.] Ita loquitur, quasi Aristoteles illius appellationis auctor fuerit. Quod tamen verum non est; sed vulgo ita vocabantur: quod ostendunt illa philosophi verba: καὶ οἱ καλούμενοι ὑπό τινων δαλοὶ καὶ αἶγες. Caussam autem cur caprae vocentur, hanc esse ajunt, quod in caprarum morem quasi barbulas quasdam pendentes habeant.

Majore impetu pulsae fulmina] Voces aliquot quae hic accreverant, & sententiam corrumpebant, veteris libri nixus auctoritate delevi.

Quaedam algentia] Vetus liber, *alentia*. ex quo fecerant, *calentia*. Ego, *algentia*, malui. Ut enim humidis sicca, sic algentia idoneis ad concipiendos ignes opponuntur. Ἀτμίδα & ἀναθυμίασιν Aristoteles vocat: illam potestate aquam, hanc potestate ignem.

Pollucis & Castoris numine] Celebrata ab omnibus poësis & mythologis fabula Vide Plinium lib. II cap. XXXVII.

Nam sereno quoque caelo aliquando tonat] Neque tonat tantum, sed & fulmen dejicitur. Cicero:

> *Aut cum terribili perculsus fulmine civis,*
> *Luce serenanti vitalia lumina liquit.*

Qua ipsa de re ita Julius Obsequens: *Sereno Vargunteius Pombius de caelo exanimatus*. Fortassis autem apud Senecam quoque vox *caelo*, delenda sit. At Plinius hunc ipsum M. Herennium decurionem ex Pompejano municipio vocat.

Cly.

Clypei] Plinius: *Clypeus ardens ab occasu ad ortum scintillans transcurrit solis occasu, L. Valerio, C. Mario Cos.* Narratur & idem ab Obsequente.

c. II. Dixit de capris, trabibus, facibus, ceterisque ejusmodi fulgoribus. Nunc exponit quemadmodum area sive corona fiat. Videndus Aristoteles cap. III. libri tertii Meteorologicῶn.

Quo die divus Augustus] Plinius cap. XXVII. libri II. Obsequens cap. CXXVIII.

Nonnunquam paulatim diluuntur & desinunt: nonnunquam ab aliqua parte rumpuntur] Illud Aristoteles vocat μαραίνεσθαι, hoc διασπᾶσθαι: qui etiam eadem, quae hic Seneca, & ob easdem caussas, significari docet.

Et tunc aquam expecta] Non erant in libris veteribus: eoque delevi. Addita videntur ab aliquo, ex Aristotelis sententia: qui ita scribit: Ἐὰν μὲν γὰρ μήτε καταμαρανθῇ, μήτε διασπασθῇ, ἀλλ' ἐαθῇ τὴν φύσιν ἀπολαμβάνειν ἑαυτῆς, ὕδατος εἰκότος σημεῖον ἐστι.

c. III. Absoluta tractatione areae, trabis, facum, & similium, ordinem Aristotelis secutus, de arcu sive iride disputare incipit. in cujus caussa reddenda Aristoteleus est.

At contra arcus in nocte non fit, nisi admodum raro]. Veteres quidem eum noctu nunquam fieri opinabantur: sed raritas eis caussa errandi fuit. Aristot. καὶ μεθ' ἡμέραν μὲν ἴρις γίγνεται. νύκτωρ δ' ἀπὸ σελήνης, ὡς μὲν οἱ ἀρχαῖοι ᾤοντο, οὐκ ἐγίγνετο. τοῦτο δ' ἔπαθον διὰ τὸ σπάνιον. ἐλάνθανε γὰρ αὐτούς. γίγνεται μὲν γὰρ, ὀλιγάκις δὲ γίγνεται. Addit id fieri tantum plenilunio: atque ita raro ut ipse totis quinquaginta annis bis tantum id notaverit.

Ridiculis] Alii, *tendiculis*. Ego veteri libro fidem habui. Est autem *ridicula* nomen imminutum *a ridica*.

Quidam hoc genere valetudinis laborant] Aristoteles: οἷον ποτε συνέβαινέ τινι πάθος, ἠρέμα καὶ οὐκ ὀξὺ βλέποντι. ἀεὶ γὰρ εἴδωλον ἐδόκει προηγεῖσθαι βαδίζοντι αὐτῷ, ἐξ ἐναντίας βλέπον πρὸς αὐτόν. τοῦτο δ' ἔπασχε διὰ τὸ τὴν ὄψιν ἀνακλᾶσθαι πρὸς αὐτόν. οὕτω γὰρ ἀσθενὴς ἦν καὶ λεπτὴ πάμπαν ὑπὸ τῆς ἀρρωστίας, ὥστε ἔνοπτρον ἐγίνετο καὶ ὁ πλησίον ἀὴρ, καὶ οὐκ ἠδύνατο ἀπωθεῖν. Sunt qui hunc Antipherontem fuisse dicant, hominem motae mentis; de quo quiddam legitur etiam in libro de memoria. Mihi hoc satis exploratum non est.

c. V. *Purpuram Tyriam*] Huc referendum est illud dictum Augusti, quod his verbis a Macrobio exponitur: *Cum*

de Tyriae purpurae, quam emi jusserat, obscuritate quereretur: dicente venditore, Erige altius, & suspice: his usus est salibus: Quid ergo? ut me populus R. dicat bene cultum, in solario ambulaturus sum?

c. VI. *Et bibit ingens arcus*] Hinc urbanissime dictum est a Palinuro Plautino, qui anum, senio incurvam, bibentem videret:

Ecce autem bibit arcus: pluet,
Credo, hercle hodie.

c. VIII. *Aristoteles ait, post autumnale aequinoctium*] Vide Aristot. cap. v. lib. III Meteorologicōn.

c. XIII. *Si Arato credimus*] Arati hac de re versus hi sunt:

Οἱ γὰρ ἔτ' ἀμφοτέρωθεν ὁμοῦ ἀελὶ μέσσα ἔχουσιν
Ἠέλιον κεῖναι. νεφέλαι, σχεδὸν ὠκεανοῖο
Γίγνονται ἀμβολίη, Διόθεν χειμῶνος ἰόντος.

IN LIBRUM SECUNDUM.

Disputaturus de fulguratione, tonitruo, fulmine, terrae motu, quaedam de vi & potestate aëris ei disputationi necessaria praemunit.

Solidumne sit caelum] Ut significat Homerus, cum illum *aheneum* esse dicit.

c. II. *Aliquid esse continuum, aliquid commissum*] Ex hac Stoicorum disciplina sumpta sunt, quae disputantur a Pomponio in l. *Rerum mixtura* D. de usurp. & usucapionibus.

c. XXII. *Sicut cum duo ligna inter se diutius trita sunt.*] Lignorum attritu excitari ignem, multi graves scriptores prodiderunt. Thucydides: ἤδη γὰρ ἐν ὄρεσιν ὕλη τριφθεῖσα ὑπ' ἀνέμων πρὸς αὐτὴν, ἀπὸ ταυτομάτου πῦρ καὶ φλόγα ἀνῆκε. Lucretius:

Emicat interdum flammai fervidus ardor,
Mutua dum inter se rami stirpesque teruntur.

Vitruvius: *Interea quodam in loco ab tempestatibus & ventis densae crebritatibus arbores agitatae & inter se terentes ramos, ignem excitaverunt.* Inde apud veteres *igniaria ex ligno*: quae ex qua materia optime parentur, docet Plinius cap. XL. lib. XVI. Lucianus: αὐτοὶ δὲ τὰ πυρεῖα ἀπεσβηκότες, καὶ ἀνακαύσαντες, δεῖσθαι ἐκ τῶν παρόντων ἐναυσομένους.

c. XXVI.

c. XXVI. *Quidam negaverunt*] Theophrastus quidem diserte scribit. ἀλλὰ ὑγρότητα οὐδὲν εἶναι καυστόν. Est enim humor, ignis alimentum.

c. XXXI. *Ceterum mira fulminis*] Quaedam iis consimilia narrat & Plinius lib. II. cap. LI. Mihi hoc contigit, ut paucis mensibus antequam Hippolytus Cardinalis Ferrariensis, qui ita de me meritus est, ut perpetuo animae ipsius bene precari debeam, ex hac vita discederet, fulmen in palatium ipsius decidens, ad mea usque cubicula pervenerit. Ibi gladii qui ad lectum unius e famulis meis pendebat, mucronem ipsum ita colliquefecit, ut in globulum converterit, vagina prorsus illaesa.

c. XXXIII. *Quorum ars in tria dividitur*] Mirum, cur non & pro quarto addiderit artem fulminum eliciendorum, sive evocandorum; de qua est apud Ovidium libro tertio Fastorum, & apud Plin. cap. LIV. lib. II. & alios. sed illam fortassis, tanquam nimis periculosam, abjecerant. Possem multa notare ad ea quae sequuntur, de variis generibus fulminum. Sed me, ut verum fatear, ineptiarum piget.

IN LIBRUM TERTIUM.

Deus alia exaltat, alia deprimit] Hoc Aesopus quasi proprium Dei opus esse respondit. Et notum est illud Hesiodi:

Ῥεῖα μὲν γὰρ βριάει, ῥέα δὲ βριάοντα χαλέπτει,
Ῥεῖα δ' ἀρίζηλον μινύθει, καὶ ἄδηλον ἀέξει.
Ζεὺς ὑψιβρεμέτης, ὃς ὑπέρτατα δώματα ναίει.

c. II. *Aut stant omnes aquae, aut fluunt, aut colliguntur*] Prima divisio aquarum. Τῶν ὑδάτων τὰ μὲν νάματα, τὰ δὲ ῥυτά, τὰ δὲ συλλεγόμενα.

Quaedam haustae fecunditatem afferunt] Theophrastus libr. nono περὶ φυτῶν· Ἐνιαχοῦ μὲν γάρ φασι τὸ ὕδωρ παιδογόνον εἶναι γυναιξίν, ὥσπερ καὶ ἐν Θεσπιαῖς, ἐνιαχοῦ δὲ ἄγονον, ὡς ἐν Πύρρᾳ. Plinius libro XXXI. *Thespiarum fons conceptus mulieribus repraesentat: Item in Arcadia flumen Elatum. Custodit autem partum Linus fons in eadem Arcadia, abortusque fieri non patitur. E diverso in Pyrra flumen, quod Aphrodisium vocant, steriles facit.* Solinus in capite de Sicilia: *Ibi & fontes duo. Alterum si sterilis*

lis sumpserit, secunda fiet: alterum si secunda hauserit, vertitur in sterilitatem.

c. v. *Quidam judicant*] De caussa & origine fluviorum ac fontium videndus Aristoteles cap. XIII. lib. primi Meteorologicon.

c. x. *Fiunt omnia ex omnibus*] Vide eundem Aristotelem capite quarto libri secundi, περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς.

Omnia in omnibus sunt] Vetus dictum Anaxagorae, πᾶν ἐν παντὶ μέμικται.

c. XI. *In Coryco monte*] Plinius: *In Coryco monte amnis erupit postquam coeptus est coli.*

Haemus] Hac de re ita idem Plin. *Nascuntur fontes decisis plerumque silvis; quos arborum alimenta consumebant: sicut in Haemo, obsidente Gallos Cassandro, cum valli gratia silvas cecidissent.*

Idem ait circa Arcadiam] Plinius: *Et coli moverique terram, callumque summae cutis solvi, aquarum interest. Proditur certe, in Creta expugnato oppido, quod vocabatur Arcadia, cessasse fontes, amnesque qui in eo situ multi erant. Rursus condito, post sex annos emersisse, uti quaeque coepissent partes coli.*

c. XIII. *Aqua ait Thales*] Aquam principium rerum omnium esse tradidit Thales, ut auctor est Aristoteles libro primo majore τῶν μετὰ τὰ φυσικά. eandem putabant fuisse sententiam vetustissimorum poëtarum, quos illi Theologos vocabant. Nam & eodem respexisse Homerum illo versu,

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν.

& cum Odysseas, Neptunum ab Jove ipso vocari facit deorum antiquissimum & optimum.

c. XV. *Sed hoc amplius censeo*] Senatorium loquendi genus: cum qui sententiam dicturus erat, probabat quidem quae ab aliis dicta erant, sed addebat aliquid etiam de suo.

c. XVI. *Sed quae quidam fontes senis horis pleni, senisque sicci sunt?*] Huic simile quiddam de Dodonaeo fonte scriptum reliquit Plinius libro secundo. *Meridie*, inquit, *semper deficit: qua de caussa anapauomenon vocant. Mox increscens ad medium noctis exuberat: ab eo rursus semper deficit.* Paulo post addit, fontes esse calidos contra Timavum amnem, qui pariter cum aestu maris crescunt, minuunturve. Vide quae de fonte Comensi scribit Plinius

nius Caecilianus epiſtola ultima libri quarti: quae eadem & Plinius avunculus, ſed brevius, tradiderat.

Et in aquis torpentibus ſitu] Male in aliis libris, *facta*.

Subterranei mures.] Ita veteris libri, non, ut alii, *vermes*.

Inde, ut Theophraſtus affirmat, piſces quibusdam locis eruuntur] Hunc ipſum, ut opinor, Theophraſti locum citat Athenaeus principio libri octavi. Plinius etiam copioſius capite LVII. libri noni.

c. XVII. *In mari venetur*] Multo haec ſcriptura melior, quam illa vulgata, *in mari verſetur*.

Vitreis ollis inclusi offeruntur] De his ipſis deliciis vide quae ſcribit Plinius libro nono.

c. XVIII. *Jam pro putrido*] Totus hic locus quanto melius in veteribus, quam in vulgatis libris, legatur, cupio ex collatione cognoſci. Ita enim ſcriptum eſt in illis: *Is pro putrido jam piſcis eſt, qui hodie eductus*, & cetera. & paulo poſt: *Ut guſtare poſſint, niſi quem*. Vox *piſcem* redundat. de mullo enim tantum loquitur.

c. XIX. *In Caria circa Loruma urbem*] Ita jam pridem legendum docui capite ſeptimo libri duodecimi Var. lect. idque ex libro vetere, Strabone, Mela, Plinio, Ptolemaeo. Mentio ejus oppidi eſt apud Livium libro XXXVII.

c. XX. *Hoc habet muli Lynceſtius amnis*] Ita legendum ex vetere libro & ex hiſtor. Theopompus ἐν Λυγκήστῃ φησὶ πηγὴν εἶναι τῇ μὲν γεύσει ὀξίζουσαν, τοὺς δὲ πίνοντας μεθύσκεσθαι. Athenaeus libro ſecundo. Meminit & Vitruvius, & Plinius, & Oribaſius.

c. XXI. *In quosdam ſpecus*] Noti ſunt Virgiliani verſus de Averno:

Spelunca alta fuit, vaſtoque immanis hiatu
Scrupea, tuta lacu nigro, nemorumque tenebris:
Quam ſuper haud ullae poterant impune volantes
Tendere iter pennis talis ſeſe halitus atris
Faucibus effundens ſupera ad convexa ferebat.

c. XXIV. *Dracones & miliaria*] Utraque vaſa ſunt ad aquam calefaciendam. *Dracones* a figura dicti. *Miliariorum* & apud juris auctores, & apud alios mentio.

c. XXV. *Circa Nonacrin*] Vitruvius: *Item eſt in Arcadia Nonacris nomi nata terrae regio, quae habet in montibus e*

ſaxo

saxo stillantes frigidissimos humores. Haec autem aqua Στυγὸς ὕδωρ *nominatur: quam neque argenteum, neque aeneum, neque ferreum vas potest sustinere: sed dissilit & dissipatur. Conservare autem ea & continere nihil aliud potest, nisi mulina ungula, quae etiam memoratur ab Antipatro in provinciam, ubi erat Alexander, per Jollam filium perlata esse, & ab eo ea aqua regem necatum.* Hujus aquae Herodotus, Curtius, Plinius, Plutarchus, alii, eandem esse vim tradiderunt.

Est item noxia aqua in Thessalia] Meminit hujus & Vitruvius libro octavo, & Plinius capite secundo lib. XXXI.

Alia enim sunt quae pota] Vitruvius: *Sunt Boeotiae flumina Cephisus & Melas, Lucaniae Crathis, Trojae Xanthus, inque agris Clazomeniorum & Erythraeorum & Laodicensium fontes ac flumina, cum pecora suis temporibus anni parantur ad conceptionem partus, per id tempus adiguntur eo quotidie potum: ex eoque quamvis sint alba, procreant aliis locis leucophaea, aliis pulla, aliis coracino colore.* Ovidius:

Crathis & hinc Sybaris vestris conterminus oris
Electro similes faciunt, auroque capillos.

Νυμφόδωρος καὶ Θεόφραστός φασι, τὸν Κρᾶθιν τὸ ὕδωρ ξανθίζειν. Scholiastes Theocriti in eidyllium quintum. Vide & Plinium lib. II. cap. CIII. & capite secundo libri XXXI. ex quo intelliges, recte a me scriptum paulo infra haec verba, *in Ceronem*, ubi alii legebant, *in Penemon.* De Xantho idem ab Aristotele traditur lib. III. de historia animalium; nisi quod pro Xantho Scamandrum vocat.

Insulae in Lydia natant] Vide Plinium c. XCV. lib. II. Talem insulam parvam quidem, sed quae tamen arbores habeat, & in qua & pecudes & armenta pascantur, in via Tiburtina saepe magna cum voluptate spectavi.

c. XXVI. *Ut Nilus, cujus alias ratio reddetur*] libro proxime sequenti.

Sic ubi terrena Lycus] De Lyco, Erasino, Tigride, idem & apud Plinium legitur.

Tandem longe remoto loco] Locus hic foede mutilatus ab aliis, ita in vetere libro meo legitur: *Tandem longe remoto loco, non tamen dubius an idem sit, emergit. Quidam fontes certo tempore purgamenta ejectant.* Ego autem, qui jam pridem ita restituissem, monueram decem

abhinc annos, ita restituendum esse, cap. 7. lib. 12. Vari rum lectionum. Sed negligentia ejus cujus opera in e libris, graviter tunc aegrotus, utebar, factum est, ut omnia omissa sint, quae ex vetere libro addenda erant.

Ut Arethusa] Plinius libri secundi cap. CIII.

Circa Messanam & Mylas] Plinius lib. secundi cap. c c. XXVII. *Poëtarum ingeniosissimus*] Notanda eximi eademque verissima laus Ovidii, quem hodie nonnulli i epte fastidiosi contemnere audent. Notandum etiar quanto judicio Seneca in eo reprehendat ea, in quibus lux rianti ingenio nimis indulsit. Haec nos in scribendo ca tiores & consideratiores facere debent.

IN LIBRUM QUARTUM.

Ut omnes disputationes suas usitata sibi consuetudin sermone aliquo qui ad formandos mores pertineat cc diat, de Nilo, grandine, nive, pluviaque dicturus, e gantissimo prooemio utitur de vitandis adulatoribus: qua:.topere eorum consuetudo tum periculosa, tum pe niciosa sit. In eo emendando quid praestiterim, & ip mihi conscius sum, & sciet, si quis hos libros cum ant editis conferre voluerit.

Ante Villeum] Parum abest, quin legendum suspic *Velleum*, ut intelligatur Velleus Paterculus, cujus fra menta quaedam historiarum extant. Ille quidem cet perfrictae frontis adulator fuit.

c. I. *Quid ita Nilus aestivis mensibus abundet*] De hac n bilissima quaestione multa disputat Herodotus libro secu do, sed multo copiosius multoque eruditius Diodorus S culus libro primo bibliothecae. Vide & Solinum ca XLV. & Plinium capite nono libri quinti, & Heliodoru libro secundo Aethiopicon.

c. II. *Proinde aut sterilis annus*] Plinius: *In duodeci cubitis famem sentit: in tredecim etiamnum esurit:* XI *cubita hilaritatem afferunt:* XV. *securitatem:* XVI. *delicia*

Cum poëta meo] Id est, tecum: erat enim & hic Luc lius poëta. Alii inepte, *cum poëta in eo*.

Ovidium] Memoriae lapsus. Tibulli enim versus e non Ovidii:

Te propter nullos tellus tua postulat imbres,
Arida nec pluvio supplicat herba Jovi.

Ha

Hanc delphini] Et de hoc naturali aſtu delphinorum adverſus crocodilos, & de Tentyritarum audacia vide Plinium cap. xxv, libri octavi.

Et Boryſthenes] Inepte alii, *eas oras tenens*.

Eudimenes Maſſilienſis] Legendum, *Euthymenes*, e libro quarto eorum qui Plutarcho tribuuntur, de placitis philoſophorum.

c. III. *Grandinem*] Ariſtoteles capite XII. libri primi Meteorologicῶn.

c. IV. *Bene emenſum dabo*] *Bene emenſum* vocat ἐπίμετρον, auctarium, corollarium. ut cum multis modiis tritici pugillos aliquot pro cumulo adjiciunt.

Os praecidi, non oculi erui ſolent] *Praecidere*, aut fortaſsis *praecludere os* audientibus videntur, qui ita mentiuntur, ut contra dici non facile poſsit: at *oculos eruere*, qui non verentur ea pro veris affirmare, quae aſpectu ipſo mendacii coargui posſunt. Excaecare enim eos qui audiunt, qnantum in ipſis eſt, videntur.

c. VI. *Non tempero mihi*] Horum ſpeculatorum futurae grandinis meminit Plutarchus libri ſeptimi Sympoſiacῶn cap. ſecundo. Et ne tota res, quae alioqui primo aſpectu ridicula eſt, fabuloſa exiſtimetur, gravis & ſanctus ſcriptor, Clemens Alexandrinus, putat magos fuisſe, qui longa eorum quae in ſublimi fierent obſervatione, grandinem imminentem praenoſcerent, & illis impiis ſacrificiis, aut ſanguinis e digito effuſione, populum in impietate ac ſuperſtitione retinerent. Vide eum libro ſexto Stromateon.

c. VII. *Quamvis munera etiam deos vincant*] Reſpicit ad illud Homericum:

Δῶρα θεοὺς πείθει, δῶρ' αἰδοίους βασιλῆας.

c. VIII. De origine nivis, de qua hic agitur, videndus Ariſtot. cap. undecimo lib. primi Meteorologicῶn.

IN LIBRUM QUINTUM

Ventus eſt fluens aër] Hanc definitionem non a Stoicis primum proditam, ſed vetuſtam esſe, oſtendit Ariſtoteles: & certe Hippocratis in libro de flatibus eam ſententiam esſe conſtat: quam tamen multis modis Ariſtoteles ſecundo Meteorologicῶn erroris mendaciique convincit.

c. IV. *Quomodo in nostris corporibus*] Ridicula opinio. Itaque Aristophanes Socratem ut populi ludibrio exponeret, eodem prope modo de tonitrui & fulminis origine disserentem facit.

c. VI. *Animalia igne generantur*] Contra Ovidius:

Nec tu aliud Vestam quam puram intellige flammam,
Nataque de flamma corpora nulla vides.

Sed hac de re vide Aristotelem libro quinto de historia animalium, & Plinium cap. XXXVI. lib. XI.

c. VII. *Nunc viritim incipiemus illos excutere*] De his omnibus, quae hoc loco de ventorum varietate narrantur, vide Plinium lib. II. a cap. XLV. usque ad cap. L. & scriptorem noctium Atticarum cap. XXII. lib. secundi.

c. XVII. *Galliam circius*] Galliam Narbonensem: ubi hodieque & vehementiam & nomen retinet. *Cercium* M. Cato vocat, si emendata sunt exemplaria.

IN LIBRUM SEXTUM.

c. I. *Pompejos*] Vix ulla res est, de qua majore contentione disputarint philosophi, quam de terrae motu. De quo tamen nihil adhuc pro certo atque explorato statuere potuerunt. Videndus Aristoteles lib. secundo Meteorologicōn, & qui in eum scripserunt: Plinius libri secundi cap. LXXIX. & deinceps: liber tertius de placitis philosophorum.

Et quidem diebus hibernis] Aristot. quidem auctor est, vere & autumno saepius terram moveri: aestate & hieme rarius: sed tamen nullam esse anni partem ab hoc mali genere tutam, experimenta docuerunt.

Sexcentarum ovium gregem] Hoc ex eo contigisse videri potest, quod in terrae motu tetri ac pestiferi halitus afflantur e terra: quorum noxia vis ad pecudes citissime ac facillime pervenit: ut quae humi pascantur, neque fere unquam caput attollant. Sic Homerica pestis greges primum & armenta corripuit. Sed hoc Seneca ipse postea dicturus est.

c. XXI. *Theram & Therasiam*] Locum hunc, qui etiam in vetustis libris mutilus ae depravatus est, ita legendum puto: *Inter Theram & Therasiam, hanc nostrae aetatis insulam &c.* Plin. libro 4. *Thera, cum primum emersit,*

Calliste dicta: ex ea avulsa postea Therasia, atque inter duas enata mox Automate, eadem Hiera, & in nostro aevo Thia juxta eandem Hieram nata. Vide eundem cap. LXXXVII. libri secundi.

Helice Burisque] Vocatur & *Bura*, earum unam hiatu terrae absorptam, alteram undis obrutam fuisse scribit Strabo lib. I. Vide eundem & lib. 8. & Pausaniam in Achaicis, & Plinium cap. XCI. libri secundi.

Ceu cum frigore inhorruimus] Lucretius:

Frigus uti nostros penitus cum venit in artus,
Concutit, invitos cogens tremere atque movere.

Thucydides ait] Libro tertio. *Atalanta* autem insula est in Locris Opuntiis.

Idem Sidoni accidisse, Posidonio crede] Hoc ipsum narrat, & auctorem eundem Posidonium laudat Strabo lib. I.

c. XXV. *Cum laboravit Aegium*] Vere & erudite locum hunc emendavit Pincianus.

c. XXVI. *Aegyptum nunquam tremuisse tradunt*] Aliam hujus rei caussam affert Plinius, cujus haec verba sunt, cap. LXXX. libri secundi: *Ideo Galliae & Aegyptus minime quatiuntur, quoniam hic aestatis caussa obstat, illic hyemis.*

Si Homero fides est] Hac de re Homeri versus sunt Odysseae lib. 4.

Νῆσος ἔπειτά τις ἐστὶ πολυκλύστῳ ἐνὶ πόντῳ,
Αἰγύπτου προπάροιθε, Φάρον δέ ἑ κικλήσκουσι.
Τόσσον ἄνευθ' ὅσσον τε πανημερίη γλαφυρὴ νηῦς
Ἤνυσεν, ᾗ λιγὺς οὖρος ἐπιπνείῃσιν ὄπισθεν.

Et Delos, quam Virgilius stare jussit] Eleganter quod de Apolline Virgilius dixerat, id ad ipsum Virgilium transtulit.

Credula natio] Plerumque enim, non tam, verum sit aliquid, nec ne sit, quam posito verum esse, caussas cur ita fiat, inquirunt.

Auctore Pindaro] Locus Pindari apud Pindarum ipsum non extat: sed citatur a Strabone libro 10. Apud Callimachum quidem in hymno in Delum ita legitur:

Κείνη δ' ἠνεμόεσσα καὶ ἄτροπος.

Herodotus tremuisse ait Delon, quo tempore Dareus in Graeciam exercitum duxit: cum prius oraculo ita responsum esset:

Quin etiam Delon, quanquam est immota, movebo.

1. *Thucydides ait*] libro secundo: ἔτι δὲ Δῆλος ἐκινήθη, ὀλίγον πρὸ τούτων, πρότερον οὔπω σεισθεῖσα, ἀφ' οὗ Ἕλληνες μέμνηνται. Plin. lib. 4. *Ipsaque longe clarissima, Cycladum media, templo Apollinis & mercatu celebrata Delos: quae diu fluctuata, ut proditur, sola motum terrae non sensit ad M. Varronis aetatem. Mucianus prodidit bis concussam.*

IN LIBRUM SEPTIMUM.

De cometis, quae propria hujus libri materia est, videndus Aristoteles cap. 6. & cap. 7. primi Meteorologicon, Plin. cap. 25. lib. 2. & alii.

c. 1. *Quod a solstitio ad minuendos dies vertitur*] Haec omnia & absunt a veteribus libris, & plane redundant. Quare deleri jussi.

c. 11. *Utrum mundus terra stante*] Cicero in Academicis: *Hicetas* (ita enim jam pridem legendum docui, non, ut vulgo, *Nicetas*) *Syracusius, ut ait Theophrastus, caelum, solem, lunam, stellas, supera denique omnia stare censet: neque praeter terram, rem ullam in mundo moveri: quae cum circum axem se summa celeritate convertat & torqueat, eadem effici omnia, quae, si, stante terra, caelum moveretur. Atque hoc etiam Platonem in Timaeo dicere quidam arbitrantur, sed paulo obscurius.* Laërtius ab aliis hunc, ab aliis Philolaum hujus admirabilis sententiae auctorem putari ait. Sed & Heraclides Ponticus, & Ecphantus Pythagoreus idem sensisse traduntur.

c. XI. *Quibusdam antiquorum*] Anaxagorae & Democriti opinio haec fuisse dicitur.

c XXI. *Sex enim mensibus*] Quomodo igitur tuebitur Plinium, cujus haec verba sunt? *Brevissimum quo cernerentur spatium septem dierum annotatum est; longissimum octoginta.* Nimirum addenda est Plinio una littera C. ut sit, C. *octoginta.* Totidem enim diebus sex menses constant.

M. AN

M. ANTONII MURETI

IN

ARISTOTELIS ETHICA

AD NICOMACHUM

COMMENTARIUS.

M. A. MURETI

IN PRIMUM LIBRUM ETHICORUM ARISTOTELIS AD NICOMACHUM COMMENTARIUS.

1. Finis est, qui impellit ad agendum: quique omnibus in rebus initio considerandus est. quare praeclare, ut solet, Aristoteles hujus doctrinae, qua humanae actiones diriguntur, principium a fine bonorum omnium ducendum putavit.

2. Simul quia, ut ait Hesiodus, aspera, & difficilis est via ad virtutem, ne ejus asperitate deterreantur animi, proponendus est finis, quo nihil pulchrius, aut melius, aut jucundius cogitari potest: ut spe illius consequendi, labores & suscipiantur libentius, & facilius ac constantius perferantur. Quare hoc primo libro de fine bonorum, sive de felicitate disseritur, &, confutatis quibusdam pravis de ea opinionibus, vis ac natura illius explicatur.

3. Sed antequam ingrediatur in disputationem, brevi quodam eodemque admodum necessario prooemio utitur.

4. Sunt autem duo genera prooemiorum, unum cum ea re, qua de agitur, connexum, cohaerens, conjunctum, quod recte mihi posse vocare videor συμφυὲς, ex ipsa rei natura ductum: alterum ornandi tantum sermonis, & oblectandi lectoris gratia quaesitum, quod ἐπίθετον vocemus licet. Hoc Plato, & eum secutus Cicero, illo Aristoteles uti solet. Constat autem prooemium hujus libri partibus tribus: quarum in prima ostenditur, aliquem esse finem bonorum, ad quem alia referenda sint, ejusque cognitionem admodum utilem esse, atque ad politicen pertinere. In secunda, non esse exigendam in his rebus limatam illam, & exquisitam docendi subtilitatem: sed satis esse, si omnia tractentur ὡς ἐν τύπῳ. Postremo, cujusmodi esse oporteat eum, qui maximo cum fructu ad hanc philosophiam audiendam accedere, & de illius praeceptis optime judicare possit.

5. Summo autem judicio haec proposuit. tria enim haec ad omnem disputationem constituendam concurrere necesse est: rem de qua dicitur, cum qui disputat, & eum qui audit.

6. Ac quoniam investigandum sibi proposuerat, quid esset ultimum rerum expetendarum, prius ostendendum fuit, in eis esse aliquid ultimum. nam quaestio, sit necne res, praecedit eam, qua, quid ipsa sit, quaeritur: ut in analyticis docetur. ac nisi aliquid esse aut per se constet, aut probetur, in quaerendo quid sit, omnis frustra sumatur labor.

7. Ita igitur docet Aristoteles, esse aliquod summum hominis bonum. Omnes artes, scientiae, facultates, omnia denique, quae ab hominibus suscipiuntur, quaeque sunt, ad bonum aliquod diriguntur, idque tanquam finem sibi propositum spectant.

8. Fere autem fit, ut, cum finem aliquem consecuti sumus, eum ipsum finem dirigamus ad alium, illumque rursus ad alium, & sic deinceps, ita ut assidue prior finis quasi gradus quidam sit ad posteriorem assequendum. exempli caussa. Fodit aliquis terram, ut ferrum ex ejus visceribus eruat. hujus igitur finis est, reperire ferrum: sed ferrum quoque ipsum non nisi propter aliquem usum expetitur. ergo erutum traditur fabro, qui illud igne mollit, imponit incudi, malleo tundit, limat, acuit, donec ex eo conficiat aliquid, verbi caussa, scalpellum. Scalpellus igitur hic totius illius molitionis atque operae fabrilis finis est. At ipse quoque refertur alio, nempe ad usum medici, qui eo utitur ad incidendam venam. Rursum venae sectio alio pertinet, nempe ad sanguinem, aut qui redundat, minuendum, aut qui vitiosus est, detrahendum. Sanguinis missio ad morbum aut vitandum, aut tollendum, aut levandum. Morbi vitatio, levatio, depulsio, est illa quidem optanda etiam per se: sed tamen eo quoque refertur, ne impediantur actiones. Rursus actiones ipsae aliae ad lucrum referuntur, aliae ad gloriam, aliae ad honestatem, aliae ad voluptatem, aliae alio. Aut igitur semper ex aliis finibus in alios atque alios progrediendum est, aut reperitur tandem ultimus aliquis finis, ad quem ceteri omnes diriguntur. At illud quidem esse non potest. Sequeretur enim, infinitos esse fines: & cum infinitum peragrari non possit, ut est in

tertio Physicorum: natura, quae nihil facit frustra, ut innumerabilibus locis ab Aristotele docetur, frustra indidisset, atque ingenuisset homini illam, quae nunquam ad ultimum pervenire posset, boni appetitionem. Est igitur aliquod ultimum atque extremum bonorum: seu, quod idem est, summum bonum.

Πᾶσα] Hic annotant interpretes, prope sollemne esse Aristoteli, ut libros suos a pronunciatis universe affirmantibus exordiatur. Sic in Physicis, in libris de sapientia, de animo, in posterioribus analyticis. & sane maxima dignitas est in hoc genere enunciationum. nam & affirmatio negationi praestat, & ea quae de toto genere est, ei quae de aliqua generis parte.

Τέχνη] Sexto horum librorum proprie loquitur περὶ τῆς τέχνης, & eam definit ἕξιν ποιητικὴν μετὰ λόγου. at hic latius patet hoc nomen, ita ut artis & methodi vocabulis omnis cujusque generis cognitio intelligatur. quod idem aperte ostendit infra, ἐπειδὴ πᾶσα γνῶσις, &c. Confunduntur autem hoc loco hae voces τέχνη, μέθοδος, ἐπιστήμη, ἀρετή, δύναμις: & prope sine ullo discrimine capiuntur. Τέχνην igitur recte hoc loco definit Eustratius σύστημα ἐγκαταλήψεων ἐγγεγυμνασμένων πρός τι τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ. qua definitione etiam illae includuntur, quae nullum opus, quod permaneat, efficiunt: sed tantum in agendo sunt occupatae: ut ῥητορικὴ, ἱππικὴ, & similes. at ipse postea sibi non constat, & ita loquitur, quasi Aristoteles τέχνης nomine hoc loco eas tantum artes intelligat, quarum est ἔργον τι παρὰ τὴν ἐνέργειαν. quem ipsius errorem posteriores quoque secuti videntur. Illam autem artis definitionem antiquam esse opinor. Lucianus enim in dialogo, quo parasitorum artem quandam esse contendit, eam tanquam a vetere aliquo sapiente proditam ponit.

Μέθοδος] *Doctrinam* verterunt. recte: dummodo ita accipias *doctrinam*, ut Cicero, cum *Rhetoricam* vocat *doctrinam dicendi*. At B. Thomas, & alii ita acceperunt hoc nomen, quasi Graece scriptum esset διδασκαλία. Μέθοδος quoque nomen apud Graecos duobus modis accipitur. interdum pro ratione & via, quam in tradendis artibus sequimur: ut infra, principio libri quinti, & cum Galenus principio artis medicae dicit, τρεῖς εἰσι μέθοδοι πάσης τάξεως ἡγεμόνες. Interdum pro quolibet habitu, qui res sibi propositas, adhibita ratione, considerat. quam defi-

nitio.

nitionem Alexandro tribuit Simplicius in primum de caelo, his verbis : Μέθοδός ἐστιν, ὥς φησιν Ἀλέξανδρος, ποίησις ἕξις θεωρητικὴ τῶν ὑφ' ἑαυτὴν μετὰ λόγου, τέχνη, μετὰ αἰτίας, hoc autem posteriore modo hic accipienda est.

Πρᾶξίς τε] Eustratius hoc loco definit πρᾶξιν, τὴν μετὰ προαιρέσεως ἀνθρώπου ἐνέργειαν. quod non probo nam si προαιρέσεως contineretur in definitione πράξεως, & esset de essentia illius, frustra statim adderetur, καὶ προαίρεσις. Deinde quod sequeretur, ea, quae fiunt per iram, aut per cupiditatem, non esse πράξεις, neque bonum appetere: quorum utrumque falsum est. nam & agit, & objecta alicujus boni specie movetur. rectius igitur dicemus, πρᾶξιν εἶναι ἐνέργειαν ἀνθρώπου μηδὲν ἀφ' ἑαυτῆς ἔργον ἀπολείπουσαν, ἀρχὴν δὲ καὶ τέλος ἀφωρισμένον ἔχουσαν. in eo enim, quod nullum ex se opus relinquere dicitur, distinguitur ἀπὸ τῆς ποιήσεως. quae praeterea addita sunt, cur addita sint, non multo post intelligetur.

Καὶ προαίρεσις] Alii vertunt *electionem*, alii *delectum*, alii *propositum*, alii *consilium*. Cicero de finibus videtur alicubi vocasse *susceptionem*. Omnino nullum verbum Latinum reperiri potest, quo ubique apte & commode exprimatur προαίρεσις. De ea autem disputabitur libro tertio.

Ἀγαθοῦ τινὸς] Non omnia idem bonum sibi proponunt, sed alia hoc, alia illud. ideo addit τινός.

Ἐφίεσθαι] Quomodo ars, & actio, & cetera, quae proposita sunt,, appetere dicuntur? Respondeo, aut tralatum esse, aut abstracta, ut grammatici loquuntur, accipienda esse pro concretis. Simplicius in primum Physicorum, distinguit ἔφεσιν καὶ ὄρεξιν, hoc modo: ὅπερ ἐστὶν ὄρεξις ἐν τοῖς ἐμψύχοις, τοῦτο ἐν τοῖς ἀψύχοις, φυσικοῖς δὲ, ἔφεσις.

Δοκεῖ] Δοκεῖ δὲ ἔφη, οὐχ ὡς ἀμφισβητοῦν, ἀλλ' ὡς καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ὁμολογούμενον. Simplicius in primum de animo, ὁ Ἀλέ-πω φιλόσοφον ἀλήθειαν. ut ait idem in primum de caelo, aut quia tota haec doctrina in verisimilibus posita est, aut quod non omnes re vera sequuntur bonum, sed omnes tamen id sibi facere videntur.

Ἀπορίαι καὶ λύσεις.

1. Πᾶσα τέχνη] Etiamne artes lenonum, veneficorum, & similes? Illae vero indignae sunt artis nomine. nam neque agunt μετὰ τοῦ λόγου, τοῦ ὀρθοῦ, neque referuntur πρὸς τὸ τέλος ἁπλῶς, τὸ ἐν τῷ βίῳ. non igitur comprehenduntur

tur

tur hoc nomine αἱ κυνηγετικαὶ, αἱ ψαλτηγικαὶ, αἱ στρατηγικαί.

2. Πρᾶξις] Etiamne latrones, ficarii, parricidae, aliique ejusmodi? Plane. Sequuntur enim quiddam, quod ipsis errore ductis bonum videtur, ut lucrum, vindictam, aut tale quid. Bonum autem hic dicitur, quod aut est, aut videtur. Sic enim in primo πολιτ. τοῦ γὰρ δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες. & secundo Phys. cum dixisset, τὸ τέλος ἀγαθὸν εἶναι, addit: διαφερέτω δὲ μηδὲν αὐτὸ εἰπεῖν ἀγαθὸν, ἢ φαινόμενον ἀγαθόν. idem iisdem verbis est ἐν τῷ πενέρτῳ τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

3. Quid, qui se interficiunt? Respondeo. ii quoque liberationem a malis, in quibus aut sunt, aut futuros se vident, tanquam bonum quiddam sequuntur: aut famam post mortem, ut Cleombrotus, ut ii qui redibant a disputatione Hegesiae, ut Codrus, ut Decii, ut Curtius, ut Lucretia, ut mulieres Indorum, ut Gymnosophistae, ut Empedocles.

4. Quid, incontinens? hic quoque sequitur bonum, non quod προαιρεῖται, ἀλλ' ὃ ἐπιθυμεῖ.

5. Quomodo πᾶσα πρᾶξις ἐφίεταί τινος, εἰ αὐτὴ ἡ εὐδαιμονία πρᾶξίς ἐστι; hoc enim saepe docet Aristoteles, ut sexto horum: τῆς μὲν ποιήσεως ἕτερον τὸ τέλος. τῆς δὲ πράξεως οὐκ ἂν εἴη. ἔστι γὰρ αὐτὴ ἡ εὐπραξία τέλος. & septimo Politicorum: ἡ γὰρ εὐδαιμονία πρᾶξίς ἐστι. & paulo post: ἡ γὰρ εὐπραξία τέλος, ἥτις καὶ πρᾶξίς τις. & libro secundo Physicorum: ἡ δὲ εὐδαιμονία πρᾶξίς τις. εὐπραξία γάρ. Respondeo, illis & similibus locis, nomen πράξεως non significare certam quandam actionem ἀρχὴν καὶ τέλος ἀφωρισμένον ἔχουσαν; sed continuationem quandam actionum honestarum, sine ullo impedimento, quae per totam vitam diffunditur: & est summum hominis bonum.

Διὸ] Ex iis, quae antecesserunt, probat, recte dictum esse a veteribus, bonum esse id, quod appetant omnia. Constat autem, hanc ipsius boni sive definitionem, sive quo alio nomine vocari placet, valde apud veteres celebratam, & in sermonibus usurpatam fuisse. meminit illius Aristoteles, & tertio topicorum, & primo de arte dicendi. Legitur & apud Platonem. ac fertur Eudoxus hoc argumento usus tribuisse τὸ ἄριστον voluptati: quod eam appeterent omnia, in quibus appetendi vis esset.

Ἀπεφήναντο] *Enunciarunt*, ut vetus interpres reddidit.

aut,

aut, ut alii, *pronunciarunt*. nam & quae ἀπόφανσις Aristoteli, ea Ciceroni aut *enunciatio*, aut *pronunciatum* dicitur.

Τ' ἀγαθὸν] Aretinus, *summum bonum*: in quo meritissimo a singularis doctrinae viro, Bessarione Cardinali reprehensus est. nondum enim hic de summo bono agitur: sed de bono simpliciter: neque veteres, cum interrogati, quid esset τ' ἀγαθὸν, respondebant, Id quod appeterent omnia, summi boni naturam explicabant: sed tantum patefaciebant, quae vis, quaeque notio nomini τοῦ ἀγαθοῦ subjecta esset. nam quod eam habet vim, ut, ubi cognitum est, excitet appetitionem sui, id bonum est. malum enim qua ratione malum est, appeti prorsus non potest. Quam autem vim habeat hic articulus, ex Hippia majore Platonis optime intelligi licet: ubi accurate docetur, quid intersit inter has duas interrogationes, τί ἐστι καλὸν, ἢ τί ἐστι τὸ καλόν; Etenim ut illic τὸ καλὸν significat id, quod communiter inest in omnibus pulchris, quoque efficitur, ut pulchra sint: ita hic τὸ ἀγαθὸν communem quandam naturam omnibus bonis, ea ratione qua bona sunt. Recte autem interpretatus est Argyropylus, *ipsum bonum*. si quidem & Plato pro eodem dicit αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. at Lambinus Aretini errorem, quamvis sedulo monente me, ne id faceret, secutus, suam, ut aliis quoque locis, philosophiae inscientiam prodidit.

Πάντα] Omnia scilicet, quae illud cognoscunt. Plato in Philebo. τὸ δέ γε μὴν, ὡς οἶμαι, περὶ αὐτοῦ (de bono loquitur) ἀναγκαιότατον εἶναι λέγειν, &c. An autem ea quoque in quibus nulla boni cognitio est, bonum appetere dicantur, ex iis, quae mox disputaturi sumus, intelligetur.

Ἀπορίαι καὶ λύσεις.

1. Haec explicatio boni, estne definitio? Minime vero. neque enim bonum definiri potest, cum in nullo genere contineatur: sed pertineat ac permanet per omnes categorias, ut infra videbimus. Praeterea omnis vera definitio ex prioribus constat: at haec a posteriori ducitur. non enim, quia appetitur, bonum est: sed quia bonum est, appetitur. non tamen inusitata est haec definiendi ratio. sic enim dicimus album esse, quod dissipat: nigrum quod congregat vim videndi. Id autem eo fit, quod quamvis natura ipsa, & per se caussae effectis priores illustri-

ustrioresque sunt: nobis tamen plerumque effecta notiora sunt caussis

2. Cum in analyticis doceatur, conclusionem syllogismi nunquam ita affectam esse ad ea principia, ex quibus efficitur, ut totum ad partem: id est, fieri non posse, ut iis ipsis, quae ad eam probandam adhibita sunt, latius pateat: sed aut reciprocari: ut, cum proprium de eo, cujus proprium est, per definitionem probatur: aut minus late patere. hoc igitur cum doceatur in analyticis, contra hic fecisse Aristoteles videtur. Hoc duobus modis dissolvi potest. Aut enim dicemus inductionem esse hanc, non syllogismum: ut cum omnis ars, omnis methodus, omnis actio, omnis προαίρεσις bonum aliquod appetat, idemque in ceteris omnibus dici possit: recte dictum sit a veteribus, bonum esse, quod appeterent omnia: aut satis fuisse Aristoteli, si ostenderet, vetus illud pronunciatum verum esse in ea materia, quae nobis nunc proposita est: id est, in rebus humanis. nam utrum canis, aut equus, aut lapis bonum appetant, nec ne, non laborat moralis philosophus: cum ei propositum sit, de humano tantum bono disputare.

3. Vitiosissima est ea definitio, quae non convenit in ea, quae sub definito continentur. at haec videtur ejusmodi. nullum enim est bonum, quod ab omnibus appetatur. neque enim omnia appetunt honorem, aut bonam valetudinem, aut divitias, aut tale aliquid eorum, quae bona esse constat. Dicendum est, in hac definitione boni, vocem, omnia, accipiendam esse διαιρετικῶς: eo sensu, vt quod a quoque appetitur, id ei aut bonum sit, aut esse videatur: non autem συλληπτικῶς, ut intelligamus, id tantum bonum esse, quod omnino ab omnibus appetatur.

4. Estne aliquod ejusmodi bonum, ut prorsus omnia, quae sunt, illud appetant? Respondeo. Quamvis moralis philosophi non est de communi bono disputare: sed tantum de eo, quod hominis proprium est, ut diserte dicitur libro primo ἠθικῶν μεγάλων, tamen cum omnes interpretes hoc loco aliquid sibi dicendum putarint de bono illo, quod non tantum a ratione utentibus, verum etiam a bestiis, & ab ipsis, ut Proculi verbo utar, ἀψυ-χοτάτοις appetitur, audebo ego quoque eorum auctoritatem secutus, paulisper extra septa egredi, &, ut Plato loqui-

loquitur, πάντα ὑπὲρ τὰ ἐσκεμμένα. Ita igitur & a sublimioribus Philosophis, & a Theologis proditum est, Deum optimum maximum omnium rerum ut principium esse; ita etiam finem: omniaque ut ab ipso fluere, ita ad ipsum referri. Qua de re lubet recitare divina verba eruditissimi hominis, Simplicii e commentario, quem scripsit in Enchiridium Epicteti: φέρεται μὲν γὰρ οὐκ ἄνθρωποι μόνοι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, καὶ τὰ φυτὰ, καὶ λίθοι, καὶ πάντα ἁπλῶς τὰ ὄντα, κατὰ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἕκαστον ἐπέστραπται πρὸς τὸν θεὸν, id est, *Nam natura quidem non homines solum, sed & animantes rationis expertes, & plantae, & lapides, ac uno verbo omnia, quae sunt, pro suis quodque viribus ad Deum conversa sunt.* Quoniam igitur Deus unus semper est, idemque est sibi αὐτὸ τὸ εἶναι, fit, ut omnia semper, quatenus licet, esse cupiant. Ita enim ad aliquam divinae naturae similitudinem accedunt, atque ideo in omnibus, quae generare possunt, nihil tam naturale est, quam generandi cupiditas, natura per speciei propagationem quaerente, quod in individuo consequi non potest: ut docetur libro secundo de anima, & apud Platonem in Symposio. neque tantum in animatis, verum etiam in iis, quae anima carent, videre est. iccirco enim exempli caussa, & ignis proxima quaeque inflammat, & aqua circumfusum sibi aërem, densando atque humectando, sibi assimilare, & in naturam suam convertere conatur, ut multiplicata & se ipsa major effecta potentior fit ad conservationem sui. difficilius enim corrumpitur, quod multum est, quam quod parum; ut ait Aristoteles tertio Politicorum. & in tertio de caelo: τὸ γὰρ ἔλαττον σῶμα τοῦ μείζονος ἀφθαρτότερόν ἐστι. Eadem caussa est, cur gravia deorsum, levia sursum ferantur, ad ea videlicet loca, quae conservandae ipsorum naturae quam maxime accommodata sunt. Ipsa materia prima, quae ita imperfecta est, ut propemodum nihil sit, formam appetere a Physicis dicitur: quam Aristoteles in extremo primo Physicorum θεῖόν τι καὶ ἀγαθὸν καὶ ἐφετὸν vocat. Omnia igitur, ut summatim dicamus, αὐτοφυῶς cupiunt esse: quod ipsum quia bonum est (βέλτιον γὰρ τὸ εἶναι τοῦ μὴ εἶναι, ait Aristoteles secundo περὶ γενέσεως) ex eo fit, ut omnia appetant bonum. appetunt enim conservationem sui. in bono autem inesse vim conservandi, ut contra in malo corrumpendi ac destruendi, copiosissime docet Plato lib. 10. de Re-

Repub. Quaedam etiam valde huc pertinentia disputat S. Aurelius Augustinus cap. 27. libri 7. de civitate Dei. Quamvis autem inanimata cognitionem boni non habent, diriguntur tamen ad id, quod sibi bonum est, a beata illa mente erroris omnis experte, quae dirigit ac gubernat omnia: non aliter; quam sagitta, etsi scopum non novit, dirigitur tamen ad eum a sagittario. Aliud bonum omnium commune nullum est. τὸ δὲ φαίνεσθαι πάντα τὰ ὄντα ἐφίεσθαι ἑνός τινος ἀγαθοῦ, οὐκ ἀληθές. ἕκαστον γὰρ ἰδίου ἀγαθοῦ ὀρέγεται. Aristoteles ad Eudemum.

5. Si appetitio ex indigentia nascitur; ut est in primo Physicorum, & apud Platonem in Symposio, si qui jam felices sunt, quomodo bonum appetere dicentur? Dicendum, duplicem esse appetitionem: unam imperfectorum, qua cupiunt adipisci eam perfectionem, qua carent: alteram perfectorum, qua cupiunt eam conservare: & sic Deus quoque ipse bonum cupere dicitur. Cupit enim omnes homines salvos fieri, &c.

6. Cum multi contraria appetant, quomodo dici possunt appetere bonum? neque enim bonum bono contrarium est, sed malo: ut videbimus libro secundo. Dicendum, nihil prohibere, quin & ea, quae simpliciter inter se pugnant, bona sint, ad hunc aut ad illum relata. Calor & frigus, labor & quies, cibi sumptio & inedia, contraria sunt: sed tamen eorum alia aliis bona esse constat; aut etiam uni & eidem modo hoc, modo illud

Διαφορὰ δέ τις] Ostendit quandam inter fines dissimilitudinem, quod eorum alii sunt actiones, alii praeter ipsas opera quaedam. Eadem autem fere divisio est apud Platonem in Theaeteto.

Τῶν τελῶν] τέλος non est quodlibet extremum: sed id cujus caussa cetera instituta sunt. Aristoteles secundo Physicorum: βούλεται γὰρ οὐ πᾶν εἶναι τὸ ἔσχατον τέλος, ἀλλὰ τὸ βέλτιστον.

Ἐνέργειαι] Ut artis equitandi, aut canendi seu assa voce, seu fidibus.

Ἔργα τινά] Atque harum artium artifices proprie vocantur δημιουργοί

Ὧν δ' εἰσί] Ratio non obscura est. actiones enim & molitiones ipsae ad opera referuntur

Πλεῖστος] E vulgi opinione hoc dicit. Ipse enim primo

politicorum reprehendit hanc opinionem. Sed sic solet in ponendis exemplis: ut cum dicit stirpes sentire, aut daemones esse animalia, aut numeros esse principia rerum.

Ὅσαι δ' ἐπὶ] Comparat fines ipsos inter se: & ostendit, fines earum artium, quae aliis praesunt, praestantiores esse ceteris, & in comparatione anteponendos.

Ἀρετὴν] Quidam veteres libri, δύναμιν. & ita legit Eustratius. & ipse hanc scripturam confirmare videtur lib. 8. τῆς μετὰ τὰ φυσικὰ, his verbis: πᾶσαι αἱ τέχναι καὶ ποιητικαὶ, καὶ αἱ ἐπιστῆμαι δυνάμεις εἰσί.

C. II. Εἰ δή τι τέλος] Ex iis, quae antegressa sunt, constat, fines alios sub aliis contineri, alios aliorum caussa expeti: semperque eum, propter quem ceteri expetuntur, ceteris esse meliorem ac praestantiorem. nempe igitur, si quis ex iis finibus, quos homines consequi possunt, ejusmodi est, ut suapte tantum vi expetatur, neque usquam pertineat alio: cetera autem ad illum omnia referantur: is non bonum modo fuerit, verum etiam bonorum, quae cadere in hominem queunt, optimum. at esse aliquem ejusmodi finem, ex eo intelligitur, quod inanis alioqui, & irrita esset ea, quam natura ingeneravit hominibus, boni appetitio. Quare perspicuum est, & ultimum esse aliquod, quo cetera spectent omnia, & in eo positum esse homini finem bonorum.

Τῶν πρακτῶν] Omnes, qui Latine Aristotelem interpretati sunt, intellexerunt hoc loco τέλος τῶν πρακτῶν, eum finem, ad quem referuntur τὰ πρακτά: & nomine τῶν πρακτῶν intellexerunt τὰς πράξεις. quam expositionem quanquam non omnino improbo, tamen non sequor: potiusque judico, vocem τῶν πρακτῶν ad fines ipsos pertinere: quorum alii sunt πρακτοὶ, alii οὐ πρακτοί. Πρακτοὶ sunt, quos homo consequi potest: ut divitiae, ut bona valetudo, ut voluptas. οὐ πρακτοὶ, quos homo ut consequatur, fieri non potest, ut idea. Quoniam igitur Aristoteles in his libris quaerit ejusmodi aliquod bonum, ut in potestate hominis positum sit, illud consequi, ideo removet ea, quae homo consequi non potest, aitque, *Si quis igitur finis est, ex iis finibus, quos homo consequi potest, quem propter se ipsum volumus, neque omnia propter aliud expetimus, &c.* Atque hanc sententiam primum confirmat Eustratius, quem quamvis docere fortasse possit aliquis ab illa

altera non abhorrere, ipse tamen exponens vocem τῶν πρακτῶν, his verbis utitur: Πρακτὰ δὲ εἶναι ἐκεῖνα, ὅσα πράττοντες ἡμῖν περιγίνεται. ταῦτα δὲ ἐστι τινὰ ἀγαθὰ, ἃ διὰ τῶν τεχνῶν, καὶ τῶν μαθήσεων, καὶ τῶν τούτοις συνῳδῶν κτώμεθα, id est, Practica autem sunt, quae agentibus nobis acquiruntur. Ea vero sunt bona quaedam, quae artibus, ac doctrinis, ejusdemque generis aliis comparamus. Deinde Aristoteles ipse, qui paulo infra manifesto hac voce sic utitur, ut nos eam hic quoque accipiendam putamus, cum ait, τί ἐστιν, οὗ λέγομεν τὴν πολιτικὴν ἐφίεσθαι, καὶ τί τὸ πάντων ἀκρότατον τῶν πρακτῶν ἀγαθῶν; & multo etiam apertius, ubi de idea disputans, ait, eam, si maxime sit summum bonum, non tamen esse ejusmodi, ut eam sibi homo possit acquirere: quod ipse exprimit his verbis, οὐκ εἶναι πρακτὸν, καὶ κτητὸν ἀνθρώπῳ. Apertissime autem libro primo Εὐδημείων, quem locum operae pretium est apponere: Νῦν δὲ λέγομεν, ὅτι τῶν ἀγαθῶν τὰ μὲν ἐστιν ἀνθρώπῳ πρακτὰ, τὰ δ' οὐ πρακτά. Verbum quoque πράττειν, unde nomen hoc ductum est, apud Graecos non tantum valet agere: quanquam id quidem saepissime: verum etiam interdum idem est, quod consequi, impetrare, obtinere. Isocrates ad Nicoclem: Μᾶλλον γὰρ ἐλπὶς τοὺς τοιούτους, ἢ τοὺς ἱερεῖα πολλὰ καταβάλλοντας πράξειν τι παρὰ τῶν θεῶν ἀγαθόν. id est: Major enim spes est, eos, qui tales sunt, quam eos, qui multas victimas caedunt, boni aliquid a diis esse consequuturos. quo sensu saepe etiam dicunt καταπράττειν, aut διαπράττεσθαι, aut κατεργάζεσθαι. Atque id Latini nonnunquam conficiendi verbo exprimere videntur. Terentius: virginem Quam amabat, eam confeci sine molestia. Non enim placet Donatus, qui confeci exponit superavi. Cicero: Reditum, si me tantum amas, quantum certe amas, hominibus confice.

Βουλόμεθα] Voluntas est ipsius finis. electio autem eorum, quae ad finem pertinent: ut libro tertio docebitur. Ex eo intelligi potest, cur hic quidem usus sit verbo βουλόμεθα, paulo infra autem verbo αἱρούμεθα.

Πρόεισι γὰρ] ἀεὶ κοινῇ ὑπακουστέον, ἢ οὕτως. Est autem haec confirmatio assumptionis διὰ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς, hoc modo: Si nullus est finis, qui suapte tantum vi expetatur, sed quicquid expetimus, id propter aliud expetimus, in infinitum progredietur naturalis illa boni appetitio. quod si est, inanis erit, & irrita. hoc autem absurdum est: igitur aliquem esse finem necesse est. Tali-

bus autem modis loquendi hanc progressionem in infinitum efferre solet Aristoteles. εἰς ἄπειρον γὰρ βαδιεῖται, libro quarto τῶν μετὰ τὰ φυσ. καὶ οὕτω δὴ πρόεισιν εἰς τὸ ἄπειρον, libro primo de anima, sub finem: ἔτι δὲ εἰς ἄπειρον βαδιεῖται, εἰ ἔσται μεταβολῆς μεταβολὴ, &c. quinto Physicorum.

κενὸν] Vocabulum a physicis ductum. Ut enim veteres physici dicebant, κενὸν esse locum aut διάστημα, in quo nullum esset solidum corpus: ita recte appetitio illa κενὴ diceretur, in qua nulla esset soliditas.

Καὶ ματαίαν] Proprie. μάταιον enim dicitur τὸ πεφυκὸς ἄλλου ἕνεκα, ὅταν μὴ περαίνῃ ἐκεῖνο, οὗ ἕνεκα ἦν, καὶ ἐπεφύκει. Aristoteles secundo Physicorum. Infinitum autem περαιωθῆναι non potest. πέρας γὰρ οὐκ ἔχει.

Ἀπορίας τινὸς λύσις.

Habere dubitationem potest, quae tandem absurditas futura sit, etiamsi appetitionem boni inanem, & irritam esse fateamur. nonne enim multa cupiunt homines, quae consequi non queunt? Itaque libro tertio dicitur, voluntatem esse etiam τῶν ἀδυνάτων. Sed dicendum est, appetitiones hujus aut illius hominis vanas, & inanes esse posse illas quidem; quas toti hominum generi natura indidit, non posse. Deus enim, & natura nihil faciunt frustra, ut dicitur libro primo de caelo. Quod autem hic dicitur, fines infinitos esse non posse, idem etiam de quolibet alio caussarum genere dici potest. οὐκ ἄπειρα γὰρ τὰ αἴτια, οὔτε κατ' εὐθυωρίαν, οὔτε κατ' εἶδος. ut est in primo minore τῶν μετὰ τὰ φυσικά. Quemadmodum igitur aliquam caussam efficientem primam, & aliquam materiam primam, & aliquid primum in iis, quae per se insunt in rebus subjectis, ita & finem aliquem ultimum esse necesse est. Nam cum scientia sit ex cognitione caussarum: & infinitum cognosci non queat: caussarum infinitate posita, omnis scientia tolleretur.

Ἆρ' οὖν] Mos hic est Aristoteli, ut saepe quae affirmare instituit, ea interrogando efferat. Itaque hoc loco cum plane confirmare vellet, cognitionem finis ad instituendam vitam maximum habere momentum, ita locutus est: *Ecquid igitur ad vitam momenti plurimum in ejus cognitione positum est? nosque, si tanquam sagittarii, aliquid quod spectemus, habeamus, nonne ita facilius,*

quid

quid nos facere oporteat, asfequemur? Atque hoc loco falli videntur, quicunque ἄρα, non, ut in melioribus libris legitur, ἆρα, legunt. Etenim illud ἄρα, quod tenore acuto notatum, non interrogandi, sed colligendi ac concludendi vim habet, nunquam apud Graecos, aut conjunctum cum particula οὖν, aut principio comprehensionis positum reperietur. Neque me fugit, Budaeo aliter videri in commentariis linguae Graecae; sed exemplum requiro. nam quod ille unum ex Platone affert, in eo ἆρα, non ἄρα legendum est ex optimis & vetustisfimis libris.

Καὶ πρὸς τοξόται] Aut hanc & sententiam & similitudinem, qua eam exornaret, mutuatus est ab Isocrate: aut idem ipsi venit in mentem, quod prius eruditisfimo illi & faciendae orationis peritisfimo viro venerat. Ille enim in epistola ad Jasonis liberos, cum docuisfet finem aliquem initio constituendum esse, deinde referendas ad eum singulas actiones, addit: καὶ τὸν μὲν τρόπον ζητοῦντες &c.

Εἰ δ' οὖν] Exposita utilitate, quae e summi boni notitia existit, enitendum nobis esse ait, ut vim naturamque illius, quoquo modo poterimus, intelligentia consequamur. *Quod si haec*, inquit, *ita se habent, conari nos par est, ut, si minus accurate, & subtiliter, at crasse saltem, & populariter comprehendamus, tum quid ipsum sit, tum cui sive scientiae, sive facultati proprie propositum.* Est autem operae pretium observare singularem quandam ac mirificam, eandemque constantem ac perpetuam Aristotelis in dicendo moderationem. non enim dixit περιλαβεῖν, sed πειρατέον περιλαβεῖν: ut se conaturum magis, quam effecturum ostenderet: & addidit τύπῳ γε, quasi diffidens, se de tanta re posse exquisite disserere.

Τύπῳ γε] Quod est in picturis ὑπογραφὴ, hoc est in statuariorum, plastarum, fusorum, similiumque artificum operibus τύπος, rudis nempe quaedam, & inchoata futuri operis designatio. nam Budaeo quidem minime asfentior, qui typum ait esse formam ipsam, unde simulacra ducuntur. Philosophi autem non ineleganti tralatione hanc vocem adhibent, ubi accuratam illam & limatam subtilitatem abesse significant. Quamvis autem id non egimus hoc quidem tempore, non pigebit tamen admo-

nere, apud Ciceronem libro primo epistolarum ad Atticum corruptum esse locum, ubi haec vox vulgo legitur. nam quod in omnibus pervulgatis libris ita scriptum est: *Praeterea typos tibi mando, quos in tectorio atrioli possim includere, & putealia sigillata duo*: non *typos* legi oportet, sed *tybos*, seu *tubos*. significat autem plumbeas aut fictiles fistulas, quibus aqua pluvia in puteum perducitur.

Γε] *Saltem*. quod cur ab omnibus Latinis interpretibus omissum sit, non video.

Τί ποτ' ἐστὶ καὶ τίνος] Duas quaestiones proponit: quid tandem sit ultimum illud bonorum, & cui sive scientiae, sive facultati proprie, & οἰκείως propositum. Earum autem posteriorem statim explicat, docetque, politicen esse eam, cujus finis bonorum omnium finis est. priorem, quia longiorem orationem requirebat, in commodiorem distulit locum.

Ἢ δυνάμεων] Ita plane legit Eustratius, acuteque distinguit ἐπιστήμην καὶ δυνάμεως. at vetus interpres legit, ἢ τεχνῶν. Sic & supra τέχνην idem legebat, ubi Eustratius δύναμιν.

Δόξειε δ' ἂν] Syllogismus hic absolutus est: *Verisimile est hunc finem, cum omnium praestantissimus sit, praestantissimae omnium facultati propositum esse. talis autem est politice. igitur politices finis est summum hominis bonum*. Propositionem, ut satis per se probabilem, confirmare omittit. Assumptionem corroborat iis argumentis, de quibus statim dicturi sumus. Est autem huic loco consentaneum id, quod scriptum est libro tertio politicorum in haec verba: Ἐν πάσαις μὲν ἐπιστήμαις καὶ τέχναις ἀγαθὸν τὸ τέλος. μέγιστον δὲ καὶ μάλιστα ἐν τῇ κυριωτάτῃ πασῶν· αὕτη δ' ἐστὶν ἡ πολιτικὴ δύναμις.

Τιμιώτη δὲ καὶ ἡ] Melius videtur, quod in aliis libris legitur, τιμιώτη δ' ἡ.

Τίνας γὰρ εἶναι] Aliquot argumentis confirmat ac constituit id, quod modo dixerat: politicen videlicet artium omnium praecipuam esse, atque in ceteras imperium obtinere. quorum hoc primum est: quod ejus est definire, quae artes in civitate esse debeant, tum quos in quibus elaborare, & ad quem usque modum oporteat. Ut autem de primo agamus: constat politici munus esse, praescribere ac constituere, quas artes in civitate exerceri velit, quas minus. Itaque videmus, pro rerumpub. varietate, va-

varias quoque artes ab aliis civitatibus recipi, ab aliis exulare. Apud Hebraeos olim statuario esse nemini licebat. at apud Graecos ars illa magno in pretio fuit. Lacedaemonii, quod parsimoniam ac frugalitatem colerent, cupediarios apud se esse noluerunt. apud eosdem nullus comoediarum, nullus tragoediarum artifex erat: quod scelerum exempla neque joco neque serio audiri spectari ve a civibus suis vellent. At contra Sybaritae, cum deliciis omnibus indulgerent, lege sanxerunt, ne quis faber, aliusve eorum artificum, qui opera sua non sine strepitu efficiunt, in urbe sua esset: quod a somno se nollent aut impediri, aut excitari. Ex hac urbe antiquitus omnes, qui philosophiam aut rhetoricam docerent, senatusconsulto pulsos esse constat. At postea leges latae sunt, quibus eis honores ac praemia proponerentur, ut cum aliunde constat, tum ex lege *In honoribus* Dig. de vacat. & excusa. mun. titulo de professoribus & medicis libro decimo, & ex titulo de studiis liberalibus urbis Romae & Constantinopolitanae libro undecimo Codicis. Quin etiam in eodem decimo libro enumerantur alii quidam artifices, quibus conceditur immunitas, sub titulo de excusationibus artificum, & lege ult. Dig. de jure immunitatis. Politice igitur modo has, modo illas artes vel in rempub. admittit, vel a repub. excludit: neque id tantum, verum etiam constituit, ποίας ἑκάστους χρεὼν ἐν πόλεσιν. Non enim quamlibet artem, etiam earum, quae permissae sunt, a quolibet disci aut factitari licet. Exempli caussa: Artes scenicae apud veteres Romanos prohibitae non erant: neque tamen ab ingenuis, sed a servis aut libertis exercebantur. itaque qui in scenam prodiissent, edicto praetoris infames erant lege prima & l. secunda Dig. de iis, qui notantur infamia. Artes sordidae non prohibebantur a Lacedaemoniis. neque enim eis carere civitas potest: sed tamen civibus omni earum tractatione interdictum erat. At contra artes erant quaedam propriae ingenuorum & nobilium. Ut olim in hac urbe decretum est a senatu, ut de principum filiis sex, ut ait Cicero, aut, ut ait Valerius, decem singulis Hetruriae populis, percipiendae sacrorum disciplinae gratia, traderentur: ne ars tanta propter tenuitatem hominum sordesceret. Quod autem addit Aristoteles,

Καὶ μέχρι τίνος] eo pertinet, quod etiam per se bonis,

& utilibus modus quidam adhibendus est, ut ostendit hoc loco Eustratius. sed exempla quae ab eo ponuntur, leviora sunt. Illud gravius, quod Aristoteles octavo πολιτικῶν vult pueros ingenuos musicen discere, eamque exercere, quam diu pueri sunt: at grandiores effectos ab ea exercenda abstinere, tantumque de aliis judicare. Sic Callicles apud Platonem in Gorgia (quam vere, nunc quidem non quaerimus) philosophiae tractationem adolescentibus concinnum quiddam, & elegans esse ait: sed videndum esse μέχρι τινὸς esse, enim senibus indecoram. Sic fortassis aliquis non immerito censuerit, astrorum scientiam ea parte, quae de corporum caelestium magnitudinibus, motibus, intervallis disserit, aut etiam tempestatum anni varietatem, & ex ea morbos aut sterilitatem, quaeque iis contraria sunt, & ejusmodi alia praedicit, ferendam esse in civitate bene instituta: sed constituendos ei esse quasi terminos quosdam, ne eo progrediatur, ut etiam de cujusque fortuna, moribus, statu aut exitu vitae audeat pronunciare

Ὁρῶμεν δὲ] Alterum argumentum, quo probat politicen esse μάλιστα ἀρχιτεκτονικήν.

Χρωμένης δὲ] Concludit quod proposuerat: politicen videlicet omnium artium dominam esse, ejusque finem esse summum hominis bonum. Cum enim ea utatur ceteris scientiis, quae quidem in actione consistunt, ac praeterea positis legibus praescribat, quae agenda sint, quaeque fugienda: ex eo sequitur, ut finis ipsius ceterarum fines contineat: itque iccirco ultimum eorum bonorum, quae in hominis naturam cadunt.

c. III. Λέγοιτο δ' ἄν] Haec est prooemii secunda pars, qua, ut ante dixi, significat, quam disputandi rationem secuturus sit in his libris. quod ut melius percipi possit, intelligendum est, non unum esse simplicem docendi modum, sed ipsum quoque pro earum rerum, quae docentur, dissimilitudine variari. Recte enim Plato in Timaeo orationi omni cum iis rebus, de quibus explicatur, ait esse cognationem: ut cum de re stabili, atque immutabili disputatur, talem quoque orationem esse oporteat, quae neque redargui possit, neque convinci: at cum in iis versamur, quae mutationi ac vicissitudini exposita, stabilitatem constantiamque non habent, etiamsi minus oratio ex omni parte secum ipsa consentiat, dummodo

pro

probabilia dicantur, contenti esse, nihilque ultra requirere debeamus. *Commode autem*, inquit, *dixerimus, si eae res, de quibus explicare ingredimur, quantum ipsarum natura fert, dilucidentur.* Nam ut in iis, quae opificum industria elaborantur, non eandem ab omnibus operis perfectionem exigimus: sic ne omnem quidem disputationem, sine ullo discrimine ad perfectam illam, & immutabilem veritatis normam exigere debemus.

Ὥσπερ οὐδ' ἐν τοῖς δημιουργουμένοις] Fingamus enim, tres esse artifices, qui alicujus hominis formam artificio suo imitandam, atque exprimendam susceperint: eorum unum esse pictorem, alterum, qui e cera imagunculas fingat, quos κηροπλάστας Graeci vocant: tertium autem, qui in chalybe, aut in adamante formas sibi propositas repraesentet. enimvero iniquus sit, si quis a secundo postulet, ut sine ullis coloribus aeque prope atque pictor ad exemplaris propositi similitudinem accedat: longe autem iniquior, si quis idem ab eo, quem tertio loco posuimus, exigat. &, si Stasicrates olim montem Athonem, ut se facturum profitebatur, ad Alexandri similitudinem conformasset, nemo, ut opinor, in tam vasta mole eam perfectionem, quae in Lysippi statuis cernebatur, requisiisset. Intelligentis enim hominis est, cogitare ac videre, quid quaeque materia capere ac pati possit, eoque esse contentum.

Τὰ δὲ καλὰ] Honesta autem & justa, inquit, quae civili facultati ad considerandum proposita sunt, tantam habent varietatem, tantisque agitantur erroribus, ut non natura, sed lege tantum ac conditione hominum talia esse videantur.

Τοσαύτην ἔχει] Duo dixit, διαφορὰν καὶ πλάνην. quorum utrumque quid valere putem, aperiam. Διαφορὰ in eo est, quod de rebus honestis, ac justis non concordant, ac concinunt homines inter se, imo vero dissentiunt, ac διαφέρονται adeoque cum multis variisque de rebus homines saepe dissentiant, nulla est alia dissensio, quae lites & inimicitias gignat, nisi, cum, quod uni justum honestumque, id alteri injustum, atque inhonestum videtur: ut luculente docet Plato in Euthyphrone. Stoici honestum putant, quicquid natura fert, in apertis ac propatulis locis facere: iidemque omnia, quamlibet flagitiosa, & turpia, suis nominibus notant, nullam putantes in eo

inesse obscoenitatem. aliorum prope omnium contraria sententia est. Epicureis honestum est, suis quemque tum voluptatibus, tum opportunitatibus metiri ac dirigere omnia: nihilque aliorum causa facere. id quam turpe, & inhonestum alii judicent, quis nescit? Apud Persas, ait Xenophon, turpe habebatur spuere aut emungi: idem si apud alias nationes turpe sit, male sane & incommode cum gravedinosis agatur. Graecorum moribus perite, ac scienter saltare, laudi ducebatur. at L. Murenae in petitione consulatus, magni criminis loco objectum est, quod saltator esset. Lacedaemoniorum pueris furari, & quam plurimos habere amatores, decori erat. Aliae gentes earum rerum utramque turpem, alteram etiam nefariam judicant. Apud eosdem puellae nudae, cum pueris item nudis, in publico exercebantur. quando id Lydi tulissent? apud quos, ut ait Herodotus, probro erat, conspici nudum. Persae cum matribus, filiabus, sororibus commiscebantur, easque corporum conjunctiones legitimas, ac non inhonestas esse credebant. Atheniensem etiam Cimonem legimus, sive legibus, sive contra leges, sororem Elpinicen in matrimonio habuisse, quantopere id ab aliorum populorum sensibus abhorret? Jam si justum est, quod legibus aut jubetur, aut permittitur: quod vetatur, injustum: cum pro rerumpub. varietate variae etiam leges ferantur: apparet, non eadem ubique justa, aut injusta haberi. nam in regno justum est, uni parere omnes: in optimatum potestate, qui virtute praestent, ab eis ceteram multitudinem regi: in populari rep. aequam esse omnium sortem. atque haec prima discrimina: e quibus quae enascantur alia, si particulatim persequi velim, longus sim. Haec igitur illa est διαφορὰ, quam Philosophus in rebus honestis, ac justis esse ait. addit autem πλάνην, propterea quod errant quodam modo, & modo in hanc, modo in illam partem feruntur honesta & inhonesta, justa & injusta. Nam cum leges & consuetudines non eaedem maneant, sed modo veteres novis abrogentur, modo rursum repudiatis novis, veteres redeant, fit, ut honestorum quoque ac turpium, justorum & injustorum mirabilis quaedam sit vicissitudo.

Ὥστε δοκεῖν] Quibus hoc visum sit, lib. 5. dicturi sumus: ubi & Aristoteles ipse copiosius hac de re disputabit.

Νόμῳ μόνον εἶναι] Νόμῳ εἶναι, & φύσει εἶναι, aut τῷ κελο-

θέσει

δοκεῖν εἶναι, apud Philoſophos opponuntur. Illud enim de iis dicitur, quae ſuapte natura talia non ſunt, ſed eo tantum, quod videntur. Itaque Democritus, cum diceret eo tantum eſſe alba, nigra, dulcia, amara, quod talia viderentur, ita hoc eloquebatur: νόμῳ χροιὴν εἶναι, καὶ νόμῳ γλυκύ. at φύσει εἶναι dicuntur, quae re ipſa talia ſunt, non quod talia eſſe homines opinentur. Galenus in librum περὶ φύσεως ἀνθρώπου· Κατὰ τὸ νόμῳ μὲν ἓν ἐπὶ τῇ πρὸς τὸν ἄνθρωπον νομιζόμενόν τι καὶ δοξαζόμενον, κατὰ φύσιν δὲ, τὸ κατ' αὐτὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν. Erant autem e veteribus Philoſophis, qui νόμῳ eſſe omnia putarent, contenderentque, μηδὲν μᾶλλον εἶναι τοῖονδε ἢ τοῖονδε. his enim verbis ſuam illam abſurdam ſententiam efferebant. Idem ſentiebat & Protagoras, cum diceret, πάντων μέτρον εἶναι τὸν ἄνθρωπον.

Τοιαύτην δέ τινα πλάνην] Talis etiam quidam error in rebus bonis eſt, propterea quod ex eis multi damnum capiunt. Jam enim quibusdam opum copia, quibusdam corporis robur exitio fuit.

Πλάνην] In rebus bonis non ait eſſe διαφορὰν, καὶ πλάνην, ſed πλάνην tantum. non enim ut de honeſtis & inhoneſtis, juſtis & injuſtis, ita etiam de bonis & malis homines inter ſe disſentiunt. exempli cauſſa: divitias, bonam corporis temperationem, vires & ſimilia, non alii quidem bona, alii mala eſſe dicunt: quin imo omnes bona per ſe illa eſſe conſentiunt: niſi ſi qui aut θέσιν ὑπέχων λέγει χαίρειν, aut inanes rixas de vocibus conferunt, ut Stoici: & tamen haec ipſa quoque πλανᾶν) quodam modo: cum aliis magnas commoditates afferant, alios in acerbisſimas conjiciant calamitates.

τ' ἀγαθῶν] Bonorum nomine hic intelligit ea tantum, quae dicuntur ἐκτικά: quomodo Plato quoque interdum loquitur. alioqui enim & juſta, & honeſta ſunt in bonis. Eſt autem locus quidam apud Xenophontem lib. 4. ἀπομν. meo quidem judicio ad illuſtranda ea, quae hic ab Ariſtotele dicuntur, aptisſimus: quem totum adſcribere longitudine deterreor: pauca quaedam apponam: cetera qui volent, ex fonte ipſo requirent. ita igitur ibi loquitur Socrates: πολλοὶ μὲν γὰρ διὰ τὸ κάλλος ὑπὸ τῶν ἐπὶ τοῖς ὡραίοις παρακεκινηκότων διαφθείρονται) πολλοὶ δὲ διὰ τὴν ἰσχὺν μείζοσιν ἔργοις ἐπιχειροῦντες, οὐ μικροῖς κακοῖς περιπίπτουσι. πολλοὶ δὲ διὰ τὸν πλοῦτον διαθρυπτόμενοί τε καὶ ἐπιβουλευόμενοι ἀπόλλυνται). πολλοὶ δὲ

διὰ

διὰ δόξαν, καὶ πολιτικὴν δύναμιν μεγάλα κακὰ πεπόνθασι. Itaque in Alcibiade secundo docetur, imprudenter facere eos, qui talia simpliciter a diis petunt. saepe enim ipsos sibi exitii ac perniciei caussam petere.

Δι' ἀνδρείαν] Aut corporis robur intelligit, quod multis, ut Miloni Crotoniatae, exitio fuit: idque ita vocat, κατ' ἀναλογίαν τινά, ut erudite ostendit Eustratius: aut praesentiam quandam, & ἀφοβίαν animi, nullum periculum extimescentis, quam vulgus falso fortitudinis nomine appellare consuevit. Ea vero multis interitum attulit. Recte enim jactatum est proverbio, timidos tutos esse, & eorum matres non flere. Certe quidem ἀνδρείας nomen pro corporis robore nusquam alibi memini legere. Quod autem quidam eruditi homines, cum ita hunc locum intelligerent, *fortitudinis* tamen vocabulo usi sunt, & prolato quodam Ciceronis loco, factam sibi rem, ut dicitur, putarunt, in eo nondum adduci possum, ut eis assentiar: & quod semper judicavi, in eo adhuc maneo, ut cum Ciceronis locum, si accurate perpendatur, nihil facere ab illis putem.

Ἀγαπητὸν οὖν] Satis igitur, inquit, esse ducendum est, si de hujusmodi rebus disserentes, & a talibus principiis profecti, crasse ac populariter ostendamus, quid verum sit: cumque de iis, quae plerumque eveniunt, disputemus, ejusque generis sint ea principia, quibus oratio nostra nititur, talia etiam colligamus.

Ἀγαπητὸν] ἀρκετὸν τοῖς λεγομένοις, ait Eustratius.

Παχυλῶς] Eleganter expendit Eustratius vim horum verborum, ostenditque, τῷ παχυλῶς ἀντικεῖσθαι τὸ λεπτομερῶς, τῷ τύπῳ, τὸ ἀκριβὲς: aut, ut ego puto, τὸ ἀκριβὲς, τῷ ἐνδείκνυσθαι, τὸ ἀποδείκνυσθαι. τῷ ἐπιπολῆς, τὸ ἀναγκαῖον. Ponit etiam non negligendam hoc loco τῶν ὄντων distributionem.

Περὶ τοιούτων] Significat τὰ ὑποκείμενα.

Ἐκ τοιούτων] τὰ λήμματα.

Συμπεραίνεσθαι] Lib. I. analyt. docetur, conclusionem ejusdem esse naturae, cujus sunt & principia, ut si haec necessaria sint, illa quoque sit necessaria: sin ejusmodi, ut & esse, & non esse possint, talis etiam conclusio futura sit.

Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον] Eodem quoque modo accipere, ac probare oportet unumquodque eorum, quae in hac arte

te dicuntur: nempe ita, ut etiamsi quid dicatur, quod non perpetuo, ac necessario verum sit: dum tamen plerumque verum esse constet, nihil requiri amplius debeat. Intelligentis enim hominis est, eatenus postulare, ut quaeque res accurate, & exquisite tractetur, quatenus ipsius rei natura fert. Paris enim inscitiae est, mathematicum, qui necessariis & evidentibus uti probationibus debet, probabilia tantum afferentem probare, & oratorem, qui ultra ea, quae probabilia sunt, progredi non potest, demonstrationes necessarias postulare.

Πεπαιδευμένου] Hoc etiam infra repetiturus est sexto, & idem traditur in extremo primo minore τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Μαθηματικοῦ τε πιθανολογοῦντος] Hoc fieri non oportere monet Plato, qui in Theaeteto ita Protagoran inducit loquentem: ἀπόδειξιν δὲ καὶ ἀνάγκην οὐδ' ἡντινοῦν &c.

Ἕκαστος δὲ κρίνει] Hoc tertium est prooemii caput, quo, cujusmodi auditores sint ad hanc philosophiae partem idonei, traditur: ad summam autem eos idoneos esse ait, qui in rebus agendis versati exercitatique sunt, quique ratione tum appetitiones, tum actiones suas dirigunt. nam a quibus horum, vel utrumque, vel etiam alterum absit, ii aut judicare non poterunt de iis, quae hic docentur, aut ea sine ullo magno fructu audient: ideoque tria auditorum genera excludere videtur: Primum adolescentes: idque duabus de causis: quod neque versati sint in rebus agendis, ideoque neque perfecte percipere, quae hic traduntur, neque de iis vere judicare possunt: & in ratione vivendi, cupiditates motusque animi, non rationem sequuntur. Deinde eos, qui licet juvenes aetate non sint, juvenum tamen more, neglecto rationis imperio, cupiditates vitae duces ac magistras habent, easque omni animi impetu sequuntur. nam ut demus, eos non ita fortassis imperitos esse earum rerum, quae geruntur in vita, ut non has disputationes intelligendo consequi possint, nullum tamen ex eis capient fructum. Postremo incontinentes, id est, eos, qui, cum, quid persequendum, quidque fugiendum sit, non ignorent, absorbentur tamen aestu cupiditatum, & quasi abrepti reflantibus ventis, quo pellit libido, non quo ratio intendit, feruntur.

Ἕκαστος δὲ] Bene autem, inquit, judicat quisque de iis, qu-

quae cognita habent, eorumque bonus est existimator. bene igitur de quaque re is, qui in quaque eruditus est. absolute autem ac simpliciter de omnibus is, qui in omnibus est eruditus. Itaque Apelles, ut notum est, a sutore in crepida reprehensus, aequo animo tulit: eundem in sura quiddam reprehendere parantem non tulit. merito. non enim hoc ad ipsius artificium pertinebat. & praeclare Cicero, *judicare, qui sit sapiens, vel maxime* ait *esse sapientis*. & idem narrat, *Q. Scaevolam hominem juris peritissimum, cum de jure praediatorio consuleretur, consultores suos ad Furium, & Cascellium praediatores rejicere solitum.* Aristoteles quoque lib. 3. πολιτ. δόξειε δ' ἄν, inquit, τοῦ αὐτοῦ εἶναι, κρῖναι τίς ὀρθῶς ἰάτρευκεν, οὗπερ καὶ τὸ ἰατρεῦσαι, καὶ ποιῆσαι ὑγιᾶ τὸν κάμνοντα τῆς νόσου τῆς παρούσης. οὗτος δ' ἐστὶν ἰατρός. ὁμοίως δὲ τοῦτο περὶ τὰς ἄλλας ἐμπειρίας καὶ τέχνας. Non tamen soli artifices bene de omnibus rebus judicant: imo vero quibusdam de rebus neque soli, neque omnium optime judicant: ut paulo post dicturi sumus.

Ἃ γινώσκει] Non igitur mirum est, si vix quisquam bene de se, ac de suis judicat. Difficillima enim sui cuique cognitio est.

Καθ' ἕκαστον] Legendum videtur, ut in quibusdam vetustis libris: ἕκαστον ἄρα ὁ καθ' ἕκαστον πεπαιδευμένος.

Πεπαιδευμένος] Quod hic dicitur, non ita accipiendum est, ut putemus, solos artifices bene de artium suarum operibus judicare. id enim longissime abest a vero. Nam primum quibuscunque in rebus alius est, qui eas efficit, alius qui eis utitur, de earum praestantia judicat, οὐχ ὁ δημιουργὸς, ἀλλ' ὁ χρώμενος. Ostendi hoc potest in lyra, in freno, in domo, in cibis, de quibus non coqui, sed convivae judicant: ut non inurbane dixerit Martialis, *— coenae nam fercula nostrae Malim convivis, quam placuisse coquis.* Sic de poëmatis, sic de eloquentia a populo judicatur. sic de histrionibus non histrionum, sed populi judicio standum est. Eadem musices ratio: etsi aut Asopodorus, aut Antigenides non ita sensisse traditur: ut est apud Athenaeum lib. 14. Jam vero quam multos videmus, qui quamvis neque pictores sunt, neque statuarii, oculos tamen ita eruditos habent, ut & de tabulis, & de signis optime judicent? Itaque non dixit Aristoteles eos solos, qui artem aliquam perdidicerunt, id est, τοὺς τεχνίτας, ἢ τοὺς μαθόντας, bene de ipsius operibus judi-

judicare, sed τῶν πεπαιδευμένων, qui quomodo ab artificibus differant, consulendus est ipse eo ex politicis, quem paulo supra citavimus, loco: aut potius principio librorum de partibus animalium, ubi hac de re disertissime ac copiosissime disputatur. in quem locum hic ipse ex Ethicis citatur a Michaële Ephesio.

Διὸ τῆς πολιτικῆς] Ancipiti hodie & periculoso ac lubrico versamur in loco. Nam cum Aristoteles ab auditione hujus philosophiae uno verbo adolescentes arcere, ac summovere videatur, vix videmur vitare posse unum de duobus incommodis, quin aut summi magistri auctoritatem non tanti facere judicemur, quanti eam fieri ab omnibus par est: aut quasi ver tollamus ex anno, ita omnem florentem aetatem ab his disputationibus removere atque ablegare cogamur. Sed & temerarii essemus, si Aristoteli auderemus refragari: & barbari plane atque inhumani, si lectissimorum adolescentum coronam, a qua tanto studio auditorium hoc celebrari ac frequentari videmus, abscedere, & tanta susceptum alacritate hujus philosophiae studium in ipso quasi vestibulo deserere juberemus. Quare mediam quandam viam tenebimus: ut & Aristoteli tribuamus, quantum debemus, hoc est, quantum plurimum possumus: & incitemus potius vestra studia, quam retardemus: neque quicquam eorum, quae hic ab Aristotele dicuntur, ad vos hinc aut excludendos aut amovendos pertinere doceamus. Quod dum facere conamur, non tantum, quia multa nos, quae & prosint & delectent, dicturos esse confidimus, verum etiam, quia vestra res agitur, petimus a vobis, ut nobis in caussa vestra perpetuam, & nullis interruptam aut sibilis, aut clamoribus unius horae attentionem ne denegetis. Primum autem Aristotelis verba singillatim, ut solemus, interpretabimur: tum sententiam ipsius presse, breviter, enucleate tractabimus: postremo, quod nobis praecipue propositum est, ostendemus, non esse quod quisquam vestrum pervulgata illa opinione, qua adolescentes ad percipiendam hanc philosophiam esse idoneos negant, ab illius studio deterreatur. Ait Aristoteles,

Διὸ τῆς πολιτ. &c.] Quocirca, inquit, adolescens non est politices proprius, &, ut ita dicam, germanus auditor. Nam in iis rebus, quae geruntur in vita, rudis pla-

plane, & inexercitatus est. at ex iis sumuntur, deque iis agunt, quaecunque hic disputantur.

Ἄπειρος] Animadverte hic τὸν ἄπειρον opponi τῷ πεπαιδευμένῳ, ut magis intelligas πεπαιδευμένον dici τὸν ἔμπειρον, ἀλλ' οὐ τὸν εἰδότα.

Ἐκ τούτων καὶ περὶ τούτων] Illo dicendi genere principia, hoc conclusiones indicantur.

Ἔτι δὲ] Praeterea cum proclivis sit natura ad animi perturbationes sequendas, frustra, & inutiliter audiet: quandoquidem finis est non cognitio, sed actio.

Ἐπειδὴ τὸ τέλος] Ἅμα γὰρ εἰδέναι βουλόμεθα, καὶ αὐτοὶ εἶναι τοιοῦτοι. ait ipse in magnis Ethicis, & in Eudemeis, οὐ γὰρ εἰδέναι βουλόμεθα, τί ἐστιν ἀνδρεία, ἀλλ' εἶναι ἀνδρεῖοι. οὐδὲ τί ἐστι δικαιοσύνη, ἀλλ' εἶναι δίκαιοι Multis quoque locis idem in his ipsis libris confirmat: quos locos citat Themistius, ἐν τῷ παραμυθητικῷ λόγῳ. Videtur autem Aristoteles hoc oblique jecisse in Socratem, qui virtutes putabat esse ἐπιστήμας.

Διαφέρει] Nihil autem interest, inquit, aetate juvenis sit quispiam, an juvenili ingenio ac moribus. Nam ut juvenes minus apti sint ad hanc disciplinam, non eo fit, quod satis diu non vixerint, sed quod animi permotionem in vivendo sequantur, & ad illius quasi arbitrium singulas res persequantur. Nihil enim hujusmodi homines harum rerum cognitio adjuvat, ut neque incontinentes. At iis, qui appetitiones suas rationi obedientes efficiunt, illiusque praescriptum in agendo sequuntur, harum rerum tractatio mirificos afferet fructus.

Διώκειν] Quidam veteres libri, διοικεῖν.

Καὶ περὶ μὲν] Inverso ordine ea, de quibus hactenus disputatum est, ἀνακεφαλαιοῖ.

Ἀποδεκτέον] Vetus interpres, ἀποδεικτέον. Nunc accedamus ad id, quod instituimus, ac primum disputemus de vi vocabuli νέος: ut intelligamus, de quibus hic Aristoteles loquatur. νέοι interdum vocantur *pueri*, usque ad annum decimum quartum, ut apud Homerum Ὀδ. γ. Παῖδα νέον γεγαῶτα. Et apud Platonem secundo νόμων, cum ait, τὸ νέον ἅπαν ἡσυχίαν ἄγειν οὐ δύναται, ἀλλ' ἀεὶ κινεῖται. Hos si quis aptos neget esse ad hanc philosophiam, non repugnabimus. Satis enim est illi aetati, si bene instituatur, & eam audiat, quae, ut alibi diximus,

ftat folis [Greek]. νέοι dicuntur etiam *grandiores*, hoc eft, usque ad tertiam hebdomada: ut cum Ariftoteles in tertio horum librorum ait ex Homero, [Greek] & veteres gr.mmatici dicunt νέον, dictum esfe [Greek]. ut hac ratione quam diu adolefcunt, tam diu νέοι vocari posfint. videntur & fupra illam aetatem νέοι vocari: ut in vetere verfu: [Greek]. & plane Pollux ait, νεανίσκοι vocari ab anno vigefimo primo, usque ad vigefimum octavum. & ita dicit Cicero, *fe adolefcentulum dixisfe pro Rofcio Amerino:* quam causfam egit annos natus viginti feptem. His pofitis, ajo fieri non posfe, ut Ariftotelis verba [Greek] intelligantur, contendoque, eos qui excesferunt jam ex ephebis; neque longe abfunt ab ea aetate, cum olim in hac urbe toga pura dari folebat, fi bene educati fint, ita ut virtutem ament, & bene monentibus libenter pareant, aptos esfe ad hanc philofophiam audiendam; idque probo his argumentis. Primum, quoniam, ut Aefchines adverfus Demofthenem ait, concinere oportere vocem oratoris; & vocem legis, ita vitam philofophorum cum ipforum oratione congruere ac concordare oportet. At illo modo vel maxime difcreparent. Etenim omnes antiqui philofophi femper verfati funt cum adolefcentibus, femper in eis ad virtutem, & ad honeftatem inftituendis elaborarunt. Socrates ipfe hujus philofophiae pater apud Platonem, & apud Xenophontem cum grandioribus natu raro, cum adolefcentibus, aut certe adftantibus eis; & audientibus prope femper de virtute difputans inducitur. & in ipfis libris πολιτείας difcedere Cephalum fenem, Polemarchum autem ejus filium adolefcentem in ejus locum fuccedere ac fubftitui videmus. Non ergo judicabant, adolefcentes ad haec audienda parum idoneos esfe. Deinde, Ariftoteles ipfe quando tandem haec praecepta didicit? nonne cum adhuc esfet τῶν νέων; Ammonius narrat, cum feptendecim annos natum Athenas venisfe, ac itare coepisfe ad Socratem, eumque per triennium audiisfe. Socratem autem nullam nifi hanc philofophiae partem docuisfe conftat. Tertio, non eft dubium, quin cognitio philofophiae moralis ordine ac tempore antecedat ftudium juris, cum jurifperiti hinc ducant principia dif-

putationum suarum. At videmus, multos adolescentulos aptos ad jus civile perdiscendum judicari. Itaque Justinianus, ut scitis, inscribit institutiones suas studiosae legum juventuti. Multo igitur magis idonei erunt ad hanc philosophiam. Addo, aetatem illam non ad discendum modo, sed interdum etiam ad docendum aptam reperiri. Etenim Nervam filium traditum est aut annorum septendecim, aut non multo majorem de jure publice respondisse. Praeterea, si adolescentes interdum apti sunt ad res maximas gerendas, multo magis apti erunt ad haec praecepta discenda. Esse autem, documento fuerit, vel P. Scipio Aemilianus, qui anno aetatis vigesimo quarto consul creatus, ea gessit, quae ne hodie quidem sine admiratione legere possumus. Postremo, cum haec tota philosophia referatur ad actionem, quando agent homines, nisi, quid agendum sit, in juventute didicerint?

Sed intelligendum est, duo esse genera auditorum: unum eorum, qui possunt etiam judicare de iis, quae audiunt: alterum eorum, qui judicare quidem non possunt, sed satis est, si assentiantur, & vera credant esse ea, quae docentur, magis ac magis id quotidie, cum ad res gerendas accesserint, cognituri. In illis praecepta haec evidentiam quandam efficiunt: in his veram opinionem & assensionem. Non igitur simpliciter negat Aristoteles, adolescentes idoneos esse auditores hujus philosophiae: sed tantum negat, eos tales auditores esse, ut ea, quae hic traduntur, perfecte percipere, & de illis judicare possint. Quod autem addit, eos sine fructu audituros, cum animi perturbationes sequantur, id quomodo accipi debeat, ostendit ipse, qui paulo supra admonuit, ea quae dicturus esset, non semper, neque in omnibus vera esse, sed ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. Nos autem fatemur quidem, plerumque verum esse quod ait Horatius, *Juvenes cereos esse ad vitia, monitoribus asperos:* multos tamen novimus moderatos, & compositos, & tales, ut eorum adolescentia multorum senectuti exemplo esse possit. Ut ergo indomitis & effrenatis, & rationis jugum detrectantibus, haec philosophia nihil prodesset: ita non est dubium, quin bene natis, bene educatis, virtutis amantibus, quales hic plerosque omnes esse confido, mirabiliter profutura sit. Ut igitur Plato τοὺς ἀγεωμετρήτους exclude-

debat a schola sua: ita nos non quidem omnes adolescentes, sed eos tantum, qui aut natura pravi sunt, aut mala educatione ac consuetudine depravati, a philosophiae tractatione excludendos esse censemus.

c. IV Λέγωμεν δὴ] Ingreditur in disputationem de summo bono: & quoniam supra docuit esse aliquod summum bonum, idque civili facultati proprie propositum: nunc, quid illud sit, quaerendum esse ait. Dicamus igitur, inquit, disputationem rursus a capite arcessentes: quandoquidem omnis cognitio, omnisque susceptio bonum aliquod appetit: quidnam illud sit, quod a civili scientia appeti dicimus, quodque summum ac supremum est bonorum eorum omnium, quae homines consequi possunt.

Ὀνόματι μὲν οὖν] Haec disciplina probabilibus tantum nititur. Probabilia autem sunt, quae videntur aut omnibus, aut plurimis; aut sapientibus. Quocirca de summo bono disputaturus, primum ponit ea, quae apud plerosque omnes confessa sunt: deinde ea, in quibus & eruditi ab imperitis, & utrique inter se dissentiunt. Quod igitur sit summi boni nomen, nulla fere controversia est. nam & vulgares atque imperiti, & exculti ac politi ingenuis artibus homines ultimum illud bonorum felicitatem vocant. Bene vivere autem & bene agere idem esse censent, quod felicem esse.

Εὐδαιμονίαν] Quid εὐδαιμονία & εὐτυχία intersit, disquiremus alio loco fortasse subtilius. interea illud quidem certe negari non potest, inter vocum ipsarum vim nihil admodum interesse. Nam ut τύχη, ita δαίμων quoque fortuna est. Aristophanes: Τῷ σώματος γὰρ οὐκ ἐᾷ τὸν κύριον κρατεῖν ὁ δαίμων, ἀλλὰ τὸν ἐωνημένον. Euripides: Ὅταν δ' ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων; Itaque εὐδαίμων, si tantum vim nominis inspicias, est, qui bona fortuna utitur, id est, ut alibi docuimus, cui favet Deus. Nam fortunae nomine aut Deum, aut consilium quoddam divinum vocabant. & Plato in Timaeo supremum illum Deum hujus universitatis opificem vocat δαίμονα. Unde est, quod Xenocrates, cum suam cuique mentem Deum esse diceret, εὐδαίμονας dicebat esse eos, quibus bona & virtute praedita mens esset. Aristoteles secundo topicorum.

Καὶ οἱ πολλοὶ] Ita vocant imperitam multitudinem.

Καὶ οἱ χαρίεντες] Ita vocant homines ingenuarum artium

ſtudio deditos. Propterea quod earum tractatione elegantiores ac politiores homines ſunt. Ovidius: *Adde quod ingenuas didiciſse fideliter artes Emollit mores, nec ſinit esſe feros.* Idem: *Artibus ingenuis, quarum tibi maxima cura eſt, Pectora molleſcunt, aſperitasque fugit.* Plutarchus in Coriolano: οὐδὲν γὰρ ἄλλο Μουσῶν εὐμενείας ἀπολαύουσιν ἄνθρωποι τοσοῦτον, ὅσον ἐξημεροῦσθαι τὴν φύσιν, ὑπὸ λόγου καὶ παιδείας, τῷ λόγῳ δεξαμένην τὸ μέτριον, καὶ τὸ ἄγαν ἀποβαλοῦσαν.

τὸ δ' εὖ ζῆν] Apud Graecos duo ſunt loquendi genera, εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν, quorum utrolibet felicitas indicatur. Ex quo effici voluit Plato in Alcibiade primo, & in extremo primo de Repub. eos, qui ex virtute vivunt, esſe felices. ratiocinatur enim hoc modo: *Omnis, qui bene vivit, beneque agit, felix eſt. Quicunque autem ex virtute vivit, agitque, bene vivit, beneque agit. Felix igitur eſt, quicunque ex virtute vivit.* Quin & Ariſtoteles hac eadem concluſione uſus eſt, cum alibi, tum libro primo magnorum moralium, ubi ita ſcribit: Ἀλλ' ἡ μὲν ἀρετὴ ἐν ἑκάστῳ εὖ τοῦτο ποιεῖ, οὗ ἐστιν ἀρετή. ψυχῇ δὲ ζῶμεν. διὰ τὴν τῆς ψυχῆς ἀρετὴν ἄρα εὖ ζήσομεν. τὸ δέ γε εὖ ζῆν, καὶ εὖ πράττειν οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ εὐδαιμονεῖν λέγομεν. τὸ ἄρα εὐδαιμονεῖν, καὶ ἡ εὐδαιμονία ἐν τῷ εὖ ζῆν ἐστί. τὸ δὲ εὖ ζῆν, ἐν τῷ κατὰ τὰς ἀρετὰς ζῆν. τοῦτ' ἄρα ἐστὶ τέλος, καὶ ἡ εὐδαιμονία, καὶ τὸ ἄριστον. id eſt: *At virtus quidem quaque in re bene id efficit, cujus eſt virtus. animo autem vivimus. virtute igitur animi bene vivimus. bene autem vivere, & bene agere nihil aliud esſe dicimus, quam felicem esſe. Ergo felicitas in bene vivendo conſiſtit. bene vivere autem in eo, ut ſecundum virtutes vivatur. Id igitur ultimum eſt. ea felicitas: id bonorum omnium optimum.* Haec Ariſtoteles magiſtrum, ut apparet, ſecutus Uterque autem abuſus videtur ambiguitate vocis ad id, quod ſibi propoſuerat, obtinendum. Nam bene vivere, beneque agere apud Graecos interdum dicuntur ii, quibus eſt ita ut ipſi volunt, quibus res ſecundae ſunt, qui omni moleſtia carent, quibus adverſi aut incommodi nihil objicitur: quibus omnia ex animi ſententia ſuccedunt: οἱ ἅπαντα κατορθοῦντες. ac tum in iis verbis non virtutis, ſed fortunae potius ſignificatio eſt. Itaque etiam παρ' ἀξίαν εὖ πράττειν dicunt eos, qui, nulla bona re digni cum ſint, fortuna tamen proſpera utuntur. Demoſthenes: τὸ γὰρ εὖ πράτ-

τειν

τὸ περὶ τὴν ἀξίαν, ἀφορμὴ τοῦ κακῶς φρονεῖν τοῖς ἀνοήτοις γίνεται Aristoteles ipse: ὁ μὲν νεμεσητικὸς λυπεῖται ἐπὶ τοῖς ἀναξίως εὖ πράττουσι. quibus similibusque in locis (neque enim plures coacervare difficile fuerit) εὖ πράττειν non est, prudenter, fortiter, juste, temperanter, aut denique ulla ex virtute agere: sed, ut ante dixi, amicam ac propitiam fortunam experiri. Ita quoque εὖ ζῆν, in ore vulgi interdum nihil est aliud, quam commode, & sine ullo impedimento vivere, atque abundare iis, quae ad vitam necessaria sunt. quod etiam Latini nonnunquam *bene vivere* dicunt. Horatius: *Vos sapere & solos ajo bene vivere, quorum Conspicitur nitidis fundata pecunia villis.* εὖ πράττειν autem semel idem poëta *bene rem gerere* dixit: *Celso gaudere & bene rem gerere Albinovano Musa rogata refer.* dicitur & *facile agere.* Terentius: *Quam vos facillime agitis, quam estis maxime Potentes, dites, fortunati, nobiles.* Porcius: *Tres per idem tempus qui agitabant nobiles facillime.* Ac plane particula εὖ nihil interdum aliud Graecis significat, quam quod Latinis *facile*: ut in his nominibus εὐχερὴς, εὔπορος, εὐάλωτος, εὐκαθαίρετος, aliisque hujusmodi Est igitur εὖ ζῆν facile agere, nulla difficultate in vita premi. At nonnunquam bene vivere, ac bene agere est, ita, uti virtuti consentaneum est, vivere, & perpetuo, quantum id quidem fieri potest, in actionibus honestis laudabilibusque versari. Quocirca, cum ita proponitur, eos omnes, qui bene vivunt, beneque agunt, felices esse: idque usitata loquendi consuetudine comprobari: vere id quidem dicitur, si bene vivere ac bene agere, priore illo modo accipias. Sin posteriore, nunquam in eo tibi vulgares assentientur. Deinde, cum infertur, omnes, qui ex virtute vivant agantve, bene vivere ac bene agere; si tuum illud bene, valet idem, quod honeste ac laudabiliter: concedetur id tibi. sin illo altero modo accipi velis, negabitur. nimis enim verum est, multos virtute praeditos homines κακῶς πράττειν. Cum igitur videantur, & Aristoteles, & Plato pulcherrimam de felicitate sententiam confirmare etiam iis, quae dicuntur a vulgo; non tamen illa eo sensu, quo a vulgo dicuntur, accipiunt: sed veriore quodam ac praestantiore. In quo uterque ipsorum non modo nulla reprehensione, sed maxima etiam laude dignus videtur. Etenim cum in omnibus

hominibus natura inſit quiddam divinum, ut iidem illi philoſophi docent, quemadmodum, qui numine aliquo afflati ſunt, praeclara multa dicunt, quae ipſimet non intelligunt: ita vulgus hominum, propter illam, quam dixi, divinae naturae communionem, ſaepenumero quaſi quaedam oracula, ita veriſſimas quasdam ſententias fundit, quae non ita, ut ſenſum eſt ab iis, qui eas uſurpant, ſed ita ut vere dicuntur, accipi debent. Nam quod eas & frequenter in ore habent, & tanquam veras & indubitatas accipiunt, id efficit illa, qua omnes tenentur, divinitatis ſimilitudo: quod autem detorquent eas in alium quendam ſenſum, libidini ſuae accommodatum, eo fit, quod pravis opinionibus, & corrupta vivendi conſuetudine ipſorum depravata natura eſt. Quare in eo quod recte dicunt, ſequendi ſunt: quod recte dicta alio flectere, & aliter interpretari cupiunt, repudiandi. Ut enim oracula furioſi fundunt, ſapientes interpretantur: ſic ejusmodi ſententias etiam ſtultisſimi jactant: ſed a ſapientibus earum petenda interpretatio eſt. Cum igitur vulgus Graecorum dicit, πάντας τοὺς εὖ ζῶντας ἢ εὐπράττοντας, felices esſe, & in eo conſentit: quod datur, accipio, & Deum etiam in ejusmodi hominibus loquentem admiror. At cum iidem poſtea dicunt, ſe hoc non ita accipere, ut eos dicant bene vivere, qui honeſte ac laudabiliter vivunt: nego me, quomodo ipſi accipiant, laborare. Non enim Deus eſt amplius, qui loquitur: ſed cupiditas, ſed nequitia, ſed libido.

Τὸ δ' εὖ ζῆν.] De nomine ſummi boni, & de quadam nominis explicatione, ac, ut Graeci loquuntur, περὶ μέγε τοῦ ὀνοματίου nulla controverſia eſt: nunc in quo hominum judicia diſcrepent, audiamus.

Περὶ δὲ τῆς εὐδαιμ.] De re vero ipſa, inquit, id eſt, de felicitate, quaenam ipſa ſit, controverſantur: neque imperitae multitudinis, & eruditorum ac ſapientum hominum ſimilis de ea oratio eſt. Aliqui enim felicitatem collocant in aliquo eorum, quae evidentia, & omnibus nota ſunt: ut in voluptate, divitiis, honore. alii denique aliud illam esſe ajunt. ſaepe etiam unus idemque modo hoc, modo illud. morbo enim laborans, ſanitatem: inopia presſus, divitias: ii autem, qui ſibi conſcii ſunt ignorantiae, eos admirantur, qui magni aliquid dicunt, quodque ipſi asſequi non queant.

Ἡδονὴ] Hanc ſummum bonum esſe dixerunt e veteribus

bus philosophis Eudoxus, Aristippus, & Epicurus, & qui eos secuti sunt. ac de Eudoxo quidem alius erit in his libris dicendi locus. Aristippi autem & Epicuri sententias, & argumenta diligentissime excutit, & considerat Cicero lib. 1. & lib. 2. de finibus. At alii contra, eam summe aversati detestatique sunt, ut Antisthenes: cujus est illud: μανείην μᾶλλον ἢ ἡσθείην. & Archytas dicebat, nullam capitaliorem pestem hominibus, quam voluptatem corporis a natura datam. & Plato alicubi vocat eam δέλεαρ κακῶν.

Ἢ πλοῦτον] Divitias nemo, quod sciam, philosophus summum bonum esse dixit Sed constat, vulgarium multo maximam partem beatos eos demum esse sentire, qui divitiis affluant. Idque primum liquet ex usu loquendi. Saepe enim Graeci εὐδαίμονας *divites* vocant. Euripides: τὴν μὲν δ' ἀφθονίαν αὐτῶν βροτοί Μᾶλλον δὲ κηδεύουσι τοῖς εὐδαίμοσι. Iidemque ὄλβον interdum *divitias*, interdum *felicitatem* nominant, & ὀλβίους modo *felices*, modo *divites*. Euripides: Κακοὶ δ' ὁ μὴ ἔχων, οἱ δ' ἔχοντες ὄλβιοι Sed & Latini saepe *beatorum* nomine non alios, quam divites intelligunt. Catullus: *ego ut puellae Unum me facerem beatiorum*. Plautus: *Aurum in fortuna invenitur, natura ingenium bonum. Bonam ego, quam beatam me esse nimio dici mavolo*. Deinde ex eo, quod Aristoteles primo πολιτ. docet, quosdam homines consectari divitias, ut instrumentum quoddam rerum gerendarum, alios eas sibi proponere, ut finem: ideoque illos quidem modice eas appetere: hos vero neque modum, neque finem ullum facere, juxta id, quod a Solone dictum est: πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται. Et ab Horatio: *At bona pars hominum decepta cupidine falso, Nil satis est, inquit, quia tanti, quantum habeas, sis*. neque ignota sunt illa ejusdem poëtae: *Et genus & formam regina pecunia donat*. Et: *Virtus post numos*. Et: *omnia pulchris Divitiis insunt*. Itaque Bion dicebat, ut loculos quamlibet viles, plurimi esse, si in eis plurimum inesset aurum: ita homines alioqui abjectissimos maximi fieri, si maximas haberent opes. *Quantum quisque sua nummorum servat in arca, Tantum habet & fidei*. ait Juvenalis. & alibi: *Protinus ad censum: de moribus ultima fiet Quaestio* Et alio loco: *Unde habeas, quaerit nemo: sed oportet habere*. Aristodemum Lacedaemonium dixisse nar-

dum indolentiam, Metrodorus τὸ σαρκὸς εὐσταθὲς κατάστημα, καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν ἔλπισμα, Stoici virtutem, alii alia. de quibus vide Ciceronem secundo de finibus, & Clementem lib. 2. στρωματέων.

Πολλάκις] In his Aristotelis verbis tria praecipue notanda mihi videntur. unum, ut in veritate, & scientia summam esse constantiam & stabilitatem; ita in opinione & errore summam inconstantiam & instabilitatem. Nam si homines vere cognoscerent summum bonum, non ferrentur huc illuc, sed in una eademque sententia persisterent. Nunc quia opinionibus tantum ducuntur, fluctuant, & illud modo in hac re, modo in alia ponunt. Itaque recte tradiderunt ἐπιστήμην dictam esse, quasi ἐφιστήμην, ὅτι τὴν διάνοιαν ἵστησι. Alterum, natura comparatum esse, ut quo caret quisque, id praestantissimum, maximeque expetendum arbitretur. Quod tamen non in omnibus verum est. Sunt enim quidam contra eo errore ducti, ut sua tantum admirentur, aliena contemnant. Tertium, majorem & acriorem esse in hominibus sensum mali, quam boni. Non enim tam sentiuntur bonae valetudinis, aut opum commoda, quam incommoda, quae ex contrariis rebus oriuntur.

Τὰ μέγα τι] Inde sunt illa: *Felix, qui potuit rerum cognoscere caussas.* Et: *Felices animae, quibus haec cognoscere primum, Inque domos superas scandere cura fuit.*

Ἔνιοι δ᾽ ᾤοντο] Quidam autem putabant, praeter haec multa bona aliud quoddam esse per se: quod & his omnibus, ut bona sint, caussa esset. Est autem haec opinio Platonicorum, de qua infra copiose disputabitur.

Ἁπάσας] Igitur omnes quidem opiniones expendere, inane fortassis ac supervacaneum fuerit. abunde autem huic parti satisfiet, si eas consideremus, quae maxime eminent, quaeque ratione aliqua niti videntur. Sic in Eudemeis: *Igitur in omnes quidem opiniones, quas nonnulli de felicitate conceperunt, inquirere, supervacaneum fuerit. multa enim videntur & puerulis, & mente captis, & aegrotantibus, de quibus nemo mentis compos dubitaverit.* & in topicis: τὸ γὰρ τὸ τυχόντος ἐναντία ταῖς δόξαις ἀποφαινομένου φροντίζειν εὔηθές ἐστι. Caussae autem duae videntur, cur interdum expediat inquirere etiam in eas

sen-

ſententias, quae tamen verae non videntur, una ut ex eis aliquid veri eruamus. *Omnes enim fere ſententiae, quae quidem non penitus abſurdae ſunt, accedunt quodammodo ad veritatem*, μηδὲ πάντως αὐτῆς ἀποτυγχάνουσι, ait ipſe in primo minore τῶν μεγ. τὰ φυσ. πεφύκασι γὰρ οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἱκανῶς: ait ipſe primo Rhet. καὶ πρὸς αὐτὴν οἰκεῖόν τι ἔχουσι, ut eſt in primo ad Eudemum. atque hoc in iis opinionibus cernere eſt, quas commemoravimus. *Non eſt felicitas* ἡδονή: *ſed tamen vera* ἡδονὴ *perpetua comes eſt, felicitatis*. οὐ πλοῦτος. ὁ μὲν τοῦ δαίμονος τῆς ἔξωθεν χορηγίας δεῖ). οὐ τιμή, ἀλλ' ὅμως τιμιόν τι. οὐκ ἀρετή. ἀλλ' ἐνέργεια κατ'. ἀρετήν. Altera causſa eſt, ne illae quempiam inducant & decipiant. Hoc autem duobus modis evenit, aut propter ipſarum probabilitatem, aut propter dicentium auctoritatem. Ergo illae excutiendae ſunt. At ſi qua ejusmodi ſit, ut & longisſime abſit a vero, neque auctor illius tanti esſe videatur, ut alios ſuo pondere in errorem trahat, in ea pluribus verbis refutanda omnis opera luderetur.

Μὴ λανθανέτω] Non eſt autem nobis, inquit, ignorandum, duas esſe inter ſe differentes disſerendi vias. interdum enim a principiis ad ea, quae ex ipſis efficiuntur, proficiſcimur; interdum autem ab effectis ad principia ipſa progredimur. Quod autem hoc loco docetur, non eſt proprium philoſophiae moralis, ſed generale quoddam praeceptum ad omnes artes ex aequo pertinens. Cur igitur, dicat aliquis, huc adhibitum eſt? quoniam utile eſt ad quiddam, quod Ariſtoteles probare inſtituit, colligendum. Nam cum admonere velit bene educatum, atque imbutum bonis moribus oportere esſe eum, qui ad hanc diſciplinam audiendam accedit, ita id confirmat. In omni arte tradenda, ordiendum eſt a quibusdam, quae diſcere cupienti, aut jam nota ſint, aut talia, ut leviter admonitus, ea ſtatim apprehendat, eisque asſentiatur. In hac autem arte principiis quibusdam utimur, quae conſuetudine quadam imprimuntur in animis: qualia ſunt, Mediocritatem omnibus in rebus optimam esſe: Voluptates non omnes nullo diſcrimine ſequendas, ſed eas demum, quae ſint cum honeſtate conjunctae: Turpe lucrum damnum potius esſe quam lucrum, & ſimilia Haec autem omnes bene educati, aut jam ſciunt, aut ſtatim verbo uno admoniti, ἔχουσιν ἢ λαμβάνουσι. Talibus igitur opus eſt.

Μὴ

hominibus natura insit quiddam divinum, ut iidem philosophi docent, quemadmodum, qui numine ali afflati sunt, praeclara multa dicunt, quae ipsimet non telligunt: ita vulgus hominum, propter illam, quam xi, divinae naturae communionem, saepenumero q quaedam oracula, ita verissimas quasdam sententias dit, quae non ita, ut sensum est ab iis, qui eas u pant, sed ita ut vere dicuntur, accipi debent. N quod eas & frequenter in ore habent, & tanquam v & indubitatas accipiunt, id efficit illa, qua omnes nentur, divinitatis similitudo: quod autem detorquent in alium quendam sensum, libidini suae accommodat eo fit, quod pravis opinionibus, & corrupta vive consuetudine ipsorum depravata natura est. Quan eo quod recte dicunt, sequendi sunt: quod recte alio flectere, & aliter interpretari cupiunt, repudia Ut enim oracula furiosi fundunt, sapientes interpre tur: sic ejusmodi sententias etiam stultissimi jactant: a sapientibus earum petenda interpretatio est. Cum tur vulgus Graecorum dicit, πάντας τὲς εὖ ζῶντας εὐδαίμονας, felices esse, & in eo consentit: quod da accipio, & Deum etiam in ejusmodi hominibus loquen admiror. At cum iidem postea dicunt, se hoc non ita cipere, ut eos dicant bene vivere, qui honeste ac li biliter vivunt: nego me, quomodo ipsi accipiant, rare. Non enim Deus est amplius, qui loquitur cupiditas, sed nequitia, sed libido.

τὸ δ' εὖ ζῆν] De nomine summi boni, & de q nominis explicatione, ac, ut Graeci loquuntur, γὰ πολλῶν ὁμολογεῖται nulla controversia est: nunc in q minum judicia discrepent, audiamus.

Περὶ δὲ τῆς ἀληθείας.] De re vero ipsa, inquit, id felicitate, quaenam ipsa sit, controversantur: n peritae multitudinis, & eruditorum ac sapientum num similis de ea oratio est. Aliqui enim fe collocant in aliquo eorum, quae evidentia, & nota sunt: ut in voluptate, divitiis, honore: que aliud illam esse ajunt: saepe etiam unus modo hoc, modo illud. morbo enim labora tem: inopia pressus, divitias: ii autem, qui sunt ignorantiae, eos admirantur, qui magn cunt, quodque ipsi assequi non queant.

'Ηδονή] Hanc summum bonum esse dixe

Μὴ λανθανέτω] Ad summam hoc dicit Aristoteles, omnem, quae de re aliqua instituitur, disputationem, duobus modis dirigi posse. aut enim a principiis, id est, a caussis exorsi, perquirimus cognitionem eorum, quae ex ipsis fiunt: aut contrarium ordinem tenemus, & quae sunt effecta sumentes, ad caussas, ex quibus illa effecta sunt, reperiendas mentis aciem intendimus.

Εὖ γὰρ καὶ Πλάτων] Quod modo dixit, Platonis testimonio atque auctoritate confirmat. nam eum quoque merito solitum esse in disputationem adducere, & in quaestione ponere, a principiisne, an ad principia esset via: velut in stadio, ab athlothetis ad metam, an contra. Porro illius Platonicae quaestionis haec sententia erat: in rebus investigandis utrum potius esset, a caussis ad eventa, an ex eventis ad caussas progredi. quod ille nunquam quaesisset, nisi utrovis modo disputationem posse institui judicasset. Pulchre autem expressit Aristoteles magistri sui consuetudinem verbis ἠπόρει καὶ ἐζήτει. Ille enim affirmandi & asseverandi arrogantiam fugiens, ita omnia proponebat, quasi dubitans, &, quid veri simillimum esset, inquirens. Sed & illa similitudo de stadio Platonem olet, qui exemplis & collationibus rerum notis & sumptis de medio illustrare disputationes suas solebat. Puto autem, hanc dubitationem in iis, qui ad nos pervenere, Platonis libris non extare. ac fieri potest, ut eam Aristoteles e sermonibus, non e scriptis illius hauserit, & certe multa Platonis ἄγραφα δόγματα, ab ipsius auditoribus studiose conservata esse, testatur Galenus.

Ἀπὸ τῶν ἀθλοθετῶν] Ita vocabantur ludorum praefecti in ludis gymnicis, ut in scenicis ἀγωνοθέται. Sedebant autem in ipso ingressu stadii.

Ἀρκτέον] Explicat nunc eam dubitationem, quam proposuerat, ac primum hoc ponit: In rebus aut exquirendis, aut tractandis & explicandis, ab iis, quae perspicua, & ad intelligendum facilia sunt, ordiendum esse. Talia autem duobus modis dicuntur. alia enim nobis clariora sunt, alia simpliciter, & suapte natura. Fortassis igitur nobis quidem ab iis, quae nobis clara & perspicua sunt, exordiendum est. Multis autem locis haec ita distinguit Aristoteles; ut primo posteriorum analyt. primo Physicorum, quarto τῶν μετὰ τὰ φυσ. & saepe alias. Puto autem peccare eos, qui γνώριμα vertunt nota, &

γνω-

γνωριμώτερα notiora. τὰ γὰρ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων οἷον ἐδώδιμος, πότιμος, ἁλώσιμος, καὶ τὰ ὅμοια, οὐκ ἐνεργείας, μᾶλλον δὲ ἐπιτηδειότητός τινος σημαντικά ἐστι. nihilque probibet ſuapte natura γνωριμώτατα esſe, quae nemini nota ſunt. nam qui ita accipiunt illud τῇ φύσει, ut dicant ea notiora esſe naturae, ineptiunt. Itaque interpretes Graeci γνωριμώτερα exponunt σαφέστερα, καὶ ἃ ῥᾷον ἄν τις καταλάβοι. Intelligendum eſt igitur, quae causſa eſt, ut unaquaeque res ſit id quod eſt, eandem causſam esſe, ut illa res cognoſci posſit. Non enim cognoſcitur, niſi id quod eſt, ea ratione, qua eſt. Quare, cum, quae ex causſis effecta ſunt, hoc ipſum quod ſunt, quodque cognoſci posſunt, accipiant a causſis: necesſe eſt causſas ipſas, ut priores, ita etiam clariores esſe. Nam ut docetur in analyticis, quod causſam praebet alii, ut tale ſit, id ipſum magis eſt tale; atque hoc eſt, quod tam multis locis Ariſtoteles docet, natura priora esſe, & clariora principia iis, quae ex principiis exiſtunt. ſimplicia concretis ac compoſitis, causſas eventis Sed ut diurnum tempus, quod natura maxime accommodatum eſt ad videndum, noctuis, & quibusdam aliis avibus tale non eſt: quae in ſole caligantes, veſperi melius vident: ita causſae & principia cum ſint natura γνωριμώτατα, nobis tamen plerumque talia non ſunt, quorum mentis acies ita eſt affecta ad ea, quae ſimpliciter & abſolute, & ſuapte natura, vel maxime clara ſunt, ut oculus noctuae ad lumen ſolis. Quocirca tunc ab iis, quae per ſe minus clara, & perſpicua ſunt, ſed clariora, & priora nobis, ad ea, quae natura clariora, & priora, id eſt, ab eventis ad causſas, a compoſitis ad ſimplicia progredimur: & ordinem non rerum naturae, ſed imbecillitati noſtrae conſentaneum, ac convenientem tenemus. ſic cum lunae rotunditas efficiat eas varietates, quae in ipſius illuſtratione cernuntur: prius tamen in hominum mentibus fuit earum varietatum notatio & animadverſio, quam globoſam esſe lunam cognoſceretur. cumque cetera corpora ob id disſolubilia ſint, quod conſtent ex illis quatuor primis: non eſt tamen dubium, quin homines non e ſimplicibus ad concreta, ſed ex his ad illa cognoſcenda pervenerint. Interdum autem contingit, ut, quae natura clariora ſunt, eadem talia ſint etiam nobis, ut in mathematicis. nam definitiones, & communes ſententiae, & hypo-

the-

theses, quae initio earum traduntur, cum per se ac natura γνωριμώτεραι sunt, quam ea, quae consequuntur ex eis, tum facilius etiam apprehenduntur. Summa igitur ejus, quod hic ab Aristotele docetur, haec est: In cujuslibet rei tractatione ordiendum esse a clarioribus. sed quoniam alia dicuntur clariora simpliciter, alia nobis: distinctius explicat sententiam suam, dicens, incipiendum esse nobis ab iis, quae nobis sunt clariora. quare ubi eadem erunt natura clariora, & nobis, ab iis principium ducendum erit: quemadmodum mathematici faciunt. Sin alia natura, & per se clariora sint, alia nobis, ab iis, quae nobis clariora sunt, ad ea quae per se, & natura talia, proficisci oportebit.

Διὸ δεῖ] Hoc est illud, cujus colligendi gratia omnia illa περὶ τῶν γνωρίμων antecesserunt. Cum enim oportet ei, qui alicujus artis idoneus auditor futurus est, clara esse ea, quae principio illius traduntur, illud quoque consequitur, ut oporteat, eum, qui commode auditurus est de rebus honestis & justis, &, uno verbo, civilibus, bonis moribus institutum esse. Nam in hac disciplina, rem ita se habere, ut, exempli gratia, amandam esse mediocritatem, fugienda extrema, haec, inquam, & similia pro principiis ponuntur: neque, cur ita sit, caussae ullae subtiliores exquiruntur, ac ne necesse est quidem. Jam is, qui bene educatus est, haec & talia, aut jam cognita habet, aut sine ulla difficultate alio monente percipiet, iisque libens assentietur. Quodsi quis est, qui neutrum horum praestare possit, hosce audiat Hesiodi versus: *Ille quidem longe optimus est, qui ipse omnia novit. Sed bonus est etiam is, paret qui recta monenti. At qui nec per se novit, nec si quem alium audit, Mentem adhibet, nullo is numero est, nullo ordine habendus.* Apud Hesiodum tamen post primum eorum versuum hic statim legitur, φρασσάμενος τά κ' ἔπειτα, καὶ ἐς τέλος ᾖσιν ἀμείνω. Sed ego eum in calamo exaratis Aristotelis libris non reperi: neque vetus interpres agnoscit: Eustratius, qui ceteros explicatione sua persequitur, hunc non attingit. Clemens quoque lib. 3. paedagogi cap. 8. cum hos versus citet, hunc praetermittit. & Aristides λόγῳ πρὸς Πλάτωνα περὶ ῥητορικῆς, & Plutarchus. Quo fit, ut eum Hesiodi esse non putem.

Διὸ

Διὸ δεῖ] Hanc ipsam sententiam ad finem libri decimi repetit, & copiosius tractat.

Τοῖς ἤθεσιν] Magnam enim vim habet consuetudo ad assensionem, & ad facilem eorum, quae traduntur, perceptionem, ut est in primo minore τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Καὶ δικαίων] Sic supra, τὰ δὲ καλὰ καὶ τὰ δίκαια. Hoc autem addit, quoniam justa quodammodo sunt, quaecumque ex quacunque virtute fiunt, ut suo loco docebitur.

Ἀρχὴ γὰρ] Quidam libri veteres, ἀρκεῖ: quod tamen mihi quidem non probatur.

Ἢ ἔχει, ἢ λάβοι ἄν] Principia enim alia auditor domo affert, alia a docente accipit.

Οὗτος μὲν πανάριστος] Hanc sententiam, ut notum est, expressit Minutius apud Livium lib. 32. *Saepe*, inquit, *ego audivi, milites, eum primum esse* &c Et Cicero in Cluentiana: *Sapientissimum esse dicunt eum* &c. & Aemon apud Sophoclem in Antigone: Γνώμη γὰρ εἴ τις &c. Zenonem autem philosophum ajunt hos versus ita efferre solitum: Οὗτος μὲν πανάριστος, ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται. Ἐσθλὸς δ' αὖ κἀκεῖνος, ὃς αὐτὸς πάντα νοήσῃ. At contra Aristippus, alieno consilio indigere, miserius esse dicebat, quam mendicare. Herodotus autem utrumque aequa in laude ponit, cujus illud est: ἴσον ἐστὶ βασιλεῦ κέκριται φρονέειν τε εὖ, καὶ τὸ λέγοντι χρηστὰ ἐθέλειν πείθεσθαι. nisi forte non ad praestantiam, sed ad actionem respicit. Homericus autem Nestor a rege utrumque exigit: Ἀλλὰ ἄναξ, αὐτός τ' εὖ μήδεο, πείθεό τ' ἄλλῳ.

c. v. Ἡμεῖς δὲ] Sermone illo de principiis abductus paulisper a re proposita, nunc ad institutum redit, ac de ipsa summi boni natura disserere ingreditur. Inprimis autem percenset falsas aliquot de eo opiniones, easque refellit: tum ratione ac via progreditur ad pervestigandam veram illius definitionem, quam denique repertam constituit ac confirmat.

Ἡμεῖς δὲ] Nostra autem, inquit, unde digressa est, eo se referat oratio

Τὸ γὰρ ἀγαθὸν] Summum, inquit, bonum & felicitatem videntur vulgares quidem, & abjectissimi quique in voluptate constituere: ii autem, qui politiores sunt, quique se ad tractandam remp conferunt, honorem sibi pro-

proponere tanquam finem videntur. Quodsi quis roget quo argumento percipi possit, eam esse illorum de felicitate sententiam, huic satisfacit Aristoteles, cum ait, ἐκ τῶν βίων. Significat enim, id facile colligi posse ex ipsorum ratione vivendi. Nam ut quisque hunc aut illum finem sibi proponit, ita vitam suam hoc aut illo modo instituit. Fallitur autem hoc loco S. Thomas, qui exponit ἐκ τῶν βίων, *aliquid eorum, quae pertinent ad vitam*.

Οὐκ ἀλόγως] Referendu emst ad verbum ἐοίκασιν, non ad verbum ὑπολαμβάνειν.

Οἱ μὲν πολλοὶ] ὁ πολὺς ὄχλος.

Καὶ φορτικώτατοι] Vix ulla vox est in his libris, in qua reddenda minus inter se convenerint interpretes. Vetus hoc loco interpretatus est *gravissimi*. Itaque S. Thomae caussam dedit errandi, & longissime ab Aristotelis sententia recedendi. Accepit enim *gravissimos*, vel propter auctoritatem scientiae & doctrinae, vel propter vitae honestatem. Aretinus, *onerosissimi*. in quo est quidem aliqua vocis similitudo. φόρτος enim aut φορτίον *onus* dicitur: sed ad id quod significatur nomine τῶν φορτικῶν, nihil alienius cogitari potuit. Neque Argyropylo melius successit, quam ceteris. Vertit enim, *importunissimi*, minime sane opportune eo vocabulo usus. Perionius Argyropyli errorem secutus est. Lambinus *odiosissimos*, & *insolentissimos* vertit, & congessit multos locos Aristotelis, in quibus putavit φορτικὸν valere idem, quod *odiosum* ac *minime ferendum*: sed eum quoque opinione sua vehementer falsum esse, spero hodierno die omnes qui me attente audierint, cognituros. Ego enim, cum tantam esse in hac voce explicanda eruditorum hominum discrepantiam viderem, coepi in evolvendis optimae notae scriptoribus Graecis, ubicunque eam repererам, annotare, & ad eam, memoriae caussa, signum aliquod apponere, sperans fore, ut e plurimorum locorum collatione mihi tandem vis illius innotesceret. Notavi locos mille, & eo amplius, quibus conferendis illud mihi assecutus videor, ut de vi ac potestate hujus vocabuli satis commode disserere possim.

Φορτίον, ut dixi, *onus* est. inde φορτηγοὶ, *qui victum sibi vehendis oneribus quaerunt*, qui *vellaturam*, ut Varro lo-

quitur, faciunt. Quod quoniam abjectissimum est hominum genus, factum, ut φορτικοὶ dicantur *homines abjecti, viles, sordidi*: & τέχναι φορτικαὶ, *artes sordidae*, atque *illiberales*, quaeque non nisi a vilissimis hominibus factitantur. Inde tralata est ea vox ad alia multa vitia, quibus plerumque ejusmodi homines laborarent. quod etiam factum est in voce βάναυσος, quae mihi valde affinis videtur ei, de qua nunc agimus. Βάναυσοι enim primo dicti sunt, *qui ad fornacem, aut ad caminum artes suas exercerent, homines favillae & fuliginis pleni.* Deinde accommodata est ea vox ad omnes sordidas artes. quas qui faciunt, quoniam inepti esse solent, neque ullam habere rationem aut rerum, aut hominum, aut loci, aut temporis, ideo Aristoteles quarto horum librorum βαναυσίαν & ἀπειροκαλίαν idem vitium vocat, & eos qui magnos sumptus faciunt, in res contemnendas, & ex eo se magnam quandam gloriam colligere arbitrantur, βαναύσους nominat. quomodo etiam Aelianus libro secundo ποικιλ. ἱστορ. vocat δεῖπνα πολυτελῆ καὶ φορτικὰ, qualia solent apparari ab iis, quos Aristoteles vocat φορτικοὺς & βαναύσους. quem Aeliani locum Lambinus pessime interpretatus est. Itaque in illis omnibus locis Aristotelis, in quibus ipse vertit φορτικὸν *odiosum, minime tolerabile, minimeque ferendum*, vertere debuerat, *ridiculum*, aut *sordidum*, aut, ut eum Adrianus Turnebus, vir praestantissimus, admonuerat, *ineptum*.

Διὸ καὶ τὸν βίον] Quidam veteres libri τῶν βίων: quod melius videtur.

Τρεῖς γάρ εἰσι] Multa quidem sunt vivendi genera: sed tria, ut videtur, maxime insignia: unum vulgarium, qui ad voluptatem referunt omnia, & ventri ac libidini servientes, nullam aliam cogitationem suscipiunt. Alterum elegantium hominum ac politiorum, qui capessunt remp. & in rebus agendis versantur. Tertium eorum, qui sublimiori ingenio praediti, totos se conferunt ad contemplationem cognitionemque rerum, aliisque omnibus curis posthabitis, in ea una occupantur. In Ethicis quoque ad Eudemum idem traditur: nimirum τρεῖς εἶναι τοὺς βίους τῶν ἐν ἐξουσίᾳ ὄντων, τὸν φιλόσοφον, τὸν πολιτικὸν, καὶ τὸν ἀπολαυστικόν.

Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ] Reprehendit judicium vulgarium; affirmatque, eos omnino serviles videri, qui quidem pe-

cudum vitam ceteris potiorem esse ducant, eamque sibi deligant, quam sequantur.

Ἀνδραποδώδεις] Sive quod cupiditatibus pareant, sive quod nihil unquam magnum atque excelsum cogitent. In Eudemeis quoque ait, neminem hoc vitae genus sequi, μὴ παντελῶς ὄντα ἀνδράποδον, καὶ ἐπὶ τῷ ταύτην ποιούμενον τὴν αἵρεσιν ἐθέλειν ἂν διενέγκασθαι ζῆν μᾶλλον θηρίον ἢ ἄνθρωπον.

Βοσκημάτων βίον] Nam eae voluptates, quae gustatu percipiuntur, quaeque tactu, de quibus cum praecipue loqui hoc loco intelligendum est, communes sunt homini cum bestiis.

Τυγχάνει δὲ] Eos qui opibus affluunt, quique in imperio constituti sunt, vulgus felices ac beatos putat. Quam igitur vitam ab iis coli videt, eam omnium optimam, atque optabilissimam censet. Quocirca cum potentium magna pars iisdem, quibus Sardanapalus olim, cupiditatibus serviat, videntur vulgares ratione aliqua moveri, ut in earum expletione finem bonorum esse statuant. Hinc autem intelligi potest, locupletes & potestate praediti homines quantum studium conferre ad bene laudabiliterque vivendum debeant. Cum enim secus faciunt, non tantum corrumpunt ipsi se, verum etiam alios exemplo suo in eandem perniciem trahunt.

Σαρδαναπάλῳ] Hic Assyriorum, non ut Eustratius ait, Persarum, rex fuit, non modo tempore, sed vita etiam moribusque postremus. Multa de eo Athenaeus lib. duodecimo, Diodorus lib. secundo, & alii. Epitaphium illius varie traditur, a quibusdam hoc modo: *Sardanapalus Anacyndaraxis F. Anchialen & Tarsum extruxit uno die: nunc mortuus est.* Ab aliis: *Ego rex fui: & quoad vixi, bibi, comedi, rei Venereae operam dedi: cum scirem & brevem esse hominum vitam, & multis mutationibus obnoxiam; & fructum bonorum, quae ego reliquissem, ad alios perventurum. Quare hoc facere nullum diem intermisi.* Ab aliis: *Sardanapalus Anacyndaraxis F. Anchialen, & Tarsum extruxit uno die. Ede, bibe, lude: alia enim omnia tanti sunt.* Imposita autem erat sepulcro ipsius statua, quae digitorum crepitum edere videretur. Choerilus illud interpretatus est his versibus, qui sunt apud Athenaeum lib. 12. Εὖ εἰδὼς, ὅτι &c. Cicero 2. Tuscul. *Ex quo*, inquit, *Sardanapali opulentissimi Syriae regis error agnoscitur, qui incidi jussi*

in busto: Haec habeo, quae edi, &c. *Quid aliud, inquit Aristoteles, in bovis, non in regis sepulcro inscriberes? Haec habere se mortuum dicit, quae ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur.* Idem est in secundo de finibus Κράτης· Ταῦτ' ἔχω, ὅσ' ἔφαγον, καὶ ἐφύβρισα, καὶ μετ' Μουσῶν σεμν' ἐδάην· τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια τῦφος ἔμαρψε.

Οἱ δὲ χαρίεντες] Vulgarium una ratio est. Omnes enim nullo discrimine voluptatem sequuntur: politiorum duplex. Partim enim ad remp. accedunt, iique honorem sibi proponere videntur, & ad eum omnia referre: partim se totos cognitioni contemplationique dedunt: de quibus alius constitutus est ad dicendum locus.

Οἱ δὲ] Pendet ex illo, οἱ μὲν πολλοὶ καὶ φορτικώτατοι, & repetendum ἀπὸ κοινοῦ, ἐοίκασιν ὑπολαμβάνειν.

Σχεδὸν] Hoc addit: quoniam sunt & qui sibi virtutem ipsam atque honestatem proponant, etiamsi nullus eam sit honos consecuturus

Φαίνεται δ'] Duobus argumentis ostendit, honorem non esse summum bonum. Eorum unum a repugnantibus ducitur, hoc modo: Summum bonum proprium quiddam esse ejus cui contigit, arbitramur: Atque ita proprium, ut difficulter ab eo avelli queat. At honor non est quicquam proprium ejus, qui eo afficitur: imo potius testimonium quoddam alienae de praestanti ipsius virtute opinionis. Itaque facile eripi potest. non enim situs est in potestate ejus, cui defertur; sed aliorum. Quo fit, ut interdum tribuatur indignis, dignissimis denegetur. ut cum praetore creato Vatinio, Cato repulsam tulit Nam vir bonus praestare se honore dignum potest: ut alii quoque ita judicent, non potest Constat igitur, honorem levius quiddam esse, & minus altis, ut ita dicam radicibus nixum, quam id. quod quaerimus.

Ἐπιπολαιότερον] Mirum quid secutus sit Argyropylus, cum hunc locum ita verteret, *videtur autem ab eo distare, quod quaerimus:* nisi forte pro ἐπιπολαιότερον legit, ἐπὶ πορρωτέρω, aut aliquid tale: quod tamen sine dubio vitiosum esset

Μαντευόμεθα] Hoc verbo utitur, quoniam nondum ex iis, quae disputata sunt, constat, quaenam summi boni natura sit

Ἔτι δ'] Alterum hoc argumentum est, quo demonstratur, honorem in rebus bonis principem locum non obti-

nere. non enim plane, & omnino suapte vi expetitur; imo vero optimus & gravissimus quisque (nam levium quidem, & ventosorum hominum alia ratio est) non aliam fere ob caussam honoris studio ducitur, quam ut plane perspiciat, id quod maxime cupit, se virtute praeditum esse. Talium igitur judicio virtutem honore praestantius quiddam esse constat. Hic autem considerandum, sapientum sententia quantopere a vulgarium opinione dissideat. Quotus enim quisque nostrum est, qui, si aperte, ac sine ulla dissimulatione sensum animi sui velit exprom̄ere, non ita existimet, honoris potius consequendi gratia sequendam esse virtutem, quam honoris studium ad virtutem dirigi oportere? Pone ex altera parte virtutem omni honore spoliatam: ex altera honorem (quanquam verus quidem honos existere, nisi ex virtute non potest) sed tamen aut honorem, aut etiam inanem quandam, & adumbratam honoris imaginem nullo solidae virtutis fundamento subnixam, populari tantum aura, & falsis imperitae multitudinis sermonibus excitatam: quos ex hac parte concursus, quam ex illa solitudinem futuram putas? Ita magna pars mortalium omnem virtutis fructum in honore positum esse arbitratur: neque ea mercede detracta, satis magnam caussam esse ducit, cur asperam illam, & multis obstructam difficultatibus virtutis vitam capessere debeat. Longe aliter, ait hoc loco Aristoteles, ab hominibus eleganti praeditis ingenio fieri: qui honorem ob id unum expetunt, ut virtutis suae conscientia certius, & exploratius frui possint. amant enim eximie virtutem, & ad eam omni studio incumbunt, omniaque sedulo faciunt, ut eam sibi comparent: neque quicquam habent antiquius, quam ut ad eam perveniant. quanquam autem sibi conscii sunt, se nihil consulto praetermittere, quod ad eam acquirendam pertinere videatur: semper tamen diffidunt suo de se ipsis judicio: neque unquam satis pro certo sibi persuadere audent, se illud bonum, quod tantopere optant, consecutos. Sciunt enim pro ingenito omnibus amore sui, facile quemque a se ipso decipi, nullum de se judicare, ut alibi Aristoteles loquitur, [illegible]: ita esse omnes a natura factos, *aliena*, quod ait Comicus, *melius ut videant, & judicent, quam sua*. Saepe igitur ita secum loquuntur: Quid, si nimis ipse mihi placeo, & vana me virtutis meae opinio-

nione ludificor? quid, si multa in me vitiosa, quae me fugiunt, alii vident? quid, si, cum aliquos mihi ad virtutem progressus fecisse videar, alii me longissime ab ea abesse cernunt? Hoc est igitur, cur honorem requirant: non ut virtutis praemium: Ipsa etenim virtus, ut ait poëta, *pretium est sibi:* sed ut eorum, quos integrius & incorruptius judicare arbitrantur, de sua virtute testimonium. Ita enim certius credunt, quod toto pectore cupiunt, se bonos esse: cum ad conscientiam suam alieni quoque testimonii accessit auctoritas.

Ergone, dicet aliquis, de se quemque aliis, quam sibi, verius credere est? at id ne faciamus, sapientissimus poëta Horat. vetat. Notus est enim versiculus ille ad Quintium: *Sed vereor, ne cui de te plus, quam tibi, credas.* Et quidam alius recentiorum (Ausonium fuisse ajunt) virum bonum describens, illud ei vel inprimis tribuit, quod *Judex ipse sui totum se explorat ad unguem. Quid proceres, quid leno procax, quid opinio vulgi, Securus.* Sunt ista: neque tamen ulla inter Aristotelem, & hos poëtas repugnantia est. Nam horum ille vetat contra conscientiam suam adulantium vocibus credere: hic bonum virum, recte factorum conscientia fretum, negat curare, quid sentiant ii, qui virtutem negligunt. Aristoteles autem ait, compositos & modestos homines non audere suo de se judicio confidere: imo praeterea non quidem adulatorum, neque procerum, neque lenonum, neque [vulgi], sed prudentium, & recte judicantium virorum testimonium requirere. Itaque qui versiculum illum Horatianum, & hunc Aristotelis locum perinde acceperunt, ac si uterque de eodem hominum genere loqueretur, ut mollissime dicam, ἀνθρώπινόν τι ἔπαθον.

Sed si virtus propter honorem non expetitur, neque honos praecipuum virtutis praemium est, qui fit, ut generosissimus quisque tanto teneatur honoris studio: & ut, quicunque ad virtutem cohortantur, non aliud fere iis, quos incitare volunt, quam honorem gloriamque proponant? Certe ille Graecorum fortissimus etiam longitudinem vitae honori ac celebritati nominis postposuisse memoratur: & sapientissimi viri filium dea sapientissima ideo fortem esse jubet, ut etiam a posteris commendetur; cum ait: Ἄλκιμος ἔσσ', ἵνα τίς σε καὶ ὀψιγόνων εὖ εἴπῃ. Prodicus quoque ille Xenophonteus Herculem a virtute

hoc potisſimum argumento allici facit. Quid jam ejus generis alia colligam? obvia enim ſunt omnibus philoſophorum poëtarumve ſcripta tractantibus. Ac de illa quidem, quae omnibus praeclaris ingeniis inſita eſt, honoris aviditate, antea diximus: veramque illius cauſſam ex Ariſtotele patefecimus. Quod autem in adoleſcentibus ad colendam virtutem incitandis honorem, quaſi praemium, proponi videmus: intelligendum eſt, eos, qui id faciunt, ſimile quiddam facere, atque in puerulis prima elementa diſcentibus prudentes magiſtri ſolent. Nam quia puerulorum aetas infirmior eſt, quam ut adhuc perſpicere posſit utilitates litterarum: iccirco cruſtulis quibusdam, & ſigillis, & aliis ejus generis munuſculis invitanda eſt, ut laborem capere in eis diſcendis velit. Simili modo adoleſcentum animos, quia pervidere, quam ſit ipſa per ſe virtus amplexanda, nondum queunt, adducere oportet invitamentis, atque illecebris gloriae, ut ejus ſe ſtudio dedant. Sed ut pueri guſtata ſemel litterarum dulcedine, cognitaque praeſtantia, non jam amplius ludicris illis praemiolis commoventur: ipſas per ſe litteras amant: ita qui ſemel mentis oculis virtutis dignitatem penitus perſpexerunt, non jam amplius honoris blandimentis, ut eam usque ad extremum perſequantur, indigent: ipſam per ſe amant neque honorem requirunt, niſi ut, quemadmodum diximus, alieno quoque teſtimonio intelligant, ſe tales esſe, quales maxime exoptant

Ζητοῦσι γοῦν] Hoc ſigno oſtendit, verum esſe quod modo dixerat, honorem ab elegantibus viris, tanquam virtutis teſtimonium expeti: non enim a quibuslibet coli cupiunt, ſed a prudentibus, & quibus ipſi bene noti ſint; ut major in eorum teſtimonio ſit fides: neque quolibet nomine, ſed ob virtutem. Hector apud Naevium: *Gaudeo pater laudari me abs te laudato viro.*

Κρείττων] Quidam libri veteres, κρεῖττον: idque mihi quodammodo concinnius videtur.

Τάχα δὲ] Fortasſis enim, inquit, exiſtimet aliquis, non honorem, ut modo diximus, ſed virtutem ipſam finem esſe civili vitae propoſitum. Hanc autem ſententiam tuetur ipſemet lib. 1. ad Eudemum.

Φαίνεται δὲ] Ut ut ſit, id eſt, ſive civili vitae propoſitus ſit honos, ſive virtus (non enim hoc nunc agimus) illud quidem certe conſtat, virtutem esſe quiddam minus per-

fe-

&c. tum, quam ut ei deferendus sit bonorum principatus. Omnium autem falsarum opinionum de summo bono, nulla est, quae aut tam prope accedat ad verum. aut tantum speciem, tantamque dignitatem habeat, quantam illorum, qui felicitatem in virtute collocant. Nulla enim de re splendidius ac magnificentius, quam de virtutis excellentia, disputari potest. Itaque defensores habuit non Stoicos modo pugnacissimos homines, & in disputando propemodum invictos, verum etiam multis locis Socratem ipsum & Platonem. Neque quicquam facilius est, quam argumenta quamlibet multa reperire, quibus probabiliter colligatur, virtutem esse summum bonum. Primum igitur, cum contraria de contrariis probabiliter dicantur, & omnes vitiosi eo ipso, quod vitiosi sunt, infelices sint, videntur etiam omnes virtute praediti hoc ipso esse felices. Propositio ipsius Aristotelis est primo topicorum. Assumptionem & consensus bonorum omnium confirmat, & Aristoteles ipse multis admodum locis, & Plutarchus cum alibi, tum in libello, εἰ αὐτάρκης ἡ κακία πρὸς τὴν κακοδαιμονίαν. Deinde id summum est hominis bonum, quod hominem maxime perficit. Talis autem est virtus. Est igitur summum hominis bonum. Tertiò, Si virtus non est summum bonum, oportebit aliquid esse virtute melius. nihil autem melius virtute. Igitur, &c. Evagarer in hac parte longius, nisi haberem hodie multa admodum in unius horae curriculum concludere. Tantum igitur admonebo, ut, qui hac de re multa in utramque partem disputata cognoscere cupiunt, legant Ciceronis tertium & quartum de finibus, quintum Tusculanarum, Senecae libros, cum praecipue, qui est de vita beata, & Alexandri Aphrodisiensis commentariolum, ὅτι ἐστὶν αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν. Nos autem ex Aristotelis sententia tantum quidem tribuimus virtuti, ut neque, qui eam habeat, etiam si ceteris omnibus careat, miserum, neque a quo illa absit, etiamsi aliis omnibus affluat, felicem esse posse fateamur: neque tamen illud quoque damus, eam esse summum hominis bonum, aut in quo ea sit, nihil ei deesse posse ad bene beateque vivendum. Atque hoc ita se habere, eademque opera, quomodo tum ea, quae modo attulimus argumenta, tum ejusmodi alia dissolvenda sint, e sequentibus liquido intelligetur.

Ἀτελεστέρα] Si *virtus*, ut est apud Ciceronem quarto de finibus, *est rationis perfectio*, & ut Aristoteles ipse postea dicturus est, eum in quo est, perficit, quomodo potest ἀτελεστέρα dici? Duplex est perfectio, ut docetur in libris de animo: prima & secunda. Primam perfectionem vocamus aut habitum, aut potestatem quandam otiosam, & nullo fungentem munere, qualis est ars in eo, qui illam non exercet, aut oculorum auriumve sensus in dormiente. Secunda est primae illius exercitatio: ut cum artifex aliquid agit ex arte, ut cum aliquid videmus re ipsa, vel audimus. Virtus ex primo genere est. primas autem perfectiones nihil prohibet imperfectas dici, si eum secundis conferantur.

Δοκεῖ γὰρ] Videtur enim, inquit, evenire posse, ut & dormiat is, qui virtute praeditus est, & in tota vita nihil agat: ac praeterea multis versetur in malis, fortunaque utatur maxime adversa: eum autem, qui ita vivat, nemo unquam felicem dixerit, nisi qui admirabilem aliquam sententiam defendere ac tueri velit.

Δοκεῖ γὰρ] Dubitationem habet, quid sit, quod Aristoteles ait, evenire posse, ut qui virtute praeditus est, totam vitam dormiat. Hoc enim nemini evenire potest, neque in quo sit virtus, neque a quo absit. At hoc quidem facile explicari potest, si sciamus, docendi caussa, licere interdum ponere ac fingere quaedam, quae, etsi nunquam sunt, eis tamen positis, nulla consequitur absurditas. Λέγω δὲ ἐνδέχεσθαι, ait Aristoteles in prioribus, καὶ τὸ ἐνδεχόμενον, οὗ μὴ ὄντος ἀναγκαίου, τεθέντος δὲ ὑπάρχειν, οὐδὲν ἔσται διὰ τοῦτο, ἀδύνατον. Dormire igitur hominem toto vitae tempore, est τῶν ἀδυνάτων, si naturam ipsius consideres, quae animal est Neque enim semper vigilare, neque semper dormire ullum animal potest: ut docetur in libello de somno & vigilia. At, virtutis quidem caussa, est τῶν ἐνδεχομένων. Nam etiam si ponas aliquem, qui virtutem adeptus sit, statim obdormiscere, & dormire totum reliquum vitae tempus: somnus ille non impediet, quo minus virtutem retineat. Neque enim pugnant inter se haec, dormire & virtute praeditum esse. Neque vir bonus cum dormitum it, ut veste, ita se virtute exuit. Ut igitur illas aliquot horas, quas dormit, virtutem retinet, ita retineret etiam si totam vitam dormiret. Exempli caussa, si virtutem consecutus,

ftatim opprimeretur lethargo, ita ut fomni & vitae idem finis esfet, illo tamen morbo virtutem ei ademptam non diceremus. Et fi fomnus virtutem tolleret, quoties expergifcuntur viri boni, toties eis nova exercitatione ad virtutem comparandam opus foret. Ita ergo argumentatur Ariftoteles Ejusmodi bonum, quod etiam ab eo qui femper dormiat, retineri poteft, non eft fummum bonum Tale autem eft virtus. Non eft igitur virtus fummum bonum. Epimenides, qui totos XLVII. annos dormiisfe dicitur, fi quo tempore fopitus eft, virtutem habuisfet, retinuisfet eam dormiens: neque tamen felix fuisfet. Aliud igitur eft virtus, & aliud felicitas.

Καὶ ἀπρακτεῖν], Fieri poteft, ut ei qui virtute praeditus eft, nulla unquam fe offerat exercendae virtutis occafio. Talem autem, id eft, τὸν ἀπρακτοῦντα διὰ βίου, nemo felicem dixerit.

Καὶ ἀτυχεῖν τὰ μέγιστα] Ita ut nihil ei profpere fuccedat eorum quae agit.

Τὸν δ' οὕτω ζῶντα] Θέσις quid fit, difces e primo topicorum. Inde apud Ciceronem θέσιν.

Καὶ περὶ τούτων ἅλις] Ἐγκυκλίων libros duos hoc titulo fcripferat, quibus ἐγκύκλια quaedam & pervulgata difciplinarum, & philofophiae praecepta complexus erat.

Τρίτος δ' ἐστὶν ὁ θεωρητικός] Libro decimo.

Ὁ δὲ χρηματιστὴς βίαιός τις ἐστι] Dubitare aliquis poterat, cur tres tantum vitas pofuisfet, neque addidisfet quartam, eorum, qui pecuniae tantum & opibus cogendis ac congerendis ftudent: quales fane multos videmus. Huic dubitationi duobus modis occurrit: primo, quod illi vix vivere videantur: fed fit eorum quodammodo ἄβιος βίος. ἄβιος enim lego, ubi vulgo eft βίαιος. deinde quod fatis per fe conftet, divitias non esfe fummum bonum: cum fint e genere bonorum utilium, quaeque tantum propter aliud expetuntur.

Διὸ μᾶλλον] Argumentum a majori.

Πρὸς αὐτὰ] Adverfus ea ut in loco topicorum, quem declaravi in libris variarum lectionum.

c. VI. Τὸ δὲ καθόλου] Cum multa funt in philofophia, quae difficiles, atque arduos habent explicatus, tum quaeftio de ideis tam multis eft, tamque variis disfentientium inter fe eruditisfimorum hominum agitata contentioni-

bus, ut si quis hodie in eam arbitrum se ac disceptato idoneum profiteri audeat, vix ullo pacto apud cordat & harum rerum intelligentes homines impudentiae, potius temeritatis notam effugere posse videatur. A quoniam semper quam longissime abesse studui, & n conscius mediocritatis meae sedulo cavi, ne quid unqu pro certo atque explorato traderem, quod ipsi mihi n satis perceptum ac cognitum esset, servabo eam, cu me nunquam adhuc poenituit, consuetudinem, cum aperte ac dilucide, quantum in me erit, exposue quam Platonis, quam Aristotelis fuisse sententiam putc quid mihi verisimillimum videatur, ita proponam, ut suum cuique & mihi meum, si quid postea probabi occurrerit, judicium liberum ac solutum relinquam. fortasse ratio aliis placeat: mihi quidem certe nunqu non incredibiliter arrisit illa in disputando veterum mo stia, qui, cum abundarent doctrinae copia, vix tan unquam de rebus, in quibus aliqua inesset obscurit asseveranter & affirmate pronunciabant. Corrupit h ut pleraque alia sequens aetas, eruditionemque coe ex confidentia pendere, eoque paulatim perducta res ut homines adolescentes reperias, qui quadriennio quinquennio in philosophiae studiis utcunque consue to, quovis facilius adduci possint, quam ut se ulla re dubitare fateantur. Me vero & timidum natura xit, & experientia atque usus rerum timidiorem eti reddidit: cum saepenumero mihi usu venerit, ut quar me rerum scientiam habere animo conceptam ac comp hensam existimabam, earum me postea ipsarum anim verterim magna in ignoratione versari. Itaque fio in c tardior ad affirmandum: neque ullum fere majorem studiorum laboribus fructum capio, quam quod mi quotidie mihi blandior, &, si nihil aliud, saltem e d bus ignorantiae malis altero liberor, cum, quae nesc consequor ea nescire me ut sciam. Non enim aut t turpe, aut tam incommodum est, nescire aliquid, qu si, quod nescias, id te scire opineris. Sed haec fort sis alieniora sunt. Nunc illuc, quo institui, venia eaque, ut potero, explicare ingrediar, quae de idea ni adversus Platonem Aristoteles disputavit. Exorc autem a nobili & admodum celebrata doctissimorum minum sermonibus quaestione, sitne inter Platonem

Aristotelem verborum tantum, an rerum & sententiarum discrepantia, & num ea, quae tam multis locis adversus Platonem disputantur, ad ipsam Platonis sententiam reprehendendam pertineant, an potius adversus eos, qui ex male accep̄tis Platonis verbis falsam aliquam sententiam elicerent, dirigantur.

Simplicius quidem, cui ex Aristotelicis interpretibus non facile quenquam aut ingenii acumine, aut doctrinae magnitudine anteposueris, convenire de rebus ipsis inter Platonem & Aristotelem arbitratur: idque cum aliis locis, tum in tertium de caelo testatur, his verbis: ὃ δὲ πολλάκις εἴωθα, καὶ νῦν εἰπεῖν ἄξιον, ὅτι οὐ πραγματική τις διαφωνία τῶν φιλοσόφων ἐστὶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦ λόγου τὸ δυνάμενον φαύλως νοεῖσθαι πολλάκις ἀπαντῶν ὁ Ἀριστοτέλης φειδόμενος τῶν ἐπιπολαίως νοούντων τὸν Πλάτωνα, ἀντιλέγειν φαίνεται πρὸς αὐτόν. id est, *Quod autem crebris usurpare sermonibus soleo, id nunc quoque dicere operae pretium est, inter philosophos* (Platonem autem & Aristotelem dicit) *nullam quidem esse de rebus ipsis discrepantiam, sed Aristoteles saepenumero dum occurrit ei sententiae, quam quis ex male accepta Platonis oratione elicere posset, eorum nominibus parcens, qui Platonis verba modo, non sententias intelligunt, ipsi Platoni adversari ac contra eum dicere videtur.* Sic & in secundum Physic. ait, Aristotelem non disputare adversus ideas, sed adversus vulgares opiniones de ideis, πρὸς τὰς δημώδεις περὶ τῶν ἰδεῶν ἐννοίας. In eadem sententia & Ammonius fuit, & Boëthius, qui etiam in librum περὶ ἑρμηνείας, se de Platonis & Aristotelis concordia scripturum esse profitetur. Et patrum nostrorum memoria duo admirabili eruditione praediti viri, Bessario Cardinalis Nicenus, & Joannes Picus Mirandulanus, id ipsum multis & exquisitis rationibus confirmare studuerunt.

Ego tamen nullo modo adduci possum, ut credam, Aristotelem, cum Platonis sententias probaret, verba tantum illius reprehendisse. moveor autem his argumentis Primum, quoniam hoc ab Aristotelis gravitate maxime alienum foret. Quid enim est tam leve, tam nugatorium, tam Sophisticum, tam philosopho indignum, quam cum de rebus gravibus disputes, cujus sententiam probes, ejus verba captare ac cavillari? Sophistarum hoc

esse

esse ait Aristoteles ipse in Topicis, ejus, quicum disputant, verba non ita, ut ab eo sensum est, accipere, sed in aliam aliquam sententiam detorquere, in qua reprehendenda diserti ac copiosi esse possint. Praeterea, si Aristoteles non adversus Platonem, sed adversus eos, quos Platonis verba parum intellecta in errorem aut induxerant, aut inducere poterant, disputasset, videtur hoc, si non ubique, at certe alicubi, aperte ac disertis verbis expressurus fuisse: idque duabus de caussis. Primum, ut effugeret illam invidiam, in quam se incursurum apud multos Platonis amatores facile prospicere poterat. Ita enim videtur gratus in magistrum fuisse, & persolvisse ei praeclara δίδακτρα, si dicta ipsius interpretando veram ejus sententiam aperuisset. Nunc videtur multis, ut Herculem est in fabulis necem attulisse Lino, quo magistro in musicis usus fuerat, sic Aristoteles a quo philosophiam didicerat, hoc ei praemium reddidisse, ut omnes prope illius sententias jugulare ac confodere voluerit. Deinde, quod ipsemet incideret in eandem illam culpam, quam in alio reprehenderet. Posset enim non immerito aliquis dicere: Quid in Platone reprehendit Aristoteles? dicendi genus. Quid ita? quia tale est, ut multis objicere errorem queat. At ipsemet eodem vitio implicatus tenetur: si cum a Platone non dissentiat, ita tamen loquitur, ut vehementissime ab eo dissentire videatur. Quis autem est, cui ista ad reprehendendum via non pateat? aut quis unquam ita proprie atque exquisite locutus est, ut illius oratio nemini prorsus errorem afferre posset? Quam multa sunt in ipsius Aristotelis scriptis, quae, si quis nuda tantum verba consideret, absurdissimas sententias contineant? ut cum in secundo poster. analyt. in extremo ait, sensum esse τοῦ καθόλου, aut cum in sexto Ethicorum, sensum esse mentem, aut cum, qui in categoriis species & genera substantias esse dixisset, idem sexto τῶν μετὰ τὰ φυσ. docet, nihil commune posse esse substantiam, aut cum in topicis Deum animal esse dicit, aut cum in quinto de generatione animalium, animae plena esse omnia. Quid plura persequar? quamlibet enim multa nullo negotio colligi possunt. Ergo si hoc tantum in Platone reprehendit Aristoteles, quod ex verbis ipsius male intellectis falsa quaedam & absurda colligi possint, suo se ipsemet gladio jugulaverit. Eadem

enim reprehensio in ipsum retorqueri potest. Illud quoque non injuria quaesierit aliquis, cur tanto studio Platonicorum princeps, Plotinus, Proculus, Simplicius, ipse Aristotelis argumentis respondere, & adversus ea Platonis sententiam defendere soleant, si ea nihil ad Platonem pertineant. Nam si contra eos tantum argumentatur Aristoteles, qui Platonem male intelligunt, quid caussae est, cur tu, qui Platonicus es, argumenta illius dissolvas? Quasi imperitorum defensionem suscipias, & illorum caussa labores. Postremo, si Aristoteles ipse clamat, se Platonem ipsum petere, & ab eo dissentire, & interdum excusat se, ut hoc loco, interdum indicat caussas, quae Platonem in errorem impulerunt: quid est, quod quisquam velit ingeniosus esse in conciliandis iis, quorum unus se ab altero dissentire profitetur?

Sed sunt quidam, quibus nefas videtur, duos, quorum de doctrina magna sit opinio, dissentire inter se; itaque omnia conantur, ut eos etiam invitos in concordiam redigant, qualem fuisse dicunt in medendi arte quendam, cui ex re *conciliatori* nomen inditum est, quod efficere voluit, ut inter Galenum & Avicennam perpetuo conveniret. Memini, cum puer in studia juris civilis incumberem, idem factitare solitos magistros meos, qui veteres jurisconsultos, etiam in iis, in quibus constabat alium aliter sensisse, aut constitutiones Imperatorum cum responsis prudentum, etiam eas, quibus jus antiquum correctum erat, quoquo modo tamen conciliare nitebantur. Quod idem puto evenisse iis, qui contenderunt, Aristotelem de rebus ipsis idem sensisse, quod Platonem, cum tamen, ut ante dixi, ex ipsius verbis luce meridiana (*) clarius perspici possit, multis in rebus cum a Platonis judicio discrepare. Nisi forte cum in politicis ita disputat adversus utramque Platonis remp. ut prope nihil probet eorum, quae Plato dixerat, verba tantum aucupari, ac non ipsas sententias convellere & labefactare videatur. Quid, in libris de anima, cum de oculorum sensu disputat, & videre nos non emittendo, sed accipiendo docet, numquid voculam aliquam Platonis cavillari, an sententiam ipsam reprehendere videtur? Quid, in libris de caelo, cum disputaturus, fuerit ne mundus ex omni aeternitate, an aliquando

(*) Veteres in hac formula *meridiana* omittunt.

do esse coeperit, ita se diligenter excusat, aitque, in dis putatione, qua veritas inquiritur, neque amori, nequ odio locum esse debere, num quis est, qui putet illum tam accurata excusatione usurum fui se, si adversus eos qui male Platonem ipsum intelligerent, ac non adversu Platonem disserere voluisset? Nam in tertio quidem eo rundem librorum aperte loquitur, & Platonem ait nimi quodam amore Geometriae multa peccasse: neque minu confidenter loquitur libro primo de sapientia, ubi ait, Platonem ipsum male intellexisse ea, quae dicebantur Socrate, & putasse ab eo constitui ideas quasdam separatas a rebus singulis, ac per se cohaerentes cum tamen ille nihil tale diceret Nolo hoc loco jactan me, in iis omnibus, quae se offerunt, persequendis. Sa tis est enim mihi, si doceam, in ea re, quae nunc agi tur, hoc est, in ideis, ita dissensisse eum a magistro, u non ignis magis aquae contrarius sit, quam Platonis sen tentiae Aristotelis contraria sententia est Non enim hi tantum adversus eas disputat, sed multo vehementius i libris de sapientia, in Physicis, in libris de ortu & inte ritu, ac denique ubicunque datur occasio, etiamque quc dam loco ait omnia, quae a Platonicis de ideis disputan tur κενῶς καὶ λογικῶς λέγεσθαι, & alio loco esse κενολογεῖν καὶ ποιητικὰς μεταφοράς. & in secundo posteriorum Analyt. τὰ εἴδη, inquit, χαιρέτω. τερετίσματα γάρ εἰσιν & in dialog ἀμφήριστα κέκραγε, ait Proculus, μὴ δυνάμενος τῷ δόγματι τῷ συμπαθεῖν, κἄν τις αὐτὸν οἴηται διὰ φιλονεικίαν ἀντιλέγειν. Itaqu vere Cicero primo Acad. *Aristoteles*, inquit, *prima species, quas paulo ante dixi, labefactavit: quas mirif ce Plato erat amplexatus, ut in iis quiddam divinum es diceret.*

Satis probatum puto, in disputatione de ideis, Aristo telem neque verba Platonis reprehendere, cum senten tiam probet, neque adversus eos, qui male Platonen intelligerent, sed adversus Platonem ipsum disputar atque ab eo quam maxime dissentire. Neque tame hoc ita accipi velim, ut quisquam ex oratione mea s spicetur, nunquam Aristotelem adversus Platonis verl disputare. facit enim hoc quoque nonnunquam, ut libris de anima, cum ostendit, animam non posse es circulum. Etenim quod senserat Plato, cum anima circulum esse diceret, id Aristoteli quoque ipsi non ii

probatur. sed exagitat loquendi genus, quod non satis proprium, neque philosophicae disputationi conveniens videbatur. at haec aliis relinquenda sunt. Nunc exponam quid Plato ideae nomine intellexerit.

Duo sunt ex sententia Platonis in Timaeo genera rerum: unum earum, quae sensu percipiuntur: alterum earum, quae mente & intelligentia. Prius illud ait *esse nunquam, semper fieri:* posterius *nunquam fieri, semper esse.* Etenim esse ea demum, quae semper sunt, quae immutabilia sunt, quae nunquam neque oriuntur, neque occidunt: fieri autem, non esse ea, quae assidue mutantur, quae & orta sunt, & interitui obnoxia. Jam vero omnia, quae sub sensum cadunt, & orta & interitura sunt: eademque perpetuo labuntur ac fluunt, neque diutius permanent uno & eodem statu. Itaque veteres philosophi, Protagoras, Heraclitus, Empedocles, cum ad haec tantum respicerent, omnia fieri, nihil esse dicebant: ut est apud Platonem in Theaeteto. & refertur in Cratylo dictum Heracliti, ὅτι πάντα ῥεῖ καὶ οὐδὲν μένει. καὶ ὅτι δὶς εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης. At species & genera, quibus singulae res continentur, & uno verbo τὰ καθόλου, & fuerunt ex omni aeternitate, neque unquam esse desinent, neque ulli mutationi obnoxia sunt, sed semper eodem modo se habent. Non enim homo aut animal, aut nascitur, aut interit, sed hic homo, atque hoc animal: neque semper verum fuit eritve, Socratem esse animal ratione praeditum: at idem de homine ex omni aeternitate verum fuit, semperque erit. Neque semper verum est, Aristidis justitiam esse virtutem: non enim semper est Aristides: at semper verum, justitiam esse virtutem. Hoc intuens Plato statuit, τὰ καθόλου sola proprie esse, atque iccirco esse πρώτας οὐσίας καὶ μάλιστα οὐσίας: cetera autem esse tantum κατὰ μέθεξίν τινα τῶν καθόλου. Haec autem universa vocabat εἴδη aut ἰδέας, id est, species aut formas rerum, & αὐτοέκαστα, ut αὐτοάνθρωπον ideam hominis: αὐτόϊππον ideam equi. Stoici eadem postea vocarunt οὔτινα, ut οὔτινα ἄνθρωπον, non hunc aut illum hominem, sed hominem in genere. & ex eo vocarunt sophismatum genus quoddam, οὔτινας, quale hoc est, εἴ τίς ἐστιν ἐν Ἀθήναις, οὐκ ἔστιν ἐν Σπάρτῃ. ἄνθρωπος δέ ἐστιν ἐν Ἀθήναις, οὐκ ἔστιν ἄρα ἄνθρωπος ἐν Σπάρτῃ. quorum vitium in eo positum esse dicebant, quod ὡς τοῦ τινὸς αὐτὸς τῶν οὔτινα

ὄντα progrederetur argumentatio. Neque tantum ſubſtantiarum ideas faciebat Plato, verum etiam, ut nunc loquimur, accidentium: ut αὐτοδίκαιον, αὐτόκαλον, αὐθόμοιον, αὐτανόμοιον, & talia, de quibus eſt in Parmenide. Neque naturalium modo rerum, ſed & earum, quae artificio conſtant, ut τραπεζότητα & κυαθότητα: de quibus a Diogene aliquando irriſus, eum viciſſim amariſſimo dicto pupugit, ut narrat Laërtius. Addebat, ſine ideis neque ſcientiam, neque memoriam conſtare poſſe: nam earum utramque eſſe rerum ſtabilium ac permanentium. Tale autem nihil eſſe praeter ideas. Atque hic ſi ſubſtitiſſet Plato, ferri aliquo modo poterat, omniaque illius dicta veram aliquam & commodam interpretationem recipere videbantur. Nam & verum eſt, res ſingulas, quae quidem ſub orbem lunae ſubjectae ſunt, infinitis mutationibus agitari, ideoque per ſe ſub ſcientiam non cadere: univerſa autem & communia aeterna eſſe, & ſemper eodem modo ſe habentia. Demonſtratio enim & definitio ſunt aeternorum & immutabilium; ut docetur in poſterioribus analyticis. Ferri etiam, dummodo recte intelligeretur, poterat, ſpecies & genera ſubſtantias eſſe. Quicquid enim λέγεται ἐν τῷ τί ἐστι, ſubſtantiam quodammodo ſignificare dicitur. Sed & vere dicitur, ex iis quae ſunt καθόλου, & memoriam effici & ſcientiam. abſtrahit enim animus noſter ab iis, quae ſub ſenſum cadunt, communia quaedam, eaque recondit, atque iis utitur. At quod plerumque uſu venire hominibus ſolet, ut inventa ſua nimis ament, eaque plus juſto exornare atque amplificare ſtudeant, id Platoni quoque contigit: qui dum ideas quaſi filiolas quaſdam ſuas, & proprium ingenii ſui fetum, quantum plurimum poteſt, omnibus commendare conatur, multa protulit, quae Ariſtoteles, qui veritatis amantiſſimus, a figmentis autem & ab allegoriis in tractanda philoſophia alieniſſimus erat, ferre non potuit. Docuit enim, eas ſubſtantias eſſe ab iis omnibus, quae ſub ſenſum caderent, non intelligentia tantum, ſed re ipſa ſeparatas, ad quas omnium generationum principia referenda eſſent, in quas tanquam in exemplaria intuens Deus, cetera omnia procuderet. Animos etiam noſtros antequam demitterentur in corpora, familiariter, ut ita dicam, verſatos eſſe cum ideis, & ex earum intuitu omnium rerum cognitione viguiſſe: poſt cum in

per-

batum corporis domicilium commigrasfent, oblitos e eorum, quae antea sciverant, reminisci tamen eorum os facilius, alios majori negotio, prout cuique major t minor cum corpore conjunctio esset. Neque dire hic quicquam nos, sed reminisci: & eos qui docevideretur, tantum revocare ac redigere in memoriam quae nobis antequam nasceremur, cognitissima erant. as speciosas & plausibiles fabulas Aristoteles repudidas putavit; in eisque aperte professus est sibi cum latone convenire non posse Denique cum tribus mos dicatur [illegible], duos posteriores modos admittit Aristoteles: priam fictum ac commenticium esse censet. At haec forasse nimium multa sunt. Non enim hoc loco disutationem instituit adversus omnes ideas, sed tantum dversus idean boni, de qua nobis deinceps disputandum rit, si modo hoc docendi munus mihi licebit persequi: uod futurum necne sit, addubito. Quia enim Philosohi, ac praecipue morales, pecuniam contemnere dicuntur, udio, clarissimos & praestantissimos viros, quibus a prinipe mandatum est, ut praemia professoribus pro sua uique dignitate constituant, velle periculum facere, ecuid ego Philosophus sim, an esse me simulem. Itaque onstituerunt mihi annuam laborum meorum mercedem erexiguam, ut, si forte ego id aegre tulero, ex eo convincant, me pecuniam non contemnere, ideoque Philoophum non esse. Ego autem quanquam non sum ex ilis Philosophis, qui pecuniam valde contemnunt, decrevi tamen hac in re philosophice agere, & pecuniam contemnere. Contemnam ergo, nisi ipsi consilium mutaverint, & eam quae denegatur, & eam, quae offertur: t, si alterutrum necesse fit, gratuitum otium gratuito abori anteponam.

Τὸ δὲ καθόλου] Universum autem bonum considerare, inquit, praestiterit, ac quomodo dicatur, dubitando inquirere.

Πῶς λέγεται] Non dicit, τίνα φύσιν ἔχει, aut τί αὐτό ἐστι, sed, πῶς λέγεται. sentit enim, ideas dici tantum, non esse.

Καίπερ προσάντους] Quanquam, inquit, nobis ardua haec & molesta disputatio futura est.

Διὰ τὸ φίλους ἄνδρας] Propterea quod amici nobis sunt, qui ideas induxerunt. Significat autem Platonem & illos,

los, qui ab eo erant. Unde conſtare poteſt, hos libros non eſſe Nicomachi, qui natus eſt poſt mortuum Platonem. Peccant autem, qui hoc loco intelligunt Socratem & Platonem. Socrates enim non conſtituebat ideas ſeparatas: ſed male Plato, quae ab eo dicebantur, intellexit, ut docetur primo τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Τὰ εἴδη] Hinc conſtat, εἴδη & ἰδέας idem eſſe. & ſane apud Platonem non diſtinguuntur. apud alios tamen Platonicos εἶδος vocatur, quod in multis ineſt: ἰδέα vero aeternum illud exemplar. de quo diſcrimine multa leguntur apud Senecam.

Δόξειε δ' ἂν] Sed fortasſe, inquit, ſatius eſſe, omninoque oportere videatur, conſervandae veritatis cauſſa, etiam propria placita evertere: cum praeſertim philoſophi ſimus. Eſt autem gravisſima commendatio veritatis, de qua ita ſcribit Plato ipſe quinto de legibus: ἀλήθεια δὴ πάντων μὲν ἀγαθῶν θεοῖς ἡγεῖται, πάντων δὲ ἀνθρώποις. & lib. 6. de rep. τὸ φιλόσοφον ἀληθείας ἐραστὴν εἶναί φησι.

Ἀμφοῖν γὰρ] Nam cum amici utrique ſint, ſanctum eſt pluris facere veritatem. οὐ γὰρ πρό γε τῆς ἀληθείας τιμητέος ἀνήρ, ait Plato lib. 10. de rep. Pythagoras, Perſae, Atticus.

Οἱ δὲ κομίσαντες] Argumentatur adverſus Platonem ex iis, quae apud Platonicos pro confesſis & exploratis habebantur.

c. VII. Πάλιν δ' ἐπανέλθωμεν] Ut ad depellendas tenebras lumen, ita doctrina ad diſcutiendam & fugandam ex animis ignorantiae caliginem adhibetur. Sed ignorantiae duo genera ſunt: ſimplex unum, alterum compoſitum atque conjunctum. Simplicem ignorantiam voco, quam ſola ſcientiae ac cognitionis privatio conſtituit: compoſitam vero eam, qua qui laborat, non tantum caret cognitione ejus, quod verum eſt, verum etiam falſam quandam de ea re, quae neſcitur, animo concepit opinionem, eamque errore ductus amplexatur ut veram. Ut igitur morborum varietatem varia, & multiplex curandi ratio conſecuta eſt, ita e duobus illis ignorantiae generibus, totidem docendi genera exſtiterunt. Nam cum iis de rebus disſerere ingredimur, quae ita ignotae ſunt, ut de iis nihil traditum ſit, quod falſa veri ſpecie imponere hominibus, & in eorum animis inſidere potuerit, tum nihil impedit, quo minus ab ipſa ſtatim veri explicatione ordiamur. at cum e

ctanda sunt; de quibus falsas quasdam opiniones mul- aut tradiderunt, aut ab aliis traditas imbiberunt, imi- i prudentes & industrios agricolas convenit; qui ter- : semina non prius mandant, quam inutilibus, & fru- m incrementa impedituris herbis eam diligenter purga- rint. Harum rationum modo hanc, modo illam, pro- res proposita postulare videbatur, summo judicio Ari- teles diversis in libris tenuit Quoties enim nihil erat, ad impediret, quasique moram objiceret, ut in analy- is, ut in topicis, a rebus ipsis exorsus est. at ubi pe- ulum erat, ne, ut, plena jam vasa, ita occupati aliis inionibus animi, infusam sibi veritatem respuerent; refutandas sibi eas prius, quam ad veritatem tradendam ederet, judicavit. Id adeo cum ex aliis ipsius li- s, tum ex iis, qui nunc nobis sunt in manibus, ani- dverti facile potest. Quod enim de summo hominis no varias maximeque inter se pugnantes proditas esse hiones intelligeret, non prius, quid in hac re sibi ve- n videretur, aperiendum ratus est, quam illas, non nes quidem (fuisset id & infinitum, & minime neces- ium) sed eas saltem, quae aut probabilitate aliqua, : magni alicujus, & illustris viri auctoritate ac judicio ebantur, breviter refutaret. Hactenus igitur id prae- it: deinceps suam ipse sententiam de summi boni na- a explicabit.

Πάλιν δ' ἐπανέλθωμεν] Breviter quasi summam conficit um omnium, quae hactenus disputata sunt, idque tum reficiendam lectoris memoriam, tum ut manifesto con- t, omnia in hac disputatione alia ex aliis apta & con- ra esse.

Εἰ δ' πλείω, ταῦτα] Hunc locum S. Thomas corrupto is exemplari pessime accepit, & in alienissimam sen- ntiam detorsit: qua in re tamen, ne quis sua laude udetur, superatus est a Perionio, neque si contentio ; quis ineptissime possit hunc locum interpretari, exi- re posse quenquam puto, qui eam palmam Perionio eripiat.

Ἐπεὶ δὲ πλείω] Antequam accedat ad investigandam feli- atis definitionem, ne cui dubium sit, eam esse sum- m hominis bonum, ostendit, duo quaedam, quae ho- nes de summo bono sentire atque usurpare consueve- t, in nullum aliud, quam in felicitatem convenire.

Sunt autem ea τὸ πλειότατον καὶ τὸ αὔταρκες. *Quando autem*, inquit, *plures fines esse constat, nosque eorum quosdam aliorum caussa expetimus: constat, non omnes fines esse perfectos.* Sed haec oratio neque eandem suavitatem, neque eandem vim habere in Latino sermone potest, quam in Graeco habet: propter similitudinem & affinitatem duarum vocum Graecarum, τέλος & τέλειον, quam Latini non assequuntur. Cum enim τὸ τέλειον ὄνομα modice inflexum sit ἀπὸ τοῦ τέλους: constat, ἕκαστον πρᾶγμα ταύτῃ τέλειον λέγεσθαι, ᾗ τέλους λόγον ἔχει. Jam ea, quae ad aliud referuntur, quatenus talia sunt, οὐ δέχονται τὸν τοῦ τέλους λόγον. Sunt igitur, ut poëtae dicunt quosdam ἀγάμους γάμους, & quasdam νύμφας ἀνύμφους, παρθένους τ' ἀπαρθένους, ita τινὰ ἀτελῆ τέλη: quasi tu Latine dicas, *fines qui fines non sint*. cujusmodi sunt divitiae, tibiae, omninoque instrumenta. ex eo genere esse summum bonum non potest.

Οἷον πλοῦτον] Non enim expetuntur divitiae, nisi propter usum, unde & dicta sunt χρήματα: recteque Flaccus: *Quo mihi fortunas, si non conceditur uti?*

Αὐλούς] Non temere conjunxisse videtur haec duo, divitias & tibias. sed respexit, ut opinor, ad sermonem quendam Socratis, qui dicere solebat, ut tibias non esse χρήματα, nisi illis, qui eis uti scirent, ita ne opes quidem. is sermo perscriptus est a Xenophonte principio Oeconomici, & expressus ab Horatio Satyra 3. lib. 2.

Τελειότερον δὲ λέγομεν] Tria genera facit eorum, quae expetuntur. Quaedam enim expetimus tantum propter aliud: ut medicamenta, ut labores. quaedam & suapte vi, & propter aliud: ut honorem, voluptatem, integritatem sensuum. quaedam tantum propter se, ut felicitatem. quae ob id dicitur ἁπλῶς τέλειον, seu, quod idem est, τελειότατον τέλος. Videtur autem in hac bonorum contentione ac comparatione, non satis inter Platonem & Aristotelem convenire, ut pridem notavi cap 18 lib. 4. Variarum lectionum Sed tamen re vera nihil inter eos, hac quidem in re, dissensionis est: ut docui, cum Platonis libros de rep interpretarer.

Καὶ νοῦν] Hoc nomine prudentiam hic quidem intelligit.

Φαίνεται δὲ καὶ ἐκ τῆς αὐταρκείας] Idem etiam, inquit, videtur effici ac colligi, si pro argumento adhibeas τὴν αὐτάρκειαν. ita enim concludetur argumentatio. Summum bonum cum perfectum sit, tale esse debet, ut, qui ade-

xus sit, nihil amplius desideret. ejusmodi autem sola est felicitas. Est igitur felicitas summum bonum.

αὐτάρκης
τ Δ μηδὲν παρὰ τὴν εὐδαιμονίαν.
τέλειον μόνη εὐδαιμονία
μ.

Τὸ τέλειον] Quod bonum omni ex parte perfectum est, idem tale etiam videtur, ut ipsum per se satis sit, neque quicquam praeterea desideret. profecto enim si quid amplius requiritur, jam perfectum non erit. atque hoc confirmat ipse lib. I. magnorum moralium his verbis: τέλειον δέ ἐστιν, ὃ παραγινομένου, μηδενὸς ἔτι προσδεόμεθα. ἀτελὲς δὲ, ὃ παραγενομένου προσδεόμεθά τινος. id est: Perfectum autem est, quod adepti, nullius praeterea rei indigemus: imperfectum vero, quod adepti, aliquid praeterea requirimus.

Τὸ δ' αὔταρκες λέγομεν] Ponit duas explicationes αὐτάρκους: unam nominis, alteram rei. ac primum ait, vocare se αὔταρκες id, quod satis sit homini, non agenti vitam in solitudine: neque enim ea vita hominis naturae consentanea est: sed quantum sufficiat, & ad sustentandos parentes, quorum ipsi pars sumus, & liberos, qui sunt pars nostri, & uxorem, quae ita conjuncta est cum viro, ut quodammodo idem sit, omninoque amicos civesque nostros: quandoquidem homo natura factus est ad civilem societatem.

Ἐπειδὴ φύσει πολιτικὸν ἄνθρωπος] Hac de re multa copiose, & erudite disputantur lib. I. polit.

Τούτων δὲ ληπτέος ὅρος τις] Horum autem finis aliquis statuendus est. Nam si quis hoc pertinere velit etiam ad avos, & nepotes, & amicorum amicos, nunquam modus ullus futurus est. tandemque prolabetur in opinionem M. Crassi, qui negabat quenquam satis divitem esse habendum, nisi qui de suo exercitum alere posset. Et hac de re alio loco pluribus agendum erit, nempe in politicis.

Τὸ δ' αὔταρκες τίθεμεν] Haec est altera illa, quam dixi, explicatio τοῦ αὐτάρκους, quae rem ipsam magis attingit. Ait igitur αὔταρκες esse id bonum, quod etiam separatum a ceteris, vitam facit optabilem, nulliusque rei indigentem. tale autem quiddam putamus esse felicitatem.

Ἔτι δὲ πάντων] Felicitas omnium bonorum maxime ex-

petenda est, & cum quocunque alio conferatur, aut etiam cum quibuscunque, & quamlibet multis aliis, semper optabilior erit eis omnibus. ut si firmissima valetudo, formae dignitas, maximae opes, summi honores, amicorum copia cum felicitate conferantur, facile eis omnibus una felicitas praeponderabit. at si ipsamet numeretur in iis, cum quibus confertur, dubium non est, quin vel cum minimo bono conjuncta, optabilior sit, quam sola. exempli caussa, si cui detur optio, malitne se & felicem esse, & formosissimum, an aeque felicem, sed non aeque formosum, nemo est, qui non utrumque, quam alterum, malit. Neque tamen ea res quicquam de perfectione felicitatis detrahit. Nam quaecunque solida, & alicujus momenti bona sunt, iis quicunque felix est, instructus est: leviora, & quibus carere sine ullo incommodo ac molestia potest, ut, si deferantur, accipiet, ita, si absint, non requiret.

Ἀλλ' ἴσως] Quicunque rei alicujus naturam sua disputatione patefaciendam illustrandamque suscepit, primum quidem summa ope niti debet, ut vera dicat, sed non ita etiam existimare, defunctum esse se, cum id praestiterit, neque quicquam a se praeterea postulari. Non enim satis est vere dicere: plane etiam & dilucide explicateque dicendum est, omnesque rei propositae partes ita evolvendae atque enucleandae, ut, quoad ejus fieri potest, nullus scrupulus, nulla dubitatio, nulla haesitatio in auditoris animo relinquatur. Itaque Plato in Timaeo cum de ortu rerum breviter strictimque disputasset, satis se fecisse suscepto muneri non putavit, nisi eadem de re copiosius statim, & enodatius dissereret. εἴρηται μὲν οὖν, inquit, τἀληθές, δεῖ δὲ ἐναργέστερον εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ. Sic Aristoteles principio sexti horum librorum, cum antea docuisset, eam mediocritatem amplectendam, quae rectae rationi consentanea esset, vere quidem hoc a se traditum professus est, sed nondum satis enucleate: ἔστι δὲ, inquit, τὸ μὲν εἰπεῖν οὕτως, ἀληθὲς μὲν, οὐθὲν δὲ σαφές. Itaque toto eo libro rectae illius rationis vim & naturam aperuit. Sic & hoc loco, cum docuerit, non divitias, non voluptatem, non honorem, non virtutem, non ideam, sed felicitatem esse summum hominis bonum, vere quidem hoc a se dictum videri ait, sed tamen latiorem adhuc (*), & apertio-

(*) *Adhuc* cum comparativo Senecae aetas jungebat, non Ciceronis.

iorem ipsius felicitatis explicationem desiderari. Progreditur igitur ad investigandam illius finitionem: ac primum quidem genus inquirit: idque hoc modo. Quorumcunque proprium aliquod opus, aut propria aliqua actio est, eorum bonum, qua quidem ratione tales sunt, opere illo, aut actione illa continetur. Exempli gratia: bonum, quod sibi praecipue proponit tibicen, est cantus: bonum, quod sibi praecipue proponit statuarius, statua: idemque in ceteris artificibus dici potest. Nempe igitur si quod opus reperiri possit, ita proprium hominis, qua homo est, ut tibicinis cantus, aut statuarii statua, in eo summum hominis bonum collocari, ac constitui oportebit.

Πότερον ἐν τέκτονος] Duae hoc loco quaestiones tractandae sunt, sit necne sit, & quod tandem sit hominis, ea ratione, qua homo est, proprium opus, ac munus. Esse igitur aliquod duobus argumentis probat. Primum, quod absurdum, minimeque probabile esset, cum hominis ea ratione, qua faber aut sutor est, constet esse munus aliquod proprium, ejusdem nullum esse munus ea ratione, qua est homo. Deinde cum unaquaeque pars hominis condita sit a natura ad aliquem usum, ut oculus ad videndum, manus ad contrectandum, pes ad sustinendum corpus, & ad incedendum: non est verisimile, totum hominem ab eadem nullum ad munus, sed ad otium, & ad torporem, & ad ignaviam conditum esse. Hoc autem, quod hic perstringit Aristoteles, nullam esse partem corporis humani frustra a natura procreatam, sed esse omnium maximarum minimarum usum aliquem, copiose, & eloquenter explicatur a Platone in Timaeo, a Xenophonte lib. 1. ἀπομνημ. ab Aristotele ipso in libris de partibus animalium, a Galeno in libris de usu partium, a Cicerone lib. 2. de natura Deorum, & a Lactantio in libello, quem inscripsit de opificio Dei.

Τί οὖν δὴ τοῦτ' ἂν εἴη ποτέ] Forma omnium actionum principium est. Quare cum quaeramus, quaenam sit actio hominis propria, necessario ad formam, id est, ad animum recurrendum est. Sunt autem animi humani tres praecipuae sive partes, sive facultates. Nihil enim interest hoc quidem loco, utro nomine vocentur. una, qua vivimus, id est, alimur & crescimus: altera, qua

sentimus: tertia, qua rationis participes sumus. Sed illa quidem, qua vivimus, omnino ab hac disputatione removenda est: communis est enim homini cum stirpibus. at nos aliquid, quod hominis proprium sit, quaerimus. Atque hinc facile intelligi potest, neque in formae pulchritudine, neque in prospera valetudine, neque in robore, ac viribus consistere hominis felicitatem. Haec enim & ejus generis omnia ex ea parte animi pendent, qua praeditae sunt arbores. Jam autem proxime sequitur ea, qua fit, ut sentiamus: Sed ei quoque nihil in his rebus est loci. Nam & equo & bovi, & omni denique animantium generi a natura tributa est. Plato eam etiam arboribus, ceterisque, quae oriuntur e terra, tributam existimabat. Alimenti enim attractionem esse non posse sine aliquo impetu, id est, ἄνευ ὁρμῆς τινός: neque porro impetum sine sensu ejus, quod utile, quodque inutile esset. Itaque in Timaeo aperte numerat arbores inter animalia, ipsasque affirmat & sentire, & concupiscere, & gaudere appositis ad tuendam naturam suam rebus, dolere contrariis. Idem etiam sensit auctor ejus dialogi qui vulgo numeratur tertius decimus de legibus, alii autem nomine inscribitur Ἐπινομὶς, sive is Plato est, sive philosophus quidam Platonis auditor; cui, quod in ceteris instituti ac professionis nomen est, id ipsi proprium fuit: sive Philippus quidam genere Opuntius: utrumque enim traditum est. Sed is, quicunque tandem fuit, cum divisionem quandam animalium instituisset, in terrenis animalibus quaedam esse ait, quae ambulent, quaedam, quae radicibus fixa, & comprehensa teneantur. Et sane si Thales Milesius magnetem animal esse dicebat, quod in eo inesset vis ferri ad se attrahendi: multo justius arbores, quae succum ad se alendas aptum & accommodatum, radicibus tanquam ore e terra ducunt, eundemque quasi sanguinem in venas, ita in fibras quasdam per totum corpus suum pertinentes distribuunt, convertuntque in naturam suam, animalia esse dicentur. Multo magis id dicet, si quis consideravit, earum alias naturali quodam amore copulatas esse, alias innato, & ingenito odio dissidere. Sequuntur igitur eas quas amant, & ad eas se applicant, ad easque partes in quibus illae depactae sunt, radices agunt: aversantur contra & refugiunt, quas oderunt, aut, si quando id no-

non possint; moriuntur & exarescunt. Pleni exemplorum sunt Theophrastus, Dioscorides, Plinius. Quae si quis intuens, sic quoque tamen omni eas sensu carere contendat, ipse potius sensu carere videatur. Ergo Galenus quoque, maximus, & veritatis amantissimus philosophus, in libello de substantia naturalium facultatum, Platonem consequens, stirpes, ceteraque quae oriuntur e terra, tum animalia esse dicit, tum eis sensum aliquem tribuit. Aliter Aristoteli visum est, qui quamquam interdum eas animalium nomine afficit, ut in libello de somno & vigilia, semper tamen percipiendi modo alimenti, & crescendi potestatem relinquit, concupiscendi ac sentiendi detrahit. Utrum verius sit, illi viderint, qui sibi studio habuerunt, diligentius ac solicitius ea, quae abdidit ac retrulit natura, rimari. nobis in talium virorum dissensione judicium nostrum interponere religio est: satisque nos instituto, ac suscepto muneri facere ducimus, si eorum sententias percenseamus. In quas quoniam ingressus sum, vestraque ipsa singularis attentio, & in me defixi omnium vultus fidem mihi faciunt, harum rerum commemorationem vobis non injucundam esse, provehar longius: admoneboque, cum Plato & Galenus appetendii vim etiam in stirpibus esse statuant, non defuisse, qui eam etiam in animalibus esse pernegarent. Si quidem Chrysippus, & alii quidam Stoicae disciplinae homines, qui id sibi propositum videntur habuisse, ut tanquam merces peregrinas, ita admirabiles, & absurdas opiniones in philosophiam inferrent, affirmare ausi sunt, neque concupiscere animantes rationis expertes, neque irasci. quod stultissimum dogma confutavit Galenus in libris de placitis Hippocratis & Platonis. Fuerunt etiam, qui sive joco, sive serio, eas animantes, quae ratione carere dicuntur, aeque illius participes esse, atque hominem dicerent, legiturque inter Plutarchi opuscula dialogus perelegans περὶ τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι, & eadem de re copiosissime disputat Porphyrius ἐν τοῖς περὶ ἀποχῆς. Sed verum est, quod ait Cicero: *opinionum commenta delet dies: naturae judicia confirmat* Illae sententiae, de quibus modo dixi, vetustate ac longinquitate temporis obsoleverunt, atque evanuerunt. Aristotelicam prope omnes naturali quodam instinctu sequuntur: vivere stirpes, sed non sentire: vivere & sen-

sentire cetera praeter hominem animalia, sed non rati cinari: has tres facultates in solo homine conjunctas c pulatasque reperiri. Ex quibus cum sola ea, in qua ra inest, homini propria sit, constat, proprium ac prae puum hominis bonum in perfecta illius actione posit esse.

. Est autem duplex in hominis animo, τὸ λογικὸν, τὸ φύσι, τὸ δὲ μεθέξει. non enim ea tantum pars, quae ipsa r tiocinatur, ratione uti dicitur, verum etiam altera qu dam, quae talis est, ut rationis imperium accipere, eiq parere possit. ut in corporibus lucida dicuntur non tantum, quae lucem ex se mittunt, ut sol, sed ea etia quae accipiunt, ut vitrum. Atque ex hac animi facul tum divisione duo virtutum, ac totidem felicitatis gene extiterunt. nam quae virtutes propriae sunt superio illius ac divinioris partis, eae in cognitione ac conte platione positae sunt, felicesque sunt, qui totam vit in earum exercitatione consumunt. Sunt autem qu dam aliae virtutes, quae ex eo enascuntur, cum appe tio rationi obtemperat, ejusque a praescripto nunqu discedit. eae actione cernuntur: suntque qui eas ex cent, felices: sed alio quodam genere felicitatis.

Haec quoniam a nobis copiosius alio loco tractabu tur, & hodierna jam disputatio satis excrevit, quae s quuntur, in crastinum differemus.

Εἰ δ' ἐστὶν ἔργον ἀνθρώπου] Quid quaeque res sit, defi tione & intelligitur, & explicatur. Definitio aut gene & differentiis, aut proprietatibus constat. Genus, s quo includenda est felicitas, Aristotele duce pervesti vimus. Primum enim statuimus, quarumcunque reru proprium esset aliquod opus ac munus, eorum bon eo ipso in munere situm esse. Ex quo intelleximu reperiendum esse proprium opus, ac munus hominis qui praecipuum homini propositum bonum reperire m ditaretur. Porro autem, cum ea forma, qua quicq est id quod est, sit fons ac principium omnium acti num, quaerenti propriam hominis actionem ad ipsam h minis formam, sive ἐντελέχειαν, id est, ad animum rec rendum fuit. Sed animi tripartita natura est. Anim vivimus, animo sentimus, animo rationis participes mus. Cum stirpibus vita nobis communis est: cum b luis sensus: proprium bonum hominis ratio: ea cete

animantibus praestamus, ea ad divinam naturam proxime accedimus. Omnes igitur, qui se non ad stirpium, aut ad belluarum sortem ac conditionem abjicere, sed in caelum, quantum in ipsis est, extollere cupiunt, abducere se quam longissime a ventris atque abdominis voluptatibus, omninoque ab iis omnibus, quae homini cum pecudibus communia sunt, debent, & altiora ac sublimiora spectare, & qua parte Deum conditorem suum maxime referunt, in ejus actione aliqua summum bonum sibi positum esse arbitrari. Genus igitur, sub quo continetur felicitas, est usus quidam, & exercitatio ejus partis animi, quae ratione praedita est. Sed ratione tum bene, tum male uti possumus. Itaque longa & copiosa disputatio est apud Ciceronem lib. 3. de natura deorum, rationem bono consilio a diis immortalibus humano generi datam, a plerisque hominum in fraudem malitiamque converti. nam & venefici & sicarii, & falsi testes, & testamentorum subjectores, & adulteri, & impudici ad facinora, & ad flagitia sua rationis ministerio utuntur: neque sine rationis usu tales unquam esse potuissent. Quemadmodum igitur & bonis & malis citharoedis commune est canere: sed hoc interest, quod boni bene canunt, mali male: ita & bonis & improbis viris commune est ratione uti: sed illi ea bene utuntur, hi male. Nos autem bonum aliquem rationis usum quaerimus. Quibus autem rebus & bene & male uti licet, quid tandem est, quo fit, ut eis bene utamur? nihil plane aliud, nisi propria uniuscujusque virtus. Virtute oculi fit, ut bene videamus: virtute auris, ut bene audiamus: virtus denique cujusque id, cujus virtus est, perficit, ipsiusque opus bonum reddit. Ea demum igitur animi exercitatio bona, & perfecta censenda est, quae virtuti consentanea est: atque is denique felix habendus, qui quantum humana natura patitur. perpetuo in ea, quae virtuti consentanea est, animi exercitatione versatur: cujus omnis cogitatio, omnis sermo, omnis actio in virtute consumitur: qui nihil imprudenter, nihil injuste, nihil timide, nihil sordide, nihil intemperanter, nihil indecore facit: sed & sibi & aliis bene consulit, & alieno abstinens, id cuique, quod par est, tribuit, & cum bonis sua omnia liberaliter communicat, neque doloris, aut periculi

metu

metu ab honestate abduci, neque voluptatis illecebris ad turpitudinem adduci potest.

Εἰ δ' ἐστὶν ἔργον ἀνθρώπου] Summa hujus argumentationis eo spectat, ut doceat, felicitatem esse exercitationem animi cum virtute conjunctam. est autem longum hyperbaton, sed tamen sine ulla magna obscuritate.

Ψυχῆς ἐνέργεια] Non puto hoc Latine ullo modo commodius verti posse, quam *exercitationem animi*. non enim semper exercitatio κίνησιν aut μελέτην significat, sed interdum etiam ἐνέργειαν. Cicero de Senectute: *Senibus labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendae videntur* idem: *Aptissima sunt omnino arma senectutis, artes exercitationesque virtutum.* Cicero de finibus hanc felicitatis definitionem Aristotelcam ita expressit: *Aristoteles*, inquit, *virtutis usum cum perfectae vitae prosperitate conjunxit.* Praeclare omnino & apposite. Non enim dubium est, quin Aristoteles quod interdum dicit, ἕξιν καὶ ἐνέργειαν, idem aliis locis dicat, κτῆσιν καὶ χρῆσιν. Sed hoc loco non satis aperte, ut opinor, diceretur usus animi ex virtute.

Τὸ δ' αὐτὸ φαμεν] Idem genere opus est artificis cujuslibet, & praestantis ac praeclari artificis. ut cujuslibet citharoedi est canere: itemque boni citharoedi opus est canere. Sed bonorum artificum opera hoc amplius habent, quod bona sunt. Eodem etiam modo idem opus est hominis cujuslibet, & praestantis ac virtute praediti hominis. Uterque enim ratione utitur: sed viri boni bene ea utuntur, id est, secundum virtutem. Virtus enim est quae perficit, ut id, quod fit, bene etiam fiat.

Ἐνέργειαν καὶ πράξεις] Confirmatur hoc loco id quod alias dixi: felicitatem non esse unam aliquam actionem, sed continuationem quandam actionum.

Ἔστιν δὲ ἔτι κατὰ τὴν] Idem dixerat ante Aristotelem, Hippodamus Thurius in libro περὶ εὐδαιμονίας. ex quo citantur haec: ἁ γὰρ ἀρετὰ τᾶς ἑκάστω φύσιος, &c. Non tantum autem hanc sententiam videtur ab eo sumpsisse Aristoteles: sed alias quoque, ut quod felicitatem proprium opus hominis esse statuit. ita enim idem Hippodamus: ἁ δὲ εὐδαιμονία, καὶ ἀρετὰ τῶ λόγω ἔχοντος, τὰ μὲν ὡς ἔργον, τὰ δὲ ὡς τέχνα τις ἐστι. & non satis esse scire, quid sit virtus, nisi etiam ex virtute vivamus. διόπερ οὐ μόνον μαθεῖν δεῖ τὴν ἀρετὰν, ἀλλὰ καὶ κτήσασθαι καὶ χρήσασθαι αὐτᾷ.

&

& quod ait in politicis civitatem natura esse priorem singulis hominibus. totum enim prius natura esse quam partem. Διὰ τὸ τὰ φύσει πρότερα εἶναι τὸ ὅλον τοῦ μέρους, οὐκ ἐν τὸ μέρος τοῦ ὅλου. Et tamen hunc philosophum Aristoteles nusquam nominat, nisi ubi reprehendit.

Εἰ δ' οὕτω] Haec verba repetit propter hyperbaton.

Εἰ δὲ πλείους αἱ ἀρεταὶ] Non deerant enim, qui e quibusdam sermonibus Socratis unicam putarent esse virtutem de his dicemus libro secundo. hoc autem loquendi genere utitur, quia ex iis quae disputata sunt, nondum constat plures esse virtutes.

Κατὰ τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην] Idem etiam iisdem prope verbis repetit libro decimo. Est autem virtutum earum quidem, quae ad actionem referuntur, optima ac perfectissima, prudentia: earum vero, quae cognitione cernuntur, sapientia. Unde duplex existit felicitas, ut suo loco dicemus.

Ἔτι δὲ ἐν βίῳ τελείῳ] Nemo felicem dixerit, qui diem modo unum, aut alterum, aut mensem, aut annum ex virtute vixerit: deinde autem aut mutatus sit, aut inciderit in gravissimas calamitates, aut sit acerba morte praereptus. Tempore opus est ad felicitatem & parandam & fruendam. Non enim est felicitas ex eo genere rerum, quae simul totae sunt: sed ex iis, quae quadam successione partium constant, qualia sunt ludi, dies, annus. Hoc igitur significat Aristoteles, cum ait ἐν βίῳ. Quod autem addit τελείῳ, videtur idem dicere, quod αὐτάρκει, ut significet vitam, quantum satis est, instructam bonis corporis & externis. Perfectum enim est, quod omnibus partibus suis constat. Illa autem bona, quae dixi, dicebantur a veteribus philosophis partes vitae. Euryphamus Pythagoreus in libro περὶ βίου· βίου δὲ μέρεα τά τε σώματος ἀγαθά, καὶ τὰ τῶν χρημάτων, καὶ τὰ τᾶς δόξας. καὶ τὰ τῶν φίλων. Et tum ipse, tum Hippodamus, duo genera faciunt perfectorum hominum, unum κατὰ φύσιν, alterum κατὰ βίον. Nam eos quidem, qui virtutem colunt, etiamsi externis bonis careant, natura perfectos esse dicunt. κατὰ βίον autem eos tantum, qui & ex virtute vivant, & instructi sint illis, quae modo enumeravi, bonis. atque hos demum felices esse statuunt. Potest etiam accipi per τέλειον βίον longitudo vitae, & ita

ita Aristoteles ipse videtur exponere in magnis ethicis. ita enim loquitur: ἔτι δὲ ἐν τελείῳ ἡ εὐδαιμονία &c. Aliter Stoici, quorum princeps Chrysippus dicebat, ὅτι περὶ τὸν πλείονα χρόνον οὐδὲν μᾶλλον εὐδαιμονεῖν, ἀλλ' ὁμοίως καὶ ἐπίσης τοῖς τὸν ἀμερῆ χρόνον εὐδαιμονίας μετασχοῦσιν. At in hoc ipse sibi pugnabat, ut ostendit Plutarchus Στωϊκῶν ἐναντιώμασι.

Περιγεγράφθω μὲν οὖν τὸ ἀγαθὸν ταύτῃ] Pro eodem alibi dicit, ὑπογεγράφθω.

Ὑποτυπῶσαι] Adumbrare & informare.

Ἀναγράψαι] Penicillum per easdem lineas denuo ducere, omniaque accuratius expolire.

Δόξειε δ' ἂν] Facile est, quae bene descripta sunt, promovere & articulatius distinguere. neque quisquam est mediocri ingenio praeditus, qui non hoc praestare posse videatur.

Παντὸς] τοῦ τυχόντος, etsi aliter accepit S. Thomas.

Καὶ ὁ χρόνος] ὁ γὰρ χρόνος ἄλλοτ' ἄλλα ποικίλλεται, ait Euripides. Unde Simonides interrogatus, quidnam sapientissimum esset, Tempus, respondit. tempore enim acquiritur hominibus sapientia. Paro autem Phythagoreus, qui tum aderat, imo ἀμαθέστατον inquit: tempore enim abeunt omnia in oblivionem. Narrat Simplicius in quartum Physicorum.

Ὅθεν καὶ τῶν τεχνῶν] Nulla enim ars simul inventa & absoluta est: sed omnes a tenuibus profectae principiis, paulatim ad eam, in qua nunc sunt, amplitudinem pervenerunt. Exemplum in medicina, in pictura, in eloquentia poni potest.

Μεμνῆσθαι δὲ] In iis, quae modo disputavimus, nonnulla insunt, quae fortassis aliquis sibi postularet certius explicari. ut quod diximus, ad felicitatem requiri eas opes, quae satis essent ad nos, & ad parentes, & ad liberos, & ad uxorem sustentandam, & ad aliquid amicis ac civibus largiendum. sed tamen ejus rei modum aliquem esse statuendum. quaeri enim potest, qui tandem sit ille modus: & quantum opum requiratur, antequam quis felix haberi queat. Id autem certo definiri non potest. Non enim ut olim in hac urbe quidam erat census equester, quidam senatorius, ita felicium certus quidam census est. Sed haec pro cujusque conditione communi quodam sensu judicari oportet. Idemque dicendum de longitudine vitae.

tae. non enim potest certo constitui aliquod tempus, quod vivere felicem oporteat. Quare revocat in memoriam Aristoteles id quod jam aliquoties dixit, τὸ ἀκριβὲς in unaquaque re pro rei ipsius conditione & natura exigendum. Neque tantum κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην, verum etiam ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον οἰκεῖον τῇ μεθόδῳ, id est, quantum propositae disputationi convenit. Exempli caussa. de animo, ejusque aut partibus aut facultatibus, & dicta sunt a nobis nonnulla, & dicentur in sequentibus. ea quominus accuratissime tractentur, ἡ ὑποκειμένη ὕλη impedimento non est. potest enim de animo accuratissime disputari, ut in libris περὶ ψυχῆς. sed illa tam exquisita tractatio illius non convenit ei, quae hoc tempore a nobis instituta est, disputationi. agimus enim de moribus. at illa ad physicos pertinent. aliter igitur de animo disserit physicus, aliter politicus. ille quam potest ἀκριβέστατα: hic ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον οἰκεῖον τῇ μεθόδῳ Ostendit autem & illustrat hoc Philosophus aptissima comparatione. Angulum rectum considerat geometres: considerat etiam faber. sed ille quam potest accuratissime: est enim contemplator veritatis: hic quatenus ad aedificandum utilis est ejus cognitio. itaque de eo aliter apud Euclidem, aliter apud Vitruvium disputatur. Hoc praeceptum nisi in omni disputatione teneatur, πλείω γίνεται τὰ πάρεργα τῶν ἔργων.

Οὐκ ἀπαιτητέον] Addit aliud praeceptum. non omnium, quae traduntur, caussam requiri oportere (quod etiam prope totidem verbis jurisconsulti dicunt) sed ponenda esse quaedam tanquam certa per se: ut principia.

Τὸ δ' ὅτι] Id est, rem ita se habere, in hac facultate principium est, ut honestatem suapte vi expetendam esse: mediocritatem in omnibus rebus retineri oportere. talia igitur ponenda sunt, neque cur ita sit, subtilius inquirendum est. Dicat aliquis: Quomodo igitur percipiuntur principia, si eorum caussas inquirere non licet? respondet Aristoteles; eorum alia percipi inductione: ut in arithmeticis, omnem numerum esse dimidium ejus, qui conflatur ex iis, inter quos ipse ordine naturali constitutus est: alia sensu, ut in physicis, motum esse: alia consuetudine quadam: ut in ethicis, cupiditates crescere, si obsequare, si adverseris, minui: alia aliis modis: ut simplici mentis apprehensione intelligimus, de quolibet ve-

veram esse affirmationem aut negantiam (*), de nullo autem utramque simul. possunt etiam dialecticis syllogismis scientiarum principia probari: ut in mathematicis definitiones extremitatis, lineae, puncti. Sequitur,

Μετιέναι δὲ πειρατέον ἑκάστας ᾗ πεφύκασι. quod eo praecipue dictum videtur, ut intelligant omnes, qui ad hanc disciplinam accedunt, sibi diligenter videndum esse, ut assuefiant ad amorem honestatis, & ad bene compositeque vivendum. Aliter enim nunquam satis illius principia percipere poterunt, quae, ut dictum est, ἐθισμῷ τινὶ ἐγγίνεται πεφύκασι. Possunt verba ediscere etiam intemperantes & effrenati, eaque ore proferre: in animo quidem certe horum praeceptorum vim nunquam perfecte sentient, nisi bene & honeste educati, atque assuefacti.

Καὶ σπουδαστέον, ὅπως ὁρισθῶσι καλῶς. μεγάλην γὰρ ἔχουσι ῥοπὴν πρὸς τὰ ἑπόμενα] Magnum, inquit, studium in eo ponendum est, ut bene statuantur principia. magnum enim ad omnia sequentia momentum habent.

Δοκεῖ γὰρ πλεῖον ἢ τὸ ἥμισυ] Vetus est proverbium, *principium esse dimidium totius*: quod ita expressit Horatius: *Dimidium facti, qui coepit, habet.* Plato autem & Aristoteles etiam plus quam dimidium totius ajunt esse principium. Aristoteles quinto πολιτ. ἡ δὲ ἀρχὴ λέγεται ἥμισυ εἶναι παντός. Plato sexto de legibus: ἀρχὴ γὰρ λέγεται &c. Sophocles: Ἔργου δὲ παντὸς ἦν τις ἄρχηται καλῶς, Καὶ τὰς τελευτὰς εἰκός ἐσθ' οὕτως ἔχειν. Aristoteles περὶ ζώων γενέσεως lib. 5. αἱ γὰρ ἀρχαὶ μεγέθει οὖσαι μικραὶ, τῇ δυνάμει μεγάλαι εἰσί. Idem primo de caelo: ἡ ἀρχὴ δυνάμει μείζων, ἢ μεγέθει. διόπερ τὸ ἐν ἀρχῇ μικρὸν, ἐν τῇ τελευτῇ γίνεται παμμέγεθες. Plato secundo de repub. οὐκοῦν οἶσθα, ὅτι ἀρχὴ παντὸς ἔργου μέγιστον. idem in Cratylo: Δεῖ δὴ περὶ τῆς ἀρχῆς &c.

C VIII. Σκεπτέον δὲ] Investiganda, inquit, est natura felicitatis, non ex conclusione modo, id est, ex ea definitione illius, quam modo attulimus, & ex principiis, ex quibus illa effecta est: verum etiam ex iis, quae de ea dici solent ab aliis. Nam si reperiamus ea convenire cum definitione a nobis tradita, magno id argumento erit, eam veram esse.

Τῷ

(*) *Negantia*, pro negatione, semel legitur apud Cicer. Top. 14. Sed suspectus locus est.

τῷ γὰρ ἀληθεῖ] Verum enim vero pugnare non potest.

Συνᾴδει] Verbum muſicorum, ut &, quod ſtatim ſequitur, διαφωνεῖ, & quod paulo poſt, συνῳδά.

Νενεμημένων] Primum oſtendit ea, quae communiter ab omnibus intelligentibus dicuntur de felicitate, concinere cum ea definitione illius, quam ipſe attulit. deinde etiam, quae hi aut illi ad felicitatem requiri dicunt, in eadem contineri. Cum igitur tria ſint genera bonorum: duo eorum, quae ſunt in nobis, quorum alia in corporibus inſunt, alia in animis, tertium eorum, quae extra: omnium ſententia conſtat, animi bona principem locum obtinere. Exercitationes autem & actiones animi ex illo genere ſunt. Quare haud injuria dictum eſt a nobis, in eis ſitam eſſe felicitatem.

Παλαιὰν οὖσαν] Quod magnum ſignum eſt veritatis. etenim ut vina levia, ita falſae opiniones vetuſtatem non ferunt. Quod autem addit καὶ ὁμολογουμένην, indicat, eam non tantum veram eſſe, ſed etiam manifeſto veram. Quicquid autem interpretes dicant, puto expunctis quatuor voculis locum hunc ita legendum: ὥστε καλῶς ἂν λέγοιτο κατά γε ταύτην τὴν δόξαν παλαιὰν οὖσαν καὶ ὁμολογουμένην ὑπὸ τῶν φιλοσοφούντων, ὅτι πράξεις τινὲς καὶ ἐνέργειαι τὸ τέλος. οὕτω γὰρ, &c. Alioqui enim fruſtra bis idem dicere videbitur Ariſtoteles: etſi Euſtratius, & alii omnia moliuntur, ut hanc rationem a ſuperiori aliam eſſe doceant.

Συνᾴδει δὲ τῷ λόγῳ] Omnes in hoc conveniunt, ut dicant, eum, qui felix eſt, bene vivere ac bene agere. at hoc quoque cum definitione a nobis tradita concinit. ea enim bonum quoddam vivendi genus, & perpetuitatem quandam honeſtarum actionum deſcribere videtur.

Φαίνεται δὲ] Videntur etiam omnia, quae ad felicitatem requiri dicuntur, in definitione a nobis propoſita contineri. Quidam enim virtutem, quidam alii prudentiam, alii ſapientiam putant eſſe felicitatem: quidam aut haec omnia, aut eorum aliquod vel cum voluptate, vel certe non ſine voluptate. ſunt &, qui eodem includant juſtam quandam & moderatam copiam bonorum externorum.

Πολλοὶ καὶ παλαιοὶ] Heſiodus: Φήμη δ' οὔτις &c.

Τὰ δὲ ὀλίγοι καὶ ἔνδοξοι] Quod perinde eſt, ac ſi multi dicerent. Ut enim exigua auri moles pluris eſt, quam multum plumbum, ita paucorum ſapientum opinio pluris

est, quam multorum vulgarium. Sed magna pars eor quae hic disputantur, satis per se facilis est: ut vix opera opus esse videatur.

Ὥσπερ δ' Ὀλυμπιάσιν] Sic lib. secundo ad Eudem στεφανοῦνται οἱ νικῶντες. ἀλλ' οὐχ οἱ δυνάμενοι νικᾶν, μὴ ι τες δέ.

Ἔστι δὲ καὶ ὁ βίος αὐτῶν] Ostendit nunc, se non pr abesse ab iis, qui voluptatem in quadam felicitatis te ponunt. Nihil enim jucundius est, aut voluptatis nius, quam honestae actiones.

Τοῖς μὲν οὖν πολλοῖς] Vix ulla sententia celebratior aut hominum sermonibus tritior, quam non eadem c bus placere. Virgilius: *trahit sua quemque volu* Horat. *Denique non omnes eadem mirantur amat.* Euripides: Ἄλλος γὰρ ἄλλοις μᾶλλον ἥδεται. Alius s dine gaudet, alius frequentia, alius coelibatu ca alius uxore carere non potest. hic otio ducitur, illum torum negotiorum tractatio oblectat. Sunt quos j magistratus & imperia: sunt quos privata vita del ille ex alea & fritillo, hic ex vino & comessatio alius ex equis & canibus maximam voluptatem c neque tantum alia aliis jucunda sunt, sed eaden suavissima, aliis molestissima: & uni atque eidem suavia, modo molesta. Ejus & varietatis ac disc tiae, & levitatis atque inconstantiae caussam ho Aristoteles reddit: aitque, id ex eo contingere, quo gus ea pro jucundis habet, quae natura jucund sunt, sed opinione tantum. In iis autem quae ı constant, & consensus omnium recte judicantium constantia reperitur: at opinio, varietatis est, & i stantiae effectrix. Natura veritatis amica est: (mendacii plerumque & erroris comes. Veritas aut una est & stabilis: error & multiplex & inconstans. sis & cum vero & inter se pugna est: at vera veri quam repugnant. Ut autem quae hominibus bene tibus quique bene temperato sunt corpore, dulcia tur, quaeque amara, eadem natura & re vera talia non quae febricitantibus aut insanis: ita quae bo prudentibus jucunda molestave sunt, cur talia sin ram & naturalem caussam habent, non ea quae v bus & virtutis ac prudentiae expertibus. Itaque quaedam hominum distributio fieri posset, ut in un cum omnes vitiosi & improbi convenirent, in a

omnes boni atque honesti congregarentur, mirabilis ex illa parte discordia, ex hac mirabilis consensio cerneretur. Illic avari clamarent, nihil esse dulcius, quam opes maximas coacervare atque extruere: prodigi, nihil suavius, quam easdem dilapidare ac profundere: subeunda esse nullo discrimine omnia pericula, audaces & temerarii dicerent, ignavi & meticulosi, omnia fugienda: alius caede & sanguine gauderet, alius vino & crapula: neque tantum eadem non placerent omnibus, sed iisdem eadem modo placerent, modo displicerent. At in coetu bonorum tantus concentus esset, tanta studiorum inter ipsos similitudo, ut nullius unquam hominis magis una voluntas fuerit, quam eorum omnium esset. Non quod unus eorum fecisset, improbarent alii: omnia omnium omnibus perpetuo & constanter placerent. A bonis enim viris jucunda & molesta, non inani & vaga opinione, sed natura & veritate, quae una semper est, dijudicantur.

Οὐδὲν δὴ προσδεῖται] ἡδὺς γὰρ ὁ βίος ὢν οὐδὲν δεῖται ἐπεισάκτου ἡδονῆς, ait ipse lib. 9.

Πρὸς τοῖς εἰρημένοις γὰρ] Hoc argumentum copiosius tractabitur cap. 3. lib. 2.

Ἀλλὰ μὴν καὶ ἀγαθαί γε καὶ καλαί] Probat, honestas actiones non modo jucundissimas esse, sed & optimas & pulcherrimas. Etenim, ut dictum est, ὁ περὶ ἕκαστον σπουδαῖος καλῶς ἕκαστα κρίνει. ὁ δὲ σπουδαῖος, καὶ ἥδιστος, καὶ ἄριστος, καὶ κάλλιστος κρίνει τὰς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας. τοιαῦται γὰρ εἰσίν.

Τὸ Δηλιακὸν ἐπίγραμμα] Idem epigramma reprehendit principio τῶν Εὐδημείων his verbis: Ὁ μὲν ἐν Δήλῳ παρὰ τῷ θεῷ τὴν αὑτοῦ γνώμην ἀποφηνάμενος συνέγραψεν ἐπὶ τὸ προπύλαιον τοῦ Λητῴου, διελὼν οὐχ ὑπάρχοντα πάντα τῷ αὐτῷ, τό τε ἀγαθὸν καὶ τὸ καλὸν, καὶ τὸ ἡδὺ, ποιήσας· Κάλλιστον τὸ δικαιότατον, λῷστον δ' ὑγιαίνειν, Πάντων δ' ἥδιστον, οὗ τις ἐρᾷ, τὸ τυχεῖν. ἡμεῖς δ' αὐτῷ μὴ συγχωρῶμεν. ἡ γὰρ εὐδαιμονία κάλλιστον καὶ ἄριστον ἁπάντων οὖσα, ἥδιστόν ἐστι. Theognidis autem sunt hi versus, quorum posterior hoc etiam modo legitur: Ἥδιστον δὲ τυχεῖν, οὗ τις ἕκαστος ἐρᾷ. Atque hoc jambicis expressit Sophocles: Κάλλιστόν ἐστι τοὔνδικον πεφυκέναι· Λῷστον δὲ ζῆν ἄνοσον· ἥδιστον δ' ὅτῳ Πάρεστι λῆψις, ὧν ἐρᾷ καθ' ἡμέραν.

Φαίνεται δ' ὅμως καὶ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν] Ut nobiles matronae sine aliquo comitatu prodire in publicum non solent, ita felicitati attribuit Aristoteles, quasi ancillas ac pedisequas quasdam, divitias, amicitias, auctoritatem in repub. nobilitatem, bonam prolem, formam, & talia, quae feli-

citatis ipsius partim instrumenta sunt, partim ornamenta. Primum igitur, quod ad divitias attinet, ait, aut nullo modo, aut certe non facile fieri posse, ut res magnas ac praeclaras gerat is, qui a re familiari sit imparatus. nam neque animum ad praeclaras artes libere applicare poterit, cum ei quaerendum sit, unde vivat, & unde familiam alat: & constat, quasdam virtutes esse, quae sine opibus exerceri non possunt. cujus generis est liberalitas & magnificentia. Itaque & multi nobiles scriptores affirmarunt, & res ipsa comprobat, moderatis divitiis opus esse ad felicitatem. Juvenalis: *Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat Res angusta domi.* Callimachus: Οὔτ' ἀρετῆς ἄτερ ὄλβος ἐπίσταται ἄνδρας ἀέξειν, Οὔτ' ἀρετὴ ἀφένοιο. Demosthenes in Philippicis: Δεῖ δὴ χρημάτων, καὶ ἄνευ τούτων οὐδὲν ἔστι γενέσθαι τῶν δεόντων. Neque tamen Croesi aut Tantali, aut Midae opes ad felicitatem necessarias esse dicimus. quin imo putamus opes immoderatas, non minus, quam inopiam, ad felicitatem impedimento esse. ut enim magnam navem, ita magnas divitias difficile est regere. & scitum est illud Demosthenis: αἱ μὲν ποδήρεις ἐσθῆτες τὰ σώματα, αἱ δὲ ὑπέρμετροι περιουσίαι τὰς ψυχὰς ἐμποδίζουσι. neque facile est, ut idem & valde dives sit, & valde bonus, praeclareque Martialis: *Ardua res haec est, opibus non tradere mores, Et cum tot Croesos viceris, esse Numam.* Imo vero & paupertas multorum industriam acuit, & divitiae multos ad libidinem, & ad flagitia impellunt. Ἁ πενία, Διόφαντε, μόνα τὰς τέχνας ἐγείρει, ait Theocritus. at contra. ὑβριστικὸν ὁ πλοῦτος. Et facetissime apud eundem illum, quem modo nominavi, poëtam, cum pastor quidam alterum interrogasset, numquid ei amor somnum unquam ademisset, eoque negante conquestus esset, se undecimum jam diem amore uri: Nimirum, ait ille alter, dives es: at mihi vix est, unde aceto, aut vappa sitim meam expleam. Versus hi sunt: Οὐδαμά τοι συνέβα τι ἀγρυπνῆσαι δι' ἔρωτα; Μ. Μηδὲ γένοιτο. χαλεπὸν χορίον κυνὶ γεῦσαι. Α. Ἀλλ' ἐγὼ ὦ Μίλων ἔραμαι σχεδὸν ἑνδεκαταῖος. Μ. Ἐκ πίθω ἀντλεῖς δῆλον. ἐγὼ δ' ἔχω οὐδ' ἅλις ὄξος. *Dic nunquamne tibi somnos amor ullus ademit? M. Ne di istuc sirint. nimii res plena pericli est. A. At prope mi undecima haec lux est, ex quo uror amore. M. Hauris nimirum ex dolio: at mihi vix sat aceti est.* Significavit videlicet, amorem & libidinem ex copia oriri, pauperibus & de *lodice*, ut ait Juvenalis, *paranda sollicitis*

tales

tales ineptias in mentem non venire. Ergo ad quasdam virtutes videtur paupertas habere quiddam κινητικὸν, ut ad temperantiam, ad industriam, ad modestiam: cum saepe divitiae intemperantes, remissos & immodestos efficiant. Etiam ad fortitudinem bellicam comparandam accommodatior divitiis videtur esse paupertas. Pauperes enim & omnia facilius ferunt, & minori negotio adducuntur ad subeunda pericula: vitam enim contemnunt. At divites deliciis assueti, & ea quae saepe belli necessitas fert, tolerare vix possunt, & magis metuunt mortem. Δειλὸν δ' ὁ πλοῦτος, καὶ φιλόψυχον κακόν, ait Aristophanes, & Horatius monet eos, qui fortes futuri sunt, ut a teneris annis paupertatem pati assuescant: *Angustam amici pauperiem pati Robustus acri militia puer Perdiscat.* Et idem poëta alibi narrat, militem quendam Luculli, qui se in paupertate fortiter gessisset, donatum ab imperatore multis muneribus, ac divitem factum, ignavum postea extitisse. Persae omnesque Asiatici cum divitiis abundarent, molles, imbelles & effeminati fuerunt: at Lacedaemonii omnium Graecorum & pauperrimi & fortissimi. Lucanus *foecundam virorum paupertatem* vocat. Et sane constat, veteres Romanos quam diu paupertatem retinuerunt, viros fortes & strenuos fuisse, post una cum paupertate virtutem exuisse. *Hunc*, ait Horatius de Fabricio loquens, *& incomptis Curium capillis Utilem bello tulit & Camillum Saeva paupertas & avitus apto Cum lare fundus.* Omnium Atheniensium Aristides justissimus fuisse memoratur. at idem ita pauper fuit, ut ne tantum quidem reliquerit, unde sibi sepulcrum extrui posset. Itaque populus Atheniensis etiam filias ipsius ex publico collocavit: & matri ac materterae ejus ternos obolos in singulos dies, unde victitarent, decrevit. L. Aemilio Paulo vix repertum est, unde uxori dos solveretur. Sunt ista, & ejusdem generis alia quamlibet multa colligi possunt: quae tum demum contra nos valerent, si diceremus, eundem esse non posse pauperem, & virum bonum; quod neque dicimus, &, si qui dicant, eorum sententiam, ut veritati ac philosophiae inimicam repudiamus: sed eos ipsos viros bonos, de quorum paupertate in historiis legitur, si modicas habuissent opes, pluribus benefacturos, atque eo ipso feliciores futuros fuisse arbitramur. Ceteroqui non negamus, summam virtutem,

summamque sapientiam etiam in summa paupertate, & in homine summe deformi & ignobili, & carente omnibus fortunae commoditatibus esse posse. Aesopum, illum fabulatorem e Phrygia, & servum, & pauperem, & deformem fuisse accepimus. At in eodem admirabilis quaedam virtus, & insignis quaedam sapientia fuit. Socratem, philosophiae parentem, quem tandem hominem fuisse traditum est? si nobilitatem quaerimus, filium obstetricis: si opes, prope mendicum: si formam, Sileni similem: si fortunam, in carcere mortuum, cum impietatis damnatus esset. Hunc tamen nefas fuerit, miserum aut infelicem dicere: quae enim ad felicitatem plurimum momenti habent, ea habuit: caruit iis, quae a nobis aut instrumenta, aut ornamenta felicitatis nominantur. Epicteti distichon circumfertur, quo se & servum, & corpore debilem, & pauperrimum fuisse testatur, & tamen diis immortalibus carum. Δοῦλος Ἐπίκτητος γενόμην, καὶ σῶμ' ἀνάπηρος, Καὶ πενίην Ἶρος, καὶ φίλος ἀθανάτοις. Et tamen, si ei optio data esset, maluisset liber esse, quam servus, integro esse corpore, quam debili, & modicis divitiis instructus potius, quam mendicus esse. Non tamen ii sumus, qui ad felicitatem magnas opes requiri dicamus. Magnae enim opes nunquam fere possunt, neque parari sine injuria, neque exerceri sine luxu, neque haberi sine periculo, neque amitti sine dolore. Tantum sit, ut neque egeamus, & potius amorem ac caritatem civium nostrorum ex honesto ac liberali earum usu, quam ex magnitudine invidiam colligamus. Nam & Aristoteles ipse in politicis eorum optimam ait esse sortem, qui medii sunt inter paupertatem & divitias, commendatque illum versum Theognidis: Πολλὰ μέσοισιν ἄριστα· μέσος θέλω ἐν πόλει εἶναι. Et Horatius eum videtur beatum dicere, qui auream mediocritatem diligens, — *tutus caret obsoleti Sordibus tecti, caret invidenda Sobrius aula.* Quid igitur, dicet aliquis, nullusne & pauper esse, & felix potest? Hic distinguendum puto. Nam si pauperem accipimus mendicum, & eum, cui desint ea, quae sunt ad vivendum necessaria, virum bonum esse posse etiam hunc non nego, felicem nego. Sed sunt quidam, quibus tantum opum est, ut neque desit, neque redundet. Hi comparati cum valde divitibus pauperes videntur, comparati cum valde pauperibus, divites. re vera autem paupe-

peres non sunt. *Pauper enim non est*, ait Horat. *cui rerum suppetit usus.* ii autem, nihil prohibet, quin etiam regibus feliciores esse possint. — *licet*, ait idem poëta, *sub paupere tecto Reges & regum vita praecurrere amicos.* & alibi: — *bene est cui dederunt Dei Parca quod satis est manu.* & alibi: *Vivitur parvo &c.* Et poëtae cum paupertatem optant, talem optant, id est, moderatas opes, ut Tibullus & Theognis & Martialis. Stoici verbo negligebant opes: sed non constabant sibi; ut Cicero quarto de finibus, & Plutarchus ostendunt. & quidam eorum nimium magnum studium posuerunt in congerendis opibus: quo nomine a quibusdam notatus est etiam Seneca.

Ἀδύνατον γὰρ ἢ οὐ ῥᾴδιον] Non omnino negat fieri posse, sed ait difficile esse.

Τὰ καλὰ πράττειν] Melius in quibusdam veteribus, τὸ καλὰ πράττειν.

Ἐνίων δὲ τητώμενοι] Tria ponit, quorum absentia inquinari quodammodo, & obsolescere felicitatis splendor videtur. Sunt autem haec, nobilitas, felicitas in suscipiendis liberis, & pulchritudo. Deinde eadem repetens, ordinem mutat, aitque, non valde aptos ad felicitatem haberi eos, qui aut aspectu plane deformes sint, aut ignobiles, aut soli, & liberis carentes. Dicam igitur ego quoque primum de forma, tum de nobilitate, postremo de liberis: si prius illud admonuero, haec talia non esse, ut prorsus necessaria sint ad felicitatem, sed tamen magnum ei ornamentum addere. Nunc singula persequar, ac primo loco dicam de pulchritudine: quam Plato in Cratylo duabus rebus constare dicit: μήκει, id est, *proceritate*, & ἁρμονίᾳ, id est, *convenientia partium.* Igitur ad pulchritudinem primum requiritur magnitudo & proceritas corporis. pulchritudo enim in parvo corpore esse non potest, ut Aristoteles ipse dicturus est quarto horum librorum. deinde συμμετρία, id est, justa & decora partium inter se proportio. quae si fuerit in corporibus parvis, efficiet ea non pulchra quidem, sed lepida tamen & venusta: juxta Graecorum proverbium, χάρις σμικροῖσιν ἔπεστι. Iccirco autem ad felicitatem aliquid momenti habere dicitur pulchritudo, quia mire efficax est ad conciliandum amorem: unde Aristoteles dicebat, eam efficaciorem esse quavis epistola commendatitia. & idem in politicis narrat, populos quosdam Indorum solitos esse

in mandandis imperiis formae dignitatem ſequi. & alio loco ait, ſi qui ex hominibus reperirentur ea formae pulchritudine, quae in deorum ſimulacris cernitur, omnes alios ſponte eorum imperio parituros. Posſem ex Platone, Xenophonte, aliis, multa huc pertinentia commemorare: ſed ad alia potiora propero. Quanquam autem Ariſtoteles interrogatus, cur pulchri amarentur ab omnibus, reſpondit, eam interrogationem non niſi caeco alicui convenire: dicam tamen quam esſe ejus rei cauſſam putem. Puto igitur eo amari pulchros, quod homines ex vultu & habitu corporis de ingenio, ac moribus conjecturam faciunt. non injuria. Formae enim decorem naturalis quaedam ingenii bonitas plerumque comitatur, niſi corrumpatur, aut prava educatione, aut convictu & conſortio improborum. Itaque apud Homerum Achilles omnium Graecorum formoſisſimus eſt, idemque optimus ac fortisſimus: contraque Therſites, ut omnium turpisſimus, ita ignavisſimus, & minimi pretii. Neque tamen hoc perpetuum eſſe, Alcibiades, & Socrates ſatis indicarunt. Sed abeamus ab hoc levi, & fluxo, & fragili, & prope dixerim, nugatorio bono, atque ad alia tranſeamus.

Οἷον εὐγένεια] Εὐγένειαν Ariſtoteles in Rhetoricis, definit ἐντιμότητα προγόνων. tertio polit. ἀρετὴν γένους. explicatius autem lib 4. ἀρχαῖον πλοῦτον, καὶ ἀρετήν. ut nobiles proprie ſint ii, quorum majores longo ordine virtute praeſtantes, iidemque potentes atque honorati fuerint. Il. Eam quidam cenſuerunt nullo prope loco ac numero habendam. Non enim quibus quisque natus esſet, ſed qualis ipſe esſet, videndum. Itaque Socrates in Theaeteto ait, eos, qui gloriantur, quod ſeptem fortasſis avos ſuos divites nominare posſint, veris philoſophis ridiculos esſe, tanquam qui longe aſpicere non posſint, & in omnem antiquitatem intueri, ac ratiocinari, cum unusquisque noſtrum innumerabiles majores habuerit, in cujusque hominis genere & reges, & mendicos, & liberos, & ſervos multos fuisſe, τὰ δὲ δὴ γένη ὑμνούντων, &c. Apud Ovidium Ulixes negat quenquam de genere gloriari oportere. *Nam genus (inquit) & proavos, & quae non fecimus ipſi, Vix ea noſtra voco.* Multa in eandem ſententiam Juvenal. Sat. 8. *Stemmata quid faciunt*, &c. & paulo poſt: *Tota licet venias, exornent undique cerae Atria*, &c.

&c. Denique nihil eſt facilius, quam vel integrum diem conſumere in percenſendis iis, quae ex vetuſtis ſcriptoribus tum Graecis, tum Latinis, ad abjiciendam nobilitatem colligi posſunt. III. Sed tamen fatendum eſt, ſemper apud omnes populos nobilitatem in magno honore ac pretio fuisſe: ut id prope natura comparatum esſe videatur. Et hoc eſt, quod Cicero in oratione pro Sextio *nobilitatem* vocat *blandam conciliatriculam ſui.* Ac ſaepe populus Rom. multis per ſe ignotis, quia claris majoribus orti erant, magiſtratus & imperia mandabat, quod non obſcure ſignificat idem Cicero principio orationis ad Quirites de lege agraria: & Piſonem eo modo quaeſtorem, aedilem, praetorem dicit esſe factum his verbis: *Obrepſiſti ad honores errore hominum, commendatione fumoſarum imaginum, quarum ſimile habes nihil praeter colorem.* & paulo poſt: *Nam tum cum quaeſtor es factus*, &c. IV. Cauſa autem, cur homines nobilitati faveant, eſt communis opinio, qua creditur, ſuorum fere majorum quemque ſimilem esſe. Horatius: *Fortes creantur fortibus, & bonis, Eſt in juvencis*, &c. Cicero pro Rabirio Poſtumo: *Eſt hoc generi hominum* &c. idque mox confirmat exemplis. Si quidem non modo in gloria rei militaris Paullum Scipio, aut Maximum filius, ſed etiam in devotione vitae, & in ipſo genere mortis imitatus eſt P. Decium filius. At contra nati ex flagitioſis, & infamibus, plerumque tum natura, tum voluntate parentum vitia perſequi ſolent, & prope ita loqui, ut ſervus ille apud Plautum in milite: *Noli minitari: ſcio crucem futuram mihi ſepulchrum. Ibi mei majores ſunt ſiti, pater, avus, proavus, abavus.* Euripides: φεῦ, φεῦ, παλαιὸς αἶνος ὡς καλῶς ἔχει. Οὐκ ἂν γένοιτο καλὸς ἐκ κακοῦ πατρός. Et narrant hiſtorici, nato Nerone, cum amici, ut fit, gratulatum ad patrem ipſius venisſent, dixisſe eum, nullum esſe gratulationi locum, nihil enim ex ſe & Agrippina, niſi pesſimo publico, potuisſe naſci: & ejus praedictionem comprobavit eventus. V. Quaeri autem ſolet, quae cauſa efficiat illam uſitatam ſimilitudinem morum & ingeniorum inter patres & liberos Panaetius putabat, id ex eo evenire, quod non tantum ex corporibus parentum gignerentur corpora filiorum, ſed etiam ex animis animi. At hanc ſententiam & philoſophi confutarunt, ut Cicer. 1. Tuſcul. & religionis noſtrae proceres, ut impiam & haereti-

cam damnarunt. Quare nos quoque eam rejiciamus. Duae aliae afferuntur, quas puto veras esse. Una, quod cum corporum temperatio eadem fere in parentibus & liberis esse soleat, ex eo fit, ut ad easdem res natura proclives sint ac propensi. τὰ γὰρ τῆς ψυχῆς ἤθη ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν ἕπεται, ut integro libello docet Galenus. Altera caussa est educatio; quam philosophi vere dicunt esse alteram naturam. Nam ut qui domi nihil unquam, nisi laudabile viderunt, facile virtutem atque honestatem sequuntur, ita in paterna turpitudine ac vitiis educati, vix fieri potest, ut non eadem referant & imitentur. VI. Hoc tamen perpetuum non est. Vere enim Manilius quarto astronomicon: *Degenerant nati patribus, vincuntque parentes.* Itaque quidam meliores sunt patribus, ut ille apud Homerum gloriatur: Ἡμεῖς τοι πατέρων μέγ᾽ ἀμείνονες εὐχόμεθ᾽ εἶναι. Et de Periphete legitur Iliad. 15. Τοῦ γένετ᾽ ἐκ πατρὸς πολὺ χείρονος υἱὸς ἀμείνων. Et de Pompejo traditum est, patrem ipsius populo Ro. odiosissimum fuisse, cum haud quisquam ipso fuerit carior & acceptior. Itaque quodam Aeschyli versu utentes, vocabant eum carissimam progeniem invisissimi patris. Multi etiam obscuro & ignobili loco orti, & illustres evaserunt, ut Cato Censorius, M. Cicero. At multis partibus plures numerari possunt, qui degenerarunt a paterna virtute, secundum illud Homericum: Παῦροι μὲν γὰρ &c. Itaque etiam Graeco proverbio celebratum est, ἀνδρῶν ἡρώων τέκνα πήματα. & citantur verba Demosthenis, quibus ait fato quodam contingere, ut nihili sint magnorum filii. Sed & Aristoteles in rhetoricis, & in polit. multa eodem pertinentia disserit, & exempla ejus rei innumerabilia ex historiis peti possunt. Socratis filios stupidos fuisse traditum est. Ciceronis filium sola prope nobilitavit ebrietas. Germanicus Caligulam filium habuit: Commodum Marcus. Videndus est Valerius lib. 3. Cicer. 1. Tuscul. Aelius Spartianus in Severo. Ac denique tenendum illud Euripidis: Ἤδη γὰρ εἶδον τέκνα γενναίου πατρὸς Τὸ μηδὲν ὄντα, χρηστὰ δ᾽ ἐκ κακῶν τέκνα. VII. Est autem intelligendum, ad felicitatem satis esse etiam de Aristotelis sententia, si quis infami, & pudendo genere editus non sit.

Περὶ εὐτεκνίας.

Εὐτεκνία uno vocabulo Latino exprimi non potest. significat autem *felicitatem in suscipiendis liberis*. ad quam tria requiruntur. Primum est liberos habere.

Sed

Sed praestat nullos habere, quam malos. Secundo igitur loco requiritur, ut boni honestique sint. At quo meliores fuerint, eo, si moriantur, majorem dolorem afferent patri. Quare illud tertium est, ut patri superstites sint. Primum igitur constat, communem veterum sententiam fuisse, eos, qui liberis carerent, magna parte felicitatis carere. idque non injuria. Etenim cum omnibus hominibus a natura indita sit quaedam immortalitatis cupiditas, non exigua voluptas est habere, in quibus etiam post mortem victurus esse videaris. II. Deus ipse in veteri Testamento iis, qui mandata sua coluerint, inter cetera praemia liberorum copiam, ut magnum quoddam & eximium bonum pollicetur. III. Ergo veteres illos heroas Abrahamum, & alios traditum est in magno moerore vixisse, quam diu caruerunt liberis, quos ubi consecuti sunt, gavisi sunt, ut ingenti aliquo ac praestanti bono. IV. Putabant etiam θεομισήτους esse, qui liberos procreare non possent. itaque afficiebantur etiam quibusdam ignominiis. V. Apud Massilienses timuchi, id nomen erat summi magistratus, esse non poterant, qui liberis carerent. VI. Apud Lacedaemonios, cum alioqui haberetur maxime honos senectuti, negligebantur tamen ii senes, qui liberos non procreassent, ac multae etiam quaedam erant legibus in eos constitutae. VII. Apud Romanos quoque & τῇ πολυτεκνίᾳ sua praemia constabant, quod ex jure trium liberorum intelligitur, & lege Papia Poppaea, qui liberis carerent, puniebantur. Ex quibus omnibus intelligi puto, liberorum procreationem esse non contemnendam partem felicitatis, vereque Menander: Ὀδυνηρόν ἐστι δ᾽ εὐτυχοῦντα τοῦ βίου Ἔχειν ἔρημον διαδόχου τὴν οἰκίαν: Sed id ita demum verum est, si liberi bonis moribus praediti sint. I. Recte enim idem Menander: Οὐκ ἔστι μεῖζον ἡδονὴ ταύτης πατρὶ Ἢ σωφρονοῦντα καὶ φρονοῦντ᾽ ἰδεῖν τινα Τῶν ἐξ ἑαυτοῦ. II. Et sapientissimus ille rex Hebraeorum ait, sapientem filium, patris gloriam esse. III. Lacedaemonia quaedam mulier alteri mulieri Ionicae aurum & gemmas suas, ceterumque mundum muliebrem ostentanti, filios ostendens, & corpore robustos ac praevalidos, & iis moribus praeditos, qui Spartam decerent: At hic, inquit, est meus ornatus. IV. Nos quoque omnes, quasi quodam naturae instinctu cum adolescentes eximie pulchros, aut eximia virtute praeditos videmus, beatos esse

eorum parentes praedicamus. cujus rei etiam in divinis litteris exempla extant: & in profanis. Sic apud Homerum Ulixes Nausicaam videns exclamat: εἰ δέ τίς ἐσσι βροτῶν, τοὶ ἐπὶ χθονὶ ναιετάουσι, Τρισμάκαρες μὲν σοί γε πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ. Unde illa a nostris expressa sunt: *Felices qui te talem genuere parentes.* &, — *puer o dignissime credi Esse Deus, seu tu Deus es (potes esse Cupido) Sive es mortalis, qui te genuere, beati, Et mater felix,* &c. Et senex ille Terentianus, cum ingenium ac mores filii sui commendasset, addit: *Cum id mihi placebat* &c. At contra nihil infelicius eo patre, qui liberos suos vitiosos & omnibus vitiis coopertos videt: etiamsi ceteris omnibus affluat. Neque quicquam est, quod vitam magis insuavem acerbamque reddat. Themistoclis matrem, cum filius initio male se gereret, & propter vitia a patre abdicatus esset, ajunt quidam laqueo sibi fauces elisisse. Falsum id quidem esse ait Plutarchus: sed tamen, si verum est, multum valet ad ostendendum, quantum dolorem parentes ex improbis filiis capiant. L. Brutus, is, qui, expulsis Tarquiniis, hanc urbem dominatu regio liberavit, felix videri poterat, si sui similes liberos sustulisset. At cum, quam urbem ipse liberaverat, de ea iterum in servitutem redigenda filios suos consilia iniisse comperit, coactusque est pater ignominiosae filiorum morti non interesse modo, verum etiam praeesse, quo illum animo fuisse credimus? Laudatur quidem illius constantia, qui patriae caritatem amori filiorum praetulerit, & flentibus ceteris, unus ipse siccis oculis non spectaverit tantum, sed etiam imperaverit, ut nudarentur filii, ut caederentur virgis, postremo ut securi ferirentur. Sed tamen quin ea ex re incredibilem dolorem hauserit, nullo modo fieri potest. Itaque vere & merito sapientissimus poëtarum illum eo nomine infelicem vocat: *Consulis imperium* &c. Narrabo historiam minime pervulgatam, minimeque contritam, eandemque, nisi me fallit animus, valde appositam ad id, quod nunc agitur, confirmandum. Demonassa quondam apud Cyprios regnasse perhibetur. Ei mulieri cuncta erant, quae putantur facere ad felicitatem, genus nobilissimum, regnum opulentissimum, virtus & sapientia supra sexum. Sola proles ei, ne felix esset, obstitit, sola felicissimam futuram, mi-

ferrimam atque infelicissimam effecit. Tres haec regina leges tulerat, totidemque liberos sustulerat, feminam unam, mares duos. Prima lex, ut qui bovem aratorem interfecisset, capite plecteretur: altera, ut qui ipse sibi manus attulisset, abjiceretur insepultus: tertia, ut quae se mulier adulterio turpificasset, tonsa coma prostare ad omnium libidinem cogeretur. O fortuna, ut quaedam interdum efficis ejusmodi, ut ea non fortuito accidisse, sed consulto ac composito ita gesta esse videantur. Ternos huic mulieri liberos, tres ab ipsa latae leges ademerunt Filia adulterii convicta, cogente lege, ex domo regia in lupanar abducta est. filiorum alter, interfecto per juvenilem petulantiam bove, capite poenas luit: alter cum mortem sibi prae dolore consciviset, insepultus abjectus est. Obduruit tamen misera mater ad tempus: neque tanta calamitatum vis armatum sapientiae praeceptis animum statim expugnare potuit. Sed cum aliquando bovem feminam caeso juvenco miserabiliter immugientem conspicata esset: ut aqua per aliquod tempus retenta, vehementius postea erumpit, ita cohibitus aliquamdiu, & compressus dolor majore se impetu universus effudit. Imperat mulier magnam aeris vim dissolvi ac liquefieri, atque in eam se praecipitem dedit. Ejus sepulcro columna imposita est cum versu Graeco, qui eam sapientem quidem fuisse, sed infelicem testaretur.

Ut ad Romana exempla, quibus utor libentius, redeam, Octaviani Augusti singularem quandam felicitatem fuisse quis nescit? Nam neque ipse eam dissimulavit, qui Lucio nepoti, cum eum in Armeniam mitteret, precatus dicitur Scipionis fortudinem, Pompeji caritatem, fortunam suam. & populus Rom. multis annis post eandem suo testimonio comprobavit, novis imperatoribus acclamare solitus, sis felicior Augusto, melior Trajano. Huic tamen filiae, & neptis turpitudo quantum inflixit dolorem? quas omnibus probris contaminatas cum relegasset, diu prae pudore hominum congressu abstinuit: de filia etiam necanda deliberavit. atque ad omnem earum mentionem ingemiscens exclamabat:

Αἴθ' ὄφελον ἄγαμός τε μένειν, ἄγονός τ' ἀπολέσθαι.

neque eas aliter vocare solitus erat, quam tres vomicas suas, aut sua tria carcinomata. Tantam filiorum improbitas patribus objicit acerbitatem.

At ne illi quidem extra omnem fortunae aleam positos putare se debent, quibus boni & laudabiles filii divino beneficio contigerunt. Quanto enim meliores carioresque sunt, tanto majorem inurunt dolorem, si immatura morte rapiantur. Neque mihi quisquam hoc loco objiciat exempla eorum, qui magno & constanti animo filiorum mortem pertulerunt. Scio, quid de Horatio Pulvillo traditum sit, qui audita filii morte, ne postem quidem, quem tenebat, omisit. Memini, quid de Pericle narretur, qui amissis intra quatriduum duobus maximae spei filiis, nihil ex solito more mutavit. Laudo Xenophontis animum, qui cum solenne sacrificium perageret, audita morte Grylli, filii sui majoris natu, neque omisit, quod coeperat, & se majorem ex illius virtute laetitiam, quam ex morte molestiam percipere professus est. Talium exemplorum nos quoque abundamus, magnosque illos viros ac praeclaros fuisse dicimus, felices negamus. Neque mihi quisquam persuaserit, non multum detractum esse de felicitate L. Aemilii Paulli, quod e duobus filiis, quos ipse sibi reliquos fecerat, alter quatriduo ante patris triumphum, alter triduo post eundem triumphum expiravit. Vix quenquam puto esse, qui hos de Marcello Virgilii versus sine lacrymis legat: *Atque hic Aeneas*, &c. Quantum ex re ipsa Augusto, & Octaviae dolorem credimus, cum hodie nobis lacrymas memoria excutiat? Jovem ipsum Homerus inducit ingemiscentem, quod mortem avertere a filio Sarpedone non posset: Αἲ αἲ ἐγὼν, ὅτε μοι Σαρπηδόνα φίλτατον ἀνδρῶν Μοῖρ' ὑπὸ Πατρόκλοιο Μενοιτιάδαο δαμῆναι. Felicior igitur Q. Metellus, qui cum & genere, & opibus, & honoribus, & virtute, & rebus gestis clarissimus esset, senex mortuus illatus est in rogum a quatuor filiis, uno praetorio, tribus consularibus, duobus triumphalibus, uno Censorio. Rara hujus generis exempla sunt: sed & in humanis rebus nihil rarius felicitate.

C. IX. Ὅθεν καὶ ἀπορεῖται] Quoniam multa, eaque non unius generis bona ad felicitatem requiruntur, ut antea diximus, ne constitit quidem satis inter omnes, quaenam caussa efficiens felicitatis esset. Nam ut ad ipsum proximi capitis finem dictum est, quidam, qui intelligerent, eam in exercenda virtute consistere, neque satis acute virtutem a virtutis exercitatione distinguerent, idem

olim,

omnino felicitatem, quod virtutem esse dixerunt. Rursum alii obtusiores etiam atque hebetiores, cum viderent, hominem absolute felicem esse non posse, qui non abundaret & iis bonis, quae in corpore sunt, & iis, quae extrinsecus, quae videntur ex quadam fortunae prosperitate pendere, idem esse felicitatem, & εὐτυχίαν judicarunt. Inde necessario extiterunt diversae opiniones de ea causa, quae in se felicitatis efficientiam contineret. Aliam enim causam adferebant, quibus placebat virtutem & felicitatem idem esse, aliam, quibus felicitatem & εὐτυχίαν. Illi disciplinam aut consuetudinem, aut exercitationem, prout quisque virtutem aut μαθητὸν, aut ἐθιστὸν, aut ἀσκητὸν esse ducebat: hi aut in deorum benevolentia, aut in fortuna posita esse omnia statuebant. Has igitur opiniones hoc loco expendit, & inter se contendit Aristoteles, quaeritque, quomodo paretur homini felicitas, μαθητὸν, ἐθιστὸν, ἢ ἀσκητὸν πῶς, an potius deorum munus sit, an fortunae. Quaedam enim sunt, quae homines discendo comparant, ut scientiae: quaedam, quae consuetudine adhibita, ut eae virtutes, quae actione cernuntur: quaedam, quae exercitatione, ut agilitas quaedam corporis, aut robur, aut in animo memoriae vis: quaedam diis accepta ferunt, ut pulchritudinem, aut nobilitatem: quaedam fortunae, ut si quis agrum fodiens, thesaurum reperiat. Est autem diligenter hoc loco animadvertenda vis vocum: ne, ut quidam, errore ducti, idem esse consuetudinem & exercitationem putemus. Etenim in consuetudine saepius idem fit: at in exercitatione, usque ad aliquem modum, paulatim assidue aliquid additur. Itaque consuetudine fit, ut semper idem facere velimus: exercitatione, ut quotidie majus aliquid praestare possimus. Est qui diutissime se ita assuefecerit, ut senas uncias cibi quotidie caperet, neque plus unquam, neque minus: sed sex uncias ipsas. Hic sive quid detraxeris, sive addideris, offendetur. Haec consuetudinis vis est. At Milo Crotoniates cum vitulum quotidie gestaret humeris, etiam taurum effectum gestasse narratur. Exercitatio haec fuit. Crescebat enim paulatim vitulus, & sic quotidie accedebat aliquid ad pondus illius. Sic qui hodie viginti versus edidicerit, si cras imperet sibi, ut ediscat viginti quinque, perendie, ut triginta, atque ita quotidie addat aliquid, paulatim ad quin-

quingentos, aut eo amplius perveniet. Interest igitur inter consuetudinem & exercitationem. Consuetudine fit, ut idem facilius & libentius fiat: exercitatione, ut assidue plus aliquid aeque facile fiat. Consuetudo esse potest sine ullo conatu, ut consuetudo vescendi quotidie lautis cibis, aut a prandio dormiendi: at exercitationi semper conatus aliquis adjunctus est. Quamquam autem nondum pervenimus ad eum locum, ubi proprie disputandum est, quomodo paretur virtus, admonebo tamen ὡς ἐν παρόδῳ, haec tria ad comparandas virtutes necessaria esse. Nam πρὸς τὰς διανοητικὰς necessaria est μάθησις: ad eas autem, quae ἠθικαὶ nominantur, primum quidem exercitatio, postea vero consuetudo. Quoniam enim natura subitas mutationes non patitur, iccirco qui vitio aliquo laborant, primum quidem exercendi sunt, ut paulatim abducantur ab eo, in quo peccant, & propius adducantur ad mediocritatem. Ubi autem eam attigerunt, consuefaciendi, ut in ea perseverent. Est autem, ne quem hoc forte perturbet, aliud exercitatio ad virtutem, aliud exercitatio virtutis. Illa praecedit habitum, & ad eum comparandum refertur: haec sequitur habitum jam comparatum. Graeci haec ut re distincta sunt, ita nominibus etiam distinguunt, illam ἄσκησιν vocantes, hanc ἐνέργειαν. Latinis non eadem copia. Itaque necesse habui admonere. Nunc Aristotelem ipsum audiamus.

Ὅθεν καὶ ἀπορεῖται] Quinque caussas proponit, μάθησιν, ἐθισμὸν, ἄσκησιν, θείαν μοῖραν, καὶ τύχην, ex quibus fortunam quidem penitus rejicit, de ceteris autem ita disserit, ut non obscure ostendat, cum duo sint genera eorum, quae divinitus dantur: unum eorum, ad quae nihil confertur a nobis, ut forma, nobilitas, εὐφυΐα: alterum eorum, quorum nos quoque συνεργοὶ & συναίτιοι sumus, felicitatem esse ex hoc posteriori genere: nam & datur a Deo, & tamen non datur otiosis ac nihil agentibus, sed iis, qui disciplina, exercitatione, consuetudine se ipsos ad omnem virtutem atque honestatem colendam compararunt.

Εἰ μὲν οὖν] Si quid datur hominibus a Deo, felicitatem rationi consentaneum est dari, cum sit omnium bonorum praestantissimum. Nihil autem dari a Deo hominibus, non tantum impium esset dicere, verum etiam absurdum & manifesto falsum. igitur etiam felicitas ab eo da-

datur. Quod autem quidam hoc loco, quod ipsi fortasse sentiebant, id Aristotelem sentire voluerunt, Deum videlicet non curare humana, neque quicquam tribuere hominibus, id quam falsum sit, ita cernet, quasi ea quae cernuntur oculis, si quis attente legerit caput octavum, & caput nonum decimi horum librorum.

Ἀλλὰ τοῦτο μὲν] Felicitas duobus modis considerari potest: uno modo, ut est donum Dei, & tunc illius consideratio pertinet ad eas disputationes, quae instituuntur de natura deorum, & περὶ θεολογίας. altero, ut nos quoque studio nostro aliquid conferimus ad eam comparandam. & ita hic a nobis consideranda est, ubi de formandis hominum moribus disputamus.

Κἂν εἰ μὴ θεόπεμπτόν] Non est ita θεόπεμπτον, ut sunt ea, ad quae nihil plane confertur a nobis.

Εἰ δ' ἂν καὶ πολύκοινον] Quod non esset, si posita esset in fortuna.

Μὴ πεπηρωμένοις] Ut qui non sunt mente capti, aut caeci, aut surdi, aut aliquo ejus generis vitio affecti.

Εἴπερ τὰ κατὰ φύσιν] Praestantissima quaeque efficiuntur a praestantissimis caussis, cujusmodi sunt natura, & ars, & similes. At fortunae, quae omnium caussarum abjectissima est, & tantum caussa κατὰ συμβεβηκός, tribuere praestantissimum effectum, nimis absurdum & alienum esset.

Συμφανὲς δ' ἐστὶ] Etiam ex ipsa definitione felicitatis, quae a nobis tradita est, constat, eam non pendere ex fortuna. nam diximus eam esse certam quandam exercitationem virtutis. ei autem nihil cum fortuna commune est.

Τῶν δὲ λοιπῶν] Ceterorum bonorum quaedam inesse a natura necesse est: alioqui enim nunquam comparabuntur: ut κάλλος καὶ εὐγένεια: alia utilia sunt ὀργανικῶς, ut opes & amici.

Ὁμολογούμενα] Magnum argumentum veritatis est consensus & constantia. Ostendit igitur, se sibi constare, & quae nunc dicit, concinere cum iis, quae initio dixerat. Tunc enim tradiderat finem politices esse summum hominis bonum. at politice nihil sibi aliud proponit, quam ut cives in satis magna necessariarum rerum copia, virtutem exerceant.

Εἰκότως οὖν] Praeter hominem nullum animal felix esse potest. Solus enim homo ad virtutem exercendam natura aptus est.

Διὰ ταύτην δὲ] Bestiae nunquam sunt felicitatis capaces: pueri nondum.

οὐδὲ παῖς] Pueros cum belluis saepe conjungit: ut in rhetoricis, ἄν τις πολὺ καταφρονῇ, ὥσπερ παιδίων ἢ θηρίων. & ibidem lib. 2. οὐδεὶς γὰρ παιδία καὶ θηρία αἰσχύνεται. & septimo horum librorum: τὰ παιδία καὶ τὰ θηρία διώκει τὰς ἡδονάς. & septimo ad Eudemum: οὐχ ἃ τοῖς παιδίοις καὶ τοῖς θηρίοις, ἀλλὰ τοῖς καθεστῶσι.

Διὰ τὴν ἐλπίδα] Cicero de repub. *O Fanni, difficilis causa laudare puerum. non enim res laudanda, sed spes est.* Citat Servius in sextum Aeneidos.

Πολλαὶ γὰρ] Vetus interpres, πολλαὶ δέ. Videtur autem caussam reddere, cur in definienda felicitate addiderit illud ἐν βίῳ τελείῳ. nimirum, quod in vita hominum nihil stabile sit. ἡ ἀνθρωπηίη εὐδαιμονίη οὐδαμᾶ ἐν τὠυτῷ μένει. Herod. sed infinitis mutationibus obnoxia & exposita omnia. quod quidem ita verum est, ut Theophrastus pronunciaverit: *Vitam fortuna regi, non sapientia.* ita enim Cicero expressit eum Euripidis versum: Τύχη τὰ θνητῶν πράγματ', οὐκ εὐβουλία. Nam & e summis sordibus multi evehuntur ad summas opes, & e summis opibus multi rediguntur ad mendicitatem. Neque aut rara, aut obscura talium mutationum exempla sunt. Agathocles e figulina ad Siciliae regnum evectus est, in quem est Ausonii epigramma: *Fama est fictilibus*, &c. At Dionysius junior cum in eadem Sicilia regnasset, senex Corinthi ludum litterarium exercuit. de quo narrat Plutarchus, id ipsi a patre quodam modo praedictum esse. Nam cum filium adolescentem in alienas uxores contumeliosum esse comperisset, vocatum ad se objurgavit, quaesivitque ex eo, num quid se tale adolescentem fecisse audiisset. Tum filius, *Tu enim*, inquit, *pater, patrem regem non habebas.* At pater, *Ne tu quidem*, inquit, *fili, filios habebis reges, si istos mores colere perrexeris.* E serva natus Servius Tullius in hac urbe regnavit: quique liber natus non erat, imperaturo terris omnibus populo imperavit. At Persei Macedonum regis filius, ut esset, unde viveret, fabris operas suas locabat; de quo ita nos olim in quadam epistola scripsimus: *Cui non Sicaniae notus dominator opimae, Qui de figlina est ad regni evectus habenas? At contra Persei, qui claram rexerat olim Pallenen, natus, fortunae ludibrium, amplos Inflabat folles,*

& regis filius, unco Impositam incudi versabat forcipe massam. Unius annuli beneficio Gyges e pastore rex factus est. Plato 2. de repub. Cic. 3. de off. aliter Herodotus lib. 1. At Polycrates e regno in crucem adactus, cujus vel unius exemplo intelligi potest, quod ait Aristoteles, fieri posse, ut qui per totam reliquam vitam prosperrima fortuna usus sit, senex in maximas incidat calamitates. Rex hic Samiorum fuit: ita in omnibus rebus fortunatus, ut ne minimam quidem unquam ulla ex re sensisse molestiam diceretur. Herodotus lib. 3. Vide & Plinium cap. 1. lib. 37.

Περὶ Πριάμου] Qui cum Asiae rex esset, & quinquaginta liberorum pater, & regno & filiis superstes, hostibus ludibrio fuit. Res notior, quam ut pluribus explicari debeat.

C. X. Πότερον οὖν] Adductus iis, quae ad finem superioris capitis dicta sunt, quaerit de dicto quodam Solonis, neminem videlicet ante obitum felicem nominandum. quod Aristoteles, ut mihi quidem videtur, non tam reprehendit, quam interpretatur. ut id Solon Croeso dixerit, quidque postea consecutum sit, ut id Croesus verum esse cognosceret, copiose narrat Herodotus lib. 1. & Plutarchus in Solone. & satis nota historia est. Videntur autem optimi quique & sapientissimi scriptores Solonis sententiam comprobasse. Sophocles in Oedipode tyranno in extrema fabula: Ὥστε θνητὸν ὄντ' ἐκείνην &c. Et principio Trachiniarum: Λόγος μὲν ἔστ' ἀρχαῖος &c. Euripides in Troadibus: — τὸν δ' εὐδαίμονα Μηδένα νομίζετ' εὐτυχεῖν, πρὶν ἂν θάνῃ. Et in Andromacha: Χρὴ δ' οὔποτ' εἰπεῖν οὐδὲν &c. Citatur & ex Sophocle: Μήπω μέγ' εἴπῃς, πρὶν τελευτήσαντ' ἴδῃς. Et hi versus Dionysii tyranni esse dicuntur: Θνητῶν δὲ μηδεὶς μηδέν' ὄλβιόν ποτε Κρίνῃ, πρὶν αὐτὸν εὖ τελευτήσαντ' ἴδῃ. Ἐν ἀσφαλεῖ γὰρ τὸν θανόντ' ἐπαινέσαι. Et apud nos Ovidius: — *sed scilicet ultima semper* &c. Euripides Heraclidis: Τὸν εὐτυχεῖν δοκοῦντα μὴ ζηλοῦν, πρὶν ἂν θανόντ' ἴδῃ τις. ὡς ἐφήμεροι τύχαι. Sed & sacri scriptores idem confirmant. Basilius in 1. Psalm. Ὁ μὲν γὰρ ἐν τῷ βίῳ &c. Sed nihil videtur necesse plura colligere. Duas igitur hoc loco quaestiones proponit Aristoteles: unam, verumne sit hoc dictum Solonis: alteram, quomodo intelligi debeat. Posteriorem priore loco tractat, quoniam

veritas, nisi intellecto eo, quod dicitur, dijudicari non potest.

Εἰ δὲ δὴ καὶ θετέον οὕτως] Quaerit, sitne ita accipiendum id, quod ajebat Solon, ut tum denique, cum mortuus homo est, eum felicem esse dicamus. Deinde ostendit, neque videri Solonem ita intellexisse, neque hoc ullo modo dici posse, praesertim a nobis, qui felicitatem esse dicimus, ἐνέργειαν. mortui enim οὐκ ἐνεργοῦσι.

Εἰ δὲ μὴ λέγομεν] Ostendit, quomodo accipiendum sit dictum Solonis: ita videlicet, ut intelligamus, tunc demum vere dici posse felicem aliquem fuisse, cum excessit e vita. tum enim est extra aleam fortunae. at quam diu vivit, ex optimo statu in calamitosissimum delabi potest. Deinde docet, ne sic quidem tolli omnem dubitationem. Nam ut vivo, neque tamen sentienti, potest accidere aliquid mali, ita videtur posse & mortuo. Verba autem Aristotelis & exempla, quibus utitur, satis per se perspicua sunt.

Ἄτοπον δὲ]. Utrinque absurditas. Sive enim dicamus, fortunas posterorum ad mortuorum felicitatem, aut infelicitatem pertinere, consequetur, eos modo felices esse, modo infelices: quod absurdissimum est: sive non pertinere, id quoque alienum ab ea, quae vulgo recepta est, opinione videbitur.

Ἀλλ' ἐπανιτέον] Redeundum esse ait ad eam, quae initio proposita est, quaestionem. ita enim hanc quoque commode explicatum iri: cum ex illa pendeat.

Εἰ δὴ τέλος] Si mortuus recte felix dici potest, non quod tum sit felix, sed quia fuerit, qui fit, ut, eum felix est, felix dici non possit? Etenim quicquid vere dicitur fuisse, necesse est idem aliquando vere dici potuerit esse.

Διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι] Dicat aliquis, iccirco viventes minus recte vocari felices, quia fortuna mutabilis est, & inconstans: felicitatem autem firmum quiddam & stabile volumus. Cum igitur crebrae sint fortunae conversiones, idemque nunc amicam, nunc adversam experiatur, eaque quasi in orbem agantur, si fortunam sequamur, felicem chamaeleonti similem esse dicemus, & fragili admodum fundamento subnixum.

Χαμαιλέοντα] Hunc ajunt in metu colorem mutare: unde Tertullianus libro de pallio ait, *eum de corio suo ludere*,

dere. imitatur autem omnes colores praeter album, ut ait Plutarchus in libello, πῶς ἄν τις διακρίνειε τὸν κόλακα τοῦ φίλου. aut, ut ait Plinius, *praeter rubrum & candidum*. Qui plura cupit, legat Aristotelem lib. 2. de natura animalium, & Plinium lib. 8. cap 33. & Theophrastum in libro περὶ τῶν τὰς χρόας μεταβαλλόντων. Simile quiddam de polypode pisce narratur.

Ἢ τὸ μὲν ταῖς τύχαις] Hic demum incipit explicare sententiam suam, negatque rectum esse fortunam sequi, atque ex ea modo felicem aliquem, modo infelicem judicare. Quanquam enim iis quoque bonis indiget vita humana, quae dicuntur a fortuna tribui, non tamen in eis, sed in laudabilibus actionibus, aut turpibus posita est praecipua pars felicitatis aut infelicitatis.

Μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ] Ea dubitatio, quae modo allata est, confirmat traditam superius felicitatis definitionem. Eam enim, ut opinor, etsi alii aliter sentiunt, vocat τὸν λόγον. Nam ex iis, quae paulo ante in dubitationem adducta sunt, intellectum est, felicitatem stabilissimum ac firmissimum quiddam esse.

Οὐδὲν γὰρ] Nam, cum scientia videatur esse quiddam admodum stabile, ac firmum, facilius tamen delebitur oblivione scientia, quam ut vir vere bonus repudiatis honestis actionibus animum ad turpes & inhonestas adjiciat.

Ὑπάρξει] Videtur significare, eum, qui vere est vir bonus, nullo modo abduci posse a virtutis studio: neque unquam fore, ut aut intumescat rebus secundis, aut dejiciatur adversis: sed in utraque fortuna moderatum fore. Alibi tamen sentit, ut ex malis bonos, ita ex bonis malos posse fieri, ut in categoriis, cum ait, καὶ ἐκ σπουδαίου φαῦλον, καὶ ἐκ φαύλου σπουδαῖον δυνατὸν γενέσθαι. & notus est versiculus Hesiodi: Αὐτὰρ ἀνὴρ ἀγαθὸς τοτὲ μὲν κακός, ἄλλοτε δ' ἐσθλός. & Theognidis: Ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἄπ' ἐσθλὰ διδάξεαι, ἢν δὲ κακοῖσι συμμίσγῃς, ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον. Et extat longa disputatio Socratis in eandem sententiam lib. 1. ἀπομνημ. Xenophontis. Sed nimirum hic sermo est de perfectiori quadam virtute, quaeque bene penitus in animo insederit, ac radices egerit. eam negat ulla fortunae vi labefactari posse. Atque hoc ipsum dicit Horatius: *Justum & tenacem* &c.

Ὅ γ' ὡς ἀληθῶς ἀγαθὸς] Verba sunt ex asmate quodam

Simonidis: ἄνδρ' ἀγαθὸν μὲν ἀλαθέως γενέσθαι, χαλεπὸν, χερσί τε καὶ ποσὶ νόῳ τετράγωνον ἄνευ ψόγου τετυγμένον. Videtur autem bonum & fortem virum vocasse *quadratum*, qui stat semper, neque ullo fortunae impetu dejici potest. sic enim & quadratum corpus, id est, cubus, quomodocunque jaciatur, ita cadit, ut rectum permaneat. Ex illo Simonidis asmate cum haec, tum alia multa citantur apud Platonem in Protagora, deque iis varie disputatur. Meminit & hujus metaphorae Aristoteles 3. rhet. Fortassis etiam eo virum bonum quadratum vocavit, quod undique aequalis sit & sui similis. Nam cum duae omnino figurae sint, omni ex parte aequales, quadratum & rotundum, ut Simonides vocavit virum bonum *quadratum*, ita Horatius eundem *teretem & rotundum* nominavit. *Quisnam igitur liber?* &c. quem imitatus est Ausonius in eo carmine, quod vulgo tribuitur Virgilio: — *mundi instar habens, teres atque rotundus, Externae ne quid labis per levia sidat.* Medici quoque quadrata vocant corpora, firma & bene compacta, quaeque non facile offenduntur a rebus externis.

Πολλῶν δὲ γινομένων] Quaedam eorum, quae immittuntur a fortuna, tum laeta, tum tristia, ita exigua sunt, ut nihil momenti habeant, neque ad felicitatem, neque ad infelicitatem. Quaedam habent quidem momenti aliquid, sed tamen nulla est tanta calamitas, quae virum bonum infelicem possit efficere.

c. IX. Τὰς δὲ τῶν ἀπογόνων τύχας] Hoc capite explicat eam quaestionem, quam paulo supra proposuerat: ecquid posterorum fortunae ad mortuos pertineant, eosque afficiant, an minus. In qua pertractanda primum ponatur a nobis, animos hominum esse immortales. Nam frustra haec omnia quaererentur, si animi cum corporibus interirent. Secundo, plures esse & distinctas hominum mentes: non, ut quidam volunt, unam omnium. nam sic quoque posita immortalitate, ut eam Averroës, & quidam alii ponunt, id est, ita ut post mortem nihil superfit Platonis aut Socratis proprium, inanis omnino haec & supervacanea quaestio esset. Neque laborandum est, etiamsi haec naturalibus argumentis probare nequeamus, neque fortassis dissolvere rationes quasdam, quas afferunt ii, qui contrarias opiniones tuentur. Naturalis enim omnium gentium consensus multo plus ponderis

apud

apud nos, quam omnia istorum argumenta, habere debet. Φήμη δ' οὔποτε πάμπαν, &c. Neque quicquam est aliud gigantum more bellare cum dis, quam repugnare naturae, & insitas ab ea in omnium animis opiniones acutis & captiosis ac fallacibus conclusiunculis velle subvertere. Itaque ut senes illi Trojani apud Homerum dicebant, pulchram quidem & elegantem esse Helenam, sed tamen ablegandam & remittendam ad suos, ne exitio esset civitati: ita nos, si quando offeretur nobis ab istis acutum aliquod argumentum, quo colligatur, aut Deum non cognoscere res singulas, aut non curare humana, aut animos interire una cum corporibus, aut si quid supersit, commune quiddam esse, & ut unum solem, ita unam esse omnium mentem, aut alia aliqua venenata pestifera opinio, quasi melle, ita specie quadam doctrinae & eruditionis illita, respondeamus: Ingeniosus quidem es, o bone, & eruditus, & in disputando potens: sed habe tibi istas praeclaras rationes tuas: ego eas, ne mihi exitiosae sint, admittere in animum meum nolo. Accipite enim, optimi & gravissimi viri, qui non discendi aliquid ex me, qui vobis doctrina inferior sum, sed, ut ego quidem interpretor, honoris mei & vestrae cujusdam erga me benevolentiae caussa, auditorium hoc quotidiana vestra praesentia cohonestare dignamini, vosque, studiosissimi adolescentes, quos ea, quae hic ex me auditis, vita & moribus expresssuros esse confido: accipite praeclaram & immortali memoria dignam summi philosophi, Aristotelis sententiam, quam in omnibus hujus generis disputationibus teneatis, quam sequamini, ad quam sensus cogitationesque vestras perpetuo dirigatis. Ex illius enim divini hominis pectore, tanquam ex augustissimo quodam sapientiae sacrario atque adyto, haec prodierunt, quae primo Ethicorum ad Eudemum leguntur: Προσέχειν δεῖ πάντα τοῖς διὰ τῶν λόγων, ἀλλὰ πολλάκις μᾶλλον τοῖς φαινομένοις. Convertam haec in Latinum sermonem: utinamque possem in omnes omnium populorum linguas convertere, atque in omnium hominum animis, ita ut nunquam delerentur, insculpere: *Non semper, neque omnibus in rebus assentiendum est iis, quae rationibus & argumentis probantur; imo potius ea plerumque tenenda, quae communi hominum sententia comprobantur.* Quid enim est tam falsum, tamque abhorrens a vero, ut non

ad id probandum ab ingeniosis, & exercitatis hominibus argumenta excogitari queant? Nihil est tam molle, tam tenerum, tam flexibile, tam cereum, quam oratio, neque quicquam est tam absurdum, quin dicendo probabile fieri, neque tam verum & exploratum, quin dicendo in dubium vocari, aut etiam coargui queat. Quam multa collegisse olim Meto Atheniensis dicitur, quibus ostenderet, caelum stare, terram autem perpetuo moveri? Quam certo crediderunt veteres, Solem a Luna proximum esse? Quam firme sibi persuaserant, e quinque terrae partibus duas extremas ob frigus, mediam ob calorem immoderatum esse inhabitabilem? Quae tamen falsa esse postea constitit. At rationes, quibus ea efficiebant, necessariae illis temporibus videbantur. Vidistisne unquam in densa & tenebrosa nocte accensam aliquam facem e longinquo loco micantem? Illam igitur, quamvis dissitam, videbatis: neque tamen quicquam in illo longo interjecto inter oculum vestrum & facem, densis obsito tenebris spatio, videre poteratis. Idem putatote animis accidere. Saepe animus noster veritatem alicujus enunciationis, tanquam eminus fulgentem ac collucentem videt: etiamsi propter illam, qua circumfusus est, caliginem, videre ea, quae intermedia sunt, & per quae ad eam pervenitur, non potest. Ut igitur si quis tibi sophista probare vellet te hominem non esse, aut canem, qui esset pater, idemque esset tuus, iccirco esse patrem tuum, etiamsi fallacibus illis syllogismis propter dialectices imperitiam respondere non posses, non tamen demovereris a cognita veritate, neque haberes fidem iis, quae ab eo concluderentur: ita si quis aliquam tibi impiam sententiam confirmare argumentis velit, etiamsi non possis, quae ab eo proponuntur, dissolvere, permanere tamen, ac perstare debes in eo, quod verum esse tot jam saeculis perpetua omnium gentium consensio comprobavit. Si iter aliquod ingressurus, duas videres vias, quae eodem ferrent, verum unam expeditam, planam, tutam, & eo quo constituisses, sine ulla erratione ducentem: alteram tortuosam, asperam, periculosam, & quam qui sequerentur, propter varios & multiplices anfractus saepe aberrarent, dubitares, utram potius eligeres? Duae sunt viae, quibus homines ad aliquam cognitionem Dei & animi sui pervenire posse se putant; aut enim eo conten-

tendunt disputando, & cur quicquam ita sit, subtiliter inquirendo: aut sine ulla dubitatione credendo & assentiendo iis, quae majores summo consensu, partim naturali lumine cognita, partim divinitus inspirata tradiderunt. Illam qui secuti sunt, omnibus saeculis in varios ac multiplices errores inciderunt. At haec illorum signata est & impressa vestigiis, quos in caelum sublatos veneramur & colimus. Illam igitur relinquamus, hanc sequamur; maneatque ac fixum sit hoc, quicquid contra dicatur, neque mori animos, & suam cujusque esse, etiam post funus, propriam mentem a ceteris separatam atque distinctam. Quibus positis, id quod ab Aristotele proponitur, consideremus, quid vere de hac quaestione dici queat. Pertinentne ad quemque ea quae, ipso mortuo, liberis, propinquis, amicis eveniunt? Et, estne in mortuis eorum sensus aliquis? Omnes dubitationes aut experientia aut ratione explicantur. Hic experientiae locus non est. Rationibus igitur agendum est. Rationes autem prope esse tantum probabiles possunt. Probabilia autem sunt, ait Arist. I. top. &c. Omnes homines videntur quodam modo putare, ea quae post se futura sunt, ad se pertinere. Alioqui enim negligerent famam, de qua optimus quisque maxime laborat. Dictum Antigonae apud Sophoclem. Et Cicero ad Atticum. Et declarant testamenta, fideicommissa, substitutiones, tutorum dationes, eam esse hominum opinionem. Immo vero odiosissimae sunt, & nefariae habentur voces quaedam eorum, qui significabant, se quid post mortem suam eventurum esset, non laborare. qualis est illa, Ἐμοῦ θανόντος γαῖα, &c. Ex sapientibus antiquissimum habitum est genus poëtarum. Itaque despicienda non sunt, quae ab eis dicuntur. Apud Virgilium Dido veretur manes mariti. ideoque dubitat Aeneae nubere. Itaque Annae necesse fuit adversus illam opinionem disputare: *Id cinerem*, &c. Anchises mortuus admonet Aeneam, &c. *Me pater Anchises, quoties humantibus umbris, Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt, Admonet in somnis, & turbida terret imago.* Eodem pertinet exemplum Protesilai. Quanquam autem haec figmenta sunt, sunt tamen figmenta sapientissimorum hominum, non vana & inania: sed utilia ad instituendam vitam. Quod si poëtica parum habent auctoritatis, va-

leant tamen aliquid verba Cyri morientis apud Xenophontem, & similia. Justinianus ait, eam mulierem, quae susceptis ex priore matrimonio liberis, &c. Ergo judicat, sensum ejus rei ad maritum pervenire. At Aristoteles π. περὶ ψυχῆς, memoriam, amorem, odium, & similia adimit animis a corpore separatis. Sed ibi loquitur φυσικῶς. in his autem libris sequitur id quod ab omnibus creditur: quodque, etiamsi, cur ita sit, ostendi non queat, mordicus tamen tenendum est. Sed, iis omissis, quaeramus, quid Christianis tenendum sit. Et de beatis quidem, existimo, eos videre ea quae a nobis fiunt: & gaudere cum quid a nobis bene fit. Nam cum videant videntem omnia, in eo vident omnia. Gaudent autem, bene agentibus nobis: quia caritas in eis nunquam extinguitur. Et cum adsidue preces pro nobis fundant, ignorare non possunt, quomodo nobiscum agatur. Et quanquam ad ipsorum felicitatem, quae omni ex parte cumulata est, nihil adjici potest, additur tamen aliquid ad gloriam, cum a nobis honos illis exhibetur: cumque nos, illorum exemplo incitati, per ipsorum vestigia gradimur. Nam & Angeli gaudent, cum quis a turpitudine vitiorum ad meliorem vitae viam redit. Neque tamen quicquam detrahitur de illorum beatitudine, si secus eveniat. Si quis enim ipsorum videret omnem stirpem suam justo Dei judicio ad inferos detrudi, ne tantulum quidem ob eam rem angeretur. Sunt enim effecti unum cum Deo, ita ut voluntas ipsorum a Dei voluntate nullo modo discrepare possit. Qui adhuc expiantur, ea quae scire ipsorum interest, Deo revelante, cognoscunt. Qui aeternis suppliciis addicti sunt, caritate omni carent. Itaque bona aliena nihil de ipsorum infelicitate detrahunt. Si quis tamen ipsorum exemplo adductus, aut eorum culpa corruptus, in idem exitium pertrahatur: crescit eorum infelicitas: & hoc est quod dives ille in Euangelio, &c. Beatis aliquid accedere potest ad gloriam. De beatitudine ipsorum nihil detrahi potest. Damnatis nihil decedere potest de miseria. Ad poenam accessio aliqua fieri potest. Omnia subjecta sint judicio Ecclesiae.

c. XII. Διωρισμένων δὲ τούτων] Etsi quaestio, quae hic tractatur, non est magni momenti (de vocabulis enim potius, quam de rebus, instituta est) non caret tamen aliqua obscuritate: opusque est perspicaci, & acuto ingenio

ad propriam vim harum vocum penitus pervidendam. ummam autem, quaeritur, sitne felicitas quiddam ibile, an honore potius, & cultu ac veneratione di-a. Et concluditur, eam esse superiorem, ac divinio-eo toto genere bonorum, cui laus tribuitur: itaque ciendam potius & colendam, quam laudandam vide-Haec autem ut planius & apertius intelligantur, sci-m est, esse quosdam quasi gradus in rebus bonis, per ad summum, id est, ad felicitatem pervenitur. ium enim requiritur δύναμις, id est, potestas. Nam non possunt ea exercere, in quibus consistit felici-ut bestiae, aut nondum possunt, ut pueri, eis feli-em non tribuimus. Verum αἱ δυνάμεις, quae quidem rie eo nomine vocantur, neque laudantur, neque)erantur. Insunt enim a natura: & nihili sunt, nisi ueantur ad habitum. Neque laudatur quisquam, l justus, aut temperans, aut fortis esse possit, sed l sit. Secundum igitur locum obtinent ἕξεις, id est, tus, ut virtutes: eaeque jam laudabiles sunt. Ita, & virtutem ipsam, & virtute praeditos homines lau-ac commendatione dignos putamus. Haec Aristote-ioc loco non tam accurate distinguit. Sed virtutes jue ipsas numerat inter δυνάμεις, quatenus cum actio-s conferuntur. E virtutibus prodeunt ἔργα, id est, a, sive actiones, quas, ubi egregiae ac singulares :erunt, non tantum, ἐπαινοῦμεν, id est, laudamus, m etiam ἐγκωμιάζομεν, id est, pnblica quadam & so-i laudatione celebramus. Interest enim hoc ἔπαινος & ιον: quod ille ἐπ' αἶνον, id est, in nudo, & simplici ione positus est: unde & nomen ductum videtur. · enim, quamvis usitate significat *fabulam*, tamen l veteres accipiebatur simpliciter pro *quocunque ser-e*, ut & μῦθος: eodem videlicet modo, quo apud nos *fabulari* est loqui, & *confabulari*, colloqui. ierus. Ω γέρον, αἶνος μέν τοι ἀμύμων, ὃν κατέλεξας. ἐγκώμιον ἀπὸ τῆς κώμης, id est, a pago, seu vico im est, quod vicatim egregia facinora cani ac cele-solerent. Quodsi quis toto vitae tempore in per-a virtutis exercitatione, sine ullo impedimento ver-:, idemque & opes habeat, quae, ut vere ac sapien-it Ulixes Homericus, αἰδοίους, id est, venerabiles ho-s efficiunt, & liberos, & amicos se dignos, & carus

sit

per. In omni denique repub. bene instituta senum consilio maxima quaeque administrantur. *Temeritas enim*, ut ait Cicero, *est florentis aetatis, prudentia senectutis.* Plura dicentur lib. 6. Praeclareque Jocasta apud Euripidem: Ὦ τέκνον, οὐχ ἅπαντα τῷ γήρᾳ κακὰ, Ἐτεόκλεες, πρόσεστιν, ἀλλ᾽ ἡ 'μπειρία Ἔχει τι λέξαι τῶν νέων σοφώτερον. Sed & virtutes morales indigent tempore: longa enim consuetudine opus est ad eas comparandas, ut ostendit Aristoteles, cum ait, ἡ δ᾽ ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται. ὅθεν καὶ τοὔνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεγκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους. quod ipsum confirmat etiam lib. 1. mag. mor. his verbis: ἡ δ᾽ ἠθικὴ ἀρετὴ ἐντεῦθεν τὴν ἐπωνυμίαν ἔχει. εἰ δεῖ παρεγκεκλιμένως λέγοντα τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἔχει σκοπεῖν, δεῖ δ᾽ ἡ, &c. Sunt enim eadem prope quae hic. ἔθος Latini *consuetudinem* vocant, ἦθος, *mores*. Ait Aristoteles: ἐξ οὗ δῆλον, ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται. Saepe a veteribus quaesitum est, quomodo pararetur virtus, natura, an doctrina, an consuetudine. quod M. Tullius ita expressit in Partitionibus oratoriis: *Quonam pacto virtus pariatur, naturane, an ratione, an usu.* Horatius bimembrem tantum hanc quaestionem fecit in epistola ad Lollium, hoc versu, *Virtutem natura paret, doctrinave donet.* Plato in Menone ita eandem quaestionem proponit: ἀλλ᾽ ἔγωγε ἐκεῖνο ἀλλ᾽ ἥδιστ᾽ ἂν ὅπερ ἠρόμην τὸ πρῶτον, καὶ σκεψαίμην, καὶ ἀκούσαιμι, πότερον ὡς διδακτῷ ὄντι αὐτῷ δεῖ ἐγχειρεῖν, ἢ ὡς φύσει, ἢ ὡς τινὶ τρόπῳ παραγιγνομένης τοῖς ἀνθρώποις τῆς ἀρετῆς. Disputatur & eadem de re in Protagora, & inter τοὺς Πλάτωνος νοθευομένους, unus est eodem argumento scriptus. Tractabo igitur hanc quaestionem, ut potero, & quia me in ea tractanda quaedam non indigna vestris auribus dicturum esse confido; peto a vobis, ut me attente audiatis. Sed in hac tota disputatione primum admoneo, me virtutis nomine virtutem moralem intelligere, & de ea tantum loqui. Qui igitur virtutem a natura esse volunt, his fere argumentis moventur. I. Aristoteles sexto Ethic. videtur dicere mores inesse a natura; ita enim scribit: πᾶσι γὰρ δοκεῖ ἕκαστα τῶν ἠθῶν ὑπάρχειν φύσει πως, καὶ γὰρ δίκαιοι, καὶ σωφρονικοὶ, καὶ ἀνδρεῖοι, καὶ τ᾽ ἄλλα ἔχομεν εὐθὺς ἐκ γενετῆς. II. Multi sapientissimi homines dixerunt, virtutem nihil esse aliud, quam naturam, ut Cicero cum alibi, tum apertissime primo de legibus. his verbis: *Est autem virtus nihil aliud, quam in se perfecta, & ad summum perducta*

ducta natura. III. Omnium philosophorum sententia summum bonum est ex natura vivere, quod ita expressit Cicero in eo, quem modo dixi, libro: *Et certe ita se res habet, ut ex natura vivere, eximium bonum sit. Itaque naturam vocant optimam ducem, & optimam magistram vivendi, & eam qui sequuntur, nunquam aberrare.* Atque id etiam oraculo comprobatum dicitur. Et saepe ait Cicero, nisi pravis opinionibus a rectitudine (*) abduceremur, fore, ut ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. IV. Et refertur Musonii dictum: ἄγει γὰρ ἡ ἡμῶν φύσις ἡμᾶς, πρὸς τὴν ἀρετὴν τὴν ἱκανήν. Aristoteles tamen hoc loco aperte negat eas inesse a natura, idque multis argumentis docet. Neque desunt argumenta, quibus probabiliter ostendatur, eam doctrina comparari. Primum, quod optimi poëtae ita saepe de ea loquuntur, ut de re, quae doceri, discique possit. Ut Theognis, cum ait, ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἄπ' ἐσθλὰ διδάξεαι. Et Virgilius: *Discite justitiam moniti, & non temnere Divos*. idemque alio loco: *Disce puer virtutem ex me, verumque laborem*. Et idem significasse videtur Horatius his versibus: *Fervet avaritia* &c. Cicero quoque lib. 10. epistolarum ad Atticum ait, *sibi persuaderi non posse, quin virtus sit διδακτή*. Et inter opuscula Plutarchi, libellus quidam est hoc argumento, ὅτι διδακτὴ ἡ ἀρετή. Adde Laërtii locum in Zenone: Διδακτήν τε εἶναι αὐτήν, λέγω δὲ τὴν ἀρετήν. Καὶ Χρύσιππος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ τέλους φησί, καὶ Κλεάνθης καὶ Ποσειδώνιος ἐν τοῖς προτρεπτικοῖς, καὶ Ἑκάτων. ὅτι δὲ διδακτή ἐστι δῆλον ἐκ τοῦ γίνεσθαι ἀγαθοὺς ἐκ φαύλων. Adde quod aut hujus ipsius disciplinae aliquis usus est, aut nullus: si nullus, quid in ea tempus frustra conterimus? si aliquis, quis tandem, nisi ut bonos efficiat? Atque hoc e secundo cap. hujus libri colligi potest.

Sed tamen, & multa dicuntur apud Platonem, tum in Protagora, tum in Menone, cur virtus διδακτὴ non sit, & ex eo aperte intelligitur, quod longe aliud est de virtute disputare, aliud virtutem exercere, & quod olim de Atheniensibus dictum est, eos *scire quidem, quae facienda essent, sed facere nolle*, idem de magna parte hominum dici potest. Et cap. 4. hujus libri quiddam Aristoteles dicturus est, quod ad hanc rem valde pertinet.

Nunc,

(*) Sic Edit. Ingolst. Sed scribendum, *a recto itinere*.

Nunc, ut, quid hac tota de re vere dici posſit, bre viter tradamus, tenenda eſt haec ſententia. *Ad virtutem nos natura gignit, doctrina excitat, conſuetudo perducit.* Non eſt enim dubium, quin ſemina, & igniculi quidam virtutum inſint nobis a natura, usque eo, ut natura quadam inclinatione alium ad alias virtutes propenſiores eſse videamus. Atque hac de re loquitur Ariſtoteles lib. 6. & illa principia virtutes naturales, aut virtutes inch atas vocat. Sed ſemina illa facile eliduntur, niſi excolan tur; igniculi illi facile extinguuntur, niſi foveantur. A naturam igitur doctrina accedat necesſe eſt, ut a teneris quemadmodum Graeci dicunt, unguiculis, doceatur p er, quae honeſta ſint, quaeque turpia; quae amare, a perſequi, quae odisſe, atque averſari debeat, ut aſsidu aures illius honeſtatis, & officii praeceptis circumſonen ut eos libros diligenter evolvat, quibus bene vivendi r tio traditur, ut eas hiſtorias perluſtret, quibus res a m gnis, & praeclaris viris geſtae continentur, ut tenerum pectus, paulatim magis ac magis ardore quodam in tandi ea, quae celebrari videt, incaleſcat. Colloquatı etiam iisdem de rebus cum aequalibus ſuis, & multo e am magis, multoque ſaepius cum gravibus, ac bene m ratis ſenibus, quorum voces, & conſilia non aurib tantum, verum etiam animo combibat, ad quorum praecepta componat, quorum revereatur auctoritatem Baſilius: ἡ γὰρ πρὸς τοὺς φαύλους τῶν λόγων συνήθεια ὁδός τίς ἐ ἐπὶ τὰ πράγματα. Ut enim vere dictum eſt a Menandr *pravis ſermonibus bonos mores corrumpi*, quem verſu S. Paulus epiſtolae cuidam ſuae intexere dignatus e ita non eſt dubium, quin graves, & honeſti ſermon multum valeant ad animos ad virtutem excitandos.] beatur etiam puer ille, quem ad virtutem formamus, a que inſtituimus, inſpicere in hominum vitam, & aut patre, aut magiſtro, aut a bono, & prudenti amico a moneatur, quae exempla fugere, quae ſequi debeat. A tigenidem olim muſicum celebrem ajunt perducere ſc tum diſcipulos ſuos, & ad audiendos eos, qui bene ca rent, & ad eos, qui male, eisque dicere, *Ita can oportet.* Et ſeverus ille ſenex ex Adelphis eandem a rationem in filio inſtituendo teneri ait: *Nihil praet mitto*, inquit, *conſuefacio*, &c. Et Horatius eodem modo a patre inſtitutum ait, cujus verſus, quoniam ſi

P

pulcherrimi, & optime ostendunt, quomodo doceatur virtus, recitare non gravabor: *insuevit pater optimus hoc me* &c. Ac ne poëtas modo id dicere putetis, indicabo, ex quo fonte tum Terentius, tum Horatius illam docendae virtutis rationem hausisse videantur. Plato igitur in Protagora eam & tradit, & commendat his verbis: 'Επειδὰν θᾶττον συνιῇ τις &c. Sic Lacedaemonii solebant Helotas, quibus pro mancipiis utebantur, ebrios in conviviis liberis suis proponere, ut alieno exemplo pueri averterentur ab ebrietate, cum viderent, quanta in ea inesset turpitudo. Sic Socrates suadebat adolescentibus, ut, cum ira excanduissent, inspicerent se in speculo, ut cum viderent, quantam oris distortionem, ac depravationem efficeret ira, ex eo intelligerent, majorem etiam in animo fieri. Sic Zeno saepe ducebat discipulos suos ad audiendos musicos, & jubebat eos cogitare, cum tam pulchra existeret harmonia ex vocum, fidiumque concentu, quanto pulchrior esset illa, quam efficerent partes animi rationi obedientes, & inter se concinentes, ac consentientes. Ita igitur docetur virtus tradendis praeceptis, & exemplis proponendis, estque virtus quodam modo διδακτὴ, recteque Persae ei ex liberis regiis, qui maximus esset natu, & mortuo patre regnaturus, adhuc puero virtutis magistros dabant. Ita enim tradit Plato in Alcibiade primo, quatuor ei magistros ex omni Persarum gente delectos solitos dari, unum, qui sapientissimus, alterum, qui justissimus, tertium, qui temperantissimus, quartum, qui fortissimus videretur. Primus docebat eum, quomodo Deus colendus esset, & quod esset regis officium. Secundus, ut vera semper diceret, neque ulla re ad mentiendum adduceretur. Tertius, frenandas esse cupiditates: servos enim esse omnes, qui sequerentur voluptatem. Quartus, fortiter subeunda esse pericula, & honestam mortem turpi vitae anteponendam. Ergo & inchoatur a natura virtus, & doctrina promovetur. sed haec duo nihil efficiunt, nisi accesserit consuetudo. Quare ut summatim totam hanc disputationem comprehendamus, virtutis principia naturae debentur, doctrinae progressus, consuetudini perfectio. Nunc Aristotelem audiamus:

C. II. 'Επεὶ οὖν] Hujus capitis summa est; cujusmodi esse debeant actiones, quae gignendae virtuti efficienter antecedunt. Initio autem ait, necessario hic disputandum esse de actionibus, quod haec philosophiae pars, non ut ce-

ceterae, ad cognitionem referatur, sed ad actionem. Ait οὐ θεωρίας ἕνεκα. quaedam discimus tantum ut sciamus, non etiam ut agamus, qualia sunt illa, quae canit Iopas apud Virgilium: *Unde hominum genus*, &c. & quae Horatius complectitur his versibus: *Quae mare compescant* &c. Atque ejusmodi omnia damnabat Socrates, eosque, qui in eis multam operam ponerent, insanire dicebat, tribus argumentis quae leguntur apud Xenophontem I. Ἀπομνημονευμάτων. Quaedam alia discimus, non tantum, ut intelligamus, sed multo etiam magis, ut exerceamus, cujusmodi sunt, quae in morali, & politiea philosophia traduntur. οὐ γὰρ ἵν' εἰδῶμεν. Nihili enim est virtutis cognitio, nisi eam ejusdem exercitatio consequatur, ut multis locis tradit Aristoteles, quorum aliquot & citantur, & tractantur pulcherrime a Themistio in oratione, qua gratias agit Imperatori, a quo in senatu laudatus fuerat, ipsumque Imperatorem vere philosophum esse ostendit. Imo vero turpior etiam, & majori reprehensione dignus videtur is, qui virtutem noverit, deque ea splendide, ac magnifice disserat, nihilominus tamen in coeno vitiorum volutatur: ut Graeci dicunt, ἄλλων ἰατρὸς αὐτὸς ἕλκεσι βρύων.

Πῶς πρακτέον αὐτάς] Graeci, ac praecipue Attici, talibus ejusdem vocis repetitionibus gaudent. πράττειν πράξεις, ut hic, & statim λόγους λέγεσθαι, μέμφεσθαι μέμψιν. Aristoph. μέμψιν δικαίαν μέμφομαι ταύτην. ὀνειδίζειν ὄνειδος. Eurip. ἅ γέ μοι τ' ὄνειδος ἐξωνείδισας. Sic νικᾶν νίκην, βιοῦν βίον, & similia. Latini eos in quibusdam imitantur, ut cum dicunt, *ludum ludere*. Terentius: *Quia consimilem jam olim luserat ille ludum*. Horatius: *Fortuna saevo laeta negotio, & Ludum insolentem ludere pertinax*. Sic *vivere vitam*. Terentius: *Nam ego vitam duram, quam vixi adhuc, Prope jam excurso spatio mitto. Gaudere gaudium*. Idem: *Nam hunc scio mea solide solum gavisurum esse gaudia. Dolere dolore*. Virgilius: *Et nostro doluisti saepe dolore*. Quanquam hoc quidem paulo aliud est. sed hoc loco dicere non possumus, *quomodo agendae sint actiones*, potius *quomodo suscipiendae*, aut *quomodo obeundae*. Lambinus *exercendas* dixit, quod loquendi genus & barbarum esse, & ineptum puto.

Τὸ μὲν οὖν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον] Commune hoc, inquit, est omnibus actionibus, quae ad virtutem gignendam qua-

quasique procreandam valent, quod eas rectae rationi consentaneas, ac convenientes esse oportet. nam si aliae forent, vitium, non virtutem gignerent. sed quomodo poterit rectae rationi convenienter agere is, qui nondum rectae rationis usum consecutus est, ut puer: aut is, in quo praeter naturam ratio ancillatur, & servit cupiditati, ut vitiosus? Respondendum est, iccirco pueris magistros, & monitores dari, ut, qui suo consilio nondum valent, alienum sequantur, donec in ipsis procedente aetate, & usu rerum recta illa ratio adolescat. Vitiosi quoque possunt recte monentibus parere, donec paulatim excutiant jugum cupiditatis. Et praeterea vix unquam ita oppressa est in homine ratio, ut non aliquo modo videat, quid rectum sit; cum autem libera sit in eo voluntas, paulatim potest abducere se a vitio, & ad honestas actiones animum applicare. Cum autem duo sint, quae impediant homines a virtute, difficultas quaedam, & molestia, quae videtur inesse in honestis actionibus, & voluptatis titillatio, quae turpes actiones plerumque comitatur, assuefaciendo se ad honeste agendum, utrique incommodo subvenitur; nam & quae initio dura, & difficilia videntur, molliora in dies, & faciliora fiunt, & viri facti spernimus eos cibos, quibus pueruli capiebamur; ita virtute confirmatus, & corroboratus animus omnes turpium voluptatum illecebras facile respuit. magna est enim vis consuetudinis, recteque dicebat Euenus, ut est in septimo horum librorum, eam πολυχρόνιον φύσιν εἶναι. Itaque Socrates admonebat adolescentes, ut sibi proponerent eam vitam, non quae suavissima videretur, sed quae honestissima esset. eandem enim adhibita consuetudine suavissimam fore. Consuetudo enim, ut ait Lucretius, *concinnat amorem*. Et constat, illius incredibilem quandam esse vim in omnibus animi partibus. In ea, qua alimur, ut constat ex iis, qui longo usu assecuti sunt, ut venenis non modo non laederentur, sed etiam alerentur: quod de Mithridate legitur, in quem Martialis, *Effecit poto Mithridates saepe veneno*, &c. In sensibus etiam, ut pictores, & musici ostendunt. quorum illi primo aspectu multa vident, quae omnes alios fallunt, hi sentiunt etiam minima vocum discrimina, quae percipere nullus, nisi qui habet aures exercitatas, potest. In mente denique ipsa. Unde qui mendaciis assueti sunt,

facile eis tanquam veris assentiuntur, ut est in primo minore τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Ὑπερκείσθω] Si hoc rectum est, significat, *differatur in alium locum*. sed & scholiastes Graecus, & omnes Latini legunt, ὑποκείσθω, idque melius videtur.

Ὕστερον] Nimirum lib. 6.

Πρὸς τὰς ἄλλας ἀρετὰς] Multi libri veteres, πρὸς τὰς ἀρετὰς, quod probo. nomine enim τῶν ἀρετῶν, hic αἱ ἠθικαὶ tantum intelliguntur.

Ἐκεῖνο δὲ] Repetit id, quod saepe jam dixit, subtilitatem in his rebus exigendam non esse.

Ὑπὸ παραγγελίαν] *Praeceptum*, rara vox, & cujus non multa exempla reperias.

Πίπτει] In aliis libris, ὑποπίπτει, idque aliquanto venustius videtur.

Τὰ πρὸς τὸν καιρὸν] Videre quid tempus postulet. οὐ γὰρ μόνον λέγειν χρὴ τὰ καίρια, ὡς ὁ Αἰσχύλος φησὶν, ἀλλὰ καὶ πράττειν. Et praeclare Sophocles in Electra: Καιρὸς ἀνδράσιν Μέγιστος ἔργου παντός ἐστ' ἐπιστάτης. Et Anaxarchus: Χρὴ δὲ καιροῦ μέτρα εἰδέναι. σοφίης γὰρ αὐτὸς ὅρος.

Ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἰατρικῆς ἔχει, καὶ τῆς κυβερνητικῆς] Artium quaedam constant praeceptis necessariis, & immutabilibus, ut grammatica, & geometria: quaedam iis, quae pro temporum ratione mutantur, ut ars imperatoria, ars dicendi, ars medendi, ars gubernandarum navium. Nam & imperator modo explicat copias, modo contrahit, modo aperto Marte, modo ex insidiis rem gerit, modo simulat metum, modo dissimulat, modo planitiem, & aperta loca, modo saltus, & angustias, & aspera montium petit, prout tempus postulare arbitratur. Et orator pro locorum, temporum, auditorum varietate artificium suum mutat; & medicus in curando, sexus, aetatis, virium, consuetudinis, temperaturae, regionis, tempestatis, anni maximam rationem habeat necesse est; & gubernator non semper eum cursum, quem coepit, tenet, sed interdum remigat, interdum vela facit, saepe etiam mutata velificatione eum, quo intendit, portum consequitur. Atque hoc est, quod ait Plato lib. 6. Πολιτειῶν ἐπ' ἀνάγκη αὐτοῦ τὴν ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι ἑαυτοῦ, καὶ ὥρων, καὶ ὑετῶν, καὶ ἀστρων, καὶ πνευμάτων, καὶ πάντων τῶν τῇ τύχῃ προσηκόντων, εἰ μέλλοι τις ὤν τις ἀρχικὸς εἶναι. Et Cicero in epistola ad Lent. *In navigando tempestati obsequi artis est.* Talia

ivi-

igitur hujus quoque disciplinae praecepta esse ait. Observavi autem, saepe a magnis scriptoribus conjungi has duas artes in comparationibus, artem medendi, & artem regendarum navium, ut hic ab Aristotele, & Cicerone 3. de finibus: *Nec enim gubernationi, aut medicinae similem sapientiam esse arbitramur.* Et paulo post: *Inscite autem medicinae, & gubernationis ultimum cum ultimo sapientiae comparatur.* Et apud Horatium: *Navem agere ignarus naves timet, abrotonum aegro Non audet, nisi qui didicit, dare.* Et apud Quinctilianum lib. 2. *Nam & gubernator* &c. Et Cyrus quidam rhetor in libello περὶ διαφορᾶς στάσεων· ἐξεταστέον μὲν, ἀλλ' ἐπὶ συμφέροντι. ὡς οἱ ἰατροὶ, καὶ οἱ κυβερνῆται ἀθυμίας ἕνεκα τῶν ὑποτεταγμένων. Et Maximus Tyrius, ἐν τῷ, εἰ μαντικῆς ὄντος ἐστὶν ἐφ' ἡμῖν· ὥσπερ καὶ ἰατρὸς νοσοῦντα ἐξαπατᾷ, καὶ στρατηγὸς στρατόπεδον, καὶ κυβερνήτης ναύτας.

Πρῶτον οὖν] Explicat apertius, quod supra dixerat, actiones rationi consentaneas esse debere: docet enim, eas tales esse, quae moderatae sint. ὁ γὰρ ὀρθὸς λόγος τῆς μέσης, ὅτι τῆς μετρίας σχέσεως ἐστι. ut alio loco dicetur. ostendit autem exemplis ductis a robore, & a bona valetudine, immoderationem ad omnia corrumpenda, moderationem ad omnia conservanda aptissimam esse. μέτρον δ' ἐπὶ πᾶσιν ἄριστον, ait Hesiodus.

Φθείρεται δὴ γὰρ] Meliori ordine leguntur haec in quibusdam antiquis codicibus, & constat, Argyropylum ita legisse: φθείρεται ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ὑγιείας ὁρῶμεν. δεῖ γὰρ, &c.

Οὐ γὰρ] Idem & iisdem verbis lib 1. magnorum moralium, ubi etiam hunc locum fusius explicat, & ornatius tractat. Multa etiam in eandem sententiam disputat Socrates apud Platonem in dialogo, qui vulgo inscribitur ἐρασταὶ, cum inscribi debeat ἀντερασταί.

C. III. Σημεῖον δὲ] Cum superiori capite docuisset, habitum frequentandis ejusdem generis actionibus comparari, proximum videri poterat, ut doceret, quam multae actiones, aut quam longum tempus requireretur ad habitum comparandum. sed cum id certo definiri non queat, docet, quo signo, atque indicio intelligere possimus, hunc aut illum habitum perfectum jam in animo, & absolutum esse. Id autem est ea voluptas, isque dolor, qui ex actionibus ipsis oritur, easque comitatur. Nam qui a corporeis voluptatibus abstinet, eoque ipso gaudet, tem-

perans est; at qui, cum eis caret, angitur animo, easque absentes cogitat, atque desiderat, illum vere ac merito dixeris intemperantem. Eadem cognoscendae, atque explorandae fortitudinis ratio. Nam qui subit, cum occasio fert, ea, quae ceteros terrent, idque cum quadam alacritate animi, aut certe sine molestia facit, scias, eum fortem, & magno animo praeditum esse: at cui, cum periculum aliquod adeundum est, *refugit*, ut ait poeta, *timido sanguen*, *atque exalbescit metu*, hunc nos ex albo virorum fortium expunctum, inter ignavos decuriandum esse censemus.

Ἡ μὴ λυπούμενός γε] Cum multa in Aristotele laudanda sunt, tum illud vel maxime, quod rationem philosophandi suam ad veritatem, & ad naturam quam maxime accommodavit; ceteri magna ex parte admirationem sui in vulgus excitare voluerunt, & dum nova, inaudita, admirabilia afferrent, quam vera dicerent, interdum non magnopere laborarunt. Huic nostro nihil veritate prius, nihil potius, nihil antiquius fuit. Ceteri saepe pro veris speciosa consectati sunt, hic quae vera essent, semper eo ipso satis speciosa esse judicavit. Id adeo vel hoc ipso ex loco intelligi poterit, si, quod hic dicitur, cum iis, quae ab aliis philosophis eadem de re dicta sunt, conferatur. Alii tantam vim virtutis esse voluerunt, ut in quo ea esset, eum in rota, in equuleo, in maximis denique, & exquisitissimis tormentis ac cruciatibus non modo non doliturum, sed gavisurum etiam, & tanquam in rosa, aut viola mollissime substrata accubaret, magnam quandam ex eo voluptatem sensurum praedicarent. At quis homo hujus tam durae, tam severae, tam rigidae sententiae auctor fuit? Exspectatis, ut Epictetum vobis aliquem, aut Anaxarchum, aut Antisthenem proferam? Epicurus, ipse voluptariorum pater, voluptatis assertor, enervator philosophiae, cujus pleraeque disputationes in ganea, aut in popina natae videntur, non in schola, cujus is sermo est, ut in visceribus, ac medullis summum bonum condidisse videatur, ipse, inquam, Epicurus, cui dolor ultimum malorum omnium est, sapientem, si in Phalaridis tauro subjectis ignibus torreatur, dicturum ait, *quam hoc suave est? quam hoc non curo?* Quod quidem ita mihi absurdum, atque alienum videtur, ut non semel dubitaverim, jocone, an serio illa scripsisset Epicurus. Me-

liu

lius & verius Aristoteles, qui, cum hunc quasi notam tradidisset nobis, qua virtute praeditos ab iis, qui ea carerent, dignosceremus, quod in quibus virtus est, ii alacriter, atque hilare munia virtutis obeant; intelligeretque, nonnullas ejusmodi esse fortium virorum actiones, quibus voluptas, ipsa repugnante natura, comitari non potest, moderationem quandam adhibuit, satis esse dicens, in ejusmodi actionibus ad fortitudinis laudem, si sine tristitia, & contractione animi obeantur. Non enim gaudebat Anaxarchus, cum in mortarium jussu Nicocreontis regis conjectus pistillis ferreis tunderetur, neque cum illam ederet nobilissimam vocem, *tundite, tundite Anaxarchi saccum, Anaxarchum ipsum tundere non potestis;* significabat, gratos sibi, & suaves esse illos ictus, sed nullam esse tantam vim doloris, quae dejicere se a gradu fortitudinis, & constantiae posset. Non gaudebat Mucius, cum, spectante & obstupescente Porsenna, dextram manum suam lento igne immotus combureret, sed ut hosti potentissimo metum incuteret, patriamque gravi obsidione liberaret, doloris acerbitatem ratione, ac virtute superabat. Non gaudebant Decii, cum se in armatos hostium globos certi mortis immitterent, non Regulus, cum a Carthaginensibus exquisitissimo supplicii genere necaretur; sed quod etiam fortissimis viris satis est, & mortem & cruciatum omnem, prae virtute, atque honestate contemnendum esse ducebant. Hoc igitur est, cur Aristoteles, cum dixisset fortem esse eum, qui gaudens exciperet, ac perferret ea, quae suapte natura terribilia essent Additur, (*)

Ἢ μὴ λυπούμενός γε] qua de re lib. 3. copiosius disputaturi sumus. Sequitur,

Περὶ ἡδονὰς γὰρ καὶ λύπας &c.] Omnis enim, inquit, vis virtutis in voluptatibus, atque in molestiis cernitur, neque ulla re magis interest bonus vir ab improbo, quam quod ille honestis gaudet, hic turpibus, illum turpia offendunt, hunc voluptate perfundunt. Hoc autem τὴν ἀρετὴν εἶναι περὶ ἡδονὰς, καὶ λύπας, probat 7. argumentis, quae ordine explicabimus.

Διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν] Omnes homines natura ad honestatem feruntur, turpitudinem aversantur & refugiunt: sed in honestis actionibus admista plerumque quaedam vo-

(*) Scribe, *addiderit*, & conjunge cum praecedentibus.

voluptatis illecebra nos in fraudem inducit: quaedam contra molestia, & difficultas honestis actionibus addita nos ab eis deterret, & abducit. Atque hoc est, quod Plato voluptatem vocat δέλεαρ κακῶν, quodque Archytas Tarentinus dicere solebat, *nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem hominibus a natura datam*, &c. Haec Ciceronis e libro de senectute verba recitare visum est, quod mirifice meo quidem judicio illustrant id, quod hic ab Aristotele dicitur, voluptatem peccandi illecebram esse. Ac plena est exemplorum tum historia, tum communis vita, ex quibus luce clarius perspici potest, homines ad flagitia voluptate incitari, ab honestis actionibus difficultate, & molestia avocari. Est autem hoc primum eorum, quae dixi, argumentum totum. Virtus in iis rebus moderandis, ac dirigendis versatur, quae homines aut ad flagitia impellunt, aut a recte faciendo absterrent: talia autem sunt voluptas, & molestia: igitur περὶ ταῦτα. ἐστὶν ἡ ἀρετή.

Διὸ δεῖ ἦχθαί πως] Quocirca, inquit, cum tantam vim habeant voluptas, & molestia, ita statim a puero institui, atque assuefieri oportet eos, qui virtute excellere meditantur, ut gaudeant, utque offendantur iis rebus, quibus oportet. Nam ea demum, ut ait Plato, recta institutio est. Hoc autem totidem verbis apud Platonem non memini me legere, sed primo νόμων, quo in libro περὶ τῆς ὀρθῆς παιδείας disputat, quiddam dicit ab hoc loco non alienum. Duos enim fontes ait esse a natura ipsa apertos, voluptatem, & dolorem, ex quibus qui hauriunt, qua parte oportet, & quomodo, & quantum oportet, & publice, & privatim beatos esse, qui inscienter, & non habita ratione temporis, miseros. Sed propius accedit ad id, quod hoc loco ab Aristotele dicitur, dictum cujusdam Laconis, quod legitur apud Plutarchum in commentario, quo contendit, virtutem doceri posse. Is enim Laco interrogatus, quid conferret iis pueris, qui sibi in disciplinam traderentur: *efficio*, inquit, *ut quae honesta sunt, eadem ipsis jucunda sint*.

Ἔτι δ'] Secundum argumentum. Si virtus in actionibus, & in animi motibus occupata est, sequitur, ut & iis versetur in rebus, quae omnem actionem, omnemque animi motum consequuntur. Nulla autem est actio, nullus animi motus, quem non aut voluptas, aut molestia consequatur. Quare cum in illis versetur virtus, in his quo-

quoque eam versari cernique dicendum est. Omnes autem actiones aut voluptati esse, aut molestiae, satis per se notum videtur. Illud de permotionibus animi, quod non ita perspicuum est, perpurgabitur, accurateque tractabitur a nobis explicatione cap. 5.

Μηνύουσι δὲ καὶ αἱ κολάσεις] Quod est morbus in corpore, id est vitium in animo: & quemadmodum medicamenta sanandis corporibus reperta sunt, ita ad sanandos animos poenae legibus in eos, qui vitiose quippiam fecerint, constitutae. Cum igitur contraria contrariis curentur, & ad sanandos animos adhibeatur aut aliquid, quod dolorem inurat, ut cum pueri verberantur a magistro: aut voluptatis alicujus detractio, ut cum iisdem interdicitur lusu, aut, cum, qui se inebriarunt, jubentur dies aliquot a vino abstinere, probabiliter ex eo colligi potest, eos, qui peccant, eo ad peccandum adduci, quod aut molestiam aliquam fugiant, aut voluptatem aliquam persequantur. Ex quo consequitur id, quod probare volumus, virtutem quoque in voluptatibus, molestiisque versari. Atque hoc tertium est eorum, quae dixi, argumentorum. In quo sunt quaedam praeterea, quae notanda videantur. Primum illud, poenas, & animadversiones cum medicamentis comparari, & eos, qui pro peccatis poenas exigunt, videri medicinam facere eis, quos puniunt; qua de re eloquenter, & copiose disputat Socrates apud Platonem in Gorgia, eaque in disputatione usque eo progreditur, ut, quod admirabile multis, & inauditum videri potest, affirmet, ostendatque, ut ei, qui morbo aliquo laborat, melius optabiliusque est, curari, quam non curari; ita ei, qui peccatum aliquod in se admisit, magis optandum esse, ut poenas luat, quam ut impune abeat. Et ut ii, quibus aliqua pars corporis vitiata, ac corrupta est, aut sua sponte urendos se, ac secandos medicis praebent, quamvis id non sine magno eorum cruciatu, ac dolore fiat, aut, si id ipsi facere nolint, malintque morbum alere, ab amicis etiam inviti traduntur medicis: ita qui peccarunt, si bene sibi consultum velint, debere suapte sponte, detegere peccatum suum, & indicare se judicibus, & ad poenam offerre. quodsi id facere nolint, boni, ac viri amici officium esse, accusare amicum, eumque tanquam in medicinam, ita ad judicum subsellia etiam invitum pertrahere, omniaque conari, non ut elaba-

tur

tur ille, sed ut poenas luat; quod tamen adhibita aliqua moderatione intelligendum puto.

Deinde illud quoque admonendi estis, non quamlibet animadversionem, ac poenam medicinae similem esse, sed eam tantum, quae proprie a Graecis κόλασις, id est, *castigatio* dicitur, qua voce Aristotelem hic usum videtis. puniendis enim peccatis tres esse debere caussas existimatum est. Una est, quae νουθεσία, vel κόλασις, vel παραίνεσις dicitur, cum poena adhibetur castigandi, atque emendandi gratia, ut is, qui deliquit, attentior fiat, correctiorque. Altera est, quam ii, qui vocabula ista curiosius diviserunt, τιμωρίαν appellant. Ea caussa animadvertendi est, cum dignitas, auctoritasque ejus, in quem est peccatum, tuenda est; ne praetermissa animadversio contemptum ejus pariat, & honorem elevet. Icciroque ei vocabulum a conservatione honoris factum esse putant. Tertia ratio vindictae est, quae παράδειγμα a Graecis nominatur, cum punitio propter exemplum est necessaria, ut ceteri a similibus peccatis, quae prohiberi publicitus interest, metu cognitae poenae deterreantur. Iccirco veteres quoque nostri *exempla* pro maximis, gravissimisque poenis dicebant. Haec e primo lib. commentariorum Tauri philosophi in Gorgiam Platonis commemorat A. Gellius c. 14. lib. 6.

Postremo, ne illud quidem praetermittam, quod hic ab Aristotele dicitur, *contraria contrariis curari*, in medicorum scholis tritum, ac celebratum esse, & tradi ab Hippocrate, tum aliis in locis, tum aphorismo 22. sect. 2.

Ἔτι ὡς καὶ πρότερον] Quartum hoc argumentum est. Documus, inquit, primo cap. hujus lib. omnem habitum animi, quibus ex rebus efficitur, sive melior, sive deterior, iisdem in rebus versari, posteaquam effectus est, exempli gratia, tractandis pecuniis aut liberales, aut avari, aut prodigi evadimus. ipsa quoque liberalitas, itidemque avaritia, & profusio non alia in re, quam in pecuniarum tractatione versatur, & prout quisque assuefacit se ad subeunda, detrectandave pericula, ita fortis aut ignavus evadit: ipsa quoque sive fortitudo, sive ignavia in periculis aut excipiendis, aut refugiendis cernitur. Cum igitur voluptatibus ac molestiis, hoc aut illo modo persequendis, fugiendisque, aut comparetur virtus, aut vitium contrahatur, necesse est, ut vitium, ita virtutem in

vo

voluptatibus, molestiisque versari. Assumptionem hujus syllogismi satis duxit in ultimo ostendere. Satis enim e superioribus constat, quibus ex rebus efficitur vitium, ex iisdem, sed alio modo institutis, gigni virtutem. ἡ γὰρ αὐτὴ δύναμις τῶν ἐναντίων, ἢ ἐναντία, ut ait ipse lib. 2. de arte dicendi.

Ἢ ὡς μὴ δεῖ] Haec utraque referenda sunt & ad voluptates, & ad molestias. Consectantur enim quidam eas voluptates, quas non oportet, & eam, quae ex commistione corporis cum aliena uxore percipitur, & fugiunt eam molestiam, quam non oportet, ut cum ardere se amore dicunt, & impares esse ferendo dolori, quem capiunt, nisi fruantur eo, quod concupiscunt.

Ἢ ὅτε οὐ δεῖ] Ut si quis, cum de repub. deliberandum est, oblectare se aut (*) cithara velit: aut obsessa patria nolit pernoctandi sub dio, & excubias agendi molestiam ferre.

Ἢ ὡς οὐ δεῖ] Ut si quis uxore legitima se oblectet secus, quam fas est, quod de Pisistrato scribit Herodotus lib. 1. aut a praedonibus captus, vitam suam aliqua turpitudine redimat.

Ἢ ὁσαχῶς ἄλλως] Sunt enim aliae quoque περιστάσεις, quas recta ratio in omni actione observandas esse praescribit, de quibus suo loco agetur.

Διὸ καὶ ὁρίζονται] Puto, hoc quintum esse argumentum, quamvis aliis non ita videtur. Argumentari autem Aristotelem arbitror ab auctoritate eorum, qui dicebant, virtutes esse quasdam affectionum vacuitates. Nam illi quoque ostendebant, eas in compescenda, regendaque voluptate, & molestia versari, cum omnem animi affectionem alterutrum ex his duobus consequatur. Hactenus igitur recte sentiebant; sed in hoc minus recte, quod voluptatem, molestiam, ceterosque animi motus extingui prorsus, eradicarique a virtute dicebant, neque ullam rem viro bono aut voluptati, aut molestiae esse, cum haec non tollenda prorsus, sed ex rectae rationis praescripto coërcenda, dirigenda, moderanda sint.

Διὸ καὶ ὁρίζονται] Quos tandem hos fuisse dicemus? Num Stoicos? non desunt quidem, qui ita accipiant: sed eos historiae imperitos esse constat. Stoici enim vivo Aristotele nulli fuerunt. Sed ut Epicurus e Democriti,

(*) Dele [illegible]

ti, & Eudoxi ſententiis diſciplinam ſuam concinnavit, ita non eſt dubium, fuiſſe aliquos e veteribus, qui ſparſerint ſemina earum opinionum, quas poſtea amplexati ſunt Stoici. recteque ſcholiaſtes Graecus, ἴδιον δὲ, inquit, ἦν καὶ πρὸ τῶν Στωϊκῶν ἐκ ἡ δόξα αὐτὴ, ἡ τὰς ἀρετὰς ἐν ἀπαθείᾳ τιθεῖσα. Illos igitur ſignificat. Ut autem alia ple raque, ita hoc quoque Stoicorum placitum abſurdiſſimum eſt, & pugnat cum ipſa natura, quae numquam illos ani morum motus hominum generi inſeviſſet, ſi illi eradi dicandi, & evellendi, tanquam prorſus inutiles, eſſent. Ac ſi hoc maxime fieri poſſet, tamen eum hominem, qui nulla re doleret, nulla laetaretur, neque iraſceretur improbis, neque ullius miſericordia caperetur, nihil um quam cuperet, nihil ſperaret, nihil metueret, truncum potius aliquem, ac ſtipitem, quam hominem putaremus. Talem prope traditum eſt fuiſſe Claudium Imperatorem pecudis, quam hominis ſimiliorem. Neque tamen ulla modo fieri poteſt, ut affectiones ex homine radicitu evellantur. Lycurgum Thraciae regem accepimus, ne quis ex ſuis inebriaretur, vites omnes, quae in Thracia erant, excidiſſe. Idem faciunt Stoici. quod affectioni bus interdum impelluntur homines ad flagitia, & ſcelera non moderandas eas, & ratione dirigendas, ſed ab ipſi radicibus extirpandas putant. At ne medici quidem i in corporibus faciunt. Non enim extinguendo prorſu calore, aut exhauriendo hoc, aut illo humore, ſed tem perandis, & ad mediocritatem perducendis omnibus bo nam valetudinem efficiunt. Ac Stoici, ut fere in men daciis accidit, pugnantia loquuntur. Nam & omnem commotionem animi peccatum eſſe dicunt, & omni peccata aequalia. conſtat autem, animi motus alios ma jores eſſe, & alios minores. doluit morte Socratis Plato doluit morte Cliti Alexander. at ille, ut cordatum v rum, & perfectum philoſophum decebat, dolorem ſuum ratione compreſſit: hic ut praecipitis, & effrenati inge nii adoleſcens prae doloris impotentia manus ſibi afferr voluit. Quis horum dolorem aequalem fuiſſe dicat? Ni cocreon rex Cypri offenſus Anaxarcho ob quaedam libe rius in ſe dicta, piſtillis eum ferreis, ut heri dicebam tundi, ac comminui juſſit. Iratus de ſimili cauſa Magas Philemoni comico, tortori imperavit, ut nudum enſem ad collum illius admoveret, neque ultra progreſ ſus, hominem ſalvum, incolumemque dimiſit. Tamen

ne horum iram aequalem fuisse censebimus? Sed satis haec sint nunc quidem. Erit enim etiam alio loco docendum, ac confirmandum, moderandas esse affectiones, non ex homine tollendas. Nunc persequamur cetera.

Ἀλλ' οὐχ ὡς δεῖ, καὶ ὡς οὐ δεῖ, καὶ ὅτε] Vetus interpres legit, ἀλλ' οὐχ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε οὐ δεῖ. Aretinus, ἀλλ' οὐχ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε. Eodem modo Argyropylus, & Felicianus. ceteri vulgatam scripturam Graecam secùti sunt, quam depravatam esse arbitror. Superiorum utramlibet ferri posse crediderim.

Ὑπόκειται ἄρα ἡ ἀρετὴ] Utcumque sit, inquit, sive optimum factu sit animi motus plane tollere, sive ad mediocritatem perducere, illud certe ut a nobis, ita ab ipsis quoque ponitur, virtutem in voluptatibus, ac molestiis effectricem esse ejus, quod optimum est: vitium autem contra.

Γένοιτο δ' ἂν ἡμῖν] Sextum argumentum. Virtutem in in eo praecipue versari oportet, quod omnem hominem maxime impellit ad agendum. talis autem est voluptas: omnes enim fere actiones nostras voluptate, & molestia dirigimus. Igitur in voluptate, & molestia virtus praecipue elaborat. Hujus syllogismi propositio per se nota est. Assumptionem multis modis confirmat. Primum, quod cum tria sint rerum expetendarum genera, honestum, utile, jucundum: totidemque fugiendarum, turpe, inutile, molestum, in iis omnibus recte se gerit vir bonus; improbus autem male quidem in omnibus, sed praecipue in voluptate: deinde quod voluptas omni animantium generi communis, & adjuncta est iis omnibus, quae expetuntur: nam & quae honesta, & quae utilia sunt, eadem voluptatem pariunt, cum tamen multa jucunda sint, quae neque honesta sunt, neque utilia. Deinde quod a puero una cum omnibus nobis voluptatis sensus adolevit. Nam honestatis quidem, & utilitatis tum demum cognitionem assequimur, cum jam aetate processimus; at voluptatis etiam pueruli sensum habebamus, ut perdifficile sit quasi abstergere, eluere, eradere hanc affectionem, qua vita nostra penitus tincta est, quaeque in ea tam alte insedit. quin etiam cum voluptatem persequantur, ac molestiam fugiant alii magis, alii minus, nemo tamen est, quin non illis duobus actiones suas dirigat.

Ἀπο-

Ἀποτρίψασθαι] Quasi de colore aliquo locutus est, eademque in metaphora perstitit, cum statim addidit ἐγκεχρωσμένον.

Τὴν πᾶσαν πραγματείαν] Τῇ ἀρετῇ δηλονότι. Ita autem & vetus interpres, & Aretinus, & Argyropylus legunt. In aliis libris legitur, τὴν παροῦσαν πραγματείαν, quam scripturam secutus est Felicianus. mihi, etsi non multum interest, tamen haec nostra magis arridet.

Οὐ γὰρ μικρὸν] Eandem sententiam ita expressit principio lib. 10. δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν οἷς δεῖ καὶ μισεῖν ἃ δεῖ.

Ἔτι δὲ χαλεπώτερον] Septimum, ac postremum argumentum. Ut ars, ita & virtus in eo, quod difficilius est, cernitur. Difficillimum autem est in agendis rebus voluptati reniti. & ejus blandimentis non commoveri. igitur in eo cernitur virtus. Ad haec autem intelligenda, primum animadvertendum est, facilius esse quidlibet facere, quam idem illud bene facere, ut pingere, quam bene pingere, canere, quam bene canere, eodemque modo in ceteris. Ex iis igitur duobus, ars in eo, quod difficilius est, sita est. non enim simpliciter canere, aut pingere, artis est, sed bene canere, beneque pingere. Deinde si duo artifices idem praestent, eum, qui in difficiliori materia idem efficiat, meliorem, ac praestantiorem artificem videri. Exempli caussa, eo quisque melior musicus habetur, quo difficiliora facilius, expeditiusque modulatur. Atque hoc est, quod ait Aristoteles, τὸ δ' ἐν τῷ χαλεπωτέρῳ βέλτιον εἶναι. Eademque virtutum ratio est, ut cum bene, ac laudabiliter uterque faciat, & qui pecunia ad injuste judicandum adduci non potest, & qui ne proposito quidem mortis metu, hunc tamen eo laudabiliorem esse ducemus, quo difficilius est vitam contemnere, quam pecuniam. Nunc syllogismi assumptionem consideremus, in qua primum de Heraclito ipso nonnulla dicam, deinde de dicto ipsius, quod hic ab Aristotele refertur: postremo de veritate ejus, quod hic traditur. Heraclitus Ephesius de natura brevem libellum scripsit ita obscurum, ut ipse inde vocatus sit σκοτεινὸς, id est, tenebricosus, cujus intelligendi cupiditate incensus Darius, Persarum rex, Heraclitum ipsum ad se per litteras pellicere conatus est, sed frustra. Magno enim & elato vir animo aeque regis pollicitationes neglexit, atque regnum

he-

hereditarium antea neglexerat, fratrique concesserat; Socrates, aut, ut alii dicunt, Crates quidem dixit, cum librum Delio natatore indigere, ut ne in eo mergeretur. De eo apud Ciceronem leguntur hi versus, quos suspicor esse Ennii: *ut ille σκοτεινὸς, Heraclitus cognomento qui perhibetur, quia de natura nimis obscure memoravit.* Lucretius ejus auctoritatem valde elevat, aitque, eum tantum in pretio esse apud eos, qui obscura quam vera malunt, his versibus: *Heraclitus init quorum dux agmina primus, Clarus ob obscuram linguam magis inter inanes. Quamde gravis Grajos inter, qui vera requirunt.* Et sane Plato quoque in Theaeteto breviter exagitat Heracliteos, quod nihil explicarent, sed mera aenigmata loquerentur, quae ne ipsi quidem satis intelligerent, atque ita vulgo facerent fucum. Sed nimis multa de homine. In ipso autem dicto, quo de hic agitur, dissentio ab omnibus interpretibus, tam Graecis, quam Latinis, unum veterem excipio; nam illi omnes putant Heraclitum dixisse, difficilius esse voluptati repugnare, quam irae. ego autem puto, eum dixisse tantum, difficile esse pugnare cum ira, Aristotelem autem accommodasse dictum illius ad sententiam suam hoc modo: Heraclitus dicebat, difficile esse pugnare cum ira. ego autem ajo, difficilius esse pugnare cum voluptate, quam cum ira, ita ut illud, καθάπερ φησὶν Ἡράκλειτος, non pertineat ad totam sententiam, sed tantum ad posteriorem partem illius, quae est, ἢ θυμῷ, iccirco coque ita hunc locum converterim: *Difficilius etiam est pugnare cum voluptate, quam, ut dicebat Heraclitus, cum ira.* Integrum autem Heracliti dictum est: Θυμῷ μάχεσθαι χαλεπόν. ψυχῆς γὰρ ὠνεῖται. significatque homines iratos mortem ipsam negligere, dum iram expleant. Et fortassis eodem respexit Horatius, cum dixit: *cruenta Per medias rapit ira caedes.* Et Plato 2. Πολιτειῶν his verbis: ἄμαχον, καὶ ἀνίκητον ὁ θυμός. Hoc ipsum dictum ita commemorat Aristoteles: ἔοικε δ' Ἡράκλειτος λέγειν εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ θυμοῦ βλέψας. ὅτι λυπηρὰ ἡ κόλασις αὐτοῦ. χαλεπὸν γάρ φησι, θυμῷ μάχεσθαι. ψυχῆς γὰρ ὠνεῖται. Ut autem hic Aristoteles accommodavit illud ad voluptatem, ita Plutarchus ad amorem, in dialogo, qui inscribitur ἐρωτικός. ἔρωτι δ', inquit, μάχεσθαι χαλεπὸν, οὐ θυμῷ, καθ' Ἡράκλειτον. ὅτι γὰρ ἂν θέλῃ, καὶ ψυχῆς ὠνεῖται, καὶ χρημάτων, καὶ δόξης. Citat & haec Stobaeus, tanquam Democriti: Θυμῷ μάχεσθαι μὲν χαλε-

πόν·

σιν, τὰ δὲ κλαυθμῶν ἀνδρὸς ἄλλογος. Ut duo dissimillimi philosophi (alter enim perpetuo risu, alter perpetuis lachrymis philosophatus dicitur) in hoc saltem consenserint, eandemque sententiam iisdem verbis explicarint. Quamvis autem ira vehementissimos impetus habet, tamen multis modis confirmari potest, quod ait Aristoteles, difficiliorem esse pugnam cum voluptate, quam cum ira. I. Primum, quod magis naturalis est voluptatis cupiditas, quam ira. Nam voluptatem qui sequitur, tendit ad aliquod bonum suum, qui iram, ad malum alienum. Magis autem nos impellit natura, ut nobis bene esse cupiamus, quam ut alii male. II. Deinde quod plura nobis, & frequentiora objiciuntur voluptatis invitamenta, quam irae incitamenta. est autem molestior hostis, qui saepius aggreditur, quam qui minus saepe. III. Adde, quod ira prodit se, & quasi aperto Marte congreditur: at voluptas insinuat se, & irrepit in animos clanculum. Unde Homerus Venerem, quae eadem est & voluptas, vocat δολοπλόκον, & tribuit ei cestum, in quo inest. sunt autem occulti hostes vitatu difficiliores. Πάρφασις, ἥτ' ἔκλεψε νόον πύκα περ φρονέοντος. IV. Praeterea, ita rationem quodam modo sequitur, ut docetur septimo horum librorum: at voluptatis cupiditas nihil habet cum ratione commercii: ergo multi in media ira temperant sibi, ut Plato, cum illam celebrem vocem edidit, *verberarem te, nisi iratus essem*, & cum servum, cui iratus erat, verberare ipse noluit, sed Speusippo, aut, ut alii, Xenocrati puniendum dedit. V. Postremo, ex amatoribus maxime perspici potest, cupiditatem voluptatis potentiorem esse ira. cum enim illi irascuntur amoribus suis, si ira potentior esset, omnino amorem extingueret, contra autem videmus iram ab amore superari. Itaque recte poëta: *Amantium irae amoris redintegratio est.* His, & similibus de caussis, ait Aristoteles, pugnam cum voluptate, quam cum ira, difficiliorem videri.

Καὶ τῇ ἀρετῇ] In aliis libris, καὶ τῇ ἠθικῇ. sed hoc sine controversia melius.

Καὶ τῇ πολιτικῇ] Idem confirmat Plato primo νόμων his verbis: νόμων δὲ περὶ διαπεπραγμένων ἀνθρώπων ὀλίγου πᾶσά ἐστιν ἡ σκέψις περί τε τὰς ἡδονὰς, καὶ τὰς λύπας.

Ὅτι μὲν οὖν] Brevis quaedam ἀνακεφαλαίωσις totius superioris disputationis.

C. IV. Primum dissolvit dubitationem quandam, quae ex superiori disputatione oriri posse videbatur: deinde graviter reprehendit eos, qui oratione tantum, non etiam vita, & moribus philosophantur.

'Απορήσειε δ' ἄν τις] Quomodo verum esse potest, quod dictum est, justis actionibus edendis, atque obeundis justos, fortibus fortes, temperatis temperantes effici, eodemque modo ceteras virtutes comparari? Nam qui justus fit, justus nondum est: at qui ea, quae justa sunt, exequitur, jam eo ipso esse justus videtur, ut oratio nostra ipsa se conficere, atque convertere (*), & sibi pugnare videatur. Cum enim eadem sit artium, & virtutum ratio, ut, qui emendate loquitur, grammaticus, qui modulate canit, musicus habendus est: ita cujus actiones justae sunt, justus, cujus temperatae, temperans.

Ἢ οὐδ' ἐπὶ τῶν τεχνῶν οὕτως ἔχει] Duobus modis explicat eam, quae allata est, dubitationem. ac primum quidem confutat assumptionem syllogismi, aitque, etiam si quis ea, quae artis sunt, praestet, non tamen ex eo continuo effici, ut sit artifex: posse enim etiam imperitum aut casu, aut monente, aut praeeunte alio aliquid ex artis praeceptis facere, neque tamen ob id artificem esse, donec artem ipsam penitus animo combiberit, sitque in ea diligenter exercitatus.

Ἔτι οὐδ' ὅμοιόν ἐστι] Haec altera solutio est, qua negatur illa artium, & virtutum similitudo: ostenditurque, multum inter has, & illas interesse. Primum quod in artibus magis spectamus, quale opus sit, quam qualis opifex, totaque perfectio, atque absolutio non ex opifice, sed ex opere ipso penditur. At in virtutibus non tam spectatur, cujusmodi sit actio, quam quomodo affectus sit animus ejus, qui agit. potestque evenire, ut & scelerate agat aliquis, cujus actio ipsa per se scelerata non sit: & recte, ac laudabiliter is, cujus actio si sola spectetur, neque consideretur, quo animo suscepta sit, turpis, & scelerata videri queat. Utriusque rei exemplum hoc fingamus licet. Cum urbs quaedam longa obsidione premeretur, quidam e custodibus portarum pactus est cum hostibus, se eorum globum certa quadam noctis hora in urbem immissurum. Forte accidit, ut ea ipsa nocte aliquot ex civibus viri fortes & strenui ex urbe alia quadam

(*) Forte scripsit, convellere

dam porta egrederentur, castra hostium speculatori, inc dunt in eos, qui mittebantur, ut in insidiis essent, dc nec porta ipsis, ita ut constitutum erat, panderetur. Edi ctis utrinque gladiis virtute civium cadunt hostes. Cive occasione utendum, ac longius progrediendum rati, u facilius hostem fallerent, arma eorum, quos occideran induunt, eoque ornatu in castra profecti, magnam str gem hostium edunt. Deinde alio itinere reversi, pervi niunt ad eam portam, cui ille, quem dixi, patriae pr ditor praeerat. Qui ex armorum genere hostes esse ratu sine more portam aperuit. Ingressi illi, in excubitoru manum incidunt, & quia hostili busarmis induti erant pro hostibus habiti, partim caeduntur, partim sauciantu Hic, si nudae ac simplices actiones considerentur, il quidem, qui custodiendae portae praefectus erat, nih turpe, aut nefarium egisse videbitur: egregiis enim c vibus re bene, ac feliciter gesta revertentibus portas ap ruit. At quia hoc animo erat, ut se hostes in patria immittere putaret, inexpiabili se scelere obligavit. ill rum contra, qui eos urbem ingressos aggressi trucidarun actio ipsa per se scelerata, & immanis est. Neque t men scelerate ab eis factum est: putabant enim, illos h stes esse, & probabili argumento ducti putabant. Cu igitur quaeritur, honeste, an turpiter actum sit aliqui non tam, quid actum sit, quam quo animo actum si spectari oportet. At in operibus artium nihil interes quo animo aliquid artifex fecerit. operis enim ipsius pe fectio, non artificis animus consideratur. Adde, qu quatuor requiruntur, antequam quisquam ex virtute ag re dicatur. Primum, ut agat sciens: nam ex eo, qu quis agit insciens, neque laudem, neque reprehensione ullam meretur. Deinde, ut προαιρούμενος, id est, cum c pto consilio apud animum suum constituerit, ita agendu esse. Nam si aut casu agat, aut subito aliquo animi m tu, aut coactus, non dicitur ex virtute agere. Terti ut in capiendo, sic agendi consilio dignitatem, atque h nestatem ipsam sequatur. Nam si aut infamiam, aut su plicium fugiens, aut famam, aut lucrum, aut tale a quid captans, ea, quae honesta sunt, exequatur, neq honeste aget, neque propterea vir bonus, ac virtu praeditus habendus erit. Postremo, ut perpetuo, constanter honestatem colat: nam si a se ipse desciver casu, non virtute aliquid boni aliquando fecisse vide

tu

tur. Itaque Cicero in Antonium de L. Trebellio loquens, qui cum aliquandiu bonus civis fuisset, postea se ad Antonium contulerat, *Quis*, inquit, *est*, *qui hunc non casu existimet recte fecisse?* Et de se ipso in Catilinam, *Ita me*, inquit, *in rep. tractabo*, *ut meminerim semper. verum*, *quae gesserim*, *curemque*, *ut ea virtute*, *non casu gesta esse videantur*. Et in septimo ad Atticum in extremo: *Reliqua sic a me aguntur*, *& agentur*, *ut non committamus*, *ut ea*, *quae gessimus*, *fortuito gessisse videamur*. Atque ea caussa est, cur Jurisconsulti non brevem quandam, & ad tempus susceptam Suum cuique tribuendi voluntatem, sed eam demum, quae constans, & perpetua sit, justitiam esse dicant. At horum omnium praeter scientiam artis nihil in artifice requiritur, quodque ad artes non praecipuum tantum est, verum etiam solum, id in virtutibus minimum momenti habet.

Τὰς ἄλλας τέχνας] *Artes* igitur etiam virtutes vocat, ut & supra: ἀρετὴ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν, ut *artis* nomen τεχνικῆς etiam ad virtutes, & ad vitia accommodari posse constet. Sic & apud Latinos Sallustius: *Namque avaritia fidem*, *probitatem*, *ceterasque bonas artes subvertit*. Et paulo supra: *Agitabatur magis*, *magisque* &c. Sic Horatius: *Hac arte Pollux*, *& vagus Hercules Innixus*, *arces attigit igneas*. Cicero pro lege Manilia: *Sed multae sunt artes*, &c.

οὐδὲ μαλίσσει] Non est dubium, quin legendum sit μάλιστα.

Ἀλλ' οἱ πολλοὶ] Aptissima comparatione ostendit, nihil prodesse sermones philosophicos iis, qui vitam suam propterea non corrigunt. Est autem haec pars satis per se perspicua.

C. V. Μετὰ δὲ ταῦτα] Haec secunda pars est hujus libri, in qua virtutis definitio inquiritur. Suo autem more primum quaerit, sub quod genus includenda sit virtus, deinde quomodo ab iis distinguatur, quae eodem genere continentur. Genus igitur, quod virtutem ambitu suo comprehendit, docet esse habitum: idque hoc modo. Trium omnino generum sunt ea, quae in ea parte animi, in qua virtus moralis est, reperiuntur. Aut enim sunt perturbationes, aut potestates, aut habitus. Horum trium aliquid necesse est esse virtutem: non est autem neque perturbatio, neque potestas: est igitur habitus. Hinc Aristotelis locum ita expressit Plutarchus in libro

περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς. Τρία γάρ ἐστι ταῦτα. φησὶ περὶ τὴν ψυχὴν ὑπάρχειν, δύναμιν, πάθος, ἕξιν. ἡ μὲν ἂν δύναμις ἀρχὴ, ὕλη δὲ πάθους, οἷον ὀργιλότης, αἰσχυντηλία, θρασύτης. Τὸ πάθος, κίνησίς τις τῆς δυνάμεως. ἕξις δὲ, ἰσχὺς ἐγγινομένη. [illegible] μὲν, ἂν φαύλως, ἀρετὴ δὲ, ἂν καλῶς ὑπὸ δὲ λόγου παιδαγωγηθῇ τὸ πάθος.

Λέγω δὲ πάθη] Primum quaeramus, quomodo τὰ πάθη Latine dicantur. Cicero videtur indicare, *morbos*, aut *animi perturbationes*, dici posse. Sed haec Stoica videntur Peripatetici enim qui τὰ πάθη utilia esse dicunt, & non tollenda, sed ad mediocritatem perducenda, nunquam vocarent ea *morbos*, aut *perturbationes*. Non enim potest utilis esse morbus, neque optandum est, ut mediocriter perturbetur animus noster, sed ut ne omnino perturbetur, cum perturbari videatur esse, μοχθηρόν. Hac tamen de interpretatione ita Cicero 3. Tusc. *Videtur mihi cadere* &c. Easdem paulo infra *commotiones* vocat, & *perturbatos motus*. et in quarto eorundem librorum *perturbationes*, aut *motus turbidos*. Ut autem Cicero prudenter, & artificiose fecit, qui, cum vellet τὰ πάθη impugnare, & Stoicorum opinionem defendere, ita interpretatus est hanc vocem, ut ipso nomine significaret vitiosum quiddam, & tollendum potius, quam moderandum: ita Perionius, & Lambinus, ut homines de verbis solliciti, rerum ipsarum non admodum intelligentes, parum considerate, qui easdem voces hoc loco adhibuerint quae ad Stoicorum quidem sententiam confirmandam essent aptissimae, a sententia autem Aristotelis alienae. *Impulsiones* idem vocare videtur τὰ πάθη. Ita enim scribit lib. 1. de inventione: *Impulsio est, quae sine cogitatione per quandam affectionem animi aliquid facere hortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, vinolentia &c.* paulo post etiam vocat *impetum animi*. sed nec (*) haec quidem satis ad Aristotelem interpretandum accommodata sunt. nam *impulsio*, & *impetus* magis exprimunt ὁρμὴν, quam πάθος, & ut, qui concupiscit, aut irascitur, videtur tendere, & ferri aliquo, cum quodam impetu, ita is, qui voluptate fruitur, aut aliqua re gaudet, nusquam attendit, sed in eo, in quo est, quantum potest, quiescit. Quare ne *motus* quidem nomen satis aptum est ad amplectenda omnia. Etenim lib. 4. accurate disputabitur, v

(*) Rectius, ne illa quidem.

tem non esse motum. Jam si voluptas Aristoteli est, & tamen non est motus; sequitur, non idem esse, & motum. Alibi vocat πάθος, *affectionem*, ut de itione: *Affectio est animi, aut corporis ex tempore ia de caussa commutatio, ut laetitia, cupiditas, mo- modestia, &c.* Atque hoc longe optimum esset ue enim πάσχειν nullo modo melius Latine dici potest, i *affici*) nisi inesset in eo aliqua ambiguitas. Nam quoque, quae longe aliud est, quam πάθος, Cice- *fectionem* vocat. *Affectus* nomen, hoc modo accep- , legaturne apud Ciceronem, an minus, scitis nuper iis contentionibus inter duos eruditissimos homines, um alter hic Latinas, alter Graecas litteras docet, dis- tum esse. Ego interponere me in illam contentio- nolo: sed dicam tamen, quid mihi videatur. Non . fieri posse, ut Cicero quoque fortassis aliquando ac voce usus sit; non tamen, si quis quaerat, lo- ullam proferre possum, ex quo id aperte constet. in iis, quorum memini, magis videtur significare . Veruntamen cum Seneca, Quintilianus, & alii Latinitatis auctores manifeste vocent *affectus*, , quod ad me quidem attinet, non putaverim hanc m refugiendam. Cicero ipse videtur non potuisse si- ene, ac cumulate satisfacere, in ea voce exprimen- um alicubi Graecam ipsam orationi Latinae admiscue- ut ad Atticum: *Ego te quoque ponam in eodem πά-* Sed de voce fortassis nimium multa. Nunc de re aliquid dicamus.

πάθους definitionem nullam ab Aristotele hic poni :is. Et animadvertendum est, quod monet Scholia- Graecus, apud veteres Peripateticos nullam reperiri τ definitionem.

VI. Μίλωνι μὲν γὰρ] Vide Scholiast. Theocriti εἰς ε.

ἐν ἀρχομένῳ τῶν γυμνασίων] Id est, τῷ ἔτι ἀπείρῳ καὶ ἰδιώτῃ. Unde ἀπειρόκαλος βίος, apud Platonem lib. 7. de as.

IX. Primum breviter repetit praecipua capita superio- sputationis. Deinde docet, quid facere oporteat eos, iberari a vitiis, & ad virtutem pervenire meditantur. καὶ ἔργον ἐστὶ σπουδαῖον εἶναι] Tradituros praecepta quae ad virtutem comparandam utilia, primum admonet

nos, magnam in re comparanda esse difficultatem. Id autem facit ad excitandam, & exacuendam industriam nostram, ne tantae rei indormiamus, neve nos eam, nisi magna adhibita diligentia, consecuturos esse credamus. Vulgare proverbium est apud Graecos, χαλεπὰ τὰ καλά: *difficilia, quae pulchra.* Et eodem pertinet versiculus Epicharmi: τῶν πόνων πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τἀγάθ' οἱ θεοί. Quem ita expressit Horatius: *Nil sine magno Vita labore dedit mortalibus.* Hesiodus quoque significat, laboriosam esse virtutis consecutionem, τῆς ἀρετῆς ἱδρῶτα, &c. εἶναι positum videtur ἀντὶ τοῦ γενέσθαι: nam virtutem quidem assequi difficile est, sed facile, in ea jam acquisita permanere, ut copiose docetur in Protagora. Atque hoc est, quod ait Hesiodus: Ἐπὴν δ' εἰς ἄκρον ἵκηται, Ῥηϊδίη δ' ἤπειτα πέλει, χαλεπή περ ἐοῦσα.

Ἐν ἑκάστῳ τῷ] Si medium rei, quod semper, & omnibus idem est, tam difficile assequimur, quanto difficilius virtutem, quae quaerit τὸ πρὸς ἡμᾶς μέσον, quod quidem pro personarum, temporum, locorum, actionum diversitate variatur.

Διὸ δεῖ] Primum hoc est praeceptum.

Ἡ Καλυψὼ] Est μνημονικὸν ἁμάρτημα. Dicit enim haec Ulysses ipse gubernatorem alloquens, Odys. μ. Sic & Cicero lib. 2. de gloria *Ajacem* pro *Hectore*, ut notavit Gellius lib. 15. cap. 6. Eustratius haec, quae hic citantur, ait dici a *Circe*, cujus errorem sequitur Victorius cap. 3. Cicero rursum libr. 2. de divinat *Agamemnonem* pro *Ulixe*, ut notat Politianus in Miscellaneis. Plutarchus in Nicia *Cleonem* pro *Agoniurito* nominat. Victorius lib. 6. Variarum lect. *primum* Iliados pro *nono* & *Agamemnonem* pro *Achille* citat, quem errorem ipsius notavi cap. 6. lib. 8. Var. lect.

Κατὰ τὸν δεύτερον φασὶ πλοῦν] Hoc proverbio usus est Plato in Phaedone, in Politico, in Philebo.

Τὰ διεστραμμένα τῶν ξύλων] Sic Plato in Protagora: ὥσπερ ξύλον διαστρεφόμενον, καὶ καμπτόμενον εὐθύνουσι. Videtur autem de arboribus loqui. Theodoretus dialogo 3. contra haereses: Τοῦτο δὲ καὶ τοῖς φυτουργοῖς φίλον ποιεῖν. ὅταν γὰρ ἴδωσι κεκλιμένον φυτὸν, οὐ μόνον πρὸς τὸ ὀρθὸν ἀνιστᾶσι κορμὸν, ἀλλὰ καὶ πέρα τοῦ μέτρου εἰς τὸ ἕτερον ἀποκλῖναι μέρος, ἵνα τῷ πλείονι εἰς τοὐναντίον ἐπικλιθὲν τὴν εὐθεῖαν πραγματεύσηται στάσ

Οἱ δημογέροντες] Iliados Γ. Οὐ νέμεσις, Τρῶας, &c.

M. A. MURETI,

IN LIBRUM TERTIUM ETHICORUM ARISTOTELIS COMMENTARIUS.

Cum de iis, quae ad communem quandam virtutis cognitionem pertinent, superiori libro abunde disputatum esset, sequi videbatur, ut ad propriam singularum virtutum tractationem accederemus, eaque traderemus, quae proprie ad unamquamque earum pertinerent. Sed Aristoteles, cui proprium, ac perpetuum est, nihil inchoatum, atque imperfectum relinquere, neque quidquam omittere, quod ad instituti operis absolutionem desiderari posse videatur, qui docuisset virtutes, & agendo comparari, & in actione consistere, antequam ad singulas pertractandas veniret, de quibusdam, quae ad actionum naturam, ac varietatem pertinent, sibi accuratius disserendum putavit. Principio igitur tenendum est, eas actiones, quae vel ad virtutem comparandam valent, vel ab ea comparata jam, acquisitaque manant, sponte susceptas esse debere. Ea enim quae invitus aliquis facit, neque laudari unquam, neque merito culpari, ac reprehendi queunt. Necessario igitur explicandum fuit, quid homines suapte sponte, quidque inviti aut agere, aut excipere dicerentur. Neque tamen id satis est. Sua enim sponte & pueri moventur, & bestiae; quae virtutis capaces esse dixerit nemo. Neque enim consulto agunt, quodque prius, re perpensa, atque examinata, apud animum suum statuerint, hoc potius, quam illo modo esse faciendum. Quare docendum fuit, quid sit *agere consulto*, sive ἐκ προαιρέσεως. Consulto autem agere nemo potest, nisi qui prius de eo quod acturus est, deliberarit. Perpurgandus ergo etiam ille locus fuit, & quid sit deliberatio, seu consultatio, quaeque res in deliberationem cadant, quae minus, disserendum. Cum autem consultatio nulla sit, quae non ad aliquid, quod consequi volumus, pertineat, ac dirigatur, visa est institutae disputationis ratio postulare, ut de ipsa quoque voluntate ali-

runt, habere pro derelictis. L. *cum depressa* & leg. *qui levandae*. Dig. ad l. Rhod. de jactu.

Ἁπλῶς μὲν γὰρ οὐδείς] Vide Scholiast. Homeri in illud Iliad. Α.

Τὸ δὲ τέλος τῆς πράξεως] Actio autem, non est quiddam quod maneat, & sit: imo vero terminatur eo ipso tempore, quo agimus; quare ex eo etiam tempore judicari debet, ἑκούσιον sit, an ἀκούσιον.

Ἐπὶ ταῖς πράξεσι] Actionum mistarum quaedam laudantur, quaedam reprehenduntur, quibusdam ignoscitur. De actionibus mixtis vide quaedam cognitu dignissima apud S. Augustinum in libro de mendacio, cap. 9.

Οἷον Ζώπυρος] Ut Zopyrus, Ulysses, Saguntini.

Ἂν δὲ ἀντὶ μικρῶν] Sin pro re non magni momenti ea pertulerint: ut scurrae, qui sibi causa adulantur, patiuntur se conspui, sibi frangi ollas in caput; ut Dolon.

Εἰ δέ τις τὰ ἡδέα] Multi sunt, qui, cum per libidinem aliquid improbe, nequiterque fecerunt, in peccatis suis sibi blandiuntur, ajuntque, aequum esse sibi ignosci; fecisse enim vi amoris coactos, neque se, si quid egerunt immodestius, accusandos, sed illud decus, illam pulchritudinem formae, quae potuerit non suum modo animum mollem, tenerum, flexibilem, sed feras, sed saxa, sed scopulos commovere. Inde illa in poëtarum scriptis frequentia: *quis enim pugnarit amori?* &, *Jussit amor. contra quis ferat arma deos?* Horum delicias excutit, ineptias exagitat, impudentiam coarguit hoc loco Aristoteles, docetque, eos frustra vim amoris, frustra alienae formae decorem accusare, & praetendere flagitiis suis: suapte sponte peccare, neque quidquam aliud, quam intemperantiam, & nequitiam suam accusare debere. Nam quod dicunt, ejusmodi actiones esse violentas: id enim quo ipsi impelluntur ad agendum, & extrinsecus esse, & agendi necessitatem imponere: id quam leve, & nugatorium sit, facile perspici potest. Primum enim, quis est, cui ista ad excusandum via non pateat? aut quis unquam ita perditus reperietur, cui non in iis omnibus, quae dissolute, quae intemperanter, quae avare, quae perfide, quae crudeliter fecerit, ad hanc excusationem, tamquam ad aram, confugere liceat? nam si amatori licet dicere, Non ego

ego culpandus sum, quod te ad stuprum, aut ad adulterium sollicitem, aut etiam per vim rapiam; sed formae tuae praestantia, quae tantum in pectore meo incendium excitavit, ut mihi temperare non potuerim, licebit itidem latroni, qui viatorem bene numatum, & bene vestitum comprehenderit, eumque paret aut spoliare, aut etiam occidere; quod spoliare te hominem mihi ignotum, aut etiam interficere cogitem, accusandus non sum, accusandus est vestitus tuus, accusandi sunt nummi tui, qui tantam mihi cupiditatem sui injecerunt, ut imperare mihi non possim, ne omnia faciam, ut eis potiar. Licebit ebrioso, non se accusandum, sed naturam ipsam, quae tantam suavitatem vino admiscuerit, ut ab ejus immoderato usu ipse se continere non possit. Denique omnes, qui agunt aliquid, quod sibi suave est, in agendo sequuntur. Nam & honesta, & utilia suavitatem sibi admistam habent. Quare si hanc caussam justam esse ducimus, cur violenta actio censeatur; omnia quae agunt homines, hac ratione violenta esse dicentur.

Καὶ τὰ καλὰ] Alii, ἢ τὰ λυπηρά. utrumque delendum, etsi Scholiastes legit, ἢ τὰ λυπηρά. at vetus, ἢ τ' ἀγαθά. fortassis retinendum τὰ καλά.

Ἔξω ὄντα, πάντα, &c.] Cum dicimus τὴν ἀρχὴν τῶν βιαίων ἔξω εἶναι, non intelligimus de fine, sed de efficiente.

Καὶ οἱ μὲν βίᾳ] Alterum argumentum. Qui per vim, & inviti agunt, cum quodam doloris, & molestiae sensu agunt: πᾶν γὰρ ἀναγκαῖον πρᾶγμ' ἀνιαρὸν ἔφυ, ait Panyasis. at qui cupiditatibus suis obsequuntur, voluptatem ex eo capiunt: non igitur agunt inviti.

Γελοῖον δὲ] Tertium argumentum. Quid aliena accusas? tu ipse culpandus es, qui tam facile irretiaris, atque in laqueos inducaris.

Καὶ τῶν μὲν καλῶν] Quartum. Si haec turpia agis invitus, sequitur, ut & ea, quae pulchra, & honesta sunt, agas invitus.

Ἔοικε δὲ] Quintum. caussam externam, qua te impelli dicis, adjuvas: non igitur agis invitus.

Οἷον ὀργὰν] Rhetoribus περιστατικὰ μόρια sunt πρόσωπον, πρᾶγμα, ὄργανον, τόπος, χρόνος, τρόπος, αἰτία.

Ὥστε

Ὥσπερ ἡ Μερόπη] De Merope vide quiddam apud Plutarchum, περὶ σαρκοφαγίας λόγῳ β'. ad finem.

Τὰ δὲ θηρία &c.] Plato nono de legibus: Ἐὰν δ' ἄρα τις αὐτόχειρ &c.

c. III. Βουλεύονται δ'] Dictum est, προαιρετὸν εἶναι ἐκεῖνο, οὐ πᾶν δ', ἀλλὰ τὸ προβεβουλευμένον. id autem nullo modo intelligi potest, nisi explicetur, quid sit βούλευσις, quidque βουλευτόν. quare hoc explicare aggreditur. Deliberantne igitur, inquit, homines quibuscumque de rebus, neque quidquam est, quod in deliberationem, & consultationem venire non possit? an quaedam sunt, de quibus nulla deliberatio est? quibus verbis significat, non omnia in deliberationem adduci posse. quod ne quis forte calumniaretur, contenderetque, nihil esse, de quo non fatui, atque insani deliberare aliquando possent, ait, id se demum βουλευτὸν vocare, de quo aliquis mentis compos, ac prudens deliberare possit. Tum more suo removet ea, de quibus deliberatio institui non potest, ut, eis sublatis, quaenam sint illa, quae in deliberationem veniunt, intelligatur. Quinque igitur rerum genera proponit, a deliberatione prorsus alienarum, inter quas principem locum obtinent τὰ ἀΐδια, id est, ea, quae semper sunt, fueruntque, ex omni aeternitate, neque unquam destitura sunt: dictum est enim ἀΐδιον, quasi ἀεὶ ὄν: talia igitur cum immutabilia sint, eodemque se modo semper habeant, nullo modo in deliberationem cadunt. Aeternum autem duobus modis dicitur: si quidem & aeternas vocamus naturas illas, quae semper fuerunt: ut caelum, & enuntiationes absolute, & simpliciter necessarias, quales sunt Mathematicorum: igitur Aristoteles utriusque generis exempla ponit, prioris quidem τὸν κόσμον, posterioris autem, ὅτι ἡ διάμετρος, καὶ ἡ πλευρὰ ἀσύμμετροι. Κόσμον interdum Graeci vocant caelum, & ita saepe accipitur apud Platonem, interdum & caelum, & omnia, quae complexu illius continentur. Ita enim scribit Posidonius, ἐν στοιχειώσει μετεωρολογικῇ, qui liber vulgo inscribitur, sed falso, Ἀριστοτέλους περὶ κόσμου· Κόσμος ἐστὶ σύστημα ἐξ οὐρανοῦ, καὶ γῆς, καὶ τῶν ἐν τούτοις περιεχομένων φύσεων. Id autem caelo nomen tributum est a perfecta, & absoluta elegantia, quodque sit undique admirabili stellarum varietate ornatum, atque distinctum. Mundum igitur, sive

sive caelum aeternum judicavit esse Aristoteles, idque multis argumentis confirmare conatus est, cum alibi, tum in libris de caelo. Platonem quoque, etsi nota est illa in Timaeo κοσμοποιΐα, tamen idem sensisse, & Proculus, & alii homines eruditissimi affirmant. Posterius exemplum, ut ab omnibus perspicue intelligatur, principio explicandae sunt voces aliquot Mathematicorum propriae. Ac primum illud, cum plura sint genera τῶν τετραπλεύρων, id est, earum figurarum, quae quatuor lateribus continentur, ea demum τετράγωνα dici, quae & ἰσόπλευρά ἐστι, καὶ ὀρθογώνια. Eam autem lineam rectam, quae ab angulo ad angulum ducta τετράγωνον in duo trigona aequalia dissecat, vocari διάμετρον, aut, ut Vitruvius loquitur, διαγώνιον. Plinius eam Latine vocat *lineam dimetientem*. Deinde quae debeant σύμμετρα μεγέθη vocari, ita docet Euclides prima definit. lib. 10. σύμμετρα μεγέθη λέγεται τὰ τῷ αὐτῷ μέτρῳ μετρούμενα. ἀσύμμετρα δὲ ὧν μηδὲν ἐνδέχεται κοινὸν μέτρον γενέσθαι. Et ἐὰν δύο μεγέθη πρὸς ἄλληλα λόγον μὴ ἔχῃ, ὃν ἀριθμὸς πρὸς ἀριθμὸν, ἀσύμμετρα ἔσται τὰ μεγέθη. ἀξιώματα ή. Illud, ὅτι ἡ διάμετρος ἀσύμμετρος, commemoratur ab Aristotele primo Post in metaph. & saepe alias. Probatur autem apud Euclidem in fine ipso lib. 10.

Τὰς τέχνας ἢ τὰς ἐπιστήμας] Quanquam circa (*) illas quoque vide exemplum in Archimede ex Vitruvio cap. 3. lib. 9. & in Pythagora, in Archyta, in Eratosthene.

Τὸ βουλεύεσθαι δὲ] Vetus interpres, βουλεύεσθαι δὲ δεῖ. Sed male.

Ἐν τοῖς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ] Id est, in iis, quae quanquam plerumque eveniunt, incertum tamen est, quem exitum habitura sint. Non omnia igitur sunt βουλευτὰ, sed ea tantum, de quibus deliberarit ὁ νοῦν ἔχων. Non τὰ ἀΐδια, ἤτοι τὰ ὄντα, ὡς ὁ κόσμος, ὅτι αἱ ἀσύμμετροι, ὅτι τὰ ἐν κινήσει μὲν, ἀεὶ δὲ γινόμενα τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς αἱ τροπαὶ, ὅτι τὰ ἄλλοτε ἄλλως, ὡς αὐχμοὶ, καὶ ὄμβροι, non τὰ ἀπὸ τύχης. Ne humana quidem omnia: neque enim quae nihil ad nos pertinent; sed ea tantum, quae sunt ἐφ' ἡμῖν, quae & sola reliqua sunt. Caussae enim sunt φύσις, ἀνάγκη, τύχη, νοῦς. Unusquisque deliberat περὶ τῶν δι' αὑτοῦ πρακτῶν. Non tamen de iis, quae pertinent ad artes ἀκριβεῖς, sed περὶ τὰς αὐτάρκεις. Et ut quaeque ars minus διακριβοῦται, ita plus loci deliberationi relinquit. Et magis περὶ

(*) Circa hac potestate non est aetatis optimae.

περὶ τέχνας, quam περὶ τῆς ἐμπειρίας. In magnis vero adsumimus. συμβούλους, καὶ οὐ περὶ πλῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὰ τέλη

ζητεῖται 3] Ut quaeri potest, quo medicamento depelli possit aliquis morbus, & quomodo eo reperto utendum.

Εἰς τὸ ἐγχέμενον] Εἰς τὸν νῦν τὸ ἀγακτικὸν Schol vetus interp. *& ipsum in antecedens. Hoc enim est quod dicitur:* Ineptissime. Itaque D. Thomae fraudi fuit

C. iv. Τ' ἀληθὲς αὐτῷ φαίνεται] Protagoras dicebat, hominem πάντων χρημάτων μέτρον εἶναι, & tale esse quidque cuique, quale ipsi videretur. Plato in Cratylo, & in Theaeteto; ubi etiam urbane hoc dictum ipsius reprehenditur. Deinde ita corrigitur, οὐ τὸν τυχόντα ἄνθρωπον μέτρον εἶναι, ἀλλὰ τὸν ἐπιστήμονα, καὶ φρόνιμον. Coarguit etiam Aristoteles hoc dictum in metaphysic. vide & Galenum lib: r. de simplic med. facult.

Καθ' ἑκάστην γὰρ ἕξιν] Prout quisque affectus est, ita varie de rebus judicat. Amatoribus, ut ait Theocritus, τὰ μὴ καλὰ καλὰ πέφανται. Chremes Terentianus sobrius ancillulam meretriciam spreverat: idem cum a coena bene potus rediret, *Vah*, inquit, *Pythias, quanto mihi formosior videre, quam dudum*. neque tamen mutata erat ancilla, sed mutatus ipse. Phaeacibus, ut Homerus, & Horatius ajunt, pulchrum fuit, *in medios dormire dies*, &, *ad strepitum citharae cessatum ducere curam*. At homini parce, & frugaliter educato, vita illa turpissima, & insuavissima esset; ut Plato negat sibi placuisse Italicas, & Siculas mensas. *Arquatis, & veternosis*, ait Varro, *etiam quae lutea non sunt, lutea videntur*. Ebrii saepe omnia vident gemina, & ea quae stant, moveri putant. Siculis jucundissimum videbatur, bis die saturum fieri, neque unquam pernoctare solum: at Plato, cum eo venisset, negat eam vitam sibi placuisse. Verum igitur est, quod ait Aristoteles, καθ' ἑκάστην ἕξιν, &c.

c. v. Ὄντος] Perniciosa quaedam, & pestifera multorum animos occuparat opinio, neminem sponte peccare, aut sponte vitiosum esse. Quae cum protegere nequitiam, improbeque factis falsam necessitatis excusationem, quasi velum aliquod, praetendere, eademque opera omnia virtutis, & officii praecepta subvertere videretur, eam sibi Aristoteles, antequam ingrederetur de singulis virtutibus dicere, confutandam esse duxit, docendumque multis,

ac

ac firmis rationibus, in unoquoque nostrum situm esse, bene, an male agat, & ut bonos viros sua sponte ea, quae virtutis sunt, exequi, ita improbos, & nefarios sponte peccare, vitiorumque turpitudinem in se, suapte voluntate suscipere.

Ὄντος δὴ] Primum ostendit, virtutis consecutionem in nobis sitam esse, idque hoc modo. Cum finem quidem spectet voluntas, deliberatio autem, & προαίρεσις versentur in iis, quae diriguntur ad finem, sequitur, ut quaecunque actiones ad ea pertinent, & sponte susceptae sint, & κατὰ προαίρεσιν: tales autem sunt actiones virtuti consentaneae: in nobis igitur situm est, ut ex virtute agamus.

Ἐφ' ἡμῖν δὲ] Lego δή.

Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κακία] Ostendit, vitii quoque eandem esse rationem, idque hoc modo. Quaecunque ut agamus, in arbitrio nostro situm est, eadem etiam ut ne agamus, situm est: nam ni ita esset, neutrum esset arbitrii nostri, sed alterum necessitatis. Si possumus igitur arbitratu nostro ea, quae honesta sunt, agere, quod virtutis est, possumus etiam ea omittere, quod est vitii: &, si liberum est nobis abstinere a flagitiosis actionibus, quod cum virtute conjunctum est, liberum est etiam, eas suscipere, quod est vitii. Quodsi singulae actiones in potestate nostra sint, earumque frequentatione boni aut mali evadimus, perspicuum est, sua quemque sponte, aut bonum, aut malum evadere, idque totum in ipso situm esse.

Τὰ καλὰ πράττειν] Lego, τὸ καλὰ πράττειν, & paulo post, τὸ αἰσχρά.

Τὸ δὲ λέγειν ὡς οὐδεὶς ἑκὼν πονηρὸς, οὐδ' ἄκων μάκαρ, Tragici alicujus veteris senarius est, quo, ut puto, significaret, quisquis auctor ipsius est, neminem, cui eligendi potestas sit, laboriosam, & asperam vitam colere, ut neminem invitum beatum esse, atque affluere iis omnibus, quae ad vitam commode agendam pertinent. sed philosophi quidam, cum statuerent, omnes improbos miseros esse, omnes virtute praeditos felices, iidemque judicarent, virtutem quidem sponte coli, sed vitiosum esse neminem, nisi invitum, abusi sunt hoc versiculo ad confirmandam sententiam suam, & πονηρὸν interpretati sunt, non eum, *qui dure, ac laboriose viveret*, sed *improbum, & vitiosum*, quod eadem vox, aut accentu mutato, ut

vulgo putant, aut eodem accentu, ut judicat Thom. Magister, & hoc, & illud significet. *Beatum* quoque a ceperunt, non divitem, & facile agentem, sed viru bonum & ex virtute agentem. Citatur autem hic ip versus hoc sensu ἐν τῷ περὶ δικαίου τοῦ Πλάτωνος νομοθεσίᾳ. Et sane hanc sententiam tueri videtur Plato in Clit phonte, & lib. 9. de legibus. Aristoteles autem post teriorem partem veram esse fatetur, priorem falsam e se docet.

Καὶ τὸ ἐπ' αὐτῷ] Ignorantia juris naturalis, aut gen um nemini prodest ad excusationem. Neque enim fere dus sit, si quis dicat, se ignorasse faciendam non es caedem, non adulterium. Ignorantia autem juris ci lis interdum non punitur, ut in rustico, in femina, milite, toto tit. D. de jur. & facti ignor. & l. 2. fine, D. de jure fisci. punitur autem in iis, qui aut prudentia instructi sunt, aut jurisconsulti copiam haben l. ultima, D. de jur. & facti ignor.

Εἰ δέ τις λέγοι] Exponit argumentum quoddam, q utebantur ii, qui negabant homines sponte peccare, que ita dissolvit, ut doceat, etiam iis positis, quae volebant, tamen effici, ut nihilo magis sponte suscipi tur honestae actiones, quam turpes, & nefariae.

c. VI. Ὅτι μὲν οὖν] Quid esse tandem caussae putem cur Aristoteles de singulis virtutibus disputaturus, a f titudine sibi potissimum exordiendum esse judicave Quidam hoc propter ipsius fortitudinis praestantiam ctum putant, ut, quemadmodum in magnarum aedi vestibulis pulcherrimae columnae, ac statuae colloc solent, ita in ipso disputationis ingressu omnium vi tum nobilissima & praestantissima collocaretur. Ita e praecipit & Pindarus in Olympiis: ἀρχομένου δ' ἔργου προσώπον χρὴ θέμεν τηλαυγές. Sed hanc opinionem multa fa quae labefactare videntur. Primum, quod Aristotel si in digerendis virtutibus earum praestantiam secutus set, prius disputasset περὶ δικαιοσύνης, ἢ περὶ ἀνδρείας. D de inter morales principem locum dedisset non fort dini, sed justitiae. Praeclare enim Agesilaus interr tus, *justitiane fortitudini, an justitiae fortitudo pra ret? si omnes, inquit, homines justi essent, nihil foret fortitudine: at si omnes fortes, tum vel maxime stitia necessaria esset.* Magni autem viri, ubi de virtu

inter ipsas comparatione agitur, nunquam primum locum dant fortitudini, sed alii tertium, alii quartum. Xenophon eam μεγίστην ἀρετὴν vocat 3. παιδείας. Tertium D. Thomas, qui hunc praecipuarum virtutum ordinem facit, ut primo loco statuat prudentiam, secundo justitiam, tertio fortitudinem, quarto temperantiam. Quartum Plato, qui libro primo de legibus cum duplicia bona esse dixisset, humana, & divina, humana quidem, ait, esse quatuor, bonam valetudinem, pulchritudinem, robur, & divitias: divina autem, quae eis, quasi e regione respondeant, totidem, prudentiam, temperantiam, justitiam & fortitudinem: quam postremam etiam vocat τὸ φαυλότατον, καὶ σμικρότατον ἀρετῆς μόριον, καὶ τῷ τάξει ὕστερον. Alii hujus ordinis eam caussam esse dicunt, quod notissima sint nobis ea, in quibus versatur fortitudo. quae mihi sententia ita videtur infirma, atque imbecilla, ut, etiamsi a nemine tentetur, ipsa per se corruat. Quis est enim, qui, cum in voluptatibus temperantia; in periculis bellicis fortitudo cernatur, non videat, multis partibus notiores nobis esse voluptates, quam belli pericula? etenim voluptatis sensum ex alvo matris attulimus; ea nobis, ut Aristotelem dicere meministis, συντέθραπται, estque πάθος ἐγκεχρωσμένον τῷ βίῳ. At in bello quotusquisque versatus est? sunt qui & id factum putent, quod fortitudo in rebus difficilioribus elaborat, in eoque animi motu regendo sita est, qui difficillime regitur: χαλεπὸν γὰρ ὁ θυμός, ait Aristoteles in Eudemeis. Sed horum opinioni natura, prope dixerim, ipsa, & ratio reclamat. Scimus enim, a facilioribus ordiendum. Quam igitur ejus ordinis, quem Aristoteles in tractandis virtutibus secutus est, caussam fuisse opinor, brevi oratione complectar. Primum igitur prius τὰς ἠθικὰς, quam τὰς διανοητικὰς persecutus est, quod faciliores essent ad intelligendum. Deinde, cum τῶν ἠθικῶν aliae magis versentur περὶ τὰ πάθη, aliae περὶ τὰς πράξεις, sintque τὰ πάθη αἴτια τῶν πράξεων, prius eas, quae περὶ τὰ πάθη pertinerent, sibi expediendas esse duxit. Sunt autem duae, Fortitudo, & Temperantia. In duabus autem rationem ordinis non crediderim admodum anxie, & sollicite inquirendam Etenim si quis Platonem secutus temperantiam fortitudini anteponi debuisse contendat, utemur eodem responso, quo olim pictor quidam usus esse perhibetur, qui conductus, ut equum cursitantem pingeret, cum eum pinxisset in pulvere se vo-

sitantem, ob eamque rem a conductore increparetur: *Inverte*, inquit, *tabulam: mox enim currentem videbis:* ita eum nos jubebimus duarum virtutum ordinem invertere. Sed Aristoteles hac in parte communi hominum judicio, ut par est, tribuisse aliquid videtur. Etenim sive Platonis, sive D. Thomae vera sententia est, non enim magnopere laboramus, communis hominum consensus plurimum fortitudini defert. Magnum enim, nec immerito, videtur in publico civitatis metu, ac trepidatione irruenti sese hostium agmini opponere, non tubarum sonum, non lituorum clangorem, non equorum hinnitum, non armorum fulgorem, non avida sanguinis tela, non crebris tinctos caedibus gladios extimescere, ire imno obviam iis omnibus, & periculum ab aliis praesenti vitae suae periculo depellere, pro aris, & focis, pro templis, ac moenibus, pro salute, ac libertate communi, ictus, vulnera, mortem denique, si res ferat, non excipere tantum, verum etiam ultro appetere. Haec qui praestiterunt in omni aetate, apud omnes populos clari, illustres, honorati fuerunt. Illis ovationes, supplicationes, triumphi, illis statuae, arcus, tropaea, illis monumenta publica, illis annuae laudationes; illis denique omnia singularia, & divinis honoribus proxima ornamenta decreta sunt, qualia aut nunquam, aut perraro, temperantiae, liberalitati, justitiae tributa legimus. Duas olim in Graecia respublicas fuisse accepimus inter se simillimas, paeneque geminas, easdemque, ut opinio erat, optimis institutis, ac legibus temperatas, Cretensium, & Lacedaemoniorum. Earum alteram Minos de Jovis, alteram de Apollinis consilio Lycurgus temperasse putabatur. Utraque autem id praecipue spectabat, eoque referebat omnia, ut cives quam fortissimi, ac bellicosissimi evaderent, ideoque scripsit Plato, *omnem morem Lacedaemoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi:* neque alio pertinebant aut convivia illa in publico, quae tum phiditia, tum syssitia nominabant, aut laboriosae in gymnasiis tum puerorum, tum virginum exercitationes, aut venationes, aut dolorum perpessiones, quam ut, quae belli necessitas fert, iis in pace facile ferendis assuefierent. Quin etiam Lacedaemonii, (*) cum ceteroqui a poëticis studiis alieni essent, neque poëtarum cantus libenter

(*) Haec Muretus ad verbum repetiit ex Var. Lect. VI. 6.

benter audirent, lege tamen constituerant, ut quoties cum hostibus dimicaturus in procinctu constitisset exercitus, convocarentur milites in tabernaculum regium, ibique audiendis Tyrtaei carminibus ad spernendam pro patria vitam incitarentur. Ille vero domitor orbis, victor omnium gentium, populus Romanus, quam virtutem pluris fecit, quam fortitudinem? Cujus rei cum alia argumenta habemus & plurima, & maxima, tum illud non minimum, quod ex fortitudine, tanquam omnium praestantissima, ceteras quoque rectas animi affectiones *virtutes* nominarunt. Ut enim Graecis ἀνδρεία ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς, ita Latinis *virtus* a *viro* dicitur. Qua de re Ciceronis haec verba sunt, e 2. Tuscul. *Atqui vide, ne cum omnes*, &c. Idem etiam testatur Plutarchus in vita Coriolani, sed verba, quibus id exprimit in Graecis exemplaribus depravata leviter, ob idque ab interpretibus intellecta non sunt, legi autem debent hoc modo: Ὅλως μὲν ἐν τοῖς τότε χρόνοις ἡ Ῥώμη μάλιστα τῆς ἀρετῆς, τὸ περὶ τὰς πολεμικὰς καὶ στρατιωτικὰς ἐκύδαινε πράξεις. οὗ καὶ μαρτυρεῖ τὸ τὴν ἀρετὴν ὑπ' αὐτῶν ἑνὶ τῷ τῆς ἀνδρείας ὀνόματι προσαγορεύεσθαι. Sed de ordinis ratione satis, aut etiam fortasse plus satis. nunc Aristotelem ipsum audiamus.

Τὰ κακὰ] τὰ βλαβερὰ, καὶ τὰ μετὰ λύπης. τὰς γὰρ μοχθηρίας μέγιστα ὄντας κακὰ, οὐ πάνυ φοβοῦνται.

Διὸ καὶ τὸν φόβον] Platonis est ex Lachete, οἷον ἀδοξίαν. Itaque Horatius de viro bono, & forti: *Pejusque letho flagitium timet. Non ille pro caris amicis, Aut patria timidus perire.*

Λέγεται δ' ὑπό τινων, &c.] Ut in Phormione Terent. *O vir fortis, atque amicus. Verum id, Phormio, vereor, ne istaec fortitudo*, &c.

Ἄφοβος γάρ τις καὶ ὁ ἀνδρεῖος] Recte addidit τὶς: τὸ γὰρ ἄφοβον καὶ τὸ ἀνδρεῖον οὐ ταὐτόν ἐστιν, ἀλλὰ τὸ μετὰ φρονήσεως, ait Plato in Lachete. Eleganter autem, & acute disputat Plutarchus in Agide, ut probet, fortitudinem non esse ἀφοβίαν τινὰ, sed φόβον. Ejus haec verba sunt: ἐστὶ δὲ Λακεδαιμονίοις οὐ φόβου μόνον, ἀλλὰ καὶ γέλωτος, καὶ τοιούτων ἄλλων παθημάτων ἱερά. Τιμῶσι δὲ τὸν φόβον, οὐχ ὥσπερ οὓς ἀποτρέπονται δαίμονας, ἡγούμενοι βλαβερὸν, ἀλλὰ τὴν πολιτείαν μάλιστα συνέχεσθαι φόβῳ νομίζοντες. Et paulo post: Καὶ τὴν ἀνδρείαν δέ μοι δοκοῦσιν, οὐκ ἀφοβίαν, ἀλλὰ φόβον ψόγου, καὶ δέος ἀδοξίας οἱ παλαιοὶ νομίζειν. οἱ γὰρ δειλότατοι πρὸς τοὺς νόμους, θαῤῥαλεώτατοι

τὸν τὸν πόλεμον εἶναι. καὶ τὸ παθεῖν ἥκιστα δέδιασιν οἱ μάλιστα φοβούμενοι τὸ μὴ ἀνδρεῖοι. Sed hanc Aristoteles negaret veram esse fortitudinem, πολιτικὴν fateretur. De qua inferius dicturi sumus.

Ποίων δ' ἴσως] Docuit, fortitudinem non esse in iis non metuendis, quae metuere oportet. nunc docet, eam ne in iis quidem omnibus non metuendis versari, quae metuenda non sunt. Exempli caussa, paupertatem metuere non oportet, neque morbum, dummodo res non minuatur culpa nostra, neque morbus, aut negligentia, aut intemperantia contrahatur. Sed tamen, neque qui ea metuit, timidus, neque qui non metuit, fortis habendus est; sed qui eam supra modum timet, avarus ut ille, qui apud Plautum dicitur quum dormitum iret *follem sibi obstringere solitus ob gulam, ne quid animae forte amitteret dormiens*, quique cum unicam filiam in opulentam domum sine dote daret, ita secum cogitabat *festo die si quid prodegeris, profesto egere liceat, nisi peperceris*; ut Uvidius ille Horatianus, qui cum ita dives esset, ut metiretur numos, ita erat sordidus, ut se non unquam melius servo vestiret, adusque supremum tempus, ne se penuria victus opprimeret, metuebat.

Οὐδ' ὅλως] Nihil enim praestare sapientis, praeter culpam.

Οὐδ' εἴ τις ὕβριν] Ut cum Darius matrem, uxores, filias venisse in Alexandri potestatem videns, metuebat, ne uxore, & filiabus, Alexander ad libidinem suam abuteretur, non ob id erat timidus.

Οὐδ' ὁ θαρρεῖ μέλλων μαστιγοῦσθαι] Ut ille apud Plautum *Mei tergi hoc, non tui facio fiducia*. Et ille Terentianus: *Herus si redierit, vapulandum, habendae compedes*.

Περὶ ποῖα οὖν] Concludit, fortitudinem praecipue cerni in despicientia mortis. eam enim qui negliget, facile negliget cetera.

Φοβερώτατον] Natura nihil est tam terribile, quam mors. Etenim, ut ait Theocritus: Ἐλπίδες ἐν ζωοῖσιν, ἀνέλπιστοι δὲ θανόντες. Itaque Euripides: Κακῶς ζῆν κρεῖσσον, ἢ θανεῖν καλῶς. Quod tamen ex vulgi sententia, non tamen ex veritate dictum est: nam qui vitae nimium cupidi sunt vituperantur, meritoque exagitatum est a sapientissimis

hominibus votum illud Maecenatis: *Debilem facito manu*, &c.

Πέρας γὰρ καὶ οὐδὲν ἔτι] Hoc quoque magis de vulgarium, quam de Aristotelis ipsius sententia dictum est. ipse enim audierat eum magistrum, ex quo haec Cicero expressit: *Imo vero hi vivunt, qui ex corporum vinculis, tamquam e carcere, evolaverunt. Vestra vero, quae dicitur vita, mors est.*

Δόξειε δ' ἂν οὐδὲ περὶ θάνατον τὸν ἐν παντί] Ne in omni quidem morte despicienda elucet fortitudo, sed in bello, quod quidem justum, honestumque sit, quale est bellum pro patria, maxime cernitur.

Τοιοῦτοι δὲ] Virgilius: *Pulchrumque mori succurrit in armis.* Idem: *Pulchramque petunt per vulnera mortem.* Horatius: *Dulce, & decorum est pro patria mori.* Tyrtaeus: Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐπὶ προμάχοισι πεσόντα, Ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ᾗ πατρίδι μαρνάμενον. Euripides: Τρῶας δὲ πρῶτον μὲν τὸ κάλλιστον κλέος, Ὑπὲρ πάτρας ἔθνησκον. Itaque omnis veterum rhetorum eloquentia consumpta est in laudandis trecentis illis Lacedaemoniis, qui Leonida duce, cum sese in Thermopylarum angustiis illi exsiccatori fluminum, complanatori montium, exercitui Xerxis se oponere ausi essent, occubuerunt pro patria, primique Xerxem, non multitudinem, sed virtutem in militibus spectari debere docuerunt. quorum imperator quanto opere mortem ipse pro patria appetendam potius, quam refugiendam duceret, vel haec ipsius vox declarat: *Pergite animo forti, Lacedaemonii: hodie apud inferos fortasse coenabimus.* Neque unquam reticebitur Epaminondas, qui cum ad Mantineam fortissime pugnans, lethale vulnus accepisset, ubi victoriam suorum esse accepit, tum denique jussit educi sibi telum de corpore, aequissimo se se animo mori dicens, quod patriam imperantem Lacedaemoniis reliquisset, quam acceperat servientem. Ne Codrus quidem Atheniensium rex praetereundus est, qui, cum ex oraculo responsum esset, pugnantibus inter se Atheniensibus & Peloponnensibus, utrorum rex cecidisset, eos victores fore, gregarii se militis (*famulari veste* Cicero) ornatu in hostes, ne agnosceretur, intulit, voluntariaque morte victoriam suis comparavit. Multitudo ipsa me terret animo, ac cogitatione intuentem in fortissimos viros, pro patria mortuos, quos olim haec urbs

innumerabiles protulit, deque illis aliquid verborum facere meditantem. Omnes enim omnium aliarum gentium fortes viri, qui omnibus saeculis floruerunt, si unum in locum conferantur, paucissimi prae infinita Romanorum multitudine videbuntur. Itaque quod interdum diserti homines augendi, atque amplificandi caussa dicunt, id ego possum hoc loco sine mendacio dicere: & dies me, & vox, & latera deficient, si eos, qui in hac urbe nati fortitudine excelluerunt, enumerare, ac de singulorum virtutibus aliquid dicere voluero. Et sane, quid attinet recensere vobis, aut tres illos Decios, aut duos Scipiones, aut L. Aemilium Paulum, aut M. Claudium Marcellum, aut innumerabiles alios, quorum gloria iisdem quibus solis cursus, regionibus continetur, cum legiones integras M. Cato scribat saepe in eum locum profectas unde certo scirent se nunquam redituras? Adeo ut alia laudes aliarum gentium, ita Romani generis, ac nominis propria fuit fortitudo. sed his, quae satis per se illustri sunt, omissis, ea, quae ab Aristotele dicuntur, persequamur.

'Ομόλογοι δὲ τούτοις εἰσὶ] Huc referri potest consuetud Atheniensium e secundo Thucydidis, e Menexeno Platonis, epitaphio Lysiae, & similibus. Fortes habendi sunt etiam, qui extra bellum offerunt se ad mortem pro patria, ut Menoeceus apud Euripidem in Phoenissis, apud eundem Iphigenia. Et qui potius, quam turpitudinem aliquam suscipiant, mori malunt, ut aetate nostra Thomas Morus, & qui mortem, cum injuste damnati sint, magno animo ferunt, ut Socrates. Et qui adeunt periculum mortis, etiamsi non moriantur, ut Harmodius, & Aristogiton, ut Horatius Cocles, ut Scaevola praeclare quidam sapiens: *Mortem pro patria vir fortis fugere nunquam potest, effugere interdum potest.*

c. VII. Τὸ δὲ φοβερὸν οὐ πᾶσι] Aliud enim puero, aliud viro, aliud avaro, aliud intemperanti, aliud viro bono *Qui pejus letho, ut Horatius ait, flagitium timet.* Quod sit terribile avaro ἡ χρημάτων ἀποβολὴ, cognosci potest hoc exemplo Horatiano ex Satyra 3. lib. 2. *Pauper Opimius* &c. Addit & illud: *Ni tua custodis* &c.

Λέγομεν δὲ ῶ] Itaque id quod poëtae dicunt, *Si fractus illabatur orbis, Impavidum ferient ruinae,* καθ' ὑπερβολὴν dicitur, & meum illud: *Perge, tona, rue, verte ipsa*

a radicibus orbem, *Impavidus qui te contueatur, habes.*

Τὰ δὲ παρ' ἄνθρωπον] Alia magis, alia minus terribilia sunt, aut θαῤῥαλέα.

Ὁ δὲ ἀνδρεῖος] Non exuit hominem, neque omnino metu caret. Itaque nugantur Stoici, qui sapientem suum faciunt quendam Caeneα. Vide Plutarchi σύνοψιν τοῦ ὅτι παραδοξότερα οἱ Στωϊκοὶ τῶν ποιητῶν λέγουσι.

Καὶ ἔτι τὰ μὴ φοβερὰ] Ut cum quis leporis occursum, aut soricis occentum metuit. Lucretius: *Nam veluti pueri trepidant* &c.

Γίνεται δὲ] Docet, quomodo in his rebus peccetur.

Ὁ μὲν οὖν] Definit virum fortem copiosius, & apertius, quam supra.

Τέλος] Qualis quisque habitus est, tales sunt, quae ab eo manant actiones.

Τῶν δ' ὑπερβαλλόντων] ὑπερβάλλοντας vocat omnes, qui a medio aberrant: πάντας γὰρ, καὶ ὑπερβάλλοντας, καὶ ἐλλείποντας.

Τοὺς Κελτοὺς] Horatius: *Te, non paventis funera Galliae, Duraeque tellus audit Iberiae.* Strabo: τὸ δὲ σύμπαν φῦλον, &c. Aelianus lib. 12. de varia historia: Ἀνθρώπων ἐγὼ ἀκούω &c. Plutarchus, τὸ τὸν θυμὸν οὐ φοβεῖσθαι, tribuit Galatis. Ita enim scribit, ἐν τῷ περὶ δεισιδαιμονίας: οὐ φοβεῖται θάλασσαν ὁ μὴ πλέων, οὐδὲ πόλεμον ὁ μὴ στρατευόμενος, οὐδὲ λῃστὰς ὁ οἰκουρῶν, οὐδὲ συκοφάντην ὁ πένης, οὐδὲ φθόνον ὁ ἰδιώτης, οὐδὲ σεισμὸν ὁ ἐν Γαλάταις, οὐδὲ κεραυνὸν ὁ ἐν Αἰθίοψιν. Ac fieri potest, ut nomine Galatarum Gallos intellexerit, ut videre est in iis, quae retulimus ex Strabone. Galatae tamen sunt in Ponto; sed oriundi a Gallis, *ingenio*, ut ait Hieronymus, *referentes originem.* Unde eos D. Paulus vocat ἀνοήτους. Sed tamen, si animadvertas, ad aliam causam hoc refert Aristoteles, ad aliam Plutarchus.

Ὁ δὲ τῷ θαῤῥεῖν] Exponit naturam audacis.

Ὁ δὲ τῷ φοβεῖσθαι] Exponit naturam meticulosi.

Περὶ ταύτης] ταυτὰ lege, ut Aret. at alii, *circa haec.* male, ut puto.

Καὶ οἱ μὲν θρασεῖς] Pulchre utrumque exprimit Homerus in Trojanis, & Graecis.

Φεύγοντα πενίαν] Ut fecit Apicius, de quo Seneca: *Apicius nostra memoria* &c.

Ἢ ἐρῶντα] Ut Euadne, ut Laodamia.

Ἢ τὸ λυσιτελὲς] Ut Pomponius Atticus.

Μαλακία τῶν] Euripides: Ἐπίσταμαι δὲ, καίπερ ὢν κακόφρων φύσει, Μὴ δειλίαν ὄφλω &c. Martialis: *Rebus in adversis*, &c. Vide quae dixi in capite 7. libri quarti variarum lectionum.

c. VIII. Λέγονται] Gemmas fictitias & falsa medicamenta, & omnia denique, quae falsa cum sint, verum imitantur, nosse prodest.

Ἡ πολιτική] Hanc videtur Plato in Lachete pro vera fortitudine describere. legendus est Plutarchus in Agide.

Παρ᾽ οἷς αἰδοῦνται] Nestor Iliad. O. Ὦ φίλοι, ἀνέρες ἔστε, καὶ αἰδῶ θέσθ᾽ ἐνὶ θυμῷ Ἄλλων ἀνθρώπων.

Ὥσπερ ὁ Ἕκτωρ] Homer. Iliad. O. Ἕκτωρ δὲ Τρώεσσιν &c. At Agamemnon Iliad. Β. Ὃν δέ κ᾽ ἐγὼν &c. Haec ipsa citat tertio politicorum sub persona quidem Agamemnonis, sed diminuta, & addit de suo illud, πὰρ γὰρ ἐμοὶ θάνατος.

Ὑπὸ τῶν ἀρχόντων] Ut Persae ad Thermopylas.

Οἱ πρὸ τῶν τάφρων] τειχῶν, v. l. v. & interp. & Argyr.

Δεινὰ δὲ] Veget. lib. 2. *Nemo facere metuit, quod se bene didicisse confidit.* οἱ στρατιῶται ἀνδρεῖοι φαίνονται οὐ διὰ τὸ εἰδέναι τὰ δεινὰ, ὡς Σωκράτης ἔλεγε, ἀλλὰ διὰ τὸ εἰδέναι τὰς βοηθείας τῶν δεινῶν, lib. Γ. τῶν μεγάλων ἠθικῶν. Tacitus de Caecina lib. 1. *Quadragesimum id stipendium Caecina parendi, aut imperitandi habebat, secundarum ambiguarumque rerum sciens, eoque interritus.*

Πολλὰ κενά] Thucyd. lib. 3. Polyb. apud Suidam: cum luna defecisset, temporibus Persei Macedonum regis, vulgo rumor increbuit, regis interitum significari, eaque res pariter, & Romanis addidit animos, & Macedonas consternavit. addit: ὄντως ἀληθὲς ἐστὶ τὸ περιφερόμενον, ὅτι πολλὰ κενὰ τοῦ πολέμου. Cicero ad Atticum: *Scis esse quaedam* κενά, *dici item* πολλὰ κενὰ τοῦ πολέμου. Plutarch. διὸ τὸ δεινόν· ὡς τοῦ πολέμου καὶ ἀκροάσεως πολλὰ κενά ἐστιν. Curtius lib. 3. *Fama bella stare, & eum, qui recedat, fugere credi.* Idem lib. 5. *Fama maximum in bello momentum.* lib. 7. *Ea res, sicuti pleraque belli vana, & inania, barbarorum deditionem traxit.* lib. 8. *Fama bella constant, & saepe etiam, quod falso creditum est, veri vicem obtinuit.*

Διὰ τὸ προεωρακέναι] Διὰ τὸ πολλὰ ὁ προεωρᾶν. Horat.

Spes

Spes jubet esse ratas. Idem; *Spes donare novas Largus*, &c. Plato 1. de legib.

Ὥσπερ οἱ Ἀργεῖοι] Xenoph. 6. Ἑλληνικῶν.

Ὑπομεῖν] Legendum ὑπομένει, ex lib. M. S.

c. x. Μετὰ δὲ ταύτην] Explicata fortitudinis natura, sequi ait, ut de temperantia disseratur, ut, ea virtute patefacta, quae praestat, ne admotae dolorum faces, neu propositus mortis metus animum labefactare, aut concutere possit, quasique de gradu dejicere, evolvatur, & excutiatur ea, cujus munus est efficere, ne blanda conciliatrix sui, eademque facillima imitatrix boni, voluptas hominem enervet, ac molliat, & a recto itinere abductum, ad nequitiam, & ad libidinem, & ad omne flagitium adducat. Magnum hoc quoque virtutis munus, & singulari quadam cum difficultate conjunctum. Multos enim, quos non debilitarat dolor, superavit voluptas: quique sine ullo metu pericula adierant, labores pertulerant, vulnera exceperant, mortem ipsam, qua nihil terribilius est, pro nihilo putaverant, iidem appetiti voluptatis illecebris, non potuerunt eam rectis oculis contueri. Ultro etiam induerunt sese in illius retia, seque mollissimis illius vinculis devinciendos, ac constringendos praebuerunt. Quem umquam, vel in fabulis fortiorem Hercule accepimus? At ille Jovis, ut poëtae loquuntur, satu editus, ille monstrorum domitor, ille purgator orbis, in quem nihil unquam virium habuerat dolor, a voluptate devictus est, & in Omphales gremio cubans, iisdem illis manibus, quibus infans inusitatae magnitudinis angues extinxerat, quibus postea, delapso e luna leoni fauces eliserat, crescentem damnis, & vires ex ipsa sua caede ducentem hydram confecerat, pervigilem draconem in aeternum soporem collocaverat, pro corona populea mitellam, aut calanticam capite gestans, pro leonis pelle crocotam indutus, pro clava, & arcu colum, & calathos tractans, non tantum virtutis, verum etiam sexus sui oblitus, ad arbitrium dominae pensa carpebat. Nullum unquam haec Urbs hostem Hannibale infensiorem habuisse memoratur. At illum, quem non Pyrenaeorum montium asperitas, non Rhodani fluvii impetus, non objectus a natura ad tutandam ab incursibus exterarum gentium Italiam Alpium vallus retardaverat, cujus imbutum usque a pueritia capitali Romani nominis odio animum,

non

non fames, non frigus, non ulla denique mali vis domare potuerat, qui tot ad Thrasymenum lacum, tot ad Cannas Romanorum millia cecciderat, qui Romam ipsam capere noluerat magis, quam non potuerat, Campanus luxus, ac deliciae perdiderunt; ut vere a clarissimis scriptoribus dictum sit, Capuam Hannibali Cannas fuisse. Neque aliam ob caussam apud divinum poëtam, Homerum Ulixes, qui quasi perfectum quoddam absolutae prudentiae exemplar nobis proponitur, praeter Sirenum insulam navigaturus, jubet se, tamquam prudentiae suae diffidens, ad malum navis alligari, nisi ut ex eo intelligamus, nihil esse difficilius homini, quantalibet prudentia praedito, quam voluptatis blanditias aspernari, neque earum suavitate irretitum, atque illaqueatum, ab instituto itinere averti. Quae igitur virtus earum cupiditati modum adhibet, neque auferri nos ab ea, si se audiamus, patitur, ejus nobis vis, atque natura hodierno die ex Aristotele explicanda est.

Δοκοῦσι γὰρ] Caussam reddit, cur harum virtutum tractationem conjunxerit, ac continuaverit: esse enim eas conjunctas, atque affines inter se, cum partium animae ratione carentium propriae esse videantur. Est autem annotandum, magis id eum ex ea, quae tum a Platone profecta probabatur plurimis, quam ex sua sententia dicere. Plato enim tres animi partes fecerat. Unam, in qua inesset ratio, quam vocabat τὸ λογικὸν, eamque in capite esse dicebat. Duas rationis expertes, τὸ θυμοειδὲς, cujus sedes esset cor, & τὸ ἐπιθυμητικὸν, quod in jecore situm esset. Ajebat autem, τοῦ θυμοειδοῦς propriam virtutem esse fortitudinem, τοῦ ἐπιθυμητικοῦ temperantiam.

Τῶν ἀλόγων μερῶν] Plutarch. ἐν τῷ πάθει τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι· ἡ μὲν οὖν σωφροσύνη βραχύτης τίς ἐστιν ἐπιθυμιῶν, καὶ τάξις, ἀναιροῦσα μὲν τὰς ἐπεισάκτους, καὶ περιττὰς, καιρῷ δὲ καὶ μετριότητι κοσμοῦσα τὰς ἀναγκαίας.

Ὅτι μὲν οὖν] Primum redigit in memoriam id, quod libro secundo de temperantia dixerat, eam videlicet moderationem quandam esse, quae in voluptatibus cerneretur, deinde incipit subtilius exquirere, quae materia illi proprie proposita sit, quoque in genere voluptatum vis illius eluceat. Eandem autem rationem, etiam in fortitudine tenuerat. Non est autem omittendum, σωφροσύνης nomen duobus modis accipi, interdum pro modestia, & mo-

moderatione quadam, quae per omnes vitae partes permanat, ac pertinet, ut saepe apud Platonem, interdum angustius pro ea virtute, quae corporeis voluptatibus adhibet modum, ut in hac disputatione. Dicta est autem σωφροσύνη, quasi σώζουσα τὴν φρόνησιν, ut docet Plato in Cratylo, & Aristoteles sexto Ethicorum. Nihil enim est prudentiae tam inimicum, aut adversarium, quam intemperantia, & libido.

Ἧττον δὲ] Ut fortitudo cum versetur καὶ περὶ τὰ φοβερὰ, καὶ περὶ τὰ θαῤῥαλέα, minus tamen cernitur ἐν τοῖς θαῤῥαλέοις: sic temperantia περὶ ἡδονάς τε ἐστι καὶ λύπας, minus tamen versatur περὶ τὰς λύπας. Ea enim tantum ratione in molestiis versari dicitur, quod aufert, & eripit ex animis eas molestias, quas plerique capiunt, cum iis rebus, quae voluptatem afferunt, frui non queunt.

Ἐν τίσι δὲ] Semper enim quibus in rebus cernitur virtus, in iisdem cernuntur vitia, quae ei virtuti adversantur.

Περὶ ποίας δ᾽ ἂν] Cum igitur multa, eaque magnopere inter se diversa sint voluptatum genera, statuamus, ac definiamus, inquit, in quibus earum versetur temperantia.

Διῃρήσθωσαν δὲ] Quatuor quasi membris haec tota disputatio continetur. Primo, cum voluptates aliae sint animi, aliae corporis, ad has tantum pertinet temperantia. Secundo, ne in his quidem omnibus cernitur, sed in eis tantum, quae tactu, aut gustatu sentiuntur. Tertio, minusque in iis quae gustatu, quam in iis, quae tactu. Quarto, earum etiam ipsarum, quae tangendo percipiuntur, quaedam sunt ingenuae ac liberales, quibus oblectari etiam supra modum non est intemperantis. Primum igitur, quod attinet ad eam, quae proposita est, voluptatum divisionem, intelligendum est, omnem voluptatem animo percipi. Recte enim Epicharmus: Νοῦς ὁρᾷ, καὶ νοῦς ἀκούει. τὰ ἄλλα κωφὰ καὶ τυφλά. *Mens videt, mens audit, cetera surda, ac caeca sunt.* Sed cum aliae ipsius animi propriae sint, ita ut nullo modo ad corpus pertineant, aliae item sentiantur animo, ut afficiant etiam corpus, illas ψυχικὰς, has σωματικὰς Aristoteles vocat. Itaque haec divisio eundem habet sensum, quem illa, quae posita est a Xenophonte, principio Hieronis: ἐστὶ μὲν ὧν ὅτι δὲ αὐτῆς ψυχῆς μοι δοκοῦμεν ἥδεσθαι, ὅτι δ᾽ αὖ λυπεῖσθαι. ἐστὶ δὲ ὅτι κοινῇ καὶ διὰ τῆς ψυχῆς, καὶ διὰ τοῦ σώματος.

Οἷον

Οἷον φιλοτιμία, καὶ φιλομάθεια] Exemplum retulit non ad id membrum, quod proxime cohaerebat, sed ad superius. Amorem autem, ac studium pro voluptate posuit; quia quod quisque amat, id ei voluptati est, 5. 6. ἑκάστῳ ἐστὶν ἡδὺ πρὸς ὃ λέγεται) φιλοτοιοῦτος. Cum igitur multi gloriam ament, neque ulla ex re majorem voluptatem capiant, quam cum se coli, laudari, honore affici vident (ut Themistocles dicebat, eum a se musicum libentissime audiri, a quo ipse optime laudaretur) non tamen aut temperans dicitur, qui ea re moderate gaudeat, aut qui immodice, intemperans, sed aliis quibusdam nominibus notabuntur. Maxima, maximeque naturalis est discendi voluptas. vere enim ait Aristoteles, omnes homines naturali quadam cognitionis, & scientiae cupiditate duci. Et alio loco, nihil esse suavius, quam citissime discere. Si quis igitur in eo immodicus sit, non eum propterea intemperantem esse dicemus. Archimedem accepimus ita delectatum esse studio suo, ut prae illius suavitate, eorum, quae ad corporis curam pertinebant, oblivisceretur; itaque saepe solitum ex ancillis quaerere, numquid pransus, numquid lotus esset, quod idem etiam de Nicia pictore narrat Plutarch. Solonem ajunt etiam morientem aliquid discere voluisse. Eudoxus optare solitus erat, παραστὰς τῷ ἡλίῳ, καὶ καταμαθὼν τὸ σχῆμα τοῦ ἄστρου, καὶ τὸ μέγεθος, καὶ τὸ εἶδος, ὡς ὁ Φαέθων καταφλεγῆναι. Plutarch. in opusc. ne suaviter quidem vivi posse secundum Epicuri decreta. Et notum est Jurisconsulti cujusdam veteris dictum, qui se ajebat etiam si alterum pedem haberet in tumulo, semper tamen ad aliquid discendum paratum fore. Notum est, quid Euclides, quid Cleanthes, quid alii propemodum innumerabiles admirabili quadam discendi cupiditate incensi fecerint, quorum multi, ut eam sitim explerent, rem familiarem, nonnulli etiam vitam ipsam neglexisse memorantur. Quis eos propterea intemperantiae accusandos duxerit? *Mori videbamus in studio dimetiendi paene coeli, atque terrae, Gallum familiarem patris tui, Scipio:* ait apud Ciceronem Cato. & addit: *Quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum coepisset mane? quam delectabatur, cum defectiones solis, & lunae multo ante nobis praediceret?* Haec Cato. Num quisquam igitur eo nomine Gallum illum, ut intemperantem, culpaverit? Atqui

&

& ipse, & ii, quos antea nominavimus, voluptati cuidam suae, aliis omnibus rebus relictis, toto pectore indulgebant. Ut, si quicunque plurimum operae, ac studii in consectanda aliqua voluptate ponunt, cujus ea cunque tandem generis sit, habendi sint intemperantes, praestantissimis omnium aetatum viris eam notam inurere, eosque in illum numerum includere necesse sit. Sed nimirum, cum in moderandis voluptatibus dicimus positum esse temperantiae munus, id non de voluptatibus animi, sed de corporeis tantum intelligendum est.

Ἑκάτερος γὰρ τούτων] Relatio est ad sensum, non ad vocem.

Τῆς διανοίας] τὴν διάνοιαν ἀπὸ τῆς ψυχῆς κεχωρισμένην ἔλεξε.

Ὁμοίως δ' οὐδ' οἱ περὶ τὰς ἄλλας] Non tantum generosiores illae, ut ita dixerim, & excelsi atque ingenui animi propriae voluptates, cujusmodi sunt gloriae studium, aut discendi cupiditas, intemperantem hominem non efficiunt; sed ne aliae quidem humiliores, & abjectiores, quae modo ad corpus nihil pertineant, nihilque cum illo commune habeant. Exempli caussa, multos videas, qui fabulando, ac garriendo, & longas de rebus nihili narrationes contexendo alienas aures onerent, ex eoque mirificam quandam hauriant voluptatem, ita ut totos dies loquendo consumant, quidam etiam auditores sibi corrogent, ac libenter, si facultates suppetant, prandio excipiant aliquem, qui aures patientes habeat, tantum ut audiantur; quo vitio senes multi, & mulierculae laborant, usque eo, ut si soli sint, tamen secum loquantur. ut in Graecorum commentariis relatum est de muliere quadam, cui nomen erat Acco, quae ita erat silentii impatiens, ut, si quando neminem haberet, cui aures loquacitate sua obtunderet, domi tamen sederet ad speculum, & totum diem, cum imagine sua, tanquam cum alia quapiam muliere loqueretur. Quid multa? ut Aristophanes ait, *barbaros quotidie biduum bibere*, ita dici potest eos, qui hoc morbo laborant, *quotidie biduum loqui*: sed ne plura dicendo eos ipsos, quos reprehendimus, imitemur, quantumlibet garrulus, loquaxque sit aliquis, non tamen eo nomine illum intemperantem vocabimus, sed nugatorem potius, aut, ut Gellius locutos esse veteres ait, *linguacem*, *blaterionem*, *locutuleium*, &c.

Τὸν γὰρ φιλομύθους] Φιλόμυθος duobus modis dicitur, interdum is, *qui delectatur audiendis fabulis*, ut in primo majore τῶν μετὰ τὰ φυσικά· Διὸ καὶ φιλόμυθος ὁ φιλόσοφός πώς ἐστιν· ὁ γὰρ μῦθος σύγκειται ἐκ θαυμασίων. Interdum autem is, *qui ipse libenter fabulatur*, ut hoc loco; qualem Homerus ait fuisse Thersiten, quem vocat ἀμετροεπῆ, καὶ ἀκριτόμυθον.

Ἀδολέσχους] Ἀδολέσχης, aut ἀδόλεσχος, dictus videtur a nomine ἄδος, quod est *satietas*, & a nomine λέσχη, quod *facilem* quandam *loquacitatem* significat.

Ἀκολάστους δὲ οὐ λέγομεν] Eos tamen, qui commissa sibi secreta reticere non possunt, dicimus habere linguam ἀκόλαστον, ut Euripides de Tantalo: Ἀκόλαστον ἔσχε γλῶσσαν, αἰσχίστην νόσον.

Οὐδὲ τοὺς λυπουμένους ἐπὶ χρήμασιν ἢ φίλοις] Ut non omnis dolor, ita neque omnis molestia ad temperantiam pertinet: non enim si quis amissa pecunia nimis angatur animo, eamque ob rem se immodice affictet, propterea habebitur intemperans: neque si quis moderari non possit ei dolori, quem ex amicorum morte, adversisve rebus capiat.

Περὶ δὲ τὰς σωματικάς, &c.] Docuit, temperantiam non consistere in voluptatibus animi. nunc docet, eam versari in voluptatibus corporis; non omnibus tamen; sed iis tantum, quae nobis communes sunt cum belluis.

Τοῖς διὰ τῆς ὄψεως] Voluptates, quae capiuntur oculis; etiam si quis eas avidius, quam par est, consectetur, intemperantiae notam non inurunt. Ut, si quis verno tempore gemmea pratorum viriditate oculos pascat, si agros bene consitos, si *uda*, ut ait Horatius, *mollibus rivis pomaria*, si herbescentem segetem, si directas in quincuncem arbores tum primum se in novum florem induentes, libenter spectet: si figuras geometricas scite descriptas; si tabulas, aut signa egregii operis immodice amet, non tamen ob id intemperans habebitur.

Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τοῖς περὶ τὴν ἀκοήν] Eadem ratio est earum voluptatum, quae percipiuntur auditu, ut audiendis melicis, aut comoedis, ejusdemque generis artificibus: earum quoque, quae percipiuntur odoratu.

Πλὴν κατὰ συμβεβηκός] Etsi haec exceptio ab Aristotele videri potest relata tantum ad eas voluptates, quae perci-

cipiuntur odoratu; intelligendum tamen est, etiam oculorum, & aurium voluptates ex consecutione quadam posse cum intemperantia esse conjunctas. Quoties enim aliquid aut aspicitur, aut auditur, ejusmodi, quod inhonestae alicujus voluptatis aut memoriam renovet, aut imaginem subjiciat animo, aut cupiditatem accendat, quicunque ea re spectanda, audiendave gaudet, aperte intemperantem se esse profitetur. Itaque quanquam paulo supra diximus, nullam in eo intemperantiam esse, si quis pictis tabulis, aut signis plus quam satis est, oblectaretur, si quis tamen obscoenas tabellas ex Elephantidos libellis, aut similibus libenter aspiciat, is quin libidinosus, intemperansque sit, caussam dicere nullam potest. Movetur enim animus pictura, & aut in memoriam redit talium flagitiorum, aut ad ea suscipienda incitatur. Tiberio Caesari quidam testamento legaverat Parrhasii tabulam, in qua picta erat Atalanta cum Meleagro id libidinis genus exercens, quo nullum foedius, aut flagitiosius cogitari potest, addita conditione, ut, si tam turpi argumento offenderetur, decies H. S. pro ea tabula acciperet: at ille tabulam non tantum pecuniae praetulit, verum etiam in cubiculo dedicavit. nimirum cujus oculi tantae turpitudinis aspectu pascebantur, eum, mirum non est, ea postea in Capreensi secessu, quae hodie ne legi quidem sine horrore possunt, perpetrasse. Legite, si lubet, quae apud Senecam in extremo primo Naturalium quaestionum de Hostii cujusdam impuritate referuntur: intelligetis, quasdam oculorum voluptates turpitudinis, & intemperantiae plenissimas esse. Idemque dicendum de voluptatibus aurium. Nam qui rebus turpibus aut narrandis, aut audiendis voluptatem capiunt, eosdem constat ne a rerum quidem turpitudine abhorrere. Praeclare Isocrates junior: ὁποία ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ, τοιοῦτον ἀνάγκη καὶ τὸν λόγον εἶναι. Ideoque praeclarum olim fuit Persarum institutum, apud quos, ut scribit Herodotus, ἅσσα ποιέειν οὐκ ἔξεστι, ταῦτα οὐδὲ λέγειν ἔξεστι. Meritoque Aegyptios commendat Plato, apud quos & picturarum, & musicorum licentia legibus coërcebatur, quod permagni interesse judicarent, ut adolescentes a teneris annis honestis picturis, & honestis cantibus assuefierent. Quaedam igitur oculorum, & aurium voluptates κατὰ συμβεβηκὸς ad intemperantiam pertinent: quod idem verum esse in iis, quae capiuntur ex

odoribus, Aristoteles declarat his verbis, τοῖς γὰρ χαίρονται μήλων, &c.

Θυμιαμάτων] Ita proprie vocabantur ea, quae adolebantur in sacris, *suffimenta*.

Μύρων καὶ ὄψων] Unguentis perfusi, ac delibuti veteres accumbebant, ubi se largius, ac liberalius invitare constituerant: itemque, cum Venereis operam daturi erant. Quorum utrumque e multis poëtarum locis facile intelligi potest. Horatius: *Huc vina, & unguenta, & nimium breves Flores amoenae ferre jube rosae.* Idem: *Cur non sub alta*, &c. Martialis: *Unguentum fateor* &c. Horatius: *Quis multa gracilis te puer in rosa, Perfusus liquidis urget odoribus.* Catullus: *Nam te non viduas jacere noctes.* Et: *Sertis & Syrio fragrans olivo.* Obsoniorum autem odore duci, eorum tantum est, qui gulae, ac ventri, & abdomini serviunt.

Ἴδοι δ' ἄν τις] Non quicunque obsoniorum odore delectatur, statim intemperans est: nemo est enim, qui dum esurit, odore illo non oblectetur; at intemperantes etiam, cum fames non urget.

Τούτων γὰρ] Lego, τούτω γὰρ, ut & vetus interpres, & Argyr.

Οὐκ ἔστι δὲ οὐδὲ τοῖς ἄλλοις ζώοις] Diligenter animadvertendum est, quod hoc loco Aristoteles ait, cetera praeter hominem animalia duobus tantum sensibus voluptatem percipere, tactu, & gustatu: ceteris aut omnino non oblectari, (*) aut ex consecutione tantum quadam, & propter aliquid, quod ad duos illos pertineat. Atque id docet exemplis. Quanquam enim canes, ubi leporem odorati sunt, gestiunt, suumque gaudium & crebro latratu, & exultatione quadam significant, non tamen ipso per se odore gaudent, sed quia se, quod edant, nactos vident. Sic leo audito bovis mugitu laetatur, non quod ex illa voce, tanquam nos ex musico aliquo solemus, voluptatem capiat, sed quia prope adesse intelligit, quod voret. Eodemque modo, ubi cervum, aut capream videt, gaudio perfunditur, non quod per se suavis ei sit animalium illorum aspectus; sed quia adesse praedam dentibus suis sentit; icircoque oculorum, aurium, nariumque propriae voluptates ad temperantiam, intemperantiamve non pertinent, quod illae in iis tantum cernuntur, quae communes sunt homini cum belluis, quales sunt, quae gusta-

tu

(*) Addidi aut, quod exciderat.

tu capiuntur, quaeque tactu. Quod ipsum tradit etiam in problematis sect. 27. his verbis: οὐσῶν δὲ τῶν αἰσθήσεων πέντε, τὰ ἄλλα ζῷα ἀπὸ δύο μόνων τῶν προειρημένων ἥδεται. (nominarat autem ἁφὴν καὶ γεῦσιν) κατὰ δὲ τὰς ἄλλας ἢ ὅλως οὐχ ἥδεται, ἢ κατὰ συμβεβηκὸς τοῦτο πάσχει. quae verba eo rectitavi, ut emendarem; nam in pervulgatis exemplaribus mirifice depravata sunt. Totum autem illum Aristotelis locum diserte sane in Latinum convertit A. Gell. cap. 2. lib. 19. Idem etiam docetur lib. 3. τῶν Εὐδημείων. Dubitationem tamen haec res aliquam habere adhuc potest. Neque vero illa nunc repetam, quae poëtae tradiderunt de Orpheo, cujus lyra leonum, & tigrium rabiem mollire potuit, mulierum non potuit: nec mirum: insigni enim eas, & non ferenda injuria affecerat. Sed enim quae nobilissimus historiarum scriptor, Herodotus de Arione narrat, si vera sunt, ostendunt pisces, cum vocales ipsi non sint, mire tamen affici suavitate vocum, &, ut Graeci loquuntur, κηλεῖσθαι. Sed illa quidem, & ejusdem generis alia, aut voluptatis causa ficta sunt, aut pro monstris, & prodigiis habenda. Et ad ea respiciens Aristoteles in Eudemeis scripsit: ὅλον, ὅς τι καὶ ἄξιον λόγου πάσχει τῇ θεωρίᾳ αὐτῇ τῇ θεωρίᾳ τῶν καλῶν, ἢ τῇ ἀκροάσει τῶν εὐαρμόστων, εἰ μή τι που συμβαίνει τερατῶδες. Quid igitur ad ea respondebimus, quae vere, ac serio tradita sunt ab illis, qui animalium naturas, & ingenia posteris prodiderunt? *Cervi*, ait Plinius, *mulcentur fistula pastorali, & cantu*, quomodo, si nullam auribus voluptatem capiunt? *Delphinus*, ait idem, *non homini tantum amicum animal, verum & musicae arti, mulcetur symphoniae cantu, & praecipue hydrauli sono*. qui potest, si, nisi gustatu, & tactu, voluptatem percipere nullam potest? Gotthicarum rerum scriptores narrant, regionem illam ursis abundare, qui saepe in pastores impetum faciant, eosque devorent; cujus tam gravis periculi effugiendi caussa solere eos secum assidue tibias circumferre, quas inflant, simul atque ab urso aliquo peti se vident. Feram autem cantu illo captam subsistere, ac ubi se aliquantisper oblectavit, alio se ad pastum quaerendum convertere. Haec & alia ejusdem generis argumenta fecerunt, ut Plutarchus ab Aristotele dissenserit, eumque quodam modo hac in parte reprehenderit. Ita enim apud eum lib. 7. συμποσιακῶν loquens inducitur Callistratus: ἀλλὰ δή μοι δοκεῖ Ἀριστοτέλης

ὀπτικῇ δικαίᾳ τὰς περὶ θέαν, καὶ ἀκρόασιν εὐπαθείας ἀπολείπειν ἀκρατείας, ὡς μόνον ἀνθρωπικὰς οὔσας. ταῖς δὲ ἄλλαις καὶ τὰ θηρία φύσιν ἔχοντα χρῆσθαι, καὶ κοινωνεῖν. ἐρῶμαι γὰρ, ὅτι καὶ μουσικῇ πολλὰ κηλεῖται τῶν ἀλόγων, ὥσπερ ἔλαφοι σύριγξιν. ἵπποις δὲ μιγνυμένοις ἐπαυλεῖται νόμος, ὃν ἱππόθορον ὀνομάζουσιν. ὁ δὲ Πίνδαρός φησι κινηθῆναι πρὸς ᾠδὰς ἁλίου δελφῖνος ὑπόκρισιν. καὶ τὸν μὲν ἀκύμονος ἐν πόντου πελάγει αὐλῶν ἐκίνησ' ἐρατὸν μέλος. ὀρχούμενοι δὲ τοὺς θῆρας, χαίροντας τῇ ὄψει.. καὶ μιμητικοῖς ἅμα δεῦρο κἀκεῖσε τοῖς ὤμοις συνδιαφέροντας.. Ita enim totum illum locum, qui vulgo depravatus ita eſt, ut intelligi non posſit, emendandum puto. Idem etiam confirmat in commentario, quo diſputat, utra animalia prudentiora ſint, quae in terra, an quae in aquis degunt, ubi ita ſcribit: ἰδίως δὲ τῶν μὲν λοιπῶν &c. Ariſtoteles quoque ipſe non diffitetur, beſtias quasdam cantibus oblectari. Itaque 8. Polit. ait, adoleſcentes ingenuos usque ad eum finem debere muſicam diſcere, μέχρι περ ἂν δύνωνται χαίρειν τοῖς καλοῖς μέλεσι, καὶ ῥυθμοῖς, καὶ μὴ μόνον τῷ κοινῷ τῆς μουσικῆς, ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων ἔνια ζῴων, ἔτι δὲ καὶ πλῆθος ἀνδραπόδων, καὶ παιδίων. Sed quas voluptates percipiunt homines ex aſpectu pulchrarum rerum, id eſt, quarum partes inter te cum quodam lepore conſentiunt, earum negat ſenſum esſe in belluis: neque enim illae intelligere posſunt illam partium convenientiam, &, ut Graeci loquuntur, συμμετρίαν, in qua ſita eſt pulchritudo, ideoque neque quid formoſum, neque quid deforme ſit, judicare ullo modo posſunt. Quod Cicero ita expresſit lib. 1. de officiis; *eorum, quae aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem, convenientiam partium ſentit*. eademque ceterorum ratio. Non enim ſentiunt animalia in vocibus, ac cantibus quid εὔρυθμον, ἢ εὐάρμοστον: quid contra ἄρυθμον καὶ ἀνάρμοστον, ut illo oblectentur, hoc offendantur: neque iis, quae ſuavem ſpirant odorem, oblectantur: ab iis autem, quae tetrum, adhorrent: ideoque ait philoſophus, ea expertia esſe voluptatum, ac moleſtiarum, quae ſunt illorum ſenſuum propria.

Περὶ τὰς τοιαύτας] Verſatur igitur temperantia, & intemperantia iis in voluptatibus, quae communes ſunt homini cum ceteris animantibus, quae ob id ſerviles, & ferinae videntur. Sunt autem eae, quae guſtatu capiuntur, quaeque tactu. Porro ſerviles esſe eas, vel ex comoediis conſtat, in quibus ſervi, & paraſiti, abjectisſi-

mum

mum hominum genus, inducuntur ventris causſa omnia patientes. Ex iisdem etiam cognoſcere eſt, eos, qui meretriciis amoribus intricati ſunt, ad alienum nutum dicere, ac facere omnia, & ſervire durisſimam, atque acerbisſimam ſervitutem. Conſtat autem, easdem & foedisſimas, & omnium maxime noxias esſe. Nam & corpus, & animum inſigniter laedunt, & totas ſaepenumero labefactant civitates. Corpori quantum noceat cibi, & potus intemperantia, conſtat ex eo, quod nobilisſimi medicorum affirmant, τὴν ὀλιγοσιτίαν, καὶ ὀλιγοποσίαν τῆς ὑγιείας μητέρα εἶναι. Plutarchus nominat πλησμονὴν πηγὴν νοσημάτων. Ac plane, ſi conſideremus omnes morbos, quibus hominum genus expoſitum eſt, longe maximam eorum partem immoderatione cibi, & potionis gigni reperiemus. Illinc cruditates, gravedines, deſtillationes: illinc ſenſuum omnium debilitatio: illinc nervorum interdum contractio; interdum reſolutio: illinc anginae, illinc articulorum dolores; illinc foedisſimae vermium, & pediculorum toto corpore eruptiones, tanquam ex quodam perenni malorum omnium fonte manant. Itaque Perſae, quos negat Xenophon quicquam ad panem adhibere ſolitos, praeter naſturtium, & optima valetudine utebantur, & diutisſime vivebant. At iſtos, qui ſibi omne bonum in ventre, ac viſceribus condiderunt, ſemper ſudantes, ſemper ructantes, qui in menſam vomunt, qui de conviviis auferuntur, qui ſe crudi poſtridie rurſus ingurgitant, & graviſſimis ac periculoſisſimis morbis conflictari videmus, & vix unquam ad ſenectutem pervenire. vereque Theognis ingluvie multo plures ait perire, quam fame: πολλῷ τοι πλέονας λιμοῦ κόρος ὤλεσεν ἤδη. cum contra, frugalitatem, & continentiam in victu ſiccitas, & integritas valetudinis conſequatur. Recte igitur Timotheus Athenienſis, Platonicas coenas etiam poſtridie jucundas esſe. At coenae aſotorum ſaepe in totam vitam ſunt injucundae. Eleganter, ut ſolet Horatius, *Accipe nunc*, inquit, *victus tenuis* &c. Et ut intelligamus, talem coenam animo quoque, non tantum corpori nocere, ſtatim addit: *Quin corpus onuſtum* &c. Neque ſane recta mente uti queunt, quorum corpus cibo & potione completum eſt. Unde veteres ebrietatem, *voluntariam inſaniam* esſe dixerunt. De ebrietate vide Plinium cap. 22. lib. 14. Vinum enim, ut vere cecinit Heſiodus ἐν ἠοίαις, Σύν τε πόδας χεῖράς τε

δῆσεν γλῶσσάν τε καὶ νόον τε Διονυσίοις ἀφροσύναις. Et Theognis: Ὃς δ' ἂν ὑπερβάλλῃ πόσιος μέτρον, οὐκέτ' ἐκεῖνος Τῆς αὐτοῦ γλώσσης κρατερὸς, οὐδὲ νόου. Et citatur Stheneli poëtae versus: Οἶνος καὶ φρονέοντας ἐς ἀφροσύνας ἀναβάλλει. Exemplo esse potest Alexander, tum cognomine, tum rerum gestarum praestantia, magnus, qui quos carissimos habebat, eos per ebrietatem interfecisse perhibetur. Quare & veterum legumlatorum alii ab aetate aliqua, alii ab aliquo sexu, alii ab ordine aliquo, vinum amovendum censuerunt. Plato adolescentibus usque ad annum duodevicesimum vini usu interdicit. Apud veteres Romanos mulieribus vinum gustare nefas erat, ita ut quidam, qui uxorem, quod vinum bibisset, fuste percussam interemerat, non accusatore tantum, sed & reprehensore caruisse dicatur. Apud Carthaginenses autem lege cautum erat, primum, ne ullus omnino in exercitu vinum attingeret, sed dum bellum gererent, aquae potu omnes contenti essent. Deinde, ne in urbe servus, neve serva vino unquam uteretur. Praeterea, ne praetor eo anno, quo jus dicturus erat, tum ut neque gubernator, neque judex, quam diu eo munere fungerentur. Ne is quidem, quicunque in senatum, ubi quippiam alicujus momenti agebatur, venturus esset. Postremo, ut interdiu quidem vinum sumere nemini liceret, nisi forte corporeae alicujus exercitationis, aut morbi caussa: noctu liceret, dum vir, & uxor, qua nocte liberis operam datari erant, vino se penitus abstinerent. Quas leges vehementer commendat Plato lib. 2. de legibus. Hujus urbis fundatorem, Romulum alii abstemium fuisse, alii parce admodum vino uti solitum esse tradunt. Quid jam ea commemorem, quae de Curii, quae de Fabricii, quae de ceterorum, qui temporibus illis fuerunt, frugalitate ac parsimonia scriptis omnium celebrata sunt? Tam diu stetit res Romana, quam diu eos mores coluit, & tam diu imperavit Roma exteris gentibus, quam diu suis voluptatibus imperavit. Simul ac remissa est prisca illa severitas, in deterius ferri coeperunt omnia. Victa Asia, victores suos perdidit: quosque neque Cimbrorum, neque Gallorum, neque Carthaginensium arma superare potuerant, eos illatae in urbem Asiaticae deliciae perdiderunt.

Ex iis, quae a me hactenus disputata sunt, puto utcumque intelligi posse, quanto opere & privatim, & publice no-

noceat intemperantia cibi & potus. Idem etiam de rebus Venereis dici potest. quarum usus immodicus, quantum corpori noceat, vel illud argumento est, quod Clinias Pythagoreus interrogatus, quando eis opera danda esset, *cum homo*, inquit, *se ipso deterior fieri volet*. Et Pythagoras admonere solitus erat, μὴ πολλὰ τῇ ἀνθρώπῳ ἐκεῖ ἀφροδίσια, raro Venere utendum significans. Epicurus quoque ausus est dicere, nullum earum usum salubrem esse. qua in re, quanquam a Galeno reprehenditur, qui cum in libro, qui inscribitur *ars parva*, eam suo tempore utilem, tum in lib. 6. de locis affectis, quibusdam etiam necessariam esse confirmat: hoc tamen Galenus ipse non diffitetur, immodico, & intempestivo Veneris usu, nihil bonae valetudini magis adversarium esse. Neque vero aliter sentire poterat, nisi ab eo, quem prope ut Deum quendam veneratur, Hippocrate dissentire voluisset. Is enim prior affirmaverat, coitum partem quandam esse teterrimi morbi, quem Graeci ἐπιληψίαν, Latini *comitialem*, nominarunt. Neque vero animo Venus minus insigniter, quam corpori nocet. nulla enim res aut ingenii aciem magis retundit, aut memoriam magis debilitat, aut mentem denique ipsam a sublimium, divinarumque rerum cognitione, & intelligentia magis avertit. Quodsi veterem historiam excutere libeat, a libidinis intemperantia gravissima bella exorta, turbulentissimas seditiones concitatas, potentissima imperia subversa, florentissimas respublicas ad interitum redactas videbimus. Trojanum bellum, quod ut antiquissimum, ita nobilissimum est, excitavit, Europamque cum Asia commisit libido, iisdemque facibus intemperantis adolescentuli pectus, & urbs eo tempore omnium potentissima, & opulentissima deflagravit. Annos ducentos, & quadraginta, & eo amplius, Roma sub regibus fuerat. Quid igitur caussae fuit, cur assuefactus jam regum imperio populus aliam reip. formam deposceret? effrenata, & praeceps unius adolescentis libido. Quid, cum plebes Aventinum occupavit, neque se inde prius deduci passa est, quam decemviri magistratu se abdicarent, quae res tam periculosae seditioni caussam dederat? Appii Claudii Xviri libido. Semper enim qui libidini suae imperare non poterant, indigni habiti sunt, qui aliis imperarent. Persecutus sum olim adolescens elegia quadam, mala, quae ex Venere

enaſcerentur, neque verebor ex ea recitare hoc loco verſus aliquot, qui mihi nunc in mentem veniunt. qui ſi invenuſti, ut ſunt, videbuntur, vos tamen aequum erit ignoſcere. non enim mirum eſt, ſi Venerem non habent, quae adverſus Venerem ſcripta ſunt. Cum igitur in Venerem multa alia maledicta cumulasſem, ac congesſisſem, hoc quoque me ſubjungere memini: *Illa ſuis fraudat reſolutos viribus artus, Illa veternoſos, invalidosque facit. Quid loquar, ut podagram Veneris commercia ducant? Ante ſuum canos accelerentque diem? Quod multos, nitidae medio ſub flore juventae Elumbes dubiis pasſibus ire vides, Tardosque, fractosque, & nullis uſibus aptos? Languorem hunc miſeris attulit una Venus. Sed levia haec aliquis, quamvis ſunt magna, putarit, Quantum animo noceat ſi Venus ipſa, notet. Ingenium Veneris repetito obtunditur uſu, Et fit hebes ſenſim, quod prius acre fuit. Relligio, integritas, probitas, pietasque, fidesque, Cumque ſua ingenuus ſimplicitate pudor. Haec, ſimul oppresſa potitur jam mente libido, Ut Boreae nubes flatibus acta, cadunt. Ipſa Venus, prolis maculavit ſanguine matrem, Armavitque feras in ſua damna manus. Illa patri natas inceſto foedere junxit, Unius ut genitrix Myrrha, ſororque foret. Illa & Paſiphaen docuit ſuccumbere tauro, Armenti pellex esſet ut ipſa ſui. Quid memorem Alcidem furia haec ut adegerit ipſum Mollia robuſta carpere penſa manu? Quique peragratum monſtris purgaverat orbem, Imbellis dominae mollia juſſa pati? Nam urbes, ut totas ima ab radice revellat, Materies vatum Troja docere poteſt.* Plura neque memini, neque, ſi meminisſem, referrem, ne frigidam per hanc anni tempeſtatem, frigidisſimorum verſuum recitatio magis etiam refrigeraret. Et alioqui ſatius eſt, quando diu jam evagati ſumus, ad Ariſtotelem reverti. Qui cum duos ſenſus esſe dixisſet, quibus immodice obléctarentur intemperantes, guſtatum, & tactum, nunc addit, guſtatu eos, aut non admodum, aut nihil omnino uti, tantum tactu voluptatem percipere. φαίνονται δὲ, inqui, καὶ τῇ γεύσει ἐπὶ μικρὸν, ἢ οὐδὲν χρῆσθαι. quod ipſum lib. 3. ad Eudemum his verbis complexus eſt: οὐδὲ περὶ ἅπαντα τὰ ἡδέα ὁ σώφρων ἐστὶν ἀλλὰ τῇ μὲν δόξῃ περὶ δύο τῶν αἰσθητῶν, περί τε τὸ γευστὸν, καὶ τὸ ἁπτὸν, τῇ δὲ ἀληθείᾳ περὶ τὸ ἁπτόν. Et conſtat ſane, eos, qui ſe vino obruunt, & ingurgitant, qui

tota in se dolia invergunt, qui infundunt, quod statim effundant, tanquam ad percolanda vina nati, non posse de sapore vini subtiliter & exquisite judicare Ne illi quidem ciborum suavitatem sentiunt, qui inexplebi i quadam aviditate quantum plurimum, & quam citissime possunt, in ventrem tanquam in saccum congerunt, non aliter, quam si id modo operis habeant, ut eum referciant, ac distendant. quos etiam videmus, ubi quid in mensam allatum est, nihil tam male metuentes, quam ne alius occupet, atque anteverrat, ferventia jura exsorbere, ferventia obsonia deglutire, ac devorare. Et tamen illo immodico fervore necesse est, & obtundi, & hebetari, &, ut Horatius loquitur, *exsurdari* palatum, ut nullo modo saporum discrimina sentire possint. Est tamen aliud quoddam intemperantium genus, quos Graeci λίχνοὺς vocant, mundos, lautos, elegantes, optimis coquis, pistoribus, piscatu, aucupio, venatione, his omnibus exquisitis, qui optimae notae vina, qui ciborum cupedias summo studio persequuntur, qui omnium condimentorum rationem tenent, qui bibentes pitissant, edentes liguriunt: quales erant, qui olim primo statim gustu lupum Tiberinum inter duos pontes captum ab eo, qui captus esset in alto, dijudicabant, quales P. Gallionem Gurgitem, Q. Hortensium, L. Lucullum, M. Apicium fuisse accepimus, qualem quendam elegantissime describit Horatius Sat. 4. lib. 2. quales nimium multos hodie quoque novimus. iis quin palatum faniat, negari non potest. Sed Aristoteles hoc loco de iis proprie loquitur, quos ipse paulo post vocat γαστριμάργους. vide quae scripsimus lib. 4. var. cap. 8.

Τῆς γὰρ γεύσεως ἐστὶν ἡ κρίσις τῶν χυλῶν] Gustatus enim proprium est judicare de saporibus, quod ii faciunt, qui vina praegustant, ut judicent, quod dulce sit, quod austerum, quod lene, ut illa apud Terentium meretrix, de qua ita conqueritur senex: *pitissando modo mihi quid vini absumpsit? sic hoc dicens asperum pater est; hoc aliud lenius sodes vide* itemque coqui, & qui optime obsonia, & pulmenta condiunt hos enim vocat τὰς τὰ ὄψα ἀρτύοντας, quorum etiam ars ὀψαρτυτικὴ vocatur. Quam multi veterum, & Graecorum, & Latinorum suis scriptis complexi sunt: cui muneri apud eundem Terentium Syrus se praepositum esse significat, cum se ait conservis

ita praecipere: *hoc salsum est, hoc adustum est, hoc lautum est parum, illud recte. iterum sic memento.* Non admodum autem, aut nihil omnino gaudent hujusmodi rebus intemperantes, neque voluptatem capiunt explorando, ac praegustando vino, ciboque, sed utroque plene, atque arbitratu suo frui poscunt: quod totum & in cibis, & in potu, & in rebus Venereis positum est in tactu.

Διὸ καὶ ηὔξατό τις ὀψοφάγος ὤν] Confirmat hoc, quod dixerat, helluonis cujusdam voto, qui collum sibi dari optabat longius collo gruis, ut diutius ciborum voluptate frueretur. Hoc autem turpissimo voto aperte ostendebat, se tactu delectari, non gustu. non enim collo gustamus, sed lingua, aut palato. Plinius lib. 11. cap. 37. *Intellectus saporum est ceteris in prima lingua, homini & in palato*, quam linguam ob id Plutarchus, ἐν τῷ περὶ τοῦ τὰ ἄλογα λόγῳ χρῆσθαι, ait τοῦ γλυκέος, καὶ δριμέος, καὶ αὐστηροῦ γνώμονα εἶναί τι καὶ λίχνον. Magis id etiam ostendebat Pithyllus quidam, cognomento τένθης, id est, *helluo*, quem, traditum est, cum ad convivia itaret, non tantum manus armasse digitalibus, verum etiam linguam, membrana quadam obvolvere solitum esse, ut calida, & prope ardentia obsonia sine ullo impedimento devorare posset. Hunc autem satis constat lingua ita involuta nihil gustare potuisse. Sed eum, de quo hic agit Aristoteles, hoc quidem loco non nominat, etsi in quibusdam depravatis libris nomen ejus ipsum quoque depravatum legitur, quod & Argyropylo imposuit, & olim mihi: in Eudemeis autem vocat eum Philoxenum Eryxidis filium. Διὸ, inquit, οἱ ὀψοφάγοι οὐκ εὔχονται τὴν γλῶτταν ἔχειν μακρὰν, ἀλλὰ τὸν φάρυγγα γεράνου, ὥσπερ Φιλόξενος ὁ Ἐρύξιδος. De quo libet mihi commemorare ea, quae alibi legi. Fuit igitur hic Philoxenus genere Cytherius, poëta, scripsit dithyrambos, & poëma, quod inscripsit Δεῖπνον, quo lauta edulia, & instruendi, apparandique convivii rationem exposuit. Hunc narrant non tantum ipsum studiosum fuisse laute, opipareque vivendi, verum etiam curam adhibuisse, ut cives sui bene conditis epulis vescerentur. Itaque ejus rei caussa quotidie cum lavisset, urbem circuibat, comitantibus pueris, vinum, oleum, acetum, aliaque ad cibos condiendos necessario ferentibus, & singulorum domos ingrediens

inspiciebat, quid cuique in coenam paratum esset, ac, si quid minus recte conditum erat, ipse de suo condiebat. Tum ita lustrata urbe, domum reversus epulabatur. Hic cum aliquando Ephesum venisset, ac forum cupedinarium vacuum offendisset, percontatus quid esset rei, cum accepisset, quicquid erat obsoniorum, in aedes cujusdam, qui nuptias celebrabat, delatum esse, ipse quoque, quanquam & hospes, & invocatus, eodem ad prandium profectus est, & cum ceteris accubuit. Cumque dominus epuli, ejus ingenio delectatus, dixisset: *Philoxene, nunquid cras quoque nobiscum epulaturus es? etiam*, inquit, *si, ut hodie, nihil erit in macello.* Adhibitus ad mensam aliquando a Dionysio tyranno, cum ipsi quidem Dionysio ingentem mullum, sibi autem multo minorem appositum videret, suum a patina sublatum ad aurem admovit, simulavitque, quasi quiddam ex eo percontaretur. Quaerenti caussam Dionysio, *ego*, inquit, *o rex, poëma quoddam de Galatea scribo. quare quaerebam ex hoc pisce quiddam de Nereidibus, quo poëma meum exornarem. sed ipse juniorem se captum ait, quam ut illa per aetatem cognoscere potuerit, e grandiore illo, qui tibi appositus est, si quaeram, illum mihi facile, ea quae volo, explicaturum.* Conversus in risum Dionysius, piscem, qui sibi appositus erat, ad Philoxenum misit. Ab hoc tamen ipso tyranno conjectus est in latomias, cujus rei haec caussa a Plutarcho traditur libro de fortuna, & virtute Alexandri. Dionysius ipse quoque poëmata scribebat, eaque, cum inconcinna, & illepida essent, optima videri volebat. Cum igitur tragoediam quandam scripsisset, eam Philoxeno inspiciendam dedit, ut corrigeret, si quid forte corrigendum videretur. Ille vero una litura totam emendavit. Indignatus Dionysius, compegit eum in illum carcerem, quem modo nominavi. Unde tamen postea liberatus, cum iterum Dionysium audiret sua poëmata recitantem, adulantibus, & plaudentibus ceteris, exurgens ipse, *mitte me*, inquit, *denuo in latomias: illic enim aetatem degere satius est, quam tam mala poëmata audire.* Athenaeus paulo aliter. Narrat enim, ea poena affectum, quod deprehensus fuisset cum Galatea tibicina, quam Dionysius ipse amabat. Quin etiam in ipso carcere conscripsisse poëmation in Galateam, in quo se quidem Ulyssem faceret, Dionysium

autem

autem Cyclopa. Solebat hic in balneis non modo manus in aquam ferventem demittere, & sic assuefacere se ad perferendum immoderatum illum calorem, verum etiam eadem aqua os sibi proluere, & , ut Graeci dicunt, γαργαρίζειν, ut postea in mensa, cum ad rem gerendam ventum esset, facilius & contrectare, & deglutire calidissima quaeque posset. Quin etiam orabat coquos, ut omnia ferventia in mensam inferrent, ut ceteris calorem illum reformidantibus, ipse bulgam arbitratu suo impleret. Narrat Plutarchus foedius etiam, & tetrius quiddam, quod legentibus prope nauseam moveat. Spuere eum, ait, solitum, & emungere se in patinas, ut ceteris a tanta foeditate abhorrentibus, solus ipse impleretur. idem & Gnathonem quendam Siculum factitasse. Hoc autem votum ipsius, cujus hic mentio est, refertur etiam apud Athenaeum lib. 1. & 8. Narratur & mors ipsius vitae consentanea. Emerat Syracusis polypum bicubitalem, ejusque praeter caput nihil reliqui fecerat. Ex cruditate igitur ita laborare coepit, ut nulla spes salutis esset. Quare cum admonitus esset a medico, ut ordinaret suprema sua, sibi enim ante horam septimam esse moriendum, *de ceteris*, inquit, *non magnopere laboro: sed quando moriendum est, afferte mihi hic polypi caput, ut id quoque comedam, antequam oculos claudam.*

Ηὔξατό τις] Non est quidem dubium, quin Philoxenum intelligat, sed tamen idem votum Melanthio cuidam tribuit apud Athenaeum Clearchus his verbis: Τιθωνοῦ Μελάνθιος ἔοικε βουλεύσασθαι βέλτιον. ὁ μὲν γὰρ ἀθανασίας ἐπιθυμήσας ἐν θαλάμῳ κρέμαται πάντων ὑπὸ γήρως ἐστερημένος τῶν ἡδέων. Μελάνθιος δὲ τῆς ἀπολαύσεως ἐρῶν ηὔξατο τῆς μακραύχενος ὄρνιθος τὸν τράχηλον ἔχειν, ἵν' ὅτι πλεῖστον τοῖς ἡδέσιν ἐνδιατρίβῃ.

Τὸν φάρυγγα] Videtur φάρυγγα posuisse ἀντὶ τοῦ οἰσοφάγου. Nam φάρυγξ est proprie canalis ille a faucibus ad pulmones pertinens, per quem spiritum ducimus, & emittimus, quem medici τραχεῖαν ἀρτηρίαν vocant, Latini *gutturem*, aut *guttur*, idque manifesto docet Aristoteles ipse, lib. 3. de partibus animalium his verbis: ὑπὸ δὲ τὴν κεφαλὴν &c. Galenus quoque lib. 6. de usu partium corporis humani manifesto accipit pharynga pro arteria aspera, ubi disputat, quo artificio naturae factum sit, ut aër non attrahatur a corde statim, διὰ τῆς φάρυγ-

γος, sed pulmonibus interjectis. Et lib. 2. de placitis Hippocratis, & Platonis, aperte ait, asperam arteriam alio nomine vocari pharynga. Paulus etiam Aegineta lib. 3. pharynga vocat non totam arteriam asperam, sed summam illius partem, ut videlicet idem sit in arteria pharynx, quod in οἰσοφάγῳ stomachus. Sed Philoxenus fortassis respiciebat ad eam voluptatem, quae bibendo capitur. veteres enim putabant potum accipi ab arteria aspera, & ad pulmones pervenire. Unde est illud celebre Alcaei, τέγγε πνεύμονας οἴνῳ, τὸ γὰρ ἄστρον περιτέλλεται. Et apud Eupolin quidam jubet alium bibere, ut ὡς ἂν κενὸς τὸν πλεύμον' ἔκλυτον φορῇ. Et citatur Eratosthenis versus, καὶ βαθὺν ἀκρήτῳ πνεύμονα τεγγόμενος, & ex Euripide, οἶνος περάσας πνευμόνων διαῤῥοάς. Atque hanc opinionem Plato in Timaeo aperte confirmat: sed Aristoteles lib. 3. de partibus eam & reprehendit, & ut fatuam, & deliram exagitat. Inter medicos non convenit. Erasistratus in Platonem invectus est, multisque argumentis docere conatus est, cibum & potum oesophago, spiritum autem solum arteria accipi, neque ad pulmones praeter spiritum quicquam pervenire. E veteribus autem non deerant, qui Platonem defenderent. Nam & Philistion Locrensis, & Dioxippus ab eo erant, & A. Gellius ait, ejus sententiae, quae Platoni placuit, Hippocratem ipsum auctorem fuisse. Galenus lib. 8. de placitis Hippocratis, & Platonis, mediam quandam viam sequitur; non negat enim eodem canali excipi & cibum & potum, idque ipsum Platonem sensisse contendit: sed tamen exiguam quandam partem ejus quod bibitur, pervenire per arteriam asperam, roris in modum ad pulmones, eosque irrigare, idque ipsum esse, quod dixerit Plato, ejusque rei hoc argumentum affert. Quodsi animali sitienti aquam, aut caeruleo colore infectam, aut miniatam bibendam dederis, idque statim jugulatum aperueris, pulmones eodem colore tinctos deprehendas. Sed hanc sententiam, hocque ipsum argumentum sumpsit ex Hippocrate in lib. περὶ καρδίης, prope totidem verbis. Fortassis etiam prisci illi pharynga vocabant non asperam arteriam, sed gulam ipsam Homerus certe cum Cyclopem ebrium, ac vomentem describeret, ait, ex ejus pharynge & vinum, & frusta carnis humanae erupisse. Et Cyclopi apud Euripidem ita interroganti, ἀρεστόν ἐστιν

δ' παρεσκευασμένον, respondet Silenus, πάρεστιν. ὁ φάρυγξ δ' ἐστὶ πῆς ἴσω μόνον. Et Chorus: εὐρείας φάρυγγος, ὦ Κύκλωψ, ἀναστόμου τὸ χεῖλος. & multis aliis eadem fabula locis, & apud Aristoph. saepe. Nisi forte Cyclops ut unicum oculum pro duobus habuit, ita unicum etiam canalem, per quem, & cibus, & potus, & spiritus mearet. Sed haec medicis, quorum propria sunt, relinquamus.

Μακρότερον γεράνε] Trium cubitorum, ut ait Machon, comoediarum scriptor: Φιλόξενός ποθ', ὥς φασι, Κυθήριος Ηὔξατο τριῶν ἔχειν λάρυγγα πηχέων. Huic voto simile est illud Catulli: *Quod tu cum olfacies, deos rogabis, Totum ut te faciant, Fabulle, nasum.* Et illud Platonis. αὐτὴ γλυκυτάτην ὀργὴν, &c. apud Gellium,

Κοινοτάτη δ'] Nam ceteris sensibus genera quaedam animalium carent: tactu nullum, ut docetur in libris de anima.

Καὶ γὰρ καὶ ἐλευθεριώτατ')] Ne omnes quidem voluptates tactus ad temperantiam, & intemperantiam pertinent: sunt enim quaedam ingenuae, & liberales, ut eae, quae in gymnasiiis capiuntur ex frictione, caloris admotione, ac concitatione. Cetera per se satis facilia videntur.

c. XI. Ἡ μὲν, ὡς δὴ] Illud μὲν, puto esse μᾶλλον ἤ. compendium aliquod scribendi huic errori caussam dedit, cum una littera μ. addito aliquo significet μᾶλλον.

Ὥσπ αὐτὶ τῶ ἄλλων] Leg. est πολλῶν, etsi Graecus Scholiast. aperte legit πολλῶν.

M. A. MURETI IN LIBRUM QUARTUM ETHICORUM ARISTOTELIS COMMENTARIUS.

C. I. Αἱ δὲ κατ' ἀρετὴν] Hesiodus: Δὼς ἀγαθή, ἅρπαξ δὲ κακή, θανάτοιο δότειρα. Ὃς μὲν γάρ κεν ἀνὴρ ἐθέλων, ὅγε κἂν μέγα δῷη, Χαίρει τῷ δώρῳ, καὶ τέρπεται ὃν κατὰ θυμόν.

Ὅθεν μὴ δεῖ] Neque Vespasiano assentietur, dicenti: Ὀσμὴ δὲ κέρδους ἐστὶν ἐκ παντὸς καλή. sed Hesiodum potius audiret praecipientem: Μὴ κακὰ κερδαίνειν κακά. κέρδεα ἶσα ἄτῃσιν. *Ne male lucreris, mala lucra aequalia damnis.*

Ὑπερβάλλειν] Non ὑπερβάλλει τὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου μέτρον, sed exsuperat, si consideres id, quod sibi retinet. paucis enim contentus est, at multis gratificari cupit.

Ἐλευθεριώτεροι δὲ εἶναι δοκοῦσιν] Plato I. πολιτειῶν· Πότερον δὲ, ἦν δ' ἐγὼ, ὦ Κέφαλε. &c. Vide quae notavi ad Catullum in epigrammate in Fufenum.

Διὸ καὶ ἐγκαλεῖται] Vulgus antiquorum, opes a fortuna dari, adimique, credebat. quod autem plerumque contingit, ut, qui opibus dignissimi sint, egeant, contraque improbissimi, & injustissimi abundent, caecam, & rationis expertem Fortunam esse dicebant, quod bonos quidem egestate premi sineret, flagitiosos autem, facinorososque ditaret. Quidam autem negabant eam esse caecam, ejusque rei acutam rationem adferebant, quod, si caeca esset, nunquam posset ita certo bonos a malis internoscere, atque illos quidem premere, hos vero fovere. Sed Aristoteles ait, frustra accusari fortunam, vanasque, atque inanes esse, quae vulgo in eam jactantur, querelas. manifestam enim caussam esse, cur liberales vix unquam ad magnas divitias pervenire possint: nam neque in eis parandis, neque in conservandis, augendisve magnum studium ponunt, & facile largiuntur. Inepte autem Lambinus, hoc loco legendum esse ait, ἐγκαλεῖται ἡ τύχη. qui, si quid tale Perionio excidisset, dii boni, quomodo eum exciperet?

Ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων] In eruditione, bona valetudine,

ope

omnibus iis denique, quae diligentia, studio, cura, comparantur, ac conservantur.

Καὶ τῷ Σιμωνίδῃ] Plutarchus περὶ τοῦ ὅτι βελτίους πρεσβύτας Σιμωνίδης ἔλεγε παίζων &c. Stobaeus, λέγει ὁ Σιμωνίδης, σπερματολήπτης τις &c. Idem: Σιμωνίδης ἐρωτηθεὶς &c. Athenaeus lib 14. ὄντως δὲ ἦν ὡς ἀληθῶς κίμβιξ, ὁ Σιμωνίδης &c.

Πλὴν ἐπὶ μικροῖς] Soli ex interpretibus Latinis Aretinus, & Argyropylus intellexerunt hoc πλὴν, quorum ille reddidit, *verum in parvis*, hic, *in parvis tamen*. Recte autem exponit Scholiastes Graecus particulam, *tamen*. nisi interdum apud Latinos eam vim habet.

Ἐπεὶ ὅγε πλεῖστος] Deleo illud ἐπεὶ, & pro ὅγε lego ὁ δέ.

Καθάπερ εἴρηται] Nusquam hoc dixit, sed significavit subobscure, cum tradidit, τὰ τῆς ἀσωτίας οὐ πάνυ συνδυάζεται.

Ἡ δὲ ἀνελευθερία ἀνίατός ἐστι] Id est, avaritia autem insatiabilis est, & insanabilis: nam & senectus, & omnis impotentia avaros efficere videtur. Est praeterea magis innata hominum generi, quam effusio: plerique enim ad amandas potius, quam ad largiendas pecunias sunt propensi Et vero late admodum pertinet, multiplexque est; multi enim esse illiberalitatis modi videntur: nam cum duabus in rebus sita sit, parum dando, & nimium accipiendo, non in omnibus tota inest, sed distrahitur interdum, ac dividitur. Atque alii quidem accipiendo modum transeunt, alii minus dant, quam oporteret: nam quos parcos, strictos, sordidos dicimus, ii omnes minus, quam par est, largiuntur, ceteroqui aliena non appetunt, neque accipiendi studio ducuntur; partim quidem bonitate quadam, & rerum turpium cautione: videntur enim quidam, (dicunt quidem certe) se ob id custodire sua, ne quando turpe aliquid facere adigantur. Horum autem est & is, qui cumini sector dicitur, & quicunque talis est Nomen autem invenit inde, quod supra modum obstinatus est in eo, ut nemini quicquam largiatur.

De avaritia disserere incipit, quae, *omnium malorum radix*, in sacris litteris nominatur, *quae* (ut ait Sallustius) *fidem, probitatem, ceterasque artes bonas subvertit*, &c. Eam ait insanabilem esse: non enim sanatur copia, & affluentia rerum. Recte enim Solon: Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται. Οἱ γὰρ νῦν ἡμῶν πλεῖ-

ὧν ἔχειν βίον, Διπλασίως ἀπόλλυται. Et Juvenalis: *Crescit amor numi, quantum ipsa pecunia crescit.* Et Horat. epist. 2. lib. 2. *Si tibi nulla sitim finiret copia lymphae, Narrares medicis, quod quanto, plura parasti, Tanto plura cupis, nulline faterier audes, &c.* ex dicto Aristippi Plutarch. περὶ φιλοπλουτίας. Et idem: *Semper avarus eget.* Ut enim iis, qui aqua inter cutem laborant, *Quo plus sunt potae, plus sitiuntur aquae:* ita avari, quo plus habent, eo plus concupiscunt. De quo idem Horatius: *Crescit indulgens sibi dirus hydrops, &c.* Itaque dici potest Pluto: Τὸ φάρμακόν σου τὴν νόσον μείζω ποιεῖ. Ὅταν δὲ τὸ ὕδωρ πνίγῃ, τί δεῖ πιεῖν.

Καὶ τὸ μικρὸν ἐπὶ πολλῷ] Suspicabar legendum, καὶ ἐπὶ μικρῷ, καὶ ἐπὶ πολλῷ: nunc video, ita & veterem Interpretem legere. Igitur sive parvo, sive magno foenore pecuniam suam locet aliquis, sordidus, & turpis lucri cupidus habendus est.

C. II. Δόξειε δ' ἂν ἀκόλουθον εἶναι καὶ περὶ μεγαλοπρεπείας] Id est; videtur autem sequi, ut de magnificentia breviter disseramus. nam haec quoque videtur virtus quaedam esse, quae in pecuniis cernitur Non tamen, ut liberalitas, ad quaslibet actiones; in quibus pecunia intercedit, pertinet: sed ad ea tantum, in quibus magni faciendi sunt sumptus. Ut enim ipso Graeco nomine indicatur, decorus sumptus est in rebus magnis.

Περὶ τὰς δαπανηράς] Forte, τὰ δαπανηρὰ, praecipue cum addat, ἐν τόποις.

Nullius virtutis opera aut splendidiora, aut solidiora, & potentiora ad propagandam memoriam sui, quam magnificentiae, videntur. Illa enim templa, theatra, basilicae, arcus, aquaeductus, porticus, thermae, fornices, pyramides, obelisci, columnae, quarum ruinas, fragmenta, vestigia, quae temporis edacitati, & barbarorum, atque immanium gentium effrenato furori superfuerunt, tot saeculis post, per hanc urbem magna cum admiratione spectamus, nihil nobis aliud loquuntur, quam veteres illos Romanos, ut aliis virtutibus, ita magnificentia, longe ceteris omnibus populis, ac gentibus praestitisse. De qua virtute antequam explicare ingrediar ea, quae ab Aristotele disputata sunt, pauca dicam necesse est de quaestione quadam, magnis olim inter homines

V de-

doctissimos contentionibus agitata. Quaesitum est enim, *sitne magnificentia certa quaedam virtus distincta tum a ceteris, tum a liberalitate, an potius pars quaedam liberalitatis, quae sub ea, tanquam sub aliquo genere, contineatur.* Ac ii quidem, quibus placet, eam esse partem quandam liberalitatis, his fere argumentis moventur. Primum, quod eadem utrique materia proposita sit; utraque enim versatur in usu pecuniarum. Deinde, quod Aristoteles ipse aperte ait, liberalitatem quidem late patere, ac pertinere ad omnes actiones, in quibus pecunia intercedit: magnificentiam autem non: sed ad aliquas tantum, nimirum ad eas, quae magnos sumptus requirunt. Si ergo liberalitas ad omnes pertinet, magnificentia ad aliquas tantum, quam rationem habet genus ad speciem, eandem videtur liberalitas ad magnificentiam obtinere. Tertio, quod idem Aristoteles ait, omnem quidem magnificum necessario esse liberalem, sed non contra. id autem tale videtur, ut cum dicimus, omnem temperantiam esse virtutem, sed non contra: aut omnem hominem esse animal, sed non contra. Quarto, quod quamvis liberalitas in parvis, aut mediocribus sumptibus, magnificentia autem in magnis versari, cernique dicatur, tamen id satis non est, ut specie differant. Majus enim & minus, ut vulgo in scholis loqui solemus, non constituunt diversam speciem, quod facile multis exemplis ostendi potest. Postremo, quod si in usu pecuniae duas virtutes esse statuimus, distinctas & separatas, unam in parva, mediocrive pecunia, alteram in magna: eadem ratione duas virtutes in voluptatibus constituere oportebit, in parvis, & moderatis unam, alteram in magnis, & vehementibus: & unam in parvis periculis, alteram in magnis. quae si absurda sunt, ut unam temperantiam in omnibus voluptatibus, unam fortitudinem in omnibus periculis, ita in omni usu pecuniarum, unam versari liberalitatem necesse est, sed ejus eam partem, quae in magnis sumptibus honesti, & decori rationem habet, proprio quodam nomine magnificentiam vocari.

Quae cum ita sint, mihi tamen hoc tempore probabilior eorum sententia videtur, qui eas duas esse virtutes existimant, magna quidem inter se, tanquam affinitate devinctas, sed distinctas tamen, ac separatas. Primum, quod

quod Ariſtoteles ipſe de eis ſeparatim disſeruit, neque usquam docuit, magnificentiam eſſe partem liberalitatis. Deinde, quod ſi magnificentia eſſet pars liberalitatis, ſequeretur, ut ea quoque vitia, quorum in medio ſita magnificentia eſt, partes eſſent eorum, quae liberalitati adverſantur, ita ut βαναυσία eſſet pars effuſionis, μικροπρέπεια autem avaritiae: quod tamen a vero abhorrere, ſatis e ſequentibus intelligetur. Habent omnino inter ſe magnam ſimilitudinem, ſed tamen qui acuti, perſpicaceſque ſunt, earum inter ſe diſcrimen facile, ut ſpero, ſuis locis videbunt. Tertio, quod quarum virtutum fines diverſi ſunt (de proximis, ac propriis cujusque finibus loquor. ſcio enim, communem omnium virtutum eſſe honeſtatem) eas quoque diverſas eſſe oportet. At alium ſibi finem proponit magnificus, alium liberalis. Nam liberalis quidem hoc unum ſpectat, ut proſit, atque opituletur iis ſingulis, quos & egere, & dignos eſſe, qui ſubleventur, videt. At magnificus, ut ipſum nomen indicat, magnitudinem, amplitudinem, pulchritudinem, ſplendorem, admirabilitatem operum ſibi proponit, & aut iis elaborat in rebus, quae neque privatim, neque publice proſunt, ſed tantum ad ornamentum, & pulchritudinem civitatis pertinent, aut utiles ſunt non huic, aut illi, ſed publice: aut, etiam ſi cui proprie prodeſt, non tamen in agendo illius commodum ſpectat, ſed eo tantum dirigit omnia, ut opibus ſuis aliquid amplum, memorabile, illuſtre, & in ſuo quodque genere ſingulare perficiat. Poſtremo, ut multa liberaliter fiunt, in quibus tamen nulla ineſt magnificentia, ita multa fiunt magnificentisſime, in quibus nihil loci liberalitas habet. Divus Auguſtus moriens gloriatus eſt, *ſe urbem marmoream relinquere, quam lateritiam accepiſſet.* Qui ſi ea in re honeſtatem ſecutus eſt, quod equidem de eo facile adducor, ut putem, vere magnificus fuit. Num igitur illum eo nomine, ut liberalem commendabimus? Aliis quidem rebus fieri poteſt, ut liberalis fuerit: neque ego ei liberalitatis laudem adimo, neque id nunc agitur: ſed in urbe magnificis aedificiis exornanda, nulla liberalitas fuit. Niſi forte illud audiendum, atque accipiendum putamus, quod ſaepe a quibusdam dicitur, qui, cum neque magnifici ſunt, neque liberales, utramque tamen laudem falſo

 ſibi

sibi vendicare conantur. Infinita, inquiunt, vis est in urbe hominum egentium, fossorum, fabrorum, architectorum, ceterorumque id genus artificum, qui, nisi nos aedificaremus, esurirent. Nonne igitur liberales sumus, cum eis alioqui cessaturis, & esurituris damus, ubi se exerceant, & alios egerenda, alios aggerenda humo, alios caedenda materia, alios lapidibus convehendis, caedendis, complanandis, quadrandis, collocandis, alios metandis, ac describendis aedificiis, alios denique aliis rebus ita occupatos tenemus, ut interea lucrentur, unde sibi, unde uxoribus, unde parvis liberis, unde parentibus aetate fessis ea, quae ad victum necessaria sunt, suppeditent. Mitto nunc id, quod verissime respondere possem, totam illam orationem vanitatis, & mendacii plenissimam esse: nihil enim facilius est, quam docere istos, cum, ut ait Horatius, *diruunt, aedificant, mutant quadrata rotundis*, nihil minus spectare, aut cogitare, quam ut egenos homines in opere contineant, & pascant; id tantum habere propositum, ut animum suum expleant, eique obsequantur. Sed hoc, ut dixi, omitto. illud ajo, si maxime haec essent, aut, etiam si isti vere essent magnifici, & in illis substructionibus suis nihil aliud, quam amplitudinem, & honestatem spectarent, liberales tamen propterea non fore. Non enim qui alii reddit, quod debet, sed qui de suo aliquid dat, liberalis est: neque qui eum, cujus operam conduxit, debita mercede non fraudat, munificus est, sed qui fraudat, injustus. Nam mercedem persolvere, & quasi mutuum reddere, ut non in eo faciendo benignitas sit; sed in non faciendo injustitia, & crudelitas. Liberam esse liberalitatem, nomen ipsum indicio est; ita ut id tantum liberaliter dari dicatur, quod liberum est, etiam non dare. At operarum merces, si leges, & judicia valent, etiam ab invito exigi potest. Nihil igitur vetat, quin actio aliqua magnifica sit, quae tamen liberalitatis laude careat. Ac videte, ne quis forte vestrum secus hoc accipiat, quam a me dicitur. Non enim dico fieri posse, ut magnificus sit aliquis, qui non sit liberalis; quod si dicerem, Aristoteli ipsi adversarer; sed actionem aliquam posse esse magnificam, quae tamen nihil pertineat ad liberalitatem. Theatrum Marcelli, theatrum Augusti, templum illud pul-

cherrimum a M. Agrippa conditum, quod etiam hodie ntuentes admiramur, arx Hadriani, thermae Diocletiani, partim fuerunt, partim etiam sunt ejusmodi opera, ut eorum magnificentiam neque qui non viderit, mente concipere, neque qui viderit, verbis exprimere posse videatur. At in eis nihil sibi vendicare liberalitas potest. Oportebat autem, si magnificentia liberalitatis pars esset, nullum posse esse opus magnificum a liberalitate sejunctum. Sunt igitur hae duae virtutes vicinae quidem, & cohaerentes inter se, sed tamen duae, quarum & utraque alteri propinqua est, & neutra tamen sub altera continetur.

Neque vero difficile est, ad ea, quae superius adversus hanc sententiam allata sunt, respondere. Primum enim, non si utraque in pecuniis versatur, continuo efficitur, aut eandem esse, aut alteram sub altera contineri. Nam ea ratio ne in artibus quidem valet. Consideratur corpus a geometra, consideratur & a physico; sed ab hoc, ut mobile est, ab illo ut quantum est, utque infinite dividi potest. Et politicus hominem considerat, & medicus; sed hic, quatenus & bene valere potest, & aegrotare: ille quatenus ad societatem civilem aptus est, & felicitatis, ac miseriae capax. Sic pecuniam tractat, & liberalis, & magnificus; sed ille ut instrumentum benigne faciendi iis, qui & egent, & indigni sunt, qui egeant: hic ut instrumentum ad perficienda magna, & clara opera, & quorum memoria in omnem posteritatem duratura videatur. Quod autem afferebatur ex Aristotele, liberalitatem ad omnes actiones, in quibus pecunia intercedit, pertinere, id ita intelligendum est, & in acquirenda, & in accipienda, & in conservanda, & in donanda, & in consumenda pecunia consistere & liberalitatem, & vitia, quae cum ea pugnant. saepe enim diximus, qua in re cernitur aliqua virtus, in eadem cerni & vitia, quae illi adversantur. Quare & in accipienda pecunia, quaerendave, potest aliquis esse avarus, si, unde, aut quomodo eam paret, nihil pensi habeat: & prodigus, si eam ne honestis quidem artibus parare, aut unde honestum est, accipere velit, & liberalis, si modum teneat. Eadem dici possunt in ratione conservandae, donandaeve pecuniae, & sumptuum faciendorum. Sunt

... genera τῶν περὶ τὰ χρήματα πράξεων. ... donis tantum; & in sumptibus cer... quibuslibet, sed magnis, & ad quos ne ... liberalitas. Vere enim Aristoteles hoc ... ἀφεστάναι τῶν μεγάλων, περὶ δὲ τὰ μέτρια, καὶ τὰ ... Praetereaque alium finem sibi ..., alium magnificentia proponit, ut jam diximus. ... illud alterum, quod afferebatur ex Aristotele, ... magnificum esse necessario liberalem, sed non contra, cum eo ventum erit, explicabitur a nobis, ita ut omnes intellecturi sint, nullo modo ex eo effici, ut liberalitas eandem rationem habeat ad magnificentiam, quam ad speciem genus. Quartum argumentum ita demum aliquid concluderet, si nihil aliud inter has virtutes interesset; sed docuimus, inter fines ipsos interesse. Ne postremum quidem quicquam necessario efficit: non enim temperans est, qui leves, & exiguas voluptates contemnens, a magnis, & vehementibus auferri se sinit, neque fortis, qui levia pericula despicit, gravia reformidat: at liberalis etiam in parvae pecuniae usu cerni potest, cum magnificus nisi in magnis opibus elucere non possit.

Positum sit igitur, magnificentiam esse virtutem quandam per se, & a liberalitate distinctam. Nunc quid Aristoteles de ea disserat, audiamus.

Τὸ δὲ μέγεθος πρός τι] Ut latius docetur in Categoriis. Magnus igitur dicetur sumptus, habita ratione ejus, a quo fit, & rei, in qua fit.

Τριηράρχῳ, καὶ ἀρχιθεώρῳ] Imo vero major sumptus faciendus est τῷ τριηράρχῳ. Legem tulerat Solon, ut quotannis deligerentur trecenti ex populo opulentissimi, qui ea munera publica obirent, in quibus maximi sumptus necessario faciendi erant. Hi trierarchi vocabantur, quod triremes ad patriae defensionem, gerendumve bellum omnibus rebus necessariis, & hominibus instructas, privatis sumptibus totum illum annum habere cogerentur. Quia vero evenire poterat, ut qui cuipiam e civibus incommodare, cumque ad paupertatem redigere vellent, cum suffragiis suis trierarchum crearent (ita enim quidam senex apud Aristophanem alii minans inducitur: ἐγώ σε ποιήσω τριηραρχεῖν) ita huic rei occurrerat Solon. Qu...

cur

cunque creatus erat ex trecentis, si alios opulentiores praeteritos esse existimabat, poterat, quemcunque volebat, e civibus in judicium vocare, ab eoque petere, ut aut ipse munus illud susciperet, aut secum bona omnia permutaret. Qui autem provocatus erat, alterutrum facere cogebatur. Haec omnia constant ex orationibus Isocratis περὶ ἀντιδόσεως. Demosth. κατὰ Μειδίου, περὶ ἀντιδόσεως, περὶ τοῦ ἐπιτετριηραρχήματος, περὶ τοῦ στεφάνου τῆς τριηραρχίας. Θεωροὶ autem dicebantur, tum qui mittebantur publice ad oraculum, aut ad panegyrin aliquam, tum qui sacra publica curabant; tum qui praeerant ludis, & spectaculis. Horum princeps ἀρχιθέωρος dicebatur. Cum his habebant quiddam simile Romae aediles curules.

Ἐν ᾧ, καὶ περὶ ἃ] Aspasius legit περὶ ἃ, ait haec duo, [illegible], dicta esse ἐν ᾧ καὶ περὶ ὅ. cui assentior.

Πολλάκι δόσκον ἀλήτῃ] Ulyxis apud Homerum verba sunt, Odyss. ρ. Καὶ γὰρ ἐγώ ποτε οἶκον ἐν ἀνθρώποισιν ἔναιον, Ὄλβιος ἀφνειὸν, καὶ πολλάκι δόσκον ἀλήτῃ Τοίῳ, ὁποῖος ἔοι καὶ ὅτευ κεχρημένος ἔλθοι. Ἀλήτας Cicero vocat in Philippicis eos *qui vagam inopemque vitam persequuntur.*

Ὁ μὲν γὰρ μεγαλοπρεπὴς] In Topicis docetur, cui inest quod majus est, in eo etiam inesse quod minus. quare qui maximos sumptus facit honestatis caussa, quod est magnificentiae, multo magis exiguos, aut mediocres faciet, quod est liberalitatis, non tamen contra. Et annota, posse aliquem unam virtutem habere, qui non omnes alias habeat, cum tamen Aristoteles credatur auctor esse illius sententiae, quam postea tantopere adamarunt Stoici, non posse unam virtutem habere, qui non habeat omnes. Sed hac de re disputandum erit lib. 6. Sunt autem quidam, qui, quod in aedificando, & in luxuriosis conviviis ingentem vim pecuniarum consumunt, vulgo persuadere conantur, se magnificos esse, & quamvis in ceteris rebus, ita sunt avari, ac tenaces, ut non tantum bonos viros, & honestarum artium cognitione praestantes egere patiantur, verum etiam multis persolvere nolunt ea, quae debent: tamen putant, a se facere hunc Aristotelis locum, &, quantum in se est, conantur hominibus oculos eruere, atque efficere, ut quos avarissimos vident, eos liberales esse fateantur. Quicunque magnificus est, inquiunt, liberalis est. sit ita sane. Nos magnifici

ci

autem haec quinque genera τῶν περὶ τὰ χρήματα πράξεων. At magnificentia in donis tantum; & in sumptibus cernitur, neque iis quibuslibet, sed magnis, & ad quos ne adspiret quidem liberalitas. Vere enim Aristoteles hoc loco ait, eam ἀφιστάναι τὴν μεγάλην, περὶ δὲ τὰ μέτρια, καὶ τὰ μικρὰ ἱκανῶς ὡς δεῖ δαπανᾶν. Praetereaque alium finem sibi liberalitas, alium magnificentia proponit, ut jam diximus. Jam illud alterum, quod afferebatur ex Aristotele, omnem magnificum esse necessario liberalem; sed non contra, cum eo ventum erit, explicabitur a nobis, ita ut omnes intellecturi sint, nullo modo ex eo effici, ut liberalitas eandem rationem habeat ad magnificentiam, quam ad speciem genus. Quartum argumentum ita demum aliquid concluderet, si nihil aliud inter has virtutes interesset; sed docuimus, inter fines ipsos interesse. Ne postremum quidem quicquam necessario efficit: non enim temperans est, qui leves, & exiguas voluptates contemnens, a magnis, & vehementibus auferri se sinit, neque fortis, qui levia pericula despicit, gravia reformidat: at liberalis etiam in parvae pecuniae usu cerni potest, cum magnificus nisi in magnis opibus elucere non possit.

Positum sit igitur, magnificentiam esse virtutem quandam per se, & a liberalitate distinctam. Nunc quid Aristoteles de ea disserat, audiamus.

Τὸ δὲ μέγεθος πρός τι] Ut latius docetur in Categoriis. Magnus igitur dicetur sumptus, habita ratione ejus, a quo fit, & rei, in qua fit.

Τριηράρχῳ, καὶ ἀρχιθεώρῳ] Imo vero major sumptus faciendus est τῷ τριηράρχῳ. Legem tulerat Solon, ut quotannis deligerentur trecenti ex populo opulentissimi, qui ea munera publica obirent, in quibus maximi sumptus necessario faciendi erant. Hi trierarchi vocabantur, quod triremes ad patriae defensionem, gerendumve bellum omnibus rebus necessariis, & hominibus instructas, privatis sumptibus totum illum annum habere cogerentur. Quia vero evenire poterat, ut qui cuipiam e civibus incommodare, eumque ad paupertatem redigere vellent, eum suffragiis suis trierarchum crearent (ita enim quidam senex apud Aristophanem alii minans inducitur: ἐγώ σε ποιήσω τριηραρχεῖν) ita huic rei occurrerat Solon. Qui-

cunque creatus erat ex trecentis, si alios opulentiores praeteritos esse existimabat, poterat, quemcunque volebat, e civibus in judicium vocare, ab eoque petere, ut aut ipse munus illud susciperet, aut secum bona omnia permutaret. Qui autem provocatus erat, alterutrum facere cogebatur. Haec omnia constant ex orationibus Isocratis, περὶ ἀντιδόσεως, Demosth. κατὰ Μειδίου, περὶ ἀντιδόσεως, περὶ τῶν ἐπιτειμηραρχημάτων, περὶ τοῦ στεφάνου τῆς τριηραρχίας. Θεωροὶ autem dicebantur, tum qui mittebantur publice ad oraculum, aut ad panegyrin aliquam, tum qui sacra publica curabant; tum qui praeerant ludis, & spectaculis. Horum princeps ἀρχιθέωρος dicebatur. Cum his habebant quiddam simile Romae aediles curules.

Ἐν ᾧ, καὶ περὶ ὅ] Aspasius legit περὶ ἅ, ait haec duo, ἐν ᾧ, καὶ περὶ ὅ, dicta esse ἐν ᾧ καὶ περὶ ὅ. cui assentior.

Πολλάκι δόσκον ἀλήτῃ] Ulyxis apud Homerum verba sunt, Odyss. ρ. Καὶ γὰρ ἐγώ ποτε οἶκον ἐν ἀνθρώποισιν ἔναιον, Ὄλβιος ἀφνειὸν, καὶ πολλάκι δόσκον ἀλήτῃ Τοίῳ, ὁποῖος ἔοι καὶ ὅτευ κεχρημένος ἔλθοι. ἀλήτας Cicero vocat in Philippicis eos *qui vagam inopemque vitam persequuntur.*

Ὁ μὲν γὰρ μεγαλοπρεπὴς] In Topicis docetur, cui inest quod majus est, in eo etiam inesse quod minus. quare qui maximos sumptus facit honestatis caussa, quod est magnificentiae, multo magis exiguos, aut mediocres faciet, quod est liberalitatis, non tamen contra. Et annota, posse aliquem unam virtutem habere, qui non omnes alias habeat, cum tamen Aristoteles credatur auctor esse illius sententiae, quam postea tantopere adamarunt Stoici, non posse unam virtutem habere, qui non habeat omnes. Sed hac de re disputandum erit lib. 6. Sunt autem quidam, qui, quod in aedificando, & in luxuriosis conviviis ingentem vim pecuniarum consumunt, vulgo persuadere conantur, se magnificos esse, & quamvis in ceteris rebus, ita sunt avari, ac tenaces, ut non tantum bonos viros, & honestarum artium cognitione praestantes egere patiantur, verum etiam multis persolvere nolunt ea, quae debent: tamen putant, a se facere hunc Aristotelis locum, &, quantum in se est, conantur hominibus oculos eruere, atque efficere, ut quos avarissimos vident, eos liberales esse fateantur. Quicunque magnificus est, inquiunt, liberalis est. sit ita sane. Nos magnifi-

ci sumus.] Qua tandem re id ostenditis? Multum aedificamus, & mensam quotidie plurimis, & exquisitissimis epularum generibus oneramus. Quid ex eo? Liberales igitur sumus. Vos vero liberalitatem ne pictam quidem unquam vidistis. Quod ni ita est, dicite, quantum quotannis in homines eruditos, in eos, qui nullo suo vitio pauperes facti sunt, in adolescentes studiosos, quorum studiis sola paupertas impedimento est, fovendos, ornandos, adjuvandos insumatis. Producite aliquos, a quibus virtutis, aut doctrinae nomine paupertas vestris beneficiis depulsa sit. Proferte diaria vestra: inspiciamus, quantum his nominibus expensum ferre possitis. sin horum nihil, neque fecistis unquam, neque facturi estis, patimini eam, qua usi estis, argumentationem paulo aliter conformatam in vos retorqueri. Quicunque magnificus est, liberalis est. Vos liberales non estis: igitur ne magnifici quidem. Illae autem insanae substructiones; illae saliares mensae, ad ostentandas opes vestras, & ad inanem quandam popularis gloriae sitim diriguntur. De honestate ne per somnium quidem unquam cogitastis. Non quicunque multum aedificat, magnificus est. Sunt viva, & spirantia exempla, ex quibus intelligi possit, nihil prohibere, quin iidem & maximi aedificatores sint, & maximi bonorum omnium extortores, legum omnium contortores. Graecum proverbium est: Πολλοὶ μὲν ναρθηκοφόροι, παῦροι δέ τε βάκχοι. Ita multi sumptuosi sunt, pauci magnifici.

Τῆς τοιαύτης δ' ἕξεως.] Neque μικροπρέπεια, neque βαναυσία Latine nominari potest. Quare pluribus verbis utriusque vis explicanda est. Sunt igitur μικροπρεπεῖς, qui suscipiunt quidem, & aggrediuntur res magnas, & illustres, sed sumptus, pro earum magnitudine non faciunt, lenti, cunctatores, procrastinatores, semper verentes, ne nimium magnam vim pecuniae consumant, magisque solliciti de minuendo sumptu, quam de augenda operis dignitate. Differunt autem ab avaris, quod avari talia ne aggrediuntur quidem. Dicti autem videntur, quod saepe μικροῦ τινὸς ἕνεκα τὸ καλὸν τοῦ ἔργου ἀπολλύουσι.

Βάναυσοι sunt sordidi opifices, ii proprie, qui ad caminum opera sua elaborant. βαῦνος enim *caminus* est: αὔω, uro. Et hoc nomen videtur expressisse Horatius, cum

di-

dixit, *dum graves Cyclopum Vulcanus ardens urit officinas*. Significavit enim, Deum illum esse βάναυσον, ἤτοι αὔοντα τῆς βαύνου τῇ κολάπτειν. Quoniam autem ejusmodi homines, si quando volunt, aut magnificum aliquod convivium exstruere, aut aliquid aliud suscipere, in quo magni faciendi sint sumptus, quia judicio carent, & in talibus rebus inexercitati sunt, consumunt quidem magnam vim pecuniae, sed sine ullo judicio, ita ut plurimum insumant in res nihili, omittant autem ea, quae praecipue procuranda erant: idcirco omnes, qui idem faciunt, βάναυσοι vocantur. Iidem vocantur ἀπειρόκαλοι, quod non teneant, quid sit in sumptu faciendo vere pulchrum, quid contra leve, ac nugatorium.

Καὶ ἔστιν τοιοῦ] ἕξεις ἢ κρίσις.

Λαμπρυνόμενοι] Jactantes, ostentantesque se, & inanem splendoris speciem captantes.

Ὥσπερ γὰρ ἐν ἀρχῇ εἴπομεν] Cujus disputationis in principio, aut ubi hoc omnino in superioribus dixerit, non sane memini. Sunt etiam libri veteres, in quibus pro ἐν ἀρχῇ legatur ἔναγχος. Ac mihi de talibus locis nonnunquam venit in mentem subvereri, ne mutila in his libris multa sint, quae non advertuntur, dum satis esse credimus, quoquo modo sententiam eruere, aut exprimere potius, & extorquere ex iis, quae scripta reperimus. Quod quidem hic traditur, videtur habere hanc sententiam. Habitum omnem definite cognosci ex iis actionibus, quas edit, & ex iis rebus, in quibus versatur.

Αἱ δὲ τοῦ μεγαλοπρεποῦς] Non refero articulum αἱ, ad nomen δαπάναι, ut ceteri omnes faciunt, sed ad id, quod antecessit ἐνέργειαι, ut significet, proprias magnifici ἐνεργείας esse sumptus magnos, & decoros.

Ἢ καὶ ὑπερβάλλει] Ut in regia Solis apud Ovidium: *Materiam superabat opus*.

Καὶ ἐν ἡδέως καὶ προετικῶς] Hoc est, facile, cum quadam ad largiendum facilitate, prolixe.

Ἡ γὰρ ἀκριβολογία μικροπρεπές] Id est, angusti, & pusilli animi est. τὸ ἀκριβὲς ἔχει τι μικρολογίας, καὶ ἐπὶ τῶν συμβολαίων, καὶ ἐπὶ τῶν λόγων. ad finem primi minoris τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Περὶ ταύτης τῆς] Puto legendum, περὶ ταύτης δὲ, & mecum facit Bernard. Felicianus.

Οἷον χρυσέοις] Pindar. 1. ode olymp. ὁ δὲ χρυσὸς αἰθόμενον πῦρ, &c.

Καὶ ἔστιν ἀρετὴ ἔργου μεγαλοπρέπεια] Illud μεγαλοπρέπεια, puto, redundat: ut enim dixit, ἀρετὴν κτήματος εἶναι ἐν τῇ τιμῇ, οὕτω καὶ νῦν λέγει τὴν τοῦ ἔργου ἀρετὴν εἶναι ἐν μεγέθει.

Τὰ περὶ τοὺς θεοὺς ἀναθήματα] Distinguendum est post vocem θεούς. neque enim satis emendate diceretur, τὰ ἀναθήματα τὰ περὶ τοὺς θεοὺς, sed τὰ περὶ τοὺς θεούς. Vocat orgia, quae ad Deos colendos pertinent: deinde enumerat tria eorum genera, ἀναθήματα, κατασκευὰς, θυσίας. Ἀναθήματα dicuntur ea, quae Diis dicantur, atque ita reponuntur in templis, ut ab omnibus humanis, ac profanis usibus penitus abdicentur. Latini ἀνατιθέναι dicunt *ponere*, aut *suspendere*, quod talia plerumque ex trabibus, aut ex columnis, aut e parietibus templorum suspenderentur. Tibul. *Et quodcunque mihi pomum novus educat annus, Libatum agricolas ponitur ante Deo.* Horatius: *Vixi puellis nuper idoneus*, &c. Idem: *Me tabula sacer votiva*, &c. *Suspendisse potenti Vestimenta maris Deo.* Virgilius: *Et tibi multa sacris pendebit fistula pinu.* Talia igitur vocabantur ἀναθήματα. Nam ἀναθέματα quidem nusquam legi, nisi in sacris litteris. Interdum etiam *porticus*, & *basilicae* vocantur ἀναθήματα. Plutarchus in Catone Uticen. ἡ δὲ καλουμένη Πορκία βασιλικὴ τιμητικὸν ἦν ἀνάθημα τοῦ παλαιοῦ Κάτωνος.

Κατασκευαὶ] Aretinus pro ἀναθήμασι, κατασκευαῖς videtur legisse ἀναθήματα, καὶ τὰ σκεύη, aut ἀναθηματικὰ σκεύη, quod si reciperemus, interpretaremur lebetas, tripodas, pateras, aliaque vasa sacris ministeriis dicata. sed eam scripturam non probamus, accipimusque κατασκευὰς extructiones templorum, & talium. Nonnunquam tamen κατασκευὴ significat etiam supellectilem, & vasa. Θυσίαι autem sunt sacrificia, sive, ut veteres Latini loquebantur, *supplicia*, & hecatombae.

Περὶ πᾶν τὸ δαιμόνιον] Id est, ad omnem cultum deorum, & quaecunque in remp. honestae gloriae studio conferuntur.

Χορηγεῖν] Id est, *ludos facere*, aut *praebere*. quid sit χορηγεῖν, docet Libanius in argum. orationis κατὰ Μειδίου.

Διὸ πένης μὲν οὐκ ἂν εἴη μεγαλοπρεπής] Exemplum peti potest ex Plutarch. de Themistocle & Cimone. non enim

vi-

videbantur tam magni sumptus decere Themistoclem, qui non erat ortus tam nobili genere.

Ἢ ἂν αὐτοῖς] Aut per eos, quos ipsi aliqua necessitudine attingunt. Argyropylus videtur legisse, δι᾽ ὧν αὐτοῖς.

Τὰ τοιαῦτα] Lambinus, & D. Thomas, exponunt *tales opes*. ego malo sequi Aspasium, & Acciaiolum, qui exponunt, *talia opera*, *tales sumptus*. Docet igitur, eos, qui aut ipsi jam talia quaedam fecerint, aut ipsorum majores, aut propinqui, liberales esse debere. non enim oportet eos degenerare aut a se ipsis, aut a suis.

Ξένων] Non quoslibet hospites intelligit, sed magnos, & potentes, ut reges, & dynastas, qui quoquo veniunt magna pompa, magnoque & splendido apparatu publice excipi advenientes, & abeuntes deduci solent.

Καὶ δωρεὰς, καὶ ἀντιδωρεάς] Hoc quoque ad hospitalia munera pertinet. solebant enim & qui veniebant ad aliquem hospitem adventu suo ei dona quaedam offerre, & ii, qui a se hospites dimittebant, aliis quibusdam eos remunerari. Exempla apud Homerum, & Virgil. crebra sunt. sic Menelaus Odyss. Δ. Telemachum alloquens, καὶ τότε, inquit, τ᾽ ὦ πέμψω, &c. Et, Telemacho illa dona ubi inutilia fore dicente, aliis eum prosequitur. Sic & apud eundem Phaeaces abeuntem Ulyssem & deducunt splendide, & pulcherrimis muneribus donant. Apud Virgilium autem Aeneas ad Didonem veniens, cum arcessi Ascanium jussisset, *Munera praeterea* &c. Et in 3. Helenus, cum discessurum Aeneam multa monuisset, *Dona dehinc auro* &c. Et in 7. Ilioneus ad regem Latinum ab Aenea missus orator, *Dat tibi praeterea*, inquit, &c. Neque minus regiae Latini ἀντιδωρεαί, *Omnibus extemplo* &c.

Τοῖς ἀναθήμασι] ἐπεὶ γὰρ ἦν φίλος, ἃ ξεῖνε Διὸς ὁσιοῖ ἀναθήματα.

Μεγαλοπρεποῦς δὲ καὶ οἶκον] Cicer. 1. de off. *Et quoniam omnia prosequimur* &c.

Κατασκευάσασθαι] Non tantum ad aedificium pertinet, verum etiam ad instrumentum domesticum & supellectilem. eam enim Graeci κατασκευὴν vocant.

Καὶ ἐπὶ] Lego ἐπεὶ, ut & Felicianus. pendet autem oratio, usque ad illum locum διὰ τῶν.

Ἔργοις] De his plura dicentur lib. 8. Cetera partim

fa-

satis aperta sunt, partim diligenter, & accurate ab Aspasio exponuntur.

Καὶ ἐπὶ τῶν ὑποπιπτομένων] Felicianus legit ἐπεί. recte omnino. at Argyropylus ἐπί, quod non placet.

C. III. Ἡ δὲ μεγαλοψυχία]. Μεγαλοψυχίαν possumus verbum de verbo *magnanimitatem* interpretari. ea enim voce Cicero in iis, quae extant, semel usus est, in extremo primo de officiis. Saepius tamen *magnitudinem*, aut *altitudinem*, aut *excelsitatem animi* dicit, aut *magnum animum*, & *excelsum*. Aristoteles 2. ὑστέρων ἀναλυτικῶν, subindicat, duas esse species μεγαλοψυχίας, unam ἐν τῷ μὴ ἀνέχεσθαι ὑβριζομένους, quomodo magnanimos fuisse dicimus Alcibiadem, Achillem, Ajacem. Alteram ἐν τῷ ἀδιάφορος εἶναι εὐτυχοῦντας, καὶ ἀτυχοῦντας, qualis fuit in Lysandro, & Socrate. Sed illa prior magis ex populari consuetudine, quam ex veritate, hoc nomine affici videtur: posterior pars quaedam ejus virtutis, de qua hic disseritur. Haec autem virtus vix videtur tota in hominem Christianum convenire, quem semper summisse de se, & abjecte sentire oportet, ut scriptum est, *cum omnia feceritis, dicite, vos servos inutiles esse*. quaedam tamen magnanimi conditiones, quae ab Aristotele proponuntur, mirifice in hominem Christianum conveniunt, ut e sequentibus intelligetis.

Δοκεῖ δὲ μεγαλόψυχος εἶναι, ὁ μεγάλων αὑτὸν ἀξιῶν] Ut Socrates se dignum judicavit, qui aleretur in Prytaneo: qui honos Olympionicis tribuebatur, maximusque habebatur. ut Iphicrates, cujus sunt illa, ex oratione de statua, sibi ab Atheniensibus posita, adversus Harmodium: *ut quisque virtute praestat, ita nobilissimus habendus est*, &c. quae scripsi lib. 8. var. lection. cap 22.

Ὁ γὰρ μικρῶν ἄξιος, καὶ τούτων ἀξιῶν ἑαυτὸν σώφρων] Σώφρων hic est, *moderatus*, *modestus*. Sic Plato in Rivalibus dicit hoc praecepto γνῶθι σαυτόν, praecipi σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην, & σωφρονίζειν est *castigare* & *compescere*.

Ἐν μεγέθει γὰρ ἡ μεγαλοψυχία] Τὸ γὰρ καλὸν ἐν μεγέθει, καὶ τάξει, ait ἐν τῇ περὶ ποιητικῆς, quem locum omnino vide, & in primo Politicorum, τὸ καλὸν ἐν πλήθει καὶ μεγέθει εἴωθε γίνεσθαι.

Χαῦνος] Inde est *cavum*, quod solidum non est, sed inane, ut, *Cavo sub robore condunt*. Et: *Nox atra cave*

ta circumvolat umbra. Et: *Ni doceat volitare cava sub imagine formas.* Et: *Ille cavum conversa cuspide montem.* Inde etiam *vanum*, quod idem est, detracta prima littera, & duabus sequentibus per metathesin transpositis. Quare χαῦνος interpretatur *vanos & inanes homines*, & χαυνότητα *inanitatem*, aut *vanitatem*. Horatius: *Inanes hoc juvat.* Persius: *O quantum est in rebus inane!* Cic. in Bruto. *Nihil est in me inane* (id est, χαῦνον) *neque enim debet*, &c. Sallustius: *Huic homini non minor inerat vanitas, quam audacia.* Sic Livius: *vanum ingenium*, χαῦνον. Tacitus in vita Agricolae: *Nec Agricola prosperitate rerum in vanitatem usus.* & lib. 1. de Libone Druso: *Improvidum juvenem, & inanibus laetum.*

Παρειμένων] Victorius cap. 2. lib. 22. *dimissis manibus.* Plautus in Epidico, Noster de progressu animantium: καὶ οἱ θέοντες θᾶττον θέουσι, παρασείοντες τὰς χεῖρας. Machon, apud Athenaeum lib. 6. ἵνα μὴ παρειμένον, καὶ κομψὸν ἐμφανῇ βαδίζειν τὰς γνάθους ἀναφύσων.

Τοῖς ἀγαθοῖς] τῷ ἀγαθῷ vetus interp. legit.

C. V. Πρᾳότης δ᾽ ἐστὶ] Dicturo περὶ πρᾳότητος, prius περὶ ὀργῆς disputandum videtur. Tenebo autem hunc ordinem, ut primum dicam, quid sit ira. Secundo, quam foeda, turpisque sit. Tertio, quam late pateat. Quarto, quibus de caussis excitetur. Quinto, quam multorum malorum caussa sit. Sexto, sitne tollenda, an moderanda. Septimo docebo, idem videri Stoicos, & Peripateticos dicere, sed non eodem modo. Postremo proponam aliquot remedia adversus iram.

I. Quid est ira? Non tractabo hoc loco finitionem illam physicorum, qui ajunt, *Iram esse fervorem sanguinis circa cor*, sed sequar eam, quae convenientior est huic instituto, dicamque, *Iram esse cupiditatem ultionis.* Utraque traditur ab Aristotele primo περὶ ψυχῆς. At lib. 2. Rhet. iram ita definit: ἔστω δὴ ἡ ὀργὴ ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης, διὰ φαινομένην ὀλιγωρίαν τῶν εἰς αὐτόν, ἢ τῶν αὐτοῦ τινα μὴ προσηκόντως. Cicero: *Ira est libido puniendi ejus, qui videatur laesisse injuria.* Stoici: ὀργὴ ἐστὶν ἐπιθυμία τιμωρίας τοῦ δοκοῦντος ἠδικηκέναι, οὐ προσηκόντως.

II. De illius deformitate ita Seneca: *Ut autem scias, insanos esse* &c. Ut igitur Hippocrates ait, gravissimum esse

Sig Conte Pondera
tutte Pergamena
modello

esse … it; ita
sciant … in cor-
pore …
Illi … undi-
tur. … i; non
omni… igno-
tis; i… ibus,
liberi … , fra-
tribus … Deo
deniq… sunt;
& in … itur,
si qu… quo,
aut mula, quo vehebatur, quam saepe cani, aut feli, aut praetervolantibus muscis. Itaque dictum Socratis, *An si equus, aut mulus me calce percussisset, ei irascerer?* non in omnes valet. Quid? non saepe scripturi, aut calamo irascimur, aut atramento? Xerxes dicitur mare iratus verberasse, & compedes, quasi eis Neptunum vincire posset, in aquam demisisse. Misit etiam ad montem Athonem litteras, quibus ei, si se impediret, minabatur: Ἄθω δαιμόνιε οὐρανομήκη, μὴ ποιεῖν ἐμοῖς ἔργοις λίθους μεγάλους, καὶ δυσκατεργάστους. εἰ δὲ μή, τεμὼν ῥίψω σε αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν. Iratus Jovi Caligula clamabat: ἤ μ' ἀνάειρ', ἢ ἐγώ σε. &, Ζεῦ πάτερ, ὅπως τοῦ θεῶν ὀλοώτατος …. Obsidente Tyrum Alexandro, Tyrii Apollini Deo suo irati, simulacrum illius aurea catena devinxere, araeque Herculis, cujus numini urbem dicaverant, inseruere vinculum, quasi illo Deo Apollinem retenturi. Curtius lib. 4.

IV. Διττὸν τὸ κινητικὸν τῆς ὀργῆς, τὸ μὲν ἐντὸς, τὸ δὲ ἐκτός. τὸ ἐντὸς τρία, ἡ κρᾶσις. ut qui sunt calidi, & sicci natura, & biliosi, facile irascuntur, & ebrii, & qui esuriunt, aut sitiunt, aut diu vigilarunt. ἡ ἀσθένεια, ut pueri, mulieres, senes, aegroti, convalescentes. τὸ ἔθος, quod maximam vim habet. Horat. *animum rege, qui, nisi paret, Imperat, hunc frenis, hunc tu compesce catenis.* Τὰ ἐκτὸς τρία. opinio injuriae. Aristoteles lib. 5. *Opinione injustitiae ira commovetur*, opinio contemptus. Καὶ τὸ ἄλλως συμβαίνειν ἐκεῖνα ἀεὶ ἃ προσδεχόμεθα, ἢ ὡς βουλόμεθα; ut qui currere vult, irascitur equo tardo, qui dormire, muscis, qui legere, libro minutioribus litteris scripto,

Et

Ex Plutarch. Διὰ ἢ γυναῖκας &c. Nero qui se canente discederent, aut dormitarent, in eos erat implacabilis. Alexander, quod erat gloriae cupidus, cum legerentur illa Homerica, Ζεῦ πάτερ, ἢ Αἴαντι λαχεῖν, ἢ Τυδέος υἱὸν, Ἢ αὐτὸν βασιλῆα πολυχρύσοιο Μυκήνης. Occidissem, inquit, &c. non adulantes sibi Clitum, & Callisthenem interfecit.

V. Ira plurimorum, & gravissimorum malorum caussa est. Horat. Irae Thyesten exitio gravi Stravere, &c. Seneca cap. 2. lib. 1. de Ira: Jam vero, si effectus ejus, &c.

VI. VII. De sexto & septimo jam in libro secundo disserui.

VIII. Remedia vero haec esse poterunt. Socrates speculum esse dicebat. Ac sane monet quemque aspectus sui.

Primo, Exemplum in Minerva abjiciente tibias neminem fugit. Sed qui potest eo animo in speculum inspicere, jam non videtur iratus.

Secundo, Utilius est, quam saepissime de irae turpitudine, cum pacato animo sumus, cogitare.

Tertio, Considerare levitatem caussarum. Seneca: *Frivolis turbamur* &c.

Quarto, Num quid ipsi quoque tale fecerimus, aut iterum possimus facere.

Quinto, Fugere occasiones. Augustus vasa vitrea comminui jussit. Fugiendi, qui incitare nos ad iram possint. Vide de Coelio oratore apud Senec. lib. 1. de Ira, cap. 8.

Sexto, Mora. Consilium ab Athenodoro philosopho ipsi Augusto datum, de Alphabeto Graeco. Est autem turpe, non posse rationem in nobis, quod in stultissimis valet mora.

Septimo, Considerare, quam saepe utilius sit, dissimulare, quam ulcisci, nec est semper verum illud, *veterem ferendo injuriam irritas novam.*

Octavo, Exempla magnorum virorum, & sapientum sententiae. Exempla. Catoni caussam agenti Lentulus in os, mediamque frontem, quantum potuit, attracta pingui saliva, inspuit. Plutarchus. Demochares parrhesiastes Philippo. Senec. lib. 3. de Ira cap. 23. Tum Philippus, *ite*, inquit, *annuntiate Atheniensibus, multo su-*

superbiores esse, qui ista dicunt, quam qui impune dicta audiunt. Antigonus ducibus, militibus, manipularibus: *Longe discedite, ne vos rex audiat.* Idem: *maledicite Antigono, sed bene precamini ei, qui vos audivit.* Caesar Catullo ignovit, Augustus Timageni. Lycurgus, qualis in eum exstiterit, qui oculum ipsi effoderat, narrat Plutarchus. Sententiae, ut Philemon: Ὡς οὐδὲν ἄλλο, οὐδὲ μνησικακώτερον &c, Euripides: Αὐτὸν λεγόντων θωπείᾳ θηρώμενον. Ὁ μὴ ἀντιτείνων τοῖς λόγοις, σοφώτερος. Menander: Ἅπανθ' ὃς ὀργιζόμενος ἄνθρωπος ποιεῖ, Ταῦθ' ὕστερον λάβοις ἂν ἠρεμημένα. & similia, quae passim occurrunt.

ARISTOTELIS
ETHICORUM
AD NICOMACHUM
LIBER QUINTUS,

IN QUO

DE JUSTITIA ET JURE ACCURATISSIME

DISPUTATUR,

M. ANTONIO MURETO

INTERPRETE.

M. ANTONIUS MURETUS

AUDITORIBUS SUIS.

Cum hunc Aristotelis librum vobis explicaturus essem, multis de caussis mihi faciendum putavi, ut eum prius Latine a me conversum ederem. primum, quoniam etsi in ceteris libris explicandis conatus eram efficere, ut ne ii quidem qui Graecarum litterarum rudes sunt, aditum sibi ad me audiendum peregrinitate sermonis occlusum esse quererentur, non obscuris tamen multorum sermonibus aures meae quotidie verberabantur, conquerentium, crebro illo vocum Graecarum interjectu retardari intelligentiam suam: planiora sibi multo, & expeditiora omnia fore, si Latine dicerentur. horum igitur studio aliquid tribuendum esse duxi. deinde, submolestum ipsi mihi nonnunquam erat, verum ut fatear, tantum quotidie operae ac temporis in reddendis singulis vocibus ponere: ut mihi quoque satius videretur, semel illo labore defungi. Nam cum singulae disputationes nostrae in unius horae curriculum concludantur, ex eoque ipso aliquid saepe multis occasionibus delibetur, ac detrahatur, adhibenda parcimonia est, videndumque omni studio, ut id saltem quod datur, quam possumus optime & utilissime collocetur. Jam e tam brevi tempore non multum potest tractandis rebus reliqui, si aliquid ex eo singula verba decerpant. Praecipue autem hic liber propter mirificam quandam rerum ac sententiarum subtilitatem postulare quodammodo videbatur, ut, quo liberiores animi nostri totos se ad eas penitus cognoscendas darent, illa altera pars laboris & vobis, & mihi demeretur. Fuere & aliae hujus mei consilii caussae, quas nihil necesse habeo pluribus persequi. Dedi autem operam, quantum quidem in me fuit, ut Aristotelis non sententiam modo exprimerem, sed genus ipsum dicendi,

quoad liceret, imitarer. Nam cum suo quisque modo, & loquatur, & scribat, aliosque angusta, pressa, concisa, alios ampla, copiosa, redundans delectet oratio: non satis probo consilium eorum, qui, cum Aristoteles siccitatem quandam tenuitatemque dicendi, contra Cicero copiam & ubertatem adamaverit, neque quicquam tam dissimile sit, quam eorum inter se dicendi genus, Aristotelem tamen interpretantes, quia se, quam possunt Ciceronis simillimos esse cupiunt, quae ab illo & breviter, & subobscure dicta sunt, ea hujus more dilatant, atque diducunt. Sed suum cuique, ut dicitur. Ego an, quod volui, assecutus sim, nescio, aut potius id non assecutum esse me, scio: certe quidem, quod in hoc genere optimum est, id me secutum esse, ac propositum habuisse confido. Neque damno industriam eorum, qui aut ante me, aut post me (si quidem jam duodecim anni sunt, cum hujus libri interpretatio mea primum edita est) in his rebus Latine tractandis elaborarunt: quorum etiam quidam auxilio ad eam rem meo usos esse se, non diffitentur. Neque tantum, ut ille dixit, posterior dies prioris discipulus est, sed etiam magister. Multa aliter olim accipiebam, aliter hodie accipio: Graecos etiam libros multo pluribus locis depravatos esse video, quam tunc arbitrabar. Itaque necesse est, multa longe secus in eorum interpretationibus, quam in mea, legi. De quibus non intelligentes modo, sed etiam eos, qui sibi tales videntur, quorum omnis aetas magnam copiam extulit, judicaturos esse prospicio. Horum ego neque alteros rejicio, neque alteros extimesco. est ejusdem ingenii, & eruditorum admonitiones amare, & indoctorum maledicta contemnere. Ubi, & cur a ceteris dissenserim, vos quidem quotidie ex me ipso, ceteri autem ex commentario, quem, cum primum licebit, edituri sumus, intelligent. Romae. Kal. Martii, Anno MDLXV.

ARISTOTELIS ETHICORUM AD NICOMACHUM

LIBER QUINTUS,

M. ANTONIO MURETO INTERPRETE.

c. I. De justitia autem & injustitia quaerendum est: tum cujusmodi in actionibus sitae sint, tum cujusmodi mediocritas, justitia, & jus quarum rerum medium sit. In his autem rebus exquirendis eandem viam rationemque teneamus, quam in superioribus secuti sumus. Videmus igitur, omnes justitiae nomine ejusmodi quendam habitum significare velle, quo homines propensi sunt ad agenda quae justa sunt, quoque ea & agunt, & volunt. eodemque modo injustitiam dicere habitum, quo res injustas & agunt, & volunt. Quocirca nobis quoque principio posita sint haec ad naturam utriusque adumbrandam. neque enim eodem modo se res habet in scientiis facultatibusque & in habitibus: nam facultas quidem & scientia videtur eadem contrariorum esse: at non idem habitus contrariorum. exempli caussa, a bona valetudine ea tantum efficiuntur quae ipsi convenientia sunt, non etiam quae contraria. Dicimus enim valenter ambulare aliquem, cum ita ambulat, ut is qui bene valet. Saepe igitur contrarii quidem habitus ex contrario, saepe etiam ipsorum habituum ex rebus quae eis subjectae sunt cognitio capitur. Nam etsi bona corporis habitudo nota sit, mala quoque nota fit: (*) & ex bene habitis corporibus bona corporis habitudo, ex ipsaque vicissim bene habita corpora. Si enim bona habitudo est carnis soliditas: malam, esse carnis raritatem necesse est, & bene habitum id, quod habet

(*) Muretus in exemplo Aldino, quod Editor Veronensis a Jo. Bapt. Recanato habuit, corrigit, *fit*.

habet vim efficiendae soliditatis in carne. consequitur autem plerumque, si altera pluribus modis dicantur, ut & altera quoque. Ut si justum, etiam injustum. Videtur autem multis modis dici justitia & injustitia. Sed quia propinqua est homonymia ipsarum, latet: neque ita, ut in iis, quae longe distant, perspicua est. magna enim est formae dissimilitudo, ut constat clein vocari homonymos & jugulum, & clavim. Sumptum igitur ac positum sit, quot modis dicatur injustus. Videtur autem injustus esse, & is qui legi non paret, & is qui plus sibi sumit quam par est, neque conservat aequalitatem. Unde constat, justum quoque fore tum eum qui legi obtemperat, tum eum qui conservat aequalitatem. Quare justum quidem est tum id quod lege praescribitur, tum id quod aequale est: injustum autem tum id quod adversum legem committitur, tum quod inaequale est. Quando igitur injustus pluris quam par est, avidus est, in bonis haec ipsius affectio cernetur: non tamen in quibuslibet: sed in iis demum in quibus prospera adversaque fortuna, quae sunt illa quidem semper simpliciter, & absolute bona: sed huic aut illi non semper. Homines autem ea & optant, & persequuntur. at non ita oportet, sed optare quidem, ut ea quae simpliciter bona sunt, sibi quoque bona sint: sequi autem ea, quae sibi bona sunt. At injustus non semper id quod plus est sequitur, sed & id quod minus, in iis quae simpliciter sunt mala. Verum quoniam videtur & minus malum quodammodo bonum esse; pluris autem cupiditatem in bono dicimus, propterea videtur tum quoque pluris cupidus esse. est autem iniquus (hoc enim complectitur, & commune est) & contra legem facit. Quando autem qui contra legem facit, injustus est, qui vero ei obtemperat, justus: perspicuum est, omnia legitima justa quodammodo esse. nam & ea quae a scientia legum ferendarum definita sunt, legitima sunt, & eorum unumquodque justum esse dicimus. Leges autem omnibus de rebus publice loquuntur, spectantes aut id quod communiter omnibus utile est, aut id quod optimatibus, iisve qui principatum in civitate obtinent, seu propter virtutem, seu quo alio tali modo. Quare uno quidem modo justa ea dicimus, quae ad felicitatem ejusque partes civili societati conficiendas ac conservandas valent. Imperat autem lex & ea facere

quae sunt fortis viri, ut non deserere ordinem, neque fugere, neque abjicere arma; & quae temperantis, ut non facere adulterium, neque alienae pudicitiae illudere; & quae mansueti, ut non percutere, neque maledicere: itidemque in ceteris virtutibus ac vitiis illa quidem jubens, haec autem prohibens: recte quidem ea quae recte posita est, deterius autem ea quae temere inconsiderateque lata. Haec igitur justitia est illa quidem perfecta virtus, non tamen simpliciter, sed ad alium relata. Ideoque saepissime justitia virtutum praestantissima videtur; ac neque hesperus, neque lucifer ita admirabilis esse. Et in proverbio est, Justitia in se se virtutem amplectitur omnem. & eo maxime perfecta virtus, quoniam perfectae virtutis usus est. perfecta autem est, quoniam, qui ea praeditus est, etiam in alium virtute uti potest, non tantum ipse secum. Multi enim suis quidem in rebus virtute uti queunt, in iis autem quae ad alium pertinent, non queunt. & propterea recte a Biante dictum videtur, Magistratus virum patefaciet. nam qui magistratum gerit, alium jam spectat, & in vitae communione versatur. Atque ob eam ipsam causam justitia una ex virtutibus alienum esse bonum videtur; quoniam ad alium pertinet. ea enim agit, quae alii utilia sunt, ut principi, aut communi. (*) Ergo pessimus quidem ille est, qui improbitate, & in se ipsum, & in amicos; optimus autem, non qui in se ipsum, sed qui erga alium virtute utitur. id enim difficile est. Haec igitur justitia non pars virtutis, sed tota virtus est: nec quae ei adversatur injustitia, pars vitiositatis, sed tota vitiositas. Quid autem virtus, & haec justitia inter se differant, constat ex iis quae diximus. est enim eadem quidem, sed non eadem utriusque ratio: nam qua ratione ad aliam pertinet, justitia est; qua talis quidam habitus est, simpliciter virtus.

c. II. Quaerimus autem eam justitiam quae pars virtutis est: est enim quaedam, ut dicimus, itidemque de injustitia ea, quae pars est vitiositatis. Esse autem, id argumento est, quod qui agit aliquid eorum quae ad cetera vitia pertinent, injuste ille quidem facit, sed nihil amplius consequitur. Ut is qui clypeum per ignaviam

(*) Muretus in marg. libri sui addit, *aut socio*.

abjecit, aut asperitate ductus est ad maledicendum, aut illiberalitate, ne pecunia juvaret alium, retardatus. cum autem plus aliquid consequitur, saepe nullo tali vitio peccat, at ne omnibus quidem, & aliquo tamen. vituperamus enim eum: idque injustitiae nomine. Est igitur alia quaedam injustitia, ut pars quaedam totius: & injustum quoddam, pars illius totius injusti, quo quicquid contra legem fit continetur. Praeterea si duorum unus quidem lucri caussa cum aliena uxore rem habeat, & insuper aliquid mercedis accipiat: alter autem id faciat cum sumptu ac detrimento suo, ut cupiditatem expleat, hic quidem intemperans potius, quam pluris avidus, esse videatur; ille autem injustus, sed non intemperans. constat autem id ex eo evenire, quod lucrum facit. Praeterea omnia alia injuste facta referimus semper ad aliquod vitium: ut si quis adulterium fecit, ad intemperantiam; si eum qui sibi proximus erat in acie, deseruit, ad timiditatem; si percussit, ad iram. at si lucrum fecit, ad nullum vitium, praeterquam ad injustitiam. Unde constat, praeter totam illam injustitiam, aliam quandam esse illius partem synonymam, quoniam utriusque definitio in eodem genere est: ambarum enim vis est in quadam relatione ad alium. sed haec quidem in honore, aut pecuniis, aut salute, aut si quo uno nomine possimus haec omnia complecti, cernitur, & in ea voluptate quae capitur ex lucro; illa vero in iis omnibus in quibus versatur vir bonus. Non unam igitur esse justitiam; & esse aliam quandam, praeter eam quae tota virtus est, constat. quae autem ea, & cujusmodi sit, intelligendum est. Duobus modis injustum dici ostendimus: tum quicquid contra legem fit, tum quod ab aequalitate discedit: itemque justum & quicquid ex lege fit, & quod aequale est. Cum igitur injustum priori illo modo accipimus, tum ea, de qua prius dictum est, injustitia exsistit. Quoniam autem ab aequalitate discedere, & contra legem facere non est idem: sed eorum alterum habet eam rationem, quam pars ad totum: (nam facit quidem contra legem quicunque ab aequalitate discedit: sed non quicunque contra legem facit, ab aequalitate discedit) fit etiam, ut injustum, & injustitia non eadem sint, sed alia ab illis: sintque haec quidem ut partes; illa vero, ut tota. Pars enim est haec injustitia totius injustitiae:

co-

eodemque modo haec justitia illius justitiae. Quare de ea justitia & injustitia, quae partium rationem obtinent, itemque de justo & injusto dicendum est. Ergo justitia illa quidem, quae per totam virtutem pertinet, & injustitia, quarum illa omnis virtutis, haec omnis vitii erga alium usus est, omittatur. nam & quae ex eis justa injustaque sunt, quomodo definienda sint, constant. Fere enim pleraque eorum quae praescribuntur legibus, sunt ea officia, quae ex omni virtute ducuntur. Unicuique enim virtuti convenienter vivere jubet lex: unumquodque otium sequi vetat. Totius autem virtutis efficientia sunt ea praecepta legum, quibus disciplina civium ea quae rempublicam spectat, ad eamque dirigitur, continetur. Sed de privata cujusque disciplina, qua quis simpliciter & absolute vir bonus est, utrum ad civilem facultatem, an ad aliam quandam pertineat, posterius disputandum erit. Non enim fortassis idem est bonum virum esse, & bonum civem quocunque in loco. Justitiae autem illius quae virtutis est pars, & ejus quod ex ea justum dicitur, unum quidem genus est, quod cernitur in distribuendo honore, aut pecuniis, aliisve rebus quae dividi possunt inter eos qui ejusdem reipublicae communione conjuncti sunt. In iis enim fieri potest, & ut alter altero plus minusve, & ut aequam uterque partem ferat. alterum quo negotia quae inter se contrahunt homines diriguntur. Hujus autem partes sunt duae. Nam eorum quae inter se homines contrahunt, quaedam sponte fiunt, quaedam invite. Sponte quidem, quae talia sunt, ut venditio, emptio, mutuum, fidejussio, commodatum, depositum, locatio & conductio. Sponte autem fieri dicuntur, quoniam talium negotiorum principium, sponte instituitur. Eorum autem quae fiunt invite partim clandestina sunt, ut furtum, adulterium, veneficium, lenocinium, servi alieni circumventio, aut corruptio, per insidias allata nex, falsum testimonium; partim violenta, ut verbera, vincula, mors, rapina, debilitatio, maledictum, contumelia.

c. III. Quando autem & injustus inaequalis est, & injustum inaequale, constat esse & medium aliquod inaequalis. (*) id autem est aequale. Quacunque enim in actio-

(*) Muretus in marg. reponit, injusti.

actione est plus & minus, est & aequale. Si igitur injustum inaequale est, justum aequale esse oportet. quod & videtur omnibus, etiam si ratio, cur ita sit, non afferatur. Cum autem aequale medium sit, justum quoque medium quoddam erit. est autem aequale quod minimum sit, in duobus. quare necesse est, justum, quod & medium, & aequale est, & ad aliquid referri, & aliquibus tale esse. Ac, qua quidem medium est, quorundam est, ea vero sunt plus, & minus: qua autem aequale est, in duobus cernitur: qua denique (*) justum, & quibusdam, & ad alios relatum. Necesse igitur est, justum, quod minimum sit, in quatuor versari. Nam & quibus justum est, duo sunt; & ea in quibus, duo. Eademque erit aequalitas, & iis quibus, & in iis quibus. ut enim altera inter se affecta sunt, sic & altera. Si enim aequales non sint, aequalia non habebunt. immo vero inde exsistunt pugnae, & expostulationes, cum aut qui aequales sunt, non aequalia, aut qui non aequales, aequalia ferunt, & ex distributione consequuntur. Praeterea ex eo quod pro dignitate fit, idem aperte colligitur. Omnes enim fateantur (†) in distributionibus, id quod justum est, pro dignitate esse oportere. Ipsam tamen dignitatem non eadem in re omnes collocant. Sed ii quidem qui popularem statum reipublicae probant, in libertate; qui paucorum potentiam, in divitiis, aut in nobilitate; qui optimatum, in virtute. est igitur justum analogum quiddam. analogum enim non tantum proprium est numeri monadici, sed omnino, numeri. analogia enim est aequalitas proportionum: idque quod minimum sit, in quatuor. ac disjunctam quidem in quatuor esse, manifesto apparet. sed & continens. uno enim ut duobus utitur, & bis dicit. exempli caussa, ut prima ad secundam, sic secunda ad tertiam. bis igitur dicta est secunda. Itaque si bis ponatur secunda, quatuor erunt analoga. est autem, & justum, quod minimum sit, in quatuor: & eadem ratio. distant enim similiter quibus & quae. erit igitur, ut primum extremum ad secundum, sic tertium ad quartum. & vicissim igitur, ut primum ad tertium, sic

(*) Muretus in marg. delet verba, *qua denique justum, & quibusdam, & ad alios relatum.*

(†) Muretus in marg. *fatentur.*

sic secundum ad quartum. Itaque, & totum ad totum, quod quidem distributio copulat. ac si quidem sic componantur, juste copulat. copulatio igitur primi extremi cum tertio, & secundi cum quarto, est jus illud, quod in distributione versatur, ac medium. analogum enim medium est. jus autem analogum. Vocant autem mathematici talem analogian geometricam. in geometria enim evenit, ut & totum ad totum eandem rationem habeat, quam utraque pars ad alteram. Non est autem continens haec analogia. non enim fieri hic potest, ut idem numero sit extremum, cui & quod. Jus igitur hoc analogum est: injustum autem, quod non est analogum. est autem alterum plus, alterum minus. quod quidem evenit etiam in rebus ipsis. Nam qui injuriam facit, plus boni consequitur: qui accepit, minus. in malo autem contra. nam minus malum, comparatum ad majus, boni rationem obtinet. est enim minus malum magis expetendum majori. expetendum est autem bonum, & magis, majus. Hoc igitur unum juris genus est.

c. iv. Reliquum est alterum, in corrigendo situm: cui locus est in iis, quae homines inter se tum sponte, tum inviti contrahunt. Hujus autem juris alia quaedam ratio est, quam superioris. Nam illud quod in rerum communium distributione positum est, semper retinet eam quam diximus analogiam. Etenim si communis pecunia distribuenda sit, eadem proportio servanda erit, quam inter se habent ea quae a quoque illata sunt. & injustum illud quod huic juri adversatur, est, quod non retinet proportionem. Hoc autem jus quod in contrahendis negotiis situm est, aequale quidem est quiddam, & injustum, inaequale. non enim ad illam tamen analogiam, sed ad arithmeticam. nihil enim refert, vir bonus hominem nihili, an homo nihili virum bonum fraudaverit: neque adulterium fecerit vir bonus, an is, qui nulli rei est. Sed in ipsam tantum damni differentiam intuetur lex: utiturque iis ut aequalibus: si ille quidem injuriam facit, hic autem injuria afficitur: & si ille quidem laesit, hic autem laesus est. Itaque injustum illud, cum inaequale sit, ad aequalitatem perducere conatur. si quidem, & cum hic percussus est, ille percussit, aut etiam interfecit, hic autem mortuus est, divisa est perpessio, & actio in partes inaequales. at conatur eam damno ad aequalitatem perducere,

de lucro detrahens. Dicitur enim proprie loquendo etiam in ejusmodi rebus (quanquam quibusdam satis proprium, & ad eam rem aptum nomen non videtur) lucrum, ut in eo qui percussit, & damnum in eo qui percussus est. sed tum demum cum dimensa est perpessio, vocatur alterum quidem damnum, alterum autem lucrum. Itaque pluris, & minoris aequale medium est. lucrum autem & damnum alterum plus est, alterum minus, contrarie. boni quidem plus, & mali minus, lucrum: contrarium autem, damnum. Inter quae medium est aequale, quod justum esse dicimus. Ergo jus quidem id quod corrigendi vim habet, medium est inter damnum, & lucrum. quocirca cum aliqua de re ambigunt, ac controversantur, ad judicem confugiunt. Ire autem ad judicem est, ad jus ipsum ire. Judex enim, si hoc nomen tueri, ac sustinere vult, est quasi jus animatum. & quaerunt judicem medium. ac vocant eos nonnulli medianos. ut, si medium assequantur, jus suum assecuturi. Jus igitur medium quiddam est: si quidem, & judex. Judex autem exaequat: & ut, si linea in partes inaequales divisa sit, quo major pars dimidiam superat, id aufert, & addit ad minorem partem. cum autem bifariam divisum est totum, tunc ajunt se suum habere, cum aequas partes acceperunt. aequale autem medium est majoris & minoris ad analogiam arithmeticam. atque ob id jus a Graecis dicitur dicaeon, quoniam est, dicha, id est, duas in partes aequales divisum. ut si quis dicat dichaon, (*) & ab iisdem judex vocatur dicastes, quasi dichastes Si enim duorum aequalium ab altero ablatum aliquid sit, & additum ad alterum, fit ut duobus tantis majus sit alterum. si enim detractum modo esset, non autem additum, uno tantum majus esset: medio igitur majus est, uno, & medium eo a quo ablatum est, uno. haec igitur nobis nota erit ad cognoscendum, quid tum auferre oporteat ab eo, qui plus habet, tum addere ei qui minus. quo enim quis medium superat, hoc addere oportet ei qui minus habet: quo autem medium superatur, id auferendum a maximo. Sint tres lineae inter se aequales AA BB CC. ex linea AA detrahatur pars AE, & addatur ad CC, sit-

que

(*) Muretus in marg. divisse sic, *dicha* ...

que C D. Ita tota linea DCC lineam EA superat parte CD & parte CF. ergo, & lineam BB parte CD.

a e a
b b
e f c d

Tralata autem sunt haec nomina damnum, & lucrum ex eo quod sponte contrahitur. nam habere plus suo, lucrum facere dicitur. minus autem quam principio, damno affici, ut in venditione, & emptione, aliisque quae per legem fieri possunt. quod si neque plus, neque minus, sed ipsa ex se ipsis effecta sint, sua se habere ajunt, ac neque damnum, neque lucrum facere. Itaque lucri cujusdam, & damni medium est jus in iis, quae non sponte contrahuntur: quod tantundem habeat uterque contrahentium posterius, quantum prius habuerat.

c. v. Videtur autem quibusdam antipeponthos, id est, talio, sive reciproca quaedam perpessio, jus esse simpliciter, & absolute, ut Pythagorei dixerunt: definiebant enim simpliciter jus talionem. talio autem neque ad id jus, quod in distribuendo, neque ad id, quod in corrigendo situm est, accommodari potest. quanquam volunt Rhadamanthyos quoque id jus fuisse, Tum fuerit lex recta, ferat si quisque quod egit. multis enim locis consonum non est. Ut si quis magistratum habens percussit alium, non oportet eum vicissim percuti. & si quis magistratum percussit, non percuti modo eum oportet, sed & puniri. Praeterea multum interest id, quod sponte fit, & quod invite. sed in communitatibus rerum ultro citroque permutandarum id jus, quod talio dicitur, continet societatem analogia, non autem aequalitate. Factis enim proportione reciprocis manet conjunctio civitatis. Aut enim quaerunt, quod sibi mali factum est reponere: sin minus, servitus esse videtur: aut quod boni: sin minus, tollitur officiorum vicissitudo. officiorum autem vicissitudine fit, ut una maneant. quocirca, & Gratiarum templum in propatulo statuunt, ut sit remuneratio. Id enim gratiae proprium est. vicissim enim officio aliquo demereri oportet eum qui gratificatus est, & ipsum denuo aliud gratificandi principium facere. efficit autem remunerationem analogiae consentaneam conjunctio per diametrum. verbi

bi causſa, ſit architectus ubi A, ſutor ubi B, domus ubi C, calceus ubi D.

a	b
architectus	ſutor
c	d
domus	calceus

Oportet igitur architectum a ſutore opus illius accipere, & viciſſim ei ſuum dare. Ergo ſi primum exaequata fuerint haec ad analogiam, deinde fiat antipeponthos, id eſt mutua acceptio, erit quod dicitur: ſin minus, non aequum eſt, neque conſiſtere poteſt. nihil enim prohibet praeſtantius eſſe unius opus opere alterius: oportet igitur haec exaequari. hoc autem locum habet etiam in aliis artibus. tollantur enim funditus, niſi & is qui facit, faciat tantum & tale, & is qui accipit, accipiat hoc, & tantum, & tale. non enim ex duobus medicis conſtat ſocietas, ſed ex medico & agricola, omninoque aliis, & non aequalibus. ſed eos exaequari oportet. quare oportet omnia, quorum permutatio eſt, quodammodo comparabilia eſſe, cujus rei cauſſa numus in uſum venit. qui quodammodo menſura efficitur omnium rerum. omnia enim metitur. Ergo, & quanto quaeque res pluris minorisve ſit: & quot calcei domum, aut alimentum adaequent. Oportet igitur quam rationem habet architectus ad ſutorem, tot calceos cum domo aut alimento comparari. niſi enim id fiat, non erit permutatio, neque communitas. id autem non erit, niſi quodammodo aequalia ſint. quare oportet unam aliquam eſſe communem omnium rerum menſuram, ut prius dictum eſt. ea autem eſt re vera quidem indigentia, quae omnia continet: ſi enim nullius rei indigeant: aut non ſimiliter, aut non erit permutatio, aut non eadem. Succeſſit autem numus quaſi compacto in indigentiae locum: ob idque vocatur nomisma, quod non natura, ſed nomo, id eſt, lege, valet, & in nobis eſt mutare eum, atque inutilem efficere. erit autem mutua illa acceptio, cum exaequata erunt omnia, ut quam rationem habet agricola ad ſutorem, eandem habeat opus ſutoris ad opus agricolae. In figuram autem analogiae ducendi ſunt, cum permutaturi

erunt.

erunt. alioqui alterum (*) extremum utramque exsuperantiam habebit. sed cum sua habent, sic tamen sunt aequales, & ad communitatem apti: quoniam haec aequalitas in ipsis effici potest.

agricola	sutor
a	b
alimentum	opus sutoris adaequatum cum alimento
c	d

Sublata autem hac accipiendi vicissitudine, tolleretur vitae communio. Indigentia autem contineri societatem hominum, ac si unum quiddam sit, ex eo intelligi potest, quod cum aut uterque, aut alter altero non indiget, non permutant: ut cum ejus, quod quis habet, alter indiget, (verbi caussa, vini, exportandi frumenti sit potestas. hoc igitur exaequari oportet. In permutationem autem futuram si nunc non indiget, fore eam, si indiguerit, nobis quasi sponsor est numus. Oportet enim, hunc ferenti licere id quo eget accipere. Idem autem accidit etiam numo. neque enim semper tantundem valet. stabilior tamen videtur esse. Quare oportet esse omnibus rebus pretia constituta. Ita enim semper erit permutatio, & quae eam consequitur, communicatio. Numus igitur symmetra omnia efficiens, adaequat. Neque enim communicatio sine permutatione, neque permutatio sine aequalitate, neque aequalitas, sine symmetria esse potest. Re vera igitur ea, quae tantopere distant, symmetra fieri non queunt, sed quantum ad usum satis est, queunt. Unum igitur aliquid esse oportet, idque hominum instituto, unde & nomisma vocatur. Id enim omnia efficit symmetra, cum omnia metiatur. Sit domus pretium quinque minae. lecti autem mina una: lectus igitur ipsius domus quinta pars erit. Quare constat, quot lecti domum exaequent: nempe quinque. Hanc autem ante numi usum fuisse rationem permutandi, perspicuum est. nihil interest enim, denturne lecti quinque pro una domo, an quanti sunt lecti quinque. Quid igitur justum injustumque sit, & mutua illa perpessio, quae antipeponthos dicitur, quemadmodum ad justum

(*) Muretus in marg. pro *alterum* scripsit *utrumque*.

ſtum affecta ſit, dictum eſt. His autem definitis, conſtat, juſtam actionem faciendae & accipiendae injuriae mediam esſe. alterum enim eſt plus habere, alterum minus. Juſtitia autem mediocritas eſt, non eodem modo, quo virtutes illae, de quibus antea diſputavimus, ſed quia medii eſt, injuſtitia autem extremorum. Et juſtitia quidem eſt habitus, ex quo dicitur propenſus ad conſulto agendum id quod juſtum eſt, & ad jus tribuendum tum ſibi, ſi cum altero contrahat, tum alteri cum altero contrahenti, non ita, ut ſibi plus ejus quod expetendum eſt, minus autem alteri, & ejus quod noxium eſt, contra, ſed & ſibi, & aliis id quod ad analogiam aequum eſt. Contra injuſtitia ad id quod injuſtum eſt. Id autem eſt nimium, & parum commodi & damni non ſervata proportione. Itaque injuſtitia eſt nimium & parum: quia eſt & ejus quod nimium eſt, & ejus quod parum. In ſua quidem cauſſa nimium ſibi tribuens ejus, quod ſimpliciter utile eſt, ejus quod noxium eſt, parum. in aliorum autem negotio, generaliter quidem, eodem modo: diſcedit autem a proportione nunc in hanc, nunc in illam partem. Injuriae autem minus extremum eſt injuriam accipere: majus injuriam facere. De juſtitia igitur & injuſtitia, quae utriusque natura ſit, itemque de juſto & injuſto, hoc modo a nobis univerſe diſputatum ſit.

C. VI. Quando autem fieri poteſt, ut quis injuſtum quiddam faciat, neque dum tamen injuſtus ſit, quaenam ſunt illae injuſtae actiones, quas qui ſuſcipit, jam injuſtus eſt in unoquoque injuſtitiae genere, ut fur, aut adulter, aut latro? an ſic quidem nihil intererit (*) nam & fieri poteſt, ut quis cum muliere aliqua rem habeat, ſciens quaenam ea ſit, neque tamen a ſuſcepto ſic agendi conſilio, ſed a libidinis motu actio illa tanquam a principio fluxerit. Ille igitur facit quidem injuſtum quiddam, neque tamen injuſtus eſt: ut neque fur, etſi furatus eſt: neque adulter, etſi adulterium fecit. eodemque modo in ceteris. non eſt autem ignorandum, totam hanc quaeſtionem esſe de eo jure quod ſimpliciter jus eſt, id eſt, de jure civili. id autem eſt inter eos qui vitae ſocietatem inierunt, ne qua re ad vivendum neceſſaria egerent,

(*) *Inſpicienti autem cur quidque fiat intererit.* Tale quiddam videtur deesſe. Haec Muretus ſcripſit in marg.

rent, liberi & aequales, aut ad analogiam, aut ad numerum. Itaque quibus hoc non est, eis inter se non est jus civile: sed jus quoddam & tantum ex quadam similitudine ita vocatum. est enim jus inter eos quos inter etiam lex. lex autem inter eos in quibus injustitiae locus est. judicium enim justi & injusti disceptatio est. In quos autem cadit injustitia, ii etiam injuste facere possunt. Id autem est. plus sibi tribuere eorum quae simpliciter bona sunt, minus eorum quae simpliciter mala. Quare non hominem imperare sinimus, sed rationem. quoniam sibi ipsi id facit, & efficitur tyrannus. est autem magistratus custos juris. quodsi juris, & aequalitatis. Quoniam autem nihil ex eo videtur amplius consequi, si quidem justus est: neque enim plus sibi tribuit ejus quod simpliciter bonum est, nisi sibi proportione debeatur, ideo alii laborat. ac propter eam caussam ajunt justitiam alienum bonum esse: ut & ante dictum est. Danda igitur ei aliqua merces. ea vero honor est & decus. Quicunque autem iis contenti non sunt, hi tyranni fiunt. Jus autem domini in servos, & patris in liberos non idem est atque haec, sed simile. neque enim proprie dicitur injustitia in ea quae sua cujusque sunt. Mancipium autem & filius usque, eo dum adoleverit, sejunctusque sit, tanquam pars patris est. jam nemo est qui laedere se consulto velit. quare nullius in se ipsum justitia est. ergo ne injuria quidem, neque jus civile. lege enim constat, & in iis est qui eam naturam habent, ut inter ipsos communis lex esse possit. Eos autem esse dicebamus, quibus est inter ipsos imperandi & parendi aequalitas. Quare magis cum uxore, quam cum liberis & cum servis, est juris communitas. Id enim est jus oeconomicum: quod tamen ipsum quoque aliud est a civili.

c. VII. Civile autem jus partim naturale est, partim legitimum. Naturale quidem quod ubicunque terrarum idem valet. non quod ita statutum sit, aut secus. legitimum autem, quod a principio quidem nihil interest, sic fiant, an secus: ubi autem constitutum fuerit, interest: ut mina redimi captivos, aut capram Jovi immolare, non oves, & quae praeterea de singulis rebus lege sanciunt. ut Brasidae sacra facere, & quaecunque populi suffragiis scita sunt. Videntur autem quibusdam omnia talia esse, quia quod naturale est, immobile est, & quocunque in

loco eandem vim habet. ut ignis urit & hic & apud Persas. jura autem mutari vident. neque tamen omnino id ita se habet: sed aliqua tantum ex parte. quanquam apud Deos quidem fortassis nulla ex parte ita se habet, apud nos autem est quidem aliquid naturale mobile, non tamen omne, sed nihilo minus aliud natura valet, aliud non natura. Quod autem eorum, quae aliter habere se possunt, naturale sit, quodque non natura, sed lege & consensu hominum valeat, etiam si utraque peraeque mutabilia sint, constat. eademque distinctio etiam ad alias res accommodari poterit. Natura enim dextra manus fortior est: etsi evenire potest, ut omnes homines aeque utraque manu utantur. Ea autem jura quae ex consensu, & utilitate nata sunt, similia sunt mensuris. non enim omnibus in locis aequales sunt vini frumentique mensurae: sed ubi quidem emunt, majores: ubi autem vendunt, minores. Eodem modo quae jura non naturalia, sed humana sunt, non quocunque in loco sunt eadem. quando ne reipublicae quidem status. etsi unus tantum est omnibus in locis natura optimus. Unumquodque autem jus, & unumquodque legitimum eandem rationem habet, quam universum ad singula. nam ea quidem quae aguntur multa sunt. illorum autem unumquodque unum. universum enim est. Differunt autem injuria & injustum! iidemque dicaeoma, id est, juste factum & justum. nam injustum quidem est aut natura, aut lege. id autem ipsum postquam factum est, injuria est: prius autem quam fiat, nondum, sed injustum. Similiter etiam dicaeoma. sed tamen commune (*) nomen quo quicquid juste factum est vocatur, est potius dicaeopragema; dicaeoma autem proprie est correctio injuriae. Illorum autem singula quas quotque species habeant, & cujusmodi versentur in rebus, posterius quaerendum erit.

c. VIII. Cum justa (†) injustaque sint ea quae diximus, tum demum quis injuste agit, & juste, cum ea sponte facit. at cum invitus, neque injuste, neque juste facit, nisi casu & ex consecutione quadam. ea enim agunt, quibus ut justa injustave sint, accidit. injuriam autem & juste factum

(*) Haec Muretus ita mutavit in marg. *Sed tamen quod juste factum est, vocatur potius dicaeopragema.*

(†) Muretus in marg. *Cum autem justa.*

ctum id demum esse definivimus, quod sponte fit. si enim sponte factum sit, tum demum vituperatur, simulque injuria est. Quare erit quidem aliquid injustum, neque tamen injuria: nisi illud quoque adsit, ut sponte fiat. Sponte autem fieri dico, ut supra dictum est, quod quis eorum quae in sua potestate sita sunt, agit, sciens, neque ignorans, neque quem, neque quo quasi instrumento, neque cujus rei caussa: ut quem verberet, & quo, & quam ob caussam, atque eorum quodque non ex consecutione quadam, neque per vim. ut, si quis apprehensa alicujus manu alium verberet, is, cujus est manus, non agit sponte. neque enim in ipso situm est. Fieri autem potest, ut pater sit is qui percutitur: qui autem percutit, sciat quidem hominem esse, aut esse aliquem eorum qui adsunt, sed patrem esse nesciat. eademque distinctio adhibita intelligatur & in fine, ad quem dirigitur actio, & in tota denique actione. Quod igitur (*) ignoratur, aut non ignoratur quidem, sed in ipso situm non est, imo per vim fit, invite fit. Multa enim eorum etiam quae natura fert, scientes & agimus & patimur, quorum nihil neque sponte nostra, neque nobis invitis fieri dicendum est: qualia sunt senescere, aut mori. Ut autem injusta, ita justa quoque multa sunt non proprie ac per se, sed ex quadam tantum consecutione. Nam & si quis invitus ac metu depositum reddat, neque justum facere dicendus est, nisi ex eventu: & eodem modo is qui necessitate subactus atque invitus depositum non reddit, ex eventu tantum dicendus est injuriam inferre, & injustum facere. Eorum autem quae sponte fiunt, partim capto prius consilio facimus; partim non capto. ac capto quidem consilio ea, de quibus prius deliberavimus, non capto autem, cum deliberatio nulla antecessit. Cum igitur trium generum sint ea damna, quae in societatibus inferuntur: ea quidem, quae cum ignorantia conjuncta sunt, vocamus errata: cum quis neque scit quem, neque quid, neque quo (*) instrumento, neque cujus gratia se quid facere putabat, id evenit, sed quod non putasset,

(*) Muretus in marg. corrigit: *Quod autem.*

(†). Pro verbis, *neque quid, neque quo instrumento* &c. Muretus in marg. reposuit, *neque quo instrumento, neque cujus gratia. Sed id contigit quod non putasset.*

set. exempli caussa, non ut vulneraret, sed ut pungeret: aut non illum, aut non illo modo. Cum igitur praeter opinionem damnum illatum est, infortunium est; cum autem non praeter opinionem quidem, sed tamen sine malitia, erratum. aberrat enim, cum in ipso est principium caussae. infortunatus autem est, cum extra. Cum autem sciens quidem, sed nulla antegressa deliberatione, injuria est. ut quaecunque per iram aliosque omnes animi motus necessarios, aut naturales eveniunt hominibus. Nam qui eis impulsi laedunt alium, ac peccant, injuriam illi quidem faciunt: suntque talia facta injuriae, nondum tamen propterea injusti, neque improbi sunt. neque enim damnum est per improbitatem datum. Qui autem capto consilio laedit, injustus est, & improbus. Quocirca bene quae per iram facta sunt non judicantur facta consulto. non enim prior laedit, qui per iram facit, sed qui irascendi caussam dedit. Praeterea vero ne ambigitur quidem, factum sit, nec ne sit, sed an jure factum. Ira enim opinione injustitiae commovetur. Neque in iis quae per iram facta sunt in controversiam venit, factum sit, nec ne: ut in contractibus, ubi necesse est alterum improbum esse, nisi obliti id faciant: sed cum de facto inter ipsos conveniat, de jure tota contentio est. At qui consulto, & cogitato aliquid fecit, non ignorat. (*) Quodsi quis capto consilio alium laedat, injuriam facit. & qui tales injurias facit, injustus jam est: cum aut ab analogia discedit, aut ab aequalitate. Itidemque justus est, qui capto ita agendi consilio id quod justum est facit. Ut autem justum aliquid facere dicatur, satis est, si sponte faciat. Jam eorum quae invite fiunt, quaedam venia digna sunt, quaedam non sunt. Nam quaecunque non inscientes tantum, sed etiam per inscientiam peccant homines, ignoscenda sunt: quae autem non per inscientiam, sed inscientes quidem, per aliquam tamen affectionem animi, neque naturalem, neque humanam, ignoscenda non sunt.

C. IX. Quodsi satis jam distincte a nobis accipienda (†) inferendaque injuria disputatum est, dubitare posset ali-

(*) Hic in marg. addit Muretus: *Itaque alter putat se injuriam accipere, alter se injuriam facere non putat.*

(†) Muretus in marg. *de accipienda.*

aliquis, primum quidem, sitne ita, ut dixit Euripides, cujus illud est sane admirabile, & abhorrens ab opinione communi: *Genitricem ut interfecerim, brevi eloquar, Sponte utriusque, aut ipsius, sed non mea.* Utrum enim re vera fieri potest, ut quis suapte sponte accipiat injuriam, an non potest? sed ut quisquis injuriam facit, sponte facit, ita quicunque accipit, invitus accipit? & numquid, ut omnis injuria sponte fit, ita de accipienda injuria universe alterutrum dicere possumus, aut omnem sponte accipi, aut omnem ab invitis: an quaedam sponte accipiuntur, quaedam ab invitis? eademque dubitari possunt de ratione obtinendi juris sui. Nam quisquis agit juste, sponte agit. quare consentaneum est, eorum, quae utrique opponuntur, similem esse rationem: ut aut & sponte accipiant injuriam homines, & sponte jus suum obtineant, aut utrumque inviti. Sed illud admirabile videri potest, si quisquis jus suum obtinet, sponte illud obtinere dicatur. sunt enim quibus jus suum non sane sua sponte tribuitur. Nam id quoque dubium esse alicui possit, utrum quisquis injusti aliquid perfert, ei fiat injuria: an ut in agendo, sic in perpetiendo quoque se res habeat. In utroque enim potest aliquis ex eventu tantum quodam justi particeps esse, similisque injusti ratio est. neque enim idem est, injustum aliquid facere, & injuriam facere; neque injustum aliquid perpeti, & injuriam accipere. idemque dicendum est de ratione justi agendi, & obtinendi jus suum. Fieri enim non potest, ut quis afficiatur injuria, nisi sit qui injuriam faciat; neque ut quis jus suum obtineat, nisi sit qui juste agat. Quodsi injuriam facere nihil aliud est, quam sponte aliqnem laedere: sponte autem laedit, qui scit, & quem, & quo, & quomodo: incontinens autem sponte ipse se laedit: sequitur, ut & sponte accipiat injuriam, & ut quis ipse sibi injuriam facere possit. est autem hoc quoque unum ex iis quae in quaestionem vocari solent, sicrine possit, ut quis ipse se injuria afficiat. praeterea potest quis suapte sponte propter incontinentiam suam ab alio laedi, qui sponte eum laedat: ut sponte injuriam accipere posse videatur. An vero recta non est ea, quam supra posuimus, definitio: sed ad illa, laedere ita, ut scias, & quem, & quo, & quomodo, addendum praeterea est, praeter ejus qui laeditur voluntatem? laeditur ergo aliquis, & injustum ali-

aliquid perfert suapte sponte: sed sua sponte injuriam accipit nemo. nemo enim id vult, ne incontinens quidem: sed praeter voluntatem suam agit. neque enim vult quisquam, quod bonum esse non censet. at incontinens id agit, quod agere non oportere judicat. Qui autem sua dat; ut Homerus ait Glaucum dedisse Diomedi aurea pro aereis, quaeque centum bobus aestimarentur, pro iis, quae novem, ei nulla fit injuria. In ipsius enim arbitrio est dare, injuria autem affici non in ipso est, sed esse oportet qui injuriam faciat. injuriam igitur sponte quidem non accipi constat. Restant duo explicanda ex iis; quae proposuimus: Uter tandem injuriam faciat, isne qui praeter dignitatem plus tribuit, an qui plus habet: & possitne quis sibimet ipsi injuriam facere. nam si illud est, quod priore loco diximus. facitque injuriam, non qui plus habet, sed qui tribuit: sequitur, ut si quis sciens, & sponte plus alteri, quam sibi tribuat, injuriam ipse faciat sibi, quod quidem moderati homines facere videntur. etenim vir bonus facile de suo jure decedit. An ne hoc quidem simplex est? fieri enim non potest, ut alterius boni plus consequatur, ut gloriae, aut ejus, quod simpliciter honestum est Praeterea dissolvitur hoc ea, quam tradidimus, faciendae injuriae definitione. nihil enim patitur praeter suam voluntatem. Quare injuria non afficitur propterea: sed, si forte, laeditur solum. Constat autem fieri injuriam ab eo qui distribuit, non semper ab eo, qui plus habet. neque enim, ut cuique inest, quod injustum est, is injuriam facit: sed in quo inest sponte id facere: id est, unde est actionis principium, quod quidem est in eo, qui distribuit, non in eo qui accipit Praeterea quando facere multis modis dicitur; & quodam modo etiam inanima interficiunt, & manus, & servus ejus qui mandavit: haec injuriam quidem non faciunt, etiam si res injustas faciant. Praeterea si quis ignorans judicavit, non facit injuriam, quod ad jus legitimum attinet, neque injustum judicium est: sed tamen quodam modo injustum Aliud enim est jus legitimum, aliud primum. at si sciens judicavit injuste, plus ipse quoque consequitur, dum aut amico gratificatur, aut inimicum ulciscitur. Ut igitur, si quis partem ferret ejus, quod injuste tribuit, ita is quoque, qui ea in judicando secutus est, plus habet. Nam, & in illis, qui

agrum

agrum adjudicavit, non agrum, sed pecuniam accepit. Homines autem in sua potestate positum esse putant injuste agere: quocirca, & facile esse, justum esse. id autem secus est. Nam facile quidem est, & in ipsis situm, cum uxore vicini rem habere, & percutere alterum, & manu pecuniam dare: sed certo quodam modo affectos haec facere, neque facile est, neque in ipsis situm. Eodem quoque modo nullam magnam sapientiam putant esse, nosse quae justa, quaeque injusta fiat: quia ea, de quibus loquuntur leges, intelligere difficile non est. At ea justa non sunt, nisi ex consecutione: sed ita demum justa, si certo quodam modo fiant, & certo quodam modo tribuantur. Id autem operosius est, quam quae salubria sunt nosse. Nam illic quoque mel, & vinum, & elleborum, & ustionem, & sectionem facile est nosse: at nosse quomodo haec ad sanitatem adhibenda sint, & cui, & quando, ita difficile est, ut medicum esse. Ob id autem ipsum etiam justi hominis esse existimant nihilominus injuste agere. quoniam nihilominus, ac magis etiam, potest justus eorum unumquodque facere. nam & rem habere cum muliere, & percutere. & vir fortis clypeum abjicere, & in fugam versus utramlibet in partem currere. At timide agere, & injusta agere, non haec facere est, nisi ex consecutione: sed ea facere certo quodam modo affectum. Ut medicare & sanare, non aut secare, aut non secare. aut medicamenta adhibere, aut non adhibere est, sed certo quodam modo ea facere. In iis autem jura locum habent, qui participes esse possunt eorum quae simpliciter bona sunt, quique praeterea eorum & plus minus, quam sat est, consequi possunt. Nam aliis quidem nimium tribui non potest, ut fortasse diis: aliis autem nulla eorum particula utilis est, ut insanabilibus, & malis: immo eis obsunt omnia. aliis autem usque ad aliquem modum. idque humanum est.

C. X. Sequitur, ut de aequitate, & de aequo bono, quam rationem aequitas ad justitiam, quam aequum bonum ad jus habeat, disseramus. Inspicientibus enim neque idem omnino, neque aliud genere videtur. Atque interdum quidem id quod aequum bonum est, & ejusmodi hominem laudamus. Itaque Graeci nomen ἐπιεικές, quod nos aequum bonum dicimus, etiam ad

alia quae laudant transferunt, & epiices vocant quod bonum est. & nomine epiicesteron significant aliquid melius esse. Interdum autem rationem sequentibus mirum; atque absurdum videtur, si aequum bonum, cum sit quiddam diversum a jure, laudabile est. aut enim jus non est, aut epiices non est bonum, si aliud est: aut si utrumque bonum est, idem est. Haec igitur fere sunt, quae de aequo bono dubitari solent. Quae omnia quodam modo vere dicuntur, neque inter se dissident. Nam & aequum bonum ita quodam jure melius est, ut ipsum quoque jus sit: neque ita est jure melius, ut sit aliud quoddam genus. Idem igitur & jus est, & aequum. Cumque ambo sint bona, melius est aequum bonum. Inde autem oritur dubitatio, quod aequum bonum, jus quidem est; non tamen jus legitimum, sed legitimi juris correctio. Cujus rei haec caussa est, quod lex omnis generalis est. Quibusdam autem de rebus universe, & generaliter recte praecipi non potest. Quibus igitur in rebus generaliter loqui necesse est: id autem recte fieri non potest, accipit lex id, quod plerumque fit, non illa quidem peccati nescia. ac nihilominus recta est. culpa enim non in lege, neque in legislatore, sed in ipsa rei natura est. Jam enim talis est rerum agendarum materia. Cum igitur lex quidem universe loquitur, accidit autem postea aliquid praeter generale illud, tunc rectum est, qua parte praetermisit aliquid legislator, atque aberravit, universe locutus, corrigere quod omissum est: quod & legislator ipse diceret, si praesens adesset, & si scivisset, lege cavisset. Quare jus quidem est, & jure aliquo melius. non tamen jure simpliciter. sed eo peccato quod ex generali sermone natum est. Atque haec est natura aequi boni, correctio legis, qua parte manca est, quia generaliter loquitur. Nam haec caussa est, cur non omnia legibus comprehensa sint: quod de quibusdam lex ferri non potest. Quocirca psephismate opus est. Interminatae enim rei interminata est & regula: ut & aedificationis Lesbiae regula plumbea. nam transfertur; & inflectitur ad figuram lapidis, neque eadem manet: quomodo & psephisma ad ea quae aguntur. Quid igitur sit aequum bonum, & quid jus, & quo jure melius, constat. Ex quo perspicuum etiam est, quis sit vir aequus & bonus. qui enim talia consulto sectatur, agitque,

que, neque fummum jus in deteriorem partem fequitur; fed de fuo concedit, tamen etfi lex a fe facit, aequus eft: & habitus ille aequitas, quae juftitia quaedam eft, non alius aliquis habitus.

c. xi. Ecquid autem fibimet ipfi aliquis injuriam facere posfit, necne posfit, ex iis, quae diximus, conftat. Nam eorum, quae jufta funt, partim quidem omni virtuti convenientia legibus conftituta funt. exempli causfa, lex non jubet, quenquam fibi mortem confcifcere; quae autem non jubet, vetat. Praeterea cum quis cui contra legem nocet, neque vicisfim nocet, & fponte nocet, injuriam ei facit, fponte autem, qui fcit, & cui, & quomodo. At qui fe per iram interficit. fponte id facit, contra rectam legem, quod lex non finit. injuriam igitur facit. at cui? an non fibi, fed civitati? fponte enim patitur, injuria autem fponte afficitur nemo. Quare etiam eum civitas multat: & ignominia quaedam inuritur ei, qui fibi necem confcivit: ut qui civitatem injuria affecerit. Praeterea qua ratione injuftus eft is tantum, qui injuriam facit, non qui omnino vitiofus eft, fieri non poteft, ut fe quis injuria afficiat. eft enim hoc aliud ab illo injuftitiae genus: quo qui injuftus eft, ita vitiofus eft, ut ignavus: non ut qui omni vitio contaminatus eft. Ne in hoc quidem igitur genere injuriam facit. foqueretur enim, ut idem eidem fimul & detrahi, & adjici posfet. quod fieri nequit. fed femper in pluribus esfe juftum, & injuftum necesfe eft. Praeterea ut quis injuriam facere dicatur, & fponte faciat oportet, & capto confilio, & prior. qui enim, quod fibi factum eft, idem vicisfim facit, injuriam facere non videtur. at qui ipfe fe laedit, eadem fimul & patitur, & facit. Deinde fequeretur, fieri posfe, ut quis fuapte fponte acciperet injuriam. Accedit, quod nemo injuriam facit, quin certam aliquam injuriam faciat. at nemo cum uxore fua adulterium facit, nemo parietem fuum perfodit, nemo fua furatur. Denique disfolvitur hoc, fibi quenquam injuriam facere, iis quae jam definita & conftituta funt de eo, posfitne quis fua fponte injuriam accipere. Conftat autem, utrumque malum esfe, & accipere injuriam, & facere. alterum enim eft minus, alterum plus medio habere: quod quidem eft, ut in medicina falubre, in arte exercendorum corporum bene habitum. Sed tamen pe-

 jus

jus est injuriam facere. est enim cum improbitate conjunctum, & vituperandum, & aut cum improbitate absoluta, & proprie dicta, aut ei finitima. Non enim quicquid sponte fit, cum injustitia conjunctum est. at accipere injuriam, sine improbitate, & sine injustitia est. Quare per se quidem minus malum est injuria affici: ex consecutione autem nihil prohibet, quin sit majus malum, sed de hoc ars non laborat: quin immo lateris dolorem majorem morbum esse dicit, pedis offensione. Etsi contra interdum evenire potest ex consecutione: si eveniat, ut is qui alicubi offendit, propterea quod ceciderit, capiatur ab hostibus, & moriatur. Tralatione autem quadam, & similitudine est jus quoddam non quidem alicui erga se ipsum, sed partibus quibusdam ipsius inter se. neque vero quodlibet jus: sed quale est quo dominus in servum, aut paterfamilias in familiam suam utitur. His enim rationibus distat ea pars animi quae ratione praedita est, ab ea quae caret. quae intuentibus videtur esse aliqua injustitia erga se ipsum. quod in iis fieri potest, ut aliquid alienum ab appetitionibus suis perferat. Ut igitur imperanti, & parenti, sic his quoque jus inter se quoddam est. De justitia igitur, ceterisque virtutibus moralibus hoc modo explicatum sit.

M. A. MURETI IN LIBRUM QUINTUM ETHICORUM ARISTOTELIS COMMENTARIUS.

De *justitia autem, & injustitia*] Cum contraria, qua ratione contraria sunt, inter se conferantur, eorum autem, quorum vis, & natura in contentione, ac comparatione ad alterum sita est, unum sine altero definite cognosci non queat, ita ut utrumque, aut neutrum ignorari oporteat, necessario fit, ut omnibus in rebus contrariorum tractatio, & cognitio ad eundem artificem pertineat. Sic paris & imparis cognitio arithmeticorum est, recti & curvi geometrarum: sic quid consonum, quid dissonum sit, musicus, quid salubre, quid insalubre, medicus judicat: sic denique haec nostra philosophia, & ejus alumna jurisprudentia non justi modo, sed etiam injusti cognitionem complecti se se, ac tradere profitetur. Haec caussa est, cur & Aristoteles de justitia, & injustitia quaerendum esse dixerit, & l. *justitia* Dig. de just. & jure. Ulpianus jurisprudentiam definiens, non justi modo eam, verum etiam injusti scientiam vocaverit. Cum autem paullo post tradituri simus, justitiam, injustitiamque duobus modis dici, interdum enim justitiae nomine totam virtutem, injustitiae totam vitiositatem intelligi, interdum justitiam certam quandam virtutem, injustitiam certum quoddam vitium vocari, non est ignorandum, hoc posteriori modo utrumque nomen hic accipi. Quaerendum igitur esse ait, *tum cujusmodi in actionibus sitae sint*. omnes enim virtutes morales, & quae eis adversantur vitia, in agendo cernuntur: ut temperantia & intemperantia in capiendis, praetermittendisque voluptatibus: fortitudo, & ignavia in subeundis, refugiendisque periculis: liberalitas, & avaritia in dandis, accipiendisque pecuniis: eademque ceterarum ratio. Actiones autem, in quibus justitia, & injustitia versantur, sunt διανομαὶ καὶ συναλλάγματα, id est, distributiones, & negotia, quae inter homines contrahuntur, ut e sequentibus magis intelligetur.

Tum

Tum cujusmodi mediocritas, justitia, & jus, quarum rerum medium sit. Non enim eodem modo mediocritas est justitia, quo ceterae virtutes, de quibus antea disputatum est. Primum quod in illis non spectatur mediocritas ex rebus ipsis, sed ex animo ejus, qui agit. Non enim qui mediocria pericula subit, fortis est, neque qui mediocri voluptate fruitur, temperans: sed qui in maximis periculis, maximisque voluptatibus moderationem animi retinet, neque illa supra modum extimescit, neque has immodice concupiscit. At justitia rerum ipsarum medium inquirit, modo geometrica ratione, modo arithmetica, ut suo loco docebimus. Deinde eae quarum naturam hactenus pertractavimus, medium quodam modo locum inter duo extrema vitiosa, quorum unum ab altero distinctum est, obtinent: ut fortitudo inter audaciam, & timiditatem, liberalitas inter effusionem, & avaritiam: at justitiae una adversatur injustitia. Postremo in ceteris quicunque a medio abest, in vitio est, sive medium non attingat, sive transeat. hujus alia ratio. non enim qui minus consequitur quam par est, injustus est, sed is qui sibi plus occupat, quique alium fraudat. *Jus* autem *medium* est, inter plus & minus. qui enim neque plus, neque minus aut tribuit, aut consequitur, quam oportet, is jus suum cuique tribuere, & jus suum obtinere dicitur: atque ita accipitur nomen juris in definitione justitiae apud jurisperitos.

In his autem rebus exquirendis] Nimirum ut non accuratas, exquisitasque rationes consectemur, quas harum rerum tractatio non capit, sed probabilibus nitamur, eisque contenti simus. Itaque cum ea vel maxime probabilia sint, quae videntur omnibus, apte admodum, & convenienter instituto suo, exorditur a communi quadam omnium hominum opinione de justitia, hoc modo:

Videmus igitur omnes] Est autem haec quaedam nominis ipsius interpretatio potius, quam rei definitio. neque obscurum est ex analyticis, prius aut intelligendum, aut explicandum esse τὸ τί ἐστι τοῦ ὀνόματος, quam intelligi explicarive possit τὸ τί ἐστι τοῦ πράγματος. Justitiam igitur vocant omnes, non impetum quendam animi, neque susceptam ad tempus voluntatem agendi ea quae justa sunt, sed *habitum quo homines propensi sunt*, & suapte sponte inclinantur ac *feruntur ad agenda, &c.* Neque tantum eo pro-

propendent: sed etiam, cum omnis virtutis laus in actione consistat, ea, quoties datur occasio, & *agunt*, & *volunt*. Quod postremum eo additum est, quia voluntas in hac virtute praecipue spectatur: ejusque major etiam, quam ipsarum actionum, habetur ratio. Multis enim modis evenire potest, ut etiam homo injustissimus multa faciat, quae justitiae consentanea sint: ut simulate, ut per errorem, ut infamiae, aut supplicii metu. Potest etiam evenire, ut homo justissimus, aut justum aliquid non faciat: ut si casu aliquo ad inopiam redactus, non reddat mutuum: aut etiam injustum aliquid faciat: ut si praetor falsas testamenti tabulas secutus, adversus quas nihil satis firmi ab eo, qui eas impugnat, allatum sit, secundum eas bonorum possessionem dederit, & hereditatem a legitimo herede abjudicatam alii addixerit. Et horum tamen neuter erit injustus. dum & ille eo animo sit, ut velit, si quo modo possit, creditori satisfacere: & hic nihil aliud spectare, quam, ut Ulpianus loquitur, l. *Illicitus* Dig. de off. praesidis, *fidem eorum quae probantur*. Ideoque praeclare idem jurisconsultus, *justitiam esse*, ait, *constantem*, & *perpetuam voluntatem jus suum cuique tribuendi*. Non enim satis est ad justitiae laudem, ut quis suum cuique tribuat: nisi id & facere velit, & constanter, ac perpetuo, &, ut Aristot. ἀφ' ἕξεως velit. Atque haec constans, & perpetua voluntas justitia est, etiam si quis casu aliquo impeditus suum cuique tribuere non possit, dum in eo nulla ipsius culpa sit. Quanquam autem, ut hoc praeteriens admoneam, in illa Ulpiani definitione verbum *tribuendi*, magis videtur exprimere τὸ διανεμητικὸν, pertinet tamen etiam πρὸς τὸ διορθωτικόν. nam is quoque, qui mutuum, commodatum, depositum reddit; qui pro re empta pretium solvit, suum jus alteri tribuere videtur. Sed, ut ad institutum redeam, ea, quae ante dixi, cogitantes veteres illos puto interdum legibus, edictisque cavisse, non, ne quis quid faceret: videbant enim fieri posse ab invitis: & invite factis veniam dandam esse: neque etiam, ne quis quid facere vellet: voluntas enim legibus alligari non potest, & nudae voluntatis, sive, ut Ulpianus loquitur, l. *cogitationis* Dig. de poenis, *cogitationis poenam nemo patitur*: *sed ne quis quid fecisse vellet*. quo loquendi genere significabant voluntatem, quae foras erupisset, seque jam actio-

actione aliqua prodidisset. Ejus quod dico, exempla haec sunt. Livius lib. 39. *Edixerunt deinde, ne quis quid fugae caussa vendidisse, neve emisse vellet.* Macrobius lib. 2. Saturnaliorum: *Lapidatus a populo Vatinius, cum gladiatorium munus ederet, obtinuerat, ut aediles edicerent, ne quis in arenam, nisi pomum, misisse vellet.* & ex illa consuetudine dictum est ab Horatio: *Ne quis humasse velit Ajacem, Atrida, vetas cur?* quod tamen usque adhuc a nullo eorum, qui commentarios in illum poëtam scripserunt, animadversum est. & a Catone in tradendis villici officiis: *Ne quid emisse velit, insciente domino, neu quid dominum celavisse velit.* Et mox: *Haruspicem, augurem, hariolum, Chaldaeum ne quem consuluisse velit.* C. Gracchus in oratione de legibus promulgatis (citat Gellius cap. 3. lib. 10.) *Caleni ubi audierunt, edixerunt, ne quis in balneis lavisse vellet, cum magistratus Romanus ibi esset.* Terentius Hecyra: *Interdico, ne extulisse extra aedes puerum usquam velis.* Supersunt etiam pauca quaedam, quae in his Aristotelis verbis consideremus, primum illud, hanc justitiae, ut Michaël Ephesius eam vocat, ὑπογραφὴν, tum in eam justitiam, quae omnem virtutem complectitur, tum in eam, quae pars virtutis est, communiter convenire. In illis autem verbis exprimendis, *ἀφ' ἧς πρακτικοὶ τῶν δικαίων εἰσὶ*, non Lambinus modo, & Perionius, sed ipse, quod magis mirum est, Argyropylus lapsus est: ita enim vertit: *quo homines apti sunt ad res justas agendas.* At non justitia, sed natura ipsa homines ad res justas agendas aptos, & idoneos efficit. & injustissimi quoque apti sunt ad agenda ea quae justa sunt: alioqui ne injusti quidem esse possent. Sed vox πρακτικοὶ hoc loco significat propensionem quandam, &, ut praeclare interpretatus est S. Thomas, *inclinationem ad opus justitiae.* sic lib. 4. ληπτικὸς, φυλακτικὸς, ποιητικὸς, θαυμαστικὸς, ἐπαινετικὸς, dicitur non qui aptus, & idoneus, sed qui propensus est ad accipiendum, ad custodiendum, cetera.

Habere autem dubitationem aliquam potest, cur Aristoteles ad explicandam justitiam, & injustitiam, *justi & injusti* nomina adhibuerit, quae videntur nihilo notiora & clariora esse iis, ad quae illustranda, & patefacienda afferuntur: cum conjugata sint. Sed hoc facile dissolvemus, si revocabimus in memoriam id quod in catego-

riis,

ris, ubi de qualitate agitur, doceri solet, multo nobis notiora esse concreta, & composita simplicibus, &, ut vulgo vocantur, abstractis: &, ut Graeci expeditius, & significantius dicunt, τὰ μετέχοντα τῶν μετεχομένων.

Neque enim eodem modo] Quoniam justitiam ad ea, quae justa, injustitiam ad ea, quae injusta sunt, propensos efficere homines dixerat, docet nunc, aliam scientiae, & facultatis, aliam habitus esse rationem. Nam eadem est facultas, seu potestas contrariorum, ut idem sensus albi, & nigri, idem calidi, & frigidi, idem dulcis, & amari: eadem etiam scientia contrariorum: ut Galenus principio Artis parvae ait, medicinam esse scientiam salubrium, insalubrium, & neutrorum: at non etiam idem habitus contrariorum, sed contrarius. non enim eadem corporis constitutio, aut quatuor humorum, ex quibus constamus, temperatio efficit, & integritatem, ac firmitatem sensuum, & eorundem imbecillitatem: & facilem cibi concoctionem, & cruditatem: & ut partes corporis suum quaeque munus sine ulla difficultate obeant, & ut in eo obeundo laborent: immo vero ut haec inter se contraria sunt, ita efficiuntur ab habitibus contrariis: partim a bona valetudine, partim a mala. Itaque quem incedere videmus erecto corpore, firmis passibus, non anhelantem, non insistentem, nisi cum libet, eum valenter ambulare dicimus: at quem tremebundum, lapsantem, aegre trahentem vestigia, tertio quoque passu recipiendae animae caussa, interquiescentem: nunquam eum valenter ambulare dicemus. Atque haec, ut videtur, horum Aristotelis verborum sententia est: sed in eis quaedam praeterea diligentius excutienda, & examinanda sunt.

Primum igitur, non injuria suspicetur aliquis, haec in Platonem dirigi, cujus in disputationibus *scientia*, *facultas*, & *virtus* non satis accurate interdum distingui videntur. Itaque in extremo Hippia minore, Socratis verba sunt: *Responde mihi denuo. nonne justitia facultas quaedam est, aut scientia, aut horum utrumque? an non necesse est, unum certe aliquod eorum esse justitiam?* cui quidem interrogationi hoc loco ita respondere Aristoteles videtur. Illa vero neque scientia est, neque facultas. nam si eorum alterutrum esset, contrariorum esset, & actionum tum justarum, tum injustarum efficiens: quod secus est. justae enim actiones, ut dixi, a justitia, injustae

stae ab injustitia manant. Quod autem ἐπιστήμας *scientias* (*) verti, ut fere ceteri solent, scio esse qui non probent, contendantque, *scientiam* Latine dici, *scientias* non dici. Ego autem non sum nescius, eas etiam, quae a nobis *scientiae* dicuntur, a Latinis scriptoribus, adeoque a Cicerone ipso saepissime *artes* vocari. neque mihi peccare visus essem hoc quidem loco, si eo vocabulo usus essem: praesertim cum hic non habeatur ratio discriminis illius, quod alibi constituitur inter ἐπιστήμην & τέχνην: immo vero utraque, ut saepe alias, eodem nomine comprehendantur. Sed in iis disputationibus, quibus philosophi τὰς ἐπιστήμας, καὶ τὰς τέχνας, tam accurate distinguunt, quaeso, quomodo me, Latine loquens, explicabo, nisi *artes*, & *scientias* dixero? Nam quod id negant a bonis Latinitatis auctoribus unquam factum esse, videlicet fugit eos, ita scriptum esse in Catone majore: *Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio: cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria praeteritorum, futurorum prudentia, tot artes, tot scientiae, tot inventa, non posse eam naturam, quae eas res continet, esse mortalem*. ita enim legitur in optimae notae libris, non, ut in vulgatis, *tot artes*, *tantae scientiae*, & ita legisse constat eruditissimum virum, Theodorum Gazam, qui ita interpretatus est: τοσαῦται τέχναι, τοσαῦται ἐπιστῆμαι. Sed haec fortassis alicui γραμματικώτερα videantur: quae tamen praetermittenda non erant. Nunc ad rerum explicationem revertamur.

Quod dicitur, *eandem esse scientiam contrariorum*, ita verum est, ut sit tamen quaedam adhibenda distinctio. Nam cum contrariorum neutrum altero melius aut praestantius est, tum aeque utrumque ab eodem artifice consideratur; ut par & impar ab arithmetico: cum eorum alterum bonum est, alterum malum, tum ars illud per se considerat, hoc autem non nisi κατὰ συμβεβηκός, ut in salubri, & noxio, in justo, & injusto videri potest. Est etiam cum cura inspiciendum, ac distinguendum quod hic dicitur. *eandem esse facultatem*, *seu potestatem contrariorum*. Primum enim *potestas* alia est efficiendi, alia accipiendi, quasique patiendi. *Potestas patiendi*, sive *accipiendi* eadem est contrariorum: & hoc est quod saepe a philosophis dicitur, contraria γίνεσθαι περὶ τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον.

(*) Vide quae diximus ad T. II. p. 577.

μενον. Exempli caussa, quod potest bene valere, potest & aegrotare. Idem enim est ὑποκείμενον & bonae, & malae valetudinis, nempe corpus animalis. Idem virtutis, & vitii, animus humanus. Et hoc est, quod docetur in categoriis, *substantiam, cum una eademque numero sit, vicissim excipere contrarias qualitates*. sic in materia prima inest potestas excipiendi formam ignis, & formam aquae. Quare si de hac potestate intelligamus, recte & vere dicitur, eandem esse potestatem contrariorum, id est, in quocunque inest vis, ac potestas excipiendi unum e contrariis, in eodem esse etiam potestatem accipiendi alterum. Sin de potestate efficiendi sermo sit, distinguendum est. Earum enim aliae sunt logicae, aliae alogi, id est, aliae cum ratione conjunctae, aliae rationis expertes. Quibus nihil cum ratione commune est, eae agunt quadam necessitate naturae, &, si sit in quod agant, neque quicquam impediat, necessario agunt. ut ignis, si paratum sit in quod agat, neque impediatur, necessario agit. tales autem potestates non continent in se efficientiam utriusque contrarii: sed alterius tantum. ut ignis non potest & calefacere, & refrigerare, sed tantum calefacere. At eae quae cum ratione conjunctae sunt, cohibent in se efficientiam utriusque contrarii: ut grammaticus potest & emendate, & vitiose loqui: medicus & quo levetur morbus dare, & quo intendatur. Quibus de rebus Aristotelis haec verba sunt ex octavo τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ, qui Latine nonus est: *Constat etiam, potestatum* alias esse cum ratione conjunctas, alias quae cum ea nihil commune habeant. Atque eae quidem quae cum ratione conjunctae sunt, omnes sunt eaedem contrariorum. quae autem sine ratione sunt, una unius: ut calidum habet tantum vim calefaciendi: at ars medendi, eadem est & morbi, & bonae valetudinis. Alia quaedam quae puto ad hanc totam rem intelligendam non inutilia esse, jam pridem disputata sunt a me capite septimo libri octavi Variarum lectionum.

Sed quaerendum est, quomodo haec inter se conveniant, esse eandem scientiam contrariorum, & tamen non esse eundem habitum contrariorum. Nam si scientia est habitus, ut est, & eadem est scientia contrariorum: sequitur, ut & idem sit habitus contrariorum. Hoc vulgo ita dissolvunt, ut dicant, nomine habitus hic intelligi solum habitus practicos, non autem eos, qui sunt cogniti-

tionis & intelligentiae, qualis est scientia. Sed mihi magis probatur alia solutio, qua docetur, nullum omnino habitum, ne scientiam quidem ipsam, ea ratione qua habitus est, esse contrariorum. Nam scientia duobus modis considerari potest, qua ratione refertur ad ea, quae sciri possunt, & qua ad ipsam scientiam, relata ad ea quae sciri possunt, scientia est: & sic est eadem contrariorum: percipit enim contraria, ut jam docuimus. Relata ad ipsum scientem est habitus, id est, certa quaedam qualitas acquisita, ac comparata, quae firmiter in illius animo inhaeret: & hoc modo non est contrariorum, id est, non efficit contraria. Ut enim bona valetudo non efficit in corpore ea, quae malam valetudinem comitari solent; sed ea tantum, quae sibi convenientia sunt: ita scientia non efficit in animo ea quae inscientiae & ignorationi conjuncta sunt, ut errorem, ut impotentiam docendi, ut instabilitatem & inconstantiam opinionum: sed ea tantum, quae sibi propria sunt: id est, liberat animum erroribus, eum in quo est aptum ad docendum facit, stabile & firmum de iis, quae sciuntur, judicium efficit: ita ut semper de iisdem eadem; & dicat, & sentiat, quemadmodum ait Socrates in Gorgia. Scientia igitur, quatenus est praeceptio quarundam rerum sibi propositarum, est eadem contrariorum: at quatenus est certa quaedam animi conformatio, & firme inhaerens affectio, non est contrariorum, id est, non efficit in eo contraria. [illegible] 2. Topicorum.

Restat, ut exponam, quae me caussa commoverit, ut hoc loco ab omnibus aliis interpretibus discedere ausus sim, etiamque Graeca ipse aliter legerim, quam in omnibus pervulgatis libris leguntur. Cum enim eorum nullus sit, in quo non ita legatur, ἕξις δ' ἡ ἐναντία τῶν ἐναντίων οὐ, eamque scripturam omnes interpretes sequantur: ego pro ἡ ἐναντία legendum censeo ἡ αὐτή: idque in interpretando sum secutus. Movit me primum ipsa orationis consecutio & ἀκολουθία, quae, si quis diligenter inspiciat, postulat, ut ἡ αὐτή, non ἡ ἐναντία legatur. deinde de sententia ipsa, quae quamvis eadem, quam nos volumus, e vulgata quoque scriptura utcumque elici potest, multo tamen planius, multoque, ut ita dixerim, rotundius exprimitur ea quam nos sequimur. Immo vero, ut recte & vere dicitur [illegible], Hippocr. [illegible], ita vere dici

pos-

potest, ἐναντίαν εἶναι ἕξιν τῶν ἐναντίων. Exempli caussa; contrariae actiones a contrariis habitibus proficiscuntur. Itaque principio suspicabar, legendum esse, ἕξις δ' ἡ ἐναντία τῶν ἐναντίων, deleta tantum particula, quae negandi vim habet. ut hoc diceret Aristoteles, non modo non esse eundem habitum contrariorum; sed esse contrarium. Sed cum postea reperissem in margine unius eorum librorum, quibus utor, notatum hominis eruditissimi manu; in quibusdam veteribus libris legi, ἡ αὐτὴ τῶν ἐναντίων, non habui dubium, quin ex αὐτὴ factum esset οὐ; librariorum errore propter characterum & soni vicinitatem: deinde ex αὐτὴ, cum vox illa hoc loco nullam idoneam sententiam efficeret, ἐναντία, duabus litteris principio, una ad finem addita. Duo praeterea fuerunt, quae me ita in hac sententia confirmarunt, ut omnem dubitationem sustulerint: unum; quod Michaëlem quoque Ephesium ita legisse probabili argumento adducor ut credam. hunc enim locum tractans, his verbis utitur: ὅτι δὲ αἱ ἀρεταὶ ἕξεις λεγόμεναι οὐκ εἰσὶ τῶν ἐναντίων αἱ αὐταὶ, δῆλον σαφῶς ἐπὶ τῆς ὑγιεινῆς ἀρετῆς ἄνω εἰρημένης. profecto enim, si ita legisset, ut nunc vulgo legitur, non dixisset αἱ αὐταὶ, sed potius ἐναντίαι. Alterum, quod cum liber quartus moralium ad Eudemum cum hoc nostro unus idemque sit, is qui eum olim interpretatus est, Leonardus Aretinus, manifeste ostendit, se in libro scriptum habuisse ἡ αὐτὴ; non, ut vulgo nunc legitur, ἡ ἐναντία. Hujus emendationis meae approbatorem, atque adstipulatorem habeo Joannem Antonium Lucatellium, acutissimo hominem ingenio, & in philosophiae studio diligentissime exercitatum. In illo autem Aristotelis quod paulo post sequitur; *valenter ambulare*, est ita ambulare, ut ipsa ambulatio significationem bonae, ac firmae valetudinis habeat.

Saepe igitur contrarii] Quoniam ex eo quod injustitia multis modis dicitur, demonstraturus est, justitiam quoque multis modis dici, & earum utriusque naturam e *subjecto*, id est, justo, injustoque, explicaturus, ne cui forte ea docendi ratio absurda, & aliena videatur, prius admonet, eam & aptam, & usitatam esse. Saepe enim evenit, ut duorum contrariorum habituum unus altero aut notior sit, aut facilior cognitu: ac tum commoda docendi via est, ex eo quod notius est, ad id quod minus notum progredi. neque dubium est, quin ea in qui-

 bus

bus habitus insunt, quae vulgo *subjecta* dicuntur, quam vocem ne nos quidem in docendo refugimus, notiora habitibus ipsis, aut certe ad cognoscendum faciliora sint. igitur ex eis quoque ad ipsorum habituum cognitionem pervenitur. Atque illud in omnibus fere iis contrariis, quorum alterum bonum est, alterum malum, animadverti potest, majorem & acriorem esse sensum mali, quam boni: meliusque sentiri bonum ab iis, qui malum quoque senserunt. ut magis sentiunt pacis commoda, qui experti sunt belli calamitates: meliusque intelligunt, quantum boni sit in bona valetudine, qui aliquando aegrotarunt. Quod M. Tullius in oratione ad Quirites post reditum, copiosissime, & ornatissime, ut solet, expressit his verbis: *Etsi homini nihil est magis optandum*, &c. Cumque enumerasset magnam partem eorum, quae in vita jucundissima sunt, addit: *Quibus ego omnibus*, &c. Cui loco alterum ex eodem oratore geminum citat Ammianus Marcellinus lib. 15. quem ipsum quoque lubet adscribere: *Et quamquam optatissimum est*, &c.

Nam &, si bona] Quod dixerat, ostendit exemplis. proponit enim duo contraria, bonam corporis habitudinem, & malam: quarum qui utramlibet noverit, ambas noverit. utraque etiam e corporibus ipsis agnosci potest. ac vicissim qui, quid bona habitudo sit, tenet, is etiam quae sint bene habita corpora intelligat. Ex uno autem contrariorum alterum intelligi posse, docent etiam Jurisconsulti, ut Cajus lib. 1. institutionum, leg. 1. Dig. de iis qui sunt sui, vel alieni juris. *Videamus*, inquit, *de iis personis, quae alieno juri subjectae sunt. nam si cognoverimus quae istae personae sunt, simul intelligemus, quae sui juris sunt.*

Euexian, quo verbo hic Aristoteles utitur, malui interpretari, ut Argyropylus, *bonam corporis habitudinem*, quam, ut alii, *bonam constitutionem*. propterea quod bona corporis constitutio videtur potius esse ὑγίεια. at longe aliud est euexia. etenim bona corporis constitutio potest esse etiam in iis qui gracili, ac tenui sunt corpore, neque multa carne, neque admodum densa, atque compacta. at tales nunquam dicemus euecticos. Sed eos qui carnem habent multam, & solidam, ut neque ab aëre laedi facile possint, neque a ceteris rebus externis. talem euexian olim sibi, miserrimum hominum genus, athletae plurimo cibo, plurimisque laboriosissimis exerci-

cita-

exercitationibus comparabant, ut postea spectante populo gravissimos ictus, quibus se mutuo contundebant, facilius excipere, ac perferre possent. Itaque Hippocrates aphorismo tertio primae partis pronuntiat euexian, cum ad summum pervenerit, summe periculosum esse. Extat & libellus Galeni περὶ εὐεξίας, quem qui legerit, sciet aliud esse euexian, aliud bonam corporis constitutionem. Docet autem Galenus, duplicem esse euexian: unam quae simpliciter, & absolute dicitur, alteram athleticam: quarum illa quidem est optima corporis constitutio, &, ut ipse loquitur, ἀκμή τις τῆς ὑγιείας, altera posita est in copia, & firmitate carnis. & de hac posteriore Aristotelem loqui constat. Hanc Latini interdum *corpulentiam* vocant. Plinius: *Somno concoquere corpulentiae utilius, quam firmitati* Et euecticos homines, *corpulentos.* Plautus Epidico: *Euge corpulentior videre, atque agilior.* Talem quandam corporis affectionem significat Cicero in Antonio, cum in secunda Philippica ait, eum esse *gladiatoria totius corporis firmitate.* Plautus in eadem, quam modo citavi, fabula. *Quid herilis noster filius valet? Pugilice, atque athletice.* Interdum *habitudinem.* Terentius: *Viden me ex eodem ortum loco? Qui color, nitor vestitus, quae habitudo est corporis?* *Habitudinem* dixit euexian. & in eadem fabula: *Haud similis* &c. *Habitiorem* dixit εὐσαρκότερον. quod ipse statim ita expressit: *Quid tua istaec? nova figura oris. papae. Color verus, corpus solidum & succi plenum.* Eodemque modo Lucilius: *Hic corpus solidum invenies, hic stare papillas Pectore marmoreo.* Itaque hoc nos secuti, diximus πυκνότητα σαρκὸς, *carnis soliditatem:* quam alioqui Pliniano verbo usi, *spissitatem*, aut *spissitudinem* dicere poteramus. *Sabinus Masurius lib. 7. memorabilium* (citat Gellius lib. 4. cap. 20.) *Censores P. Scipio Nasica & M. Popilius, cum equitum censum agerent, equum nimis strigosum, & male habitum, sed equitem ejus uberrimum, & habitissimum viderunt. Et cur, inquiunt, ita est, ut tu sis, quam equus, curatior? Quoniam, inquit, ego me curo: equum Statius meus. male habitum* equum dixit macilentum, & tenuem, equitem autem *habitissimum*, εὐσαρκότατον, id est, pinguem, & nitidum & bene curata cute, ut alicubi de se loquitur Horatius. Duobus etiam modis dicitur *cachexia*, uno modo, ut hic

Aristoteles loquitur, quaedam raritas carnis, & assimilis spongiis mollitudo, quae in quibus est, delicati sunt, & ad omnem caeli ac ceterarum externarum rerum accipiendam injuriam paratiores. altero modo genus quoddam tabis, quod differt a phthisi & ab atrophia: eo quod *phthisis* quidem est, cum a capite in pulmones descendens destillatio eos exulcerat. *atrophia*, quoties corpus non alitur, decedentibus semper aliquibus, nullis vero in eorum locum succedentibus. quo malo affectos Plinius vocat *qui cibum non sentiunt*. *Cachexia* vero, cum malus corporis habitus est: ideoque omnia alimenta corrumpuntur. quod fere fit, cum longo morbo vitiata corpora, etiam si illo carent, refici tamen, & recipere pristinum robur non queunt. quem malum corporis habitum principium esse subeuntium cutem aquarum, Paulus Aegineta testatus est: ut doctissime disseruit Marcellus Virgilius lib. 1. commentariorum in Dioscoridem, ex quo haec prope ad verbum descripta sunt. *Euectica* interpretor corpora ipsa bene habita, non autem caussas efficientes τῆς εὐεξίας, ut alios accipere, & interpretari scio. Nam quamvis illa quoque dicuntur euectica, quae valent ad euexiam comparandam, ut exercitationes corporis, ut certa quaedam vivendi ratio: tamen hoc quidem loco ita hoc verbum accipere non possumus. Illa enim nullo modo dici possunt ὑποκείμενα τῆς εὐεξίας. at tale aliquid requirunt ea, quae ab Aristotele proposita sunt paulo supra. Dixit enim, *interdum e contrario contrarium cognosci, interdum habitum e rebus subjectis*. prioris exemplum posuit in bona habitudine, & in mala. posterioris hoc exemplum esse voluit, quod ipsa euexia cognoscitur ἐκ τῶν εὐεκτικῶν. Oportet igitur τὸ εὐεκτικὸν εἶναι ὑποκείμενον τῆς εὐεξίας. id aliud esse non potest, quam corpus, in quo ipsa euexia est tanquam in subjecto. etsi autem puto notius esse eam vocem apud Graecos hoc quoque modo accipi, quam ut id accuratius docere necesse sit, unum tamen locum Platonis proferam, in quo ita accipitur. est autem lib. 3. de legibus, his verbis: τὸ δ' ἦν ἀγαθὸν πολλάκις, εἰ καί τις μετὰ λύπης τὰ μεγάλας δύναιτο εὐεκτικῶς ἐν τῷ ὑγιεῖ σώματι ἀπεργάζεσθαι. Quodsi quis putet, hanc interpretationem ab Aristotele ipso refelli, cum subjungit, *euecticon esse id, quod habet vim efficiendae soliditatis in carne*: cogitet, id demum esse bene habitum corpus,

quod habet in se vim insitam & internam efficiendi assidue in se ipso carnis soliditatem. Ita quidem, ut ego accipio, sine dubio accepit vetus interpres, qui euecticon interpretatus est *bene habens*: & e posterioribus homo accuratus, & eruditus, Joan. Bernardus Felicianus. Sed & is, quem supra nominavi, Joan. Antonius Lucatellus, cum de hac tota re, rogatu meo, diligenter cogitasset, in eadem se quoque sententia esse respondit.

Consequitur autem plerumque] Hoc quoque praeceptum dialecticum est, & primo Topicorum accurate tractatur. exempla nota sunt, & obvia. Sed tamen docendi caussa aliqua proponamus. *Grave* multis modis dicitur. nam *grave corpus* dicitur, quod suapte natura inferiorem locum petit. at *gravem hominem* vocamus, in quo inest auctoritas & fides. sic & *leve* quidem *corpus* dicetur, quod sursum fertur: *levis* autem *homo*, abjectus, & nulla auctoritate praeditus. *Acutum* aliter de ferro, aliter de ingenio dicitur. eadem igitur ratio erit *obtusi*. Sed cur addidit Aristoteles *plerumque*? quia hoc etsi in plurimis verum est, non est tamen in omnibus. Etenim *volo & nolo*, ut Latino utamur exemplo, contraria sunt; (contraria enim hoc loco dicimus, quae quomodocunque opponuntur) & tamen alterum eorum multis modis dicitur, alterum non item. *Volo* enim aliter dicit qui vult, aliter qui volat. non eadem alterius ratio. volatui enim nihil est contrarium. Primo Topicorum hoc exemplum adhibetur, cujus vim Latini sua lingua assequi non queunt. φιλεῖν & μισεῖν contraria sunt. eorum tamen prius duobus modis dicitur, posterius uno tantum. nam φιλεῖν est *amare*. est etiam *osculari*. Unde φίλημα, *osculum*, & nomen scorti apud Plautum, *Philematium*, quasi tu *basiolum* dicas, & in epigrammatis, εἴ με φιλεῖς, ἀδ φίλει, μή με φίλει. Adversatur autem amori odium, osculatio-ni nihil. Haec ergo caussa est, cur addiderit *plerumque*. Sed quid est, quod *altera* dixit, non, ut alii interpretati sunt, *alterum*? Duo cum duobus comparantur. & contrarium ipsum per se cum altero contrario; & subjecta ipsa contraria affecta, id est, ut in eodem exemplo insistamus, *injustitia*, & *injustum*, cum *justitia* & *justo*. Aristoteles enim in libro περὶ ἀντικειμένων, qui non extat, sed citatur a Simplicio, tradidit, justitiam quidem & injustitiam contraria esse: justum autem & injustum

non satis proprie dici contraria, sed contrarie affecta. Ait igitur, si altera, id est, injustitia & injustum dicuntur pluribus modis, sequi, ut & altera, id est, justitia & justum. etsi autem in redditione satis esse duxit, subjecta ipsa ponere, justum, & injustum; mox tamen subjunxit *justitiam & injustitiam*, dicens:

Videtur autem multis modis dici] Homonyma sunt, ut in Categoriis docetur, quae vocantur quidem eodem nomine: sed ita tamen, ut id nomen eis non eadem ratione tribuatur, ut homo verus, & homo pictus. cum enim uterque *homo* dicatur, longe tamen alia unius, alia alterius ratio. nam homo verus eo homo dicitur, quod animal est consilii particeps. at pictus, quod imago quaedam veri hominis, & adumbrata similitudo. *Homonyma* autem quaedam ita distant, & dissimilia sunt, ut ipsorum homonymia cuivis perspicua sit, neque ita sit quisquam retuso ingenio, ut non intelligat, ea non eadem ratione eodem nomine affici. ut aliter dici *pedem* animalis, aliter *pedem* lecti, aliter *pedem* veli, aliter *pedem* carminis. aliter *linguam* animalis, aliter *linguam* quae excurrit in mare, aliter *linguam* Graecam, aut Latinam. aliter *oculum* in homine, aliter in vitibus. aliter *manum* hominis, aliter *manum* militum, aliter in illo Ciceronis: *manum Alexidis amabam* aliter *canem* marinum, aliter venaticum, aliter sidus. aliter *taurum* in illo Tibulli: *Quantus & intonsos Taurus alat Cilicas*. aliter in illo Virgilii: *Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro Ingemere*. aliter in illo Manilii: *At quos prima creant nascentis sidera tauri*. At quaedam homonyma quidem sunt, sed ita vicina & finitima, ut homonymia ipsorum, non tam facile cognosci queat. Ut *ens* dicitur homonymos, id est, ut vulgo loquuntur, *aequivoce*, de substantia & accidente: neque tamen id quivis facile intelligit. *motus* sive *mutatio* homonymos dicitur de ortu, interitu, incremento, imminutione, commutatione, quam *alterationem*, & mutatione loci, quam *lationem* vocant. Sed tam latentem homonymiam pervidere non cujuslibet ingenii est. *bonum* aliter dicitur quod honestum est, aliter quod jucundum, aliter quod utile. ea quoque obscura homonymia est. Sic ait Aristoteles, duobus modis dici justitiam & injustitiam. Sed quia utraque justitia, & utraque injustitia valde alteri vicina est,

ma-

magnamque cum ea similitudinem habet, fieri, ut homonymia illa minus pateat, neque ita facile percipi possit, ut in iis, quae cum eodem nomine vocentur, magna tamen eis inter se est dissimilitudo. Cum igitur homonyma, nisi principio distincta, & declarata sint, obscuritatem, & confusionem in disputando parere soleant, recte, atque ordine, antequam in rem ipsam ingrederetur, utramque sibi distinguendam esse duxit. Sed cum exemplo ostendere vellet, qualia essent homonyma ea, quorum homonymia facile cernitur, id exemplum posuit, quod in Latina oratione usui esse non potest. Quare de eo mihi pauca dicenda sunt: ne quid non satis explicatum omittatur.

Graeci sua lingua vocant *clein*, quem Latini *jugulum*, id est, os, quod a summo humero ad imum collum pertinet, & eodem nomine vocant *clavim*. Unde jocus elegans Philippi, Macedonum regis, cui cum laesus in bello jugulus esset, medico a quo curabatur, assidue numorum aliquid poscenti, *At tu*, inquit, *quantumvis sume: habes enim in manu tua meam clavim*. hoc Latine friget: quia Latini ad significandum *jugulum clavis* nomine non utuntur: Graece autem propter illam nominis ambiguitatem elegantissime dicitur. Omisi hoc loco quasdam voces Aristoteli Graece loquenti necessarias, in Latina oratione, ut opinor, supervacaneas: ἥ τε ὑπὸ τὸν αὐχένα τῶν ζώων, καὶ ᾗ τὰς θύρας κλείουσι. Nam Latini neque *clavem* vocant eam, quae subest collo animalium, neque *jugulum*, quo claudunt fores. Sed haec ut re distincta sunt, ita etiam nominibus distinguuntur. Talia sunt in primo Topicorum ὄνος, quo nomine & asinus, & lapis molaris indicatur: & apud Alexandrum, & Simplicium [illegible].

Sumptum igitur, ac positum sit] *Sumi* dicuntur ea quae non probantur, sed tanquam certa, & indubitata ponuntur. ut hic non probatur, duobus modis dici injustum, sed ex usitata loquendi consuetudine, tanquam omnibus notum sumitur. Saepe autem apud Demosthenem, & alios ἀδικεῖν, & πλεονεκτεῖν pro eodem ponuntur. & apud Xenophontem primo commentariorum, ubi legitur, ἀδικεῖ Σωκράτης, οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς, οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσφέρων. ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων, ἀδικῶν non est plus sibi aut pecuniae, aut honoris,

aut talium, vel sumere, vel deposcere: sed simpliciter adversus leges facere. Est igitur injustitia quaedam quae complectitur quicquid adversus leges: & contra justitia quaedam quae est obtemperatio legibus, non in eo tantum, ne tibi aliive plus aut minus tribuas quam par est, sed in iis omnibus, quae legibus sancita sunt. & ab hac justitia Aristides praeclarum illud *justi* cognomen invenit. Est etiam alia *injustitia*, quae in eo proprie cernitur, si plus tibi sumas quam par est, aut quo alio modo non serves proportionem: & ei quoque adversatur alia quaedam *justitia*, quae posita est in conservanda ac retinenda aequalitate. Unde τὸ ἴσον καὶ τὸ δίκαιον saepenumero apud eosdem conjunguntur, ut κατὰ Μειδίου Demosthenes: τοῦ ἴσου, καὶ τοῦ δικαίου ἕκαστος ἡγεῖται ἑαυτῷ μετεῖναι, ἐν δημοκρατίᾳ.

Quando igitur injustus] Pluris aviditas in rebus malis non dicitur. nemo enim sibi deposcit plus mali. Cum malum ipsum nemo, qua ratione malum est, appetat. Injustus igitur, cum pluris avidus sit, in bonis quibusdam cernatur necesse est. non tamen in omnibus. neque enim, si quis cupiat doctior esse aliis, aut fortior, aut temperantior, & in eo vires omnes contendat, ut iis rebus ceteros vincat, injustus propterea habendus erit: imo eo vir melior, quo majus studium ponet in quam maxima copia ejus generis bonorum comparanda. neque etiam, si quis forma studeat anteire ceteros, aut bona valetudine, aut celeritate, aut denique aliis corporis bonis. Sed si quis plus eorum bonorum, in quibus prospera adversaque fortuna locum habet, ut pecuniae, honoris, auctoritatis, potentiae sumere, quam par est, atque occupare conetur, aut etiam in iisdem rebus inter alios dividendis ac distribuendis ab aequalitate discedat, is demum injustus habendus est.

Quare sunt illa quidem simpliciter] Stoici ea bona quae a fortuna tribui, & auferri possunt, negabant bona esse; neque ea, quae iis adversarentur mala. Sed illa quidem *proegmena* vocabant, id est, *producta* sive *praeposita*, haec *apoproegmena*, id est, rejecta. Bonum etiam nihil esse, quod eum in quo esset, meliorem non faceret: quodque etiam malus consequi posset. Itaque praeter animi bonum nihil esse dicebant. Alia est Aristotelis sententia. nam ea quoque simpliciter, & per se bona ait esse: sed interdum hominum vitio fieri mala. quam sen-

tentiam Terentius in Heautontimorumeno optime, & elegantissime expressit: *Quid relliqui est, quin habeat*, &c. Hoc ipsum est, quod ait Aristoteles, ea simpliciter, & per se semper bona esse: sed huic aut illi non semper: ut enim lib. 1. dictum est, multis opes, multis forma, multis corporis vires exitio fuerunt.

Homines autem ea & optant] Aureola περίοδος, qua hominum stultitia notatur, qui ea sibi optent, eaque omni studio persequantur, quae bona sibi, an minus, futura sint, nesciunt. Simulque docetur, quid a Deo petere, & quibus in rebus consequendis studium collocare oporteat. Optandum enim, & a Deo petendum est, non ut tribuat nobis opes, honores, liberorum copiam, & similia: quibus saepe quanquam per se bona sunt, carere tamen melius, quam abundare; tum aliis de caussis, tum quia haec omnia, nisi justi ac boni viri simus, nobis nihil aliud sunt, quam injustitiae instrumenta: ut is qui a virtute alienus est, eo miserior, atque infelicior sit, quo in majore talium bonorum copia affluentiaque versatur: ut praeclare scriptum est a Platone lib. 7. de legibus: καὶ τὸ ὑγιαίνειν τὸ καλῶν &c. Non haec igitur optanda sunt: sed optandum, ut haec, cum bona sint suapte natura, nobis quoque bona sint. Ea autem optanda, & sequenda simpliciter quae nobis sunt bona, quaeque ita bona sunt, ut nemini mala esse possint. quod idem Plato divine, ut solet, conclusit paucis verbis libro tertio de legibus: *Optandum est*, inquit, *non ut ea omnia quae nos volumus eveniant: sed ut ea velimus quae velle debemus.* Sic Juvenal. — *Nocitura petente Militiae, nocitura domi* — *Evertere domos totas optantibus ipsis Dii faciles*, &c. Qua de re fusius etiam disputatur in Alcibiade secundo, sive ille Platonis, sive Xenophontis est: ubi merito laudatur haec precandi formula: Ζεῦ βασιλεῦ τὰ μὲν ἐσθλὰ καὶ εὐχομένοις, καὶ ἀνεύκτοις ἄμμι δίδου, τὰ δὲ δεινὰ, καὶ εὐχομένοις ἀπαλέξειν.

At injustus non semper] Objicere poterat aliquis, injustum nihilo magis πλεονέκτην esse, quam μειονέκτην. Ut enim in bonis quod plus est sequitur, ita in malis quod minus. Ut, si conferendum sit tributum ad usus reipub. si sumptus faciendus e communibus pecuniis, si navis aliqua communis absorpta sit, minus se jacturae facere, quam ceteros, volet. Sed id dissolvit Aristoteles, aitque,

que, eum tum quoque videri sibi plus boni deposcere, cum mali minus perferre vult. nam minus malum cum majori comparatum, bonum quodammodo videtur.

Est autem iniquus] Ostendit, quibus nominibus vocari possit ad omnem ambiguitatem tollendam. potest igitur vocari ἄνισος, id est, *iniquus*, sive *inaequalis*. quod quidem nomen commune est, complectiturque & plus, & minus. nam sive plus, sive minus sibi aliquis aut sumat, aut deposcat, ab aequalitate discedit. potest etiam vocari παράνομος. quo nomine significatur apud Graecos quicunque quomodocunque adversus leges aliquid facit. Cum autem scripsisset Aristoteles: ἔστι δ᾽ ἄνισος· τοῦτο γὰρ περιέχει, καὶ κοινὸν ἐν. καὶ παράνομος. quidam qui videret, verba illa interjecta habere aliquid obscuritatis, addidit ad ea brevem declarationem, supplens orationem, additis iis, quae practerea intelligi debere opinabatur, hoc modo: τοῦτο γὰρ, ἡ παρανομία, ἤτοι ἡ ἀνισότης, περιέχει πᾶσαν ἀδικίαν, καὶ κοινὸν ἐν πάσης ἀδικίας. atque haec postea ita recepta sunt a plerisque omnibus, quasi ab Aristotele ipso scripta essent; cum tamen & declarationem tantum quandam verborum Aristotelis contineant, & eam non satis accuratam. neque enim ad verbum περιέχει, addendum est supplendae orationis caussa, πᾶσαν ἀδικίαν, sed τὸ πλέον, καὶ τὸ ἔλαττον. ut cohaereat cum eo quod proxime dictum est. quomodo etiam Michaël Ephesius interpretatur. Ea igitur resecuimus, idque jam pridem testati sumus, cap. 8. lib. 6. Variarum lectionum. Veteres libri Aldini magis etiam hoc confirmant. habent enim & aliud hoc ipso loco scholion insertum textui.

Quando autem qui contra legem facit] Argumentum est a casibus. sed ejus vis in Latina oratione non aeque, atque in Graeca perspicitur. nam Graeci vocant νόμιμον, id est, *legitimum*, eum qui legibus paret. Cum igitur omnis *legitimus* (ita enim nobis semel loqui liceat) justus sit, sequitur, ut & omnia legitima quodammodo justa sint. Cur autem addiderit illud, *quodammodo*, alia ratio redditur a Michaële Ephesio, alia a Divo Thoma. Ille eo id factum esse ait, quod quaedam, quae aliarum virtutum sunt propria, quatenus legibus jubentur, justa dicantur. Exempli caussa, qui alienis uxoribus se abstinet, omnemque illicitum veneris usum refugit, quatenus id facit, temperans est: quatenus in eo legibus obtemperat, justus.

Qui

Qui fortiter pro patria dimicat, neque abjicit arma, neque ordinem in acie deserit, proprie, ac per se fortis est: sed quatenus in eo legis praescriptum sequitur, justus. Divus Thomas hoc alio trahit. putat enim, additam esse particulam, *quodammodo*, quia in quibusdam rebus publicis quaedam justa sunt, cum legibus comprehensa ac sancita sint, quae tamen simpliciter, & absolute justa non sunt. Ut in statu populari justum est, omnium, qui liberi sint, aequam esse auctoritatem: quod tamen per se ac simpliciter justum non est. Utraque interpretatio defendi potest, atque ego quidem utroque respexisse Aristotelem puto.

Nam & ea] Occurrere videtur dubitationi cuidam, quae ex iis, quae modo dicta sunt, existere posse videbatur. Nam si omnia quae legibus continentur legitima sunt, & omnia legitima justa, sequitur, ut omnia, quae legibus continentur, justa sint. quo posito, videtur nihil esse tam tetrum, tam horribile, tam nefarium, quod non justum effici possit, si tyrannus id aliquis, aut stultus populus jusserit. Qua de re ita Cicero primo de legibus: *Jam vero illud stultissimum*, &c. & paulo infra: *Quodsi populorum jussis*, &c. Ait igitur se ea demum legitima & justa dicere, quae a ferendarum legum scientia definita sunt. Nam ut non continuo salubre est, si quis quid medicinae imperitus imperaverit: ita nec legitimum, si quis quid legibus sanxerit, ad libidinem suam: sed ita demum, si id quod constitutum est, apte & scienter constitutum sit.

Leges autem omnibus] Paulatim eo progreditur, ut manifeste doceat, in ea justitia, quae est obtemperatio legibus, omnem virtutem quodammodo contineri. Nam cum dixerit omnia quae legibus scita sunt justa quodammodo esse, ait nunc, nullum esse boni viri officium, nullum virtutis munus, de quo non leges aliquid statuant ac definiant. Quod enim ait, *omnibus de rebus*, intelligendum est de omnibus officiis vitae, περὶ πάντων τῶν πραγμάτων. At quod scriptum est in libris nostris, *publice loquuntur*, ita enim interpretatus sum ἀγορεύουσι, in quibusdam legitur ὁρίζουσι, id est, *definiunt*: neque desunt, quibus ea vera scriptura videatur, & melius cohaereat cum eo, quod paulo ante dixit, τὰ ὡρισμένα ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς. hanc autem alteram putant fluxisse e scholiis Michaëlis, qui ita scribit in hunc locum: ἀλλὰ μὴν ἀπὸ

ταῦ-

πάντων οἱ νόμοι ὁρίζουσι τῶν κατὰ πάσας ἀρετὰς, καὶ ὡς ἀγορεύουσι. Sed utrum sit, constat, syllogismum ita institui posse: *Quaecunque legibus comprehenduntur, quodammodo justa sunt. omnia autem virtutis officia legibus comprehenduntur. omnia igitur virtutis officia quodammodo justa sunt.* Ostendit etiam, qui sit finis legum: cum ait, eas spectare, aut id quod communiter omnibus utile est, aut id quod optimatibus, aut iis qui principatum in civitate obtinent, seu propter virtutem, seu quo alio tali modo. In quo non videtur multum abesse a sententia Thrasymachi, qui apud Platonem primo de rep. pronunciat, justum esse in quaque civitate id quod utile est potentiori. Non enim dubium est, ferri leges ab iis, qui plus possunt. Ubi igitur summa rerum penes populum est, ibi leges ad utilitatem populi diriguntur: ubi penes paucos, ad utilitatem paucorum: ubi penes unum, ad utilitatem illius. Itaque putabat Thrasymachus, principes, rectoresque populorum in sciscendis legibus nihil aliud spectare, aut propositum habere, quam commodum suum: neque curare commoda eorum quibus praesunt, nisi quatenus ex eis aliquid etiam commodi ad ipsos redundat. Atque in eam sententiam accipiebat id quod ab Homero multis locis dictum est, reges esse *populorum pastores*. Ut enim pastor studet oves suas quam optime pascere, a furibus, lupisque defendere, ab eis frigus, imbrem, aestum, ceterasque caeli injurias propulsare, easque quam maxime potest curatas, & nitidas habere, non quod eis bene cupiat, sed ut ex earum lacte, lana, foetibus, carnibus ipse quam maximum lucrum capiat: ita reges, ceterosque qui imperarent, curare quidem, ut bene sit populis suis, non tamen ipsorum populorum caussa: sed quoniam intelligunt in eo sitam esse potentiam suam: quoque populus copiosior, & abundantior est, eo plus ab eo tributorum, ac vectigalium exigi posse. Sed eam orationem Socrates diligenter refellit, ostenditque, omnem, qui in quacunque re imperat, si officio suo fungi velit, alienam in eo utilitatem spectare, non suam. Medicus, cum imperat pharmaca aegrotis, non suam, sed illorum utilitatem respicit. quod etiam si mercedem aliquam ex eo consequitur, non tamen potest lucrum illud spectare ea ratione, qua medicus est, sed ea tantum, qua artifex est cogendae, ac conciliandae pecuniae, & quidem, ut Graeci loquuntur,

tur, χειρωνικῶς. Nauta in regenda navi, non suam, sed vectorum salutem propositam habet: & quamvis ipse quoque cum eis servetur, portumque attingit, id tamen evenit, non qua ratione regendae navis peritus est, sed qua ipse quoque unus ex iis qui vehuntur. Pastor, quatenus pastoris munus exequitur, id tantum spectat, ut oves saluberrimas, pinguissimas, nitidissimas habeat. quodsi ea res cum ipsius utilitate lucroque conjuncta est, quoniam ita demum ipse quoque ex eis maximam pecuniam facit: at quatenus lucrum illud facit, non jam amplius pastor, sed quidam quasi mercator est: Ipsum quidem pastionis munus nusquam alio, quam ad ovium ipsarum salutem refertur. Pervenit autem ad eum quoque utilitas, quia earum non tantum pastor est, sed etiam dominus. Sic & princeps, rectorque civitatis, *cui populi*, ut ait Homerus, *commissi*, *ac concrediti sunt*, is vult is esse qui dicitur, in ferendis legibus debet, non quid sibi, sed quid iis, quos regit, utile sit, intueri. In hanc fere sententiam Socrates. Aristoteles autem videtur hoc loco non abhorrere a sententia Thrasymachi, si verba tantum leviter inspicias: si quidem, ut ille justum esse ait, quod utile est ei qui in civitate plus potest, ita hic leges ad utilitatem potentioris referri, ac dirigi, eumque finem sibi propositum habere. Sed si sententiam ipsam Aristotelis bene penitus inspiciamus, longe aliud eum, aliud Thrasymachum, sentire intelligemus. Nam Thrasymachi sententia tyrannica, & inhumana est: eum qui se aliorum rectorem profiteatur, in eo munere obeundo servire utilitati suae, negligere alienam: nisi quatenus ea sibi quoque fructuosa est. Quid igitur est, cur magistratus tantam venerationem habeant? cur tanto opere colantur? cur prope in Deorum loco, ac numero habentur? Quis ei magnum ullum habere honorem potest, quem sibi tantum servire, ac consulere, cogitare nihil aliud nisi de commodis suis, & omnia sua caussa facere arbitretur? An quisquam eum consulem esse ducat, qui sibi, non reipublicae consulat? Immo vero ii semper in civitatibus clari, ac praestantes viri habiti sunt, qui, cum ad reipub. gubernacula admoti essent, in illius praeclari muneris procuratione commodorum suorum obliti de utilitate publica toto, ut dicitur, pectore cogitarunt. Qui autem ita imperat, ut non de publica, sed de sua utilita-

te laboret, ac sollicitus sit, ut populorum, quos regit, domos exinaniat, facultates exhauriat, sanguinem, & medullam ipsam, si potest, exugat & exsorbeat, ut non pro populo excubet, sed populo incubet, ut in legibus ferendis non ad dignitatem, & ad id quod publice expedit, sed ad fiscum, & ad praedam suam, oculos intentos habeat: eum nos non rectorem, sed raptorem: non pastorem, sed lupum: non regem, sed tyrannum: non hominem, sed importunissimam, & teterrimam belluam, sed pestem ac perniciem civitatis esse dicemus. Recte enim dicebat optimus imperator, Trajanus, idem esse in republica fiscum, quod in corpore lienem, non posse eum supra modum crescere, quin cetera membra contabescant. Longe igitur abest Aristoteles ab hac tam turpi, immanique sententia. neque, cum dicit, leges spectare id quod utile est iis qui in civitate imperant, eam utilitatem dicit, quae cum ceterorum damno ac detrimento conjuncta sit: sed eam potius, qua totius civitatis salus continetur. Quod, ut magis perspiciatur, utar similitudine & perspicua, & valde, nisi me fallit animus, ad id quod docere institui, accommodata.

Cogitemus, rempub. aut civitatem similem esse corporum nostrorum, & singulos cives singularum corporis partium rationem obtinere. Ut igitur non omnium corporis partium eadem est dignitas, ita neque civium. In corpore nostro quaedam sunt non magni momenti, ut pili, ut ungues, ut dentes. Itaque capillum tondemus, ungues resecamus, dentes ipsos, si quando aut computruerunt, aut vehementius condoluerunt, eximi, evellique patimur. Tales sunt quidam etiam in republica cives. Aliae quaedam partes sunt magni illae quidem momenti, quasque nemo sanus non carissimas habet: sed tales tamen, ut sine eis vivi possit: cujus generis sunt, aures, oculi, nares, manus, pedes. Itaque haec quanquam valde amamus, tamen & dolorem saepe aliquem eis afferri patimur, & eorum quaedam interdum, salutis nostrae caussa, aequo animo amittimus. Aliae sunt in quibus vitae ac salutis, quasi domicilium constitutum est: ita ut eis noceri sine manifesto interitus periculo non queat. tales sunt cerebrum, cor, pulmones, jecur. Ac quod sunt haec in corpore, hoc sunt principes, ac rectores in republica. Quae illis in corpore partibus utilia, ac saluta-

taria ſunt, ea talia toti corpori cenſenda ſunt. Sic & quicquid utile eſt bono principi, idem etiam toti reipub. utile eſt. Quodſi caſus aliquis partium utilitatem ſeparet ac diſtrahat: ut aliquid, exempli cauſa, utile ſit oculis, aut cruribus, ſed cordi, aut pulmonibus noceat, nemo dubitat, quin iis ſit potius, in quibus plus momenti ad vitam eſt, conſulendum. Sic & in reipublicae procuratione ea potisſimum quaerenda ſunt, quae vere utilia ſunt iis, a quibus ea gubernatur. Ex eis enim ceterorum quoque ſalus, & incolumitas pendet. Neque pugnant quae a Socrate diſputantur, cum iis, quae hoc loco Ariſtoteles tradit, dum utraque recte intelligantur. Sed Ariſtoteles, quaſi aliud agens, tetigit tria genera rerumpublicarum, ſtatum popularem, gubernationem optimatum, & imperium unius, de quibus ſingulis alio loco dicendum erit. cum autem ait, *ſeu propter virtutem, ſeu quo tali modo*, oſtendit, non unam eſſe rationem eorum populorum, qui ab uno reguntur. Quidam enim ſunt, apud quos qui virtute ceteris aut antecellit, aut certe antecellere putatur, ei aut populi, aut certorum, quibus eligendi jus eſt, ſuffragiis ſumma omnium rerum poteſtas permittitur: ut fit in pontificibus maximis, & ut ajunt fieri apud Polonos. & fortasſis ita creantur imperatores. Apud alios imperium hereditarium eſt, & cuicuimodi ſit, is qui mortuo principi ſuus, ac legitimus heres eſt, imperat, ut fit in Gallia, & Hiſpania, & in plerisque Italiae civitatibus. & apud Lacedaemonios quamvis reges ſuffragiis deligebantur, tamen erant ſemper ex genere Heraclidarum. Narrat etiam Ariſtoteles, quosdam Indorum populos in mandandis imperiis olim formae pulchritudinem, & corporis proceritatem ſolitos ſequi.

Quare uno quidem modo] Vel ex hoc perſpici poteſt, ea demum dici utilia principibus, quae publice utilia ſunt, ſive, ut ipſe hoc loco loquitur, *civili ſocietati*. Felicitatis autem partes quas dicat, ex nullo melius, quam ex ipſo cognoſci poteſt. Cujus e primo libro rhetorices haec verba ſunt: Εἰ δή ἐστιν εὐδαιμονία τοιοῦτον, ἀνάγκη αὐτῆς εἶναι μέρη, εὐγένειαν, πολυφιλίαν, χρηστοφιλίαν, πλοῦτον, εὐτεκνίαν, πολυτεκνίαν, εὐγηρίαν· ἔτι τὰς τοῦ σώματος ἀρετὰς, οἷον ὑγίειαν, κάλλος, ἰσχὺν, μέγεθος, δύναμιν ἀγωνιστικὴν, δόξαν, τιμὴν, εὐτυχίαν, ἀρετὴν, ἢ καὶ τὰ μέρη αὐτῆς, φρόνησιν, ἀνδρείαν,

ἀνδρείαν, σωφροσύνην. quanquam enim illae partes felicitatis magis singulos attingere videntur, non obscurum tamen est, easdem esse partes felicitatis publicae: & leges id spectare, ut haec omnia, quoad ejus fieri potest, aut in omnibus, aut in quam plurimis civibus reperiantur. Ac primum videre est, quasdam leges pertinere ad conservandam nobilitatem civium. ut olim Romae cautum erat, ne patribus cum plebe jus connubii esset, quanquam id postea sublatum est; & postea lege Julia senatoribus libertinas, aut infames uxores ducere non licebat. L. *lege Julia* Dig. de rit. nupt. Apud Venetos quoque non quascunque uxores hodie fas est nobilibus ducere. & ignominia quaedam inuritur, si quis parum se dignam duxerit. ad amicitias parandas, & conservandas pertinent leges omnes quae de collegiis licitis latae sunt. ad divitias omnia, in quibus census, & facultatum ratio habetur. Ut apud Athenienses ii qui pauperrimi erant, quos *thetas* vocabant, nullum magistratum gerere poterant. & in hac urbe prima classis erat opulentissimorum, & senator ex censu legebatur, eques ex censu. & decoctoribus in quatuordecim primis theatri gradibus sedere non licebat. quae omnia excitare videntur civium animos ad rem familiarem honestis artibus parandam, conservandam, amplificandam. ad bonos liberos illa lex Solonis, qua cavebatur, ne filius eum parentem, qui ipsum nulla arte imbuendum curasset, alere cogeretur. ad eorum copiam poena τῆς ἀγαμίας apud Lacedaemonios. in hac urbe leges de maritandis ordinibus, lex Papia, Poppaea, immunitates quae tribuuntur iis, qui tres, aut plures liberos habent. ad corporis virtutes leges publicorum certaminum, ac ludicrorum. & apud Lacedaemonios leges περὶ τῆς γυμνασίας, & illa quae olim fuit apud Gallos, qua multabatur is cui venter supra modum excrevisset. Idem in ceteris facile videri potest. neque nos omnia persequi, sed tantum rem ipsam propositis aliquot exemplis illustrare voluimus.

Imperat autem lex] Distinctius & enucleatius explicat id quod antea universe dixit, leges omnia virtutum officia praescribere. proponit enim aliquot virtutes, ostenditque, ea quae cum illis conjuncta sunt legibus imperari. Atque in iis proponendis, quae fortis viri esse ait, non injuria suspicetur aliquis, eum respexisse ad sacramentum

que

quo olim Athenis ephebi adigebantur. ejus enim hoc principium erat: οὐ καταισχυνῶ τὰ ὅπλα τὰ ἱερὰ, οὐδ᾽ ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην ὅτῳ ἂν στιχήσω. Ceterum deserere ordinem, quod Graeci aut λιπεῖν τὴν τάξιν dicunt, ut hic, aut etiam uno verbo juncto λειποτακτεῖν, duobus modis dicitur. nam & in acie, qui ordines turbat, locumque suum non obtinet, dicitur λειποτακτεῖν, & is qui munus aliquod publicum deserit ac subterfugit, cum suae partes sunt illius obeundi. Ulpianus in Olynthiacam tertiam: λειποτάκτης, ὁ παρὰ τὴν μάχην ἢ τὸ στρατόπεδον τὴν τάξιν ἢ τὴν συνασπισμὸν καταλιπών. Plato in symposio: ἐρῶν γὰρ ἀνὴρ ὑπὸ παιδικῶν ὀφθῆναι, ἢ λιπὼν τάξιν, ἢ ὅπλα ἀποβαλὼν ἧττον ἂν δέξαιτο, ἢ ὑπὸ πάντων τῶν ἄλλων. Posterioris significationis exempla aliquot sunt in oratione κατὰ Μειδίου. vide etiam orationem Lysiae κατ᾽ Ἀλκιβιάδου λειποταξίου. Prioris generis λειποτακτῶν poena erat, ut interficerentur, & abjicerentur insepulti, quemadmodum Eustathius tradit in ο Iliados. posterioris generis pro muneris quod subterfugerant magnitudine poenam infligi solitam puto. Militiae quidem desertores varie puniri solitos, e jurisconsultorum libris cognosci potest. L. *non omnes desertores* Dig. de re milit. De iis autem qui se in fugam dedissent, ita proditum est, eum qui in acie prior fugam fecit, spectantibus militibus, propter exemplum, capite puniendum esse. Fugit tamen aliquando Demosthenes, defendeque se illo notissimo versu, Ἀνὴρ ὁ φεύγων καὶ πάλιν μαχήσεται, *Qui fugerit pugnabit etiam denuo.*

Arma autem non tantum abjici, sed ne amitti quidem, aut alienari honeste posse, vel ex Modestino jurisconsulto intelligitur, a quo scriptum est, *militem, qui in bello arma amisit, vel alienavit, si summo jure cum eo agat imperator, capite puniri, sin humanius, militiam mutare.* L. *desertorem* Dig. eod. tit. Immo vero, cum cetera fere quae in hostium potestatem venerunt, jure postliminii reverti, ac recuperari possint, id in armis non obtinet. consuerunt enim ea non sine flagitio amitti. L. 2. de capt. postlim. & red. ab host. Ac puto apud Lacedaemonios, praecipue observatas esse summa diligentia eas leges, quae ad fortitudinem pertinebant. eorum enim tota reipublicae ratio ad virtutem bellicam potissimum dirigebatur: ut est apud Platonem 1. de legibus. Itaque multas mulieres Lacedaemonias legimus, cum filios suos ab-

abjectis armis e bello redeuntes vidissem, lanceas eis per pectora exegisse, eosque manibus suis confodisse. quarum etiam una filio in bellum proficiscenti clypeum tradens, *Fili*, inquit, ἢ τὰν, ἢ ἐπὶ τᾶς. id est, *aut hunc ad me sarito referas, aut in hoc ad me referare.* Ergo hac disciplina imbuti trecenti ad Thermopylas, cum se infinitae Persarum multitudini certi mortis opposuissent, diuque cum illis conflixissent, ad postremum non victi, sed vincendo fatigati, ipsis interfectoribus suis terribiles occiderunt. in quos Simonides: *Dic hospes Spartae nos te hic vidisse jacentes: Dum sanctis patriae legibus obsequimur.*

Leges igitur invictam illam, & cedendi nesciam in eis animi fortitudinem effecerunt. Sed ea omnium Graecorum, Latinorumque monumentis satis superque celebrata est: nosque de ea plura & diximus alias, & dicturi sumus.

Imperant etiam leges ea quae sunt temperantis, ut non facere adulterium. id autem qui fecissent, aliter olim apud alios puniebantur. Apud Locrenses ei qui adulterii convictus esset, eruebantur oculi, conditore ejus legis Zaleuco: de quo illud memoriae proditum est, cum eam legem tulisset, primum qui adversus eam commiserit, fuisse filium ipsius. In quem cum pater, ut lege ageretur, imperasset, populus ipse misericordia motus, pro filio patrem deprecatus est. Ille ulterius inflecti non potuit, quam ut juberet, unum oculum filio erui, alterum sibi. Ita unum ex oculis filii populo, unum ex suis legi dedit: & paterna caritate patefacta, severitatem tamen in observanda lege retinuit. Demonassa, Cypriorum regina, lege sanxerat, ut mulier adulterii convicta, tonderetur, & in lupanari ad omnium libidinem prostitueretur. Hujus quoque filia prima maternae legis poenam tulit. Gortynii adulterum convictum reliquo vitae tempore lana coronatum infamiae caussa incedere jubebant: neque ei ad publicos honores patebat aditus. Lepraei adulteros triduo vinctos per civitatem ducebant: mulieres autem undecim diebus in foro discinctas, & veste amictas pellucida stare cogebant, & utrosque notabant infamia. Apud Arabas & Osroënos non tantum adulterii convictae occidebantur: sed ne impune quidem ferebant quae aliquam suspicionem adulterii dedissent. Eusebius lib. 6.

μοιχὸς ἁλῶ παρῇ. Athenienſium legibus adulterum deprehenſum interficere fas erat, ut e Plutarcho in vita Solonis, & Lyſia in oratione de caede Eratoſthenis conſtat. id quod ita demum intelligendum eſt, ſi deprehenſus esſet ἐν ἔργῳ, *Ex quod ait lex.* Dig. ad l. Jul. de adult. coërc. ſeu, ut ait jocans Lucianus, ἄρθρα ἐν ἄρθροις ἔχων. Alias poenas videre poteris apud Horatium Sat. 2. lib. 1. & Scholiaſten Ariſtophanis εἰς νεφέλας. Lacedaemoniorum autem leges in hac parte mihi quidem abſurdae, ac ridiculae videntur. Nam cum filios optimos, & robuſtisſimos habere cuperent, intelligerent autem id fieri non posſe, ſi aut uterque, aut alter parentum vel aetate confectus, vel alioqui imbecillo corpore esſet, hanc rationem, quam dicam, tenebant. Si quis apud eos ſenex, aut alioqui parum validus uxorem formoſam ac florentem habebat, permittebat ei, ut juvenem aliquem honeſtum, ac formoſum diligeret, cui faceret copiam ſui. ipſemet, ſi aliquem nactus erat ex animi ſui ſententia, ducebat eum ad uxorem, hortabaturque eos ad commiſcenda corpora, idque in beneficii loco habebat. Eodem modo is, cui uxor erat honeſta & formoſa, interdum eam utendam dabat amicis, quibus uxores aut deformes, aut ſteriles esſent, ad liberos ex ea procreandos. Ita natos alebant, & educebant pro ſuis. Neque talia, aut ab alio petere, aut alii gratificari turpe ducebant. Quin etiam Lycurgum ajunt hac in re ſolitum irridere ſtultitiam aliorum hominum: qui, ſi equam aut canem generoſam habeant, omni ſtudio quaerunt canem aut equum optimum, ex quo illa gravida fiat: in uxoribus idem non faciunt: cum tamen multo pluris interſit valentes, ac robuſtos liberos, quam canes, aut equos habere. Iis moribus cum uterentur, nullum adulterio ſupplicium propoſuerant. Quin etiam Geradas quidam Lacedaemonius interrogatus a quodam hoſpite, quonam apud ipſos ſupplicio afficerentur adulteri: *ne ſunt quidem*, inquit, *ulli apud nos adulteri.* Tum ille, *quid, ſi quis exiſteret? Cogeretur*, inquit Geradas, *taurum pendere ejus magnitudinis, ut capite ſupra Taygetum montem exerto, posſet ex Eurota fluvio bibere.* Miranti, & quaerenti, quomodo ullus ea corporis vaſtitate reperiri posſet: *Aeque facile*, inquit, *atque Lacedaemone ullus adulter esſe.* Apud Romanos patri jus erat occidendi adulterum cum filia,

 quam

quam in potestate haberet: marito autem non quemlibet, L. *patri*, & l. *marito* Dig. ad l. Jul. de adult. coërc. Sed quid hac in re Romani observarint, melius e Pandectarum libris cognosci potest. Damnatae quidem adulterii Romuli lege a viro, & cognatis ipsorum arbitratu necari poterant. quod qui lege Julia confirmatum esse tradunt, errant. Posterioribus autem temporibus cogebantur togam induere, & prostare. togam enim e mulieribus eae tantum gerebant, quae impudicitiam profitebantur. unde est illud e secunda Philippica: *sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti*. & quae a me in scholiis in eum locum jam pridem notata sunt. Verbo autem ὑβρίζειν, quod ego interpretatus sum, *alienae pudicitiae illudere*, stupra, & alias nefarias libidines intelligit, de quibus plura dicere non est animus. Ita autem *illudendi* verbo utuntur optimi Latinitatis auctores

In eos qui percussissent alium, sive maledixissent, dabatur jure civili Romanorum *actio injuriarum*, & apud alios populos alia quae ei responderet: ut ὕβρεως, aut κακηγορίας.

Quod ait Aristoteles, legem alia quidem jubere, alia autem prohibere: jurisconsulti quoque ajunt, legis virtutem esse, *imperare*, *vetare*, *permittere*, *punire*. L. *legis virtus* Dig de leg. & senatusc. & Chrysippus apud Marcianum ait, νόμον εἶναι προστακτικὸν μὲν. ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ, ὧν οὐ ποιητέον. Ex ejusque & Zenonis sententia Cic. 1. de legibus, & 1. de natura Deorum, ait, *legem esse rationem summam insitam in natura, quae jubet ea, quae facienda sunt, prohibetque contraria.*

Haec igitur justitia] Haec, inquit, justitia, quae est obtemperatio legibus, virtus perfecta, & omni ex parte absoluta est: cum leges, ut diximus, omnis virtutis praecepta contineant. non tamen simpliciter, sed quatenus ad tuendam, & conservandam civilem societatem refertur. Perfecta virtus tribus modis dicitur, uno modo, quae rudis, & inchoata non est, quales sunt quas naturales virtutes dicimus: ut cum dicimus in hoc, aut illo esse naturalem quandam fortitudinem, aut liberalitatem, sed confirmata consuetudine, & ad summum perducta. altero modo perfectam virtutem vocamus cumulum virtutum omnium. postremo virtutem perfectam vocamus legitimam illam justitiam, de qua hic disseritur: quae est

est quidem quodammodo eadem cum illa secunda: sed hoc tantum differt, quod illa consideratur per se, haec in quadam ad alium relatione.

Ac neque hesperus] Haec justitiae commendatio poëticum quiddam olet. Sidus Veneris omnium pulcherrimum est, solis & lunae, ut Plinius ait, aemulum. Id & mane, & vespere cernitur. mane vocatur *phosphorus*, *lucifer*, *matuta*. vespere, *hesperus*, *noctifer*, *vesper*, *vesperugo*. Ejus pulchritudinem minorem esse ait, quam pulchritudinem justitiae. *Virtus*, ait Plato, *si oculis cerneretur, mirabiles excitaret amores sui*. & in proverbio est: *Justitia in sese virtutem amplectitur omnem. Justitiae virtus cumulatim est omnis in una.*

Hic versus a Theophrasto modo Theognidi, modo Phocylidi tribuitur. in Graeco autem legendum est metri caussa, πᾶσ' ἀρετή 'στι, ut in Aldinis libris, non, ut in Florentinis, πᾶσ' ἀρετή ἐστι.

Et eo maxime perfecta virtus] Perfecta virtus usu cernitur, ac dijudicatur: estque usus quiddam quasi γνώρισμα, quo perfectam virtutem cognoscimus. itaque quo latius patet virtutis usus, eo ipsa perfectior censenda est. Inde igitur justitiae perfectio maxima intelligitur, quod ejus usus ad totam civilem societatem pertinet. Nam multos reperias, qui in suis, ac domesticis rebus, satis commode se gerunt, ut cum uxore, cum liberis, ceterisque domesticis: in aliis, quia rerum usum non habent, idem praestare non possunt. At is, qui hac justitia de qua loquimur praeditus est, non tantum cum domesticis suis, sed etiam cum omnibus civibus ita se gerit, ut oportet: scit enim quid cuique debeatur, idque in tota vivendi ratione sequitur.

Et propterea recte a Biante] De hoc dicto ita scriptum est in proverbiis Graecis: Ἀρχὴ τὸν ἄνδρα δείκνυσιν. ἐπὶ τῶν ὅσοι μὲν τῆς ἀρχῆς ἐπιτυχῶν, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ἀρχῇ βιαίων γινομένων. Σόλωνος δὲ εἶναί φασιν αὐτὸ τὸ ἀπόφθεγμα. Ἀριστοτέλης δὲ καὶ Θεόφραστος, Βίαντος. Creon apud Sophoclem in Antigone: Ἀμήχανον δὲ παντὸς ἀνδρὸς ἐκμαθεῖν ψυχήν τε καὶ φρόνημα, καὶ γνώμην, πρὶν ἂν Ἀρχαῖς τε καὶ νόμοισιν ἐντριβὴς φανῇ. quem locum explicans scholiastes, οἱ μὲν, inquit, Χίλωνι προσάπτουσι τὴν γνώμην, οἱ δὲ Βίαντι, ὅτι, Ἀρχὴ τὸν ἄνδρα δείκνυσιν.

Melius autem legatur, δείκνυσι, an, ut in libris Florentinis scriptum est, &, ut ego interpretatus sum, δείξει, non fa-

facile dixerim. neque ad sententiam interest. illo modo est dimeter acatalecticus, hoc catalecticus, quales sunt plerique Anacreontis. Sed ad sententiam ipsam quod attinet, quod ille pater Terentianus ait, se non potuisse ingenium filii sui noscere, *Dum aetas, metus, magister prohibebant: neque Denique, donec liberius vivendi fuit potestas*. id in hominum vita latius patet. neque enim potest cujusquam hominis ingenium plene, perfecteque cognosci, dum privatus est, neque eam facultatem habet, ut omnia more, ac modo suo facere audeat. Multorum enim libidines in privata vita legum, ac judiciorum metus domitas, ac compressas tenet: quae postea in magistratu, atque imperio licentiam nactae, erumpunt, produntque se, & quasi solutae vinculis, huc illuc & in suam, & in aliorum perniciem ruunt. Multi etiam fuerunt in omni aetate, qui diuturna virtutis, innocentiae, frugalitatis simulatione, viam sibi ad amplissimos, maximosque honores muniverunt, quos consecuti, retexerunt naturam suam, & quasi exuta persona, omnibusque involucris & integumentis nequitiae abjectis, ac repudiatis, pro modestia superbiam, & arrogantiam, pro contemptu pecuniae avaritiam, & rapacitatem, pro continentia libidinem, pro clementia crudelitatem prodiderunt. Itaque qui, dum ad illum honoris gradum affectarent viam, ultro omnes obvios salutabant, iidem quod volebant consecuti, neminem agnoscunt; quos amplectebantur, vix eis osculandam manum porrigunt; quos sibi fratrum loco semper fore jurabant, eos vix in mancipiorum numero habere dignantur: quodque omnium turpissimum est, quarum artium opinione illo conscenderunt, eas ipsas in aliis despiciunt, ac fastidiunt. Neque usquam magis verum est, quod alicubi ait Plautus: *Fere maxima pars morem hunc homines habent: Quod sibi volunt, dum id impetrant, boni sunt. Sed id ubi jam penes sese habent, Ex bonis pessimi, & fraudulentissimi fiunt.* M. Cato ille censorius in oratione, quam in censura de vestitu, & vehiculis habuit, cum alia multa sapienter, ac graviter dixit, tum illud inprimis: *Perjurium est*, inquit, *cum mihi ob eos mores, quos prius habui, honos detur: ubi datus est, tamen uti eos mutem, atque alii modi sim.* Non ita multi: qui mutata veste, ac fortuna, ita repente alii fiunt, ut honorum accessione mores mutari, factum

jam

jam sit tritum consuetudine proverbium. Plerique enim usque eo se dignos honoribus praebent, dum eos adipiscantur: adepti ita se gerunt, ut illud honoris insigne Circaeum aliquod poculum fuisse videatur Qualia mihi nonnunquam intuenti, venit in mentem clamare: o Bias, Bias, merito es & apud aetatis tuae homines, & postea in omni posteritate opinionem magnae cujusdam, ac singularis sapientiae consecutus. Tu praeclare intelligebas, multas esse in hominum animis latebras, multos recessus: multos reperiri, qui luxuriose, intemperanter, flagitiose vivere, superbiam, injustitiam, crudelitatem exercere non tam nollent, quam aut non possent, aut non auderent: eos versare, & regere naturam suam ad tempus: ubi ad honores, & ad potentiam pervenissent, alios fieri: itaque de nullius natura, ingenio, moribus, satis certo judicari posse dicebas, quam diu privatus esset, ut aurum igne, aut Lydio lapide, sic hominum ingenia, magistratibus, potestatibus, imperiis, explorari, & patefieri. Nam ut non attingamus exempla aetatis nostrae, orationemque abducamus ab iis, qui quo plura sciunt in se dici posse, eo plura in se dicta suspicari queunt, Tiberium (*) Caesarem ita mutatum esse adepto imperio, accepimus, ut dictum sit ab historicis, *eo neque meliorem servum, neque deteriorem dominum unquam fuisse.* At contra Cimon Atheniensis cum in adolescentia stupidus, & excors habitus esset, populi suffragiis ad munera publica evectus, multa dedisse, & virtutis, & prudentiae documenta dicitur. Ita in utramque partem verum est, quod a Biante dictum esse Aristoteles ait, magistratus, & imperia eam vim habere, ut neque vitia, neque virtutes, eorum a quibus geruntur, atque obtinentur, occultas esse patiantur.

Atque ob eam ipsam caussam] Capitalis, & pestifera olim multorum animos occupaverat opinio, justitiam stultitiam quandam esse, injustitiam autem, quae modo cum consilio ac calliditate conjuncta esset, prudentiam vel maximam. quod qui defendebant, ajebant, hominem justum negligere utilitatem, suam, aliorum commoda procurare, injustum autem sibi prospicere, & ex aliorum simplicitate, ac stultitia commodum suum comparare. Hanc sententiam ita exprimit Iolaus apud Euripidem prin-

ci-

(*) Imo, *Caligulam*. Vide Suetonium in ejus vita cap. 10.

cipio Heraclidarum: Πάλαι ποτ' ἐστὶ τοῦτ' ἐμοὶ δεδογμένον. Ὁ μὲν δίκαιος τοῖς πέλας πέφυκ' ἀνήρ. Ὁ δ' εἰς τὸ κέρδος λῆμ' ἔχων ἀνειμένον, Πόλει τ' ἄχρηστος, καὶ συναλλάσσειν βαρὺς, Αὑτῷ δ' ἄριστος. id est, *Jam pridem ego hoc apud animum statui meum, Justum virum aliis esse natum, non sibi. At cujus animus fertur omnis ad lucrum, Inutilis ille civibus quidem est suis, Et contrahendis asper in negotiis, Sibi sed ipsi optimus, & utilissimus.* Itaque multa Thrasymachus apud Platonem 1. de repub. in eam sententiam disputat, ὅτι ὁ μὲν δικαιοσύνη, &c. Addit argumenta, quibus impiam illam, & sceleratam sententiam confirmet: quae ex eo reperire non difficile est. Glauco etiam secundo eorum librorum ulterius progreditur, ac contendit, omnes homines, etsi sedulo dissimulant, tamen ita sentire, neque se alia re, quam metu, ab injustitia abstinere, neminemque esse, qui, si talem aliquem annulum habeat, qualem Gyges habuisse dicitur, aut alio quo modo prorsus impune injustus esse possit, non dicturus sit justitiae multam salutem, seque totum injustitiae, ut rei optimae, atque utilissimae traditurus. Haec omnia Socrates copiosissime, & accuratissime refutat: neque aliud fere in eis dialogis Platonis propositum est, quam ut per Socratis personam doceat, meliore semper conditione esse justum, quam injustum: & justitiam cum omnibus multum, tum possessoribus suis plurimum prodesse: ex injustitia autem ad nullum plura aut graviora mala, quam ad ipsum injustum, pervenire. Sed Aristoteles ex eo natam esse illam opinionem docet, quod justitia ea facit, quae aliis potius, quam ei, in quo est, prodesse videantur. Quod & Cicero ita expressit lib. 2. de repub. *Justitia foras spectat, & projecta tota est, atque eminet.* & in eodem libro: *Quae virtus praeter ceteras totam se ad alienas utilitates porrigit, atque explicat.*

Ergo pessimus quidem ille] Non est dubium, quin ut quisque agit in ea, in quae agere difficilius est, ita majore quadam vi in quoque genere praeditus judicetur. exempli caussa, si e duobus gladiis unus ligna modo scindat, & dividat, alter etiam ferrum: majorem in hoc, quam in illo scindendi, penetrandique vim esse statuemus: & cum audimus, sublatum ab Aenea saxum tantae magnitudinis, ut vix illud *bis sex lecti cervice tulissent, Qualia nunc hominum producit corpora tellus:* ex eo intelligimus, multo majus in eo robur, quam in posterioris aeta-

aetatis hominibus, fuisſe. Ac ne in re perſpicua ſim longior, difficultas ejus quod efficitur, vim ejus a quo efficitur arguit. Cum igitur vix quisquam usque eo improbus reperiri posſe videatur, ut in eo improbitas vincat eam, quae cuique a natura indita eſt, in ſuos benevolentiam & caritatem, ſi quis exiſtat ejusmodi, pesſimum eum esſe, & ſingulari quadam improbitate praeditum judicamus. *Qui fallere*, ait Terentius, *insuerit patrem, Aut audebit, tanto magis audebit ceteros.* Ita qui in uxorem, aut in patrem, aut in liberos, in fratres, in amicos erit injurius, multo ſe minus ab imponenda iis, quibus nullo tali vinculo conjunctus eſt, injuria abſtinebit. Sed non, ut ex eo maxima quaedam injuſtitiae vis cognoſcitur, ſi in eos quoque grasſetur, quos carisſimos habere debet, ita & ea maxima, & perfectisſima juſtitia habenda eſt, ſi quis ſe in ſuos juſtum praebeat. immo vero is juſtisſimus, qui non tantum in ſuos, ſed etiam in alienos talis eſt. id enim difficile eſt. & qui juſtus eſt etiam in alienos, multo magis talis erit in ſuos. Sed quid eſt, quod ait Ariſtoteles, *in ſe ipſum*, cum, ut infra docebitur, nemo in ſe ipſum neque juſtus, neque injurius esſe posſit? An eo loquendi genere eos, qui quodammodo idem nobiſcum esſe videntur, intelligit? Tales autem ſunt parentes: eorum enim ipſi pars ſumus: liberi: ſunt enim pars noſtri: uxor: efficitur enim unum, & idem cum viro: fratres: ab eodem enim ſemine oriundi ſunt: & ſunt quibus videatur frater dictus esſe, quaſi *fere alter*: (quod tamen lepidum, & acute excogitatum potius videtur esſe, quam verum:) amici: ſcitum eſt enim illud Pythagorae, ὁ φίλος ἕτερος ἐγώ: ut quod cis quisque boni, aut mali facit, id ipſe ſibi facere videatur. Ariſtotelis Graeca leviter depravata esſe arbitror. quod enim vulgo legitur, τοῦτο γὰρ ἔργον χαλεπόν, puto, mucoſum, ut ita dixerim, esſe, deberique ἀπομύττεσθαι, abſterſa illa voce χαλεπόν. quam gloſſam esſe oſtendunt libri quidam, in quibus ſcriptum eſt, τοῦτο γὰρ ἔργον τοῦτ' ἐστὶ χαλεπόν. Ἔργον autem ſaepe idem valere quod ἐργῶδες, aut χαλεπόν, ita notum eſt, ut putidum ſit, in eo probando velle operam ſumere. & ita quoque a Latino poëta dictum eſt: *Hoc opus, hic labor eſt.*

Haec igitur juſtitia non pars] Quae hic dicuntur, ſatis per ſe aperta, & perſpicua ſunt: niſi quis ſibi forte

id apertius ostendi postulet, quod in extremo dicitur, esse quaedam, quae re eadem sint, sed ratione differant; in quo tamen nihil obscuritatis est. Idem homo est, & filius, & pater: non tamen eadem ratione: sed hujus filius, illius pater. Cum medicus se ipsum curat, idem est qui curat, & qui curatur: non tamen eadem ratione. curat enim ut medicus: curatur ut aegrotus. Sic eadem animi conformatio vocatur & virtus simpliciter, & justitia legitima. non eadem tamen ratione: sed quatenus refertur ad alium, justitia, quatenus est talis quidam habitus, virtus.

Quaerimus autem eam justitiam] Nunc demum ingreditur in id, quod sibi proprie, ac praecipue in hoc libro proposuit, ut disserat de ea justitia, quae certa quaedam sive pars, sive species virtutis est, deque ea injustitia; quae ei adversatur. Nomen autem *generis* aut *totius*, interdum proprie ad aliquam partem accommodari, neque novum, neque inusitatum est. In categoriis *diathesis*, id est, affectio, dividitur in affectionem proprie dictam, & habitum. *Adoptionem* jurisconsulti dividunt in eam, quae proprie adoptio dicitur, & in arrogationem. l. 1. Dig. de adopt. Iidem cognatorum eos, qui per virilis sexus cognationem conjunguntur, *agnatos* vocant, eos, qui per feminas, nullo proprio nomine afficiunt, sed *cognatos* vocant, l. *jurisconsultus* Dig. de grad. & adfinibus. Ita *genus*, & certam quandam generis partem eodem vocabulo notant. Nos quoque *justitiam*, & commune quoddam nomen esse dicimus, quo omnis virtus continetur, & certam tamen quandam virtutem eodem nomine adficimus. Michaël Ephesius hoc ipsum alio quodam simili illustrat. ait enim, ita proprium esse hujus virtutis id nomen, quod ceterarum quoque commune est, ut olim nomen *hominis*, quod omnibus hominibus commune est, cujusdam Olympionicae proprium fuit. Id male a quibusdam accipitur, qui putant, eum, qui vicisset Olympia, quocunque tandem nomine vocaretur, cum victor pronuntiaretur a praecone, non suo proprio, sed communi omnium nomine *hominem* vocari solitum esse. In quo errore versatus est etiam vir clarissimus & ornatissimus, Franciscus Connanus, cap. 2. lib. 1. commentariorum juris civilis: quod tamen a me quasi vituperandi ipsius caussa dictum accipi nolim. non enim mirum est, si homini in gravissimarum rerum tractatione occupato, quas ita persequebatur, ut quemadmo-

modium Apellis Venerem nemo repertus est qui auderet absolvere, ita iis, quae ille inchoata immatura morte praereptus reliquit, nemo unquam ultimam manum impositurus esse videatur, aliquid excidit, quod olim puer in grammaticorum commentariis legerat. in aliis, qui hoc litterarum genere praecipue censentur, idem minus ferendum est. Nam vel ex verbis Michaëlis ipsius intelligere poterant, eum non de omnibus Olympionicis, sed de certo aliquo loqui: cum ait, ἐκεῖνος ὁ Ὀλυμπιονίκης. quod ipsum satis ostendunt verba Aristotelis e septimo ethicorum, ubi de hoc ipso ita loquitur: ὥσπερ Ἄνθρωπος ὁ τὰ Ὀλύμπια νενικηκώς· ἐκείνῳ γὰρ ὁ κοινὸς λόγος τοῦ ἰδίου μικρῷ διέφερεν, ἀλλ' ὅμως ἕτερος ἦν. Omnem autem dubitationem tollit Eustathius in Iliados λ, cujus haec verba sunt: Ὀλυμπιονίκης τις κατὰ κυριωνυμίαν ἐκλήθη Ἄνθρωπος. Sed nos ad institutum revertamur. . . . .

Esse autem, id argumento est] Disputaturus de ea justitia, quae pars virtutis est, primum ostendit eam esse; id enim in omni disputatione primum esse, docet ipse in posterioribus Analyticis Esse autem ostendit ex eo, quod est quaedam injustitia, quae certum quoddam vitium est. Unde fit, ut sit & justitia quaedam, quae ad virtutem eodem modo affecta sit, ut illa ad vitium. Atque ad hanc rationem docendi ipse sibi viam munivit, cum principio hujus libri docuit, *ex uno contrariorum alterum saepe cognosci*. Esse autem talem quandam injustitiam, probat tribus argumentis, quae ordine explicaturi sumus. Eorum igitur hoc primum est in secunda figura. Nullus eorum, qui agit aliquid eorum, quae ad cetera vitia pertinent, πλεονεκτεῖ. aliquis injuste faciens πλεονεκτεῖ, aliquis igitur injuste faciens, nihil agit eorum, quae ad cetera vitia pertinent. Aut igitur omni se injustitia contaminat, aut certa aliqua injustitiae parte, cui idem quod toti nomen est. non est autem primum. secundum igitur. primam illam sumptionem probat tribus exemplis: quorum in primo illud non indignum est, quod notetur, summam olim infamiam fuisse eorum, qui clypeum abjecissent, quos contumeliae caussa ῥιψάσπιδας vocabant. Plutarchus in Pelopida: οἱ δὲ τῶν Ἑλλήνων νομοθέται τὸν ῥίψασπιν κολάζουσι, οὐ τὸν ξίφος οὐδὲ λόγχην ἀποβαλόμενον, διδάσκοντες ὅτι τοῦ μὴ παθεῖν κακῶς πρότερον, ἢ τοῦ ποιῆσαι τοὺς πολεμίους ἑκάστῳ μᾶλλον προσήκει. ῥιψάσπιδας malui vertere aspi-

asperitatem, quam, ut alii, *iracundiam*. nam *iracundiam* puto esse ὀργιλότητα. & ita hoc nomine Horatium usum censeo, in illo versu: *Asperitatis, & invidiae corrector, & irae*. Illud quoque animadversione dignum est, eum, qui illiberalitate ab ope alii ferenda retardatur, videri injuste facere, & adversus leges. Quamvis enim nulla ejus rei actio legibus prodita est, non obscurum tamen est, eum, facere adversus legem naturae, quae omnibus hominibus inter se quandam, ut jurisconsulti ajunt, cognationem constituit. l. *ut vim* Dig. de just. & jur. Quin etiam id Charondas Catanaeus in legibus suis posuerat. in quibus haec leguntur: Ἐπαινείσθωσαν δὲ καὶ [illegible] ὅσοι ἂν ἐκ τῶν εὐπόρων τοῖς ἐνδεεστέροις ἐπαρκῶσιν, ὡς τέκνα καὶ ἀμύντορας σώζοντες τῆς ἑαυτῶν πατρίδος. ἐπαρκείτωσαν δὲ τοῖς διὰ τύχην πενομένοις, καὶ μὴ διὰ βίον ἀργὸν καὶ ἀκρατῆ. ἡ μὲν γὰρ τύχη πάντων κοινόν. ὁ δὲ ἀργὸς, καὶ ἀκρατὴς βίος κακῶν ἀνθρώπων ἴδιος. id est, *Laudentur autem, & bona existimatione sint quicunque ex divitibus tenuiorum inopiam sustentant. ut qui patriae suae filios propugnatoresque servent. suppeditent autem iis, qui fortuna ad inopiam redacti sint, non iis, qui ignava, & luxuriosa vivendi genere. Nam fortuna quidem omnibus communis est: ignavia autem, & luxuriosa vita malorum hominum propria.*

Praeterea si dubrum] Aliud argumentum, quo idem probat. Videtur autem ita esse perspicuum, ut in eo declarando opera sumenda non sit. Tertium autem hoc est.

Praeterea omnia alia] Praeter injustitiam illam universam.

At si lucrum fecit] Lucrum dicit illicitum & inhonestum.

Unde constat]. Quomodo quam antea homonyman dixerat, nunc, quasi mutata sententia, synonyman esse dicit? Intelligendum est, inter ea, quae plane homonyma sunt, & ea, quae plane synonyma, esse quaedam, quae mediam quodammodo naturam obtinent. ea modo synonyma, modo homonyma dicuntur. quatenus enim communis quaedam eorum ratio, & natura est, synonyma dicuntur: rursus quatenus non prorsus eadem, homonyma. Ut justitia universa, & ea, quae pars virtutis est, synonymae sunt, quatenus earum utraque virtus quaedam est, quae refertur ad alium. at quatenus illa latius patet, haec angustior, & adstrictior est, homonymae.

Sed

Sed haec quidem in honore] Salutis nomine hoc loco intelliguntur omnia, quae ad vitam tuendam necessaria sunt: sive ut simus, sive ut bene & commode simus. Quod autem addit, *& voluptatem, quae capitur ex lucro*, eo pertinet, quod omnis virtus moralis versatur περὶ ἡδονὰς, ϗ λύπας: ut dictum est lib. 2.

Non unam igitur esse justitiam] Haec ita perspicua sunt e superioribus, ut nulla declaratione indigere videantur.

Cum igitur injustum] In quadam admirabili exemplarium tum veterum, tum recentium varietate secutus sum eam scripturam, quae mihi visa est optima. est autem haec: ἐπεὶ δὲ τὸ ἄνισον, ϗ τὸ πλεονέκτημα οὐ ταυτὸν, ἀλλ' ἕτερον ὡς μέρος πρὸς ὅλον (τὸ μὲν γὰρ ἄνισον ἅπαν πλεονέκτημα, τὸ δὲ πλεονέκτημα οὐ πᾶν ἄνισον) ϗ τὸ ἄδικον, ϗ ἡ ἀδικία, &c. quae scriptura, ut mihi quidem videtur, & veram, & perspicuam sententiam continet. Quae ab aliis interjiciuntur de comparatione τοῦ πλείονος ϗ τοῦ ἀνίσου, vera quidem sunt, sed nihil, ut arbitror, faciunt ad id quod hic docetur.

Ergo justitia illa quidem] Quod vulgo legitur, ἡ μὲν οὖν κατὰ τὴν ὅλην ἀρετὴν τεταγμένη, malo legere, ut in aliis libris scriptum reperio, τεταμένη. In his autem declarandis opera abutendum non puto: cum ea tantum ipsa breviter repetantur, de quibus supra satis fuse disputatum est.

Totius autem virtutis] Primum admonebo, me hic legere, περὶ παιδείας τῆς πρὸς τὸ κοινὸν, non, ut vulgo, περὶ παιδείαν τὴν πρὸς τὸ κοινόν.

Antiqui legumlatores multa legibus sanciebant de ratione adolescentum educandorum: eamque vel plurimum momenti habere ad salutem reipub. judicabant. cum enim ea firmissime in animo haerere soleant, quae a teneris annis imbibuntur, qualiscunque tandem prima illa educatio fuerit, tales etiam in omnem vitam mores, taliaque studia consequi constat. Aetas autem succedit aetati: deficientibusque iis qui nunc rempublicam administrant, alios in eorum locum substitui, ac succedere necesse est. Qui si apte, & accommodate ad eam rempublicam, in qua nati sunt, educati erunt, non temere quicquam in ea novarum rerum molientur, sed eam, qualem acceperunt a majoribus, talem studebunt etiam po-

ste-

fteris tradere: neque quorum una eademque in pueritia fuerit omnium institutio, valde unquam eorum in tractandis publicis negotiis sententiae discrepabunt. Sin, ea tota re neglectui habita, alii aliis moribus imbuti, atque instituti ad rempubl accedent; dum quo sua quemque natura ducet, eo etiam civitatis formam inflectere conabitur, non mediocre periculum est, ne variis discordantium, ac dissidentium opinionum, quasi flatibus agitata, in uno eodemque statu diutius permanere non possit. Itaque apud Platonem in Euthyphrone Socrates, primam in civitate curam instituendae juventutis esse debere pronuntiat: & libro septimo de legibus Atheniensis ille hospes, sive ille Plato, sive quis alius est, ait: *Si juvenes, ut oportet, educati sint, atque educentur, bene ac prospere successura omnia: sin minus, ea eventura, quae ipse ne dicere quidem vult, ne ei quam instituit civitati videatur male ominari.* Aristoteles quoque principio libri octavi politicorum, & hac de re idem sentit quod magister; & magnopere commendat Lacedaemonios, quod in instituendis publice pueris plurimam operam collocarent. Quod quidem de Lacedaemoniis, & ex Plutarcho in vita Lycurgi, & melius etiam e Xenophonte in commentario, quem de ipsorum republica scripsit, cognosci potest. Pro variis autem reipub. generibus variam quoque esse instituendi rationem oportet. Ubi enim aequo omnes jure utuntur, ita assuefaciendi sunt, ut olim alternis vicibus & parere, & imperare possint: ut neque ipsi plus posse se quam ceteros velint, neque, quantum in ipsis erit, quenquam alium ad eam potentiam, ut unus ceteris imperet, pervenire patiantur. Ubi optimatum consilio omnia gubernantur, ita, ut ab eorum qui praesunt voluntate, ac jussis pendeant, eos observent, eis pareant, quod ipsi sciverint, ab eo discedere nefas putent. Ubi unus rerum potitur, ut ei omnibus in rebus obtemperent, ut ipsius jussa, non hominis jussa, sed Dei propemodum alicujus oracula esse existiment, neque quod ipsi placuerit, id justum necne sit, dubitare fas ducant. Atque in iis quidem civitatibus, ubi communis imperandi, & parendi vicissitudo est, communis quaedam omnium institutio esse debet: ubi alii semper imperant, alii semper imperio parent, aliter hos, aliter illos institui, atque educari consentaneum est.

Illa

Illa igitur publica institutio, quae ad ipsum resp. genus dirigitur, & accommodatur, effectrix est totius virtutis; id est, justitiae illius universae, de qua tam multa jam diximus. Ingenerat enim in animis amorem quendam patriarum legum talem, ac tantum, ut suas quisque optimas putet, neque eas ullo modo mutari velit. Itaque qui in regno educati sunt, unius imperio parere optimum ducunt: qui in populari republica, ab unius auctoritate pendere, mortis instar putant. Tantum educatio virium habet. Sed illa quidem publica bonos cives efficit, & amantes earum legum, quibus patria sua utitur. Est alia quaedam privata, & respiciens ad ea tantum, quae simpliciter & absolute pulchra, atque honesta sunt. Haec viros bonos efficit, neque, ut illa superior, pro rerum publicarum varietate alia atque alia est, sed omnibus locis eadem. Nullus est enim locus, in quo non eos, qui viri boni futuri sunt, ad justitiam, ad fortitudinem, ad temperantiam, ad liberalitatem, ad omnem denique honestatem institui oporteat. Neque haec alia sunt in regno, alia ubi praesunt optimates, alia ubi populus: sed eadem ubicunque terrarum. natura enim constant. De hac privata cujusque disciplina, ait Aristoteles, fore ut posterius disputetur, numquid ea ad civilem facultatem, an ad aliam quandam pertineat. Nam in perfecta quidem; & optime temperata repub. ejusdem facultatis est bonos cives efficere, & bonos viros. Illic enim is demum bonus civis est, qui vir bonus. At in vitioso, & depravato reipub. statu aliud est bonum virum esse, aliud civem bonum. Nam bonus civis est qui praesentem reipub. statum maxime amat, eumque modis omnibus conservare conatur. At ea quae vitiosa sunt, viro bono placere non possunt. Itaque Dio Syracusanus eo quidem ingenio, ac moribus fuit, ut neminem ex omni vetere historia eo meliorem, atque omni virtute ornatiorem virum proferri posse arbitrer. idemque in rep. bene temperata optimus, ac praestantissimus civis fuisset. Sed Syracusis, cum omnia unius impuri, atque impotentis adolescentuli libidine gererentur, bonus civis esse non poterat. Non facile dixeris, cum haec urbs olim innumerabiles viros omni virtutis laude cumulatos extulerit, quem eorum M. Catoni anteponere debeamus. Is & semper vir optimus, & dum stetit resp. optimus civis fuit. In

regno, aut tyrannide nunquam vivere potuisset. Itaque vitam projecit, ne Caesarem regnantem videret. Selgam Lacedaemoniorum in Pisidia coloniam fuisse accepimus, cujus omnes cives erant viri boni. Id si verum est, (aliter enim ab aliis traditum est) oportet eundem ibi fuisse & optimum virum, & optimum civem. Contra Philippus Macedonum rex oppidum quoddam in Thracia condidisse dicitur, in quod omnes, quos improbissimos cognoverat, congregabat. idque ex re Poneropolim, id est, improborum civitatem, nominavit. Eo si casu vir bonus aliquis deductus esset, nunquam sane in illa teterrimorum hominum colluvione bonus civis esse potuisset. Hoc igitur est, quod Aristoteles ait, non idem esse bonum virum, & bonum civem πάντη, id est, ut ego interpretatus sum, *quocunque in loco*. Sed ea de re plura lib. 3.

Justitiae autem illius] Dividit eam justitiam, quae certa quaedam virtus est, in duo genera, quorum unum cernitur in distributione honoris, pecuniarum, & similium inter cives: alterum in iis negotiis, quae homines inter se contrahunt, ad aequalitatem dirigendis. in illo habenda est ratio personarum: ut tantum cuique tribuatur, quantum pro dignitate debetur. In hoc non spectatur personarum dignitas: sed tantum res ipsae. exempli caussa, in emptione, ac venditione non laboramus, qua dignitate sit is, qui emit, aut qui vendit: sed tantum quanti res ipsa sit, ut cum ea pretium adaequetur. Sed de his agetur postea. Nomen συναλλάγματος, quo hic Aristoteles utitur, latius hic patet, quam apud jurisperitos. Illi enim συνάλλαγμα *contractum* modo vocant, id est, ubi ultro citroque obligatio est, ut venditionem, locationem, & similia. l. *Juris gentium*. Dig. de pactis, l. *Labeo*. Dig. de verb. significat. Itaque subtiliter distinguunt eas obligationes, quae nascuntur ex contractu, aut quasi contractu, ab iis, quae ex maleficio, aut ex quasi maleficio. At Aristoteles ea omnia uno συναλλάγματος nomine comprehendit; ut constat ex ea divisione, quae proxime sequitur.

Hujus autem partes] Ea justitia, quae in synallagmasin ad aequalitatem dirigendis cernitur, duplex est. Nam synallagmatum alia sponte fiunt, quae dicuntur ἑκούσια, alia invita, quae ἀκούσια. ἑκούσια sunt, quibus consensus utrius-

que

que contrahentium principium dedit: ut quae hic enumerantur, quorum singillatim naturam attingere fortassis non ab re erit. *Venditio* igitur est, cum, ut res accipiatur, datur pecunia. l. *Naturalis*. Dig. de praescrip. verb. l. 1. Dig. de oblig. & act. Hanc sponte institui constat. Vendere enim rem suam invitus cogitur nemo l. *Non enim aequum est*. Dig. de act. rer. amot. Quod ostendit & Terentius in Adelphis, his verbis: *Quid, si ego illam nolo vendere, coges me?* Eademque ratio emptionis. *Mutuum* est, cum alienum rei nostrae, earum quae functionem in suo genere recipiunt, dominium in alium transferimus, ea conditione; ut nobis aut eadem; aut ejusdem generis alia aeque bona reddatur. l. 2. & l. 3. Dig. si cer. petatur. *Fidejussio* quid sit, ita explicat Cajus lib. 2. *aureorum* l. 1. Dig. de oblig. & act. Aut proprio nomine quisque obligatur, aut alieno. qui autem alieno nomine obligatur, fidejussor vocatur. & plerumque ab eo quem proprio nomine obligamus, alios accipimus; qui eadem obligatione teneantur, dum curamus, ut quod in obligationem deduximus, tutius nobis debeatur. *Commodamus* quod utendum damus. itaque Graeci *commodatum* χρῆσιν vocant. neque quicquam interest commodare, & utendum dare, nisi quod illud in rebus tantum mobilibus dicitur, hoc etiam in rebus soli. l. 1. Dig. commod. *Depositum* est, quod custodiendum datum est. l. 1. Dig. dep. *Locatio & conductio* uno μισθώσεως nomine a Graecis comprehenduntur. Locamus autem, cum pro rei nostrae usu, aut pro opera nostra de mercede, quam exigere debeamus, convenimus. Quod autem dicunt, interdum non eum qui locat, sed eum qui conducit, mercedem accipere, inane est. nam qui opus faciendum conducit, operas suas locat. Haec autem ἑκούσια dicuntur, quod principio liberum est contrahentibus, utrum velint facere: etsi postea multa sunt, quae facere coguntur etiam inviti. ut venditor rem tradere, emptor pretium solvere: ut illud Chilonis dictum etiam consecratum fuerit: ἐγγύα. πάρα δ' ἄτα. itidemque in ceteris. Sed, ut dixi, principii ratio habetur.

Eorum autem quae fiunt invite] Haec omnia jurisconsulti non synallagmata, sed maleficia, aut crimina vocarent. Aristoteles autem synallagmata, sed *ακούσια*, id est, invite facta, quoniam praeter alterius eorum, quorum

res agitur, voluntatem. Itaque cum dictum sit libro tertio, invitum aliud esse per ignorantiam, aliud per vim, horum quoque in aliis ignorantiam, in aliis vim intercedere videmus. Non erit autem alienum, ut in superioribus fecimus, ita in his quoque uniuscujusque naturam breviter, & strictim attingere. *Furtum*, ait Paulus l. 1. Dig. de furtis, est contrectatio fraudulosa lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam usus ejus possessionisve. *Adulterium* proprie in nuptam committitur, ut *stuprum* in virginem; aut in viduam. l. *inter liberas* Dig. ad L. Jul. de adult. servum alienum corrumpit, qui dolo malo tale aliquid persuadet, quo eum deteriorem faciat. L. 1. Dig. de ser. corr. Venefici, homicidae, falsi testes in crimine capitali, jure Romano, lege Cornelia de sicariis coërcentur. toto tit. Dig. ad L. Cornel. de sic. Sed quid vocat Aristoteles *lenocinium*? si enim id quod vulgo, habere mulieres prostitutas ad omnium libidinem, ex quibus quaestum faciat, clandestinum id esse non potest. sed potius dicere videtur sollicitationem alienae uxoris ad adulterium, inscio marito. In violentis mortem cum numerat, *mortis* nomine caedem intelligit. προπηλακισμὸν verti *contumeliam*. ea aut in re posita est, aut in verbis. in re, ut cum Demosthenes ait: ὑβρισμένος μὲν ἐγὼ, καὶ προπεπηλακισμένος τὸ σῶμα τ' ἐμὸν, significans colaphum sibi a Midia impactum: in verbis, ut apud Sophoclem in Oedipo Tyranno: Πρὸς ταῦτα καὶ Κρέοντα, καὶ τοὐμὸν στόμα Προπηλάκιζε. Utroque modo apud Romanos dabatur *actio de injuriis*.

Quando autem & injustus] Ostendit, justum aequale esse, argumento a contrariis ducto: quod videlicet injustum sit inaequale. Vis autem hujus argumenti pendet ab eo loco, qui traditur primo Topicorum, *Contraria de contrariis dicta probabilia esse.*

Cum autem aequale[Syllogismus est in prima figura, quo probat, justum medium quoddam esse.

Quoniam autem, quae statim sequuntur eo pertinent, ut ostendatur, justum in quadam analogia situm esse, iccirco mihi, prius quam ea explicare ingrediar, de Analogia, quid sit, quotuplexque sit, quantum ad haec tractanda satis, & breviter disserendum est. *Analogia* est quatuor numerorum inter se cum quadam aequalitate comparatio. Eam etsi poteram Latine *pro-*

por-

portionem dicere, malui tamen retinere vocem Graecam. (*)

Videtur autem quibusdam] Examinat opinionem Pythagoreorum de justitia, ostenditque tum quid in ea insit vitii, tum etiam quomodo intellecta vera esse possit. Illi igitur censebant, absolute, ac simpliciter jus esse talionem: id est, ut quod quisque alii fecisset, idem ipse pateretur. Habet haec sententia primo aspectu magnam probabilitatis speciem, estque, ut quodam loco Aristoteles loquitur, [illegible]. Videtur enim summam aequalitatem efficere. Itaque multis auctoritatibus nititur. Primum enim communi hominum sententia comprobari videtur: multaque dicta in ore sunt omnibus, quae tale quiddam significant: ut, *Ab alio exspectes alteri quod feceris*: Et, *ut sementem feceris, ita metes*. & apud Jurisconsultos celebre est, *quod quisque juris in alium statuerit, eo ut ipse utatur*. quo in edicto summam ait Ulpianus esse aequitatem. Deinde divinarum quoque litterarum auctoritate jus hoc confirmari videtur, in quibus ita scriptum est, *Oculum pro oculo*, &c. Exod. 21. & alibi. *Qui irrogaverit maculam* &c. Levit. 24. Deut. 19. Ergo hoc senserunt Pythagorei. & Rhadamanthyos quoque, quem justissimum fuisse ajunt, eandem in judicando rationem fuisse accepimus, quae hoc versu Hesiodio continetur; Εἴ κε πάθοι τὰ κ' ἔρεξε, δίκη τ' ἰθεῖα γένοιτο. Et lege 12. tabul. videtur idem jus constitutum fuisse. ita enim in eis scriptum erat: *Si membrum rupit meum, e pacto talio esto.* Sed & Locrenses Epizephyrii eodem jure utebantur: etsi postea id correxerunt. quod qua occasione factum sit, non est ab hoc loco alienum recensere.

Locrensibus leges tulerat Zaleucus, qui, cum intelligeret, nihil tam periculosum esse in republica, quam, abrogatis vetustis legibus, novas ferri, statuit, ut qui novam legem rogare vellet, collo in laqueum inserto id faceret, &, si quidem lex justa & honesta ab eo ferri videretur, id

(*) Hanc de Analogia disputationem desiderari doleo. Erat enim magnus hic hiatus, sive nondum auctor limasset, sive per negotia describere non vacavit. Itaque petendam censeo, quando aliud non licet, e Michaëlis Ephesii, Divi Thomae, Donati, Acciaioli, Petri Victorii, & aliorum commentariis. *Editor Ingolstadiensis.*

id illi impune esset, sin minus, fracta laqueo gula interiret. Rem totam graviter, & luculenter narrat Demosthenes orat. adversus Timocratem, his verbis, ut ea quidem Germanus interpres Latine reddidit: *Narrabo vobis, judices*, &c. Est & apud eundem oratorem, de legibus non temere antiquandis, novisque condendis locus insignis in ea adversus Leptinem. Sed hoc agamus. Illi igitur ita cognoverunt, evenire posse, ut in talione injustitia inesset.

Multis autem argumentis intelligi potest, quod hoc loco ait Aristoteles, talionem neque ad id jus, quod in distribuendo, neque ad id, quod in corrigendo situm est: & idem semper pro eodem reddi neque posse, neque debere. Horatius Cocles solus in ponte sublicio irruentum in urbem hostium vim sustinuit. Si justum esse statuas idem ipsi fieri, quod ipse fecit, quomodo tandem id consequeris? C. Mucius manum suam combussit, & admiratione virtutis suae, regem illis temporibus potentissimum, & infensissimum populo Romano pacem facere coëgit: quid ei facies, si talionem jus esse statuas? Quid Codro, quid Deciis, quid ceteris, qui se pro patria devoverunt? liberavit te aliquis letali morbo laborantem: alius a piratis redemit ut justus in utrumque sis, hac quidem ratione oportebit illum quidem aegrotare, te vero medicum fieri: & qua ipse fortuna in te curando usus est, eandem in ipso curando experiri: hunc autem in piratarum manus, ac potestatem venire. Pater te genuit, & educavit: numquid, ut in eum justus sis, idem te illi facere oportebit? est qui alienam uxorem corruperit. hanc quisquam justitiam esse dicat, ut ejus uxor vicissim ab eo, cui haec imposita injuria est, adulteretur? Quid autem, si qui adulterium fecit, uxorem non habeat? Caesari in Hispania siti confecto, cum ad fontem potissimum accedere non posset, miles quidam aquam periculo salutis suae petitam in galea attulit. huic videlicet Caesar, si in eum justus esse vellet, plenam aquae galeam reddidisset. Dario in fuga esurienti cibarius panis datus est. debuitne, si ad meliorem fortunam pervenisset, ei a quo eum acceperat, tantundem panis reddere? Piget plura congerere: cum innumerabilia nullo negotio congeri possint. sed mihi venit in mentem illud Aristotelis

e ter-

o tertio de partibus animalium: ἄνθις ἐν τῷ τῆς αἰτίας τῶν λόγων λίαν ἐξετάζειν.

Hoc quoque loco accreverant multa. ita enim in quibusdam libris legitur: τὸ δ᾽ ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμόττει οὔτ᾽ ἐπὶ τὸ νόμιμον, οὔτ᾽ ἐπὶ τὸ πολιτικόν. πολιτικὸν δὲ λέγω τὸ κοινωνικόν. τὸ δ᾽ ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμόττει οὔτ᾽ ἐπὶ τὸ διανεμητικὸν δίκαιον, οὔτ᾽ ἐπὶ τὸ διορθωτικόν. quod silentio praetermisissem, (etenim jam pridem ab aliis purgatus erat hic locus) nisi ex hoc, & similibus locis existimari vellem, quae quorundam hominum in hoc libro depravando, aut arrogantia, & impudentia, aut stupiditas & inscitia fuerit. Lege, περὶ Ῥαδαμάνθυος. quae apud poëtas & historicos pervulgata sunt.

Multis enim locis] Aliquot exemplis ostendit, multa evenire, in quibus talio manifestam injustitiam contineat. Cum Ulysses apud Homerum Iliad. β. Graecos huc illuc fugientes partim verbis castigat, partim etiam percutit, non fuisset aequum eum ab iis quos percutiebat, vicissim percuti. Cum ephori Lacedaemoniorum eos quos nequiter aliquid agentes deprehenderant, verberabant, injustum fuisset, ipsos quoque vicissim verberare. Et si quis magistratum percutiat, is non percuti modo, sed etiam supplicio affici debet. qua de re multa graviter, & copiose dicuntur a Demosthene κατὰ Μειδίου.

Praeterea multum interest] Aliud argumentum, quod ita explicatur a Gellio cap. 1. lib. 20. ictus fortuitus, & consultus non cadunt sub ejusdem talionis similitudinem. Demosthenes κατὰ Μειδίου· τῷ ἀκούσιον δ᾽ ἐν ἴσῳ &c. Cicero 1. de officiis: *Sed in omni injustitia* &c.

Sed in communitatibus] Posteaquam ostendit, quid vitii insit in sententia Pythagoreorum, docet nunc, quomodo accepta, vera esse possit. Atque in distributionibus quidem talioni locus omnino nullus est. Sed in commutationibus dici potest, justam esse talionem, si modo ad proportionem, non ad aequalitatem exigatur. id est, ut non semper idem fiat cuique, quod quisque fecit: sed aliquid, quod ei proportione respondeat. idque tum in beneficiis, tum in injuriis intelligendum est. exempli caussa, si quis me aut artem aliquam docuerit, aut morbo affectum sanaverit, ut ei gratiam referam, & paria cum eo faciam, non opus erit eum vicissim a me aut doceri, aut sanari; sed aliquid ei tribui, quo ipsius opera com-

penſetur. Itemque, ſi quis mihi colaphum impegerit, non jubebit judex ei vicisſim a me colaphum impingi: ſed eum fortasſis tantae pecuniae damnabit mihi, quanta ad illam improbitatem coërcendam, & ad factam mihi contumeliam aliqua ratione compenſandam ſatis esſe videatur. Tale vicisſitudine civitatum conjunctio continetur. Aequum eſt enim, ut & ulciſcatur ſe is cui impoſita injuria eſt: alioqui ſervitus videtur, cum accipienda, & musſitanda eſt injuria: &, ut qui ab alio boni aliquid accepit, aliquid ei vicisſim tribuat. neque enim quisquam facile reperietur, qui ſocietatem ſibi ullam intercedere cum quoquam velit ea lege, ut ſuae ſemper ſint partes tribuendi beneficii, nunquam recipiendi. Notum eſt illud Epicharmi: χεὶρ χεῖρα νίπτει. &, δός τι, καὶ λάβε τι. & illud Heſiodi: Καὶ δόμεν ὅς κεν δῷ, καὶ μὴ δόμεν ὅς κεν μὴ δῷ. & ſimilia, quibus indicatur, utilitatum communicatione hominum ſocietatem contineri. Hic quoque aliter lego, quam ut eſt in vulgatis exemplaribus. In eis enim legitur. ἢ γὰρ τὸ κακῶς ζητοῦσιν, εἰ δὲ μὴ, δουλεία δοκεῖ εἶναι, εἰ μὴ ἀντιποιήσει, ἢ τὸ εὖ. εἰ δὲ μὴ, μετάδοσις οὐ γίνεται. Ego autem illud, εἰ μὴ ἀντιποιήσει, deleo, ut inculcatum ab aliquo, qui declarare voluerit illud Ariſtotelis, εἰ δὲ μή. Abeſt autem etiam a quibusdam veteribus libris.

Quocirca & Gratiarum] Officiorum vicisſitudinem inter cives esſe debere docuerunt ii, qui primi *Gratias* retulerunt in Deorum numerum, eisque templa poſuerunt. etenim nihil eſt tam proprium gratiae, quam officium pro officio reddere: idque, ut ait Heſiodus, αὐτῷ τῷ μέτρῳ, καὶ λώϊον, αἴ κε δύνηαι. Atque hoc ipſum ſignificat Ariſtoteles, cum ei, qui beneficium accepit, primum quidem faciendum esſe, ut vicisſim demereatur officio aliquo eum qui gratificatus eſt: deinde ut eum etiam novo aliquo officio provocet. Imitari enim debemus agros fertiles, qui id, quod acceperunt, reddunt cum foenore.

Eſt autem hoc loco mihi dicendum aliquid de *Gratiis*: ne quid, quantum in me eſt, praetermittatur, quod ad Ariſtotelem intelligendum pertineat. Eas igitur quidam duas fecerunt Hegemona & Auxo, cum ſignificarent, ei, qui beneficium accepisſet, omni ope conandum, ut illud auctius, cumulatiusque rependeret ei, qui princeps fuisſet ad bene merendum. Alii tres, unam quae bene meretur, duas quae beneficium referunt, idque propter eam

ipſam,

ipsam, quam modo dixi, caussam. eas pingebant aut nudas, aut solutis ac pellucentibus tunicis: quod beneficia aperta esse debent. ridentes, quod hilari animo dandum est. juvenes, &, ut Homerus loquitur, ὁπλοτέρας, quia nunquam debet beneficiorum memoria senescere. consertis manibus, quod continuari debent beneficia, & ad dantem redire. Nomina earum Hesiodus haec prodidit, Aeglen, Euphrosynen, Thalian. At Homerus Iliados ξ. earum unam vocat Pasithean. Neque de parentibus eorum convenit. sed subtiliorem harum rerum pervestigationem grammaticis, quorum propria est, relinquentes, alia persequamur.

Efficit autem] Rursus id quod docere vult geometrarum more, oculis subjicit. est autem tota res facilis, si quis intelligat, id quod nemini paulum modo in litteris versato ignotum est, diametron vocari lineam, quae quadratum dividit in duo trigona aequalia, qualis est in proposita descriptione ea, quae ab A ad D, aut a B ad C porrigitur, ac pertinet.

Ergo si primum exaequata] Id est, erit justa permutatio, & qua neuter se laesum conqueri possit. lego autem Graece, τὸ ἐκείνου ἔργον, non, ut alii, τοῦ ἐκείνου ἔργου, & paulo post, τὸ αὐτοῦ, non, τοῦ αὐτοῦ. *Sin minus*, id est, sin autem non exaequentur, sed simpliciter alterum altero mutetur. *Non aequum est, neque consistere potest.* alter enim jacturam, alter lucrum injuste facit. *Nihil enim prohibet praestantius esse uniusque opus opere alterius.* ut domus multo pluris est, quam calceus. *Oportet igitur haec exaequari.* antequam fiat permutatio. *Hoc autem*, quod in architecto, & sutore ostendimus. *Locum habet etiam in aliis artibus. tollantur enim funditus, nisi & is qui facit.* qui opus artifici suo effectum cum alio permutat. *Faciat tantum, & tale*, quantum & quale est id, quod pro eo accepturus est. *Et is qui accipit, accipiat, & tantum, & tale.* quantum videlicet, & quale est id, quod pro eo persolvit. Atque his verbis, quae hic optime quadrant, superius non suo loco posita totam sententiam perturbabant, nihil aliud significatur, quam perituras artes, nisi artificum operibus pretium pro cujusque dignitate statuatur. Sed in illis, ἔπασχε τοῦτο καὶ τοσοῦτον καὶ τοιοῦτον, illud τοῦτο redundare arbitror. Jam cum Aristoteles Graece dixerit τὸ πάσχον, καὶ τὸ ποιοῦν, ego tamen, ut sen-

sententia facilius perciperetur, genera mutare veritus sum. quod mihi aequos harum rerum aestimatores facile ignoturos esse confido.

Non enim ex duobus] Si societas constaret tantum ex hominibus ejusdem artis, fieri posset, ut sine ullo discrimine talioni inter eos locus esset. traderent enim inter se operas mutuas. neque quisquam in eo laederetur, si tanti esset opus opera unius, quanti alterius. Nunc plerumque constituuntur societates e diversis artificibus, iisque inter se minime aequalibus: ut, exempli caussa, ex medico, & agricola. Immo vero civitas, quae praecipua est omnium societatum, aliter constitui, quam ex diversis artificibus, non potest. Oportet igitur aliqua ratione exaequari opera eorum, antequam permutatio fiat.

Quare oportet] Fieri non potest, ut exaequentur res, nisi inter se contendantur ac comparentur. omnia autem, quorum permutatio est, exaequanda sunt. omnia igitur comparabilia esse oportet. Atque hujus rei caussa homines numi usum excogitarunt; ut quoniam res ipsae non semper commode comparari poterant, numo, tanquam communi quadam mensura, ad dimetiendum omnium rerum aestimationem uterentur, nulloque negotio cognoscerent, quanto quaeque res pluris, aut minoris altera esset, & quot res unius generis ad unam alius generis adaequandam requirerentur. Si enim par calceorum duobus denariis venditur, modicus autem frumenti viginti denariis, constat, pro uno frumenti modio, ut permutatio justa sit, danda esse decem paria calceorum. Quod autem Graece legimus, ἐφ' ᾧ τὸ νόμισμ' ἐλήλυθε, καὶ γίνεταί πως μέσον. malo, ut in aliis libris est, pro ἐφ' ὃ legere ἐφ' ᾧ, & pro μέσον, μέτρον. etsi non nego illa quoque ferri posse. sed in discrepantia librorum libera, ut opinor, judicia esse debent.

Oportet igitur] Oportet igitur, quam rationem habet architectus ad sutorem, id est, quo plus laboris, temporis, pecuniae consumit in faciendo opere suo, quam sutor, aut etiam quo praestantius opus efficit, tot calceos ei pro opere suo dari. Sed cum architectum tantum nominasset, postea subjunxit, *cum domo, aut alimento*, quasi dixisset, *quam rationem habet architectus, aut agricola ad sutorem*. quod puto de industria factum esse, ut ostendat, nihil interesse, cujusmodi artifices sint. in omnibus

nibus enim eandem tenendam esse rationem. Id enim nisi fiat, id est, nisi exaequentur eorum opera, non erit permutatio, saltem justa, neque communitas. statim enim, is cujus opus pluris est, a tali communitate abhorrebit. Id autem non erit, id est, nunquam exaequabuntur, nisi, quodammodo, id est, vi, & potestate, aequalia sint. Quare oportet unum aliquid esse, quo utamur in omnibus rebus dimetiendis, ut ante dictum est.

Ea autem est] Communis mensura omnium rerum, quae permutantur, duplex est: naturalis una, altera hominum ingenio excogitata. Naturalis mensura est, *indigentia:* quae quo major, minorve est, eo quaeque res pluris, minorisve habetur. Ut, si frumento egemus, vino abundamus, multum vini dabimus pro pauco frumento: sin contra, multum frumentum pauco vino mutabimus. Ita igitur quaeque res pluris, minorisve est, prout ea magis, minusve indigemus. Ejus rei hoc argumentum esse vult Aristoteles: quodsi homines aut nullius rei indigeant, aut non similiter indigeant, futurum est, ut aut nihil inter se permutent, aut non eodem modo permutent, quo, si indigerent. Sint duo, quorum utrique nihil desit eorum, quae habet alter. constat, inter hos nullam permutationem fore. caussa enim permutandi est, ut quo tu abundas, ego egeo, id abs te accipiam, aliquidque tibi pro eo rependam. Fac, egere quidem utcunque, sed non similiter egere. Nempe oportebit eum, qui majore inopia premitur, descendere ad conditiones ejus, qui ita eget, ut tamen carere possit. itaque longe alia futura permutatio est, quam si uterque altero aeque egeret. Ex quo intelligitur, veram, & naturalem mensuram omnium rerum, quae permutantur, esse indigentiam. Cui quidem praeclaram sane laudem tribuit Aristoteles, cum ait, ea omnia contineri. Si enim singulis hominibus omnia, quae ad bene, beateque vivendum requiruntur, ex se ipsis suppeterent, ita ut nullus ab alio neque utilitatem ullam, aut commodum, neque fructum ullum jucunditatis percipere posset, nulla plane inter eos esset vitae societas, nulla communio. Nunc natura, quae eos inter se vellet necessitudine quadam implicatos, ac colligatos teneri, ita totam rem temperavit, ut neque quisquam ita copiosus, locuplesque sit, qui tenuiorum utilitatibus carere, neque quisquam ita nudus, & egenus,

qui

qui non aliquem sui usum praebere etiam abundantissimis possit. Ita summos cum infimis, opulentissimos cum pauperrimis mutua utilitatum perceptione copulavit. Ut non immerito apud facetissimum veteris comoediae scriptorem, Aristophanem in Pluto gloriari videatur paupertas, se hominibus bonorum omnium caussam esse.

Successit autem] Fieri semper non poterat, ut, cum ego abs te aliquid consequi vellem, haberem aliud, quo tu similiter indigeres. Ne igitur ea res commutationibus impedimento esset, excogitarunt homines numum; eumque quasi communi quodam consensu, ac conventione substituerunt, ac suffecerunt in indigentiae locum. Ita, ut si mihi quidem opus sit aliqua re tua, neque ullam habeam, qua tibi vicissim sit opus, non tamen icirco oporteat te a contractu mecum ineundo retardari. Possum enim tibi pro re tua dare aliquid ejusmodi, quod tibi, quacunque tandem re, aut nunc, aut postea egeas, ad eam parandam usui esse possit. Haec est altera illa communis omnium rerum, quae sub permutationem cadunt, mensura, quam hominum ingenio excogitatam diximus. Numum autem quis primus percusserit, scire si quis avet, legat Agricolam in libro *de pretio metallorum*, & *monetis*, qui omnia ad hanc rem pertinentia diligentissime persecutus est.

Ob idque vocatur] Numi ipsius Graeca appellatio ostendit eum, non natura, sed hominum instituto valere. vocatur enim νόμισμα, ὅτι οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ. Itaque possunt homines illius usum mutare. Ut aureos numos videmus aut edicto principum, aut etiam tacito populi consensu modo pluris, modo minoris esse. possunt etiam numum plane inutilem reddere. ut multorum usus, aut vetustate, aut principum constitutionibus sublatus est. & Lycurgus aureos, & argenteos numos Lacedaemoniis prorsus inutiles reddidit, cum instituit, ut ferreo tantum numo uterentur. Non igitur naturalis est vis, ac potestas numi. nam quae naturalia sunt, hominum voluntate neque tolli, neque mutari queunt.

Erit autem mutua] Ut, si agricola duplam rationem habet ad sutorem, etiam in permutando opus sutoris habeatur tantum pro dimidia operis agricolae. Fuisset autem hoc modo apertior oratio, si dixisset: ut, quam rationem habet agricola ad sutorem, eandem habeat opus

agri-

agricolae ad opus sutoris. sed tamen nihil interest. re vera enim, cum duo inter se comparantur, unica tantum est proportio inter illa: etsi duobus nominibus afficitur. ut inter duo, & quatuor, est unica tantum proportio. sed quae eadem cum sit, vocatur dimidia, si a duobus incipias; dupla, si a quatuor. eodem plane modo, quo idem est actio, & acceptio sive perpessio: ascensus & descensus, iter Athenis Thebas, & Thebis Athenas.

In figuram autem] De sententia hujus loci inter omnes convenit: quamvis quidam legant δεῖ ἄγειν, quidam οὐ δεῖ ἄγειν. in qua librorum, & opinionum discrepantia, malui eos sequi, qui particulam οὐ delent. Hoc igitur ait, ducendos esse in figuram analogiae, id est, comparandos inter se artifices, & eorum opera, antequam permutent: alioqui fore, ut alterum, aut potius utrumque extremum (valde enim vereor, ne ubi legitur ἕτερον, legendum sit ἑκάτερον) id est, uterque permutantium habeat utramque exsuperantiam, id est, & plus, & minus. Alter enim plus dabit, minus accipiet; alter plus accipiet, minus dabit.

Sed cum sua habeat] Sed cum ad haec quisque suum habet, ante videlicet, quam permutent, sic tamen sunt aequales, non quidem re, &, ut vulgo loquuntur, actu, sed potestate. possunt enim ad aequalitatem redigi.

Sublata autem] Nihil enim eam magis continet, quam mutua illa utilitatum perceptio.

Indigentia autem] Illud, ac si unum quiddam sit, videtur aut ad indigentiam, aut etiam ad societatem hominum referri posse. cetera per se satis plana sunt.

In permutationem] Si ego eo quod tu habes egeam, tu eo quod ego habeo, in praesentia non egeas: do tibi nummum quasi sponsorem: ut certo scias, si quando usus venerit, ut tu quoque egeas meo, te id a me, eodem illo dato sponsore, consecuturum.

Id autem accidit] Quemadmodum indigentia certa, ac stabilis mensura esse non potest: propterea quod eadem re alius eget, alius non eget, & idem eadem re modo eget, modo non eget, aut etiam aliquando magis ea indiget, aliquando minus: ita numus quoque videtur incertus, & instabilis esse. Jactatur enim frequenter, & modo pluris est, modo minoris. sed tamen stabilior videtur. ideoque eo potius utimur.

Quare

Quare oportet] Quarum rerum certa, & definita pretia sunt, earum facillima permutatio est. neque enim ambigitur, quantum unius pro altera dandum sit. at ubi pretium incertum est, discordiae ac dissensiones existunt: cum fere homines permutaturi, sua pluris, aliena minoris aestimare soleant. Ut igitur permutandi ratio facilis, & expedita sit, oportet omnibus rebus, quoad ejus fieri potest, pretia publice constituta esse.

Numus igitur] Symmetra dicuntur, quaecunque eadem mensura metiri possumus. Asymmetra autem, quorum nulla communis mensura reperiri potest: ut diametros, & latus quadrati. Euclides lib 10. Numus igitur symmetra omnia efficit, quoniam eo metimur, quanti quaeque res sit. *Symmetra & symmetrian* etiam Latine loquens dixi, quia Latinas voces, quibus illae exprimantur, nullas esse arbitror. nisi forte quis symmetrian *commensum* vocet, in quo habebit auctorem Vitruvium. neque me quidem piguisset eum sequi, si potuissem aeque commode dicere *symmetra*. Quidam hoc loco interpretantur symmetrian aptam quandam rerum compositionem & convenientiam: quam interpretationem neque probo, neque refellendam esse duco.

Neque enim communicatio] Sententia per se aperta est. sed adnotanda est orationis concinnitas, quae in Graeco magis etiam apparet. Rhetores *gradationem* vocant: cujus hoc ex Calvo afferunt nobile exemplum: *Non ergo magis pecuniarum repetendarum, quam majestatis, neque majestatis magis, quam Plautiae legis, neque Plautiae legis magis, quam ambitus, neque ambitus magis, quam omnium legum judicia perierunt.*

Re vera igitur] Graeca quibusdam in libris ita leguntur: Οἰκία ἐφ' ἧς α. μναῖ β'. κλίνη γ'. τὸ δὴ α τῶν ε ἥμισυ, εἰ πέντε μνῶν ἀξία ἡ οἰκία ἢ ἴσον. ἡ δὲ κλίνη τὸ δέκατον μέρος τὸ γ' τοῦ β'. δῆλον τοίνυν πόσαι κλῖναι ἴσον οἰκίᾳ, ὅτι πέντε. In aliis brevius, &, ni fallor, dilucidius, hoc modo: Οἰκία ἐφ' ᾧ α, μνῶν πέντε. κλίνη ἐφ' ᾧ β' μναῖς ἀξία, κλίνη δὲ πέμπτον μέρος οἰκίας ἐστί, δῆλον τοίνυν, &c. quae scriptura & veteri interpreti magis placuit, & mihi.

Hanc autem] Quod hic dicit Aristoteles, id ab eo acceptum, his verbis Paullus jurisconsultus exponit L. 1. Dig. de contra. emp. *Origo emendi, vendendique* &c. Et paulo post ad eam rem citat versus Homeri ex Iliad.

H. Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί, Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ, Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσιν, Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι. quos ita interpretemur licet: *Inde parant igitur Graeci sibi vina comantes, Aere alii, ferro autem alii, pars terga boum, pars Ipsas laeta boves Bacchi pro munere mutat, Pars etiam captos bello.* Atque hac in re illud observatione non indignum est, veteres illos, cum aliis quoque rebus numorum loco uti solerent, nulla tamen re saepius quam pecoribus usos esse. Ergo & Homerus cum quanti essent Glauci & Diomedis arma, significare vellet, illa quidem vocavit Ἑκατόμβοια, haec vero, ἐννεάβοια. Et cum viri uxoribus, non, ut nunc fit, uxores viris dotem dare solerent, alphesiboean vocarunt puellam ea forma praeditam, ut inveniret, qui sibi multos boves dotis nomine dare vellent; cujus generis etiam nomina sunt πολυρρῆνα, πολύβοια. Et verba, quibus Graeci in emendo & vendendo utuntur, fere a pecore ducta sunt. πωλεῖν, *vendere*, ἀπὸ τῶν πώλων, id est, *a pullis equinis*. ὠνεῖσθαι, *emere*, ἀπὸ τῶν ὄνων, mutata litera brevi in longam. ἀρνεῖσθαι, *redimere*, ἀπὸ τῶν ἀρνῶν, id est, *ab agnis*. *Multa*, ait Varro, *etiam nunc bubus & ovibus dicitur*. & eadem de re Plinius: *Multa*, inquit, *non nisi ovium, boumque impendio dicebatur*. Non omittenda priscarum legum benevolentia. Cautum quippe est, ne bovem prius quam ovem nominaret, qui diceret multam. Festus: *Ante aes, aut argentum signatum ob delicta poena gravissima erat duarum ovium, & triginta boum*. eam legem sanxerunt T. Menenius Lanatus, & Sex. Capitolinus Consules. quae pecudes, quam aere signato uti coepit populus Rom. Tarpeja lege cautum est, ut bos centussibus, ovis decussibus aestimaretur. Gellius cap. 1. lib. 11. *Conjectare autem ob eandem caussam possumus*, &c. Haec Gellius. Ego autem iis rebus omnibus hanc subesse caussam puto, quod priscorum hominum divitiae maxima in parte in pecoribus sitae erant, eorumque *illustrissimus quisque*, ut ait Varro, *pastor erat*. Unde & πολυβούτας, πολύβους, εὐμήλους, πολυμήλους, πολύαρνας vocabant, quos divites volebant intelligi. Populus Rom. diu admodum nulla vectigalia percipiebat, nisi e pascuis. Unde etiam postea aucta repub. propagatoque imperio, cum multis ex aliis rebus vectigalia caperentur, omnia tamen, ex quibus populus reditus habebat,

in censorum tabulis *pascua* vocabantur. Neque aut ovis illa aureo vellere, ad quam rapiendam profecti sunt Argonautae, aut aurea Hesperidum mala, quae rapuisse Hercules dicitur, quicquam aliud significant, quam summam illis temporibus pecudum caritatem. Ea ipsa caussa fuit, cur & *a pecore pecuniam* dixerint, & primos numos ovium, boumque effigie signaverint. Bovem quidem apud Athenienses, & apud Delios numi genus quoddam fuisse constat: unde & *bovem in lingua habere* dicebantur, qui pecunia corrupti tacebant.

Ne illud quidem praetermittendum est, permutationis nomen commune esse multis contractibus. nam & in locatione usus rei, & pretium, aut opera. permutationem numerari a jurisconsultis inter contractus innominatos, l. *Juris gentium*. Dig. de Pactis. nihil enim interest inter contractum, *do ut des*, & permutationem, nisi quod permutatio latius etiam patet. nam etiam, cum emimus, aut vendimus, rem pretio mutamus, & cum locamus, aut conducimus, usus rei mutatur itidem pretio; & in plerisque aliis contractibus idem perspici potest. Itaque in permutatione solo consensu non contrahitur obligatio. l. 1. Dig. de rerum permut.

Quaesitum est autem ab hominibus eruditis, utrum magis e re humani generis fuerit, durare veterem illam permutandarum rerum consuetudinem, an conflari ac percuti numos. Plinius aperte pronuntiat, aetatem illam sibi feliciorem videri, qua res rebus permutabantur, numusque, qui postea factus est omnium scelerum, omniumque flagitiorum interpres quasi quidam, & sequester, ignorabatur. Verior tamen eorum sententia videtur, qui negant numis adscribenda esse hominum vitia, neque propterea deterrentur, quo minus usum numorum antiqua illa permutatione commodiorem esse pronuntient. quam sententiam vir doctissimus, Agricola tribus argumentis confirmat. Primum, quod numus longe est ad pretia rerum adaequanda ipsis rebus accommodatior. Deinde, quod minoribus plerumque impensis pecuniae paucae, & parvae portari, & vehi possint, quam multae, magnaeque merces. Postremo, quod nonnullae gentes nostris rebus non indigent, quarum tamen rebus nos indigemus. Neque tamen obstat moneta, quo minus etiam nunc mercatores, si velint, res re-

bus

bus mutare posſint. Sed ſatis jam, ut opinor, hac de re diſputatum eſt.

Quid igitur injuſtum] In omnibus, quos ego quidem viderim, libris ita tantum legitur: τί μὲν οὖν τὸ ἄδικον, καὶ τί τὸ δίκαιόν ἐστιν, εἴρηται. Sed cum conſtet, hic demum concludi totam diſputationem περὶ δ' ἀντιπεπονθότος, neque poſtea de eo verbum ullum fieri, cenſeo, verba illa, quae aliquanto poſt leguntur, πῶς μὲν οὖν ἔχει τὸ ἀντιπεπονθὸς πρὸς τὸ δίκαιον εἴρηται) πρότερον, loco ſuo mota, ac dejecta eſſe, & in eum reſtituenda. quare illinc quidem deleo, hoc autem loco lego: τί μὲν οὖν τὸ ἄδικον, καὶ τί τὸ δίκαιόν ἐστι, καὶ πῶς ἔχει τὸ ἀντιπεπονθὸς πρὸς τὸ δίκαιον, εἴρηται. Nimis me audacem fortasſe aliquis judicabit. Sed ſuus cuique ſenſus; mihi quidem ipſa rerum conjunctio, & continuatio aliter conſtare non videtur. In iis autem, quae proxime ſequuntur, quaſi ſummam quandam facit eorum, quae hactenus diſputata ſunt, & addit alia quaedam eis conſentanea, cum ait:

His autem definitis] Medium autem inter plus & minus, eſt analogum, id eſt, quod cuique proportione debetur, quod quidem juſtum eſſe docuimus.

Non eodem modo] Haec quoque ab aliis praetermiſſa adjeci.

Ceterae ſunt inter duo extrema diſtincta. hic injuſtitia utrumque extremum occupat. Nam Judex ſive plus, ſive minus aliis tribuat, quam oportet, injuſtus eſt. In contrahendis tamen negotiis non & qui plus, & qui minus aut petit, aut obtinet, injuſtus eſt: ſed is tantum, qui injuriam facit, non etiam qui accipit.

Et juſtitia quidem] Ex iis quae hactenus diſputata ſunt, colligit finitionem quandam juſtitiae, & injuſtitiae, in quarum utraque nihil ineſt obſcuritatis, ſi quis ea quae antecesſerunt cognoverit.

Eodem modo] Id eſt, ſemper a proportione diſcedens.

Diſcedit autem] Quoniam modo huic, modo illi, modo plus, modo minus tribuit.

Injuriae autem] Qui minus conſequitur eo, quod ſibi debetur, injuriam accipit; qui plus ſibi ſumit, injuriam facit.

De juſtitia igitur] Hac ἀνακεφαλαιώσει utitur, ut poſtea tranſeat ad alias quasdam quaeſtiones, quae ipſae

Cc quo-

quoque ad justitiae, injustitiaeque naturam perfecte cognoscendam pertinent, explicandas.

Quando autem fieri] Absoluta justitiae, & injustitiae tractatione, disserit de aliquot quaestionibus mirifice pertinentibus ad utriusque naturam penitus pervidendam. Earum prima haec est. Quando non omnes injustae actiones habent eam vim, ut eas, qui suscipit, propterea injustus esse dicatur, quae tandem eae sunt, quae hominem in unoquoque genere injustum efficiunt, ut furem, adulterum, latronem? Non enim quicunque rem alienam invito domino contrectat, fur est: neque adulter, quisquis corpus cum aliena uxore commiscet: nec quisquis alium spoliat, latro. Haec igitur est quaestio, quae hic proponitur. Quam ne quis sit admiratus, sciendum est, non statim explicari. Multa enim alia interjecit Aristoteles, antequam eam dissolveret, neque eam dissolvit, nisi eo demum loco, ubi scriptum est, *Cum igitur trium generum sint ea damna, quae in societatibus inferuntur*, &c. Quare nos quoque in eum locum illius explicationem rejiciemus.

An si quidem nihil] Multos locos antea in hoc libro indicavi, quibus aliquid accrevisset. hunc contraria quadam ratione corruptum existimo. veterum enim librariorum culpa omissae hic aliquot voces videntur. Atque idem, ut opinor, sentiet, quisquis consideraverit, primum particulae μὲν, nihil postea subjici quod respondeat: quod tamen, ut notum est, contra fieri solet. Quodsi quis dicat, & apud alios Graecos scriptores, & apud hunc ipsum reperiri eo modo quaedam ἀνανταπόδοτα, cum hoc ei concessero, petam ab eo, ut totius loci sententia diligenter inspecta statuat, num hic quoque tale quiddam ab Aristotele factum, an potius, ut dixi, a librariis aliud agentibus aliquid omissum esse videatur. Certe quidem verba illa, *Nam & fieri potest*, & quae sequuntur, non ostendunt nihil interesse, immo potius aliquid interesse inter ea, quae capto prius laedendi consilio, & ea quae repentino aliquo motu animi, aut sine ulla laedendi alterius voluntate fiunt. Ea causa est, cur eam notam apposuerim, qua vulgo jam notare mutilos, aut alioqui depravatos locos solemus. Jam cum gravissimi scriptores medicinam esse dicant πρόσθεσιν, καὶ ἀφαίρεσιν, vellem, ut quaedam in superioribus a me detractione percurata esse confido, ita hic aeque facile divinare, quid in-

intercideriт, eoque addito hanc lacunam explere posſem. Quod cum optare magis quam ſperare liceat, indicabo tamen, & quid librariis errorem objecisſe, & cujusmodi quiddam ab eis omisſum esſe ſuſpicor. Vix igitur exiſtimo ullo in genere ſaepius ab eis peccatum esſe, quam cum unam, eandemque vocem haud ita longo intervallo bis ſaepiusque poſitam reperiebant. Facile enim tum eveniebat, ut properantes, & operi ſuo non ſatis intenti, modo voces, modo verſus, interdum etiam paginas totas tranſilirent. Innumerabiles propemodum locos, ſi opus ſit, proferre posſum ex Hippocrate, Platone, Ariſtotele, Polybio, Plutarcho, Athenaeo, Galeno, Laërtio, & aliis optimae notae ſcriptoribus, in quibus per ejusmodi oculorum errorem factae ſunt maximae, ac foedisſimae labes. Tale quiddam etiam hic contigisſe arbitror. Cum enim, ni fallor, dixisſet Ariſtoteles, ſi quis actiones tantum ipſas, nulla adbibita diſtinctione, &, ut Michaël loquitur, δίχα ἀντιδιαστολῆς proponeret, nihil interesſe: ſin finem etiam ipſum conſideraret, interesſe; hoc fortasſis aut his, aut non valde disſimilibus verbis expresſerat, ἢ οὕτω μὲν οὐδὲν διοίσει, ἐπιβλέψαντι δὲ εἰς τὸ τέλος, διοίσει; id eſt, *An ſic quidem nihil intererit, ſi quis autem finem, ad quem quaeque actio refertur inſpiciat, intererit.* Bis igitur poſita vox διοίσει, fraudi, ut opinor, librario fuit. Jam, ut qui amant, etiam cum ab amico longisſime abſunt, quocunque tamen convertunt oculos, ſibi ejus imaginem cernere videntur, (quod de ſe ait paſtor quidam apud Theocritum) ita fieri poteſt, ut ego, quia meam hanc opinionem amo, ejus imaginem mihi, etiam ubi non eſt, cernere videar. Sed tamen aut vehementer fallor, aut quoddam illius in ſcholiis Michaëlis veſtigium eſt. explicans enim verba illa, ἢ οὕτω μὲν οὐδὲν διοίσει, ita loquitur: ἐν δὲ ὃ λέγει οὕτω μὲν δίχα ἀντιδιαστολῆς λαμβανόμενον δόξειεν ἂν μηδεμίαν ἔχειν διαφοράν, ἀλλὰ πάντας τὸν ἄδικόν τι πράττοντας, δῆλον καὶ ἄδικον εἶναι. εἰ δέ τις ἐπιβλέψειε εἰς τὸ τέλος, καὶ οὗ ἕνεκα ποιεῖ τὸ ἄδικον, εὑρήσει πολλοὺς ἄδικα μὲν πράττοντας, ἀδίκους δὲ μὴ ὄντας. Hanc ſententiam ex verbis Ariſtotelis nunquam profecto elicere potuisſet, niſi aliquid amplius in exemplari ſuo, quam nos in noſtris habemus, habuisſet. Hoc igitur, ait Ariſtoteles, fieri posſe, ut quis injuſtum aliquid faciat, neque tamen ſit injuſtus. ut, exempli cauſa, ſi repentino ali-

quo libidinis ardore incitatus, alienam mulierem a libidine sua non abhorrentem praesto habens, quam ipse, neque donis, neque pollicitationibus, neque blanditiis flexerit, cujus denique pudicitiae nullas omnino insidias fecerit, cum ea commisceatur. Non enim id facit aut ἐξ ἕξεως, aut ἐκ προαιρέσεως, sed subito quodam animi motu; qui nonnunquam ita vehementer urget, ut superari vix queat. Ita neque fur est quicunque furatur. non enim, si quis furenti, & aut se, aut alium interficere paranti, gladium subtrahat, neque adulterum vocabimus, si quis, ut patriam liberet, cum aliter ad tyrannum interficiendum pervenire non possit, corrumpit uxorem illius, & ita in tyranni cubiculum perducitur, eumque obtruncat Adulter enim libidinis, & intemperantiae nomen est, quam ab hoc abesse constat. Atque haec eo pertinent, ut intelligatur, quaestionem illam, quam paullo ante proposuit, non sine caussa propositam fuisse.

Non est autem ignorandum] Non statim dissolvit propositam quaestionem, ut jam ante admonui: sed multa interjicit, & ad eam, & ad illas, quae postea proponentur, explicandas necessaria. Ac primum, cum jus multis modis dicatur, commonefacit nos, se in hac tota disputatione loqui de eo jure, quod simpliciter & proprie, & sine ulla adjectione jus dicitur, id est, de jure civili. Sunt enim alia quaedam jura, quae minus proprie, & cum quadam adjectione *jura* dicuntur, ut jus patris in liberos, domini in servos, viri in uxorem: de quibus paulo post quaedam dicentur. Quid autem juris civilis nomine intelligat, ipse explicat his verbis:

Id autem est] Aliter hic accipitur jus civile, quam in jurisconsultorum libris. illi enim jus civile vocant, quod unaquaeque civitas sibi proprie constituit, idque distinguunt ab eo, quod omnium gentium commune est. Ita enim Cajus scriptum reliquit: *Omnes populi, qui legibus, & moribus reguntur, partim communi omnium hominum jure utuntur.* L. *omnes populi.* Dig. de just. & jure. Nam quod quisque populus ipse sibi jus constituit, id ipsius proprium civitatis est, vocaturque jus civile, quasi jus proprium ipsius civitatis. quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur: vocaturque jus gentium, quasi quo jure omnes gentes utuntur. At Aristoteles omne illud jus,

quo

quo omnes populi reguntur, sive commune omnium sit, sive alicujus civitatis proprium, *juris civilis* appellatione complectitur. Itaque paulo infra dicturus est, jus civile aliud naturale esse, aliud legitimum. Ubicunque terrarum igitur coetus aliquis est hominum, qui civitatis nomine censeri possit, ac debeat, quo illi inter se jure utuntur, id jus civile ab Aristotele vocatur. Nam jus civile est, quo cives non hujus, aut illius, sed cujuscunque civitatis utuntur. Noluit autem uno verbo cives dicere, sed quod uno verbo dici poterat obscurius, id perspicuitatis caussa, in plura sparsit. *Eos*, inquit, *qui vitae societatem inierunt*, non tam ut unis, iisdemque moenibus septi essent, quam ut unis, iisdemque legibus uterentur. Nam sine moenibus esse civitas potest, ut Sparta, sine legibus non potest. Deinde ostendit, cujus rei caussa initio congregati sint homines, & quam ob rem conditae, ac celebratae civitates. ϖρὸς αὐτάρκειαν, inquit: id est, ut quando unus homo omnia, quibus indiget, ipse ex se sibi suppeditare non potest, collecti, ac consociati, & suam quisque quasi symbolam conferentes, tradentesque operas mutuas, nulla re ad vivendum necessaria egerent. Quodsi ab Homero dictum est, duos simul euntes facilius omnia perficere, & virtutem hominum etiam per se imbecillorum, tamen collectam, & conglobatam multum valere, quanto idem de civitate dici verius, ac justius poterit? Addit, *liberi*: ut intelligamus, servis non esse hujus juris communionem: qua de re non ita multo post accuratius disseremus. Addit etiam, *aequales*: ut intelligamus, hoc jus aliud esse ab eo, quod est inter parentes, ac liberos, inter virum, & uxorem, quos natura ipsa aequales non esse constat. Sed *aequalitas*, ut ante diximus, duplex est, altera geometrica, quam hic vocat ad analogian, altera arithmetica, quam hic vocat ad numerum. In quibusdam civitatibus, ut quisque virtute, aut opibus, aut nobilitate praestat, ita ei plurimum tribuitur, ut in paucorum, aut optimatum gubernatione. In aliis aequa est omnium divitum dignitas, ut in statu populari. In illis cives ad analogian, in hoc ad numerum aequales esse dicuntur.

Quibus hoc non est] Id est, inter quos non est illa aequalitas, eis inter se non est jus civile, sed jus quod-

dam, ut δεσποτικὸν, πατρικὸν, οἰκονομικὸν, quod quidem non proprie, sed ex quadam tantum similitudine ita vocatum est.

Est enim jus]. Brevia haec sunt, sed multis obstructa difficultatibus. Quare attentione opus est, ut intelligantur. Probaturus, jus civile non esse inter patrem, & liberos, dominum, & servos, utitur hoc argumento, quod jus inter eos tantum sit, quos inter etiam lex. Ex quo aperte intelligitur, eum negare legem ullam inter eos esse. est enim syllogismus in secunda figura, cujus hic ponitur tantum conclusio, quae probanda est, & major sumptio. Conclusio est: Inter patrem, & liberos, dominum, & servos non est jus civile. Major sumptio: Est enim jus inter eos, quos inter etiam lex. Sequenti igitur viam illam, quae in primo Analyticorum tradita est, constat, minorem sumptionem non posse aliam esse, quam hanc; Inter patrem, & liberos, dominum, & servos nulla lex est. Eodemque modo ostendi potest, ex iis, quae hoc loco ab Aristotele ponuntur, intelligi, inter eos non esse locum injustitiae: neque patrem in liberos, dominum in servos quicquam injuste facere posse: quae omnia multas, magnasque dubitationes habent. Quare de eis paulo accuratius disseramus. Ac primum illud exquiramus, nullamne dominus servo injuriam facere posse videatur? Certe enim videmus, quandam servitutem justam nominari. ita enim senex ille ex Andria libertum suum alloquitur: *Ego postquam te emi a parvulo, ut semper tibi justa, & clemens fuerit servitus, scis.* Quodsi justa servitus est, in qua nihil injustum imperatur, ex contrario intelligimus, injustam esse eam, in qua multa imperantur injusta, & talem dominum in servos suos injustum esse. Deinde, cum res hominum incertae, instabilesque sint, neque quisquam sit ea virtute, nobilitate, opibus, potentia, qui non aliquo casu in servitutem redigi possit: immo vero saepe eveniat, ut deteriori melior serviat: absurdum videtur, si vilem quempiam, & abjectum hominem, propterea quod alium multo se praestantiorem, bello fortasse captum, mercatus sit, eo pro sua libidine abuti, & nullam ipsi in eo injuriam facere posse statuamus. Serviit sapientissimus ille fabularum scriptor, Aesopus, serviit perfectissimum optimi animi in pessima fortuna exemplar, Epictetus, serviit Diogenes

nes Cynicus, servivit clarissimum illud doctrinarum omnium lumen, Plato: digni omnes, qui non iis modo, a quibus empti erant, sed qui populis, ac gentibus imperarent. Etiamne in tales viros dominis, quicquid libuisset, sine injuria licuisse dicemus? Qui quam non servili animo, atque ingenio fuerint, res ipsa declarat. Aesopus quidem, cum emptus esset a Xantho, *Vide*, inquit, *si tibi bene esse vis, ut mihi pareas*. nec injuria. ea enim erat sapientiae magnitudine, ut miser esse non posset, si quis ejus praeceptis paruisset. Epictetus autem, qua teterrima, & foedissima servitute major pars hominum premitur, libidinum, & cupiditatum, ab ea, non tantum ipse liber fuit, verum etiam, quomodo nos ad tam multa saecula liberi esse possemus, edocuit. Nam quid dicam de Diogene? qui, cum in auctione venderetur, interrogarentque eum, qui emere volebant, quid facere sciret, *liberis*, inquit, *imperare*. De quo viro nobilis est illa vox Alexandri, *si Alexander non essem, Diogenes esse vellem.* Qui tamen, si vere de se atque illo judicare potuisset, multo Diogenem esse se quam Alexandrum maluisset. Non ebrietati, non irae, non ambitioni servisset, non totos nonaginta dies perpotasset, non inter pocula Clitum suis manibus trucidasset, non Callisthenem, nare, auribusque amputatis, in cavea ferrea inclusum, tanquam saevitiae, ac rabiei suae quam plurimos testes colligens, circumtulisset, non stultissima ambitione Jovis se filium haberi, praedicarique voluisset, non insatiabili, & ne mundi quidem contenta terminis imperandi cupiditate totum orbem terrarum sanguine, ac caedibus miscuisset. Sed ut institutum pertexamus, si dominus in servos saevus supra modum sit, si sine causa eos verberibus laceret, si alimenta deneget, si in compedibus habeat, si ad impudentiam, aliave turpia, aut inhonesta adigat, nullamne eis injuriam facit? Haec ut explicentur, principio dicendum puto, non omnium servorum eandem esse rationem. Alia enim causa est eorum, qui servi nati sunt, alia eorum, qui, cum liberi essent, aut bello, aut a praedonibus capti, aut quo alio modo in alienam potestatem pervenerunt. De hoc posteriori servorum genere dubitandum non arbitror, quin eis injuriae fieri possint. Neque enim fortuna ita potest naturae jura vertere, ut qui heri par tibi, aut etiam fortasse superior fuit, is ho-
 die,

die, quia a te captus est, ita vilis, abjectusque sit; ut tibi in eum pro tua libidine illudere, aut saevire sine injuria liceat. alioqui nc Carthaginenses quidem in M. Atilium Regulum injusti fuissent, cum eum omni acerbissimorum suppliciorum diritate excarnificatum enecarunt, servus enim eorum erat jure belli. & tamen omnia saecula hujus fidem, ac justitiam depraedicabunt, illorum injustitiam, ac crudelitatem exsecrabuntur. Omninoque semper immanes, ac feri habiti sunt, qui in captos saevierunt. Quin etiam, qui bonis, ac claris parentibus nati sunt, ii ne bello quidem capti, satis proprie servi vocari queunt. Non enim magnificentius, quam verius apud Theodectem loquitur Helena: θείων δ' ἀπ' ἀμφοῖν ἔκγονον ῥιζωμάτων τίς ἂν προσειπεῖν ἀξιώσειε λάτριν; *Satu Deorum stirpe ab utraque editam, Quis quaeso servam me vocandam duxerit?* Tales igitur non solum qui tractant immitius, verum etiam qui ad sordida ministeria adigunt, injuriam eis faciunt. quod qui ex eis majori animo sunt, si aliter non possunt, morte effugiunt: ut puer quidam Lacedaemonius fecisse dicitur, cui cum recens empto de praeda dominus turpe quiddam imperaret, & verbera, nisi id faceret, comminaretur, *Quaere*, inquit, *alium, cui talia imperes, Lacedaemonii, cum volumus, liberi sumus*. simulque, cum capite parietem maximo impetu percussisset, a turpi dominatu se morte voluntaria vindicavit. In iis etiam, qui servi nati sunt, duplex ratio est. Aut enim eos consideramus qua servi sunt, aut qua homines. si simpliciter eos consideremus ut servos, & summo jure agamus, nulla eis a domino injuria fieri potest. Nam omnis injuria, aut attingit existimationem, aut pecuniam, aut corpus. Existimatio servorum laedi non potest. nulla enim est. ne in pecunia quidem injuriam accipere servus a domino potest. nam ipse quicquid acquirit, domino acquirit. & quamvis interdum domini permissu, servi peculii aliquid habebant, tamen domini arbitratu suo, & servo, & peculio uti poterant. Corpus quoque domini est. qua de re apud Aristophanem ita queritur Carion: τοῦ σώματος γὰρ οὐκ ἐᾷ τὸν κύριον κρατεῖν ὁ δαίμων, ἀλλὰ τὸν ἐωνημένον. *Nam corporis non quemque sors finit sui Dominum esse, sed illum qui pro eo nummos dedit.* Itaque verberibus, inedia, labore, laceret, absumat, enecet servum dominus: nemini in eo injuriam fa-

cit. Nam servus, ut ait Aristoteles, κτῆμα quoddam est ipsius domini. & quicquid est, illius est. Ut igitur, si equus, aut canis mihi generosus sit, etiamsi aut pernicitate sua, aut viribus me a periculo mortis eripuerit, possum tamen eum, si mihi commodum sit, aut etiam, si collibuerit, interficere, ita servis olim domini idem facere poterant. habebant enim in illos plenissimam vitae, necisque potestatem. Quem autem animi caussa interficere licet, in eum quid non licet? Atque ut, si quis vestem, aut etiam praedium suum animi caussa combureret, ita, si quis servum verberaret, vulneraret, occideret, nemini injuriam facere putabatur. Tam enim suos servos esse ducebant, quam vestes, aut praedia: & eos non in hominum, sed in rerum quae possiderentur loco, ac numero habebant. Ideoque legibus servi cum pecudibus exaequantur. &, si quis in alienos servos saevitiam immoderatam exerceret, coërcebatur; sin in suos, culpabatur tantum, non etiam coërcebatur. Ita veteres illi in consuetudine, atque in legibus habuerunt. l. 2. Dig. ad l. Aquil. & l. *si constante matrimonio*. Dig. sol. mat. Ut servos enim eos, non ut homines considerabant. Nam qui humanitatis ac naturae communis rationem habere voluerunt, multo mitiores ac molliores fuerunt Qui mihi videntur primum cogitasse, saepe accidere id quod ait Euripides: Πολλοῖσι δούλοις τοὔνομ' αἰσχρόν, ἡ δὲ φρὴν τῶν οὐχὶ δούλων ἔστ' ἐλευθερωτέρα. Deinde, cuicuimodi essent, tamen homines esse, & inter illos, ac pecudes discrimen aliquod esse oportere. Itaque Claudius imperator, cum quidam servos aegrotos exponerent, omnes, qui exponerentur, liberos esse sanxit, nec, si convaluissent, in domini ditionem redire. quodsi quis necare mallet, quam exponere, caedis crimine teneri D. Hadrianus Umbriciam quandam matronam in quinquennium relegasse dicitur, quod ex levissimis caussis ancillas atrocissime tractasset. Idem servos occidi noluit, eosque jussit damnari per judices, si digni essent. l. 1. & l. 2. D. de iis, qui sunt sui, vel alieni juris. D. Severus inter cetera munera praefecti urbi hoc quoque esse voluit, ut audiret servos, qui ad statuas confugissent, non quidem si accusare vellent dominos: neque enim id eis permittendum esse, nisi ex caussis receptis: sed si verecunde expostularent, si saevitiam, si duritiam, si famem, qua eos pre-

 me-

merent, si obscoenitatem, ad quam eos compellerent. atque id ei negotii dedit, ut tueretur mancipia, ne prostituerentur. l. 1. Dig. de off. praefec. urb. Extat & D. Antonini Pii epistola quaedam ad Aelium Marcianum procos. Africae eodem pertinens. Ex his, quomodo servis injuria fieri non possit, quomodo possit, intelligi puto. Eadem prope de parentibus, & liberis dici possunt: de qua patria potestate jurisconsulti legendi, Romuli item leges, Sophocles, & Euthyphron.

Non sinimus] Id est, non censemus utile, & e repub. esse. *Rationem* autem vocat legem, quae neque gratia, neque odio, neque ira, neque misericordia flectitur, estque omnibus una, atque eadem; cum homo etiam optimus tamen illis animi motibus carere non possit. Itaque ipse lib. 3. politicorum, cum disputasset, utrum melius sit regi ab optimo viro, an ab optimis legibus, multaque in utramque partem argumenta collegisset, ad postremum ita concludit: ὁ μὲν ἂν τὸν νόμον κελεύων ἄρχειν, δοκεῖ κελεύειν ἄρχειν τὸν θεὸν καὶ τοὺς νόμους. ὁ δ᾽ ἄνθρωπον κελεύων, προστίθησι καὶ θηρίον. ἥ, τε γὰρ ἐπιθυμία τοιοῦτον, καὶ ὁ θυμὸς ἄρχοντας διαστρέφει, καὶ τοὺς ἀρίστους ἄνδρας. Bias eam remp. optimam esse dicebat, in qua homines legem tanquam tyrannum timeret. Νόμος πάντα κρατύνει, ait Polybius principio ejus libri περὶ γονῆς, qui Hippocrati tribuitur. Et Demosthenes νόμον vocat ψυχὴν πόλεως.

Est autem magistratus] Tyranno opponit verum, & legitimum magistratum, quem ait esse custodem juris. unde & Plato νομοφύλακας vocat Is igitur, non, ut tyrannus ad se trahit omnia, sed custodit aequalitatem. Jus enim aequale esse, antea docuimus.

Quoniam autem nihil] Verus magistratus ex administratione ac rectione reipub. non quaerit lucrum suum, neque ditari studet, neque sibi numo uno plus sumit eo, quod sibi proportione debetur. quare constat, eum laborare aliis, non sibi. Ea caussa est, cur justitiam quidam esse dicant ἀλλότριον μὲν ἀγαθὸν, οἰκείαν δὲ ζημίαν. qua de re antea diximus. Jam nihil negotii est, repetitis exemplis e vetere historia docere, eos, qui olim in gubernandis civitatibus excelluerunt, pauperes fuisse, neque gerendis publicis muneribus domos suas collocupletasse. P. Valerius Poplicola ita angusta re familiari fuit, ut eo mortuo non tantum repertum sit domi, quantum opus

esset

esset ad faciendum funus. Qua de re ita Livius: *P. Valerius omnium consensu* &c. Ipsi Agrippae Menenio idem contigit. de quo idem Livius: *Eodem anno Agrippa Menenius moritur*, &c. P. quoque Valerius Poplicolae F. ut virtutem paternam imitatus est, ita paupertatem retinuit. qui cum consul pro repub. pugnans interfectus esset, in ejus, ait idem Livius, mortui domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur. Neque se aliter gessit Epaminondas, de quo Plutarchus: [illegible] ἐν Θηβαίοις [illegible] διὰ πενίαν [illegible] ὁ ἀνὴρ [illegible]. Notum est, qua paupertate fuisse dicatur Aristides, qua Cimon, qua Curius, qua Fabricius, qua Camillus, qua L. Aemilius Paullus, cui mortuo vix repertum est, unde uxori dos solveretur: qua M. Cato ille censorius, cujus illa sunt: *Neque mihi aedificatio, neque vasum, neque vestimentum ullum est in manu pretiosum, neque pretiosus servus, neque ancilla.* & paulo post: *Vitio vertunt, quia multa egeo: at ego illis, quia nequeunt egere.* Gellius cap. 22. lib. 13. His, & similibus exemplis movebantur ii, qui justitiam alienum bonum esse dicebant.

℣. *Danda igitur*] Ostendit, quam quasi mercedem petant veri, & legitimi magistratus ac principes. ea qui contenti non sunt, tyrannos esse pronuntiat. Hunc locum alii copiosius tractent. ego neque necesse esse, neque expedire arbitror: omninoque hanc Camarinam movere nolo.

Jus autem domini in servos]. Non enim sunt aequales, sed tamen sunt mutua quaedam inter eos officia.

Neque enim proprie dicitur] *Mancipium* verti κτῆμα: cum autem in aliis libris legatur, ἕως ἂν ᾖ τηλίκον, καὶ χωρισθῇ, quos ego secutus sum, in aliis καὶ μὴ χωρισθῇ, cui hoc placebit, vertet, *quam diu certae cujusdam aetatis est, neque a patre sejunctus*. utroque autem modo eadem sententia efficitur. Filium autem impuberem esse quasi partem patris, ex multis juris locis intelligitur, ubi pater, & filius pro eadem persona habentur. Itaque patris, & filii impuberis testamentum pro uno habetur. L. *primis & filii*. Dig. de vulg. & pup. subst. (*)

(*) Reliqua non est interpretatus, sed tantum Latine reddidit. *Editor Ingolst.*

M. A. M U R E T I

IN LIBRUM SEXTUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

S C H O L I A.

C. 1. Ἐπεὶ δὲ τυγχάνομεν] Id est: *Quando autem in superioribus diximus, medium persequendum esse, non id quod nimium est, neque quod parum: medium autem est, ut recta ratio praescribit, hoc distinctius explicemus: simulque qui sit terminus earum mediocritatum, quas esse dicimus inter nimium & parum, rectae rationi congruentes.*]

Disputaturus de prudentia, quae est recta ratio rerum agendarum, & de virtutibus ei adjunctis, ostendit, hanc disputationem ad ea, de quibus antea disputatum est, plene intelligenda, necessariam esse. Nam cum libro secundo dictum sit, medium in omni actione retinendum esse: medium autem intelligi, non ut in magnitudinibus, aut in numeris, ponderibusve, sed id quod a recta ratione praescribitur, distinctius & enucleatius de ipsa recta ratione dicendum est: simulque quos illa quasi fines & terminos constituat actionibus nostris, *ultra aut citra quos rectum consistere*, ut ait Horatius, *nequeat*.

Ἐν πάσαις δὲ] *Nam in iis omnibus habitibus, de quibus diximus, ut & in aliis, propositum quiddam est, quod spectans is qui ejus rei rationem tenet, modo intendit, modo remittit.*]

Omnes illi habitus, de quibus antea disputatum est, fortitudo, temperantia, ceteraeque virtutes habent aliquid quod spectant, quoque referuntur: ipsam videlicet honestatem, καὶ αὐτὸ τὸ καλόν. Atque hunc quasi σκοπὸν intuens, ad eumque mentis oculos perpetuo dirigens, is qui non casu, ac temere, sed certa quadam ratione in agendo progreditur, modo vehementius agit & contentius, modo remissius: prout honestas ipsa exposcere videtur. Idem autem etiam in aliis habitibus, ut in artibus, cerni potest. Medicus bonam valetudinem ejus, quem curat, sibi proponit, ad eamque refert omnia. Nempe igitur, quid ea postulet intuens, interdum copiosius pa-

ſcit aegrotum, interdum de cibo aliquid detrahit: exercitationes corporis interdum plures & laborioſiores, interdum pauciores & moderatiores imperat. Gubernatori navis ſecunda navigatio propoſita eſt. Eam igitur ſpectans, modo pandit & explicat, modo colligit ac complicat vela. Idem Muſici in cantu ac fidibus faciunt: ut quam ſibi propoſuerunt audientium oblectationem conſequantur. Haec eſt horum verborum ſententia, in quibus ὁ τὸν λόγον ἔχων, vocatur is qui certa quadam ratione agit, & cur quidque faciat, intelligit, ut in primo majore τῶν μετὰ τοῦ φυσικοῦ· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐπιτυγχάνοντας ὁρῶμεν τοὺς ἐμπείρους τῶν ἄνευ τῆς ἐμπειρίας λόγον ἐχόντων. Quare non ſatis apte interpretati ſunt alii quidam, *is qui rationis eſt particeps*. ἐπεὶ μὲν γὰρ ὡς λόγον ἔχειν πῶς ἄνθρωπος λέγεται. ἵνα δὲ ὡς μόνος ὁ τεχνίτης ἢ ἐπιστήμων.

Ἔτι δὲ τὸ μὲν] *Hoc autem vere quidem dicitur, ſed non perſpicue. Nam in aliis quoque ſtudiis & exercitationibus, in quibus ſcientia aliqua verſatur, hoc ipſum vere quidem dicitur, neque plus, neque minus aut laborandum eſſe, aut otio indulgendum. Sed moderate quidem, & ut recta ratio imperat; at hoc qui ſolum ſciat, nihilo plus ſciat, quam qualia curando corpori adhiberi debeant, ſi quis ſciat adhibenda eſſe quaecunque ars medendi jubet, & quomodo is, qui ejus peritus eſt, jubet.*

Non ſatis eſt ea dicere, quae vera ſint: etiam clare & perſpicue dici oportet. Quae autem ita univerſe dicuntur, ut ad res diſſimillimas, maximeque inter ſe differentes accommodari poſſint, etiamſi vera ſint, obſcura tamen & involuta ſunt: ut, niſi diſtinctius & enodatius explicentur, eorum cognitio manca & inutilis futura ſit. Tale autem eſt, quod hactenus dictum eſt, in omni actione eum modum eſſe retinendum, quem recta ratio praeſcribit. Nam idem ad quamlibet artem accommodari poteſt, ut in arte exercendorum corporum, quam Graeci *gymnaſticen* vocant, vere dicitur, neque plus juſto, neque minus, aut laborandum eſſe, aut otio indulgendum, ſed moderate, & ut recta ratio praeſcribit. At hoc qui ſolum ſciat, nihilo plus ſciat, quam qui ſciat, ita loquendum eſſe, ut Grammatica, & is qui eam artem tenet, praecipit: aut ea adhibenda ad curandum corpus, quae jubet medicina, & eo modo, quo jubet is, qui artis illius peritus eſt. Graeca paulo aliter lego, quam vulgo

le-

rum corporis expertium exprimendam iis vocabulis, quae corporum magis propria sunt, abutuntur. Quod igitur alia pars est corporis, qua videmus, alia, qua gustamus, alia, qua odores, alia, qua sonos percipimus: itidem in animo docendi causa aliam partem esse dixerunt, qua fiat ut alamur, aliam qua ut sentiamus, aliam qua ut intelligamus. Rursumque eas ipsas principes partes distribuerunt in alias, ne quid omitterent, quod ad totam animi naturam distinctius enucleatiusque tractandam pertineret. Positum sit igitur, partes animi vocari *animi facultates*. Quae in animone haereant, an sint ipsemet animus, non quaeremus in praesentia, quoniam ea quaestio & arduos ac difficiles explicatus habet, & ad moralem philosophiam non pertinet.

Sed unde colligitur varietas ac multitudo potestatum? Ex varietate ac dissimilitudine τῶν ὑποκειμένων. Nam unaquaeque potestas habet certum aliquod genus propositum, in quod exerceatur. Exempli causa, non videmus & colorem, & sonum, & odorem, sed colorem quidem videmus, sonum audimus, odorem olfacimus. Atque hoc in corporibus perspicuum est: a quibus idem ad animos transferre debemus: & cogitare, cum necessarium & τὸ ἐνδεχόμενον multo longius differant, quam color, & sonus, diversas animi potestates ad ea referri ac pertinere. Nam ut colorem videmus, sonum audimus, ita necessaria, & aeterna scimus aut intelligimus, de fortuitis & mutabilibus opinamur, aut deliberamus. Sed Aristoteles ipse propterea quod haec nolebat hoc loco tractari accuratius, aut subtilius de eis disputari, sed tanquam certa & indubitata poni, iccirco verbo Mathematicorum usus est, ὑποκείσθω. Et alioqui nemo est ita plumbeus, qui non per se facile videat, & eorum quae sunt, & eorum quae fiunt, alia necessario esse, aut fieri, alia fortuito, & *enunciationum* alias semper & necessario veras esse, alias interdum veras, interdum falsas esse posse. Caelum, sol, luna, eadem sunt quae semper fuerunt, & tota, & qualibet parte sui. at non iidem homines, qui abhinc centum annis. Elementa autem & eadem quodammodo, & non eadem. Eadem, si spectes τὴν ὁλότητα: non eadem, si partes, quae assidue gignuntur, & intereunt, ortus obitusque siderum, vicissitudines tempestatum anni, dierum & noctium incrementa, aut decrementa neces-

necessario, & semper eodem modo & statis temporibus fiunt: at in iis quae ab hominibus geruntur, atque administrantur, non eadem constantia & necessitas semper. Vere dictum est, vereque dicetur, *si ab aequalibus demuntur aequalia, quae reliqua sunt, ipsa quoque aequalia esse.* & necessario verum est, hominem esse animal: at non semper, neque necessario verum est, Socratem disputare, aut Trojanos a Graecis obsideri. Quod igitur per se perspicua esset haec necessariorum & incertorum dissimilitudo, hac quoque de caussa adhibuit verbum ὑποκείσθω.

In illis autem verbis, ἐν οἷς αἱ ἀρχαὶ μὴ ἐνδέχονται ἄλλως ἔχειν, tria potissimum notanda esse duco. Primum, principiorum nomine intelligi caussas. Nam & in posterioribus Analyticis, & ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσικά, & saepe alibi, docetur, principia idem esse quod caussas.

Alterum, ἀρχὰς hic intelligi duorum generum, τὰς τῆς ὑπάρξεως, καὶ τὰς τῆς γνώσεως. Caussae τῆς ὑπάρξεως, quae quidem proprie dicuntur, sunt duae, *efficiens*, & *finis*. Horum enim ab altero motus est, ad alterum tendit. *Materia*, quae per se nihil agit, sed accipit tantum ac patitur, rectius συναίτιον dicitur, quam αἴτιον: neque caussa dicitur, nisi quatenus id quod fit, sine ea fieri non potest. *forma* aut ab efficiente in materiam inducitur, idque propter finem: aut ipsamet finis est, ut in generatione. At haec attigisse sit satis. Caussae τῆς γνώσεως sunt pronunciata illa, ex quibus aliquid colligimus, ac concludimus. Non sunt autem semper eaedem caussae τῆς γνώσεως & ὑπάρξεως. Saepe enim ea, quae ex caussis effecta sunt, cognitionem caussarum in animis nostris efficiunt: ut, cum ex fumo ignem alicubi esse cognoscimus: cum tamen non fumus ignem, sed ignis fumum efficiat, ita ut quod est αἴτια τῆς ὑπάρξεως, fit αἴτιον τῆς γνώσεως.

Tertium eorum, quae in his verbis mihi notanda videri dixeram, est, naturam uniuscujusque rei pendere ex caussis: ita ut, qualis cujusque rei caussa est, talis etiam ipsa sit; & quaecunque caussas certas & necessarias habent, ipsa quoque certa & immutabilia sint; quae incertas, & inconstantes, incerta, & mutabilia. sic etiam quaecunque cognoscuntur ex certis & necessariis principiis, certa & necessario vera sunt: qualia sunt quae ab Arithmeticis, aut a Geometris demonstrantur. at quae principiis non neces-

sariis nituntur, eorum etiam incerta cognitio est: cujus generis sunt pleraque medicorum & politicorum. Atque hoc ipsum est quod in prioribus analyticis traditur: cum conclusio syllogismi efficiatur ex sumptionibus, si necessariae sint illae, hanc quoque necessariam fore, sin fortuitae, fortuitam. sed jam ea quae subjicit Aristoteles, persequamur.

Περὶ δὲ τῶν] *Nam ad ea, quae genere differunt, etiam particularum animi alia genere est, quae ad eorum utrumque seorsum accommodata est: si quidem similitudine quadam convenientiaque cognitio eis inest.*

I. Hujus loci sententia haec est. Ea quae differunt genere, non possunt eadem animi parte cognosci. τὰ ἀναγκαῖα καὶ τὰ ἐνδεχόμενα differunt genere. ergo, &c.

II. Deinde probat majorem hoc modo: omnis cognitio fit per similitudinem inter cognoscens & cognitum. Eadem pars non potest similis esse differentibus genere. ergo, &c.

III. Haec accurate tractanda sunt, ac primum videmus, etiam in sensibus, ea quae genere conveniunt, uno eodemque sensu percipi: ut omnes colores visu, omnes sonos auditu. sed quae genere differunt, alio: ut non idem sensus percipit colorem & odorem, aut sonum. Est ergo haec verisimilis quaedam confirmatio majoris prioris syllogismi.

IV. Minor prioris syllogismi probatur ex 9. Metaph. qui Latinis est decimus, ubi dicitur τὸ φθαρτὸν καὶ τὸ ἄφθαρτον differre genere. Immo etiam plus quam genere differunt. nam alterum non potest non esse, alterum potest non esse.

V. Conclusio necessario sequitur. Nunc ad secundum syllogismum.

VI. Quod ait, omnem γνῶσιν fieri per similitudinem, eadem fuit sententia Empedoclis, cujus versus citantur lib. I. περὶ ψυχῆς· Γαίῃ μὲν γὰρ γαῖαν ὀπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ, Αἰθέρι δ' αἰθέρα δῖον, ἀτὰρ πυρὶ πῦρ ἀΐδηλον, Στοργῇ δὲ στοργὴν, νεῖκος δέ τε νείκεϊ λυγρῷ. Eadem Platonis, qui ex elementis animum in Timaeo constare dicit, ut possit elementa cognoscere. Quin etiam quidam antiquorum usi sunt hoc argumento, ut probarent, quandam esse in animis nostris partem divinam & immortalem. Cognosci enim a nobis quae talia sunt; ex quo colligi, esse inter animum nostrum, & illa similitudinem quandam.

Estne verum, quod ait Aristoteles: Ὅσα αὐτοῖς καὶ τὰ [illegible] ἔχειν, &c. Ita ut partium animi alia sit, qua necessaria, alia qua contingentia cognoscimus. Item, estne verum, omnem cognitionem similitudine quadam fieri? Multa adversus utrumque dici possunt. ac primum adversus primum.

I. Aristoteles 3. περὶ ψυχῆς duplicem ait esse τὸν νοῦν, τὸν μὲν ἐνεργείᾳ, τὸν δὲ δυνάμει, καὶ τὸν μὲν πάντα ποιεῖν, τὸν δὲ πάντα γίνεσθαι. ergo idem νοῦς omnia intelligit.

II. Quo quaeque vis superior & perfectior est, eo latius patet, & ad plura pertinet. At ἡ τοῦ νοῦ δύναμις perfectior est sensibus. latius igitur patet. Jam idem sensus apprehendit differentia genere, ut hominem, & lapidem, atque etiam tum φθαρτά, tum ἄφθαρτα, ut solem, & lucernam. igitur multo magis eadem potestas τοῦ νοῦ percipiet καὶ τὰ ἀναγκαῖα καὶ τὰ ἐνδεχόμενα.

III. Non quaelibet diversitas generis in objectis requirit diversas potentias: alioqui non eadem potentia videremus hominem, & lapidem, sed ea tantum quae respicit rationem formalem objecti. Objectum autem intellectus est ens. Ens est objectum adaequatum mentis. Itaque eadem mente cognoscimus substantiam & accidens. At ens complectitur & necessaria, & contingentia. Igitur, &c.

IV. Quae ratio est materiae primae ad omnes formas materiales, eadem est intellectus possibilis ad omnes formas intelligibiles. at eadem materia est susceptiva omnium formarum. ergo & idem intellectus, &c.

V. Eadem est potentia contrariorum, ut dictum est lib. 5. Necessarium & contingens sunt contraria. ergo, &c.

VI. Potentia discretiva duorum aut plurium, est eorundem perceptiva, ut patet in sensu communi. At est aliqua vis animi, qua discernimus necessaria a contingentibus. ergo eadem una numero existens eorum utraque cognoscet.

CONCLUSIO.

Re ipsa una eademque mens est, quae tum necessaria, tum contingentia apprehendit: ratione tamen sunt duae. Hoc posito, argumenta facile solvi possunt.

Ad primum. Et intellectus agens & possibilis dividi potest in speculativum & practicum, quorum ille necessaria, hic ἐνδεχόμενα· ὁ μὲν ποιεῖ, ὁ δὲ γίνεται.

Ad secundum. Prior conclusio concludenda est, ad secundam autem dicendum, sensum non apprehendere diversa genere. non enim visus apprehendit hominem ut hominem, neque lapidem ut lapidem, sed utrumque ut coloratum. Omnes autem colores ejusdem generis sunt. Nec percipit quidem luminis solaris activitatem, aut luminis lucernae mortalitatem, sed utrumque, quatenus lucent.

Ad tertium. Eadem solutio, quae primi, & indidem etiam pendet solutio quinti & sexti.

Ad quartum. Verum est de materia remota, sed non de propinqua; & sic potentia rationalis sumpta confuse, est capax utrorumque, distincta autem partim ad haec, partim ad illa accommodatur.

Fitne cognitio per similitudinem? Non videtur.

I. Nam Aristoteles lib. I. de animo multis argumentis eam Empedoclis opinionem improbat. Ut quod oporteret hac ratione, non tantum elementa, verum etiam composita in animo esse. alioqui animus non cognosceret composita, sed tantum elementa. Exemplum in compositione ossis ex quatuor partibus terrae, duabus ignis, una aëris, & una aquae.

II. Sequetur, animum esse omnia praedicamenta.

III. Simile a simili non patitur. Sentire autem & intelligere, & cognoscere est pati. ergo, &c.

IV. Ossa & nervi, & pili maxime sentirent terram. at nihil sentiunt.

V. In principiis erit magna admodum ignoratio. alia enim a se omnia ignorabunt.

VI. Deus erit ἀφρονέστατος. Solus enim ignorat τὸ νεῖκος.

Sunt & alia. Itaque Philoponus in tertium de anima, ἡμεῖς δὲ, inquit, οὐ συγχωροῦμεν τὴν ἐπιστήμην τῷ ὁμοίῳ γνῶσιν εἶναι, ἀλλὰ συλλογισμοῦ τινὸς ἀναγκάζοντος, οὐ καὶ ἐναντία μία ἐπιστήμη ἐστὶ, καὶ τὰ ἐναντία ἀνόμοιά ἐστιν, οὐκ ἄρα τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ γινώσκεται. Duplex similitudo ἡ συνυπάρχουσα, καὶ ἡ ἐσομένη. Illa cum Aristotelis sententia pugnat, haec admitti potest; maxime cum intellectus sit, ut tabula rasa, & sit locus formarum, & forma formarum, &c. Sed hic videtur loqui περὶ συνυπαρχόντων. Itaque puto, eum loqui ex ea opinione, quae tum recepta erat, non ex sua. Sic in Categoriis γίνεσθαι & φθείρειν, &c. cum tamen in Physicis aliter doceat. sic in eisdem τῶν πρός τι, interdum alterum altero prius

prius esse, cum ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσικὰ &c. In Meteorologicis aliter de visu, quam ἐν τῷ περὶ ψυχῆς, καὶ ἐν τῷ περὶ αἰσθήσεως, καὶ αἰσθητοῦ. In his ipsis dividit animum εἰς τὸ λογικὸν, καὶ τὸ ἄλογον, quem reprehendit lib. 3. περὶ ψυχῆς.

Λεγέσθω] Reprehendendi, qui in vertendo ponunt ἀντὶ ὀνομάτων, ut in quo inest vis sciendi, & in quo inest vis ratiocinandi. hoc enim non est vocare, aut nomina rebus imponere. & nulla res esset ἀνώνυμος, si haec ratio permitteretur, falsoque dixisset Aristoteles in quarto, multas virtutes, & multas vitiositates esse ἀνωνύμους.

C. II. Τὰ κύρια] Quae ad agendum, & ad veritatem cognoscendam praecipuam vim obtinent.

Αἴσθησιν μὲν] Sensu quidem praedita sunt: actio autem in eas non convenit. Quaerere instituit, quod sit ἔργον utriusque earum quas dixit partium. Sed proponit quaedam ad id facilius reperiendum necessaria. Cur connumerat sensum, quem statim ex hoc quasi albo expungit? quia conjuncte dixit πρᾶξιν καὶ ἀλήθειαν. etsi autem sensus non est principium ullius actionis, tamen deducit nos ad cognitionem veritatis. Omnis enim cognitio nostra ortum ducit a sensibus. Et nihil est in mente, quod non prius fuerit in sensu. Itaque quicunque e natura sensu aliquo caret, is necessario etiam aliqua scientia caret.

Τὰ θηρία] Verbum πράττειν non convenit, nisi in ea, in quibus inest προαίρεσις. Aristoteles 7. Phys. cap. 6. ἐπίσης μὲν ἐνδέχεται πρᾶξαι οὐδὲ τὸ ἀπὸ τύχης τῷ πρᾶξαι· καὶ διὰ τοῦτο οὔτε ἄψυχον οὐθὲν, οὔτε θηρίον, οὔτε παιδίον οὐθὲν ποιεῖ ἀπὸ τύχης, ὅτι οὐκ ἔχει προαίρεσιν.

Ἔστι δ' ὅπερ] Διανοίαν accipit ἀντὶ τοῦ νοῦ, & solet saepe ita facere. Ait autem, esse quandam proportionem inter verum & bonum, falsum & malum. Nam ut mens quod verum est affirmat, quod falsum negat: ita appetitio quod bonum persequitur, quod malum fugit.

Οὗ ἕνεκα] Haec eo pertinent, ut paulatim concludat ac doceat, proprium munus mentis practicae esse vere judicare de rebus expetendis & fugiendis: eamque veritatem esse finem ac bonum ipsius. ἕξιν autem προαιρετικὴν vocat, qua fit, ut quis constanter, quae bona atque honesta sunt, persequatur, eaque aliis omnibus con-

fulto anteponat Jam προαίρεσις non est quaelibet appetitio, sed ea demum, quam deliberatio antecessit, ut docuit lib 3.

Τὸν δὲ λόγον ἀληθῆ] λόγον vocat, aut mentem ipsam, aut certe illius ἀπόφασιν, ἢ κατάφασιν περὶ τοῦ διωκτοῦ τε καὶ φευκτοῦ. eam ait oportere veram esse. alioqui enim abducet in errorem. est autem, ut ἐν τῷ λόγῳ τῷ προφορικῷ ὁ μὲν ἀληθὴς λόγος, ὁ δὲ ψευδής, οὕτω καὶ ἐν τῷ ἐνδιαθέτῳ.

Καὶ τὰ αὐτὰ] Ne eveniat quod in in continente, qui aliud judicat bonum, aliud sequitur.

Αὕτη μὲν οὖν] Illa videlicet, quae est de rebus expetendis & fugiendis. Vocat autem διάνοιαν πρακτικὴν, idem quod supra τὸ τοῦ λόγου ἔργον λογιστικὸν ἢ βουλευτικόν: & ἡ πρακτικὴ ἀλήθεια est ἔργον & finis illius. Sunt ergo duo principia τῆς πράξεως ἡ διάνοια ἡ πρακτική, & ἡ ὄρεξις. Atque haec mirifice conveniunt cum iis quae traduntur cap. 9. & cap. 10. libri tertii περὶ ψυχῆς. neque mentem per se, neque appetitionem per se dominam esse actionis, sed haec duo. Nam non semper dominam esse mentem constat ex incontinenti, qui recte judicat, sed pravae appetitioni paret: non semper dominari appetitionem, constat ex incontinenti, qui concupiscit quidem ea quae flagitiosa sunt, sed deterrenti, ac dissuadenti rationi tamen obtemperat. Ubi autem haec utraque consentiunt, si mens vere judicat, rectae & laudabiles actiones consequuntur: sin contra, vitiosae, & vituperandae.

Τῆς δὲ θεωρητικῆς] Docet nunc, quod sit ἔργον illius alterius partis, quae cognitione tantum, ac contemplatione cernitur. Τοῦτο γὰρ ἐστι παντός. Utraque pars posita est in veri falsique dijudicatione, ac, ne quem hoc forte turbaret quaerentem, quid igitur inter eas interesset, addit:

Τοῦ δὲ πρακτικοῦ] Ex quo facile discrimen ipsarum cognoscitur. Nam ἡ θεωρητικὴ nihil laborat, quid fugiendum expetendumve sit, ut scriptum est in tertio de animo: ὁ μὲν γὰρ θεωρητικὸς οὐθὲν νοεῖ πρακτόν, οὐδὲ λέγει περὶ φευκτοῦ, καὶ διωκτοῦ οὐθέν. & paulo infra: ἀλλ' εὐλόγως δύο ταῦτα φαίνεται τὰ κινοῦντα, ὄρεξις καὶ διάνοια πρακτική.

Πράξεως μὲν οὖν ἀρχὴ προαίρεσις, ὅθεν ἡ κίνησις, ἀλλ' οὐχ οὗ ἕνεκα] Quod additum est, ne quis falleretur. solet enim consuetudo principium actionis dicere id, propter quod

quod actio illa suscipitur. Id enim principio considératur.

Προαιρέσεως δὲ ὄρεξις, καὶ λόγος ὁ ἕνεκά τινος] Duabus enim ex illis efficitur προαίρεσις, ut constat ex iis quae modo diximus. λόγον ἕνεκά τινος, aut, ut paulo post loquitur, ἕνεκά του, vocat τὴν πρακτικὴν καὶ ποιητικὴν διάνοιαν.

Διὸ οὔτ' ἄνευ νοῦ καὶ διανοίας οὔτ' ἄνευ ἠθικῆς ἐστιν ἕξεως ἡ προαίρεσις] νοῦ καὶ διανοίας dixit ἐκ παραλλήλου. quamvis enim haec distinguantur, ubi subtiliter loquimur; tamen saepe, ut jam dixi, confunduntur. Sed ubi vulgo legitur, ἕξεως ibi equidem nullo modo dubito, quin legendum sit ὀρέξεως, ut scriptum reperi in multis partim manu scriptis, partim etiam impressis libris. Immo ipsum etiam Eustratium ita legisse contendo, & quod vulgo legitur in commentario ipsius, τὸ δὲ ἄνευ ἠθικῆς ἕξεως περὶ τῆς ὀρέξεως εἴρηται, ὅτι τῇ ὀρέξει, τὸ ὀρθῶς ἐνεργεῖν ἢ μή, ἐκ τοῦ ἤθους περιγίνεται ὡς ἀγαθοῦ ὄντος αὐτοῦ ὀρθὴν εἶναι καὶ τὴν ὄρεξιν, καὶ τοὐναντίον διάφορον. ita legendum sensit: τὸ δὲ ἄνευ ἠθικῆς ὀρέξεως εἴρηται, ὅτι, &c. ostendit enim, cur Aristoteles addiderit illud ἠθικῆς, nempe ut ostenderet, se non loqui de appetitione naturali, cujus modi est fames & sitis, sed de ea, quae pro cujusque moribus varia est: ut enim quisque moratus est, ita haec aut alia concupiscit. Ita autem, ut ego legendum puto, legit etiam Aretinus.

Εὐπραξία γὰρ καὶ τὸ ἐναντίον ἐν πράξει ἄνευ διανοίας, καὶ ἤθους οὐκ ἔστιν] Ea demum, quae fiunt ἐκ προαιρέσεως, dicuntur, aut bene, aut male fieri. at neque bene, neque male agere potest quisquam, aut sine mente, aut sine appetitione. προαίρεσις igitur ex eorum utroque constat. Sed cur dixit τὸ ἐναντίον ἐν πράξει? quoniam nimis durum videbatur κακοπραξία. ἦθος autem vocat, quod modo dixerat ἠθικὴν ὄρεξιν.

Διάνοια δ' αὐτὴ οὐθὲν κινεῖ, ἀλλ' ἡ ἕνεκά του καὶ πρακτική. αὕτη γὰρ καὶ τῆς ποιητικῆς ἄρχει] Mens autem ipsa per se (hoc enim est αὐτή, & errat Lambinus, qui hoc putat mutandum in αὐτή) nihil movet. nam quicquid movetur, aut persequendi, aut fugiendi alicujus gratia movetur. at mens ipsa, ut diximus, nihil dicit, περὶ τοῦ διωκτοῦ, ἢ περὶ τοῦ φευκτοῦ. Sed ea tantum movet quae est ἕνεκά του, καὶ πρακτική. ea enim de bonis & malis judicat, & appetitionem dirigit. Cur autem πρακτικὴν eam, non etiam ποιητικήν, vocet, cum tamen & ἐν τῷ πράττειν, & ἐν τῷ ποιεῖν

vis ipsius cernatur, indicat, cum ait, αὐτὴ γὰρ. &c. ait enim, se eam vocare ab eo quod praestantius est. Jam vero τὸ πρακτὸν praestantius est, quam τὸ ποιητόν, ut constat ex iis quae sequuntur.

Ἕνεκα γάρ του ποιεῖ] Quae omnia tum per se, tum ex iis quae lib 1. diximus, satis perspicua videntur. Nunc ex iis quae antecesserunt, colligit duplicem quandam definitionem τῆς προαιρέσεως, aitque:

Διὸ ἢ ὀρεκτικὸς νοῦς]. Non enim multum interest, utrum loco generis, utrum loco differentiae ponas, cum hic accuratae illae definiendi leges non observentur.

Καὶ ἡ τοιαύτη ἀρχὴ, ἄνθρωπος] Significat προαίρεσιν, in solum hominem convenire. Ceterorum enim alia sunt ὑπὸ προαίρεσιν, alia ejus capacia non sunt. Ostendit deinde, quaenam sint προαιρετὰ his verbis:

Οὐκ ἔστι δὲ προαιρετὸν οὐδὲν γεγονός. οἷον οὐδεὶς προαιρεῖται Ἴλιον πεπορθηκέναι. οὐδὲ γὰρ βουλεύεται περὶ τοῦ γεγονότος, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐσομένου] Neque tantum ἐσομένου. non enim de eo quod necessario futurum est; ideo addit, καὶ ἐνδεχομένου sed de hoc satis multa lib. 3. τὸ δὲ γεγονὸς οὐκ ἐνδέχεται μὴ γενέσθαι, unde in libro περὶ ἑρμηνείας. dicitur, omnes enunciationes de praeterito esse, aut necessarias, aut impossibiles.

Διὸ ὀρθῶς Ἀγάθων.] Μόνου γὰρ αὐτοῦ καὶ θεὸς στερίσκεται, Ἀγένητα ποιεῖν ἅσσ' ἂν ᾖ πεπραγμένα. quos versus ita olim interpretatus sum in Commentario in Catullum: *Una hac enim re etiam Deus privatus est, Infecta facere, facta quae sunt, ut queat.* De Agathone frequens mentio apud Platonem, & apud Aristotelem in rhetoricis, & in poëtica, & alios. Historiam quandam de eo retuli in illud Terentii, *Amantium irae.* in eum praecipue videtur scripsisse Aristophanes Θεσμοφοριαζούσας.

C III. Ἀρξάμενοι οὖν ἄνωθεν] Al. πάλιν περὶ αὐτῶν λέγωμεν. Cur ait πάλιν, cum de iis antea verbum nullum fecerit? An illud περὶ αὐτῶν refertur πρὸς τὰ τῆς λογικῆς μέρη, de quibus rursum disserere videtur, cum ad ea, quae περὶ τῆς ἰδίας αὐτῶν disputavit, addit ea quae pertinent πρὸς τὰς ἕξεις αὐτῶν τυχηκότας? An illud πάλιν, ut in quibusdam libris, pertinet ad verbum ἀρξάμενοι

Ἔστω δὴ οἷς ἀληθεύει] Cur utitur crebro ἔστω? quia sumit hoc suo quasi jure, & sibi credi postulat: cur τῷ καταφάναι ἢ ἀποφάναι? Ut significet, quaecunque ex his habitibus affirmantur, esse: quaecunque negantur, non esse: pro-

probet autem, neque plures, neque pauciores esse, quam quinque. haec ab ipso primum Aristotele sunt distincta, Veteres enim haec confundebant, & posteriores etiam confuderunt. Ac ne Aristoteles quidem ipse semper his vocibus proprie utitur, sed interdum aliam pro alia ponit. Exempla. Plato ἐν νόμοις confundit νοῦν, φρόνησιν, καὶ δόξαν, τὴν τῆς ξυμπάσης ἡγεμόνα ἀρετῆς. φρόνησις δ' ἂν τοῦτο καὶ νοῦς, καὶ δόξα. Idem in Alcib. 2. confundit ἐπιστήμην καὶ φρόνησιν. hanc enim ἐπιστήμην τοῦ βελτίστου, καὶ τοῦ ὠφελίμου. In Theage omnes artes vocat σοφίας. τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, & ipse, & Aristoteles innumerabilibus locis confundunt. σοφοὺς vocabant *callidos*. Eurip. Σοφὴ, σοφὴ σὺ, κατθανεῖν δ' ὅμως σε δεῖ. & *prudentes*. ut, Αἱ δεύτεραί πως φροντίδες σοφώτεραι. Σοφίαν Plutarch. in Themistocle ait vocari δεινότητα πολιτικὴν, καὶ σύνεσιν δραστήριον. νουνεχόντες dicuntur *prudentes*. *Prudentem* vocat Tacitus peritum gubernandae civitatis. Stoici, & Cicero apud Latinos haec omnia confudere. sed plura, cum de singulis agetur.

Ὑπολήψει γὰρ καὶ δόξῃ] Sed nonne, & ars & prudentia, ut medicina, ut κυβερνητικὴ falluntur? Saepe enim quae prudentissime cogitata sunt, pessime cadunt, & contra; unde dictum est, Ταὐτόματον ἡμῶν κάλλιον βουλεύεται, &, Τύχη θνητῶν πράγματ', οὐκ εὐβουλία.

Ἐπιστήμη μὲν οὖν] Cur mutat ordinem? In enumerando orsus erat ἀπὸ ἀτελεστάτου, nempe ab arte. ei statim subjunxerat τὴν ἐπιστήμην propter affinitatem, & quia ea vocabula saepe confundantur. φρόνησιν, σοφίαν, νοῦν conjunxerat eadem de caussa, quod saepissime solet consuetudo ea confundere. & per gradus progressus erat ad id quod summum locum obtinet, nempe τὸν νοῦν. In tractando autem proponit scientiam arti, ut perfectiorem. Sed ratio ordinis in talibus non videtur admodum sollicite quaerenda.

Εἴδει ἀριθ.] Hoc eo dicit, quia haec omnia magnam inter se similitudinem habent.

Πάντες γὰρ ὑπολαμβάνομεν] Primum docet, quorum sit scientia, deinde, quomodo efficiatur Postremo concludit quid sit. ἐπιστητὰ proprie sunt conclusiones. eas oportet esse necessarias, id est, tales, ut nunquam possint esse falsae, sed sint ἀΐδιοι, id est, semper verae. quare oportet eas esse de rebus universis, quae non sint ortui, neque interitui obnoxiae. nam in iis quae sunt γενητὰ, καὶ

φθαρτά, nulla talis stabilitas ac soliditas inveniri potest. singularia igitur non cadunt sub scientiam, nisi quatenus sub universis, quae ἀΐδια καὶ ἄφθαρτα sunt, continentur Ut non dicor scire Socratem esse γελαστικόν, nisi quatenus homo est. non enim semper verum est, esse Socratem, esse γελαστικόν, aut Socratem esse ζῷον λογικόν; at utrumque de homine semper verum est.

Ἁπλῶς] Hoc dicit, ut excludat ea quae sunt tantum necessaria ἐξ ὑποθέσεως, ut Socratem, cum currit, moveri.

Ἐν ἄλλοις] Docet nunc, quomodo paretur scientia, nempe ἐκ προγινωσκομένων. sunt autem duae praenotiones, esse, & quid nomine indicetur περὶ τοῦ ὑποκειμένου. utrumque praenoscendum, τί σημαίνει τὸ ὄνομα, καὶ ὅτι ἔστι. περὶ δὲ πάθους τοῦ ἰδίου, τί σημαίνει τὸ ὄνομα. περὶ τῶν λεγομένων, ὅτι οὕτως ἔχει.

Ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς] Idem est igitur auctor Analyticorum, & horum librorum

Ἀρχή ἐστι καὶ τὸ ψιλόν] Nonne illud καὶ redundat? Lego igitur, ἀρχή ἐστι καὶ πίστεως τὸ ψιλόν, ut & Eustratius legit, & vetus interpres.

Ἡ μὲν οὖν] Tradit definitionem scientiae, & rejicit nos ad libros τῶν ὑστέρων ἀναλυτικῶν.

Προδιωρισμένα] Et vetus interpres, & Aretinus, & Argyropylus legunt προσδιωρισμένα, idque melius videtur. Sed cur addit, καὶ ἔτι ἄλλα Respondeo, tum ob alia, tum quia est ἐπιστήμη quaedam etiam principiorum, ut & ipse breviter admonet, dicens:

Ὅταν γὰρ πῶς πιστεύῃ] Oportet principia esse notiora conclusione. nam propter quod unumquodque tale, &c.

C. IV *Capitis quarti summa.* Ars est habitus, quo vera certaque ratione facile aliquid possumus.

Haec Aristotelis de arte disputatio non caret obscuritate. Sed enitendum nobis est, ut, quasi discussis ac depulsis tenebris, veram illius intelligentiam assequamur. id autem ordo maxime videtur praestare posse. Tenebo igitur hunc ordinem. Primum, quanta maxima perspicuitate potero, declarabo Aristotelis verba; deinde ea quae dubitationem afferre aliquam possunt, proponam, & quomodo dissolvenda videantur, indicabo.

Ait Aristoteles: τοῦ δ' ἐνδεχομένου ἄλλως ἔχειν, ἔστι τι καὶ ποιητὸν, καὶ πρακτόν] Id est, *eorum autem quae aliter se habe-*

bere poſſunt, quaedam habent eam naturam, ut fieri, quaedam, ut agi poſſint Cadere ſub effectionem, & cadere ſub actionem, quomodo alii loquuntur, inepte dicitur, & nullo veterum exemplo. Et ſane ſumma eſt in his omnibus Latine diſtinguendis difficultas. Sequitur,

Ἕτερον δ' ἐστὶ ποίησις καὶ πρᾶξις] Id eſt, *Eſt autem aliud facere, aliud agere*. Cuperem dicere, *factionem & actionem*: ſed horum prius, hoc quidem ſenſu, Latini ſermonis conſuetudo repudiat. Hoc loco mihi quae ad vim vocabulorum pertineant, pauca quaedam dicenda ſunt.

Tria ſunt apud Graecos vocabula, ἐνέργεια, πρᾶξις & ποίησις, quae magnam eis uſum in loquendo praebent, aptisſimaque ſunt ad res diſtinguendas. Latini quae eis reſpondeant, non habent: ideoque Latine loquentes, aut haeremus inopia vocum, aut quia deſunt nomina, res ipſas confundere, aut barbare, & inuſitate loqui cogimur. Si posſemus Latine dicere, *operationem, actionem*, & *factionem*, res expedita esſet. Vos quaeſo, date mihi hanc veniam, ut ad breve tempus, neglecta cura Latinitatis, tantiſper iis vocabulis utar, perinde ac ſi proba esſent, dum id quod volo doceo.

Operari eſt facultatem aliquam exercere, ut, exempli cauſſa, in nobis etiam, cum claudimus oculos, aut dormimus, eſt poteſtas videndi: & dum tacemus, eſt tamen in nobis facultas, ſeu poteſtas loquendi. neque tamen cum poteſtates illas exercemus, ſed cum re ipſa videmus, aut loquimur, tum ſecundum eas facultates (ut Scholaſtici loquuntur) operari dicimur. Operationum autem quaedam ſunt, quae nullum opus poſt ſe relinquunt, ut cum quis videt, aut canit, aut ambulat. Eae proprio nomine dicuntur actiones. Aliae relinquunt aliquod opus, ut cum quis domum, aut veſtem, aut gladium conficit. has vocant in ſcholis *factiones*: non male, ſi liceret vocabula fingere, aut in alium uſum, quam quem a veteribus accepimus, detorquere. Etenim ut a legendo *lectio*, ab amando *amatio* dicitur, ſic a faciendo *factionem* dici, & analogia, & fortasſe necesſitas poſtulabat. Sed magnus tyrannus eſt uſus: isque cum multis aliis in rebus, tum praecipue in loquendo dominatur. Is ut poſtea oſtendam, alio detorſit nomen *factionis*. ſed ut ex iis, quae jam dixi, intelligere poteſtis, ἐνέργεια, id eſt, operatio, genus eſt, ejus partes ſunt duae.

duae. Nam operatio aut relinquit post se aliquod opus, & vocatur ποίησις, id est, ut ita dicam, factio, aut nullam, & vocatur actio. Atque hoc est, quod Aristoteles dicit ἕτερον εἶναι ποίησιν καὶ πρᾶξιν. Haec ita propemodum docentur ab Aristotele lib. 9. ut Latini numerant, τῶν μετὰ τὰ φυσικά, & ejus libri cap. 8. Varro quoque lib. 5. de lingua Latina ita scribit: *Proprio nomine dicitur facere a facie, quod rei quam facit, imponit faciem*. & paulo post: *Qui quid administrat, cujus opus non exstat, quod sub sensum veniat, ab agitatu, ut dixi, magis agere, quam facere putatur. sed quod hic magis promiscue, quam diligenter consuetudo est usa, translatitiis utimur verbis.*

Nunc de iis nominibus, quibus ad docendum necessario usus sum, aliquid dicam. *operari* veteres Latini dixerunt tantum pro eo, quod est sacra facere. Ut, *Laetis operatus in herbis*. pro quo etiam dixerunt *facere*: *Cum faciam vitula*. Verbi, *operor*, nullum omnino alium usum apud veteres fuisse arbitror. *operationis* autem nomen priscis illis Latini sermonis auctoribus, ignotum prorsus, quantum e scriptis eorum constat, & inauditum fuit. Putatur alicubi legi in epistolis ad Atticum: sed locus depravatus est. πράττειν, *agere*, πρᾶξιν, *actionem* recte interpretamur. ποιεῖν est *facere*, ποίησιν *factionem* qui dicat, non satis ex consuetudine Latini sermonis loquatur. nam id nomen alio translatum est, idque hac causa. Qui olim multa in civitate facere possent, sive gratia, sive auctoritate, sive opibus, eos *factiosos* vocabant. Et quia magni concursus fiunt ad homines potentes, &, ut tum loquebantur, *factiosos*, multique semper, qui eos assectentur, eisque studeant, reperiuntur, *factiones* initio *coitiones*, & *sodalitates* vocarunt. sic ait Festus, *factiones histrionum & quadrigariorum* dicta esse, eratque utrumque honestum nomen. Postea cum exortae essent partes & seditiones in republica, factum est, ut eas tantum fere coitiones, quae adversus remp. fierent, *factiones*, & qui earum principes essent, eisve studerent, *factiosos* vocarent. Ita nomen quod latissime patere debeat, angustis quibusdam limitibus contractum est: ut nunquam fere usurpetur, nisi pro sodalitate, & ea quidem inhonesta: nisi cum in paucis quibusdam *actionem* dicimus jus potestatemve faciendi, ut *testamenti factionem*.

factus autem nomen retinuerunt tantum in oleo: & cum *factor* dici deberet quicunque aliquid facit, eum tantum ita vocarunt, cujus opera in oleo faciundo uterentur. Graeci quoque ποιεῖν, & ποιητὴς, & ποίημα posuerunt illi quidem proprie in iis qui versus facerent, sed tamen ad alias quascunque res earundem vocum usum retinuerunt. Cicero ad Atticum: *Libet mihi facere in Arpinati*, lib. 1. epist. Plato in Lyside, Aristot. περὶ ποιητικῆς. Cur *effectio* non placeat? magis significat absolutionem quandam, τὸ ἀποτελεῖν. Qui jacit fundamenta domus, nondum dicitur efficere domum. ὁ ποιῶν ἢ κακῶς ποιεῖ, non dicitur *bene aut male efficere*. Cicero ad Atticum: *Feci atque effeci, ut neuter quenquam omnino pluris quam me faceret*. Hinc, opinor, constat, aliud esse *facere*, aliud *efficere*. neque nego Ciceronem saepe *efficientia* vocare ποιητικά. sed, &c. Et tamen *effectionem* inopia melioris vocabuli dixerim. Sequitur,

Πιστεύομεν δὲ καὶ περὶ αὐτῶν καὶ τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις] D. Thom. & alii eum secuti per *exotericos* intelligunt libros μετὰ τὰ φυσικὰ, idque si verum est, adjuvat opinionem Sepulvedae. Dixi multa lib. 1. sed Eustratius hoc loco ita exponit: Ἐξωτερικοὺς δ' ὀνομάζει λόγους τοὺς ἔξω τῆς λογικῆς παραδόσεως κοινοὺς καὶ τῷ πλήθει φανερούς. Cogita: fortassis enim verum est. nam si verus est Sepulveda, cur non etiam paulo ante dixit, ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς, ut significaret τὰ διαλεκτικά? Lucianus, epist. Alexandri, Plutarchus, Gell. c. 4. l. 20. Galenus, Cicero 5. de finibus. at ab eo ἐν διαλόγοις dissentit Eustratius in primo. Et hic Simplicius in Categorias ex Alexandri sententia.

Ὅτι καὶ ὁ μετὰ λόγου] Argumentum est a conjugatis. Aliud est ποιητὸν, aliud πρακτὸν, aliud ποίησις, aliud πρᾶξις. ergo alia πρακτικὴ, alia ποιητικὴ ἕξις. Addit, eas non ita affectas esse inter se, ut genus & speciem. Neutram enim sub altera contineri. Quod tamen intelligendum est, ubi proprie loquimur. Interdum enim τὸ ποιεῖν latius accipitur, ita ut sub eo contineatur etiam τὸ πράττειν.

Τεχνάζειν καὶ θεωρεῖν] Deleo illud καὶ. Ubi enim docuit, quid sit τέχνη, statim addit, quid sit τεχνάζειν. etsi aliter alii. Ἀτεχνία duobus modis dicitur, ἁπλῶς, & κατὰ διάθεσιν, de posteriore hic loquitur. Ἀπορία. Rectene definitur τέχνη, ἕξις ποιητική? Atqui haec definitio angustior est eo,

quod

quod definitur. Nam apud Platonem in Philebo, in Theaeteto, in Politico, & saepe alibi, artes dividuntur in θεωρητικὰς, πρακτικὰς, & ποιητικάς. Galenus in libro περὶ συστάσεως ἰατρικῆς· ἐπειδὴ τῶν τεχνῶν ἔνιαι, &c. Basilius hom. 1. in Genesim: ἐπειδὴ δὲ καὶ τῶν τεχνῶν αἱ μὲν ποιητικαὶ, &c. Quintilianus cap. 18. lib. 2. *Cum sint autem artium*, &c. Cicero Academic. lib 2. *Cumque artium*, &c. Sed & Aristoteles ipse hoc probat principio horum librorum, & alibi vocat rhetoricen artem, & poëticen artem, & artem canendi tibiis, aut lyra, ut in Politicis, quas constat non esse ποιητικὰς, &c.

Triplex solutio. Una, quod παρέργως hic disseratur de arte, ideoque non tam subtiliter agendum sit. Hoc enim tantum curavit Aristoteles, ut eam a prudentia distingueret. Haec expedita est, sed videtur in Aristotelem ipsum contumeliosa esse. Τὸ φάρμακόν σε τὴν νόσον μείζω ποιεῖ. Itaque qui ita respondent, πικρῷ χολὴν κλύζουσι φαρμάκῳ πικρῷ, & adhibent remedium gravius morbo. Altera, τὰς πρακτικὰς τῶν τεχνῶν pertinere ad prudentiam. Et certe prudentem gubernatorem, ducem, architectum dicimus. Quid igitur? dicemus artem saltandi, aut canendi lyra, esse partem prudentiae? Et, si quis iis careat, non erit perfecta prudentia? Item fieri potest, ut quis ex aliqua earum artium optime agat, qui tamen agat imprudentissime, ut, si senator, in foro artificiosissime saltet, dicamus eum, & optime saltasse, & imprudentissime egisse. Item, nemo prudens est nisi vir bonus, & multi nequissimi homines talibus artibus excellunt. Item, prudentia non respicit certum aliquem finem, ut ὑγίειαν, aut robur, aut talia, sed id quod communiter utile est ad vitam.

Tertia, quod cum omnes artes dicantur ποιητικαὶ, verbum ποιεῖν latius patet, quam in octavo τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ, ita ut & saltare, & canere fidibus, & ducere exercitum, & mederi, sit facere, quatenus eae omnes res, aliaeque consimiles certis quibusdam praeceptis continentur, & quatenus earum τὸ εὖ spectatur ex ipsis, non ipso agente. hoc enim discrimen positum est ab ipso inter τέχνας & virtutes, lib. 2. τὰ μὲν γὰρ ὑπὸ τῶν τεχνῶν γιγνόμενα, τὸ εὖ ἔχει ἐν αὐτοῖς. ἀρκεῖ οὖν ταῦτά πως ἔχοντα γενέσθαι. τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γιγνόμενα οὐκ ἐὰν αὐτά πως ἔχῃ, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὁ πράττων. Haec postrema est ἡ ἀρέσκουσα.

C. V.

c. v. Καὶ ποιήσεως] τῆς μὲν γὰρ, &c. ἡ εὐπραξία τέλος. λείπεται ἄρα, &c. καὶ ποιήσεως· ἄλλο τέλος, &c. Ita collocanda haec puto, ut cohaereant.

Ἔνθεν καὶ τὴν σωφροσύνην] Argumento quodam ducto a notatione τῆς σωφροσύνης probat, prudentiam esse περὶ τὰ πρακτά. Cum enim σωφροσύνη dicatur quasi σώζουσα τὴν φρόνησιν, quod etiam a Platone positum est in Cratylo, id quod conservatur ὑπὸ τῆς σωφροσύνης prudentia est, servat autem illa rectum judicium de rebus agendis. sed cur id tribuit τῇ σωφροσύνῃ potius, quam fortitudini, aut justitiae? Primum sciendum est, τὰ πάθη esse ea, quae judicium depravant. Recte enim ait Theocritus, ὅτι τοῖς ἐρῶσι καὶ τὰ μὴ καλὰ, καλὰ πέφανται, & amorem propterea vocamus caecum, & iram caecam, & in primo Rhetoricorum docetur, aliter judicare de rebus homines aut odio aut amore imbutos, aut iratos, aliter iis motibus animi carentes. Justitiae igitur hic locus non est, quae non περὶ τὰ πάθη versatur, sed magis περὶ τὴν βλάβην καὶ περὶ τὰς πράξεις. Hoc autem potius tributum est τῇ σωφροσύνῃ, quam fortitudini, quia facilius depravantur homines voluptate, quam ulla re alia. imitatur enim bonum, καὶ συντέθραπται ἡμῖν, καὶ ἐγκεχρωσμένον ἐκ παιδὸς τῷ βίῳ. Ac praeterea σωφροσύνην vocamus non tantum *temperantiam*, verum etiam moderationem quandam animi, quae constat ex cognitione sui, & ex moderatione omnium affectuum. Ea prudentiam conservat.

Αἱ μὲν γὰρ ἀρχαὶ] (lego, ἡ μὲν γὰρ ἀρχὴ) Addit nunc alia quaedam, quibus proprie distinguat τὴν φρόνησιν ἀπὸ τῆς τέχνης. atque ἀλλὰ μὴν τέχνης μὲν ἐστιν ἀρετή. φρονήσεως δ' οὐκ ἔστιν. Ἀρετὴ vocatur non tantum ea quae proprie dicitur virtus, verum etiam cujuscunque rei praestantia & bonitas. Sed in iis tantum rebus dicitur, quarum aliae bonae sunt, aliae malae, ut, quia non omnis regio fertilis est, sed alia sterilis, alia ferax, pinguedinem soli & feracitatem vocabimus ἀρετὴν χώρας. & quia equi alii veloces sunt, alii tardi, iccirco ἀρετὴν ἵππου dicemus celeritatem cursus. sic igitur, quia cujuslibet artis alii sunt boni & periti artifices, alii mali & imperiti, sed artifices tamen, iccirco ait Aristoteles, esse quandam ἀρετὴν τέχνης; quasi tu dicas bonitatem artis, qua fit, ut alium bonum artificem vocemus, alium non item. At in prudentia nihil tale. neque enim, ut alium bonum poëtam dicimus, ut Ho-

Homerum, alium malum, ut Choerilum, ita dicimus alium prudentem bonum & intelligentem, alium malum & imperitum. Ita hunc locum accipio. Eustratius prope eodem modo, quamvis alii omnes aliter. sed suum cuique. Sequitur.

Καὶ ἐν μὲν τέχναις] Plato in Hippia minore 358. Xenophon lib. 4. ἀπομνημον. Aristoteles περὶ ψ. περὶ φιλοσ. sub finem: Διὸ ἐν τῷ Ἴωνι, &c. Seneca epistola 95. *Vis scire, quam dissimilis*, &c.

Μετὰ λόγου μόνον]. Requirit enim praeterea ἕξιν ὅλην ἀρετῆς, in quam oblivio nihil potest.

c. VII. Τὴν δὲ σοφίαν] *Sophia* antiquissimis temporibus non erat ullius certae virtutis facultatisve nomen, sed ita commune, ut quam quisque artem exquisite praeter ceteros calleret, in ea σοφὸς diceretur, ipsumque σοφίας nomen omnibus etiam vilissimorum opificum artibus tribueretur, quod vel ex Platonis Apologia, vel ex Theage constat, & idem confirmat Aristoteles hoc loco. Atque hoc sensu videlicet Homerus illud protulit, Ἐπεὶ σοφὸς ἤραρε τέκτων. Idemque Iliados o. fabrum, id est, τεχνίτην peritum describens, πᾶσαν σοφίαν ei tribuit, ut & Hesiodus citharoedo Lino. & Hesiodus, cum significare vellet se nauticae rei prorsus imperitum esse, Οὔτέ τι ναυτιλίης, inquit, σεσοφισμένος. sed & Xenophon in Hierone cibos exquisitius apparatos ac conditos σοφίσματα vocavit. σοφοὺς igitur aut σοφιστὰς vocabant eos, qui quacunque in re multum operae ac studii ponerent: τοὺς, ut ait Clemens in primo Στρωματέων, περὶ ὁτιοῦν πολυπραγμονοῦντας: ut Eustathius, ἅπαντας τοὺς τεχνίτας. Ideircoque Socrates cum Theaeteto disputans innuere videtur, τὴν σοφίαν οὐ διαφέρειν τῆς ἐπιστήμης, & discere nihil esse aliud, quam περὶ ὃ μανθάνει τις, σοφώτερον γίνεσθαι.

II. Peculiare autem aliquando hoc nomen musicorum fuit. eos enim omnium esse eruditissimos putabant. Cicero I. Tusculanarum: *summam eruditionem Graeci sitam censebant in nervorum vocumque cantibus*. Athenaeus lib. 14. τὸ δὲ ὅλον ἴσμεν, &c. Horatius: *sylvestres homines*, &c. & paulo post: — *fuit haec sapientia quondam Publica privatis*, &c.

III. Jam vero apud antiquos musici iidem erant & poëtae. Cicero 3. de orat. *Namque haec duo musici, qui erant quondam iidem poëtae, machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum.* Cum ergo musici σοφοὶ sive σοφισταὶ di-

dicerentur, poëtae quoque eodem nominis honore afficiebantur. Laërtius lib. 1. οἱ δὲ σοφοὶ καὶ σοφισταὶ, &c. Atque hinc videlicet Ἀνακρέων ὁ σοφὸς in Phaedro, & poëtae in Lyside *sapientiae patres ac duces*, & a Cicerone in Miloniana *homines sapientissimi* nominantur.

IV. Sapientes etiam vocabant eos, qui condendarum legum gubernandarumque civitatum rationem tenerent. Cujusmodi sapientiam apud Platonem expetit Theages. Id putabant fecisse primos poëtas; quod Horatiani versus paulo supra a me citati indicant: & eodem nomine vocabant leges & cantica νόμους. & solitas apud quosdam populos leges includi versibus, & vulgo cani, Aristoteles in politicis auctor est. Sed hanc Aristoteles, ut videbimus, *prudentiam*, non *sapientiam*, vocat.

V. Quoniam autem rhetores contendebant, artem suam eam esse, qua regerentur civitates, sibique politicorum nomen vindicabant: factum, ut ipsis quoque *sapientum* appellatio tribueretur. Itaque eis, ubi copiose & ornate in publico dixerant, acclamabatur, σοφῶς. Martialis: *Quod tam grande σοφῶς*, &c.

VI. Σοφοὶ etiam vocabant *callidos* & *astutos*: quomodo Euripides *mulieres ad machinanda mala sapientissimas* esse dicit.

VII. At Aristoteles eos proprie *sapientes* vocat, qui in rebus divinis, & in iis, quae in obscuritate naturae latent, contemplandis occupati sunt. & lib. 1. τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ, sapientiam vocat eam scientiam, quae primas rerum caussas, primaque principia considerat: quaeque non in hujus, aut illius generis, sed in ejus, quod est ea ratione qua est, cognitione ac contemplatione versatur.

Phidiae opus fuit Jupiter Olympius ex ebore, teste Plinio, adjutore Colote quodam, anno v. c. ccc. & initio pictor fuit, cujus statuae ad pedes adscriptum erat: Φειδίας Χαρμίδου υἱὸς Ἀθηναῖος μ' ἐποίησε. Auctor Pausanias. Cujus exemplum unde duxisset interrogatus, respondit, his se Homeri versibus, quasi magistro usum: Ἦ, καὶ κυανέῃσιν &c. Hoc simulachrum cum vidisset L. Aemilius Paullus (auctor Polybius apud Suidam) obstupuisse dicitur, & dixisse: *Solus Phidias Homericum Jovem digne imitatus est*. Fecit & Athenis Minervam ex ebore & auro 26. cubitorum. mors illius est apud Plutarchum in Pericle. Polycletum nobilitavit Canon, Diadume-

nus, Astragalizontes, &c. Consummasse hanc scientiam judicatus est, & toreuticen sic erudisse, ut Phidias aperuisset.

Ἀρετὴ τέχνης] Confirmat interpretationem meam.

Εἶναι δέ τινας] Duo proponit, sapientiam non esse idem quod πολιτικὴν, & non esse idem quod φρόνησιν, & addit commune argumentum ad probandum utrumque, quod sapientia versatur περὶ τὰ τιμιώτατα. at talis non est homo. harum autem utraque respicit hominem. deinde utramque partem tractat sensim, sed ordine inverso, id est, omnes dixerint τὸ φρόνιμον εἶναι nihil esse aliud, quam τὸ τὰ χωρὶς περὶ αὐτὸ ὁρᾶν, & si quis haec praestare possit, ei potissimum singula commiserint ac gubernanda tradiderint.

Ἐν τῷ Μαργίτῃ] Citat hunc & Basilius homilia ad juvenes, sed dubitat, num hoc poëma sit Homeri. Constat ex jambicis & ex heroicis. Aristoteles περὶ ποιητικῆς, Archilochus, Cratinus, Callimachus, Hephaestion. de ipso Margite, vide quae apud Suidam & Aristophanem ἐν βατράχοις. Citat ex Margite Plato hunc versum in Alcibiade 2. Πόλλ' ἠπίστατο ἔργα, κακῶς δ' ἠπίστατο πάντα.

Ἄτοπον γάρ ἐστιν] Hac de re paulo infra disputabitur. Eustratius haec ita exponit: Absurdum autem est, si quis dicat politicam esse scientiam. non est enim, cum sit περὶ τὰ ἐνδεχόμενα. eodemque modo absurdum est, si quis dicat prudentiam esse σπουδαιοτάτην, id est, sapientiam. sed haec expositio mihi quidem probari non potest. Melius D. Thomas, quem sequor.

Εἰ δὴ ὑγιεινὸν] Constituitur hoc loco insigne discrimen inter sapientiam & prudentiam, petitum ex dissimilitudine rerum, in quibus earum utraque versatur. Intelligendum est enim, eorum, quae sunt, quaedam qualia sunt, talia semper esse, & talia dici suapte vi, & sine ulla ad aliud relatione: ut color qui habet vim aspectus dissipandi, semper est albus; & recta semper est linea, quae brevissima est inter duo puncta. neque id tantum: verum & quae iis affecta sunt, semper talia sunt, nisi mutentur, ut nix & ebur semper alba, nisi mutentur: & quamvis arquatis, ut ait Varro, & veternosis, quae lutea non sunt, lutea videntur, non tamen mutant colorem, prout is qui ea intuetur affectus est.

Non enim asſentimur Democrito, qui, ut eſt apud Galenum lib. I. περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτην στοιχείων, dicebat, νόμῳ χροιή, νόμῳ πικρόν, νόμῳ γλυκύ· cum ſignificaret, album, nigrum, amarum, dulce, nihil eſſe re vera, ſed opinione tantum: neque Protagorae, qui dicebat hominem omnium rerum eſſe menſuram; ita ut tale quidque eſſet, quale ei videretur: neque Ariſtoni, & Pyrrhoni, quorum jam pridem merito exploſa ſententia eſt. Neque remus in aqua rectus eſſe deſinit, etiamſi inflexus videtur. Quaedam alia ſunt, quae non dicuntur talia, niſi ex relatione quadam ad aliud, & ſine ulla mutatione ſui ſaepe talia eſſe deſinunt; ut cibus, potus, ſomnus, ambulatio, geſtatio, navigatio, non dicuntur ſalubria, bona aut mala, niſi quatenus ad aliud pertinent, neque aut omnibus unius modi ſunt, aut iisdem ſemper. Aliud, ait Ariſtoteles, bonum ac ſalubre eſt hominibus, aliud piſcibus. quin etiam hominum aliud alii, & eidem idem modo bonum ac ſalubre, modo contra. Eadem *ſapientiae* & *prudentiae* diſtinctio eſt. Nam *ſapientia* verſatur iis in rebus, quae ſemper eodem ſe modo habent, neque unquam alio pertinent: at *prudentia* in eis, quae pro temporum, locorum, ac perſonarum varietate mutantur. Itaque ſapientiae decreta immutabilia ſunt: at prudens ſaepe conſilium mutat. *Nunquam*, ait Cicero, *praeſtantibus in repub. gubernanda viris laudata eſt in una ſententia perpetua permanſio*, &c.

Τὸ γὰρ περὶ αὐτὸ ἕκαστα]. Etſi neutro genere uſus eſt Ariſtoteles, tamen Latine libentius hoc modo verterim: *Prudentem enim omnes dixerint eum, qui quaque in re quid bonum factu ſit, videat, eique rem illam commiſerint.* Eſt autem argumentum a conjugatis. Nam τὸ ἀγαθὸν & τὸ εὖ quodam modo conjugata ſunt. De varietate conjugatorum Simplicius in Categ. τὸ ἀγαθὸν non idem eſt omnibus. τὸ φρόνιμον verſatur ἐν τῷ τὸ εὖ θεωρεῖν. Non poteſt igitur τὸ φρόνιμον ſemper idem eſſe, id eſt, non eſt prudentis ſemper idem ſentire, aut ſuadere, ſed orationem ac conſilium ſuum ad locorum, temporum, perſonarum varietatem ac mutationem accommodare.

Διὸ καὶ τῶν θηρίων]. *Quocirca*, inquit, *etiam beſtiarum quasdam prudentes eſſe dicunt: quaecunque vim quandam habent, ea quae ſibi ad victum neceſſaria ſunt, providendi.* Hoc autem argumento probat, prudentiam in eo

fitam esse, ut quis sibi prospiciat, ac praeparet ea, quibus ad vitam tuendam indiget, quod in bestiis quoque talem quandam prospicientiam *prudentiae* nomine afficere soleamus. Illius autem naturalis in bestiis prudentiae exemplum poni potest in formica; de qua Horatius: *Parvula nam exemplo est*, &c. Sed & miram quandam araneorum calliditatem videmus; & quae tum ab aliis, tum a Virgilio in quarto Georgicon de apibus scripta sunt, fidem non facerent, nisi quotidie cernerentur. Sed qui mira quaedam animalium ingenia cognoscere cupiet, legat Aristotelis librum 9. de historia animalium, & Plutarchi Gryllum, ejusdemque Commentarium, in quo disputatur, *utra animalia prudentiora sint, eane quae in terris, an ea quae in aquis degunt.*

φανερὸν δ' ὅτι] Docet, rationem administrandae reipublicae non esse idem quod sapientiam. multas enim sapientias esse oporteret, cum illa spectet id quod utile est civitati: aliud autem alii civitati utile est. Sed ne quid dissimulem, valde suspicor, multas voces hoc loco temere adjectas. Et, si quis illa τῶν ζώων, & τῶν ὄντων delenda censuerit, me quidem adstipulatorem habebit. Nisi forte alterum alterius locum occupavit. Non esse autem eandem artem medendi morbis omnium animalium, vel ex eo intelligitur, quod alii hominibus, alii equis, alii bobus, aut pecudibus medicinam faciunt, eorumque maxime inter se diversae sunt artes ac facultates. quo modo tamen Plato utitur nomine σοφίας in Theage, & Plutarchus in Themistocle sub principium.

Εἰ δ' ὅτι βέλτιστον] Ut in exemplis notis illustribusque versemur; poterat fortassis aliquis existimare politicen, & sapientiam eandem esse, hoc argumento usus: quod homo animal omnium longe praestantissimum est: ita ut ea facultas, quae humanum bonum maxime spectat, qualis est politice, videatur in maximis maximique faciendis rebus versari. Diximus autem, sapientiam esse περὶ τὰ τιμιώτατα. Respondet Aristoteles, ex eo nihil effici: neque verum esse quod sumitur. multa enim sunt homine praestantiora & diviniora; ut, exempli caussa, corpora caelestia. Non igitur vere dicitur, hominem esse τὸ τιμιώτατον, aut τὸ θειότατον τῶν ὄντων.

Sed in his quaedam sunt, quae accuratius considerands videantur. Ac illud primum, sitne ea hominis praestantia

tia & excellentia, quam hic significari videmus. sane enim multa dicta sunt a veteribus, quae videntur valde ad abjiciendum ac deprimendum hominem pertinere. Homerus quidem universe pronunciat, nihil eorum quae terra nutrit, esse homine infirmius: Οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώποιο. Et maximus Homeri imitator, divinus poëta, Sophocles, ita sapientissimum virum Ulyssem loquentem facit: Ὁρῶ γὰρ ἡμᾶς οὐδὲν ὄντας ἄλλο, πλὴν Εἴδωλ', ὅσοι περ ζῶμεν, ἢ κούφην σκιάν. Sed & Aeschylus jam hominem dixerat esse *umbram fumi*, & postea Pindarus, *umbrae somnium*. & notum est illud Varronis: *homo bulla*; neque facilius quicquam est, quam ejusmodi quamlibet multa colligere. Sed multa contra dixere iidem veteres, quibus dignitatem hominis amplificarent & extollerent. Nam & esse homini cum Diis agnationem, & animos nostros decerptos ac delibatos esse ex mente divina, esseque illius quasi quaedam ἀποσπασμάτια: & quidam veterum philosophorum dixisse traditur, Deum esse *hominem immortalem*, hominem autem, *mortalem Deum*: stulte ille quidem & arroganter; sed tamen significare voluit, magnam quandam esse homini similitudinem cum Deo. Quid? illa poëtarum quam magnifica sunt? Ovidius 1. Metam. *Sanctius his animal*, &c. Quid? illud Oppiani? οὐ γάρ τι πέλει κυδιώτερον ἀνδρῶν Νόσφι θεῶν. μούνοισι δ' ὑπείξομεν ἀθανάτοισι. Sunt autem & illa sapienter dicta ad reprimendam hominum arrogantiam, & haec ad eosdem abducendos a rebus caducis & mortalibus, & ad caelestium ac divinarum cognitionem atque amorem excitandos. Neque dubium est, quin homo longe multumque ceteris animalibus antecellat. nam & cetera propter hominem condidit Deus. quod non tantum e sacris libris cognovimus (quanquam ex eis maxime ac certissime) verum etiam ex Aristotele ipso, cujus haec sunt e primo Politicorum: τά τε φυτὰ τῶν ζώων, &c. statimque addit: εἰ οὖν ἡ φύσις μηθὲν μήτε ἀτελὲς ποιεῖ, μήτε μάτην, ἀναγκαῖον τῶν ἀνθρώπων ἕνεκεν αὐτὰ πάντα πεποιηκέναι τὴν φύσιν. In eandem sententiam multa e Stoicorum hausta libris apud Ciceronem in secundo de natura deorum disputantur. Et Jurisconsulti, cum in fructibus etiam animalia numerent, fructus omnes esse ajunt a natura hominum gratia comparatos. L. *in pecudum fructu*. Dig. de usuris & fructibus. Ad summam, cum constet, finem semper omnibus quae ad ipsum re-

referuntur, praestantiorem esse, & omnia animalia propter hominem condita: sequitur, hominem multo esse aliis animalibus praestantiorem. Atque hoc est, quod ait Aristoteles, ὅτι βέλτιστος ἄνθρωπος τῶν ἄλλων ζώων. subjungit tamen, esse alia quaedam multo divinioris naturae, ut ἐξ ὧν ὁ κόσμος συνέστηκεν, quibus significari opinor corpora caelestia. nam ea animalia esse, & quidem ratione praedita, Plato, Aristoteles, Stoici censuerunt. Plato in Timaeo: οὕτως οὖν δὴ κατὰ λόγον τὸν εἰκότα δεῖ λέγειν, τόνδε τὸν κόσμον ζῶον ἔμψυχον, ἔννουν τε τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ γενέσθαι πρόνοιαν. Quae Cicero ita convertit: *Quam ob caussam non est cunctandum profiteri, si modo investigari aliquid conjectura potest, hunc mundum animal esse, idque intelligens & divina providentia constitutum.* Aristoteles 2. de Caelo: ὁ δ' οὐρανὸς ἔμψυχος καὶ ἔχει κινήσεως ἀρχήν. & in eodem: Ἀλλ' ἡμεῖς ὡς περὶ σωμάτων μόνον αὐτῶν καὶ μονάδων τάξιν μὲν ἐχόντων, ἀψύχων δὲ πάμπαν διανοούμεθα. δεῖ δ' ὡς μετεχόντων ὑπολαμβάνειν πράξεως καὶ ζωῆς. De Stoicorum autem sententia multis idem argumentis confirmatur in secundo de natura deorum. Atque ex hac opinione illa Ovidiana sunt 1. Metam. *Neu regio foret*, &c. Pasci etiam ea dicebant quidam vaporibus, qui ex mari & ex humidis atque uliginosis terrae partibus expressi superiorem locum peterent. Quod Maro secutus est, cum dixit: *Convexa polus dum sidera pascet.* Sed hanc vulgi potius quam philosophorum fuisse sententiam puto. Quis enim, qui primis modo labris gustasset physiologiam, quae aeterna atque immortalia statuisset, eadem alimenti crederet indigere? Itaque quidam ex Peripateticis, visum modo & auditum & tactum eis tribuebant, gustatum & odoratum detrahebant. Aristoteles ipse eorum vitam intelligentia & appetitu contineri putat. Nam lib. 12. τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ primum illum immobilem universi motorem ait esse νοητὸν καὶ ὀρεκτὸν, atque ita ab eo caelum moveri. Haec si vera essent, id est, si orbes caelestes essent animalia aeterna, & ratione praedita, non sane inficiari possemus, ea esse homine praestantiora. Sed hac de re inter sacros scriptores non convenit. Divus quidem Basilius hom. 3. in Genesim aperte negat corpora caelestia animata esse: ὅτι γὰρ οἱ οὐρανοὶ ἔμψυχοι, ἐπειδὴ διηγοῦνται δόξαν θεοῦ, ὅτι τὸ στερέωμα ζῶόν ἐστιν αἰσθητὸν, ἐπειδὴ ἀναγγέλλει ποίησιν τῶν χειρῶν αὐτοῦ. In eadem sententia est Damascenus, cujus haec sunt e secundo libro

libro orthodoxae fidei: μηδεὶς δὲ ἐμψυχωμένους τοὺς οὐρανοὺς ἢ τοὺς φωστῆρας ὑπολαμβανέτω. ἄψυχοι γάρ εἰσι καὶ ἀναίσθητοι. εἰ δὲ καὶ φησὶν ἡ θεία γραφὴ, εὐφραινέσθωσαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ, ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ, τοὺς ἐν οὐρανῷ ἀγγέλους, καὶ τοὺς ἐν γῇ ἀνθρώπους πρὸς εὐφροσύνην καλεῖ. At Origenes, ut Platonicus, ea animata esse censet, & in eam sententiam inclinare videtur Hieronymus explicans primum caput Ecclesiastae, D. Augustinus ad finem libri secundi de Genesi, ad litteram nihil ea de re temere credendum admonet, & in Enchiridio ad Laurentium, ingenue, sibi de eo non constare, profitetur, his verbis: *Quid inter se distent*, &c. Sed hoc religio nostra, id est, veritas ipsa repudiat. Cur illud, φανερώτατά γε, ab Aristotele additum est? Quoniam alia etiam esse animalia homine diviniora rudis illa, & stulta vetustas credidit, *Heroas*, *Daemonas*, *Faunos*, *Nymphas*, aliaque hujusmodi otiosorum hominum somnia. Sed Aristoteles iis tantum uti voluit, quae in conspectu omnium sita essent.

Ἐκ δὴ τῶν εἰρημένων] *Quoniam earum rerum quae natura plurimi sunt, & principia, & ea quae efficiuntur ex principiis, complectitur.*

Διὸ Ἀναξαγόραν] Argumentum hoc est a communi & usitata loquendi consuetudine. Vin'tu, inquit, scire, quid homines sapientiae, quid prudentiae nomine intelligant? Anaxagorae, Thaleti, & similibus sapientiae laudem tribuunt, propterea quod versati sunt in magnarum & sublimium & reconditarum rerum indagatione, prudentiae negant: propterea quod contemnebant rem familiarem, & ea quae ad vitam commode tuendam necessaria sunt, negligebant. Aperte igitur significant, se sapientiam in rerum divinarum, prudentiam in utilium ad vitam cognitione, & intelligentia ponere. De Anaxagora haec leguntur apud Laërtium: οὗτος εὐγενείᾳ &c. Thales autem astrologiam praecipue coluisse, & multa in ea primus adnotasse traditur, eamque praecipue ob caussam primus nominatus. Cicero quidem eum e septem illis sapientissimum fuisse dicit. Derisum a vetula (quod hic etiam D. Thomas narrat) his verbis apud Laërtium legimus: λέγεται δ' ἀγόμενος ὑπὸ γραὸς, &c. quo ex joco effictus est ille veteris poëtae versiculus, quem citat Cicero lib. de divinatione: *Quod est ante pedes nemo spectat: caeli scrutantur plagas.* Huic tamen & tractan-

dae reipub. & rei familiaris amplificandae voluntatem magis, quam facultatem defuisse constat. Ita enim de eo Laërtius: δοκεῖ δὲ καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς, &c. Posse autem se, si eam cogitationem se dignam duceret, nullo negotio ad maximas divitias pervenire ostendit, cum provisa ac praecognita futura olearum ubertate, omnia Milesiorum & Chiorum prela olearia, & trapeta vili conduxit, ut Aristoteles 1. πολιτικῶν, & Hieronymus Rhodius apud Laërtium scribunt, aut, ut Cicero ait, omnem oleam, antequam florere coepisset, in agro Milesio coëmit. qua ex re ingentem sibi pecuniam comparavit, etsi Plinius hoc ipsum, & paulo aliter narrat, & non Thaleti, sed Democrito tribuit. cujus verba sunt lib. 18. cap. 28. *Ferunt Democritum*, &c. Haec Plinius. Sed eum ego in Democrito memoria lapsum puto.

Διὸ καὶ ἔνιοι οὐκ εἰδότες] Qui non tenent caussam, neque τὸ καθόλου.

Ἐνίων εἰδότων] Non tamen quibusvis scientibus, sed quibusdam tantum, iis nimirum, qui experientia carent.

Πρακτικώτεροι, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις] Sunt enim & alii, ut assuefacti, οἱ ἔμπειροι. Ut multi causidici ac rabulae forenses, etsi legum, & juris civilis imperiti, melius litem aliquam diriment, quam quidam qui cognitione ac scientia juris excellent. Aristoteles 1. τῶν μετὰ τὰ φυσ. ὅπως μὲν οὖν τὸ πράττειν, &c. Vide locum. Lambinus hoc loco illud ἐν τοῖς ἄλλοις, male reddit, *in aliis rebus*. vertendum, *inter alios*, aut *inter ceteros*.

Εἴη δ' ἂν τις καὶ ἐνταῦθα ἀρχιτεκτονική] Cognitio τῶν καθόλου πρὸς τὴν τῶν καθ' ἕκαστα γνῶσιν, λόγον ἀρχιτεκτονικὸν ἔχει. Ut in medicina κυβερνητική, οἰκονομική, aliisque similibus.

C. VIII. Ὁμώνυμα πολιτική] Aut δικαστική Eustrat.

Αὕτη δὲ πρακτική] L. ἡ αὐτὴ δὲ πρακτική. illud autem βουλευτική expungo, etsi ab Eustratio agnoscitur.

Οὐκ ἂν εἴη γνώσεως] Pro φρονήσεως. Eustrat. quoque affirmat, in aliis libris ita legi.

Διὸ καὶ Εὐριπίδης] Euripides in Philoctete.

Πολλοῖς ἠριθμημένον] Ἠριθμημένῳ.

Καὶ οἴονται τοῦτο δεῖν] Plutarchus ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀνεπιφθόνως ἑαυτὸν ἐπαινεῖν.

Ἐξελήλυθε τὸ τέλος φρονίμους] Alios, τὸ περὶ τοὺς φρονίμους. Ego deesse aliquid puto.

πλεῖστον τῷ χρόνῳ] Euripid. Φοινίσ. Ὦ τέκνον, οὐχ ἅπαντα τῷ γήρᾳ κακὰ, Ἐτεόκλεις, πρόσεστιν, ἀλλ' ἡ ἐμπειρία Ἔχει τι λέξαι τῶν νέων σοφώτερον.

Ἔτι ἡ ἁμαρτία] Hoc ad superiora refertur, non ad ea, quae proxime antecesserunt.

Αἴσθησις ἡ φρόνησις] Al. ἡ φρόνησις. ego deleo utramque.

Τὸ ζητεῖν δὲ καὶ βουλεύεσθαι] Ζητεῖν, & βουλεύεσθαι quomodo differant.

C. IX. Ἐστὶ δὲ εὐστοχία τις] L. ἀγχίνοια τις ἡ εὐστοχία, etsi in 1. ὕστερον, definitur ἀγχίνοια, εὐστοχία τις. sed videtur utraque vox idem valere, neque illa esse definitio, sed explicatio.

Ὥστε ὀρθῶς ἔσται] Ὀρθῶς βουλεύεσθαι dicitur, quicunque cepit consilium aptum ad efficiendum quod vult, sive bonum id sit, sive malum. sed εὖ βεβουλεῦσθαι is tantum, qui bonum aliquod spectat.

Ἡ κατὰ τὸ ὠφέλιμον] κατὰ τὸ ὠφέλιμον, καὶ ὃ δεῖ καὶ ὡς προσῆκον. Eustrat.

Εὖ βεβουλεῦσθαι] εὖ βουλεύεσθαι duobus modis dicitur, ἁπλῶς, & πρός τι. Cum igitur εὐβουλία, & prudentia sint prope idem, videbitur itidem duplex prudentia esse, una ἁπλῶς, altera πρός τι τέλος. Hoc vero interest inter eubuliam, & prudentiam, quod prudentia est & περὶ τέλους, & περὶ τῶν πρὸς τέλος. Sed tamen τὸ τέλος ἀγαθὸν εἶναι δεῖ.

C. X Πάντες γὰρ ἂν ἦσαν] Argyr. hoc amplius, πάντες γὰρ ἂν εἴδοντες, ἢ δοξάζοντες ἦσαν συνετοί. quomodo facilior esset sententia.

Ἡ δὲ σύνεσις] *Synesin* Cicero vocat *judicium* in epistola ad Furnium, lib. 10. *Omnino plura me scribere, cum tuum tantum consilium, judiciumque sit, non ita necesse arbitrabar.*

Ἀλλ' ὥσπερ τὸ μανθάνειν] In Euthydemo interrogatur Clinias, utri μανθάνουσιν οἱ σοφοὶ, ἢ οἱ ἀμαθεῖς, & illuditur varia significatione verbi μανθάνειν. Tum πότερον μανθάνουσιν, ἃ ἐπίστανται, ἢ ἃ μή. Definitur ibidem τὸ μανθάνειν, τὸ λαμβάνειν τὴν ἐπιστήμην. At Socrates tandem, οὐκ ᾔσθεσθε, inquit, τὸ μανθάνειν, &c.

C. XI. Ἡ δὲ καλουμένη γνώμη] Cicero hanc videtur vocare *sententiam*, in lib. de Senect. *non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnae geruntur, sed consilio, & auctoritate, & sententia*, &c.

Τὰ γὰρ ἐπιεικῆ] *Omnium enim bonorum virorum commune est ex aequo, & bono cum aliis agere*. ita interpretor. at Argyropylus: *bona enim & aequa omnibus sunt coram bonis ea ratione, qua ad alium tendunt*.

Καὶ ὁ νοῦς] Νοῦς, ut accipitur, cum est habitus principiorum, est περὶ τὰ πρῶτα. at cum dicimus aliquem νοῦν, & aliquid factum νουνεχῶς, ad singularia refertur.

C. XII. Διαπορήσειε δ'] Xenophon I. ἀπομνημον.

Ἀλλ' ὡς ἡ ὑγίεια] Τὰ ὑγιεινὰ, exemplar Germanicum. & ita legisse videtur D. Thom. ego tamen deleo.

Τοῦ δὲ τετάρτου] In superioribus fecit τῆς ψυχῆς τὸ μὲν λογικὸν, τὸ δὲ ἄλογον. rursusque τὸ λογικὸν διττὸν, καὶ τὸ ἄλογον διττόν. quatuor igitur fecit τῆς ψυχῆς μόρια, τὸ λογικὸν, τὸ θεωρητικὸν, τὸ λογικὸν, τὸ βουλευτικόν. τὸ ἄλογον μὲν καθ' ἑαυτὸ, λογικὸν δὲ μεθέξει, τὸ παντάπασιν ἄλογον. Hujus igitur τετάρτου μορίου, ait, nullam talem esse virtutem.

Ἐπιστήμοσι σκοποῦσιν] *Attente considerantibus*, ut de mundo, ἐπιστάντες τύπους. Polyb. δεῖ δὲ ἐπιμελέστερον ἐπιστῆσαι περὶ τῶν τοιούτων. Hanc vocem omisere Argyr. Perion. Lamb. Vetus autem & Aretinus male verterunt *scientibus*. non est autem ab ἐπίσταμαι, sed ab ἐφίστημι. Plinius lib. 6. epist. *Evocatus*. ἐπίστηθι, *quid facere debeamus*? id est, attente, & diligenter considerate.

C. XIII. Virtutes morales ἀντακολουθοῦσιν, an minus? Etiam. nam nulla earum est sine prudentia, &, posita prudentia, omnes sequuntur. Atqui non idem est εὐφυέστατος, ad omnes: ergo poterit hanc habere, ad quam est εὐφυέστερος, illam aliam non habere. Respondeo: hoc verum esse potest in virtutibus naturalibus; in perfectis, & proprie dictis non item. Itaque Eustratius ait, hanc opinionem esse κοινὴν παρὰ τοῖς σοφοῖς.

Cic 3. Tuscul. ait, virtutes omnes esse inter se nexas, & conjugatas. Idem 2. de offic. *Sed ne quis sit admiratus, &c.* Cicero 2. Tusc. *Ecquid scis igitur*, &c. Augustinus in epistola ad Hieronymum de loco illo D. Jacobi, *qui offenderit in uno, &c. Certe hinc persuadent*, &c.

Duo hic quaerenda sunt, quid Aristoteles senserit, & quid verum sit. Laërtius de Aristotele: τὰς δ' ἀρετὰς ἔφη μὴ ἀντακολουθεῖν. ἐνδέχεσθαι γὰρ φρόνιμόν τινα καὶ ὁμοίως δίκαιον ὄντα, ἀκόλαστον, καὶ ἀκρατῆ εἶναι. Ipse Aristoteles 4. horum ait,

ait, fieri posse, ut aliquis sit liberalis, neque tamen magnificus. Item ex iis quae ipse dicit, manifesto colligitur, posse esse modestum, qui non sit magnanimus. & quis non videt, posse esse justum, qui non sit εὐτράπελος? Ex his videtur colligi, Aristotelem non putasse eas εἶναι ἀντακολουθεῖν. Nunc quid verum sit quaeramus. Ac non videtur verum, eas ita esse connexas. Agesilaus interrogatus, utra virtus esset praestantior, justitiane, an fortitudo, respondit, justitiam videri sibi praestantiorem, quia fortitudo tantum in bello valeret, at justitia bello & pace necessaria esset. Judicavit ergo maximus rex, eas posse separari. Item virtutes agendo comparantur. Nihil autem vetat, aliquem exerceri in aliqua virtute, ut temperantia, qui tamen non exerceatur in fortitudine. Item Aristoteles ipse, ut diximus, eas distinguere videtur.

Conclusio. Aristoteles censet, virtutes ἀντακολουθεῖν, non quidem omnes, sed quatuor illas praecipuas, quae vulgo cardinales dicuntur: idque constat cum ex hoc loco, tum e libro sequenti, ubi hoc ipsum repetit, & ita hoc veteres accepisse, constat ex iis ipsis, quae protulimus. Vide & Galen. in libro, ὅτι ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος· ὁ γὰρ δὴ λόγος γε &c. Neque hoc tantum Arist. dixit, sed & ita se habere verissimum est.

Solutio contrariorum. Laërtium aperte constat mentiri, neque hoc ei novum est, aut inusitatum. Opponemus autem ei Aristotelem ipsum, tum Alexandrum Aphrodisiensem, scriptorem multo & eruditiorem, & antiquiorem, quem vide cap. 22. lib. 4. ἀπειλῶν, καὶ λύπων. Cetera argumenta nihil attinent ad virtutes cardinales. itaque non labefactant sententiam nostram. Agesilaus vulgi more locutus est, ut & Cicero se interdum loqui fatetur. Cetera facile solvi possunt, si animadvertamus, virtutem numquam dici plane perfectam, nisi cum quis ita affectus est, ut nihil possit accidere tantum, quod eum impellat ad turpiter agendum, & ad desciscendum a virtute. Id autem posse fieri, nisi quis omnes illas virtutes habeat, doceri potest ex iis, quae sunt apud Burleum, Buridan. & Acciaiolum.

Καὶ γὰρ παισὶ] Vide exemplum mirae constantiae, & odii etiam in tyrannos, in Catone Uticensi adhuc puerulo, apud Plut. & egregium exemplum humanitatis in

filio-

filiola Plutarchi adhuc infante, ἐν τῷ σώματι. ἀπὸ ἰδίας γυναικός.

Σωκράτης μὲν οὖν] Ergo quodammodo probabat illud: Ὦ τλῆμον ἀρετὴ λόγος ἄρ' ἦσθ'. ἐγὼ δέ σε ὡς ἔργον ἤσκουν, σὺ δ' ἄρ' ἐδούλευες τύχῃ, &, *virtutem verba putas, ut Lucum ligna.* Horat.

Ἡ κατὰ τὸν ὀρθὸν] Quod posset esse etiam alio monente, qui prudens esset. At μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου agere non dicetur, nisi qui ipse prudens sit.

Πλὴν τοσοῦτον ἴσως ἐρεῖς] Haec verba delenda sunt, neque ea agnoscit Argyropylus.

M. AN-

M. A. MURETI

IN LIBRUM SEPTIMUM ETHICORUM ARISTOTELIS SCHOLIA.

c. 1. Μετὰ δὲ ταῦτα] Absoluta omnium virtutum, & earum, quae actione, & earum, quae cognitione cernuntur, tractatione, ne quid omittatur, quod ad hanc philosophiae partem pertineat, ea quoque excutienda sunt, quibus cum virtute, vitioque quaedam intercedit similitudo, ita ut ipsa quoque in ratione vivendi aut fugienda, & vituperanda, aut persequenda, & laudanda sint. Talia autem esse nonnulla ex iis, quae mox dicturus sum, facile intelligetur. Didicimus principio libri sexti, duo requiri ad virtutis moralis perfectionem. Unum, ut ὁ νοῦς ὁ πρακτικὸς vere judicaret de expetendo, aut fugiendo. Alterum, ut ea pars animi, in qua inest appetitio, consentiret cum illo vero bonoque judicio, & quod mens pronunciasset fugiendum esse, id prorsus aversaretur: quod expetendum, id sine ulla cunctatione sequeretur. Quoties igitur concurrunt haec duo, ut & mens vere judicet, & quo illa intendit, eodem appetitio feratur, tum demum perfectam dicimus esse virtutem. Contraque, cum & appetitio ad turpia, & inhonesta fertur, & quadam quasi caligine erroris occaecata mens, ea ipsa persequenda, & in comparatione aliis anteponenda esse judicat, tum eum, qui ita affectus est, vere ac proprie dicimus esse vitiosum. Sed evenit plerumque, ut mens, & appetitio dissideant, cumque mens vere de honesto, ac turpi judicet, ei honestum anteponenti appetitio, tanquam calcitrosus, & contumax equus bene ducenti insessori, repugnet. Tunc igitur, aut in illo conflictu vincit ratio, & appetitionem quamvis invitam, ac renitentem sibi parere cogit: atque hanc affectionem animi *continentiam* vocamus: aut, ut ait poëta, *Fertur equis auriga, nec audit currus habenas*, id est, immoderatae illae, & effrenatae cupiditates ruunt, secumque ho-

hominem auferunt, & neglecto rationis imperio exultant. atque hanc *incontinentiam*, aut *impotentiam* nominamus. Hoc autem inter vitiosum, & incontinentem interest, quod vitiosi etiam mens ipsa corrupta est: incontinentis non item. Hoc continens, & is, in quo est virtus, quod hic, & ab omni turpitudine abstinet, & hoc ipso gaudet: ille, etsi quae turpia sunt, praetermittit, tamen id non sine quadam molestia, morsuque, ut ita dicam, animi facit. Itaque is, qui virtute praeditus est, similis est navi, quae & bonum gubernatorem habet, & secundo ac fereno utitur vento. Vitiosus navi, quam & ventus agit in brevia, & scopulos, & gubernator imperitus, portum ibi putans esse, eodem impellit. Continens navi, quae, reflantibus, & reluctantibus ventis, gubernatoris tamen virtute fertur in portum. Incontinens navi, quae bonum quidem gubernatorem habet, sed vi ventorum, & tempestatum abripitur. Haec similitudo diligenter considerata, nisi me fallit animus, aliquid conferet ad harum rerum discrimen intelligendum.

Existit etiam interdum, etsi non saepe, in hominibus admirabilis quaedam animi excelsitas, ut non tantum omnes virtutis numeros impleant, sed quaedam efficiant, quae a nemine expectari, omniumque supra hominum captum posita esse videantur. Si ergo haberemus aliquod nomen virtutis nomine pulchrius, & sublimius, id eis tribueremus: nunc quoniam iis, quae rarissime reperiuntur, nomina fere imponi non soleant, huic animi affectioni suum, ac proprium nomen nullum impositum est, sed eam heroicam, ac divinam virtutem vocamus. Rursum tanta nonnunquam in quibusdam est naturae depravatio, ut non humano more vitiosi esse, sed prorsus hominem exuisse, & in teterrimas beluas degenerasse videantur. Hanc feritatem nominamus. Haec igitur hujus libri octavi materia est. duabus enim partibus continetur: quarum prior heroicae illius ac divinae virtutis, & feritatis brevem, continentiae autem, & incontinentiae, longam & accuratam tractationem habet. Posterior, quoniam continentia, & incontinentia, quaeque eis vicina sunt, tolerantia, & animi mollitudo in voluptate praecipue, molestiaque cernuntur, in utriusque harum rerum erudita, & copiosa explicatione consumitur.

Μετὰ δὲ ταῦτα] Cognitis videlicet iis, quae in superioribus libris tractata sunt.

Τῶν περὶ τὰ ἤθη φαύλων] Ab iis, tanquam notioribus progreditur ad ea, quae expetenda, & persequenda sunt.

Ἀκρασία] κρατεῖν est regere, ac cohibere. Hinc ἀκρασία, cum quis non potest se ipsum regere, id est, cupiditates suas frenare, ac coërcere.

Δῆλα] Satis enim crebra eorum exempla quotidie occurrunt.

Πρὸς δὲ τὴν θηριότητα] Non erit alienum breviter proponere aliquot exempla feritatis, itemque ejus virtutis, quam *heroicam*, ac *divinam* vocamus, ut, quid utraque sit, facilius intelligatur. Quos igitur θηριώδεις dicimus? Eos nimirum, qui quaedam ita tetra facinora, & flagitia in se suscipiunt, ut aures ipsae ab eorum commemoratione abhorreant. Exempli caussa, Hector Patroclum interfecerat. Achilles, qui amici mortem ulcisci vellet, *Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros*. Crudele facinus, sed tamen tale, ut in hominem cadat. Fulvia Ciceronis caput, & linguam acubus punxit. Omnino magnae cujusdam crudelitatis est, etiam in cadavera saevire: sed tamen hoc quoque multi alii fecissent. Tydeus Diomedis pater in bello Thebano, a Menalippo vulneratus fuerat, ejus a se interfecti caput Amphiaraus ad Tydeum tulit. Tydeus capite hostis mortui mordicus abrepto, & dentibus suis abrupto, cerebrum illius absorbuit. Tigridis hoc, aut ursi, aut lupi alicujus, non hominis fuit. Tereus Philomelae, conjugis suae, sorori per vim vitium obtulerat. Indignata uxor, communes filios interfecit, eosque viro epulandos apposuit. Nulla hoc fera fecisset. Haec igitur feritas est. Heroicae virtutis exempla Hercules, Anaxarchus, Socrates, aliique innumerabiles cumulate praebebunt.

Ὥσπερ Ὅμηρος] Priami verba Iliad. ω. Ἕκτορά τε μέγα κακόν τίκτε &c.

Ἐξ ἀνθρώπων γίγνονται θεοί] Antiquitas credidit eximios viros filios esse Deum, & post mortem Deos fieri. Prioris exempla Hercules, Theseus, Minos, Lycurgus, Romulus, alii. Posterioris, Hercules ipse, Romulus, Orestes, & Pylades, ut est apud Lucianum in Toxari, innumerabiles alii. Euhemeri historiam pete ex Lact.

Cic. 1. Tuscul. *Ex hoc & nostrorum opinione* &c. Paulo post: *Quid totum prope caelum*, &c. Plinius: *Deus est mortali*, &c. Cic. 2. de natura Deorum: *Suscepit autem vita hominum, & consuetudo communis, ut beneficiis excellentes viros, in caelum fama, ac voluntate tollerent.* Horatius: *Justum & tenacem*, &c. *Haec te merentem, Bacche pater, tuae vexere Tigres, indocili jugum Collo trahentes, Hac Quirinus*, &c. Cicero: *Et ollis, quos endo caelo merita locaverint.*

Οἱ Λάκωνες] Megillus Lacedaemonius apud Plat. 1. νόμ. πῶς γὰρ ἂν ἄμεινον ἀποκρίναιο τὸ δὴ θεῖος Λακεδαιμονίων ὅς τις ἦν; Socrates ad finem Menonis: Οἱ Λάκωνες, ὅταν ἐγκωμιάζωσιν ἀγαθὸν ἄνδρα, θεῖος ἀνήρ, φασὶν, οὗτος. Et ἐν περὶ ἀρετῆς νοθευομένῳ· Λακεδαιμόνιοι, ὅταν τινα μεγαλοπρεπῶς ἐπαινῶσι, θεῖον ἄνδρα φασίν. πολλαχοῦ δὲ καὶ Ὅμηρος τῷ αὐτῷ τούτῳ κέχρηται, καὶ οἱ ἄλλοι ποιηταί. Hom. Odyss. χ. Πῶς ἂν ἔπειτ' Ὀδυσῆος ἐγὼ θείοιο λαθοίμην; Habet & alia, quae idem valent, δῖος, θεοείκελος, ἀντίθεος, & talia. θεῖον λέγεται πᾶν τὸ ὑπερφυὲς, καὶ περιττόν. Eust. Iliad. ζ.

Θεῖον] An σεῖος, & malo θεῖος, etsi aliter scripsit Lambinus.

Ὁ θηριώδης] μάλιστα ἐν τοῖς βαρβάροις, ut Scythae, Anthropophagi, & Persae, qui cum matribus commiscebantur. ἐνίοτε γίνεται διὰ νόσους, καὶ πηρώσεις, ut Hercules in Agaue, Erichthonius, Hecuba, quae propterea *Lucana ursa* dicitur. οἱ κακίᾳ ὑπερβάλλοντες θηριώδεις καλοῦνται. Qualis fuit Echetus, quem Homerus Odyss. σ. vocat βροτῶν δηλήμονα πάντων. Vide, quae de eo Eusthathius. Tales fuere Nero, Caligula, Busiris, Mezentius, Phalaris, &c.

Ἀλλὰ περὶ μὲν] Alia commodius paulo post tractabuntur, alia jam tractata sunt. Dicendum igitur περὶ ἀκρασίας, &c.

Ἀκρασία in iis, qui sibi moderari non queunt in ira, in ambitione, & similibus reprehenditur tantum, ut ἁμαρτία: eo enim peccant, ὅτι τῆς μεσότητος ἁμαρτάνουσι. At ἀκρασία est etiam nomen certae cujusdam κακίας, quae in eorum nullo cernitur.

c. IV. Μαλακοὶ] Aspasius, ἀκόλαστοι. Itemque Argyr. & Aretinus; melius tamen μαλακοί.

Διὸ μᾶλλον] Non comparat, ut putatur, ἀκόλαστον cum incontinente, sed ait, ex duobus incontinentibus illum esse μᾶλλον ἀκόλαστον, qui, &c. id est, viciniorem intemperantiae, & vitiosiorem.

Λαγ-

Ἐπεὶ δὲ] Lego, ὅτι δὲ, ne duobus modis pendeat oratio, & quod nihil addatur ad illud ἐπεὶ, & quod nihil ad illud αἱ μὲν. legendo autem ὅτι, saltem alterum incommodum tollitur.

Αἱ μὲν εἰσι τῶν τῷ γένει] Sequebatur, ut adderet, αἱ δὲ τῶν ἐναντίων, αἱ δὲ τῶν μεταξύ. sed omisit, transiitque ad divisionem ἡδέων, ex quibus illa alia membra intelligi possunt, cum omnis ἐπιθυμία referatur πρὸς τὸ ἡδύ. Est igitur ἀνανταπόδοτον. Argyr. tamen addit de suo, aliae non sint, quod ego facere non audeam.

Καθάπερ διείλομεν πρότερον] Atqui nusquam ita divisit, sed tantum dixit, duplicia esse ἡδέα, τὰ μὲν ἀναγκαῖα, τὰ δ' αἱρετὰ μὲν φύσει, ἔχοντα δὲ ὑπερβολήν. At haec eadem divisio est, nisi quod additur membrum unum, quod ibi praetermiserat. Praetermissum autem erat illic, quoniam ea tantum quaerebantur, quae ad continentiam, & incontinentiam, seu proprie, seu communiter dictam, pertinebant. Hic additur, ut quasi via muniatur ad explicandam θηριότητα. Et hic vocat τὰ μεταξὺ quae primum vocaverat ἀναγκαῖα, & ita accipit Argyropylus.

Οἷον χρήματα] Hoc exemplum refertur non ad proprium membrum, sed ad primum, & tamen mirabile est, pecuniam, & lucrum numerari inter τὰ αἱρετὰ τῇ φύσει, cum tamen constet ea expeti tantum propter usum. Sed videlicet ita vocat bona omnia, quae quidem non sunt ἀναγκαῖα τῷ σώματι.

Καὶ τὰ τοιαῦτα] Φύσει αἱρετὰ, ἃ τῷ πάσχειν.

Οὐ τὸ πάσχειν] Non quod iis afficiantur, eaque concupiscant, & ament. At ἐν τοῖς ἐναντίοις, alia ratio; simpliciter enim ea amare, & concupiscere, vituperandum est.

Διὸ ὅσοι] Huic quoque ὅσοι nihil est, quod respondeat. nam cum dicere, ut videtur, instituisset, ὅσοι μὲν τῶν &c. μοχθηροὶ μὲν οὐκ εἰσιν, εἰ μὴ διὰ τὸ ὑπερβάλλειν, aut aliquid tale, multis interjectis mutavit formam orationis, & pro iis, quae dixi, addidit, μοχθηρία μὲν οὖν, &c. Est igitur insigne ἀνακόλουθον, & proferre possem talia quaedam ex aliis scriptoribus.

Καὶ τῶν ψεκτῶν] Non dicit ipsam ἀκρασίαν esse ex numero τῶν ψεκτῶν, ut Argyrop. Lamb. & alii putant, & Graecus etiam interpres, sed referri πρὸς τὰ ψεκτὰ, tanquam ad objectum, ut rectissime D. Thomas.

Τὴν ἀκρασίαν] Legend. περὶ τὴν ἀκρασίαν, & ita legit interpres vet. & omnino ita legendum est. nam dicunt primo ἀκρασίαν, deinde addunt περὶ τί.

Ἐνταῦθα] ἐν τῷ ἰατρῷ, καὶ ἱπποκράτη εἴποιεν ἂν ἁπλῶς ἀγαθόν.

Τὸ ἀνάλογον ὁμοίως] Illud ὁμοίως, Aspasius indicat, esse glossam vocis ἀνάλογον.

Ὁμοιότητα λέγομεν] Λεγομένην legendum videtur.

Εἰ τις ὥσπερ ἡ Νιόβη] De Niobe: Καὶ γὰρ τ' ἠΰκομος Νιόβη &c.

c. v. Ἐπεὶ δὲ ἐστὶν] Hic potius debet esse ἀρχὴ κεφαλαίου.

Τὰ μὲν διὰ πηρώσεις] id est, νόσους.

Καὶ περὶ τόπον] Τόπον τῶν τριῶν τῶν λεχθέντων, οὐχ ἴδιον φυσί.

Λέγω δὲ τὰς θηριώδεις] Θηριώδεις, si oriuntur ἐκ μοχθηρᾶς φύσεως. νοσηματώδεις, si ex morbo, aut prava consuetudine.

Τῶν ἀπηγριωμένων] Scytharum.

Ἢ τὸ περὶ Φάλαριν] Ὅτι τὸ ἑαυτοῦ παῖδα κατέφαγε.

Ὥσπερ ὁ τὴν μητέρα] Xerxes μητρὸς.

Οἷον αἱ τῶν τριχῶν τίλσεις] Haec non ponuntur, ut ad immanitatem pertinentia, sed ait, illa superiora ita ex quibusdam morbis, aut consuetudine evenire, ut haec quoque eveniunt.

Εἴποιεν ἀκρατεῖς] Nemo ob id dicit mulieres ἀκρατεῖς esse, quod nolint ὀπυίειν, sed ὀπυίεσθαι.

c. vi. Ὅτι δὲ καὶ ἧττον, &c.] Turpius est vinci a cupiditate, quam ab ira.

Ὁ δὲ θυμὸς φυσικώτερον] Καὶ χαλεπώτερον vet. interp. Felicianus autem, ὁ δὲ θυμὸς, καὶ ἡ χαλεπότης φυσικώτερον τῶν ἐπιθυμιῶν, &c.

Καθάπερ τὴν Ἀφροδίτην, &c.] Sappho etiam Venerem eodem epitheto afficit. alibi etiam vocat ποικιλόφρονα.

c. vii. Ἢ καθ' ὑπερβολὰς] Legendum videtur, μὴ καθ' ὑπερβολὰς, ἀλλὰ, &c.

Ὁμοίως δὲ καὶ] Itaque Phaedria Terentianus, quod biduum amica carere non posset, ipsemet *mollitiem* vocat.

Οἷον ἐν τοῖς Σκύθαις] In aliis libris, Περσῶν, quod verius puto; nam & Aspasius ita legit.

Ὥσπερ συγκαρχαλίσαντες] Προγαργαλισθέντες p.

c. viii. Τῷ ἐλάττονος τοῦ] Nam si esset admodum vehemens, non daret spatium cogitandi.

Οἱ διὰ τὸ μὴ, &c.] Al. μὴ διὰ τὸ πεπεῖσθαι, & ita vet. aut ὁ δὲ διὰ τὸ πεπεῖσθαι τοιοῦτος, οἷος διώκειν. sed prius malo.

C. IX.

C. IX. Ἡ ὁ τοῦ ψεύδους] Lege, ἀληθοῦς. & ita cogit sententia ipsa, & e sequentibus perspicitur.

Εἰσὶ δέ τινες οἱ ἐμμενετικοὶ τῇ δόξῃ. οὓς δή, οἷς] Illud ultimum, οὓς δή, Argyr. delet. Distinguit quosdam ἐμμενετικοὺς τῇ δόξῃ a continentibus, & quosdam οὐκ ἐμμενετικοὺς ab incontinentibus.

Συμβατικοῖς χαίρειν] L. χαίρει. Docet, continentiam esse mediam inter duo extrema vitiosa, sed eorum extremorum esse rarissimum inventu.

Ὅμοιοι δὲ καὶ ὁ ἀκρατὴς, καὶ ὁ ἀκόλαστος] Qua in re tum conveniant, tum differant ὁ ἀκρατὴς, καὶ ὁ ἀκόλαστος.

C. X. Οὐ γὰρ ἐπίβουλος] Ἐπίβουλος hic non tam videtur significare *insidiatorem*, quam eum, qui ἐκ βουλῆς, id est, *consulto facit*. nam & Plato ita interdum accipit nomen ἐπιβουλῆς.

Ἀναξανδρίδης] Ἀναξανδρίδης Ἀναξάνδρου Ῥόδιος, &c. Suidas. vide & Athenaeum lib. 9.

Ἡ πόλις ἐβούλεθ'] Ἐβούλεθ' legend. puto.

Μελέτην ἔμμεναι φίλε] Μένει p. & ita esse videtur.

C. XI. Ἀπὸ τοῦ χαίρειν] Ἴσως, ἀπὸ τοῦ μᾶλλον χαίρειν.

Ἔτι ὁ σώφρων φεύγει τὰς] Si σωφροσύνη φεύγουσα τὰς ἡδονὰς σώζει τὴν φρόνησιν, sequitur, τὴν φρόνησιν φθείρεσθαι ὑπὸ τῆς ἡδονῆς, & vide locum Cicer. de Senectute, in oratione Archytae Tarentini.

C. XII. Καὶ αἱ φύσεις, καὶ αἱ ἕξεις] Φύσεις & ἕξεις ponit hic pro eodem, item κινήσεις, καὶ ἐπιθυμίας, ut ostendit in istis verbis, ἕξεως καὶ φύσεως. lego autem, καὶ αἱ φύσεις, καὶ ἕξεις, καὶ αἱ κινήσεις, καὶ ἐπιθυμίαι ἀκολουθοῦσιν, id est, *pro varietate habituum varii sunt appetitus*. nam alia appetimus καθεστηκυίας τῆς φύσεως, alia ἐνδεούσης.

Ἀπολελυμέναι καὶ αἱ φαῦλαι δοκοῦσαι] Ἀπολελυμέναι vetus, καὶ αἱ φαῦλαι εἶναι δοκοῦσαι.

Οἷον αἱ τῶν κυουσῶν] Ut cum mulier gravida capit voluptatem ex esu carbonum, aut cineris, aut cum, qui scabie laborat, scabit corpus.

Τῆς ὑπολοίπου ἕξεως] *Indigentis*, & *imperfecti*, vetus interpres. ergo legisse videtur ὑπολοίπου. at ὑπόλοιπος est *reliquus*, ὑπόλιπος nihil est. legendum igitur forte, ὑπολειπούσης, aut potius ἐπιλειπούσης. & ita est. Solvit rationem, adductam ad confirmationem tertiae opinionis.

C. XIV. Οὐ γάρ ἐστι τῇ ὑπερβολῇ] Τῇ τῆς ἡδονῆς ὑπερβολῇ ἅμα ἐστιν ἐναντία ἡ λύπη. neque enim quisquam quod careat

ἐπιςβαλλούσαις ἡδοναῖς, λυπεῖ), praeterquam si sit aliquis τῶν διωκόντων τὴν ὑπερβολὴν, quales sunt οἱ ἀκόλαστοι. Nam hi etiamsi habeant affatim, quibus expleant necessarias cupiditates, anguntur tamen, nisi abundent etiam non necessariis. & vide Aristotelem in problem. ὅσα περὶ σωφροσύνην, καὶ ἀκολασίαν, quaest. I. ubi de Dionysio.

Ὀργῶσι δ' ἐν τῇ νεότητι] Juvenes, quia crescunt, plurimum conficiunt cibi: iccircoque sicut ebrii, quo plus bibunt, eo plus sitiunt, ita illi saepe, quo plus cibi sumunt, eo plus appetunt. In melancholicis autem idem contingit ratione τῆς κράσεως. humor enim ille perpetuo cor mordicat.

Τὸ ὁρᾶν, τὸ ἀκούειν, &c.] Haec opinio Anaxagorae fuit. vide Theophrastum περὶ αἰσθήσεως.

Ἐπεὶ ἄν τι] Hippocrates in libro de natura hominis.

Καὶ ἡδονὴ μεγάλη] Euripides in Oreste.

M. AN-

M. A. M U R E T I

IN LIBRUM OCTAVUM ETHICORUM ARISTOTELIS SCHOLIA.

C. I. Μετὰ δὲ ταῦτα] Quidquid est aut ἀρετή, aut μετ' ἀρετῆς, tractandum est philosopho morali. talis autem φιλία. tractanda igitur. Estne haec eadem φιλία, de qua in fine secundi? Non. Estne ἀρετή? si ἀρετὴν vocas πᾶσαν ἕξιν τε καὶ διάθεσιν ἐπαινετὴν, est, sin proprie accipias, non est. Quomodo id probas? Primum ipse ordo Aristotelis hoc indicat. Deinde nulla virtus est τῶν πρός τι, sed qualitas absoluta. At μετ' ἀρετῆς est ἡ ἁπλῶς φιλία, ut infra videbitur. Cicero: *virtus amicitiam gignit, & continet, nec sine virtute amicitia esse potest ullo pacto.*

Ἔτι δὲ] Cic. *non aqua, non igni, ut ajunt, pluribus utimur locis, quam amicitia.*

Ἄνευ γὰρ] Cic. *Nam quis est, pro Deum fidem atque hominum, qui velit, ut nec diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere?*

Καὶ γὰρ πλουτοῦσι] Adversus Euripideum illud: Ὅταν δ' ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων; Et tyranni id probant.

Δυναστείαις] Cyrus moriens apud Xenophontem: οἶδα μὲν οὖν καὶ σύ, ὦ Καμβύση, &c.

Φύσει τ' ἐνυπάρχειν ἔοικε] Τὴν πρὸς τὰ τέκνα στοργὴν φυσικὴν εἶναι, Aristoteles putat. & Plato in Symposio. Sophocles: Δεινὸν τὸ τίκτειν ἐστίν· οὐδὲ γὰρ κακῶς Πάσχοντι μῖσος ὧν τέκῃ προσγίγνεται. Menander: Ὦ παῖδες, οἷον φίλτρον ἀνθρώποις φρενός. Cic. I. de off. Plut. περὶ τῆς πρὸς τὰ ἔκγονα φιλοστοργίας. Epicurei eam tollebant. Plut. πρὸς Κολώτην· τὸ δὲ φύσει περιέχεσθαι τὰ τεκνωθέντα τῶν γειναμένων οὐχὶ πᾶσι φαινόμενον ἀναιρεῖτε; Idem περὶ φιλοστοργ. θαυμάζει γὰρ ἐν ταῖς διατριβαῖς ὁ εἰπών· Μηδένα γὰρ ἀνθρώπων τις ἀνθρώπων φιλεῖ. Κατ' Ἐπίκουρον ὁ πατὴρ τὸν υἱόν, μήτηρ τὸ τέκνον, οἱ παῖδες τοὺς τεκόντας, &c. Et inde est illud Cic. *Filiola tua te delectari laetor, & probari tibi φυσικὴν εἶναι τὴν πρὸς τὰ τέκνα. Etenim si haec non est, &c.* Epicurei hauserant ab Aristippo, cujus dictum quoddam in filium

refertur a Stobaeo. Stoici apud Laërtium in Zenone: φασὶ δὲ καὶ τὴν πρὸς τὰ τέκνα φιλοστοργίαν φυσικὴν εἶναι αὐτοῖς, καὶ ἐν τοῖς φαύλοις μὴ εἶναι. Jurisc. in lege *Nam etsi*. D. de inoff. test. *& metuere tam patrem de filio, quam de se, & vehementius torqueri in filio, quam in se ipso.*

Τί γὰρ ὄφελος] Martialis: *Extra fortunam est, quidquid donatur amicis.* Et Alexander, nusquam tutius deponi pecunias, dicebat, quam apud amicos.

C. II. Ὁμοιότητά τινα] Theocr. Τέττιξ μὲν τέττιγι φίλος, μύρμακι δὲ μύρμαξ. Ἴρηκες δ' ἴρηξιν. Plato Symp. ὁ γὰρ παλαιὸς λόγος εὖ ἔχει, ὡς ὅμοιον ὁμοίῳ ἀεὶ πελάζει. Horat. *Oderunt hilarem tristes*, &c. Plut. de adul. & amico: Γέρων γέροντι γλῶτταν ἡδίστην ἔχει, Παῖς παιδί, καὶ γυναικὶ πρόσφορον γυνή. Mart. *Cum sitis similes paresque vita, Uxor pessima, pessimus maritus, Miror, non bene convenire vobis.* Ἧλιξ, vetus dictum est, ἥλικα τέρπει, & pares cum paribus facillime degere. Aristoteles 1. Rhet. καὶ ἐπεὶ τὸ κατὰ φύσιν ἡδὺ, &c. In Eudemeis autem addit & hoc: Ἔγνω δὲ φὼρ τε φῶρα, καὶ λύκος λύκον. Nos etiam aliquando de ea re in Elegia quadam cecinimus hos versus: *Nescio qua humanas conjungunt foedera mentes, Ignea quae superis sedibus astra micant. Inde fit, ut studio quicunque tenentur eodem, Illorum tacitus pectora nectat amor. Qui fragili gaudet fluctus sulcare carina, Ejusdem socios conditionis amat. Durus agri cultor reliquos colit arva colentes, Armaque tractanti, qui terit arma, favet. Haec vis Parrhasium magno conjunxit Apelli, Haec eadem celeri Patroclon Aeacidae. Quidnam erat Oeneiden Jocasta ut natus amaret, Ni quod & hic bello fortis, & ille fuit? Nos quoque qui colimus divas Helicone morantes, Capta pari studio pectora amare decet.* Ὅταν δ' ἀναμορχθῶσιν εἰς ταὐτὸν δύο, Φύσιν ὁμοῦ πλέκουσι καὶ κεράσαντ' αἷμα, Δι' ὧν βρότειον ζῇ τι καὶ θνῄσκει γένος. Ex Athenaeo lib. 1. δειπνοσοφ. Aeschylus: Ἐρᾷ μὲν ἁγνὸς οὐρανὸς &c

Καὶ Ἡράκλειτος] Laërtius in Heracl. τῶν δ' ἐναντίων τὸ μὲν ἐπὶ τὴν γένεσιν ἄγον καλεῖσθαι πόλεμον καὶ ἔριν, τὸ δ' ἐπὶ τὴν ἐκπύρωσιν ὁμολογίαν καὶ εἰρήνην.

Καὶ Ἐμπεδοκλῆς] Cujus est & illud περὶ τοῦ κυνὸς, καὶ τῆς κεραμίδος, in Eudemeis. Ciceronis error in Empedoclis opinione referenda, de qua Simpl. in 1. Phys. & Cyrus Prodromus in dialogo.

C. III. Οἴεται δὴ διὰ τὸ χρήσιμον] Ἡ διὰ τὸ χρήσιμον, etiam in bestiis, ut inter trochilum, & crocodilum apud Herodotum in Euterpe. pinna cum parva squilla. Ego cap. 10. lib. v. var. lectionum. & propter voluptatem: *Sic niger a viridi turtur amatur ave.*

Τὸ δὲ χρήσιμον] Ovidius: *Vulgus amicitias utilitate probat.* Et illud: Οὐκέτι γιγνώσκουσιν Ἀθηναῖοι Μεγαρεῖς.

Καὶ τὰ λοιπὰ] Vide ne quid hic desit, idque indicetur his verbis, καὶ τὰ λοιπὰ, &c.

Ταύτῃ γὰρ ὅμοια] Victor. legit, ταύτῃ γὰρ ὅμοιοι. at vetus interpr. ταύτῃ γὰρ ὅμοιοι. Fortasse ita legendum: ταύτῃ δὲ πάντα ὑπάρχει τὰ εἰρημένα καθ᾽ αὑτά, τό, τι ἁπλῶς ἀγαθόν, καὶ τὸ ἁπλῶς ἡδύ. ἔτι δὲ μάλιστα ταῦτα φιλητά, καὶ τὸ φιλεῖν δὴ καὶ ἡ φιλία ἐν τούτοις μάλιστα καὶ ἀρίστη.

Ὀλίγοι γὰρ οἱ τοιοῦτοι] Antiphanes apud Athenaeum: ὀλίγον τὸ καλόν ἐστι πανταχοῦ, καὶ τίμιον.

Περὶ τοὺς λεγομένους] De sale Plin. lib. 31. Cicer. de amic. Aristot. Εὐδημείων 8. Διὸ εἰς παροιμίαν ἐλήλυθεν ὁ μέδιμνος τῶν ἁλῶν. Theog. Οὐ γὰρ ἂν εἰδείης ἀνδρὸς νόον, οὐδὲ γυναικός, Πρὶν πειρηθείης ὥσπερ ὑποζυγίου. Theophr. Οὐ φιλοῦντα κρίνειν, ἀλλὰ κρίνοντα φιλεῖν. Plut. περὶ φιλαδελφ. Soph. Χρόνος δίκαιον ἄνδρα δείκνυσιν μόνος, Κακὸν δὲ κἂν ἡμέρᾳ γνοίης μιᾷ.

Καὶ χρηστὰ πάντα ταῦτα] Lego, ταυτά.

C. IV. Καὶ ἐπιεικεῖς φαύλοις] Obscurus locus. at non iidem sunt οἱ ἐπιεικεῖς, καὶ οἱ ἀγαθοί. neque οἱ φαῦλοι, & οἱ κακοί. quare ita emendo, ἐπιεικεῖς φαύλοις, ut Q. Lutatius amabat Roscium histrionem.

Δοκοῦσι γὰρ αἱ συμμαχίαι] Aristoph. Ἡ ξυμμαχία δ᾽ οὐχὶ διὰ σὲ τοῖς Αἰγυπτίοις.

Καὶ πρώτως μὲν] Sic in Rhetor. ὁ πρώτως συλλογισμός. Sic ἡ πρώτως οὐσία. & hoc ipso in libro, ἐστὶν πρώτως.

C. V. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς] Vide quaedam huc pertinentia apud Athen. lib. 5. Οὐ χρὴ συμποσίοις φίλους ἀπέχειν ἑταίρους Δηρόν. ἀνάμνησις δὲ πάλαι χαριέστατη αὕτη. Τῆλε φίλοι ναίοντες οὐκ εἰσὶ φίλοι. Et proverbium est: πόρρω, οὐ τόπῳ. Isoc. οὐ πολλοῖς μὲν, ὦ Δημόνικε, πολὺ διεστῶτες &c.

Καὶ τῷ ἡδεῖ] Εἴδει legunt vet. inter. D. Thom. & Turnebus.

C. VI. Ἀγαθὸν εἶναι] Legendum puto ἴσ᾽. D. Thom. ita exponit, quasi legerit ἀγαθὸν ἴσ᾽, quem sequor, aut certe

eodem recido. Vetus interp. vertit, *esse*. sed, ut puto, scripserat, *esset*, non *esse*.

Οὐδ' αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν] Aspasius interpretatur *felicitatem*. Sed non placet. Melius D. Thomas.

Ἢ τοῖς αὐτοῖς] Horatius: *Consentire suis studiis, qui crediderit te.*

Καὶ οὐκ ἀγαθοὺς] Forte, καθ' αὑτούς.

Οἱ δ' ἐν ταῖς ἐξουσίαις] Ut Hiero habebat ἡδεῖς μὲν Simonidem, Pindarum, & tales, cum quibus tamen non consultabat de rebus gravibus. Sic prope Augustus habebat Moecenatem, & Agrippam. Dictum ipsius extat apud Senecam de beneficiis lib. 6. *Horum mihi nihil accidisset, si aut Agrippa, aut Moecenas vixisset.* In hoc taciturnitatem, in illo patientiam desiderabat. Suetonius, & Aurel. Victor. Horat. lib. 2. Sat. 6. *Septimus octavo propior* &c.

c. VII. Quasi admonitus ab illa amicitia, quae est inter τοὺς ἐν ἐξουσίαις, & pauperes, bonos, atque eruditos, transit ad τὰς καθ' ὑπεροχήν.

Οἷον πατρὶ πρὸς υἱὸν] Pater non amat filios, neque διὰ τὸ καλὸν ἐν αὐτοῖς, neque διὰ τὸ ἀπ' αὐτῶν, ἢ ἡδὺ, ἢ χρήσιμον, sed natura. interdum enim posthumos instituunt heredes, interdum amant & debiles toto corpore, & furiosos; & illa institutio valet: *Filius meus impiissimus, & male de me meritus, heres esto.* l. 48. D de hered. instituend. Et apud Valer. multa exempla reperiuntur.

Καὶ ὅλως πρεσβυτέρῳ] Plato πολιτ. γ. ὅτι μὲν πρεσβυτέρους τοὺς ἄρχοντας δεῖ εἶναι, νεωτέρους δὲ τοὺς ἀρχομένους, δῆλον; δῆλον. Lacedaemone, γέροντες. Romae, *Senatus*.

Καὶ παντὶ ἄρχοντι] Significat, omnes quoque illos, quos praedixit, εἶναι φύσει, τοὺς μὲν ἄρχοντας, τοὺς δ' ἀρχομένους.

Οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ] Regis quidem veri eadem. Imperatores Romani *patris patriae* nomen pulcherrimum esse ducebant. Cic.

Διαφέρουσι δὲ αὐταὶ] Lego, καὶ αὐτῶν, καὶ ἀλλήλ', aut αὐταὶ τε καὶ ἀλλήλ'. Hoc autem opinor adversus Platonem dicitur.

c. VIII. Ὑπερέχοντα, ὑπερεχομένου] Credo alterum redundare.

c IX. Κοινὰ τὰ φίλων] Eurip. Oreste: Κοινὰ γὰρ τὰ τῶν φίλων. & in Phoenissis: Κοινὰ γὰρ φίλων ἄχη. & alibi: Ἐν τοῖσιν ἀλγοῖς τοῖς φίλοισι χρὴ φίλους. Et in Androm. φίλων

γὰρ ἐστιν ἴδιον οὐδενὸς φίλοις· Ὀρθῶς πεφύκασιν, ἀλλὰ κοινὰ χρήματα. Terent. Adelph. Cic. 1. off. Plat. 5. de leg. Mart lib. 2. epigr. 34. *Candide*, κοινὰ φίλων, *haec sunt tua*, *Candide*, πάντα, *Quae tu magniloquus*, *nocte dieque sonas*, &c. Theophrast. apud Plut. περὶ φιλαδελφίας· εἰ κοινὰ τὰ φίλων ἐστὶ μάλιστα, δεῖ κοινοὺς τῶν φίλων εἶναι τοὺς φίλους.

Ἐστὶ δὲ ἀδελφοῖς] Hegio apud Terent. in Adelphis, act. 3. scen. 5. *una a pueris parvoli*, &c. Ovidius: *O soror*, *o conjux*, *o femina sola superstes*, &c. Et lib. 3. Fast. *Flebat ut amissa gemini consorte pericli*, &c. Xenoph. 3. Παιδ. οἱ κοινοὶ κίνδυνοι φιλοφρόνως ποιοῦσιν ἔχειν τοὺς συμμάχους πρὸς ἀλλήλους.

Τὰ δίκαια] Ἄλλα Argyr. recte, ut constat ex sequentibus.

Ἡ πόλεις ὡρισμένοι] Locus sine dubio perturbatus. lego, ὡρισμένοι. πᾶσαι δὲ αὗται ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἐοίκασιν εἶναι. οὐ γὰρ τοῦ παρόντος συμφέροντος ἡ πολιτικὴ ἐφίεται, ἀλλ' εἰς ἅπαντα τὸν βίον. ἔνιαι δὲ τῶν κοινωνιῶν δι' ἡδονὴν δοκοῦσι γίγνεσθαι θιασωτῶν, καὶ ἐρανιστῶν. αὗται γὰρ θυσίας ἕνεκα καὶ συνουσίας. ὁμοίως δὲ καὶ φυλέται, καὶ δημόται θυσίας τε ποιοῦντες, &c. Horat. epistol. 1. lib. 2. ad Augustum: *Agricolae prisci*, &c.

Οὐ γὰρ τοῦ] Οὐ positum ἀντὶ τοῦ οὐ μόνον.

c. x. Πολιτείας] Πολίτευμα est ἡ τῶν ἀρχῶν τάξις, ut ipse in Politic. vocat.

Κληρωτὸς ἂν τις εἴη, ἢ βασιλεύς] Ἢ, id est, μᾶλλον. Simile illi: Βούλομ' ἐγὼ λαὸν σῶν ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι.

Χρῶνται γὰρ] Ex Xenophonte quidem hoc verum non est, ut ex Cyripaedia intelligi potest.

Ἐπίκληροι οὖσαι] Senex Plautinus: *Argentum accepi dote*, *imperium vendidi*. Menander: Ὅστις γυναῖκ' ἐπίκληρον ἐπιθυμεῖ λαβεῖν Πλουτοῦσαν, ἤτοι μῆνιν ἐκτίνει θεῶν, Ἢ βούλετ' ἀτυχεῖν μακάριος καλούμενος. Idem: Ὅταν πένης ὤν, καὶ γαμεῖν τις ἑλόμενος Τὰ μετὰ γυναικὸς ἐπιδέχηται χρήματα, Αὑτὸν δίδωσιν, οὐκ ἐκείνην λαμβάνει. Antiphan. Οὐκ ἔστιν οὐδὲν βαρύτερον τῆς φερνῆς Ὅτῳ γυναικὸς σώφρονος πολλὴν ἡ φέρει. Megadorus in Aulularia, cum multa enumerasset, *Haec sunt*, inquit, *atque aliae multae in magnis dotibus incommoditates*, *sumptusque intolerabiles. Nam quae indotata est*, *ea in potestate est viri*, *dotatae mactant & malo*, *& damno viros*. notum est illud veteris sapientis: τὴν κατὰ σαυτὸν ἕλα. Et illud: *Si qua voles aptae nubere*, *nube pari.* Eurip. Rheso: Οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ μειζόνων γαμβρῶν θέλω. Martialis: *Uxorem quare locupletem ducere nolo*, *Quaeritis?*

tis? uxori nubere nolo meae. Vide quae diximus in Arist. Oeconomica.

c. XI. Ταῦτα λειτούργηται] Ταῦτα leg. & ita Argyropyl.

Ὁμοιοπαθεῖς, καὶ ὁμοήθεις] In aliis, ὁμοήθεις, καὶ ὁμοιοπαθεῖς. Vetus legit, ὁμοιοπαθεῖς. καὶ ὁμοιοπαθεῖς legitur.

Καὶ ψυχῇ] *Animi imperio, corporis servitio utimur.* Sallustius.

c. XII. Οἷον γὰρ τῶν ὁμολογίων] Hic potius debet esse principium cap. Argyr. & Aretinus.

Μᾶλλον συμφυέστατοι] Id est, adjunctus natura est. Cic. pro Cluent. *quae propria huic caussae, & adjunctiora sunt.* & de invent. *Sunt quaedam cum adjunctione necessitudines, quaedam simplices, & absolutae. Conciliandi* etiam verbo in eadem re nonnunquam uti solet.

Ἐκ τούτων δὲ δῆλον] Eurip. Μήτηρ φιλότεκνος μᾶλλον (ἐστὶ τοῦ) πατρός. Ἡ μὲν γὰρ αὑτῆς οἶδεν ὄνθ', ὁ δ' οἴεται. Menand. Αὑτὸν γὰρ οὐδεὶς οἶδεν οὗ ποτ' ἐξέφυ, Ἀλλ' ὑπονοοῦμεν πάντες, ἢ πιστεύομεν. Itaque Telemachus: Μήτηρ μέν τ' ἐμέ φησι τοῦ ἔμμεναι, αὐτὰρ ἔγωγε Οὐκ οἶδ'. οὐ γάρ πώ τις ἑὸν γόνον αὐτὸς ἀνέγνω. Et vide Juris. item Eustath. in Odyss. pag. 1412.

Τῷ σύνεγγυς] Nam omne agens in propinqua agit fortius, ut cum a caelo sit principium motus, & caloris, ignis quidem & ardet, & καυστικός ἐστι. aër calet, sed non ardet; & mobilis, at non ut ignis, aqua mobilis, sed calore destituitur, at terra utroque.

c. XIII. Ἔοικε δὲ] Ut jus aliud scripto, aliud moribus continetur. Atque illud quidem quod scriptum est, certum, exploratumque est. Quibus autem de rebus nihil nominatim cautum est legibus, ea plerumque ex aequo, & bono disceptari, ac dijudicari solent; ita in eis amicitiis, quae ad utilitatem diriguntur, duplex est officii tribuendi ratio. Nonnunquam enim certis quodammodo legibus, ac conditionibus res agitur, scitque & is, qui beneficium alteri tribuit, quid ab eo vicissim exigere debeat, & is qui accipit, quo eum, a quo accipit, remunerari. Interdum nulla talis pactio, & conventio interponitur, sed qui amico commodat, sperat quidem sibi quoque aliquid ab eo commodi; neque tamen ab eo stipulatur quidquam certi: cumque sibi aut tantundem, aut etiam amplius, si res ita ferat, redditum iri existimet, tamen quid, quantumque sibi debeatur, ei ipsi, quem obligat, arbitratu suo aestimandum relinquit. Il-

Iam igitur φιλίαν νομικὴν, hanc ἠθικὴν Aristoteles vocat. Ac facile quidem est intelligere, has mercaturas potius quasdam, & nundinationes officiorum, quam amicitias esse: neque enim quidquam est ab amici officio alienius, quam cum beneficium tribuas, de recipiendo cogitare. Sed tamen & vulgo ita vocantur, &, si vera, quam speciosa malumus, pleraque hominum pars, non alia fere ratione amicitias colit. Utilitate ducuntur omnes, & ut possessiones, ita amicitias eas plurimi faciunt, ex quibus plurimum capiunt. Verae illae amicitiae, quae sine ulla spe commodorum dignitatem modo, atque honestatem spectabant unam, in solis jam libris, non etiam in hominum moribus, reperiuntur. Ait igitur Aristoteles, inde potissimum existere, atque ex eo, quasi fonte, manare omnes talium amicorum de amicis conquestiones, cum alio animo, ac consilio sunt in tribuendis, accipiendisve beneficiis, alio in reddendis, aut exigendis. Saepe enim is, qui dat, non eo animo dat, ut tantundem accipiat, sed aequum putat, se multo plus, si usus venerit, consequi: is autem qui accipit, ubi tantundem reddiderit, nihil se amplius debiturum putat. Nonnunquam etiam contra. Est & cum mutatur animus ejus, qui beneficium dedit. Nam cum eo animo dederit, aut certe videri voluerit dare, ut non tantundem reciperet, sed ut eo, quod amici vires, ac tempora commodo ipsius tulissent, contentus foret, in exigendo tamen acrem se, ac difficilem praebet, &, nisi solidum recipiat, injuriam sibi fieri clamat. Inde querelarum plena omnia. Inde omnes domus, omnia fora, omnia compita, omnia denique publica, & privata hominum alios, ut ingratos accusantium, quotidie vocibus personant.

Ἀλλ' οἴονται δεῖν] Nicolaus ἐν τῷ περὶ ἐθῶν· παρὰ Ἰνδοῖς, ἐάν τις ἀποστερηθῇ δανείου ἢ παρακαταθήκης, οὐκ ἔστι κρίσις, ἀλλ' αὐτὸν αἰτιᾶται ὁ πιστεύσας. Stobaeus lib. μβ. Seneca lib 3. de benefic. *Utinam quidem persuadere possemus, ut pecunias*, &c.

Ἢ ὅ, τι δήποτε ἄλλο] Id est, aut quocunque illud alio nomine vocari placet. non enim satis proprie est ἀγοραία.

Καὶ ὁμολογήσειε δ' ἄν] Lego, καὶ γὰρ ὁμολογήσει μὲν ἄν.

Καὶ τοῦ δωροδόκου χρήματα] Puto legend. ἀδωροδόκου, ut etiam habet Eustrat. aut, quod forte verius est, delenda vox χρήματα.

M. AN-

M. A. MURETI

IN LIBRUM NONUM

ETHICORUM ARISTOTELIS

SCHOLIA.

c. 1. Ἐν ἁπάσαις] Ταῖς ἀνομοειδέσι φιλίαις duo genera sunt, unum, in quo ea res, quae amicitiam conciliat, una eademque est, sed non aequalis in utroque, ut cum amant ob virtutem uterque, sed ea praestat alter. Alterum, cum alia res alium movet, ut ὁ ἐραστὴς amat τὸν ἐρώμενον propter voluptatem, ὁ δ' ἐρώμενος τὸν ἐραστὴν διὰ κέρδος. De hoc posteriori genere hic Aristoteles loquitur.

Ἐν δὲ τῇ ἐρωτικῇ] Nunquam se amator satis amari putat. ipse autem immodice amare sibi videtur. Ex quibus doceri possit, eos semper sibi videri ὑπερφιλεῖν. Sunt haec & talia custodes ovium, &c. *Quid jaculum praefers*, &c. *Cum tantum arderem*, *quantum Trinacria rupes*.

Οὐδὲν ἔχων] Ut senex, aut pauper effectus.

Εἰ οὕτως ἔτυχε] Id est, *si sors tulerit*. Ovidius: *Figitur in viridi*, *si sors tulit*, *ancora prato*. ubi male vulgo legunt *sic*.

Οἷον καὶ τῷ κιθαρῳδῷ] Plutar. Διονύσιος γὰρ ὁ τύραννος, &c. Narratur & in lib. 7. Εὐδήμ. Citatur ex Eurip. Λόγον ἀκούσας μισθὸν ἂν λόγου φέροις. Et Augustus cuidam Graeculo, ut Macrob. narrat, versus pro versibus reddidit. Polit. *Verba dedi Xysto . decet haec dare dona poëtam.*

Ταύτης δ' οὔσης] Lego, τὸ αὐτό. Eustr. τὰ αὐτά, si emendatius est codex, & exponit, ἃ ἔχει.

Πρωταγόραν] Plato in Protagora.

Ὅσου δοκεῖ ἄξιος] Sic & Latini *dignum*. Scaevola: *Si di-*

dignum decem fundum damnetur heres quinque vendere, sine dubio quinque erunt imputanda Falcidiae. D. ad l. Falcid. Paulus: *Si fundus legatus sit quinquaginta dignus sub hac conditione, si quinquaginta heredi dedisset, &c.*

Μισθὸς δ' ἀνδρὶ] Hesiod. Μισθὸς δ' ἀνδρὶ φίλῳ εἰρημένος ἄρκιος ἔστω. Hanc autem sententiam ad Pittheum Thesei avum refert Plutar. in Theseo, Aristotelem citans. Est autem sensus illius versus talis. Etiam si cum amico aliquid negotii contrahas, fac ut tibi prius conveniat cum eo, & dicat, quam mercedem sibi satis futuram putet, quanto contentus futurus est. contrahendum enim est semper ἐπὶ ῥητοῖς. sic enim tolluntur, ac praeciduntur omnes conquerendi occasiones, cum ei satis esse debeat id, quod dictum est. Moschopulus: τοῖς φίλοις δ' ἀνδρὸς, ὃν λαμβάνεις θέλοντα συνεργὸν ἐπ' ἔργοις, μισθὸς ἔστω συμπεφωνημένος ἱκανὸς τῇ γνώμῃ αὐτοῦ. Argyr. *Sufficiens socio sane est merces statuenda.* Hanc esse sententiam illius versus, non illam, quam putabat Auratus, ostendunt, quae sequuntur: Καί τε κασιγνήτῳ γελάσας ἐπὶ μάρτυρα θέσθαι. Πίστεις δ' ἄρ τοι ὁμῶς, καὶ ἀπιστίαι ὤλεσαν ἄνδρας. Quodsi cum amicis, multo magis cum aliis. Plutarchus περὶ δυσωπίας· ὁ δὲ Πυθαγόρας ἀργύριον τινὶ &c. Plato commendans Heliconem Dionysio: γράφω δέ σοι ταῦτα περὶ ἀνθρώπου, ζώου φύσει εὐμεταβόλου. At Xenocrates hominem improbum, cum parum caute Polypercheti Maced. commendasset, &c. *Qualem commendes, &c.*

Οἱ σοφισταὶ] Sophistae sunt οἱ ἐπαγγελλόμενοι μὲν, ὡς ἀρετῆς ἕνεκα τὰς ὁμιλίας ποιούμενοι, μισθὸν δὲ νόμισμα πραττόμενοι. In Sophist. Plato. Aristoteles in Elenchis: ὁ σοφιστὴς χρηματιστὴς ἀπὸ φαινομένης σοφίας, ἀλλ' οὐκ οὔσης. Sic appellantur ii, qui ostentationis, aut quaestus caussa philosophantur. Cic. 4. Academic.

Τὸ προέχοντι] Τὸν προϊέμενον Eustr. sed postea variat, & exponit τὸν λαμβάνοντα, ἀλλ' οὐ τὸν προϊέμενον. haec secunda placet.

§. 11. Ἀπορίαν δ' ἔχει] Suntne patri omnia tribuenda? Non. neque enim imperatorem eum creaveris τῆς στρατηγίας αἴτιος ἔχοντα, ἀλλὰ μᾶλλον τὸν στρατηγικόν. Idem multo etiam magis de aliis amicis dicendum est.

Estne patri in omnibus obtemperandum? De ea re tres veterum opiniones affert Gellius lib. 2. cap. 7. ex quibus omnibus mihi magis secunda probatur, quam multis rationibus confirmare possem. Sed tamen adversus eam argumentari licet. Num aegrotans patri potius, an medico parebit? Num ipsi patri aegrotanti potius, an medico? Num in musicis? Num in nave, &c. Num in grammaticis (vide Musonium apud Stobaeum λόγῳ 77.) Nam si quid turpe jubeat, tum in promptu responsio est: Jupiter communis omnium parens aliud jubet. Multo magis idem dicendum de aliis amicis. Regula igitur sit, quaecunque neque talia sunt, ut ea facere, eisve abstinere turpe sit, neque ad artem ullam pertinent, sed sunt plane ἀδιάφορα, in eis patris jussio praecipuam vim obtinere debet. Jubetne pater ad mercaturam, ad agriculturam animum ne applices, ne hanc uxorem ducas, ne huc aut illuc eas. Obtemperandum est. Cetera modeste recusanda sunt.

Ὁμοίως δὲ φίλῳ] Haec quoque ὑποθέτεῳ, alium esse φίλον, alium σπουδαῖον. Nam si uterque σπουδαῖος, non est dubium quid respondendum sit. sed quid, si alter virtute, alter amicitia potior sit? ὁ δεύτερος ἀπορία.

Εὐεργέτῃ ἀνταποδοτέον] Momenta rerum consideranda sunt. Ceteris autem paribus prius praestat.

Ἑταίρῳ δοτέον] Lego, ἑτέρῳ, & paulo ante, χαριστέον ἑτέροις.

οὐδὲ τῷ πατρὶ] Vide quae scripsi cap. 13. lib. 8. var. lect.

Καὶ εἰς τὰ κήδη] Κήδη εἰσὶ τὰ περὶ τὸ γάμου συναλλάγματα. Eustr. hic.

c. IV. Τὰ φιλικὰ] Ea, ex quibus definitur ὁ φίλος, quod exponens dicit, οἷς αἱ φιλίαι ὁρίζονται. vetus interpr. vertit, *amicabilia autem quae ad amicos*. legit ergo, τὰ φιλικὰ δὲ τὰ πρὸς τοὺς φίλους. Ego autem putabam, totum illud πρὸς τοὺς φίλους delendum esse. Et Eustratii commentarius adjuvat hanc conjecturam.

Οἱ συγκινηθέντες] Quod argumentum est, eos id velle, non propter se, sed propter amicum ipsum.

Μέτρον ἑκάστου] Ἄνθρωπος χρημάτων πάντων μέτρον Protag. & Plat. in Cratylo, & in Theaeteto. at 4. legum Plato Deum, ait, εἶναι πάντων μέτρον.

Ὅτι

Ὅπερ ἕκαστος] Haec Platonis sententia est in Alcib. priore: *Mens cujusque is quisque est.* Cic. de fine lib. 1. *Tu vero enitere, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus,* &c. Inde quoque illa manarunt: *Neque enim civitas in seditione* &c. Cicero lib. 1. de finibus. Et in oratione pro Roscio: *Nolite enim putare, quemadmodum in fabulis* &c. In Pisonem: *Nolite putare, P. C. ut in scena* &c.

C. V. Φίλησίς ἐστι] Ἡ φίλησις, ὡς λέγουσι καὶ ὑγίειας, καὶ ξενίας. Eustr.

Ἔχει διάτασιν] Διάτασις non est *intensio*, multoque minus, quod Lamb. putat, *contentio*, sed *continuatio quaedam ac tractus temporis.*

Οἷον καὶ] Ut in factionibus aurigarum solet.

Κείνοι γὰρ αὐτοῦ] Leg. αὐτοῖς.

Ἡ διὰ τῆς ὄψεως εἴσοδ] Ἔρως ἐστὶ διὰ τῶν ὀμμάτων. Plato Cratylo. Propert. *Cynthia prima suis miserum me cepit ocellis.* Et: *Si nescis, oculi sunt in amore duces.* Paulus Silentarius: Ὀφθαλμοί πῃ, μέχρις ἀφύσσετε γλυκὺ ἔρωτος, Κάλλεος ἀκρήτου ζωροποτῆτι θρασεῖς; Et quidam ait: Ἐκ τοῦ ὁρᾶν γὰρ γίνετ' ἀνθρώποις ἐρᾶν.

Αὐτὴν ὀργὴν εἶναι φιλίαν] Sic dictum, ut ὀργὴ χείμωνος, & similia.

C. VI. Ἀλλ' ἡ πόλις] Sic una quaelibet dissensio ἐχθρὸς πόλεως. Plato Euthyphrone.

C. VIII. Ἀπ' αὐτοῦ] Ἀφ' αὐτοῦ leg. puto.

Ἐπιτιμῶσι γὰρ τοῖς] Horatius: *Egomet mi ignosco, Maevius inquit. Stultus, & improbus hic amor est, dignusque notari.* Talem notat Plato 5. de leg. Epicur. dicebat, sua caussa omnia quemque facere oportere. sed necessarium est, quicunque tales sunt, cum sibi valde placeant, aliis tamen displicere. Amor enim caecus, & qui se amant, in vitiis suis caeci sunt. Cicero lib. 13. ad Atticum epist. 13. *nisi forte me communis* φιλαυτία *decipit, ut in tali genere ne apud Graecos quidem simile quidquam.*

Ὥσπερ δὲ καὶ πόλις] Sophocl. Πόλις γάρ ἐστι πάντα τῶν ἐγκειμένων, Στρατηγὸς τε σύμπας.

C. IX. Τὸ δ' οὐκ ἔστιν ἴσως ἀληθὲς] Docet jam propriis, & suis rationibus, felici opus esse amicis. Earum prima est haec: ὁ εὐδαίμων οὐ σωμάτων θεωρεῖν πράξεις ἐπιεικεῖς, καὶ οἰκείας. Fa-

Facere autem id, nisi in amicis, non plene potest. Indiget igitur amicis. Primum lemma probat hoc modo: εὐδαιμονικὸν est ἐνεργεῖν. τὸ δ' ἐνεργεῖν οὐ μόνον πράττειν, ἀλλὰ θεωρεῖν. Debet autem ὁ εὐδαίμων θεωρεῖν ea, quae sibi jucunda sunt. Jucundae sunt autem ei actiones ἐπιεικεῖς, καὶ οἰκεῖαι. Tales igitur θεωρητέον. Secundum hoc modo: Aut eas θεωρεῖται in se ipso, aut in aliis. In se ipso non satis commode potest. θεωρεῖν γὰρ μᾶλλον δυνάμεθα τοὺς πέλας, ἢ ἑαυτοὺς, καὶ τὰς, &c. ergo in aliis. Quare aut in amicis, aut in iis, qui nobis conjuncti non sunt. Si in iis, quibuscum nulla nobis intercedat conjunctio, ut demus eas jucundas fore, quia ἐπιεικεῖς, at certe carebunt altera parte jucunditatis: non enim erunt οἰκεῖαι. Sed si in amicis, tum vero ἔχουσιν ἄμφω τὰ φύσει ἡδέα. erunt enim etiam οἰκεῖαι, cum amicus sit alter idem, & quae amici faciunt, ea nos quodammodo ipsi facere videamur. Ut oculus alia omnia melius videt, quam se ipsum: ita unusquisque nostrum alienas actiones melius videt, quam suas. Ut formosae mulieres libenter se in speculo intuentur: ita, si animi, & honestarum actionum speculum aliquod esset, libenter se in eo viri boni, ac felices intuerentur. In amicis igitur se tanquam in quodam speculo intuentur.

Καθάπερ καὶ Θέογνις] Summa hujus argumentationis est: πᾶν τὸ αἱρετὸν ὑπάρχειν δεῖ τῷ εὐδαίμονι· αἱρετὸν δὲ ὁ φίλος. δεῖ ἄρα αὐτῷ καὶ φίλων. Major patet, quoniam alioqui esset ταύτῃ ἐνδεής. Ad minorem probandam multa adferuntur, quae reddunt obscuram disputationem. Ad summam autem hoc dicit. Vir bonus eodem modo adfectus est erga amicum, ut erga se; ergo quaecunque bonum, & optabile, & jucundum est habere in se, eadem in amico. Bonum, & optabile, & jucundum est bene vivere, & sentire se vivere: ergo bonum est etiam ipsi, tum ut amicus vivat, tum ut ipse sentiat eum vivere. Sed congeruntur multa, ut doceat, bonum esse bono τὸ ζῆν, quorum summa est, omne bonum, & jucundum natura, est bonum, & jucundum bono: tale est τὸ ζῆν. Igitur, &c.

Τὸ δὲ κύριον] Κύριον vocat τὸ τέλος Eustrat. at ego re-

refero, quod id demum dicitur κυρίως εἶναι, quod est ἐνέργεια, ut saepe dictum est.

Τὸ δ' ὅτι] Sentire se sentire, aut cogitare, est sentire se esse, sive vivere. Nam esse, aut vivere, homini nihil est, quam αἰσθάνεσθαι, ἢ νοεῖν.

C. X Μήτε πολύξενος, &c.] Μήτε πολύξεινον, μήτ' ἄξεινον καλέεσθαι. Hesiod.

Μήτ' ἂν πολύφιλον] Apud Scythas πολυφιλία ducebatur probro. Lucian. in Toxaride.

Ἥδυσμα] Sal. Eustr.

Διόπερ] Unde est illud vetus: Οὐκ ἔστ' ἐραστὴς, ὅς τις οὐ μιᾶς ἐρᾷ.

C. XI. Τὸ δὲ λυπούμενον] Legendum est λυπουμένων.

Ὑπερτείνη τῇ ἀλυπίᾳ] Pessime hunc locum interpretatur Eustr.

M. A. MURETI

IN LIBRUM DECIMUM

ARISTOTELIS ETHICORUM

SCHOLIA.

c. II. Ὁμοίως δὲ, pro δή. οἷον τό, pro τῷ. ὀρέγεσθαι αὐτοῦ pro αὐτῆς, & ita Argyr. τῷ μαλλίστῳ, pro μαλίστῳ. μαλίστῳ ὁμοίως, pro μαλίστως.

c. III. Οὐ μὴν οὐδ'] Refellit quaedam argumenta eorum, qui voluptatem bonum esse negabant. Omne bonum est qualitas. adfert ἔνστασιν. ἡ ἡδονὴ non est bonum. nam est ἀόριστόν τι, δεχομένη τὸ μᾶλλον, καὶ τὸ ἧττον. Respondetur, idem in virtutes, aut certe virtute praeditos convenit, & non omnis voluptas δέχεται τὸ μᾶλλον, καὶ τὸ ἧττον.

Οὕτω καὶ] Non est verum, omnem ἡδονὴν capere τὸ μᾶλλον, καὶ τὸ ἧττον. nam haec dicuntur secundum majorem, aut minorem contrarii admistionem. ergo locum habere possunt in iis voluptatibus, quae sunt mistae cum dolore, quales sunt corporeae. at ἐν ταῖς ψυχικαῖς quae sunt ἀμιγεῖς, non potest. Ita adversus omnes alios intelligo.

Οὐ ἥδοιντ'] γίνοιντ' ἂν ἀναπληρούμενοι, Aret. & quidam libri Basileenses.

Δόξειε δ'] Hoc tantum voluptas non est motus, aut γένεσις. sed ne satis quidem proprie dicimus voluptatem gigni, aut quempiam voluptate commoveri.

ARISTOTELIS OECONOMICA,

JACOBO LUDOVICO STREBAEO

INTERPRETE,

CUJUS INTERPRETATIONEM

M. ANTONIUS MURETUS

LOCIS ALIQUOT EMENDAVIT,

SCHOLIISQUE ILLUSTRAVIT.

ARISTOTELIS OECONOMICA,

JACOBO LUDOVICO STREBAEO INTERPRETE,

CUJUS INTERPRETATIONEM

M. A. MURETUS

LOCIS ALIQUOT EMENDAVIT, SCHOLIISQUE ILLUSTRAVIT.

c. I. Disciplina rei familiaris a civili scientia non solum tam differt, quam domus a civitate (nam domus & civitas est subjecta quasi materia duabus his artibus) verum etiam quod administratio, ad plures magistratus, domus autem rectio, ad unius imperium pertinet. Ac sunt quidem artes quaedam distinctae: in quibus non est ejusdem opus efficere, & uti facto, ut lyra, & tibiis. Civilis autem scientiae est, & ab initio constituere civitatem, & bene & ratione uti constituta. Unde planum fit, esse disciplinae rei familiaris, & domum comparare, & prudenter uti comparata. ergo civitas quidem est domorum multitudo, cui & agri & rei satis est ad bene vivendum. Constat autem ita esse, vel ex eo, quod, si id assequi non possunt, dirimitur societas. Atque etiam ea de caussa coëunt. Id autem est ipsa cujusque rei substantia, propter quod ea res est, atque facta est. Apparet igitur, rei familiaris artem civili disciplina esse ortu priorem. Nam & opus ejus prius est. Domus enim est pars civitatis. Itaque de ratione tuendae rei familiaris, & quod sit ejus munus, videndum est.

c. II. Domus partes sunt, homo, & res quae possidentur. Quando autem principio natura cujusque rei minimis in partibus spectatur, hoc quoque modo natura do-

mus est consideranda. Ut igitur Hesiodus: *Primum aedes, mulierque, & bos habeatur arator.* Hic enim primum victus & alimenti gratia comparandus: illa vero liberorum caussa. Debet igitur oeconomiae peritus uxoris consociationem recte, & prudenter instituere, hoc est, talem parare, qualis esse debet. Facultatum autem prima cura, ea quae secundum naturam est. In iis artibus autem, quae secundum naturam sunt, priorem obtinet locum ratio agri colendi: alterum vero, quaecunque e terra aliquid exquirunt, ut ea quae metalla eruit, & si quae sunt aliae generis ejusdem. Sed agriculturae prima laus est, propterea quod jure nititur, ac justitia. Non enim rem quaerit ab hominibus, aut non invitis, ut ars cauponum & mercenariorum, aut inutilis, ut bellicae. Cui junge & illud, esse secundum naturam, quia natura comparatum est, ut a matre sit omnibus alimentum. est igitur hominibus a terra. Praeterea ad laborum tolerantiam ac fortitudinem perutilis est. non enim sicut artes sordidae, ita corpora infirma & inutilia facit, sed quae sub dio manere, laborare, atque etiam adversus hostes adire periculum possint. Nam soli agricolae res suas extra munitiones habent.

c. III. In hominum autem genere curando, prima uxori adhibenda curatio. Societas enim feminae & maris maxime naturalis est. Hujus rei fundamentum a nobis alibi positum est, naturam cupere talia multa procreare, qualia produxit, ut in quoque genere animalia. At fieri non potest, ut hoc femina sine mare, aut mas sine femina perficiat. Quamobrem societas illorum necessaria est. Idque in aliis quidem animantibus nulla ratione duce, & naturae tantum impulsu, & solum procreandae sobolis gratia coëunt. In cicuribus autem, & in iis, quibus est plus cujusdam prudentiae, perspicua magis, atque manifesta societas, quia magis elucent mutua auxilia, benevolentia, labores, & operae communes. In homine vero maxime perspicitur haec conjunctio, quod mas & femina, non solum ut sint, sed etiam ut bene sint, inter se dant operam, & habentur liberi non modo ut naturae serviatur, verum etiam ut inde capiatur utilitas. Nam quae parentes, cum vires haberent, labore suo in aetatem liberorum imbecillam contulerunt: debilitati senectute, & viribus destituti, a valentibus quasi deposita re-

recuperant. Adde quod & hoc ambitu ac tanquam orbe natura supplet aeternitatem, si non singulorum numero, at certe specie conservata. Sic divinitus natura utriusque, & viri, & mulieris ad conjunctionem societatemque praeparata est. Distincta enim est, ne esset utrique ad eadem omnia similiter utilis & idonea facultas, sed in quibusdam ad contraria, quae tamen eodem contenderent, apta. Alterum valentiorem, alteram minus robustam fecit, ut haec adducta metu diligentius advigilet ad custodiam rerum: ille fortitudine praeditus, sit animosior ad propulsandam injuriam: ut ille rem quaerat foris, atque domum importet: haec intus sit, & importata conservet. In opere autem faciundo, quum sit haec infirmior, quam quae foris agere, & in iis quae sub dio fiunt, versari possit; constantius tamen esse domi, quam vir, & in eadem sede permanere potest. Ille ad opera quieta minus aptus, & ad res laboriosas, molestas, operosas, roboris est atque temperamenti salubrioris. liberos communiter procreant, non item communiter educant, sed in eos propria sunt hujus, & illius adjumenta. Alere matrum est, erudire patrum.

c. iv. Primum igitur sibi leges imponat vir de uxore tractanda: & illi ne faciat injuriam. sic enim fiet, ut ab ea nullam patiatur ipse. Nos ad hoc & lex communis hortatur, ut ajunt Pythagorei, *quam minime oportere videri injuriam facere cuiquam*, quemadmodum supplici, & quae a lare sit abducta. Violat autem jura conjugis vir, cui sunt externi concubitus. De congressione lex altera, ut nec egeant praesentes, nec absentibus quiescere non possint: sed ita assuescendum, ut praesentiam & absentiam conjugis aequo animo ferat. Hoc autem praeclare suadet Hesiodus: *Ut mores doceas pulchros, tibi virgo sit uxor.* Nam morum dissimilitudo dissociat amicitias. De corporis ornatu sit haec praeceptio. Ut ne moribus quidem superbis & arrogantibus inter se conjuges uti debent, ita neque immoderato vultu & ornatu. Congressus autem iste ex ornatus ostentatione gloriosa nihil ab eo differt, qui est in scena tragoedorum.

c. v. In iis autem rebus quae possidentur, illud quidem est primum, maximeque necessarium, quod optimum, quoque principatu dignissimum. Hoc vero homo

mo est. Primum igitur danda opera est, ut servos efficiamus bonos. Servorum autem duae sunt species: dispensator, & operarius. Quoniam igitur videmus juvenes, prout educantur, tales evadere; necesse est & parare & alere eos, quibus liberaliora munera mandanda sunt. Cum servis autem dominus ita versetur, ut neque improbos fieri atque petulantes, neque licentia dissoluta, & immodica libertate diffluere patiatur: & iis quibus est animus liberalior, honorem; iis qui viliores dant operas, alimenti copiam tribuat. Quod autem vini potus non servos modo, verum etiam liberos, petulantes & contumeliosos efficit, multaeque nationes liberae vino se abstinent, ut militiae Carthaginienses, perspicuum est, aut nihil ejus, aut parum servis esse tradendum. Et quum tria ad illos pertineant, opus, castigatio, alimentum; si castigatio laborque deest, alimentum vero suppetit, contumeliam gignit. labores autem & animadversiones sine alimento, vim afferunt, & omnes adimunt vires. superest igitur, ut dominus operas atque labores imponat, & alimenti quantum satis est suppeditet. Nam fieri non potest, ut iis imperet, qui mercede careant: servo autem merces, alimentum. Ac sicut alii, si meliores meliora non capiunt, nec ulla sunt praemia virtutis, & vitii supplicia, deteriores fiunt, ita quoque servi. Horum igitur habenda ratio: & unicuique pro dignitate partienda, atque plus minusve laxanda sunt haec, alimentum, vestis, intermissio laboris, castigandi modus: imitandaque tum verbo, tum re, medicorum facultas: qui in ratione medicamenti illud quoque considerant, alimentum, quia semper idem suggeritur, non esse medicamentum. In servorum autem genere optimi ad opera facienda sunt habendi, qui neque plus aequo timidi sunt, neque plus satis animosi. Neutri enim quod justum est faciunt. Etenim plus aequo timidi nihil subire audent. Animosi vero non facile dicto sunt audientes. Omnibus autem certus finis terminusque constituendus est. Nam justum est ac utile, esse praemium propositum libertatem. Dabunt enim libenter operam atque laborabunt, cum praemium fuerit propositum, tempusque definitum. Suntque procreatis liberis quasi pignoribus obstringendi. Nec plures gentis ejusdem, ut in urbibus, sic & in aedibus habendi. Atque propter servos potius quam liberos

faci-

ſacra faciunda, & hujusmodi laetitia, atque voluptas fruenda. Plura enim habent eorum, propter quae haec lege ac moribus recepta ſunt.

c. VI. Partes autem oeconomi in pecunia ſunt quatuor: etenim debet habere quaerendi facultatem, atque ſervandi. alioqui inutilis eſſet quaerendi ratio. Hoc enim eſt *aquam haurire* colo, ἠθμῷ, &, quod ajunt, *dolium perforatum.* Praeterea ſcire debet ſuo quaeque loco, & ordine decenter, & apte diſponere: & quum, tempus eſt, utenda depromere. Nam propter haec illis egemus. Diſcrimen autem ſtatuendum eſt inter genera bonorum. & plura fructuoſa, quam quae fructum non ferunt, habenda. Negotia atque operae ſic partiendae ſunt, ut non una periclitentur univerſae. Ad rem familiarem tuendam prodeſt inſtitutis uti Perſicis, & Laconicis; & Attica juvat oeconomia. Athenienſes enim vendentes emunt; nec in minoribus oeconomiis penum reponunt, ac recondunt. Perſica ſunt inſtituta, ut paterfamilias ipſe omnia ſtatuat, omnia inviſat: id quod & Dion de Dionyſio tyranno dicebat. Nullus enim ſic aliena curat, ut ſua. Debet igitur eniti, ut omnia quae poteſt ipſe curet. ſcitum enim eſt quod Perſes quidam, quodque Libys reſpondisſe dicitur. Rogatus ille, quid opimum pinguemque maxime faceret equum, *oculus domini*, inquit. Libys autem, quum ex eo quaereretur, quod ſtercoris genus optimum putaret, *domini veſtigia*, reſpondit. ſunt igitur alia videnda curandaque viro, alia uxori, ut huic, & illi munera ſunt oeconomiae diſtributa. Idque raro in oeconomia exigua tenuique faciendum. ſaepius autem in ea, quae aliorum diligentiae committitur. Nam niſi qui praeit id quod alii ſequantur, bene diligenterque monſtret, nec in aliis rebus, nec in commisſa procuratione fieri poteſt, ut bonos atque diligentes habeat imitatores. ſic fieri non poteſt, ſi domini ſint improvidi & negligentes, ut eorum praefecti rem diligenter curent. Haec autem quum honeſta pulchraque ſint, & utilia ad rem & augendam, & tuendam, domini prius expergiſci quam ſervi, & poſterius ſomnum capere debent: nec unquam domum magis quam magiſtratus urbem, ſine cuſtodia relinquere: nec aliquid eorum quae facienda ſunt nocte dieque praetermittere; idque bonum, de nocte e lecto ſurgere: propterea quod hoc utile eſt, & ad bonam valetu-

dinem, & ad oeconomiam, & ad studia philosophiae. Ac parvis quidem in rebus Attica ratio administrandi fructus est utilis: in magnis alia, divisis fructibus, & quae in annum, & quae in mensem consumuntur, separatis. Neque aliter in vasis supellectilique faciundum, sepositis iis quibus utendum cotidie, & iis quae raro sunt usui. Haec tradenda praefectis. Praeterea subinde ex intervallo, quae recondideris, invisenda, ut quid salvum & integrum, quid perditum & imminutum sit, sciatur. Quum autem domus aedificatur, habenda ratio, & rerum quae possidentur, & valetudinis: atque hominum commoditati jucunditatique prospiciendum Habenda ratio rerum, ut videndum qui locus aedium fructibus, reique vestiariae commodus futurus sit, qui fructibus siccis, quique humidis: & in diverso genere rerum, qui animatis, quique inanimis, servis & liberis, mulieribus & viris, peregrinis & civibus. Ut hominum commoditati jucunditatique & valetudini prospiciatur, domus ita statuenda, ut aestate salubres ventos, hyeme liberum solem facile admittat. Talis erit, si antica ad meridiem, postica ad septentriones, habeant latera longiora. Ubi autem magnae administrantur opes, janitor, cujus in aliis rebus nullus sit usus, videtur utilis, qui quae importantur, & exportantur, observet. Ad expeditum promptumque supellectilis usum pertinet Laconica dispositio. Instrumentum enim quodque suo poni loco debet. Quod enim sic est in promptu, non requiritur.

M. AN-

M. A. MURETI IN ARISTOTELIS OECONOMICA ANNOTATIONES.

Magni facienda sunt praecepta politices: sed ne ea quidem quae ad rei familiaris rectionem pertinent, negligenda: fortassis etiam eo cognoscenda studiosius; quod, ut veteres dicebant, *non cujuslibet hominis est Corinthum ire*: ita non omnium est ad rempub. accedere. at omnium est regere familiam suam: neque ejus rei ratio sine certo ac praesenti damno ignorari potest. Atque id in privatis quidem hominibus dubitationem non habet: de regibus, ac potentibus viris aliud fortasse senserit aliquis. illi enim domesticam curam, tanquam magnitudine sua inferiorem, & humiliorem, solent aliis delegare ac committere: ipsi gravioribus curis, ac cogitationibus occupantur. sed tamen ut reges ipsi solent interdum deposito auro ac purpura ingredi privatorum domos, & curiose inspicere quid a quoque agatur: ita non est alienum majestatis ipsorum, scire ac cognoscere, quemadmodum tenuiores familiae administrentur. & recte dictum est a veteribus, *regum quoque ac satraparum propriam quandam oeconomiam esse.* Ac quanquam Aristoteles alicubi negat, reges ac tyrannos prodigos esse posse, quod immensam illam, & infinitam opum copiam largiendo, & faciendis sumptibus, superare non queant: notum tamen est, quosdam ex eis, immoderatis largitionibus, & temere profundenda pecunia, eo redactos esse, ut & fraudare creditores, & adversus dignitatem suam multa facere cogerentur. His certe usus aliquis praeceptorum oeconomiae profuisset. neque alienam esse hanc facultatem a regibus, judicabat Cicero, qui Dejotarum, non tantum ut tetrarcham nobilem, sed & ut optimum patremfamilias, & diligentissimum agricolam, ac pecuarium laudat. Quodsi agricultura recte in oeconomices parte numeratur: non esse eam indignam regibus, declarat Xenophon, qui sub Cyri minoris persona, ostendit, nihil sibi videri tam regale, quam studium agri colendi. Sed & pri-

priscorum regum, Hieronis, Attali, Philometoris, Archelai, Jubae geoponicῶn libri, qui saepe citantur a veteribus, non mediocriter eos hac oeconomices parte delectatos esse declarant. Ac certe ut qui duorum scalmorum navim gubernare nesciat, ridiculus sit, si se ad quinque remos, aut alia majora navigia gubernanda idoneum profiteatur: ita qui gubernandae domus peritus non est, multo minus ad regendam civitatem, aut provinciam idoneus sit, necesse est. Fatendum igitur est, oeconomices praecepta digna esse, in quibus cognoscendis aliquid operae ac studii collocetur.

Prodiderunt ea monumentis litterarum duo apud Graecos nobilissimi scriptores, Xenophon & Aristoteles. Xenophontis librum Cicero in Latinum sermonem converterat: quae interpretatio si exstaret, non in alio potius harum rerum auctore, nostra hoc tempore exerceretur industria. Aristotelis librum unum hujus argumenti habemus, eumque decurtatum ac mutilum. nam qui duo ei praeterea tribuuntur, etsi contemnendi non sunt, longe tamen abhorrent ab Aristoteleo disputandi genere. quodsi veterum artificum statuas quamlibet truncas, & mutilas, in pretio tamen esse, & studiose conquiri videmus: debemus & nos multo magis amare has qualescunque praestantium ingeniorum reliquias: &, ut qui famelici, & esurientes ad coenam prope consumptam veniunt, tanto iis quae supersunt, avidius vesci. His igitur paucis diebus hoc fragmentum oeconomicorum Aristotelis interpretabimur: deinde cum primum licebit, institutam politicorum interpretationem persequemur.

Disciplina] Prooemium est, quod tribus partibus continetur. Primum, quia magna est politices, & oeconomices similitudo, docet, quid inter eas intersit. Recte enim monemur in primo Topicorum, quaerendum esse, quid intersit inter τὰ μὴ πολὺ λίαν διεστῶτα: & quid simile sit inter τὰ πολὺ διεστῶτα. deinde tradit quiddam utriusque commune: quo ipsae a plerisque aliis differunt. Postremo cum domus sit pars civitatis, ostendit, prius de ratione gubernandae domus, quam de ratione tractandae reipub. disserendum.

Non solum tam differt] Adversus sententiam Socratis, cui apud Platonem in Rivalibus, & in Politico, & apud Xenophontem tertio commentariorum tradit, nihil inter

po-

politicum regemve, & inter patremfamilias interesse, nisi quod illi pluribus imperant, hic paucioribus, omnemque esse civitatem nihil aliud, quam magnam domum, domum autem, parvam civitatem: quod & primo Politicorum refutatum esse meministis.

Ad unius imperium] Πᾶσα γὰρ οἰκία βασιλεύεται ὑπὸ τοῦ πρεσβυτάτου, ait ipse in eodem libro. & alibi, μοναρχεῖται γὰρ πᾶς οἶκος. Itaque Lacedaemonius quidam Atheniensi, qui statum popularem monarchiae anteponebat, *institui-to igitur eum*, inquit, *domi tuae*. est igitur & hoc discrimen inter rempub. & privatam domum: non id tantum, quod Socrates dixerat.

Ac sunt quidem] Haec prooemii secunda pars est, in qua docet, artem efficiendi aliquid, & artem eo scienter utendi, plerumque distingui: at oeconomicen, & politicen utriusque esse. Nam illa quidem familiam, haec vero, civitatem, &, a principio optime fundare, atque instituere: & instituta jam optime uti potest. esse autem plerumque aliam artem, quae quid parat & conficit, ab ea, quae confecto atque elaborato utitur, copiose docet Plato in Euthydemo.

Ergo civitas quidem] Haec est tertia pars, in qua docet, prius tractandam esse oeconomicen, quam politicen; idque hoc modo: quae ortu priora sunt, prius etiam tractari debent: oeconomice autem ortu prior est quam politice: priore igitur loco tractanda est. Assumptionem probat allata definitione civitatis: ex qua cognoscitur, domum esse partem civitatis: partes autem ortu priores sunt, quam totum: prior ergo est domus civitate. quare & artium ipsarum eadem inter se ratio est.

Civitas quidem]. Definitio civitatis ducta ex materia, & ex fine. Paulo subtilius in politicis, ex multis domibus pagum, seu vicum constare ait; ex multis vicis civitatem. ἡ δ' ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις, ἤδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας.

Constat autem ita esse] Eum esse, quem dixit, finem civitatis, probat duobus argumentis, quorum prius est: etiam homines qui ad vitae societatem convenerunt, ac congregati sunt, distrahi ac dissipari, cum satis magna earum rerum copia non suppetit, quae necessariae sunt ad bene vivendum. Quo igitur sublato dissociantur, ejus caussa societatem coiverant. Plenae autem sunt

histo-

historiae talium exemplorum: cum populi, qui ad eam multitudinem excreverant, ut suus ager alere eos non posset, alio commigrarunt: aut cum partim eorum domi mansissent, alios aut in colonias, aut etiam ad quaerendas novas sedes dimiserunt.

Atque etiam] Alterum argumentum. τέλος ἡ φύσις, ait ipse primo Polit. opus & finis idem. πάντων δὲ τῷ ἔργῳ μέρεσιν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ.

Ortu priorem] Natura prior civitas, sed γενέσει prior domus. sic & octavo Ethicorum: τὸ γενέσει ὕστερον, πρότερον ἐν φύσει. libro 1. majore τῶν μ[…] τὸ φυσ. *Perfectum natura prius.* primo de caelo. & secundo περὶ ζώων μορίων· ἐναντίως ἐπὶ τῆς γενέσεως ἔχει, καὶ τῆς οὐσίας. τὰ γὰρ ὕστερα τῇ γενέσει, πρότερα τῇ φύσει ἐστὶ, καὶ πρῶτον τὸ τῇ γενέσει, τελευταῖον. ὁ γὰρ οἰκία πλίνθων ἕνεκεν καὶ λίθων, ἀλλὰ ταῦτα τῆς οἰκίας. Sic τῆς ψυχῆς τὸ λογικὸν, postremum homini ἐγγίνεται. Sic hominem φύσει πρότερον τῶν ζώων, postremo loco creavit Deus. Itaque γενέσει posterior est ceteris animalibus, φύσει prior.

Domus partes] Hinc incipit de re proposita disputare. Ac primum docet, quae sint partes domus. Deinde de illis pauca quaedam tradit ὡς ἐν τύπῳ. Postremo de singulis accuratius, & λεπτομερέστερον disserit.

Homo & res quae possidentur] Hominis nomine intelligit virum, & uxorem, & liberos. servi autem numerantur in iis, quae possidentur.

Natura c. r. m. in. part. sp.] Sic & in Politicis, ἐν τοῖς ἐλαχίστοις πρῶτον ἔστιν ζητητέον

Primum aedes, &c.] Ita citat hunc versum etiam in politicis. Hesiodus tamen ancillam, non uxorem intellexerat. addit enim, κτητὴν, οὐ γαμετὴν, ἥτις καὶ βουσὶν ἕποιτο. id est, *Empta tamen, non nupta, boves quae pone sequatur.* Sed pene suspicor, hunc posteriorem versum, ψευδεπίγραφον esse, & παρεμβεβλῆσθαι: tum auctoritate Aristotelis adductus: tum quia cum superiore, si quis diligenter animadvertat, non satis belle cohaeret.

Debet igitur] Haec sunt illa, quae dixi, πρῶτα: unum de uxore: alterum de ratione parandae rei: quam optimam maximeque naturae consentaneam, ait esse agriculturam.

Sed agriculturae] Cato: *ex agricolis & viri fortissimi*, &c. Vegetius lib. 1. *sequitur, utrum ex agris, an*

de urbibus &c. Et paulo post: *Ex agris ergo supplementum robur* &c.

Ut a matre] Πάντα γὰρ καὶ ἀνθρώπους ἀρχὴ ἡ τροφὴ τοῖς γεγενημένοις ἐστ' αὐτῆς τῆς φύσεως φέρει. Demosth. in Epitaphio. Inde Δημήτηρ, quasi γῆ μήτηρ. Ovid. 1. Metamorph. *Ossaque post tergum magnae jactate parentis*. Et responsum Tarquiniis, ac Bruto est, *Qui primus matrem osculatus esset, eum rerum potiturum*. Livius lib. 1.

A nobis alibi] Lib. 2. περὶ ψυχῆς. Diotima apud Platonem in Symposio. Plato lib. 4. de legibus. Galenus principio lib. 14. de usu partium.

Nam quae parentes] Eo nomine maximo in honore ciconiam Aegyptios habuisse, tradit Aelianus histor. animal. lib. 10. cap. 16. & lib. 3. cap. 23. propterea quoque *pietatis cultrix* Petronio dicitur, & olim apud Romanos, *pia avis*, ut notat D. Ambros. lib. 5. hexaëmer. cap. 16. unde ἀντιπελαργεῖν. vide de ciconia, & muliere Tarentina mirabilem historiam apud eundem Aelianum lib. 8. cap. 22.

Sic divinitus] Xenophon sub persona Ischomachi: ἐμοὶ γάρ τοι οἱ θεοὶ δοκοῦσι πολὺ διεσκεμμένως μάλιστα τὸ ζεῦγος τοῦτο συντεθεικέναι ὃ καλεῖται θῆλυ, καὶ ἄρρεν, ὅπως ὅτι ὠφελιμώτατον ᾖ αὐτῷ εἰς τὴν κοινωνίαν. πρῶτον μὲν γὰρ μὴ ἐκλείπῃ ζώων γένη. ἔπειτα δὲ γηροβοσκοὺς κέκτηνται ἑαυτοῖς. ἔπειτα δὲ, &c. ad operum varietatem.

Uxor quo genere ducenda, & quibus opibus. Non ignobili. ne pudori sit, & viro, & liberis. Nam, ut Euripides ait apud Plutarchum. lib. περὶ παίδων ἀγωγῆς, qui tamen non videtur esse Plutarchi: *Ubi generis male jacta fundamenta sunt, Natos necesse est forte non bona frui.* Idem ibid. *Quamvis ferox sit, servili tamen metu Premitur, patris qui novit, aut matris mala.* Non tamen, quae valde nobilitate superet virum. praeclare enim Juvenalis: *Malo Venusinam*, &c. Et elegans querela est Strepsiadae apud Aristophanem, quod duxisset τὴν Μεγακλέους, ἄγροικος ὤν, ἐξ ἄστεος. Sed vide eum in principio νεφελῶν. Optimum est praeceptum Pittaci Mitylenaei, τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα. de quo extat Callimachi epigramma apud Laërtium in Pittaco. quod quia perelegans est, & lepidissimam historiam continet, placuit hoc loco appingere: Ξεῖνος Ἀταρνείτης &c. Haec Callimachus: quo etiam allusit Plutarchus, ad finem, περὶ παίδων ἀγωγῆς

iy-

ὀγγυῶσι ... δὲ ... (Greek text largely illegible) ... Demaenetus apud Plautum in Asinaria: *Argentum accepi, dote imperium vendidi.* Megadorus in Aulularia. *Ego virtute Deum,* &c. Menander: Καὶ ... &c. Dotata, an indotata. Antiquitus formosis mulieribus dotes a viris dari mos erat, unde & *alphesiboeae puellae*, de quibus Eustathius Odyss. α. Auctor Etymol. &c. Tacitus de moribus Germanorum: *Dotem non uxor marito* &c. Plato lib. 5. de legib. Γαμοῦντα δὲ ... Sed tamen lib. 6. permittit dari, & accipi perparvam quandam pecuniolam. Apud quosdam populos formosae dotem accipiunt: sed quae in commmune confertur, ut sit unde deformes collocentur. Multa Megadorus apud Plautum in dotatas mulieres, quem vide omnino in Aulularia Sed & Euripid. hoc maxime utitur argumento ad mulieres vituperandas, quod ipsi parentes, ubi eas diu educarunt, ultro pecuniam dent, ut ab eis liberentur.

Qua forma. Βίας, aut, ut alii, Pittacus dicebat, ἢ καλὴν, κοινὴν, ἢ αἰσχρὰν, ποινήν. Quo in loco male vulgo ποινὴν interpretantur *poenam*, cum *furiam* significet. Quare media quaedam forma probanda est, quam Phavorinus *uxoriam*, antiquiores *statam formam* dixerunt. Gellius lib. 5. cap. 11. *Ennius eas fere feminas esse incolumi pudicitia asseruit, quae stata forma forent.* Petronius Arbiter: *Raram facit misturam cum sapientia forma.* Martialis: *Lis est cum forma magna pudicitiae.* Nocuit Menelao nimis pulchra. Nocuit & Candauli: de quo vide Herodotum lib. 1.

r. Qua aetate. Hesiodus: Ὡραῖος δὲ γυναῖκα τεὸν ποτὶ οἶκον ἄγεσθαι, Μήτε τριηκόντων ἐτέων μάλα πολλ' ἀπολείπων, Μήτ' ἐπιθεὶς μάλα πολλά. γάμος δέ τοι ὥριος οὗτος. Ἡ δὲ γυνὴ τέτορ' ἡβώοι, πέμπτῳ δὲ γαμοῖτο. Quos versus varie exponunt Jurisconsulti. Plato lib. 6. de legibus ad finem, constituit puellis, a sexto decimo, usque ad vicesimum: maribus a trigesimo, ad trigesimum quintum.

f. Aristoteles multa affert, cur huic rei diligenter providendum sit. Primum enim, si ita copulentur, ut alteruter eorum ineptus sit ad generandum, apto adhuc, & vigen-

gente altero, magna sequentur incommoda. Oportet igitur virum tanto esse majorem natu, ut concurrant tempora. Feminae, ut citius generant, ita citius desinunt.

II. Deinde, ne aut parentes, si sero coeperint, dare operam liberis, neque educare eos possint usque ad florentem aetatem, neque meritam gratiam vicissim ab eis recipere: aut, si nimis cito, minus honorentur ab eis jam adultis, διὰ τὸ πάρεγγυς τῆς ἡλικίας..

III. Tertio, ut corpora robustiora gignantur. ἔκγονα autem juniorum sunt ἀτελῆ, καὶ θηλυτόκα μᾶλλον, καὶ μικρὰ τὴν μορφὴν, quod statim post exemplo docet.

IV. Adolescentulae difficilius pariunt, & saepius enecantur. idque oraculum Troezeniis redditum significavit, cum eos monuit, ne mature semen in agros spargerent. de quo vide Victorium in commentar. ad eum locum.

V. Ipsi mares, si cito coëant, non crescunt. Tacitus de Germanis: *Sera juvenum Venus &c.* Caesar de iisdem lib. 6. *Qui diutissime impuberes &c.*

VI. Ad temperantiam mulierum plurimum confert. nam juvenculae cognitae intemperantiores evadunt. propterea virgines circa annum aetatis XVIII. nuptui (*) tradi debent, viri uxores ducere circa annum trigesimum septimum.

Ut haec adducta metu] τὸ κτητικὸν viri, τὸ φυλακτικὸν mulieris.

Constantius tamen esse domi] Hoc significabat testudo, Phidiacae Veneris pedibus supposita, ut Pausanias tradit. Plutarchus & Herodotus auctores sunt, Aegyptias mulieres calceos non tulisse, ut sic videlicet, domi se continerent, non foris extra vagarentur. famam enim, non formam, mulieris notam esse oportet.

Primum igitur] Lex communis Pythagoreorum, propter quam & ab animalibus abstinebant.

Cui sunt externi concubitus] Jason apud Euripidem: Ἀλλ' εἰς τοσοῦτον ἥκεθ' ὥστ' ὀρθουμένης Εὐνῆς γυναῖκες πάντ' ἔχειν νομίζετε. Menelaus apud eundem Andromacha: Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα δεύτερ' ἂν πάσχοι γυνὴ, Ἀνδρὸς δ' ἁμαρτάνουσ' ἁμαρτάνει βίου. Periniquum videtur esse, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipse non exhibeat. l. *si vir uxor.* §. *Judex.* D. ad leg. Juliam de adulteriis.

De corporis ornatu sit haec praeceptio] Eustathius commentar. in Iliad. τ. testatur, apud Syracusanos lege cautum fuisse, ne aurum, aut purpuram ferrent mulieres, nisi impudicitiam pro-

(*) Imo, nuptum. Vide Drakenborch. ad Liv. I. 49.

professae: quod & apud Lacedaemonios valuisse, testatur Clemens Alexandrin. lib. 4. paedagogi. Cyprianus in epistola de habitu virginum: *Si quis pingendi artifex*, &c. D. Hieron. epist. ad Marcellam: *Illae Christianos oculos scandalizant*, &c. vide & D. August. epist. 73. Plutarch. ἐν γαμικ. παραγγέλμ.

Ut servos efficiamus bonos] Crassus ceterarum rerum curam servis mandandam: servos ab ipso domino curandos esse dicebat. Plutarchus in Crasso.

Dispensator & operarius] *Dispensator* est ἐπίτροπος, atriensis, dioecetes. Necesse est, & parare, & alere eos. *Male agitur cum domino, quem villicus docet.* Cato.

Cum servis autem dominus ita versetur] Cato: *familiae male ne sit, ne algeat*, &c.

Quod autem vini potus] Servi a tribus rebus praecipue sunt avertendi, a vino, a somno, a venere. Xenoph. Cato tamen amabat servos, qui plurimum dormirent.

Militiae Carthaginienses] Videndus Plato sub finem lib. 11. περὶ νόμων.

Si castigatio laborque deest] *Nihil agendo, homines male agere discunt.* Cato.

Alimentum, quia semper idem suggeritur, non esse medicamentum] Assueta enim non movent. Mart. *Effecit poto Mithridates saepe veneno*, &c.

Quod ajunt dolium perforatum] Xenophon in oeconomico: οὐχ ὁρᾷς, ἔφην ἐγώ, οἱ εἰς τὸν τετρημένον πίθον ἀντλεῖν λεγόμενοι ὡς οἰκτείρονται, ὅτι μάτην πονεῖν δοκοῦσι. Simile illud est apud Plinium lib. 35. cap. 1. *Piger, qui appellatur ocnos, spartum torquens, quod asellus arrodit.* Et Propert. lib. 4. *Dignior obliquo, funem qui torqueat Ocno, Aeternusque tuam pascat aselle famem.* De quo etiam vide Plutarch. περὶ εὐθυμίας.

Athenienses enim vendentes emunt] Ita facere solitum Periclem, narrat Rlutarch. in ipsius vita.

Perses quidam, quodque Libys respondisse dicitur] Xenoph. in oeconomico Barbarum dicit: καλῶς δέ μοι δοκεῖ ἔχειν ἔφη, ὦ Ἰσχόμαχε, καὶ ἡ τοῦ βαρβάρου λεγομένη ἀπόκρισις, ὅτι βασιλεὺς ἄρα ἵππῳ ἐπιτυχὼν ἀγαθοῦ παχῦναι αὐτὸν ὡς τάχιστα βουλόμενος.

Domini prius expergisci, quam servi] Recte Homer. οὐ χρὴ παννύχιον βουληφόρον ἄνδρα καθεύδειν. At Cato de villico ait: *primus cubitu surgat, postremus cubitum eat.*

Quae recondideris, invisenda] Nam *Illa minus furem metuunt, quae saepe videntur.*

Domus ita statuenda, ut aestate salubres ventos] Vide, quae docuimus lib. 14. var. lect. cap. 14.

ARI-

ARISTOTELIS
TOPICORUM
LIBER SEPTIMUS,

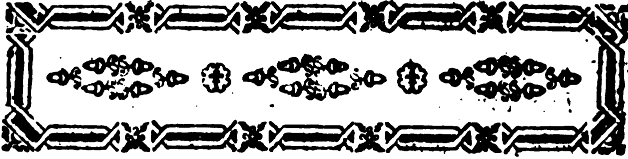
ET IN EUNDEM

ALEXANDRI APHRODISIENSIS

COMMENTARIUS,

M. A. MURETO

INTERPRETE.

M. A. MURETUS

L. MEMMIO FREMIOTO,

PATRICIO DIVIONENSI, S.

Quibus ex caussis quaeque res effecta est, Luci Memmi, earum interitu ac commutatione ipsam quoque labefactari ac concidere necesse est. Quare mirandum non est, si quas amicitias vulgaris aliqua ac levis caussa conjunxit, eas mutare ad omnem, ut dicitur, ventulum, tandemque ad nihilum recidere videamus. Me vero non fluxa aliqua res, & vicissitudini obnoxia conjunxit tibi: sed cum eximia quaedam ingenii naturaeque tuae bonitas magnam in animo meo tui admirationem excitasset, ea deinde inter nos amicitiae fundamenta constituta sunt, quae quia aeternas planeque divinas radices habent: falluntur, si qui conjunctionem hanc nostram aut locorum intervallis, aut temporum, aut ulla vi semper saevientis in optimos quosque fortunae dissolvi posse arbitrantur. Equidem cum praesentem te nunquam

non visus sim admirabili quodam, omninoque immenso amore complecti, ex quo tamen flagitiosa illa nos quorundam conjuratio distraxit, ita eum in dies augeri sentio, ut pene jam a magistro meo Aristotele dissentiam, credamque, etiam ad ea, infinita quae sunt, aliquam fieri posse accessionem. Cujus rei, non tibi, cui hoc certissimum est, sed ceteris omnibus indicium volo esse, quod cum Alexandri Aphrodisiensis (si verus est index) librum animi caussa, e Graeco interpretatus, etiam in publicum edere statuissem, neminem habui, cui eum potius dicatum vellem, quam tibi. Vale. Venetiis, Cal. Juliis. MDLIV.

ARI-

ARISTOTELIS TOPICORUM
LIBER SEPTIMUS,
ET IN EUNDEM
ALEXANDRI APHRODISIENSIS
COMMENTARIUS,
M. A. MURETO
INTERPRETE.

Jam vero quaestionum, in quibus idem, an aliud sit, quaeritur, explicanda tractatio. Cum autem variae a nobis propositae sint ejusdem acceptiones, ea nunc utemur, quae ex omnibus maxime propria est.

Cum dixerit in primo Topicorum, definitioni adjuncta esse ea quoque problemata, in quibus, propositis duobus, idemne sit unum cum altero, an vero aliud, quaeritur, eodemque loco ejus rei caussam indicarit, recte atque ordine, problematis ad definitionem spectantibus, de quibus proximo superiore libro explicatum est, annectit ea, in quibus de eodem atque alio quaeritur: locosque tum ad destruendum, tum ad astruendum aptos hoc septimo libro tradit: ita ut loci qui de eodem sunt, eos qui sunt de definitionibus, proxime subsequantur. Hi autem loci de eodem utiles sunt ad tractandas quaestiones de rei alicujus definitione institutas: quibus enim locis hoc cum illo idem esse ostendimus, iisdem ostendere possumus, propositam aliquam finitionem idem esse cum eo quod definitur: contraque quibus locis ostendimus hoc ab illo aliud esse, iisdem ostendi licet aliud esse definitionem quampiam, & aliud id, quod definiendum proponebatur.

Dicebamus autem maxime proprie idem esse id, quod numero unum est. Primum igitur considerari hoc potest, ex casibus, ex conjugatis, ex contrariis. Nam si justitia

& fortitudo eadem est: justus etiam & fortis: justeque & fortiter, eadem erunt. Similis quoque contrariorum ratio est. Nam si haec eadem sunt, & quae iis adversantur, eadem erunt: quaecumque eorum quae diximus contrariorum genus accipias. Si enim utrumque idem est, nihil sane interit, id quod huic, an id quod illi contrarium est, sumpseris.

7. Quia idem aliud cum alio variis modis dici potest, iccirco admonet, de eo quod maxime proprie idem dicitur, totam hanc disputationem fore. Porro maxime propria ejusdem acceptio est, quia aliquid unum & idem numero esse indicavit. Ubi enim aliter hoc vocabulo utimur, fere aliquid adjicere solemus, ita ut ea de quibus agitur, dicamus eadem esse genere, aut specie: hic vero sine illa adjectione, Idem, dicimus: ac ne illud quidem, numero, addere consuevimus. Praeterea, si qua eadem numero sint, ea tum genere, tum specie eadem esse consequitur: at eorum modorum alterutro eadem esse possunt, quae tamen numero eadem non sint. Quamvis igitur idem multis modis dici potest, tamen hoc loco de iis demum quae numero eadem sunt, verba facturus est: nam & definitio cum eo quod definitur idem esse hoc modo dicitur: numero videlicet, non aut genere, aut specie idem. Et vero eorum omnium quae de eodem traduntur, haec tantum pars ad definitionem attinere censenda est, nempe in qua de iis agitur, quae quandam cum ipsis definitionibus communitatem habent. Nam sitne aliquid cum alio, idem genere, ex ipsis qui ad genus referuntur, locis disputari potest. Quibus enim locis hoc sub uno, illud sub alio genere contineri ostenditur: iisdem etiam patefit, ea genere a se invicem dissidere. Si quidem ita demum genere eadem esse dicentur, si unum aliquod genus ostensum fuerit, cujus ambitu eorum utrumque comprehendatur: quod & ipse primo horum librorum tradidit. Quodsi specialia problemata, ut ea etiam, quibus differentia exquiritur, sub generalibus continentur, facile ex his, qui ad generis tractationem traditi sunt, locis, tota eorum quae specie eadem sunt, ratio intelligetur. Apte igitur & convenienter, de iis, quae numero eadem sunt, hoc loco disputationem instituit. Ac primus quidem locus qui ab eo proponitur, hic est: ex casibus, ex conjugatis, ex contrariis idem nu-

mero vel astrui posse, vel destrui. Etenim quod ad hanc de eodem & diverso quaestionem attinet, quae duorum invicem collatorum ratio est, eadem in omnibus ipsorum & casibus & conjugatis valet. Sed & si qua eadem sint, eadem etiam esse oportet ea, quae sunt illis contraria. (*) Sin diversa ipsa sint, diversa quoque contraria erunt: idque in quolibet genere contrariorum.

Item ex iis, quae efficiendi, & ex iis quae interimendi vim habent, adeoque ex ipsis tum procreationibus, tum interitibus: omninoque, ex iis quae ad eorum alterutrum similem rationem habent. Nam quaecunque proprie eadem sunt: eorum & procreationes & interitus iidem: & eadem quoque, tum quae efficiendi, tum quae interimendi vim habent.

Item, inquit, ex iis quae efficiendi, & ex iis quae interimendi vim habent. Nam quaecunque proprie eadem sunt, eorum & procreationes & interitus iidem. Ut si homo, & mortalis idem, utriusque etiam eadem procreatio, idemque interitus. Procreatio quidem ex semine, sanguineque menstruo. Interitus autem separatio animae a corpore. Item si sanitas cum morbo idem est, eadem quoque erit eorum procreatio. At id quidem secus sese habet. Sanitatis enim efficientia sunt salubres epulae, victusque moderatus: morbi vero ea quae his adversantur. Similiterque si eadem ipsa sint, interitus quoque eis ab iisdem rebus afferetur. Non autem idem est interitus, & id quod interimendi vim habet. Interitus enim sanitatis est morbus. Quae autem ipsius velut interimendae vim habent, sunt, ut cibus, ut prava victus ratio.

Videndum etiam, si unum eorum, quae eadem esse dicuntur, summum aliqua in re gradum obtineat, num & alterum quoque summum eadem in re gradum obtinere dicatur. quomodo Xenocrates vitam beatam & eam quae ex virtute degitur, eandem esse demonstrat: quod videlicet & ea maxime expetenda vita sit, quae cum virtute conjuncta, & ea quae beata est. Unum enim est ultimum ac maximum rerum omnium expetendarum. Eadem ceterarum quoque consimilium ratio est. Verum enimvero oportet utrumque eorum quae maxima, quaeve summe ex- pet

(*) *Contraria* cum Cicerone appello, quae barbari *opposita*.

petenda dicuntur, unum numero aliquid esse. Alioqui, hac ratione argumenti, eadem esse ipsa inter se non consequetur. Neque enim necessario efficitur, si & Peloponnesii & Lacedaemonii Graecorum fortissimi sunt, ut iidem sint inter se Peloponnesii & Lacedaemonii. Nam neque Peloponnesii, neque Lacedaemonii nomine, certus aliquis homo, & unus numero indicatur. At illud certe necessarium est, in altero alterum contineri: sicut & Lacedaemonii in Peloponnesiis continentur. Nisi enim alteri in alteris continerentur, utrosque se invicem fortiores esse oporteret. Etenim si neutri continentur in alteris, Peloponnesios, cum ceteris omnibus fortiores sint, Lacedaemoniis quoque fortiores esse oportet. Sed & Lacedaemonios Peloponnesiis: quippe cum eos quoque positum sit ceteris esse omnibus fortiores. Itaque utrique alteris fortiores erunt. Perspicuum igitur est, unum numero esse oportere id, quod optimum ac maximum dicitur, si quis ex eo, ut idem quoque sit, efficere meditetur. Quocirca non recte concludit Xenocrates: neque enim una numero est beata vita, & ea quae ex virtute degitur. Ideoque non, si utraque summe expetenda est, ex eo eadem quoque esse consequitur, sed tantum alteram sub altera contineri.

Praeterea quae eadem in re ceteris omnibus antecellere dicuntur, ut quod optimum est, quodque maximum, & cetera ejusmodi, si eadem sunt, omnino unum numero sint oportet. Nisi enim unum numero sint, eadem non sunt: necessariumque est eorum alterum sub altero contineri. Alioqui utrumque altero eadem in re superius erit. Oportet igitur in iis, de quibus, utrum eadem inter se sint, quaeritur, inspicere, si eorum unum aliqua in re cetera omnia superet, num alterum quoque eadem in re cetera omnia superare dicatur. Verbi gratia, si unum omnium maximum est, sitne alterum quoque omnium itidem maximum. Et si unum maximum, maximeque expetendum rerum omnium est, sitne alterum quoque rerum omnium maximum, maximeque expetendum. Neque enim, si hoc quidem maxime expetendum fuerit, in eoque cetera omnia superet, illud autem maximum, atque in eo superet cetera omnia, idcirco eadem erunt: sed ita demum, si utraque eadem in re ceteris omnibus superiora sint. Etenim necesse est, quae eadem in re ceteris omnibus antecellant, ea inter se eadem numero es-

se.

se. Unum enim est, quod una eademque re ceteris omnibus praestat. Atque hoc ita verum est, si eorum utroque aliquid unum & idem numero, non autem si compositum ex pluribus quippiam, confusumque indicetur, ita videlicet ut unum eorum, quae sub comparationem cadunt, alterius ambitu comprehendatur Itaque ostendens, cujus modi esse debeant ea, quae in comparationem deducuntur, ait, utroque eorum de quibus, an eadem fiat, quaeritur, unum aliquid numero, non autem compositum ex pluribus significari oportere, si quis ex hoc, quem modo diximus, loco argumentationem conformare meditetur. Nam si eorum, quorum utrumque aut magnitudine, aut alia re aliqua ceteris antecellere omnibus dicitur, utrumque etiam unum aliquid numero sit, satis id magno argumento est, ipsa inter se quoque eadem esse. Sin eorum utrumque non sit unum aliquid numero, tum profecto ex eo non consequetur, eandem esse utriusque naturam, quippe fieri potest, ut in eorum uno contineatur alterum. Non enim eosdem esse Lacedaemonios & Peloponnesios ex eo necessario efficitur, quod eorum utrique inter Graecos primas fortitudinis partes tenere dicuntur: neque enim unus aliquis numero, Lacedaemonii & Peloponnesii nomine indicatur: imo vero Peloponnesiorum appellatione etiam Lacedaemonii continentur. Ea igitur de causa addidit oportere, ut ea utraque quibus rei alicu... exuperantia tribuitur, unum quippiam significent: ...m ita demum erunt eadem numero, si tum re aliqua ...teris omnibus praestare dicantur. Exempli caussa, ...vis Peloponnesios & Lacedaemonios non eosdem es... nisi quatenus alii in aliis continentur, & tamen utros... Graecorum fortissimos esse dicamus, nulla tamen ...eo consequitur absurditas: qui enim Peloponnesios for...mos esse dicit, Lacedaemonios quoque complecti..., neque ita eis in hoc genere palmam tribuit, ut eos ...n Lacedaemoniis anteponat: quippe qui ipsi quoque ...e Peloponnesiis. Quodnisi alteri in alteris contine..., in eam incidemus absurditatem, ut alteros alteris ...aestantiores & deteriores esse dicamus.

...dendum quoque, si eorum unum cum aliquo idem sit, ... alterum. Si enim ambo cum eodem eadem non constat, ne inter se quidem eadem esse.

...i quis dicat virum, mortalemque idem esse, & unum

unum numero. Nam si seorsum uterque idem est cum homine, inter se quoque eadem erunt: sin minus, ne invicem quidem.

Praeterea ex iis quae in ipsorum natura haerere, & ex iis in quibus haec ipsa haerere possunt, eademne sint, pervideri potest. Si quidem quae in uno haerere possunt, ea ut in altero quoque haereant, & si eorum unum in aliquo haerere potest, ut alterum quoque in eodem possit, necesse est. Sin horum in aliquo dissideant, eadem non esse constat.

Si enim homo & mortalis idem, illud consequens est, ut quaecunque uni usuvenire possunt, possint alteri quoque. Usuvenire autem homini potest, ut grammaticus sit, ut candidus. In mortali igitur haec quoque inesse possunt. Contraque, inquit, in quibus eorum unum haerere potest, in iis alterum quoque haerere posse oportet. Haeret autem hominis, mortalisque natura in Socrate, in Platone, ceterisque singulis hominibus. Quocirca homo & mortalis idem & unum numero sunt. Quodsi horum in aliquo dissideant, liquido constabit, eadem non esse de quibus agitur.

Illud quoque videndum, ad idemne genus, eandemque categoriam pertineant, an minus: sed hoc quidem, quale, illud vero, quantum, significet, aut sit ex iis quae referuntur ad aliud.

Si enim diceret quispiam scientiam, virtutemque idem esse, videndum erit, ad eandemne categoriam eorum utrumque referatur. Si enim non ita sit, sed unum quidem ad quantitatem, alterum ad qualitatem, relationemve aut aliquod aliud pertineat, ne inter se quidem eadem fuerint. ut, verbi gratia, numerus & scientia idem non sunt, quoniam hoc sub uno, illud sub alio genere continetur.

Praeterea num idem utriusque genus non sit, sed unius bonum, alterius malum: aut unius virtus, alterius scientia.

Locus hic videri posset cum priore idem esse: neque tamen ita est. Prius enim de categoria tantum, id est, de primo summoque genere inquirebat: hic autem de genere propinquo, ac, ut ita dixerim, continenti. Nam & si duo aliqua in eadem categoria sint, propinquum tamen genus idem non habeant, eadem iccirco inter se numero non erunt. Sit enim eorum utrumque qualitas:

at vero hoc virtus, illud vitium, aut hoc virtus, illud scientia: diversa esse liquido constat.

Aut num genus quidem utriusque idem, sed non eaedem differentiae: ut si utrumque scientia sit, sed unum ex iis, quae contemplatione, alterum ex iis quae actione cernuntur. Itidemque in aliis.

Etiamsi genus idem sit, differentiae tamen, quae speciem constituunt, eaedem non sint, constat, ea de quibus agitur, eadem invicem non esse. Itaque eadem non est scientia quae contemplatione, & ea quae actione cernitur. Nam etsi commune utriusque genus scientia est, iis tamen ipsis, quas diximus, differentiis separantur.

Praeterea ex accesſione. si alterum quidem accesſionem capit, alterum vero non capit.

Hac ratione ostenditur, non idem esse continentiam, & temperantiam: nam continentia & accesſionem & decesſionem capit: temperantia non item.

Aut si cum utrumque capiat accesſionem, crescere tamen alterum non crescente altero posſit. Quemadmodum, non ut quisque amat vehementius, ita majore commiscendi corporis desiderio ducitur. Non igitur idem est amor, & commiscendi corporis cupiditas. Praeterea ex additione; ut si eodem utrique addito, id totum quod efficitur, idem non est. Aut si, cum idem ab utroque sustuleris, quod superest, idem non est. Ut si quis duplum dimidii, & multiplum dimidii idem esse diceret. Ita enim, sublato utrinque dimidio, reliqua idem valere oporteret. At non ita est. Neque enim duplum & multiplum idem valent. Considerandum autem est, non tantum ex eo ipso, quod ponitur, verum etiam ex iis, quae eo posito consequentur, absurdumne aliquid consequatur: ut iis usuvenit qui vacuum & id quod aëris plenum est, idem esse definiunt. Certum enim est, si aër quoque ipse excesserit, nihilo minus, imo magis etiam vacuum locum fore. Atqui non erit tunc aëris plenus. Itaque posito aliquo, seu falso, seu vero, (nihil enim interest) si duorum alterum interimi, altero non interempto, potest, eadem inter se ea non esse perspicuum est.

Considerandum autem est]. Locus hic ex hypothesi educitur (*) (id est, ex ficta quadam concesſione, qua in-

(*) Quae parenthesi inclusa sunt, perspicuitatis causa, ne quem Graeca vox perturbaret, fecimus.

interdum ponuntur, ut certa, ea quae controversa sunt, ut perspici possit, quid eis positis consequatur.) Putat enim animadvertendum esse, non tantum, positis iis de quibus agitur, statimne perspicua ex eis nascatur absurditas (ut si quis effusionem, & liberalitatem idem esse posuerit, statim consequetur id, quod absurdissimum est, idem esse virtutem, & vitium. Ea vero quae sunt ejusmodi, ut si quis ipsa eadem esse posuerit, statim absurdum aliquid consequatur, constat diversa esse) non tantum igitur ex iis de quibus ambigitur, verum etiam si quid praeterea ponatur, seu verum, seu falsum, sed quod fieri queat, seu quod non queat (multa enim, quae re. vera esse non possunt, ex hypothesi tamen nonnunquam recipi nihil vetat) (*) num ex eo quoque ipso, aliquid, quod esse non possit, consequatur. Tunc enim eadem non erunt ea de quibus agitur. In illis autem verbis (verum etiam ex iis, quae eo posito, consequentur, absurdine aliquid consequatur) absurdum vocat id, quod fieri non potest. Nam si ponamus hoc, vacuum & plenum aëris idem esse, si postea fingamus aërem e loco in quo erat, excedere, jam necessario consequetur, idem esse non posse vacuum & aëris plenum. Si quidem amoto, ex hypothesi, aëre, vacuus locus remanet: plenus aëris non remanet.

Atque, ut universe ac generatim loquamur, videndum, nuncubi varient ea, quae quomodocunque de utroque dicuntur, vel ea, de quibus haec ipsa dicuntur. Quaecunque enim de uno dicuntur, ea de altero quoque dici; & de quibus unum dicitur, de iis etiam alterum dici oportet.

Videtur & hic locus idem esse cum iis duobus, qui proxime antecesserunt, ab adjunctis: neque tamen penitus idem est, imo vero latius patet: quippe qui ducatur ex iis omnibus quae quomodocunque insunt in eis, de quibus agitur, non ex iis tantum, quae eis accidunt. Non enim quicquid in re quapiam est, id ei accidere putandum est. Ait igitur, videnda esse omnia, in quibus, non tantum fortuito, sed etiam quomodocunque insunt ea, quae in quaestione versantur. Si enim aut non eadem sint ea omnia, quae in ipsis insunt, aut ipsa utraque non eodem

(*) Textus in Graeco depravatus.

eodem penitus modo insint in iisdem, sequitur ut eadem non sint. Nam quae proprie eadem sunt, nullo a se invicem modo discrepare oportet.

Praeterea, cum idem multis modis dicatur, videndum est, num quo alio modo sint eadem. neque enim, si quae vel specie, vel genere sint eadem, ut etiam numero eadem sint, necesse est. inspiciemus igitur ecquid hoc modo eadem sint, an minus: tum possitne alterum sine altero esse: neque enim idem fuerint. Atque hi quidem sunt, qui ad quaestiones de eodem referuntur, loci. Ex iis autem quae diximus constat, eos omnes locos, quibus idem non esse ostenditur, evertendis quoque definitionibus utiles esse, ut & antea admonuimus. Nisi enim quod nomine, idem etiam oratione indicetur, eam finitionem non esse constat. Eorum autem quibus idem esse ostenditur, nullus omnino utilis est ad confirmandam definitionem. Neque satis est ostendere, idem nomine aliquo, & proposita oratione indicari, ut definitionem esse concludas: imo, ut definitio sit, ea omnia praeterea habeat oportet, quae praecepta sunt.

Quia tribus modis idem dicitur, ut in superioribus dixit, admonet nunc, quae alio quopiam modo eadem sunt, non numero quoque eadem esse. cujus praecepti hic sensus est. Si qua sint proximo genere eadem, specie autem a se invicem differant: ea, cum specie differant, ut numero eadem sint, fieri non potest. Rursum quae specie proxima eadem sunt, numero a se invicem differunt. Quocirca principio admonuit, maxime proprie idem dici, quod numero idem esset. Videntur enim quae numero eadem sunt, & specie, & genere eadem esse. Ideoque in quibusdam nihil prohibere videbitur, quin, cum & genere & specie sint eadem, eadem sint numero quoque. Quare cum quis nonnulla interrogatus eadem esse dixerit, eam responsionem infirmare qui volet, primum ostendere debebit, esse quidem eadem, sed alio quodam modo, non eo de quo instituta quaestio est: quodsi postea ostenderit, eorum unum sine altero esse posse, jam eadem non esse constabit. Ex iis autem (inquit) quae diximus, constat, eos omnes locos, quibus idem non esse ostenditur, evertendis quoque finitionibus utiles esse. Quibuscunque enim modis idem non esse ostenditur, iis etiam omnibus definitio everti potest. Nisi enim

enim quod nomine, idem oratione indicetur, definitio non est. Neque tamen loci, quibus idem esse ostenditur, etiam ad confirmandam finitionem valent. neque enim, ut definitio sit, satis est, si idem indicet, imo ipsam rei naturam explicari oportet: quod non statim praestat, quisquis aliquid affert, quod idem sit cum eo de quo agitur. Oportet enim & rei genus adferri, & differentias, quibus a ceteris, quae sub eodem genere sunt, separetur: & perspicuam esse finitionem, & ex prioribus ductam, & denique conformatam ad ea omnia, quae supra de finitione praecepimus.

Hoc igitur modo, & ex iis locis aggredi ad evertendas finitiones oportet. Quodsi finitionem aliquam confirmare voluerimus, primum quidem illud intelligendum est, aut neminem, aut certe paucos admodum in disputando facere, ut a se allatam finitionem syllogismo comprobent. quin omnes quicquid ejusmodi est, quasi principium quoddam accipiunt; ut geometrae, ut arithmetici, ceterique mathematici. Deinde, alterius cujusdam facultatis & instituti esse, tum quid definitio sit, accurate tradere, tum aperire quae sit ratio finiendi. Nunc autem, quantum ad hanc disputationem attinet, tantum dixisse satis erit, definitionem videlicet, eamque orationem qua rei natura explicatur, syllogismo posse concludi. Si enim finitio est oratio, qua, quid sit res, indicatur; eaque sola, quae in definitione ponuntur ad quaestionem, qua quid sit res quaeritur, de re proposita dici oportet: neque quicquam praeter genera & differentias, ad explicandam ejusmodi quaestionem valet: liquido constat, si quis ea sumat, quae sola ad quaestionem, quid est, responderi oportet, orationem quae ex iis effecta fuerit, necessario definitionem fore. Neque enim alia esse potest definitio: cum, si quid ea res sit, quaeratur, aliud nihil responderi queat. Definitionem igitur syllogismo probari posse constat. Ex quibus autem ejusmodi syllogismum construere oporteat, aliis locis accuratius explicatum est. Iidem autem loci ad eam, quae nobis hoc tempore proposita est, rationem sunt utiles. Nam & adversa, & alio quolibet modo contraria inspicienda sunt, & iis qui totas definitiones, & iis qui partes aliquas earum considerant. Si enim contraria contrariae, & haec, quae allata est, ut rei propositae definitio sit, necesse est.

Hoc igitur modo, & ex iis locis] Eos locos intelligit, quos & proximo superiore libro, ad evertendam definitionem utiles tradidit, & quos hoc ipso libro, utiles ad probandum eadem non esse quae proponuntur. Deinceps autem locos quosdam tradit, quibus definitiones confirmari queant: inprimisque nos admonet, solere eos, qui definiunt, definitionem accipere, quasi principium quoddam, quod demonstrari non possit: neque vero ei confirmandae aut demonstrationem adhibere, aut syllogismum: quibus verbis illud statuit, neque facile esse demonstratione confirmare finitionem, neque necessarium. Nam & geometrae, & qui in aliarum scientiarum tractatione versantur, definitionibus suis, ut principiis quibusdam utuntur, neque ad eas demonstrationem adhibent. Secundo admonet, accuratam finitionum tractationem non ad dialecticen, sed ad primam illam supremamque philosophiam pertinere: quare dicendum id tantum, definitionem videlicet, eamque orationem qua rei natura explicatur, syllogismo concludi, id est, quod ipsa finitio sit, syllogismo confirmari ac patefieri posse, etsi secundo libro posteriorum analyticorum traditum est demonstrari finitionem nequire. At nimirum id nos quoque dicimus, si ad veritatem accurate haec omnia exigantur, demonstrari eam non posse: ut inibi quoque ipse patefecit. dialectice tamen & probabiliter syllogismo posse concludi, ut hoc loco dicitur. Quo autem id modo fieri possit, statim explicat, his verbis: Si enim finitio est oratio, quae, id quod definitur, indicat, quid sit: ob idque oportet ea demum quae in definitione ponuntur, ad quaestionem quid est, de re proposita dici: genus autem & differentiae ad eam quaestionem explicandam valent, (differentiae enim etsi qualitatem potius indicant, qua rei natura constituitur, in finitionibus tamen quid ipsa res sit, ostendunt) liquido constat, si quis ex genere & differentiis rei naturam indicantibus orationem composuerit, ab eo definitionem esse confectam. neque enim alia esse potest definitio, quandoquidem neque genus aliud est, neque aliae, quae rei naturam indicent, differentiae. Deinde addit, Definitionem igitur syllogismo (dialectico videlicet, non autem demonstratione) probari posse constat. qua de re, aliis locis, accuratius ex-

plicatum est. (nempe in secundo posteriorum analyticorum, & in septimo de prima philosophia. Iidem autem loci ad eam, quae nobis hoc tempore proposita est, rationem sunt utiles.) Eosdem locos, ad confirmandas ratione quadam dialectica finitiones, utiles esse ait: nempe eos ipsos, quos supra ad evertendas finitiones tradit. Cum enim proximo superiore libro, evertendis definitionibus locos tradiderit, à contrariis, a conjugatis, aliosque, quorum nunc quoque meminit, illi ipsi loci utiles sunt iis, qui talia problemata confirmare meditantur. Nam & adjunctum, & genus, & proprium, argumento ex adversis ducto confirmari potest. Si quidem adversorum & adjuncta sibi invicem adversantur, & genera, & proprietates: itaque cum unum in uno probatum fuerit, contrarium in contrario probatum intelligetur: eademque tum conjugatorum, tum aliorum, quos enumerat, ratio est. Etenim nullum est problematis genus, quod non locis communibus, a contrariis, a casibus, a conjugatis, aliisque, quos ipse enumerando persequitur, & confirmari, & infirmari queat.

Quando autem eorum quae sibi invicem adversantur, plures sunt complexiones, ea demum adversae rei sumenda definitio erit, in qua maxime repugnantia elucebit. Atque haec de ratione considerandi totas finitiones a nobis dicta sint: nunc quomodo singulas earum partes considerare oporteat, explicemus. Primum igitur, genus recte positum esse ostendemus: si enim rei, quae adversatur ei de qua disserimus, genus quoque adversatur generi a nobis posito, neque sub eo ipso genere res proposita continetur, necessario continebitur in eo quod a nobis allatum est, nempe in adverso. Necesse enim est, ea quae sibi invicem adversantur, aut uno eodemque genere, aut generibus ipsis quoque sibi invicem adversantibus contineri. Differentias autem repugnantes de repugnantibus dici arbitramur. ut de albo, & nigro: illud enim videndi sensum dissipat, hoc colligit. Itaque si de eo quod rei propositae adversatur, differentiae iis quas ipsi attulimus, repugnantes enuncientur, has quoque constabit recte de re proposita enunciari. Quocirca si & genus recte positum est, & eae differentiae additae, quas oportuit, dici nihil potest, cur non tota definitio recte constituta sit.

Quan-

Quando autem eorum] Oportet enim, inquit, syllogismum qui confirmandae finitioni adhibetur, ex notioribus ducere. Totam igitur finitionem hoc modo ex contrariis confirmari oportet. Deinceps autem docet, quomodo unaquaeque pars definitionis confirmari queat. Ac si quidem adversorum utrumque per adversa definiatur, eam definitionem sumendam esse ait, in qua maxime repugnantia elucebit. Exempli causa, sit utilis definitio, id quod est efficiens boni: noxii autem id quod efficiens mali, aut id quod habet vim tollendi, quasique interimendi boni. Ex his duabus definitionibus ea sumenda est, quae cum definitione ejus quod utile est, apertissime pugnat. Rursumque amicitia, boni efficiens, odium mali, aut ejus quod bonum non est. Sumenda hic quoque erit ea in qua major pugna perspicitur. His traditis docet, quomodo per partes definitio confirmanda sit: cumque finitionis partes sint genus & differentia, primo de ratione confirmandi generis disserit. atque inprimis ait cognosci posse, an recte traditum sit genus, ex eo quod rei propositae adversatur. Si enim res, quae adversatur ei, de qua disserimus, in eo genere continetur, quod adversatur generi a nobis allato: neque potest id, de quo agitur, sub illo ipso genere contineri, sub quo adversum continetur, manifesto constat, id verum genus esse quod a nobis allatum est. Docuimus enim, ea quae sibi invicem adversantur, aut uno eodemque genere, aut generibus ipsis quoque sibi invicem adversantibus contineri. Exempli gratia, assumpserit aliquis virtutem, tanquam genus, in definienda justitia. Dicendum est, recte acceptum genus fuisse. Nam cum injustitia, quae justitiae adversatur, contineatur sub vitio, quod adversatur virtuti, neque possit justitia ejus ipsius generis, nempe vitii ambitu comprehendi, constat nimirum, eam sub adverso genere, nempe sub virtute contineri. Adversa enim aut sub eodem genere sunt, ut candidum & nigrum sub colore: aut sub adversis generibus, ut justitia sub virtute, injustitia sub vitio. Illud non adjecit, aut ipsa quoque adversa genera esse, ut in categoriis dixerat: quia nec utile est id quidem ad disputationem institutam. Neque enim quaeritur, utrum id quo de agitur, sit genus, sed sub quo genere sit. De differentiis quoque, inquit, ut

adversis judicare poterimus. Nam si de eo, quod rei definitae adversatur, differentiae quoque iis, quas ipsi attulimus, adversantes enunciantur, consequens est, recte etiam eas, quae a nobis allatae sunt, de re proposita enunciari. Ut si haec justitiae finitio tradita sit, habitus tribuens cuique id quod aequum est: videre oportet, num rei quoque adversae, nempe injustitiae differentia huic adversa conveniat, nempe sitne injustitia ea, quae plus minusve quam aequum est, tribuit: quo probato illud quoque superius probatum intelligitur. Sed huic praecepto adfert argumentationem contrariam, hoc modo:

An vero necessarium non est, de adversis adversas differentias enunciari? Ita est: nisi adversa sub eodem genere includantur. Sed quorum genera ipsa adversa sunt, nihil prohibet de eis utrisque eandem differentiam dici: ut de justitia, & injustitia. Nam illa quidem virtus, haec autem vitium animi est. quare differentia illa, nempe animi, utrique convenit. Si quidem corporis quoque & virtus, & vitium aliquod est.

An vero, inquit, necessarium] Eorum enim quae sub eodem genere sunt, necesse est adversas esse differentias, aut omnes, aut certe aliquas. omnes, ut in gravi, & levi. Genus enim est, corpus. differentiae autem, gravis quidem, crassum densumque, & in partem inferiorem ferri: levis autem, tenue, & ferri in partem superiorem. Aliquas vero, ut si dicamus, grave, naturaliter deorsum ferri: leve autem, naturaliter sursum. Etenim differentia illa, naturaliter ambobus communis est: eoque addito effectum est, ne omnes eorum differentiae sibi invicem adversae dicerentur. Eorum autem, quae sub adversis generibus sunt, nihil necesse est adversas esse differentias. aliquam enim communem differentiam habere possunt. Quod autem ita se habeat, ostendit, allato justitiae exemplo. Quae cum sub adversis generibus includantur. illa quidem sub virtute, haec vero sub vitio, eandem tamen differentiam habeat. Illud enim, animi, utrisque communis differentia est. Nam & illa animi virtus, & haec animi vitium est. Additur autem illud, animi, ad eas a corporis virtutibus ac vitiis separandas. Nam ut a se invicem distinguantur, satis illud est, quod genera inter

se

se pugnantia habent: sed differentia illa eo additur, ut a corporis virtutibus ac vitiis separentur. Fieri tamen potest, ut ea etiam quae in adversis generibus continentur, adversis quoque differentiis insigniantur: ut cum dicimus, justitiam esse virtutem, aequitatis effectricem, injustitiam vero, vitium, quo aequitas tollitur.

At illud quidem verum est, adversorum aut adversas, esse differentias, aut easdem. Si igitur adversa de adverso dicitur, de eo autem quod propositum est, non dicitur: eam quae allata est, rei propositae convenire perspicuum est. Ad summam, cum definitio genere & differentiis constet, si adversi definitio nota sit, ejus quoque quod proponitur, definitio perspicua erit. Quando enim adversum aut in eodem genere est. aut in adverso: ac differentiae quoque de adversis, vel adversae, vel eaedem enunciantur, constat fore, ut de eo quod ad definiendum proponitur, vel idem genus, quod de ei adverso enuncietur, adversae autem differentiae, aut omnes, aut saltem aliquae adversae, ceterae vero eaedem: vel contra, differentiae quidem eaedem, genera vero pugnantia; vel utraque pugnantia, & genera, & differentiae. Ut enim utraque eadem sint, fieri non potest: alioqui adversorum eadem definitio esset.

At illud quidem] Proposita contraria argumentatione, hoc addidit, quasi indicans, adversorum ut vel adversas, vel easdem differentias esse, ita & genera vel adversa, vel eadem. Nam & genus vel idem est, vel adversum. Itaque illud perspicuum est, si de adverso adversa differentia dicitur, de eo autem quod propositum est, non dicitur: fore ut ea quae allata est, nempe ea quae illi alteri adversatur, recte de re proposita enuncietur. Ideoque generalem quandam rationem ac viam praescribit, inquiens, cum definitio genere, ac differentiis constet, si adversi definitio nota sit, ejus quoque quod proponitur, definitionem perspicuam fore. Quando enim adversum, aut in eodem genere est, aut in adverso: ac differentiae quoque de adversis, vel adversae, vel eaedem enunciantur, constat fore, ut vel in eodem genere sit id, quo de agitur, cum eo quod ipsi adversatur, vel in adverso. Si in eodem, aut adversas omnes differentias habet, aut

quasdam adversas, quasdam easdem. Si in adverso genere sit, sic quoque adversas differentias habebit, aut etiam easdem aliquas, sed non omnes: aut omni ex parte pugnabit, ut & sub adverso genere sit, & omnes habeat adversas differentias. Ut autem utraque eadem sint, fieri non poteit: ita enim non jam amplius adversa essent, quae finiuntur, imo vero eadem: essetque adversorum eadem definitio, quod absurdum est.

Praeterea ex casibus, & ex conjugatis. Nam & genera ex generibus, & ex finitionibus finitiones necessario consequuntur. ut, si oblivio est scientiae amissio, oblivisci quoque erit, scientiam amittere: & oblitum esse, scientiam amisisse: ita ut si quis horum unum admiserit, is necesse habeat cetera etiam confiteri. Itidemque si interitus est naturae dissolutio: interire quoque dicetur id, cujus natura dissolvitur: & lethaliter, efficienter ad naturam dissolvendam. contraque si lethale est, quod dissolvendae naturae vim habet, lethum quoque sive interitus nihil erit aliud, quam naturae dissolutio. Eademque ratio aliorum est. Itaque concesso uno, cetera quoque concessa intelliguntur. Quin & ex iis, quorum similis ad se invicem ratio est, argumentari licet. Si enim salubre est, id quo efficitur sanitas, (*) εὐεκτικὸν quoque erit id quo efficitur bona habitudo: & utile id, quo efficitur aliquid boni. Eadem enim eorum, quae diximus, ad suum cujusque finem ratio est. Itaque si finitio unius e finis sui effectione ducetur, eadem erit ratio cetera omnia finiendi.

Praeterea ex casibus & ex conjugatis definitio confirmari potest. Nam & genera ex generibus, & ex finitionibus finitiones necessario consequuntur. Si enim alicujus ex conjugatis finitionem assecuti fuerimus, ceterorum quoque finitio reperta erit. Ut si quis ortus finitionem tradiderit, cetera etiam quae ex ortus vocabulo conjugata sunt, quomodo finiri debeant, indicavit. Si quidem eo ipso, quod posita fuerit unius ex conjugatis finitio, ceterorum quoque finitiones poni oportebit.

Prae-

(*) Εὐεκτικὸν uno vocabulo Latino exprimi non potest. ac si in plura diducas, vis argumenti perit.

Praeterea a majore, & a simili. quibus ex locis non aliter definitio confirmari potest, quam si duo cum duobus comparentur. ut si magis haec hujus rei definitio est, quam illa illius: atque ea quae minus videtur, vera tamen finitio est, sequitur, ut ea quoque vera sit, quae majorem probabilitatem habet. quodsi adaeque videtur haec hujus, & illa illius rei finitio, qui unam receperit, alteram quoque recipiat, oportet. Inutilis autem est loci a majore tractatio, si quis velit aut unam definitionem cum duabus rebus, aut duas definitiones cum unica re comparare. Nam neque duarum rerum una, neque unius rei finitiones duae esse possunt.

Non idem hic dicit, quod paulo supra dixerat. Illic enim loquebatur de similitudine quadam ex analogia: hic vero de similitudine simpliciter ac proprie accepta. Multos igitur locos a majore, a minore, a simili, tum ad confirmandum, tum ad infirmandum utiles tradidit: a majore & a minore quatuor, tres autem a simili. Nunc admonet, eos demum ex illis locis, confirmandis finitionibus adhibere oportere, per quos id fieri potest. Potest autem per eum tantum, quo duo cum duobus, vel ut majus cum minore, vel similiter comparantur. Non enim per eum quo unum ad duo refertur. quorum alterum magis significat, alterum minus: si quidem eadem definitio eidem rei non potest magis ac minus convenire: neque una eademque definitio istam accessionem ac decessionem capit. sed ne per eum quidem, quo duo de uno dicuntur, ita ut unum magis, alterum minus inesse dicatur: ac ne tum quidem si similis sit utriusque ratio. Ejusmodi autem loci sunt tum is qui probat quippiam in hac magis quam in illa re inesse, tum is qui probat in re aliqua magis hoc inesse, quam illud. Similiterque in locis a minore, & a simili. Talium igitur nullus in confirmanda finitione esse usus potest. Non enim potest eadem definitio pluribus rebus, neque huic magis, illi minus, neque aeque omnibus convenire. Uterque autem locorum, quos inutiles esse diximus, hac via progreditur: Si hoc potius inest, quam illud, aut, Si horum utrumque similiter inest. Quare inutiles omnino sunt ad confirmandam finitionem: neque enim unius rei plures finitiones esse possunt, neque ita, ut haec magis, illa minus

conveniat, neque ut omnes aeque conveniant. Unius igitur locus reliquus est, in quo duo sunt quae subjiciuntur, & totidem quae de eis enunciantur: sive unum magis, alterum minus, sive utrumque ex aequo sit, ad explicandam naturam ejus cui adjungitur, accommodatum. Hic igitur tantum locus communis est, per quem, tum a majori, tum a simili, definitio confirmari potest. Atque hoc modo inter se continuanda sunt, quae hic dicuntur. Praeterea, inquit, a majore, confirmare finitionem, quatenus id fieri potest. ut hoc modo. Si magis definit temperantiam, qui eam in honestis tantum salutaribusque rebus animo agitandis positam esse dicit, quam justitiam, is, qui illam esse dicit habitum tribuentem cuique id quod aequum est, contraque, Si minus haec justitiae finitio est, habitus cuique tribuens id quod aequum est, quam illa temperantiae, honeste tantum & salutaria animo agitare. In hunc autem modum conformari argumentatio non potest, Si illa magis, haec vero minus finitio est: & tamen prior illa finitio non est, ne illa quidem, quae minus, nisi quis finitiones duas accipiat, quae cum duabus itidem rebus comparentur. Eademque ratio est loci a simili. Si enim aequa definitio est fortitudinis haec, habitus fiduciam afferens adversus ea ex quibus mortis periculum impendet, atque haec justitiae, habitus tribuens cuique quod suum est, & superior illa finitio non est, hanc quoque finitionem non esse consequitur. Quodsi unicam definitionem accipias, eamque cum duabus rebus compares, nihil tibi loci a majore profutura tractatio est. Neque enim argumentatio ita dirigi potest: Si haec magis illius, quam hujus finitio est, atque hujus est, sequitur, ut illius quoque sit: neque enim potest in duas res eadem finitio convenire: ac ne invenitur quidem ulla finitio quae duobus (praeterquam individuis) conveniat. Sed ne duae quidem esse possunt ejusmodi finitiones: itaque in hunc modum argumentamur. Si illa hujus rei, magis quam haec, finitio est, estque haec finitio, illa quoque finitio erit.

Ex omnibus autem locis opportunissimi sunt ii, quos modo diximus: praetereaque loci a casibus, & a conjugatis. Quocirca eos praecipue tenere, atque in promptu habere oportet: sunt enim ad plurima utilissimi: ce-

te-

terorum autem, ut quisque maxime communis est, ita in eo plurimum est virium. qualis est, inspicere, num ad res singulas, & num ad species definitio proposita accommodari queat: si quidem synonymum quiddam est species. Hic autem locus utilis est adversum eos qui ideas ponunt, ut & superius dictum est.

Praeterea ex omnibus locis, ad construendam finitionem opportunissimi sunt, ut supra dictum est, loci a majore, a minore, & a simili. sed & a conjugatis, & a casibus. quocirca eos in promptu habere oportet. sunt enim opportunissimi, & propter perspicuitatem, & propter efficacitatem. Ex aliis autem locis, ii praecipue in usum convertendi sunt, qui maxime communes sunt, id est, qui ad plurima quaestionum genera accommodari queunt, & eos in promptu habere oportet: sunt enim omnium maxime efficaces, maximeque utiles. Talem autem esse ait, eum quem ipse hujus disputationis initio tradidit, per quem inspiciendum esse autumabat, id quod alicui inesse dicitur, ecquid omnibus quae sub eo continerentur, conveniret. Etenim tum ad stabiliendas, tum ad evertendas finitiones utile illud est. Cum autem dixisset, inspiciendum esse, num ad res singulas, addidit etiam, num ad species. Si enim species individuave sunt, quorum tradita finitio est, ad singularia tantum, sive ad individua respicere oportet. Sin genera, etiam ad species, quae sub eis contineatur. Hunc autem locum, atque hanc considerationem utilem esse ait, ad evertendas ideas. neque enim ideis, & iis quae sub eas includuntur, eadem definitio convenit, neque videlicet idearum finitio individuis, neque individuorum, ideis. Oportet autem synonyma esse ideis ea, quorum natura & effectio ex eis pendet.

Praeterea si translato aliquo nomine usus est, aut si idem de se ipso, ut diversum quippiam enunciavit: & si quis praeterea locus communis efficaxque est, eo utendum. Ex iis autem, quae postea dicentur, multo difficilius confirmari, quam refelli finitionem, intelligetur. Primum enim facile non est, hoc a respondentibus obtinere, ut eorum quae in definitione posita fuerint, illud genus, hanc differentiam esse concedant. Deinde ut id quoque recipiant genere ac differentiis, quae rei natura sit, explicari.

Quibus remotis, syllogismus confici probandae finitioni accommodatus non potest. Si enim quaedam etiam alia ad quaestionem, qua, quid sit res, quaeritur, responderi queunt, jam non constabit, sitne ea quae allata est, an potius alia quaepiam rei propositae finitio. Est enim finitio, oratio, quae, quid sit res, indicat. Quin ex his quoque idem intelligi potest. facilius enim est unum, quam multa concludere: at definitio, vel uno eorum, quae requiruntur, sublato, refellitur: confirmari vero, nisi omnibus probatis, non potest. (*) *Praeterea definitionem probare instituenti generalis syllogismus conficiendus est: oportet enim, quibuscunque nomen convenit, iis etiam omnibus definitionem convenire: itemque nomen & orationem invicem reciprocari: si quidem ea propria rei propositae finitio est. At destruere volentem, nihil necesse est generaliter argumentari. Satis enim est, si ostendatur vel uni eorum de quibus nomen dicitur, orationem non convenire: etiam ad definitionem universe ac generatim refellendam: neque necessarium est, quasi sursum versus acta argumentatione ostendere, quibus non convenit oratio, iis nomen convenire.*

Cum dixerit, qui loci utiles sint confirmandis finitionibus, ac quorundam mentionem injecerit, per quos non confirmare modo, sed etiam evertere finitionem licet, addit hos quoque communes ad eam evertendam locos, admonetque, eos, utpote valde utiles, in promptu habendos esse. sunt autem hi, tum quod usus fuerit adversarius in finitione, translato aliquo nomine, aut quomodo libet, inverso, & improprio. Qui enim ita definit, minus probe definit. ut neque is, qui de rei alicujus finitione interrogatus, illud ipsum quod definiendum est, in definitione subjungit. Ac translato quidem nomine utitur, qui temperantiam, concentum animi esse dicit. Concentus enim proprie in fidibus dicitur. Idem autem de se ipso enunciat, qui hominem esse dicit, animal consilii particeps, mortale, hominem. Ex iis autem, quae postea dicentur, multo difficilius confirmari, quam refelli finitionem intelligetur. Etenim difficile est a responden-

(*) Graeca Aristotelis hoc loco leviter depravata sunt.

dentibus obtinere eas propositiones, quibus ostendatur, orationem a nobis allatam, finitionem esse. Qui enim hanc finitionem esse probaturus est, is hoc primum obtineat, oportet, eorum quae in oratione posita sunt, illud genus, hanc differentiam esse: eaque sola. ubi quid sit res, quaeritur, enunciari Haec vero difficilia sunt ad probandum: neque enim cujuslibet hominis est, eis assentiri. At, nisi iis concessis, definitionem esse hanc, nulla ratione probari potest. Nam si etiam alia quaepiam sint, quae de re proposita, ad quaestionem, quid est, responderi queant, non tantum genus, & differentia ex quibus constituta est finitio: tum certo cognosci non potest, sitne haec finitio, an potius alia quaepiam: quandoquidem finitio est oratio, quae, quid sit res, indicat. Quin ex his quoque idem intelligi potest, quanto videlicet facilius sit convellere, quam confirmare finitionem. facilius enim est unum, quam multa concludere. at vero ad confirmandam finitionem, probandum est, omnia, quae illius ambitu comprehensa sunt, in rei propositae natura inesse. nisi enim in ea insint omnia, finitio non est. ut autem evertatur, probeturque finitio non esse, satis est ostendere, vel unum eorum quae in definiendo adhibita sunt, in re quae definitur, non inesse. uno enim reprehenso, tota definitio corruit. facilius autem est unum probare quam multa. Praeterea definitionem, inquit, probare instituenti generalis syllogismus, isque ajens, necessario conficiendus est, quo concludat, quae in definitione posita sunt, ea universe, ac generatim de eo quod definitur, enunciari: itemque nomen & orationem invicem reciprocari, si quidem ea propria rei propositae finitio est. At destruere volentem nihil necesse est generaliter argumentari. non enim tantum refellitur definitio, si nulli eorum, quae sub nomine continentur, conveniat, verum etiam si ostendatur alicui non convenire. Nam ad evertendum id, quod de toto aliquo genere dicitur, satis est, si ostendatur, in eorum aliquo, de quibus nomen enunciatur, allatam orationem non valere. Sed neque vicissim conferre finitionem cum eo quod finitur, destruenti necessarium est. Satis enim est, si ostendatur, de quibus nomen dicitur, eorum nulli orationem convenire: neque necesse est contra ostendere, quibus non convenit oratio,

iis nomen convenire. Aequalia enim sunt haec duo, de quibus nomen dicitur, iis non convenire orationem, & quibus non convenit oratio, iis nomen convenire. At reciprocationem in hoc genere argumenti rejiciendam esse dicit, utpote, quae nihil ad evertendam finitionem conferat. Neque enim finitio est, quae ita tradita est oratio. Difficilius igitur est confirmare, quam reprehendere finitionem.

Satis (*) est, inquit, reprehendenti aliquid generatim dictum, si ostendat, quibus nomen convenit, eorum nulli orationem convenire: neque praeterea opus est idem ostendere per reciprocationem, quae hujusmodi est, de quibus oratio ipsa dicitur, de eorum nullo nomen enunciari. neque enim id ad convellendam finitionem utile est, cum satis sit ostendere, de quibus nomen dicitur, de iis non dici orationem. Haec tamen reciprocatio non per negantiam fieri videtur, imo vero idem sursum versus retroque dici. Idem enim est, de quibus nomen dicitur, de eorum nullo dici orationem, & dici nomen de iis, de quibus non dicitur oratio. Quod & ex partium collatione perspici potest. Aut forte reciprocationem indicavit hujus enunciationis, De quibus dicitur nomen, de eorum nullo dicitur oratio: cum illa, de quibus oratio, de iisdem etiam nomen dicitur. Forte etiam hoc ait, nihil prodesse reciprocationem hujus, De quibus dicitur nomen, de eorum nullo dicitur oratio, propterea quod ipsa per se reciprocatur. Aut, quia satis constat, enunciationes, quae de toto genere aliquid negant, reciprocari, ut id ostendere nihil necesse sit. Quanto igitur operosius est multa probare, quam unum, & probare affirmationem de toto genere, quam id quod ei e regione respondet, id est, negantiam de parte aliqua generis, vel etiam negantiam de toto genere, tanto majoris negocii est finitionem confirmare, quam eandem refellere.

Evertitur etiam finitio, si ostendas, eam, omnibus quidem iis, de quibus dicitur, sed non iis solis convenire

Quod autem de ea diximus, idem quoque in proprio atque

(*) Expositio quaedam in haec ipsa Aristotelis verba, quam non ejusdem interpretis esse, sed a studioso aliquo adscriptam, & postea commentario insertam puto.

que in genere dici potest. Nam & horum utrumque minore opera refellitur, quam comprobatur. Ac de proprio quidem id, vel ex iis quae diximus, satis constat. Fere enim proprium conjunctim explicatur: quare unum qui refutaverit, is proprium sustulerit: at confirmare meditanti, necessario omnia syllogismo sunt colligenda. Ac quaecunque de finitione dicuntur, ea fere omnia ad proprium quoque accommodari queunt. Nam & in eo confirmando, ostendendum est convenire iis omnibus, quae nomine comprehenduntur: & in refutando satis est, si ostendatur vel uni non convenire: quodque de finitione dictum est, corruere eam, si, quamvis omni, non tamen soli conveniat, idem etiam in proprio valet.

De genere autem, eo quod confirmanti unica proposita via est, quam necessario teneat, nempe ut in omni inesse ostendat: reprehendenti autem duae, ut aut nulli omnino inesse, aut etiam alicui non inesse; utrovis enim modo, quod initio positum fuerat, tollitur. Praeterea confirmanti necesse est, non tantum ut inesse ostendat, verum etiam inesse, ut genus. at reprehendenti satis est, si ostendat, aut in aliquo non inesse, aut in nullo. Ut autem ceteris in rebus tollere ac destruere, quam efficere, ita in his quoque evertere, quam construere, facilius videtur.

Proprium ait fere conjunctim, id est, cum genere explicari. Dixit enim, cum de proprio dissereret, primo genus, deinde proprium tradi oportere. Dixit autem, fere, quia proprium interdum etiam unico nomine explicatur, ut cum dicimus, decorum pulchri proprium esse, felicitatis, nullius rei indigum. Maxime autem hoc modo explicantur summorum generum proprietates: neque enim ullum superius genus est, quocum complicentur. Sic essentiae proprium est, in re subjecta non esse. Si ergo proprium conjunctim dicitur, probandum est, & inesse omnia in eo de quo agitur, & universe inesse, & cum eo reciprocari. Hoc enim uno minus habet proprium, quam finitio, quod, quid res sit, non indicat. Ad refutandum autem proprium satis est, si aut unum aliquid eorum, quae ipsi explicando adhibita sunt, non insit in re proposita, aut id quod proprium dicitur,

non conveniat alicui eorum, quae sub re proposita continentur. Quin etiam evertitur, si omni conveniat, sed non soli. Ostendit autem & genus facilius refelli, quam comprobari. Nam comprobandi unica via est, si universe dici ostendas: reprehendendi duae, ut aut nulli, aut alicui non convenire demonstres

Adjunctum autem de toto quidem genere facilius est refellere, quam probare. Nam is quidem qui probat, necesse habet probare, inesse in omni: is autem qui refellit, satis habet, si ostendat in uno aliquo non inesse. At contra de parte generis facilius probatur, quam refellitur. Probanti enim satis est, si probet in uno inesse: at refellenti ostendendum est, nullum esse in quo insit.

Praeterea adjunctum de toto quidem genere facilius est refellere, quam probare: de parte autem generis, contra. qui enim probare vult, adjunctum hoc in omni homine inesse, haud sane efficere id facile potest. Fieri enim non potest, aut vere candor in omnibus hominibus haerere dicatur. At qui refellit, facile ostendet in uno quopiam, ut forte in Socrate, non inesse candorem. Atque ita evertitur, quod de toto genere dictum fuerat. De parte vero generis, ut quod candor in aliquo inest, facilius est probare, quam refellere. Etenim satis est, si probetur in aliquo inesse. At refellere difficile est, & ostendere, in nullo homine inesse candorem. Fieri enim non potest, ut hominum nullus omnino sit candidus. Nam eam quae de aliquo affirmat, ea demum tollit, quae de omni negat: quando ea quae non omnem dicit, in quibusdam vera esse potest simul cum ea quae aliquem.

Constat autem, cur omnium facillime finitio reprehendatur. Plurimae enim dantur ad id efficiendum viae, cum in finiendo multa dicantur. E pluribus autem facilius conficitur syllogismus. Peccari enim verisimilius est, ubi multa, quam ubi pauca dicuntur. Praeterea etiam ex aliis argumenta ad impugnandam finitionem eruuntur. Sive enim propria non est oratio, sive genus non recte positum est, sive eorum, quae allata sunt, aliquid non inest in re proposita, definitio corruit. at evertendis ceteris, neque ea quae ad definitiones refellendas, neque cetera omnia adhiberi queunt.

Constat igitur, inquit, reprehendi finitionem facilius quam ullum aliud problema, sive ex iis quibus proprium, sive quibus genus, sive quibus adjunctum aliquod explicatur. Cum enim multa dixerimus, quae in finitione observanda sunt, quale est, ut finitio cum eo quod definitur, reciprocari queat, ut differentiae ex ipsa rei essentia petitae sint, ut ne insint voces ullae homonymae, neve translatae, fit, ut multae ad reprehendendum quasi viae offerantur. Nam quo plura observanda sunt, eo facilius syllogismus ad reprehensionem dirigi potest. cum quibus in rebus plura observari oportet, in iis fere etiam multa peccentur. ubi autem pauciores sunt observationes, ibi etiam perspicuum sit pauciora esse peccata. Qui enim & longum iter conficere, & in eo etiam celeritatem adhibere contendit, offendit saepius, quam qui in breviore itinere adhibet etiam remissionem: quasque in domos per plures vias aditus patet, in eas facilius aliquis de nocte ingredi possit, quam in eas, quae uno tantum aditu sunt perviae. *Praeterea etiam ex aliis.*] Is, inquit, qui finitionem reprehendere aggreditur, potest & hac via aggredi quod adversarius in definiendo proximum non acceperit genus. &, quod alienum genus assumpserit, & quod finitio cum re definita non reciprocetur, & quod sit usus vocibus vel homonymis, vel translatis, & denique alia omnia tentare, quae prodita sunt in locis aptis ad reprehensionem. Etenim cum tam multa in definiendo observanda sint, pene dixerim, necessarium est, ut aliquid fugerit obtutum illius, a quo composita finitio est. Itaque qui finitionem reprehendit, per alios etiam locos, quibus videlicet problemata de proprio, de genere, de adjuncto refelluntur, efficere id, quod instituit, potest. Qua enim ratione proprium, eadem finitio reprehendi poterit, si cum re proposita non reciprocetur. Et qua ratione genus aut ut alienum, aut ut non proxime adhaerens, aut ut rei naturam non explicans reprehenditur, eadem, genus in finitione positum, aut quia genus non sit, aut quia in re definita non insit, redarguetur. Rursumque, ut in problematis de adjuncto ostenditur in Socrate forsitan candor non inesse, sic, si quis hominem finierit, naturam animatam consilii expertem, aut mare, humorem potui aptum, qui vel unam e tota finitione partem

tem sustulerit, totam finitionem labefactarit. Quibus igitur modis alia, iisdem & finitio reprehendi potest: sed non contra. Neque enim quae finitioni, eadem aliis quoque evertendis utilia sunt. Nam etiamsi quis ostendat, aptum ad ridendum, quod in hominis finitione aliquis posuerit, ex ipsa hominis essentia non esse, non tamen illud efficietur, ut ne proprium quidem sit hominis. Neque, si genus aut non proximum, aut non recte allatum probaveris, ex eo, ut ne genus quidem sit, consequetur. Neque, si candor hominis naturam non constituit, iccirco efficitur, ut ne fortuita quidem haerere in natura hominis possit. Quin etiam quibus e locis alia problemata, nempe de genere, & de proprio refelluntur, non ex iis omnibus etiam problemata de adjuncto refelli queunt: imo potius quae ad refellendum adjunctum valent, ea refellendis quoque ceteris utiliter adhibentur.

Quae enim adjuncto, ea sola ceteris quoque omnibus, quae ante diximus, sunt communia. Quicquid enim de re aliqua dicitur, id in ea inesse oportet. At qui genus ostendit non inesse ut proprium, nullo modo evertit genus: similiterque neque necesse est proprium ita inesse, ut genus: neque adjunctum ita inesse, aut ut genus, aut ut proprium, sed inesse tantum. quare argumenta ex aliis ad alia duci non queunt, praeterquam ad unam finitionem.

Quae enim adjuncto.] Videlicet ut non tantum ad tollendum adjunctum valeant, sed etiam ad tollenda cetera. Quod enim solum de adjuncto quaeritur, insitne in re proposita, idem in aliis quoque, nempe in proprio, in genere, in finitione, similiter quaeritur. Quodsi genus cum re proposita non reciprocetur, ex eo non efficitur, ut ne sit genus. neque si proprium non inest ita ut genus, in ipsa videlicet rei essentia ideo efficitur, ut ne sit proprium. Similiterque etiam, si adjunctum neque est ex ipsa rei natura, ut genus. neque reciprocatur, ut proprium, non ex eo consequitur, ut adjunctum ne sit.

Finitionem igitur facillime reprehendi, difficillime autem constitui constat: illa enim omnia syllogismo probanda sunt, & quod ea quae in finitioni ponuntur, insint in

re

re proposita, & quod genus recte traditum fuerit, & quod propria finitio est, & praeterea, quod ipsius rei naturam & essentiam exponat. atque hoc recte praestitisse oportet. E ceteris vero proprium ad eam proxime accedit: eo enim facilius reprehenditur, quod plerumque constituitur ex pluribus. Difficillimum autem est ad probandum: nam & multa probanda sunt, & quod rei propositae soli conveniat, & quod cum ea reciprocetur. Adjunctum autem omnium facillimum est ad probandum. Nam in aliis, non tantum quod insint, verum etiam quod certo quodam modo insint, ostendendum est: in adjuncto autem, satis est, si inesse ostendatur. Difficillimum autem est ad refutandum: si quidem paucae admodum dantur reprehendendi viae. neque enim illud in adjuncto adsignificatur, quomodo in re insit. Itaque aliorum quidem reprehendendi duplex ratio est, seu quod non insint, seu quod non hoc modo insint: adjunctum autem aliter tolli non potest, quam si ostendas non inesse. Locos igitur, qui tractando cuique problematum generi argumentorum copiam suppeditare possunt, quantum fere satis est, persecuti sumus.

Atque hoc recte praestitisse oportet.] Hoc quoque, inquit, ratione concludere, ac demonstrare oportet, finitione ea, quam probare volumus, rei naturam explicari, neque obscurum quicquam, neque supervacaneum in ea contineri. quibus efficiendis plures superius tradidit locos. Haec igitur, ceterisque de caussis, quas exposuimus, finitionem constituere difficillimum est E ceteris autem problematis, major est in confirmando proprio, quam in genere, aut in adjuncto, difficultas: quod ipsum tamen facilius est ad confirmandum, quam definitio. Ac proprium iccirco facilius reprehenditur, quam cetera, quia e pluribus constat, fereque conjunctim explicatur. Exempli caussa, animal aptum ad ridendum, quod & proprie proprium est, utpote conjunctim explicatum. Addidit autem, fere, quia nonnunquam etiam uno nomine exponitur, ut proprium hominis, aptum ad ridendum. Difficile igitur est probare illud, quod conjunctim proponitur: multa enim concludenda, & ratione colligenda sunt. Primum quidem, quod proximum genus sumptum fuerit: tum quod animal aptum ad ridendum,

de solo homine dici queat. quodque cum eo reciprocetur. Omnium autem facillime probatur adjunctum. Satis enim est ad confirmationem, si, verbi caussa, ostendas, candorem inesse Socrati: quod solum in aliis non est factis. Difficillimum autem, inquit, est ad refutandum. Unus enim tantum locus est, nempe si ostendas non inesse. Neque enim praeterea quaeri potest, insitne, ut genus, aut ut proprium. Itaque cum alia problemata duobus modis reprehendi queant, ob idque facilis sit eorum reprehensio, problemata de adjuncto, quibus labefactandis una tantum proposita via est, difficillime refelluntur.

M. A. MURETI

IN

PRIMUM ET *SECUNDUM*

LIBRUM

PLATONIS DE REPUBLICA

COMMENTARIUS.

X. Deinde docet, omnem imperantem procurare utilitatem alienam: alioqui non posceret mercedem.

XI. Merces imperantium in civitate, est aut pecunia, aut honor, aut effugere, ne deterior imperet. Et haec est quam maxime sequuntur boni viri. Itaque si civitas esset tota ex bonis viris, περιμάχητον, &c.

XII. Thrasymachus dixerat, injustitiam esse utiliorem, fortiorem, feliciorem. Omnia refutat Socrates.

XIII. Non est utilior. nam prudentia quidem utilis est, imprudentia autem damnosa. Justitia autem similis est prudentiae & scientiae, injustitia vero τῆς ἀμαθίας. Sciens cum sciente semper concordat, ab imperito autem dissentit. Imperitus & a sciente, & ab alio imperito.

XIV. Non est fortior. nam nihil potest sine justitia.

XV. Non felicior. Nam felicitas est ἀζημία.

M. AN-

M. A. MURETI

IN LIBRUM PRIMUM PLATONIS DE REPUBLICA COMMENTARIUS.

Κατέβην χθὲς εἰς Πειραιᾶ] Tota haec disputatio, sive *de Republica*, sive *de Justitia*, quae his decem libris explicatur, habita fingitur in Piraeeo, in aedibus Cephali. Primum igitur Socratem exponentem facit, qua caussa adductus in Piraeeum venerit. Narrat autem haec Socrates Timaeo, Critiae, Hermocrati, & quarto cuidam, cujus nomen ignoratur: ut constat ex principio Timaei.

Κατέβην χθὲς] Vide quae notavi ex Dionys. Halicarnas. lib. 18. var. lect. cap. 8.

Εἰς Πειραιᾶ] *In Piraeeum.* Cicero, cum aliquando ad Atticum scribens, ita epistolam exorsus esset: *In Piraeea cum exissem*, notatus est ab Attico, quod cum Piraeeus nomen oppidi sit, addidisset particulam *in*; debuisse enim potius ita scribere, *Piraeea cum exissem*: & certe ita locuti sunt interdum optimi scriptores. Livius lib. 38. *Athenis paucos moratus dies, dum Piraeeum ab Epheso naves venirent.* Ser. Sulpicius in epistola ad Ciceronem: *Cum ab Epidauro Piraeeum navi advectus essem.* Sed Cicero ita refutat reprehensionem Attici: *Venio ad Piraeea, in quo magis reprehendendus sum, quod homo R. Piraeea scripserim, non Piraeeum*, &c. Haec Cicero. Erat autem *Piraeus*, aut *Piraeeus*, portus regionis Atticae, & pagus (ita enim interpretor δῆμον) tribus Hippothoontidos: ut ait Stephanus de Urbibus. Ibi navale extruxerat Themistocles, ut est apud Pausaniam principio Atticorum.

Μετὰ Γλαύκωνος τοῦ Ἀρίστωνος] Sibi hoc studio habuit Plato, ut amicorum nomina per occasionem scriptis suis insereret, eorumque hoc modo memoriam propa-

garet. Ita hic, & saepe alibi, patrem suum Aristonem, & fratres germanos Glauconem & Adimantum nominat: hos quidem, etiam in Parmenide sub principium, ubi & vitricum Pyrilampen, & fratrem uterinum Antiphontem, cujus etiam mentio est in Gorgia. Omnibus denique propinquis, ac familiaribus suis studiose, ac libenter hunc honorem impertiebat, ut non temere suspicati sint veteres, cum Xenophontem nusquam nominaverit, aliquid inter eos simultatis fuisse. Se quidem ipsum raro admodum nominat, ut sub principium Phaedonis: Πλάτων δὲ οἶμαι ἠσθένει. & in Apologia: ὁ δὲ Ἀδείμαντος, ὁ Ἀρίστωνος, οὗ ἀδελφὸς οὑτοσὶ Πλάτων.

Προσευξόμενος τῇ θεῷ, καὶ ἅμα] Duas caussas ponit suae in Piraeeum profectionis, pietatem ac religionem, & studium spectandi. Utraque autem philosopho convenit. Nam & vera philosophia, ab omni impietate, ac contemptu divini numinis remotissima est: & sunt philosophi natura, ut φιλόσοφοι, ita etiam certo quodam modo φιλοθεάμονες, ut quinto horum librorum docetur. Jam vero quasi aliud agens purgat Socratem ab eo, quod maximam ei invidiam conflaverat: male enim in vulgus audiebat, quod qui dii publice colerentur, eos ipse non coleret, sed alia quaedam numina induceret. Itaque accusationis ejus summa haec fuit: ἀδικεῖ Σωκράτης οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς, οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσφέρων. Quod Xenophon ita eum refutantem facit, ut dicat, se in festis publicis, ad aras publicas eadem sacra facere solitum, quae a ceteris civibus fierent. Id quod ex hoc quoque loco perspicitur. Veteres autem hoc in magna sapientiae parte ponebant, quae publice suscepta religio esset, in ea permanere, neque velle in eo, aut majorum auctoritatem contemnere, aut a ceteris civibus dissidere. Pythagorae tribuitur illud: Ἀθανάτους μὲν πρῶτα θεοὺς νόμῳ ὡς διάκειται, τίμα, &c. Illud autem νόμῳ valet, κατὰ τὰ πάτρια. & oraculo responsum traditur, cum quaesitum esset, quae optima divini numinis colendi ratio esset, νόμῳ δ' ὁ παλαιὸς ἄριστος. Recte enim ab hoc ipso in Epinomide scriptum est, exitiosam esse civitatibus religionis immutationem. Atque eo pertinet, quod a Cicerone in secundo de legibus ponitur: *Separatim nemo habessit Deos, neve novos, sed ne advenas, nisi publice adscitos, privatim colunto.* Sed & illud observatione dignum est,

est, icciroo hujus disputationis occasionem a numinis cultu, & veneratione duci, quod Deus omnium rerum principio invocandus est: quod in Timaeo facere monemur, his verbis: Ἀλλ' ὦ Σώκρατες, τοῦτό γε δὴ πάντες ὅσοι καὶ κατὰ βραχὺ σωφροσύνης μετέχουσι, ἐπὶ πάσῃ ὁρμῇ καὶ σμικροῦ, καὶ μεγάλου πράγματος θεὸν ἀεὶ παρακαλοῦσιν. & apud Xenophontem in Oeconomico, jubet Socrates, σὺν τοῖς θεοῖς ἄρχεσθαι παντὸς ἔργου, & Cyrus primo παιδείας, ita se facere solitum ait, πολλὰ γάρ μοι συνόντες ἐπίστασαι, οὐ μόνον τὰ μεγάλα, ἀλλὰ καὶ τὰ μικρὰ πειρώμενον ἀπὸ θεῶν ὁρμᾶσθαι ἀεί.

Προσευξόμενος] Verbum proprium in veneratione ac cultu deorum. Sic in Alcibiade secundo: Ὦ Ἀλκιβιάδη, ἆρά γε πρὸς τὸν θεὸν προσευξόμενος πορεύῃ; Inde προσευχὰς vocabant preces ipsas, quibus utebantur ad Deos, aut etiam, (sed posterioribus saeculis) loca ipsa ad preces diis fundendas instituta. Philo adversus Gajum: ἠπίσταντο γὰρ καὶ προσευχὰς ἔχοντας &c. Idem: προσευχὰς ὅσας μὴ ἐδυνήθησαν ἐμπρήσει, καὶ κατασκαφαῖς ἀφανίσαι, ἕτερον τρόπον ἐλυμήναντο. Ad quarum vestibula, quia conveniebant mendici, stipis colligendae causa, factum, ut *proseuche* nomen in contemptum abierit. Cleomedes: Τὰ δὲ ἀπὸ μέσης προσευχῆς, καὶ τῶν ἐπ' αὐταῖς προσαιτούντων Ἰουδαϊκά, καὶ παρακεχαραγμένα. & eodem sensu dictum a Juvenale: *In qua te quaero proseucha?*

Τῇ θεῷ] *Bendin* deam dicit; non, ut Marsilius falso opinatus est, *Pallada*, & ejus festa Βενδίδεια, quae tum primum e Thracia allata erant. Celebrabantur autem haec festa vicesima die mensis Thargelionis, qui putatur esse Aprilis, in Piraeeo biduo antequam agerentur minora Panathenaea, ut testatur Proculus libro primo commentariorum in Timaeum, qui etiam hujus rei, cum alios laudat auctores, tum Aristotelem Rhodium. *Bendin* sane, ut barbaricam quandam deam nominat & Lucianus in Jove Tragoedo. Idem autem Proculus in commentario in hunc librum ait, *Bendin* Thracum lingua vocari, *Liberam* sive *Dianam*: citatque ad eam rem versum Orphei: Πλουτώνη τε καὶ Εὐφροσύνη, Βένδις τε κραταιά. Sed & apud Hesychium ita legimus: Βένδις, ἡ Ἄρτεμις. Θρᾳκιστί. παρὰ δὲ Ἀθηναίοις ἑορτὴ Βενδίδεια. Idem ostendit & S. Athanasius, cujus haec verba sunt, ex libro primo contra gentiles: *Ille ipse, qui apud eos sapientiae gloria excelluit ceteris, quippe de Deo veraciter plurima in libris*

bris suis prosecutus, Plato, cum Socrate descendit in Piraeeum, effictam hominis arte Dianam adoraturus. Horum sacrorum meminit & Strabo, aitque, ea sacrorum Cybeles similia fuisse: Τόποις δὲ ἐοικε καὶ παρὰ τοῖς Θρᾳξὶ τά τε Κοτύττια, καὶ τὰ Βενδίδεια, ubi vulgo corrupte legitur μενδίδεια. Et paulo post: Ἀθηναῖοι δ᾽ ὥσπερ περὶ τὰ ἄλλα &c. Meminit autem Bendidiorum Plato nominatim ad finem hujus libri.

Ἅτε νῦν πρῶτον ἄγοντες] Demetrius περὶ ἑρμηνείας, hoc exemplo utitur, ut ostendat, qualem esse oporteat periodum dialogicam. Διαλογικὴ δέ ἐστιν, inquit, ἡ περίοδος &c. ἅτε est, ut, aut, quippe. Quare male Ficinus, quae tunc primum agebant.

Οὐ μὴν τι ἧττον] Lego ἧττον.

Πομπή] Comitatus, quasique factio adolescentum Atheniensium, qui ad solemne illud celebrandum, atque ornandum publice missi erant.

Οἱ Θρᾷκες] A quibus sacra illa, ut diximus, accepta erant: quae etiam Thracio ritu agebantur. Est autem Atticum πέμπειν πομπὴν, ut λέγειν λόγον, & similia. Marsilius in hac periodo omisit μὲν, & καὶ, & ineleganter vertit, quam Thraces mittebant. neque enim πέμπειν πομπὴν, Latine dicitur, pompam mittere, sed potius, pompam ducere. Ego simpliciter dixissem, pompam Thracum.

Προσευξάμενοι δὲ καὶ θεωρήσαντες] Earum enim duarum rerum caussa, ut dictum est, venerat.

Ἀπῇμεν πρὸς τὸ ἄστυ] Ita vocabant Athenas. Terent. An in astu venit? utitur hac voce & Cicer. in lib. de legib.

Κατιδὼν οὖν πόῤῥωθεν ἡμᾶς οἴκαδε, &c.] Hic Cephalus rhetor genere Syracusanus, aut, ut alii, Thurius fuit, sed Athenas commigrarat Periclis hortatu, cujus hospitio utebatur. filios habuit Polemarchum, Euthydemum, (qui a Plutarcho in vita Lysiae corrupto a librariis nomine Eudemus vocatur) Brachyllum, & oratorem clarissimum Lysiam. Auctores his rebus sunt Halicarnasseus, & Plutarchus in vita Lysiae. sed & Lysias ipse ita scribit in oratione adversus Eratosthenem: Ὁ ἐμὸς πατὴρ Κέφαλος, &c. Polemarchus autem, de quo hic agitur, a triginta Tyrannis, quos Lacedaemonii Athenis imposuerant, indicta caussa, cicutam bibere coactus est. Lysias in ea quam modo citavi oratione: Πολεμάρχῳ δὲ παρήγγειλαν, &c. Lysias autem octingenta scuta dedit iis, qui ad tri-

triginta expellendos convenerant. Quae res magno ad victoriam (*) adjumento fuit. Cum autem postea mille drachmis a populo multatus esset, *Morte*, inquit, *potius multandus eram, qui tam ingratos a tyrannide liberarim.* Omnium rhetorum habitus est vir optimus. Tzetzes Chiliad. 6. Histor. 34.

Καί μου ἐπέδει ὁ παῖς λαβόμενος τοῦ ἱματίου] Simile loquendi genus in Parmenide, καί μου λαβόμενος τῆς χειρὸς ὁ Ἀδείμαντος, & principio quinti horum librorum, ὁ δὲ Πολέμαρχος ἐκτείνας τὴν χεῖρα, καὶ λαβόμενος τοῦ ἱματίου ἄνωθεν αὐτοῦ παρὰ τὸν ὦμον.

Καὶ Νικίου] Nicias hic Nicerati F. dux Atheniensium fuit in bello Peloponnesiaco. Videndus de eo Thucydides, & Plutarchus in ipsius vita. filium habuit eodem nomine quo patrem, cujus etiam mentio fit in Lachete extremo, ubi Nicias ipse loquens inducitur: Κἂν ἐγὼ τὸν Νικήρατον τούτῳ ἥδιστα ἐπιτρέποιμι, εἰ ἐθέλοι οὗτος.

Οὐκοῦν, ἦν δ' ἐγώ] *Nempe, enim vero*, &c.

Οὐκοῦν ἦν δ' ἐγὼ] Reprehendit eam distinctionem, qua usus erat Polemarchus, ut non αὐτοτελῆ. restare enim etiam unum, quod ipse addit.

Λαμπάς] Certaminis genus hoc apud Athenienses fuit, quod λαμπαδηδρομίαν, & λαμπαδηφορίαν vocabant. faces accendebant ex ara, easque manibus gestantes currebant, quam poterant longissime, & incitatissime. Quorum faces extinctae erant, quive in cursu defecerant, quive serius ad destinatum locum pervenerant, pro victis habebantur. Meminit Pausanias in Atticis. Certare autem solebant hoc modo in sacris Promethei, qui ferula correptum ignem, ne extingueretur, agitans, e caelo ad homines detulisse putabatur. Item in sacris Vulcani, quod is deus igni praeest. Et in sacris Minervae, cui tribuebant curam, & inventionem artium. Artes autem omnes indigeat igne. Unde est apud Aeschylum, παντέχνου πυρὸς σέλας. Auctor Scholiastes Aristophanis Βατράχοις. Sed & Plato in Politico, homines, cum prius ferarum more viverent, ait accepisse πῦρ μὲν παρὰ Προμηθέως, τέχνας δὲ παρ' Ἡφαίστου, καὶ τῆς συντέχνου. Qui autem curriculum suum confecerant, ordine aliis lampadas tradebant. Unde illud elegantissime dictum a Pla-

(*) Sic scripsi pro *historiam*, quod Editor Ingolstadiensis dedit, qui nec aliis multis locis Mureti manum assecutus videtur.

Platonis lib. 6. de legibus: γεννῶντάς τε καὶ ἐκτρέφοντας παῖδας, καθάπερ λαμπάδα τὸν βίον παραδιδόντας ἄλλοις ἐξ ἄλλων; quem locum ita expressit Lucret. lib. II. *sic rerum summa novatur*, &c. Sed cur & in Dianae sacris, ut ita certaretur, institutum est? An quia Diana eadem est & Luna; quae noctu quasi facem hominibus praefert, unde etiam νυκτιλαμπῆ vocarunt, id est, ut Horatius, *noctilucam*? An quia maturos partus educit, vitaeque, ac lucis hominibus auctor est? Ex eo enim illam, Orpheus quidem, & Euripides, & alii, φωσφόρον; seu φαεσφόρον, Latini autem *Dianam luciferam*, ut Cicero de divinatione, aut *Junonem Lucinam* vocabant. Catullus: *Tu Lucina, dolentibus Juno dicta puerperis*. Horatius: *Tu laborantes utero puellas, Ter vocata audis*, &c. & alibi: *Rite maturos aperire partus, Lenis Ilithyia tuere matres*. *Lucem* enim, & *lumen* pro vita dicebant. Lucretius: *Lumina sic oculis etiam bonus Ancus reliquit*. Virgilius: *nunc cassum lumine lugent*. Itaque ad Dianam quoque Aricinam cum facibus ardentibus mulieres olim ex hac urbe currebant. Ovidius: *Saepe potens voti frontem redimita coronis Femina lucentes portat ab urbe faces*. Propertius: *Cum videt accensis devotam currere taedis, In nemus & triviae lumina ferre Deae*. Cur autem huic potissimum Deae ex equis? An quod ipsa quoque equis per caelum vehitur? Ovidius: *Altaque rorantes luna regebat equos*. Propertius: *Quamvis labentes premeret mihi somnus ocellos, Et mediis caelo luna ruberet equis*. Eorum autem equorum album esse unum dicebant, alterum nigrum: quod luna & interdiu conspiciatur & noctu; ut apud Theonem in Commentariis in Aratum relatum est. Alii mulos lunae tribuunt, ut est apud Festum: alii juvencos. Isis enim & luna eadem est. Isis autem in juvencam mutata est. Avienus Ruffus: *Et quae noctivagos attollit luna juvencos*. Videntur autem Athenienses non tantum in Dianae, seu Proserpinae, sed & in Cereris sacris λαμπαδοφορίαν adhibuisse. Idque aperte significat Statius lib. 4. Sylvarum his versibus: *Tuque Actaea Ceres, cursu cui semper anhelo Votivam taciti quassamus lampada mystae*.

παννυχίδα] *Pervigilium* hoc Latini, aut *pervigilationem* dicunt, ut Cicero de legibus. Hoc ideo Cereri institutum, quia pervigilavit, dum raptam Proserpinam quaereret, accensis pinus manibus gerens: Proserpinae autem

sive

sive Dianae, vel ob eandem caussam, vel quia totam noctem pervigilat, & hominibus lucet. Est enim, ut diximus, eadem *luna*.

Καὶ μὴ ἄλλως ποιῆτε] Sic paulo infra: μὴ οὖν ἄλλως ποίει, ἀλλὰ πείθου ἡμῖν. &c. & rursus: μὴ οὖν ἄλλως ποίει. & paulo post: καὶ οἱ ἄλλοι ἰδόντες αὐτὸν μὴ ἄλλως ποιεῖν.

Ἦμεν οὖν οἴκαδε εἰς τοῦ Πολεμάρχου, &c.] τὸν Ἀριστωνύμου. Lysiam quidem & Euthydemum, Polemarchi fratres esse, jam dixi, & pro Euthydemo Eudemum apud Plutarchum corrupte legi. Trasymachus autem sophista, id est, *dicendi magister*, ex Chalcedone, Bithyniae urbe, oriundus fuit, Gorgiae, & Prodici aequalis. *Primus arte verba junxisse traditur*, ait in Oratore Cicero, aut, ut Suidas, periodon, & colon invenisse. stulte ait Suidas eum Platonis, & Isocratis discipulum fuisse: cum utroque antiquior fuerit. Philostratus oratorem, non sophistan fuisse ait. De Charmantida, nihil alibi memini legere. Clitophon autem Aristonymi filius, Thrasymachi sectator, ac familiaris fuit, cujus ex nomine inscriptus extat dialogus Platonis. Hujus pater Aristonymus, Platonis sodalis, quem & Plato in Arcadiam reipublicae constituendae caussa misisse dicitur. Auctor Plutarchus adversus Coloten.

Μάλα πρεσβύτης] Sic in Euthyphrone: πάνυ γε ἤδη πρεσβύτου. ὅς γε δὴ τυγχάνει ὢν εὖ μάλα πρεσβύτης. & in Parmenide: τὸν μὲν οὖν Παρμενίδην εὖ μάλα δὴ πρεσβύτην εἶναι, σφόδρα πολιόν, καλὸν δὲ κἀγαθὸν τὴν ὄψιν.

Διὰ χρόνου] Sic principio Hippiae majoris: Ἱππίας ὁ καλός τε, καὶ σοφὸς ὡς διὰ χρόνου ἡμῖν κατῆρες εἰς τὰς Ἀθήνας.

Ἐστεφανωμένος] Coronati sacrificabant, quod & ex antiquis marmoribus videre est. Philo adversus Cajum: ἄλλοτε γὰρ τὸν ἰδίων ὕπνον &c. Plutarchus in Nicia: λέγεται γὰρ τὸν ἐκκλησίας &c. Sed & dii ipsi coronis redimiebantur. Plautus itaque in Aulularia ita larem familiarem loquentem facit: *Huic filia una est; ea mihi cottidie, Aut thure, aut vino, aut aliqui semper supplicat, Dat mihi coronas*. Et in eadem fabula senex: *Nunc tusculum emi, & hasce coronas floreas*. &c. Coronabantur & victimae. Virgilius: *Jamque dies infanda aderat: mihi sacra parari, Et salsae fruges, & circum tempora vittae*. Tertullianus de Corona militis: *Ipsae denique fores, ipsae ha-*

hostiae, & *arae*, *ipsi ministri* & *sacerdotes eorum coronantur*. Plato in Lyside, de ipso autem Lyside loquitur, qui paulo ante sacrificaverat: καὶ εἱστήκει ἐν τοῖς παισί τε καὶ νεανίσκοις ἐστεφανωμένος, καὶ τὴν ὄψιν διαφέρων. Sed & animalia certis quibusdam festis coronabantur, ut Ambarvalibus boves. Tibullus lib 1. *Nunc ad praesepia debent*, *Plena coronato stare boves capite*. Coronabantur autem qui sacra faciebant, ut se quoque diis sacros esse ostenderent, Itaque eos violare nefas habebatur. Unde illa apud Aristophanem Carionis κωμῳδία· Οὐ δὴ μὴ παύσεται στέφανον ἔχοντί μοι. Et ob eam caussam qui supplicandi aut pacis petendae caussa veniebant ad hostes, coronis, aut infulis Deorum velabant manus, ne a quoquam attingerentur. Tertullianus: *Apud veteres Coronarii supplices erant*. Sic apud Homerum Chryses pro filia supplicaturus, ad Graecos venit, Στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶν ἑκηβόλου Ἀπόλλωνος. Plautus in Amphitr. *Postridie in castra ex urbe ad nos veniunt flentes* (*Principes*) *Velatis manibus orant*, *ignoscamus peccatum suum*. *Velatis*, id est, ἐστεμμένας. Nam & στέφειν est *velare*. Homerus: Ἀλλὰ θεὸς μορφὴν ἔπεσι στέφει. id est, *ornat*. Virgilius: *Nos templa Deum*, *miseri quibus ultimus esset Ille dies*, *festa velamus fronde per urbem*. Unde *velamenta*, Deorum coronae & infulae, ceteraque ornamenta & insignia. Caesar lib. II. Commentariorum de Bello Civili, de Massiliensibus loquens: *Inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt*: *ad legatos atque exercitum*, *supplices manus tendunt*. Proprie autem in supplicando praetendebant manu ramum oleae alba lana velatum, atque involutum. Et inde est apud Euripidem in Supplicibus: Ἱκτῆρα θαλλὸν προτείνουσ' ἐμὸν γόνυ. Et apud Virgilium: *Praetenditque manu ramum felicis olivae*. Plutarchus in Theseo: Ἦν δὲ ἡ ἱκετηρία κλάδος ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ἐλαίας ἐρίῳ λευκῷ κατεστεμμένος. Aristoteles in convivio, ut quidem eum citat Athenaeus, lib 13. ob eam caussam institutum esse tradit, ut & victimae, & qui eas immolabant, coronarentur, quod nihil mancum, aut mutilum diis offerri fas sit: sed perfecta & integra omnia. Plenum autem quod est, id & perfectum est. At *implere* & *coronare* pro eodem ponuntur. Homerus: Κοῦροι δὲ κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο. Sed plura alias. Nunc cetera persequamur.

Δίφρον] Genus sedis est, minus superbum ac magnificum throno, & clismo; ut notat Athenaeus lib. 5. Itaque Odysseae 19. Eurynome, Penelopes jussu, Ulixi, qui tum domi suae pro mendico habebatur, affert δίφρον ἐΰξεστον, καὶ ἐπ' αὐτῷ κῶας ἔβαλλεν, ut in eo sedens cibum capiat.

Ἐν τῇ αὐλῇ] Αὐλὴν qui *atrium* vertunt, faciunt imperite. atriis enim Graecos non uti, diserte ait Vitruvius cap. 10. lib. 6. Porticus erat in interiore parte aedium sub dio, soli & vento exposita. Ibi ergo rem divinam fecerat Cephalus. videtur autem Cicero hunc locum adumbrasse, in libris de Oratore, his verbis: *Tum Crassum pulvinos poposcisse, & omnes in iis sedibus, quae erant sub platano, consedisse dicebat.*

Ὦ Σώκρατες, θαμίζεις ἡμῖν] Ne ventitas quidem ad nos, ne domum quidem nostram frequentas, non saepe nobis facis copiam tui.

Εὐθὺς] Ex hoc intelligi poterat, Cephalum ea, quae tum dicebat, vere, atque ex animo dicere. Nam in iis, quae repente, & subito quodam impetu fiunt, simulatio locum habere vix potest.

Ἠσπάζετό τε] Ἀσπάζεσθαι, non tantum est *salutare*, quanquam id quoque, sed amplexari, & ita excipere, ut amoris significatio eluceat. σπάω, aut σπάομαι, est *trahere*. (unde *spado, spasmus, spatha*) Homerus: Ἦ ῥα, καὶ ἐκ χειρὸς χεῖρα σπάσεν Ἀντινόοιο. Ἀσπάζεσθαι igitur ita amplexari, ut vix avelli, atque abstrahi posse videaris.

Ὦ Σώκρατες] Habet & haec proprii nominis appellatio blandum & φιλικὸν quiddam, in eo praesertim, quem longo intervallo videas. significat enim, eum tibi in animo haesisse. ut contra ait Aristoteles 2. Rhetoricorum, eos, qui alieno nomine appellentur, aegre ferre solitos. Est enim argumentum ὀλιγωρίας. Itaque olim condidati in hac urbe, ne quem in eo genere offenderent, *nomenclatoribus* utebantur. Donatus ad finem Phormionis ait, hoc potentiorum erga inferiores blandimentum fuisse.

Δεῦρο ἰέναι] Bis eadem clausula prope continenter usus est, ut non elaborata esse, sed sponte fluere videatur oratio, qualis dialogos decet.

Φίλως τε, καὶ πάνυ οἰκείως] Praeclare imitatus est M. Cicero hunc locum in libro de senectute, ubi Catonem ita loquentem facit: *Ego vero propter sermonis delecta-*

tionem, &c. Voluptates igitur corporis minores sunt in senibus: requirunt enim magnam abundantiam caloris, ac spirituum: quae esse in senectute non potest. Ideoque recte Horatius ep. ad Pis. *Multa ferunt anni venientes commoda secum, Multa recedentes adimunt.* Et alibi: *Singula de nobis anni praedantur euntes. eripuere jocos, Venerem, convivia, ludos.* Et Maro: *Omnia fert aetas, animum quoque.* Multis etiam rebus, propter novitatem, oblectantur adolescentes, quae senibus veteres, atque usitatae, & sunt, & videntur. Unde anus illa Terentiana, *Mihi jam*, inquit, *istaec res nihil voluptatis ferunt.* Multarum etiam rerum, quibus juvenilis aetas capitur, senes, quanta sit levitas, atque inanitas, vident; quoque sibi minus temporis superesse intelligunt, eo majorem illius rationem ducunt, idque melius, & utilius collocare conantur. At quae voluptates animi propriae sunt, quales sunt, quae ex recordatione, ac commemoratione recte factorum, ex honestis colloquiis, e magnarum rerum contemplatione, ac tractatione capiuntur, eae multo a senibus majores, multoque puriores, ac liquidiores sentiuntur. Nec injuria. Ut enim, quia in juvenibus corpus viget, animus imbecillus est, ideo magis eos afficiunt corporis voluptates: sic in senibus, quorum corpus, ut ait vetus poëta, *flaccet annis*, mens autem & consilium viget, mirum non est, voluptates corporis, ut hic Plato loquitur, deflorescere: eas autem quae ejus partis sunt, qua ipsi plus valent, crescere quotidie, & intendi. Sed videte, quam apto & apposito verbo, de corporeis voluptatibus usus sit Plato, cum eas dixit ἀπομαραίνεσθαι. quo verbo, in flosculis, qui celeriter decidunt, ac dissipantur, quorumque suavitas puncto temporis deperit, uti solemus. Theocritus: καὶ τὸ ῥόδον, &c. Philodemus in epigrammatis: Μέλλον ἐγώ. ψάλλει μοι φιλεῖν τί με. ἀλλ' ἐπίδοιμεν, Ξανθίππη. κ' ἀγὼ καὶ σὺ μαραινόμεθα. Cicero pro Coelio: *Amores autem*, &c. Catullus: *Idem cum tenui carptus defloruit ungui.*

Πυνθάνεσθαι] *Discere, audire.*

Ἂν πυθοίμην] *Audierim.* Est enim *auditus*, sensus disciplinae. Marsilius hic legere videtur: σφόδρα χαίρω διαλεγόμενος τοῖς πρεσβύταις. quod fortasse rectum est; neque enim potest Socrates eum dicere σφόδρα πρεσβύτην, quem paulo post ait esse ἐπὶ γήραος οὐδῷ. Non enim significat,

eum

eum esse morti proximum: ne molestus sit homini amico, eique male ominetur: sed omittit illud ὥσπερ, in quo peccat. ne illud quidem satis cum fide, ποία τίς ἐστι, τραχεῖα καὶ χαλεπὴ, ἢ ῥᾳδία καὶ εὔπορος. Ita enim vertit: *quam aspera, & difficilis, vel quam facilis sit, & pervia.* Ego ita reddo: *qualis sit, aspera & difficilis, an facilis & commoda.* Atque hunc locum ita expressit Cicero in Catone majore: *Volumus sane, nisi molestum est tibi, Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit, istuc quo pervenisti, videre quale sit.*

Τοῖς πρεσβύταις] Notandum est; quod ait Socrates, se valde gaudere sermonibus senum. Canos enim prudentia plerumque comitatur. Sophocles: Γῆρας διδάσκει πάντα, καὶ χρόνου τριβή. *Senecta, & usus cuncta mortales docent.* Euripides: Ὦ τέκνον, οὐχ ἅπαντα τῷ γήρᾳ κακὰ, Ἐτεόκλεες, πρόσεστιν, ἀλλ' ἡ 'μπειρία Ἔχει τι λέξαι τῶν νέων σοφώτερον. Id est: *O nate Eteocles, non malis mala omnibus Urgetur aetas. Usus annorum comes Juvenum ferocem animum anteit sapientia.* Et hoc est quod ait Ovidius: *non omnia grandior aetas Quae fugiamus habet. seris venit usus ab annis.* Aristoteles 6. Ethicorum: Δεῖ προσέχειν τῶν ἐμπείρων, &c.

Ἐπὶ γήρως οὐδῷ] Sic saepe Homerus. Interdum de iis, quibus jam effoeta aetate vitae exitus appropinquat: ut Iliados χ. Πρὸς δ' ἐμὲ τὸν δύστηνον, &c. Interdum de iis, quos ὑπεργήρως vocant: quomodo hic accipi puto. sic Odyss. ο. Οὐδ' ἵκετο γήραος οὐδόν. Phocylides: Ζῆν ἀπεμελίας ἀμοχθὴν μέχρι γήραος οὐδοῦ. Hesiodus: Ὅς κε γονῆα γέροντα κακῷ ἐπὶ γήραος οὐδῷ. Agathias lib. 7. Epigrammaton: Ἡ ῥαδινὴ, &c. Herodotus Thalia: Ὡς ἐν πολλοῖσί τε καὶ ἀγαθοῖσι ἐόντα, ἐς πτωχηΐην ἀφῖκται ἐπὶ γήραος οὐδῷ.

Εὐωχίαις] Εὐωχία παρὰ τὸ εὖ ἔχειν. sic *bene cenare*, ut, *Cenasti in vita nunquam bene.* Et *bene esse*, ut, *Bene erat, non piscibus urbe petitis. Si bene qui cenat, bene vivit, licet, eamus, Quo ducit gula.*

Πολλάκις δὲ συνερχόμεθά τινες] Cicero in Catone: *Saepe enim interfui querelis*, &c. Vetus autem proverbium significat, ut opinor, Plato id, quod est apud Aristotelem primo de arte dicendi: Ἧλιξ ἥλικα τέρπει. Γέρων γέροντι γλῶσσαν ἡδίστην ἔχει. Παῖς παιδὶ, καὶ γυναικὶ πρόσφορον γυνή. Plutarchus de discr. adul. & am. ὡς τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ. Ἧλιξ ἧ

φαῦ τι φρεῖν, καὶ λῦκος λέγει. Theocritus: Τέττιξ μὲν τέττιγι φίλος, μύρμακι δὲ μύρμαξ, Ἴρηκες δ' ἴρηξιν. Ait autem εὖ ζῶντες. Nam & εὖ ζῆν dicebantur, qui voluptatibus fruebantur. *Vos sapere, & solos ajo bene vivere.* Et: *Vixit, dum vixit, bene.* Et: *Si bene qui cenat, bene vivit.* Et: Νῦν δὲ εὖ ζῶντες, secundum illud Mimnermi: Τίς δὲ βίος, τί δὲ τερπνὸν ἄτερ χρυσῆς Ἀφροδίτης;

Ἔνιοι δὲ καὶ τὰς τῶν οἰκείων] Altera haec est querela vulgi, de senectute, quod propter imbecillitatem, contemptui ac ludibrio sit; de qua ita Caecilius apud Ciceronem in Catone: *Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum, Sentire ea aetate esse odiosum se alteri.* Menander: Πικρόν ἐστι θρέμμα γέρων ἐν οἰκίᾳ μόνον.

Ὑμνοῦσιν] Hoc tantum nomine, inquit, senectutem celebrant, ac praedicant, quod multorum malorum sibi caussa sit. Nota autem etiam vulgo sunt hac de re luculentorum, & primae notae scriptorum testimonia. Sophocles: Πάντ' ἐμπέφυκε τῷ μακρῷ γήρᾳ κακά. *Incommoda insunt omnia, aetate in mala.* Euripides: Μακρὸς γὰρ αἰὼν μυρίους τίκτει πόνους. *Magnam senectus vim miseriarum parit.* Antiphanes: Σφόδρ' ἐστὶν ἡμῶν προσφερὴς οἴνῳ βίος. Ὅταν ᾖ τὸ λοιπὸν μικρὸν, ὄξος γίγνεται. *In vita idem plerumque quod in vino evenit. Ubi prope fluxit tota, quod superest, acet.* Et idem poëta scripsit, *senectutem esse quasi aram, ad quam mala omnia confugiant, aut tanquam ergastulum, in quod mala omnia concludantur.* Sed haec omnia vulgata sunt.

Κἂν ἐγὼ αὐτὸ] Ταῦτα, ἴσως, ταυτὰ ταῦτα, ut in Alcibiade I. ἐγὼ γάρ τοι ἐν τῷ οἴκῳ πρότερός σοι προσελθὼν ταυτὰ ταῦτ' ἤρεσα. & saepe alias.

Ἐμοὶ δὲ δοκοῦσιν] Hi mihi quidem, inquit, non eam quae est, adferre horum incommodorum causam videntur. Vera enim causa in omnibus, quae sunt ejusdem generis, valet. Quare si haec senectus efficeret, omnibus senibus eadem evenirent. At multi eam placide ac molliter ferunt: seque quibusdam corporis voluptatibus carere, tantum abest, ut doleant, ut sibi etiam, quod ab earum cupiditate liberi jam, ac soluti sint, magnopere gratulentur. Nam si difficilis & operosa res est, ut ille ait, δοῦλον γενέσθαι παραφρονοῦντος δεσπότου, Aristophanes Pluto: quanto durius est servire voluptati, quae, ut ait Plautus, *moros & morosos facit*: ut Homerus, ἀκαλυφ-

νέων

νέοι πῶς ἔχεις φρονῶν? Est autem argumentum a consequentibus, cujus prima sumptio, ut per se nota, ponitur, adsumptio autem, & aliorum senum, & nominatim Sophoclis exemplo comprobatur. Jam haec ita sunt a Marco Tullio expressa in Catone: *Qui mihi non id videbantur*, &c. Illud vero de Sophocle, eodem in libro, his verbis: *Bene Sophocles: cum ex eo*, &c.

Ἕνεκά γε γήρως] Si quidem haec incommoda non aliunde quam a senectute proveniunt: si sola eis caussam adfert senectus. Hoc Latine etiam ita diceretur: *Senectutis quidem caussa*. Plautus Menaechmis: *Mea quidem hercle caussa liber esto, atque ito quo voles*. id est, si nemo alius libertatem tuam impedit, egoque tibi, ut ais, eam praestare possum, per me quidem liber esto. Diceretur Latine & hoc modo: *Quantum ad senectutem*. Propertius: *Quantum ad Penelopen*, &c. Neque hoc satis assecutus videtur Marsilius, qui ita vertit: *propter senectutem*. sic hoc ipso in lib. ἀλλὰ ἕνεκα ἀργυρίου, ὦ Θρασύμαχε, λέγε. & in Cratylo: ὅτι τούτου γε ἕνεκα θαρρῶν λέγε ὅ τι ἔχεις βέλτιον. & in Theaeteto: προθυμίας μὲν ἕνεκεν ὦ Σώκρατες φανεῖται. quem locum Marsilius ineptissime vertit, hoc modo: *Annitendi caussa o Socrates haec agemus*. & in Sophista: θαρρῶν ἴθι τούτου γε ἕνεκα.

Σοφοκλῆ] Paulo aliter hoc Sophoclis dictum effert Aeschines. non enim, ut *a rabioso domino*, sed ut *a cane rabiosa*, ita se a voluptate Venerea fugisse, dixisse, ait. Ejus verba haec sunt: καὶ ὅπερ φασὶ Σοφοκλέα ἤδη γέροντα ὑπὲρ ἀλλῆς ἡδονῆς εἰπεῖν, ὥσπερ κυνὸς λυττώσης ἀπηλλάχθαι. At Plutarchus eodem prope modo, quo Plato, in libro, περὶ φιλοπλουτίας Ὁ Σοφοκλῆς, inquit, ἐρωτηθεὶς εἰ δύναται γυναικὶ πλησιάζειν, εὐφήμει, ἄνθρωπε εἶπεν, ἐλεύθερος γέγονα, λυττῶντας, καὶ ἀγρίους δεσπότας διὰ τὸ γῆρας ἀποφυγών.

Εἰ οὖν μοι καὶ τότε] Hoc est, *Ille igitur mihi, & tunc recte dixisse visus est, & nunc quoque videtur. omnino enim magnam pacem, magnamque libertatem a talibus rebus affert senectus. Etenim simulatque cupiditates trahere hominem desierunt, remiseruntque se, evenit omnino, id quod Sophocles dixit, ut a dominis valde multis, iisque furentibus liberemur.*

Τῶν γε τοιούτων ἐν τῷ γήρᾳ, πολλὴ εἰρήνη γίνεται καὶ ἐλευθερία]. Id est, *Senectus eos, quasi vindicat in libertatem, & quasi liberali adserit caussa manu.* Primum voces ipsas

notandas esse arbitror, quibus significat, eum animi habitum, qui efficitur compressis, ac sedatis cupiditatibus. Vocat autem eum, *pacem & libertatem.* Ex quo intelligi potest, ei contrarium habitum similem esse bello, seditionive, & servituti. Cupiditates enim non solum rationi adversantur, verum etiam sibi. saepe igitur alio avaritia trahit, alio ambitio: quod libido imperat, vetat metus: a quibus inter se pugnantibus, stultorum animus non aliter dilaniatur, ac divellitur, quam in poëtarum fabulis Pentheum a Bacchis furentibus discerptum ferunt. Itaque si civitas in seditione felix esse non potest: si misera domus est, in qua familiares inter se digladiantur, ac dissentiunt: quae infelicitas ejus est, cujus animus perpetuo secum ipse discordat? Neque vero aut durior ulla est, aut foedior servitus, quam eorum, qui cupiditatibus serviunt. Jam quod ait, παύσωνται κατατείνουσαι, καὶ χαλάσωσι, id quale sit, ex iis quae dicturus sum, intelligetur.

Erant in usu antiquitus ad puerulorum oblectamentum icunculae quaedam eo artificio confectae, ut cum quis unum funiculum attraheret, earum aut manus, aut collum, aut pes, aut alia aliqua corporis pars moveretur. Ea vocabant θαύματα, quod pueris, & imperitae multitudini admirationem commoverent. & qui tales icunculas lucelli atque quaesticuli caussa circumferebant, νευροσπάσται dicebantur. De quibus ita scriptum est in libello ad Alexandrum de mundo: ὁμοίως δὲ καὶ οἱ νευροσπάσται μίαν μήρινθον ἐπισπασάμενοι, ποιοῦσι καὶ αὐχένα κινεῖσθαι καὶ χεῖρα τοῦ ζώου, καὶ ὦμον, καὶ ὀφθαλμόν, ἔστι δὲ ὅτε πάντα τὰ μέρη μετά τινος εὐρυθμίας. Ita igitur Plato hominem, quasi oblectamentum quoddam deorum putat, tali quodam artificio effictum. & eo respexit Plautus in Rudente, cum ita scripsit: *Enimvero Dii nos pro pilis homines habent.* Esse autem in nobis funiculos duos, quibus trahamur, & moveamur, ad agendum, *voluptatem & dolorem.* Hac de re ita ipse libro primo de legibus: θαῦμα μὲν ἕκαστον ἱερὸν ἡγησώμεθα τῶν θεῶν, (ita lego) εἴτε ὡς παίγνιον ἐκείνων, εἴτε ὡς σπουδῇ τινι συνεστηκός. οὐ γὰρ δὴ τοῦτό γε γινώσκομεν. τόδε δὲ ἴσμεν, ὅτι ταῦτα τὰ πάθη ἐν ἡμῖν οἷον νεῦρα, ἢ μήρινθοί τινες ἐνοῦσαι, σπῶσί τε ἡμᾶς, καὶ ἀλλήλαις ἀνθέλκουσιν ἐναντίαι οὖσαι ἐπ' ἐναντίας πράξεις. quem locum non satis assecutus est Marsilius. eum autem ita Plato ipse repetit lib. 7. φημὶ χρῆναι τὸ μὲν σπουδαῖον σπουδάζειν, τὸ δὲ μὴ σπουδαῖον

καὶ φύσει δὲ εἶναι θεὸν μὲν πάσης μακαρίου σπουδῆς ἄξιον, ἄνθρωπον δὲ, ὅπερ εἴπομεν ἔμπροσθεν, θεοῦ τι παίγνιον εἶναι μεμηχανημένον. Et eo respexit Horatius; cum homines libidini addictos, *alienis* quodammodo *nervis* trahi scripsit. *Tu, mihi qui imperitas, aliis servis miser, atque Duceris; ut nervis alienis mobile lignum.* At senes moderati, ac compositi illis nervis, ac funiculis non amplius moventur. Nam neque trahit eos quoquam libido, neque ea molestia, quam fere juvenes praetermittendis corporis voluptatibus capiunt. Carent illis aequo animo, & earum vel satietate, vel contemptu, liberam, ac solutam a cupiditatum imperio vitam agunt. Ad illos igitur talium imaginum funiculos, sive nervos respiciens Plato, usus est verbo κατατείνειν, & verbo χαλᾶν, quorum utriusque, in iis machinis quae funibus intorquentur, atque intenduntur, proprius usus est. Sed ex interpretatione Marsilii hoc ne suspicari quidem quisquam potest. Ita enim vertit: *Quando enim deferbuerunt jam cessaveruntque libidines*, &c.

Ἀλλὰ καὶ τούτων] Falsam caussam querelarum exclusit, ac rejecit. nunc, quae vera sit, docet. totum enim hoc ex hominum moribus pendere ait. qui enim moderati & bene compositi sunt, eis senectutem, non illam quidem omnino dolorum expertem, sed tolerabilem tamen esse: qui secus, eis & senectutem, & juventutem difficilem evenire. Hoc Cicero ita expressit: *Sed omnium istius modi querelarum* &c. Idem ita expressum a veteris Comoediae scriptore, Anaxandrida, apud Stobaeum legitur: Οὔτοι τὸ γῆράς ἐστιν ὡς οἴει, πάτερ, Τῶν φορτίων μέγιστον. ἀλλ' ὃς ἂν φέρῃ Ἀγνωμόνως αὔθ', οὗτός ἐστιν αἴτιος. Ciceronis locum, ut hoc moneam, ita Gaza Graecum fecit, Platonis, credo, locum respiciens: Οἱ μὲν γὰρ κόσμιοι, καὶ μὴ δύσκολοι μηδ' ἀπαίδευτοι γέροντες ἀνεκτὸν διάγουσι γῆρας. τὸ φορτικὸν δὲ καὶ ἀπαίδευτον χαλεπὸν παρὰ πάντα τὸν βίον ἐστί.

Καὶ ἐγὼ ἀγασθεὶς αὐτοῦ εἰπόντος] Id est, *Tum ego iis illius sermonibus hilaratus, qui plura ab eo dici cuperem, ita eum provocabam. Existimo equidem, Cephale, plerosque, cum a te ista dicuntur, non acquiescere: sed in ea esse sententia, ut propter opes & copias, non propter compositos mores, facile a te ferri senectutem putent. Locupletibus enim multa, ut dicitur, sunt solatia.* Cicero: *Est ita, ut dicis, Cato*, &c.

'Αποδέχεσθαι] Est eo quod dicitur contentum esse, eique acquiescere, neque quidquam praeterea requirere, ἀγαπᾶν. Aristoteles primo Nicomacheion· ὁμοίως γὰρ φαίνεται μαθηματικοῦ τε πιθανολογοῦντος ἀποδέχεσθαι, καὶ ῥητορικὸν ἀποδείξεις ἀπαιτεῖν. Plato in Theaeteto: τοῦτο μὲν οὖν τι καὶ μέτριον, εἰ ἀποδέξεσθαι φιλολογίαν τε καὶ ἀγάπην περὶ τῶν λεγομένους λόγους. Idem in Timaeo: Ἄριστα, ὦ Τίμαιε, παντάπασί τε ὡς χρὴ ἀποδεκτέον. Videtur autem indicare versiculum vulgatum, & proverbii loco habitum: Τοῖς πλησίοις τὰ ἴσα καὶ ἀποδέχεσθαι.

'Ὅσον οἴονται] Marsilius legit, ὅσον οἷόν τε. Vertit enim: *Quantum dici posset*. sed inepte. Contrario autem modo peccatum est apud Aristotelem 2. ἠθ. μεγάλ. ubi ita legitur: ἵνα γὰρ, ὡς οἷόν τε, φιλία ἡ πρὸς θεόν, cum legendum sit, ὡς οἴονται. Idem ineptissime reddidit responsum Themistoclis, hoc modo: *Equidem, si ipse Seriphius essem, in eadem gloria viverem. Tu vero, si Atheniensis, minime*. & aeque male quae sequuntur. Idem quoque adversus eos, qui, cum non sint divites, graviter senectutem ferunt, dici potest, quod neque vir ipse modestus inique senectutem ferret cum paupertate, neque immoderatus cum divitiis facile. Hoc quoque ita Cicero expressit: *Est illud quidem, Laeli, aliquid*, &c. Narrat hoc & Plutarchus in Themistocle, & in Apophthegmatis. Seriphus autem una est ex Cycladibus usque eo petrosa, ut datus sit fabulae locus, Perseum, cum illuc Medusae caput tulisset, ostenso eo, quicquid illic hominum erat, in saxa mutasse. Sentiebat igitur Themistocles, quem Cicero *principem Graeciae* vocat, claritatem patriae nonnihil ad gloriam habere momenti, quod sive Euripides, sive quis alius, postea in Alcibiadis encomio dixit, ut est apud Plutarchum in Demosthene: Χρῆναι τῷ εὐδαίμονι πρῶτον ὑπάρξαι τὴν πόλιν εὐδόκιμον. Sed non tantum in eo esse, quantum ille Seriphius volebat. Atheniensis autem civitatis summa nobilitas erat, quam quidam apud Athenaeum in primo vocat λαμπροτάτην πόλεων πασῶν, ὡς ὁ γῆς ὀμφαλόν, quam Ἑλλάδος μουσεῖον, Ἑλλάδος πρυτανεῖον, Ἑλλάδος ἑστίαν, Ἑλλάδος Ἑλλάδα vocabant. auctor Eustathius in Illiad. 284. Πάσαις γὰρ πόλεσι λόγος ὁμιλεῖ Ἐρεχθεϊδᾶν, ait Pindarus. Quae ita antiqua est, ut ejus quae fuerit origo ignoretur, ut hic noster in Timaeo ait. quae prima produxit homines, prima fruges, prima humanitatem,

tem, cum ceteris hominibus communicavit: ex qua innumerabilis quaedam hominum, partim virtute bellica, partim doctrinae gloria insignium extitit multitudo. Sed Athenas ornare laudibus, non est hujus instituti.

Μέσος γάρ τις γέγονα χρηματιστὴς] Id est, *Pecuniae & rei familiaris administrator.*

Ὁ μὲν γὰρ πάππος τε, καὶ ὁμώνυμος ἐμοὶ, &c] Quod ait, avum sibi ὁμώνυμον fuisse, in eo notari potest vetus Graecorum consuetudo, quam plerique etiam hodie tenent, ut patris sui nomen alicui ex filiis suis imponant, quo avorum in nepotibus memoria renovetur. Sic Nicias Nicerati filius, ut supra diximus, Niceratum habuit filium. Sic in Lyside, Lysis Democratis filius, Lysidis nepos. Sic Aristoteles, Nicomachi filius, filium suum Nicomachum vocavit. Sic senex ille e nubibus, cum uxor nato filio, aut Xanthippo, aut Charippo, aut Callippidae nomen esse vellet, Ἐγὼ δὲ, inquit, τοῦ πάππου ἐνθέμην Φειδωνίδην. Romae autem fere, qui primus filius susceptus erat, ei patris praenomen imponebatur.

Τούτου ἕνεκα ἠρόμην, ἦν δ' ἐγὼ, &c.] Hunc locum imitatus est Aristoteles 4. Nicomach. his verbis: ἐλευθεριώτεροι δ' εἶναι δοκοῦσιν οἱ μὴ κτησάμενοι, &c. & lib. 9. πᾶς γὰρ τὸ οἰκεῖον ἔργον, &c. Cicero 5. Tuscul. & libro 2. epistolarum ad Quintum fratrem, nos in epigramma Catulli in Fufenum.

Ἀλλά μοι ἔτι τοσόνδε εἰπὲ, &c.] Id est, *At tu mihi praeterea hoc quoque dicito, quem tibi maximum ex divitiarum possessione fructum percepisse videaris. Eum, inquit, quem si dicam, non facile multis, ita esse persuaserim. Ita enim habeto, inquit, Socrates, cum quis eo pervenit, ut mortem non longe abesse a se putet, subire animum ipsius metum, & curam earum rerum, de quibus antea non cogitabat. Nam & fabulae, quae de inferis circumferuntur, quicquid hic injuste egerit, luendas illic esse poenas, irrisae usque ad id tempus, tunc demum convertunt ad se illius animum, ne forte verae sint, & ipsi, sive ob senectutis imbecillitatem, sive quod, ut qui propinquior jam sit, quae illic geruntur, magis quodammodo videat, suspicione & horrore oppletur animus. Subducit igitur jam rationes ipse secum, & reputat, si quam cui injuriam fecit. Qui igitur in anteacta vita, multa a se injuste facta reperit, is & e somnis, ut pueruli solent, crebro excitatus horrescit, & vivit pessima omnia expectans.*

At qui nullius sibi injusti facinoris conscius est, eum perpetua spes jucunda comitatur, bona senectutis nutrix, ut eam vocat Pindarus. Eleganter enim, Socrates, id ille dixit, qui juste, sancteque vitam egerit, jucundam ei spem comitari, foventem cor, senectutis nutricem, quae maxime mortalium volubilem gubernat animum. Bene igitur ille, & mirabiliter dicit. Egoque eo potissimum nomine divitiarum possessionem plurimi faciendam esse duco, non cuilibet, sed bono viro. Nam ita vixisse, ut ne invitus quidem quenquam fefelleris, aut cuiquam mentitus sis, cumque neque Deo sacri non soluti, neque homini cuiquam pecuniae debitor sis, ut illuc deinde pavidus proficiscaris: magnam partem, ut quis id praestare possit, in divitiis situm est. Habent & alios usus sane multos. Sed, si quis singula cum singulis conferat, equidem, Socrates, non minimam hanc dixerim esse earum utilitatem, quae ex divitiarum possessione capiuntur.

Primum hic notandum esse duco, quem boni viri maximum divitiarum fructum esse ducant. Non enim, ut eas heluationibus, scortationibusve consumant, non ut libidines suas expleant, non ut male partis pejus abutantur: sed ut ne quid per inopiam, quod minus decorum, aut minus honestati consentaneum sit, facere adigantur. Nam paupertas ad multas quidem virtutes hominem quodammodo aptiorem facit. Si quidem & industriam exacuit, & torporem ac segnitiem fugat, & modestiam docet, & luxu hominem diffluere non patitur, sed eum quodammodo etiam invitum ad sobrietatem, & ad temperantiam adigit. Sed contra etiam magnam nonnullis objicit peccandi occasionem. Quam multae mulieres inopia coactae, pudorem aut suum, aut filiarum prostituunt? Quam multi ob paupertatem divitibus indecore, ac turpiter adulantur? Quam multos fures paupertas facit? Quam multi mutuo (*) sumunt, quod se nunquam reddituros esse sperant, ac deinde multis mendaciis ludificantur creditores suos, non facturi, nisi paupertas cogeret? χρημοσύνη, ait Theognis, κακὰ πολλὰ διδάσκει, &c. Itaque Persae, ut est apud Herodotum lib. 2. mentiri, omnium rerum turpissimum esse ducebant: secundo autem loco, cuiquam pe-

(*) Rectius *mutuum* scripsisset. Vide Gronovium de Pecun. Vet. III. 1. p. 144.

pecuniam debere: quod fieri vix putarent posse, ut qui aes alienum contraxisset, non idem mentiri cogeretur.

Neque non illud quoque animadvertendum est, senes, & eos quibus vitae exitus appropinquat, saepe cogitare de altera vita, & de suppliciis, quae improbis apud inferos constituta esse dicuntur. Juvenes enim ea plerumque contemnunt, quia longe adhuc mortem a se abesse existimant. Est autem ita natura comparatum, ait Aristoteles lib. II. de arte dicendi, ut minus timoris incutiant ea, quae longe abesse creduntur. At senes, sive quod natura, & aetatis imbecillitate, ac caloris, & sanguinis inopia timidi gelidique sunt, & δυσέλπιδες, sive etiam, quod ea melius ac certius vident, quibus jam appropinquant, talium rerum cogitatione saepenumero cohorrescunt. Praeclare enim hoc Platonici: ut qui adhuc in medio flumine navigant, non tam acute vident, quae in ripa fiunt: qui autem ab ea non longe absunt, certius ea, ac liquidius intuentur: ita homines in medio aetatis cursu, non facile videre animo ea quae post hanc vitam unumquemque nostrum manent: qui autem jam prope ripam remigant, ab eis, quo propius absunt, illa melius ac certius perspici. Quare sapienter Plato in illo divinitus scripto libro decimo de legibus ait, neminem qui adolescens Deos non esse opinatus sit, in illa opinione usque ad senectutem perstitisse. Sed quid est, quod ea quae de inferis dicuntur, μύθους vocat? An de sententia juvenum loquitur, a quibus, ait, illa contemni? An potius, cum inferos quidem esse, & illic post hanc vitam poenas pro peccatis lui, pro certo atque explorato habeat: id enim, & ex aliis locis, & ex Phaedone, & ex decimo de Republica constat: ea tamen quae vulgo de inferis circumferebantur, pro fabulis habet? Ita certe hujus aemulus Cicero I. Tuscul. *Dic, quaeso, num te illa terrent*, &c. Haec Cicero, qui non inferos quidem ipsos, sed totam illam ἐν ᾅδου τραγῳδίαν vanam ac ridiculam putaret. Sed illud quoque nobis accurate notandum est, quod hoc loco a Platone verissime dicitur, homines multorum sibi injuste factorum conscios nunquam quiescere, sed horrore poenarum, quas se promeritos sentiunt, identidem concuti, ita ut etiam saepe ex somno excitentur. Hunc locum mihi quidem imitatus videtur Cicero Philippicarum lib. 2. his verbis: *Neque vero te unquam, neque vigi-*

vigilantem, &c. Atque interdum fit, ut sibi eorum spectra, atque imagines videantur intueri, in quos atrox aliquid, ac nefarium perpetrarunt. Sic Orestes in fabulis videt matrem quam interfecerat: Ὦ μῆτερ, ἱκετεύω σε, μὴ 'πίσειέ μοι τὰς αἱματωποὺς καὶ δρακοντώδεις κόρας. Sic Dido se mortuam Aeneae occursuram minatur. — *sequar atris ignibus absens*, &c. Sic Nero saepe confessus est, exagitari se materna specie, verberibus furiarum, ac taedis ardentibus. Sic Theodericus, rex Gotthorum, cum Symmachum & Boëthium contra fas occidisset, paucis post diebus, videre visus est in lance caput Symmachi torvis se oculis intuentis, & admorso labro inferiore minitantis. Quo pavore ita consternatus est, ut paucis post diebus obierit. Atque hae sunt poenae, furiae, erinnyes, quae impios persequi atque agitare dicuntur. Cicero pro Sex. Roscio Amerino: *Nolite enim putare, quemadmodum in fabulis*, &c. Idem in Pisonem: *Nolite enim ita putare, P. C. ut in scena*, &c. Idem in Paradoxis: *Te conscientiae*, &c. Qui omnes loci imitati videntur ex Aeschine in oratione κατὰ Τιμάρχου. Jam illius bonae spei, cujus plenos esse ait eos Plato, cum mors appropinquat, qui juste pieque vixerunt, luculentum exemplum est in Socrate: qui jam jamque moriturus, securo & hilari animo est. Ita igitur: κινδυνεύει γάρ μοι τὸ ξυμβεβηκὸς τοῦτο, ἀγαθὸν γεγονέναι. καὶ οὐκ ἔσθ' ὅπως ἡμεῖς ὀρθῶς ὑπολαμβάνομεν, ὅσοι οἰόμεθα κακὸν εἶναι τὸ τεθνάναι. Et paulo infra: ἀλλά μοι δῆλόν ἐστι τοῦτο, ὅτι ἤδη τεθνάναι, καὶ ἀπηλλάχθαι πραγμάτων βέλτιον ἦν μοι. Videtur autem Marsilius locum illum non satis intellexisse, ubi ait Plato, τὸ γὰρ μηδ' ἄκοντά τινα ἐξαπατῆσαι ἢ ψεύσασθαι. quippe qui ita verterit: *Cum neque invitum quempiam circumvenerit, neque mentitus fuerit.* Vertendum enim erat: *Ut ne invitus quidem quempiam circumvenerit.* Nam etiam pauperrimus quisque praestare hoc potest, ne volens quenquam fraudet, neu volens cuiquam mentiatur. At interdum invitus alios fraudare cogitur, cum unde eis, quod debet solvat, non habet: eademque de caussa invitus interdum mentitur, ut, cum certa die pollicitus est se aliquid praestiturum, & ne id faciat, paupertate prohibetur. At divites nihil horum inviti faciunt.

Παγκάλως, ἦν δ' ἐγώ, λέγεις, ὦ Κέφαλε, &c.] Id est, *Praeclare, inquam, dicis, Cephale. Hoc autem ipsum justitiam,*

tiam, nunquid idem, quod veritatem esse dicemus? Iste modo absolute, & quod quis ab aliquo acceperit, id reddere: an haec quoque ipsa interdum quidem juste, interdum etiam injuste facere aliquis potest? Quod autem dico, hujusmodi est. Nemo est quin fateatur, si quis ab amico mentis compote arma accipiat, qui ea deinde furens repetat, talia deposita reddenda non esse, neque justum fore, qui reddiderit, aut qui sic affecto homini vera omnia eloqui velit. Recte, inquit, dicis. Non igitur haec justitiae finitio est, vera dicere, & quae quis acceperit reddere. Imo vero prorsus ita est, inquit Polemarchus, tanquam disputandi onus in se suscipiens, o Socrates, si quidem Simonidi audiendum est. Ego vero, inquit Cephalus, vobis hoc discutiendum relinquo: me enim jam sacra curare oportet. At ego, nonne, inquam, Polemarchus tuorum heres est? Est vero, inquit ille arridens, simulque ad sacra profectus est.

1 Ingressio haec est in disputationem de *Justitia*, ducta ex Cephali verbis. Cum enim dixisset, qui multa injuste patrasset in vita, eum nunquam conquiescere, sed & vigilantem, & dormientem terreri metu poenarum, quae injustis apud inferos propositae esse dicuntur: eum contra, qui nihil tale fecisset, tranquillo, & securo animo esse, cum memoria repeteret, neminem a se in fraudem inductum esse, nulli se unquam mentitum, nulli, quod ab eo accepisset, non reddidisse: ex eo satis aperte colligi poterat, eum duabus hisce in rebus justitiam collocare, ut & vera diceret quis, & suum cuique redderet. De eo igitur nunc disputare incipit Socrates. Ac certe, negari non potest, quin magna pars justitiae in eo posita sit, ne mentiamur. Si quidem fides, ut recte ait Cicero, justitiae fundamentum est. Fundamentum autem fidei veritas. Quam, divinitus ait Plato lib. 5. de legibus, & diis, & hominibus ad bona omnia ducem esse: eumque qui mentiatur, si volens id faciat, infidelem esse: sin invitus, imprudentem: quorum neutrum esse aemulandum. Et ante eum Pythagoras, homines nulla re propius Deum accedere, quam veritate. Neque mihi alienum ab hoc loco videtur, commemorare quaedam, quae veteres apud Homerum annotarunt, quibus ostendunt, nihil Dei magis proprium esse, quam veritatem. Apud eum enim Jupiter, cum Thetidi quiddam promisisset, ita eam postre-

mo alloquitur, Iliad. α. Εἰ δ' ἄγε τοι κεφαλῇ κατανεύσομαι, &c. Notant igitur, tribus modis evenire posse, ut homines, cum quid promiserint, fidem fallant, ac mentiantur. Aut enim sententiam postea mutant, in quo aut levitas, & inconstantia est, aut inconsiderantia ejus, qui quid temere promiserit; & hoc a se afore, ait Jupiter, cum quod capite annuerit, negat fore παλινάγρετον: aut quod promiserunt, non vere atque ex animo, sed fallendi caussa promiserunt, id quod a se amovet, cum ait, οὐδ' ἀπατηλὸν, aut promissa praestare non possunt, & ne hoc quidem in se valere ostendit, cum ait, οὐδ' ἀτελεύτητον. Neque enim mutatur Deus, neque quenquam fallit, neque quo minus praestet id quod promisit, virium inopia impeditur. Justus itaque est, & veridicus, ac fidelis. Sed & Horatius ode 24. lib. 1. cum justitiae sorores esse dixit *fidem*, & *veritatem*, satis docuit, magnam eis esse inter se conjunctionem. Et apud Latinos *verum* interdum pro justo ponitur. Cicero: *Negat verum esse M. Cato, benevolentiam cibo allici.* Terentius: *Ah, hoccine verum est?* Horatius: *Metiri se quemque suo modulo ac pede, verum est.* Virgilius: —— *Me verius unum, Pro vobis foedus luere, & decernere ferro.* Ex quo magis etiam intelligitur, non male a Cephalo in definitione justitiae positam *veritatem*. Sed & illud exploratum est, cum in suo cuique tribuendo versetur justitia, nihil tam justitiae proprium esse, quam ut ne quid retineamus alienum. Quibus cognitis, videamus nunc, quomodo adversus ea Socrates argumentetur. Ac primum quidem illud ponendum est: si ipsa justitiae vis, natura, οὐσία, in eo posita est, ut vera dicamus, & ut suum cuique reddamus, nullo prorsus casu evenire posse, ut quisquam hoc ipso, quod haec faciat, injustus esse, aut injuste facere dicatur. Non enim quisquam aut caecitate videre potest, aut propterea quod videat, caecus esse: non magis quam quod agat ea quae calidi sunt, frigere, aut contra. Et cum temperantia in praetermittendis inhonestis voluptatibus, honestis autem modice persequendis sita sit: fieri prorsus non potest, ut haec quae temperantiae propria sunt, ita agat quis, ut propterea intemperans esse dicatur. At potest aliquis, & hoc ipso quod verum alicui dicat, eique suum restituat, injuste facere: non est igitur in eo justitiae natura & essentia posita.

Pot-

Posse autem id evenire, ostendit exemplo, cum ait, πᾶς ἄν που εἴποι, &c. Quod ita expresit Cicero 3. de officiis: *Si gladium* &c. Et addit aliud simile: *Quid, si is qui apud te pecuniam*, &c.

Οὐδ' αὖ πρὸς τὸν οὕτως ἔχοντα πάντα ἐθέλειν τ' ἀληθῆ λέγειν] Hoc ipse ostendit in Alcibiade secundo, ubi docet, imprudentibus quaedam ignorare, utilius esse, quam scire. Sic, si duo vasa posita sint, unum veneni, alterum liquoris innoxii: & qui se interficere vult, cum in utro venenum sit, nesciat, ex te id percontetur, probi viri fuerit mentiri, improbi & nefarii verum dicere, si eum aliter, quam mentiendo, ab eo, quod proposuit, avocare non possit.

Πάνυ μὲν οὖν] Inepte Marsilius: *Recte nimirum dicis, o Socrates, sermonem subjiciens Polemarchus inquit.* Polemarchum enim qui propositam justitiae finitionem auctoritate Simonidis, adversus Socratem tueri vult, ipsi Socrati assentientem facit. Deinde ne intelligit quidem, quid sit, ὑπολαβεῖν τὸ λόγον.

Καὶ μέν τοι ἔφη ὁ Κέφαλος] Sic Cicero Scaevolam a disputationibus illis per occasionem removit. Qua de re ita lib. 4. ad Atticum, epist. 16. *Quod in iis libris, quos laudas, personam*, &c.

Λέγε δή, εἶπον ἐγώ, σὺ ὁ τοῦ λόγου κληρονόμος, &c.] Id est, *Tum ego, dic, inquam, igitur tu qui sermonis heres es, quid tandem ais, recte de justitia Simonidem dicere? Jus esse, inquit, ea cuique, quae cuique debentur, tribuere: hoc dicens, pulchre mihi dicere videtur. At vero, inquam, Simonidi non credere, haudquaquam facile est. Sapiens enim vir est, & divinus. Sed quicquid tandem illud est, quod dicit Simonides, tu fortasse, Polemarche, intelligis, ego autem ignoro. Constat enim, non id eum dicere, quod nos modo dicebamus, si quis quid apud aliquem deposuerit, idemque insanus repetat, reddendum esse. etsi debetur ei quodammodo id, quod deposuit. Nonne? Certe. Reddendum igitur non temere tunc, cum quis non sana mente repetit? vera, inquit, dicis. Aliud igitur quippiam, ut videtur, quam tale quidquam, dicit Simonides, cum justum esse ait reddere ea, quae debentur. Aliud certe, inquit. Amicis enim putat debere amicos boni aliquid facere, mali autem nihil. Intelligo, inquam, non enim is reddit, quod debetur,* qui

qui reddit aurum ei, qui deposuit, si illa redditio, atque acceptio damnosa sit, sintque amici, is qui recepit, & is qui reddit, non ita dicere ais Simonidem? Plane.

'Αλλὰ μέντοι] Notanda modestia Socratis in disputando: qui, adversus Simonidis sententiam disputaturus, non eam abjicere, aut ejus auctoritatem extenuare conatur: laudat potius eum, & commendat: neque ei fidem habendam (*) negat, sed quid senserit diligentius quaerendum esse, ait. Neque minus modeste, quid sibi voluerit Simonides, se quidem ignorare profitetur, Polemarchus autem, ut id sciat, fieri posse. Simonides Pisistrato, Athenarum tyranno, valde charus, atque acceptus fuit, qui eum μεγάλοις μισθοῖς, καὶ δώροις πείθων, apud se habebat. ut est in Hipparcho: erat enim φιλοκερδὴς Simonides: ut ostendit illud de duabus capsis, & dictum ad Hieronis uxorem, quod est apud Aristotelem 11. libro de arte dicendi. & quod refertur de eo, apud Athenaeum lib. 14. Memoriae artem invenit, qua usque eo valuit, ut hos versus de se glorians, scripserit: Μνήμην δ' οὔ τινά φημι Σιμωνίδῃ ἰσοφαρίζειν Ὀγδωκονταέτει, παιδὶ Λεωπρεπέος. Cujus etiam in lamentationibus praecipue excelluisse eloquentia, & ingenium dicitur: ut jam pridem notavi in illum locum Catulli: *Moestius lacrimis Simonideis.* Vide varias nostras lib. 3. cap. 1.

Τί δὲ τοῖς ἐχθροῖς ἀποδοτέον ὅτι ἂν τύχοι, &c.] Dixerat jam Polemarchus, e Simonidis sententia justum esse, cuique tribuere, id quod debetur. Sed hoc postea ita correxit; ut, si quid debeatur amico, quod si reddatur, damno futurum sit ei, cui redditur, reddendum non sit. Non enim esse amici officium, nocere amico. Hoc transferri, & accommodari potest ad omnia officia, quae amicis tribuimus, ut hoc generale praeceptum in amicitia observemus: nihil gratificandum amico, quod ipsi nociturum scias. Petit a te amicus meretriciis amoribus pecuniam, qua ad explendam libidinem suam abutatur? Fac Platonis tibi veniat in mentem, qui ait, tribuere amico, quae ipsi nocitura sint, neque boni amici esse, neque viri boni. *Homini autem amanti*, ait Plautus, *qui*

(*) Bene, *fidem habere*. In Notis ad Catull. T. II. p. 847. dixit, *fidem adhibere*, quod barbarae aetatis est. Vide Scioppium de Stil. Hist. p. 84. & Drakenb. ad Liv. XXII, 1.

qui pecuniam dat in manum, Gladium dat, quo se occidat. Atque hoc una in re judicatum, latius patet. Cum igitur non omnia sine discrimine amicis reddenda, tribuendave sint: quaerit, num inimicis quoque eadem observanda sint, an eis quicquid debetur, sine discrimine tribuendum. Non enim vereri debemus, ne eis noceamus, cum inimicis nocere, etiam optandum videri queat. Itaque Polemarchus, universe pronuntiat, inimicis reddendum esse id, quod inimicis debetur, ac consentaneum est: neque enim convenire, aliud eis, nisi malum, dari. Ex quo Socrates concludit, de Polemarchi sententia, in eo positam justitiam Simonidem censuisse, si quis cuique det, quod cuique convenit. Jam cum artes, & virtutes non satis a veteribus ante Aristotelem distinguerentur: sed in artibus etiam virtutes numerarentur: colligit, & a Polemarcho obtinet Socrates, ut fateatur: quemadmodum medicina corporibus tribuit ea, quae conveniunt, tum remedia, tum cibos, ac potiones: & ut ars coquorum cuique cibo tribuit condimentum conveniens, & accommodatum: ita justitiam tribuere, id quod cuique tum amico, tum inimico convenit, illi quidem utilitatem aliquam, huic vero damnum. Ita fit, ut justitiae munus sit, prodesse amicis, inimicis nocere. Hanc definitionem cum Socrates reprehendere, ut improbam vellet: (ita enim docebitur inferius) justum nemini, ne inimico quidem nocere, prodesse autem, quantum quidem in ipso est, omnibus: prius diligenter enucleandum putavit, quid diceretur. Nihil enim magis cavendum est iis, qui disputationem ad inventionem veritatis referunt, quam ne quid parum explicatum relinquant.

Ξυμβόλαια] Ita vocat, quae aliter συναλλάγματα.

Εἰς πεττῶν θέσιν] Πεσσοὶ, sive πεττοὶ, non sunt *tali*, sed *calculi*. ἀστράγαλοι *tali* sunt. at πεσσοὶ ψῆφοί τινες. ut constat ex Polluce lib. 9. ludi sunt valde inter se dissimiles. male itaque Marsilius, *in digerendis talis*. Tali non digeruntur, sed jaciuntur. At πεσσοὶ disponuntur in lineis, deinde moventur.

Ὁ ἱππικὸς] In vendendo equo vix est, ut pecuniae usus esse videatur.

Ὁ ναυπηγὸς] Ille quidem, ut ποιῶν, hic autem ut χρώμενος.

Τόδε δ' ἔτι ἐπισκεψώμεθα] Ludit interdum Socrates ductis ar-

gumentis e multiplici verborum significatione: ut hoc loco in verbis φυλάξαι & κλέψαι. φυλάττειν est *custodire*. & hoc modo dictum est, justum virum utilem esse πρὸς τὸ φυλάττειν ἀργύριον καὶ χρυσίον At φυλάξασθαί τι, est *cavere, ne id tibi noceat*. ut φυλάξασθαι τοὺς πολεμίους, *cavere, ne hostes tibi noceant*. Κλέψαι itidem est *furari*: est & *latere*. His positis, constat, si quis sit bonus κλέψαι τοὺς πολεμίους, id est, tum latere illos, tum excipere, quasique furari eorum consilia, bonum fore, καὶ φυλάξασθαι τοὺς πολεμίους, id est, ad cavendum, ne sibi hostes quidquam damni inferant, & eundem esse optimum φύλακα τοῦ στρατοπέδου. unde effici videtur, cujuscunque rei qui est optimus κλέπτης, ejusdem esse optimum φύλακα. Est autem justus optimus φύλαξ pecuniae: igitur & fur optimus.

Καὶ νόσον ἔτι δεινὸς φυλάξασθαι καὶ λαθεῖν] Puto illud καὶ λαθεῖν vacare, & delendum esse. De Autolyco est. Ὀδυσ. τ.

Οὐ μὰ τὸν Δία ἔφη, ἀλλ' οὐκέτ' οἶδα] Ita pharmaca primo conturbant, deinde purgant.

Καὶ ὁ Θρασύμαχος] Id est, *At Trasymachus saepe ille quidem, etiam disputantibus nobis, in sermonem se quoque interponere tentaverat, sed ab iis, qui adsidebant, prohibitus erat, audire cupientibus, quorsum evasura esset oratio. Ut autem interquievimus, cum illa a me dicta essent, non ulterius se continuit, sed cum se contorsisset, ac collegisset serpentis in morem, irruit in nos, ut jam jam concerpturus ac dilaniaturus. Tum & ego, & Polemarchus defixi obstupuimus. Ille autem in medium clara & sonora voce, Quae vos, inquit, jam pridem nugandi libido tenet, o Socrates? aut quid fatue inter vos altercamini, vicissim cedentes alter alteri? Quodsi vero, ac serio nosse vis quid sit jus, ne tantum interroga; neque gloriolam aucupare redarguens, ut quis quidque responderit, sciens facilius interrogare quam respondere, sed & ipse responde, & eloquere, quid tandem jus ipsum esse dicas. Neque illud mihi dixeris, justum esse id quod oportet, neque id quod utile est, neque id quod conducit, neque quod lucrosum est, neque id quod confert, sed aperte mihi & accurate quicquid dixeris, dicito. Non enim acquiescam, si tales ineptias attuleris.*

Mirifice illudit & exagitat Thrasymachi τὸ θερμὸν, καὶ τὸ ἰταμὸν, ut in quadam epistola id vocat Basilius: ita ut si quis,

quis, quid hominis ſit Thraſymachus, neſciat, ex hac tamen deſcriptione facile intelligere poſſit, unum aliquem eſſe ex illis ventoſis & inanibus Sophiſtis, qui omnium prope rerum imperiti, omnium ſibi ſcientiam adrogabant. Atque ut pictores in tabulis partes quaſdam depriimunt, atque opacant, quo ea quae colluſtrata ſunt, magis extare atque eminere videantur: ita humilis & depreſſa Socratis oratio, ac verecundiae timiditatisque plena impudentem Thraſymachi confidentiam inſigniorem atque illuſtriorem facit: neque usquam magis apparet, quod a Thucydide ſapientisſime ſcriptum eſt, ἐν ἀμαθίᾳ μὲ θράσος, φρόνησις δ' ὄκνον φέρει. nam &, cum inter ſe colloquerentur Polemarchus, & Socrates, eorum ſermonem interrupisſet, niſi ab iis qui adſidebant, prohibitus esſet, & cum finem dicendi fecisſent, geſtu ipſo ferociam quandam odioſam & ridiculam oſtendit; & orationis ſuae principium a contumeliis ducit: quae omnia veſani hominis ſunt, & ad convictum ac conſuetudinem civilem plane inepti. Pertinet autem huc quod Ariſtoteles lib. 2. Rhetoricorum, ait, Herodicum ſolitum dicere Thraſymacho, eum ſemper Thraſymachum eſſe; ut Conon dicebat, Thraſybulum, vere ac merito, Thraſybulum vocari. Athenaeus lib. 11. διαβάλλει δ' ὁ Πλάτων καὶ Θρασύμαχον Χαλκηδόνιον σοφιστὴν, ὅμοιον εἶναι λέγων τῷ ὀνόματι.

Ἀντιλαμβάνεσθαι τοῦ λόγου] Non eſt, ut Marſilius putat, *contradicere*, ſed *interponere ſe in ſermonem.*

Οὐκ ἔτι ἡσυχίαν ἦγε] Dicas de Sibylla aliqua eſſe ſermonem: cui, ut numine afflata eſt, *Non vultus, non color unus.*

Ἀλλὰ συστρέψας ἑαυτὸν ὥσπερ θηρίον] Ut de ſerpente aliquo locutus eſt. ſolent enim ſerpentes impetum facturi in quempiam, colligere ſe, ac torquere in ſpiras. Ovidius: *Ille volubilibus ſquamoſos nexibus orbes Torquet.* Virgilius: *Squameus in ſpiram tractu ſe colligit anguis.*

Ὡς διαρπασόμενος] Duae hic imagines ſunt, ὥσπερ θηρίον, & ὡς διαρπασόμενος, breves & elegantes, quales commendat Demetrius περὶ ἑρμην. Metaphoris tamen ſaepius uſum Platonem, quam imaginibus, & idem Demetrius, & alii veteres notarunt.

Φλυαρία] Φλύω eſt, *bullio*. φλυαρεῖν, *inanes ſermones ef-*

futire, similes bullarum, quae in aqua excitantur. φλυαρίαν παρὰ Πλάτωνι πανταχῆ τὴν τὸ περιττὸν, εἴτ' ἐν λέξεις, εἴτ' ἐν πράγμασι. Vetus quidam Scholiastes in Gorgiam.

Ἐμβροντῆσθαι] Male Marsilius, *insanitis*. *insanire* est μαίνεσθαι. Etsi autem Stoici ajunt, *omnes stultos insanire*, recte tamen improbatur ea sententia, in Alcibiade secundo.

Μὴ μόνον ἐρώτα]. Socrates in disputando nunquam respondere, aut adfirmare aliquid ipse, sed interrogare, & aliorum sententias elicere solebat. Cur respondendi partes nunquam susciperet, ea causa erat, quod se nihil scire profitebatur. Fuisset autem indecorum & ἀπίθανον, qui nihil scire se diceret, eum quidquam pro certo respondere, aut adfirmare. Quod autem interrogabat alios, in eo se obstetricari animis dictitabat. Qua de re longa ipsius & elegans disputatio est in Theaeteto: in qua ostendit hoc ipsum, sibi a multis objici solitum, quod perpetuo interrogaret, nunquam responderet. ἤδη ὅπερ, inquit, ἤδη πολλοί μοι ὠνείδισαν, &c.

Καὶ ἐγὼ ἀκούσας] Id est, *Quibus ego auditis, obstupui, & in eum intuens timebam, atque, ut mihi quidem videor, nisi prior eum aspexissem, quam ipse me, obmutuissem. Nunc autem, cum ipse ex oratione nostra exacerbari inciperet, intuitus sum eum prior, quo factum est, ut ei respondere potuerim. Dixi igitur quodammodo tremens.*

Urbanissime in Thrasymachum, tanquam in lupum quendam jocatur. vulgi enim opinio est, quos lupus prior aspexerit, eis vocem ad tempus adimi, vitari autem hoc malum, si quis lupum prior intuitus sit. Plinius lib. 8. *Sed in Italia quoque creditur luporum visus esse noxius, vocemque homini, quem priores contemplentur, adimere ad praesens.* Solinus, hoc Italiae proprium & certi cujusdam luporum generis esse voluit: sic enim scribit in capite de Italia: *Italia lupos habet*, &c. Scholiastes Theocriti in εἰδυλ. ιδ'. οἱ ὀφθέντες ἄφνω ὑπὸ λύκου ἄφωνοι γίνονται. Virgilius: *Vox quoque Moerim Jam fugit ipsa. lupi Moerim videre priores.* Ejus rei caussam sunt qui quaerant. Ego vulgarium & fabulosarum opinionum causas quaerendas esse non arbitror.

Ὦ Θρασύμαχε μὴ χαλεπὸς ἡμῖν ἴσθι] Id est, *O Thrasymache, ne te durum nobis, ac difficilem praebeas. Nam*

si in examinandis rationibus ego & hic erramus; certo scito nos invitos errare. Noli enim putare nos, si quidem aurum quaereremus, nunquam sponte cessuros alterum alteri in quaerendo, ac nobis ipsis ad id reperiendum impedimento futuros: nunc autem cum justitiam quaeramus, rem multis partibus auro pretiosiorem, ita nobis imprudenter cedere, neque omni studio conari, ut res ipsa nobis, qualis sit appareat. Sed non possumus, opinor. Itaque multo vos aequius est acutos, & perspicaces misericordia nostri commoveri, quam nobis indignari.

In illo ἔχοντας εἶναι, vacat τὸ εἶναι, & ornatus tantum causſa ponitur. Xenophon II. παιδ. οὐδ' μὲν φίλοις γε, οὐδ' ξένοις ἐγὼ εἶναι γέλωτα παρέχεις.

χαλεπαίνειν] Pasſive accipitur, ſaepius tamen aliter.

I. Σαρδώνιον] Riſus Sardonius, fictus, aut amarus, aut inſanus. Zenodotus citat Aeſchylum de paroemiis, qui narrat, Sardonios Carthaginenſium coloniam esſe, qui ſenes ſeptuagenarios ſacrificent Saturno, ridentes interim. II. Timaeus, grandes natu parentes illic, in fosſam praecipites a filiis dari, ridentes. III. Clearchus de puero, qui ſtato die Saturni ſtatuae aereae porrectis manibus, ſubjecto igni impoſitus torreretur, ac ridentis ſpeciem praeberet. Id ex eo quod ipſe filios ſuos devorasſe diceretur. IV. Sed & in Italia, antequam Hercules in Italiam veniret, Diti & Saturno homines immolabantur. Arnobius lib 2. V. Herbam Sardoam Solinus, & Servius in illum locum: *Imo ego Sardois videar tibi amarior herbis.* Idem fere Tzetzes in Heſiod. VI. Latinus Drepanius in panegyrico, quem Theodoſio dixit: *Serenos ergo nubilis mentibus vultus induebamus, & ad illorum vicem qui deguſtato Sardorum graminum ſucco, feruntur in morte ridere, imitabamur laeta moerentes.* VII. Salvianus lib. 7. de vero judicio & providentia Dei: *Sardonicis quodammodo herbis omnem Romanum populum putes ſaturatum. moritur, & ridet.* VIII. Cicero lib. 7. epiſtolarum: *Videris enim mihi vereri, ne, niſi iſtum caverimus, rideamus* γέλωτα Σαρδάνιον. IX. Dioſcorides cap. 14. lib. 6. batrachii ſpeciem ait esſe Sardoniam herbam. Meminit & Pauſanias lib. 10. X. Paulus Aegineta lib. 3. cap. 20. inter ſigna ponit γέλωτα Σαρδώνιον. XI. Simonides. Talus aereus, opus Vulcani, dono datus Minoi, qui Cretam ter quotidie pedibus obi-

bat. Ei vena erat unica a cervice ad talos pertinens. I[8] cum e Sardinia in Cretam transmittere prohiberetur, in ignem insiliebat. Deinde Sardinios pectori suo admotos exanimabat. XII. C. Gracchus repulsam passus, cum inimicos ridentes videret, exclamavit, eos ridere γέλωτα σαρδόνιον. Plutarchus in Gracchis. XIII. Scholiastes Hesiodi exponit risum πλατὺν, ut & hic accipiendum puto, pro risu stulto & immoderato: idque confirmatur verbo ἀνακαγχάσας, & multis aliis locis.

Εἶπεν, ἔφη] Quaedam similia notavit Budaeus.

Εἰρωνεία Σωκράτους] Cicero lib. 4. Academ. *Socrates autem de se ipse detrahens*, &c. Idem 1. de officiis: *De Graecis autem dulcem*, &c. Ἀλαζόνες sua extollunt in majus, & affingunt sibi ea quae non habent. οἱ δὲ εἴρωνες, ἐπὶ τὸ ἔλαττον λέγοντες, χαριέστεροι τὰ ἤθη φαίνονται. & paulo post, οἷον καὶ Σωκράτης ἐποίει. Aristoteles lib. 4. Νικομαχ. ὁ μὲν ἐν εἰρωνείᾳ δόξειεν ἂν εἶναι, ὡς τὸ ψευδος λαβεῖν, ...ις ἐπὶ χεῖρον πράξιον καὶ λόγον. Theophr. ἐν χαρακτ. si ipse est.

Φημὶ γὰρ ἐγὼ εἶναι τὸ δίκαιον οὐκ ἄλλο τι, ἢ τὸ τοῦ κρείττονος ξυμφέρον] Cicero epist. 1. ad Q. fratrem: *Ac mihi quidem videntur huc omnia esse referenda iis, qui praesunt aliis: ut ii, qui erunt in eorum imperio, sint quam beatissimi.* Et paulo post: *Est autem non modo ejus, qui sociis, & civibus, sed etiam ejus qui servis, qui mutis pecudibus praesit, eorum quibus praesit commodis, utilitatique servire.* Idem lib. 1. de officiis: *Omnino qui reipub praefuturi*, &c. Idem lib. 5. de Repub. ut ipse citat lib. 8. epist. ad Atticum: *Ut enim gubernatori cursus*, &c.

Εἰ Πολυδάμας ἡμῶν κρείττων ὁ παγκρατιαστής] *Pancratium* constat ex pugillatione & lucta. Plutarchus 2. Symposiac. cap. 4. Aristoteles 1. Rhetor. *Pentathlus* autem, quem *quinquertium* vocabant, cursu, lucta, saltu, disco, & jaculo. Idem Aristoteles. * * * Si autem Lex bona est, ut ait Plato; bonum autem non nocet, cur sontibus & maleficis supplicia proponuntur? Poena enim non videtur in numero bonorum numerari posse. Respondendum tamen est, poenam quoque bonam esse Poena enim remedium est, itaque quia contraria contrariis curantur, & voluptate plerumque adducuntur homines ad peccandum, ideo dolore corriguntur: ut recte Aristot. lib. 11. Nicomacheior. Remedia autem non adhibentur, ut damnum adferant aegrotis, sed ut eis consulatur. Sic poe-

nae

nae infliguntur, non, ut omnino non sint qui puniuntur, sed ut amplius tales non sint Itaque ut ei qui morbo aliquo laboret, melius est, optabiliusque, curari, quam non curari; ita vitioso melius est puniri, quam non puniri. Neque quicquam miserius vitioso impunito. Protagoras apud Platonem in Protagora: οὐδεὶς γὰρ κολάζει τοὺς ἀδικοῦντας, &c. Idem docetur in Gorgia. Taurus philosophus tertiam caussam addit, quem vide apud Gellium lib. 6. cap. 14. Quodsi poena remedium est, dubitari non potest, quin bona sit, & ignoranti debeatur, ut discat.

M. A. M U R E T I

IN SECUNDUM LIBRUM PLATONIS DE REPUBLICA COMMENTARIUS.

Ἐγὼ μὲν οὖν ταῦτα εἰπὼν] Id est, *Haec igitur cum dixissem, ego quidem me disputandi onere levatum arbitrabar. At ea, ut quidem videtur, prolusio tantum, ac praecursio quaedam fuit. Glauco enim, ut semper ad omnia acri inprimis, ac praesenti animo est, ita tunc, quod defatigatus Thrasymachus manus quodammodo dedisset, aequo id animo non tulit: Sed, heus tu, inquit, Socrates, satisne hoc tibi est, si nobis persuasisse videaris, praestare omnibus modis justum esse quam injustum, an id re vera persuadere vis? Multo, inquam malim, vero ac serio id persuadere, si quidem in me situm sit. Non igitur, inquit, id quod tibi proposuisti efficis. Etenim, dic mihi, Nonne tibi videtur aliquod ejusmodi bonum esse, ut id habere cupiamus, non ea quae ex ipso consequuntur appetentes, sed ejus, per se, ac suapte vi, amore ac studio ducti, quale est gaudere, quales sunt voluptates eae, quae nihil cuiquam damni adferunt: etiamsi nihil postea aliud consecuturum sit, quam ut ejus adoptione, quasique possessione laetemur? Certe, inquam, tale mihi esse aliquod bonum videtur. Quid? Nonne & aliud quoddam, quod & caussa sua, & propter ea quae oriuntur ex eo amamus? quale est sapere, videre, bene valere. Talia enim utroque nomine cara habemus. Assensus sum. Tertium autem quoddam vides, inquit, bonorum genus, in quo est exerceri, &, cum aegrotes, curari, & medicinam alii facere, & quaevis alia conficiendae pecuniae ratio? Nam haec laboriosa quidem sunt, sed utilia. Neque unquam ea expeteremus propter se, sed mercedibus, & aliis utilitatibus, quae ex illis exoriuntur, adducti. Nempe, inquam, est & hoc tertium genus. Quid jam? in quo istorum, inquit, trium generum justitiam collocas? Equidem,*

dem, inquam, in eo, opinor, quod omnium pulcherrimum est: quodque ei qui ad beatam vitam perventurus sit, amabile est, tum ipsum per se, tum ob illa quae enascuntur ex eo. Multis, inquit, non ita videtur: sed ex illo potius esse laborioso genere, quod mercede adducti, & ut bene de nobis existiment homines, opinionis caussa persequendum est: ipsum autem per se fugiendum, ut quod asperum, molestumque sit. Scio, inquam, ita videri, & jam pridem ego, ut videtur, tardus quodammodo, atque indocilis sum.

Cum Thrasymachus a Socrate convictus, ac confutatus, manus, ut ajunt, dedisset, suscipiunt injustitiae defensionem, ac patrocinium Glauco & Adimantus, eamque multo firmius, ac nervosius defendunt, quam a Thrasymacho factum erat, illud tamen praefati, se non ea dicere quae sentirent, sed quae vulgo pro injustitia dicerentur, quaeque ipsi redargui ac refutari cuperent, ita ut omnibus utilitatibus detractis amandam, & expetendam esse justitiam: injustitiam contra fugiendam, & aversandam, non tantum impunitate proposita, sed etiam, si certum atque exploratum sit, illius ope nos perpetuo in summa corporis, & externorum bonorum affluentia esse victuros. Tum igitur Socrates eis collaudatis, & rei difficultate demonstrata, vero ac serio justitiam defendere aggreditur, & usus illa nobili similitudine, de duabus tabulis, quarum in utraque idem scriptum esset, sed in altera minutioribus, in altera grandioribus litteris; in reipublicae descriptionem ingreditur: ut cum constiterit, quae vis & natura justitiae, in universa civitate sit, ex eo etiam quid in singulis hominibus valeat, quidque in cujusque animo efficiat, intelligatur. Haec hujus secundi libri summa est.

Ἀεί τι ἀνδρειότατος ὢν τυγχάνει] Etiam bellica laude praestant Glauco, & Adimantus, egregiamque in bellis operam reipublicae navaverant, quo respicit hoc loco Socrates.

Τὴν ἀπόῤῥησιν] Qui enim ipse non facile cederet, indignari solet, cum alium, mollitia, ac laboris fuga, nimis facile adversario cedentem videt.

Λέγε σοι δοκεῖ] Fundamentum quoddam est futurae disputationis, haec tripartita *boni* divisio. Solent autem Mathematici principio disputationum suarum, quaedam

sumere, ponere, postulare, quibus utantur, ad demonstrandum quod volunt: neque laborant, prima illa, ab auditore concedantur, an minus: ipsi enim nihilominus eis utuntur ut veris. At Dialectici interrogando progrediuntur, & ex iis tantum, quae concessa sunt, argumentantur: ut hic facere Glauconem videmus. *Bonum est, quod expetendum est*, sive, ut ait Aristoteles, ὃ πάντα ἐφίεται, ὃ διώκει ἅπασα ψυχὴ, ait Plato 6. horum librorum. Neque tamen est haec boni finitio. Nam definitio est, ex prioribus natura, & ex caussis. Haec autem ducitur ex posterioribus, & ex effectis. Non enim quia expetitur, bonum est: sed quia bonum est, expetitur. Omnino autem bonum proprie definiri non potest, cum aeque late pateat, atque id quod est, pertineatque ad omnes categorias. Sed quicquid expetitur, aut suapte tantum caussa expetitur, aut propter aliud tantum, aut utroque nomine. Per se tantum, ut voluptas. οὐδεὶς γὰρ ἐπερωτᾷ, τίνος ἕνεκα ἥδεται, ὡς καθ' αὑτὴν οὖσαν αἱρετὴν τὴν ἡδονήν. ait Aristoteles X. ad Nicomachum. Propter aliud tantum, ut laboriosae exercitationes corporis, ut sectiones, ut ustiones, ut sumptiones pharmacorum, utroque nomine, ut sensus. αἱ γὰρ αἰσθήσεις, καὶ χωρὶς τῆς χρείας ἀγαπῶνται, δι' ἑαυτάς. ait idem primo τῶν μετὰ τὰ φυσ. Ut bona valetudo, ut bona hominum de nobis existimatio, ut virtutes. Quaerit igitur Glauco de Socrate, in quo horum generum justitiam reponendam censeat. At ille in eo, quod omnium pulcherrimum, ac praestantissimum est, quod & per se, & propter aliud expetitur. Nam & multa, magnaque bona e justitia manare, ut amorem, & caritatem, & bonam de vobis existimationem nostrorum civium, quae sunt vitae, sine metu degendae praesidia firmissima: & iis omnibus detractis, tamen ipsam suapte vi atque natura amabilem, & expetendam esse. At contra, Glauco multis eam, ex illo potius genere videri, quod omnium infimum minimeque expetendum est: ut quod per se quidem amabile non sit, sed aliorum tantum caussa expetatur. Etenim si cui potestas detur, sine ulla infamia, sine ullo metu supplicii, quod aut a Diis, aut ab hominibus impendeat, omnia pro sua libidine faciendi, neminem ita stultum, aut simplicem fore, ut justitiam colat, ac non potius alienas opes ad se convertat, alienis uxoribus, ac liberis ad explendam libidinem

nam suam illudat, potentisſimas urbes, ac florentisſima imperia occupet, juſtitiam valere jubeat, ullis ſe legibus teneri neget: idque vel ex tyrannis facillime perſpici, qui quo potentiores ſunt, eo ſunt injuſtiores, atque ita vivunt, ut in ſumma impunitate ac licentia injuſtitiae, ſummam felicitatem collocare videantur, quorum etiam illa vox eſt, *privatorum hominum esſe fidem ſervare, ac juſtitiam colere: ſibi omnia licere, ſe legibus ſolutos esſe: quod ipſi egerint, fore ut id qualecunque ſit, ii qui minus posſunt, non perferre tantum, ſed etiam ut recte factum commendare cogantur.* Sed argumenta quidem, quae ex utraque parte adferuntur, ſuis locis ſingillatim & cognoſcentur, & explicabuntur. Nunc, antequam progrediamur ulterius, tollenda eſt quaedam, quae ex iis quae hoc loco dicuntur, oriri posſet difficultas. Videtur enim Socrates, ea bona praeſtantiora dicere, quae & propter ſe, & propter aliud, quam quae propter ſe tantum expetuntur. Et certe probabile videtur, quo quidque pluribus de causſis expetendum eſt, eo magis expetendum esſe Et ut e duobus malis, ſi alterum ſit ejusmodi, ut qui eo affectus ſit, eo uno defunctus intelligatur, neque ex eo, in ullum aliud malum incidat, alterum autem tale, ut ex eo alia atque alia mala deinceps oritura ſint, prius illud levius, ac tolerabilius esſe videatur: ita ſi duo ſint ejusmodi bona, ut eorum unius adeptio nullum aliud ex ſe bonum propagatura, quaſique proſeminatura ſit: alterum autem ſi conſecutus ſis, gradum tibi etiam ad alia conſequenda feceris, nemo, opinor, ſit, quin hoc poſterius pluris faciendum, & minore ſtudio perſequendum putet. Sed obſtare videtur Ariſtotelis auctoritas, cujus, ex primo ad Nicomachum, haec verba ſunt: Τελειότερον δὲ λέγομεν, τὸ καθ' αὑτὸ διωκτὸν, τοῦ δι' ἕτερον, καὶ τὸ μηδέποτε δι' ἄλλο αἱρετὸν τῶν καθ' αὑτὰ καὶ διὰ τοῦθ' αἱρετῶν, καὶ ἁπλῶς δὴ τέλειον τὸ καθ' αὑτὸ αἱρετὸν ἀεὶ, καὶ μηδέποτε δι' ἄλλο. Et felicitas videretur esſe minus, quam ὑγίεια. Vide cap. 18. lib. 4. variarum. lect. Disſolutio quaeſtionis. Plato loquitur hic de aliis bonis praeter felicitatem, ut oſtendunt illa verba, τῷ μέλλοντι μακαρίῳ ἔσεσθαι. Sic omnibus bonis bene ac male uti posſe nos, praeterquam virtute, ait Ariſtoteles primo Rhetoricorum, cum tamen felicitate neque bene, neque male quisquam uti posſit. Nam ſi felicitas etiam hic a Platone comprehenderetur, & falſum esſet quod dicitur, & falſa illa quae in malis, a nobis

[illegible] Nempe Aristoteles dicit, [illegible] Nam & alio-[illegible], & bonae va-[illegible] [illegible] antepo-[illegible] [illegible] [illegible] aut ex [illegible] aut [illegible] [illegible], aut [illegible] [illegible], aut [illegible]

[illegible] Virgilius: *Frigidus in pratis cantando* [illegible] Tibullus: *Cantus* [illegible] *detinet* [illegible] *jam* [illegible] *exten-dere* [illegible] Plinius [illegible] *opera* [illegible] Marsis non nocere serpentes. [illegible] *Hispanis*, &c. [illegible] *Firmi*, &c. [illegible] *numeris, si non occidat,* [illegible] Vide lib. 2. var. lect. c. 2. [illegible] &c. De utrisque [illegible] Gellius lib. 16. cap. 11. qui etiam fabulam ex Herodoto lib. 4. refert de Psyllis ab austro deletis. [illegible] [illegible] Lucanus [illegible] &c. Et paulo [illegible], &c. Silius lib. 8. [illegible] &c. Suetonius in Augusto: *Custodiae* [illegible], &c. Scribit Cornelius Celsus in 5. [illegible] Psyllos non habere scientiam adversus venena [illegible], sed audaciam usu ipso confirmatam, qua vulnera exsugant: namque venenum serpentis, non gustu, sed in vulnere nocet. Ergo quisquis exemplum Psylli secutus exsuxerit, & tutus ipse erit, & tutum hominem praestabit. Lucianus [illegible], &c. Haec omnia contemni possent, sed obstare videtur quod scriptum est Psalm. 57. *Furor illis secundum similitudinem serpentis, sicut aspidis surdae, & obturantis aures suas. Quae non exaudiet vocem incantantium, & venefici incantantis sapienter.*

Nihilominus tamen credo talium carminum nullam esse vim. Nam omne agens naturale agit per contactum

Prae-

Praeter naturam autem solus Deus facit, *qui facit mirabilia solus*. Mali genii, quas praestigias interdum faciunt, eae riderentur, si homines acute eas videre possent: ut saepe eas sancti irriserunt, ut si quis videret aliquem commoventem caput mortui, & ex eo persuadere volentem, mortuum illum vivere, rideret. Ita ipsi interdum movent serpentes, ut fides habeatur superstitionibus. S. Augustinus lib. 11. de Genesi ad litteram: *Nam & quod putantur audire, & intelligere serpentes verba Marsorum, ut eis incantantibus prosiliant plerumque de latebris, etiam illic diabolica vis operatur.* Idem tamen in illum Psalmum, putat fieri posse, ut ita sit, & ait vulgo dici, aspidem dum incantatur a Marso, alteram aurium terrae obvertere, alteram cauda obturare. Et in Psalm. 66. exponens illud, *Renovabitur sicut aquila juventus tua*, *sive*, inquit, *vera sint illa*, &c. Et paulo infra: *Res ipsa forte ita est, forte non est ita. Tu profice; tibi valeat ad salutem ista similitudo.* Illud tamen de aquila, aliter ab aliis exponitur: sed audiri putabant oportere voces; alioqui nihil efficere. Sic in luna. *Carmina de caelo vidi deducere lunam*, &c, *Hanc ego de caelo ducentem sidera vidi.* Iccircoque aeris tinnitu ei laboranti auxiliari se putabant, auctor Tacitus lib. 1. S. Ambrosius sermone 82. Galenus de Spermate lib. 1. ὁμολογῶ τὸ πάθος τ' ἐμὸν, &c.

Ἐπιθυμῶ γὰρ ἀκοῦσαι] S. Ambrosius lib. 1. de officiis, cap. 12. *Laudatur in Platone, quod in Politia sua posuit, eum qui contra justitiam disputandi partes recepisset, postulare veniam dictorum quae non probaret, & veri inveniendi, atque examinandi disputationis gratia, illam sibi impositam personam dicere. Quod eo usque Tullius probavit, ut in libris, quos scripsit de Republica, eam sententiam dicendam putaverit.* Hoc ipsum de Furio S. Augustinus lib. 2. de civit. Dei, cap. 21. *Suscepit Philus disputationem eorum, qui sentirent sine injustitia non posse regi rempublicam, purgans se praecipue, ne hoc ipse sentire crederetur.* Explicare me non possum ab iis quae in contrarium adferuntur: eisque quasi vinctus, atque impeditus teneor. Est enim animus δεσμῶν ligati similis. Aristoteles 2. τῶν μετὰ τὰ φυσ. ἐν γ. τοῖς ἀπορῶσιν δεδεμένοις, &c.

Ὡς ἀρχηγέτῃ τῶν ἄλλων τιμώμενον] Inepte Marsilius illud

πρού-

τιμωρούμενον vertit, *tanquam injuriarum inferendarum obstaculum.*

Καὶ ἐντεῦθεν δὴ ἄρξασθαι] Horatius lib. 1. Sat. 3. *Cum prorepserunt primis*, &c. Et paulo post: *Jura inventa metu*, &c. Multa etiam eadem de re Lucretius lib. 5. Plurima apud Platonem in Gorgia, quaedam etiam lib. 10. de legibus, ubi ait, τὸ δικαιότατον videri plerisque, ὅ τις ἂν νικᾷ, βιαζόμενος.

Εἴη δ᾽ ἡ ἐξουσία] Cicero 3. de officiis: *Hinc ille Gyges inducitur a Platone*, &c. Aliter Herodotus lib. 1.

Καίτοι μέγα τοῦτο] Graecus Schol. σαφῶς ἂν διώκοιτό τε ἐκ τούτου τεκμαίρεσθαι, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τὴν δικαιοσύνην τιμᾷ τε καὶ ἐπιτηδεύει, καὶ τοῖς τῶν νόμων ἀκολουθεῖ προσειργμένον, ἀλλὰ προσβιαζόμενος, ὡς τῆς δικαιοσύνης οὐκ αἱρετῆς καθ᾽ ἑαυτὴν οὔσης, οὐδὲ τὸ παρέχουσαν ὠφελείας τὸ ἔχοντα.

Τεκμήριον] Marsilius vertit *conjectura*, male, perinde ac si scriptum esset, ὅθεν οὐκ ἀλόγως ἂν ὑπολάβοι τις. At longe aliud est τεκμήριον. Nempe, ut ait Aristoteles, τὸ ἀναγκαῖον. Ὅταν γὰρ μὴ ἐνδέχεσθαι οἴονται λῦσαι τὸ λεχθὲν, τότε φέρειν οἴονται τεκμήριον, ὡς δεδειγμένον, καὶ πεπερασμένον. τὸ γὰρ τέκμαρ, καὶ πέρας ταυτόν ἐστι κατὰ τὴν ἀρχαίαν γλῶτταν. Pindarus extremo ὠδῆς Νεμ. Τὸ δ᾽ ἐκ Διὸς ἀνθρώποις σαφὲς οὐχ ἕπεται τέκμαρ. dicitur & τέκμωρ. Iliad. η. εἰσόκε τέκμωρ Ἰλίου εὕρωσιν.

Οὐδεὶς ἑκὼν] Valde dissimile illud: οὐδεὶς ἑκὼν πονηρὸς, ἀλλ᾽ ἀκοντομαχεῖ. Quod tamen Platoni probatur in Gorgia, & alibi: at Aristoteli improbatur.

Ἰδίᾳ] Nam κοινῇ quidem utile esse, nemo negare audebat. Sed eam dicebant, εἶναι ἀλλότριον μὲν ἀγαθὸν, οἰκείαν δὲ ζημίαν. Euripides princip. Heraclidarum: Πάλαι ποτ᾽ ἐστὶ τοῦτ᾽ ἐμοὶ δεδογμένον, &c. Multae autem improbae sententiae fluxerunt ab Euripide, ut in Oreste: Μίμει. τὸ θεῖον δ᾽ ἐστὶ τοιοῦτον φύσει. Et, Ἡ γλῶσσ᾽ ὀμώμοχ᾽. ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος. *Juravi lingua, mentem injuratam gero.* Εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρὴ, τυραννίδος πέρι Κάλλιστον ἀδικεῖν, τἆλλα δ᾽ εὐσεβεῖν χρεών. Quos Caesar semper in ore habebat, & ita converterat: *Nam si violandum est jus, imperii gratia Violandum est, aliis rebus pietatem colas.* Sueton. in Julio cap. 30. Inprimis autem memorabile est quod refert Seneca lib. Epistolarum epist. 116. *Sine me vocari pessimum, ut dives vocer. An dives, omnes quaerimus, an bonus, nemo.* Et hoc nomine vehementer exagitatur

Euri-

Euripides apud Aristophan. in βατράχοις. Contra atque evenit Terentio docenti Heautont. in illo, *Homo sum.* Sentio, cujusmodi hospitem ad has epulas acceperim: saepeque mihi venit in mentem id quod apud Euripidem Electra rustico illi, cui nupserat, dicit: Ὦ τλῆμον, εἰδὼς δώματ' ἐνδεέστερα χρείαν τάδ' οὖσα, Τί τούσδ' ἐδέξω μείζονας σαυτοῦ ξένους; Sed consolatur me quod ille respondet: Τί δ'; εἴπερ εἰσὶν, ὡς δοκοῦσιν, εὐγενεῖς, Οὐκ ἔν τε μικροῖς, ἔν τε μὴ, στέρξουσ' ὁμῶς. id est, *Quid vero, si sunt, ut videntur, nobiles, Non parva adaeque & magna consulent boni?* Venit etiam in mentem mihi Hercules, quem paulo post deum futurum, in pauperis Molorchi tectis non injucunde hospitatum esse, fabulae ferunt. Sed tamen ut villici, si quando dominum venatu fessum, aut imbri subito deprehensum, tugurio suo exceperunt, cum praeter panem cibarium, & vappam, aut loream, nihil fere habeant, quod ei apponant, perlustrant tamen penariam cellam, & sicubi forte, aut pernam sale, ac fumo duratam, aut tergus suillum, aut callum aprugnum reconditum, ac sepositum habent, promunt, ac proferunt pauperes divitias, ut animum saltem suum hero, atque hospiti probent: ita ego nunc excutio omnes arculas memoriae meae: &, *Floriferis ut apes in saltibus omnia libant, Vagor* itidem, quod de se alicubi Pindarus ait, *per prata Musarum*, si forte possim ex multis & variis floribus sertum, aut corollam ei non prorsus injucundam contexere. Sequitur apud Platonem,

Ἐπεὶ ὅπου γ' ἂν οἴηται ἕκαστος] Aristoteles quoque alicubi in Rhetoricis ait, homines faciendae injuriae occasionem nactos, non facile eam praetermittere solere.

Ὁ σαυτὸς περὶ τοῦ τοιούτου λόγου λέγων] Sic dicit liberos πατρὸς δεῦρο ἦκω βοηθῶν. Sic τὸν πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς, in Timaeo.

Καὶ ταῦτα μὲν δὴ ἐνταῦθα] Transitio & ἀναμνηστικὸν ad tertiam partem. Sic Aristoph. καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταῦτα. Plato principio 3. Νόμων· ταῦτα μὲν οὖν δὴ ταύτῃ.

Οἷον ἔσχατον εἰς πλεονεξίαν] Ut docetur & alibi, & in primo Politicorum. Vis orationis, ex oratore perfecto, & similium. Hominis non ex semine, aut ex puero, sed ex viro perfectae, ac constitutae aetatis. Vini, non ex diluto, sed ex mero. sic justi & injusti, ex eo qui perfecte talis sit, sine ulla contrarii admistione.

Πρῶτον μὲν οὖν ὁ ἄδικος] Hoc est, *Primum igitur injustus*

stus idem faciat quod periti, ac callidi artifices solent. Ut gubernator aut medicus summus, quae arte effici non possint, quaeque possint, intelligit. atque haec quidem suscipit, illa autem omittit. Praetereaque, si quid forte peccaverit, talis est, ut id corrigere possit. Sic etiam injustus recte aggrediens ad faciendas injurias, lateat, si quidem insigniter injustus futurus est, qui autem deprehenditur, segnis & iners putandus est. Extremae enim injustitiae est, justum videri qui non sit. Danda igitur perfecte injusto perfectissima injustitia: neque quidquam ex ea detrahendum; sed sinendum, ut cum maximas injurias faciat, maximam sibi justitiae opinionem comparaverit: & si qua in re a proposito offenderit, ut possit errantem corrigere, cum & dicendo valeat ad persuadendum, si quod ipsius injuste factum detectum, indicatumque sit, &, si vis requiratur, per vim quidlibet extorquere possit, tum animi praesentia, tum robore instructus, tum amicorum, & opum copia.

Ἰατρὸς] Vetat Hippocrates desperatis adhibere medicinam; ita enim infamari artem.

Τὸν ἁλισκόμενον δὲ φαῦλον ἡγητέον τέχνης] Qualem putas esse, qui in adulterio deprehenditur? Tardum.

Ἐσχάτη γὰρ] Cicero 1. de officiis: *Totius autem injustitiae nulla capitalior pars, quam eorum, qui tum cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur.*

Τοῦτον δὲ τοιοῦτον θέντες] Hoc est, *Talem igitur hunc ponentes, ex adverso justum oratione statuamus, virum simplicem & generosum, qui ut apud Aeschylum, non videri, sed esse bonus studeat: auferenda igitur ab illo est justitiae opinio. Nam si justus esse videbitur, honores eum & dona consequentur, ita ut incertum futurum sit, num ipsius justitiae, an donorum, & honorum caussa talem se praebeat. Nudandus igitur est omnibus rebus, praeterquam justitia: & fingendus talis, ut omnia sint in in eo contra, quam in priore. Nullam itaque injuriam faciens, in maxima injustitiae opinione versetur, ut quasi ad Lydium lapidem exploratus sit illius erga justitiam amor, quod neque infamia molliatur, atque inflectatur, neque iis, quae eam consequi solent: sed esto immutabilis usque ad mortem: cum tota quidem vita injustus esse videatur, justus autem sit: ut cum utrique ad summum*

per-

pervenerint, ille quidem justitiae; hic autem injustitiae; uter ipsorum felicor sit, judicetur.

Κατ' Αἰσχύλον] Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, (φησὶ Plutarchus) ἀλλ' εἶναι θέλει, Βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενος, Ἐξ ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλεύματα. Aesch. ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις. τούτων τῶν ἐπῶν ποτὲ ἐν θεάτρῳ λεγομένων, πάντας ἀποβλέψαι εἰς Ἀριστείδην, ὡς ἐκείνῳ μάλιστα τῆς ἀρετῆς ταύτης προσηκούσης. Plutarchus Aristide. Latine sic reddi possunt Aeschyli versus: *Neque enim videri vir bonus, sed esse vult, Fructus profundo mentis e sulco legens, Unde usque clara consilia progerminant.*

Ἐῤῥωμένως ἑκάτερον ὥσπερ ἀνδριάντα] Id est, *utrumque horum virorum, tanquam imaginem.*

Στρεβλώσεται] *Torquebitur.*

Ἀνασχινδυλευθήσεται] Id est *in crucem tolletur, aut palo transfigetur; aut medius diffindetur.* Est σχινδαλμὸς *calami; arundinisve fissio* apud Hippocratem.

Ταῦτ' εἰπόντος τοῦ Γλαύκωνος] Hoc est, *Haec cum dixisset Glauco, ego quidem in animo habebam adversus ea aliquid dicere. Frater autem ipsius Adimantus; Num forte arbitraris, inquit, o Socrates, satis de re proposita dictum esse? Quidni? inquam. Id ipsum, inquam, dictum non est, quod vel maxime dictum oportuit. Ergo, inquam, frater; ut in proverbio est, viro adsit; tuque, si quid hic deficit, opitulare.* Ambitiose quodammodo quaesivit occasionem Plato, qua utrumque fratrem suum erudite ac copiose disputantem induceret.

Ἀδελφὸς ἀνδρὶ παρείη] Ductum fortasse ex eo, quod Scamandrus Iliad. φ. cum Achilli par esse non posset, Simoënta fratrem auxilio invocat: φίλε κασίγνητε, σθένος ἀνέρος ἀμφότεροί περ Σχῶμεν. Quibus versibus utitur & Socrates, Prodici auxilium adversus Protagoram implorans, in Protagora.

Καίτοι ἐμέ γε] Id est, *Etsi ad me quidem dejiciendum satis superque sunt, quae ab hoc dicta sunt, & ad efficiendum, ut ne justitiae patrocinari queam. frustra te, ait ille, excusas, sed audi haec etiam.*

Δεῖ γὰρ διελθεῖν ἡμᾶς] Hoc est, *Exponendi enim nobis sunt etiam sermones iis, quos hic attulit, contrarii: qui justitiam quidem commendant, injustitiam autem vituperant: ut magis intelligatur id, quod mihi velle videtur Glauco.*

Λέγουσι δέ που καὶ παρακελεύονται] Id est, *Dicunt autem ac praecipiunt tum filiis patres, tum omnes, iis, quos curae habent, oportere justum esse, non ipsam per se justitiam commendantes, sed bonam existimationem, quae ex ea consequitur: ut cum sibi quis justitiae opinionem comparaverit, ex ea opinione, & magistratus, & nuptias adipiscatur, & quaecunque praeterea Glauco paulo ante dixit ex bona existimatione justo adfutura.*

Αὐτοδικαιοσύνην] Ita lego una voce, more Platonico, juncta. Talia sunt αὐτόν, αὐτοάνθρωπος, αὐτοαγαθόν, αὐτο-[illegible], & similia.

Τῷ δικαίῳ] Legendum, τῷ ἀδίκῳ. Itaque cum fere injusti, quae justorum sunt occupare soleant, hic contra accidit, ut justus injusti sedem occuparit.

Ἐπιπλέον δέ] Pessime Marsilius: *Enimvero gloriae illi praemium quoddam inprimis inducunt.* Ego ita: *Illi vero in amplificanda bona illa existimatione, quae justitia paritur, progrediuntur etiam ulterius.* Hoc enim significat, eos non insistere in bona illa opinione, quam sibi apud homines comparant, qui justitiam colunt: sed ulterius provehi, ac dicere, eos diis quoque charos esse, & multis magnisque beneficiis a diis ipsis augeri, atque ornari.

Τὰς παρὰ θεῶν εὐδοκιμήσεις] Εὐδοκίμησις proprie est bona opinio, quae de aliquo habetur, bona existimatio. sed quia de quibus bene sentimus, eos amamus, & quos amamus, eis, si possumus, bene facimus, icirco τὰς παρὰ θεῶν εὐδοκιμήσεις vocat *beneficia, quibus dii afficiunt homines justos*, quasi ipsi quoque bene de eis sentiant, eosque ament.

Ἄφθονα] Invidi semper aliquid, si possunt, deterunt. atque ideo, quae prolixe cumulateque dantur, *sine invidia* dari dicuntur. Martialis: *Hoc tua saeve puer Diadumene basia fragant. Quid, si tota dares illa sine invidia?* Horatius: — *Nec illi Sepositi ciceris longaeque invidit avenae.* Calpurnius: *Procerumque dedit mater non invida corpus.*

Τοῖς ὁσίοις, ἅ φασι] Implicatior constructio, qualis saepe est Atticorum.

Ὥσπερ ὁ γενναῖος Ἡσίοδός τε, καὶ Ὅμηρός φασιν, ὁ μὲν, τὰς δρῦς τοῖς δικαίοις τοὺς θεοὺς ποιεῖν. Ἄκρας μέν τε φέρειν βαλάνους, μέσσας δὲ μελίσσας. Εἰροπόκοι δ' ὄϊες μαλλοῖς καταβεβρίθασιν. Καὶ ἄλλα δὴ πολλὰ ἀγαθὰ τούτων ἐχόμενα.] Id est,

Illis

Illis aëriae quercus capita alta gravantur Glandibus: at medio ruptis mel robore sudant Corticibus: nitidas onerant sua lana bidentes. Hesiodi versus hi sunt: οἳ δὲ δίκας ξείνοισι καὶ ἐνδήμοισι διδοῦσι ἰθείας, καὶ μή τι παρεκβαίνουσι δικαίου. Τοῖσι τέθηλε πόλις, λαοὶ δ' ἀνθεῦσιν ἐν αὐτῇ. Εἰρήνη δ' ἀνὰ γῆν κουροτρόφος, &c. Multis locis imitati sunt poëtae Latini horum versuum suavitatem; ut illius, τοῖσι τέθηλε πόλις. Lucretius: *Hinc laetas urbes pueris florere videmus.* Illius οἴσει δὲ δρῦς. Virgilius: *Et durae quercus sudabant roscida mella.* Illius τίκτουσι δὲ γυναῖκες. Catullus: *Sit suo similis patri, &c.* Horatius: *Laudantur simili prole puerperae.* Sed & Deus optimus maximus justitiae cultoribus in veteri Testamento, talia quaedam bona pollicebatur: ut terram fluentem lacte & melle, ut longitudinem vitae, ut εὐτεκνίαν, & similia, quae tamen figurae tantum quaedam erant aeternorum bonorum, ut testatur S. Augustinus sub finem lib. 3. de civit. Dei. Sic pueris blandi doctores crustula pollicentur. At perfecti nihil indigent talibus invitamentis.

Παραπλήσια] Multa omisit, ut solet. Sunt autem Ulixis laudantis Penelopen Odyss. τ. Ὦ γύναι, οὐκ ἄν τις σὲ βροτῶν ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν νεικέοι. ἦ γάρ σευ κλέος οὐρανὸν εὐρὺν ἱκάνει.

Εὐδικίας ἀνέχῃσι] *Justitiam sustinet ac defendit.* inepte Marsilius, *bonum conferat nomen.*

Μουσαῖος δὲ] Musaeus Eleusinus, Atheniensis, Antiphemi filius, Orphei discipulus, aut potius illo antiquior epopoeus, scripsit ad Eumolpum filium, praecepta vivendi quatuor millia versuum. Suidas. Alii Thracem fuisse dicunt. Idem Eumolpus e Thracia profectus Athenas, sacris initiavit Graecos. Plutarch. de exilio. τελετὰς καὶ ὀργιασμοὺς invenerunt Orpheus & Musaeus. Plato in Protagora. fiebant illa sacra, sive initia, quae & orgia & mysteria dicebantur, in honorem Cereris, Liberi, & Liberae. unde vox initiatorum: Ἴακχ', ὦ Ἴακχε. Aristophan. βατράχοις. Multa de eis Clemens Alexand. Arnobius lib. 5. Lactantius, Eusebius lib. 2. προπαρασκευῆς, & alii. Laërtius lib. 1. Musaeum Atheniensem fuisse ait Eumolpi filium, cujus etiam sepulchro Athenis in Phalero inscripti legerentur hi versus: Εὐμόλπου φίλον υἱὸν ἔχει τὸ Φαληρικὸν οὖδας Μουσαῖον φθίμενον σῆμ' ὑπὸ τῷδε τάφῳ. Hic tamen Plato, Eumolpum Musaei filium facere videtur.

De eo ita Servius: *Theologus iste fuit post Orpheum: & sunt variae de hoc opiniones. Nam eum alii Lunae filium, alii Orphei volunt: cujus eum constat fuisse discipulum.* Ab Eumolpo certe Atheais *Eumolpidae*, penes quos Athenis erat cura sacrorum, sive mysteriorum. iis mysteriis initiabantur noctu. Cicero 2. de legibus: *Quid ergo aget Jacchus, Eumolpidaeque nostri, & augusta illa mysteria, si quidem sacra nocturna tollimus?* Ea prophanis detegere nefas erat. Horat. lib. 3. *Vetabo, qui Cereris*, &c. qui versus imitati sunt ex illis Callimachi: Δάματερ, μὴ τῆνος ἐμὶν φίλος, ὅς τοι ἀπεχθής, εἴη, μηδ' ὁμότοιχος. Itaque idem Callimachus: Τὸν κάλαθον κατιόντα χαμαὶ θεάσησθε βέβηλοι. vide ad hanc rem historiam de Aeschylo, quam tangit Aristoteles 3. Ethicorum, & de Alcibiade, ex Plutarcho. Euripides Bacchis: Πενθ. τὰ δ' ὄργι' ἐστὶ τίν' ἰδέαν ἔχοντά σοι; Διον. ἄρρητ' ἀβακχεύτοισιν εἰδέναι βροτῶν. Πενθ. ἔχει δ' ὄνησιν τοῖσι θύουσιν τίνα; Διον. Οὐ θέμις ἀκοῦσαί σ', ἔστι δ' ἄξι' εἰδέναι. Noctu fiebant. Πενθ. Τὰ δ' ἱερὰ νύκτωρ, ἢ μεθ' ἡμέραν τελεῖς; Διον. Νύκτωρ τὰ πολλά, σεμνότητ' ἔχει σκότος. Ea putabant & in vita & post mortem prodesse. Cicero 2. de legibus: *Nam mihi cum multa eximia*, &c. Etenim deduci eos post mortem in beatorum campum, ibique sempiternis gaudiis frui. eis enim propitium esse Plutonem, in gratiam socrus videlicet, & conjugis, ut est apud Plutarchum in Erotico. Scholiastes Aristoph. in βατράχ. λόγος ἐστί, &c. Et in eadem fabula inducitur chorus initiatorum, apud inferos in summa laetitia degens, atque Iacchum canens. & Diagoram, quod mysteria irrisisset, si quis interfecisset, talentum, si vivum cepisset, duo talenta praemii loco proposuit populus Atheniensis. Laërtius in vita Diogenis Cynici: ἀξιούντων Ἀθηναίων μυηθῆναι αὐτὸν, καὶ λεγόντων, ὡς ἐν ᾅδου προεδρίας οἱ μεμυημένοι τυγχάνουσι, γελοῖον, ἔφη, εἰ Ἀγησίλαος καὶ Ἐπαμινώνδας ἐν τῷ βορβόρῳ διάξουσιν, εὐτελεῖς δέ τινες μεμυημένοι ἐν ταῖς μακάρων νήσοις ἔσονται. Quod autem hoc Musaeus primus tradidisset, iccirco Virgilius in illis beatorum campis eum primum facit: *Conspicit esse alios*, &c.

Νεανικώτερος] Sic in Alcibiade primo, νεανικώτατον λόγον.

Εἰς ᾅδου γὰρ ἀγαγόντες] Fortassis ebrietatis nomine aliquid aliud intelligebant, ut Psalm. 35. *Inebriabuntur ab ubertate domus tuae.* & Psalm. 22. *Calix tuus inebrians*

quam

quam praeclarus est. de quo Augustinus in Psalm. 103. *Si vos inebriat calix*, &c. & idem in Psalm. 74. *Putatis fratres mei*, *omnes illos*, &c. Interdum etiam *ebrietas* significat copiam omnium bonorum. *Visitasti terram*, *& inebriasti eam*. Psalm. 64. sic saepe alibi in scripturis in bonam partem accipitur.

Εὐωχεῖν] Hesiodus. Ὅς δέ κε μαρτυρίῃσιν, &c. Talia & in sacris libris.

Τοὺς δὲ ἀνοσίους] Aristophanes ἐν βατράχοις· — εἶτα βόρβορον πολὺν, &c. Et Alexander ille impostor, cujus vitam descripsit Lucianus, interrogatus, τί πράττοι ἐν ᾅδου ὁ Ἐπίκουρος, μολυβδίνας, ἔφη, ἔχων πέδας ἐν βορβόρῳ κάθηται. Videtur respicere ad id supplicium, quo postea apud inferos adfectas esse Danai filias narrant, ut pertusis & fundo carentibus vasis aquam haurire cogantur. Hoc poenae genus reprehendebat Diogenes Cynicus, graviorem enim futuram fuisse poenam, si ea fuissent vasa, quae aquam continere possent. Cribro quidem aquam Tuccia, virgo Vestalis, tulisse dicitur a Plinio lib. 28. cap. 11. Cum eis comparat Lucretius eos, qui immodico vivendi studio tenentur: *Hoc*, *ut opinor*, *id est*, &c.

Πρὸς δὲ τούτοις] Poëtas eo nominat, quod sapientiae tanquam patres, ac duces habebantur: ut est in Lyside.

Ἑνὸς στόματος] *Uno ore* Terentius dixit. Lucilius in epigrammat. Τὸν πατρί μου τὸν ἀδελφὸν οἱ ἀστρολόγοι μακρόγηρων Πάντες ἐμαντεύσανθ' εἷς ἀφ' ἑνὸς στόματος, &c. Sic & Plato, primo de legibus: μιᾷ δὲ φωνῇ καὶ ἐξ ἑνὸς στόματος πάντας συμφωνεῖν. Cicero in Laelio: *De cujus utilitate omnes uno ore consentiunt*. Et de senectute: *Uno ore plurimae consentiunt gentes*, *populi primarium fuisse virum*. quod citatur etiam 2. de finibus.

Λυσιτελέστερα δὲ καὶ τῆς δικαίας τὴν ἄδικον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λέγουσι] Ita est in vetustissimo Vaticanorum.

Τιμᾶν δὲ] Hoc est quod Chremylus apud Aristophanem queritur: Ἐγὼ θεοσεβὴς, &c. Sic in fabulis Hercules perpetuis laboribus agitatur: at Eurystheus ipsi Herculi imperat.

Ἀγύρται δὲ καὶ μάντεις] Ne deorum quidem ira metuenda est divitibus, qui quid injuste patrarint. Ultro enim se offerunt, ac divitum domos circumeunt artifices, qui parva mercede conducti, deorum se iram sacris & carminibus placaturos, omniaque imminentia mala depulsuros

& aversuros profiteantur, neque hoc tantum: sed &, si cui nocere dives velit, se parvo sumptu cuilibet, sive justo, sive injusto, maxima damna illaturos esse: cum deos quodammodo in potestate habeant, eosque tum illecebris, tum vinculis ac laqueis quibusdam, quo volunt facile adducant.

Ἀγύρται] Ἀγείρω est cogo, sive congrego. Inde ἄγυρις, aut etiam ἄγυρις, & inde junctum πανήγυρις: & ab eodem fonte ἀγορὰ, quod in forum homines confluunt, & ἀγύρται, circumforanei circulatores, ut praestigiatores, ut pharmacopolae, ceterique ejusdem generis impostores, qui in plateis, vicisque publicis plebem detinent, & aut certorum morborum amuleta & remedia vendunt, aut quasdam precum formulas, & superstitiose conficta carmina, quibus mirabilia quaedam effici posse pollicentur. Ejusmodi autem homines, aut medicos esse se, aut divinos & hariolos profiteri solent. Itaque Hercules apud Lucianum in jurgio Aesculapium agyrten vocat: & apud eundem Tyaneus ille Alexandri nobilis impostoris magister, medicus fuisse dicitur.

Καὶ μάντεις] Multa impostorum genera: sed nulli, aut impudentiores, aut hominum generi perniciosiores, quam qui vates, harioli, divini, vocantur. Hi stulta quadam, sed omnium prope hominum communi cupiditate futura praenoscendi ad quaestum suum abutentes, non singulos modo privatim, sed civitates publice ac gentes totas ludibrio habent, omnia se scire jactant, ut Calchas ille Homericus: Οἰωνοπόλων ὄχ' ἄριστος· Ὃς ᾔδη τά τ' ἐόντα, τά τ' ἐσσόμενα, πρό τ' ἐόντα. Et de Sibylla Virgilius: *Novit quippe omnia vates, Quae sint, quae fuerint, quae mox ventura trahantur.* Nomen arti, si hoc quoque stultitiae genus artis nomine dignari placet, Latini a diis, Graeci a furore fecerunt. Ita enim Socrates in Phaedro: μανικὴν olim vocatam, quae postea facta sit μαντική. Neque simplex insaniae species. Alii divino quodam furore se corripi fingunt: alii ex somniis, alii ex intestinis animalium, alii ex avium cantu, aut volatu, quarum etiam ex eo quasdam *praepetes*, quasdam *oscines* vocant: alii e vocibus fortuito prolatis, alii e cribro: alii e tremore ac palpitatione certarum corporis partium, alii e stellarum aspectu, fertilitatem, sterilitatem, divitias, paupertatem, hereditates, matrimonia, libero-

liberorum procreationem, orbitatem, prosperos, adversosve successus, thesaurorum qui terra lateant inventionem, peregrinationes, morbos, longitudinem vitae, quicquid denique stulte curiosis ac credulis sciscitari collibuit, praenunciaturos se gloriantur. In quos scite Ennius: *Quibus divitias pollicentur, ab iis drachmam ipsi petunt. De iis divitiis sibi deducant drachmam, reddant cetera.* Eos igitur ait Plato oberrare circum fores divitum: nam a pauperibus quidem nihil est quod abradant: & eis ultro deferre operam suam, si quid ipsi divites eorumve majores commiserint, quo deorum in se iram concitarint, ad eos placandos, & ad imminentia ex eo mala avertenda ac depellenda.

θυσίαις τε καὶ ἐπῳδαῖς] Duobus potissimum modis iram Deorum mitigari posse arbitrabantur, sacris, & cantibus. Sic cum terrae motus factus esset, ex eoque mali aliquid metueretur, extitisse dixerunt vocem ex aede Junonis, quae moneret, ut sue plena procuratio fieret. Inde dicta *Juno Moneta.* Cicero primo de divinatione. In eo utebantur verbis *expiandi, procurandi, averruncandi*, & averruncum vocabant Deum, a quo precabantur, ut mala averruncaret avertoret. Varro 6. de Lingua Latina. Gellius cap. 12. lib. *Ea sacra depulsoria* vocat Ammianus lib. 25. Et Graeci Deos ἀποτροπαίους & ἀλεξικάκους, quos Persius *Deos depellentes.* Satyra 5. *Euge, puer, sapias, diis depellentibus agnam Percute.* Et eos intellexit Tibullus: *Dii Patrii, purgamus agros, purgamus agrestes, Vos mala de nostris pellite limitibus.* Addit ἐπῳδὰς, cantus, sive carminalia quibus miram quandam inesse vim crediderunt. Ovidius: *Carmine Di superi placantur, carmine manes.* Et carminibus morbos depelli putabant. Virgilius: *Haec se carminibus promittit solvere mentes, Quas velit, ast aliis duras immittere curas.* Tibullus: *Ter cane, ter dictis despue carminibus.* Ergo nutrix illa apud Euripidem in Hippolyto: εἰσὶν δ' ἐπῳδαὶ καὶ λόγοι θελκτήριοι. φανήσεταί τι τῆσδε φάρμακον νόσου. Quae interpretatus est Horatius epist. 1. lib. 1. *Sunt verba & voces, quibus hunc lenire dolorem Possis, & magnam morbi depellere partem.*

ἄλλων βλάψαι] Lego, βλάψαι.

Αὐτοῦ ὁ ἀδικῶν] Mira mutatio numeri, cum dixisset

ἐπὶ πλουσίων θύρας, subjecit αὐτῷ. αὐτῷ autem est τῷ ἀδικήσαντι. Hic etiam notandum est, existimasse veteres lui poenas interdum ab hominibus non tantum eorum, quae ipsi perpetrassent, sed etiam, quae majores ipsorum. Qua de re copiosius disputandum est. Vetus opinio est, pro peccatis majorum poenas etiam a posteris lui. Hoc Plato subindicat hoc loco. & idem ostendunt Hesiodi versus supra citati, & loci e sacris, *semen impiorum peribit*, & similes. Ostendit se in ea sententia esse & Virgilius. 1. georgic. *Dii patrii Indigetes*, &c. Et Horatius: *Delicta majorum immeritus lues*, &c. & alibi: *Negligis immeritis nocituram Postmodo te*, &c. Exemplum habes in Croeso Gygis ἀπογόνῳ apud Herodotum lib. 1. Ex sacris etiam litteris videntur depromi posse, quae id ostendant. Nam Deus ipse ait se ulcisci, si quis mandata sua spreverit, ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν, id est, usque ad nepotes & pronepotes. Exod. 20. Deuter. 5. Neque desunt exempla. Cham irridens patrem, peccaverat. poenas pependit, non ipse, sed ejus filius Chanaan, qui propterea jussus est servire fratribus suis. Genes. 9. Peccaverat Salomon, qui amore externarum mulierum captus, etiam falsos earum deos coluerat. Propter id peccatum decem tribus ab ejus filio Roboamo abstulit Deus. 3. Reg. 21. ἑώρακας ὡς κατενύγη Ἀχαὰβ ἀπὸ προσώπου μου; οὐκ ἐπάξω τὴν κακίαν ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ἐπάξω τὴν κακίαν ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ. Et nonnihil confirmat hanc opinionem, quod ita quaerunt discipuli de caeco nato: τίς ἥμαρτεν; οὗτος, ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ; Ac Euripides quidem, ut alia multa parum religiose, ita in hoc quoque de injustitia Deorum conquestus est, & Bio Borysthenit. Deos, qui ob majorum peccata posteris poenas infligerent, aeque ridiculos esse, ac medicos, si qui, &c. Et hoc argumento contendere possit aliquis, hoc injustum esse. Aut dederunt poenas illi ipsi majores, aut eis ignotum est. Agathocles, Syracusanus tyrannus, Corcyraeis querentibus, quod ipsorum insulam depopularetur: *At vestri*, inquit, *majores Ulixem hospitio exceperunt*. Et Ithacensibus querentibus, quod ejus milites ex agris ipsorum praedas agerent, pecudesque abducerent: *At hercule*, inquit, *rex vester non oves tantum abduxit, sed & pastorem ipsum excaecavit*. Quae si injusta sunt, sequi videtur, ut a

ut, &c. Sed tamen, si posteri bonorum virorum afficiuntur honoribus & praemiis, ut Heraclidae, ut Cimonis posteri, ut alii in aliis civitatibus, quidni etiam, &c. Quid vere dici possit. Verius tamen est, nunquam Deum paterni sceleris poenas a filiis, aut posteris exigere, sed unumquemque, pro iis quae peccavit, poenam sufferre ac sustinere. Itaque Ezech. 18. reprehenditur a Deo ipso vulgatum illud proverbium: *Patres comederunt uvam acerbam, & dentes filiorum obstupescunt.* Duobus tantum modis ut Deus, quod peccaverint majores, pro eo poenas a posteris exigere videatur. Interdum si periculum sit, ne ipsi posteri iisdem vitiis implicentur. Ut enim corporum morbi quidam hereditarii sunt, ita interdum & animorum. Jam ut medici interdum sanam corporis partem urunt, ut male affectum membrum curetur. Vide Plutarchum de sera Numinis vindicta. Et haec poena iis ipsis, a quibus exigitur, salutaris est. Interdum autem, quia filii parentum vitia sequuntur, ideo poenas luunt. Ceteroqui nunquam bonus & innocens filius poenas paternorum facinorum pendit. Loci autem superius allati varie exponuntur. Hieronymus in Ezech. duobus modis exponit, uno modo, non puniri eos propter parentum peccata, nisi quoniam ea aemulantur, idque ostendi illis verbis, τοῖς μισοῦσί με. Et hoc ipsum esse misericordiae, quod poena differatur. Eadem sententia est Cyrilli ad finem lib. 3. adversus Julianum, & lib. 6. in Joan. cap. 12. & D. Augustini. Altera expositio Hieronymi mystica est, patres esse προπαθείας ad peccandum, sine quibus nullus esse potest, ideoque non puniri eas. At cum cogitatio peccatum concepit, hunc jam filium esse, si perventum ad opus, nepotem, si quis opere patrato glorietur, & in eo persistat, neque doleat quod peccaverit, hunc jam esse pronepotem. Ab hoc gravissimas exigi poenas.

Δημοσίας] *Diras* intelligit. Horatius: *Diris agam vos*, &c. Tibullus lib. 2. extremo: *Tunc tibi, lena, precor diras*, &c. Plinius lib. 28. *Diris defigi nemo non metuit*. vide Plutarchum in vita Crassi.

Ἐπαγωγαῖς τισι καὶ καταδέσμοις] Id est, ψυχαγωγίαις. vide fabulam de Numa apud Plutarchum, in vita ipsius, Ovidium 3. fastorum, Arnobium principio libri quinti, & de Tullo Hostilio Plinium cap. 2. lib. 23. Necessitatem

oſtendunt oracula: καλῶί μὲν ἐστι θέλοντα, ἐπεὶ μ' ἐπέλετο ἀνάγκη. Et: Θεσσαλίας Ἐριπίλω μεθ' ἡμῶν ἐγίνετο ἀνάγκη. Plura vide apud Euſebium cap. 8. & cap. 9. libri 5. εὐαγγελικῆς. Xenophon in ἀναβ. Cicero in Tuſcul. Plutarchus in conſolatione ad Apollonium. Sic Ulixes Odyſſ. δ. & Ariſtaeus 4. Georgicorum Virgil. Proteum vinculis adſtringunt: *Hic tibi nate prius vinclis*, &c.

Τύπτεις δὲ πάσι] Id eſt, *Ad haec autem omnia teſtes adhibent poëtas. Illi quidem de vitio, quam ſit paratu facile, canentes. Obvia res cunctis vitium eſt, faciliſque paratu Tota ſimul. namque ad vitium via plana breviſque. At virtus ſudore, ita di voluere, paranda eſt. Viaque ad eam fert & longa & ardua.*

Κακίας περὶ ἀπτικάς] Id eſt, περὶ τῆς κακίας ἐκ ἀπαιτῶν κτήσεως. Statim autem pro ἀδίκης lego αἰτίης.

Ὡς τὴν μὲν] Verſus Heſiodi hi ſunt: Τὴν μὲν τοι κακότητα καὶ ἰλαδὸν ἐστιν ἑλέσθαι Ῥηϊδίως. ὀλίγη (ſed melius, ut hic, legitur λείη) μὲν ὁδός, &c. Cicero libr. 6. familiar. *Lepta ſuaviſſimus ediſcat Heſiodum, & habeat in ore:* Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα —

Ἰλαδὸν] Plutarchus male exponebat, ut notat Moſchopulus libr. περὶ ἀττικῶν ὀνομάτων.

Οἶμος] Inde littera Pythagorae, & Hercules Prodicius: cui ſimile quiddam apud Silium de Scipione lib. 15.

Καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον] Inde Socrates, radices ſapientiae amaras eſſe, ſed fructus dulces, dicere ſolebat.

Ἐπὴν δ'] Hinc Socrates, aſſueſcendum optimis: eadem enim mox fore jucundiſſima.

Οἱ δὲ τῆς τῆς θεῶν] Verba ſunt Phoenicis, Achillem alloquentis, Iliados ι. Ἀλλ' Ἀχιλεῦ δάμασον, &c.

Ὁμοῖον] Q. l. veteres e Vatic. ὁμαθὲν. Muſaeus Lunae, Orpheus Calliopae filius habitus eſt.

Λέγει δὲ ἐν] Uſus eſt & hoc Pindari loco Cicero 13. epiſt. ad Atticum, epiſt. *Ante lucem*

Οὐκοῦν ἐπειδὴ τὸ δοκεῖν, ὡς δηλοῦσί μοι οἱ σοφοί] Male Marſilius vertit: *exiſtimatio haec juſtitiae.*

Πρόθυρα μὲν] Id eſt, *In ipſo quidem veſtibulo, & in exteriore cultu circa me in orbem adumbrata quaedam imago virtutis depingenda eſt.*

Κερδαλέην] *Aſtutam.*

Οὔτι βιαστὸς δυνατόν] *Quicquid poteſt.*

Τῶν λόγων] λογίων, puto.

[illegible]] Tales esse nunc.
Καὶ ἀναθήματα] Adducantur quo homines volunt, pacati.
Ἀζήμιοι ὑπὸ θεῶν] Ἀζήμιοι μὲν ὑπὸ θεῶν.
Καὶ οἱ λύσιοι θεοὶ] Ad eos respexit Euripides in Bacchis: Λύσει μ' ὁ δαίμων αὐτὸς, ὅταν ἐγὼ θέλω. Horatius: *Ipse Deus, simulatque volo, me solvet.*
Περὶ μεγίστας ἐλπίδας] Ea quae sic, supra dictum est.
Εὐσχημοσύνης κιβδήλου] *Adulterina specie*, Marsilius.
Καθ' [illegible]] Seneca epistola 42. *Multorum, quia imbecillia sunt, latent vitia*, &c.
Ὡς [illegible] κατατείνας λέγω] κατατείνας non est *protrahens orationem*, ut Marsilius putat, sed *intendens quasi nervos*, quibus machina trahitur, quanta maxima possum contentione injustitiam defendo. Sic supra κατατείνας ἐρῶ, τὸν ἄδικον βίον ἐπαινῶν. Et lib. 11 αἱ ἐπιθυμίαι [illegible] κατατεταμέναι.
Ἆρ' οὖν, [illegible] γιγνομένην πόλιν] *Constitutam*, vertit Marsilius. Ego, *nascentem*.
Ἐσκέπτεμεθα] Marsil. vertit: *Ecce consideramus*, male.
Ἐπειδὴ τυγχάνει] Aliam caussam addit Aristoteles. 3. polit.
Ἄλλου χρῄζων ἄλλου εἰς] Male in aliis, ἄλλου τις.
Οὕτω [illegible]] Aut exponendum οὕτω, id est ita, ut priore loco posuisti, [illegible] quam illo posteriore modo; quem addidisti, aut quae statim sequuntur, ita legenda, ut a Marsilio.
Ἀλλ' [illegible]] Marsil. sic: *Nondum satis hoc amplum esset, nisi*. Sed male. Ego sic: *Non admodum magna fiet accessio*.
Καὶ μὲν [illegible]] Marsil. *vanus esset*. Ego sic: *si inanis fuerit*.
Πάνυ γε] Citat haec Callistratus, l. 2. de Nundinis, cujus verba paulo post referam.
Ἔστι δὲ] Quicunque aut artem aliquam factitare, aut magno alicui muneri praeesse, idque cum laude obire ac sustinere meditantur, eos necesse est, primum quidem natura aptos esse ad id quod suscepturi sunt. Deinde autem a pueris ita institui atque educari, ut naturalis illa bonitas congruenti & accommodata ad eundem finem institutione magis ac magis corroboretur. Nam etsi natura defuerit, inanis & irritus futurus est omnis, qui in instituen-

ostendunt oracula: Καλῶθι μὲν σὺν ὀθίλοντο, ἐπεί μ' ἐπίλωκε ἀνάγκη. Et: Θεοὶ δήμοις Ἐχέτλω μὲ θνλὼ ἐγίλεται ἀνάγκαις. Plura vide apud Eusebium cap. 8. & cap. 9. libri 5. ..... Xenophon in ..... Cicero in Tuscul. Plutarchus in consolatione ad Apollonium. Sic Ulixes Odyss. ... & Aristaeus 4. Georgicorum Virgil. Proteum vinculis adstringunt: *Hic tibi nate prius vinclis*, &c.

Τύποις δὲ πᾶσι] Id est, *Ad haec autem omnia testes adhibent poëtas. Illi quidem de vitio, quam sit paratu facile, canentes. Obvia res cunctis vitium est, facilisque paratu Tota simul. namque ad vitium via plana brevisque. At virtus sudore, ita di voluere, paranda est. Viaque ad eam fert & longa & ardua.*

Κακίας περὶ .....] Id est, ... Statim autem pro ..... lego .....

Ὡς τὴν μὲν] Versus Hesiodi hi sunt: Τὴν μὲν τοι κακότητα καὶ ἰλαδὸν ἐστιν ἑλέσθαι Ῥηϊδίως. ὀλίγη (sed melius, ut hic, legitur λείη) μὲν ὁδὸς, &c. Cicero libr. 6. familiar. *Lepta suavissimus edissat Hesiodum, & habeat in ore:* Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα —

Ἰλαδὸν] Plutarchus male exponebat, ut notat Moschopulus libr. περὶ Ἀττικ. ὀνομάτων.

Οἶμος] Inde littera Pythagorae, & Hercules Prodicius: cui simile quiddam apud Silium de Scipione lib. 15.

Καὶ τραχὺς τὸ πρῶτον] Inde Socrates, radices sapientiae amaras esse, sed fructus dulces, dicere solebat.

Ἐπὴν δ'] Hinc Socrates, assuescendum optimis: eadem enim mox fore jucundissima.

Οἱ δὲ τῆς τῶν θεῶν] Verba sunt Phoenicis, Achillem alloquentis, Iliados 1. Ἀλλ' Ἀχιλεῦ δάμασον, &c.

Ὁμόθεν] O. l. veteres e Vatic. ..... Musaeus Lunae, Orpheus Calliopae filius habitus est.

Λέγει δὲ ὁ] Usus est & hoc Pindari loco Cicero 13. epist. ad Atticum, epist. *Ante lucem*

Οὐκοῦν ἐπειδὴ τὸ δοκεῖν, ὡς δηλοῦσί μοι οἱ σοφοί] Male Marsilius vertit: *existimatio haec justitiae.*

Πρόθυρα μὲν] Id est, *In ipso quidem vestibulo, & in exteriore cultu circa me in orbem adumbrata quaedam imago virtutis depingenda est.*

Κερδαλέαν] *Astutam.*

Οὔτι βιαστὸν .....] *Quicquid potest.*

Τῶν λόγων] λογίων, puto.

Ὡς ἰδεῖν οἷοι θυσίαις] Tales esse nunc.

Καὶ ἀναπείθουσι] Adducantur quo homines volunt, pacati.

Ἀζήμιοι ὑπὸ θεῶν] Ἀζήμιοι μὲν ὑπὸ θεῶν.

Καὶ οἱ λύσιοι θεοὶ] Ad eos respexit Euripides in Bacchis: Λύσει μ' ὁ δαίμων αὐτὸς, ὅταν ἐγὼ θέλω. Horatius: *Ipse Deus, simulatque volo, me solvet.*

Περὶ μεγίστης ἀλκίας] Ea quae sit, supra dictum est.

Εὐσχημοσύνης κιβδήλου] *Adulterina specie*, Marsilius.

Καθ' αὑτὸν ἂν οἷός τ' ᾖ] Seneca epistola 42. *Multorum, quia imbecillia sunt, latent vitia*, &c.

Ὡς δυναμαι μάλιστα κατατείνας λέγω] κατατείνας non est *protrahens orationem*, ut Marsilius putat, sed *intendens quasi nervos*, quibus machina trahitur, quanta maxima possum contentione injustitiam defendo. Sic supra κατατείνας ἐρῶ, τὸν ἄδικον βίον ἐπαινῶν. Et lib. 1 αἱ ἐπιθυμίαι παύονται κατατεινόμεναι.

Ἀρ' οὖν, ἦν δ' ἐγὼ, εἰ γιγνομένην πόλιν] *Constitutam*, vertit Marsilius. Ego, *nascentem.*

Ἐσκέπτου; ἔφη.] Marsil. vertit: *Ecce consideramus.* male.

Ἐπειδὴ τυγχάνει] Aliam caussam addit Aristoteles 3. polit.

Ἄλλου χρῇζων ἐπὶ εἰς] Male in aliis; ἄλλος τις.

Οὕτω ῥᾷον ἢ 'κείνως] Aut exponendum οὕτω, id est ita, ut priore loco posuisti, ἢ 'κείνως, quam illo posteriore modo, quem addidisti, aut quae statim sequuntur, ita legenda, ut a Marsilio.

Ἀλλ' οὐκ ἄν πω πάνυ γε μεγάλη τις εἴη] Marsil. sic: *Nondum satis hoc amplum esset, nisi.* Sed male. Ego sic: *Non admodum magna fiet accessio.*

Καὶ μὴν κενὸς ἂν ἴῃ ὁ διάκονος] Marsil. *vacuus esset.* Ego sic: *si inanis fuerit.*

Πάνυ γε] Citat haec Callistratus l. 2. de Nundinis, cujus verba paulo post referam.

Ἔστι γὰρ] Quicunque aut artem aliquam factitare, aut magno alicui muneri praeesse, idque cum laude obire ac sustinere meditantur, eos necesse est, primum quidem natura aptos esse ad id, quod suscepturi sunt. Deinde autem a pueris ita institui atque educari, ut naturalis illa bonitas congruenti & accommodata ad eundem finem institutione magis ac magis corroboretur. Nam etsi natura defuerit, inanis & irritus futurus est omnis, qui in instituen-

ἀνθρωπίνῳ καὶ νῦν, καὶ τὸ πρῶτον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν. Et ibidem: Διὸ καὶ φιλόμυθος ὁ φιλόσοφός πώς ἐστιν. ὁ γὰρ μῦθος σύγκειται ἐκ θαυμασίων. Ideo pueris primum traduntur fabulae. *Delectat enim quicquid est admirabile.* Cicero in partitionibus. Vide Strabonem libro primo γεωγραφ.

Ἔνι δὲ καὶ ἀληθῆ] Non enim prorsus mendaces sunt poëtarum fabulae. Immo inest eis etiam aliquid veri. Atque huc pertinet illud Horatii de Homero: *Atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet.* Et illud Homeri Ὀδυσ. τ. de Ulysse: Ἴσκε ψεύδεα πολλὰ λέγων ἐτύμοισιν ὁμοῖα.

Οὐκοῦν οἶσθα] Hesiodus: Ἀρχὴ δέ τοι ἥμισυ παντός. Horatius: *Dimidium facti, qui coepit, habet,* &c. Aristoteles primo Ethicorum: Δοκεῖ γὰρ πλεῖον ἢ τὸ ἥμισυ τοῦ παντὸς εἶναι ἡ ἀρχή. καὶ πολλὰ συμφανῆ γίνεσθαι δι' αὐτῆς τῶν ζητουμένων. Idem περὶ ζώων γενέσεως lib. 5. αἱ γὰρ ἀρχαὶ μεγέθει ἐλάττους μὲν οὖσαι, τῇ δυνάμει μεγάλαι εἰσί. Idem primo de caelo: ἡ ἀρχὴ δυνάμει μείζων, ἢ μεγέθει. διόπερ τὸ ἐν ἀρχῇ μικρὸν, ἐν τῇ τελευτῇ γίνεται παμμέγεθες. Idem 5. Politicorum: ἡ δ' ἀρχὴ λέγεται ἥμισυ εἶναι παντός. Plato in Cratylo: Δεῖ δὴ περὶ τῆς ἀρχῆς παντὸς πράγματος παντὶ ἀνδρὶ τὸν πολὺν λόγον εἶναι, καὶ τὴν πολλὴν σκέψιν, εἴτε ὀρθῶς, εἴτε μὴ ὑπόκειται. Sophocles: Ἔργου δὲ παντὸς ἤν τις ἄρχηται καλῶς, Καὶ τὰς τελευτὰς εἰκὸς ἔσθ' οὕτως ἔχειν. Horatius: *Quo semel est imbuta recens, servabit odorem Testa diu.* Virgilius: *Adeo in teneris consuescere multum est.* Quintilianus: *Natura tenacissimi* &c. Aristoteles principio 8. Politicorum: Ὅτι μὲν οὖν τῷ νομοθέτῃ, &c. Socrates in Euthyphr. ὀρθῶς γάρ ἐστι τῶν νέων πρῶτον ἐπιμεληθῆναι, ὅπως ἔσονται ὅτι ἄριστοι. ὥσπερ γεωργὸν ἀγαθὸν τῶν νέων φυτῶν εἰκὸς πρῶτον ἐπιμεληθῆναι.

Ἆρ' οὖν ῥᾳδίως] Οὐκ ἔλαττον ἔργον ἐστὶ τὸ μεταμανθάνειν ἢ μανθάνειν ἐξ ἀρχῆς. Aristoteles lib. 4. Politicorum. *Frangas citius quam corrigas, quae in principio induruerunt.* Quintilianus.

Πρῶτον δὴ ἡμῖν] Coërcendam, quasique certis regendam finibus esse ait licentiam eorum, qui fabulas fingunt: neque permittendum, ut quidlibet arbitratu suo comminiscantur, spargantque in populum: sed habendus fabularum delectus, ut quae pulchrae erunt admittantur, ac comprobentur, quae minus, separentur, ac secernantur a ceteris, ut a farina furfures, aut a tritico lolium, & rejiciantur.

Τῆς δ' ἐγκειμένης] Multo enim pluris interest, quo cibo alatur animus, quam quo corpus. Non est autem dubium, fingi, ac formari nutricum manibus tenella puerorum corpora: ut non tantum partes corporis carneae ac molliores, verum etiam ficciores ac solidiores, proinde ut ab eis conformatae sunt, varias formas induant. Narrat Hippocrates de populis quibusdam, qui ex re Macrocephali vocantur, apud quos qui longissimo capite erant, nobilissimi habebantur. Statim igitur, ut in lucem editus erat puer, caput illius adhuc molle, ac tenerum manibus comprimebant, tum ita alligabant fasciis, ut naturalis illa capitis rotunditas plane tolleretur, cogereturque caput in longitudinem crescere. Longam autem consuetudinem tandem vertisse in naturam, ita ut longo, & acuto, & aliorum omnium populorum dissimili capite nascerentur. Hoc, ut dixi, legitur apud Hippocratem, ἐν τῷ περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων.

Πρῶτον μὲν δὴ] Duo reprehendit in veteribus poëtis, quod non bene imitati sint quae debebant, & quod ea imitati sint quae non debebant. Non bene imitati Deos, & heroas. quibus affinxerunt, quae nullo modo ipsis conveniunt. Quae non debebant, ut Nioben Diis maledicentem: aut in comoedia, faecem plebis multa indecore turpiterque facientem. Caelum tradiderunt unum esse ex antiquissimis diis, qui ex Terra matre, eademque uxore multos liberos susceperit, Oceanum, Coeum, Creum, Hyperiona, Iapetum, alios, & deinde Saturnum; & Cyclopas, quibus unus in media fronte oculus erat: tum postremo Cottum, Briareum, & Gygen, qui quinquagena capita, & centenas manus habebant. At Caelus, ut eorum quisque natus erat, ita eum in terrae visceribus denuo recondebat. Hesiodus: Καὶ τῶν μὲν ὅπως τις πρῶτα γένοιτο, &c. Indignata Terra adamantem produxit, & ex eo falcem fecit, filiosque exhortata est ad poenas de patre sumendas. Unus repertus est Saturnus, qui negotium suscipere ausus sit. Is dormienti patri virilia amputavit: eique successit in regnum. Hesiodus, & Apollodorus in bibliotheca.

Οὐδέ γε, ἦν δ' ἐγώ] Id est, *Neque vero, inquam, omnino deos cum diis bellum gerere, aut insidias inter se struere, aut pugnare. neque enim vera sunt. Si quidem talibus civitatis custodibus indigemus, qui turpissimum arbitren-*

tur, facile ad suscipiendas inter se inimicitias adduci. Multum autem abest, ut eis pugnas cum gigantibus aliasque multas ac multiplices inimicitias Deorum, & heroum adversus cognatos, & eadem ex stirpe ortos, aut fabulando exponere, aut in stragulis pictas proponere debeamus. Immo vero, si quidem eis persuadere volumus, nullum unquam civem alium cum alio simultatem exercuisse; neque fas esse, talia potius statim puerulis, & a senibus, & ab aniculis narranda sunt: eademque, cum jam seniores erunt, &c.

Dii bellantes, & discordantes inter se saepe a poetis inducuntur, ut a Virgilio: *Caelicolae magni, quianam sententia vobis Versa retro, tantumque animis certatis iniquis?* Et paulo post, Juno & Venus contrariis inter se orationibus certant, plenis irae & conviciorum. Sed & Deorum dissensionem super bello Trojano ita complexus est Ovidius: *Mulciber in Trojam*, &c. Et, cum Iliados ε. Mars apud Jovem ita conquestus esset de vulnere, quod a Diomede acceperat: Ζεῦ πάτερ, ἐ νεμεσίζῃ; &c. ab Jove hoc responsum fert: Μή τί μοι ἀλλοπρόσαλλε παρεζόμενος μινύριζε. Ἔχθιστος δέ μοί ἐσσι θεῶν οἳ Ὄλυμπον ἔχουσιν. Et in 8. graviter eis minatur, nisi sibi parcant: Ὃν δ' ἂν ἐγὼν ἀπάνευθε, &c. Et in eodem libro ait, Junonem sibi perpetuo solitam adversari. Insidiarum, quas dii alii aliis struant, exemplum est primo Iliad. ubi Juno, Minerva, Neptunus & Apollo, &c. cum Thetis adduxit Aegeona.

Γιγαντομαχίας] Virgilius 1. Georg. *Tum partu Terra nefando*, &c. Fabula est apud Ovidium 1. metam. Horatius od. 4. lib. 3.

Ποικιλτῶν] Supra distinxit ζωγράφων & ποικιλτῶν. Hic ad peplum respicit. Harpocration: περὶ τοῦ πέπλου τοῦ ἀναγομένου τῇ Ἀθηνᾷ τοῖς μεγάλοις Παναθηναίοις, ὁ μόνον παρὰ τοῖς ῥήτορσιν ἐν μνήμῃ, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς κωμικοῖς. Virgilius lib. 1. Aeneid. *Interea ad templum*, &c. Plautus: *Nunquam ad civitatem venio, nisi cum infertur peplum.* Ibi depingebantur acu a matronis Deorum bella. Plato in Euthyphrone: Καὶ πέπλος ἀνάγεται, &c. At Interpres Aristophanis in ἱππεῦσι, velum Panathenaicae navis, in quo pingeretur acu Pallas Enceladum dejiciens, ait, quarto quoque anno confici solitum. Peplographia Varronis. Peplus Aristotelis. est & alius locus apud Plautum in pro-

prologo Mercatoris: *Neque nisi quinto quoque anno posse tum visere Urbem, atque extemplo inde, ut spectavisset peplum, Rus rursum confestim exigi solitum a patre.* Proclus: ἱκανὸς ὁ τῶν Παναθηναίων πέπλος ἔχει τοὺς Γίγαντας νικωμένους ὑπὸ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν. Marsilius hic quoque omisit ποικιλτέον.

Ὑπὸ ὑιέος] Immo, ὑπὸ Διός. Vulcanus autem eam solvere conatus, a Jove dejectus in Lemnum.

Ἥρας δεσμοὺς] Iliad. o: sub principium.

Ἡφαίστου ῥίψεις] Iliad. α.

Ὑπόνοια] est cum aliud dicitur, aliud occultatur. Plutarchus ἐν τῷ πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημ. ἀκούειν· ταῖς πάλαι μὲν ὑπονοίαις, ἀλληγορίαις δὲ νῦν λεγομέναις.

Ἀλλ' αὐτὸ δεῖ, legendum δὴ, τοῦτο, οἱ τύποι περὶ θεολογίας τίνες ἂν εἶεν] Id est, *At vero istud ipsum, istae, inquam, formae, ad quas effingenda sunt omnia, quae de diis dicuntur, cujusmodi tandem sunt?*

Τοιοίδε πού τινες, ἦν δ' ἐγώ] *Fere, inquam, hujusmodi.*

Οἷος τυγχάνει] Id est, *Qualis Deus est, talem videlicet eum semper describere oportet: sive quis eum in heroicis versibus describat, sive in odis, sive in tragoedia. Ita plane.*

Primum hoc principium est, ut nihil Deo affingamus; sed eum, qualis re vera est, talem etiam exprimamus: Sed hoc majus & difficilius est, quam ut humanis viribus praestari queat. Dei enim essentiam capere humanus animus non potest: solus Deus capax est sui: solus perfecte novit se, & in se omnia. Caligat humana mens ad illam immensam lucem omni luce superiorem: & quo se altius attollere conata est, eo se longius infra id quod petit, jacere sentit. Apud Aegyptios in adyto Minervae, quo nomine illi sapientiam divinam, id est, Deum ipsum intelligebant, ita scriptum erat: *Ego sum, quae sunt, quae futura sunt, quae fuerunt. Tunicam meam nemo unquam retexit.* Quibus significabatur, Deum esse omnia: ejus autem plenam cognitionem neminem unquam consecutum. Vulgatum illud est de Simonide; qui, cum ex eo rex Hiero quaesisset, quidnam esset Deus, unum sibi diem ad cogitandum postulavit. Cum idem postridie sciscitaretur, biduum petiit. Idem cum saepius fecisset, admiratus Hiero, cur ita rem traheret, quaesiit. Tum ille, *Quo magis*, inquit, *cogito, eo mihi res vide-*

tur obscurior. Nam nedum essentiam ipsius comprehendamus, ne nominare quidem eum ullo idoneo, quodque cum re significata adaequetur, nomine possumus. Vereque cum Mercurius ille, quem Ter maximum vocant, anonymon esse dixit. Neque immerito Socrates in Philebo cohorrescere se dicit, quoties Deus aliquis nominandus est, metuentem, ne ei nomen aliquod parum conveniens tribuat. Et Platonici motum, quo animus noster fertur ad contemplandum Deum, σιώπησιν ψυχῆς, id est, silentium, & taciturnitatem quandam animi vocant. Et D. Hieronymus principium Psalmi, apud Hebraeos 65. ita convertit: *Tibi silentium, laus, Deus*, quod eum silentio tantum, & admiratione venerari, non etiam pro dignitate de eo, aut loqui, aut cogitare possimus. Neque tamen absterreri debemus, quo minus Deum qualicunque possumus orationis genere celebremus: sed perpetuo, quantum in nobis est, potentiam, sapientiam, bonitatem ipsius depraedicare: ita tamen, ut & agnoscamus, & fateamur omnia, quae a nobis de ipso, aut dici, aut cogitari queunt, minus nihilo esse, si cum infinitate, atque immensitate ipsius conferantur.

Hic distinguendum breviter ὕμνος, μέλος, τραγῳδία. ex Procli Chrestomathia.

οὐκοῦν ἀγαθὸς] Hoc est, *Nonne igitur, & bonus re ipsa Deus est, & ita de eo praedicandum? Quidni?*

Libro decimo de legibus, tres esse dicuntur quasi χαρακτῆρες deorum, Bonitas, Potestas, Cognitio. Hic quoque tres typi theologici traduntur, quibus plane idem indicatur, Bonitas, Immutabilitas, Veritas. Nam bonitas quidem, ut illic primus χαρακτὴρ est, ita hic primus typus. Potestati respondet ἀμεταβλησία, quam Cicero *immutabilitatem* vocat. Infirmum enim & imbecillum est, quicquid mutationi obsistere non potest. Firmum contra & potens, quod semper eodem in statu permanet, neque ulla vi immutatur, aut movetur. Cognitioni veritas: ea enim est quae cognitionem perficit. Quae igitur hic, & in decimo de legibus, de natura Deorum traduntur, praeclare inter se, omni ex parte consentiunt. Merito autem Dei bonitatem primo loco constituit. Nam, ut vere philosophi docent, ens, unum, & bonum, idem sunt. Deus autem solus pro-

prio

prie est, unde & ipse ita de se, *Ego sum, qui sum*, Exod. 3. solus unus est. nam in eo solo nihil omnino mistum, nihil concretum, ac compositum est. Solus bonus est. Nam & in divinis libris: *Nemo bonus, nisi solus Deus.* Duo autem sunt quae notat Proculus in hunc locum: unum de vi articuli, quod ita loquitur Plato, ὁ θεὸς. significat ὁ τὸ καθ' ὑπεροχὴν, ὁ τὸ πᾶς, ut ὁ ἄνθρωπος λογικός. Hic non accipitur priore modo, primo, quia infra ait, ἕνεκα τῶν θεῶν παλαιῶν ἐπὶ τῇ ἀγνοίᾳ εἰς δυνάμεθα. secundo, quia vult poëtas in his typis versari, qui non tantum de illo primo, sed & de aliis fabulantur. Μαρτυρῶν δὲ καὶ τὰ λόγια· ἀλλ' ὅτι πᾶς ἀγαθὸς θεὸς εἰδότες, &c. Alterum est, τῷ ὄντι. ὄντως, quod est, ἄμικτον est. ὁ ὄντως ζωὴ, τὸ ὄντως καλόν. Bonitas in Deo non est, ut ἕξις. Sed est αὐτοαγαθός. Nam quicquid est in Deo, est Deus. alioqui non esset simplicissimus. Alia omnia quae sunt, quatenus sunt, bona sunt. *Vidit Deus omnia quae fecerat, & erant valde bona.* Sed bona sunt μεθέξει. Solus Deus. τῇ οὐσίᾳ. Bonorum unica caussa est, malorum plures.

Πλατωνικῶς. Malorum idea non est. Nam idea est caussa. Idea est Deus, ut in Parmenide. Et quicquid est in Deo, Deus est. si ergo est idea malorum, Deus erit caussa malorum. aut cum idea malorum sit Deus, & Deus nullius mali caussa, idea quoque mali nullius erit caussa. *In ipso sunt omnia.* ad Rom. 11. Et omnia quae sunt, quatenus sunt, participant divinitate. Unde Aristoteles, formam esse θεῖόν τι, & Socrates iccirco jurabat per canem, per anserem, per platanum, & similia, quia in omnibus inest aliquid divini, nempe ipsum esse. Item, si est idea malorum, τί τὸ κακῶν αἰτίας αὐτῶν; Non Deus, nullius enim mali caussa est. Non homines, agerent enim malum scientes. At ἀγνοίᾳ δρῶσι τὰ κακὰ πάντες, ut est in Menone. Nulla igitur est idea malorum. Suntne mala θεόθεν; Testimonia, quibus ita videri possit. I. Homerus, cum proposuisset mala, quae Graecis evenerunt ex ira Achillis, addit, Διὸς δ' ἐτελείετο βουλὴ, aut, ut Nicanor legebat, βουλῇ. II. Diminutio virtutis est malum. At Ζεὺς δ' ἀρετὴν ἄνδρεσσιν ὀφέλλει τε μινύθει τε, Ὅππως κεν ἐθέλῃσιν. Iliad. υ. III. Duo dolia in domo Joris Iliad. ω. de quibus plura dicentur infra. IV. Apud Hesiodum Jupiter ita loquitur: Τοῖς δ' ἐγὼ ἀντὶ πυρὸς δώσω κακόν. Et

Pandora, cum qua mala omnia hominibus venisse fabulatur, a Jove ipso missa dicitur. V. Vulgaris consuetudo loquendi. *Malum quod tibi dii dabunt.* Saepe in comoediis, & Tibullus: *Illi sub terris di dent mala multa puellae.* Sunt igitur non tantum δωτῆρες ἐάων, ut eos Hesiodus vocat, sed ταμίαν πολέμοιό τ', ἀγαθῶν τε, ut Homerus Jovem vocat. Ex sacris. VI. *Si bona suscepimus de manu Domini, mala quare non sustineamus?* Job 2. VII. *Indurabo cor Pharaonis.* Exod. 9. *Cui vult miseretur, & quem vult indurat*, ad Rom. 9. VIII. *Ego Dominus, & non est alter, formans lucem, & creans tenebras, faciens pacem, & creans malum. Ego Dominus faciens omnia haec.* Isaiae 45. IV. *Nunquid erit malum in civitate, quod Deus non fecit?* Contra. I. Plato hic aperte negat Deum esse caussam malorum. & haec est omnium sapientum sententia. II. Ut efficiens boni est bonum, ita efficiens mali est malum. At Deus τῷ ὄντι summe bonus est, sine ulla mali admistione. Non est igitur efficiens mali. Euripides: εἰ θεοί τι δρῶσι φαῦλον, οὐκ εἰσὶ θεοί. III. Homerus etsi interdum facit homines malorum caussam in Deum conferentes, ut Menelaum Iliad. γ. Ἀτρείδης δ' ᾤμωξεν ἰδὼν εἰς οὐρανὸν εὐρύν, Ζεῦ πάτερ, οὔτις σεῖο θεῶν ὀλοώτερος ἄλλος. id est, *Ingemit Atrides, oculosque ad sidera tollens, Juppiter, haud divum est te perniciosior alter.* Et Agamemnonem Iliados τ. ἐγὼ δ' οὐκ αἴτιός εἰμι, Ἀλλὰ Ζεὺς καὶ μοῖρα καὶ ἠεροφοῖτις Ἐρινύς. hoc est, *Non ego culpandus, sed qui mihi caussa malorum est, Juppiter, & fatum, & quae nocte vagatur Erinnys.* Haec igitur & ejusmodi alia etsi homines stulte loquentes inducit, tamen Odyss. α. gravissime talia omnia reprehendit, ubi Jovem ipsum ita loquentem facit: Ὢ πόποι, οἷον δή νυ θεοὺς βροτοὶ αἰτιόωνται. Ἐξ ἡμέων γάρ φασι κάκ' ἔμμεναι, οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ Σφῇσιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπὲρ μόρον ἄλγε' ἔχουσιν. id est, *Quam temere divos culpant mortalia saecla. Ex nobis etenim mala dicunt esse: sed ipsi Praeter fata suis vitiis mala tot patiuntur.* IV. Et videntur illi versus Homerici, non alieni esse ab eo quod saepe in divinis litteris docetur; *bona omnia a Deo fluere*: homines autem cum pereunt, sua culpa perire. V. Denique neutrum horum negari potest: omnia quae sunt facta, esse a Deo. *Sine ipso factum est nihil.* Joan. 1. & omnia quae a Deo sunt, bona esse. *Vidit Deus omnia quae fecerat:*

& erant valde bona. Gen. 1. Malorum igitur auctor non est Deus: Sed unde sunt mala, si a Deo non sunt? Pythagorei duo principiorum ordines faciebant, bonorum unum, malorum alterum. In uno ponebant *Unum*, *Verum*, *Bonum*, *Impar*, *Rectum*, *Quadratum*, *Marem*, & quaedam alia: in altero *Multa*, *Falsum*, *Malum*, *Par*, *Obliquum*, *Altera parte longius*, *Feminam*, & similia Earum classium meminit Aristoteles primo Ethicorum, 1. τῶν μετὰ τὰ φυσ. & alibi. Ex illo fonte, ut opinor, fluxerunt Marcionitae, Appellitae, Manichaei, & alii, quos eleganter Origenes ἀνοίας τεχνίτας vocat, quorum alii tria, alii duo principia faciebant: quidam etiam duos Deos, unum bonum, & unum malum, adversus quos gravissime & eruditissime disserit Origenes tribus libris, quos in Dialogo scripsit adversus Marcionitas, & S. Augustinus in libro de natura boni adversus Manichaeos. Erant &, qui non duos Deos, sed duos spiritus principio a Deo genitos dicerent, unum bonum, alterum malum. In quo errore versatur Lactantius lib. 2. quem inscribit de origine erroris. Quidam etiam ex eis dicebant, malorum principium esse hylen, sive materiam, quam corporum creatricem vocabant. Neque deerant, qui errorem illum conarentur Platoni tribuere, quos refutat Plutarchus, ἐν τῷ περὶ τῆς ἐν Τιμαίῳ ψυχογονίας. & Arnobius lib. 1. adversus gentes, hanc opinionem non prorsus rejicere videtur. Nam inter ceteras de malorum origine sententias, eam quoque proponit his verbis: *Quid enim, si prima materies, quae in quatuor rerum elementa digesta est, miseriarum omnium caussas suis continet rotationibus involutas?* In hac sententia fuerunt & Stoici. & certe τὰ ἔνυλα τῆς ὕλης vitio intereunt, materia adsidue novas formas appetente. De iis loquor, quae sub orbem subjecta sunt. nam in superioribus nihil prorsus est mali. sed tamen cum ipsa materia sit opus Dei, nefas est dicere, eam aut malam, aut malorum caussam esse. Et tamen necesse est, aut malum non esse, aut esse ab alio principio quam a Deo, aut esse ab ipso Deo Si malum non est, quomodo agit? Agit autem, nam corrumpit ac destruit. Et constat mala esse, ut adulteria, furta, caedes, itemque morbos, bella, & similia. Explicatio quaestionis. Malum interdum adversatur τῷ ὄντι, estque τὸ μὴ ὄν. Quicquid enim est vere ὄν, id Deus fecit. unde

necessario bonum est. *Mala natura*, ait D. Augustinus, *nulla est*. Quaerere autem unde sit id quod non est, supervacaneum & ridiculum videtur Imo vero Deus, cum omnia quae sunt produxerit ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι, nihil tamen unquam ita prorsus interire patitur, ut esse desinat. Itaque eos quoque, quos pro justitia sua aeternis apud inferos suppliciis damnavit, millies indignos qui sint, tamen esse patitur, ut in eis etiam admirabilis ipsius bonitas & misericordia eluceat. Unde ex eorum persona ita loquitur Hieremias: *Misericordia Domini, quod non sumus consumpti.* Sed malum duobus aliis modis accipitur; diciturque malum interdum quod honesto ac justo adversatur: interdum quod acerbum est & incommodum, & perpessu difficile. Illud Theologi vocant *malum culpae*, hoc *malum poenae*. Malum culpae nullo modo ad Deum referri aut debet, aut potest. Sed totum a nobis proficiscitur, qui pulchro & praestanti munere nobis divinitus concesso abutimur τῷ αὐτεξουσίῳ, id est, *voluntatis*, sive, ut Theologi loquuntur, *arbitrii libertate*. Quodsi quis dicere audeat, iccirco quae ab hominibus peccantur, ad Deum auctorem referri posse, quod ab eo homines illam ipsam voluntatis libertatem acceperint, & a quo caussa est, ab eodem est & id quod ex caussa efficitur: is non videt, eadem ratione evenire posse, ut homines de iis omnibus, a quibus beneficium aliquod acceperunt, conquerantur. An, si tibi magnam pecuniae vim donavero, tuque ea ad intemperantiam & libidinem utens, & in morbos incidas, & infamiam tibi concilies, culpare me poteris, quod qua re a me accepta bene & laudabiliter uti potueras, ac debueras, ea ad damnum, & ad dedecus tuum abuti malueris? At videtur Deus interdum esse caussa peccandi, ut cum cor alicujus indurat. sed verissime Theologi docent, peccatum saepenumero esse poenam peccati. Cum enim hominem in malo pertinacem & obstinatum videt Deus, avertit se ab eo, & eum naturae suae obsequi patitur: eoque modo evenit, ut ille qui ita a Deo desertus est, ex uno vitio in aliud prolabatur. Praeclare, ut solet, Paulus in epistola ad Romanos, *Cum cognovissent Deum*, inquit, *non coluerunt ut Deum, neque ei gratias egerunt*, &c. Idem accidit & Pharaoni, qui, cum multis modis in populum Deo acceptum injurius & iniquus fuisset, Deus non ille quidem novam ullam

ullam duritiam in cor ejus induxit, sed ita eum indurari passus est, ut si cera quae solis radiis liquefieri ac molliri poterat, abscedente sole, ad naturalem suam duritiam revertatur. Neque unquam quenquam induras Deus, nisi quem sibi renitentem ac contumacem videt. Malum autem poenae, ita enim vocemus, ut ab hominibus eruditissimis vocatur, quatenus malum est, peccatis nostris adscribi debet, quibus in nos iram Dei provocamus. quatenus autem a Deo immittitur, & infligitur, in bonis, non in malis, numerari debet. Quinque enim fere sunt caussae, propter quas Deus acerbitates quasdam & incommoda, immittit hominibus. Interdum, ut eos ad bonam frugem & ad sanctitatem revocet; eaque tum non magis in malis habenda sunt, quam remedia & medicamenta, quibus medici levare morbos, & amissam valetudinem restituere conantur. Interdum autem, ut exemplo eorum qui ob peccata poenas luunt, alii sapientiores facti a peccando deterreantur. Nonnunquam etiam ab iis, quos amat, pro peccatis poenas in hac vita exigit, ne post mortem aliae sint eis graviores & acerbiores luendae. Interdum exercet eorum virtutem, ut magis appareat, & ut det eis materiam majoris gloriae promerendae. Postremo eos qui volutati sunt in coeno vitiorum usque ad mortem, neque aut indoluerunt propter perpetrata a se facinora, neque eorum vere atque ex animo poenitentes operam dederunt, ut eorum veniam impetrarent, eos, inquam, detrudit ad inferos, aeternis suppliciis mancipatos. In quo tamen, ut ante dixi, ut justitia, ita misericordia ipsius perspicitur: justitia quidem, quod ut benefactis praemium, ita peccatis poenam constituit: misericordia autem, quod eos non tamen prorsus extinguit, neque ad nihilum redigit, sed esse patitur, ut ne illa quidem infelicium domus, divinae misericordiae prorsus expers reperiatur. Atque his cognitis facile solvi possunt, quaecunque superius a nobis allata sunt. Malum enim culpae a nobis est, non a Deo. Poena autem omnis, quatenus a Deo est, in bonis, non in malis, numerari debet. Etiamne illa quam scelerati apud inferos luunt? etiam; quatenus est a Deo. Quicquid enim justum est, bonum est. Poena autem illa justa est. Ex quo efficitur, ut sit etiam bona. At non eis qui apud inferos sunt. fateor. Sed ut principio lib. 4. de Repu-

blica ait Plato, non unius partis, &c. Universe autem bonum justitiam esse, & multis partibus praestat justitiam divinam observari, quam hujus aut illius impuri hominis poenam praetermitti. Sic quaedam uruntur & secantur in corpore, *ne pars sincera trahatur*, ut quidam ait.

Οὔτε Ὁμήρου] Marsilius: *Neque Homeri igitur, neque alterius poëtae accipiendum est peccatum stulte de diis dicentis*, &c. male. nam ἁμαρτάνειν non refertur ad ἀνθρώπων, sed ἁμαρτάνοντος. ἀποδέχεσθαί τινος quid sit, notum est. Achilles Iliad. ω. cum dixisset Priamo, inutilem esse luctum, addit: Δοιοὶ γάρ τε πίθοι κατακείαται ἐν Διὸς οὔδει δώρων, οἷα δίδωσι, κακῶν, ἕτερος δὲ, ἐάων. Ὧι μὲν καμμίξας δώῃ Ζεὺς τερπικέραυνος. Ἄλλοτε μέν τε κακῷ, &c. Ὧι δέ κε τῶν λυγρῶν δώῃ, λωβητὸν ἔθηκε· Καί ἑ κακὴ, &c. Φωνὴ δ' ἐν ... ταμίης, ὅτι ... In quo Homeri loco verius fortasse legitur, ut Plato legit, praesertim cum ita citet & Plutarchus in libro πῶς δεῖ τὸν νέον τῶν ποιημ. ἀκ. sed tamen in παραμυθητικῷ πρὸς Ἀπολλ. citat ita, ut vulgo leguntur. rursus autem ἐν τῷ περὶ φυγῆς, agnoscere videtur lectionem Platonicam. Bonis sine ulla mali admistione soli dii fruuntur. Homines autem praeclare secum agi existimare debent, si malis suis saltem boni aliquid admisceatur. Ita enim faciunt Dii iis quos diligunt. Sic in Odyss. de Demodoco: Ὃν περὶ Μοῦσ' ἐφίλησε, δίδου δ' ἀγαθόν τε κακόν τε. Ὀφθαλμῶν μὲν ἄμερσε, δίδου δ' ἡδεῖαν ἀοιδήν. Pindarus pro uno bono duo mala semper a diis dari: Ἓν παρ' ἐσλὸν πήματα σύνδυο δαίονται βροτοῖς ἀθάνατοι. At Euripides: Οὐκ ἂν γένοιτο χωρὶς ἐσθλὰ καὶ κακά, Ἀλλ' ἔστι τις σύγκρασις.

Οὐδ' ὡς ταμίας] Iliad. δ. ita legitur: Ζεὺς ὅς τ' ἀνθρώπων ταμίης πολέμοιο τέτυκται. Sed talia non intelliguntur de vere malis, id est, de turpibus. Imo de iis tantum, quae plerumque, ut poenae, divinitus infliguntur.

Ὅρκων καὶ σπονδῶν σύγχυσιν] Lib. 3. Iliados. Convenerat inter Graecos & Trojanos, &c. libro autem 4. mittitur Minerva a Jove, missa Laodoci formam induit, & persuadet Pandaro, ut contra foedus telum in Menelaum mittat.

Θέμιδός τε καὶ Διὸς] Iliad. υ. Ζεὺς δὲ Θέμιστ' ἐκέλευσε θεοὺς ἀγορήνδε καλέσσαι. Pars illa Iliados vocatur a veteribus θεῶν μάχη. Pro Graecis pugnant Juno, Minerva, Neptunus, Vulcanus, Mercurius. Pro Trojanis Venus, Apollo, Diana, Latona, Mars, Scamander. Judicium dea-

deorum notum est ex Iliad. ω. etsi versus illi νοθεύονται.

Οὐδ' αὖ ὡς Αἰσχύλος λέγει] Citat hos versus & Plutarchus in libro de audiendis poëtis.

Οὗτος μὲν τοίνυν] Id est, *Sit igitur, inquam, haec quidem una ex illis legibus. & figuris, ad quas oportebit dici jocose* (*), *& eos, qui quid de Deo dicent, & eos, qui poëmata conscribunt, non esse eum omnium caussam, sed bonorum tantum. Abunde, inquit, multa hac de re dicta sunt. Quid autem secunda haec? Nunquid Deum praestigiatorem putas esse & tanquam ex insidiis, modo sub hac, modo sub illa forma conspici? Ita ut interdum quidem ipse aliquid fiat, mutetque speciem suam multas in formas, interdum autem ludificetur nos, efficiatque, ut nobis de ipso talia videantur, an & simplicem esse, & omnium minime a forma sua excedere? Ego vero, inquit, quid in praesentia dicam, non habeo.*

Secundus typus Dei, immutabilitas, cum quo conjungit etiam veritatem. Bipertita enim haec quaestio est. Utrum Deus ipse re vera mutetur; & varias formas induat: an cum ipse immutabilis sit, ludificetur tamen homines, & cum omnino non mutetur, efficiat tamen, ut ipsis modo hanc, modo illam formam suscipere videatur. Dicendum autem est, Deum neque mutari, neque ludificari homines. Nam & immutabilis est, & veracissimus, atque ab omni mendacii genere alienissimus. Deus enim simplicissimus est, maximeque unus. Quod autem perfectum, unum & simplex est, immutabile est. Unde Parmenides & Melissus, cum τὸ ἓν unum esse dicerent, idem immobile esse dicebant. Aristoteles 1. Physicorum: Εἰ ἓν ἦν ὁ ἄνθρωπος, οὐδέποτ' ἂν ἤλγει, ait Hippocrates, de nat. hom. Quicquid mutatur, compositum est, aliquid enim manet, & aliquid transit. Quicquid mutatur, potentiam admistam habet. Deus autem est actus purus. Quidquid mutatur, acquirit aliquid, quod prius non habebat. Extat hoc argumento liber Philonis, ὅτι ἄτρεπτον τὸ θεῖον. Convenit hoc cum sacris scripturis. *Tu autem idem ipse es.* Psal. 101. *Ego sum Deus, & non mutor.* Malac. 3. *Ego sum, qui sum.* Exod. 3. Nam quae

(*) In his Editor Ingolstadiensis manum Mureti non assecutus videtur.

quae mutantur, non dicuntur esse, sed fluere, ut in Τιμαίῳ. & iccirco dicebat Heraclitus, *neminem bis in eundem fluvium ingredi*. ut est apud Aristotelem. *Solus Deus natura incommutabilis est.* Augustinus in lib. de fide ad Petrum Diac. & idem in lib. de nat. boni. His positis, videamus, quibus argumentis idem probet Socrates. Quia enim Glauco dixerat, &c. iccirco eum ita interrogat:

Τί δὲ τόδε; οὐκ ἀνάγκη] Inductio ad probandam majorem syllogismi.

Πᾶν τὸ μεταβαλλόμενον ὑπὸ μεταβάλλοντος ἀσθενέστερον, τὸ δὲ θεῖον δυνατώτατον] Hinc Proculus colligit, unicum esse Deum. sed ipse postea ἀμετάβλητος non est.

Ἀλλὰ μὴν, ὁ θεὸς] Hic continetur ἡ ἐλάττων καὶ τὸ συμπέρασμα.

Ἀλλ' ἆρα αὐτὸν μεταβάλλει ἂν καὶ ἀλλοιοῖ] Altera pars propositionis.

M. AN-

M. A. MURETI

NOTAE

IN

XENOPHONTIS

ΚΥΡΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΝ

ET ΑΝΑΒΑΣΙΝ.

M. ANTONII MURETI NOTAE IN XENOPHONTIS ΚΥΡΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΝ.

IN LIBRUM PRIMUM.

Pag. 2. ver. 6. Hen. Steph. In praefatione, quae est ante libros de Institutione Cyri, quo loco enumerat Xenophon eos populos, quos Cyrus sub imperium suum subjecit, nominantur Mariadyni, seu, ut alii scribunt, *Maryadeni*, ex quibus alii *Megadinos*, alii *Magadidos*, alii *Budinos*, (sunt hi quoque Scythiae populi) facere maluerunt. Ego veterem scripturam retineo. *Maryandinorum* mentio est apud Herodotum lib. 6. apud Strab. lib. 7. apud Stephanum. Xenophon ipse lib. 6. de expeditione Cyri, Heracleam, Megarensium coloniam, in Maryandenorum agro esse ait. v. 19. Sub principium narrationis, ubi est ἐπιπίπτουσιν αὐτοῖς μὴ κλέπτειν, magis probo, quod in aliis libris legitur, ἔπειτα ἐπιπίπτουσιν. v. 34. Quod autem statim sequitur de foro illo libero, in quod neque plebi pateret aditus, neque quidquam rerum venalium inferretur: quale hodie in nulla, quod sciam, civitate reperitur: & tamen incredibiles utilitates adferret: id Aristoteles e Xenophonte, ut opinor, haustum in libros suos transtulit, qui tamen apud Thessalos quoque tale forum quoddam esse dixit. Verba ejus sunt e septimo, ut quidem vulgo numerant, libro Politicorum: πρέπει δ᾽ ὑπὸ μὲν τοῦτον τὸν τόπον τοιαύτης ἀγορᾶς εἶναι κατασκευὴν, οἵαν καὶ περὶ Θετταλίαν ὀνομάζουσιν, ἣν ἐλευθέραν καλοῦσιν. αὕτη δ᾽ ἐστὶν ἣν δεῖ καθαρὰν εἶναι τῶν ὠνίων πάντων, καὶ μήτε βάναυσον, μήτε γεωργὸν, μήτ᾽ ἄλλον μηδένα τοιοῦτον παραβάλλειν, μὴ καλούμενον ὑπὸ τῶν ἀρχόντων. Tale quoddam forum audio hodieque esse Epidauri. P. 3. v. 14.

v. 14. De eo autem loco, qui pertinet ad judicia ingrati, quae apud Persas dabantur, scripsi jam pridem lib. 8. variarum lectionum cap. ult. v. 35. At paulo post, ubi narrat ephebos partim in venationem cum rege exire, partim in custodia manere solitos, locus perturbate admodum scriptus est, quem ita lego: ἐπὰν δ' ἐξίῃ βασιλεὺς ἐπὶ θήραν, ποιεῖ δὲ τοῦτο πολλάκις τοῦ μηνὸς, τὴν μὲν ἡμίσειαν ἐξάγει τῆς φυλακῆς, τὴν δὲ ἡμίσειαν καταλείπει. P. 5. v. 16. Jam vero ubi effeminatum illum, minimeque viro decorum corporis cultum, quo Astyages utebatur, exponit, saepe sensi multis mirabile videri, quod tum sibi etiam oculos pingere solitum scribit. Vix enim videtur id sine magna molestia, & doloris sensu, noxaeque periculo fieri posse. Certo tamen certius est, id antiquitus factitatum. Et in sacris literis de Jezabele: *Depinxit oculos suos stibio.* Et apud Hieremiam: *Et pinxeris stibio oculos tuos.* Et apud Ezechielem: *circumlinisti stibio oculos tuos.* S. Cyprianus in libro de bono pudicitiae: *Quid capillorum mutatur color? Quid oculorum extremitates suffuscantur?* Magis miror, quod lib. 8. Cyrus ipse jam senex praecipuis amicorum, quos assiduo circum se habebat, ut idem facerent, permisisse dicitur: καὶ ὑποχρίεσθαι δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς [illegible], ὡς εὐοφθαλμότεροι φαίνοιντο, ἢ εἰσί. Juvenal. — *pingitque trementes Attollens oculos.* Plinius: *Tanta est decoris affectatio, ut pingantur oculi.* Mentio ejus consuetudinis est & apud hunc ipsum in Oeconomico: καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπαλειφόμενος ἀνδρεικέλῳ. P. 6. v. 10. Paulo post ubi carnes sibi ab avo datas Cyrus inter ministros regios distribuisse dicitur, causam addens, cur cuique quid daret, ita legendum puto: τιμῶν ἐκεῖνον, ὅτι ἐθέλει πάντα, non, ut in optimis etiam libris est, τιμῶντα κεῖνον ὅτι ἐθέλει πάντα. Et paulo infra: μᾶλλον ὑπηρετήσειν, non, ut in eisdem, μᾶλλον ὑπηρετήσειν. P. 7. v. 17. Ubi autem retinendi nepotis cupiens Astyages, multa ei, si maneat, offert, quibus facile puerilis animus capi posset, lego: ἐπειδὴ τά γε νῦν. ubi vulgo male, ἐπεὶ τά γε νῦν. v. 32. Neque multo inferius, ubi narrat Cyrus, se aliquando, quod inter duos pueros perperam judicasset, vapulasse, lego: καὶ ἔτι, φαίην, non, καὶ ἔθην φαίην. P. 11. v. 16. Ὁ δὲ Κῦρος ὁρῶν ἀποβιβάζοντας καὶ τοὺς ἄλλους, πάντοθεν ἐκβαίνειν, καὶ αὐτὸς ἐπεχείρει τό τε ὅπλα ἰδὼν, ὅποτε οἰόμενος. ὅπως ἐπιδείξειε αὐτοῖς.

Ἐξοπλισάμενοι] Frustra se torquet homo eruditus, frustra locum suspectum habet. sed sententia eum latuit, quae haec

haec est. Tum primum Cyrum induisse arma: quod tempus ipse nunquam venturum putabat. Ita magna cupiditate flagrabat ea induendi. Est autem naturale, ut quod quis valde cupit, ejus ei omnis expectatio longa videatur. Nota sunt illa senis Comici, qui dormire non poterat: *Rex Juppiter, quae haec est longitudo noctium? Nunquamne pulsa nocte nascetur dies?* v. 22. Paulo autem infra eum locum, ubi est, ἦ γὰρ ἐκεῖνοι, ἔφη, οἱ ἐλαύνοντες; nihilo deterius est, quod in quibusdam veteribus libris legitur, οἱ πλανῶντες. De illis enim loquitur, quos modo dixerat ἄλλους ἄλλοσε κατιδεῖν. v. 28. Neque multo post, ubi est, ἐπειδὰν ἴδωσί τινας ἐπ' αὐτοὺς ἐλαύνοντας, lego ἐφ' αὑτούς.

v. 34. Καὶ αὐτὸς πρῶτος ἡγεῖτο ταχέως] Malim, ἡγεῖτο τάξεως.

P. 12. v. 27. Μὴ ὁ πατήρ τι ἄχθοιτο] Melius, ὁ πατήρ τι ἄχθοιτο.

P. 13. v. 17. Παρέσομαι αὐτῆς ὀλίγου χρόνου] Lego, αὖθις.

v. 38. Ἰόντας] Constat legendum, ἰόντες.

P. 14. v. 14. Ἐν παίδων ἐμοῦ ὑμᾶς] Dele illud ὑμᾶς. suavior erit oratio.

P. 15. v. 7. Ἀλλὰ πειράσω τι τῇ πείρᾳ, καὶ τῇ ὑμῶν ἀεὶ ἐμῷ εὐνοίᾳ] Lego, πειράσω τι.

V. 39. Ὡς ἄπερ] Malim, ὡς ὥσπερ.

P. 16. v. 13. Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα νῦν ἀνάγκη δαπανᾶν] Pro νῦν lego νιν, & expono, αὐτὸν τὸν Κυαξάρην. neque me movet, quod νιν vox poëtica est. Non enim rarum apud hunc scriptorem poëticae voces.

P. 17. v. 22. Ὡς δέονται καὶ τούτου ὥσπερ τῷ ὑπὲρ τῆς στρατηγίας τὸν στρατηγὸν ἐπιμελεῖσθαι] Lego, ὡς δέονται καὶ τούτου ὑπὲρ τῆς στρατιᾶς τὸν στρατηγὸν ἐπιμελεῖσθαι.

P. 18. v. 1. Ὥσπερ ἱματίων ῥαγέντων] Quod hic Xenophon dicit, medicos similes esse eorum artificum, qui vestes non novas quidem conficiunt, sed laceras, ac detritas resarciunt; idem ab eo, ut opinor, sumptum, transtulit Galenus in librum *de constitutione artis medicae ad Patrophilum*, significans, eam esse ex genere illarum, quae οὐκ αὐτὰ τὰ πράγματα δημιουργοῦσι, ἀλλ' ἐπανορθοῦνται τὰ πονοῦντα, καθάπερ αἱ τὰ διεῤῥωγότα τῶν ἱματίων, καὶ τὰ διεσπασμένα τῶν ὑποδημάτων συῤῥάπτουσαι.

V. 8. Πλεῖστα γὰρ τὰ ἐσθίοντα ἐν στρατιᾷ, καὶ ἀπ' ἐλαχίστων ὁρμώμενα] Multa sunt in exercitu, quae comedant. non enim militibus tantum cibo opus est, sed & caculis, calonibus, lixis; tum etiam equis, non iis modo, quibus vehuntur equites, sed & iis, qui sarcinas, & impedimenta gestant: quae

quae omnia, nisi alantur, certam pestem exercitui afferunt. Ideoque bonum imperatorem de commeatu, & pabulo, vel inprimis sollicitum esse oportet. Hucusque plana, & perspicua sententia. Sed fateor, me non videre, quid sit, quod statim sequitur: καὶ ἀπ' ἐλαχίστων ὁρμώμενα. Philelphus vertit. *Et quae a minimis incipiunt.* Quod ego quidem peraeque intelligo, atque si nihil scriptum esset. Quod autem notat eruditus, & diligens typographus, in quibusdam veteribus libris legi, ἀρχόμενα, puto equidem verum esse, sed scio in aliis legi ὀρχώμενα, quod verbum cum plane nihili sit, ex eo factum est ῥεμάμενα. Ego autem levi, & facili mutatione putarim melius legi ἐρχόμενα, ut hoc dicat Cambyses, milites solere quidem, ubi urget inopia, parvo, ac tenui victu esse contentos, sed eosdem ubi copia est, quasi exploratum habeant fore, ut nunquam postea egeant, solitos large, ac liberaliter praesentibus, ac paratis frui, nihil de futuro cogitantes. Ideoque diligenter hoc imperatori ipsi providendum.

P. 20. V. 7. Πλεονεκτεῖν] Lego, πλεονεκτητέον. melius enim convenit cum iis, quae antecesserunt.

V. 35. Φρέτρᾳ] Non dubito, quin legendum sit, ῥέτρᾳ.

P. 21. V. 7. Πολλὰ μὲν τούτων ἀνάγκη ἐστὶ καὶ ὑμᾶς καὶ τοὺς πολεμίους παρέχειν] Lego, καὶ ἡμᾶς τοῖς πολεμίοις, καὶ ἡμῖν τοὺς πολεμίους παρέχειν.

Καὶ διώξαι παραδόντες, ἑαυτοὺς ἀτάκτους ποιήσαιεν] Lego, καὶ διώξαι παραδόντες ἑαυτοὺς ἀτάκτους ποιήσαιεν, ut τὸ ἀτάκτους referatur πρὸς τοὺς πολεμίους, qui dum incaute sequuntur eos, qui fugam simulant, ipsi ordines deserunt.

V. 21. Καὶ σφόδρα μὲν καὶ ἐν τοῖς μουσικοῖς τὰ νέα, καὶ ἀνθηρὰ εὐδοκιμεῖ, πολὺ δὲ καὶ ἐν τοῖς πολεμικοῖς μᾶλλον τὰ καινὰ μηχανήματα εὐδοκιμεῖ] Verbum εὐδοκιμεῖ, semel poni satis est; & e priore loco delendum videtur. Priorem autem hujus sententiae partem accepisse videtur ab Homero, cujus illa sunt: Τὴν γὰρ ἀοιδὴν μᾶλλον ἐπικλείουσ' ἄνθρωποι, Ἥ τις ἀκουόντεσσι νεωτάτη ἀμφιπέληται. Aut a Pindaro: Αἴνει δὲ παλαιὸν μὲν οἶνον, ἄνθεα δ' ὕμνων νεωτέρων.

V. 24. Μηδὲν ἄλλο ἢ μηχανήσῃ. ἐπ' ἀνθρώπους τοὺς μηχανάς, ὡς καὶ ἐπὶ τοῖς πάνυ μικροῖς] Ita legendum puto, non, ut in omnibus excusis libris legitur.

V. 31. Ἕλκων τὰ πετεινὰ ἀπὸ τοῦ φυγεῖν] Lego, ἕλκων τὰ [illegible]γίδια ἀπὸ τοῦ τὰ πετεινὰ φυγεῖν.

V. 41. Καὶ ἐν τῷ ἰσοπέδῳ, καὶ ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς ὁπλισμένοι ἀμφοτέρους

μάχε-

μέχρι συνάπτειν] Ita legendum est. In libris vulgatis, particula καὶ, e suo loco in alium trajecta est.

P. 22. v. 10. Κατὰ κέρας] Thucydides, ἐπὶ κέρως, ut & hic statim ἐπὶ φάλαγγος.

V. 14. Ἄλλως] Malim, ἄλλος.

V. 17. Μάθε δέ μοι] Malim, μάθε δή μοι.

V. 22. Ἰδιώτας] Lego, ἰδιώτη.

AD LIBRUM SECUNDUM.

P. 23. v. 5. Αὖθις] Lego, αὖ πῶς.

V. 31. Οἱ πλείω] Lego, ὁ μεῖον.

V. 32. Εἰώθει] Lego, εἴωθε.

P. 24. v. 14. Οἱ περὶ ὑμῶν] Delendum illud οἱ.

V. 29. Ἡμέτερον τὸ ἔργον] Legendum, ὑμέτερον.

V. 34. Καὶ γιγνώσκω μὲν, ἔφη] Quod hic ait Cyrus, eandem orationem plus, minusve valere, prout major, minorve est ipsius dicentis auctoritas, idem antea dixerat apud Euripidem Hecuba his versibus: τὸ δ' ἀξίωμα κἂν κακῶς λέγῃς, τὸ σὸν Πείσει. λόγος γὰρ ἔκ τ' ἀδοξούντων ἰὼν, Κἀκ τῶν δοκούντων αὐτὸς οὐ ταὐτὸν σθένει. Quos ita reddiderat Ennius:

Haec tu, etsi perverse dices, facile Achivos flexeris,
Nam cum opulenti loquuntur pariter atque ignobiles,
Eadem dicta, eademque oratio aequa non aeque valet.

Videndus Agellius cap. 4. lib. 11.

P. 25. v. 6. Καὶ οἱ κρείττονες ὑμῶν εἰσὶ] Haec omnia delenda sunt. nam neque sunt in aliis libris, & plane redundant. Videntur per errorem huc tralata ex eo, quod paulo post sequitur: ὅ οἱ κρείττονες ὑμῶν ταῦτα ποιεῖν ἤτε.

P. 26. v. 4. Τὰς διηγήσεις] Lego, διηγήσεων.

V. 9. Συνεπαινέσῃ] Mihi excuti non potest, quin legendum sit, ἀντιπαθεῖν; etsi scio, quid ab aliis pro vulgata scriptura adferatur.

V. 18. Ὠφελεῖ δὲ οὐδὲν αὐτῷ] Puto harum vocum duas postremas delendas esse. satis enim est, quod paulo supra positum est, οὐδὲν μὲν αὐτῷ ὠφελεῖ.

V. 23. Ὑφ' ἑαυτοῖς τὰς τάξεις] Lego, τὰς ὑφ' ἑαυτοῖς τάξεις. & paulo post: οἱ δὲ λοχαγοὶ τοὺς λόχους ἑαυτοῖς. οἱ δὲ δεκάδαρχοι τὰς δεκάδας.

V. 34. Ἡ τάξει] Lego, τάξεως.

V. 39. Οὐκ ἐπιμελῶς ἔχειν] Deleo, οὐκ, & lego, ἐπιμελῶς ἐπιτήχειν.

P. 27. v. 11. Οἱ ὕστεροι] Eos dicit, qui tum primum adsciti

sciti erant in homotimos. itaque melius ἑταῖροι, ut & in sequentibus eos vocat.

V. 27. Περιέφερε τὸ τρίτον] Legendum, περιεφέρετο τὸ τρίτον.

V. 29. οὐδέν τι δεῖσθαι] Melius, οὐδέν τι δεῖσθαι.

V. 32. Τοῦ ἐμβάπτεσθαι] Lego, τοῦ ἐμβάμματος.

V. 37. Δυσκόλως] Lego, δυσκόλοις.

P. 29. v. 13. Οὐδὲν ἀνιώτερον] Haec est illa Achillis Homerici: Ἐν δ' ἰῇ τιμῇ, ἠμὲν κακὸς, ἠδὲ καὶ ἐσθλός. Et hanc ait Euripides pestem civitatum in Hecuba: Ἐν τῷδε γὰρ κάμνουσιν αἱ πολλαὶ πόλεις, Ὅταν τις ἐσθλὸς, καὶ πρόθυμος ὢν ἀνὴρ Μηδὲν φέρηται τῶν κακιόνων πλέον.

V. 38. Ἐξαιρέτους] Lego, ἐξαιρετέους.

P. 30. v. 20. Παρακλήτην] Lego, παρακελεύεσθαι.

V. 20. Ἀνήρπται] Melius, ἀνήρηται, ut supra aliquoties eo verbo usus est.

V. 40. Τοῦτο γὰρ ἀεὶ καὶ λέγειν, καὶ ποιεῖν δεῖ]. Merito typographus locum hunc suspectum habet. Ita enim depravatus est, ut, nisi emendetur, Sibylla aliqua opus sit ad sententiam illius eruendam. Sed quod ille nos remittit ad Latinum Xenophontem editionis suae, ludit videlicet ludum sibi non inusitatum, ut cum tam saepe in obscuris, aut depravatis Thucydidis locis jubet inspici annotationes suas. Totum hujus orationis principium pessime acceptum est a librariis: quod ego partim veteribus libris, partim conjectura fretus, ita proponam, ut legendum censeo: Ἄνδρες φίλοι, ὁ μὲν ἀγὼν ἡμῖν ἐγγύς. προσέρχονται γὰρ οἱ πολέμιοι, τὰ δὲ ἆθλα τῆς νίκης, ἢν μὲν ἡμεῖς νικῶμεν, τὰ τῶν πολεμίων ἀγαθὰ πάντα. ἢν δὲ ἡμεῖς αὖ νικώμεθα (καὶ τοῦτο γὰρ λέγειν δεῖ) δηλονότι τῶν πολεμίων τὰ ἡμέτερα. καὶ οὕτω δὲ τῶν ὑπαρχόντων ἀγαθὰ πάντα τοῖς νικῶσιν ἀεὶ ἆθλα κεῖται]. Voces illae δηλονότι τῶν πολεμίων τὰ ἡμέτερα, ita corruptae fuerant. δηλονότι ὅτε πολέμιοι ἂν νικῷεν. Deinde, cum e loco suo migrassent, alienum in vicinia occuparant.

P. 31. v. 7. Ὅτι οὐδὲν διαφέρει πανὶ εἶναι] Lego, οὐδὲν διαφέρει πανὶ ἢ ἀφανεῖ εἶναι.

V. 25. Ἐν κοινῷ κεῖσθαι] Hoc Latini dicunt, *in medio positum esse*. ut cum Terentius ait, *in medio positam esse palmam omnibus, qui artem tractant musicam*

V. 28. Νῦν δὲ φημι ὑμῖν, καὶ δίδωσι μάχη] Legendum, νῦν δὲ ὑμῖν, καὶ δέδοται μάχη. Illud φημι redundat, fluxitque ex eo, quod statim sequitur, φημί, frustra geminatis literis.

V. 42.

V. 42. Τὸ πορευτικῷ] Malim, τῷ. Sed hoc & H. Stephanus notat.

P. 32. v. 2. Ἴσμεν] Ferri potest. sed melius videtur ἴμεν.

V. eod. Ἀλλ' ἤτοι μὲν ἔντιμον βίον, δι' βίον ὅλως, ὅς μόνος] Duas postremas voces nullam idoneam sententiam efficere, nemo non videt. Ego, si tantum licentiae mihi sumere audeam, libens pro eis reposuerim, καὶ ἄπονον, ut opponat, ἔντιμον, καὶ ἄπονον βίον τῷ ἐπιπόνῳ, καὶ ἀτίμῳ.

V. 3. Μάλιστα, ὦ ἄνδρες] Lego, μάλιστα δὲ, ὦ ἄνδρες.

V. 21. Ἰδὼν δὲ αὐτὸν] Delendum illud, δὲ, ut sit ἰδὼν αὐτόν.

P. 33. v. 4. Οὗτοι] Lego, οὕτω.

V. 8. Τῆς τε πραότητος, καὶ τῆς διδασκαλίας] Lego, τῆς τε πραοτάτης διδασκαλίας.

V. 27. Ἐκέλευσε ταύτην τὴν τάξιν, ὥσπερ ἔφη, καὶ τῇ ἄλλῃ] Legendum simpliciter, ὥσπερ ἔφη, & illud, καὶ τῇ ἄλλῃ delendum. Fluxit ex eo, quod paulo post sequitur, καὶ οἱ ἄλλοι.

V. 34. Καὶ τῷ δευτέρῳ ἐκέλευσε ταῦτα τοῦτον παραγγεῖλαι] Lego, καὶ τῷ δευτέρῳ ταυτὰ τοῦτον παραγγεῖλαι. Apta sunt haec ex primo illo verbo παρήγγειλε.

V. 37. Διακοσίων] Nisi me fugit ratio, legendum est, τετρακοσίων.

P. 35. v. 14. Πολλάκις δὴ] Lego, πολλάκις ἤδη.

V. 23. Καὶ δὴ δύο ἡμέρας] Lego, ἤδη δύο ἡμέρας.

V. 29. Πέμπων ᾔτει τοῦ Κυαξάρου ἐπὶ] Lego, πέμπων ἐπὶ τοῦ Κυαξάρου ᾔτει.

P. 3 . v. 6. Ὑμῶν] Lego, ἡμῶν.

V. 8. Λάβε] Lego, λαβών.

V. 25. Ἔχων] Lego, ἔχεις.

V. 36. Ἀπίῃς] Veteres quidam libri, εἴσῃς.

V. 41. Πρὸς τὸ ἀνύειν τὴν ὁδὸν, καὶ πρὸς τὸ μάχεσθαι] Hoc ita expressit Tacitus libro primo: *Incessitque itineri, & praelio.* Idem lib. 13. *viae pariter, ac pugnae.* Q. Curtius lib. 3. *Jamque tertium, sicut praeceptum erat, signum tuba miles acceperat, itineri simul paratus, & praelio:*

AD LIBRUM TERTIUM.

P. 37. v. 11. Ὅτι καὶ δὴ αὐτὸς οὗτος ὁμοῦ] Pro καὶ δὴ, lego, ἤδη. quo in genere saepe admodum a librariis peccatum est. ὁμοῦ autem loco ἀντὶ τοῦ, ἐγγύς.

P. 38. V. 36. Τῶν πάνυ σοι συμβουλεύω] Dele illud σοι.

P. 40. V. 12. Αὐτὸς] Malim, αὐτοῦ.

P. 42. V. 41. Ὁρμητήριά τέ ἐστι, καὶ ὀλίγου ἢ τὰ χρήματα ἔχουσι] Pro ὀλίγου ἢ τὰ, lego ὀλίγιστα.

P. 43. V. 1. Ὅτι ἤδη τοῦτο] Lego, ὅτι διὰ τοῦτο.

V. 31. Μὴ ἀπολλύναι, ᾧ καὶ ἀπολλύντες] Lego, μὴ ἀπολλύντες, οἱ καὶ ἀπολλύντες.

P. 41. V. 6. Τὰ νομιζόμενα παρὰ σοὶ ἀποπλεῖν] Deleo illud παρά.

V. 12. Ἀσφαλὴς] Lego, ἀσφαλῶς.

P. 48. V. 36. Προϋπισχνοῦνται] Lego, συνυπισχνοῦνται. Dii, inquit, non tantum pugnam commisſum iri, neque victores fore praenunciant, ſed ſalutem praeterea nobis, atque incolumitatem pollicentur.

P. 49. V. 6. Αὐτὸς μόνος ἔχων, καὶ τοῦτο ἀγαπῶν] Lego, αὐτὸς μόνους ἔχων, καὶ τούτῳ ἀγαπῶν.

V. 15. Ἐφορῶντες] Lego, ἐφορμῶντες.

V. 22. Καὶ δὴ ἠρεστηκότες] Lego, ἤδη ἠρεστηκότες.

V. 29. Μαρδὸν γοῦν] Notus jam vulgo eſt Salluſtianus ex hoc expresſus locus.

P. 51. V. 25 Ἐνέκλιναν] Legendum, ἐξέκλιναν.

AD LIBRUM QUARTUM.

P. 52. V. 4. Φυλακτέος τε] Legendum, φυλακτέος δέ.

P. 54. V. 14. Ὥσπερ οἱ Λακεδαιμόνιοι τοῖς Σκιρίταις] De *Sciritis* videndus Diodorus Siculus lib. 15.

P. 56. V. 34. Ἢν δὲ (τὸ πολλοῖς δὴ συμβεβηκὸς κρατοῦσι) τὴν τύχην ἀναστρέψαι γίγνηται, φυλάξασθαι δεῖ, τὸ ἐφ' ἁρπαγὴν τραπέσθαι] Operae pretium eſt videre, quomodo ſe hic Philelphus gesſerit, qui ita locum hunc interpretatur: *Sin quod multis jam accidit vincentibus, fortuna adverſetur, cavendum eſt, ne vos ad rapinam convertatis.* Ego autem libenter quaeſierim, quomodo *jam vincentibus fortuna adverſetur*, aut quod periculum ſit, ne ii, quibus fortuna adverſatur, ſe ad rapinam convertant: cum ipſis potius metuendum ſit, ne hoſtibus praeda fiant. Sed ille quidem, ut ſaepe, ſatis habuit, cum omnino nihil diceret, ſi videretur aliquid dicere. Bonus autem typographus panchreſto illo ſuo utitur, & rejicit nos ad *Annotationes*, in quibus tamen de hoc toto loco ſilentium eſt. Illis igitur omisſis, ita legendum cenſeo: ἢν δὲ, ὃ πολλοῖς ἤδη συμβεβηκὸς κρατοῦσι,

τῶν, τὴν νίκην ἀνέτρεψε, φυλάξασθαι δεῖ, τὸ ἐφ' ἁρπαγὴν τραπέσθαι. Illud tamen τὴν τύχην ferri potest: sed malo νίκην. Hoc autem dicit, *unum eis cavendum esse, ne cum superiores esse coeperint, convertantur ad praedam, & ad spolianda occisorum corpora*, vel *cadavera*. Eo enim modo multis contigisse, ut cum jam vincerent, victoria ipsis e manibus elaberetur. Ejus autem rei crebra in historiis exempla sunt. Qui legerant ἦν, pro ἂν, & ἀνατρέψαι, pro ἀνέτρεψε, addiderant postea de suo illud γίγνεται.

P. 59. v. 5. Ὅτι οἱ ἄλλοι ἂν τούτου τοῦ χρόνου] Legendum, διὰ τοῦτον τὸν χρόνον.

P. 60. v. 10. Νῦν μὲν γὰρ] Totum hunc locum ita lego: νῦν μὲν γὰρ ἔγωγε ἀγαπῴην, εἰ ἐξείη τῷ θεῷ ὁρμηθεὶς ἀνθρώπῳ, μόνον τῇ κεφαλῇ σωζόμενος.

P. 61. v. 25. Ἐπὶ τούτους ἡμᾶς, καὶ δὴ στρατευσόμεθα] Hic quoque pro καὶ δὴ, legendum ἤδη.

P. 62. v. 12. Ὡς ἐπ' εὐτυχίᾳ] *Potare* enim liberalius solebant re bene gesta. Unde illud vetus: πίνειν χρὴ ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς. Ex quo est illud Horatianum, *Nunc est bibendum*. Et hinc intelligendum illud Terent. *In turba magna, atque in peccato maximo, Quod vix sedatum est, potasti, scelus, Quasi re bene gesta.*

V. 13. Ἀπὸ τοῦ δεσπότου ἀπεληλυθότων] Terentius: *Ita, ut fit, domini ubi absunt.*

V. 19. Ὥσπερ ὠμὸς εἶναι λέγεται, καὶ ἀγνώμων] Lego, ὥσπερ ὠμὸς ἦν καὶ ἀγνώμων. Cum per errorem ex ἦν, factum esset εἶναι, additum postea verbum λέγεται.

P. 65. v. 6. Ὅπως] Lego, ὅπου. *Cum ea vendiderint, alia adducunt, ubicunque nos castra metati erimus.*

V. 14. Ἄλλοι ἡμᾶς] Lego, ἀλλήλοις.

P. 66. v. 14. Ἐπὶ δὲ τοὺς πεζοὺς] Locus perturbatus, quem ita legendum censeo: ἐπὶ δὲ τοὺς πεζοὺς, τῶν ὁμοτίμων ἕκαστον αὐθ' ἑαυτοῦ καθιστάναι ἄλλον ἄρχοντα. οἱ μὲν δὴ, &c. vox τῶν ὁμοτίμων, sine caussa geminata est, & ex fine periodi delenda.

V. 28. Τοῦτον ὁ νῦν βασιλεὺς ὄντα κελεύοντος τοῦ τότε βασιλέως] Legendum, τοῦτον ἂν κελεύοντος τοῦ τότε βασιλέως. Cetera delenda sunt.

V. 32. Παρακελεύσεις, καὶ αὐτοῖς] Lego, παρακελεύσειν αὐτοῖς.

V. 33. Εἶναι] Lego, εἶναι, καὶ ὁ μέν. Ita autem saepe omissa est particula καὶ post verbum εἶναι, propter similitudinem syllabarum ναι, & καὶ.

V. 36. οὕτως] Melius, ἄτερ.

P. 67. v. 11. Ἀλλ' ὅπως, ὦ Γωβρύα] Unde autem divinarat Cyrus, hunc senem Gobryan vocari? Nihil certe dictum est, unde id rescifcere potuerit. Simile quiddam notavi jam pridem apud Plautum in Milite glorioso, ubi Palaestrio Acroteleutium, mulierem sibi ante eum diem ignotam, ut primum videt, proprio nomine appellat. sed hujus generis sunt paucae quaedam maculae in magnis scriptoribus ferendae, quas *aut incuria fudit*, *Aut humana parum cavit natura*, ut ait Horatius. Vide lib. 14. variar. lect. cap. 16.

AD LIBRUM QUINTUM.

P. 71. v. 10. Οἴπης αὐτῶν] Lego, αὐτοῖς

V. 16. Οἶνον ἄλλον] Lego, οἶνον, ἄλφιτα, ἄλλα.

V. 13. Καὶ Δαρεικοὺς ἀμέτρους] Itane quaeso *Daricos*? At *Darici* illis temporibus nulli erant. Tale igitur est, quale illud Virgilii 6. Aeneid. *Portusque require Velinos*.

P. 72. v. 23. Ἐπεὶ δὲ κατιόντες τὴν μετρίαν τῆς τῆς σίτων] Non dubium est, quin legendum sit τῆς συσσίτων.

V. 32. Καὶ ὡς ἴσασιν οἱ σκώπτειν ἡδίους ἢ μή] Totum hunc locum eleganter tractat Plutarchus lib. 2. συμποσιακῶν.

P. 74. Μένος ἐμβαλεῖν] Homericum, μένος ἔμβαλε θυμῷ.

P. 75. v. 15 Εἰδῆτε] Lego, ἀνῆτε.

V. 16. Τοῦ ἤδη μηχανᾶσθαι] Legendum, τοῦ ἤδη δεῖ μηχανᾶσθαι

V. 17. Πλεῖστα ἀγαθὰ] Lego, πλείω ἀγαθά.

V. 28. Ἐπὶ στράτευμα] Legendum unica voce, ἐπιστράτευμα. & paulo post, ἄξοντες. ad supplementum exercitus a Sacis, & Hyrcaniis adducendum. ἐπιστράτευμα ita dictum est, ut ἐπίμετρον.

V. 39. Ἦν δὲ καὶ ὃ ἔλαβε χωρίον ὁ Κῦρος, ὅπερ ἦν ὁ Γαδάτας] Haec omnia redundant, & delenda sunt.

V. 42. Ὡς δ' ἐκεῖνοι] Dele illud δ', ut fit continuata oratio.

P. 76. v 3. Παρὰ Κύρῳ] Legendum, παρὰ Κύρου.

V. 4. Γαδάτας ὁ δυνάστης] Delendum, ut minime necessarium.

V. 26. Ἴσως] Lego, εἶναι.

P. 78. v. 37 Ἓν μόνον παρελέλειπτο] Lego, παρελέλειπτο, ut significet Xenophon, exposita jam a se esse omnia, quae Cyrus in illo nocturno itinere caute, ac prudenter faciebat: unum modo praetermissum, quod statim subjicit, de expeditis illis, quos praemittebat ad exploranda itinera. paulo autem inferius lego, ἄρχειν δὲ καὶ ἐπὶ τούτοις δεῖ.

P. 80. v. ult. Καὶ τοῦτ' ἔφη, λέγω] Melius in veteribus libris, καὶ οὐχὶ τοῦτ' ἔφη λέγω.

P. 81. v. 1. Κοινούμενος] Lego, κοινωσάμενος. Sic paulo superius: ὅτι ἀνακοινωσάμενος, ὅτι οὐ πῶ εἶδεν τῷ Κύρῳ. & paulo post: ὁ δὲ ἀπελθὼν, μὴ ἀνακοινωσάμενος ὅπως ἂν ᾖ.

V. 31. Πάντα ἐποίουν] Alii libri, ἐπήνουν, quod melius videtur.

V. 37. Στρατιά] Lego, στρατεία.

V. 39. Στρατιὰν] Lego, στρατείαν.

P. 82. v. 36. Οὕτω δὴ ὁ Γαδάτας ἀπελθὼν ἐφύλαξε μὲν τὰ τείχη σὺν Κύρῳ, ἃ ἐχυρώσατο] Lego, οὕτω δὴ ὁ Γαδάτας ἀπελθὼν φύλαξι μὲν τὰ τείχη σὺν Κύρῳ ἐχυρώσατο.

V. 39. Ἀδελφὸς] Melius e veteribus libris, ἀδελφαῖς.

P. 83. v. 12. Ἀνειργμένοις] Lego, ἀνειμένοις.

V. 18 Ἀπελθεῖν] Legendum, ἀνελθεῖν. Sed quaedam ex his ab Henrico notata video, ut & alia quaedam, quae jam in hac pagina notaveram, quae iccirco omitto.

P. 84. v. 1. Ἐπιστολῶ] Nihil necesse mutare, & scribere ἐντολῶ. nam ἐπιστολὰς quoque vocabant mandata. Demosth. 1. Philipp. Aeschylus: σοὶ δ' ἐγὼ μέλλω ἐπιστολὰς, Ἅς σοι πατὴρ ἐφεῖτο.

AD LIBRUM SEXTUM.

P. 88. v. 6. Ὁ δέ τις Σάκιος] Non dubium est, quin legendum sit, Σάκας.

V. 8. Ἀπωλώλει τοῦ φόβου] Tale est illud Terentianum: *risu emoriri.*

V. 14. Ἀδίκως γὰρ ἐγὼ] Lego, ἀδίκως ἄρ' ἐγὼ, neque quidquam aliud muto.

P. 90. v. 15. Πολλὰ τάλαντα ἀργυρίου, καὶ χρυσίου] Talentum auri temporibus Homeri non tanti fuit, quanti fortasse aliquis suspicaretur. Id vel ex praemiis ludorum, quae apud eum ponuntur, intelligi potest. Ter-

tio enim ponitur lebes, quarto duo auri talenta. Notat Julius Pollux.

V. 27. Οὐδὲ μέγα μέρος] Lego, οὐδέν.

V. 30. Ἄλλοι δέ] Non est dubium, quin delendum sit.

V. 32. Ἧττον γὰρ ἀνατρέπεται] Veteres libri, ἧττον γὰρ ἂν ἀνατρέποιτο.

V. 41. Βουλόμενος δέ τινα] Apertissimum σολοικοφανὲς, βουλόμενος ἔδοξεν αὐτῷ. Sic lib. 8. ἐπιθυμῶν ὁ Κῦρος ἔδοξεν αὐτῷ. Haec non notanda tantum, sed interdum etiam, dum parce, & apte id fiat, imitanda censeo. Cur enim laudemus in antiquis, quae ipsi imitari nunquam audeamus?

P. 91. V 3. Ἐπεὶ δὲ Ἀράσπας δοκῶν ὑπηρετεῖν ἀπετύγχανεν ὧν ἐβούλετο] Lego, ἐπεὶ δὲ ὁ Ἀράσπας δοκῶν ὑπηρετήσειν, ἀπέτυχεν ὧν ἐβούλετο. & ita interpretor: *Postquam autem Araspas, qui eam sibi morem gesturam putabat, spe sua frustratus est.* Verbum ὑπηρετήσειν ad mulierem, non ad Araspan, referri debet, in quo, ut solet, erravit Philelphus.

V. 5. Ποιήσοιτο ταύτην] Lego, πείσοιτο ταυτί.

V. 31. Εἰδέναι, ὡς προδώσομαι ἂν ἔφη, ἤδη νυνὶ] Legendum, εἰδέναι, καὶ ὡς προδώσομαι ἂν, &c. Saepe ita peccatum est a librariis, ut post verbum aliquod, cujus extrema syllaba esset και, omissa sit particula καὶ, propter similitudinem.

P. 92. v. 4. Καὶ ἴσως πη ἄλλῃ] Libri veteres, ἴσως δέ πη καὶ ἄλλῃ.

V. 31. Ὅμοια ἐκείνῳ] Malim, ὅμοια τοῖς ἐκείνου, ut & paulo inferius, ὅμοια τοῖς Κύρου.

V. 43. Τοῦ ἀγωγίμου] Τοῦ ἀγωγίου legit Suidas.

P. 94. v. 37. Quod hic, & postea lib. 7. ait Xenophon, ne aspectum quidem camelorum ab equis ferri posse, idem & ab Herodoto, & a Plinio traditum extat. Neque tamen perpetuo verum est. Ego certe saepe & vidi, & expertus sum, multos equos esse, qui, etiamsi ad camelum proxime accesserint, neque aspectu illius, neque odore terreantur.

P. 95. v. 29. Ἀνδὶ γὰρ τούτου] Simile illi Homerico, τὸ γὰρ μένος ἐστὶ καὶ ἀλκή.

V. 37. Μάθωμεν] Legendum, λάθωμεν.

V. 42. Καταδαπανᾶται] Lego, καταδαπανᾶτε.

P. 98. v. 5. Καὶ μόνοι κατ' αὐτοὺς] Lego, καὶ μόνοι, καὶ αὐτοί.

V. 14. Καὶ δὴ] Lego, ἤδη.

V. 33. Ἀπήχθη] Lego, κατήχθη.

V. 40. Εἰ οἱ] Lego, μὴ ᾗ.

P. 99. v. 9. Τοὺς πολεμίους βλάπτειν, ἢ τοὺς συμμάχους ὠφελεῖν] Miror equidem, tam insigne mendum a nemine usque huc notatum fuisse. Nemo enim ita obtusus est, quin, si attentius hunc locum legat, perspecturus sit, verbo ὠφελεῖν totam sententiam corrumpi. Hoc enim dicit Cyrus, τὰς ἐκ μετρίου βαθυτέρας φάλαγγας; sociis potius, quam hostibus damnosas esse. legendum igitur hoc modo: αἱ δὲ βαθύτεραι φάλαγγες, ἢ ὡς ἐξικνεῖσθαι τοῖς ὅπλοις τῶν ἐναντίων, τί σοι δοκοῦσιν, ἔφη, τοὺς πολεμίους βλάπτειν, ἢ τοὺς συμμάχους.

V. 13. Τούτους γὰρ προσπίπτοντας μὲν ἄν τις πίπτοι] Legendum, τίς ἂν πίπτοι.

P. 100. v. 30. Ἀλλ' ἐὰν μὲν, &c.] Si cum haec dicerentur, nemo adfuit, mirum, unde ea Xenophon resciverit. In poëtis haec facilius feruntur, qui a Musis afflantur, quae omnia sciunt. In aliis scriptoribus majori excusatione indigent.

P. 101. v. 24. Καὶ ἱερῶν] Melius in aliis, καὶ σιδηρῶν.

V. 26. Καὶ σιδήρῳ ὑφ' ἵππων ἰσχυριζομένων] Lego, καὶ ἵπποις σιδήρῳ ἰσχυριζομένοις.

AD LIBRUM SEPTIMUM.

P. 102. v. 14. Ἑψόμεθά σοι, Ζεῦ μέγιστε] Hinc fortassis effictum est illud Virgilii: *sequimur, te sancte Deorum, Quisquis es.* —

V. 19. Ἐπὶ αὐτῶν] Lego, ἐπ' αὐτῶν.

P. 103. v. 32. Τὰ μὲν πλάγια] Delenda plane vox est πλάγια.

P. 104. v. 13. Κατ' ἄκρων] Lego, κατ' ἄκρον.

V. 23. Ἐπικατατεινόμενα τὰ κέρατα] Libri veteres, ὡς τὰ ἐπικατατεινόμενα κέρατα. quod & rectum est.

P. 105. v. 10. Ὁμοτράπεζοι] Hi regibus in periculis maxime fideles esse consueverant, neque fere unquam eos deserebant. Sic lib. I. ἀναβάντος· πλὴν πάνυ ὀλίγοι ἀμφ' αὐτὸν κατελείφθησαν σχεδὸν οἱ ὁμοτράπεζοι καλούμενοι. Et in eodem libro: πάντες οἱ περὶ αὐτὸν φίλοι, καὶ συντράπεζοι ἀπέθανον ὑπὲρ Κύρου.

V. 15. Καὶ ἵππους, καὶ τρόχους] Libri veteres, καὶ ἵππους, καὶ τροχούς.

V. 35. Εἰ μὴ εἰς τὸ ὄπισθεν] Lego, ἢ εἰ ἐς τὸ ἔμπροσθεν. hoc & Henricus notavit.

P. 106. v. 6. Ἐπεὶ δὲ ἀνέβη] Mirum in modum depravatus est hic locus, quem ita, ut mihi quidem legendus videtur, adscribam: ἐπεὶ δὲ ἀνέβη, κατεῖδε μεστὸν τὸ πεδίον ἵππων, ἀνθρώπων, ἁρμάτων, φευγόντων, διωκόντων, κρατούντων, κρατουμένων. μόνον δ' οὐδαμοῦ εἶδεν ἔτι οὐδένα τῶν αὑτοῦ πλὴν τῶν Αἰγυπτίων. Verba illa, τῶν μὲν πολεμίων, φευγόντων, τῶν δὲ ἑαυτοῦ κρατούντων, adjecta sunt ab aliquo, qui claris & perspicuis lucem adferre vellet. Cui enim jam dubium esse poterat, utri fugerent, utri vincerent? ubi autem posteriore loco legitur, κρατουμένων, quin μόνον legi debeat, nemo dubitaverit, qui meminerit, ὅτι εἶδεν τῷ Κύρῳ ἀναβῆναι ἐπί πύργον τινὰ κατασκέψασθαι, εἴ τι καὶ ἄλλο τι μένοι τῶν πολεμίων, καὶ μάχοιτο. Philelphus quoque legit μόνον, sed & quod statim sequitur, ita lego: ὅτι δὲ ἐπειδὴ ἠπορῆντο, κυκλοποιησάμενοι, ὥστε πάντοθεν ὁρᾶσθαι τὰ ὅπλα, ὑπὸ ταῖς ἀσπίσιν ἐκάθηντο.

V. 14. Ὑπὸ τῶν συνδεδωκότων αὐτοὺς] Non est dubium, quin legendum sit, ὑπὲρ, ut & Philelphus legit.

V. 25. Τούτῳ γὰρ μόνῳ συγγινώσκεσθαι ἔφασαν] Legendum, τοῦτο γὰρ μόνον συγγνώμην ἔφασαν. *Hujus unius*, inquiebant, *rei nobis gratiam facite, hoc unum nobis remittite, hanc veniam date, ne adversus Croesum arma ferre cogamur*. Sed & Philelphus recte hunc locum accepit. Germanorum autem eruditissimus ita, ut nunquam hoc quidem loco illius vicem pudeat.

P. 107. v. 11. Τὰ δὲ τῶν Χαλδαίων ὅπλα ἔρημα] Philelphus, *Chaldaeorum autem arma sola*, ineptissime, vertendum fuit: *Chaldaeorum autem tentoria deserta*. ὅπλα enim non tantum vocant arma, sed eum quoque locum, in quo milites tendunt, in quo consistunt interquiescendi caussa, & ὅπλα θέσθαι dicuntur, cum locum sibi sumunt, ubi consistant, Quae res ignorata effecit, ut prope innumerabiles loci & apud hunc scriptorem, & apud Thucydidem pessime accepti sint ab interpretibus. Ita accipi hanc vocem, ut dico, confirmabo adductis aliquot locis, ne qua dubitatio relinquatur. Xenophon 1. ἀναβάσεως· εὐθὺς ἐν εἰς τὸ μέσον ἀμφοτέρων ἄγων ἔθετο τὰ ὅπλα. Idem lib. 4. ἐπεὶ δὲ ἦσαν κατὰ τὴν διάβασιν, καὶ πρὸς ὄχθαις τοῦ ποταμοῦ, ἔθεντο τὰ ὅπλα. Et in eod. Ξενοφῶν δὲ στρέψας πρὸς τοὺς Καρδούχους, ἀντία τὰ ὅπλα ἔθετο. Et lib. 5.

τὰς

τοὺς μὲν ὁπλίτας ἐκέλευε θέσθαι τὰ ὅπλα. Et paulo post: οἱ δὲ ὁπλῖται ἔθεντο τὰ ὅπλα. Et lib. 6. καὶ διαβάντες τὴν τάφρον τὰ ὅπλα τίθεσθαι. Sed aut hoc testium satis est, aut non video, quid sit satis. Quamlibet autem multa in hanc rem exempla nullo negotio proferre possim.

V. 31 Ἀξιῶ ἀφιλοθηρεῦσαι τοὺς στρατιώτας] Pro τοὺς scribendum αὐτοὺς, & vox στρατιώτας delenda est.

V. 38. Οἶδ' ὅτι ἥξουσι] Scribe, ἄξουσι.

V. 41. Ἔξεστι δέ σοι ἰδόντι ταῦτα ἐλθόντι] Lego, ἔξεσται, & vocem ἐλθόντι deleo.

P. 108. v. 4. Ἐβουλόμην δ' ἂν] Lego, ἐβουλόμην γ' ἄν.

P. 109. v. 18. Καὶ ἄλλα προσέβατα] Libri veteres, καὶ ἄμφω προσβατά.

V. 38. Ὅτι ποιήσοιτο] Lego, ὅτι πείσοιτο.

P. 110. v. 19. Συμπεπτέχων] Verius videtur, ἀντέχων.

V. 32. Ταυτὰ] Melius, ταῦτα.

V. 38. Εἰσήλατο] Melius videtur, εἰσῆλθεν.

P. 112. v. 18. Τοὺς πρώτους ἀρίστους εἶναι] Idem praecipitur lib. 3. ἀπομνημον. Sumptum autem est ex Homero Iliad. δ. Et idem praecipiunt rhetores in collocatione argumentorum.

V. 25. Μετεβάλλοντο] Fortasse melius, ἐβάλλοντο.

P. 113. v. 2. Μὴ ἂν ἕλοι] Libri veteres, μὴ ἀνέλοιτο.

V. 5. Κατένειμε διώδεκα μέρη] Iidem, κατένειμεν εἰς δώδεκα μέρη.

V. 25. Πολλοὶ δ' αὐτῶν μεθύουσι] Iidem, πολλοὶ δ' ἂν μεθύουσι.

V. 35. Οὐδὲν ἂν εἴη] Totum hunc locum ita legendum puto: οὐδὲν ἂν εἴη θαυμαστὸν, εἰ καὶ ἄκλειστοι αἱ πύλαι αἱ τοῦ βασιλείου εἶεν, ὡς ἐν κώμῳ. ἐν κώμῳ γὰρ δοκεῖ ἡ πόλις πᾶσα εἶναι, τῇδε τῇ νυκτί. Hujus autem ipsius convivii mentio est Danielis cap. 5. & hic ille Rex, qui illic vocatur *Balthasar*, Nabuchodonosoris filius.

V. 37. Οὐκ ἂν ἀμελεῖν δέοι] Lego, οὐκ ἀργὸν μέλλειν δεῖ.

P. 114. v. 1. Πολέμιοι] Lego, πολεμίοις.

V. 29. Ἀνεπιφθόνως] Divide, ut sit ἂν ἐπιφθόνως.

P. 115. v. 32. Οὐκ οἴομαι σχολὴν σοι εἶναι] Lego, οὐκ οἴομαι σχολή σοι ἦν.

P 116. v. 3. Εὖ ἔχει] Delendae sunt hae duae voces: est enim ἀνανταπόδοτον, qualia apud hunc auctorem sane multa.

V. 9. Νῦν δὲ ἐπειδὴ οὐχ οὕτω πρέπει μόνον ἔχεις] Lego, νῦν δὲ ἐπειδὴ οὐ τούτους μόνον ἔχεις.

V. 14.

V. 14. Κατὰ ταῦτα] Malim, κατὰ ταυτά.

V. 40. Ἐν τοῖς πολεμίοις] Legendum, ἐν τοῖς πολέμοις.

P. 117. v. 17. Μὴ ἀνύσαι] Non dubium est, quin legendum sit, μὴ ἀνύσαι.

V. 41. Τότε πλείστοι ἦ φθονῶσι] Pindaricum: κρέσσων γὰρ τὸ οἰκτιρμῶν ὁ φθόνος ὄρπει.

P. 118. v. 26. Ἐπισείσειν] Lego, ἐπισείσαιεν.

AD LIBRUM OCTAVUM.

P. 120. v. 33. Πρῶτον μὲν] Veteres libri, πρῶτον μὲν οὖν.

P. 121. v. 7. Ἄρχων αὐτῶν] Iidem, ἄρχων δὲ αὐτῶν.

V. 10. Γενομένους ἀνθρώπους] Iidem, γενομένους ἂν τοὺς ἀνθρώπους.

V. 13. Τῷ χρόνῳ ἐπεὶ δὲ ἀδαμαντίνῳ ἦν] Iidem, τῷ χρόνῳ ἐπειδὴ ἀδαμάντινος ἦν.

V. 19. Ὥσπερ οἱ πλεῖν εἰργόμενοι] Horatius: *Vetabo, qui Cereris sacra*, &c. Sunt & Hesiodi, & Callimachi quaedam similia.

V. 25. Πορίζοντες] Libri priscae fidei, πορίζονται.

P. 124. v. 18 Πατὴρ καλούμενος] Δαρεῖος κάπηλος, Καμβύσης δεσπότης, Κῦρος πατὴρ, Herodotus.

P. 125. v. 33. Ἐξαρκοῦμαι] Veteres libri, ἐξαρκοῦμαι.

P. 127. v. 24. Καὶ οἷς τῶν ἄλλων θεῶν] Iidem, καὶ οἷς ἄλλοις θεοῖς, & paulo post, πολὺ, non πολλοί.

P. 130. v. 33. Ὁπόταν δὲ μὴ αὐτοὶ ὦσιν] Dele illud μή: αὐτοὶ autem est, *soli*. sic apud Platonem, αὐτοὶ γάρ ἐσμεν. Et apud Plautum in Casina: *Nos sumus*.

V. 24. Ἀμφὶ τοὺς ἄλλους] Dele vocem, ἄλλους.

P. 133. v. 10. Ὅλως] Lego, ὡς.

P. 135. v. 42. Ἢ πῶς] Lego, ἅπας.

P. 136. v. 42. Ἔδρας] Lego, ἱδρῶτας.

Infra. Σε] Lego, ἐμέ.

P. 129. v. 38. Πολλαπλάσια ἐμοῦ ἀφθονία] Deleo illud ἐμοῦ.

V. 40. Τῶν δὲ ἀποβαλόντων] Melius, ἀποβαλόντων.

P. 139. v. 25. Φαίνοιτο] Lego, φαίνεται, & mox pro οἴεσθαι lego, ἀπιέναι.

P. 140. v. 19. Ἀνέγειρον] Legitur & ἀγγέροντι.

P. 141. v. 5. Ὀρέγεσθαι μὲν] Scribe, ὀρέγεσθαι μὲν γάρ.

V. 15. Οὐδ᾽ ἂν εἰς αὐτοῖς ἐπίοιεν] Delenda haec omnia.

V. 119. Καὶ τοῦτο] Melius, καὶ τότε.

P. 143. v. 14. Ἐρωτῶν] Legendum, ἐρωτῶν.

IN LIBRUM PRIMUM

ΤΗΣ ΚΥΡΟΥ ΑΝΑΒΑΣΕΩΣ.

Cyrus, de quo in superioribus libris dictum est, filium habuit Cambysen secundum, in quo cum extincta esset stirps mascula Persidarum, Atossa, quae illius & soror, & uxor fuerat, eo mortuo, nupsit primum quidem Smerdi mago, deinde Dario. Ex ea, & Dario nascitur *Xerxes* ille, qui tanta cum ignominia a Graecis fugatus est. Hic filium habuit *Artaxerxem*, τὸν μακρόχειρα, qui & *Assuerus* dicitur, cum quo *Hester* in matrimonio fuit. Huic successerunt primo *Xerxes*, deinde Sogdianus, filii legitimi. Quibus brevi tempore interfectis, *Ochus*, qui & *Darius* nothus, pater *Artaxerxis*, & *Cyri*, de quibus in his libris agitur.

P. 114. v. 11. Τισσαφέρνης] Hic ille est, de quo tam multa leguntur apud Thucydidem lib. 8.

V. 21. Ὀπίσους εἶχε φύλακας] Malim, ὁπόσους εἶχε φυλακάς.

P. 146. v. 9. Περὶ σοφίας] Notandum nomine σοφίας significari *musicen*. Et plane apud vetustissimos iidem erant sapientes, poëtae, & musici, ut in 1. Rhetor. Arist. docuimus.

V. 42. Πρὸ τῆς φάλαγγος μέσης] Omnino delenda vox, μέσης.

P. 147. v. 23. Καὶ οὐδὲ τὰς σκηνάς] Jam pridem docui legendum εἷλε, cap. 10. lib. 15. variarum lectionum.

P. 148. v. 22. Ὅπου ἐὰν ᾧ] Lego, ὅπου ἂν ᾧ.

P 149. v. 13. Πείσομαι] Lego, πεισόμενον.

V. 15. Μὴ ποιημένου] Malim, μὴ ποιησομένου.

P. 150. v. 17. Τριάκοντα μυριάδας] Romulus Amasaeus interpres legit τρεῖς μυριάδας, quod verius puto.

V. 22. Ὡς μέντοι πλεῖστοις ἐδόκει φιλοτιμηθέντες] Lego, ὡς μὲν τοῖς πλείστοις ἐδόκει φίλοις θυμωθέντες.

V. 38. Εἰς ζωὴν δεδομένας] Legendum, ζώνην, ut docui eo ipso variarum lectionum, quem paulo ante citavi, loco.

P. 151. v. 23. Ἢ μηκέτι μοι Κῦρον νομίζετε] Simile illud Ovidii: *Ne sim tibi maxima Juno*.

V. 36.

V. 36. Ὀλίγοι δὲ στρουθοὶ] Nemo non videt legendum ὀλίγαι. sunt autem hi *Struthiocameli*, de quibus Plinius cap. 1. lib. 10.

P. 152. v. 12. Ἀλεύρων, ἢ ἀλφίτων] Dele illud ἀλεύρων ἤ. Error natus e dubitatione librarii, utro modo in veteri libro scriptum esset.

V. 37. Τῶν δὲ τοῦ Μένωνος στρατιωτῶν] Puto legendum, τῶν δὲ τοῦ Μένωνος ἑνὸς στρατιωτῶν

P. 153 v. 12. Σὺν τοῖς πυρέξι τῶν πλείστων] Lego, σὺν τοῖς πλείστοις τῶν παρόντων.

V. 16. Ὑμῖν] Lego, ἡμῖν.

V. 20. Τὰ πολέμια] Legendum, τὰ πολεμικά.

P. 154. v. 4. Μεταμεμέληταί σοι] Legendum, μεταμεμέλησθαί σοι.

V. 14. Σχολὴ ὑμῶν] Lego, σχολὴ ἦ ἡμῖν. & paulo post, τοὺς ἐθελοντάς.

P. 155. v. 24. Ταῦτα] Lego, ταυτί.

V. 30. Ἰσχυρῶς, καὶ πλοῖα πλεῖ] Lego, ἰσχυρῶς ὡς καὶ πλοῖα πλεῖν.

V. 34. Πυθόμενος] Lego, πυθομένῳ.

P. 156. v. 34. Ἂν οἶσον] Lego, ἄνυστον.

V. 43. Μόνον] Lego, ἔμενον.

P. 157. v. 17. Δι' αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων] Malo, διὰ τῶν Ἑλλήνων.

P. 158. v. 31. Αὐτῶν] Legendum, αὐτῷ.

P. 159. v. 17. Ἐδίδε] Lego, δεδίδε.

V. 35. Observa, etiam ipsum fratrem regis Persarum vocari servum illius. Itaque ipsemet, paulo ante, cum milites suos hortaretur, εὖ γὰρ ἴστε, inquit, ὅτι τὴν ἐλευθερίαν ἑλοίμην ἂν ἀντὶ ὧν ἔχω πάντων, καὶ ἄλλων πολλαπλασίων. & ad finem lib 2. ἐπείπερ Κύρου ἦσαν τοῦ ἐκείνου δούλου.

P. 160. v. 4. Ὡρμίοντο] Lego, ὥρμουν.

V. 8. Πρὸς τῶν Ἑλλήνων] Lego, πρὸς τὸν τῶν Ἑλλήνων. ut intelligas σταθμόν.

V. 31. Καὶ δὲ] Lego, ἤδη.

P. 161. v. 4. Προσεληλακέναι] Lego, προεληλακέναι. Sic & Henricus legit.

AD LIBRUM SECUNDUM.

P. 161. v. 34. Οἱ μὲν ἔχοντες] Lego, καὶ οἱ μὲν ἔχοντες.

V. 5. Φέρεσθαι ἔρημοι] Verbum φέρεσθαι delendum puto.

V. 28. Περὶ τῶν ἡμετέρων ἀγαθῶν] Legendum arbitror, περὶ τῶν ἡμετέρων συμμάχων.

V. 162. v. 3. Ἐκβιάλλειν] Verbum hoc depravatum esse video: quid pro eo substituendum sit, non video.

P. 163. V. 4. Εἰ μέν τοι μηδεμιᾶς σωτηρίας ἐστὶν ἐλπὶς] Malim, μηδεμία.

P. 165. v. 28. Ἐκλεγόμενος τὸ ἐπιτήδειον ἕκαστον, ἂν καὶ ἔμφο] Lego, ἐκλεγόμενος τὸ ἐπιτήδειον ἕκαστος, καὶ ἅμα. τὸ ἐπιτήδειον autem dicit ἢ δόρυ ἢ βα.

V. 36. Ὄξος] Ne dubitandum quidem puto, quin legendum sit, ὄψον, καὶ ἑψητόν.

V. 39. Τὰς δέ τινας ξηραίνοντες τραγήματα ἀπέθεντο] Lego, ἐς τραγήματα. De cerebro autem palmae scripsi quaedam cap. 12. lib. 13. variarum lect.

P. 169. v. 22. Παρ' ἐς] Malim, παρ' ἀεί.

V. 30. Πρὸς αὐτὸ] Lego, πρὸς αὐτό, ut supra, τὸν πρὸ τούτου πεπηγμένον.

P. 170 v. 6. Ἀποφαίνητε] Malim, ἀπίοιτε.

V. 10. Ὁρῶτε] Lego, δρῶτε.

V. 24. Quod hic traditur solis Persarum regibus licuisse rectam capite tiaram gerere, legitur & apud Herodotum, & apud Senecam lib. 6. de Beneficiis, & significatur ab hoc ipso in illo primo progressu Cyri, qui expositus est lib. 8. παιδείας.

P. 172. v. 8. Totum hunc locum ita legendum, & ita interpungendum puto: ἐκέλευσε με ἀεὶ ἰσχυρῶς, καὶ ὀργῇ ἔλεγε, ὥστε καὶ αὐτῷ μεταμέλειν, ἰδὼν ὅτι δὲ καὶ γνώμην. ἀπολαύσεις γε, &c.

V. 21. Μὴ ἀποσφαγιάσῃς] Constat legendum, ὡ ἀποσφαγιάσεις.

P. 173. v. 2. Ἀπιστῶν] Lego, ἀπειθῶν.

V. 5. Μόνον δὲ] Hoc loco notat Marcellinus odium Xenophontis in Platonem. Ξενοφῶν δὲ, inquit, μόνος λανθανόντως τῷ Πλάτωνι ἐπείρα διὰ τὸν πρὸς Πλάτωνα ζῆλον. vide Variar. lect. lib. 5. cap. 14.

AD LIBRUM TERTIUM.

P. 174. v. 15. Ὑπὸ λύπης, καὶ πόθου πατρίδων, γονέων, γυναικῶν, παίδων, οὓς οὔποτε ἐνόμιζον ἔτι ὄψεσθαι] Non nego, fieri potuisse, ut nihil de hoc loco Virgilius cogitarit. valde tamen similia sunt illa: *Nec mihi jam antiquam patriam spes ulla videndi, Nec dulces natos, exoptatumque parentem.*

P. 179. v. 3. Εἰ οἱ κύριοι] Romulus, εἰ οἱ Κύρου ζῶσι.

V. 25. Εἰ δὲ μηθ' οἱ πονηροὶ ἀνέσχοντο ἐγρηγορέναι τε μηδεὶς φανεῖται] Legendum, εἰ δὲ μηθ' οἱ πονηροὶ διάξουσιν, ἐγρηγορὼς δὲ μηδεὶς φανεῖται. de hoc loco scripsi lib. 13. variarum lect.

P. 180. v. 10. Λαβόντας] Puto legendum, λαβόντες, ut intelligatur, οἱ πολέμιοι.

V. 21. Ἕξειν] Malim, ἐξείη.

V. 23. Ὧν συνδοκεῖν δοκεῖ μοι] Lego, δοκῶ μοι. *quae praesagire mihi videor.*

V. 33. Εἰ μὲν ἂν ἄλλος τις βέλτιον ὁρᾷ] Lego, ἄλλο.

P. 182. v. 2. Ὑμεῖς] Videtur omnino legendum, ἡμᾶς, ut cohaereat cum verbo δεῖ.

V. 7. Καὶ τούτων τοὺς μὲν δῶμεν αὐτῶν ἀργύριον] Lego, καὶ τοὺς μὲν δῶμεν ἀντ' αὐτῶν ἀργύριον.

V. 10. Ὁρῶ δὲ καὶ ἵππους] Nisi me valde fallit animus, locus hic totus perturbato vocum ordine mirabiliter depravatus est. Primum igitur dicam, quam esse illius sententiam putem, deinde ut legendus videatur exponam. *Video*, inquit Xenophon, *equos esse in exercitu nostro partim apud me, partim relictos a Clearcho, partim etiam ab aliis, quibus nos nullam aliam ad rem, quam ad ferendas sarcinas utimur. Meum igitur consilium est, ut sarcinas quidem delectis e captivorum numero robustissimis imponamus, eosque adigamus ad illas ferendas: equis autem omnibus imponamus equites, qui fortasse fugientibus hostibus molestiae aliquid, ac difficultatis exhibebunt.* Hoc puto Xenophontem dicere. Totum autem locum legendum hoc modo: ὁρῶ δὲ καὶ ἵππους ἐν τῷ στρατεύματι τοὺς μέν τινας παρ' ἐμοὶ, τοὺς δὲ τῷ Κλεάρχῳ καταλελειμμένους, τοὺς δὲ καὶ ἄλλοις σκευοφοροῦντας. ἂν οὖν τούτους μὲν τοὺς αἰχμαλώτους ἐκλέξαντες σκευοφορεῖν ἀναγκάζωμεν, εἰς δὲ πάντας τοὺς ἵππους ἱππέας κατασκευάσωμεν, ἴσως καὶ οὗτοι τοὺς φεύγοντας ἀνιάσουσι. Pro σκευοφόρους μὲν ἀντιθῶμεν substitui, σκευοφορεῖν ἀναγκάζωμεν, pro ἀνιάσωσι, ἀνιάσουσι. in ceteris nihil mutavi praeter ordinem vocum.

V. 31.

V. 31. Ὡς ὅτι φοβερώτερον] Puto legendum, φοβερώτατον.

V. 38. Ἥλιος δὲ] Neminis judicium damno. sed certe melius videtur: ἥλιον δὲ νεφέλη παρακαλύψασα ἠφάνισε.

P. 183. v. 7. Οὕς τε αὐτὸς ἦλθεν ἱππέας ἔχων] Mendum subesse vidit Ericus, ubi subesset, non vidit. Nam & ἦλθεν recte legitur, neque ἔχων bis accipiendum est, sed legendum, οἷς τε αὐτὸς ἦλθεν, ut sit οἷς, pro σὺν οἷς, ut cum dicimus navem captam; aut depressam esse αὐτοῖς ἀνδράσι.

V. 16. Καὶ οὐκέτι ἐπέκειντο οἱ βάρβαροι τῇ τότε ἀκροβολίσει] Puto tres postremas voces hinc delendas, tralatas huc per errorem, ex eo, quod paulo inferius legitur, ἀπῆλθον οἱ βάρβαροι, μεῖον ἔχοντες ἐν τῇ τότε ἀκροβολίσει.

P. 184. v. 4. Ὑπὸ μεσημβρίαν] Lego una voce conjuncta; ὑπομεσημβρίαν.

V 18. Πολὺ πλεονεκτοῦσιν οἱ Ἕλληνες] Alius liber, ἐν ᾗ πλεονεκτοῦσιν ego ἐνὶ πλεονεκτοῦσιν.

V. 25. Ἅτε καὶ θορύβου ὄντος] Lego, ἄλλως τε καὶ θορύβου ὄντος.

V. 32. Προσελθόντες] Lego, συνελθόντες.

P. 185 v. 6. Ὑπὲρ τοῦ ἑαυτοῦ] Dele illud ἑαυτοῦ.

V 40. Καὶ οἱ μὲν ἀμφὶ Χειρίσοφον] Hic quoque locus ita perturbatus est, ut intelligi non possit. Ego, ubi est, ἐν τῆς βοηθείας ἀπήεσαν, lego, ἐπὶ βοήθειαν ἀπήντησαν. Cetera prope omnia retineo; sed hoc ordine: οὐκ ἔχοιεν ὁπόθεν λαμβάνοιεν. ὁ δὲ Ξενοφῶν ἐπεὶ κατέβη περιελαύνων ἐπὶ τὰς τάξεις, ἵνα ἤδη οἱ ἀμφὶ Χειρίσοφον ἐπὶ βοήθειαν ἀπήντησαν, ἔλεξεν ὅτι, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, &c. Spero autem hujus loci emendationem, ut quisque diligentissime inspexerit, ita ei maxime probatum iri.

P. 186. v. 9. Πολλὰ δὲ ὁρῶ ταύτῃ συμβαίνει] Pro ταύτῃ libenter legerem, ἐνταῦθα.

V. 21. Καὶ ὅμοιοι ἦσαν] Lego, καὶ οἶκοι ἦσαν.

V. 32. Καὶ ἐπιμίγνυσθαι] Particulam καὶ redundare arbitror.

AD LIBRUM QUARTUM.

P. 188. v. 40. Ἀντεστασίαζον δὲ αὐτοῖς Καλλίμαχος Παρράσιος Ἀρκὰς, καὶ Ἀγασίας Στυμφάλιος Ἀρκὰς, καὶ οὗτος ἔφη] Legendum: ἀντεστασίαζον δὲ αὐτοῖς Καλλίμαχος Παρράσιος Ἀρκὰς, καὶ οὗτος ἔφη. Etenim *Agasiae* nomen sine causa geminatum esse,

ita perspicuum est, ut ne Romulum quidem id vidisse demirer.

P. 189. v. 5. [illegible]] Alii aliter. mihi dubium non est, quin ita legi debeat: [illegible]

P. 190. v. 16. [illegible]] Lego, & distinguo hoc modo: [illegible], &c. ut utrumque referatur ad Graecos, sublata voce, [illegible].

P. 191. v. 15. [illegible]] Melius in aliis, [illegible].

P. 192. v. 28. [illegible]] Lego, [illegible].

V. 36. [illegible]] Lego, [illegible].

V. 37. Ponenda est stigme post nomen [illegible], & delenda vox [illegible].

P. 193. v. 20. [illegible]] Demetrius ὁ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ, qui vulgo putatur ὁ ΦΑΛΗΡΕΥΣ, in illo scito inprimis, & eleganti libello de *Elocutione*, valde commendat hunc locum, cujus verba ipsa juvat adscribere: [illegible], inquit, [illegible]. Quare minime dubium habeo, quin ita legendus sit Xenophontis locus, ut a Rhetore politissimo, & eruditissimo citatur, tum propter auctoritatem, & vetustatem ipsius; tum quia multum Xenophonti elegantiae, & concinnitatis accedit. Neque enim obscurum est, quanto plus Veneris habeat id, quod fluvio deesse videtur, priori loco ponere; deinde autem id, quod ad illius commendationem pertinet, subjicere, quam contrarium ordinem tenere.

P. 119. v. 11. [illegible]] Deleo illud [illegible], & ex versiculo proxime sequenti duas illas voces, [illegible].

V. 43. [illegible]] Lego, [illegible].

P. 200. v. 9. [illegible]] Lego, [illegible], & paulo post, [illegible], &c.

P. 202.

P. 202. v. 26. Lego, καὶ παγκρατίου ἔτυχε, καὶ πάλιν ἐπέθετο. Sic & Erricus.

AD LIBRUM QUINTUM.

P. 203. v. 17. Καὶ ἄλλος ταῦτα ἔλεγε] Lego, καὶ ἄλλος ταῦτα ἔλεγε.

V. 27. Σὺν προνομαῖς] Lego, σὺν ἀθρόαις.

P. 204. v. 6. Βούλεσθε ὑμεῖς ἀπαλλαγῶμεν] Lego, βούλεσθε ὑμῶν ἀπαλλαγῶμεν.

V. 39. Καὶ ἡ ἀμφορεὺς χαλεπή] Legendum, ἀφοδος, ut pagina seq. παραπολάζοντα τῶν ἄφοδον.

P. 207. v. 5. Ἀεχόμενα] Delenda vox.

V. 32 Lego, ἂν σύμμαχοι ὑμῶν γένωνται; καὶ ὑμεῖς ἂν οἴεσθε, &c. Hoc quoque postea animadverti ab Errico notatum esse.

P. 208. v. 4. Ὁ ἤδικει] Lego, ἡ ἠδίκει.

V. 17. Τῇ τετάρτῃ] Puto legendum, τετάρτῃ.

V. 27. Ὑπολειπομένους] Lego, ὑπολειπομένους.

P. 211. v. 41. Οἱ μὲν ἄνδρες οἱ ὑγίαιντες] Lego, οἱ μὲν ἄνδρες οὐδὲ ἡγίαιντες.

P. 216. v. 15. Ἀγασθαι αὐτοὺς θανάτῳ] Melius, ἀξιοῦσθαι αὐτοὺς ἐπὶ θανάτῳ.

V. 27. Καὶ τῶν ὄνων ὑβριστότερος εἶναι] Romulus: *vel asinis me atrociorem esse, quos prae atrocitate laborem sentire negant.* Ego vero nescio, quam *atrocitatem* quisquam in asino, animali omnium ἀσυνέτῳ (*), animadvertere potuerit. Sed interpretatio illa plane ridicula est. Asini, antequam ad equas, aut asinas admittantur, praedelassari solent, & ita putantur melius inire. Hoc igitur est, quod & hic dicitur, eos ita libidinosos esse, ut lassitudinem non sentiant. Et hodie apud Pictonas proverbii loco usurpari solet, asinos prae inopia, & lassitudine arrigere. Subturpicula haec esse video, neque talia tamen, ut reticeri debuerint.

V. 43. Ὁπίσω γε ἔβαλλε] Legendum omnino, ὁπόσα γε βούλεται. ὡς ἔγωγε αὐτὸν οὐκ ἄξω. *Vivat sane quantum vult; nam ego quidem eum hinc non aveham.* Sunt autem ver-

(*) Quid vocis sit ἀσυνέτατος, nescio. Ab ἀσύνετος formari potest ἀσυνετώτατος.

verba omnia ejus, qui se a Xenophonte verberatum querebatur.

P. 217. v. 34. Καὶ περιεγίνετο] Romulus: *Atque in posterum inita ratio est*. Male. Erricus: *Et hic exitus fuit*. Nihilo melius. legendum, καὶ περιεγένετο. *Et vicit Xenophon eos, qui sibi calumniam intenderant.*

AD LIBRUM SEXTUM.

P. 218. v. 15. Ὁ δ' ἔπαισε τεχνικῶς πως] Romulus: *sed erat ea ludendi ars quaedam*. legit igitur ἔπαιξε. Sed male. Emendat Erricus: *at ille percusserat certo quodam artificio* Hoc est aliter errare. Legendum, ἔπεσε. significat enim, eum, qui percussus fuerat, artificiose quodammodo cecidisse, ita ut ex accepto vulnere mortuus videretur.

P. 219. v. 30. Ὑμῶν] Legendum, ὑμῖν.

P. 221. v. 25. Στράτευμα] Adde articulum, ut sit τὸ στράτευμα.

V. 40. Οἱ μὲν οὖν πρόσω] Hic videtur esse principium libri sexti.

P. 222. v. 24. Πρεσβευταῖς] Lego, πρεσβύταις.

P. 223. v. 8. Κατὰ τὸ μακρὸν] Suspicor legendum, κατὰ τὸ ἄκρον.

V. 37. Τοὺς Ἕλληνας] Dele.

V. 39. Ἐν δὲ ἐν τῇ θαλάττῃ] Lego, ἐν δὲ τῆς θαλάττης.

P. 225. v. 8. Οἱ δὲ στρατηγοὶ ἐξῆγον μὲν, οὐ συνεκάλεσαν δὲ] Sic & Romulus: *Duces interea eduxerunt, cum ante in unum milites non convocassent*. Ego contra: *Duces autem convocarant quidem milites, sed eos non educebant*. Distinguo autem hoc modo: οἱ δὲ στρατηγοὶ ἐξῆγον μὲν οὔ, συνεκάλεσαν δέ. Simile illud de Teleboa, μέγας μὲν οὔ, καλὸς δέ. Postea animadverti, hoc & ab Errico notatum

V. 20. Καταλιπόντες] Adde, τὰ σκεύη, quod & Romulus habuit.

V. 26. Τρέψαντες] Melius, συντάξαντες, ut & Romulus legit.

V. 33. Φυλαττόμενοι ἰσχυρῶς φύλαξι μεγάλοις, τὴν μὲν νύκτα ἐπὶ θύραζον] Post vocem φύλαξι, ponenda στιγμὴ τελεία. Dein-

de

de legendum, καὶ τὴν μὲν νύκτα ἔπι διήγαγον, deleto verbo μάχας.

V. ult. Ἐπειδὴ] Lego, ἔπειτα, & quae sequuntur ad hunc modum: ἔπειτα δὲ οἱ λοχαγοί, καὶ οἱ στρατιῶται αἰσχυνόμενοι μὴ ἕπεσθαι τῶν ἄλλων ἐπεξιόντων, κατέλιπον αὐτοῦ τοὺς ὑπὲρ πέντε καὶ τετταράκοντα ἔτη.

P. 226. v. 9. Ἔξω τῶν κωμῶν] Sine controversia melius videtur εἴσω.

Eodem, Ὅ,τι τις ἱερὸν ἐκ τῆς φάλαγγος] Totum illud, ἐκ τῆς φάλαγγος, inducendum est. per errorem autem factum est ex eo, quod paulo post sequitur, ἐπὶ φάλαγγος.

V. 23. Ἐκώλυσεν ἐπισπέσθαι] Delenda haec puto. Satis enim est, quod antecessit, ἐπιγείψειν ἕπεσθαι. Ita enim legendum, non ἐπιμψειν.

V. 29. Ὅτι οὐκ ἄξιον εἴη] Lego, ὅτι βελτίς ἄξιον, οὐ δεῖ.

P. 229. v. 23. Δίξειεν] Delendum.

V. 23. In proximo superiore versu legendum quidem est, βίαια χελῶναι παίσχειν. Sed hic plane legendum, ὥστε καὶ ὑμεῖς νῦν ἀξιοῦτε.

AD LIBRUM SEPTIMUM.

P. 231. v. 8. Lego, τὸ μὲν στράτευμα μὴ διαβιβάσῃ.

P. 233. v. 30. Lego, οἱ μὲν πολλοὶ ὅπλα ἀποδιδόμενοι ἀπὸ πλεῖν, ὡς ἐδύναντο, οἱ δέ τινες εἰς τὰς πόλεις κατεμίγνυντο. quae interjecta sunt, deleo.

P. 234. v. 8. Διαπράττηταί τι] Malim, διαπράξῃ τινί.

P. 235. v. 24. Ἤιει] Lego, ἴοι.

V. 29. Ὑμῖν] Lego, ὑμῶν.

P. 237. v. 6. Ταῦτα] Malim, ταὐτά.

V. 16. Τῶν] Lego, τὸν.

P. 238. v. 11. Ὑποπτευτικῶς] Malim, ἀνυποπτευτικῶς.

V. 33 Ἡγεῖσθαι] Lego, ἡγεῖται.

P. 239. v. 19. Τελάνοντα] Malim cum Romulo, συνήκοντα. & paulo post, ἀπὸ τῶν λόγων.

P. 240. v. 13. Ἐν τοῖς ὀρεινοῖς τοῖς καλουμένοις Θρᾳξί, dele illud ἐν, & lege, τοῖς Ὀρείταις καλουμένοις Θρᾳξί. *Oritarum* mentio est & pagina seq.

V. 39 Καὶ σκέψη] Pro ἢ, lego τῇ.

V. 40. Ἔπειτα γένητο] Lego, ἐπεὶ παρέστην.

V. eod. Ἐβοήθει] Id est, μετὰ βοῆς ἴθει. quomodo hoc verbo interdum & Thucydides utitur.

P. 246. v. 42. Πάντας μὲν ἀνθρώπους ὄντας, συγγνωμονεῖν δεῖ] Similis sententia versiculi Euripidei: Οὐκ ἔστιν οἰκεῖον ζῶντα, ἐγὼ ὁ πίστευμαι.

P. 247. v. 24. Ὅσῳ μᾶλλον συμφέρομαι τούτῳ τὴν τότε πενίαν] Sic *tolerare alicui egestatem*, dixit Plautus Trinummo.

V. 40. Ἔσεσθαι.] Deleatur.

P. 245. v. 44. Οἶδα] Lego, οἶσθα.

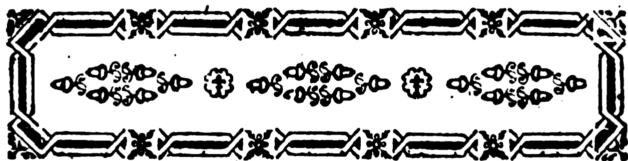
P. 247. v. 3. Lego hoc modo: οὐκ ἂν τοῦτο μὲν αἰσθόμενον τὸ παρέλεσθαί σε τὸ τὴν βασιλείαν σοι κατειργασμένον. Rectissime autem Romulus hunc locum interpretatus est, neque ullius correctoris opera eget.

V. 10. Ἐπήγου] In aliis libris, ὑπήγου. & versu 14 pro κελεύεις, κελεύοις.

P. 248. v. 8. Οὐδ' ἄλλος] Malim, οὐ.

ARISTOTELIS
RHETORICORUM
LIBRI DUO,
M. A. MURETO
INTERPRETE.

M. A. MURETUS
P. FRANCISCO BENCIO
E SODALITATE JESU
S. D.

Quod non difficile modo factu, sed prope incredibile suapte sponte videri potest, id mihi tecum usuvenit, Francisce Benci: ut inter homines summa inter se caritate devinctos intercedat tamen prope quotidiana contentio: dum & tu, alienorum officiorum benignissimus aestimator, summa quaedam mihi debere te praedicas, & ego contra tantum mihi a te tributum esse profiteor, ut omnis mihi spes plane praecisa sit tecum unquam paria faciendi. Nam si rationes putandae, & ad calculum res vocanda sit: quid a te mihi aliud acce-

ptum ferri potest, quam, quod multos abhinc annos, efflorescentem ingenii tui vim admiratus, ducem me tibi ad eas artes praebui, in quibus postea, Dei ope & industria tua fretus, eos progressus fecisti, ut in te jam pridem & eximia dicendi vis, & minime vulgaris eruditio uno omnium ore celebretur? Cujus qualiscunque officii erga te mei abunde mihi magnam gratiam percipere videor, cum qui ad te audiendum confluunt, ad Mureti auditorem atque alumnum ire se praedicant, eaque in te viva ac spirantia agnoscunt, quorum in me olim umbra fortassis aliqua ac simulacrum fuit. At ego, nisi prorsus ingratum haberi me velim, quae quantaque tibi a me deberi agnoscam, necesse est? Tu me primus, tanto adolescentior tanto seniorem, humana contemnere, & pleno gradu ad divina properare docuisti: cum in ipso vernantis aetatis flore, posthabitis voluptatibus, ambitione deposita, rejectis aliis omnibus curis, in istam te sanctissimam & orbi terrarum fructuosissimam hominum cultui divino mancipatorum sodalitatem contulisti: cum in suscepto semel consilio tam constanter perstitisti: neque cessisti illorum vocibus, qui, cum in collegiis vestris educati essent, & illic didicissent istud nescio quid quod jactant litterarum, a quo ipsi ordine flagitiose desciverant, in eum ne nomen dares, absterrere te conabantur. In quem tu semel admis-

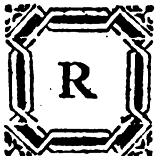
missus, ita vitam instituisti, ut facile declaraveris, non illum caecum quendam, ut ipsi mentiebantur, ac temerarium impetum, sed divini numinis instinctum atque afflatum fuisse: &, ut ad ea redeam, quae ad me proprie pertinent, nunquam ex illo consiliis, praeceptis, cohortationibus juvare me, & faces ac stimulos animo meo ad pietatem subdere destitisti. Merito igitur ita te amo, & ut patrem filius, & ut filium pater: his enim nos, quae maxima sunt, caritatis vinculis bonitas divina copulavit. Quare, quod & in ceteris rebus, quoad potero, sedulo faciam, libenter his paucis diebus obsecutus sum studio tuo: &, qui pridem conatus essem secundum Rhetoricorum Aristotelis librum Latine reddere, quanquam hoc tempore & multis, ut nosti, occupationibus obrutus, & molesto ac difficili pedum morbo octavum jam mensem impeditus, in tuam tamen gratiam, etiam primum addidi. Tertium, ut saepe ex me audiisti, Latine reddi posse vix puto. Sed si quid unquam mihi vacui temporis dabitur, quod optare magis quam sperare possum, non ego quidem illum interpretabor, sed Aristotelea praecepta, quae eo continentur, meo more tractare, & Latinis exemplis illustrare conabor. In his autem, quos nunc ad te mitto, quosque amoris erga te mei monumentum esse cupio, facile prospicio fore, ut multi multa mirentur, partim longe aliter a me,

ac

accepta, quam ab aliis, partim etiam a vulgata Graecorum librorum editione discrepantia. Qui hoc velim cogitent, neque caussam mihi ullam fuisse suscipiendi novi laboris, si nulla in re dissensissem a ceteris: & ipsos inter se Graecos libros ita variare, ut a multis discedere necesse sit, quicunque unum sequi velit. Spero autem me brevi breves quasdam notas in hos libros editurum, ex quibus, quid in eis aut praestiterim, aut praestare voluerim, curque locis aliquot, non ab aliis modo, sed ab ipso quoque eruditorum coryphaeo, Petro Victorio, cui debetur, quicquid fructus hac aetate ex horum librorum lectione percipitur, dissentire ausus sim, commodius intelligatur. Romae Id. Feb. MDLXXXV.

ARISTOTELIS
ARTIS RHETORICAE
LIBER PRIMUS,
M. ANTONIO MURETO
INTERPRETE.

c. I. HETORICE dialecticae altera ex parte respondet. ambae enim quibusdam ejusmodi versantur in rebus, quae communes quodammodo omnium sunt ad cognoscendum, nec ulla certa ac definita arte continentur. Quocirca & omnes quodammodo utriusque participes sunt. Omnes enim usque ad aliquem modum & anquirere in alienam opinionem, & suam tueri, & defendere & accusare conantur. Vulgo igitur alii quidem haec temere praestant, alii autem, propter consuetudinem, ex habitu. Quando igitur utroque modo id evenit, constat, fieri posse, ut haec ad certam viam rationemque redigantur. Quid enim sit causae, cur & qui consuetudine, & qui casu id faciunt, id quod volunt consequantur, videri ac perspici potest. Id autem jam omnes artis opus esse fateantur.

c. II. At nunc ii qui de dicendi arte scripserunt, exiguam modo illius particulam attigerunt. Nam solae probationes ad artem pertinent: cetera appendices quaedam sunt & accessiones. At illi de enthymematis quidem nihil praecipiunt, qui faciendae fidei nervus est: in iis autem quae extra rem sunt, omnis eorum opera consumitur. Criminatio enim & commiseratio & ira, & tales animi affectiones, non ad rem, sed ad judicem pertinent. Itaque si in omnibus observaretur, quod & nunc quibus-

dam

dam in civitatibus observatur, & quidem in iis quae optimis legibus temperatae sunt: nihil haberent, quod dicerent. Omnes enim partim quidem existimant ita legibus cautum esse oportere; partim autem etiam utuntur iis legibus; ac prohibent extra rem verba facere, ut in Areopago: recte ita existimantes. Neque enim oportet judicem distorquere ac depravare, praeoccupantes animum ipsius aut invidia aut commiseratione. Nam id perinde est, ac si quis, qua regula usurus est, eam depravet. Praeterea constat, ipsius quidem controversantis nullum aliud munus esse, quam ut ostendat, id quod agitur, aut esse, aut non esse, aut factum esse, aut non esse. Sitne autem magnum an parvum, justum an injustum, quatenus id legislator non definivit, ipsum videlicet judicem cognoscere ac judicare oportet, non discere ab iis qui controversantur. Ergo maxime quidem oportet recte positas leges, omnia quae possunt, definire ac decidere ipsas; ita ut quam paucissima in arbitrio eorum, qui judicant, relinquantur. Primum quidem, quoniam unum aut paucos deligere facilius est ea prudentia praeditos, ut leges ferre ac judicare possint, quam multos. Deinde leges quidem feruntur adhibita diuturna consideratione: judicia autem re adhuc recenti. Itaque difficile est iis qui judicant, bene definire quid justum atque utile sit. Jam quod maximum est, legislatoris quidem judicium est, non de una aliqua re, neque de praesentibus, sed & de futuris, & universe. At is qui deliberat, quive judicium exercet, jam de praesentibus ac definitis judicant: erga quos saepe aut amor aut odium est, aut aliqua propriae utilitatis conjunctio: ita ut non amplius possint liquido perspicere quid verum sit: sed aut propria voluptas aut molestia tenebras judicio offundat. Aliarum igitur, ut modo dicebamus, rerum quam fieri potest paucissimarum permittenda est judici potestas: sed fuerit, nec ne, futurum sit, an non sit, sitne, an minus, ea certe necesse est judicum arbitrio permittere. neque enim haec praevidere legislator potest. Quodsi haec ita se habent, constat, eos pro artis praeceptis tradere ea, quae extra rem sunt, quicunque alia praecipiunt: exempli gratia, quomodo conformatum esse oporteat prooemium, aut narrationem, aut unamquamque aliarum partium. Nihil enim his praecipiendis aliud agunt, quam, quomodo judicem

hoc

hoc aut illo modo afficiant, de artificiosis autem probationibus nihil docent. at id demum est, ex quo quis fieri enthymematicus possit. Nam & eadem caussa est, cur, cum eadem sit methodus concionalium & judicialium, cumque pulchrior ac civilior sit concionalium tractatio, de ea quidem sileant, conentur autem omnes tractandorum judiciorum artem aliquam tradere: quoniam minus e re est in concionali genere extra rem evagari: neque tam malitiosum est in concione agere, quam in judicio, sed simplicius. Hic enim judex de suis judicat: ita ut nihil requiratur aliud, quam ut ostendatur ita esse, ut dicit is qui consilium dat. At hoc in judicialibus satis non est: immo vero expedit auditorem praeoccupare. De alienis enim judicium est. Itaque commodi sui rationem habentes, & ad gratiam audientes non tam judicant, quam litigatoribus largiuntur. Quocirca & multis locis, ut & ante dixi, lex prohibet extra rem evagari. Hic autem illi ipsi, quorum existimatio est, satis per se ne id fiat cavent. Quando igitur constat artificiosam quidem methodum circa probationes versari, probatio autem demonstratio quaedam est: tunc enim maxime credimus, cum rem demonstratam esse arbitramur; oratoria autem demonstratio est enthymema: eaque, ut simpliciter dicam, probationum omnium potissima est: enthymema autem, syllogismus quidam: constat, ut quisque maxime pervidere poterit, ex quibus & quo modo fiat syllogismus, ita eum maxime enthymematicum fore, si id praeterea addiderit, ut teneat, & quibus in rebus versentur enthymemata, & quo modo a syllogismis logicis differant. Quid enim verum, & quid simile veri sit, videre, ejusdem facultatis est. Praetereaque homines natura satis facti sunt ad id quod verum est, & plerumque veritatem consequuntur. Quo fit, ut ea bene conjicere posse quae opinionibus hominum consentanea sunt, ejus sit qui eodem modo affectus est etiam ad veritatem. Constat igitur, alios & ea modo artibus suis comprehendere quae extra rem sunt, & cur ad judiciorum tractationem magis inclinent.

c. III. Utilis autem rhetorica est, tum quia natura quidem vera & justa potentiora sunt falsis & injustis, non tamen semper etiam in vulgus faciliora ad persua-

den-

dendum) ita ut necesse sit, nisi judicia quomodo par est exerceantur, ea nonnunquam vinci. Id autem animadversione dignum est. Praeterea sunt nonnulli, quibus etiam, si cujus rei scientiam exquisitissimam animo comprehensam teneamus, persuadere tamen facile non est, si ductis ex ea argumentis utamur. Nam oratio quae ex ipsa rei scientia ducitur, docendi ratio quaedam est. Ipsi autem doceri non queunt: immo necesse est e communibus rationes & argumenta ducamus: ut & in topicis diximus de ratione agendi cum vulgo. Accedit huc, quod ut in syllogismis, ita hic quoque contraria persuadere posse oportet: non ut utrumque faciamus: neque enim mala persuadenda sunt: sed & ut ne nos illa ratio lateat: & si quis alius injuste eo dicendi artificio utatur, solvere ipsi possimus, quae ab eo adferuntur. Ergo aliarum quidem artium nulla est, quae contraria argumentando colligat. dialectica autem & rhetorica solae id faciunt. aeque enim sunt utraeque contrariorum. Res tamen ipsae ad disputandum propositae similem naturam non habent: immo vero semper ea quae vera sunt & praestantiora natura, faciliora, ut simpliciter dicam, sunt & ad probandum & ad persuadendum. Ad haec omnia accedit, quod absurdum est, si turpe esse statuamus, opem sibimet ipsi corpore ferre non posse: oratione autem sibi opitulari non posse, turpe non esse ducamus: cum id hominis magis proprium sit, quam usus corporis. Quodsi quis objiciat, magna damna importaturum eum, qui hac facultate contra quam fas est utatur: id & commune est adversus omnia bona, si unam virtutem excipias, & maxime adversus ea quae utilissima sunt: cujus generis sunt robur corporis, firmitas valetudinis, opum affluentia, ductandorum exercituum scientia. His enim omnibus & qui juste utatur, plurimum profuturus, & qui injuste, plurimum obfuturus est. Ergo non esse quidem unius certi ac definiti generis rhetoricen, sed ut dialecticen: & utilem esse constat: & opus ipsius esse non utique persuadere, sed videre omnia, quae in quaque re insunt, apta ad persuadendum: quemadmodum & in aliis omnibus artibus. Non enim est medicinae sanare, sed quousque fieri potest, usque eo perducere. licet enim & eos bene curare, qui ad bonam valetudinem perduci non queunt. Praeter haec autem

constat e superioribus, ejusdem artis esse perspicere tum quid persuadendi vim habeat, tum quid tale videatur: ut & in dialectica tum quis syllogismus sit, tum quis falsam syllogismi speciem prae se ferat. Sophisticus enim non ex eo dicitur, quod possit fallere, sed quod id sibi studio habeat. Sed hic quidem orator uterque dicetur, ille quidem scientia, hic autem etiam instituto & consilio: at illic, ex consilio quidem sophista, dialecticus autem non ex consilio, sed ex facultate.

c. IV. Sed jam conemur de ipsa methodo dicere, quo modo & quibus freti possimus ea quae proposita sunt consequi. Rursus igitur, tanquam a principio definiamus eam: ac deinceps cetera persequamur. Sit igitur rhetorica facultas perspiciendi quidquid in quaque re excogitari potest idoneum ad persuadendum. Id enim nulla est ars alia quae praestet. Nam aliarum unaquaeque ad docendum & persuadendum idonea est eo tantum in genere, in quo ipsa versatur. Ut medicina in eo quod salubre, quodque morbosum est: geometria in iis quae magnitudinibus accidunt: arithmetica in numero: itidemque ceterae artes ac scientiae. Rhetorica autem de qualibet, prope dixerim, re proposita videtur perspicere posse, quid in ea insit aptum ad persuadendum. Unde fit, ut dicamus, eam non habere proprium ullum ac definitum genus in quo versetur.

c. V. Rationum autem faciendae fidei nonnullae quidem artis expertes sunt, nonnullae autem artificiosae. Artis expertia dico ea, quaecunque artificio nostro comparata non sunt, sed prius erant: cujusmodi sunt testes, quaestiones, syngraphae, ceteraque ejus generis. Artificiosa vero, quae arte & opera nostra comparari queunt. Itaque eorum illis quidem uti, haec vero excogitare oportet. Jam eorum quibus oratione fit fides, tria genera sunt, unum quod positum est in moribus ipsius dicentis, alterum, quod in eo, ut certo quodam modo afficiatur auditor: tertium quod in ipsa oratione consistit, ut aut demonstret, aut demonstrare videatur. Ac moribus quidem fides fit, cum ita conformatur oratio, ut efficiat eum qui dicit dignum cui habeatur fides. Bonis enim viris magis & facilius credimus universe quidem omnibus in rebus: in iis autem, quae exquisite cognosci non queunt, sed tales sunt, ut varie de ipsis existimare liceat;

omnino & sine ulla exceptione. Id autem ipso orationis genere fieri oportet, non ob praejudicatam de dicentis ingenio ac moribus opinionem. Neque enim ita est, ut quidam in libris de arte posuerunt, qui ita de probitate dicentis locuti sunt, ut de re quae nihil conferat ad persuadendum. Immo vero nihil fere est ad faciendam fidem potentius atque efficacius, quam mores dicentis. Ex persona autem auditorum, cum vi orationis ad aliquem animi motum impulsi fuerint. Neque enim similiter judicamus tristes, & laeti, aut cum diligimus, & cum odimus. Quam unam ad rem omne studium suum conferre diximus hujus artis magistros. Sed hujus quidem rei tota ratio singillatim a nobis explicabitur, cum de motibus animorum disseremus. Oratione autem ipsa adducti credunt, si quando ostenderimus ex iis quae in quaque re insunt apta ad persuadendum, id quod probare volumus, aut verum esse, aut videri Cum sint igitur haec tria instrumenta faciendae fidei, perspicuum est, haec tria consequi, ejus esse, qui & syllogismo scienter ac perite uti queat, & pervidere ea quae ad mores ac virtutes pertinent, &, quod tertium est, ea quae ad animorum permotiones: tum quid earum quaeque sit, & cujusmodi, tum quibus ex rebus & quomodo excitetur. Unde illud efficitur, rhetoricam esse quasi propaginem quandam dialectices, & ejus quae de moribus disserit, quam suo ac proprio nomine politicen vocari par est Quocirca & ipsa sibi quasi personam politices induit: & ejus professores se pro politicis venditare conantur, partim per ignorantiam, partim per arrogantiam, partim alias ob caussas, quibus interdum hominum animi moveri solent. Est enim particula quaedam & simulacrum dialectices, ut & principio diximus. Neutra enim earum scientia est de certo aliquo ac definito genere, quae sint illius affectiones: sed facultates quaedam sunt rationum comparandarum. De vi igitur & natura ipsarum, & quomodo inter se affectae sint, fere quantum satis est, diximus.

c. VI. Eorum autem quibus eo fides fit, quod is qui dicit, aut demonstret aut demonstrare videatur, ut & in analyticis, aliud quidem inductio est, aliud syllogismus. Voco enim enthymema quidem, syllogismum oratorium: exemplum autem, inductionem oratoriam. Omnes autem demonstrando fidem faciunt, aut exempla proferentes,

tes, aut enthymemata, neque quidquam fere aliud. Quocirca si omnino necesse est, eum qui quid demonstrat, aut syllogismo, aut inductione id facere, constat autem ita esse ex analyticis, necesse est utramque horum cum utroque illorum idem esse. Quid autem intersit inter exemplum & enthymema, liquido perspicitur e topicis. Quemadmodum enim in methodicis, ita hic quoque se res habet. Nam cum multa ac similia protuleris, ostendere id quoque de quo agitur, ita se habere, illic quidem inductio est, hic autem exemplum. At vero quibusdam positis, evenire praeterea aliud quippiam eo quod illa sint, illic quidem syllogismus vocatur, hic autem enthymema. Illud quoque constat, inesse utrumque bonum in oratorio dicendi genere. Oratoriae enim dictiones aliae exemplis, aliae enthymematis abundant. Atque ad persuadendum quidem non minus valent, quae exemplis abundant: sed majorem animorum motum efficiunt enthymematicae. Cujus rei quae caussa sit, & quomodo utroque genere utendum, dicemus postea: nunc autem de eis ipsis distinctius & enucleatius disseramus.

c. VII Quoniam enim quod ad persuadendum aptum est, alicui tale est: & aliud quidem statim ac suapte vi tale, aliud autem eo, quod videatur demonstratum esse per talia: nulla autem ars singula considerat: ut medicina, non quid Socrati aut Calliae, sed quid ita affecto, aut ita affectis salutare sit: hoc enim arte comprehendi potest: at id quod ad unumquemque singillatim pertinet, infinitum est, neque sub scientiam cadit, ne rhetorica quidem quid cuique probabile sit considerabit, ut Socrati aut Hippiae: sed quid talibus, quemadmodum & dialectica. Est autem proprium opus ac munus ipsius, de ejusmodi rebus dicere, de quibus deliberatur, quaeque arte non continentur: & apud ejusmodi auditores, qui quae procul sita sunt videre, & ex iis quae longe distant ratiocinari non queunt. Deliberamus autem de iis quae utroque modo habere se possunt. Nam quae aliter aut fieri, aut futura esse, aut se habere non queunt, nemo qui de eis ita existimet, deliberat: nullus enim fructus illius deliberationis esset. Ratiocinari autem & concludere aliquid licet aut ex iis quae jam syllogismo conclusa sunt, aut ex iis quae, cum antea conclusa non sint, syllogismo indigent, quod per se probabilia non sint. Ne-

cesse est autem, horum generum illud quidem tale non esse, ut auditor dicentem facile subsequi possit propter longitudinem. Positum est enim, judicem rudiorem ac crassiorem esse. Ea porro quae secundi generis sunt, idonea non sunt ad faciendam fidem: cum eorum non sint, quae confessa sunt, & de quibus plerique omnes eodem modo opinantur. quare necesse est, & enthymema, & exemplum esse de iis quae etiam aliter habere se possunt,. exemplum quidem, inductionem, enthymema vero, syllogismum, eumque ex paucis, ac saepe ex paucioribus, quam eum qui primo ac proprie syllogismus dicitur. Nam si quid eorum sit quod facile per se intelligi queat, ne exprimendum quidem est. Ipse enim id addit auditor. Ut si probandum sit, Dorieum vicisse in certamine quopiam eorum in quibus victores coronantur, satis fuerit dicere, eum Olympia vicisse. esse autem ejus generis Olympia, ne addendum quidem est. omnibus enim id notum est.

C. VIII. Quando igitur necessaria pauca sunt eorum, de quibus agunt Oratorii syllogismi, deliberant enim, & consultant homines de iis quae agunt, ea autem omnia ejusmodi sunt: neque eorum fere quidquam necessario fit, ea vero quae plerumque eveniunt, necesse est ex aliis talibus colligi, necessaria autem ex necessariis, quod ex analyticis cognovimus; constat, ea, ex quibus enthymemata ducuntur, partim quidem necessaria esse, sed maximam partem, eorum quae plerumque contingunt. Ducuntur autem enthymemata ex verisimilibus, & ex signis. quare necesse est, illorum utrumque utrique idem esse. Nam verisimile quidem est, quod plerumque fit, non simpliciter tamen, ut quidam definiunt, sed id demum, quod ita affectum est ad id ad quod probandum adhibetur, ut universum ad particulare. Signorum autem quaedam ita se habent, ut particulare aliquid ad universum, quaedam autem ut universum ad particulare. Horum autem id quidem quod necessarium est, teemerion vocatur. At quod necessarium non est, nomen quo ab aliis distinguatur non habet. Igitur necessaria quidem dico ea, ex quibus confici potest syllogismus. Quocirca tecmerion etiam est hujusmodi syllogismus. Cum enim id quod a se dictum est, putant solvi non posse, tunc a se tecmerion adferri putant, ut eo quod volunt

de-

demonstrato jam, & ad finem perducto. *Tecmar* enim vetere lingua dicitur *finis*. Signorum autem aliud quidem ita affectum est, ut singulare ad universum, quale est, si quis dicat, quod Socrates cum sapiens esset justus fuerit, signum esse, homines sapientes esse justos. signum igitur hoc quidem est, sed solubile, etiam si verum sit quod dictum est, neque enim syllogismus ex eo confici potest. At quod tale est, ut si quis dicat, quod quis febrem habeat signum esse, eum aegrotare, aut peperisse eam quae lac habeat, necessarium est, idque e toto signorum genere solum est tecmerion. solum enim, si verum sit, insolubile est. Aliud autem ita affectum est, ut universum ad particulare; ut si quis dicat, quod quis crebro respiret, signum esse eum febricitare. solubile autem est hoc quoque. Neque enim statim necesse est febricitare qui anhelet. Quid igitur sit verisimile, quidque signum, & quid tecmerion, & quid inter se differant, dictum quidem est nunc quoque; enucleatius autem tum de his, tum quae causa sit cur ex aliis syllogismi confici non possint, ex aliis possint, in analyticis definitum est.

c. IX. At exemplum inductionem quidem esse, & circa cujusmodi res inductio sit, dictum est. Ita autem affectum est, neque ut pars ad totum, neque ut totum ad partem, neque ut totum ad totum, sed ut pars ad partem, similis ad similem, cum ambo sub eodem quidem genere continentur; sed alterum altero notius est. ut si ex eo colligat quis, Dionysium cum custodiam petat, clanculum sibi viam ad tyrannidem affectare, quod, & prius Pisistratus idem moliens, custodiam petiit, & cum eam accepisset, tyrannidem occupavit: & Theagenes Megaris, & alii quoscunque idem fecisse sciunt, exempli loco sunt adversus Dionysium, de quo utrum eadem de causa petat, nondum sciunt. Omnia autem haec sub eodem genere continentur: eum qui tyrannidem affectat custodiam petere Unde igitur ducantur probationes, quibus demonstrari aliquid videtur, dictum est.

c. X. Enthymematum autem maximum, quodque maxime plerosque omnes latet, inter ipsa discrimen est, itemque in disserendi ratione syllogismorum. Quaedam enim rhetoricae convenientia sunt, quaedam ad alias artes, ac facultates pertinent, partim jam repertas, partim

nondum ab hominibus comprehensas. Quo fit, ut oratores interdum imprudentes ab officio, ac munere suo discedant, propius, quam par est, ea de quibus dicunt attingentes. Magis autem constabit quod dicimus, si pluribus explicetur. Dico enim, tum dialecticos, tum rhetoricos syllogismos esse eos, quorum & species & locos tradimus. Hi autem communes sunt, & de justis, & de naturalibus, & civilibus, & de multis quae specie differunt. Cujusmodi est locus ex eo quod magis, & ex eo quod minus verisimile videtur. Nihilo enim magis licebit ex eo syllogismum aut enthymema ducere de rebus justis quam de naturalibus, aut de qualibet alia re proposita disputantem. etsi haec specie differunt. species autem, quaecunque enuntiationes ad singulas species generave pertinent. Exempli causa, de physicis effata quaedam sunt, ex quibus neque enthymema, neque syllogismus, de iis quae ad mores pertinent, duci ullus potest, itidemque de his alia ex quibus nihil quod ad physica pertineat duxeris. Eodemque modo in omnibus se res habet. Atque illa quidem non efficient in ullo certo, ac definito genere intelligentem; nullum enim eis certum genus subjectum est. At haec quo quis melius delegerit, latebit aliam quandam artem efficiens a dialectica & rhetorica. Si enim incidat in principia, jam non dialectica, aut rhetorica erit, sed ea ipsa cujus principia tenet. Ducuntur autem maximam partem enthymemata ex iis quas species vocamus, quae particulares sunt, ac propriae, ex communibus autem pauciora. Ut igitur in topicis, sic & hoc loco distincte explicandae sunt & species, & loci, ex quibus enthymemata sumuntur. Voco autem species quidem eas enuntiationes quae ad quodque genus proprie pertinent: locos autem eos qui aeque communes sunt omnium generum. Primum igitur explicemus genera rhetorices, ut eis quot sunt distinctis separatim cujusque elementa, & effata persequamur.

c. XI. Sunt autem rhetorices genera numero tria; nam & eadem auditorum distinctio est. Omnis enim oratio constat ex tribus: ex eo qui dicit, ex re de qua dicitur, & ex eo ad quem verba fiunt. Atque ad hunc, id est, ad auditorem omnia tanquam ad finem diriguntur. Necesse autem est eum qui audit, aut spectatorem

modo

modo esse, aut disceptatorem, id est, rei, ac sententiae moderatorem, disceptatorem autem, aut de rebus praeteritis, aut de futuris. Judicat autem de futuris exempli caussa is qui in concionem venit, de praeteritis autem ut Judex; is autem qui spectator modo est, de vi, ac facultate dicentis. Itaque necessario tria sunt genera sermonum oratoriorum, deliberativum, judiciale, & id quod ad ostentationem comparatum est. Deliberatio autem dividitur in suasionem, & dissuasionem. semper enim tum qui privatim consilium dant, tum qui ad populum verba faciunt, alterum horum efficiunt judicium autem in accusationem ac defensionem. Horum enim alterutrum facere necesse est eos, qui judicio contendunt. At id quod ad ostentationem refertur, in laudem, & vituperationem. Tempora autem horum cuique proposita sunt, consilium quidem danti futurum: de futuris enim consilium dat aut suadens, aut dissuadens: contendenti autem judicio, praeteritum. semper enim de iis quae facta sunt, ille quidem accusat, hic autem defendit. Generi autem ad ostentationem comparato maxime quidem proprium est tempus praesens: omnes enim ex iis quae insunt, aut laudant, aut vituperant: adhibent tamen persaepe, & praeterita, revocantes ea in memoriam, & futura tanquam praesagientes. Finis autem alius alii propositus est: cumque tria genera sint, totidem sunt etiam fines: consilium quidem danti, utile, & damnosum. nam is quidem qui hortatur, studet ostendere, id quod suadet melius esse: qui autem dehortatur, ut a deteriore avocat. alia autem tanquam auxilia ita adsumit, ut ad hoc referat; justum, aut injustum, honestum, aut turpe Judicia autem tractantibus justum, & injustum. adsumunt autem hi quoque alia, ut ad hoc referant. Laudantibus autem, & vituperantibus honestum, & turpe. Alia vero hi quoque ad haec referunt. Argumento autem est, eum esse quem dixi singulis propositum finem, quod de ceteris interdum ne contenderint quidem. Exempli caussa, is qui judicio provocatur, interdum ne infitiabitur quidem, se id fecisse quod dicitur; neque damnum a se datum negabit, at injuriam fecisse nunquam fatebitur. Nam ne judicio quidem tunc opus foret. Itidem ii qui consilium dant, saepe alia quidem projiciunt, ac largiuntur: adduci tamen nulla ratione possint, ut aut inutilia suadere se, aut utilia dissuadere fateantur.

quin autem injustum sit, vicinos populos, etiam qui nulla injuria provocarint, in servitutem redigere, saepenumero ne laborant quidem. Eademque ratione qui laudant, quique vituperant, non id considerant, fecerit quis quae sibi utilia sint, an minus: quin etiam saepe in laude ponunt, si propria utilitate neglecta pulchrum aliquid ac gloriosum fecerit. Itaque laudant Achillem quod opem Patroclo sodali suo tulerit, sciens sibi moriendum esse, cum alioqui vivere ipsi liceret. Huic autem talis quidem mors gloriosior fuit, at vivere utilius fuisset. Constat igitur ex iis, quae dicta sunt, magnam vim enuntiationum iis de rebus tenendam esse. Nam & tecmeria, & verisimilia, & signa enuntiationes sunt oratoriae. Omnino enim Syllogismus ex enuntiationibus constat: enthymema autem syllogismus est ex ejus generis enuntiationibus, de quibus diximus, compositus, atque conflatus.

c. XII Quando autem quae impossibilia sunt, neque facta esse, neque factum iri queunt, sed possibilia tantum, neque aut ea quae facta non sunt facta esse, aut quae futura non sunt factum iri possunt: necesse est; & consilium danti, & contendenti in judicio, & ei qui facultatis in dicendo suae specimen exhibet: enuntiationes habere de possibili, & impossibili, de eo quod factum est, aut minus, & quibus colligat fore aliquid, aut non fore. Tum vero quando omnes, & qui laudant, & qui vituperant, & cohortantur, & dehortantur, & accusant, & defendunt, non ea modo quae diximus conantur ostendere, sed etiam aut magnum, aut parvum esse, vel bonum, vel malum, vel pulchrum, vel turpe, vel justum, vel injustum, vel per se de illis dicentes, vel cum aliis contendentes, ac comparantes: constat, suppetere eis debere enuntiationes tum de magnitudine, & exiguitate, tum de majori, & minori, tum universe, tum particulatim de unoquoque eorum. Exempli caussa, quod majus bonum sit, quodque minus: itemque in iis, quae juste, injusteve facta sunt, eademque ratione de ceteris.

c. XIII. Quibus igitur de rebus enuntiationes colligere ac comparare necesse sit, dictum est. His autem cognitis, enucleatius nunc de unoquoque explicandum est: ut quibus de rebus instituatur deliberatio, & quibus de rebus

agatur in iis orationibus, quae ad ostentationem comparantur, tertio autem quae in judiciis versari soleant. Primum igitur videndum est, cujus generis sint ea bona malave, quae sibi proponit is, qui consilium dat. non enim de omnibus deliberatur, sed de iis tantum, quae & fieri, & non fieri possunt. Nam de iis, quae necessario aut sunt, aut erunt, itidemque de iis, quae aut esse, aut evenire impossibile est, deliberatio non instituitur. Ac ne de iis quidem omnibus quorum eventus incertus est. bona enim quaedam a natura, quaedam à fortuna pendent, eorum quae vel evenire, vel non evenire possunt, de quibus deliberare nihil profuerit. Immo vero perspicuum est, ea tantum in deliberationem adduci, quae eam naturam habent, ut in potestatem nostram redigi queant, utque principium ortus ipsorum in nostra potestate sit. Quaerimus enim usque eo, dum, possibilia nobis, an impossibilia sint, reperiamus. Omnia igitur singillatim accurate percensere, & in certa genera distinguere, de quibus agere solent: tum certo, ac vero definire quantum de eis dici potest, non est hujus loci, ac temporis: tum quod ne rhetoricae quidem artis opus illud, ac munus est, sed ad aliam, cujus verior harum rerum intelligentia propria est, pertinet, tum quod plura jam a nobis ipsi rhetoricae concessa sunt iis, quorum ipsius propria consideratio est. Vere enim etiam in superioribus diximus, rhetoricen compositam esse ex analytica scientia, & ex politica quae ad mores refertur. Similis autem est partim quidem dialecticae, partim disputationum sophisticarum. Quo autem quis aut dialecticen, aut hanc ipsam magis conatur ita tractare, non ut facultates, sed ut quae certam alicujus rei scientiam contineant, eo magis imprudens naturam ipsarum extinguit ac delet, transferendo, ita eas concinnans, ac si, non dicendi modo, sed certarum rerum sibi propositarum scientiam, & intelligentiam tradant. Nos autem quae explicare quidem est operae pretium, sed suum tamen politicae locum ad considerandum relinquunt, ea nunc persequamur.

C. XIV. Sunt autem quinque fere numero maxima, ac praecipua eorum, quae in consiliis agitari solent. Agitur enim de vectigalibus & reditibus publicis, de bello, & pace; de custodia regionis, de iis quae importantur, & exportantur, & de legum constitutione. Eum igitur qui

de vectigalibus sententiam dicturus est, primum quidem nosse oportet, quantum ex quaque re civitas capiat: ut, si quid praetermittitur, addatur: si quo minus quam par est ex re aliqua percipitur, augeatur. Noti autem ei esse debent sumptus quos facit civitas: ut si quis supervacaneus est tollatur; si quis justo major, minuatur. opulentiores enim fiunt, non ii modo, qui ad opes aliquid addunt, sed ii quoque, qui de sumptibus detrahunt. Haec autem non usu tantum domestico intelligi queunt, sed ea etiam quae ab aliis utiliter ad eam rem inventa sunt, tenenda sunt ei, qui ad tales consultationes idoneus esse meditetur. De bello autem, & pace dicturus, primum quidem civitatis vires, & copias teneat, tum quantae sint eae, quae nunc suppetunt, tum quae praeterea parari possint; & cujus generis utraeque sint: tum quomodo & quae bella gesserit. Neque vero de sua, sed & de vicinis civitatibus haec cognorit necesse est, aut de iis cum quibus bellum existere posse opinio est: ut cum potentioribus quidem quiete pacificeque (*) vivatur: adversus inferiores autem in eorum potestate sit, qui deliberant, bellum facere velint, an minus. Sed & copias utriusque similes, an dissimiles sint nosse oportet. nam in hoc quoque positum est, ut aut meliori, aut iniquiori conditione pugnetur. Ad haec autem necesse est non propria modo ac domestica bella cognita habere, sed & aliorum quis ea exitus consequatur. similium enim similis plerumque esse exitus solet. De custodia autem regionis, noscendum est, & quomodo illa custodiatur, & qui sit praesidiariorum militum numerus, & cujus generis sint, & quibus locis imponenda sint praesidia. Id autem nisi qui regionis peritus sit, scire nemo potest. Haec autem ideo noscenda, ut sive minor justo est custodia, augeatur: seu qua non necessaria, tollatur: & ut opportuna loca diligentius custodiantur. Ad annonam autem quod attinet, quanta illius copia, & cujus generis civitati sufficiat, intelligendum: & quae illic nascatur, quaeque aliunde importetur: quarumque rerum, aut exportatione egeant, aut invectione, ut cum iis populis pacta, conventionesque fiant. Duo enim sunt hominum genera, apud quos ne offendant cives, providendum est: qui potentiores sunt, & qui ad haec quae modo diximus

(*) *Pacifice*, vox melius auctoritatis.

ximus utiles. Ut autem omni periculo careat civitas, necessaria quidem est harum omnium rerum intelligentia, non minimum autem positum est in scientia legum constituendarum. In legibus enim posita est civitatis salus. Itaque intelligendum est, & quot sint rerum publicarum genera; & quae cuique utilia sint; & quae cuique exitiosa esse soleant, tum ipsius reipublicae propria, tum contraria. Dico autem exitio esse quae propria sunt; quoniam praeter optimam remp. ceterae omnes, sive remittantur, sive intendantur, intereunt. Exempli gratia, populi potestas non tantum si remittatur imbecillior fit, ita ut tandem reducatur ad paucorum potentiam, sed etiam si valde intendatur. Ut & deformitas nasi, qui media sui parte quasi gibberus est, & ejusdem nimia depressio non tantum si remittantur perveniunt ad mediocritatem, sed si magis etiam aut intumescat gibbus ille nasi, aut deprimatur, eo pervenit denique, ut ne nasus quidem esse videatur. Utile autem est ad leges ferendas, non tantum scire, quae gubernandi ratio conferat ad civitatem tuendam, considerantem id ex superiorum temporum historia, sed & nosse quibus legibus alii populi utantur, & quales qualibus conveniant. Constat itaque, ad leges quidem ferendas, utiles esse eos libros, quibus terrarum situs ac descriptiones continentur: nam ex eis leges, & instituta gentium hauriri queunt: ad dandum autem de rebus publicis consilium, historias eorum qui res gestas litteris prodiderunt: quae omnia ad politicen, non ad rhetoricen pertinent. Haec igitur sunt quibus instructum oportet esse eum, qui de rebus maximis sententiam dicturus sit.

C. XV. Nunc quae sint ea ex quibus, & de his, & de aliis dicenti sumenda sunt, quibus aut incitet, aut deterreat, denuo persequamur. Fere autem, & cuique privatim, & communiter omnibus propositum quasi signum quoddam est, quo tendentes, alia & expetunt, & fugiunt: idque est, ut summatim dicam, tum felicitas, tum partes ipsius. Quare, exempli caussa, sumamus quid sit populariter loquendo & ex quibus constet felicitas. nam de ea, & de iis quae ad eam conferunt, deque iis quae illi adversantur, omnis suasio, & dissuasio ab omnibus instituitur. Quae enim ad eam partemve ejus aliquam comparandam, aut eorum aliquid ex minore majus effici-

ciendum valent, suscipienda sunt: quae autem vel tollunt, vel impediunt, vel aliquid eorum quae ipsi repugnant, efficiunt, ab iis abstinendum est. Sit igitur felicitas, bonus rerum successus cum virtute conjunctus: aut ea rerum ad vitam pertinentium abundantia, ut nihil praeterea requiratur: aut suavissima vita extra omne periculum posita: aut firmus status & possessionum, & corporum, cum vi ac potestate eorum conservandorum & parandorum. Fere enim horum unum, aut plura felicitatem esse omnes fatentur. Quod si tale quiddam est felicitas, necesse est, partes illius esse nobilitatem, amicorum copiam, bonorum amicitiam, bonos, ac virtute praeditos filios, eorumque ipsorum copiam: facilem, & commodam senectutem, tum praeterea virtutes corporis, ut bonam valetudinem, pulchritudinem, robur, magnitudinem, vires aptas ad publica certamina, gloriam, honorem, prosperam fortunam, virtutem, & partes ipsius, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, justitiam. nam ita demum quis cumulatus bonis omnibus, nulliusque praeterea rei indigens fuerit, si & iis quae in ipso homine sunt, & externis bonis affluat. neque enim praeter haec, alia ulla sunt. In ipso autem homine sunt tum animi, tum corporis bona: extra autem, nobilitas, amici, pecuniae, honos. Convenire praeterea arbitramur, & opes, ac civilem potentiam, & fortunam adesse. nam ita demum vita ab omni periculo remotissima fuerit. Eodem igitur modo sumamus etiam quid horum quodque sit. Igitur genti quidem, & urbi nobilitas est, si cives ex eo ipso solo progeniti sint, aut antiqui, & si primi ejus conditores, ac duces illustres fuerint, & si multi ex eis propagati sint illustres iis rebus quibus hominum studia commoventur. Privatim autem nobilitas spectatur & ex maribus, & ex feminis: & ex eo, ut quis utraque stirpe ex civibus legitime prognatus sit, & tanquam in urbe, ut generis principes nobiles fuerint, aut propter virtutem, aut propter divitias, aliudve quid eorum, quae in honore habentur: & multi ex eodem genere illustres, tum viri tum feminae, tum juvenes, tum natu grandiores. Bonos autem, ac multos liberos habere quid sit, obscurum non est. Commune igitur, ipsum, bonis liberis abundare dicitur, si juventus & multa fuerit, & bona. Bona autem, virtute corporis,
ut

ut proceritate, pulchritudine, robore, aptis ad certamina publica viribus. Animi vero virtutes juvenum propriae sunt temperantia, & fortitudo. Privatim bonitas, & copia liberorum est, si & multos quis ex se susceptos, & tales liberos, tum mares, tum feminas habeat. Feminarum autem virtus corporis quidem pulchritudo, & magnitudo, animi autem temperantia, & industria sine sordibus. Peraeque autem, & publice, & privatim danda opera est, ut unumquodque horum, & in viris, & in feminis insit. Nam quibus quae ad mulieres pertinent, male instituta sunt, ut Lacedaemoniis, dimidium fere iis abest felicitatis. Divitiarum autem partes sunt, pecunia numerata, multum agri, praediorum possessiones, itemque supellectilis, & pecorum, & mancipiorum, numero, magnitudine, pulchritudine praestantium. Eaque omnia ut & tuta sint, & homine ingenuo digna, & utilia, & propria. Ac utilia quidem magis sunt, quae fructuosa: ingenuo autem homine digna, quorum omnis prope fructus in animi oblectatione positus est. Fructuosa autem voco, ex quibus capiuntur reditus annui: oblectationis autem caussa comparata, ex quibus nihil, quod quidem aliqua aestimatione dignum sit, percipitur praeter usum. Tuta autem sunt, quae quis ita possidet, ut in potestate ipsius sit usus illorum. Proprium id, cujus alienandi penes eum qui possidet potestas est. Alienationem autem voco donationem, & venditionem. Omnino autem divitem esse magis in utendo, quam in possidendo positum est. Nam & divitiae sunt, ejusmodi rerum exercitatio, & usus. Bona autem existimatio est, ab omnibus virum gravem & auctoritate praeditum existimari, aut tale aliquid habere, ut id omnes appetant, aut multi, aut boni, aut prudentes. Honor autem signum quidem est eum cui habetur beneficum haberi. Honore autem afficiuntur jure quidem vel maxime, qui jam beneficium dederunt: sed tamen is quoque honoratur, qui potest benefacere. Beneficium autem aut ad salutem pertinet, eaque omnia quibus fit, ut simus, aut ad divitias, aut ad aliud aliquod bonum eorum, quae paratu facilia non sunt, aut omnino, aut eo loco, aut eo tempore: multis enim etiam quae exigua videntur honori fuerunt: sed cum ad ea, aut locorum, aut temporum commendatio accederet. Par-

tes autem honoris sunt sacrificia, inscriptiones aut versibus conclusae, aut etiam sine versibus, praemia, sacella, priores in consessibus loci, sepulcra, statuae, alimenta ex publico: tum ea quae barbarorum consuetudo fert, ut genua veniente aliquo flectere, assurgere, & loco cedere, tum dona quae apud quosque in pretio sunt. Nam in dono est & datio rei quae possideatur, & honoris significatio. Quo fit, ut & pecuniae amantes, & honoris cupidi dona appetant. in eis enim insunt quae utrique appetunt; cum & rem augeant, quod avidi pecuniae, & honori sint, quod honoris cupidi concupiscunt. Corporis autem virtus est sanitas: quae ita accipienda est, ut & morbo quis careat, & corpore utatur. Multi enim ita valent, ut Herodicus dicitur, quos propter talem sanitatem nemo beatos dixerit: cum aut omnibus, aut plerisque eorum quae hominum vita fert abstinere cogantur. Pulchritudo autem sua cujusque aetatis propria est. Atque adolescentis quidem pulchritudo est, corpus habere idoneum ad labores, tum qui currendo, tum qui ad vi decertandum capiendi sunt, cum quadam oris, ac vultus suavitate. Quocirca pulcherrimi sunt pentathli, quod aeque apti sunt & ad vim, & ad celeritatem. Ejus autem qui florenti aetate est, ad labores bellicos: cum eo ut & aspectu jucundus sit, & ferocitatis aliquid prae se ferat. Senis autem quod satis sit ad labores necessarios sustinendos, ita ut molestus non sit iis, qui una sunt, quod nullo incommodo laboret eorum quibus senes conflictari solent. Robur autem potestas quidem est movendi alium arbitratu suo. Necesse est autem, qui alterum movet, ut id faciat, aut trahendo, aut pellendo, aut sublimem tollendo, aut premendo, aut collidendo. Quare qui robustus est, aut eis omnibus, aut eorum quibusdam valet. Magnitudinis autem praestantia est, superare proceritate, crassitudine, latitudine, usitatum hominum modum, tanto, ut ne propter illam exuperantiam tardiores fiant corporis motus. Vires autem aptae ad publica certamina constant ex magnitudine, robore, & celeritate. Nam & celeritas in robore ponitur. qui enim potest certo quodam modo crura jactare, ac movere cito, & longe, cursor est: qui premere, & cohibere, luctator: qui autem ictu pellere, pugil: qui autem his utrisque valet, pancratiasti-

sticus: qui omnibus, pentathlus. Commoda autem senectus est, cum & sera senectus advenit, & doloris ac molestiae expers. nam neque is qui cito senescit, commoda uti senectute dicendus est, neque is qui sero quidem, sed cum dolore ac molestia. constat autem ex virtutibus corporis, & ex fortuna. nam neque perturbatione vacabit, nisi & immunis a morbis, & robustus fuerit; neque sine fortuna diu vivere expers molestiae poterit. Est autem quaedam etiam sine prospera valetudine, & sine robore, vitae producendae facultas. Multi enim diu vivunt sine virtutibus corporis. Sed harum rerum accurata tractatio nihil hoc quidem tempore necessaria est. Multorum autem ac bonorum amicitia quid sit, obscurum non est, si quid amicus sit, definiamus. Est autem amicus, qui ita affectus animo est, ut quae ei quem amat bona esse putat, ea, ipsius caussa, conficere studeat. Cui ergo tales multi sunt, is amicis abundat: cui etiam viri boni, is bonos amicos habet. Bona autem fortuna est, eum, quorum bonorum caussa fortuna est, ea eveniunt, & insunt, aut omnia, aut plurima, aut maxima. Caussa autem est fortuna nonnullorum quidem, quae parantur etiam arte: at multorum quae sine arte, ut eorum, quae natura efficiuntur, ita tamen ut etiam praeter naturam evenire possint. Nam bona quidem valetudo arte effici potest: at pulchritudinis, & magnitudinis caussa natura est. Omnino autem ejus generis bona a fortuna sunt, quibus invidetur. Ea quoque bona ad fortunam referuntur, quae praeter rationem eveniunt: ut, quod cum ceteri fratres deformes sint, hic formosus sit: aut quod alii thesaurum non viderunt, hic autem reperit, aut quod telum eum attigit, qui prope erat: hunc autem non attigit. aut quod non venit aliquo, qui solus semper eo ventitabat; qui autem semel venerant, perierunt. Haec enim omnia in fortunae prosperitatibus numerari solent. De virtute autem, quando in ratione laudandi maxime proprius ejus tractandae locus est: tum cum eo ventum erit, accurate explicabimus. Quaenam igitur spectare debeant qui suadent, ut quae aut futura sint, aut jam adsint, perspicuum est; ex quo etiam constat, quae spectare debeant, qui dissuadent: ea videlicet quae iis adversantur.

c. XVI. Quoniam autem consilium danti utilitas propo-

posita est, ad quam omnia dirigat, deliberant autem non de fine, sed de iis quae ducunt ad finem: ea vero sunt, quae in singulis rebus agendis utilia sunt: utile autem quod est, bonum est, sumenda, ac comparanda nobis fuerint elementa de bono, & utili simpliciter. Sit igitur bonum, quod ipsum propter se expetendum est, & cujus caussa aliquid expetimus. Et id quod appetunt omnia; aut ea in quibus inest sensus, aut mens, aut si mentem accipiant: & quaecunque mens unicuique suggesserit. Et quicquid mens, quae in quoque est, ei attribuit, id cuique bonum est. & quo praesente bene se habet, neque quidquam praeterea requirit. Et id ipsum quod sibi ex se sufficit. Et quod talia aut efficiendi, aut conservandi vim habet. & id quo posito, talia consequuntur. Et quae vim habent aut prohibendi, aut tollendi ea quae talibus adversantur. Consequitur autem aliud alii duobus modis: aut enim simul, aut postea. Exempli caussa, ex eo quod quis discit, sequitur ut postea sciat: at ex eo quod bene valet, simul sequitur, ut & vivat. Efficientia vero tribus modis dicuntur. quaedam ita, ut bene valere, efficiens est bonae valetudinis: quaedam ita, ut cibi ejusdem efficientes sunt: quaedam denique, ut corporis exercitatio, quae plerumque ut bene valeamus efficit. His positis necesse est, ut & bonorum sumptiones in bonis sint, & malorum depulsiones. Sequitur enim mali quidem depulsionem, statim, ut quis malum habeat: boni autem sumptionem illud postea, ut habeat bonum. Bonum quoque est pro minore bono, majus bonum sumere: & minus aliquod malum subire, ut majus effugias. Nam quo minus a majore superatur, ejus fit, boni quidem sumptio, mali autem depulsio. Virtutes quoque necesse est in bonis esse. nam, & bene afficiunt eum in quo sunt, & vim habent efficiendi, atque augendi ea quae bona sunt. De unaquaque autem illarum, quae, & cujusmodi sit, separatim dicendum est. Et voluptatem necesse est bonum esse. Natura enim duce omnia animalia eam appetunt. Quare, & quae jucunda sunt, & quae pulchra, bona ut sint necesse est. nam illa quidem voluptatis efficientia sunt: pulchrorum autem partim suavia, partim ipsa per se expetenda sunt. Ut autem singillatim dicamus, bona haec ut sint, necesse est: felicitas, nam & per se expetenda est, & sibi ex se sufficit.

est, & illius caussa alia persequimur: justitia, fortitudo, temperantia, magnitudo animi, magnificentia, & alii ejusmodi habitus: virtutes enim sunt animi: & bona valitudo, & pulchritudo, & talia: virtutes enim sunt corporis, & multorum bonorum efficientes, ut bona valitudo voluptatis, & vitae. Quo fit, ut optimum quiddam esse videatur: quoniam caussa efficiens est duorum, quae apud plerosque maximo in pretio sunt, voluptatis, & vitae. Divitiae. virtus enim haec patrimonii est, & multarum rerum conficiens. Amicus, & amicitia. nam & per se expetendum quiddam est amicus, & multorum efficiens. Honos, existimatio. nam & jucunda sunt, & multorum efficientia, & plerumque evenit, ut in iis qui honorantur, insint ea, propter quae honorantur. Dicendi facultas, rerum gerendarum facultas. omnia enim hujus generis multorum bonorum efficientia sunt. Itemque bonitas ingenii, memoria, docilitas, perspicacitas, talia omnia. nam hae facultates multorum bonorum in se efficientiam continent. Itidemque omnes scientiae, atque artes. Et vivere. nam, ut boni ex eo nihil aliud consequatur, ipsum per se expetendum est. Et quod justum est: publice enim prodest. Haec igitur fere sunt, quae omnes bona esse consentiunt.

c. XVII. In iis autem, quae dubitationem aliquam habent, hinc ducuntur syllogismi. Cui quod adversatur, malum est, ipsum bonum est. Et cui quod pugnat, hostibus prodest. Exempli caussa, si ignavos cives esse, maxime prodest hostibus, constat, fortitudinem civibus utilissimam esse. omninoque quod hostes volunt, & quo gaudent, ei quod pugnat, utile videtur. Unde & recte dictum est: *Quam laeta haec Priamus, si senserit, ebibat aure.* Neque tamen hoc perpetuo verum est: sed plerumque. Nihil enim prohibet interdum idem utile esse iis, qui inter se dissident. Unde & illud proverbio jactatum est: *Mala homines conciliant:* cum idem utrisque damnosum est. Et quod nimium esse non potest, bonum est. quod autem justo majus est, malum. Et id cujus caussa multi labores suscepti, multi sumptus facti sunt. Jam enim bonum videtur, & putatur finis esse, ac multorum quidem finis. Finis autem, bonum est. Unde, & haec dicta sunt: *Quam se hoc jactarit Priamus.* &, *Turpe est & mansisse diu.* Et illud proverbium, *Ad fo-*

 res

res uxorem. Et id quod multi appetunt, & id quod videtur dignum, pro quo suscipiantur contentiones. Quod enim appetunt omnes, bonum esse dicebamus. at multi pro omnibus habentur. Et quod laudabile est. nemo enim quod bonum non est laudat. Et id quod etiam hostes laudant. Nam pro eo est, ac si omnes ita esse fateantur: cum ii quoque quibus quis malum dedit agnoscant. Videntur enim eo id fateri, quod res dubitationem non habeat. Ut contra nihili sint oportet, quos, & amici vituperant, & inimici non vituperant. Quocirca se Corinthii hoc Simonidis versu contumelia affectos putarunt: *Corinthiis autem Ilium haud irascitur.* Et quod quis aut prudentium, aut praestantium virorum, aut mulierum judicio suo aliis anteposuit: ut Minerva Ulissem, Theseus Helenam, Deae Alexandrum, Achillem Homerus. omninoque ea quae aliis consulto anteponuntur. Consulto autem in rebus agendis anteponunt, & ea quae diximus, & quae hostibus mala sunt, & quae amicis bona. Et quae fieri possunt. Fieri autem posse dicuntur duobus modis: tum ea quae quoquo modo, tum ea quae facile fieri possunt. Factu autem facilia sunt, quaecunque aut sine molestia, aut brevi tempore. Difficultatem enim aut molestia, aut temporis diuturnitate metimur. Et si ut volunt. volunt autem aut sine ulla mali admistione, aut ita, ut bonum malo facile praeponderet. Id autem erit, si poena, aut lateat, aut parva sit. Et propria. Et quae nemo alius obtinet. Et eximia. ita enim major est honos. Et quae sibi conveniunt, atque apta sunt. Talia autem sunt, quae sunt nobilitati, ac potentiae suae accommodata. Et quae sibi deesse putant: etiam si exigua sint. nihilo enim minus ea sibi comparanda esse arbitrantur. Et quae facile ad exitum adduci possunt. non enim tantum fieri, sed & facile fieri possunt. Talia autem sunt, quae aut omnes, aut plerique, aut ejusdem ordinis, aut etiam inferiores ex animi sententia confecerunt. Et quae amicis grata, inimicis molesta fore norunt. Et quaecunque sibi conciliare student ii, quos ipsi admirantur. Et ad quae natura facti, quorumque periti sunt. Facilius enim ea sibi successura putant. Et quae nemo abjectus ac parvi pretii. Laudabiliora enim sunt. Et quae concupiscunt. Quod enim quis cupit, non jucundum modo, sed & melius videtur. & maxime quique

ea,

ra, ad quae natura propensi sunt: ut qui victoriae cupidi, spe victoriae: qui honoris cupidi, honore: qui pecuniae, pecunia proposita, aliique eodem modo commoventur. De bono igitur, & de utili hinc argumenta ducenda sunt.

c. XVIII. Sed quoniam saepe accidit, ut cum utraque utilia esse fateantur, utrum utilius sit, controversentur, de meliore deinceps, & utiliore dicendum fuerit. Ponamus igitur praestare quidem id dici, quod & alterum tantum est, & eo amplius: superari autem id, quod in altero inest. Ponamus item, majus, ac plus semper referri ad id quod minus est: magnum autem, & parvum, itemque multum, & parum dici habita ratione usitatae magnitudinis, ac multitudinis. & eam quidem quod superat, magnum, quod autem ab ea abest, parvum vocari, & multum, ac parum eodem modo. Quoniam igitur bonum esse dicimus, tum id quod suapte caussa, ac non alterius, expetendum est, tum id quod omnia appetunt, appeterentve, si mens eis, ac prudentia accederet, & quod habet vim efficiendi, ac conservandi talia, & quo posito talia consequuntur: finis autem est id quo id quo cetera diriguntur, & vicissim id, quo cetera diriguntur, est finis: cuique autem bonum, id quod ita affectum est ad ipsum: necesse est, & plura uno, & paucioribus, si modo id unum, aut haec pauciora in illis pluribus connumerentur, majus bonum esse. Insunt enim. At id quod in altero inest, ab eo superari docuimus. Itemque, si quod maximum est aliquo in genere, praestat ei, quod in altero maximum est: illud quoque simpliciter huic praestat: itidemque, si quod genus simpliciter alteri praestat, praestabit etiam id quod in illo genere maximum est, ei quod in altero maximum. Ut, si maximus vir maxima muliere major est, sequitur, ut & viri omnino mulieribus majores sint. itemque, si viri omnino mulieribus majores, ut maximus vir maxima muliere major sit. Generum enim, & eorum quae in quoque genere maxima sunt exuperantiae, eadem inter se proportione respondent. Majus quoque illud est, quo posito alterum sequitur: cum tamen ipsum, altero posito, non sequatur. Sequi autem dicitur aut simul, aut deinceps, aut potestate. Nam ejus quod sequitur usus est in illo altero. Sequitur autem simul quidem, ut, qui

bene valet, sequitur, ut & vivat: cum tamen vivere posſit, neque bene valere. Deinceps autem: ut diſciplinam, ac ſtudium ſcientiae. Poteſtate autem, ut ex ſacrilegio furtum. Qui enim ſacrilegium fecit, etiam furtum fecerit. Et quae cum eodem collata, majore parte vincunt, ipſa quoque majora ſunt. Neceſse eſt enim, ut & illud ſuperent, quod tertio illo majus eſt. Majora ſunt etiam quae majoris boni efficientia. Hoc enim eſt, majus, ut efficiens, eſse. Itidemque majus eſt id, cujus cauſsa efficiens major eſt. Si enim id quod bonam valetudinem efficit, praeſtat ei, quod voluptatem: ſequitur, ut & bona valetudo praeſtet voluptati. Et id quod magis propter ſe expetendum eſt, eo, quod non propter ſe. Ut robur melius eſt re aliqua ſalubri. Nam haec non propter ſe, at illud propter ſe expetitur: quam boni naturam eſse diximus. Et ſi alterum quidem finis ſit, alterum autem non. Hoc enim propter aliud expetitur: illud propter ſe. ut exercitatio ad bonam valetudinem refertur. Et quod minus indiget aut alio, aut aliis. quod enim tale eſt, magis ipſum ſibi ex ſe ſufficit. Minus autem indiget, quod indiget aut paucioribus, aut facilioribus. Et cum hoc quidem ſine illo, aut non eſt, aut ne contingere quidem poteſt: at illud ſine hoc poteſt. magis enim ſe contentum eſt id, quod alio non indiget: itaque majus bonum videtur. Et ſi illud quidem principium ſit, hoc autem non. Et ſi alterum cauſsa ſit, alterum non ſit: eandem ob cauſsam. Nam ſine cauſsa, ac principio neque eſse, neque fieri quidquam poteſt. Et ſi duo principia ſint, quod a majore principio eſt, majus. Et ſi duae cauſsae, quod ex majore cauſsa efficitur, majus. Contraque ex duobus principiis, quod majoris principium eſt, majus: & e duabus cauſsis, quae majoris efficiens, major. Conſtat igitur ex iis, quae diximus, utroque modo poſse aliquid majus videri. nam, & quod principium eſt, eo quod non eſt; & quod non eſt, eo quod eſt, majus videri poteſt. Finis enim majus quiddam eſt; cum tamen principium non ſit, Ut Leodamas Calliſtratum accuſans, majorem culpam eſse dicebat ejus qui conſilium dediſset, quam qui facinus perpetraſset. neque enim futurum fuiſse, ut fieret, niſi conſilium anteceſsiſset. At rurſus accuſans Chabriam, graviorem eſse injuriam ejus qui feciſset, quam ejus, qui conſilium

de-

dedisset. nihil enim nociturum fuisse consilium, nisi qui illud exequeretur, extitisset. nam, & omnem deliberationem ad agendum referri. Et quod rarius est, praestat ei, cujus copia suppetit: ut aurum ferro: cum minus utile sit. Aestimationem enim ei adjicit difficultas. Alio autem modo id, cujus magna copia est, ei, quod rarum est. majorem enim usum praebet, & plus est saepe, quam raro. unde dictum est, aquam rerum omnium optimam esse. Omninoque quod difficilius est, praestat faciliori. rarius enim est. At alio modo quod facilius est, difficiliori. Ita enim se habet, ut volumus. Et cui quod adversatur majus est. Et quo privari, majus. Et virtus major est eo, quod virtus non est: & vitium majus eo quod non est vitium. Altera enim fines jam sunt, altera nondum ad finem perducta sunt. Et quorum opera pulchriora, aut turpiora, majora etiam ipsa sunt. Majora sunt etiam, quae a majoribus virtutibus vitiisve proficiscuntur. Quae enim caussarum ac principiorum, eadem etiam eorum quae ex ipsis eveniunt, vicissimque quae horum, eadem illorum etiam ratio est. Et quibus excellere majus, aut pulchrius est. Exempli caussa, pluris est acutissimo videre, quam sagacissime odorari. nam & visus odoratui praestat. & sodalium amantem esse, quam amantem pecuniae, pulchrius. itaque & studium erga sodales studio pecuniae praestat. Et contra quae meliora, & pulchriora sunt, eis excellere majus est, ac pulchrius. Et quorum cupiditates pulchriores, melioresque sunt. Majora enim quae sunt, majorem commovent appetitionem sui. Et quae pulchriora, ac meliora sunt, eorum pulchriores, ac meliores sunt cupiditates, eandem ob caussam. Et quae scire pulchrius est, ac studio dignius, ea quoque ipsa pulchriora, & studio digniora sunt. Quae enim scientiae, eadem veri ratio est. Verum autem illud quod ad se pertinet, scientia quaeque pertractat. Et quae ipsa studio digniora, ac pulchriora sunt, eorum etiam scientia proportione studio dignior, ac pulchrior est, ob eadem illa quae diximus. Et quod majus bonum judicarent, ac judicarunt prudentes vel omnes, vel multi, vel plures, vel praestantissimi, id necesse est ita se habere, aut simpliciter, aut si pro sua prudentia judicarunt. Atque hoc etiam in aliis rebus communiter dici potest. Nam, & quid, & quantum, & quale sit, intelligentium, ac

prudentium judicio standum est. sed nos de bonis modo id diximus. Definitum est enim, bonum id esse, quod, si prudentia rebus ipsis tribueretur, unaquaeque illarum expeteret.. ex quo perspicuum est, id quoque majus bonum esse, quod prudentia magis expetendum esse dictat. Et quod inest melioribus, aut simpliciter, aut quatenus meliores sunt. ut fortitudo viribus corporis. Et quod praeoptaret qui melior est, aut simpliciter, aut quatenus talis est: ut injuriam accipere potius quam facere. Id enim justissimus quisque maluerit. Et quod suavius est, eo quod minus suave. Voluptatem enim sequuntur omnia: & hoc ipsum voluptate affici propter se appetunt. Boni autem, & finis eam esse naturam diximus. Suavius autem est, cui minus admixtum est molestiae, & ex quo diuturnior percipitur voluptas. Et quod pulchrius est, quam quod minus puchrum. Pulchrum enim est, aut quod suave est, aut quod propter se expetendum. Et quorum aut ipsi sibi, aut amicis caussam esse se malunt, ea majora bona sunt, quorum autem minime, majora mala. Et diuturniora brevioribus; & stabiliora infirmioribus. Superat enim usus, illorum quidem, tempore: horum autem, voluntate. Firma enim magis eis adsunt, cum volunt. Et quemadmodum fuerit unum ex conjugatis, aut similibus casibus, cetera etiam consequuntur. Exempli caussa, si fortiter, pulchrius, & magis expetendum est, quam temperanter, fortitudo quoque magis expetenda est, quam temperantia: & fortem esse, quam temperantem. Et quod omnes expetunt, eo quod non omnes. Et quod plures, eo quod pauciores. Nam bonum esse dicebamus, quod omnes expetunt. melius igitur quod magis. Et quod qui controversantur, aut hostes sunt, aut quorum ea de re judicium est, aut quos ipsi recte judicare posse judicant. Nam illud quidem perinde est, ac si omnes ita judicent; hoc autem, ut si ii penes quos arbitrium est, & intelligentes. Atque interdum quidem id cujus omnes participes sunt, majus videtur. Ignominia enim quaedam est non participare. Interdum autem id, cujus aut nemo, aut pauci. rarius enim est. Et quae laudabiliora sunt. nam eadem sunt etiam pulchriora. Et quibus majores honores habentur. honos enim quasi aestimatio quaedam est. Et quibus majores poenae sunt constitutae. Et

quae

quae majora sunt iis, quae omnium consensu atque opinione magna habentur. Fit etiam, ut quae per partes explicantur, eadem majora videantur. Plurium enim exuperantia videtur. Unde, & poëta persuasisse ait uxorem Meleagro, ut excitaretur, dicentem: *Quaecunque in capta vis cernitur urbe malorum. Intereunt cives. urbem depascitur ignis. Abducunt alii natos, matresque decoras.* Componendo etiam, quasique inaedificando res augentur: ut facit Epicharmus: tum ob eandem caussam, qua fit, ut crescant, cum per partes explicantur: videtur enim compositio magnam exuperantiam indicare: tum quia principium & caussa magnarum rerum videtur. Quoniam autem quod difficilius est, quodque rarius, majus est: fit, ut occasiones, & aetates, & loca, & tempora, & facultates magnitudinem rebus concilient. Nam & si supra vires, & si supra aetatem, & si supra eos qui ejusdem ordinis sunt, & si hoc modo, aut hoc loco, aut tempore, haec omnia magnitudinem habent, & in rebus pulchris & bonis, & justis, & contrariis. Unde & illud epigramma est in Olympionicen: *Haud ita pridem humeros corbis mihi dura premebat, Ex Argo pisces cum veherem in Tegean.* Et Iphicrates se ipsum depraedicabat his verbis: *Ex quibus ad haec perveni?* Et quod naturale est, adquisito. difficilius enim est. Unde, & poëta dicit: *Ipse ego me docui.* Et maxima pars ejus quod ipsum magnum est. Ut Pericles in laudatione funebri, *Juventutem ex civitate ita sublatam, ut si ver ex anno tolleretur.* Et quae usui sunt in majore indigentia, ut quae in senectute morbisve tribuuntur. Et e duobus quod propius accedit ad finem. Et quod ipsi bonum est, quam quod simpliciter bonum. Et quod fieri potest, eo quod non potest. Illud enim ipsi utile est, hoc non item. Et ea quae in ipso vitae fine sunt. magis enim sunt fines. Et ea quae ad finem accedunt. Et quae ad veritatem referuntur potiora sunt iis quae ad opinionem. Definitio autem ejus quod ad opinionem refertur haec est; quod non optaret quis, si futurum esset, ut lateret. Quocirca & beneficium accipere videri potest magis expetendum, quam tribuere. Nam illud optabit aliquis, etiam si nemo resciturus sit: at beneficium dare qui velit, si futurum sit, ut id omnes lateat, non sane facile reperietur. Et quaecunque esse volunt potius, quam videri,

hominem modo, aut Deum, sed & inanima, & animal quodlibet: eodem modo nobis pronuntiata quaedam de eis tenenda sunt. Itaque quantum ad rem judicandam satis est, de iis quoque dicamus. Pulchrum igitur est, quod cum propter se expetendum sit, laudabile est Aut quod, bonum cum sit, jucundum est eo ipso quod bonum. Quodsi id pulchrum est, necessario efficitur, virtutem pulchrum quiddam esse. est enim & bonum quiddam, & laudabile. Virtus autem est, ut videtur, facultas parandi, & conservandi ea quae bona sunt, & facultas multa, magnaque beneficia tribuendi, idque ad omnia manat, ac pertinet. Partes autem virtutis, justitia, fortitudo, temperantia, magnitudo animi, liberalitas, clementia, prudentia, sapientia. Necesse est autem eas maximas esse virtutes, quae aliis utilissimae sunt: si quidem virtus est facultas benefaciendi. Atque haec caussa est, cur justi ac fortes maximo in honore sint. altera enim in bello utilis est, altera in pace. Deinde liberalitas. projiciunt enim pecuniam liberales, neque de ea dimicant: quam ceteri concupiscunt. Est autem justitia quidem virtus, qua fit, ut suum quisque ex legis praescripto teneat. Injustitia vero, qua aliena praeter legem detinentur. Fortitudo autem, qua prompti sunt ad pulchra facinora in periculis edenda, & ut lex jubet: cujus ad jussa perpetuo parati sunt. Huic timiditas adversatur. Temperantia virtus, qua ad voluptates corporis ita affecti sunt, ut lex jubet. Huic adversatur intemperantia. Liberalitas, quae pecuniis ad benefaciendum utitur. illiberalitas autem contra. Magnitudo animi, quae in rebus magnis ad aliorum beneficium pertinentibus cernitur. Magnificentia, quae in sumptibus faciendis magnitudinem, ac splendorem sequitur. Eis autem adversatur parvus, & angustus animus, & sordida quaedam in sumptu faciendo parsimonia. Prudentia autem virtus est mentis, qua fit, ut bene deliberare possint de bonis malisque rebus, quas diximus ad beatam vitam pertinere. De virtute igitur ac vitio universe, itemque de utriusque partibus, quantum huic instituto satis est, diximus. Quibus cognitis, non magna erit in ceteris difficultas. Constat enim, & ea quae virtutis efficientia sunt, necessario pulchra esse: ad virtutem enim tendunt: & ea quae a virtute proficiscuntur. Talia autem sunt tum signa virtutis, tum opera. Quando autem signa, & quaecunque

que

que talia sunt, quae quis ex virtute aut fecit, aut excepit, ac perpessus est, pulchra sunt, necesse est, tum quaecunque fortitudinis, aut opera, aut signa, aut fortiter facta sunt, pulchra esse: tum quae justa, & quae juste facta: non etiam quae quis juste perpessus est. In hac enim una ex omnibus virtutibus non semper pulchrum est, juste aliquid excipere, ac perpeti: immo vero poena juste affici turpius est, quam injuste. Et in ceteris virtutibus eodem modo. Pulchra sunt etiam ea, quibus pro praemio propositus est honos. Et quibus honos magis quam pecunia. Et quae cum expetenda sint, non sua caussa quis facit. Et quaecunque quis, propria utilitate neglecta, pro patria fecit. Et quae simpliciter bona sunt. Et quorum fructus non ad ipsum pervenit qui ea facit. Talia enim videtur caussa sua facere. Et quae mortuo potius quam vivo tribui solent. Nam quae vivo tribuuntur, magis est, ut ea sua quisque caussa suscipere videatur. Et quaecunque opera ad aliorum commodum pertinent. minus enim ea referre ad se is qui agit videtur. Et quaecunque beneficentiae munera in alios exercentur, ita ut ad ipsum non pertineant. Et quae in eos, qui beneficio provocarunt. justum enim est. Et beneficia. non enim ad eum, qui dat, pertinent. * Et contraria illorum, propter quae erubescunt. Turpia enim, & dicentes, & facientes, & meditantes erubescunt. Quod & Sappho ostendit his versibus. cum enim dixisset Alcaeus: *Fari volo: sed me prohibet pudor.* illa ita respondit: *Si quidquam honesti mens ferat, ac boni: Nec lingua quidquam turpe paret tua: Nullo impedireris pudore, Sed facile eloquerere honesta.* Et ea pro quibus sine ullo timore decertant. ita enim afficiuntur, ubi quid agitur eorum, quae ad gloriam ferunt. Et quae natura praestantiora sunt, eorum virtutes, & opera pulchriora; ut viri quam mulieres. Et quorum fructus ad alios potius, quam ad ipsos, pervenit. Unde & quod justum est, & justitia pulchrum quiddam est. Et ab inimicis poenas sumere potius, quam cum eis transigere. Nam, & justum est, quod acceperis, vicissim referre: justum autem quod est, pulchrum est: & fortis animi est non vinci. Et victoria, & honos in rebus pulchris sunt. Nam & expetenda sunt, cum fructum nullum afferant, & virtutis exuperantiam ostendunt. Et quae facile in hominum memoria haerent. Et

quo

quo quidque magis tale est, eo pulchrius. Magis autem ea quae etiam mortuum sequuntur. Et quibus honos conjunctus est. Et quae eximia sunt, quaeque unius propria, pulchriora. Facilius enim in memoria haerent. Et possessiones, ex quibus nullus fructus percipitur. sunt enim liberaliores. Et quae proprie apud quemque populum pulchra habentur: & quaecunque signa sunt eorum, quae apud quosque laudantur. Ut Lacedaemone comam alere pulchrum est. Libertatis enim signum est: quoniam facile non est, ut quisquam cui prolixa (*) coma sit, ullum servile munus obeat. Et nullam artem sordidam exercere. liberi enim hominis, est, non vivere aliis servientem. Sumere etiam oportet quae vicina sunt iis quae in quoque insunt, tanquam eadem sint: idque tum ad laudem, tum ad vituperationem. Ut eum qui cautus, & in rebus gerendis frigidus est, timidum, & insidiatorem: eum qui fatuus est, virum bonum: eum qui nihil sentit, lenem: ac denique ea quae quemque consequuntur, semper in meliorem partem detorquebimus. Ut iracundum, ac furiosum, simplicem vocabimus: arrogantem, magnificum ac gravem: & eos qui modum transeunt, tanquam virtutibus praeditos. Ut audacem vocabimus fortem, & prodigum, liberalem. Nam & multis ita videbitur: & vim habet subdolae, ac fallacis conclusionis ex caussa. Si enim extra ullam necessitatem ad subeunda pericula promptus est, multo magis videri potest eodem animo, ubi id honestas exigit. & si sua quibuslibet dilargitur, multo magis amicis. Est enim quaedam praestantia virtutis, omnibus benefacere.

c. XXI. Videndum etiam illud est, apud quos laudemus. Ut enim Socrates dicebat, audientibus Atheniensibus Athenienses laudare, difficile non est. Ac quae apud quosque magni fiunt, de eis ita disserendum, ac si magni facienda essent. ut inter Scythas, aut Lacedaemonios. Omninoque quod in pretio est eo perducere, ut & pulchrum sit. Videntur enim haec vicina esse. Et quaecunque ita ut conveniebat gesta sunt. Ut si quis digna majoribus suis gessit, & iis ornamentis quae prius in ipso inerant. Nam, & in magna felicitatis parte ponen-

(*) Muretum decepit prava lectio Terentii Heaut. II. 3. 49: *capillus prolixus*. ubi meliores libri recte habent: *capillus promissus*. Vide Bentlejum.

nendum, & honestum est, relictam sibi a majoribus, aut a se antea partam gloriam aliqua accessione cumulare. Et si quid melius, ac pulchrius actum est, quam convenire videbatur. Ut si quis in prosperis quidem rebus moderato, in adversis magno, & excelso animo, aut potentior effectus, tanto aequior, ac placabilior fuerit. Quale est illud Iphicratis: *Ex qualibus ad qualia perveni?* & illud Olympionicae: *Haud ita pridem humeros corbis mihi dura premebat.* Et illud Simonidae: *Quae patremque virumque & fratres nacta tyrannos.* Quando autem laus ex actionibus oritur: proprium autem est viri boni, consulto agere; conandum est, ut quod actum est, consulto actum esse doceamus. Quam ad rem utile fuerit, si quis idem saepius egisse videatur. Quocirca & ea quae contigerunt, quaeque fortuito evenerunt, ita sumenda sunt, ac si consulto facta sint. Nam si multa, & consimilia proferantur, id argumentum virtutis videbitur, & tale, ut ex eo colligatur, consulto facta esse. est autem laus oratio, quae magnitudinem virtutis declarat. ostendendum igitur est, tales esse actiones. Encomium autem operum est. ea vero quae extra sunt, adsumuntur ad fidem: ut nobilitas, ut educatio. Consentaneum enim est, ex nobis bonos oriri, & eum qui ita nutritus sit, talem esse. Quocirca etiam encomiis celebramus eos qui jam aliquid tale gesserunt. Nam quo quisque sit animi habitu, operibus judicatur. Etenim eum quoque laudaremus qui nihil tale fecit: si certo talem esse eum crederemus. Jam macarismos, & eudaemonismos (significatur his vocibus oratio, qua quempiam, ut felicem ac beatum depraedicamus) illa igitur sunt quidem inter se eadem. sed alia ab iis, de quibus modo explicatum est. Nam ut virtutem felicitas continet, sic illa in eudaemonismo continentur.

c. XXII. Communis autem forma, ac ratio videtur laudis, & consilii. Nam quae in consilio dando praeciperes, ea, mutato tantum orationis genere, encomia fiunt. Quando igitur quae facere & qualem esse virum bonum oporteat, tenemus: haec quasi praecepta tradentes, inflectere, atque immutare oportet ipso genere dicendi. Exempli caussa. Magno quemque, & excelso animo esse oportet, non fortunae bonis fretum, sed suis. Hoc ita dictum praecepti vim habet. laudis autem, hoc modo: Magno, & excelso animo est, non fortunae bonis fre-

fretus, sed suis. Itaque cum quempiam laudare vis, vide, quid ei praeciperes, & cum praecipere, quid laudares. Genus autem dicendi necessario aliud, atque aliud erit: cum oratio qua quid vetatur, in eam qua nihil vetatur commutata fuerit.

c. XXIII. Utendum est etiam multis eorum, quae ad augendum valent: ut si solus, aut primus, aut cum ejus facti socios non multos habeat, aut si maxime, ac praecipue aliquid gessit. Omnia enim haec pulchra sunt. Ex temporibus quoque, & rerum momentis ad laudandum multa ducuntur. Ut si quid fecit supra quam ab eo expectari posse videbatur: & si saepe eadem in re bene se gessit. Magnum enim, neque fortuito, sed ipsius virtute, atque industria factum videtur. Et si quae ad incitandum, aut honorandum valent, hujus caussa reperta, ac comparata sunt. ut in quem primum encomium factum est: quod Hippolocho contigit: & ut primis Harmodio, & Aristogitoni statuae sunt in foro positae. Eademque in contrariis ratio est. Quodsi ex eo ipso quem laudas, satis tibi multa non suppetant, comparandus erit cum aliis. quod faciebat Isocrates: ut qui tractandis judiciis assuetus foret. Cum illustribus autem comparare oportet. Amplum enim quiddam, & praeclarum est, praestare praestantibus viris. Accommodata est autem amplificatio ad laudes. nam in exuperantia est. exuperantia vero e genere pulchrorum est. Quare si cum illustribus non liceat, certe tamen cum aliis comparare oportet: cum exuperantia ipsa virtutem indicare videatur. Omnino autem formarum quae omnibus orationum generibus communes sunt, amplificatio quidem epidicticis accommodatissima est. Actiones enim sibi ad tractandum sumunt eas, de quibus nulla dubitatio est: ut nihil aliud requiratur, quam ut augeantur, & exornentur. Exempla autem deliberativis. (nam ex praeteritis tanquam vaticinantes, de futuris judicamus. Enthymemata vero judicialibus. Caussam enim, & demonstrationem maxime recipit id quod actum est, cum obscurum sit. Unde igitur laudes, ac vituperationes omnes fere ducuntur; & in quae intueri oportet eos qui laudant ac vituperant, & unde tum encomia, tum probra oriuntur, haec fere sunt. His enim cognitis, etiam contrariorum natura perspici potest. Ex contrariis autem vituperandi argumenta sumuntur.

C. XXIV.

c. XXIV. Sequitur nunc, ut explicemus, in accusando, & defendendo unde syllogismos erui oporteat. Consideranda autem sunt tria; unum, quae quotque sint ea, quibus ad inferendam injuriam impelluntur: alterum, quomodo ipsi affecti: tertium autem, quibus, & quomodo affectis. Explicemus igitur haec deinceps, si prius definierimus, quid sit injuriam facere. Sit igitur, injuriam facere, sponte laedere adversus legem. lex autem alia propria est, alia communis. Voco autem propriam quidem, ex qua scripto comprehensa remp. administrant. Communem, quaecunque sine scripto probari omnium gentium consensu videntur. sponte autem faciunt, quaecunque scientes, & non coacti. Non autem quaecunque sponte eadem & consulto faciunt: at quicquid consulto, idem scientes. Nemo enim id ignorat, quod consulto facere instituit. Cur autem laedendi, & male faciendi adversus legem consilium capiant, duo haec sunt, improbitas, & incontinentia. Qui enim vitium aliquod habent, aut unum, aut plura, qua in re vitiosi sunt, in ea sunt etiam injusti. Ut avarus in pecuniis, intemperans in voluptatibus corporis, mollis in ignavia, timidus in periculis: metu enim adducti, socios periculi deserunt. Ambitiosum honos, facilem ad irascendum ira, victoriae cupidum victoria, amarum, & injuriae memorem ultio, stultum error in dijudicando justo, & injusto: impudentem existimationis contemptus ad imponendam injuriam impellit: eodemque modo qui ceteris vitiis laborant, ad quod quisque fertur, id eum ad injuriam adducit. Sed haec quidem facile intelligi possunt, tum ex iis quae de virtutibus dicta sunt, tum ex iis quae de permotionibus animi suo loco dicturi sumus.

c. XXV. Reliquum est, ut dicamus, cujus rei caussa, & quomodo affecti, & quos injuria afficiant. Primum igitur exponamus, quarum rerum aut appetitione, aut fuga ad faciendam injuriam aggrediantur. Constat enim, accusanti quidem diligenter videndum, quae, & cujusmodi ex iis in adversario insint, quorum cupiditate homines injuriam aliis faciunt: defendenti autem, quae, quamque multa non insint. Omnes autem omnia faciunt, partim per se ipsos, partim non per se ipsos. Atque eorum quidem quae non per se ipsos, alia fortuito, alia necessario. Eorum autem quae necessario, alia quidem per vim;

alia

alia autem natura. Quare omnia quae non per se ipsos agunt, alia quidem fortuito, alia natura, alia autem per vim. Quaecunque autem per se ipsos, quorumque ipsi caussae sunt, alia quidem consuetudine, alia vero appetitione. eorumque partim appetitione rationis participe, partim rationis experte. Est autem voluntas quidem appetitio boni cum ratione conjuncta. nemo enim aliud vult, quam quod bonum putat. Appetitiones autem rationis expertes, ira & cupiditas Ita quaecunque homines agunt, ob unam, e septem caussis agant necesse est: fortunam, vim, naturam, consuetudinem, rationem, iram, cupiditatem. Ulterius autem ac minutius ea distinguere, ut pro aetatum aut habituum animi, aut aliarum rerum varietate, supervacaneum est. Non enim si evenit juvenibus ut iracundi sint, utque cupiditatibus efferantur, iccirco caussa est juventus cur talia faciant, sed ira & cupiditas Neque divites, & egentes propter divitias, aut paupertatem talia faciunt: sed his quidem propter indigentiam evenit, ut pecuniam, illis autem propter facultates, ac copias, ut voluptates non necessarias concupiscant. sed hi quoque agunt, non divitiis, aut paupertate impulsi, sed cupiditate. sic & justi, injustique, & alii qui ex habitibus nominantur, iisdem impulsi caussis agunt omnia. aut enim ratiocinatione, aut motu animi. sed illi quidem bonis moribus, bonisque animi motibus, hi autem contrariis. Evenit autem, ut habituum varietatem consimiles animorum motus consequantur. Ut, ne longius abeamus, in eo qui temperans est, ipsa fortasse temperantia bonas opiniones, bonasque cupiditates excitat de voluptatibus: intemperantis autem iis ipsis de rebus contraria judicia sunt. Quare tales quidem divisiones praetermittendae sunt: considerandum autem est, quae quosque consequi soleant. Nam albus quidem, an ater sit aliquis, & procero, an exiguo corpore, nihil ad hanc rem interest: neque definiri possunt ullae morum varietates, quae ullas corporum dissimilitudines consequi soleant. At juvenis si quis, an senex, justus, an injustus: hoc jam interest. Omninoque quaecunque ita eveniunt, ut varient mores eorum quibus eveniunt. Exempli caussa, intererit, dives sibi quis, an pauper esse videatur, & adversa, an prospera fortuna uti. Haec igitur postea perse-

que-

quemur. Nunc de reliquis primum disseramus. Fortunae tribuuntur ea; quorum indefinita caussa est, quaeque non certae alicujus rei caussa fiunt; neque semper; neque plerumque; neque ordinatim. de his autem ex ipsa fortunae definitione constat. Naturae, quorum & in ipsis caussa est; & ordinatim. aut enim semper, aut plerumque eodem modo eveniunt. si quidem quae eveniunt praeter naturam, ea accurate considerare nihil necesse est, naturane, an aliquam aliam ob caussam eveniant. Videri autem potest & fortuna talium caussa esse. Ut fiunt, quae qui faciunt, contra quam cupiunt, aut contra quam faciendum esse statuunt, faciunt. Consuetudine, quae eo faciunt, quia saepe fecerunt. Judicio autem & inductione animi, quaecunque ex iis quae bona esse diximus; utilia sunt, aut ut finis, aut ut pertinentia ad finem: si quia prosunt, iccirco fiunt. Quaedam enim utilia etiam intemperantes faciunt: cum tamen in eis non utilitatem; sed voluptatem sequantur. Per excandescentiam autem, & iram ea, quae ad ultionem pertinent. Interest autem inter ultionem. & castigationem. Nam castigatio quidem refertur ad bonum ejus, qui eam excipit: at ultio ad eum, qui poenas exigit: ut animus ipsi expleatur. Quae igitur circa res versetur ira, constabit ex iis, quae suo loco de motibus animorum dicturi sumus. Per cupiditatem autem fiunt, quae suavia videntur. Est autem id quoque cui assuevimus, inter suavia. Multa enim etiam eorum quae natura suavia non sunt, ubi eis assueverunt; cum voluptate faciunt. Denique, ut omnia summatim complectamur, quaecunque per se homines faciunt, aut bona sunt, aut videntur bona, aut suavia, aut videntur suavia. Quando autem quae per se faciunt, sponte faciunt; non sponte autem quae non per se: sequitur, ut omnia quae sponte faciunt, aut bona sint; aut videantur bona, aut suavia sint, aut suavia videantur. Pono enim in bonis etiam depulsionem malorum, aut eorum quae videntur mala: itemque commutationem majorum in minora. haec enim quodammodo expetenda sunt. Itidemque liberationem ab iis, quae aut molesta sunt, aut videntur: aut majorum in minora commutationem, in rebus jucundis numero. comprehendendum igitur est, quot quaeque sint tum utilia, tum suavia. Ac de utili quidem dictum est prius in deliberativis. De suavi au-

jucundum est ejus recordari, eumque quodammodo intueri, & quae faceret, & qualis esset. unde & illud dictum est: *Sic ait: & cunctis lugendi incussit amorem.* Dulce etiam est ulcisci se. Nam quod non consequi molestum est, id consequi dulce est. Qui autem irascuntur, si doloris sui poenas repetere non possint, incredibiliter cruciantur animo: gaudent autem spe ultionis. Jucundum est & vincere, non iis modo qui victoriae cupidi sunt, sed omnibus. Nam qui vincit, hoc ipso sibi superior videtur: quod quidem omnes cupiunt, aut remissius, aut vehementius. Quando autem vincere jucundum est; necesse est, suaves etiam esse lusus in quibus decertatur, in quibus tibia canendo, disputandove contenditur. frequens enim in eis victoria est. & ludos talorum, & pilae, & aleae, ac tesserarum. Idemque dicendum est de ludis paulo severioribus. Nam eorum quidam adhibita consuetudine jucundi fiunt, quidam statim jucundi sunt. Ut venatio omnisque ars captandi feras. Ubi enim certamen est, ibi & victoria. Unde, & caussarum judicialium, & contentiosarum disputationum jucunda tractatio est iis, qui assueverunt, quique in eis valent. Honos quoque & bona existimatio e numero sunt rerum suavissimarum. talem enim se quisque putat, qualem haberi videt: & magni pretii esse: eo magis, si id dicunt ii, quos ipse vere sentire arbitratur. Tales autem sunt vicini magis, quam qui procul habitant: & qui una versantur: & noti, & cives magis, quam externi: & qui sunt, quam qui futuri sunt: & prudentes, quam imprudentes: & multi, quam pauci. Ab eis enim verisimilius est vera dici. Quos autem quis valde contemnit, ut puerulos, ac bestias, quo in honore, quave existimatione apud eos sit, non laborat: ipsius quidem existimationis gratia: sed, si forte, ob aliud quippiam. Est & amicus in rebus jucundis. Nam & amare dulce est: nemo enim vinum amat, quin vino gaudeat: & amari. In eam enim opinionem adducitur qui se amari videt, ut bonum se putet: quod omnes qui ejus rei sensum aliquem habent, concupiscunt. Amari autem est, ipsum propter se carum haberi. Jucundum est, & admirationi esse: quoniam id quoque ipsum honori est. Sed & adulatione permulceri jucundum est, & adulator ipse jucundus. Speciem enim praebet admiratoris, & amici. Et eadem cre-

bro

bro facere dulce est. cui enim assuevimus, id suave esse dicebamus. Et alia ex aliis mutare dulce. Mutando enim ad statum naturae convenientem perducimur: perpetuaque eodem in statu permansio superat habitum naturae consentaneum. Unde dictum est illud: *Rerum omnium jucunda commutatio est.* Propterea enim, & homines, & res ipsae jucundae intervallo temporis fiunt. mutatio enim illa quaedam est ex praesenti: simulque quod interjecto tempore fit, id raritas ipsa commendat. Et discere jucundum est: & admirari plerumque. Nam in admiratione inest quaedam discendi cupiditas. Itaque quod admirabile est, commovet etiam cupiditatem sui: discendo autem constituitur animus in statu naturae consentaneo. Et beneficium tribuere, & accipere, jucundum est; nam qui beneficium accipiunt, consequuntur id quod volunt: qui autem tribuunt, ostendunt se habere, & superiores esse: quae utraque homines appetunt. Ac quoniam jucundum est bene aliis facere, fit, ut jucundum quoque sit, alios corrigere: & inchoata perficere. Itemque cum suave sit discere, & admirari: necesse est, ut & jucunda sint ea, quibus imitatio aliqua continetur, qualia sunt pictorum, & statuariorum, & poëtarum opera: & quicquid denique bene, ac scienter imitatum est: etiam si res ipsa, quae imitando effecta est, jucunda non sit. Non enim eo gaudet: sed quia ratiocinando colligit, hoc illud esse: ex quo evenit, ut aliquid discat. Et ancipites variique casus, & servari ex periculis quae propemodum oppresserint: omnia enim haec admirationem habent. Quando autem quod naturae convenit, suave est: & quae ejusdem generis sunt: ut homo homini, equus equo, juvenis juveni. Unde ducta sunt & proverbia: *Aequalis aequalem delectat:* &, *Ut semper similem:* &, *Leo leonem novit, & lupus lupum.* et, *Graculus graculo*, & quaecunque alia ejusmodi sunt. Quoniam autem quicquid simile, & ejusdem generis est, idem jucundum est: & ita quisque maxime affectus est ad semet ipsum: necesse est omnes aut magis, aut minus sui amantes esse. omnia enim haec maxime insunt cuique erga semet ipsum. Et quando omnes sui amantes sunt: necesse est, sua cuique jucunda esse: ut opera, ut orationes. Quocirca & adulatorum amantes plerumque sunt, & eorum a quibus amantur: & honoris, & liberorum.

ſui enim cujusque liberi, ipſius opera ſunt. Et inchoata perficere ſuave eſt. ipſorum enim jam opus fit, a quibus perficitur. Et quoniam imperare ſuaviſſimum eſt, ſapientem etiam videri ſuave eſt. Sapere enim quiddam eſt aptum ad imperandum. Eſt autem ſapientia, multorum, & admirabilum ſcientia. Praeterea quia plerique omnes honoris ſtudio tenentur, neceſſe eſt, ut & alios reprehendere jucundum ſit. Itemque in quo quis excellit, in eo tempus ponere. quemadmodum & Euripides ait: *Namque urget illud quisque, & in illo temporis Ponit diurni maximam partem libens, In quo ipſemet ſe vincit, ac praeſtat ſibi.* Similiter autem, cum luſus jucundus ſit, omnisque animi remiſſio, & riſus: neceſſario ſit, ut ridicula omnia jucunda ſint, & homines, & facta. Diſputatum autem eſt ſeparatim de ridiculis in libris de poëtica. Haec igitur de ſuavibus dicta ſint: ex quibus & moleſta, quae eis adverſantur, facile intelliguntur. Atque haec ſunt, quibus adducti homines injuriam faciunt.

c. XXVI. Quomodo autem affecti & quos praecipue petant, nunc explicemus. Adducuntur igitur ad faciendam injuriam, cum putant rem & effici, & a ſe effici poſſe: ſive ſperant fore, ut cum fecerint, lateant: ſive ut, re detecta, impune abeant: ſive ut poena minor ſit lucro, quod vel ipſi conſecuturi ſunt, vel ii quos amant. Quaenam igitur fieri poſſe videantur, quae minus: in ſequentibus explicabitur. Haec enim communia ſunt omnium rhetorices partium Sperant autem, poſſe ſe poenam, cum quid injuſte fecerint, effugere ii maxime, qui dicendo valent, qui in rebus agendis verſati ſunt, multaque ejusmodi certamina obierunt. Tum qui amicis abundant, quique opibus. Et maxime quidem, ſi ea quae diximus habeant ipſi: ſin minus, ſi tales amicos habeant, aut miniſtros, aut participes ſceleris. His enim omnibus ſit, ut & facere poſſint, & latere, & poenam effugere. Et ſi amici ſint, vel iis ipſis, quos injuria afficere meditantur, vel judicibus. Nam amici & minus ſibi cavent ab injuria, &, ea accepta, tranſigunt potius, quam ut eam judicio perſequantur. Judices autem gratificantur iis, quibus amici ſunt, eosque vel omnino abſolvunt, vel certe levem eis poenam imponunt. Ad latendum autem apti ſunt primum ii, quorum ipſa condi-

tio crimini adversari videtur, ut, si qui infirmo corpore est, accusetur, quod alium verberarit, aut pauper, & deformis adulterii postuletur. Ea quoque facile suscipiuntur, quae valde in aperto sunt, & ante oculos posita. nemo enim ea sollicite custodit: propterea quod neminem prorsus putant ita audacem fore. Et quae tanta, ac talia sunt, ut ea nemo adhuc aggressus sit: ab eis enim sibi cavet nemo. omnes si quidem, ut a morbis, sic ab injuriis usitatis cavent sibi: quo autem morbo nemo adhuc laboravit, ab eo sibi cavendum nemo putat. Et quibus nemo inimicus est, & quibus multi. nam illi quidem sperant fore ut lateant; quoniam sibi ab eis nemo cavet: hi autem, & latent, quia neque videntur facile quenquam aggressuri fuisse: cum sibi ab eis omnes caverent: & paratam habent excusationem, nunquam se id aggredi ausuros fuisse. Et quibus facile est occultare quod surripuerunt, aut mutata forma, aut loco, aut id facile vendere. Et qui, etiam si non latuerint, possunt a se periculum judicii depellere, aut in longum tempus differre, aut judices corrumpere. Et qui, si multati sint, possunt multae solutionem repellere, aut in longum differre: aut propter paupertatem nihil habent quod amittant. Et quibus lucra quidem aperta, & manifesta sunt, aut magna, aut in propinquo: multae autem aut parvae, aut obscurae, aut quae in longum diem differantur. Et id, quo perfecto, nulla poena par emolumento est: quale quiddam habere tyrannis videtur. Et quibus injuste facta, quaestui, poenae autem probro tantum sunt. Contraque quibus injuste facta laudis etiam aliquid afferunt: ut si eadem opera quis patri, matrive factas injurias ulciscatur: quod Zenoni contigit: poenae autem aut pecunia, aut exilio, aut aliqua ejusmodi re luuntur. Utrique enim, & utroque modo affecti facile ad inferendam injuriam adducuntur: nisi quod non iidem, sed qui moribus sunt inter se contrariis. Et qui saepe aut latuerunt, aut poenas non dederunt. Et qui saepe frustra tentarunt aliquid efficere. Sunt enim, ut in rebus bellicis, sic in his quidam eo ingenio, ut denuo pugnent. Et quibus voluptas lucrumve praesens proponitur, quod autem dolorem inurit, aut damno est, aut in diem. tales enim sunt incontinentes. Incontinentia autem in iis omnibus rebus est, quae appetuntur. Et quibus contra, in praesentia quidem

excipiendum est aliquid molesti, quodve detrimento sit: sed voluptas, aut utilitas postea consecutura, ac diuturnior futura est. continentes enim, & prudentiores talia persequuntur. Et quae videri possunt fortuito fecisse, aut necessitate, aut natura, aut consuetudine: & omnino per errorem non injuriae faciendae animo. Et qui ex bono & aequo secum actum iri sperant. Et qui rei alicujus indigentes sunt. Indigent autem duobus modis: aut necessariis, ut pauperes: aut supervacaneis, ut opulenti. Et qui aut in valde bona existimatione sunt, aut magna infamia laborant: illi quidem, quod nemo facile crediturus sit, eos tale quid fecisse: hi vero, tanquam nihilo majore infamia futuri. Ita igitur affecti homines aggrediuntur injuriam facere. hos autem praecipue petunt, quos dicemus, & iis in rebus, de quibus dicemus.

c. XXVII. Eos qui habent ea, quorum ipsi indigent vel ad necessitatem, vel ad abundantiam supervacaneam, vel ad voluptatem fruendam. Et eos qui procul absunt, & eos qui in proximo sunt: nam his quidem cito aliquid eripere, illi vero non cito se ulcisci queunt. Exemplo sunt ii, qui Carthaginienses depraedantur. Et eos qui sibi non cavent, neque diligentes sunt in se, ac rebus suis tuendis. hos enim latere facile est. Et remissos ac negligentes. Solliciti enim hominis est injurias suas persequi Et verecundos. neque enim facile adducuntur, ut de lucro contendant. Et eos qui a multis injurias acceperunt, neque tamen eas persecuti sunt: tanquam qui sint, ut in proverbio est, *Mysorum praeda*. Et quos nunquam, & quos saepe laeserunt. utrique enim negligentes sunt in cavendo: cum illi nunquam ab eis laesi sint: hi autem non jam amplius se laesum iri putent. Et qui accusati alias sunt, aut accusari facile possunt. hi enim neque judicio experiri volunt, cum judices metuant: neque eis fidem facere possunt. quo ex genere sunt, qui invisi sunt, & ii quibus invidetur. Et eos adversus quos praetendere aliquid possunt, ut quod aut majores eorum, aut ipsi, aut eorum amici, aut laeserint, aut laedere voluerint vel ipsos, vel majores, vel eos quorum ipsi curam habent. atque id est, quod proverbio dicitur: *Colore tantum malitia aliquo indiget.* Et amicos, & inimicos. nam illos quidem facile est, hos vero suave. Et eos qui amicis carent. Et eos qui neque in dicendo, ne-

que in rebus agendis valent. Aut enim ne aggrediuntur quidem injuriam suam persequi, aut transigunt, ac decidunt, aut nihil efficiunt. Et eos quibus operae non est tempus conterere expectantes, dum aut judicetur, aut multa solvatur: cujus generis sunt hospites, & qui victum sibi industria sua comparant. Tales enim, & parvo absolvuntur, & facile sedantur, ac conquiescunt. Et eos qui multas injurias fecerunt: aut tales, quales ipsi nunc accipiunt. Prope enim est, ut ne injuria quidem esse videatur, cum quis in eo genere injuriam accepit, in quo esse ipse injurius in alios solebat. Dico autem: ut, si quis hominem in alios petulantem, ac contumeliosum verberet. Et eos qui mali quippiam ipsis aut fecerunt, aut facere voluerunt, aut volunt, aut inibi est, ut faciant. Id enim, & dulce est, & pulchrum; & prope est, ut ne injuria quidem sit. Et eos quibus laedendis gratum facient aut amicis, aut iis quos admirantur, aut iis quos amant, aut dominis, aut omnino iis, ad quorum voluntatem vitam ipsi suam dirigunt. Et eos a quibus sperant se aliquid boni consecuturos. Et eos, de quibus jam conquesti sunt, quibusque amicitiam renunciarunt. Nam & talia prope accedere videntur ad id quod injuria vacat. Qualia sunt quae Callippus faciebat adversus Dionem. Et eos, quibus alii eandem injuriam impositurì sunt, nisi ipsi occuparint: tanquam ne ullam quidem amplius deliberationem res capiat. Quemadmodum Aenesidemus dicitur ad Gelonem, qui cives suos in servitutem redegerat, cottabia misisse, ut qui, quod ipse facturus erat occupasset. Et eos, quos ubi injuria affecerint, multa postea juste facere poterunt, tanquam facile medicaturi. Ut Jason Thessalus ajebat, quaedam injuste facienda esse, ut postea multa juste facere possis. Eas autem injurias facile faciunt, quas multi facere soliti sunt. sperant enim, se veniam consecuturos. Et ea subripiunt, quae facile est occultare. qualia sunt quae vel cito consumuntur, ut esculenta: vel facile mutari possunt aut figura, aut colore, aut temperatura: vel quae multifariam abscondere facile est. Talia autem sunt quae facile possunt, & portari, & parvis in locis abscondi: & a quibus nullo modo discrepantia multa, planeque similia prius habebat is qui injuriam fecit. Et quaecunque proferre ii, quibus facta injuria est, pudore prohi-

bentur: ut, si illusum sit pudicitiae uxorum, aut ipsorum, aut liberorum. Et quae qui persequatur, videatur lites sequi. Talia autem sunt parva, & ea quibus venia tribui solet. Quomodo igitur affecti injurias faciant, & quales, & qualibus, & quam ob caussam, haec fere sunt.

c. XXVIII. Nunc omnia injuriarum, & omnia juste factorum genera distinctius explicemus, hinc ducto principio. Justa igitur & injusta dupliciter distinguuntur, tum quod a duabus legibus manant, tum ratione eorum ad quos referuntur. legem autem dico aliam propriam, aliam communem: propriam quidem eam, quam sibi quisque populus statuit, eamque aut non scriptam, aut scripto comprehensam: communem autem eam, quae naturalis est. Est enim justum quoddam natura: & injustum: de quo homines, quasi divino quodam instinctu vaticinantur, etiam si nulla de eo inter illos communicatio, aut pactio intercesserit. Quale & Antigone apud Sophoclem dicere videtur, justum esse affirmans, sepelire Polynicem, quamvis vetitum sit, quod id natura sit justum: *Neque enim hodie jus hoc receptum est, aut heri: Aeternitate fixum ab omni sed viget. Neque origo quae sit ejus, ulli cognitum est.* Et ut Empedocles dicit de non interficiendis animalibus. Id enim non aliis quidem justum est, aliis non justum. *Sed sese in populos spatia alta per aetheris omnes Porrigit, effuso splendet qua lumine caelum.* Et ut Alcidamas in Messeniaco dicit. Eorum quoque ratione ad quos pertinet, in duo genera distinguitur. Nam tum quae facienda sunt, tum quae non sunt, aut ad totam communitatem, aut ad unum aliquem ex communitate referuntur. Unde & juste, & injuste facere duobus modis aliquis potest. aut enim ad unum aliquem certum, ac definitum pertinet, quod factum est, aut in commune. Nam qui adulterium facit, aut verberat, unum aliquem laedit: at qui militiam detrectat, ipsum commune. Cum igitur omnia injuriarum genera distincta sint, aliaeque ad ipsum commune, aliae ad alium aliosve pertineant, si prius repetierimus, quid sit injuriam accipere, cetera persequamur. Injuriam igitur accipit, cui quid fit injuste a sponte facientibus. Supra enim definitum est, eum demum injuriam facere, qui sponte agit. Quoniam autem necesse est, eum, qui injuriam accepit, laedi, & invitum laedi: laesionum quidem

genera ex iis quae supra diximus perspicua sunt. enim & mala per se antea distinximus. Sponte eti-ieri docuimus ea, quae & scientes faciunt, & non ti. Itaque necesse est omnes accusationes aut ad mune, aut ad privatum referri, & de eo esse quod commisit, aut nesciens, & invitus, aut sponte & s: idque aut consulto, aut aliqua animi permotione. de ira quidem dicetur, ubi de animi perturbationibus ius: qualia autem, & quomodo affecti consulto fa-:, in superioribus dictum est. Quoniam autem sae-cum se id quod objicitur, fecisse fateantur, ipsam inis inscriptionem non agnoscunt: aut negant factum tale esse, ut ea inscriptione notandum sit: exempli sa, coepisse quidem se, sed furatos non esse: & es verberasse, neque tamen contumeliam fecisse: & miscuisse quidem corpus, sed adulterium non fecis-iut furatos esse, sed non fecisse sacrilegium: neque quidquam abstulisse, quod Deo sacrum esset: aut sse quidem, sed non agrum publicum: aut collocu-quidem cum hostibus, sed non prodidisse: propterea quoque accurate providenda, ac distinguenda sunt: sit furtum, quid contumelia, quid adulterium: ut probare velimus esse, sive non esse, possimus, quid iaque re juris sit, patefacere. Sunt autem haec om n eo posita, ut id quo de agitur, injustum esse, & obum, aut non injustum esse doceamus. Improbitas & ipsum injuste facere ex consilio pendet. Ejus m generis nomina, ut contumelia, ut furtum, etiam lium adsignificant. Non enim si quis verberavit, statim contumeliam fecit: sed si certo consilio, ut ninia afficiendi eum quem verberavit, aut ut ipse o voluptatem perciperet. Neque quisquis clam quid ilit, omnino furatus est: sed ita demum, si animo ndi ei cujus res est, eamque avertendi. Ut autem is, sic & in aliis se res habet.

XXIX. Quando autem justorum, & injustorum duo ra esse dicebamus: unum eorum quae scripta sunt, um eorum, quae non scripta: de iis quidem, de is leges loquuntur, dictum est: eorum autem quae ta non sunt, bipertita etiam divisio est. Nam alia em sunt, quae cum eximia quadam, aut virtute, aut obitate conjuncta sunt: quibus laudes, honores, do-

dona, aut contra, dedecus atque infamia proposita est. Ut gratiam habere bene merito, aut ei vicissim beneface-cere: & promptum esse ad opem ferendam amicis: & quaecunque alia ejus generis sunt. Alia vero sunt, quasi supplementum quoddam legis scriptae. Justum enim videtur etiam id, quod aequum bonum est, & aequum bonum est jus quoddam scripta lege praetermissum. Evenit autem hoc, partim invitis eis qui leges scribunt, partim etiam sponte ipsorum. Invitis quidem, cum quid eorum intelligentiam effugit: sponte autem, cum quid certo definire non possunt: immo vero universe quidem loqui necesse est: res autem non ita se habet: sed plerumque. Et quaecunque definire facile non est, propter infinitatem: ut quanto & quali ferro quis alium vulnerarit. aetas enim defecerit, si quis ea enumerando persequi velit. si res igitur indefinita sit, & de ea tamen ferenda lex sit, legem universe loqui necesse est. Itaque etiam si annulum quispiam habens, manus alicui intulerit, aut percusserit, lege quidem scripta tenetur, & injuste facit: re vera autem, injuste non facit: atque id aequum bonum est. Quodsi aequum bonum est, quod diximus, facile intelligitur, quaenam aequa & bona sint: quae minus: quique aequitatis amantes homines sint. nam & quibus oportet veniam tribuere aequum est, & non parem poenam statuere iis quae per errorem, & iis quae per injuriam admissa sunt: neque erratis, infortuniis. Sunt autem infortunia quidem, quae praeter rationem, & sine malitia: errata autem, quae, non illa quidem praeter rationem, sed tamen sine malitia: at injuriae, quae neque praeter rationem, & cum malitia conjuncta sunt: nam quae cupiditate fiunt, eadem ab improbitate proficiscuntur. Aequum est etiam iis quae humana imbecillitas fert, ignoscere. Neque legem, sed legislatorem ipsum intueri. Neque verba legis, sed sententiam ejus qui legem tulit. Neque quid factum sit, sed quo animo, ac consilio factum. Neque partem, sed totum. Neque qualis sit nunc is qui insimulatur; sed qualis aut semper aut plerumque fuerit. Et magis in memoria habere quid boni acceperis, quam quid mali. Et beneficiorum quae accepit, potius, quam eorum quae contulit. Et aequo animo acceptam injuriam ferre. Et malle verbis, quam factis, rem de-

cer-

cerni. Et malle ad arbitrum ire, quam ad judicem. Arbiter enim aequitatem intuetur: at judex legem. & ejus rei causſa repertus eſt arbiter, ut aequitas valeat. De aequis igitur, & bonis ita diſputatum ſit.

c. xxx. Majores autem injuriae ſunt, quae a majore injuſtitia manant. Quo ſit, ut etiam quae minimae videntur, interdum ſint maximae. Quemadmodum Melanopum accuſabat Calliſtratus, quod eos qui templum faciendum redemerant, in ſingula capita ſeſquiobolo fraudasſet. At juſtitiae contraria ratio eſt. Cauſſa autem eſt: quoniam vi ac poteſtate ſuperant. Qui enim ſeſquiobolos furatus eſt, nullo fraudis genere abſtenturus videtur. Interdum igitur majus dijudicatur hoc modo, interdum ex damni dati magnitudine. Et cui par poena reperiri non poteſt: ſed quaecunque ſtatuatur, minor. Et cui remedium nullum adhiberi poteſt. Odioſum enim eſt, quicquid immedicabile eſt. Et pro quo poenas exigere is, qui injuria laeſus eſt, non poteſt. Immedicabile enim eſt. Omnis enim ultio ac coërcitio medicina quaedam eſt. Et ſi is qui injuriam accepit, ipſe grave de ſe ſupplicium ſumpſit. Multo enim majore poena dignus eſt qui fecit. Ut Sophocles Euctemonis cauſſam agens, qui ſe ob illatam ſibi contumeliam jugulaverat, negavit ſe minoris litem aeſtimaturum, quam quanti eam is qui injuriam acceperat ipſe ſibi aeſtimasſet. Et quod quis ſolus, aut primus, aut non multorum exemplo admiſit. Magnum eſt etiam eadem in re ſaepe peccare. Et ſi propter quempiam quaeſita, & excogitata ſint ea quae ad prohibendum, & ad multandum valent. Ut Argis poenam in eum ſtatuunt, qui cauſſam legi ferendae dedit. Et propter quem aedificatus eſt carcer. Et injuria, quo ferina quaeque magis eſt, eo major: & quo quaeque magis conſulto ac cogitato facta eſt. Et quod qui audiunt, cohorreſcunt potius, quam miſereantur. Et oratoria quidem talia ſunt: quod quis uno facto multa jura violaverit, ac migraverit: ut jusjurandum, dexteras, fidem datam, connubii jura! Videtur enim quaſi cumulus quidam injuriarum. Et ſi quis eo ipſo in loco injuſte fecerit, ubi qui id faciunt, poenis affici ſolent. quod faciunt falſi teſtes. Ubi enim non injuſte fecerit, qui ne in judicio quidem id facere veretur? Et quae maximum pudorem incutiunt. Et ſi quis eum fae-

ſit.

rebus testes sunt: fuit, aut non fuit: est, aut non est: quale autem quidque sit: ut justum, an injustum: utile, an inutile, testes idonei non sunt. At testibus ab aetate nostra remotis; etiam his in rebus maxima habetur fides. Corrumpi enim non possunt. Rationes autem de testibus in utramque partem hae sunt. Testes quidem non habenti, ex argumentis judicandum esse. atque id esse quod dicitur, optimo animo judicare. Neque fieri posse, ut argumenta, pecunia proposita adducantur ad judices fallendos. Neque unquam argumenta convinci, quod falsum pro testimonio dixerint. Habenti autem adversus eum qui illis destitutus est, dicendum est, argumenta judiciorum metu non teneri. Et nihil opus futurum testibus, si argumentis cujusque rei veritas cognosci posset. Testimonia autem alia quidem sunt de ipso, alia de adversario: & alia quidem de re, alia vero de moribus. Ex quo constat, nunquam defutura esse utilia testimonia. Si enim de re non suppetent, quibus aut confirmetur id quod a nobis dicitur, aut quod ab adversario, refellatur: at de moribus vel nostris in bonam partem, vel adversariorum in contrariam, non deerunt. Cetera vero de teste aut amico, aut inimico, aut inter utrumque interjecto: aut bonae existimationis, aut de quo mala opinio sit, aut media: & quaecunque ejusmodi discrimina sunt, iisdem ex locis duci queunt, ex quibus ducuntur etiam enthymemata.

C. XXXIII. Ad pacta conventa autem quod attinet, eatenus in eis tractandis munus oratoris versatur, ut ea vel exaggeret, vel deprimat, aut fidem eis conciliet, aut detrahat: hoc est, si caussam quidem suam adjuvent, ut eis fidem conciliet, eaque rata esse debere confirmet, sin pro adversario faciant, contra. Ad fidem igitur eis vel conciliandam, vel detrahendam, eadem plane ratio est, quae in testibus. quales enim fuerint, qui tabulis subscripserint, quive eas adservarint, tales & tabulae ipsae habebuntur. Ac si quidem uterque fateatur pactum initum esse: si quidem a nobis faciat, amplificanda erit vis illius. Nam pactum lex quaedam privata est, & de certo negotio. Et pacta quidem non ita demum rata sunt, si cum lege consentiant: at leges pactis robur, ac firmitatem tribuunt. Omninoque lex ipsa pactio,

ctio, ac conventio quaedam est: ita ut quicunque fidem fallit, pactionesque subvertit, is leges ipsas tollere videatur. Praeterea pleraque inter homines negotia pactis continentur: ut, si quis ea irrita faciat, is eadem opera mutuum inter homines commercium tollat. Sed & cetera quae huc conveniunt, in aperto sunt, nulloque negotio videri queunt. Sin causfae nostrae adversentur, & adversarios sublevent: primum quidem quaecunque adversus legem, quae causfam nostram laederet, dici possunt, eadem huc quoque conveniunt. Absurdum enim est, cum legibus, si recte positae non sint, sed aberraverint, qui eas tulerunt, standum non putemus, si pactis necessario standum arbitremur. Dicemus etiam, judicem juris quasi dispensatorem esse: ut eum, quid justius sit, non quid pactis comprehensum, spectare oporteat. Et jus quidem perverti non posse, neque fraude, neque per vim: natura enim valere: at pacta interdum iniri, & deceptis hominibus, & coactis. Praeterea considerandum, num conventio repugnet alicui legi aut scriptae, aut communi, & iis quae justa, quaeque honesta sunt. Itemque, num aliis conventionibus, seu posterioribus, seu prioribus. Aut enim posteriores ratae sunt, priores autem irritae: aut priores justae, posterioribus autem admista fraus est; utro modo nobis expediet. Videnda quoque est utilitas; sic ubi forte ipsis judicibus talium pactionum observatio nocitura sit. Et quaecunque alia ejusmodi sunt: nam ea quoque facile videri queunt.

C. XXXIV. Quaestiones autem testimonia quaedam sunt. Iccirco autem eis tribuitur fides: quod necessitas quaedam adjuncta est. Non est igitur difficile, quae circa eas dici possint, videre: quibus aut confirmentur, si pro nobis faciant: ut quod solae ex omni testimoniorum genere verae sint: aut si adversus nos, & adversarium sublevent, dissolvat quis eas, & enervet, disputans adversus totum illarum genus. Nam ii quibus adhibentur tormenta, nihilo minus falsa dicunt, quam vera: interdum obdurantes, ne vera dicant, interdum facile mentientes, ut cruciatu citius liberentur. Habenda autem in promptu exempla sunt nota judicibus, quibus ita usu venisse doceamus.

C. XXVI. Jurisjurandi autem quadripartita tractatio est. Aut enim illud defert, aut accipit, aut neutrum, aut alterum quidem facit, alterum detrectat: id est, aut defert, sed non accipit: aut accipit, sed non defert. Ac praeter haec omnia alia etiam ratio est, cum juratum est aut ab hoc, aut ab illo. Qui igitur non defert, dicet se id non facere, quoniam homines facile pejerant. Et quod adversarius quidem, si juraverit, liberabitur onere solvendi: at si non juraverit, sperat ipse fore, ut judices eum damnent. Et malle se, ejus rei periculum facere in judicibus: illis enim se fidere, adversario non fidere. Qui accipere non vult, turpe sibi videri dicet, pro pecunia jurare, & se, si improbus esset, facile juraturum fuisse. praestat enim, ut aliquid lucri facias, improbum esse, quam gratis. at se, si juraverit, habiturum pecuniam, non habiturum, si non juraverit. Atque ita jurisjurandi detrectatio a bonitate quadam proficisci videbitur, non a pejerandi metu. Et Xenophanis dictum huc accommodari potest: non esse aequam provocationem divini numinis contemptori adversus pium, ac religiosum. tantundem enim esse, ac si robustus infirmum provocet, ut aut verberet ipse, aut vapulet. Qui jusjurandum accipiet, dicet se sibi fidem habere, adversario non habere. Et inverso Xenophanis dicto ita utetur, aequum esse, si qui Deum negligit, jusjurandum deferat, is autem qui Deum metuit, juret. Neque ferendum visum iri, si qua de re juratos alios judicare vult, de ea jurare ipsemet nolit. At qui defert, dicet pium esse totam rem Deis permittere. Et adversario nihil opus esse aliis judicibus: se enim illi judicandi potestatem facere. Absurdum autem esse, qua de re ipse jurare nolit, si de ea jurare alios postulet. Quando autem, quomodo singula seorsim tractanda sint, constat, illud quoque constat, quomodo debeant copulata tractari. Ut, si quis accipere quidem vult, sed deferre non vult: aut contra deferre quidem, sed non accipere: aut si utrumlibet facere paratus est, aut si neutrum. Nam ut res ipsas, sic quae in quaque dicenda erunt, ex iis quae jam diximus, copulari necesse est. Quodsi juratum sit,

fit; & jusjurandum ei ipsi qui juravit adversetur, negabit, perjurium esse, eo non stare. Nam & qui injuste facit, sponte facit: & qui pejerat, injuste facit: at quae per vim, aut per errorem fiunt, ab invitis fiunt. Recurrendum igitur eo est, ut pejerare, non in ore, sed in mente positum esse dicamus. At si juraverit adversarius, dicemus, omnia pervertere eum, qui eo quod ipse juravit, stare nolit. Nam ob eam caussam etiam iis legibus utimur, in quas juravimus. Et, A vobis, quidem, judices, postulamus, ut ea quae jurastis, observetis: nos autem iis quae juravimus, stare nolemus? Et quicquid aliud amplificando dici potest. Ac de probationibus quidem artis expertibus haec dicta sint.

ARISTOTELIS

RHETORICORUM

LIBER SECUNDUS,

M. A. MURETO

INTERPRETE.

c. 1. Unde igitur ducenda sint ea, quibus utamur in suadendo, ac disſuadendo, vituperando, ac laudando, accusando, ac defendendo: tum quae opiniones ac propositiones utiles sint ad faciendam in his rebus fidem, diximus. Fere enim de iis, & ex iis ducuntur enthymemata proprie in unoquoque genere orationum. Quando autem rhetorica ad existimationem audientium dirigitur: nam & qui deliberant, judicant, & qui judicia exercent: necessario videndum est oratori, non tantum ut oratio ipsa apta sit ad demonstrandum, & ad faciendam fidem: sed & ut ipse cujusdam modi videatur: & eum cujus existimatio est, certo quodam modo afficiat. Multum enim interest ad fidem, maxime quidem in deliberationibus, deinde autem etiam in judiciis, cujusmodi videatur is qui dicit, & quomodo eum erga se affectum esse ii qui audiunt arbitrentur: tum praeterea quomodo ipsi quoque affecti sint. Horum autem in deliberationibus quidem utilius est, eum, qui sententiam dicit, talem videri: in judiciis autem auditorem hoc aut illo modo affectum esse. Neque enim eadem videntur iis qui amant, & iis qui oderunt, neque iratis, & iis qui sedato ac composito animo sunt: sed aut omnino alia, aut certe non aeque magna. Nam qui amat eum de quo judicat, is facile culpam ipsius aut nullam esse, aut exiguam putat: in eo autem qui odit, contra evenit. Et cupienti quidem, atque ad bene sperandum propenso, si suave sit quod futurum proponitur: & fore, & bonum fore videtur: ei autem qui & cupiditate vacuus est, &

aegre ad sperandum adducitur, contra. Tres igitur caussae sunt, cur qui dicunt digni videantur quibus habeatur fides: nam, praeter argumenta, tot sunt ea propter quae credimus. Sunt autem haec, prudentia, virtus, & benevolentia. Nam propter haec omnia, aut propter eorum aliquod, in dicendo, aut in dando consilio mentiuntur. Aut enim per imprudentiam non recte opinantur: aut, cum recte opinentur, per improbitatem non dicunt ea quae videntur: aut prudentes quidem & boni viri sunt, sed non benevolentes. Quo fit, ut, cum, quid sit factu optimum, norint, non tamen id suadeant: neque alia praeterea ejus rei caussa reperiri potest. Necesse igitur est, eum in quo haec omnia inesse videantur, fide dignum ab auditoribus existimari. Ac prudentiae quidem & probitatis opinio quibus rebus conciliari queat, ex iis quae de virtutibus antea disputata sunt, petendum est. Nam quibus rationibus efficimus, ut alius talis habeatur, iisdem consequi poterimus, ut ipsi quoque tales esse videamur. De benevolentia autem, & amicitia, in ea, in quam nunc ingredimur, motuum animi explicatione dicetur.

c. II. Motus autem animi, quibus immutati homines aliter atque aliter judicant, sunt ii, quibus consequens est molestia, & voluptas. Ut ira, misericordia, metus; quaeque alia hujusmodi sunt, eisve adversantur. Horum autem uniuscujusque tractatio tripertita esse debet: ut, exempli caussa, cum de ira disseritur, quomodo affecti homines propensi ad iram sint, & quibus, quasque ob caussas irasci soleant, explicetur. Nam si horum unum, aut alterum, non autem omnia, teneamus, non poterimus arbitratu nostro iram in audientium animis gignere. Eademque est ratio ceterorum. Ut igitur in superioribus propositiones quasdam communes descripsimus, ita in his quoque faciamus, deque eis eadem ratione, & via disseramus.

c. III. Sit igitur ira, appetitio cum aegritudine conjuncta, ulciscendi, opinione quidem nostra, ejus, qui aut nos ipsos, aut nostrorum aliquem, cum id eum facere non conveniret, neglexisse videatur. Quodsi haec irae vis atque natura est, necesse est eum qui irascitur, certo, ac definito alicui irasci, verbi caussa, Cleoni, non autem universe homini: idque, quod is aut sibi, aut suo-

rum alicui quippiam fecerit, facturusve fuerit. Et omni irae comitari voluptatem quandam, eam videlicet, quae capitur ex spe futurae ultionis. Suave enim est cuique, consecuturum se putare quae appetit. Nemo autem appetit ea, quae nullo modo posse fieri putat. At qui irascitur, appetit. Quocirca praeclare de ira dictum est: *quae melle liquenti Suavior, humano succensa in pectore gliscit.* Consequitur enim voluptas quaedam, tum ob eam quam diximus caussam: tum quod qui irati sunt, toti jam nunc in ulciscendo, mente & cogitatione versantur. Itaque species ea, quae tunc obversatur animo, talem quandam voluptatem efficit, qualis est quae capitur in somniis. Quando igitur negligere est, ita de re aliqua opinari, ut ea nihili facienda videatur: (si quidem & mala & bona, & quae ad ea pertinent, digna studio ducimus: quae autem aut plane nullum, aut perexiguum momentum habent, ea nihili facienda arbitramur) tria sunt neglectus genera: contemptio, incommodatio, & contumelia. Nam & qui contemnit, negligit: quae enim nihili facienda ducunt, ea contemnunt: & quae nihili sunt, negligunt. Et qui incommodant, negligere videntur. Est enim incommodatio, studium impediendi ea quae alius vult, non ut is, qui ita alium impedit, fructum ullum ex eo percipiat: sed tantum, ut ne ille alter id quod vult consequatur. Quando igitur nullum in eo commodum suum sequitur, illum alterum negligit. Certe enim neque eum sibi nocere posse putat, metueret enim, non negligeret: neque quidquam adferre quod quidem alicujus momenti sit: daret enim operam, ut ei amicus esset. Is quoque qui contumeliam facit, negligit. Est enim contumelia, ea facere, aut dicere, quae cum alterius ignominia conjuncta sint: non ut is qui facit, commodum ullum ex eo consequatur, neque quod ei quidquam factum sit, cur id facere debeat: sed ut libidini suae obsequatur. Qui enim referunt, non contumeliam faciunt, sed ulciscuntur. Caussa autem voluptatis, quam nonnulli facienda contumelia capiunt, ea est, quod quibus male faciunt, eis se ita demum superiores putant. Quare & juvenes, & divites contumeliosi sunt: ita enim dum faciunt, sibi superiores videntur. Contumeliae autem proprium est, detrahere alteri dignitatem: id autem qui facit, negligit: quod enim nihili est, id nullo in pretio

est,

eſt, neque ut bonum, neque ut malum. Unde iratus Achilles ita loquitur: *Omni me Atrides plane ſpoliavit honore. Nam mihi praecipuum dederant quod munus Achivi Praereptum, ſuaque adductam in tentoria ſervat.* Et, *Nullius ut pretii, atque incerta ſede vagantem.* Ut qui propterea iraſcatur. Convenire autem putant, ſe magni fieri ab inferioribus genere, potentia, virtute: omninoque qua quiſque in re multo alium ſuperat. Ut pecunia pauperem dives, dicendi facultate eloquens indiſertum: qui imperat, eum qui imperio ſubeſt: qui ſe dignum qui imperet putat, eum qui dignus eſt cui imperetur. Unde illud, *Regum magna ira potentum eſt.* Et, *Conceptam tamen iram alta ſub mente recondit.* Stomachantur enim propter eum, quem ſupra ceteros obtinent, dignitatis gradum. Itemque iis a quibus bene ſibi fieri putant oportere. Sunt autem ii quibus quiſque bene fecit, aut facit: aut ſuorum aliquis, aut cauſſa ſua, aut vult, aut voluit. Jam igitur conſtat & quomodo affecti ipſi iraſcantur, & quibus, & quas ob res. Nam ipſi quidem, cum aegro animo ſunt. Appetit enim aliquid is cui aegre eſt. Sive igitur quis ei directo adverſetur, ut ſi ſitienti obſtet ne bibat, ſeu non plane directo, peraeque tamen idem facere videtur. Et ſive contra tendat quis, ſive etiam non adjuvet, ſeu qua alia in re moleſtus ſit ita affecto, iis omnibus, is qui ita affectus eſt, iraſcitur. Quare & qui aegrotant, & quos paupertas urget, & qui amant, & qui ſitiunt, omninoque qui quid cupiunt, neque id conſequi poſſunt, iracundi ſunt, & facile incitantur, praeſertim adverſus illos qui praeſentem ipſorum ſtatum negligunt. Ut aegrotus quidem adverſus eos qui ſe negligunt in iis quae ad morbum pertinent: qui paupertate premitur, in iis quae ad paupertatem: qui bellum gerit, in iis quae ad bellum: qui amat, in iis quae ad amorem: itidemque in ceteris. Prout enim quiſque affecto, ac perturbato animo eſt, ita in eo quaſi via ſtrata ac munita eſt ad iram ex hac, aut ex illa re concipiendam. Praeterea vero, ſi contra expectabat fore. Majorem enim moleſtiam inurit, quod valde praeter opinionem accidit; ut & magis delectat, ſi quod volumus, eveniat. Ex iis igitur perſpicuum eſt, quae horae, tempora, affectiones, aetates facile ad iram incitari queant: & quando, & ubi. Conſtat etiam, quo magis in eis ſunt,

eo incitari facilius. Ergo ipsi quidem ita affecti facile ad iram impelluntur.

C. IV. Irascuntur autem iis qui derident, qui ludibrio habent, qui dictis aculeatis mordent, ac configunt. contumelia enim afficiunt. & iis qui talia damna inferunt, ut in eis insit ludibrii, ac contumeliae significatio. Necesse autem est talia esse, quaecunque neque ulciscendi caussa fiunt, neque utilitatis quidquam adferunt facientibus. jam enim per contumeliam fieri videntur. Et maledicentibus ac contemnentibus iis in rebus, in quibus ipsi maximum studium ponunt. ut qui honorem captant e studio philosophiae, si quis eos in philosophia non magni pretii esse dicat: aut de forma eorum detrahat, qui se formosos videri student: eodemque modo in ceteris. Multo autem magis irascuntur, si suspicentur, ea, quibus ornati videri volunt, sibi non inesse, aut omnino, aut non valde, aut etiam se tales non videri. Quod si se egregie instructos putent iis bonis, in quibus punguntur, quid in se dicatur, non laborant. Et amicis magis, quam non amicis. putant enim convenientius esse, bene sibi ab iis fieri, quam ab eis qui amici non sunt. Et iis qui ipsis honorem habere, eosque curare consueverant, si id facere desierint. nam & ab iis contemni putant. alioqui enim idem facturos quod prius. Et iis qui non vicissim benefaciunt, neque parem gratiam referunt. Et iis qui contrariis rebus student, si inferiores sint. contemnere enim hi omnes videntur. atque hi quidem qui contraria studia sequuntur, videntur eos quibus adversantur pro inferioribus habere: illi autem qui gratiam non referunt, ita se gerere, quasi ab inferioribus acceperint. Major etiam ira commovetur, cum qui contemnunt alios, ipsi nullo loco, ac numero sunt. Positum est enim, iram excitari, cum quis ab iis contemnitur, a quibus non convenit. convenit autem inferioribus non contemnere. Et amicis irascuntur, tum si ullam benedicendi, aut benefaciendi occasionem praetermittant, tum multo magis, si contraria faciant: sive etiam amicorum indigentiam non animadvertant, ut Antiphontis Plexippus Meleagro. Signum enim neglectus est, non animadvertere. nam quae curamus, ea nos non latent. Et iis qui infortuniis ipsorum laetantur: omninoque iis quos in adversis rebus suis tranquillo esse animo vident. Alterum enim

enim inimici signum est, alterum ejus qui parvi faciat. Et iis qui non curant, sintne molesti futuri. Unde & iis, qui mala nuntiant, irascuntur. Et iis qui aut audierunt de ipsis, aut in eis viderunt quae turpia sunt. Similes enim sunt aut contemnentibus, aut inimicis. Amicorum est enim una condolescere. Omnes autem, cum mala sua spectant, dolent. Sunt autem quinque potissimum hominum genera, apud quos, si parvi fiant, irascuntur. Apud eos quibuscum de honore contendunt: apud eos quos admirantur: apud eos quos volunt habere admiratores sui: apud eos quos verentur: & apud eos qui ipsos verentur. Apud hos omnes si se parvi fieri videant, magis irascuntur. Et iis qui quantopere aliquem despiciant, significant in iis quibus ipse sine turpitudine non opitulari non potest. cujusmodi sunt parentes, liberi, uxores, ii qui imperio subsunt. Et iis qui gratiam non reddunt. Nam hoc quoque despicientiae genus est ab officio alienum. Et qui quid serio agunt, irascuntur iis, qui secum super ea re dissimulantes, quasique jocantes loquuntur. Est enim talis dissimulatio quiddam contemptui affine Et iis qui propensi sunt ad benefaciendum aliis, nisi ipsis quoque benefaciant Nam & hoc contemptus significationem habet, quod aliis omnibus tribuas, id uni alicui non tribuere. Sed & oblivio iram efficit, ut nominum: etsi res parva est. Videtur enim & oblivio neglectum indicare. Nam ex incuria nascitur oblivio. incuria autem neglectus quidam est. Quibus igitur irascantur, & quomodo affecti, eademque opera quas ob causas, explicatum est. Constat autem, oratori videndum esse, cum iram concitare vult, ut auditores dicendo ita afficiat, quomodo qui affecti sunt, facile irascuntur: & in adversariis ostendat esse ea, propter quae irascuntur, & tales esse, qualibus irascuntur.

C. V. Quando autem ira incitari, & deliniri adversantur, itemque ira lenitati: intelligendum est etiam, quomodo affecti, lenes sint, & erga quos, & quibus rebus leniantur. Sit igitur delinitio, sedatio, & restinctio irae. Si ergo irascitur quisque eis a quibus negligitur: negligit autem nemo, nisi id sponte faciat: constat, qui aut tale nihil fecerint, aut inviti fecerint, aut de quibus ita opinemur, eis nos mites, ac lenes fore. Itemque iis,

qui facere volebant contra quam fecerunt. Et iis qui ipsi in se tales sunt. nemo enim se ipsum negligere videtur. Et iis qui fatentur, quosque poenitet. Quasi enim hoc ipsum poenae loco sit, quod dolent se ita fecisse, sedatur, ac conquiescit ira. Atque id notare possumus, cum a servis poenas exigimus. Eis enim qui negant, & adversus nos caussam suam defendere conantur, saeviores: at eis qui se merito vapulare fatentur, placabiliores sumus. Caussa autem haec est, quod aperta negare, impudentia est: impudentia autem est quidam neglectus: itaque quos valde contemnimus, apud eos non verecundamur. Et iis qui se nobis abjiciunt, neque verbis adversantur, videntur enim fateri se inferiores esse. Qui autem inferior est, metuit. Et nemo quem metuit, despicatur. Conquiescere autem iram adversus eos qui se abjiciunt, etiam canes ostendunt, qui prostratos non mordent. Et iis qui serio nobiscum agunt, cum ipsi serio agimus. Qui enim ita facit, haudquaquam videtur contemnere nos, sed cura, ac studio dignos putare. Et iis qui nobis aliquando majoribus in rebus gratificati sunt. Et iis qui preces adhibent, ac deprecantur. humiliores enim sunt. Et iis qui contumeliosi non sunt, neque ludibrio habere solent, aut parvi facere: sive in nullum omnino hominum genus tales sint, sive non in bonos viros, sive non in eos qui tales sint, quales ipsi sumus. Omninoque ad leniendum valent, quaecunque adversantur iis, quibus ira excitatur. Et iis quos metuimus, quosque reveremur, quam diu ita affecti sumus, non irascimur. Metuere enim aliquem, & eidem irasci eodem tempore nemo potest. Et iis qui quid per iram fecerunt, aut non irascimur, aut minus irascimur. Non enim videntur per contemptum fecisse: cum enim cui irascitur, nemo plane contemnit. contemptus enim sine aegritudine animi est. at irae semper aegritudo comitatur. Et iis qui nos verentur. Qui autem contra affecti sunt atque ii qui irascuntur, eos ad lenitatem propensos esse constat. Ut in ludo, ac joco, in risu, in festo die, in prospero successu, & re bene gesta, ut fame sitique depulsa: omninoque cum omni molestia vacui sunt, aut etiam in voluptate constituti, ea modo quae insolentes, ac contumeliosos non efficiat. Et in bona spe, & interjecto tempore, neque recentes ab ira.

Tem-

Tempore enim ira sedatur. Sed & is facilius sedatur, qui jam ab alio poenas exegit. Quocirca recte Philocrates, cum ei populus iratus esset, quaereretque ex eo quidam, cur caussam suam non diceret, Nondum, inquit, tempus est. Quando igitur? cum alium, inquit, eodem crimine falso accusatum videro. Mitescunt enim, cum iram in alium effuderunt. Ut in Ergophilo contigit. nam cum ei infensiores essent, quam Callistheni, liberarunt eum tamen, quia pridie Callisthenem capite damnaverant. Et ubi quis alium convicit, facilius ei placatur. Placamur etiam, cum is cui irascebamur, in majus aliquod malum incidit, quam nos ipsi ei adferre voluissemus. quasi enim nobis poenas dedisse videtur. Sed & qui se aliquid injuste fecisse putant, cur quod ipsis factum est, merito factum sit, facile acquiescunt. Neque enim excitatur ira adversus id quod jure factum est: non enim amplius putant se injuria laesos: iram autem hinc commoveri dicebamus. Quare ii, a quibus poenas exigere volumus, prius oratione castigandi sunt. Si quidem & servi cum ita castigantur, minus iniquo animo ferunt. Facile etiam desistimus ab ulciscendi studio, cum putamus eos quos ultum imus, sensuros non esse, sibi a nobis eum dolorem inuri, & cur inuratur. Ira enim singulos petit, & singula nota esse vult. ut & ex ejus definitione constat. Quare praeclare poëta: *Dicito. me Trojae eversor taxcavit Ulixes.* Ut qui sibi eum ultus non videretur, nisi sciret ille, & a quo, & quam ob caussam, ita male acceptus esset. Itaque neque aliis, quicunque non sentiunt, irascuntur, neque amplius mortuis. ut qui & passi jam sint id quod ultimum pati poterant, & sensuri non sint: quod, qui irati sunt, concupiscunt. Recte igitur poëta de Nestore, cum Achillem ab ira revocare vellet, eo jam mortuo; *Nunc etenim in terram sensu furit ille carentem.* Constat igitur, lenire, ac mitigare volentibus, ex iis locis sumenda ea, quibus eos quidem, quos placare volunt, tales efficiant: eos autem quibus illi irascuntur, ostendant, aut metuendos esse, aut verendos, aut aliis in rebus gratificatos, aut invitos fecisse, aut iis quae fecerunt, supra modum dolere.

C. VI. Nunc quos ament, quosque oderint, & quas ob caussas, dicamus, ac principio quid sit amicitia, quidque amare, definiamus. Sit igitur amare, velle alicui ea

quae

quae bona arbitrare: idque ejus caussa, non tua, ad eaque pro viribus ei procuranda, ac conficienda propensum esse. Amicus autem est qui amat, & contra amatur. Putant autem se amicos esse, qui se ita inter se affectos putant. His autem positis, necesse est, amicum esse, eum qui una gaudet bonis, doletque adversis alterius, nullam aliam ob caussam, nisi propter illum. Omnes enim gaudent, cum ea eveniunt, quae volunt, dolentque, cum contraria: ut molestiae ac voluptates signa sint voluntatis Et quibus jam eadem bona sunt, & eadem mala. Et qui iisdem amici sunt, iisdemque inimici. eos enim necesse est idem velle. Itaque cum alii velit ea, quae ille quoque alter vult: videtur ei, cum quo ita voluntate consentit, amicus esse. Amant etiam eos, qui aut ipsis, aut iis quos ipsi caros habent, beneficia tribuerunt aut magna, aut prompto atque alacri animo, aut certis quibusdam temporibus, idque ipsorum caussa. Et quos existimant velle benefacere. Et amicorum amicos, eosque qui amant, quos ipsi amant. Et qui amantur ab iis quos ipsi amant. Et qui iisdem inimici sunt, eosdemque oderunt, & quos oderunt ii, quos ipsi oderunt. Iis enim omnibus eadem videntur bona quae ipsis: unde fit, ut ea velint, quae ipsis bona sunt, quod amici esse, diximus. Eos quoque amant, qui aut propensi sunt ad alios pecunia adjuvandos, aut ad eorum salutem defendendam. Quo fit, ut liberales, & fortes viri in honore sint. Et justos. tales autem putant eos, qui ex aliis sibi victum non parant, cujusmodi sunt, quibus opera vita est, & ex his ii praecipue qui agros colunt, maximeque qui suos. Et temperantes: quia se injuriis abstinent. Eademque de caussa eos qui multis se negotiis non implicant. Amamus etiam eos quibus amici fieri volumus, si ipsi quoque idem velle videantur. Hujusmodi autem sunt, tum qui virtute praestant, tum ii qui bona existimatione sunt, aut apud omnes, aut apud optimos, aut apud eos quos ipsi, quive ipsos admirantur. Praeterea illos quorum convictus, ac consuetudo suavis est. Tales autem sunt, qui faciles sunt, neque ad aliena peccata redarguenda propensi, neque concertationum avidi, neque contentiosi. Omnes enim qui tales sunt, pugnaces sunt, & qui pugnant, videntur velle contraria. Et ii in quibus inest dexteritas quaedam, &

ad jocandum in alios, & ad excipienda aliorum joca. utrique enim idem petere videntur cum eo quicum versantur: cum & in se dicta aequo animo ferre possint, & ipsi urbane in alios dicant. Amant etiam eos qui laudant bona, quae in ipsis insunt: & ex iis ea maxime, quae ipsi, ne in se non insint, verentur. Et mundos tum facie, tum vestitu, tum omnibus vitae partibus. Et qui exprobrare non solent neque aliena peccata, neque beneficia sua. utrique enim redarguunt. Et eos qui facile obliviscuntur acceptas injurias, neque in animo conservant ac continent, si quas caussas habent de aliis conquerendi, sed placabiles sunt. quales enim eos in alios esse existimant, tales in se quoque fore arbitrantur. Eos quoque amamus, qui maledici non sunt: quique non norunt, neque aliorum mala, neque nostra, sed bona tantum. id enim faciunt viri boni. Et eos qui non adversantur iratis, neque studiose ac serio aliquid agentibus. tales enim pugnaces sunt. Amamus etiam studiosos nostri, ut eos qui nos admirantur, bonosque, ac cultu, & studio dignos esse censent, quique gaudent nostra consuetudine, praecipueque si ob ea magni fiamus, in quibus volumus ipsi aut admirationi esse, aut egregii, aut jucundi ac suaves videri. Amat etiam quisque similes sui, & iisdem studiis deditos: nisi eorum alter alteri obstet: & nisi sibi ex eodem studio victum quaerant: tunc enim evenit illud, *Figulus figulo* Et eos, qui eadem concupiscunt, quae modo talia sint, ut ea simul consequi queant: alioquin enim idem hic quoque evenit. Amant etiam eos, erga quos ita affecti sunt, ut ne verecundentur apud eos ob eas res quae opinione tantum turpes habentur: cum tamen eos non contemnant: & quos verentur conscios habere eorum quae vere, ac re ipsa turpia sunt. Et apud quos in pretio esse, aut a quibus beati haberi, non tamen sibi ab eis invideri volunt, aut eos amant, aut eis amici esse volunt. Et quos libenter ad consequenda bona adjuverint, nisi majora sibi ex eo mala eventura sint. Et iis, qui & absentes & praesentes aeque amant. Unde fit, ut qui tales sunt etiam erga mortuos, ab omnibus amentur. Omninoque eos amant, qui vehementer sunt amici amicis: neque eos deserunt: nam ex omnibus bonis maxime amantur boni amici. Et eos qui apud se nihil fingunt. tales autem sunt, qui etiam vitia

sua

sua detegunt. Diximus enim, eorum quae opinione tantum turpia habentur, apud amicos non pudere. Quod si quem pudet, non amat, quem non pudet, amanti similis est. Et qui metuendi non sunt: quibusque confidimus. Nemo enim quem metuit, diligit. Partes autem amicitiae sunt, sodalitas, necessitudo, cognatio, & quaecunque talia sunt. Efficientia autem amicitiae sunt, beneficium, & si quis quid fecerit non rogatus, & si, cum fecisset, aliis non praedicaverit. nam ita demum videtur fecisse ejus caussa cui tribuit: non autem propter aliud.

c. VII. De inimicitiis autem & odio, constat, ex contrariis quaerenda esse argumenta. Efficientia autem inimicitiarum sunt, ira, incommodatio, criminatio. Atque ira quidem existit ex iis quae ad nos pertinent: at inimicitiae ex iis quae ad nos non pertinent. Odimus enim, quem talem esse opinamur. Et ira semper est in singulos, ut in Calliam, aut Socratem: at odium etiam in totum aliquod hominum genus. nemo enim est qui furem, qui sycophantam non oderit. Et ira quidem tempore sanari potest: odium non potest. Et illa quidem molestiam inferre studet: hoc vero malum dare potius. Nam iratus quidem sentire vult eum, quem ulciscitur: ejus autem qui odit, nihil refert. Molesta autem omnia sentiuntur: at e malis quae maxima sunt, minime sentiuntur, ut injustitia, imprudentia. nullam enim molestiam vitii praesentia inurit. Et alterum cum aegritudine conjunctum est, alterum ea vacat. aegre enim est ei, qui irascitur: at ei qui odit, non item. Et illum quidem, si multa mala eveniant ei cui iratus est, misericordia ceperit: hunc vero flectere nihil potest. Nam ille quidem eum cui irascitur, vicissim moleste aliquid perferre vult: at ille eum quem odit, prorsus extingui. Constat igitur, ex iis sumi posse ea quibus tum eos qui inimici amicive sunt, tales esse doceamus, tum eos qui non sunt, in eam opinionem adducamus, tum dissolvamus ea, quibus nitentur ii, qui horum utrumlibet dicent: tum si, irane, an odio factum sit aliquid, ambigatur, utram in partem maluerimus, audientium animos impellamus.

c. VIII. Quae autem, & quos, & quomodo affecti metuant, hac ratione intelligetur. Sit igitur metus molestia aut perturbatio quaedam ex objecta specie imminen-

tis mali, in quo insit vis aut interimendi, aut molestiae inferendae. Non enim omnia mala metuit quis: ut, ne injustus, neve tardo ingenio fiat. Sed quaecunque aut magnas molestias adferre, aut etiam interimere possint. atque ea ipsa ita demum, si non longe distent, sed propinqua sint, ita ut immineant. Homines enim ea quae longe absunt, non timent. sciunt enim omnes sibi esse moriendum. Sed quia id prope esse non putant, non laborant. Quodsi haec metus natura est, necesse est, terribilia esse, quaecunque videntur magnam vim habere interimendi, aut ita nocendi, ut magna aliqua molestia consequatur. Quocirca talium & signa ipsa terribilia sunt. Prope enim adesse videtur, quod terribile est. Nam & hoc ipsum periculum est, rei terribilis appropinquatio. Talia autem sunt inimicitiae, & ira potentium. Constat enim, eos & velle, & posse: ita ut inibi jam sit, ut faciant. Et injustitia viribus praedita. Nam injustus, eo ipso injustus est, quod velit. Et virtus contumelia affecta, vires habens. Constat enim, eam semper quidem cupere ulcisci se, nunc autem etiam posse. Terribile est etiam metui ab iis qui nocere possunt. paratos enim esse eos necesse est. Quando autem plerique hominum improbi sunt, & vinci se a lucro sinunt, & in periculis timidi sunt: plerumque terribile est ex aliena potestate pendere. Itaque qui facinoris alicujus alii conscii sunt, metuendi sunt, ne aut prodant, aut deferant. Et qui possunt injuriam facere, terribiles iis qui possunt injuria affici. Magnam enim partem homines injuriam, cum possunt, faciunt. Et qui aut injuriam acceperunt, aut accepisse se putant. semper enim captant occasionem. Et qui injuriam fecerunt, si vires habeant, metuendi sunt. metuunt enim, ne quod fecerunt sibi referatur. positum autem est hoc terribile esse. Et competitores earum rerum, quas utrique simul consequi non queunt. semper enim adversus tales quasi bellum quoddam gerunt. Et qui terribiles sunt potentioribus, etiam ipsis terribiles sunt. Nam si potentioribus nocere possunt, multo magis ipsis. Eandemque ob caussam ii, quos timent, qui potentiores sunt. Et qui majoribus viribus praeditos sustulerunt. Et qui non dubitant in potentiores impetum facere. aut enim jam metuendi sunt, aut certe cum viribus aucti erunt. Ex

iis

iis autem qui injuria affecti sunt, & ex inimicis, aut competitoribus, non ii qui ira maxime effervescunt, & libere loquuntur, sed sedati, & dissimulatores, & callidi. Incertum enim est, an prope sint. ita ut nunquam constet, eos longe abesse. Omnia autem terribilia, terribiliora sunt, cum, si quid in eis peccatum sit, corrigi non potest: sed aut omnino talia sunt, ut corrigi non queant, aut eorum correctio in adversariorum potestate sita est. Et adversus quae auxilium nullum est, aut non facile. Atque ut universe dicam, terribilia sunt quaecunque cum aliis eveniunt, aut imminent, misericordiam commovent. Terribilia igitur, & quae metuunt homines, haec fere praecipua sunt. Quemadmodum autem affecti ipsi metuant, nunc explicemus. Si ergo metus est cum quadam expectatione excipiendi, ac perpetiendi aliquid, quod interitum adferre possit: constat, eos non metuere, qui sibi nihil tale evenire posse arbitrantur. Neque ea metuunt, quae sibi putant evenire non posse: neque eos, a quibus non putant, neque tunc cum eventura ea non putant. Necessario igitur ii demum timent, qui & sibi evenire posse mali aliquid, & ab iis, & haec mala, & tunc evenire posse arbitrantur. Non putant autem sibi tale quidquam accidere posse, neque ii qui in magnis prosperitatibus, aut sunt aut videntur, unde & contumeliosi sunt, & contemptores, & audaces: tales autem efficit divitiarum affluentia, robur, amicorum copia, potentia: neque ii qui omnia sibi atrocia evenisse jam putant, ita ut obriguerint ad futurum: ut ii qui jam ad supplicium ducuntur: sed oportet spem aliquam subesse, servari se posse ab eo quod illos anxios, & sollicitos habet Cui rei hoc argumento est: quod metus ad consultandum homines excitat. de rebus autem desperatis nemo consultat. Itaque si quando caussae nostrae expediet, ut auditores metuant, tunc ita eos dicendo afficere conabimur, ut putent, talia sibi accidere posse: quod & majoribus ac potentioribus acciderint. Ostendemus etiam, ejusdem ordinis aliquos, qui perpetiantur, perpessive sint, a quibus non putassent, & quae non putassent, & tum cum minime putassent.

c. IX. Quando igitur constat, quid sit metus, & quae terribilia, & quomodo affecti singuli metuant: constat etiam, quid sit confidere, & quibus in rebus, & quomo-

modo affecti homines facile confidant. Nam, & fiducia metui adversatur; & id quod fiduciam gignit, ei quod terret. Itaque spes est, cum opinione, ea quae salutem adferre possint, praesto esse: ea vero quae terrendi vim habeant, aut nulla esse, aut longe abesse. Fiduciae autem efficientia sunt haec: si qua terrere possunt, procul absint: quae saluti esse, praesto sint. & cum, si quid evenerit, non desint facultates corrigendi, ac resarciendi: & auxilia aut multa, aut magna, aut utraque. Et si injuriam neque acceperint, neque intulerint: & si competitores aut omnino non sint, aut vires non habeant; aut, si habeant, amici sint. Et si beneficia aut tribuerint, aut acceperint. Aut si plures sint, quibus eadem utilia sint, aut potentiores; aut utrumque. Ipsi autem ita affecti facile confidunt: si multa ad eum quem volebant exitum perduxisse se, neque quidquam sibi incommodi evenisse opinantur. Aut saepe in periculum adducti, incolumes evaserint. Duobus enim modis terroris expertes homines fiunt: aut quod experti non sint, aut quod auxilia parata habeant. Ut in periculis, quibus conflictantur in mari, firmo animo sunt tum qui rudes sunt tempestatum, tum qui usu & experientia multas expediendae salutis suae rationes tenent. Confidunt etiam, cum vident sui similes non terreri, neque inferiores; & eos quibus ipsi se potentiores putant. Eos autem tales esse ducunt, quos vicerunt aut ipsos, aut alios potentiores, aut similes. Et si putent adesse sibi plura, & majora eorum, quibus qui praestant, terribiles sunt. Cujusmodi sunt pecuniae magnitudo, robur corporum, amicorum, regionis, apparatuum belli aut omnium, aut maximorum. Et si aut neminem injuria affecerint, aut non multos, aut non tales, ut ab eis sibi timere debeant. Omninoque si, quae ad Deos pertinent, prospera ipsis ac secunda sint, tum alia, tum signa atque oracula. Nam & ira fiduciam efficit, & iram opinio illa, cum quis non se injuriam facere, sed sibi injuriam fieri putat: & divinum numen existimatur iis quibus injuria fit opitulari. Et cum, si priores impetum fecerint, nihil se incommodi accipere posse, aut accepturos esse, aut rem tamen bene gesturos arbitrantur. Ac de iis quidem quae metum aut fiduciam afferunt, dictum est.

C. X. Quarum autem rerum homines pudeat, quarum

non pudeat, & apud quos, & quomodo affecti ipsi pudore afficiantur, aut minus, ex his intelligetur. Sit igitur pudor molestia quaedam, & perturbatio animi, orta ex iis malis quae ignominiam inurere videntur aut praesentibus, aut praeteritis, aut futuris. Impudentia autem contemptio quaedam, & firmitas animi adversus ea ipsa. Quodsi haec pudoris natura est, necesse est ea mala cuique pudorem incutere, quae turpia videntur esse ipsi, aut iis quos curae habet. Talia autem sunt quaecunque a vitio proficiscuntur, ut abjicere clypeum, aut fugere: timiditatis enim est: & fraudare alium deposito: injustitiae enim est: & commiscere corpus cum quibus non oportet, aut quo loco, aut quo tempore non oportet: est enim intemperantiae: & lucrum facere ex rebus pusillis, aut turpibus, aut ex iis quae fieri non posse videantur, ut a pauperibus, aut a mortuis. Unde & proverbium est, *etiam a mortuo aliquid abradere*. Hoc enim a turpis lucri cupiditate, & ab illiberalitate nascitur. Et non subvenire pecunia, cum possis, aut restrictius subvenire. & tale auxilium petere ab iis qui minus habent: & mutuam pecuniam capere, cum quis a te petiturus videtur: & petere, cum aliquem repetiturum, aut repetere, cum eum a te petiturum putas. Et laudare, ut petere videaris: & cum repulsus sis, nihilominus petere. Omnia enim haec signa sunt illiberalitatis: praesentem autem laudare, adulationis. Et bona quae in eo insint supra modum laudare, mala vero inducere, ac quasi obtinere. Et immodice dolere alieno dolore. Et quaecunque alia ejus generis sunt. adulationis enim signa sunt. Et imparem esse iis laboribus, quos ferant grandiores natu, aut delicati, aut in majore dignitatis gradu collocati, omninoque ii qui minus videntur posse. omnia enim haec mollitiam arguunt. Et ab alio beneficium accipere, & saepe. Et quae benigne in alium feceris exprobrare. Haec enim omnia pusilli, & humilis animi signa sunt. Et de se dicere ac praedicare. Et aliena sibi vindicare. arrogantiae enim est. Itidemque in omnibus vitiis: nam & facta, & signa, & talia turpia & pudenda sunt. Et praeterea quorum bonorum omnes participes sint, aut omnes similes, aut plerique, eorum expertem esse. similes autem voco, qui ejusdem gentis sunt, civitatis, aetatis, familiae, uno verbo, pares. Jam enim

tur-

turpe est, eorum participem non esse: ut eruditionis; usque ad aliquem modum, itidemque aliorum. Atque haec omnia eo turpiora, si in ipso culpa haereat. Tunc enim magis intelligitur, haec a vitio esse, cum quis sibi caussa est, ut ea in se aut extiterint, aut sint, aut futura sint. Verecundantur autem cum sibi aut eveniunt, aut evenerunt, aut eventura sunt, quaecunque ignominiam ac dedecus concilliant. Ut cum quis aut corpore, aut foedis factis alicui inservit, ac morigeratur. Cujus generis est, flagitiosam alicujus libidinem explere. Ac quae quidem ad intemperantiam pertinent; turpia sunt, sive sponte, sive invitus ea quis perferat: quae autem ad vim, ita demum, si invitus. Talis enim perpessio ab ignavia est, & timiditate. Et ea a se non depellere, neque ulcisci. Quae igitur pudorem incutiunt, haec & talia sunt. Quoniam autem pudor est species quaedam quae obversatur animo, amissae, amittendaeve existimationis, idque ipsius existimationis caussa, non eorum quae inde proveniunt: & nemo de existimatione laborat, nisi propter ipsos, qui de se existimant: necesse est, eorum quemque pudere, quorum rationem sibi habendam putat. Rationem autem quisque habet eorum a quibus colitur, & eorum quos colit ipse, & eorum a quibus se coli vult: & eorum quibuscum de honore concertat, & quorum opinionem non contemnit. Coli igitur ac suspici se ab iis volunt, eosque suspiciunt ipsi, qui bono aliquo praediti sunt, eorum quae honore digna censentur. Aut a quibus vehementer cupiunt impetrare aliquid, quod in ipsorum potestate est, ut amantes. De honore autem concertant cum paribus Laborant autem de opinione prudentium, ut qui vere opinentur. Tales autem sunt senes, & eruditi. Et pudorem movent quae in oculis sunt, & in propatulo. Unde & proverbio dicitur, *pudorem in oculis habitare.* Quare eorum magis nos pudet, qui semper una futuri sunt, & qui attente observant quid a nobis agatur. Utrumque enim est in oculis. Et eorum qui iisdem culpis obnoxii non sunt. constat enim contra ipsis videri. Et eorum qui quos peccare putant, faciles ad tribuendam eis veniam non sunt. Ajunt enim, quae quisque facit, ea facientibus aliis eum non indignari: ex quo perspicuum est, indignari, cum ea faciunt, quae ipse non facit. Et qui quae sciunt, libenter in vulgus

enuntiant. Nihil enim interest non videri peccasse, & peccatum non efferri foras. Libenter autem talia disseminant, tum qui injuriam acceperunt: observant enim, quid fiat ab iis a quibus laesi sunt: tum maledici. nam si eos qui nulla in re peccant, traducunt tamen, multo magis eos qui peccant. Et ii qui aliena peccata inquirere sibi studio habent, ut derisores, & comoediarum scriptores: nam hi quoque maledici sunt, & ad aliena peccata divulganda propensi. Eos quoque verentur, a quibus nihil unquam frustra petierunt: videntur enim eis admirationi esse. Quo fit, ut etiam eos vereantur, qui tunc primum a se aliquid petunt, ut apud quos integra adhuc sit existimatio sua. Tales autem sunt, & qui recens amici nobis esse cupiunt: viderunt enim quae in nobis sunt optima: unde bene respondit Euripides Syracusanis: & ex vetustis familiaribus, ii qui nullius turpitudinis conscii sunt. Pudorem autem commovent non ea modo ipsa quae diximus pudenda esse, sed & eorum signa. Exempli caussa, non tantum rebus venereis operam dantes verecundantur: sed & ejus rei signa pudorem incutiunt: neque tantum facientes ea quae turpia sunt, sed & dicentes. Eodemque modo non tantum eorum nos pudet, quos diximus, sed & eorum qui ipsis indicaturi sint. Itaque servos quoque, & amicos eorum veremur. Omnino autem neque eos veremur, quorum opinionem valde contemnimus: ut nemo veretur puerulos, aut bestias: neque earundem rerum pudet apud familiares & apud ignotos: sed apud familiares quidem, eorum quae ad veritatem, apud externos autem, eorum quae ad opinionem. Ipsi autem ita affecti, facile verecundantur: primum quidem si qui sint ita erga eos affecti, ut eos esse diximus, quos verentur. Erant autem, ii aut qui admirationi sunt, aut qui admirantur, aut quibus admirationi esse student, aut a quibus egent re aliqua, quam, si existimationem amiserint, non consequentur. Hique, si aut videant: ut Cydias in oratione de dividendo agro Samio dixit: petiit enim ab Atheniensibus, ut existimarent se cinctos esse corona Graecorum omnium, qui non tantum audituri essent, sed viderent ea quae illi suffragiis suis sciscerent: aut prope sint, sensurive sint. Quo fit, ut qui in malis sunt, se tunc ab eis conspici nolint, qui eos aliquando beatos esse ducebant. Quem

enim

enim quis beatum esse judicat, eundem admiratur. Et si habeant ea quae pudorem incutiunt, sive res, sive actiones vel suas, vel majorum, vel aliorum quibus cum aliqua eis intercedit necessitudo: omninoque eorum pro quibus ipsi verecundantur. Tales autem sunt tum si quos diximus, tum ii qui aut magistris nobis, aut consiliariis usi sunt. Et ii qui sint ejusdem ordinis, cum quibus de honore contendant. Multa enim & faciunt homines, & non faciunt, talium pudore commoti. Magis etiam eos pudet, qui sciunt se visum iri a conscijs contractae illius maculae, & in illorum oculis fore. Unde & Antipho poeta, cum Dionysii jussu ad supplicium duceretur, videretque eos quibus secum una moriendum erat, dum e portis exirent, caput sibi obvolventes, Quid, inquit, caput obnubitis? an ne quis vos horum cras videat? Haec igitur de verecundia dicta sint. De inverecundia autem, constat, e contrariis magnam nobis enthymematum copiam fore.

C. XI. Quibus autem gratiam habeant, & quas ob res, aut quomodo ipsi affecti, perspicuum erit, si prius, quid gratia sit, definierimus. Sit igitur gratia, qua is qui quid habet, dicitur gratificari indigenti: non ut aliquid referat: neque ut ad eum qui gratificatur aliquid propterea perveniat: sed ejus tantum caussa, cui gratificatur. Magna autem, si aut valde egentibus, aut si magna tribuantur, aut difficilia, aut in ejusmodi temporibus, aut si solus, aut primus, aut maxime. Egere autem dicuntur homines iis quae appetunt, maximeque si eis carere sine dolore non possunt. Tales autem sunt cupiditates: ut amor. Et qui male affecto sunt corpore, & qui in periculis versantur. Nam & qui periclitatur, & cui aegre est, concupiscit. Quocirca & qui in paupertate, fugave subveniunt, etiam si parva quaedam ac minuta suppeditaverint, propter magnitudinem indigentiae, & propter tempus ipsum, magnam gratiam ineunt. Ut is qui in Lyceo storiam dedit. Necesse igitur est ad talia subvenire iis, quos devincire volumus: sin id non liceat, ad aequalia, aut majora. Itaque cum constet, & quando, & quibus in rebus, & quomodo affectis hominibus tribuendo beneficio concilietur gratia: perspicuum est, ex iis sumenda esse, quibus ostendamus, hos quidem aut esse, aut fuisse in tali molestia, & indigentia:

illos autem in tali necessitate suppeditasse tali aliquid. Constat etiam, unde sumenda sint, quibus removeri possit gratia, & effici, ut nulla gratia deberi videatur. Aut enim suum commodum illos in tribuendo sequi, secutosve esse: id autem beneficium non est: aut casu fecisse, aut coactos: aut reddidisse, non dedisse. seu scientes, seu nescientes. Utroque enim modo aliquid pro aliquo redditur: ut ne sic quidem gratia ulla debeatur. Ac perlustrandae sunt animo omnes categoriae. Spectatur enim beneficium re ipsa, magnitudine, qualitate, tempore, loco. Signum autem, si minus aliquid nobis tribuere noluerunt. Et si inimicis suis aut eadem, aut paria, aut majora tribuerunt Constat enim, ne illa quidem tribuisse quod nobis bene cuperent. Aut si quis ea quae tribuit vilia esse norit. Nemo enim vilibus egere se confitetur. Quibus igitur rationibus gratia aut conciliari, aut detrahi possit, expositum est

c. XII. Nunc autem dicamus, quae miserabilia sint, & quorum misericordia commoveri, & quomodo ipsi affecti, homines soleant Sit igitur misericordia aegritudo quaedam exorta ex eo quod malum esse videatur, aut interitus, aut molestiae adferendae vim habens, ei qui tali sorte indignus sit: quodque tale est, ut id nobis quoque, aut alicui nostrorum evenire posse arbitremur: idque si ejusmodi malum propinquum esse videatur. Constat enim, necessario requiri, ut is, qui alium miseraturus est, talis sit, ut putet aut sibi, aut suorum alicui evenire posse aliquid mali, idque tale, quale in definitione dictum est, aut simile, aut propinquum. Quare neque ii qui funditus periisse se putant, miserantur: nihil enim amplius sibi putant diri evenire posse, ut quibus omnia jam evenerint: neque qui sibi supra modum beati videntur: immo vero contumeliosi sunt. Nam si bona omnia sibi adesse putant: illud quoque necesse est sibi adesse existiment, ut ne in ullum malum incidere possint: est enim hoc quoque in bonis. Contra vero tales sunt, ut posse sibi evenire aliquid putent, tum ii, qui jam in malum aliquod inciderunt, ex eoque evaserunt: tum senes & propter prudentiam, & propter experientiam. Et imbecilli, & timidiores magis. Et eruditi: bene enim secum rationem reputant. Et quibus sunt parentes, aut liberi, aut uxores. Nam & eos in suis quisque ducit: & obno-

xii sunt ejusmodi casibus. Non autem ii qui sunt in motu animi ad adjuvandam fortitudinem apto, ut in ira, & confidentia. Haec enim, quid futurum sit, non cogitant. Neque ii quos contumeliosos secundae res fecere: nam nec hi quidem putant sibi quidquam accidere posse. sed qui inter hos interjecti sunt. Neque rursus qui valde metuunt: neque enim qui perterrefactus est, miseratur alios, sed ipse de se cogitat. Et si viros bonos esse aliquos putent. nam qui de nemine bene sentit, omnes malo dignos esse arbitrabitur. Omnino autem cum ita affectus aliquis est, ut aut sibi aut suis talia, vel jam evenisse meminerit, vel ne eveniant timeat. Quemadmodum igitur affecti misereantur, dictum est. Quae autem res misericordiam concitent, ex definitione perspicuum est. quaecunque enim molestiam ac dolorem inurunt, omnia miserabilia sunt. Et quaecunque interimendi vim habent. Et quorum malorum caussa fortuna est, quae quidem alicujus ponderis sint. Dolorem autem adferunt, & interimendi vim habent mortes, verbera, corporum vexationes, senectus, morbi, cibi penuria. Mala autem quae a fortuna invehuntur, ut solitudo ab amicis, ut paucitas amicorum Itaque etiam divelli ab amicis, & familiaribus, miserabile est. Et deformitas, imbecillitas, debilitatio. Et si unde boni quid expectari par erat, inde malum aliquod proveniat. Et si saepe tale aliquid contingat. Et si boni quid tum demum evenit, cum is, cui evenit, perpessus est quicquid perpeti poterat. Ut Diopithi regia munera jam mortuo missa sunt. Et si boni aut nihil evenerit, aut tum demum evenerit, cum fructus jam nullus ex eo percipi potest. Haec igitur, & talia sunt, quae misericordiam commovent. Miserantur autem & familiares: nisi si qui eis arcto admodum necessitudinis vinculo conjuncti sint. nam in hos ita affecti sunt, ut in se ipsos. Quocirca & Amasis filium quidem ad supplicium duci videns, non illacrimavit: sed cum amicum mendicantem videret. Nam hoc quidem miserabile erat: illud autem atrox. Differt enim atrox a miserabili: immo vero atrocitas misericordiam exturbat: saepeque in contrarium utiliter adhibetur. Miserantur praeterea, cum id quod grave ac molestum est, appropinquat. Et quisque similes sui, aut aetate, aut moribus, aut habitibus, aut dignitate, aut genere. Nam

haec omnia efficiunt, ut magis putet quisque sibi idem evenire posse. Omnino hic quoque intelligendum est, quaecunque homines in semet ipsis metuunt, ea cum aliis eveniunt, misericordiam commovere. Quoniam autem quae perpessu acerba sunt: ita demum miserationem commovent, si prope esse videantur: quae autem decem abhinc millibus annorum fuerunt, futurave sunt, neque expectantes, neque memoria repetentes miserantur, aut omnino, aut non adaeque: necesse est, eos, qui ad misericordiam commovendam conformati sunt, & gestu corporis, & voce, & veste, & omnino actione miserabiliores esse. Haec enim qui adhibent, efficiunt, ut res propinqua esse videatur, constituentes malum ante oculos, aut ut futurum, aut ut praeteritum. & quae nuper fuere, aut brevi futura sunt, propter eam ipsam caussam miserabiliora sunt. Et indicia, & actiones: ut vestes eorum qui grave aliquid pertulerunt, & quaecunque ejus generis sunt: & sermones ab iis habiti in ipsa calamitate, ut jam morientium: praecipueque si in ejusmodi temporibus bonos viros se esse ostenderint. Omnia enim haec, quia vicina videntur, efficaciora sunt ad misericordiam commovendam: tum quod is cui talia obtigere, talii sorte indignus sit: tum quod ante oculos res ipsa statuatur.

C XIII. Misericordiae autem maxime quidem adversatur ea quae indignatio dicitur. Pugnant enim haec quodammodo, cum tamen ab iisdem moribus proficiscantur, dolere adversis rebus alicujus, quod eis indignus sit: & prosperis, quod eis item indignus sit. Uterque autem horum animi motuum hominis est bonis moribus praediti. Nam & quibus res immerentibus male succedunt, cum eis una dolere, eosque miserari: & quibus bene, praeter ipsorum dignitatem, eis indignari oportet. Injustum enim est, quicquid est praeter dignitatem. Quocirca Diis quoque ipsis tribuimus indignationem. Videri autem potest, & invidentia miserationi eodem modo opponi, tanquam vicina, & eadem cum indignatione: sed tamen alia est. Nam & invidentia aegritudo quaedam est, quae animum perturbat ob res alterius secundas. Non tamen ejus qui eis indignus sit: sed qui aequalis ac similis. Hoc autem & in eis qui indignantur, & in eis qui invident peraeque inesse oportet, ut ne doleant caus-

sa sua, neque quod sibi aliquid aliud eventurum putent: sed ejus tantum ipsius caussa, qui prospera fortuna utitur. Jam enim haec non invidentia, neque indignatio fuerit, sed metus, si eo angatur quis ac perturbetur animo, quod ex aliena prosperitate mali sibi aliquid eventurum sit. Constat autem fore, ut ex his affectibus alii etiam affectus inter se contrarii consequantur. Nam qui ex bonorum virorum calamitatibus dolorem capit, idem si malis male esse viderit, aut gaudebit, aut certe nullam ex ea re molestiam sentiet. Nemo enim vir bonus parricidae aut sicarii supplicio misericordia commovetur. Gaudendum enim potius est, cum tale aliquid evenit: ut & cum prospera fortuna utuntur, qui ea digni sunt. Utraque enim justa sunt, & viro bono gaudium adferunt. Necessario enim quae videt evenire sui similí, ea sperat etiam eventura sibi. Eorundemque morum haec omnia sunt: ut contraria contrariorum. Nam qui alienis malis laetatur, idem est etiam invidus. Nam quae cuique res cum fit, cumque est, molestiam adfert: idem ejus rei abscessu atque interitu gaudeat, necesse est. Quare sunt haec quidem omnia apta ad impediendam misericordiam: differunt autem inter se ob eas quas diximus caussas. Itaque sunt omnia eodem modo utilia ad efficiendum, ne res miserabiles esse videantur. Primum igitur de indignatione dicamus, tum quibus indignentur, tum quas ob res, tum quomodo ipsi affecti: deinde cetera persequemur. Hoc autem ex iis quae jam diximus, planum est. Si enim indignari est, aegre ferre, quod alicui res prospere succedant praeter ipsius dignitatem: primum quidem constat, non omni cujusque generis bona indignationem concitare. Non enim si quis justus aut fortis evadat, aut virtutem denique aliquam consequatur, propterea ei quisquam indignabitur. Neque enim contrariis rebus misericordia commovetur. Sed si opes, si potentiam, & talia, quibus, ut universe loquar, digni sunt viri boni: & ii qui habent ea quae natura bona sunt, ut nobilitatem, dignitatem formae, & quae sunt hujus generis. Quoniam autem quod antiquum est, prope naturale videtur esse: necesse est si plures idem bonum habeant, majorem in eos indignationem concitari, qui id nuper consecuti sint, atque ob id bene, ac feliciter vivant. Majorem enim dolorem inurunt ii,

qui nuper ad divitias pervenerunt, quam ii, quibus illae veteres sunt, & hereditariae. Eodemque modo qui ad imperia, ad potentiam, ad copiam amicorum, liberorum, & quaecunque alia sunt ejusdem generis. Itidemque, si horum ope aliquid aliud boni nanciscantur. Nam & hic majorem molestiam afferunt, qui repente divites facti sunt, si propter opes magistratum aliquem ceperint, quam ii, quibus vetustae sunt divitiae. Eademque in ceteris ratio. Caussa autem est: quoniam hi quidem videntur sua & propria habere: illi autem non sua. Quod enim semper videtur ita se habere, verum videtur. Quo fit, ut alii videantur habere non sua. Ac quoniam non cuilibet bonum quodlibet convenit: sed est quaedam analogia, & aliud alii convenit: ut pulchra arma non justo conveniunt, sed forti: & matrimonia praestantia non iis qui nuper divites esse coeperunt, sed nobilibus: evenit, ut interdum etsi vir bonus consequatur aliquid boni, quia tamen id bonum ipsi non convenit, commoveatur indignatio. Sed & si inferior cum superiore contendat: maxime quidem, si ea ipsa in re in qua inferior est. Unde & illud dictum est: *Ajacis autem declinabat pugnam Telamoniadae. Jupiter enim ei indignabatur, si quando fortiori viro contenderet.* Sin minus, etiam quacunque in re inferior cum superiore contendat. Ut si musicus cum viro justo: praestat enim justitia musicae. Quibus igitur & propter quae indignentur, ex his perspicuum est. sunt enim haec & talia. Propensi autem sunt ad indignationem, qui & maximis bonis digni sunt, & ea consecuti. Neque enim justum est, similem esse eorum qui similes non sunt, dignitatem. Secundo autem loco, qui cum boni, gravesque viri sint, ea non consequuntur: nam & recte judicant, & oderunt ea quae injusta sunt. Et si honoris cupidi, ac talium actionum appetentes: praecipue si iis in rebus gloriae cupidi sint, quas alii, cum indigni sint, consequuntur. Omninoque qui dignos esse se existimant iis quibus indignos alios esse ducunt, eis, & ob illa, facile indignantur. Quo fit, ut homines servili ingenio praediti, & non magni pretii, qui nullo studio honoris tenentur, non sint propensi ad indignationem. Nihil enim tale est, quo se ipsi dignos existiment. Constat autem ex iis, cujusmodi sint homines, quibus adversa fortuna

nocentibus, aut male rem gerentibus, aut ab eo quod cupiunt excidentibus, gaudere, aut certe nullam ex eo molestiam capere oportet. Ex iis enim quae diximus etiam contraria intelliguntur. Itaque si dicentis oratio judices quidem tales effecerit, eos autem qui misericordiam sui commovere conantur, iis ipsis in rebus de quibus agitur, ostendat esse indignos qui consequantur quod volunt, dignos autem qui non consequantur, fieri non potest, ut miseratio excitetur.

c. XIV. Constat autem, & quas ob res invideant, & quibus, & quomodo ipsi affecti. Si quidem invidia est, molestia quaedam ex eo, quod in eo, de quo diximus, bonorum genere, alii similes bene ac feliciter rem gerere videantur: idque non ut ne quid eveniat ei qui invidet, sed eorum ipsorum caussa quibus invidetur. Ergo invidebunt ii, quorum aliqui similes aut sunt aut videntur. Similes autem dico, genere, cognatione, aetate, habitu, gloria, facultatibus. Et quibus parum abest, quin eadem omnia insint. Quocirca qui magnas res gerunt, fortunaque prospera utuntur, invidi sunt. quicquid enim ad alios pervenit, id sibi eripi arbitrantur. Et qui praeter ceteros in re aliqua magni fiunt: maximeque si ob sapientiam, aut felicitatem. Et honoris cupidi magis invidi, quam qui honoris studio vacant. Et qui opinionem sapientiae aucupantur. Coli enim ob sapientiam volunt. Et omnino qui ex quaque re gloriam captant, ubi de ea re agitur, facile aliis invident. Et qui angusti, ac pusilli sunt animi: omnia enim eis videntur magna. Quae autem bona sint, ob quae invidetur, jam dictum est. nam ex quibuscunque rebus gloriam, & honorem ambiunt, hominumque opinionem aucupantur, & quaecunque in prosperitate fortunae posita sunt, iis fere omnibus invidia concitatur. Maximeque ob ea quae ipsi appetunt, aut putant habere se oportere: aut quorum possessione ipsi vel paullo superiores sunt, vel paullo inferiores. Perspicuum etiam est, quibus invideant. nam eadem opera id quoque explicatum est. Proximis enim & tempore, & loco, & aetate, & gloria invident. Unde dictum est, *Namque invidere novit & cognatio.* Et iis, quibuscum de honore contendunt. Si quidem & cum iis contendunt, quos diximus: neque invidet quisquam iis qui abhinc decem millibus annorum aut fuerunt, aut erunt,

aut

aut mortuis: neque iis qui habitant ad columnas Herculis, neque iis a quibus se longo intervallo, aut suo aut aliorum judicio relinqui putant, neque iis, quibus se multo superiores esse arbitrantur: talibus, & ob talia non invident. Quoniam autem cum eorundem studiorum aemulis, & cum rivalibus, omninoque cum iis qui eadem quae ipsi, concupiscunt, de honore concertant, eis maxime invideant, necesse est. Unde dictum est: & *figulus figulo*. Et iis qui cito aliquid consecuti sunt, ab iis qui vix, aut ne vix quidem idem consequi potuerunt, invidetur. Et iis quibus id quod volunt confectis, ac bene rem gerentibus aliquod nobis ex eo dedecus conflari videtur. Tales autem sunt, qui propinqui, similesque sunt. Constat enim, quod non idem bonum consequamur, culpa id nostra evenire: quare ea molestia animum vellicans invidiam efficit. Et iis a quibus quae sibi conveniunt, quaeve ipsi olim obtinuerunt, haberi, atque obtineri vident. Quae causa est, cur seniores junioribus invideant. Invident etiam qui magnos sumptus ad aliquid obtinendum fecerunt, iis qui parvo sumptu idem sunt consecuti. Constat etiam, quas ob res, & quibus in personis, & quomodo affecti ii qui tales sunt gaudeant. Nam quomodo affecti dolent alienis bonis, eodem modo affecti gaudebunt contrariis. Itaque si judices quidem ita oratione conformati fuerint: ii autem qui misericordiam sui excitare, aut boni quid consequi volunt, tales sint, quales paullo ante diximus, constat, eos ab iis, quorum in manu, & arbitrio res est, misericordiam non consecuturos.

C. XV. Quomodo autem affecti, & qualia, & in quibus aemulentur, ex iis, quae statim dicturi sumus, intelligetur. Nam si aemulatio dolor quidam est, cum iis qui nobis natura similes sunt, bona quaedam honorifica suppetant, quorum ipsi quoque capaces sumus, non quod ea in illis insint, sed quod nobis quoque non insint: (unde & aemulatio bonum quiddam est, & bonis viris conveniens: at invidere, improbum, & hominum improborum: nam qui aemulatur, talem efficere se studet, ut ipse quoque boni aliquid nanciscatur: at qui invidet, id studet efficere, ut ne alter boni quid habeat) necesse est, propensos esse eos ad aemulandum, qui dignos esse se putant bonis quibusdam, quibus carent, cum tamen

ea

eorum capaces sint. Neque enim quisquam ea postulat, quae capere se non posse intelligit. Quare tales sunt adolescentes, & magnanimi: & quibus talia bona suppetunt, quae honoratis viris digna sunt. ut opes, amicitiae, magistratus, & ejusdem generis alia. Bonos enim viros esse se, par esse arbitrantur, quia tales esse par est eos, qui talibus bonis affluunt. Et quos ceteri tales putant. Et quorum majores, aut cognati, aut propinqui, aut gens, aut civitas honorata est, faciles sunt iisdem in rebus ad aemulandum. Propria enim sibi esse haec, seque eis dignos esse arbitrantur. Quodsi ea bona quae honorem pariunt, aemulanda sunt, necesse est, & virtutes ejusmodi esse: & quaecunque aliis fructuosa, ac benefica sunt. honos enim tribuitur beneficis, ac probis viris. Et bona quorum fructus ad propinquos pertinet: ut opes, ac pulchritudo magis, quam bona valetudo. Constat & qui ad aemulandum expositi sint: haec enim & talia qui habent, facile aemulos inveniunt. Sunt autem haec quae diximus: ut fortitudo, sapientia, imperium. Qui enim imperant, multis benefacere possunt: exercituum ductores, oratores, omnes denique, quibus talis aliqua potentia est. Et ii quorum similes multi, aut familiares, aut amicos esse se student. Et quos multi mirantur, aut ii quos ipsi mirantur. Et quorum laudes, & encomia celebrantur vel a poëtis, vel ab orationum scriptoribus. Contemnunt autem homines ii quos diximus contrarios. adversantur enim haec inter se, aemulatio, & contemptus: aemulari, & contemnere. Necesse est autem eos qui tales sunt, ut aut ipsi alios, aut ipsos alii aemulentur, contemptores esse eorum in quibus insunt mala iis bonis quae aemulationem commovent contraria, idque ob ea ipsa mala. Quo fit, ut saepe contemnant homines fortunatos, si quando eis toto illo genere bonorum, quod honore dignum est carentibus, fortuna tantum adsit. Quaenam igitur ea sint, quibus animorum motus aut excitari, aut sedari queant, qui etiam fidem concilient, explicatum est.

C. XVI. Nunc autem qui mores, aut animorum motus, aut habitus unamquamque aetatem, ac fortunam consequi soleant, explicemus. Dico autem animorum motus, iram, cupiditatem, & talia, de quibus ante dictum est: habitus autem virtutes, & vitia: dictum est

au-

autem de iis quoque in superioribus: quae consilia capere, & cujusmodi res gerere soleant, qui eis praediti sunt. Aetates autem sunt, juventus, aetas virilis, & senectus. Fortunas autem voco, nobilitatem, opes, potentiam, quaeque iis adversantur, omninoque prosperam, adversamque fortunam. Juvenes igitur iis moribus sunt, ut facile concupiscant, & quae concupiverunt exequantur: & ex cupiditatibus corporis, maxime propensi in Venerem, ejusque impotentes. Facile autem mutantur, & fastidiunt ea quae concupiverunt. Et valde quidem cupiunt. sed cito desinunt. Acriter enim volunt quod volunt, sed non diu volunt. Qualis esse fames ac sitis aegrotantium solet. Et iracundi, & in ira celeres, talesque, ut animi impetum sequantur: & imperat eis ira. Nam prae honoris studio non patiuntur se contemni, sed excandescunt, si qua se injuria affici putent. Et honoris cupidi sunt, aut potius victoriae. Praestare enim aliis cupit juventus. Victoria autem, exuperantia quaedam est. Atque utriusque harum rerum studiosiores sunt, quam pecuniae: pecuniae autem minime omnium: propterea quia nondum experti sunt egestatem. quale est illud Pittaci dictum de Amphiarao. Neque malitiosi sunt, sed boni ac simplices: quia nondum multa improbe facta cognorunt. Et creduli, quia non saepe delusi sunt. Et faciles ad sperandum. Ut enim ebrii, sic & juvenes calidi sunt natura. simulque quia nondum eos sua spes saepe frustrata est. Et magnam partem spe vivunt. Nam spes quidem futuri est, memoria autem praeteriti. Juvenibus autem quod futurum est, multum est: quod praeteriit, breve. primis enim temporibus aetatis, nihil se meminisse, omnia sperare arbitrantur. Et tales ut nihil negotii sit eos fallere: facile enim sperant. Et fortiores. iracundi enim sunt, & spei pleni. Quorum illo quidem fit, ut ne timeant: hoc autem, ut confidant. Nam neque quisquam dum irascitur, timet, & concepta animo boni spes, confidentes facit. Et verecundi. Nondum enim percipiunt quae pulchra sunt, expetenda esse: sed a lege tantum instituti sunt. Et magnanimi. nondum enim domiti ac compressi sunt a vita; immo rudes sunt rerum necessariarum. Et magnitudo animi est, dignum se magnis rebus existimare: id autem bene sperantis est. Et in agendis iis quae dignitatem

habent potius versari volunt, quam in iis quae utilitatem adferunt. Mores enim magis, quam ratiocinationem in vivendo sequuntur. Est autem ratiocinatio quidem ejus quod utile est: virtus autem honesti. Et amicorum ac sodalium amantes magis, quam ceterae aetates: tum quia gaudent convictu: tum quia nondum quidquam utilitate metiuntur: quare ne amicos quidem. Et quicquid peccant, in eo peccant, quod modum transeunt, suntque justo] vehementiores: adversus dictum Chilonis. nimis enim faciunt omnia. nam & nimis amant, & nimis oderunt, & adaeque cetera omnia. quin & scire se cuncta putant, & adseverant. nam & haec caussa est, cur omnibus in rebus modum transeant. Et eas injurias faciunt quae cum contumelia conjunctae sunt, non quae a nocendi studio proficiscuntur. Et propensi sunt ad misericordiam. omnes enim bonos, & meliores quam sint, arbitrantur. sua enim innocentia alios metiuntur: ita ut eos indigna pati putent. Et amantes risus, quare etiam urbani. Urbanitas enim, erudita contumelia est. Mores igitur adolescentum quidem hujusmodi sunt.

c. XVII. Seniores autem, & ii, qui jam defloruerunt, fere contrariis sunt moribus. Nam quia diu vixerunt, pluribusque in rebus decepti sunt, atque aberrarunt, quodque rerum humanarum magna pars fluxa est, neque quidquam pro certo confirmant, & sunt in omnibus rebus remissiores. Et putant: sciunt autem nihil. Et dubitantes, semper addunt ad ea quae dicunt, fortasse, & facile: & omnia ita dicunt, asseveranter autem nihil. Et malitiosi sunt. malitia enim est, de omnibus in deteriorem partem suspicari. Ac praeterea suspiciosi, propter incredulitatem: increduli autem propter experientiam. Ac neque valde amant, neque valde oderunt, ob eas caussas. Sed ex Biantis praecepto, & *amant ut osuri*, & *oderunt ut amaturi*. Et parvi animi: quia domuit, ac compressit eos vita. nullam enim rem magnam, neque eximiam, sed ea quae ad vitam necessaria sunt, concupiscunt. Et illiberales. nam una quaedam rerum necessariarum est pecunia. ac simul usu edocti sciunt, quam difficile sit adquirere, & quam facile amittere. Et timidi, ac cuncta praemetuentes: ut qui contra adfecti sint, quam juvenes; nam hi refrigerati sunt, illi calidi.

Ita

Itaque senectus viam muniit ad timiditatem. nam & metus refrigeratio quaedam est. Et vitae amantes, praesertim extremo vitae tempore. est enim cupiditas ejus quod abest. & qua quisque re eget, eam maxime concupiscit. Et plus satis queruli. nam & haec parvitas quaedam animi est. Et ad utilitatem omnia plus quam par est in vivendo dirigunt, non ad dignitatem. amant enim semet ipsos & quod utile est, id cuique bonum est: quod autem pulchrum, simpliciter. Et inverecundi potius, quam verecundi. quia enim non aeque curant id quod pulchrum est, & id quod utile, de opinione aliorum non laborant. Et non facile adducuntur ad sperandum, propter experientiam. pleraeque enim res hominum fluxae sunt. & plerumque in deteriorem partem cadunt. ac praeterea propter timiditatem Et memoria vivunt potius, quam spe. vitae enim quod ipsis superest, parum est: quod praeteriit, multum. est autem spes quidem futuri: memoria autem praeteritorum. Quae etiam eis caussa est loquacitatis. perpetuo enim narrant ea, quae temporibus suis facta sunt: ut qui ex eorum recordatione voluptatem capiant. Irae autem eorum acres sunt, sed imbecillae. Et cupiditates aliae quidem deseruerunt eos, aliae autem oblanguere. Itaque neque cupiditatibus agitantur, neque eas in agendo sequuntur, sed lucrum. quare qui ea aetate sunt, temperantes videntur. nam & remiserunt ipsae cupiditates: & serviunt lucro. Et magis vitam dirigunt ad ratiocinationem, quam ad mores. nam ratiocinatio id quod utile est spectat, mores virtutem. Et injurias faciunt non cum contumelia, sed cum studio nocendi conjunctas. Misericordes autem sunt etiam senes, sed non eadem de caussa qua juvenes. Illi enim propter benevolentiam erga homines: hi propter imbecillitatem. Omnia enim mala putant sibi imminere. Hoc autem dicebamus esse misericordis. Unde & queruli sunt, ac non urbani: neque jocorum amantes. Querulum enim esse, & jocorum amantem, adversantur. Juvenum igitur, & senum mores hi sunt. Itaque quando homines libenter accipiunt eas orationes, quae moribus suis congruunt, ac similes: non est obscurum, quo modo ita uti oratione possimus, ut & ipsa oratio, & nos ipsi tales esse videamur.

C. XVIII. Qui autem corroborata ac confirmata aetate sunt,

constat, eos, quod ad mores attinet, inter illos de quibus diximus, medios fore: detracto eo quod in utrisque nimium est. Ergo neque valde confidentes erunt: id enim audaciae est: neque valde meticulosi. Sed recte ad utrumque affecti. Neque omnibus credentes, neque omnibus diffidentes: sed omnia magis ex veritate pendentes. Neque tantum dignitate, neque tantum utilitate, sed utraque vitam dirigentes. Neque ad parsimoniam, neque ad effusionem propensi, sed ad id quod convenit. Itidemque neque ad iram, neque ad cupiditatem: sed & temperantes cum fortitudine, & fortes cum temperantia: nam in juvenibus, & in senibus divisa sunt haec. Si quidem juvenes quidem fortes, & intemperantes sunt: senes autem temperantes, & timidi. Atque ut universe loquar, quaecunque utilia seorsum habent juventus & senectus, ea utraque habent. quibus autem in rebus illae modum aut transeunt, aut non attingunt, in eis a confirmata aetate moderatio, aequabilitasque retinetur. Viget autem corpus quidem a trigesimo aetatis anno usque ad trigesimum quintum. animus autem circa undequinquagesimum. De juventute igitur, & senectute, & confirmata aetate, quibus unaquaeque moribus sit, haec dicta sint.

C. XIX. De bonis autem quae a fortuna eveniunt, qui quae eorum mores comitari soleant, deinceps explicemus. Ergo nobilitatis quidem mores hi sunt, ut eum in quo est efficiat honoris studiosiorem. Solent enim quibuscunque bonum aliquod abest, illud augere, quasique cumulare. Est autem nobilitas, dignitas majorum. & contemptorem etiam eorum, qui similes sunt ipsorum majoribus. Propterea quod haec procul magis, quam in propinquo posita, honorificentiora, & gloriosiora habentur. Nobilitas autem in familiae virtute consistit: at generosus dicitur, qui a natura non degenerat. Quod plerumque non contingit nobilibus: immo multi eorum sunt haud magni pretii. Nam ut in agris, iisque quae e terra gignuntur: ita in familiis proventus quidam est: & interdum, si bona familia fuerit, nascuntur in ea ad aliquod tempus viri eximii: ac deinde rursus ex intervallo alios emittit. Degenerant autem illae quidem familiae quae ingenio excellunt, in mores insaniores: ut qui ab Alcibiade, & a Dionysio superiore orti sunt Quae

autem stabili, & firmo ingenio praeditae sunt, in ignaviam, & stoliditatem: ut qui a Cimone, & Pericle, & Socrate.

c. XX. Qui autem mores divitias consequantur, facile est videre. Contumeliosi enim sunt divites, & superbi: quam quasi labem contrahunt a possessione divitiarum. ita enim affecti sunt, quasi alia omnia bona possideant. Divitiis enim, quanti sint alia omnia, aestimari quodam modo videtur. quare videntur omnia divitiis esse venalia. Et delicati, & salacones: Delicati quidem ob molitiam, & felicitatis ostentationem. Salacones autem & inepti, quoniam omnes solent tempus consumere iis in rebus; quarum amore capti sunt, quasque mirantur. & quia putant, quae a se, eadem a ceteris magni fieri. neque prorsus abs re ita affecti sunt. multi enim sunt, qui indigent iis qui rem habent. Unde & illud dictum est a Simonide, de sapientibus, & opulentis: cum eum Hieronis uxor interrogasset, utrum esse praestaret, sapientem, an divitem: Divitem, inquit. videre enim se sapientes ad fores opulentorum praestolari. Et quia se dignos putant qui imperent. habere enim ea quae homines faciunt imperio dignos. Et, ut summatim dicam, divitiae mores efficiunt insipientis fortunati. Longe autem alii sunt mores eorum qui nuper partas divitias possident, & eorum qui a majoribus traditas. quod qui nuper divites facti sunt, magis laborant iis omnibus vitiis, iisque deterioribus. Nam nuper ad divitias pervenisse, est quasi nescire divitem esse. Imponunt autem injurias non a nocendi studio, sed a contumelia, & ab intemperantia profectas: quales sunt verbera, & adulterium.

c. XXI. Mores quoque potentium fere maxima ex parte noti, apertique sunt. alia enim habent potentes eadem quae divites, alia meliora. sunt enim potentes studiosiores honoris, & erectiore animo quam divites. Ejusmodi enim res appetunt, quarum administrandarum sibi facultas est propter potentiam. Et studiosiores sunt: propter diligentiam quam adhibere perpetuo coguntur, in iis quae ad conservandam potentiam pertinent. Et σεμνότεροι potius quam βαρύτεροι. id est, ita sine arrogantia graves, ut aliis propterea graves, odiosique non sint. Dignitas enim eos magis conspicuos facit. quare me-

modice se gerunt. σεμνότης autem est placida quaedam, & decora gravitas. Quodsi quando injuriam faciant, non parvas, sed plane magnas injurias faciunt.

C. XXII. Prosperitas autem fortunae eos mores per partes adfert, quos diximus. nam quae maximae prosperitates habentur, ad illa referuntur, & praeterea ad bonorum liberorum copiam, & ad corporis bona. Superbiores igitur, & minus consideratos fortunae prosperitas facit. Unum, quod ad mores attinet, optimum adfert: efficit enim homines divini numinis amantes, & certo quodam modo ad cultum divinum affectos: cum credant, propter ea bona quae sibi a fortuna proveniunt. Dictum est igitur de moribus per aetatum, ac fortunarum discrimina. nam quae iis de quibus dictum est contraria sunt, e contrariis intelligi possunt. Ut, qui sint mores pauperis, infortunati, impotentis.

C. XXIII. Quoniam autem orationis ad persuadendum comparatae usus ad judicium refertur: nam quae scimus, & de quibus jam judicavimus, in eis nihil amplius opus est oratione: judicium autem est, etiam si quis apud unum oratione utens hortetur, aut dehortetur: quemadmodum faciunt qui unum aliquem verbis castigant, quive ei aliquid suadent: nihilo enim minus ille unus judex est: si quidem judex, ut summatim dicam, is est cui persuadendum aliquid est: nec refert, utrum adversus quempiam qui contrariam sententiam defendat, dicendum sit, an adversus aliquam propositam sententiam: necesse est enim hic quoque oratione uti, & quae adversus nos faciunt, tollere, in quae tanquam in adversarium quempiam, instituitur oratio: eodemque modo in ostentativis: nam in iis ad spectatorem tanquam ad judicem habetur oratio: quanquam omnino is demum proprie judex est, qui in civilibus concertationibus judicat id quod quaeritur: si quidem & in iis de quibus in foro lis est, & in iis de quibus deliberatur, quomodo se res habeat, quaeritur: de variis autem pro rerum publicarum varietate moribus dictum est prius, cum de genere deliberativo ageremus: ita ut definitum jam sit, quomodo, & quibus viis moratas orationes efficere possimus: cumque unicuique generi suus finis diversus a ceteris propositus sit: de omnibus autem illis collectae a nobis sint opiniones & propositiones, ex quibus argumenta ducunt, &

& qui consilium dant, & qui facultatis in dicendo suae specimen exhibent: & qui caussas agunt: ac praeterea explicatum sit de iis, quibus moratae orationes fieri possunt: reliquum est, ut de communibus disseramus. Omnibus enim necesse est, in orationibus, praeter ea quae cujusque generis propria sunt, uti iis, quibus fieri posse, aut non posse aliquid ostenditur: & alios quidem eniti, ut doceant aliquid fore, alios autem, ut aliquid fuisse. Communia sunt etiam omnium orationum, ea quae de magnitudine traduntur. Utuntur enim omnes extenuatione, & amplificatione, & suadentes, aut dissuadentes, & laudantes, aut vituperantes, & accusantes, aut defendentes. His autem explicatis, conemur aliquid communiter de enthymematis dicere, si quid habeamus: & de exemplis: ut iis quae reliqua sunt additis, perficiamus id quod ab initio proposuimus. Est autem ex communibus amplificatio quidem ad genus ostentativum accommodatissima, ut dictum est. quod autem factum est, ad judiciale. Possibile autem, & id quod futurum est, ad deliberativum.

c. XXIV. Primum igitur dicamus de possibilibus, & impossibilibus. Si ergo contrarium possibile sit aut esse, aut fieri: etiam contrarium videri poterit possibile. Ut si possibile est hominem benevalere, possibile est & aegrotare. Eadem enim potestas est contrariorum contraria. Et si simile possibile est, alterum quoque simile. Et si quod difficilius est possibile est, & quod facilius. Et si bonum ac pulchrum fieri possibile est, & omnino fieri possibile. Difficilius enim est pulchram domum esse, quam domum. Et cujus principium potest esse, potest etiam finis. Nihil enim eorum quae impossibilia sunt, aut fit, aut fieri incipit. Exempli caussa, ut diametros communem aliquam mensuram habeat. neque enim aut incipiet unquam fieri, aut fiet. Et cujus finis, etiam principium. Omnia enim ex principio fiunt. Et si quod posterius est aut essentia aut ortu, possibile est fieri, etiam id quod prius. Ut, si virum fieri possibile est, & puerum. prius enim fit illud. Et, si puerum, virum quoque. illud enim principium est. Et quorum amor aut cupiditas inest a natura. Nemo enim fere impossibilium amore capitur, eave concupiscit. Et quorum scientiae sunt atque artes, ea quoque possibile est & esse & fieri.

Et

Et quorum ortus principium in eis est quae nos aut cogere, aut in sententiam nostram adducere posſumus. Sunt autem haec, quibus potentiores ſumus, quorumve aut domini aut amici. Et, quorum partes posſibiles ſunt, etiam totum. Et, ſi totum posſibile eſt, etiam partes. Nam ſi proſchisma, & cephalis, quae calceamenti partes ſunt, fieri posſunt, calcei quoque fieri posſunt. Et, ſi calcei posſunt, illa quoque posſunt. Et, ſi genus eſt eorum quae fieri posſunt: etiam ſpecies, &, ſi ſpecies etiam genus. Ut, ſi navigium fieri posſibile eſt, etiam triremem: &, ſi triremem, etiam navigium. Et ſi alterum eorum quae eam naturam habent, ut inter ſe conferantur, posſibile eſt, alterum quoque. Ut ſi duplum, etiam dimidium: & ſi dimidium, etiam duplum. Et ſi ſine arte, aut apparatu poteſt aliquid fieri, magis etiam poterit arte, & diligentia adhibita. Unde & ab Agathone dictum eſt: *Necesſe eſt alia quidem a fortuna fieri, Alia autem a nobis, ad quae ars adhiberi ſolet.* Et ſi deterioribus aut inferioribus, aut imprudentioribus posſibile eſt, magis erit iis, qui contrario modo affecti ſunt. Ut & Iſocrates ajebat, *ferendum non esſe, ſi Euthymus quidem didicisſet, ipſe autem reperire non posſet.* De imposſibilibus autem, conſtat, ex iis quae contraria ſunt eis quae modo diximus, argumenta ſumenda esſe.

c. xxv. Factum autem ſit, an non ſit, ex his conſiderandum eſt. Nam primum quidem, ſi factum eſt id quod per naturam minus fieri poterat, factum fuerit & id quod magis. Et ſi factum eſt id quod poſtea fieri ſolet, factum eſt & id quod prius. Ut, ſi oblitus eſt, aliquando etiam didicit. Et ſi potuit ac voluit, fecit. omnes enim qui & posſunt, & volunt, agunt. nihil enim obſtat. Et ſi & voluit, & nulla res externa prohibebat. Et ſi potuit, & iratus erat. Et ſi potuit, & cupiebat. Plerumque enim quae cupiunt homines, ea ſi posſint, agunt. Improbi quidem per impotentiam; boni autem, quia quae bona ſunt cupiunt. Et ſi inibi erat, ut faceret. Veriſimile eſt enim, qui jam in eo erat, etiam fecisſe. Et ſi facta ſunt quaecunque naturaliter fieri ſolent ante illud, aut propter illud. Ut, ſi fulſit, & tonuit. Et ſi tentavit, etiam fecit. Et ſi quae antea fieri ſolent, aut ejus rei causſa fieri ſolent, facta ſunt, ut ſi fulſit, tonuit etiam: & ſi tentavit, fecit etiam. Et ſi quae poſtea

iis autem de rebus, quarum quisque peritus est. Nam qui ad eam aetatem non pervenerit, eum sententias fundere, indecorum est: ut & fabulas narrare: iis autem de rebus, quarum peritus non sit, stulti est, & inerudi. Cui rei satis argumento est, quod rustici maxime omnium sententias cudunt, & facile pronuntiant. Universe autem dicere, quod tamen universe verum non sit, maxime convenit in conquestione, & in exaggeratione: atque in his aut principio, aut post rem demonstratam. Utendum autem etiam pervulgatis, communibusque sententiis, si utiles sint. Nam quia communes sunt, rectae etiam ac verae videntur, ut consensu omnium comprobatae. Ut exhortanti ad subeundum proelii periculum eos qui litare non potuerint: *Pro patria pugnare, ea demum avis optima sola est.* Et hortanti eos qui inferiores sunt: *Communis Mavors.* Et ad interficiendos inimicorum liberos, etiam si nullam injuriam faciant: *Stultus qui natos occiso patre relinquit.* Sunt & proverbia quaedam, sententiae. Ut illud, *Atticus vicinus.* Proferendae sunt etiam sententiae, adversus ea, quae publice probata sunt: dico autem publice probata, ut, *Nosce te ipsum*: &, *Ne quid nimis*: si quid contra dici possit, quo aut mores meliores indicentur, aut quod aptum sit ad aliquem animi motum exprimendum. Exprimitur autem motus animi, ut si quis iratus dicat, falsum esse, debere unumquemque se nosse. Certe enim hic, si se ipse novisset, nunquam se dignum esse duxisset, qui ductaret exercitum. Mores autem meliores indicantur, ut hoc modo. Non oportet, ut vulgo dicitur, amare tanquam osurus sis: sed potius odisse, tanquam amaturus sis. Oportet autem ipso dicendi genere animi sui propensionem declarare: sin minus, caussam subjungere: aut ita dicentem, Oportet amare, non, ut vulgo dicunt, sed ut si semper amaturus sis. alterum enim insidiatoris est. aut hoc modo: Non placet mihi quod vulgo dicitur: Veri enim amici est, ita amare, ut semper amaturum. ac ne illud quidem, Ne quid nimis. improbos enim immodice odisse oportet. Multum autem adjumenti adferunt in dicendo: primum quidem propter stultam quandam vanitatem audientium: gaudent enim, si quis universe loquens incurrat in eas opiniones, quas ipsi in parte habent. Quod autem dico, ita magis intelligetur:

simul-

Nam praeter eam, quam contrahunt ignaviam,. Invidiam, & odium a civibus ferunt suis. Et illud, *Nullus beatus undique est mortalium.* Et, *Nemo omnium est, quem liberum merito voces.* sententia est: addito autem eo quod sequitur, enthymema: *Fortunae enim aut est servus, aut pecuniae.* Si igitur sententia est id quod diximus, necesse est, quatuor esse genera sententiarum. aut enim cum epilogo erit, aut sine epilogo. Demonstratione igitur egent, quaecunque admirabile aliquid dicunt, aut controversum. Quae autem nihil admirabile, sine epilogo. Earum autem necesse est, alias quidem, quod praecognitae sint, nihil epilogo indigere. Ut, *viro autem bene valere optimum est, ut nobis quidem videtur.* Nam eadem est multorum opinio. Alias autem, propterea quod simul atque proferuntur, perspicuae sunt intuentibus. ut, *Non est amator, quisquis semper non amat.* Earum autem quae cum epilogo proferuntur, aliae quidem sunt partes enthymematis, ut, *Quisquis sapit:* aliae autem enthymematicae quidem, sed non partes enthymematis: quae etiam omnium probatissimae sunt. eae autem sunt in quibus elucet caussa ejus quod dicitur. ut in hoc; *Ne serva immortalem iram, qui mortalis es.* Nam dicere servandam non esse iram, sententia est: at quod additum est, *qui mortalis es*: etiam cur id fieri non debeat, dicit. Simile est hoc quoque: *Mortalem mortalia oportet sapere, haud immortalia.* Constat igitur ex iis, quae diximus, & quot sententiarum genera sint, & quas ad res unumquodque conveniat. nam de controversis quidem aut admirabilibus non sine epilogo: sed aut proposito epilogo, uti oportet ipsa sententia tanquam conclusione: ut si quis dicat, Ego igitur, quod ad me quidem attinet, quando neque invidiam sibi colligere oportet, neque ignavum esse, ajo, abstinendum esse a studiis sapientiae: aut cum hoc quod posteriore loco positum est, prius dixeris, illud alterum addere. Iis autem quae sunt de rebus non illis quidem admirabilibus, sed tamen obscuris, apte & concinne addenda est caussa, cur ita sit. Conveniunt autem hic quoque apophthegmata Laconica: & ea quae aenigmatum speciem habent, ut quod Stesichorus in Locrenses dixit: *Non oportet contumeliosos esse: ut ne cicadae humi canant.* Convenit autem sententiose loqui, aetate quidem, iis qui seniores sunt:

politico, sive quolibet alio, ei necessario, quae in ea re insunt, aut omnia, aut pleraque nota esse oportere. Si enim nihil habeas, nihil erit unde possis argumenta ducere. Quod autem dico, hujusmodi est. Quomodo fieri potest, ut consilium demus Atheniensibus, bellare, an non debeant, nescientes, quibus illi copiis instructi sint, navalibus, an terrestribus, an utrisque: & eae ipsae quantae sint: & quae vectigalia, qui amici, aut inimici: ac praeterea, quae bella gesserint, & quomodo, & ejusdem generis alia? aut quomodo eos laudare, nisi teneamus navalem pugnam in Salamine, aut proelium Marathonium, aut quae pro Herculis stirpe gesserunt, aut aliquid ejusmodi? omnes enim qui laudant, ex iis quae in quoque pulchra aut insunt, aut inesse videntur, laudandi argumenta ducunt: eodemque modo vituperant ex contrariis, intuentes quid in eis tale aut insit, aut insse videatur. Ut quod Graecos in servitutem redegerunt, quodque eos etiam a quibus adjuti erant in bello adversus barbaros, quique se in eo bello strenue, fortiterque gesserant, in captivitatem abduxerunt: Aeginetas, & Potidaeatas: ejusdemque generis alia. Et si quid aliud ab eis tale peccatum est. Eodemque modo qui accusant, quique defendunt: in ea quae insunt intuentes accusant, atque defendunt. Nihil autem interest, de Atheniensibus, an de Lacedaemoniis, de homine, an de deo dicendum sit. Nam & si Achilli consilium dare velimus, & si eum laudare aut vituperare, & si accusare aut defendere: sumenda sunt quae in eo aut insunt, aut videntur: ut ex eis dicendi materiam petamus: laudantes quidem, aut vituperantes, si quid pulchrum inest aut turpe: accusantes autem, aut defendentes, si quid justum aut injustum: consilium autem dantes, si quid utile aut noxium. Eademque ratio est, si quis de re qualibet orationem instituat. Ut, de justitia, bonumne sit, an minus: ex iis quae justitiae aut bono. Itaque, quando omnes hanc argumentandi viam sequi videntur, sive id accuratius, sive molliori, ut dicitur, brachio faciant: neque enim undecunque argumenta ducunt, sed ex iis quae in quaque re insunt: nam & ratio ipsa pervincit, fieri non posse, ut quisquam aliter id quod vult probet: constat, necesse esse, ut in topicis, habere selectas propositiones de rebus quae usu venire possunt, maximeque opportunae,

quae fuit: de iis autem quae repente eveniunt, eodem modo quaerere, intuentem non in incerta, & indefinita, sed in ea quae insunt in eis rebus, de quibus dicendum est: & circumscribentem quam plurima, & cum eo quod agitur maxime cohaerentia. Quanto enim plura eorum quae insunt, tenebuntur a dicente: tanto erit facilius argumentari: quanto autem propinquiora, tanto magis propria erunt, minusque communia. Voco autem communia quidem, ut laudare Achillem, quod homo fuerit, & quod unus e semideis, & quod ad Trojam ordines duxerit. haec enim & aliis multis insunt. quare hic nihilo magis Achillem laudat, quam Diomedem. Propria autem, quae nulli alii, quam Achilli, contigere. Ut quod fortissimum Trojanorum Hectorem interfecerit: quodque Cygnum qui omnes e navibus exire prohibebat, cum vulnerari nequiret: quodque omnium natu minimus, neque jurejurando adstrictus, in eam expeditionem profectus sit: & quaecunque alia ejusmodi sunt. Unus igitur & primus hic seligendi modus est.

C. XXXI. Nunc elementa enthymematum explicemus. Elementum autem, & locum enthymematis idem voco. Primum ergo dicamus ea quae necessario inprimis dicenda sunt. Sunt enim enthymematum genera duo: quod alia quidem eo adhibentur, ut rem aut esse aut non esse demonstrent, alia autem ad redarguendum. Et differunt, ut in dialecticis elenchus & syllogismus. Est autem demonstrativum enthymema, colligere ac concludere aliquid ex iis quibus adversarius ipse adsentitur. Redarguit autem illud, quo concluditur aliquid eorum quae adversarius negat. Species igitur utiles & necessariae fere a nobis expositae jam sunt. Selegimus enim propositiones ex quibus ducenda sunt enthymemata de bono & malo: de honesto, & turpi: de justo, & injusto. De motibus etiam animi, & de habitibus qui in singulis hominum generibus reperiri solent, itidem loci sunt a nobis in superioribus traditi. Nunc autem alio modo universe eos omnes complectamur, deque eis dicamus, ita ut quasi aliqua nota apposita, indicemus qui ad demonstrandum valeant, qui ad redarguendum: atque eos quoque unde ducuntur ea quae videntur enthymemata, sed non sunt, quando ne syllogismi quidem sunt. Quibus explicatis, quomodo argumenta aut dissolvendo, aut objiciendo debilitari queant, enucleabimus. I. Est au-

autem locus quidem unus aptus ad demonstrandum, ex contrariis. Inspiciendum enim est ei quidem qui negat, num contrarium in contrario non insit: ei autem qui confirmat, num contrarium in contrario insit. Exempli caussa, temperate vivere bonum est: intemperanter enim vivere, noxium est. aut ut in Messeniaca: *Si enim bellum caussa est praesentium malorum: pace nimirum corrigentur: Quando etenim si quis fecit invitus male, Injustum fuerit illi iccirco irascier: Neque si coactus quisquam alii faxit bene, Putandum est illi ullam deberi gratiam.* Et illud, *At si inter homines falsa reperiunt fidem: Putandum est etiam contra, multa obtingere, Quae, vera cum sint, non tamen accipiant fidem.* II. Alius e similibus casibus, similiter enim oportet inesse, aut non inesse. Ut si quis probare instituat, non omne justum bonum esse: nam & quicquid juste evenit, bonum esset: nunc autem expetendum non est, juste mori. III. Alius ex iis quae inter se conferuntur. Si enim alteri inest, ut honeste aut juste fecerit: alter quoque honeste ac juste perpessus esse dicetur: & si honeste fecit, qui mandavit, honeste etiam qui exsecutus est. Ut Diomedon publicanus de vectigalibus: *si enim vobis turpe non est, ne nobis quidem redimere.* Et si quid in quempiam juste atque honeste factum est: juste etiam fecit, qui fecit: & contra. Fallit tamen interdum haec concludendi ratio. Si enim quis juste mortuus est, juste etiam passus est. at fortassis a te interfici non debuit. Quare seorsum haec considerare oportet: num qui quid pertulit, dignus fuerit, qui perferret: & num is qui fecit, dignus qui faceret: deinde utrum a nobis facit, eo uti. Interdum enim nihil vetat, quin haec dissideant: ut in Alcmaeone Theodectis: *Matrem tuam nemo oderat mortalium?* Respondens autem ait, haec seorsum spectanda esse. Cumque quaesiisset Alphesiboea, quomodo: excipiens ille, ita ait: *Mori quidem illam debuisse statuerunt: Sed non manibus illi necem adferri meis.* Et ut judicium de Demosthene, deque iis qui interfecerant Nicanorem. quia enim judicati sunt eum juste occidisse, juste etiam mortuus visus est. Et de eo qui Thebis occisus fuerat. de quo dati sunt judices, num dignus fuisset qui interficeretur. tanquam injustum non sit eum occidere, qui juste interfici possit. IV. Alius ex eo

quod

quod magis, & eo quod minus. Ut, si ne dii quidem norunt omnia, multo minus homines. Hoc enim est, Si cui magis inesse videtur, non inest, ne illi quidem, cui minus. Illud autem, Qui patrem verberat, multo magis propinquos verberarit: ex eo pendet: si quod minus inesse videtur, inest, & quod magis. Licet igitur utro opus est, id confirmare: sive inesse, sive non inesse. V. Praeterea: si neque magis, neque minus. Unde dictum est: *Ergo tuus quidem miserandus est pater, Amissis gnatis: Oeneus autem non erit, Orbatus tali tamque illustri filio?* Et, quodsi Theseus injuste non fecit, ne Alexander quidem. Et, si non Tyndaridae, neque Alexander. Et, si Patroclum Hector, & Achillem Alexander. Et, si ne alii quidem artifices parvi pretii sunt, neque philosophi. Et, si ne imperatores quidem eo mali sunt, quia saepe vincuntur: neque sophistae. Et, si privatum hominem existimationis vestrae rationem habere oportet: vos quoque existimationis Graecorum rationem habere debetis. VI. Alius locus est, inspicere, num ex ipso tempore aliquid erui possit. Ut Iphicrates in oratione adversus Harmodium: *Si antequam haec gererem, statuam mihi postulassem, si ea gessissem: certe decrevissetis: nunc, confectis rebus, eam denegabitis? Nolite igitur committere, ut quod facile polliciti essetis, cum a me beneficium expectabatis, id nunc beneficio affecti denegetis.* Et rursus, si quis suadeat Thebanis, ut Philippo per fines suos iter in Atticam concedant. Nam si hoc petiisset, prius quam eis adversus Phocenses auxilium ferret, certe promisissent. Absurdum igitur est, quia prior eos beneficio provocavit, fidemque eorum secutus est, si nunc iter ei denegabunt. VII. Alius, ex eis quae in nos dicta sunt, adversus eum ipsum qui dixit, argumentari. Excellit autem hic locus. Ut in Teucro. Et id quo usus est Iphicrates adversus Aristophontem: cum interrogasset eum, nunquid ipse naves accepta pecunia proditurus esset: isque id negasset: *Quod igitur,* inquit, *tu, qui Aristophon es, non fecisses, ego, qui sum Iphicrates, feci?* Oportet autem adesse hoc, ut ille alter facilius adduci posse videatur ad flagitium: alioqui enim ridiculum videbitur, ut si adversus Aristidem accusantem ita quispiam loquatur. Hoc igitur redarguere oportet. Universe autem hic locus est: cum

quis

quis objicit aliis ea quae ipsemet facit aut faceret: aut exhortatur eos ad ea facienda, quae ipse neque facit, neque faceret. VIII. Alius, ex definitione. Ut, Daemonium nihil aliud est, quam aut deus, aut dei opus. Et vero qui dei opus esse aliquod putat, eum necesse est putare etiam deos esse. Et ut Iphicrates, *generosissimum esse qui optimus sit.* Nam & Harmodio, & Aristogitoni nihil prius generosum inerat, quam generosum aliquid perpetrâssent. Et se illis conjunctiorem esse. *Conjunctiores certe sunt res a me gestae rebus Harmodii, & Aristogitonis, quam tuae.* Et ut in Alexandro. Omnium sententia, homines intemperantes unius corporis fructu non esse contentos. Et caussa quam adferebat Socrates, cur ad Archelaum ire nollet. Contumeliam enim esse dicebat, ut in injuriis, ita in beneficiis acceptis, si quis ea compensare non posset. Nam hi omnes definientes, & sumentes quid quaeque res sit, concludunt id quod agitur. IX. Alius, ex varia, & multiplici vocis alicujus significatione, ut in topicis. X. Alius, ex partitione. Ut, si omnes ad injuste faciendum aliquo horum trium impelluntur: vel ob hoc, vel propter hoc alterum, vel propter illud: & horum duo sunt, propter quae fecisse non potest: ob tertium autem, ne ipsi quidem accusatores dicunt. XI. Alius, ex inductione. ut ex Peparethia. Quod de filiis mulieres omnibus in locis definiunt, quid verum sit. Nam & de hoc Athenis Mantiae oratori adversus filium contendenti mater pronuntiavit. & Thebis cum Ismenias & Stilbo inter se contenderent, Dodonis mater filium esse Ismeniae declaravit: & ex eo habitus est Thessaliscus Ismeniae filius. Et rursus ex lege Theodectis: *Si iis qui male alienos equos curarunt, non committunt suos: neque iis qui aliorum naves everterunt: idque in omnibus rebus eodem modo se habet: iis quoque qui male aliorum salutem custodierunt, ad tuendam suam uti nemo debet.* Et Alcidamas, ut ostenderet, eruditos viros nusquam non magni fieri, *Ergo*, inquit, *Parii Archilochum, quamvis maledicum, honorarunt. Et Chii Homerum, quamvis civis non esset: & Mitylenaei Sapphonem, quamvis mulier esset: & Lacedaemonii Chilonem in senum ordinem adlegerunt, qui tamen eruditionis minime studiosi sunt. Et Italiotae Pythagoram: & Lampsaceni Anaxagoram peregrinum hominem hono-*

rarunt sepulchro, eumque etiam nunc honore afficiunt. Et Athenienses quam diu Solonis legibus usi sunt, beate vixerunt: & Lacedaemonii, quam diu legibus Lycurgi: & Thebana civitas tam diu felix fuit, quam diu ei philosophi praefuerunt. XII. Alius, ex judicio de eadem re aut simili, aut contraria. maxime quidem, si omnes & semper: sin minus, at plurimi saltem, aut sapientes, aut omnes, aut plurimi, aut boni: aut si illi ipsi qui judicant, aut quorum judicio illi acquiescunt: aut a quibus dissentire in judicando non oportet, ut a dominis: aut adversus quorum sententiam judicare honestum non est: ut adversus deos, aut patrem, aut magistros. Quale est quod Autocles dixit in Mixidemidem: *An venerandae quidem deae honestum sibi putarunt in Areopago caussam dicere: Mixidemides autem id recusabit?* Aut, ut Sappho, *mori malum quiddam esse. dii enim ita judicarunt: alioqui mori voluissent & ipsi.* Aut ut Aristippus adversus Platonem, qui quidquam adseverantius protulerat, ut ipsi quidem Aristippo videbatur: *At vero, sodalis ille*, inquit, *noster*, Socratem autem dicebat, *nihil unquam tale.* Et Agesipolis Delphis interrogabat Deum, cum prius oraculum accepisset Olympiae, numquid ipsi eadem quae patri viderentur: quasi turpe sit, contra patris judicium dicere. Et de Helena, ut Isocrates scripsit, *eam studio dignam fuisse. Si quidem Theseus ita judicavit.* Et de Alexandro, quem deae ceteris antepofuerunt. Et de Euagora, *insigni virtute virum fuisse*, ut Isocrates dicit. *Nam & Conon adversa fortuna usus, aliis omnibus praetermissis, ad Euagoram venit.* XIII. Alius, ex partibus. ut in Topicis: cujusmodi motio sit anima. aut enim haec aut illa. Exemplum ex Socrate Theodectis: *In quod templum impius fuit? quos eorum veneratus non est, quos civitas in deorum numero habet?* XIV. Alius, quandoquidem pluribus in rebus usu venit, ut ex eis & boni, & mali aliquid consequatur: ex eo quod consequitur, aut hortari, aut dehortari: aut accusare, aut defendere: aut laudare, aut vituperare. Exempli caussa: Eruditionem consequitur invidia. quae malum est: & sapientia, quae bonum est. Erudiri ergo non oportet. neque enim colligenda invidia est. Erudiri ergo oportet. Sapientem enim esse oportet. Hic locus est ars Callippi, si quis addiderit disputationem de eo quod fieri potest,

& alia, ut dictum est. XV. Alius, Si quando de duobus inter se oppositis, aut disfuadere oporteat, etiam eo, quem prius diximus, loco in ambobus uti. Interest autem, quod illic quidem qualiacunque opponuntur: hic autem contraria. Ut facerdos quaedam vetabat filium fuum popularem oratorem fieri. nam si, inquiebat, justa dices, in odium hominum incurres: si injusta, in deorum. Ergo popularem oratorem fieri oportet: si enim justa dixeris, dii te amabunt, fin injusta, homines. Hoc autem est idem cum eo quod vulgo dicitur, *stagnum emeris, & sales.* Et haec est praevaricatio: cum e duorum contrariorum utroque & bonum, & malum aliquod sequitur, utraque utrisque contraria. XVI. Alius, quando homines non eadem palam, & in occulto probant, sed palam quidem justa, & honesta maxime laudant: privatim autem praeoptant utilia: ex his alterum colligere conari. Nam in admirabilibus locus hic maxime dominatur. Sumendum autem est utrum utile fuerit. XVII. Alius, ex eo quod eadem proportione colligantur. Ut Iphicrates ad eos qui volebant filium ipsius, quamvis ad legitimam aetatem non pervenisset, quia procero corpore erat, cogi ad obeunda munera publica: *Si*, inquit, *proceros pueros pro viris habetis, etiam eos viros qui pusillo corpore sunt pueros esse decernetis.* Et Theodectes in lege: *Civitate*, inquit, *donatis mercenarios milites probitatis ergo, ut Strabacem & Charidemum: qui autem ex illis nefaria facinora fecerunt, eis exilium non irrogabitis?* XVIII. Alius, si quod consequitur, idem fit: etiam ea, ex quibus consequitur, eadem esse. Ut Xenophanes dicebat, *aeque impios esse qui deos ortos esse dicerent, & qui dicerent eos mori.* Utroque enim modo evenire, ut dii aliquando non sint. Omninoque quod ex utroque evenit, semper ut idem sumere. Judicaturi autem estis non de Socrate, sed de hoc toto instituto, nunquid oporteat philosophari. Et quod terram & aquam dare, servire est. Et in commune foedus adscribi, leges accipere. XIX. Alius, ex eo quod homines non eadem sequantur antea & postea, sed contra. quale est hoc enthymema. An cum fugeremus, pugnavimus; ut rediremus: nunc autem cum redimus, fugiemus, ne pugnandum sit? Tunc enim pugnare volebant potius, quam in patria non manere: nunc autem malunt non pugnare, quam non manere.

XX.

XX. Alius, cujus rei caussa aliquid esse aut fieri potest, ejus rei caussa dicere id esse aut factum esse. Ut, si quis cui quid det, ut postea idem illi auferens, dolorem inferat. Unde & illud dictum est: *Fortuna multos saepe in altum provehit, Non quod bene illis esse consultum velit: Sed ut, inde casu insigniore corruant.* Et illud ex Meleagro Antiphontis: *Non ut feram conficiant, sed te latior Meleagri virtus testis ut esset Graecia.* Et illud ex Ajace Theodectis: *Quod Diomedes, Ulixem sibi prae ceteris comitem elegerit: non quia eum magni faceret: sed ut comitem inferiorem haberet.* Evenire enim potest, ut id aliquis propterea faciat. XXI. Alius communis & judiciorum & deliberationum, inspicere ea, quae impellunt, & ea quae revocant: & quorum caussa faciunt homines, aut fugiunt. haec enim sunt, quae si quidem insint, agere oportet. Ut si possibile est, & facile, si utile aut ipsi aut amicis: aut damnum ac detrimentum importat inimicis. aut si poena minor est quam pro re. Et hortantur autem ex his, & revocant ex contrariis: & ex his ipsis tum accusant, tum defendunt. Et his quidem quae revocant, utuntur ad defendendum: iis autem quae impellunt, ad accusandum. Est autem hic locus tota ars Pamphili, & Callippi. XXII. Alius, in iis quae videntur quidem fieri, sed tamen incredibilia sunt: quod non viderentur, nisi aut essent, aut propemodum essent. Aut etiam amplius. aut enim ea, quae sunt, aut ea quae verisimilitudinem habent, opinantur homines. si igitur hoc incredibile est, ac non verisimile: verum sit oportet. non enim ita videtur, quia verisimile ac credibile sit. Quemadmodum Androcles Pittheus, cum in lege quadam accusanda dixisset, *Egent leges lege quae ipsas corrigat:* eique populus obstreperet: *Quippe*, inquit, *& pisces egent sale.* quod tamen verisimile non est, neque credibile: cum in salso alantur, sale egere: et oleae oleo. & si incredibile est, ex quibus oleum nascitur, ea ipsa oleo egere. XXIII. Alius, ad redarguendum aptus, videre ea quae dissident, si quid in omnibus & temporibus, & actionibus, & sermonibus dissideat. Separatim quidem in adversario, hoc modo: Atqui ait quidem se vestri amantem ac studiosum esse: conjuravit autem cum triginta viris. Separatim autem in se ipso, hoc modo: Et ait quidem me sectatorem esse litium: non potest autem ostendere, mihi unquam

[illegible] item in judiciis fuisse. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] redemi. XXIV. Alius, alia causa, dissolvere. Ut, cum quaedam mulier corpus suum cuidam filio suo supposuisset, ut eum amplecteretur, videbatur cum eo corpus commiscere: cognita autem causa cur id fecerit, dissoluta est calumnia. Et in Ajace Theodectis, Ulysses adversus Ajacem causam exponit, cur cum sit Ajace fortior, non tamen talis esse videatur. XXV. Alius, ex causa: ut sive causa sit, rem esse, sive causa non sit, ne rem quidem esse dicamus. Nam & causam una comitatur id quod ex ea efficitur: & sine causa nihil est. Ut, Leodamas cum se defenderet accusante Thrasybulo, quod notatus ipse in columna quae in arce erat, ignominiae causa inscriptus fuisset: sed erasum ab eo sub triginta viris: fieri hoc non posse respondit: *tanto enim plus fidei sibi habituros fuisse XXX. viros, si inimicitias ipsius cum populo illa inscriptione infestas vidissent.* XXVI. Alius, si alia ratione commodius fieri poterat, poteritve. Constat enim, si ita est, factum non esse. Nemo enim sponte eligit ea quae minus commoda sunt, talia esse cognoscens. Est autem hoc captiosum. Saepe enim re jam confecta, cognoscit aliquis, quomodo ea commodius confici potuerit. cum id ei antea obscurum esset. XXVII. Alius, considerare, num quid agendum sit, quod adversetur iis quae cum maxime fiunt. Ut Xenophanes interrogantibus Elaeatis, deberentne Leucotheae sacra facere, eamque lugere, an non: auctor fuit, *si eam deam putarent, ne lugerent: si hominem, ne sacra facerent.* XXVIII. Alius, ab iis in quibus erratum est, accusare, aut defendere. Ut in Medea Carcini, alii quidem eam accusant, tanquam filios interfecerit: cui rei argumento esse dicunt, quod pueri non compareant. Erraverat enim Medea in filiis amandandis. Ipsa autem ita se defendit: quod non filios, sed ipsum Jasonem interfectura fuerit. nam si alterum perpetrasset, errasset sane, si hoc alterum omisisset. Est autem hic locus, & haec species enthymematis, tota prior ars Theodori. XXIX. Alius, ex nomine. Ut Sophocles: *Vere Sidero nomen ex merito gerit.* Et ut solent in deorum laudibus dicere. Et ut Conon Thrasybulum *Thrasybulum* vocabat.

Et

Et Herodicus Thrasymacho, *semper Thrasymachus es*. & Polo, *semper Polus es*. Et in Draconem legislatorem: *non hominis esse leges ipsius, sed Draconis*: asperae enim erant. Et Euripidis Hecuba in Venerem: *Merito ejus nomen ab imprudentia incipit.* Et ut Chaeremon: *Pentheus futuro nomen a luctu gerens.* Ex enthymematis autem magis commendantur, quae ad refellendum, quam quae ad demonstrandum valent. Enthymema enim quod redarguit, conclusio est contrariorum in angustum locum. Comparata autem inter se contraria, audienti magis perspicua fiunt. omnium autem & quae redarguendi, & quae demonstrandi vim habent, maxime conturbant animos audientium ea, quae ipsi simul ac proferri incipiunt, provident: ita tamen ut ne hoc eveniat, quod illa levia, & minus altis radicibus fixa sint. Una enim secum ipsi quoque in animo gaudent, quod ea praesenserint. Et ea quae ipsi ita subsequuntur, ut statim exposita intelligant.

c. XXXII. Cum autem in syllogismis eveniat, ut alii vere syllogismi sint, alii non sint quidem, sed tamen esse videantur: necesse est & in enthymematis idem evenire: quandoquidem enthymema syllogismus quidam est. loci autem fallacium enthymematum hi sunt. I. Unus quidem ex ipso dicendi genere. Cujus una pars est, ut in dialecticis, cum ratione nihil concluseris, ita tamen orationem in extremo conformare, ut aliquid conclusisse videaris. Non ergo & hoc & illud. Necesse igitur est hoc & illud. Nam & contortum, & tanquam ex contrariis conclusum dicendi genus speciem aliquam enthymematis efficit. talis enim dictio quasi sedes est, & regio ipsius enthymematis. Et videtur haec fallacia ex ipsa orationis conformatione proficisci. Est autem utile ad hoc ut syllogistice dicere videaris, multorum syllogismorum capita coacervare: ut, Alios quidem servavit, alios autem ultus est, Graecos autem in libertatem vindicavit. Etenim haec singula quidem ex aliis demonstrata sunt: cum autem ita conglobata proponuntur, videtur ex ipsis quoque aliquid effici. Altera autem pars, ex homonymia. Ut dicere, murem esse animal magni pretii, a quo sacra omnium augustissima nomen habeant. *Mys* enim Graece *mus* est: & mysteria sacra sunt omnium augustissima. Aut, si quis canem laudans, adsumat una canem caelestem, aut Deum Pana: quia in eum ita cecinit Pindarus: *O beate, quem & magnae deae canem*

omnifarium vocant Olympii. Aut quia turpissimum est, ne canem quidem ullum reliquum esse, ex eo concludat honestum esse, si ut canis. Aut dicere Mercurium maxime ex omnibus diis ad communicanda sua propensum esse: solus enim *communis Mercurius* vocatur. Et, logon esse rem omnium praestantissimam: nam & praestantes viri, non pecuniis, sed logo digni sunt. Logo enim dignum non uno tantum modo dicitur. II. Alius, id, quod separatim verum est, conjunctim dicere: aut quod conjungendum erat, dividere. Quoniam enim idem videtur esse, & saepe tamen non idem est: utrum ex usu nostro fuerit, id facere oportet. Hinc autem nata est Euthydemi fallax conclusiuncula: ut, *Scis triremes in Piraeeo esse?* separatim enim novit. Et eum qui elementa scit, scire etiam carmen: etenim carmen idem est. Et, quoniam bis tantum valetudini nocet, dicere, ne unum quidem salubre esse: absurdum enim est ex duobus bonis conflari unum malum. Ac sic quidem ad redarguendum valet: ad demonstrandum autem hoc modo: Non enim bonum unum est, duo mala. Omnino autem locus fallax, & captiosus est. Rursusque illud Polycratis in Thrasybulum, quod *triginta tyrannos sustulerit*: conjungit enim. Aut illud in Oreste Theodectis: ex divisione enim est: *Num, quaeso, justum est, si qua sustulerit virum, et ipsam mori? Sed & paternam filio ulcisci necem.* Atqui haec ipsa gesta sunt. Etenim si quis haec conjungat, non amplius fortasse justum fuerit: Potest autem hoc referri ad fallaciam mancae, ac mutilae orationis: non enim explanatum est, a quo. III. Alius autem locus, exaggeratione confirmare aliquid: aut refellere. Id autem est, cum qui reum aliquid fecisse non docuit, rem ipsam amplificat, & extollit. Efficit enim haec ratio, ut de duobus alterum videatur, aut non fecisse eum, qui accusatur, si ipsemet eam rem in majus attollat: aut fecisse, si accusator excandescat. Enthymema igitur non est: decipitur enim auditor, factum aut non factum id putans, de quo nihil tale demonstratum est. IV. Alius, e signo. Ut, si quis dicat, civitatibus utiles esse amores. Nam Harmodii, & Aristogitonis amor Hipparchum tyrannum sustulit. Et si quis dicat, furem esse Dionysium: improbum enim esse. Nam sic quoque nihil concluditur. Non enim quicunque improbus est, fur est: sed quicunque fur, improbus. V. Alius, ob id quod

casu accidit. Ut quod sit Polycrates in mures, *eos auxilio fuisse, corrosis arcuum nervis*. Aut si quis dicat, ad coenam vocari, honorificentissimum esse. Achilles enim in Tenedo, quod vocatus non fuisset, graviter Achivis succensuit. At ille succensuit, tanquam ignominia affectus. contigit autem hoc eo ipso tempore, quo vocatus non est. VI. Alius, ex eo quod sequitur. Ut in Alexandro, eum magnanimum fuisse. cum enim aliorum consuetudinem contemneret, in Ida solum egisse. Quod enim magnanimi tales sunt, hic quoque magnanimus videri queat. Et quando formam colit, & nocte vagatur, adulter est: nam & adulteri tales sunt. Simile autem est, ut si quis dicat mendicos in sacris & canere, & saltare: & exulibus habitare licere ubicunque voluerint. Quod enim iis qui beate vivere videntur, haec insunt, ii quoque quibus ea insunt, beati videri queant. Interest autem quomodo. quare hoc quoque incidit in vitium mancae, ac mutilae orationis. VII. Alius, quae causa non est, eam ut causam ponere. Ut quia simul, aut postea factum sit. quod enim postea evenit, quasi propterea evenerit, accipiunt. Et maxime in reipublicae tractatione. Ut, quod Demades *Demosthenis reipublicae curationem malorum omnium causam exititisse*. postea enim contigit, ut bellum excitaretur. VIII. Alius, ab omisione temporis, & modi. Quare hoc fuerit. Juste abduxit Alexander Helenam. ipsi enim Helenae data erat a patre eligendi potestas. Fortassis enim non semper, sed principio. nam & usque ad eum finem hoc facere poterat pater. Aut si quis contumeliam esse dicat, pulsare homines liberos. non enim omnino ita est: sed ita demum, si quis eos prior injuria facessat. IX. Praeterea quemadmodum in contentiosis ex eo quod simpliciter, & eo quod non simpliciter, sed adjuncto aliquo verum est, existit adumbratus syllogismus: exempli caussa, quod non est, opinabile est. ergo est. In Elenchis, non ens esse: certe enim non ens est non ens: & id quod cognosci non potest, sciri posse: certe enim quod cognosci non potest, sciri potest cognosci non posse: sic & in rhetoricis existit adumbratum enthymema ex eo quod non simpliciter verisimile est, sed adjuncto aliquo, verisimile. Est autem hoc non universale: ut & Agatho dixit: *Credibile hoc aliquis non immerito dixerit, Multa hominibus evenire non credibilia.*

Evenit enim aliquid praeter id quod verisimile erat. Ita ut verisimile sit etiam id quod est praeter verisimile. Hoc autem posito, etiam id quod verisimile non est, verisimile erit. non tamen simpliciter. Immo vero, ut in contentiosis, eo fraus fit, quia non additur qua ex parte, aut cum quo collatum, aut ubi: ita & hic. quia quod praeter verisimile est, non est simpliciter verisimile, sed tantum aliqua ex parte. Est autem ars Coracis composita ex hoc loco. Nam sive quis non sit obnoxius crimini: ut si qui imbecillo corpore est, caussam dicat quod alium verberarit, parata defensio est: Non enim verisimile est: sive obnoxius, ut si robustus, itidem parata: Non est verisimile eum id fecisse: facile enim intelligebat, id in se verisimile visum iri. Itidemque in ceteris. necesse est enim, aut talem esse, ut in eum cadat suspicio, aut talem, ut non cadat. Ergo videntur quidem utraque verisimilia: est autem illud quidem verisimile: hoc autem non simpliciter, sed ut dictum est. Atque hoc est quod dicitur, efficere, ut caussa inferior superior fiat. Unde merito aversabantur homines id quod Protagoras profitebatur. nam & mendacium est: neque verum, sed adumbratum verisimile: neque in ulla arte, praeterquam in rhetorica, & in contentiosa. Ac de enthymematis quidem, tum de iis quae sunt, tum de iis quae videntur, dictum est.

C. XXVII. Consequens autem est iis, quae diximus, ut de solutionibus disseramus. Duplex igitur est ratio solvendi: una contrario syllogismo adferendo: altera, aliquid objiciendo quod obstet. Ac contrarii quidem syllogismi iisdem illis ex locis duci queunt. Etenim ex iis quae in opinione hominum sita sunt, syllogismi efficiuntur: multis autem de rebus homines contraria opinantur. Objectiones autem quatuor modis fiunt, ut & in topicis. aut enim ex re ipsa, aut ex contrario, aut ex simili, aut ex rebus judicatis. A re ipsa, ut si de amore enthymema sit, eum bonum esse: duobus modis resistere licebit: aut enim universe: ita ut dicamus, omnem indigentiam malum esse: aut in parte: neque enim diceretur *amor Caunius*, nisi essent & mali amores. Ex contrario autem, ut si enthymema sit, virum bonum amicis omnibus benefacere: At ne improbus quidem male. E similibus autem, ut si enthymema sit, Omnes ii quibus mali aliquid factum est, semper oderunt. At neque ii qui be-

neficium acceperunt, semper amant. Judicia autem ea demum quae ab illustribus viris facta sunt. Ut, si quis enthymemate confirmarit, ignoscendum esse temulentis; ignorantes enim eos peccare: obsisti potest hoc modo, Non igitur laudandus esset Pittacus: neque enim legibus constituisset majores poenas, si quis ebrius deliquisset. Quando igitur enthymemata ducuntur ex quatuor, nempe ex verisimili, exemplo, tecmerio, & signo: atque illa quidem enthymemata quae conclusa sunt ex iis quae plerumque aut sunt aut videntur, ex verisimilibus sunt: quae autem per unum simile, aut plura, per exemplum: at quae per necessarium, quodque sit: per tecmerium: quae vero per aliquid quod in universo, aut in parte sit, seu verum sit, seu minus, per signa: verisimile autem est, non quod semper, sed quod plerumque: constat talia enthymemata semper dissolvi posse, adferendo aliquid, quod eis obsistat. Dissolutio autem videtur quidem, sed non semper est vera. Non enim, qui occurrit argumento, ita solvit, ut verisimile esse neget, sed ut dicat non esse necessarium. Quo fit, ut propter hanc fallaciam, semper plura invenire liceat ad defendendum, quam ad accusandum. Quando enim accusator semper verisimilibus ad probandum utitur: neque idem est ita solvere, ut dicas verisimile non esse, & ut neges esse necessarium; ac quod plerumque tantum verum est, semper ei aliquid objici potest: neque enim verisimile esset, sed semper verum, & necessarium: statim arbitratur judex, ubi ita dissolutum est, aut verisimile non esse, aut non ex eo judicandum: in quo fallitur, ut dicebamus: non enim ex necessariis tantum judicare eum oportet, sed etiam ex verisimilibus. nam & hoc est optima mente ac sententia judicare. non igitur satis est, si ita solvat, ut neget necessarium esse: sed ita solvendum est, ut ostendat non esse verisimile. Quod ita demum consequi poterit, si id quod contra adferetur, tale erit, ut ipsum potius dicatur plerumque evenire. Atque hoc duobus modis: aut tempore, aut rebus ipsis: maxime autem, si utroque. Si enim & plura & saepius ita eveniunt, hoc verisimile magis est. Solvuntur autem & signa, & quae ex eis ducuntur enthymemata, etiam si signa ipsa vera fuerint, ut in superioribus diximus. Omne enim signum ineptum esse ad conficiendum syllogismum, constat ex analyticis. Eorum autem quae ab

exemplis ducuntur, eadem solutio est, quae verisimilium. Nam etsi dissimile aliquod exemplum adferamus, ostendemus non esse necessarium: & multo magis, si plura ac saepius aliter evenire doceamus. Quod si & plura, & saepius ita evenire constet, ut adversarii volunt; pugnandum est, ut ostendamus id quod agitur non esse simile, aut non similiter, aut omnino discriminis aliquid esse. Tecmeria autem, & enthymemata, quae ex eis conficiuntur, non possumus quidem ita dissolvere, ut negemus necessariam esse argumenti conclusionem. constat autem hoc quoque ex analyticis. quare alia dissolvendi via nulla relinquitur, quam ut ostendamus, verum non esse id quod dicitur. Sin autem constet, & verum esse, & tecmerium esse: hoc jam insolubile evadit. Omnia enim eo perducta sunt, ut certa & perspicua demonstratio fit. Augere autem & extenuare, non est elementum enthymematis. idem autem voco elementum & locum. Est enim elementum seu locus, in quem multa enthymemata incidunt. Augere autem & extenuare, est quodammodo ostendere, aliquid magnum aut parvum esse, ut & bonum, aut malum, justum aut injustum, & quidlibet aliud. Haec autem omnia sunt circa quae versantur syllogismi, & enthymemata. quare si horum unumquodque locus enthymematis non est, ne augere quidem, & extenuare loci fuerint. Neque ea enthymemata quorum in dissolvendo usus est, ad aliud genus pertinent, quam quae ad confirmandum valent. Certe enim solvit is, qui aut demonstrat, aut aliquid objicit. demonstrat autem contra, id quod adversatur ei quod conclusit adversarius Ut, si ille docuit factum esse, hic docet factum non esse: si ille factum non esse, hic factum esse. Itaque hac quidem ratione nihil est discriminis: cum iisdem utrique utantur. adferunt enim enthymemata, quibus aut non esse, aut esse confirment. Objectio autem non est enthymema: sed, ut in topicis, opinionem aliquam adferre, qua planum fiat. aut syllogismum non recte conclusum, aut falsum aliquid pro vero sumptum esse. Ac de exemplis quidem, & sententiis, & enthymematis, omninoque de iis quae ad sententiam pertinent, tum unde eorum copiam parare, tum quomodo ea dissolvere oporteat, haec a nobis disputata sint. Reliquum est, ut de elocutione, & de collocatione dicamus.

M. A. MURETI

IN

RHETORICORUM ARISTOTELIS

LIBRUM PRIMUM

SCHOLIA.

exemplis ducuntur, eadem solutio est, quae verisimilium. Nam etsi dissimile aliquod exemplum adferamus, ostendemus non esse necessarium: & multo magis, si plura ac saepius aliter evenire doceamus. Quod si & plura, & saepius ita evenire constet, ut adversarii volunt, pugnandum est, ut ostendamus id quod agitur non esse simile, aut non similiter, aut omnino discriminis aliquid esse. Tecmeria autem, & enthymemata, quae ex eis conficiuntur, non possumus quidem ita dissolvere, ut negemus necessariam esse argumenti conclusionem. constat autem hoc quoque ex analyticis. quare alia dissolvendi via nulla relinquitur, quam ut ostendamus, verum non esse id quod dicitur. Sin autem constet, & verum esse, & tecmerium esse: hoc jam insolubile evadit. Omnia enim eo perducta sunt, ut certa & perspicua demonstratio fit. Augere autem & extenuare, non est elementum enthymematis. idem autem voco elementum & locum. Est enim elementum seu locus, in quem multa enthymemata incidunt. Augere autem & extenuare, est quodammodo ostendere, aliquid magnum aut parvum esse, ut & bonum, aut malum, justum aut injustum, & quidlibet aliud. Haec autem omnia sunt circa quae versantur syllogismi, & enthymemata. quare si horum unumquodque locus enthymematis non est, ne augere quidem, & extenuare loci fuerint. Neque ea enthymemata quorum in dissolvendo usus est, ad aliud genus pertinent, quam quae ad confirmandum valent. Certe enim solvit is, qui aut demonstrat, aut aliquid objicit. demonstrat autem contra, id quod adversatur ei quod conclusit adversarius Ut, si ille docuit factum esse, hic docet factum non esse: si ille factum non esse, hic factum esse. Itaque hac quidem ratione nihil est discriminis: cum iisdem utrique utantur. adferunt enim enthymemata, quibus aut non esse, aut esse confirment. Objectio autem non est enthymema: sed, ut in topicis, opinionem aliquam adferre, qua planum fiat, aut syllogismum non recte conclusum, aut falsum aliquid pro vero sumptum esse. Ac de exemplis quidem, & sententiis, & enthymematis, omninoque de iis quae ad sententiam pertinent, tum unde eorum copiam parare, tum quomodo ea dissolvere oporteat, haec a nobis disputata sint. Reliquum est, ut de elocutione, & de collocatione dicamus.

M. AN-

M. A. MURETI

IN

RHETORICORUM ARISTOTELIS

LIBRUM PRIMUM

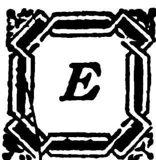
SCHOLIA.

M. A. MURETUS

GEORGIO GOZZIO,

PATRICIO RAGUSINO,

S. D.

tsi prudentia e libris hauriri non potest, Georgi: dubium tamen non est, quin tractatio, ac pervolutatio certi cujusdam generis librorum plurimum momenti habeat ad prudentiam comparandam. Tales autem sunt cum alii, tum ii praecipue, quibus aut historia perite, & intelligenter explicata, aut praecepta ad informandam vitam utilia continentur. Jam utroque in genere apud Graecos quidem duo mihi videntur excelluisse, Xenophon & Plutarchus: *e Latinis autem: nimium fortasse mihi sumo, qui tanta de re judicare audeam: sed ut reprehendendus essem, si quasi judex aut arbiter statuerem: ita licere arbitror tanquam uni e multis, quid sentiam dicere: ex omni igitur Latinorum scriptorum copia longe mihi hac laude supra ceteros,* Cornelius Tacitus *excellere videtur. Quare iis qui litteras ita tractare cupiunt, non ut a vitae muneribus feriati, abditarum rerum, & vulgi captum superantium meditatione animum pascant: sed ut in hominum consuetudine, & in reipublicae administratione versantes, & privatim, & publice ceteris prosint: vobisque praesertim, qui ea in republica nati estis, quae tota vestro, id est, nobilium, consilio, atque auctoritate regitur; ejusmodi scriptores, praeter pauca quaedam Plutarchi, quae ad mathematicas disciplinas, aut ad physiologiam pertinent, totos diligentissime cognoscendos,*

dos, & in manibus habendos puto. Platonis autem & Aristotelis non omnia, sed utriusque ea modo quae ad conformandos mores, & institutionem reipublicae, & ad eloquentiam pertinent. Hoc meo consilio & alii olim nobiles adolescentes usi sunt, quorum etiam nonnulli hodie magni ac clari in civitatibus suis viri uberes se ex eo fructus percipere fatentur: & tu cum maxime uteris: qui horas tibi quotidie aliquot sumis, quas mecum in accurata aliorum scriptorum lectione consumas. Hoc igitur studio tuo adductus, simulque impulsus amicitia ac familiaritate nostra, quae multis abhinc annis instituta ita jam crevit, vix ut quisquam sibi ipse carior sit, quam uterque nostrum est alteri, do dicoque tibi commentarium in libros Aristotelis de arte dicendi, nuper a me, ut commodis auditorum meorum consulerem, Latino sermone, ut potui, expressos. Cur eum laborem post tot alios susceperim, neque tibi ignotum est, & alii suo loco ac tempore sine ulla in quenquam contumelia intelligent. Liber quidem secundus ejusmodi est, ut, si singuli libri cum singulis conferantur, vix ullum reperiri posse opiner, qui plus ad prudentiam conferat. Tibi autem certo scio munusculum hoc gratissimum fore, tum suapte vi, tum quod ab homine tui amantissimo proficiscitur. At praeter ceteras voluptates, quas eo relegendo capies, illa, ut spero, non minima futura est, quod quoties eam partem inspicies, in qua summus philosophus quae opulentos ac nobiles vitia comitari soleant, tradit, te, qui utraque re non multos, ne quid gravius dicam, in civitate tua superiores habes: omnium tamen judicio, ab eis omnibus vitiis longissime abesse cognosces. Mirificam enim etiam erga infimos comitatem ac facilitatem perpetuo retinens, ita te geris, ut nobilitatem quidem pro incitamento, opes autem pro instrumento exercendae virtutis a rerum omnium praepotenti Deo accepisse videaris. Vale. Romae. Idib. Februarii. MDLXXVII.

M. AN.

M. A. MURETI IN RHETORICORUM ARISTOTELIS LIBRUM PRIMUM SCHOLIA.

QUATUOR argumentis praecipue τὸ γνήσιον deprehendi solent, similitudine elocutionis, convenientia sententiarum: si aut liber ille, de quo quaeritur, citetur in aliis γνησίοις, aut in eo citentur alii, quos constet esse γνησίους: & si eum ex antiquis ii, qui de hujusmodi rebus judicare poterant, pro Aristoteleo habuerunt. Quod attinet ad similitudinem elocutionis, quicunque in Aristotele versati sunt, facile hoc fatebuntur. Sententiarum convenientia hic spectari non potest; cum alii nulli libri Aristotelis de Rhetorica reperiantur. Sed cum in his citentur Topica, Analytica, Politica, quae Aristotelis esse constat, non est dubium, quin Aristotelis legitimus hic partus sit. Ex veteribus Gregorius Nazianzenus eos, ut Aristoteleos agnovit, qui etiam Scholia quaedam in eos scripsisse perhibetur. Cicero, Quintil. Alex. Aphro. Dionysius Halicar. citant. Explicanda supersunt tria, τάξις, διαίρεσις, & ad quam philosophiae partem pertineant. Videri posset post Dialecticen & Physicen; cum sit utriusque παραφυής. sed cum & de enthymemate atque exemplo, & tum de virtutibus ac vitiis, tum de motibus animi satis multa tradantur ὡς ἐν τύπῳ; neque orator accuratam earum rerum scientiam profiteatur, verius est, qui excultus sit iis artibus, quibus pueri ad humanitatem informari solent,

poetas triverit, historiam degustaverit, ei hos libros non incommode posse proponi. Summa haec est: Rhetorica est facultas videndi, &c. Quae autem ad faciendam fidem valent, partim sunt ἔντεχνα, partim ἄτεχνα. Ἄτεχνα, ut testes, &c. quae non inveniuntur arte, sed tamen arte tractantur. ἔντεχνα sunt trium generum: in moribus dicentis; in affectione animi ejus qui audit: in ipsa oratione, quae aut demonstret, aut demonstrare videatur. Hoc postremum praecipuum est, & de eo primo loco agit. Probat orator quod vult duobus instrumentis, enthymemate & exemplo, quae ἀντίστροφα sunt syllogismo & inductioni. Enthymemata ducuntur e locis: loci autem singulorum generum proprii aut communes. Genera ῥητορικῶν λόγων tria. Eorum fines Loci ad unumquodque genus, communes sunt περὶ τοῦ δυνατοῦ, καὶ ἀδυνάτου, περὶ τοῦ γεγονέναι ἢ μή, περὶ μεγέθους καὶ σμικρότητος, tum simpliciter, tum comparate. Loci proprii exponuntur libro primo, eademque opera docetur, quomodo ita comparari possit oratio, ut in ea significatio probitatis eluceat. Ad finem autem illius, tractantur probationes artis expertes. In secundo omnes animorum permotiones sigillatim tractantur, & earum tum origo, tum vis ac natura copiosissime ostenditur. Sequitur tractatus eorum locorum, qui communes sunt omnium generum, tum de exemplis, de sententiis, de ratione communi enthymematum inveniendorum, unde etiam ducantur, quae falsam enthymematum speciem habeant, & quot quibusque modis enthymemata dissolvantur. Liber tertius continet praecepta elocutionis, & quaedam de iis partibus, quibus fere constant orationes. Haec horum librorum summa est. sed ad quam philosophiae partem pertinent? partim sunt λογικοί, partim πολιτικοί. De interpretibus dici hic possit, Graeco ἀνωνύμῳ; Petro Victorio, Daniele Barbaro, Ant. Mirandulano, Antonio Majoragio.

IN

IN LIBRUM PRIMUM SCHOLIA.

R*hetorica dialecticae ex altera parte respondet &c.*] Prooemio utitur, non extrinsecus petito, ut Plato, & eum secutus Cicero solet, & ut hunc quoque ipsum in iis libris, quos ἐξωτερικοὺς vocabat, interdum facere solitum Cicero libro quarto epistolarum ad Atticum scribit: sed connexo ac cohaerenti cum iis rebus, de quibus explicaturus est, ut in Ethicis ad Nicomachum, in Physicis, in libris de sapientia, & aliis. Videtur autem hoc prooemium quatuor praecipuis partibus contineri. Quarum in prima docet, permagnam esse Rhetorices cum Dialectica similitudinem, quasique germanitatem. In secunda ostendit, ut ceterarum rerum, ita & dicendi artem quandam confici posse. In tertia, veteres dicendi magistros, & eos quoque, qui tum ejus se artis doctores profitebantur, in quibusdam levibus, & nugatoriis rebus, & ipsius artis accessionibus, quasique appendicibus occupatos, ea omnia, quae vere ad artem pertineant, & in quibus vis ac robur ipsius positum est, omisisse. Postremo, quia nonnulli Rhetoricam criminabantur, ut quae multorum malorum & privatim, & publice effectrix esset; demonstrat, injuste atque immerito id fieri; neque iccirco vituperandam artem, quod ea nonnulli ad hominum perniciem abuterentur: cum praesertim magnas utilitates, si quis ea recte utatur, adferat; multisque nominibus dignissima sit, in qua plurimum operae ac studii collocetur. Cicero 1. de Invent. initio. Haec prope omnia necessario tractanda fuerunt principio horum librorum propter Platonem. Plato enim cum Dialecticam mirabiliter extulisset, Rhetoricam contra depresserat, abjecerat, omnique dignitate spoliaverat: cum eam adulationis particulam quandam esse diceret, neque alio loco habendam, quam artem coquorum. Ac de Dialecticae quidem laudibus, multa sunt in Parmenide, in quibus illud, nisi qui se in ea diligenter exercuerit, nunquam ad veritatis cognitionem perventurum, & lib. 7. de Repub. ait, eam, ὥσπερ θριγκὸν τοῖς μαθήμασιν ἐπάνω κεῖσθαι, id

est, *quasi pinnaculum quoddam, & fastigium in summo disciplinarum positam esse: neque ullam esse ea superiorem.* De Rhetorica vero nota sunt illa in Gorgia, ἐμπειρίαν καὶ εἶναι καὶ τριβήν, ἀλλ' οὐ τέχνην. & ἀντίστροφον εἶναι τῇ μὲν ἰατρικῇ δικαιοσύνην, τῇ δὲ ὀψοποιητικῇ μαγειρικήν. Quo respiciens Cicero in magna laude Isocrati ponit, quod Plato exagitator omnium Rhetorum, hunc miretur unum. Ne quem igitur a Rhetorices studio Platonis revocaret auctoritas, ei statim a principio occurrere Aristoteles voluit, his verbis; ἡ ῥητορικὴ ἀντίστροφός ἐστιν, οὐ τῇ μαγειρικῇ, ὥς φησι Σωκράτης παρὰ Πλάτωνι, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλ' ἐκείνῃ τῇ μετ' αὐτὸν τὸν Πλάτωνα ἁπασῶν τῶν τεχνῶν ἀκροτάτῃ καὶ κορυφαιοτάτῃ διαλεκτικῇ. *Rhetorica aequalis, quasique gemina est, non arti coquinae, ut apud Platonem ait Socrates, longe id quidem a vero abest, sed ei, quae ipsius Platonis judicio summum ac principem locum inter omnes artes obtinet, Dialecticae.* haec Aristotelis hoc loco sententia est: haec causa, cur hinc potissime sibi exordiendum putaverit. Sed quoniam vox ἀντίστροφος negotium hac tempestate exhibuit hominibus eruditissimis, de vi ac potestate illius paulo mihi plura dicenda sunt, ne quid, quod ad horum librorum intelligentiam pertineat, quantum quidem a me praestari poterit, omittatur. Ἀντίστροφα igitur dicuntur, quae non plane quidem eadem sunt, sed tamen inter se pro proportione respondent. Sic non male dixerit aliquis, radicem in arboribus esse ἀντίστροφον ori animalium; quod ut animalia ore, sic arbores radicibus sumunt, quo alantur. Sic oculum dicamus licet ἀντίστροφον menti; quod enim est animo mens, id oculus est in corpore. Sic Plato septimo de Repub. τὴν μουσικὴν ait esse ἀντίστροφον τῆς γυμναστικῆς: quoniam quod efficit in corporibus gymnastica, idem praestet in animis musica. & in eodem libro, juvenum animos exercendos esse ἀντιστρόφως τοῖς περὶ τὸ σῶμα γυμνασίοις. Sic Aristoteles quarto πολιτικῶν, e quatuor oligarchiae generibus, id quod postremo loco posuerat, ait esse ἀντίστροφον τῇ τυραννίδι ἐν ταῖς μοναρχίαις, καὶ τῇ τελευταίᾳ ἐν ταῖς δημοκρατίαις. & in eodem libro, id tyrannidis genus, quod omnium pessimum est, ἀντίστροφον εἶναι τῇ βασιλείᾳ. Ergo aut eundem locum, aut eandem, aut certe comparem vim obtinent ἀντίστροφα, sed non in iisdem: suntque partim

tim similia, partim dissimilia. atque hoc divinitus expressit Plato in Gorgia, qui cum dixisset τῇ ἰατρικῇ ἀντίστροφον εἶναι τὴν δικαιοσύνην: statim addidit: ἐπικοινωνοῦσι μὲν δὴ ἀλλήλαις, ὅμως δὲ διαφέρουσί τι ἀλλήλων, ut jam ex Platone dicamus, ἀντίστροφα εἶναι τὰ ἐπικοινωνοῦντα μὲν ἀλλήλοις, ὅμως δὲ διαφέροντά τι ἀλλήλων. Sic Plutarchus in commentario, πῶς δεῖ τὸν νέον τῶν ποιημάτων ἀκούειν, ait Poëticen ἀντίστροφον εἶναι τῇ ζωγραφίᾳ: quod illa quidem sit, ut Simonides dicebat, vocalis pictura, haec autem quasi muta quaedam & tacita poësis. Sic in Categoriis duplum & dimidium, dominus & servus, & similia dicuntur ἀντίστροφα: quod ut duplum dimidii duplum est, ita dimidium dupli dimidium: ut dominus servi dominus, ita servus domini servus. Sic libro primo Analyticorum ἀντίστροφοι dicuntur enunciationes, quae ordine tantum extremorum differunt: Ut, *quiddam jucundum est turpe: quiddam turpe est jucundum. Nihil quod optabile sit, turpe est, nihil quod turpe sit, optabile est.* Sic paeana προκαταληκτικὸν, ait Demetrius, ἀντίστροφον εἶναι τῷ καταληκτικῷ, quod temporibus pares cum sint, longam syllabam ille primam habeat, hic ultimam. sic ἀντίστροφοι dicuntur versus, qui etiamsi inversi legantur, versus esse non desinunt, ut ille Virgilii: *Musa mihi caussas memora, quo numine laeso.* Erit enim & sic hexameter: *Laeso numine quo, memora caussas mihi Musa.* In Odis Pindari, & in choris Tragicorum, itidemin choris Aristophanis, quae ἀντιστροφὴ dicitur, ea τῇ στροφῇ, & numero & genere versuum prorsus aequalis est. Ἀντιστροφὴν denique vocant Geometrae, ut auctor est Proculus lib. 3. comment. in primum elementorum Euclidis, cum duo problemata ita inter se affecta sunt, ut collocatione tantum partium differant, sitque quod in uno concluditur, alterius hypothesis, & contra. Quibus ex omnibus, aliisque ejusdem generis liquido perspici potest, ἀντίστροφον nomine aliud nihil, nisi aequalitatem quandam, indicari, ut, cum ait Aristoteles, τὴν ῥητορικὴν ἀντίστροφον εἶναι τῇ διαλεκτικῇ, significet, hanc illi quodammodo aequalem esse, eique, quod ait Cicero, *altera ex parte respondere*: quomodo & Alexander Aphrodisiensis exposuit libro primo commentariorum in Topica. Neque enim ullo modo dissentit Cicero ab Alexandro, neque ullam harum partium repugnantiam ostendere voluit, cum dixit

ex altera parte, sed hoc significavit, si quis ex una parte Dialecticam statuat, ex altera Rhetoricam, hoc est, si eas inter se contendat ac comparet, fore, ut intelligat, esse alteram alteri aequalem. Hoc enim valet & apud Graecos ἀντὶ, & apud Latinos *ex altera parte*, pro quo interdum etiam dicimus, *contra*. Virgilius: *Carthago Italiam contra*, id est, e regione, ἐναντίον τῆς Ἰταλίας, ἀντικρὺ, & ex Graeco ἐναντίον fecit Propert. *inante*: *Si quis vult fama tabulas anteire vetustas, Hic dominam exemplo ponat inante meam.* Dicitur & pro eodem *ex adversum*. Terentius in Phorm. act. 1. sc. 2. & in Adelph. act. 4. sc. 2. *Ex adversum ei loco tonstrina erat quaedam*. Imo vero ipsa vox, *contra*, sola ac per se posita, interdum significat ἀντιστροφὴν, ut, omnis homo est animal, sed non contra, ἀλλ' οὐκ ἀντιστρόφως, & aequalitatem. Plautus: *is amat*, &c. *Atticis*, & *illa illum contra*, &c. Idem: *Illic homo carus non est*, *amo contra*. Male autem Victorius putavit in his verbis explicandis Ciceronem ab Alexandro dissentire; & illis verbis, *ex altera parte*, repugnantiam quandam inter has artes indicari. Male etiam Majoragius ea ita accepit, ac si Cicero dixisset, non ex utraque parte respondere Rhetoricam Dialecticae, sed tantum ex altera. Prorsus enim *ex altera parte* significat ἐναντίον, *e regione*: neque verius quidquam est, quam & totam Rhetoricen toti Dialecticae, & instrumenta quibus utitur Rhetor, iis quibus utitur Dialecticus, altera ex parte respondere, ut e sequentibus magis intelligetur.

Ambae enim quibusdam, &c.] Ostendit quomodo sint ἀντίστροφοι, nempe quod earum utraque versetur in quibusdam, quae communiter ab omnibus hominibus, & intelligi & judicari queunt: neque ulla certa ac definita arte continentur. Ac de dialectica quidem id vel inde notum esse potest, quod dialecticus non ex veris, neque ex propriis, sed ex opinionibus eorum, quibuscum disserit, & ex communibus ratiocinatur. Itaque non sumit ea ex quibus argumentationem concludit, uti facit is, qui docet, sed interrogat: ut ex Platonis dialogis, & e commentariis Xenophontis intelligi potest. Ergo disserit quidem περὶ παντὸς τοῦ προτεθέντος προβλήματος, ut est principio Topicorum, non tamen apte ad docendum; alioqui oporteret eum omnium artium peritum esse, sed ex communi-

nibus quibusdam, aut ex iis quae is, quicum disputat, ita sibi videri, responderit. Τὸν μὲν κατ᾽ ἑκάστην ἐπιστήμην ἔλεγχον τῆς ἐπιστήμης ἐστὶ θεωρεῖν, ὅτι μὴ ὢν φαίνεται, ὅτι ἐστι, καὶ διατὶ, τὰ δ᾽ ἐκ τῶν κοινῶν καὶ ὑπ᾽ οὐδεμίαν τέχνην τοῦ διαλεκτικοῦ, ait Aristoteles in elenchis. sunt enim quaedam singularum disciplinarum propria, ut Geometriae, *super data linea recta triangulum, quod aequis lateribus sit, posse describi; Omne triangulum habere tres angulos duobus rectis pares;* Arithmeticae, *Omnem numerum esse dimidium duorum inter quos collocatus est, simul junctorum,* & similia quaedam communia, aut omnium, aut plurium, ut, *contraria contrariorum efficientia esse; contrario uno cognito, cognosci & alterum. quicquid de genere vere dicitur, aeque vere de qualibet parte generis dici,* & talia. Ex hoc igitur posteriori genere argumenta Dialecticus ducit. Aristoteles Elenchis: οὐδενὸς ὡρισμένου ἡ πειραστική ἐστι, διὸ καὶ περὶ πάντων ἐστὶ, πᾶσαι γὰρ αἱ τέχναι χρῶνται καὶ κοινοῖς τισί. Dic de quatuor generibus λόγων, quae sunt τὸ διδασκαλικὸν, τὸ διαλεκτικὸν, τὸ πειραστικὸν, τὸ ἐριστικόν. De discrimine διαλεκτικοῦ, καὶ πειραστικοῦ, item ἐριστικοῦ, καὶ σοφιστικοῦ. Haec igitur de Dialectica. Rhetorica autem disserit περὶ τοῦ καλοῦ, καὶ αἰσχροῦ, ἀγαθοῦ, καὶ κακοῦ, δικαίου, καὶ ἀδίκου. ut ait Plato in Euthyphrone. quae & ipsa talia sunt, ut nemo non se de eis judicare posse confidat. Diligenter autem notandum est hoc loco, utramque harum facultatum versari in iis, quae nulla certa arte continentur.

Quocirca & omnes quodammodo utriusque participes sunt. &c.] Quia harum facultatum utraque ejusmodi versatur in rebus, de quibus omnes sine magistro, ipsa natura duce, cognoscere quodammodo ac judicare possunt: fit, ut earum etiam utriusque nemo non quodammodo particeps sit. Nam & examinare & excutere alienam sententiam, & suae rationem reddere, eamque defendere, quod Dialecticorum munus est, & accusare ac defendere, quod Rhetorum, nemo est, quin, oblata sibi occasione, conetur. Ἐξετάζειν. ἔτυμον, verum, ἐξετάζω, quid in quaque re veri sit inquiro. Idem indicatur verbo ἀνακρίνειν in Elenchis: πάντες γὰρ μέχρι τινὸς ἐγχειροῦσιν ἀνακρίνειν τοὺς ἐπαγγελλομένους. ὑπέχειν λόγον est defendere aliquam sententiam, ejusque rationem reddere. duo priora sunt Dialectici, posteriora Rhetoris, sibique e regione respondent.

Vulgo igitur alii quidem haec temere &c.] Haec est secunda pars prooemii, in qua docet, Rhetoricen non esse τριβὴν καὶ ἐμπειρίαν ἄλογον, sed certis praeceptis includi, & ad artem redigi posse. Notandum autem, quod ait, *redigi posse*, non, *jam redactam esse*. Ejus enim rei laudem sibi ipse vindicat. Hunc locum Cicero ita expressit lib. 2. de oratore: *Etenim cum plerique temere, ac nulla ratione caussas &c.* At Quintil. lib. 2. inepte, *qua in re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat, in ea esse artem*, &c.

Quid enim sit caussae, cur & qui consuetudine] Nam hoc differunt οἱ τεχνῖται τῶν ἐμπείρων, ὅτι οἱ μὲν τὴν αἰτίαν ἴσασιν, οἱ δ' οὔ. οἱ μὲν γὰρ ἔμπειροι τὸ ὅτι μὲν ἴσασι, διότι δ' οὐκ ἴσασιν. οἱ δὲ τὸ διότι, καὶ τὴν αἰτίαν γνωρίζουσι. Primo τῶν μετὰ τὰ φυσικά. Plato in Gorgia: τέχνην δὲ αὐτὴν οὔ φημι εἶναι, ἀλλ' ἐμπειρίαν, ὅτι οὐκ ἔχει λόγον οὐδένα, ᾧ προσφέρει ἃ προσφέρει, ὁποῖα ἄττα τὴν φύσιν ἐστίν, ὥστε τὴν αἰτίαν ἑκάστου μὴ ἔχειν εἰπεῖν. ἐγὼ δὲ τέχνην οὐ καλῶ, ὃ ἂν ᾖ ἄλογον πρᾶγμα.

Nunc igitur ii qui de dicendi arte &c.] Haec est tertia pars, in qua accusat negligentiam superiorum Rhetorum.

Nam solae probationes &c.]

Ὅπερ ἐστὶ σῶμα] Legendum, ῥῶμα, ut & in vetere libro legere memini. Eodem modo corrupta est haec ipsa vox apud Plutarchum in Pelopida, in extremo: ὁ κατέσχε τῷ λογισμῷ τὴν ὀργήν, ἀλλὰ πρὸς τὴν βλέψιν ἀναφλεχθεὶς, καὶ τῷ θυμῷ παραδοὺς τὸ ῥῶμα καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῆς πράξεως. vulgo σῶμα male legitur. Idem autem reprehendit & Quintilianus in Rhetoribus aetatis suae.

Criminatio enim & commiseratio &c.] Διαβολὴ non est πίστις: sed pertinet ad judicem ponendum ἐν πάθει.

Itaque si in omnibus observaretur, &c.] Τὰς κρίσεις delendum est, quibusdam etiam vetustis libris auctoribus, intelligendumque est περὶ πάσας τὰς πόλεις. quas autem dicat civitates, ignotum est. Lacedaemonios tamen significari suspicor; qui copiam verborum non amabant.

Prohibent extra rem verba facere, ut in Areopago.] Athenaeus lib. 13. Quintil. cap. 15. lib. 2. Lysias περὶ Σίμωνος· ἔχοιμι δ' ἂν ἄλλα πολλὰ εἰπεῖν περὶ τούτου. ἀλλ' ἐπειδὴ παρ' ὑμῖν οὐ νόμιμόν ἐστιν ἔξω τοῦ πράγματος λέγειν, &c. Julius

liis Pollux libro 8. προοιμιάζεσθαι δὲ οὐκ ἔξεστιν, οὐδ' οἰκτίζεσθαι. Quintilianus: *Athenis ubi actor movere affectus vetabitur.* Noctu judicabant Areopagitae. Lucianus περὶ τ οἴκου.

Neque enim oportet judicem distorquere ac depravare.] Quidam libri ἀσυνάγοντας. Aristoteles 3 πολιτ. ὁ θυμὸς ἄρχοντας διαφθείρει. X 2. Ethic. ὥσπερ οἱ τὰ διεστραμμένα τῶν ξύλων ὀρθοῦντες ποιοῦσιν

Nam id perinde est, ac si quis qua regula usurus est, eam depravet.] Judicem oportet esse μέσον, καὶ ἴσον, & quasi legem loquentem, &c.

Igitur maxime quidem oportet recte positas leges, &c.] Παραίνεσις, qua ostendit, in civitate bene instituta oportere omnia, quoad ejus fieri potest, legibus definita esse, ita ut quam paucissima in potestate judicum relinquantur, lex enim nihil ad gratiam facit, nihil odio tribuit, eadem voce cum omnibus loquitur: non ira, non invidia, non misericordia deflectitur a recto: quod hominibus saepe contingit. legem igitur satius est dominari, quam hominem. ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὐκ ἀσφαλὴς κύριος. ait ipse in Politicis, & in eisdem: κρεῖττον δὲ ᾧ μὴ πρόσεστι τὸ παθητικὸν ὅλως, ἢ ᾧ συμφυές. τῷ μὲν οὖν νόμῳ τοῦτο οὐχ ὑπάρχει, ψυχὴν δὲ ἀνθρωπίνην ἀνάγκη τοῦτ' ἔχειν πᾶσαν. & in eodem libro: ὁ μὲν οὖν τὸν νόμον κελεύων ἄρχειν, &c. videtur autem hoc quoque adversus Platonem torquere, qui dixerat, ut medicorum, ita legum multitudinem, signum esse male institutae civitatis.

Primum quidem quoniam unum, &c.] Primum argumentum, non cur plurimam diligentiam in legibus condendis adhiberi velit, ut ait Victorius.

Deinde leges quidem feruntur, &c.] Male Victor. *molestum* reddit ἐξ ὑπογυίου. Estque secundum argumentum.

Jam quod maximum est, legislatoris, &c.] Tertium argumentum. συνήρτηται alii libri habent pro συνήρτηνται, quod placet. φιλεῖν δὲ, ait Victor. ἐκκλησιαστὴς καὶ δικαστής. Ego παρόντας, καὶ ἀφωρισμένους. ὥστε μηκέτι δύνασθαι θεωρεῖν ἱκανῶς τἀληθές, ἀλλ' ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει τὸ ἴδιον ἡδὺ ἢ λυπηρόν. Caesar apud Sallustium: *Omnes homines, P. C. qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. haud facile animus verum providet, ubi illa officiunt.* Diodotus apud Thucydid. lib. 3. νομίζω δὲ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλίᾳ εἶναι, τάχος τε καὶ ὀργήν.

Τὸ ὅλον λόγου, &c.] Aristoph. *πάλαι*, Isocrates adversus Sophistas, Ego cap 11. lib. 4. variar. lection.

Τὰ δὲ πὶς διηγήσεις ἐκ τούτων τῶν, ἀλλὰ αὐτὸ ἔχων ἐν ἐπιφέρειν] accurare, excipere.

Iis quae diximus, consequens est, ut percurramus eas rationes faciendae fidei &c.] Dictum est, unde ducantur enthymemata in unoquoque genere dicendi. quod probandi genus proprie est ἔντεχνον. Sequitur, ut dicamus de iis, quae ἄτεχνα vocantur: idque hoc potissimum loco, quia proxime diximus de genere judiciali.

Sunt autem, &c.] Primum notandum est, quod ait, ἰδίας τῶν ἀτέχνων πίστεων. Non enim sunt simpliciter ἄτεχνα, sed origine tantum, tractatione autem vel maxime ἔντεχνα. Ideoque Cicero 2. de oratore ait, eas ab oratore quidem non excogitari, sed cum ad oratorem a caussa atque a reis deferantur, ratione tractari; & in Partitionibus non ait ea esse sine arte, sed putari. M. autem Fabius lib. 5. ait, magnam partem forensium contentionum in eis consistere: ut & hic Aristoteles: & ut ipsa per se carere arte, ita summis eloquentiae viribus allevanda esse plerumque & refellenda. Sunt igitur γένει μὲν ἄτεχνα, χρήσει δὲ ἔντεχνα.

Deinde (ἴδιαι εἶναι τῶν δικανικῶν) Nam neque in ἐπιδεικτικῷ locus eis esse potest, neque in deliberativo, ut paullo infra explicabitur. Tertio observandus numerus. non enim de eo inter omnes convenit. Cicero secundo de oratore haec ponit, tabulas, testimonia, pacta conventa, quaestiones, leges, senatusconsulta, res judicatas, decreta, responsa. Ex his tabulas, & pacta conventa constat ab Aristotele vocari συνθήκας, leges & senatusconsulta νόμους, testimonia, μάρτυρας, quaestiones, βασάνους. Res judicatae referri debent inter exempla, non inter ἄτεχνα. quod & Fabius monet cap. 2. lib. 5. Aut si habent vim legis: ut Jurisconsulti, id quod Princeps cognita causa decrevit, vim legis habere dicunt, tum sane legis nomine comprehendantur. Decreta quoque senatus, aut magistratuum, legis vim habent. L. ult. C. de legib. & constitut. Princ. Responsa aut sunt Deorum, & numerantur inter testimonia, ut suo loco videbimus: aut prudentum, a quibus judici recedere si non licet, fit, ut ipsa quoque vim legis obtinere videantur. In Partitionibus haec omnia uno testimoniorum nomine complectitur, & omittit leges. cetera autem quae enumerat, facile ad haec Aristotelea re-

vocari queunt. Itaque nos, aliis omissis, hunc optimum & certissimum ducem sequamur.

Primum igitur dicamus de legibus, quomodo tractandae sint, &c.

Πῶς χρηστέον] Non enim inveniendae sunt, ut argumenta, sed inventis utendum ad caussam nostram accommodate.

Καὶ προτρέποντι, καὶ ἀποτρέποντι] Atqui modo dixerat, haec omnia propria esse τῶν δικανικῶν. Sed & accusator & defensor interdum cohortatur judices ad sequendum jus scriptum, aut non scriptum, interdum eos ab hoc, aut ab illo avertere & abducere conatur: ut mox videbimus. Hoc igitur vocat προτρέπειν, καὶ ἀποτρέπειν. Alioqui cum statim subjiciat octo locos pro aequitate naturali adversus jus scriptum, & quinque pro jure scripto adversus id quod quis natura aequum esse defenderet, constat, nullum ex iis omnibus locis ad deliberationes pertinere.

Constat enim, si lex scripta, &c.] Ostendi facile potest, hoc praeceptum etiam ad cetera pertinere, ut ad testes, quaestiones, &c. Deinde nomen legis, sive νόμου, apud primae notae scriptores accipi septem modis, nunc doceamus. I Νόμος, opinio. Itaque νόμῳ εἶναι, & φύσει εἶναι opponuntur. Aristoteles primo Ethicorum: Τὰ δὲ καλὰ καὶ τὰ δίκαια τοσαύτην ἔχει διαφορὰν, καὶ πλάνην, ὥστε δοκεῖν τὰ νόμῳ μόνον εἶναι, φύσει δὲ μή. inde νόμισμα. Idem dicitur κατὰ συνθήκην, ut in libro περὶ ἑρμηνείας. Et ita dicebat Democritus, νόμῳ γλυκὺ εἶναι, καὶ νόμῳ γλυκύ. & quidam ex veteribus, νόμῳ εἶναι πάντα καὶ μηδὲν μᾶλλον εἶναι τοῖονδε ἢ τοῖονδε. II. Lex, quod universus populus. III. Lex, quod pars populi, ut plebiscita. Lex Aquillia. Leges Semproniae. Leges Serviliae. Lex Manilia. IV. Lex omne jus scriptum, ut omnes populi, qui legibus aut moribus reguntur. Horatius: *Mos & lex maculosum edomuit nefas*. Idem: *Res Italas armis tuteris, legibus ornes, Moribus emendes*. V. Νόμος, consuetudo. & νόμιμα, quae in consuetudine posita sunt. Xenophon primo παιδ. ὡς καὶ ὁ Περσαις νόμος ἐστὶν, ὅλους συγγενεῖς φιλεῖν. & sic saepissime apud Herodotum. VI. Omne jus sive scriptum, sive non scriptum: ut hoc loco, & in Institutionibus Juris civilis. Τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι. VII. Ratio summa insita in natura, &c. Hanc legem aut Deum esse, aut etiam Diis ipsis imperare dicebant. Plato in Gorgia: Δοκεῖ δέ μοι καὶ Πίνδαρος ἅπερ ἐγὼ λέγω ἐνδείκνυσθαι, ἐν τῷ ᾄσματι, ἐν ᾧ λέγει, ὅτι νόμος ὁ

πάντων βασιλεὺς θνατῶν τε, καὶ ἀθανάτων. Idem dixerat & Chrysippus principio libri περὶ νόμου, cujus verba citat Paulus de legibus, & apud Euripidem Hecuba: Ἡμεῖς μὲν οὖν δοῦλοί τε κἀσθενεῖς ἴσως, Ἀλλ' οἱ θεοὶ σθένουσι, χ' ὁ κείνων κρατῶν Νόμος. & Polybus principio libri Γονῆς, qui tribuitur Hippocrati: Νόμος πάντων κρατύνει. Τὸν κοινὸν νόμον vocat Aristoteles jus naturale sive gentium, & aequitatem, γεγραμμένον autem jus cujusque populi proprium. Illud apud omnes idem valet. Hoc ita varium est, ut admirabile sit. De varietate illa saepe dixi: &, si quis plura scire avet, legat quae ex Bardesane Syro retulit Eusebius lib. 6. de praeparat evangelica. Dici hic posset & περὶ ἐπιεικείας, & cur jus scriptum indigeat correctione.

Et hoc esset optimo animo judicare, non id quod scriptum est, praefracte sequi.] Καὶ ὅτι τὸ (in aliis τῇ) γνώμῃ τῇ ἀρίστῃ (in aliis hoc amplius, χρῆσθαι κρίνειν) τοῦτ' ἐστὶ, τὸ μὴ παντελῶς (in aliis πάντως) χρῆσθαι τοῖς γεγραμμένοις. i. locus adversus legem scriptam. Pollux lib 8. ὁ δ' ὅρκος ἦν τῶν δικαστῶν· περὶ μὲν ὧν νόμοι εἰσὶ, κατὰ τοὺς νόμους ψηφιεῖσθαι· περὶ δὲ ὧν μὴ εἰσι, τῇ γνώμῃ τῇ δικαιοτάτῃ. Ita & Demosthenes, cum πρὸς Ἀριστογείτονα, tum πρὸς Λεπτίνην. Totum jus praetorium huc pertinet, de quo multa Jurisconsulti, & nos comment. in 5. Ethic. Hinc oritur status ex scripto & sententia. Atque hoc valet in legibus. Qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, alligetur. Deprehensus est quidam cum annulo ferreo. Liberi parentes alant, aut vinciantur. Quaeritur, num & infans. Peregrinus qui muros conscenderit, &c. apud Senec. & Fabium. In test. lis inter Caponios, & M. Curtium, & 2. de oratore. Atque is nolucrat, quod non scripserat. Alii scribunt, quod nolunt: ut exemplum Fabii de quinque millibus pondo argenti. In contractibus. Quae lingua nuncupata essent, ea tantum ex lege 12. Tab. praestabantur. Jurisconsf. interpretati sunt ex aequo & bono, &c.

Aequitatem semper manere] Secundus locus est. Ea quae naturalia sunt, non mutantur, & eadem sunt apud omnes. 2. & 5. Ethicorum. Scriptae leges saepe mutantur.

Unde dictum est in Antigone Sophoclis: &c] Sophoclem μέλιτταν vocarunt. In Epitaphio ipsius quod Dioscorides edidit: εἴτ' ἐπὶ χειρὶ Κρέοντος ἐκ παίδος ἐρξε ἀδελφοκτόνος; Εἴτε σοι Ἀντιγόνην αἰνῶ φίλον, εἴτε σὺ ἀμφότερα· Εἴτε καὶ Ἠλέκτρα.

κτεων. ἀμφίκειμαι τῷ κάρᾳ. ubi ait κείρομαι, quia coma tondebatur in luctu. Polynicen vero adversus edictum Creontis sepelierat. Eteocles Polynici regnum restituere nolebat. Polynices Argos ad Adrastum venit. Contendit noctu cum Tydeo, qui & ipse Calydone fugiebat. Venit Adrastus. Aper & leo. Ad bellum proficiscuntur. Praedictio Amphiarai, omnes duces perituros praeter Adrastum. Eriphyle eum prodit. Tiresiae praedictio de Menoeceo Creontis filio. Menoeceus se interficit. Fratres mutuis vulneribus cadunt. Creon regnum suscipit. Edictum. Antigone sepelit fratrem. Ipsa viva defoditur. Aemon Creontis filius gladio, Eurydice Creontis uxor laqueo se exanimat. οὐ γάρ τι νῦν γε κἀχθὲς, ἀλλ' ἀεί ποτε. Τούτων ἐγὼ οὐκ ἔμελλον, ἀνδρὸς οὐδενός. *Neque enim hodie jus hoc receptum esse auguror.* Et: *Violare ego has mortalis ullius metu Nunquam forem ausa.* Locus autem integer huc advocandus est: Κρ. σὺ δ' εἰπέ μοι μὴ μῆκος, ἀλλὰ σύντομα· *Tu vero dic mi, verba in pauca contrahens.* ᾔδεις τὰ κηρυχθέντα, μὴ πράσσειν τάδε; *Ne quisquam id faceret, vetitum edicto noveras.* Ἀντ. ᾔδειν· τί δ' οὐκ ἔμελλον; ἐμφανῆ γὰρ ἦν. *Nam quidni nossem? nemo in urbe id nesciit.* Κρ. Καὶ δῆτ' ἐτόλμας τούσδ' ὑπερβαίνειν νόμους; *Cur igitur leges ausa migrare es meas?* Ἀντ. οὐ γάρ τι μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε. *Neque enim ista summus Juppiter mi edixerat.* οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη, *Neque Inferorum Dea familiaris Dice.* Οἳ τούσδ' ἐν ἀνθρώποισιν ὥρισαν νόμους. *Non illi hisce homines adstrinxerunt legibus.* οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον ᾠόμην τὰ σὰ. *Neque tantum Imperia valere censebam tua.* Κηρύγμαθ', ὥστ' ἄγραπτα κἀσφαλῆ θεῶν *Certas ut illas leges non scriptas Deum.* Νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν. *Posset mortalis quisquam abolere ac tollere.* οὐ γάρ τι νῦν γε κἀχθὲς, ἀλλ' ἀεί ποτε. *Neque enim illa nunc primum, aut here, sed semper vigent.* ζῇ ταῦτα. κοὐδεὶς οἶδεν ἐξ ὅτου 'φάνη. *Nec quisquam dicere quam pridem oria sint, potest.* τούτων ἐγὼ οὐκ ἔμελλον, ἀνδρὸς οὐδενὸς. *Migrare ego mortalis ullius metu.* φρόνημα δείσασ', ἐν θεοῖσι τὴν δίκην. *Nunquam forem ausa, ut caussam judicibus deis.* δώσειν. θανουμένη γὰρ ἐξῄδειν, τί δ' οὔ; *Dicendam haberem. ac morituram quidem esse me.* κεἰ μὴ σὺ προὐκήρυξας. εἰ δὲ τοῦ χρόνου. *Noram. quidni? etiamsi tu edixisses nihil.* πρόσθεν θανοῦμαι, κέρδος αὔτ' ἐγὼ λέγω. *Quodsi ante diem moriar,*

riar, *in lucro id deputo*. ὅστις γὰρ ἐν πολλοῖσιν, ὡς ἐγὼ, κακοῖς *Nam quisquis vitam, ut nunc ego, in aerumnis agit.* ζῇ, πῶς ὅδ' οὐχὶ κατθανὼν κέρδος φέρει; *Mortem ſibi ille, ſi ſapit, in lucro putat.* Idem Sophocles in Oedip. Tyr. ὧν νόμοι πρόκεινται ὑψίποδες, οὐρανίαν δι' αἰθέρα τεκνωθέντες· ὧν Ὄλυμπος πατὴρ μόνος, οὐδέ νιν θνατὰ φύσις ἀνέρων ἔτικτεν, οὐδὲ μήν ποτε λάθα κατακοιμάσει. Cicero in Milon. *Eſt enim haec, Judices, non ſcripta* &c. Juriſconſ. *cum ipſo hominum genere natum.* Cicero primo de legibus: *Conſtituendi vero juris ab illa ſumma lege*, &c.

Et jus verum quoddam eſſe] Tertius hic locus eſt: & quartus ibi.

Et judicem eſſe quaſi ſpectatorem.] Ἀργυρογνώμων, ὁ δοκιμαστής. Julius Pollux. κυρίως δὲ λέγεται κίβδηλον τὸ ὑπόχαλκον ἀργύριον. Etymologicum magnum. *Aeroſum aurum* Plinio. l. *creditor*, D. de ſolutionib. & liberat. *Creditor oblatam a debitore pecuniam, ut alia die accepturus, diſtulit. mox pecunia, qua illa reſpublica utebatur, quaſi aeroſa, juſſu Praeſidis ſublata eſt.* Accurſius, *aeroſa*, aere egens. Vel *eroſa*, id eſt, dominabilis & potens per pecuniam quam tenebat. Alii habent *heros reſp.* & tunc dic. eodem modo heros, id eſt, dominans. At Alciatus ineptiſſime cap. 25. lib. 2. Diſpunctionum, ἱερὸς legendum putavit.

Et melioris viri eſſe leges non ſcriptas ſequi &c.] Quintus hic locus, eſt: Sextus vero locus ibi.

Illud quoque videndum, &c.] Cicero 2. de Inventione: *Tyranno occiſo quinque ejus proximos cognatione magiſtratus necato.* Qui tyrannum occiderit, quam ſibi volet rem a magiſtratu poſcito: et magiſtratus ei concedito. Alexandrum Thebe uxor interfecit. Poſcit unicum filium praemii loco. Qui proximus erat tyranno, eum interfecit. aut ipſa ſibi lex pugnat, aut pugnat ἀσυμφωνῶν νόμῳ: tyrannicidis praemia debere. Status autem eſt ex contrariis legibus.

Exempli cauſſa, lex eſt, quae pacta conventa] Pacta ſervabo. Index ſit, dolus ſolus praeſtetur. In depoſito pepigerunt, ut & culpa praeſtaretur.

Et num ambigua ſit,] Ex ambiguo locus ſeptimus. Cicero: *Meretrix coronam auream ne habeto: ſi habuerit, publica eſto.* In teſtamentis: Heres meus ſtatuam

mihi

mihi ponat in foro auream haſtam tenentem. Uxori meae centum pondo quae voluerit, argenti dato.

Et ſi res quidem, propter quas lex lata eſt] Octavus locus eſt. Livius lib. 23. de lege Oppia abroganda, quae lata erat in medio ardore Punici belli: *Ne qua mulier plus ſemiuncia auri haberet: neu veſtimento verſicolore uteretur; neu juncto vehiculo, in urbe oppidove, aut propius inde mille paſſus, niſi ſacrorum publicorum cauſſa, veheretur.* M. & P. Bruti adverſus M. Catonem. Orationes contrariae M. Catonis & L. Valerii tribun. pleb. Egregium autem exemplum diſputationis adverſus ſcriptum pro aequitate petes ex oratione pro Caecina, & ex 3. Politic. τῇ δημοκρατίᾳ, &c.

Quod ſi lex ſcripta pro vobis faciat, tunc, &c.] Primus locus pro lege ſcripta. & alia declaratio illius γνώμῃ τῇ ἀρίστῃ. Cicero I. de Inventione: *Judices, qui ex lege jurati judicatis, &c.*

Et neminem perſequi id quod, &c.] Locus ſecundus. Bonum duobus modis, τὸ ἁπλῶς, καὶ τὸ τινί. Sic & τὸ δίκαιον, καὶ τὸ συμφέρον, τὸ μὲν ἁπλῶς, τὸ δὲ τινί. Ut ergo nemo in conſultando quaerit quid ſit bonum ἁπλῶς, ſed quid ſibi: ita nec in judicando iſtud neſcio quid δίκαιον ἁπλῶς: ſed id quod juſtum eſt legibus noſtris.

Et nihil intereſſe] Tertius locus pro lege ſcripta.

Et ne in aliis quidem artibus] Quartus locus. videtur aliquo modo huc aptari poſſe aphoriſmus Hippocratis e 2. τμήμ. Πάντα κατὰ λόγον ποιέοντι, μὴ γινομένων τῶν κατὰ λόγον, μὴ μεταβαίνειν ἐφ' ἕτερον. docet enim, non temere recedendum a praeceptis artis, ut hic non temere a legibus.

Παρασοφίζεσθαι] Ingenioſum velle videri. Victorius aliter, & libri quidam παρὰ τοῦ ἰατροῦ habent.

Et hoc eſt quod dicitur] Quintus locus. Exemplum luculentum diſputationis pro legibus ſcriptis in oratione pro Cluentio.

Ad teſtes autem quod attinet, &c.] Haec Ariſtotelea teſtium tractatio tripartita eſt. Primum enim tradit, quot ſint genera teſtium: eaque ſingula illuſtrat exemplis: deinde tradit communes locos pro teſtimoniis adverſus argumenta: viciſſimque pro argumentis adverſus teſtimonia: poſtremo quae pro ſingulis teſtibus, aut adverſus ſingulos teſtes dici queant, unde petenda ſint, indicat.

Te-

Testium duplex ratio est: &c.] Veteres aut ad praeterita confirmanda valent, aut etiam ad futura. Ad praeterita, nobiles poëtae, & alii scriptores, qui manifesto aliquid dixerint. Etiam ad futura, vetera oracula, seu quae quasi oraculorum loco sunt, & proverbia. Novi μετέχοντες τοῦ κινδύνου, qui ab alterutro litigantium producuntur. Expertes periculi, quorum aliquod dictum extra caussam adfertur, quo tamen caussa nostra adjuvetur. Haec igitur primum ex ipso Aristotele audiamus: deinde cetera persequemur.

Antiquos voco poëtas, &c.] Poëtarum sententiae habent interdum quasi testimonii auctoritatem. Ergo si quis volet probare Graecos fallaces, uti poterit testimonio Virgilii: *Ille dolis instructus, & arte Pelasga.* Si Ligures: *Vane Ligur, frustraque animis elate superbis, Nequicquam patrias tentasti lubricus artes.* Si quis honoratissimum locum in mensa antiquitus contendat fuisse medium, ut Romae in medio lecto erat locus regius: — *Aulaeis jam se regina superbis, Aurea composuit sponda, mediamque locavit.* Si de militum impietate, dicet: *Nulla fides, pietasque viris, qui castra sequuntur.* Si de sociis regni: *Nulla fides regni sociis, omnisque potestas Impatiens consortis erit.* Sed & aliorum scriptorum illustrium testimonia prope idem valebunt.

Ut Athenienses in controversia de Salamine Homerum testem adhibuerunt] Lex, ne quis de Salamine verba faceret. Simulatus furor a Solone. Salamis poëma centum versuum. Astus ad templum Cereris Coliados. Lacedaemonii arbitri electi. Αἴας δ' ἐκ Σαλαμῖνος ἄγε δυοκαίδεκα νῆας. Στῆσε δ' ἄγων ἵν' Ἀθηναίων ἵσταντο φάλαγγες. Usus est & oraculis quibusdam veteribus, in quibus Ionia Salamis vocabatur. Plutarch. qui hunc versum ab ipso Solone παρεμβεβλῆσθαι dicit. Eadem fere Laërtius, qui Solonem ipsum Salaminium fuisse dicit: & ex illa Elegia ponit aliquot versus. Narrat & Strabo lib 9. Sed adfirmare videtur, hunc versum Homeri non esse. & Megarenses contra inseruisse alios versus, quibus Salamina suam esse contenderent. Multos quoque alios populos Homeri testimonio stetisse, cum de finibus ambigeretur, testis est Eustathius. Sed & Philomelus Phocensis, qui sacrum bellum concitavit, ut pervinceret, cives suos, antiquissimis temporibus, oraculo Delphico praefuisse, testimonio Homeri usus

est;

est: Αὐτὰρ Φωκήων Σχέδιος, καὶ Ἐπίστροφος ἦρχον, Οἳ Κυπάρισσον ἔχον Πυθῶνά τε πετρήεσσαν. Diodorus lib. 16.

Et Tenedii] ὑποθῆκαι Hiſtoria ignota.

Καὶ Κλεόφων] Alii Κλεοφῶν legunt, alii Κλεόφον, vel Λεόφρον. Cleophontis, oratoris turbulenti, meminit Iſocrates de Pace, & Aeſchines de Corona.

Adverſus Critiam] Critias unus e triginta. Satis bonus poëta. Athenaeus lib. 10. Multi clari poëtae occurrunt domum Critiae. Anacreon, Solon, alii. Plato in Charmide Quomodo ergo Solon, &c. Reſpond. tanto gravius eſſe teſtimonium. Proculus in Timaeum ita citat: Εἰπόμενοι Κριτίας ξυνδοξάζει αὐτοῖς ἀκούων. Οὐ γὰρ ἐγκωμιαστὸν ποιεῖται ἐγκώμιον. Theocritus εἰδ. 7. Ἄμφω τὼ δ' ἤστην πυρρότριχε, ἄμφω ἀνάβω. Tales eſſe fere ſeptentrionales, ait Ariſtoteles in problematis.

Ut Themiſtocles, quod Deus, ut ſe ligneis moenibus tuerentur, moneret] Ἡ τῶν λιμένων κατασκευὴ ἐκ τῆς Θεμιστοκλέους συμβουλῆς γέγονε. Plato in Gorgia. Hiſtoriam narrat Herodotus in Polymnia. Thucydides lib. 1 Plutarchus & Aemilius Probus in Themiſtocle. Juſtinus lib. 2 Ariſtophanes: Τεῖχος Τριτογενεῖ ξύλινον διδοῖ εὐρύοπα Ζεύς.

Et proverbia, &c.] Ἔτι καὶ αἱ παροιμίαι, ὥσπερ εἴρηται, καρσίμαι ἐστι. Lego, καὶ τὸ ὥσπερ εἴρη). Lege proverbium, τρία κάππα κάκιστα. Cares, Cilices, Cappadoces. *Da mihi teſtimonium mutuum.* Et Φεύγειν φίλον ἔχω, γείτονα δὲ μὴ ἔχω. Et, *in Care periculum.*

Et ut filios occidat, qui patres occidit] Καὶ τὸ τοὺς υἱοὺς ἀναιροῦ, ὃν καὶ τοὺς πατέρας. Νήπιος ὃς πατέρα κτείνας παῖδας καταλείπει. Philippi Macedonis dictum, & Cyri cum Croeſo colloquentis apud Herodotum. Vide quae infra extremo libro ſecundo notavi, ubi idem verſus repetitur.

IN

IN LIBRUM SECUNDUM SCHOLIA.

Etsi ex quo huic muneri praepositus sum, sedulo semper operam dedi, ut eos vobis scriptores proponerem, ex quorum tractatione maximam ad vos utilitatem perventuram putarem; nunquam tamen mihi quidquam suscepisse videor, quod vobis fructuosius fore confiderem; quam hanc, in quam hodie ingredior, explicationem secundi libri *Aristotelis de arte dicendi*. Ita enim judico, non tantum ad bene dicendum, quod ipsa libri pollicetur inscriptio, sed ad vitam bene ac prudenter dirigendam, si quis ex omnibus veterum scriptis optima quaeque seligens, singula cum singulis conferat, nihil hoc libro utilius posse reperiri. Ac ne quis a me fortasfis haec dici putet magis ad excitanda vestra studia, & ad faciendam mihi audientiam, quam quod ita se res habeat: quaeso obtestorque vos, ut attente me audiatis, dum & quae superiore libro tractata sunt, brevissime repeto: & hujus summa capita propono: quo facilius ac certius ipsimet judicetis, fucum vobis non fieri: neque me quidquam, quod praestiturus non sim, polliceri. Cum igitur *Rhetoricam* definiisset Aristoteles, *vim videndi quicquid in quaque re accommodatum esset ad fidem orationi faciendam*: eorum quibus id orator consequi posset, duo genera esse dixit, unum eorum quae tota in dicentis artificio posita essent, alterum eorum quae tractarentur quidem ab oratore, sed tamen ipsius ingenio non excogitarentur. Arte sua perficere debet orator, ut ab auditoribus vir bonus habeatur, eisque amicus. non enim fere quisquam ei facile credit, quem aut malitiosum & fallacem, aut sibi parum amicum putat. Et ut in eorum animis aut spem, aut metum, aut iram, aut misericordiam concitet, aut ita, ut uno verbo dicam, eos afficiat, quemadmodum expedire intelligit, ad id quod vult facilius obtinendum; & ut id ipsum quod probare vult, rationibus & argumentis, aut demonstret, aut demonstrare videatur. Ad rem demonstrandam duobus tanquam instrumentis utitur, *Enthymemate* & *Exemplo*. Enthymemata ducuntur ex verisimi-

similibus & ex signis. *Verisimilia* vocat communes quasdam sententias de rebus quae geruntur in vita, aut omnium, aut plurimorum, judicio comprobatas. *Signa* sunt quae aut necessario, aut probabiliter arguunt, ita esse, ut dicimus. *Exemplum* est unius, aut plurium rerum similium collatio, pertinens ad id quod volumus comprobandum. Horum omnium vi atque natura diligenter explicata, tradidit eorum verisimilium, quae in promptu, quasique in numerato habere debet orator, ut ex eis argumenta depromat, duplex esse discrimen. Nam cum dicendi genera plura sint, quaedam ex illis communibus sententiis, quas *verisimilia* vocamus, ejusmodi sunt, ut ex eis in quocunque dicendi genere versetur orator, aliquid sumere liceat: quaedam proprie ad hoc aut illud genus accommodatae. Utrasque earum communi quidem nomine vocabat *locos*: sed tamen illas communiores, ac latius patentes, *locos* potius dici voluit, has restrictiores, & singulorum generum proprias, potius *formas*: aut certe cum hac additione, *locos cujusque generis proprios*. Quos cum priore loco tradere instituisset, prius docendum fuit, quot, quaeque essent praecipua dicendi genera. Tria igitur esse dixit, *Deliberativum*, *Judiciale*, & id quod a Latinis non satis apto vocabulo *Demonstrativum* vocatur. Deliberatione proposita est utilitas: judicia tractanti justitia & aequitas: laudatori honestas. Deliberationum publicarum, eas enim praecipue spectabat, quinque fere genera esse dixit. aut enim deliberari de vectigalibus, aut bello, & pace, aut de custodia regionis, aut de iis, quae importanda vel exportanda sunt, aut de legibus ferendis. Tum admirabili sapientia indicavit, quaecunque cognoscenda sunt oratori, ut iis omnibus de rebus graviter, & cum dignitate verba facere possit. Ac quoniam omnis deliberatio, aut ad felicitatem, aut ad aliquam partem felicitatis refertur: tum ipsius felicitatis multas definitiones vulgo receptas exposuit, tum partes quibus ea constare creditur, accurate ac diligenter persecutus est, tum denique tam multos nobis locos tradidit, ex quibus argumenta repetentes, aut simpliciter bonum esse aliquid, aut in comparatione altero melius esse doceamus: ut potius obruisse nos copia, quam quidquam quod ad nos explendos pertineret, omisisse videatur. Po-

ſtremo. quoniam ea oratio optime ac facillime combibitur animis, quae quam maxime ad mores eorum qui audiunt accommodata eſt: docuit nos, quot genera ſint rerumpublicarum, & qui cujusque reipublicae mores, ut eis cognitis effingamus nos, quoad posſumus, ad eorum ſimilitudinem, quaeque maxime convenient moribus ejus civitatis, in qua dicemus, ea maxime in dicendo ſequamur. Ita abſoluto deliberativo genere, in id, quod demonſtrativum vocatur, ingresſus eſt; & de honeſtate ac turpitudine, de virtute ac vitio, deque iis etiam quae cum eorum utroque conjuncta ſunt, ita copioſe diſputavit, ut nemini, qui, quae ab eo dicta ſunt, & bene perceperit, & uſu ac meditatione confirmaverit, unquam de talibus dicere volenti deeſſe posſit oratio. Quod autem principio dixerat, enitendum eſſe perſuadere volenti, ut probitatis opinionem ſibi ipſo orationis genere conciliet: id quomodo praeſtari queat, monuit, ex iis ipſis intelligi posſe. Nam quibus rationibus alteri, iisdem ſibi quoque comparare quisque probitatis opinionem poteſt. Inde ventum eſt ad judiciorum tractationem, quae cum fere tota in juris & injuriae diſtinctione verſetur, principio docuit, quid ſit injuriam facere: & ejus quam attulerat definitionis ſingulas partes ſubtilisſime perſecutus eſt. Deinde quia fere accidit, ut homines ad imponendam aliis injuriam, aut utilitatis alicujus, aut voluptatis propoſita ſpecie moveantur, & de utilitate in praeceptis deliberativi generis abunde dictum erat: explicandum ſibi putavit, quidnam esſet voluptas, & quae efficientia voluptatis: & quomodo eorum unoquoque homines ad faciendam injuriam incitentur. Quibus abſolutis, quomodo etiam affecti homines ipſi facile adducantur ad faciendam injuriam, quaeſiit, docuitque, ſi & posſint, & ſpem celandi, aut, ſi res detecta fuerit, facile evadendi habeant, ita ut, aut ne poenas dent, aut judicii levior poena ſit, quam facti praemium, facile eos ad faciendam injuriam impelli. Tum quomodo quisque ita ſibi de ſe perſuadere posſit, indicavit. Deinde defendendi rationes tradidit: ut aut neget quis ſe fecisſe, aut non id fecisſe, aut jure fecisſe contendat. Secuta inde diſputatio de aequo & bono, ut qui jure ipſo causſam ſuam tueri ſe posſe diffidit, aequitate defendat. In d comparate de majore & mi-

minore injuria: ubi cuncta tradita sunt, quae eo pertinent, ut injuria aliqua major minorve videatur. Subjecit postremo tractationem τῶν ἀτέχνων, quae sunt 5. νόμοι, μάρτυρες, συνθῆκαι, βάσανοι, ὅρκος. Haec summa est primi libri. Nunc quid in secundo agatur, cognoscite. Tria sunt quae fidem conciliant. Argumenta & probationes. Opinio de eo qui dicit, & affectio eorum qui audiunt. De argumentis & probationibus dictum est. De eo qui dicit, tria eos opinari oportet; bonum virum esse, & prudentem, & amicum sibi. Quomodo vir bonus & prudens videri possit, supra dictum est. Amor ac benevolentia, affectio quaedam animi est. Eadem igitur opera exponemus & quomodo ceteros animi motus concitare possimus in audientibus, & quomodo efficere, ut & ipsi nos ament, & nos sibi velle opinentur. Ergo de motibus animorum disserendum est. Sunt autem animorum motus, ut ira, misericordia, lenitas, amor, odium, metus, confidentia, verecundia, inverecundia, gratia, indignatio, invidentia, epichaerecacia, aemulatio, & similia. Horum cujusque tripartita tractatio est. Mores juvenum, senum, ἀκμαζόντων, nobilium, divitum, potentum, fortunatorum. Loci communes, περὶ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου, περὶ μεγέθους, περὶ τοῦ γεγονότος, ἢ μὴ, καὶ ἐσομένου, ἢ μή. περὶ ἐνθυμημάτων κοινῆ, καὶ περὶ παραδειγμάτων. de his prius. Παραδειγμάτων εἴδη δύο. τὸ προγεγενημένα λέγειν, & τὸ εὑρεθέντα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ λέγοντος. Hujus duo genera παραβολαὶ καὶ λόγοι. Quando praeponenda exempla, quando subjungenda. περὶ γνωμολογίας. Quid sententia sit, quotque sententiarum genera, & quibus conveniat γνωμολογεῖν. Περὶ ἐνθυμημάτων κοινῆ. Ad copiam, plane cognoscendae omnes partes caussae. Quare necesse est habere magnam copiam propositionum comparatam ad ea quae frequenter incidunt. περὶ δὲ τῶν ἐξ ὑπαρχόντων, eodem modo quaerere. Enthymema τὸ μὲν δεικτικὸν, τὸ δὲ ἐλεγκτικόν. Ergo de utroque. Inde de iis quae videntur enthymemata, sed non sunt. Deinde de solutione, quae duplex est, δι' ἀντισυλλογισμοῦ, καὶ δι' ἐνστάσεως. Haec quomodo prosint ad dicendum, & quomodo possint ad prudentiam valere, docet.

IN LIBRUM SECUNDUM

SCHOLIA.

Fere enim de iis, & ex iis ducuntur enthymemata, &c.] περὶ γὰρ τούτων, καὶ ἐκ τούτων τὰ ἐνθυμήματα λέγεται ὡς περὶ ἑκάστου εἰπεῖν. (legendum ἐπιπεῖν) ἰδίᾳ τὸ γένος τῶν λόγων.

Mentiuntur] διαψεύδονται. Ego cap. 14. lib. 8. Var. lect.

Aut enim per imprudentiam] Nam aut non potest, aut non vult. Non potest, quia imprudens. Non vult, aut quia in omnes talis, ut improbus, aut in hunc, ut inimicus.

Motus autem animi] Itaque eadem opera docebimus, & quomodo commovendi sint auditores, & quomodo perficiendum, ut ipsi eis amici videamur. Et sic absoluta erunt omnia artificiosa probandi instrumenta. τὰ δὲ τοῦ δεικνύναι, lib. 1. τὰ διὰ τὸ ποιῆσαι δοκεῖν τὸν λέγοντα, partim lib. 1. partim ἐν τοῖς περὶ τοῦ τὸν ἀκροατὴν ὅπως ἢ οὕτως διαθεῖναι. quod hic agitur.

Motus autem animi] Lib. 2. Ethic. cap. 5. λέγω δὲ πάθη μὲν ἐπιθυμίαν, ὀργήν, φόβον, θάρσος, φθόνον, χαράν, φιλίαν, μῖσος, πόθον, ζῆλον, ἔλεον. ὅλως οἷς ἕπεται ἡδονὴ ἢ λύπη.

Quibus consequens est molestia & voluptas] Non ipsa voluptas & ipsa molestia. Πάθος autem nullus veterum definiit. Πάθος ἐστὶ κίνησις τῆς ὀρεκτικῆς. Est Boethi Sidonii. δυνάμεως αἰσθητικῆ ἐπὶ φαντασίᾳ ἀγαθοῦ, ἢ κακοῦ. Non ἐπὶ δόξῃ, aut ὑπολήψει, ut Stoici. In Scholiis in secundum Ethicorum. Veteres Peripatetici nullam eorum definitionem tradiderunt. Vide versionem Feliciani. Nam in Graeco Eustratio longe plurima desiderantur. Voluptas non est πάθος. nam est ἐνέργεια. Ergo & λύπη. Sed utraque sequitur τὰ πάθη. Sequitur autem ἅμα.

Ut igitur in superioribus] Honesto, utili, justo, & contrariis. Sit igitur ira appetitio cum aegritudine conjuncta, ex specie acceptae injuriae. Stoici: Ira est ἐπιθυμία τιμωρίας τοῦ δοκοῦντος ἠδικηκέναι οὐ προσηκόντως. ἡ ὀργὴ ἐστὶν ἐπὶ φαινομένῃ ἀδικίᾳ. Hic ipse 7. Ethicorum, ὄρεξις ἀντιλυπήσεως. ζέσις τοῦ περὶ καρδίαν αἵματος, id est, περὶ ψυχῆς.

Ac definito alicui irasci] Nam αἱ πράξεις sunt τῶν περὶ ἕκαστα.

Quae

Quae melle liquenti suavior] Iliad. σ. Ὡς ἔρις ἐκ τε θεῶν, &c.

Quando igitur negligere est] Quid sit ὀλιγωρία. Confirmatio definitionis τῆς ὀλιγωρίας. Tria sunt neglectus genera: contemptio, καταφρόνησις, incommodatio, ἐπηρεασμὸς, & contumelia.

Nam & qui contemnit, negligit] Ὀλιγωρεῖ.

Quae enim nihili facienda ducunt] Ἢ ἐλάττονα αὐτοῖς ἀντιγεγραμμένα.

Ea contemnunt] Καταφρονοῦσι.

Et quae nihili sunt, negligunt] Ὀλιγωροῦσι. ἢ μείζων..

Fructum ullum ex eo percipiat] Terent. *Hoc unum scito, me non contumeliae caussa fecisse, sed amoris.*

Est enim contumelia] Quid sit ὕβρις.

Contumeliae autem proprium est] Ἀτιμία, ἀτιμάζειν. ὁ ἀτιμάζων ὀλιγωρεῖ. ὁ ὑβρίζων ἀτιμάζει. Ergo & ὑβρίζων ὀλιγωρεῖ. Nam ὁ μηδενὸς ἄξιον ἀτιμάζει.

Omni me Atrides plane spoliavit honore] Ἠτίμησεν, ἑλὼν γὰρ ἔχει γέρας, αὐτὸς ἀπούρας.

Nullius ut pretii, atque incerta sede vagantem] Ὡσεί τιν' ἀτίμητον μετανάστην.

Regum magna ira potentum est] Θυμὸς δὲ μέγας ἐστὶ διοτρεφέος βασιλῆος. β. at Scholiastes, ut Aristoteles exponit.

Conceptam tamen iram alta sub mente recondit] Lib. I. Κρέσσων γὰρ βασιλεὺς, &c.

Major etiam ira commovetur] Terentius: *O Dave, itane contemnor abs te? Non mehercule auderet haec facere viduae mulieri, Quae in me fecit.*

Ut Antiphontis Plexippus Meleagro] Althaeae frater, Meleagri avunculus, frater Toxei.

Unde & iis, qui mala nuntiant] Sophocles Antigona: Στέργει γὰρ οὐδεὶς ἄγγελον κακῶν ἐπῶν. Aeschylus Persis: Ὤμοι. κακὸν μὲν πρῶτον ἀγγέλλειν κακά. Unde εὐαγγέλια dantur boni aliquid nuntiantibus.

Irascuntur & iis qui aut audierunt de ipsis] Ut Augustus Ovidio iratus fuisse dicitur.

Sed & oblivio iram efficit, ut nominum] Itaque nominatim salutare gratiosum, ideoque *nomenclatores* adhibebant candidati apud Romanos. Horat.

Et iis qui fatentur] Sit erranti medicina confessio.

Qui prostratos non mordent] Καθίζοντας. Hom. Ὀδυσ. ξ. Ἐξαπίνης δ' Ὀδυσῆα ἴδον κύνες &c. Didymus Scholia-

stes: φονικὸν βεβρῶμαι πρὸς λύπη ῥοῦσαν κεῖσαι τὸ πρεσβεύειν ἢ πεσεῖσθαι τὴν ῥάβδον: Ovidius. *Corpora magnanimo satis est prostrasse leoni.* Et Plinius lib. 8. de leonibus.

Aut etiam in voluptate constituti] Εἰωθε δὲ τὸ πλεῖστον αἰεὶ ἂν μάλιστα καὶ δι' ἐλαχίστου ἀπροσδοκήτως εὐπραξία ἔλθῃ, εἰς ὕβριν τρέπειν. Cleon apud Thucyd. lib. 3.

Tempore enim ira sedatur] Thucydides lib. 3. ait dilationem esse πρὸς τὸ ἠδικηκότων μᾶλλον. ὁ γὰρ παθὼν τῷ δρῶντι ἀμβλυτέρᾳ τῇ ὀργῇ ἐπεξέρχεται. Euripides: χρόνος μαλάξει σε. Sic πέπτειν τὰ πάθη.

Quocirca recte Philocrates] Plutarchus in Pelopida de eo & Epaminonda: ὠργίσθη μὲν οὖν σφόδρα εἰς τὸ ἀτιμίαν Πελοπίδας. ἀλλ' ἢ μᾶλλον ἐκινδύνευσεν ἀμφότεροι δὲ ἀπελύθησαν. Lysias ὑπὲρ τῆς Ἀριστοφάνους χρημ. πεπαυμένοι γὰρ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ ἀκροᾶσθε. Demosthenes in epistola ad Athenienses, de reditu suo.

Quare, ii a quibus poenas exigere volumus prius, oratione] Ego cap. 2. lib. 8.

Dicito: me Trojae eversor caecavit Ulixes] Ὀδυσσ. 9. imitatus eum Virg. est 12. Aeneid. *Pallas te hoc vulnere, Pallas Immolat, & poenam scelerato ex sanguine sumit.*

Nunc etenim in terram] Apollo loquitur Iliad. ω.

Iis enim omnibus eadem] Τὸ κοινὸν συνέχει. 8. Ethicorum.

Quibus opera vita est] Cato. Cicero: *rusticam vitam parsimoniae, diligentiae, justitiae magistram.* Aristoteles primo oeconomicorum.

Ii praecipue qui agros colunt, maximeque qui suos] Οἱ ἀπὸ γεωργίας καὶ τῶν ἄλλων, οἱ αὐτουργοὶ μάλιστα.

Et temperantes] Electra Euripidis.

Multis se negotiis non implicant] Nam curiosus nemo est, quin sit malevolus. Plautus. τοὺς ἀπράγμονας.

Et ii in quibus inest dexteritas] Xenophon libro 5. paed. καὶ εἰς ἱκανῶς οἷα σκώπτειν, &c.

Quales enim eos in alios esse existimant] Πᾶς ἀνὴρ αὑτὸν φιλεῖ.

Et nisi sibi ex eodem studio victum quaerant] Τὰ ἀπὸ τῶν αὐτῶν τρεφόμενα πολέμια ἀλλήλοις ζῶα. Aristoteles 8. Eth.

Amant etiam eos, ergo quos ita affecti sunt] Martialis lib. 10. *Cedere de nostris nulli te dicis amicis*, &c.

At

Aut a quibus beati haberi] Ζηλῶ σε, γέρον. Principio Iphig. in Aulide aliter vert. qui tamen postea eodem recidit.

Unde fit, ut qui tales sunt] Lib. 12. tanquam simpliciter Vic. Notis. *Nam quisquis.* Antigone apud Sophoclem: κεῖνον δ' ἐγώ. *Illum autem ego.* θάψω. καλόν μοι τοῦτο ποιούσῃ θανεῖν. *Condam. pulchrum est mori, officio hoc dum fungimur.* Φίλη μετ' αὐτοῦ κείσομαι, φίλου μέτα. *Jacebo cara fratre cum caro simul.* Ὅσια πανουργήσασ', ἐπεὶ πλείων χρόνος. *Sancta usa fraude. Nam & tempus illud longius.* Ὃν δεῖ μ' ἀρέσκειν τοῖς κάτω τῶν ἐνθάδε. *Quo diis probari me inferis fas arbitror.* Ἐκεῖ γὰρ αἰεὶ κείσομαι. *Quam quo superis. semper etenim illic ero.*

Et qui metuendi non sunt] Parens odii metus. Quem metuunt, oderunt. Necesse est timeat multos, quem multi timent.

Et si cum fecisset, aliis non praedicaverit] Martialis lib. 5. *Quae mihi praestiteris, memini,* &c.

Et ira quidem tempore sanari potest.] Sophocles tamen in Oedip. Colo. Θυμοῦ γὰρ οὐδὲν γῆράς ἐστιν ἄλλο, πλὴν θανεῖν. θανόντων δ' οὐδὲν ἄλγος ἅπτεται. Cicero post reditum ad Quirites: *Odium vel precibus mitigari potest;* &c. Sed Cicero aperte *odium* pro ira posuit. Sic Victorius.

Et illam quidem si multa mala] Ut Ulixes in Ajace: ἐποικτείρω δέ νιν δύστηνον ἔμπας, καίπερ ὄντα δυσμενῆ.

Et virtus contumelia affecta] Ut Cassius cognomento Chaerea, qui Caligulam interfecit. Vide Suetonium & Tacitum.

Quando autem plerique hominum improbi sunt] οἱ πολλοὶ χείρους, proverbium. *multorum more.* Terentius Eunuchi prologo: *si quisquam est qui placere se studeat bonis quam plurimis.* Vide nostras ibi annotationes.

Semper enim captant occasionem] Τηροῦσι καιρὸν, καιροφυλακοῦσι.

Et qui injuriam fecerunt] Tacitus in vita Agricolae: *Proprium humani ingenii est, odisse quem laeseris.*

In potentiores impetum facere] Οἱ τοῖς ἥττοσιν ἐπιτίθενται. sic vulgo legitur. sed legendum κρείττοσιν, ut & vetus interpres legit.

Ex iis autem qui injuria affecti sunt] Caesar non ab Antonio, sed a Bruto & Cassio se timere dicebat. Hannibal Fabium, non Marcellum timebat.

Et auxilia aut multa, aut magna] Sic Turnus apud Virgilium: *Non erit auxilio nobis Aetolus*, &c.

Aut si plures sint] Cicero 2. in Catilinam: *Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia*, &c.

Aut saepe in periculum adducti] Virgilius: *O socii, neque enim ignari sumus*, &c.

Omninoque, si, quae ad Deos pertinent] Xenophon ad finem lib. 1. Κυρ. παιδ. μέμνη δέ μοι, ὦ παῖ, καὶ τάδε, &c. Cyrus ipse lib. 3. Ἄνδρες, οἱ μὲν θεοὶ, ὡς οἵ τε μάντεις φασὶ, &c. Demosthenes in Olynth. πολὺ γὰρ πλείους ἀφορμὰς εἰς τὴν παρὰ τῶν θεῶν εὔνοιαν ἔχειν ὁρῶ ὑμῖν ἐνούσας, ἢ ἐκείνῳ.

Sit igitur pudor molestia quaedam] Lib. 4. Ethicorum: Περὶ δὲ αἰδοῦς ὡς τινὸς ἀρετῆς οὐ προσήκει λέγειν. πάθει γὰρ μᾶλλον ἔοικεν ἢ ἕξει. ὁρίζεται γοῦν φόβος τις ἀδοξίας. Non convenit omni aetati, sed juvenibus tantum, & est ἐπ' αἰσχροῖς. unde non est viri boni Sed tamen Musonius, παῖ, φησὶν, ὁ ἐρυθριῶν χρηστὸς εἶναί μοι δοκεῖ. Et Diogenes: *Macte fili; hic color virtutis est.* Et Cato: *magis sibi placere adolescentes, qui erubescerent, quam qui pallescerent.* Et Terentius: *Erubuit. salva res est.* & Bythias Aristotelis filia, &c. *Optimus juventutis custos pudor.* Cicer. Hesiodus: Αἰδὼς, ἥ τ' ἄνδρας μέγα σίνε), ἠδ' ὀνίνη. Sed περὶ δυσωπίας singulari commentario Plut.

Et firmitas animi adversus ea ipsa] Ἀπάθεια.

Impudentia autem contemptio quaedam] Caligula nihil sibi magis in suis moribus placere, quam inverecundiam. Sed contrarium Euripides: Ἀλλ' ἡ μεγίστη τῶν ἐν ἀνθρώποις νόσων Πασῶν ἀναίδεια. Xenophon lib. 1. paed. Cyri, ait, impudentiam esse maximam ducem ad turpitudinem.

Ut abjicere clypeum] Hac de re saepe jam dixi, ut lib. 9. Variarum lect. cap. 2.

Et commiscere corpus cum quibus non oportet] Ut Clodius cum sororibus, ut Gellius Catulli, ut Caligula, ut Ajax Cassandram in templo.

Aut quo loco.] Cic. 2. Philippica: *Tu istis faucibus*, &c.

Aut quo tempore non oportet] Ut si sacra facturus. *Casta placent superis*, ait Tibullus. Et, *Vos quoque abesse procul moneo, discedite ab aris*, &c. Neque enim probanda est Cynicorum impudentia.

Et lucrum facere ex rebus pusillis] Ut Vespasiano objec-

jectum est, quod ex lotio vectigal colligeret. Suetonius, & Juvenalis.

Ut a pauperibus] Ut si quis vectigal exigat ab aniculis, quae lanificio vitam tolerant.

Aut a mortuis] Ut Verrem Cicero fecisse dicit lib. 5. accusation. Itaque reprehenditur Achilles, qui exanimum corpus auro vendidit. quod tamen non insolitatum erat. Itaque Nisus lib. 9. *Sit qui me raptum pugna pretiove redemptum, Mandet humo solita.*

Etiam a mortuo] Ut illa Rufa Catulli: *Saepe quam in sepulchris* &c. Et in Eunucho: *E flamma te cibum capere posse*, &c

Et immodice dolere alieno dolore] Ut qui conducti plorant in funere, & praeficae.

Usque ad aliquem modum] Ut Themistocles nescire fidibus, apud M. Tullium, & Fabium.

Sive invitus ea quis perferat] Itaque Pausanias ob id Philippum interfecit.

Ut amantes] Itaque coluntur formosi, Aristoteles, *majorem vim esse formae quam omnium epistolarum.* Socrates, *exigui temporis tyrannidem.* Carneades, *regnum quod non egeret* σωματοφυλάκων.

Et pudorem movent quae in oculis sunt] Euripides: Αἰδὼς τ' ἐν ὀφθαλμοῖσι γίγνεται, τέκνον.

Libenter in vulgus enuntiant] *Et quodcunque semel chartis illeverit*, &c. Horatius.

Ut derisores, & comoediarum scriptores] Eupolis, Cratinus apud eundem Horatium.

Ut existimarent se cinctos esse corona Graecorum omnium] Isocrates in Panegyrico.

Si prius, quid gratia sit, definierimus] Χάρις est & ipsum *beneficium* quod tribuitur: & *gratia* quae pro beneficio accepto habetur Unde est apud Sophoclem, ἡ χάρις ἀντὶ χάριτ. pro beneficio enim habetur gratia.

Qua is qui quid habet] καθ' ἣν.

Non ut aliquid referat] id est, non ut reddat ei quod ab illo accepit.

Qui gratificatur aliquid propterea perveniat] Ut illud Martialis: *Munera quae tibi dat locupleti, Gaure, senique*, &c. Et lib. 1. epig. 116. *Munera quod senibus*, &c. *Non opis est nostrae.* Virg.

Egere autem dicuntur] Δεήσεις εἰσὶν αἱ ὀρέξεις, ἢ τούτων μάλιστα αἱ μετὰ λύπης τοῦ μὴ γιγνομένου. Non tantum iis, quibus re vera egent, sed iis etiam quae appetunt.

Propter magnitudinem indigentiae] Isocrates ad Philippum: Ἀλλὰ μὴν κἀκεῖνο φανερὸν, ὅτι πάντες ἄνθρωποι τούτων πλείστην μνείαν ἔχουσιν, ὧν ἂν ἐν ταῖς συμφοραῖς εὖ πάθωσιν.

Ut is qui in Lyceo floriam dedit] φορμὸν Aristophanes. Plato: καὶ φορμὸν ἔχειν ἀντὶ κίστης σκαφίον.

Tempore] Sex sestertia si statim dedisses, &c.

Loco] Ut Alexandro galea aquae.

Aut alicui nostrorum evenire posse arbitremur] Sophocles in Ajace: Ἀθ. Ὁρᾷς, Ὀδυσσεῦ, τὴν θεῶν ἰσχὺν ὅση; &c. Et Philoctetes Neoptolemo, apud eundem Sophoclem: Σὺ δ᾽ ἀλλ᾽, ὦ τέκνον, σὺ μ᾽ ἐλέησον, &c.

Et quibus sunt parentes, aut liberi, sunt uxores] Lib. 10. Virg. *At vero vultum vidit morientis*, &c. Turnus in 12. *fuit & tibi talis Anchises genitor. Dauni miserere senectae.* Cicero pro Coelio: *Quod cum hujus vobis adolescentiam proposueritis*, &c. At Eunuchi quibus neque liberi, neque uxores sunt, nulla misericordia commoventur.

Ut aut sibi aut suis talia] Ut Theseus Oedipum in Oedip. Coloneo apud Sophoclem.

Itaque etiam divelli ab amicis & familiaribus] Itaque Jurisconsulti ne in servis quidem patiuntur liberos divelli a matribus.

Et si unde boni] Inachus: *At tibi ego infelix*, &c.

Miserantur autem & familiares] Ὦ παῖ Κύρου, τὰ μὲν οἰκήϊα ἦν μέζω κακὰ ἢ ὥστε ἀνακλαίειν. τὸ δὲ τοῦ ἑταίρου πένθος ἄξιον ἦν δακρύων, ὃς ἐκ πολλῶν τε καὶ εὐδαιμόνων ἐκπεσὼν, ἐς πτωχηΐην ἀπῖκται ἐπὶ γήραος οὐδῷ.

Amasis filium] Imo Psammenitus ejus filius. Herodotus in Thalia. Quare Aristotelis notandum est μνημονικὸν ἁμάρτημα. Sic 2. Ethicorum in fine ait, Calypsonem dicere apud Homerum, ea quae Ulixes dicit. At Eustratius, & Victorius lib. 3. Variarum lectionum, Circen esse ait. sic Gellius cap. 8. lib. 15. Ajacem pro Hectore a Cicerone dictum, sic Agamemnonem pro Ulixe in 2. de divinatione, quod notavit Politianus. Sic Ajax pro Ulixe in eod. 2. de divinatione. Sic in oratore Eupolim pro

pro Aristophane. Sic Plutarchus in Nicia Cleonem pro Agoracrito.

Vestes eorum qui grave aliquid pertulerunt] Marcus Antonius orator, cum Aquilium defenderet, eum in judicium produxit, & tunicam ejus diloricavit, & adversas cicatrices ostendit judicibus. T Labienus in accusando Rabirio Saturnini imaginem. Alter Antonius vestem Caesaris ostendit populo cruentam, & perfusam.

Ut jam morientium] Cicero lib 5. epist. 12. Ut Epaminondas moriens. Ut Iphigenia Euripidis Sed tamen Plutarchus de Epponia in Erotico: καίτοι τὸν οἰκτον ἐξῆρε τῶν θεωμένων τὸ θάρρεαλέον αὐτῆς, ἢ μεγαλήγορον. Tacitus de Vitellio: *Vinctae pone tergum manus*, &c. Expende utrinque causas.

Eis indignari oportet] Τὸ νεμεσᾷν interest τῷ φθονεῖν. Cicero ad Atticum.

Ut ex his affectibus] Qui positi sunt in dolore ac molestia.

Alii etiam affectus] Qui in laetitia indolentiave consistunt.

Nam qui ex bonorum virorum calamitatibus dolorem capit] Quod est misericordis. Qui νεμεσᾷ, dolet indignorum bonis. Ergo dignorum bonis gaudebit; improborum autem malis aut gaudebit, aut certe non dolebit. Misericors dolet, cum quid mali alicui immerenti obtigit. Ergo si malis male sit, aut gaudebit, aut certe non dolebit.

Nam qui alienis malis jactatur] Ἐπιχαιρέκακος.

Nam quae cuique res cum sit] Itaque si quis doleat, bene fieri ac bene esse alicui: idem eidem minus bene, aut etiam male esse gaudebit.

Non enim si quis justus] Non enim dicimus quemquam dignum esse justitia aut fortitudine. Sed propterea dignum esse aliis, ut honore, &c.

Unde & illud dictum est: Ajacis autem declinabat] Iliados λ. de Hectore, non, ut Majoragius, de Cebrione: Αἴαντος δʼ ἀλέεινε μάχην Τελαμωνιάδαο. Ζεὺς γάρ οἱ νεμέσασχʼ ὅτʼ ἀμείνονι φωτὶ μάχοιτο. Plutarchus ἐν τῷ, πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν.

Ea non consequuntur] In Gr. τυγχάνουσι. lege, ὃ τυγχάνει.

Ille-

Idque non ut ne quid eveniat] Vulg. μὴ ἵνα τι. Ego, μὴ ἵνα μή τι.

Et quibus parum abest] Καὶ οἷς μικρὸν ἐλλείπει τὸ μὴ πάντα ὑπάρχειν. Quare inepte Majoragius.

Invidi sunt] Interdum.

Et qui praeter ceteros] Ut Michaël Angelus Bonarotus in pictura, aut statuaria.

Et qui opinionem sapientiae aucupantur] Quasi οἱ φιλόσοφοι.

Ob quae invidetur] Oedipus apud Sophoclem: Ὦ πλοῦτε, καὶ τυραννί, &c.

Namque invidere novit & cognatio] Videor apud Euripidem legisse.

Aut mortuis] Ovidius: *Pascitur in vivis livor, & post fata quiescit.* Et Horatius comperit, *invidiam supremo fine domari.*

Ad Columnas Herculis] Abila in Mauritania, Calpe in Hispania.

Nam quomodo affecti dolent] Ἔχοντες, non, ut vulgo, μὴ ἔχοντες, legendum censeo.

Cum tamen eorum capaces sint] Ἐνδεχόμενον αὐτοῖς λαβεῖν. Haec omnia desunt in vulgatis. addenda constat e superioribus, & ex iis quae sequuntur.

Bonos enim viros esse se] Vulgo, ὡς (τοῦ) ποιοῦσι αὐτοῖς ἀγαθοῖς εἶναι, ὅτι ποιεῖ (vulgo ποιοῦσι) τοῖς (ἀγαθοῖς) ἔχειν (ζηλῶσι) τὰ τοιαῦτα τῶν ἀγαθῶν. ego deletis vocibus (τοῦ) & (ἀγαθοῖς) legendum censeo.

Explicatum est. Nunc autem] Non tantum nosse se utilissimum est, sed & alios. Nam cum homo sit φύσει πολιτικὸν: neque solus possit vivere: nisi eos norit, quibuscum ipsi vivendum est, primum vivet λυπηρῶς: deinde nunquam se ad eorum studia accommodare poterit: unde saepe incurret in odium. Nescit, cui fidere debeat, cui minus, & quantum cuique credere. Ergo recte Homerus, Πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα, καὶ νόον ἔγνω, de Ulixe. Sed hoc difficile est. oporteret enim diu peregrinari, & in quoque loco diu manere. Si quis igitur regulas γενικὰς traderet, nonne hic optime de hominum genere mereri existimandus esset? At id hoc loco Aristoteles facturus est, medicos imitatus, qui in universum de medicina praecipiunt, non καθ' ἕκαστον, ut ab eodem traditum est primo, τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

At

Aetates autem sunt, juventus] Sic Tubero scribit, *Serv. Tullium fecisse, νέους, pueros, usque ad annos septendecim, inde ad annum quadragesimum sextum juniores, supra eum annum seniores.* Gell. cap. 28. lib. 10. *Varro usque ad decimum quintum pueros, inde ad trigesimum adolescentes, inde ad quadragesimum quintum juvenes, usque ad sexagesimum seniores, usque ad finem vitae senes.* Hippocrates septem gradus facit, παιδίον, παῖς, μειράκιον, νεανίσκος, ἀνὴρ, πρεσβύτης, γέρων. Ad 7. ad 14. ad 21. ad 28. ad 49. ad 56. ad finem. Vide Censorinum de die Natali. Solon per hebdomadas aetates hominum versibus sic divisit, qui leguntur apud Philonem lib. de Mundo: Παῖς μὲν ἄνηβος ἐὼν, &c. In tres dividuntur in illo celebri versu: Ἔργα νέων, βουλαὶ δ' ἀνδρῶν, εὐχαὶ δὲ γερόντων. Eo referuntur illi tres Chori Lacedaemoniorum: Ἄμμες ποτ' ἦμες ἄλκιμοι νεανίαι. Ἄμμες δέ γ' εἰμέν. αἰ δὲ λῇς, αὐγάσδεο. Ἄμμες δέ γ' ἐσσόμεσθα πολλῷ κάρρονες. Plutarchus in Lycurgo.

Juvenes igitur iis moribus sunt] Horatius in arte poëtica: *Tu quid ego, & populus, &c.*

Acriter enim volunt quod volunt, sed non diu volunt] Huc pertinet dictum Caesaris in Brutum.

Sed a lege tantum instituti sunt] Itaque ubi spes est latendi, facile admittunt in se turpia.

Seniores autem, & ii, qui jam defloruerunt] Ibidem Horatius: *Multa senem circumveniunt, &c.*

Sed ex Biantis praecepto] *Scipio negabat ullam vocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri, &c.* Haec Cicero in Laelio. Chiloni vero tribuit Gell. lib. 1. cap. 3. *Ita habeas amicum, posse ut fieri inimicum putes.* Alii sic: *Ita fide amico, ne sit inimico locus.* Sophocles in Ajace: Ἐγὼ δ' ἐπίσταμαι μὲν ἀρτίως, &c.

Quae etiam eis caussa est loquacitatis] *Senectus est natura loquacior, ne ab omnibus videar eam velle vitiis vindicare.* Cicero in Catone Majore.

Unde & queruli sunt] Morosi, anxii, queruli, difficiles.

Neque jocorum amantes] Contra atque Plato 1. de repub.

A trigesimo] Solone 28. τῇ δὲ πέμπτῃ, &c. ut supra recitavi. Sed parum interest.

Animus autem] Sic septimo Politicorum: καὶ τὴν τῆς διανοίας ἀκμὴν, &c. Vide Clementem 2. στρωματ. Stellae erran-

errantes 7. ex ἀπλανῶν, septem Pleiades. Ursae ἑπτάστεροι, per quas & aratur, & navigatur. Luna accipit τὰς μετασχηματίσεις, septimo quoque die. διχότομος, πανσέληνος, rursus διχότομος. deinde ἀφανίζεται. Quin etiam Seleucus ait, eam septem formas induere: ἀφεγγής, μηνοειδής, διχότομος, ἀμφίκυρτος, πανσέληνος, ἀμφίκυρτος, διχότομος, μηνοειδής. Citatur ex vetere poëta: Ἑπτάτονον φόρμιγγα νέοις κελαδήσομεν ὕμνοις. *Est mihi disparibus septem compacta cicutis Fistula.* Lyra olim ἑπτάφθογγος. Septem αἰσθητήρια in capite humano, oculi, aures, nares, os. In morbis critici dies septimus & decimus quartus. Haec ex Hermippo Berytio in libro περὶ ἑβδομάδος. septem diebus orbis conditus, Genesis I. septem etiam aetatis discrimina, ut Aristoteles hic, & in septimo Politicorum. At circa finem ejusdem septimi ait, οἱ γὰρ ταῖς ἑβδομάσι διαιροῦντες τὰς ἡλικίας, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λέγουσιν οὐ καλῶς. Ergo inconstans Aristoteles? Immo legendum κακῶς. *Solent enim qui*, &c. Horatius: *Fortes creantur fortibus.* Est hoc hominum generi, &c.

Est autem nobilitas] εὐγένεια, ἐντιμότης προγόνων, ἀρετὴ γένους. 3. Politicorum, ἀρχαῖος πλοῦτος καὶ ἀρετή, libro quarto, ac libro quinto. Estne in pretio habenda? Pro negante parte. Non quibus quisque natus sit, sed quis ipse sit, considerandum. Socrates in Theaeteto, &c. Ulixes apud Ovidium: *Nam genus, & proavi, & quae non fecimus ipsi, Vix ea nostra voco.* Juvenalis Satyr. 8. *Stemmata quid faciant?* &c. Et paullo post: *Tota licet veteres exornent* &c. Socrates. Antigonus: οὐ κατ' εὐγενείας, ἀλλ' ἀνδραγαθίας. Sed tamen communis omnium gentium opinio *nobilitati* multum tribuit. Horatius: *Fortes creantur fortibus, & bonis, &c.* Cicero pro Rabirio Post. *Est hoc*, &c. Et paullo infra: *Si quidem non modo in gloria rei militaris* &c. Servus Plautinus in Milite: *Noli minitari. scio crucem futuram mihi sepulcrum. Ibi mei majores sunt siti, pater, avus, proavus, abavus.* Euripides: φεῦ, φεῦ. παλαιὸς αἶνος ὡς καλῶς ἔχει· Οὐκ ἂν γένοιτο χρηστὸς ἐκ κακοῦ πατρός. Pater Neronis ex se & Agrippina Neronem tyrannum generavit. Caussae duae, similitudo σπέρματος, & educatio. Non est tamen perpetuo verum. Manilius: *Degenerant nati patribus, vincuntque parentes.* Itaque quidam meliores: ut, Ἡμεῖς τοι πατέρων μέγ' ἀμείνονες εὐχόμεθ' εἶναι. Et de Periphete, Τοῦ γένετ' ἐκ πατρὸς πολὺ χείρονος υἱὸς ἀμείνων. Et de Pom-

pejo, &c. Versus Aeschyli huc pertinent. Juvenalis: *Plebejae Deciorum animae*, &c. Et paulo post: *Malo pater tibi sit*, &c. Sic obscuro editi loco Cato Censorius, Marius, Cicero, Agrippa. Multo tamen plures degenerant. Παῦροι μὲν τὸ παῖδες. Proverbium: Ἀνδρῶν ἡρώων τέκνα πήματα. Et citantur quaedam Demosthenis, quae idem dicunt. Socratis filii stupidi. sic Hippocratis. Ciceronis filius ebriosus. Germanicus, Caligulae pater, Marcus Commodi. Vide Variorum lib. 4. Ciceronem primo Tusculanarum, Spartianum in Severo.

Rursus ex intervallo alios emittit] Ut gens Junia, quae post tantum temporis intervallum, emisit M. Brutum, qui Caesarem interfecit. Aliud exemplum in gente Junia reperies apud Tacitum lib. 2. ab excessu Divi Augusti.

Contumeliosi enim sunt divites] Τίκτει τοι κόρος ὕβριν. Theognis.

Et superbi] Cicero de lege Agraria: *Campani semper superbi*, &c.

Quasi alia omnia bona possideant] Horat. *Omnia pulchris divitiis insunt.* Idem: *Scilicet uxorem cum dote*, &c.

Salacones] Salaco se divitem esse simulabat, cum esset pauper. Hinc σαλακωνίζειν. Suidas: Σαλακωνία. ἡ ἐπὶ πλούτῳ ἀλαζονεία. &c. Hesych. Martialis: *Zoilus aegrotat*, &c. Idem: *Undecies una surrexti*, &c. Idem: *Et dolet, & queritur*, &c.

A Simonide] Plato 6. de republica. Aristippus ut id dictum confutarit. Plutarchus de Nicia: καὶ γὰρ οὐκ ἐδ' αὐστηρὸν, οὐδ' ἐπαχθὲς ἄγαν αὐτοῦ τὸ σεμνὸν, ἀλλ' εὐλαβείᾳ τινὶ μεμιγμένον.

Earum qui a majoribus traditas] Cicero in Agraria: *Immo vero socer magis*, &c.

Per partes] Κατὰ μέρος. vulgo τί.

Superbiores igitur] Παρακμάζει ἡ ἀνάγκη πλεονεκτῶν, redundant.

Dictum est igitur]. Quintilianus lib. 5. milites, rustici, ambitiosi, superstitiosi. Puto eum nimis confisum esse memoriae suae.

Cum credant] Se diis esse curae.

Quoniam autem orationis] Τῶν πιθανῶν λόγων χρῆσις οὖν κρίσιν ἐστίν.

Si

Si ergo contrarium posfibile fit] Ἐγχωρεῖ. Sic solet est interdum *fieri*. Vide lib. 8. cap. 8. Variar. lectionum.

Contrariae] Lege cap. 7. lib. 8. Ita liber Basil. Isingrini in prima.

Et si simile posfibile est] Cn. Manlius apud Livium lib. 38. *Et illis majoribus nostris cum haud dubiis Gallis*, &c. Et paulo infra: *Nolite existimare, belluas tantum*, &c.

Et si quod difficilius] Ut si ex malis boni, multo magis ex bonis mali. Cerialis apud Tacitum bis lib. 5. ab excessu Neronis: *Pauciores nuper cum pluribus certasse*, &c.

Et si bonum ac pulchrum] Ut si quis neget se posse ad aliquam in literis mediocritatem pervenire: & exemplis propositis doceamus, &c. Exiguis viribus tueri se nemo potest. At Romani magnum & praeclarum imperium exiguis viribus quaesierunt.

Et cujus principium] Ut si hostium vires ejusmodi sunt, ut earum obterendarum principium aliquod capi queat: etiam totae labefactari posfunt.

Ut diametros] Nam diametro in se ducta duplatur quadratum, & quadrati duplati radix nulla reperiri potest. Inde sunt illa Horatii: *Dimidium facti qui coepit habet*, &c. Et Hesiodi: Ἀρχὴ δέ τοι ἥμισυ παντός.

Et cujus finis] Accommodandum est ad dictum Lampidis, τὸ μὲν ὀλίγον χαλεπῶς, τὸ δὲ πολὺ ῥᾳδίως. apud Plutarchum, ὡς τῷ, εἰ γέροντ πλουτοῦντι. Sic gloriam parare initio non facile: partam facile augere.

Περίκνημον] Calcei genus est Polluci & Hesychio. at περίκνημον videtur *pars calcei* Aristoteli in problematibus. τμημ. 30. aut certe potius *materia calcei*.

Κεφαλίς] Ex hoc loco est & ipsa μέρος ὑποδήματος. Sed quae ignoratur. Quod in vulgatis libris legitur, ἢ ὁ χιτών, a quibusdam veteribus abesse testatur Victorius, & plane alienum est. ideo sustulimus.

Posfibile est fieri] γενέσθαι. inepte alii, *factum esse*.

Et quorum amor] Sic probat esse aliquod summum bonum primo Ethicorum.

Nemo enim fere imposfibilium amore capitur] Nisi stultus.

Et quorum scientiae sunt atque artes] Ut divinandi, ac mutandi metalla.

Etiam

Etiam partes] Exemplum argumenti a partibus. Potest quis adhibito studio, argumenta excogitare: potest ordine collocare: potest idoneo orationis genere complecti. potest igitur orator esse, & contra.

Et si totum genus] Honestis artibus potest aliquis ad opes, & ad honores pervenire. Ergo fieri potest, ut eloquentia fretus, utrumque assequatur.

Et si totum genus est] Melius abest, *totum*, & Victorius testatur abesse a nonnullis. Nulla est ars quae disci non possit. potest igitur & disciplina militaris eodem modo comparari. Ad omnes virtutes adhibito studio perveniri potest. Ergo & ad temperantiam. Licet haec invertere.

Et si alterum eorum] Si quid vendi potest, & emi potest. Non dico, si jure vendi potest, sed si omnino potest. Si ex servis domini fieri possunt: possunt & ex dominis servi. Quicquid disci potest, doceri potest.

Et si sine arte] Multi sine studio diserti sunt: ergo magis adhibito studio. Ipse principio horum librorum.

Unde & ab Agathone] τὴν ψυχὴν, & συμπόσιον, quo tempore primum Agatho tragoedia vicit. 6. Ethicorum, τέχνη τύχην ἔστερξε, καὶ τύχη τέχνην. Eum mirabiliter exagitat Aristophanes Thesmophoriazusaes.

Necesse alia quidem a fortuna fieri] Ut in aleae ludo, quid jacias, fortunae permittendum est: quomodo jacto utare, ars docet.

Ab Agathone] Versus ipsius hoc loco: Καὶ μὴν τὰ μέν γε τῇ τέχνῃ πράσσειν, τὰ δὲ ἡμῖν ἀνάγκῃ καὶ τύχῃ προσγίγνεται. Victorius sic vertit: *Atqui haec fortuna obtinere licet, haec vero nobis necessitate fortunaque accedunt*. Majoragius: *Fortuna quaedam agenda nobis objicit, quaedam simul fert casus, & necessitas.* Quaero, quae sit haec divisio: quaedam fieri fortuna: quaedam necessitate & fortuna simul. Item, quam conjunctionem habeat casus aut fortuna cum necessitate. Postremo, quid haec faciant πρὸς τὸ προκείμενον. Lego, ἀνάγκη καὶ τύχη προσγίγνεται. Necesse est quaedam a fortuna fieri. neque enim quidquam loci humana in eis habet industria. Ut persuadeas, an non, in fortuna quodammodo positum est. At ut bene dicas, in te ipso, & ars ad id melius facien-

dum adhiberi solet. Ea ergo quae a nobis posita sunt, arte adhibita melius fiunt.

Id quod per naturam minus fieri poterat] Ut quod puer decem annorum mulierem, a qua alebatur, gravidam fecit. Hieronymus in epistola ad Vitalem. Vide quaedam apud Augustinum de civitate Dei lib. 14. cap. 24.

Et si factum est id quod postea] Lac habet; ergo concepit.

Et si potuit, & iratus erat] Εἰ ἐδύνατο, Victorius. Ego, εἰ ἠδύνατο.

Ea si possunt agunt] Improbi quidem per impotentiam: boni autem, quia quae bona sunt, cupiunt. Et si inibi erat, ut faceret. verisimile est enim, qui jam in eo erat, etiam fecisse. [illegible]

Plerumque enim fiunt potius futura, quam non futura] Id est, ea quae jam instant, & de quibus faciendis jam cogitatur.

Ut si fundamentum, domus quoque] Si conscribuntur milites, si copiae comparantur, erit bellum.

Parabola: alterum autem fabulae] Collatio Ciceroni. Sybariticae [illegible]. Aesopeae [illegible]. Lydiae & Phrygiae & Lybicae [illegible].

Equus pratum solus obtinebat] Horatius epistola 10. lib. 1. *Cervus equum pugna melior*, &c.

Multi ricini] Κυνοραῖσταί. Plutarchus, [illegible]

Fere & conclusiones & principia enthymematum sententiae sunt] Quale illud est, Χρὴ δ' οὔποθ' ὅστις ἀρτίφρων πέφυκ' ἀνὴρ, Παῖδας περισσῶς ἐκδιδάσκεσθαι σοφούς. Hi versus sunt apud Euripidem in Medea.

Totum illud est enthymema, ut] [illegible], &c.

Et illud] Nullus beatus undique est mortalium. Οὐκ ἔστιν, ὅστις πάντ' ἀνὴρ εὐδαιμονεῖ, &c. Philemon: Ἐμοῦ γάρ [illegible] νῦν ὡς ἀνήρ, &c. Horatius: *Tu mihi qui imperitas*, &c.

Viro autem bene valere] Ἀνδρὶ δ' ὑγιαίνειν ἄριστόν ἐστιν, ὥς γ' ἡμῖν δοκεῖ. Trochaicus est. *Optimum est homini valere, ut nostra fert opinio.* Λέγει δ' ὑγιαίνειν: ὑγιαίνειν μὲν ἄριστόν ἐστι. τὸ δὲ δεύτερον. καλὸν φυῆναι. τρίτον δὲ, τὸ πλουτεῖν ἀδόλως.

λως. Vetus ſçolion apud Platonem in Gorgia. ajunt eſſe Simonidis, aut Epicharmi.

Nemo omnium eſt quem liberum merito voces] Hecubae Euripidis principio Stenoboeae. Ariſtophanes βατράχοις. Stenobaea autem alio nomine Antea. Ἢ γὰρ πεφυκὼς ἐσθλὸς οὐκ ἔχει βίον, Ἢ δυσγενὴς ὢν πλουσίαν ἀροῖ πλάκα.

Non eſt amator quisquis ſemper non amat] Hecubae ſunt Menelaum alloquentis in Troadibus.

Ne ſerva immortalem iram, qui mortalis es] Cicero pro Poſthumo.

Simile eſt hoc quoque, mortalem mortalia] Θνατὰ χρὴ τὸν θνατὸν, οὐκ ἀθάνατα τὸν θνατὸν φρονεῖν. Reprehendit hoc Ariſtoteles 10. Ethic.

Dicta] Cicero in oratore: *Quanquam omnis locutio oratio eſt, tamen unius oratoris locutio hoc proprie ſignata nomine eſt.* Idem 2. de oratore: *Itaque nonnulli ridiculi*, &c. Haec ſcilicet bona dicta, quae falſa ſint. Nam & *dicta* appellantur proprio jam nomine εὐηθῶν τῶν ἀνθρώπων, &c. Galenus: ὁ Λακωνικὸς τρόπος τοῦ βραχύτερον αἰεὶ ἀποτέμνειν. Plato 4. νόμων. Idem Protagora: οἱ γὰρ ἐζήλουν τὴν Λακεδαιμονίων, &c.

Una fuit quondam, &c.] Ovidius. Agaſicles: Horum volo diſcipulus eſſe, quorum & filius. & quomodo quis ſine cuſtodibus tuto imperare poſſit, &c. Agis: Nunquam quaerere Laeedaemonios, quot eſſent hoſtes, ſed ubi eſſent. Videndus Plutarchus.

Ut ne cicadae humi canant] Demetrius Alexandrinus, qui vulgo Phalereus, tribuit Dionyſio. Ariſtoteles 6. de hiſtoria animalium.

Nam qui ad eam aetatem non pervenerit] Μὴ τελεωθέντος.

In conqueſtione] Catullus in nuptias Pelei & Thetidis: *Quare facta virum multantes vindice poena Eumenides, &c. Huc huc adventate, meas audite querelas. Quas ego, vae miſerae*, &c.

Communis Mavors] Et 66. Hecuba Euripidis: Ἀχάριστον ὑμῶν σπέρμ', ὅσοι δημηγόρους ζηλοῦτε τιμὰς, μηδὲ γιγνώσκοισθέ μοι.

Exaggeratione] Δείνωσις. Pro patria pugnare, ea demum avis optima ſola eſt. 12. Iliad. Hector. Epaminondas ante pugnam Thebanorum. Philippus Macedo, non Alexandri pater. Livius. Staſini verſus eſt apud Clementem lib. 5. στρωμάτων, & ſupra lib. 1. extremo attulit Ariſtoteles, *Deſipit occiſo natos qui patre relinquit.*

Dico autem publice probata] Ut quinto Tusculanarum adversus illum, τύχη τὰ θνητῶν. Plutarchus adversus illum, λάθε βιώσας. Aristoteles adversus, θνατὰ χρὴ θνατὸν. Seneca adversus illum, *Beneficia in vulgus cum largiri institueris, perdenda sunt multa, ut semel ponas bene.*

Multum autem adjumenti adferunt] Τὸ γὰρ μαθεῖν ἄγαν ἄγαν με τέρπει.

Longe repetentem] Contra in dialecticis. Ipse 4. Topicorum: τοὺς μὲν οὖν ἀναγκαίους δι' ὧν ὁ συλλογισμὸς, οὐκ εὐθὺς ἀποτεκτέον, ἀλλ' ἀποστατέον ὅτι ἀνωτάτω, οἷον μὴ τῶν ἐναντίων, ἀλλὰ τῶν ἀντικειμένων. In eodem: ὅταν δὲ λίαν ἀσαφῶς εἰς τὰς αἰτίας ἀποτείνοντα. Infra: Ἐγὼ δ' ἄκομψος εἰς ὄχλον δοῦναι λόγον, &c.

Salamis clarissimae testis victoriae. primo de officiis. *Ante enim Salamina ipsam Neptunus obruet, quam Salaminii tropaei memoriam*. primo Tusculan. Herodotus lib. 8. Plutarchus in Themistocl. Diodorus lib. 11. Ad Marathonem duce Miltiade, a decem millibus militum, centum millia peditum, decem millia equitum profligata sunt. Herodotus lib. 6. Datis & Artaphernes. De Heraclidis. Euripides. Isocrates in Panegyrico.

Ita eis videri] Ut ne abducta Briseide tam graviter succenseat. ut ne tantopere cupidus sit ulciscendi Patrocli necem. ut placetur Agamemnoni. ut ne pro Hectoris corpore aurum a Priamo accipiat.

Ipsis omnibus, aut pluribus] Quorum judicio ipsi acquiescunt, syllogismo politico, id est, enthymemate.

Si enim nihil habeas] Adversus sophistas, qui περὶ παντὸς, &c.

Aeginetas, & Potidaeatas] Thucydides libro 2. Diodorus lib. 12. Cicero tertio de officiis.

Ut, de justitia, bonumne sit, an minus] Quomodo apud Platonem in libris de Republica, a Thrasymacho primum & Polo, deinde a Glaucone & Adimanto adversus justitiam disputatur ex iis, quae justitiae insunt, ut eam esse ἀλλότριον μὲν ἀγαθὸν, οἰκεῖον δὲ ζημίαν. & ex iis, quae bono. Bonum prodesse ei, in quo inest, &c.

Brachio faciant] Ἄν τι ἀκριβέστερον, ἄν τι μαλακώτερον.

Nam & ratio ipsa pervincit] Καὶ διὰ τὸν λόγον. δῆλον γὰρ ὅτι ἀδύνατον δεικνύναι. Ego, καὶ γὰρ διὰ τοῦ λόγου, legendum censeo.

Constat, necesse esse] Primo Topicorum ait: τὰ ὄργανα δι' ὧν εὐπορήσομεν, &c. Sed ea omnia quodammodo esse

[illegible]

συνθήσεις. ut αἱρετὸν λέγε] τὸ καλὸν, τὸ ἡδὺ, τὸ συμφέρον. διαφέρει αἴσθησις ἐπιστήμης, ὡς τὸ ὑγιεινὸν αὐτὸς ὑγιείαν, καὶ διδακτικὸν αὐτὸς λέξιν.

Habere selectas propositiones] Προτάσεις. τὰ δυνατὰ πᾶσι. τὰ τοῖς πλείστοις. τὰ τοῖς σοφοῖς. τὰ ἐναντία τοῖς φαινομένοις. αἱ κατὰ τέχνην δόξαι. & similia.

Ut laudare &c.] Seneca lib. 2. de ira: *fecit hoc & C. Caesar ille qui victoria civili clementissime usus est.* Is qui eques Romanus triumphavit. Is cui togato decretae sunt supplicationes. Is qui a libera civitate pater patriae vocatus est.

Qui omnes e navibus] Ovid. lib. 12. Metamorphos. Cygnum, Martis filium, interfecit Hercules. Pindarus Olymp. ᾠδ. ι. τράπε δὲ Κύκνεια μάχα καὶ ὑπέρβιον Ἡρακλέα. At Neptuni filium Achilles. Pindarus de Achille Olymp. ᾠδ. β. ὃς Ἕκτορ' ἔσφαλε Τροίας ἄμαχον ἀστραβῆ κίονα. Κύκνον τε θανάτῳ πόρεν, Ἀοῦς τε παῖδ' Αἰθίοπα.

Ut quod fortissimum Trojanorum Hectorem.] Τὸν ἄριστον.

Natu minimus] Pausanias Laconicis.

Unus igitur & primus] Vulgo, εἷς μὲν οὖν τόπος τῆς ἐκλογῆς, καὶ πρῶτος οὗτος ὁ τοπικός. Lego, εἷς μὲν οὖν τῆς ἐκλογῆς καὶ πρῶτος οὗτος ὁ τρόπος. τρόπος est in libris quibusdam Basileensibus, in Parisiensibus Wecheli, in libris Victorii. & supra 34. dixerat, τίνα τρόπον δεῖ ζητεῖν, καὶ μετὰ ταῦτα τοὺς τόπους. Ergo statim incipit tradere τοὺς τόπους, sive τὰ στοιχεῖα. & στοιχεῖα, ut in Euclide, & Horatius lib. 1. epist. 1. *Restat, ut his ego me ipse regam, solerque elementis.*

Redarguit autem illud] Ἔλεγχος, ἀντιφάσεως συλλογισμός. 2. priorum. Non intelligit autem hic σοφιστικός. Victorius ait, τὰ ἐλεγκτικὰ semper negando concludere. falso. Ostendamus, &c.

Species igitur utiles & necessariae] Vulgo, σχεδὸν μὲν οὖν ἡμῖν οἱ περὶ ἑκάστου τῶν εἰδῶν τῶν χρησίμων καὶ ἀναγκαίων ἔχονται, ὥσπερ εἴρηται. ἐξειλεγμέναι γὰρ αἱ προτάσεις περὶ ἕκαστόν εἰσιν, ἐξ ὧν δεῖ φέρειν τὰ ἐνθυμήματα τόποι περὶ ἀγαθοῦ.

De motibus etiam animi] Καὶ περὶ τῶν ἠθῶν καὶ παθημάτων. Lego, ἀδικῶν παθημάτων. ut in multis & scriptis & impressis libris legitur.

Inspiciendum enim est ei] Fabius lib. 5. frugalitas bonum, luxuria enim malum. Si malorum causa bellum est, erit emendatio pax. Si veniam meretur; qui im-

varum distortis cruribus. Ovidius: *Illa velut conjux*, &c.

Et alia, ut dictum est] Hinc colligit Scholiastes Graecus quiddam deesse

Stagnum emere & sales] Ἕλος, *stagnum*, ἅλες, *sales*. Erasmus ἅλωσιν. & haec est praevaricatio, βλασφημία.

Ortos esse dicerent, & qui dicerent eos mori] Ut Hesiodus, & ceteri Theologi, ut Euhemerus Talis argumentatio Ciceronis pro Milone: *Non potestis hoc facinus*, &c.

Terram, & aquam dare] Persarum reges aquam & terram petebant Ut Darius ab Indathyrso, rege Scytharum, apud Herodotum Melpomene. Diodorus lib. 11. [illegible] Livius lib. 35.

Ut si cui quis det] Juvenalis: *Tolluntur in altum, ut lapsu graviore ruant.* Caesar primo de Bello Gallico: *Consuesse enim Deos immortales, quo gravius*, &c.

Quod Diomedes Ulixem] Fabula erat de contentione armorum.

Alius ex iis, quae videntur quidem fieri] Locus est vigesimus secundus. Quaedam opiniones interdum temere occupant animos hominum, quae tamen similitudinem veri non habent. exempli causa, certos quosdam homines, qui se a potentum cultu, ac prope a ceterorum hominum commercio segregarunt, tamen ambitiosos esse. Id qui confirmare volet. Quicquid vulgo creditur, aut verum est, aut verisimile. Hoc, & vulgo creditur, & tamen verisimile non est. verum igitur est. Sic Lacedaemonios ambitiosos esse ait 4. Ethicorum, & Plato Diogenis fastum coërcuit.

Egent leges lege] Aequitas.

Et oleae oleo] Στέμφυλα in oleo servabant. Vidi, qui ea ex oleo & aceto in mensa apponerent.

Cur, cum sit Ajace fortior, non tamen talis esse videatur] Fortasse quia cauti ac prudentes audacibus timidi & ignavi videntur.

Nemo enim sponte eligit] Pro Milone, & pro Dejotaro, Cicero.

Leucotheae sacra facere] Ino Cadmi filia Matuta. Plutarchus περὶ δεισιδαιμονίας, & in ἐρωτικῷ. De Aegyptiis & de Osiri alibi. De Ino Ovidius 4. Metamorphoseon.

Ut

Ut in Medea Carcini] Aelianus ad finem lib. 5. de varia historia.

Ars Theodori] Byzantii.

Cum autem in syllogismis eveniat] Περὶ φαινομένων ἐνθυμημάτων.

Unus quidem ex ipso dicendi genere] Qui bipartitus est.

Solum enim communis Mercurius vocatur] Κοινὸς Ἑρμῆς. In commune, & Theophrastus in χαρακτῆρσι. Vide Turnebum.

Scis triremes in Piraeeo esse] Scis in Piraeeo triremes esse in Sicilia. οἶδας ὅτι νῦν ἐν Πειραιεῖ τριήρεις εἰσὶν ἐν Σικελίᾳ. Quo vidisti hunc percussum, eo percussus est. oculis autem vidisti. Hic canis est pater, & est tuus. ...ται ... τὺς ... ἰερῶν ... ἱερῶν.

Nam Harmodii, & Aristogitonis] Athenaeus lib. 13. Pausanias apud Platonem in Symposio. Harmodius erat, &c. παιδικὰ Aristogitonis, &c. Plato, ἀντεραστὴς. Ipse autem amabat juvenem quendam, & eum sibi adjunxit Hipparchus. ergo eum interfecerunt. At Thucydides, paulo aliter lib. 6

In mures] Herodotus. Cum Arabes & Assyrii invasissent Aegyptios, &c statua regi. Herodotus Euterpe. Gentes quae Trojam incolebant, mures colebant, &c. Unde Apollo Smintheus. Polemo apud Clementem in Protreptico ad gentes.

Aut ad coenam vocari] Sophoclis συνδείπνοι. Plutarchus de discrimine adulatoris & amici.

Ut quia simul, aut postea factum sit] Ut qui religionem Christianam caussam fuisse calamitatum dixerunt, quos refellit Augustinus, Orosius. Ut qui hodie ex literis Graecis haeresim natam esse calumniantur.

Quod Demades Demosthenis] Sic Aeschines: καὶ ταύτης ἡμῖν συμβέβηκεν ἐξ ὅτε Δημοσθένης ... τῆς πολιτείας ἐπιλήλυθεν. Ex hoc autem Aristotelis loco, & aliis, colligit Halicarnasseus epistola ad Ammaeum, omnes prope orationes, propter quas celebratur Demostenes, scriptas fuisse ab eo ante hos libros divulgatos. Cicero 2. Philippica: *Ut igitur in seminibus*, &c.

Bellum excitaretur] Adversus Philippum.

Juste abduxit Alexander Helenam] Euripides Iphigenia in Aulide.

Quod non est] Ut & Agatho dixit. Citatur & ἐν τῷ

περὶ ποιητικῆς. Sed ibi non ponit ipsos versus. Hoc Halicarnasseus vocat τὸ [illegible] τῶν ἐπικεχειρημένων.

Aut ubi: ita & hic] Apud Persas licet filio matrem γαμεῖν. Ergo licet.

Contrario syllogismo adferendo] Ut si quis voluptatem bonum esse, quia ἁπλῶς: bonum esse, quia eam appetunt omnia.

Objectiones autem, &c.] Ἔνστασις κυρίως, ὃ ἐν τῇ ὁδῷ ἀντικείμενόν τι, ὡς εἰ λέγοι τις, τὸ Οἰδίποδα τῷ Λαΐῳ ἐνστάντα γεγονέναι. Scholiastes Sophoclis. 2. ἀναλυτ. ἐνστάσεις ἐξ ἑαυτοῦ. ἐκ τοῦ ἐναντίου. ἐν τῷ [illegible] δόξαν. ἐξ ἑαυτοῦ, duobus modis. καθόλου ἢ ἐν μέρει.

Non igitur laudandus] Vide tertium Ethicorum Nicomach.

Per signa] Quomodo solvuntur τὰ εἰκότα.

Solvuntur autem & signa] Quomodo σημεῖα.

Eorum autem, quae ab exemplis ducuntur] Quomodo παραδείγματα.

Tecmeria autem, & enthymemata] Quomodo τεκμήρια solvantur.

M. AN

M. A. MURETI

IN PRIMAM CICERONIS TUSCULANAM

SCHOLIA.

M. Cicero, qui praeclare intelligeret homines hominum caussa esse natos, neque multum a vita pecudum, eorum distare vitam, qui se se ad ignaviam dantes, nihil industria sua molirentur, nihil navarent, quod emolumento ceteris esset, ita statim a principio aetatis suae animatus fuit, ut, quantum natura ferret, nullam temporis partem ab adjuvandis hominibus sibi vacare pateretur. Itaque quam diu tranquilla, ac quieta frui republica licuit, non forum, non curia illius prudentiam, vocem, auctoritatem desideravit: nullo ille loco, nullo tempore aut amicorum, aut reipublicae temporibus defuit, numquam non ita se gessit, ut manifesto constaret, nihil esse omnino, quod eum ab officio, & ab assidua praestantissimi muneris functione posset abducere. Ubi autem, commutato rerum statu, omnia sunt ad unius conversa dominatum, non ille se tamen, aut angori ac molestiae, aut languori ac desidiae dedit, sed referens se ad eas artes, in quibus cum summo studio evigilasset adolescens, quarum postea tractationem, quasique culturam, graviorum operum procuratione distractus, intermiserat; ejusmodi rationem iniit, qua non suae modo prodesset aetati, verum etiam uberrimos sapientiae suae fructus ad sempiternam posteri temporis memoriam propagaret Sic igitur illum vitae, quo nullus laudabilior est, confecit orbem, ut ab optimarum artium studiis ad rempublicam profectus, a republica rursus ad easdem illas artes revolveretur, & quarum in sinu educatus erat puer, earum in gremio requiesceret senex. Inde nobis illa tot tam praeclara singularis ingenii monumenta extiterunt: inter quae non postremum locum obtinent hae, quas hoc tempore nobis ad explicandum proposuimus, *Tusculanae disputationes*: de quibus ipse libro 2. de divina-

natione, cum indicem quasi quendam conficeret eorum librorum, quos in Philosophicis, vel scripserat jam, vel scribere deinceps cogitabat, ita loquitur: *Totidem subsecuti libri Tusculanarum* &c. Quibus ex verbis, quae horum librorum materia sit, ὡς ἐν τύπῳ cognosci potest. Nomen autem eis inditum a Tusculano, Ciceronis villa, ubi sermones hi, vel sunt, vel esse finguntur habiti. Quam rationem inscribendi libros quis ante Ciceronem usurpaverit, haud equidem facile dixerim. Sed jam ipsius verbi, quantum quidem in nobis erit, subtiliter & accurate consideremus, &c.

De scriptoribus dialogorum κεφαλαιωδῶς. I. Primus ac praecipuus dialogorum auctor, Plato. Zeno quidem Eleates, & Alexamenus quidam ante eum. Sed ipse praecipue excoluit, praecipuamque addidit dignitatem. Unde, &c. Laërtius in Platone. Sic carmen Sapphicum, Archilochium, Anacreontium, &c. II. Scripsere postea dialogos Platonis imitatione plerique philosophi. Nam & Aristotelis, & Theophrasti, & Dicaearchi Peripatetici, & Zenonis, & Chrysippi, & Epicuri, & aliorum dialogi memorantur a veteribus usque ad Plutarchum, cujus extant plurimi & pulcherrimi dialogi, & Lucianum, qui primus dialogos antea graves, & severos, & de rebus seriis conscribi solitos, ad jocos, & ad urbanitatem comicam transtulit: quo nomine ipse se accusari, & absolvi facit in elegantissimo, ac festivissimo dialogo, Δὶς κατηγορούμενος. III. Atque ab Aristotele quidem scriptos dialogos, & ex aliis, & ex ipso Cicerone cognoscimus, qui in epistola ad Lentulum ait, tres a se esse libros de oratore in dialogo ac disputatione Aristoteleo more conscriptos. IV. Non tamen eodem plane modo scripserunt dialogos Aristoteles & Theophrastus, quo eos scripserat Plato. Nam Plato quidem, cui omnes dicendi veneres, omnes lepores, omnes festivitates domi, ut ajunt, nascebantur, ubertate quadam, & abundantia orationis, non res tantum ipsas explicat, sed multa etiam extrinsecus adhibet ornamenta, dum & loca describit, & arborem patulis diffusam ramis, & fluvium Ilissum ita frigidum, ut eum Socrates pedibus contingere vereatur: & personarum mores ac ingenia prope comicorum more subjicit oculis, Thrasymachi confidentiam & impudentiam, Hip-

piae

piae levitatem ac vanitatem, Protagorae arrogantiam & jactationem, & similia. Aristoteles autem & Theophrastus, quamvis homines eloquentissimi, cum tamen sibi suavitatem illam Platonicam deesse sentirent, statim a rebus ipsis exordiebantur, neque illa tentabant, in quibus tanto se Platone inferiores fore videbant. V. Hoc nos Divus Basilius docuit, cujus ex epistola quadam ad Diodorum verba sunt haec: Ἐκεῖνο γὰρ πάντως συνοῖδέ σε ἡ ἀγχίνοια, &c. *De generibus dialogorum.* VI. Ut poëmatum, ita dialogorum genera sunt tria, διηγηματικὸν, δραματικὸν, & id quod ex utroque permixtum est. Primi exemplum esse potest Parmenides, Phaedo, libri πολιτειῶν. Secundi περὶ νόμων, & plerique omnes Platonici. Mixti, Euthydemus. Apud Ciceronem duorum tantum generum exempla sunt, primi, in Academicis, in libris de finibus, de natura deorum, de divinatione, de fato, de oratore, de claris oratoribus, de senectute. Secundi in libro de amicitia, in libris de legibus, in his Tusculanarum libris. De his generibus paulo plura dicentur, cum ad extremam partem prooemii Ciceroniani perventum erit. Περὶ τοῦ χαρακτῆρος. VII. Demetrius. Περίοδος ῥητορικὴ, ἱστορικὴ, διαλογικὴ. Haec omnium μάλιστα ἀνειμένη καὶ ἀπλουστάτη. Exemplum ex princ. πολιτειῶν. Artemon ajebat eundem esse dialogi & epistolae. Demetrius epistolam elaboratiorem, ὁ γὰρ μιμεῖται αὐτοσχεδιάζοντα, ἡ δὲ γράφεται, καὶ δῶρον πέμπεται τρόπον τινά. Platonis tamen granditatem loquendi admirantur omnes. Cicero in oratore: *Itaque video visum esse*, &c. Longinus περὶ ὕψους. Certe dialogi Ciceronis elaboratiores sunt, quam epistolae saltem ad Atticum. *De inscriptione Dialogorum.* VIII. Plato fere a re & a persona. Φαίδων, ἢ περὶ ψυχῆς. Λύσις, ἢ περὶ φιλίας. Iterum a re sola. πολιτειῶν. νόμων. Cicero quoque. Laelius, Cato, Brutus. Sed addit tertiam a loco. Academicae, Tusculanae. Nonnunquam a re sola. De finibus. De divinatione. De natura deorum. De oratore. *Hi quando & ubi scripti sint, quodque eorum argumentum.* IV. Scripti sunt cum resp. jam in unius potestatem redacta esset, in Tusculano, quod ubi fuerit, omnibus notum est, quasi scholas habebat, &c.

Cum defensionum laboribus] Duobus praecipue temporibus Cicero studium suum philosophiae dedit, primum ado-

adolescens, antequam forum attingeret, aut certe antequam ad rempublicam accederet: neque enim sapientis ac considerati hominis fuisset, ad caussas forenses sine illo instrumento accedere, cum rerum copiam soli philosophi suppeditent, ex qua nisi efflorescat oratio, jejunam esse eam, ac sterilem necesse est. Deinde senior, cum jam armis oppressa respublica jaceret. Itaque & principe Academiae, multum Philone adhuc adolescentulus usus est, cum is Mithridatico bello, domo profugisset, Romamque venisset: & Diodotum Stoicum domi suae habuit: & operam Posidonio dedit: & cum jam biennium versatus in caussis, seu valetudinis, ut ipse ait, gratia, seu quod sibi a Sulla, quem defendendo Roscio laeserat, metueret, secessisset ex urbe, sex menses Athenis cum Antiocho, veteris Academiae nobilissimo, & prudentissimo philosopho fuit. consecuta sunt ea tempora, quibus eum infinitus forensium rerum labor, & ambitionis occupatio a studio abstraxit. Judicabat enim, quod postea scripsit, contra officium esse, investigandi veri studio ab agendis rebus abduci: neque injustitia vacare censebat illos. qui cum haberent a natura instrumenta rerum gerendarum, irretiti tamen ea voluptate, quam e rerum contemplatione perciperent, desererent societatem vitae, ac neque magistratus peterent, & eos quos tutari debebant, desertos esse paterentur. Medio igitur aetatis tempore plus in agendo, quam in scribendo, ponebat operas, &, si quid scribebat, forenses tamen illae, aut senatoriae, non philosophicae litterae erant. Neque tamen ita tum quoque intermittebat studia doctrinae, ut se ab illis penitus alienaret. immo vero, quantum temporis supererat amicorum, & reipublicae temporibus, tantum ad philosophorum libros studiosissime pervolutandos conferebat quod cum alia multa declarant, tum sex libri de republica, quos tum scripsit, cum reipublicae clavum teneret. sed cum omnia sunt ad unius conversa dominatum, tum se ipse duxit ex urbe, & villas suas obiens, & in Tusculano praecipue magnam temporis partem ponens, raro admodum in urbem commeans, dedit se ad docendum adolescentibus nobilissimis, & industriam suam contulit ad fontes philosophiae, Latinis hominibus aperiendos.

Dn

Defensionum] Cur non & *accusationum?* Nimirum quia defendendis Cicero se civium suorum periculis, quam accusandis, & ad reddendam vitae rationem vocandis improbis, populo commendare maluerat: nec unquam ad accusandum descenderat, nisi coactus. Vide Quintil. lib. 12. cap. 7. Itaque & principio Divinationis in Verrem cum excusare se, tum accusatoris nomen a se amoliri omni studio nititur, omniaque facit, ut non tam accusare Verrem, quam socios defendere videatur; & in Bruto non accusationem illam, sed patrocinium Siciliense nominat: & quantopere abhorreat ab accusando, ipse in oratione pro Roscio Amerino testatur, his verbis: *Nam si mihi liberet accusare*, &c. & notum est judicium ipsius de M. quodam Bruto, in quo, quod accusationem factitasset, magnum dedecus ipsius generi fuisse dicit. Neque non tamen intelligebat, multum etiam reipublicae prodesse eos, qui vim dicendi suam conferrent ad nefarios homines legum ac judiciorum vinculis constringendos. Nam & principio lib. 3. in Verrem, copiosissime in eam sententiam disputat: & in extrema oratione pro Coelio, duas ipsius accusationes, quasi pignora quaedam futurae vitae, ac voluntatis erga rempublicam esse vult: & in ea ipsa, quam modo nominavimus, Rosciana defensione, *Multos*, inquit, *accusatores esse in civitate, utile est, ut metu contineatur audacia*. & paulo infra: *Facile omnes patimur*, &c. Lycurgus quoque in oratione adversus Leocratem praeclare ostendit, quanti publice intersit, esse, qui nomen flagitiosi hominis deferant. Cum enim tria sint, quae reipublicae statum; ipsiusque adeo civitatis felicitatem conservent, legum constitutio, judicum tabellae, & eorum, qui adversus leges deliquerint, accusatio, horum trium priora duo, si tertium absit, nullam omnino vim obtinere. Verba ipsius haec sunt: *τρία γάρ ἐστι τὰ μέγιστα, ἃ διαφυλάττει, καὶ διασώζει δημοκρατίαν* &c. Sed hac tota de re, quando suscipienda sit accusatio, quando defensio, consulendus est Cicero lib. 11. de officiis, & M. Fabius cap. 7. lib. 12. Institut. Illud certe liquido constat, laudabiliorem & pleniorem humanitatis esse *defensionem*. Nam defendi interdum sine reprehensione etiam nocens potest, accusari innocens a sciente sine nefario scelere

non

non potest. Itaque alterum suapte vi semper honestum est; alterum numquam, nisi cum est necessarium. Ideoque ut illud dicendi genus, quod haberet in se laudationem & reprehensionem, a meliori parte ἐγκωμιαστικὸν dictum est: ita eos, qui judicia tractarent, patronos potius, quam accusatores nominarunt, quippe, ut a Trajano scriptum Ulpianus refert, *satius est impunitum relinqui facinus nocentis, quam innocentem damnari*, quod ipsum multis ante saeculis docuerat Aristoteles, cujus haec sunt, ἐν τῷ κθʹ. τμήματι προβλημάτων· ἐν δὲ κρίσει ἡμῶν μᾶλλον ἂν ἕλοιτο τὸν ἀδικοῦντα ἀποψηφίσασθαι, ὡς ἐν ἀδικοῦ, ἢ τὸν μὴ ἀδικοῦντα καταψηφίσασθαι, ὡς ἀδικοῦ. Ita enim legendum videtur: quamvis in impressis libris particula, quae negandi vim habet, desideratur. neque alienum arbitror, id quoque huic loco subtexere: apud veteres receptum fuisse, ut, cum aequalis esset numerus judicum, qui condemnarent, & qui absolverent, absolutio valeret. Plutarchus in Mario: ὁ μὲν ἀλλὰ ταῖς ἀγῶσι ἡμέραις ἐν τῇ δίκῃ κακῶς πράττων ὁ Μάριος, καὶ χαλεποῖς χρώμενος τοῖς δικασταῖς, τῇ τελευταίᾳ παραλόγως ἀπέφυγε, ἴσων τῶν ψήφων γενομένων. Ostendit idem & Cicero pro Cluentio: *In consilium ituri erant*, inquit, *judices* XXXII. *sententiis* XVI. *absolutio confici poterat*. Sed & Aristot. eo, quem paulo supra indicavi, loco multas caussas affert, cur ita fieri debeat, &c.

Laboribus] Magnus est enim dicendi labor: neque potest oratoris munus, nisi ab homine admodum navo, vigilanti, industrio, sustineri. Cicero pro Coelio: *Atque scitote, judices, eas cupiditates*, &c.

Senatoriis muneribus] Veniendi in senatum, ibique cum ceteris de rebus ad rempublicam pertinentibus deliberandi.

Aut omnino, aut magna ex parte] Hoc dicit, quoniam, etsi raro, nonnunquam tamen, & amicis periclitantibus aderat, & veniebat in senatum. quod ostendunt orationes pro Marcello, pro Ligario, pro Dejot. &c.

Essem aliquando liberatus] Animadverte, ut caute loquatur. non enim eversam rempublicam dicit, non ablata judicia, non oppressum senatum, non se impiis armis a republica prohibitum, ut in iis libris, quos

Cae-

Caesare mortuo, scripsit, sed *aliquando liberatum*, tamquam gravi quodam, & tam molesto onere, ut id & diu prope cupiisse, & obtentum in beneficii loco habere videatur.

Remissa temporibus] Non tantum bellorum civilium tempora intelligit, ut falso Beroaldus opinatus est (quanquam ea quoque) verum etiam totum illud tempus, quo ipse versatus est in republica.

Et cum omnium artium] Diligenter animadvertendum est, quod hic dicitur: *omnium artium*, quae ad rectam vivendi viam pertinent, rationem & disciplinam studio sapientiae contineri. Quod quomodo accipiendum sit, ex iis, quae modo disputaturi sumus, intelligetur.

Studio sapientiae quae philosophia dicitur] Et *sapientiae*, & *philosophiae* nomen, tam varie a veteribus accipitur, ut ea varietas, credo item aliis, mihi quidem certe saepenumero magnam difficultatem, ac molestiam objecerit: quare statui hoc loco de utroque aliquid dicere: si forte mea opera pars aliqua illius difficultatis levari queat. Ac primum σοφίας, sive *sapientiae* nomen consideremus. Quod quidem initio non erat certae ac definitae alicujus virtutis facultatisve nomen, sed ita commune, ut quam quisque artem exquisite praeter ceteros calleret, in ea σοφὸς diceretur, ipsumque σοφίας nomen omnibus, etiam vilissimorum opificum, artibus tribueretur: quod vel ex Platonis Apologia, vel ex Theage constat. Sed & Aristot. lib. 6. ad Nicomach. idem confirmat his verbis: τὴν δὲ σοφίαν ἐν ταῖς τέχναις, &c. Atque hoc sensu videlicet, Homerus illud protulit, ἐπεὶ σοφὸς ἤραρε τέκτων, idemque Iliad. ο. fabrum, id est, τεκτονικὸν peritum describens, πάσης σοφίης ei tribuit, ut & Hesiodus citharoedo Lino. quin etiam ille, cum Margitem suum nullius artis peritum significare vellet, ita hoc expressisse traditur: Τὸν δ' οὔτ' ἂρ σκαπτῆρα θεοί, οὔτ' ἀροτῆρα, Οὔτ' ἄλλως τι σοφόν. πάσης δ' ἡμάρτανε τέχνης. Et hic de nauta imperito: οὔτε τι ναυτιλίης σεσοφισμένος. Et Archilochus: Τρίαινων ἐσθλόν, καὶ κυβερνήτης σοφός. Sed & Xenophon in Hierone cibos exquisitius apparatos ac conditos σοφίσματα vocavit. σοφοὺς igitur, aut σοφιστὰς vocabant eos, qui quacunque in re multum operae ac studii ponerent, τοὺς, ut ait Clemens primo στρωμάτων, περὶ ὁτιοῦν πλεονεκτοῦντας, ut Eustathius, ἅπαντας τοὺς τεχνίτας. Iccircoque Socrates cum

Theaeteto disputans, innuere videtur, τὴν σοφίαν ἢ ἀφαιρεῖ τῆς ἐπιστήμης, & discere nihil aliud esse, quam περὶ ὃ μανθάνει τις, σοφώτερον γίνεσθαι. Peculiare autem aliquando hoc nomen Musicorum fuit: eos enim omnium esse eruditissimos putabant. Cicero ipse paulo infra: *Summam eruditionem Graeci sitam esse censebant in nervorum, vocumque cantibus*. Athenaeus lib. 14. τὸ δ' ὅλον ἴσασιν ἡ παλαιὰ τῶν Ἑλλήνων σοφία, &c. Jam vero apud antiquos musici iidem erant & poëtae. Cicero 3. de Oratore: *Namque haec duo musici, qui erant quondam iidem poëtae, machinati ad voluptatem sunt versum, atque cantum*. Cum ergo musici σοφοὶ, sive σοφισταὶ dicerentur, poëtae quoque eodem nominis honore afficiebantur. Laërtius lib. 1. οἱ δ' σοφοὶ καὶ σοφισταὶ, &c. Atque hinc videlicet Ἀνακρέων ὁ σοφὸς in Phaedro, & poëtae in Lyside *sapientiae patres ac duces*, & a Cicerone in Miloniana, *homines sapientissimi* nominantur. sed de his alius erit dicendi locus in librum 6. Ethic. Σοφὰς etiam vocabant callidos & astutos; quomodo Euripides mulieres ad machinanda mala *sapientissimas* esse dicit. *sapientes* etiam vocabant eos, qui condendarum legum, gubernandarumque civitatum rationem tenerent; cujusmodi sapientiam apud Platonem expetit Theages. sed hanc Aristoteli *sapientiam* potius appellari placet: *sapientes* enim rectius vocari censet illos, qui in rebus divinis, & in iis, quae in obscuritate naturae latent, contemplandis occupati sunt: quales Anaxagoras, & Thales Milesius fuerunt. Quoniam autem rhetores contendebant, artem suam eam esse, qua regerentur civitates, sibique πολιτικῆς nomen vindicabant, factum, ut ipsis quoque *sapientum* appellatio tribueretur. Itaque in divinis libris *sapientiae* nomine saepe eloquentiam significari videmus. Stoici sapientem eum describebant, qui neque fuit, neque esse omnino potest: qui nihil opinaretur, nunquam commoveretur animo, nulla in re falleretur, nullam non optime teneret artem: solus rex, solus liber, solus dives, solus formosus esset: coacervabant alia ejusdem generis plurima παραδοξολογήματα, ut risus captare potius, quam serio loqui, viderentur. Omnino autem sapientiae professio hoc suscipere ac polliceri videtur, qui cum sapiens sit, nihil nescire, sed omnium rerum perfectam cognitionem animo inclusam tenere: ut verissime dictum sit a Socrate, aliisque veteribus, solum Deum esse

esse sapientem. nam si sapientia, ut eam primum Stoici, & jam alii definierunt, *est divinarum humanarumque rerum, & caussarum, quibus illae inter se continentur, scientia*: in quem tandem illa, praeterquam in Deum, cadit? Aristoteles in iis libris, quos inscripsit τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ, *sapientiam* vocat eam scientiam, quae primas rerum caussas, primaque principia considerat: quaeque non in hujus, aut illius generis, sed in ejus quod est, ea ratione qua est, cognitione ac contemplatione versatur. Cum autem ἐν τοῖς καθόλου contineantur τὰ ἐν μέρει: & scientia illa consideret τὰ πάντων καθολικώτατα, nempe τὸ ὂν ᾗ ἐστιν ἁπλῶς, καὶ οὐχ ᾗ τόδε τί, non absurde dici potest, sub ea ceteras omnes, quae τοῦ ὄντος partem aliquam tractant, contineri. Illud addamus, σοφίαν dictam videri quasi σαφίαν τινα: propterea quod ea tradat quae sub τῇ ἑαυτῶν φύσει σαφέστατα, καὶ φανέστατα, etsi obscura nobis propter humanae mentis imbecillitatem: cujus notationis auctor est Joannes Philoponus Grammaticus in priorem librum de demonstratione. Explicata autem vi τῆς σοφίας, facilior erit τῆς φιλοσοφίας explicatio. consueverunt enim Graeci eos, qui rei cujuspiam studio tenentur, ea ipsa ex re φιλοτοιούτους nominare, ut φιλοφίλους, φιλοδόξους, φιλοχρημάτους, *studiosos amicorum, honoris, & pecuniae*. sic igitur etiam φιλοσόφους dixerunt eos, qui sapientiae studiosi essent; & φιλοσοφίαν eam animi affectionem. cum autem σοφίαν, ut dixi, vocarent accuratam cujuscunque artis intelligentiam: *philosophari* etiam dicebant eos, qui aliqua in re plurimum operae, ac studii ponerent, eamque diligenter commentarentur. Citantur haec a grammaticis ex Menandro: φιλοσοφῶ δὲ νῦν, ὅπως ἀποπεριέλθω τὸν γάμον. Sed hujus significationis exempla, & a Budaeo in Commentariis multa congesta sunt; & alia non difficulter congeri possunt. Ipsum igitur *philosophiae* nomen nihil proprie aliud significat, quam ardorem quendam animi ad veram & solidam rerum cognitionem pervenire cupientis. Itaque praeclare in Convivio Socrates, neque sapientes, neque indoctos philosophari ait: illos enim pervenisse jam ad sapientiam; hos ne cupere quidem pervenire: philosophos igitur medium quoddam genus esse inter sapientes, & expertes disciplinae. nemo enim aut id quod jam possidet, concupiscit, aut id, quod, quale sit, nescit. Receptum est tamen consuetudine, ut, quo-

niam perfecta sapientia in Deum modo conveniret, philosophiae nomen de ea sapientia, quae in hominem caderet, diceretur: praecipue postеaquam Pythagoras in illo cum Phliasio sermone, sapientem se esse negavit, *philosophum*, id est, sapientiae studiosum, professus est. jamque philosophiam definiri videas γνῶσιν θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων: quae verius sapientiae finitio est: & γνῶσιν τῶν ὄντων ᾗ ὄντα ἐστὶ, id est, αὐτὰ τὰ περὶ ὄντα, quae definitio est illius sapientiae, qua de agit Aristoteles ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσικά. traduntur & aliae finitiones, quae non ita multum ad hoc institutum pertinent *Philosophiam* autem duobus modis dividunt. alii enim tripartitam faciunt, ut ejus unam partem esse dicant, quae in rebus expetendis, & fugiendis, alteram, quae in obscuritate naturae, tertiam, quae in disserendi subtilitate versetur: quas etiam Graecis vocabulis appellant τὸ ἠθικὸν, τὸ φυσικὸν, τὸ λογικόν: alii duas tantum in partes distribuunt, τὸ θεωρητικὸν, καὶ τὸ πρακτικὸν, id est, eam quae ad cognitionem, & eam quae ad actionem dirigatur. quae posterior divisio, cum partium numero astrictior, contractiorque sit, vi tamen & facultate latius patet. Priorem Cicero ad Platonem, & ad Platonis auditores refert: Plutarchus eam a Stoicis primum proditam, Aristotelem autem & Theophrastum, & alios veteres ea, quam posteriore loco posuimus, usos esse tradit. Omnino illa nusquam, ut opinor, neque apud Platonem, neque Aristotelem legitur: sed tamen & a Platonis sententia non abhorret: & apud Aristotelem in Topicis ejusmodi quaedam est problematum divisio, ex qua hanc quoque philosophiae partem manasse verisimile videri potest. Verba ipsa Aristotelis adscribam: ἔστι γὰρ ἔνια μὲν τῶν προβλημάτων χρήσιμον εἰδέναι πρὸς τὸ ἑλέσθαι ἢ φυγεῖν· οἷον, πότερον ἡ ἡδονὴ ἀγαθὸν, ἢ οὔ. ἔνια δὲ πρὸς τὸ εἰδέναι μόνον· οἷον, πότερον ὁ κόσμος ἀΐδιος, ἢ οὔ. ἔνια δὲ αὐτὰ μὲν καθ' αὑτὰ πρὸς οὐδέτερον τούτων. συνεργὰ δὲ ἐστι πρός τινα τῶν τοιούτων. neque tamen ullo pacto eorum sententiae accesserim, qui eam ab Aristotele traditam putant: primum quod ex Ammonio facile cognoscitur, Peripateticos disserendi facultatem in philosophiae partibus numerandam non censuisse. deinde quod non Plutarchus modo, verum etiam Laërtius in Zenone aperte confirmat, Stoicos primos illius partitionis auctores fuisse. undecunque autem ea fluxerit, qui eam tanquam veram recipiunt, iis fas non est dicere,

omnium artium ſcientiam philoſophiae ambitu contineri. non tantum enim turba illa ſordidarum ac illiberalium artium, quas exercent ii, qui opifices dicuntur, excludetur ab hoc numero, verum etiam illa ipſa ſcientiarum omnium ſuprema, quae in rerum divinarum contemplatione verſatur, philoſophiae pars non erit, ne illae quidem, quae mathematicae nominantur, niſi forte includere eas ὑπὸ τὸ φρονητικὸν aliquis vellet: quod hominis esſet parum acuti, parumque intelligentis; ac plane conſtat veteres in ea fuisſe ſententia, ut eas philoſophiae partes eſſe non judicarent. Siquidem & Plato imbutos eſſe eis adoleſcentes volebat, antequam ad philoſophiam accederent: & Diogenes eas *ancillas philoſophiae* vocabat: & Cicero cum aliis locis, tum apertisſime lib. I. de Oratore, eas a philoſophia ſeparat. Verba ipſius haec ſunt: *At haec ne philoſophi quidem ipſi*, &c. Hoc quoque loco multas artes a philoſophia ſegregat, & in illis has ipſas, de quibus agimus: neque vero ait, abſolute omnes artes ſtudio ſapientiae contineri: ſed eas tantum, quae ad rectam vivendi viam pertinent. At, qui illam alteram partitionem ſequuntur, εἰς τὸ θεωρητικὸν καὶ εἰς τὸ πρακτικὸν, ii omnes omnino bonas artes ad philoſophiam referunt. nulla eſt enim earum, quae non aut cognitionem ſibi proponant, aut actionem: ſi modo actionis nomine paulo latius ſumpto etiam τὴν ποίησιν, id eſt, *operis alicujus molitionem & effectionem intelligas*: quod fieri & ſolet, & poteſt. nam & mathematicas quidem, & ſupremam illam, quae divina conſiderat, ſapientiam, ὑπὸ τὸ θεωρητικὸν includunt, cum tres illius partes faciant, τὸ φυσιολογικὸν, τὸ θεολογικὸν, καὶ τὸ μαθηματικόν. una eſt, quae in controverſiam vocatur, disſerendi facultas, quam ajunt a Platone & partem, & inſtrumentum, ab Ariſtotele inſtrumentum tantum, non etiam partem, philoſophiae putari; de quo quidem ipſi viderint. eſt enim vetus, & magnis exagitata doctisſimorum hominum disſenſionibus, quaeſtio, quae tamen ſatis facile explicari videtur posſe, ſi quis initio conſtituat, quid philoſophiae nomine accipi velit. Hanc igitur partitionem ſequentes, licet dicere, omnes bonas artes in aliqua philoſophiae parte poni. neque tamen dicemus, nihil dicere eum, qui ſe philoſophum dici velit: quem errorem confutat & Plato in Amatoribus, & Dion Chryſoſtomus in oratiuncula,

 quam

quam de philosopho scripsit: sed philosophum definiemus eum, qui, ut est in I. de Orat. studeat omnium rerum divinarum atque humanarum vim, naturam, caussasque nosse, & omnem bene vivendi rationem tenere & persequi.

Non quia philosophia] Occupatio est. poterat enim aliquis objicere, supervacaneum esse hunc laborem, quod philosophia satis e Graecis & literis & doctoribus percipi posset. Huic ita respondet, voluisse se eam Romanis hominibus familiarem fieri, ut ab eis pertractata, incrementi aliquid ex ipsorum ingeniis acciperet. Semper enim Romanos, quae a Graecis acceperant, fecisse meliora.

Omnia nostros] Praeclare Cicero de suorum hominum ingeniis sentit. sed haec tam magnifica ipsorum commendatio, quam vera sit, alii judicent. Etsi enim mihi quidem longe aliter videtur, nolim tamen litem facere meam.

Quae quidem digna statuissent] Callide, ut, si quid in tanta optimarum artium, & varietate, & obscuritate, aut non viderint, aut assequi non potuerint, neglexisse videantur.

Nam mores & instituta vitae] Tota bene vivendi ratio, tribus fere partibus continetur, compositione primum & conformatione morum, tum gubernatione rei familiaris, postremo rectione reip. Atque inde illa est divisio ejus philosophiae, quae cernitur in agendo, qua eam tribuunt εἰς τὸ ἠθικὸν, εἰς τὸ οἰκονομικὸν, καὶ εἰς τὸ πολιτικόν. Cum autem duo sint reipub. tempora, unum pacis, alterum belli, & legibus in civitate opus est, & armis, quo & legum sanctitas armorum praesidio muniatur, & armorum licentia legum vinculis cohibeatur. His igitur omnibus Romanos Graecis superiores fuisse dicit, sive ea per se invenerint, sive accepta ab illis meliora fecerint. Leges quidem eos a Graecis accepisse, notum est.

Mores & instituta vitae] Ἐκ παραλλήλου dictum accipio. *Institutorum* autem nomine paulo infra aliud significat.

Et melius tuemur & lautius] Illud ad moderationem vitae, hoc ad munditiam & elegantiam refertur. Nam Graecorum partim molles erant, ut Jones, partim sordidi, ut Lacones.

Et institutis & legibus] *Instituta* sunt consuetudines illae, quae legum vim habent, quae Romae cujusmodi fuerint, e secundo libro Valerii discere est: *leges* autem, quae scripto continentur. Sex autem fere modis legis nomen apud veteres usurpatum esse annotavi. I. Interdum pro pacto, & conditione. Terentius: — *Ea lege atque omine*. Cicero ad Atticum: *Ea lege exierat*. II. Interdum pro mente divina. & hoc sensu Pindarus, & eum secutus Chrysippus in lib. de legibus, *legem omnium rerum reginam*. hanc Stoici, ut Cicero 1. de leg. interpretatur, definiunt *rationem summam insitam in natura, imperantem justa, prohibentemque contraria*. III. Est cum legis nomine omne jus, & scriptum, & non scriptum, continetur, ut, cum dicimus, τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι. IV. Est cum haud ita late patet hoc nomen, sed tantum jus scriptum significat, ut hoc loco. sic & Cajus Jurisconsultus nomen legis accepit, lib. 1. Institutionum his verbis: *Omnes populi, qui legibus, & moribus reguntur*. V. Romae autem ea demum lex proprie dicebatur, quam senatorius aliquis magistratus rogaverat: nam quae plebs, rogantibus tribunis, qui magistratus antiquissimis temporibus senatorius non erat, sciverat, ea plebiscita dicebantur, & distinguebantur a legibus. Lucanus: — *leges & plebiscita coactae*. VI. Legis tamen nomen etiam pro *plebiscito* accipi videas, ut, cum leges Sempronias, Servilias, aliasque ejusdem generis dicimus. sic apud Ciceronem, *lex Manilia*, apud Jurisconsultos, *lex Aquillia*. Nam illa ad hoc institutum pertinere vix puto, leges dici cujusque artis praecepta, ut Grammaticorum, Dialecticorumve leges. sic autem accipitur hoc nomen apud Platonem in Minoë. & νόμον dici pro consuetudine, ac moribus; unde νομίζεται Graecis idem est, quod Latinis *assolet*, *comparatum est*. Euripides: Πυλῶν πάροιθεν δ' οὐχ ὁρῶ πηγαῖά θ', ὡς νομίζεται, Τε χέρνιβ' ἐπὶ φθιτῶν πύλαις. Et in eadem fabula: Ὑμεῖς δὲ τὴν θανοῦσαν, ὡς νομίζεται, Προσείπατ' ἐξιοῦσαν ὑστάτην ὁδόν. Et Andromacha: Οἴμοι, καθ' Ἑλλάδ' ὡς κακῶς νομίζεται, &c. Sunt & sui Musicorum νόμοι, de quibus hoc loco dicere non necesse est.

Melioribus temperaverunt & institutis, & legibus] Crassus lib. 1. de oratore: *Percipietis etiam illam ex cognitione juris laetitiam*, &c. Haec Crassus. ac sane

leges Graecorum non admodum accurate scriptas fuisse, vel Aristoteles indicat, qui sub finem primi minoris ἢ μεγ. τὰ φυσικὰ, multa in eis fabulosa & puerilia inesse dicit. At contra duodecim tabularum libellus, si Ciceroni credimus, omnes philosophiae fontes continebat.

Quid loquar de re militari] De hac virtute ita ipse in defensione Murenae: *Ac nimirum (dicendum est enim, quod sentio) rei militaris, &c.*

Cum virtute] Cujus exempla in historiis ubique sunt obvia.

Disciplina] De qua vide Valerium cap. 11. lib. 11. extat & de ea titulus integer lib. 49. Pandectarum; & notum est ex historiis, quanta severitate neglectam eam violatamque sanxerint.

Jam illa quae natura] Quamvis a natura non insunt virtutes, ab ea tamen insunt virtutum semina: eaque aliarum virtutum in aliis gentibus, & frequentiora, & illustriora, pro caeli, & pro temperationis corporum varietate cernuntur.

Non litteris] Οὐ τῷ λέγειν ἡ ἀρετή. etsi Plutarcho aliter videtur.

Quae enim tanta gravitas] *Gravitas* est in rebus non temere suscipiendis: *constantia* in eis, quas semel susceperis, ad exitum perducendis; *magnitudo animi* in periculorum, pecuniae, rerum denique humanarum contemptione: *probitas* in nemine violando: *fides* in conservatione pactorum. gravitati levitas, constantiae inconstantia, animi magnitudini pusillus & angustus animus, probitati improbitas, fidei perfidia opponitur. harum autem omnium laudum exempla in Romanis historiis creberrima.

Si quidem Homerus fuit] Gellius lib. III. super aetate Homeri non consentitur: *Alii Homerum, quam Hesiodum, &c.* Idem libro 17. cap. ult. *De Homero, & Hesiodo, inter omnes fere, &c.* Cajus Vellejus Paterculus Hesiodum CXX. fere annis Homero inferiorem facit. apud Eusebium in Chronicis variae admodum referuntur, discrepantesque sententiae. Solinus Homerum anno CC LXXII. post Ilium captum, CLX. ante urbem conditam, Agrippa Silvio Tiberini F. Albae regnante, humanis rebus excessisse ait: inter eum autem & Hesiodum, qui

in auſpiciis olympiadis primae obierit, CXXXVIII. annos interfuiſſe. Herodotus in vita Homeri, Homerum annis poſt Troica tempora CLXVIII. fuiſſe dicit. At Plutarchus, γενέσθαι δὲ, inquit, αὐτὸν φασὶ τοῖς χρόνοις, &c. Idemque aliquanto poſt: ὥσπερ δὲ καὶ τοῦ γένους αὐτοῦ διαπορεῖται, &c. Cato apud Ciceronem de ſenectute Homerum Heſiodo multis ſaeculis antiquiorem ſibi videri ait; Joannis Tzetzae de Heſiodo ſub principium commentariorum, quos in eum ſcripſit, verba ſunt: Συνακμάζειν δὲ αὐτὸν οἱ μὲν Ὁμήρῳ φασί, &c. Herodotus tamen ipſe videtur eorum opinionem adjuvare, qui eos iisdem temporibus vixiſſe cenſent, his verbis, quae in Euterpe leguntur: Ἡσίοδον γὰρ καὶ Ὅμηρον ἡλικίην τετρακοσίοισι ἔτεσι δοκέω μευ πρεσβυτέρους γενέσθαι, καὶ οὐ πλέοσι. Et epigramma, quo ſe Heſiodus victoriam de Homero retuliſſe profitetur: Ἡσίοδος Μούσαις Ἑλικωνίσι τόνδ' ἀνέθηκεν, Ὕμνῳ νικήσας ἐν Χαλκίδι θεῖον Ὅμηρον. Cujus victoriae ipſe quoque meminit his verſibus: Ἔνθα δ' ἐγὼν ἐπ' ἄεθλα, &c. Sed in eum locum rurſus exagitat Tzetzes eos, qui certamen illud ad divinum Homerum referunt. Ergo haec quidem relinquamus in medio: illud modo teneamus, omnium conſenſu verum eſſe, quod hoc loco Cicero dicit, & Homerum, & Heſiodum ante urbem conditam floruiſſe.

Archilochus] Hunc Herodotus in Clione ait fuiſſe iis temporibus, quibus Gyges, interfecto Candaule, regno Lydiae potitus eſt, id eſt, XX. Olympiade. Vide Plinium. Urbis autem fundamenta a Romulo jacta anno primo ſeptimae Olympiadis, Dionyſius, & Solinus affirmant. Itaque praeclare inter eos convenit. At Archilochum Cornelius Nepos, Tullo Hoſtilio regnante, claruiſſe dicit.

Annis enim fere D X.] Illud, *fere*, eo addidit, quod jam tum inter ſcriptores de numero annorum non conveniret. Nam hic ipſe annus Plinio eſt DXIV. in lapidibus Capitolinis DXIII. Apud Livium propter librorum jacturam, nulla prorſus horum Conſulum mentio eſt. Joachimum autem Germanum hoc loco ſimilitudo nominum & R. antiquitatis ignoratio fefellit. Cato in libro de ſenectute: *Vidi etiam ſenem Livium. qui cum ſeptem annis ante, quam ego natus ſum, fabulam docuiſſet, Centhone, Tuditanoque Coſ. usque ad adoleſcentiam meam proceſſit aetate.* Cicero in Bruto: *Atque hic Livius, qui primus fabulam* &c. Ex his Ciceronis verbis hoc quoque loco legendum cenſeo DXIV. non autem DX. Gellius ta-

men libro 17. innuere videtur, hunc annum esse DX. aut potius DIX. idemque G. Naevium ait fabulas dedisse, anno ab V. C. DXI. quod si est, omnino hic annus DXIV. esse non potest. Ego plane hanc difficultatem inextricabilem esse duco. nam & erroris inscitiaeque damnare veteres scriptores, iis in rebus, quarum tum recentior erat memoria, modesti esse hominis non videtur, & tamen fieri nullo modo potest, ut non eorum multi insigniter errasse dicantur. haec igitur aliorum studio relinquamus.

Qui fuit major natu] Quomodo tandem Ennius major natu, quam Naevius? Nam Ennium multa ex Naevio sumpsisse, Cicero ipse testatur in Bruto. Gellius autem fabulas Naevium dedisse ait, cum Ennius adhuc amiculus esset, omninoque res ipsa loquitur, Naevium esse Ennio antiquiorem. Sed haec fortassis Ciceronis incuria fuerit, quem multis ex locis constat, multa saepe in his rebus non satis considerate tradidisse.

Quanquam est in Originibus] Idem quarto horum librorum: *Gravissimus auctor in Originibus*, &c. et in Bruto: *Utinam extarent illa carmina*, &c.

Honorem tamen] Idem declarant verba Catonis ex carmine de moribus.

Poëticae artis honos non erat] Si quis in ea re studebat, aut sese ad convivia applicabat, grassator vocabatur.

Oratio Catonis] Suspicor eam orationem fuisse, qua Ser. Galbam oppugnavit. eum enim Fulvii defendebant.

Ennium] Cicero pro Archia: *Jam vero ille, qui cum Aetolis*, &c.

Fabio] Q. Fabius aedem Salutis pinxit, qui ob id *Pictor* cognominatus est.

Polycletos] Aut *Polygnotos* legendum, aut Cicero memoria lapsus est.

Honos alit artes] Conversum id est ex 8. libro Platonis de republ. ut recte Germanus interpres annotavit.

Summam eruditionem, &c.] Ita ut ἀμούσους vocarent *indoctos*, & *musices* nomine omnem doctrinam liberalem complecterentur. Aristophanes: Αλλ' ὦ 'γαθ' οὐδὲ μουσικὴν ἐπίσταμαι, πλὴν γραμμάτων, καὶ ταῦτα μέντοι κακὰ κακῶς.

Epaminondas] Aemilius Probus in ipsius vita: *Scimus enim musicen*, &c. et paulo infra: *Eruditus autem sic*, &c

Thi

Themistocles] Narrat hoc & Fabius Quintil. lib. 1. instit. orator.

Terminavimus modum] id est, nihil in eis artibus subtilius quaesivimus.

Nam Galbam, Africanum] Vide Ciceronem in Bruto.

Illustranda & excitanda] Duo duobus reddidit. dixerat enim, eam jacuisse, & nullum habuisse lumen litterarum Latinarum.

Ut si occupati] Videtur respexisse ad id quod in Originibus scripserat Cato, *magnorum virorum non minus otii, quam negotii rationem extare oportere.*

In quo eo magis] Amafanium & Rabirium, & ejusdem generis alios notat, qui Epicuream philosophiam Latinis litteris divulgaverant.

Oratoriae laudi] Omnes veteres libri, *oratoriae laudis*: idque fortasse verius sit: ut se *oratoriae*, id est, rhetoricae laudis aliquid industria sua attulisse dicat. M. Fabius lib. 2. *Rhetoricen in Latinam transferentes, tum oratoriam, tum oratricem nominaverunt.*

Summo ingenio, scientiae copia] Duas voces sine conjunctione posuit, ut in Antonium: *summa cum dignitate, constantia, ad ea quae quaesita erant respondebat.* et in eundem: *Tamen eorum ora, sermones, qui ex eo numero in urbe relicti sunt.* et in epistola ad Appium: *Quoque plura virtutis, industriae ornamenta in te sunt.*

Isocratis rhetoris] In quem detorquebat versum e vetere tragoedia: Αἰσχρὸν σιωπᾶν, βαρβάρους δ' ἐᾶν λέγειν. ita ut diceret: Αἰσχρὸν σιωπᾶν, Ἰσοκράτην δ' ἐᾶν λέγειν. Meminit Quintilianus lib. 3. institutionum, & ipse lib. 3. de Oratore.

Operam dedimus] A quibusdam veteribus libris abest vox, *operam*; & fortasse sine vitio tolli possit.

Scholas] Ita vocat disputationes, & quosdam quasi communes locos. ego autem hanc vocem eo sensu apud Plutarchum reperi, apud vetustiores Graecos nondum reperire potui.

Malum mihi] Hujus dialogi summa est, mortem malum non esse; idque probatur hoc modo. Aut intereunt animi, aut etiam separati a corporibus vivunt. nihil tertium. neutro autem horum modorum mors malum est. mors igitur non est malum. Primum illud disjunctum, tanquam certum, atque indubitatum ponitur ac sumitur. Ad assumptionem autem probandam, argumenta haec afferuntur,

runtur,

runtur. si animi intereunt, sensus omnis morte deletur: quique moriuntur, omnino desinunt esse ac malum esse nihil potest non sentienti, multoque minus ei qui omnino non est. Posito igitur, interire animos, efficitur, ut ne sit mors malum. Quodsi animus morte non interit, sed tantum ex illo quasi ergastulo corporis liberatur: nempe simul atque solutus est, in caelum evolat: non enim ad inferos deprimitur: cum inania, & fabulosa sint, inquit Cicero, quaecunque de inferis vulgo narrantur. nimirum igitur hac ratione mors, non modo e malorum numero eximenda est, verum etiam magni, atque excellentis boni loco habenda: cum molestiis, quibus in hac vita fortunatissimus quisque plurimis conflictatur, finem afferat, animos vero tollat in caelum, sempiterna illic felicitate fruituros. Hanc posteriorem partem magis amplexari videtur Cicero, ideoque ad animorum immortalitatem probandam multa argumenta congerit partim propria, & habentia speciem ἀποδεικτικῶν, partim communia & dialectica. Nam inferos quidem, & supplicia post mortem, nihil aliud esse, quam vanas imperitae multitudinis formidines, suo quasi jure sumit, & sibi credi postulat. Sed profecto, nisi alia nobis firmiora, & veriora argumenta suppeterent, quibus confirmaremur, & ad despiciendam, & aequo pacatoque animo expectandam mortem adduceremur: non magnam nobis haec omnia timoris, ac miseriae levationem afferre possent. a divinis igitur litteris hujus mali, ut ceterorum omnium, medicinam petere necesse habemus, & afflictas consternatasque mentes assidua divini sermonis meditatione erigere ac reficere. id est enim unum ex omnibus pharmacum Νηπενθές τ', ἄχολόν τε, κακῶν ἐπίληθον ἁπάντων. In philosophorum quidem arculis, & nartheciis quam nihil insit ejusmodi, res ipsa satis superque indicabit.

Malum mihi videtur esse mors] Idem videbatur ingeniosissimae & elegantissimae mulieri Sapphoni, quae id etiam Deorum immortalium judicio confirmabat: illi enim, nisi mortem malum quoddam esse judicassent, nunquam profecto ea carere voluissent. hoc ipsius argumentum refertur ab Aristotele lib. 2. de arte dicendi. Idem C. Moecenati: qui nullum cruciatum corporis, nullam imbecillitatem, nullam deformitatem deprecabatur, dum vitam modo ac spiritum retinere posset. Versus ipsius, quibus

id animi sui votum complexus erat, apud Senecam, sed nonnihil depravati, leguntur: quos a me emendatos subjiciam: *Debilem facito manu, Debilem pede, coxa: Tuber astrue gibberum: Lubricos quate dentes. Vita dum superest, bene est. Hanc mihi, vel acutam, Si das, sustineo crucem.* Idem Iphigeniae, quae in Euripidis fabulis ita loquitur: μαίνεται δ', ὃς εὔχεται θανεῖν. κακῶς ζῆν κρεῖσσον, ἢ θανεῖν καλῶς. Idem denique ipsi rerum omnium parenti naturae, quae omnibus animalibus eum sensum ingenuit, ut vitam suam omni ope tueantur, interitum autem, & omnia quae videntur interitum allatura, refugiant. ac profecto, si quod ab omnibus expetitur, bonum est, cum vitae diuturnitatem, ac, si fieri posset, immortalitatem expetant omnes, negari non potest, & eam bonum esse, & mortem e contrario malum. nam mortem nemo unquam per se, ac suapte vi expetiit; sed tantum κατὰ συμβεβηκός, quod aliquid aut facere, aut pati nollet. quodsi fas fuisset, & illa quae vel molesta, vel turpia erant, vitare, & conservare vitam, nunquam se quisquam sponte opposuisset ad mortem. qui autem vitam contempsisse dicuntur, eo contemnebant, quod necessario viderent fore, ut eam aliquando amitterent, stultum autem ducerent, magno studio retinere id, quod aliquando tamen amittendum esset: non quia eam bonam & expetendam putarent. de hominibus loquor verae, id est, Christianae religionis, expertibus. nam eorum qui quondam illam sanxerant suo sanguine, nostrumque adeo omnium longe alia caussa est. quanquam si quis harum rerum veritatem exigere ad illam ipsam religionem nostram velit, is quoque mortem malum esse fateatur, necesse est, cum sit poena peccati, neque tantum in injustis hominibus, verum etiam in justis. Sed ut injusti etiam rebus bonis male, sic justi morte, quae mala est, bene utuntur atque haec ita disputantur a D. Aurelio Augustino lib. 13. de civit. Dei.

Malum mihi videtur] Ceteris in dialogis solet initio, & eos qui colloquuntur, nominare, & de ipsis aliquid dicere, & occasionem aliquam collocutionis illius exponere. hic nihil simile fieri videmus. litteras autem A. & M. quibus personae notantur, varie exponunt. alii *Marcum & Atticum*, alii *magistrum & auditorem*, alii aliter. quae mihi omnia insulsissima, & ineptissima videntur. Itaque si mei judicii res esset, libenter eas e libris omnibus tollerem, &, ut in plerisque vetustis codicibus

factum video, colloquentium sermones, interjectis tantum exiguis & inanibus spatiis distinguerem. Ceterum de ratione disputandi, quae hic tenetur, vide quiddam principio lib. 2. de finibus.

Iisne qui mortui sunt] Perducit eum, quem contra disserit, ad concedenda multa falsa & absurda: ut iis postea reprehensis, tollatur id, ex quo illa quasi derivata sunt; nam ex quo quae consequuntur, falsa sunt, ipsum quoque non falsum esse non potest. Respicit autem hoc loco sine dubio ad illud celebratum, & decantatum, & [illegible] argumentum Prodici, cujus meminit Socrates apud Xenocratem in Axiocho (ejus enim Dialogus ille, non Platonis videtur) his verbis: Ἤκουσα δέ ποτε καὶ τοῦ Προδίκου λέγοντος, &c. quam conclusionem, ut aptam & rotundam, alii quoque philosophi certatim arripuerunt; ut Epicurus, de quo Laërtius, συνήθιζε δὲ ἐν τῷ νομίζειν, μηδὲν πρὸς ἡμᾶς εἶναι τὸν θάνατον, &c. Et paulo infra: τὸ φρικωδέστατον οὖν τῶν κακῶν, &c.

Utrisque] Absurdissime responsum, ab eo praesertim, qui paulo post dicturus esset, mortuos omnino non esse.

Miserum igitur] Conclusio sumpta e Stoicorum praeceptis, qui negabant, quicquam malum esse, quod miseros non efficeret. *Miserum* autem hoc loco non eodem modo accipiendum est, ut statim, cum ait, *omnes miseros esse*. Sed idem valet, quod efficiens miseriae.

Moriendum est enim omnibus] Euripides: Βροτοῖς ἅπασι κατθανεῖν ὀφείλεται.

Centum millibus annorum] Non videtur, cum ita loquatur, putare, mundum coepisse ab ullo temporis principatu. ejus autem sententiae Aristotelem fuisse constat. sed & Platonem, (quod admirabilius videatur) locupletes & idonei auctores idem sensisse confirmant. Et Plinius, *Mundum*, inquit, *& hoc*, *quod alio nomine caelum appellare libuit*, *cujus circumflexu teguntur cuncta*, *numen esse credi par est*, *aeternum*, *immensum*, *neque genitum*, *neque interiturum unquam*. Sacerdos quidam Aegyptius in Timaeo dicitur Soloni confirmasse, res urbis suae octo millibus annorum gestas sacris Aegyptiorum litteris contineri.

Cerberus] Hic Orci canis ab Homero quidem nusquam nominatur; sed eum alii poëtae *Cerberum* vocant, quem dicunt habere tria capita, caudam draconis, & in humeris capita serpentium. Sunt, qui dicant, eum non tria,

id

id est, *Plutonis*, sed Ἀΐδωνος canem fuisse: quem quod Hercules Eurysthei jussu eripuerit, icciroo Cerberum ab inferis extraxisse dicatur. Quidam ἀλληγορικῶς ebrietatem Cerberi nomine significari putant; quod τὸ κέαρ, id est, animum βαρύνει. Hesiodus quinquaginta ei capita affingit: Κέρβερον ὠμηστὴν, Ἀΐδεω κύνα χαλκεόφωνον, πεντηκοντακέφαλον, ἀναιδέα τε κρατερόν τε. Ex ejus spuma extitisse aconitum, narrat Dionysius de situ orbis.

Tantalus] De hoc Ulysses Homericus: Καὶ μὴν Τάνταλον εἰσεῖδον, &c. Pindarus in Olympiis ait, si quem unquam mortalium dii magnis honoribus affecerint, eum Tantalum fuisse, sed eum nequivisse concoquere magnam felicitatem suam. itaque superbiae caussa detrusum ad inferos, ibi quatuor suppliciis affici: quod perpetuo stare cogatur, quod esuriat, sitiat, & imminentis capiti metu lapidis torqueatur: idque quod nectar & ambrosiam diis surreptam cum hominibus compotoribus suis communicaverit.

Quid sit] Veterum alii corporeos esse animos, alii corpore vacantes crediderunt. qui corporeos, partim putarunt animum esse partem aliquam corporis ipsius animati, partim unum aliquod de simplicissimis corporibus, animam esse dixerunt. Qui partem corporis animati, alii cor, alii sanguinem suffusum cordi, alii cerebrum esse dixerunt, quorum sententias primum consideremus, de aliis postea ordine disputandum erit.

De opinione eorum, qui cor animum esse dicebant. Qui cor animum esse dicebant, movebantur, ut verisimile est, usitata loquendi consuetudine, qua *cor* pro *animo* ab omnibus nationibus dicitur. poterunt etiam niti hoc argumento, *Principium vitae est animus. Cor est principium vitae. Cor igitur est animus.* Prima illa sumptio certa, & explorata per se videtur. Secunda probatur auctoritate ac testimonio Aristotelis: cujus verba sunt e libro tertio de partibus animalium: *In corde principium vitae, omnisque motus, & sensus esse censemus.* Plinius quoque lib. 11. cap. 37. *Cor,* inquit, *animalibus ceteris in medio pectore est, homini tantum infra laevam papillam, turbinato mucrone in priora eminens. Piscibus solis ad os spectat. hoc primum nascentibus formari in utero tradunt: deinde cerebrum: sicut tardissime oculos. Sed hos primum emori, cor novissime. huic praecipuus calor.* . . . .

Cetera desiderantur.

M. AN-

M. A. MURETI

IN CICERONIS OFFICIA

SCHOLIA

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.

Quo tempore scripti sint hi libri. Incepit eos scribere, mortuo Caesare, cum solus Consul esset Antonius. epist. 13. lib. 5. ad Attic. sed absolvit, Hirtio, & Pansa Coss. paulo ante mortem suam, ut cognoscitur e lib. 16. earundem epistolarum. *De inscriptione.* Officium est id quod quemque facere decet. Graeci καθῆκον vocant, & de eo plerique Stoici libros scripserunt. Citatur Chrysippus a Plutarcho in 6. περὶ καθήκοντος. & in 7. in comment. de Stoicorum contrariet. Scripsit & Cleanthes libros tres, teste Laërtio. Panaetius, quem praecipue secutus est Cicero, item tres. Citatur & Posidonius περὶ καθήκοντος ab eodem Plutar. & a Cic. 16. ad Attic. Sed & Seneca in epistolis citat librum Bruti περὶ καθήκοντος. S. Ambrosius Ciceronem imitatus, tres libros eadem de re scripsit. De officio, & officioso nugatur Egnatius, ex loco Senecae in praefatione quarta declamationum de Aterio. Super hac inscriptione duo in dubium vocata sunt. Unum, ecquid καθῆκον recte diceretur *officium*. alterum, cur *de officiis*, non *de officio*. Cicero: *Quod de inscriptione quaeris, non dubito, quin τὸ καθῆκον officium sit, nisi quid tu aliud: sed inscriptio plenior de officiis*. & in alia epistola: *Sed ut aliud ex alio: mihi non est dubium, quin quod Graeci καθῆκον*, &c. Ratio dubitandi erat: *Ego omni officio, ac potius pietate*, &c. & similia. Nomen καθήκοντος inductum a Zenone, de quo alibi. *De numero.* Cicero ipse ait pleniorem videri. Sic *de finibus* maluit, quam *de fine*. caussam explica. Calcagninus contra. & adfert haec argumenta, quod non ad aliquarum personarum officia se obstringat, sed de hominis officio universe disserat. Id falsum est. Ipse libentius *de situ terrae*, quam *de situ terrarum* diceret. Inepte faceret. *De imperatoris officio*, non *impe-*

vatorum. non eadem ratio. Eodem modo reprehendit inscriptionem *de finibus*, sed aeque male. Chrysip. quoque scripserat περὶ κατηγορημάτων. Similes ineptiae legulejorum, cur *de judiciis*, non *de judicio*. Et ajunt, quia de criminali agitur, & civili. Inepte. nam cur non & *de justitia & juribus*? Cur *de pactis*, cur *de transactionibus*, *de pignoribus vel hypothecis*. Quibus modis pignus vel hypotheca solvantur, in jus vocati ut eant, &c. Si quis in jus vocatus non ierit. Cur *de verborum obligationibus*? Stulta haec sunt. De his libris Plinius in praefatione: *Quae volumina ejus ediscenda, non modo in manibus habenda quae sint, nosti.*

IN LIBRUM PRIMUM.

Quanquam te, Marce fili] Etsi videri possum in silvam, ut ajunt, ligna ferre, qui hoc tempore haec ad te, tamen, &c.

Annum jam] Statim enim, interfecto Caesare, eum Athenas miserat.

Cratippum] Cic. filius ad Tironem lib. 16. ad famil. *Cratippo me scito*, &c. Secundo horum librorum ait, eum *esse iis simillimum, qui ista praeclara pepererunt*. & in Timaeo, *Peripateticorum omnium, quos quidem ipse audiverit, suo judicio facile principem.* Plut. Κικέρων Κρατίππῳ τῷ Περιπατητικῷ διελέξατο &c. Mitylenaeus autem erat Cratippus.

Idque Athenis] Quas vocabant Ἑλλάδος μουσεῖον, Ἑλλάδος Ἑλλάδα. Athen. Isocrates. Plato. Aristides. Eas Cicero 1. de Oratore, *omnium doctrinarum inventrices* vocat. *Ibi esse domicilium studiorum*, 3. de orat. & in Oratore, *Atheniensium semper fuisse prudens sincerumque judicium, ut nihil audire possent nisi incorruptum, & elegans*. & in libro de fato: *Athenis tenue caelum, ex quo acutiores etiam putantur Attici: crassum Thebis. Itaque pingues Thebani, & valentes.* Conjungit autem tria, doctorem, tempus, locum. Hippocrates ἐν νόμῳ· ἀγαθοῦ ἢ τῶν τῶν ἐν τῇ γῇ &c.

Altera exemplis] Quinctil. lib. 2. *In omnibus fere minus valent praecepta, quam experimenta.* Socrates in Phaedro: συγγίνωσκέ μοι, ὦ ἄριστε. φιλομαθὴς γάρ εἰμι. τὰ μὲ

ἐν χωρίᾳ τῇ καὶ δένδρα οὐδέν με θέλει διδάσκειν. οἱ δ' ἐν τῷ ἄστει ἄνθρωποι.

Cum Graecis Latina conjunxi] Graece enim omnes artes tum tradebantur, ut in principio Partitionum.

Neque id in philosophia solum] In qua videri malebat excellere, quam in dicendi facultate. Plutarch.

In dicendi exercitatione feci] Apollonii Molonis filii dictum, ex Plutarcho huc referendum est.

Non multum a Peripateticis dissidentia] Estne verum, non multum Stoicos a Peripat. dissidere? Varia apud Ciceronem leguntur 1. de Natura Deor. Cotta loquitur: Antiocho Stoici cum Peripateticis re convenire videntur, verbis discrepare. sed statim Balbus, esse inter eos non verborum parvam, sed rerum permagnam dissensionem. Et in eodem, *Quam vellem* (inquit idem Cotta) *ut te ad Stoicos* &c. De Finibus Cicero loquitur de Zenone: *Hic loquebatur aliter atque omnes: sentiebat idem, quod ceteri.* De Finibus Piso loquitur: *Restant Stoici: qui cum a Peripateticis & Academicis omnia transtulissent, nominibus aliis easdem res secuti sunt.* De Finibus Piso: *Stoici restant. hi quidem non unam aliquam*, &c. Cato 3. de Finibus: *Mihi autem nihil tam perspicuum* &c. Lib. 4. idem: *An parum disserui, non verbis Stoicos a Peripateticis, sed universa re & tota sententia dissentire?* Cicero autem multa contra disputat. Stoici videri volebant dissentire. Peripatetici, qui tum erant, contra. Caussa est explicanda. Quid verum est? Discrepant longissime in omnibus partibus philosophiae. In logicis. Aristoteles 3. figuras syll. & paucos singulorum modos. Chrysippus formas syllogismorum millies mille, & eo amplius. Sed id refutavit Hipparchus, qui ostendit, ex ajentibus esse tantum millia formarum, & mille quadraginta novem ex negantibus. τριάκοντα μίαν μυριάδας, id est, *trecenta decem millia, nongenta quinquaginta duas.* Pari stultitia, ac Xenocrates, qui iniit rationem, quot possent fieri syllabae. & reperisse dicitur μυριάδας εἰκοσάκις, καὶ μυριάκις μυρίας. Plutarchus lib. 18. συμποσιακῶν. Stoici tales syllogismos admittebant, & vocabant ἀδιαφόρως περαίνοντας. *Si dies est, dies est. dies autem est. igitur dies est.* & hos διαφόρως περαίνοντας. *Aut dies est, aut lucet. at dies est, lucet igitur.* quae Peripatetici rident. In physicis,

ficis. Naturam esse ignem. Stoici, aërem frigidissimum esse. Cic. 2. de natura Deor. *Ipse vero aër qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris.* Animi permotiones non esse in bestiis. Sed quasi sidera ali vaporibus. Animos non semper manere post mortem, diu tamen. Qualitates esse corpora. Virtutes autem, quidam eorum, esse animalia. In Ethicis. De fine bonorum. De bonis. De affectibus. De paritate peccatorum, &c.

Qui jam illis fere aequarunt se] Multos enim brevi tempore ediderat; ut e principio Topicorum apparet.

Vis enim dicendi] Τὸ λέγειν.

Demetrius Phalereus] Demetrium omnium, qui mollius, ac remissius dicendi genus sectati sunt, politissimum sibi videri, dicit Antonius lib. 2. de orat. & in Bruto: *Phalereus successit eis*, &c. et ibidem: *Illud etiam quaero, Phalereus*, &c. In oratore de mediocri genere orationis loquens: *Huic omnia dicendi ornamenta*, &c. et paulo post: *Haec frequentat Phalereus maxime: suntque dulcissima.* et statim: *Latae, eruditaeque disputationes*, &c. 3. de legib. *Post a Theophrasto Phalereus*, &c. Dicendum hic de fuga ejus in Aegyptum ad Ptolemaeum Soterem, a quo regiae bibliothecae praefectus est. Statuae ejus amplius trecentae, in matulas conflatae. Strabo lib. 9. De aspide ad corpus admota: Ciceró pro Rabirio perduellionis reo. De eo in his ipsis libris plura dicentur.

Theophrasti] Qui, cum Tyrtamus initio diceretur, a divinitate loquendi nomen invenit; ut in Oratore Cicer. & in Bruto: *Quis Aristotele nervosior? Theophrasto dulcior?*

Equidem & Platonem] Quidnam? te Graecis ingenio, aut doctrina superiorem putas? Immo, illos non tam non potuisse, quam noluisse, dicendum est. De Platone in Oratore: *Non intelligendi solum, sed etiam dicendi gravissimus auctor, & magister Plato.* In eodem: *Longe omnium quicunque scripserunt, aut locuti sunt, & copia extitit, & gravitate princeps Plato.* 3. de Oratore: *Plato non linguae solum, verum etiam animi, ac virtutis magister.* In Bruto: *Quis enim uberior in dicendo, Platone? Jovem ipsum ajunt, si Graece loquatur, sic loqui.* In Tusculano: *Quid igitur? Num eloquentia Platonem*

superare possumus? De opt. gen. orat. de Thucydide loquitur: *At loquitur pulchre. Num melius, quam Plato?* Cum Lysia contendit in Phaedro. In Menexeno, in Convivio, in Phaedone quanta dicendi vis? Quid in Apologia? etsi Seneca aliter. Hermogenes panegyricae orationis optimum exemplum esse ait. Et Demosth. si illa, quae a Platone didicerat, &c. In Bruto: *Lectitavisse Platonem studiose*, &c. Alcinous id confirmat in libro de Decretis Platonis, & ponit verba, quibus Demosthenes accusabat Heracleodorum: οὐκ αἰσχύνῃ, παιδείας καταφρονήσας καὶ λόγων, ὧν Πλάτωνος ἠκροῶ; Plutarchus quoque in vita Demosthenis citat Hermippum, qui ait, se incidisse in commentarios, in quibus erat, Δημοσθένη συνεσχολακέναι Πλάτωνι. De Aristotele. Nervosum esse, χρυσοῦ ῥεῦμα ποταμόν. *aureum dicendi flumen* Ciceroni in topic. Aristoteles Isocratem ipsum lacessivit. In Orat. *Armavit, & illustravit doctrinam illam omnem: rerumque cognitionem cum orationis exercitatione conjunxit.* In Topicis: *Non modo rebus iis, quae ab Aristotele dictae, & inventae sunt, allici debuerunt, sed dicendi quoque incredibili quadam cum copia, tum suavitate.* In Oratore: *Quis omnium doctior, quis acutior, quis in rebus, vel inveniendis, vel judicandis acrior Aristotele fuit? quis porro Isocrati est adversatus infensius?* De inventione, & 2. de oratore mirifice eum laudat. Dionysius Halicarn. παραληπτέον δὲ καὶ Ἀριστοτέλη εἰς μίμησιν τῆς τε περὶ τὴν ἑρμηνείαν δεινότητος, καὶ τῆς σαφηνείας, καὶ τοῦ ἡδέος καὶ πολυμαθοῦς. τοῦτο γὰρ ἐστι μάλιστα παρὰ τοῦ ἀνδρὸς λαβεῖν. De Isocrate: Meri principes ex ejus ludo prodierunt. officina eloquentiae. locus e Phaedro. Cicero eum mirifice laudat, Bruto dissentiente. Aemulatio inter eum, & Aristotelem fuit. Ut e multis locis Ciceronis constat, quos citavi, 1. Tusculana, & 3. de orat. & e Quintiliano in praef. lib. 3. Hic tamen lego, *contempsit alterius*, & expono, *studium*.

Omnis de officio duplex est, &c.] Cur non statim definit *officium*? Quia cum officiorum non unum genus sit, una communis officii definitio tradi non potest. Prius ergo docendum fuit, de quo genere officiorum disputaturus esset, quam officium definiretur. certi autem officii, antequam in propositam disputationem ingrediatur, definitionem tradet, ut paulo ante faciendum esse praecepit. Sed quia duplex est quaestio, id est, ratio quae-

rep-

rendi, ac disputandi de officio, ideo prius admonet, utram in his libris sequi, ac tenere decreverit. Unum igitur genus disputationis est δογματικὸν, quod pertinet ad finem bonorum, id est, ut ait Seneca, *ad constitutionem summi boni:* ut cum docetur, nihil esse bonum, nisi quod honestum: nihil malum, nisi quod vitiosum: omnia, minima, maxima divino consilio, ac providentia administrari: mundum hunc civitatem quandam esse Deorum hominumque communem: omnes homines ita inter se natura esse conjunctos, quasi unius corporis membra: liberos a Deo creatos, ac genitos esse animos nostros: quare nefas esse eos a nobis rebus externis, ut opibus, honoribus, corpori in servitutem addici: curanda nobis esse, quae in nobis sunt, quae extra nos, negligenda. In nobis esse opinionem, impetum, appetitionem, declinationem, uno verbo, quaecunque opera nostra sunt: extra nos, possessiones, honores, imperia, corpus ipsum. Quae in nobis sint, ea natura libera esse, neque prohiberi posse, neque impediri: quae extra nos, imbecilla, servilia, aliena. Haec, & similia vocabant Stoici δόγματα, id est, ut Seneca interpretatur, *scita, decreta, placita philosophiae.* Tale autem disputationum genus Cicero hoc loco ait, ad finem bonorum, id est, ad veram, ac perfectam summi boni cognitionem, & intelligentiam pertinere.

Alterum quod positum est] Alterum genus esse ait, quod positum est in praeceptis, quibus in omnes partes, vitae usus conformari possit. Hoc genus Graeci, ut est apud Senecam, παραινετικὸν vocant, in quo μερικῶς docetur, quid patriae, quid parentibus, quid liberis, quid amicis praestare debeamus. Ad haec duo genera Posidonius addebat χαρακτηρισμοὺς, quos etiam jocans Seneca, publicanorum verbo εἰκονισμοὺς vocari posse ait, id est, virtutum, ac vitiorum, & hominum qui eis praediti sunt, descriptiones. & tales sunt ii, qui Theophrasti nomen praeferunt, χαρακτῆρες. Hos quoque Seneca fatetur ex usu esse. Quia enim facilius omnia notamus, & animadvertimus in aliis, quam in nobis, prodest, spectare illas imagines, ex quibus, aut aliquid in nos transferamus, aut demus operam, ne tales simus, quales ii, quos aut contemnimus, aut aversamur. In hunc usum comparatae sunt Comoediae & Tragoediae, quibus spectandis

vulgarium animi vitiorum deformitatem, & virtutum pulchritudinem quoquo modo videri possent. certe enim, qui in Aulularia spectat Euclionem, facile videt, quae sit avari hominis stultitia, quae infelicitas. Qui in Adelphis Micionem, & Deneam, plumbeus sit, nisi animadvertat in regendis liberis, & nimia indulgentia, & nimia severitate peccari. Sic qui in Tragoedia fidem, & constantiam, qua inter se Orestes, & Pylades amarunt, videt, tum ex eo perspicit, quid sit veri amici officium, tum ipse ad ejusdem laudis cupiditatem incitatur. Qui tyrannum conquerentem audit, se non auri, sed amicorum inopia interire, sapientior fit illius exemplo; & discit, quanti faciendi sint veri, ac fideles amici; & quanto studio comparandi. Hujus 3. generis, quod χαρακτηριστικὸν vocemus licet, Cicero hoc loco non meminit: sed illa tantum duo ponit notiora & celebriora: quorum unum δογματικὸν, alterum παραινετικὸν dicitur. Deinde prioris illius generis exempla ponit his verbis: *Superioris generis, id est, τοῦ δογματικοῦ, exempla sunt: Omniane officia perfecta sint. nunquid officium aliud alio majus sit: & quae sint generis ejusdem.* Quibus in verbis subvereor equidem, ne insit aliquid vitii. Nunquam enim legi disputatum esse a Stoicis, *omniane officia perfecta sint* ac ne videntur quidem, si sibi constare, ac consentire vellent, constantiae autem in dogmatis suis laus eis vel praecipua tribui solet, ea de re disputare potuisse. Certe enim ita ab ipsis traditur, officium aliud perfectum esse, quod κατόρθωμα, aliud inchoatum, & imperfectum, quod generis nomine καθῆκον vocant. Ut igitur, si quis cum poneret, animal aliud esse rationis capax, aliud rationis expers, si quaerere vellet, omniane animalia rationis capacia essent, merito irrideretur: ita Stoici cum hoc in ipsis doctrinae suae principiis ponant, officium aliud perfectum esse, aliud imperfectum; non videntur posse hanc quaestionem tractare, *omniane officia perfecta sint.* Suspicor igitur, pro, *perfecta*, legendum, *paria*. Fuit enim haec disputatio in Stoicorum scholis decantata: *Num paria essent omnia officia, an unum alio majus.* Sed dicet aliquis, non haec jam duo exempla fore, sed unicum. Idem enim est quaerere, *num omnia officia sint paria, & num eorum aliud sit alio majus.* Cui respondeo; putare me, id ipsum corrumpendo loco causam dedisse;

cum

cum vererentur homines nimis superstitiosi, ne Cicero bis idem dicere videretur. est enim hoc unicum problema, *Num paria sint omnia officia, an aliud alio majus.* At Cicero non *exemplum*, sed *exempla* dicit, ut plura proposuisse videatur. Imo vero ait, hoc problema, & quae sunt generis ejusdem, esse exempla ejus generis, quod pertinet ad finem bonorum, quod δογματικὸν vocari diximus. Omnia igitur officia perfecta, id est, omnes actiones cum virtute conjunctas pares esse dicebant. Omnes enim virtutes aequales esse: ideoque aequalia etiam earum ἐπιγεννήματα, id est, actiones, quae ex eis enascerentur Laërtius in Zenone: ἀρέσκει τε αὐτοῖς ἴσα ἡγεῖσθαι, &c. Cicero in Paradoxis: *quod semper unum, & idem est*, &c. Seneca epist. 72. *Virtus non potest major, aut minor fieri. Unius staturae est.* et in eadem: *Non intenditur virtus* &c. Plut. Στωϊκ. ἐναντ. ait, Crysippum tradere, μήτε ποσὸν ποσόν, ἢ ἀμαρτίαν ἁμαρτίας, ὑπερέχουσαν εἶναι, μήτε ἀρετὴν ἀρετῆς, ἢ κατόρθωμα κατορθώματος. et alibi: neque magnum κατόρθωμα εἶναι ἀνδρείως δῆγμα μυίας ὑπομεῖναι, atque perferre ea, quae pertulit Regulus: ἀπέχεσθαι σωφρόνως ἀπεκτικαίας γραός, & a formosissima virgine: audire sine perturbatione animi, tria non esse quatuor, & eum, qui nuntiet, patriam ab hostibus captam teneri. Dicamus breviter, quo sensu haec non tam absurda sint, quam videntur, &c. Et tamen non erat res plane inter omnes Stoicos sine controversia. Nam & Heraclides Stoicus, neque peccata, neque recte facta paria esse, dicebat: & ipse Chrysippus fatebatur, τὰς ἀρετὰς αὐξάνεσθαι.

De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio] Absoluto loco de sapientia, & prudentia, transit ad secundam partem honestatis, quae pertinet ad tuendam, & conservandam hominum societatem. cujus partes duas esse dicit, justitiam, & liberalitatem. justitia nemini suum eripit. liberalitas etiam de suo aliis sponte largitur. justitia nemini nocet. liberalitas sponte aliis prodest. Bipertita igitur haec disputatio futura est. Primum enim de *justitia* dicetur, deinde de *liberalitate*: in justitia ait virtutis splendorem esse maximum, conveniente ei quod apud Arist. legitur, οὐθ' ἕσπερος, οὔθ' ἑῷος οὕτως θαυμαστὸς εἶναι. & ex ea bonos viros nominari. πᾶς δέ τ' ἀνὴρ ἀγαθὸς, Κύρνε, δίκαιος ἐών. ait Theognis. Ciceroniana justitiae tractatio novem partibus continetur. I. Primum enim tradit quatuor justitiae

munera. 1. Nemini nocere, nisi injuria lacessitum. 2. Communibus uti pro communibus, privatis, ut suis. 3. Communes utilitates in medium adferre. 4. Fidem servare. II. Secundo docet, duo injustitiae genera esse. 1. Alteri injuriam facere. 2. Cum alterum tueri possis, praetermittere illius defensionem. III. Tertio exponit, quibus caussis adducantur homines ad faciendam injuriam: & ait duas esse, metum, & cupiditatem, ut divitiarum, aut honoris. IV. Quarto, cum injuriae quaedam cogitato, & consulto fiant, quaedam subita quadam animi permotione, illas graviores, has leviores esse ostendit. V. Quinto disputat de praetermissione alienae defensionis, & ut supra exposuerat caussas faciendae injuriae: ita explicat caussas, propter quas aliena defensio praetermitti solet. enumerat autem quinque 1. Fugam inimicitiarum. 2. Fugam laboris. 3. Fugam sumptus. 4. Inertiam. 5. Sua studia, & suas occupationes. Et addit pauca quaedam eodem pertinentia. VI. Sexto declarat copiosius quartum illud praeceptum de fide servanda, & ostendit, incidere quaedam tempora, cum id facere non oporteat. VII. Septimo exponit, qui modus esse debeat ultionis: idque, ut primum illud, quod antea posuit, justitiae munus melius intelligatur. VIII. Octavo, quia ex publicis injuriis oriuntur bella, docet, quae sint justae caussae bellorum, & quae jura, etiam adversus hostes servanda sint. IX. Nono, cum injuriae fiant aliquando aperta vi, aliquando per fraudem, & simulationem, docet, utrum turpius, & bono viro indignius haberi debeat. Inde transit ad liberalitatem. De primo munere justitiae.

Sed justitiae primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus injuria] Hoc est primum praeceptum justitiae: nemini nocere: cui tamen additur exceptio, ut, qui injuria lacessitus est, is juste ei, a quo lacessitus est, vicissim nocere posse videatur. de quorum utroque dicendum est. Ac primum notandum est, hoc non tantum vere, sed etiam praeclare dictum esse: primum justitiae munus esse, ne cui quis noceat. Cum enim *justitia* bonum quiddam sit, & boni ea vis, ac natura sit, semper prodesse, nunquam nocere, ut a me in 2. Platonis de Repub. disputatum est, necessario efficitur, justum nemini nocere. Itaque Deus, qui summe justus est, aut ipsa potius summa justitia, nunquam nocet, sed semper, etiam

cum

eum ulciscitur, prodest. Quae statim subjicitur exceptio, difficiliores explicatus habet, de qua accurate disserendum videtur. est enim celeberrima quaestio, & valde ad instituendae vitae rationem pertinens: *Num viro bono liceat, ei, a quo injuria lacessitus, vicissim nocere* De ea igitur Peripateticorum more in utramque partem disputabo: ad extremum autem, quid mihi tenendum videatur, aperiam. I. Ac primum videntur multa dici posse, cur ultio sui bono viro permittenda sit. Nam quod jure naturali permittitur, justum est. At vindictam natura ipsa permittere, & ad eam impellere videtur. Justum igitur est, acceptam injuriam vindicare. Hujus syllogismi posterius lemma putatur confirmari a Cicerone in Miloniana, a Jurisconsultis in l. *ut vim. de justitia, & jure*, & aliis similibus locis. II. Item videntur Pythagorei ita jus ipsum definiisse, si, quod alii quisque fecisset, idem & ipse pateretur. Εἴ κε πάθοι τά κ' ἔρεξε, δίκη κ' ἰθεῖα γένοιτο. & vulgatum est illud, *Ab alio expectes, alteri quod feceris.* III. Aristoteles ipse manifesto hoc docet lib. 1. de arte dicendi, ubi enumerans ea quae pulchra, & honesta sunt, inter ea ponit id quoque, ut quis inimicos ulciscatur potius, quam eis conciliari se ac placari sinat. Nam & justum est, inquit, quod acceperis, reddere: & fortis viri, non cedere, neque committere, ut inferior esse videatur. καὶ τὸ τοὺς ἐχθροὺς τιμωρεῖσθαι μᾶλλον ἢ καταλλάττεσθαι. τό, τε γὰρ ἀνταποδιδόναι δίκαιον. τὸ δὲ δίκαιον καλόν. καὶ ἀνδρείου, τὸ μὴ ἡττᾶσθαι. IV. Abjecti ac pusilli animi esse videtur praetermittere ultionem. patitur enim se impune contemni. cum injuriae non fere fieri soleant, nisi iis qui contemnuntur, ut peregrinis, ut pueris, ut viduis mulieribus. Sic amica illa Luciano Thessala mulier, monens eum, ut caveret, ne qua injuria afficeretur, ab ea apud quam tum diversabatur, ostendit, eum accommodatum esse ad accipiendam injuriam, cum sit peregrinus, πρᾶγμα εὐκαταφρόνητον. & senex Terentianus de servo: *Non, ita me di ament, auderet facere haec viduae mulieri, quae in me fecit.* & Horatius: *An si quis atro dente me petiverit, Inultus ut flebo puer?* & Achilles ob injuriam sibi factam ab Agamemnone, habitum se ait ab eo, ὡσεί τιν' ἀτίμητον μετανάστην. V. Qu[illegible] magni, & honorati viri gloriantur, magnum, & gloriosu[illegible] est. Atqui Scipio Africanus gloriari solitus dicitur, se neque beneficio, neque injuria a quoquam superatum esse. atque hoc etiam

sepulchro ejus inscriptum putatur duobus versibus Ennianis: *Hic est ille situs, cui nemo civi, neque hostis, Reddere pro factis quiit operae pretium.* Haec, & talia suadere videntur, non praetermittendam esse ultionem. Sed & in contrarium adferri multa possunt. I. Nam ut laudantur qui acceptorum beneficiorum perpetuo memores sunt: ita contra qui injuriarum memoriam facile deponunt. Itaque hoc egregie a Cicerone ad Caesarem dictum est: *qui nihil oblivisci soles, nisi injurias.* & hoc ab Aristotele ponitur inter ea, quae in magnanimo insunt, eum non esse μνησίκακον. οὐ γὰρ μεγαλοψύχου τὸ ἀπομνημονεύειν, ἄλλως τε καὶ κακὰ, ἀλλὰ μᾶλλον παρορᾶν. II. Et Socrates quaerentibus amicis, cur quendam, a quo injuriam acceperat, non ulcisceretur, *An ego*, inquit, *si me mulus, aut asinus calce percussisset, eum in judicium vocarem?* III. Ac laudantur, qui etiam beneficium pro injuria reddunt. Ut Lycurgus Alcandro. vide Plutarchum. IV. Antigono regi duo milites ex ipsius exercitu noctu in lutosa & salebrosa via impediti maledicebant, maleque precabantur. Prope aderat ignotus ipse: & eos nullo negotio ulcisci poterat. Sed eos quibuscunque modis potuit, adjuvare coepit, donec ex illa aspera, & molesta via evasissent. Tum placide & comiter, *Ite*, inquit, *& Antigono quidem, ut libet, maledicite. Sed ei bene precamini, qui vos adjuvit.* V. Philippus ut se gesserit erga Democharem parrhesiasten, vide apud Senecam. VI. Plato in Critone: Οὐδαμῶς ἄρα δεῖ ἀδικεῖν, &c. VII. Itaque Lactantius hunc ipsum Ciceronis locum reprehendens lib. 6. Inst. *O quam simplicem*, inquit, *veramque sententiam*, &c. VIII. In sacris litteris manifesto jubemur contra facere: ac pro malo bonum reddere. Conclusio: *Vir bonus nunquam quidquam facere debet, ne lacessitus quidem, ut noceat alteri: potest tamen factam sibi injuriam interdum sine vitio ulcisci.* Quod ut intelligatur, videndum est, quot quaeque sint caussae, quibus ad ultionem homines incitari soleant: itemque quibus de caussis ultionem praetermittant. Omnes igitur qui ulcisci se volunt, aut sua caussa id faciunt, aut aliena. Sua, tribus modis. Aut enim ut sibi expleant animum reponendo dolore ei, a quo laesi sunt, quasi facilius laturi dolorem suum, si ei quoque, qui eum attulit, male esse viderint: aut ex ultione commodum sibi, & emolumentum aliquod quaerunt: ut si, cum tu mihi centum per in-

juriam abstuleris, ego quoque totidem a te auferre cupiam, aut etiam poenae nomine aliquanto amplius: aut sibi cavere in posterum, ac prospicere volunt, metuentes, ne in contemptum adducantur, neve aut ab eo ipso qui laesit, aut ab aliis, quasi per ludibrium alias injurias accipiant. Scitum enim est illud: *Veterem ferendo injuriam irritas novam.* Aliena autem caussa ulcisci se student duobus modis. Aut enim ejus ipsius caussa, qui laesit, ut ei quasi medeantur, eumque modestiorem efficiant: aut etiam reipub. caussa: ut ejus quem ulcisci volunt exemplo coërceantur alii, & ab injuria absterreantur, fitque, ut Jurisconsulti loquuntur, *poena unius, metus multorum.* Ita Deum peccata hominum ulcisci dixerat Chrysippus lib. 1. de justitia, ἵνα τῶν πονηρῶν κολαζομένων οἱ λοιποὶ παραδείγματι τούτοις χρώμενοι, ἧττον ἐπιχειρῶσι τοιοῦτόν τι ποιεῖν. Praetermitti autem solet ultio ob unam, aut plures ex quinque caussis. Quidam enim mentis vitio, quod stupidi hebetesque sint, sensum injuriae non habent: eoque non curant ulcisci, quod ne sentiant quidem, quam animi adfectionem Aristoteles ἀναισθησίαν vocat. Alii ab ultione abstinent metu, & conscientia imbecillitatis suae: ne, dum acceptam injuriam exequi volunt, alias provocent. Thucydides lib. 4. in oratione Hermocratis. Parent igitur praecepto illi Homerico: Μηδ' ἔθελ' ἐξ ἑτέρῳ σεῦ ἀμείνονι φωτὶ μάχεσθαι. & ita affectus est is, qui pugnis contusus in Terentiana fabula dicit, *accipiendam & mussitandam esse adolescentium injuriam.* Alii magnitudine quadam, & excelsitate animi, & contemptu eorum, a quibus laesi sunt; cum se longe supra omnem injuriam positos putant: aut certe eos, a quibus profecta injuria est, indignos, a quibus poenae exigantur, aut de quibus ipsi cogitent. Phocionem accepimus, cum ad populum verba faceret, ab improbo quodam interpellatum fuisse, qui etiam in media concione, multa in eum probra, & maledicta congessit. Tacuit interea Phocio, & eum ita audiit, quasi res nihil ad se pertineret. Cum ille conviciandi finem, aut lassitudine, aut satietate fecisset, interruptam orationem contexens Phocio, *De equitatu*, inquit, *& gravioris armaturae militibus dixi, quae visa sunt. Nunc de peditatu & velitibus quid censeam, audite.* Deinde persequutus est ea, quae dicere instituerat. Non potuit apertius ostendere, quod ille alter diceret, sua nihil interesse. Non-

ubi ait, vix posse quenquam ἀνδρῶν εἶναι, quin idem sit θυμοειδὴς καὶ πρᾶος ἅμα. Sed hoc dictum Platonis reprehendit Aristot. 8. Polit. ἔστι γὰρ, inquit, οὐ τοῖς ἄλλοις ζῶσι ...... τὴν αἰσθόμενον ἀγανακτοῦντας τοὺς ἀγνοουμένους, ἀλλὰ μᾶλλον τοῖς ἐμφανέσιν, ἢ λεγομένοις ἤθεσι. Ipsemet tamen lib. 1. Rhetor. cupiditatem ulciscendi, quae eadem est & ira, viris fortibus ait esse attributam. Sed Cicero, quod verius est, negat viri fortis, & magnanimi esse graviter inimico irasci: contraque nihil esse hujusmodi virorum tam proprium, quam placabilitatem & clementiam. Quod & Aristoteles probat lib. 4. Ethicorum, ubi magnanimum negat esse μνησίκακον: qua de re etiam in superioribus aliquid dictum est.

In liberis vero populis] Qui liberos populos regunt, jurique dicendo praesunt, perpetuo cogitare debent, se in illo honoris, ac dignitatis gradu constitutos esse, ut omnium querelas patienter audiant, ut omnium jura cognoscant, ut lites dijudicent, ac componant, ut suum cuique tribuant. Itaque faciles omnibus aditus ad eos esse debent: neque ulla esse occupatio tanta, quae eos impediat, ab iis qui querelas suas perferre ad eos volunt, audiendis Qua de re ita Cic. in oratione pro Murena: *Sapiens praetor offensionem vitae aequabilitate decernendi, benevolentiam adjungit lenitate audiendi*. & in epist. ad Q. Fratrem: *Adjungenda etiam est facilitas in audiendo, lenitas in decernendo, in satisfaciendo ac disputando diligentia.* Et alibi in eadem epistola admonet eum, ut se facilem in rebus cognoscendis, in hominibus audiendis admittendisque praebeat. Scitum est quod de Philippo, Alexandri magni patre, traditur, a quo cum peteret anicula quaedam, ut caussam quandam suam cognosceret: negassetque ille, sibi vacare: *Ne vacet igitur*, inquit illa, *regnare, si non vacat audire.* Etsi autem qui ad eos adeunt, tempus ad eam rem opportunum captare debent, si quis tamen aut rusticitate, aut cogente necessitate, aut casu aliquo, parum in tempore ad eos venerit, non est iracunde ac superbe rejiciendus, ac repellendus: sed aut audiendus sic quoque, si fieri potest: aut certe placide ac leniter commonefaciendus, ut tempus aliud commodius capiat: esse alios quoque, quibus consulendum sit: & aequum esse ipsis quoque rectoribus aliquam diei partem ad curanda corpora, & ad animi quie-

tem

aptissimi sint, aut soli potius apti, vulgo tamen ad id munus obeundum uni ex omnibus minime apti esse videantur. Ait autem, id ex eo evenire, quod in civitatibus ut quisque quo jure, quaque injuria deturbare alios ab honoribus, & imperiis, eaque ipse arripere, atque occupare maxime potest, ita maxime navus, & industrius, & ad res gerendas idoneus haberi solet; cum veri philosophi, qui ab omni ambitione remotissimi sunt, quia nihil unquam tale conantur, sed in studiis cognitionis, & scientiae acquiescunt, ignavi, & desides, & ab administratione reipub. alieni existimentur. Idem autem eventurum ait homini gubernandae navis perito, & intelligenti, si ea versetur in navi, in qua vectores ita insaniant, ut inter se contendant, quis potissimum gubernare debeat, & ut quisque depellere alios a gubernaculis, eaque ipse occupare potuerit, ita eum plurimi faciant, eique navis gubernandae curam optime committi putent.

Idemque praecipit, ut eos adversarios existimemus, &c.] Longe aliud est, judicio & sententia, aliud, voluntate, atque animo dissidere. Nam etiam in sententiarum dissimilitudine ac discrepantia, animorum tamen conjunctio servari potest: neque unquam boni viri quemquam quod a se dissentiret, propterea in inimici loco habendum existimarunt. Evertendam Karthaginem Cato, conservandam Scipio Nasica censebat. Num igitur eos inimico inter se fuisse animo credimus? Stultorum & imperitorum ista consuetudo est: qui, quoniam, ut ait Comicus, *nisi quod ipsi faciunt, nihil recte fieri putant*, iccirco a se ne levissimis quidem in rebus dissentientes ferunt.

Qualis fuit inter P. Afr] Africanum minorem dicit, & Q. Metellum Macedonicum, summos viros: de quorum dissensione ita in Laelio: *Ab amicitia Q. Pompeji*, &c. & Valerius lib. 4. cap. 1. *Acerrime*, inquit, *cum Scipione Africano Macedonicus*, &c. Idem filios suos monuit, ut funebri ejus lecto humeros subjicerent. atque huic exequiarum, illum honorem vocis adjecit: *non fore, ut postea id officium*, &c. Eadem fere Plin. lib. 7. cap. 44.

Nec vero audiendi, qui graviter irascendum inimicis putant] Multi in ea sententia & sunt, & fuerunt, ut putarent, fortitudinis, & magni atque elati animi comitem esse iracundiam: quod sentire videtur & Plato 2. πολιτ.

ubi

cundia, quam justitiae studio duci. Vide Nonium, & Gellium lib. 6. cap. 14.

Cavendum est etiam, ne major poena, quam culpa sit] Contra enim, legum interpretatione, ut ajunt Jurisconsulti, molliendae sunt poenae potius, quam exaspetandae.

Et ne iisdem de caussis alii plectantur, alii ne appellentur quidem] Leges enim omnibus aequae esse debent, neque quidquam indignius, quam eadem flagitia in aliis dissimulari, in aliis vindicari.

Prohibenda autem maxime est ira in puniendo] Cupiditas modum non novit. & quaecunque cupide facimus, immodici in eis, atque immoderati sumus. est autem *ira*, ut in secundo de anima, traditur, *cupiditas ultionis*. Quare quicunque ad reposcendam poenam iratus accedit, modum tenere non potest. est igitur magni, & sapientis viri, aut omnino non irasci, aut, quod fortasse majus est, iram vincere ac cohibere, neque quidquam ulciscendi caussa facere, donec ille irae tumor resederit, impetus constiterit, ardor refrixerit. Ἅπανθ' ὅσ' ὀργιζόμενος ἄνθρωπος ποιεῖ, Ταῦθ' ὕστερον λάβοις ἂν ἡμαρτημένα, ait Menander. Itaque laudatur Plato, qui servo cuidam suo iratus, *Tu vero*, inquit, *gratias Diis agito, quod ego iratus sim. poenas enim a te exigerem, nisi iratus essem*. & Xenocrati, qui tum praesens aderat, *quaeso*, inquit, *tu hunc verberato. me enim, cum iratus sim, id facere non decet.* Eadem fere narrantur de Archyta Tarentino, qui, ut est apud Ciceronem 4. Tusculan. cum villico factus esset iratior, *quomodo te*, inquit, *accepissem, nisi iratus essem?* Sed & de Platone ipso ejusdem generis alia. Quod servo iratus, sublata manu, quasi eum percussurus, diu eodem in statu constiterit, cumque rogaretur, cur id faceret: *A me ipso*, inquit, *exigo iracundiae meae poenas*. & quod adolescens quidam, qui diu apud eum vixerat, cum domum rediisset, vidissetque aliquando iratum matri patrem: *Apud Platonem*, inquit, *nihil unquam tale vidi.* Dandam autem irae moram, dum relanguescat, neque praecipitandum, quod illa suaserit, eleganter docuit Athenodorus Stoicus, qui Octaviani Augusti temporibus fuit. Cum enim Augustum facile, ac celeriter irasci videret, monuit eum,

ut quoties irasceretur, antequam quidquam imperaret, recitaret Graecarum litterarum nomina: illo quamvis exiguo temporis intervallo judicans fore, ut irae impetus, vel frangeretur, vel certe remitteretur. Sextus Aurelius Victor in Theodosio. sapientissime itaque decrevit senatus temporibus Tiberii, ne de iis, qui capitis damnati essent, supplicium ante decimum diem sumeretur. Cujus senatusconsulti meminit Tacitus lib. 3. Dio lib. 47. Suetonius in Tiberio. Seneca in lib. de Tranquillitate vitae. Sidonius Apollinaris epist. 7. lib. 1. Quod temporis spatium optimus Imperator Theodosius ad triginta dies prorogavit: cum ob ingentem quandam stragem ipsius jussu Thessalonicae factam a sanctissimo & fortissimo Episcopo, Ambrosio Ecclesiae foribus exclusus, neque nisi post actam, ex veteri ecclesiastica consuetudine, publicam poenitentiam, ad sacrorum mysteriorum communionem admissus esset. Historia est apud Theodoretum lib. V. cap. 17. & Sozomenum lib. VII. cap. 24. & extat ipsa Theodosii constitutio, l. *si vindicari.* C. de poenis.

Inter nimiam & parum] Hinc discamus, quomodo Latine exprimi possit, quod Aristoteles ait, τὸ πλέον καὶ τὸ ἔλαττον.

Quae placet Peripateticis, & recte placet] Mediocria enim, & moderata omnia, ut corpori, sic etiam animo, prosunt, immoderata utrumque corrumpunt, & ideo tantopere laudatum est a veteribus τὸ μηδὲν ἄγαν. & illud Hesiodeum, μέτρον δ' ἐπὶ πᾶσιν ἄριστον. a quo non abludit illud Horatianum: *Est modus in rebus, sunt certi denique fines, Quos ultra citraque nequit consistere rectum.* Videndus Aristoteles lib. II. Ethic.

Modo ne laudarent, &c.] Reprehendit Peripateticos, quod *iracundiam* laudent, & a natura utiliter datam dicant. in quo multa consideranda sunt. primum quid sit *iracundia*, & quomodo ab ira differat. 2. Verumne sit, iracundiam a Peripateticis laudari. 3. Quid inter Peripateticos & Stoicos hac in re non conveniat, & num merito Peripatetici a Stoicis reprehendantur. Seneca igitur lib. 1. de ira cap. 4. ait, inter *iram* & *iracundiam*, idem interesse, quod inter *ebrium* & *ebriosum*, inter *timentem* & *timidum*. Iratus potest esse non iracundus. Iracundus potest aliquando iratus non esse. Ira igitur est ὀργὴ,

iracundia ὀργιλότης. Haec etiam Claudius Caesar distinxit edicto, de quo ita Suet. *Irae atque iracundiae conscius sibi, utrumque excusavit edicto, distinxitque, pollicitus alteram quidem brevem & innoxiam, alteram non injustam fore.* *Iracundiam* tamen Latini interdum pro *ira* dicunt. Plautus Asinaria: *Non herele te praevideram. quaeso ne vitio vertas. Ita iracundia obstitit oculis.* & Terent. *Vix sum compos animi, ita ardeo iracundia.* Nunc videamus, num Peripatetici iracundiam laudent. Aristoteles 2. Eth. ἐν δὲ τῇ περὶ ὀργὴν ὑπερβολῇ, &c. & in 4. τὰ τοῦ ὀργίλου εἴδη, ut τοὺς ἀκροχόλους, τοὺς πικροὺς, τοὺς χαλεπούς, ut vitiosas recenset. ergo Aristoteles iracundiam non laudat. Citantur & haec ex eodem: ὁ οὐχ ὁρᾷς, ὅτι τ' ἐν ὀργῇ ἀδικουμένων, &c. & hoc, ὥσπερ ὁ ποιητὴς ἐποίησεν, &c. et rursus: ὁ θυμὸς ἐν πάθει βιάζεται, &c. ergo ipse quidem eam non laudat. Hoc tamen eis Cicero saepe objicit, ut hic, & IV. Tusc. ubi ita scribit: *Quid? quod iidem Peripatetici*, &c. Haec ex aliorum Peripateticorum commentariis Cicero, ut videtur, hauserat. Et tamen vituperant Peripatetici ἀοργησίαν, & Aristoteles ipse ait, τὸν θυμὸν τῇ ἀνδρείᾳ συνεργεῖν. Neque aliter Plato, qui & 2. Polit. ait, omnem ἀνδρεῖον εἶναι θυμοειδῆ. & 5. de legibus: θυμοειδῆ μὲν χρὴ, inquit, πάντα ἄνδρα εἶναι. & Graeci proverbio ajunt, *qui irasci nesciat, eum mente etiam carere.* At Stoici, & Lycurgus, Thracum rex, &c. & tamen de vocibus tantum videntur litigare. nam si ira est semper πάθος ἄλογον, recte eam vituperant: sin potest ratione dirigi, & est interdum ὁρμή τις ἐγείρουσα τὴν ψυχὴν πρὸς τὴν ἀνδρείαν, merito commendari potest. neque eradicanda, sed moderanda est. Itaque Horatius cum dixisset, *ira furor brevis est*, addit, *qui non moderabitur irae*, &c. non dicit qui non extinguit, sed qui non moderabitur. Vere tamen Cicero, optandum, ut magistratus sint legum similes, &c.

At etiam in rebus prosperis] Horat. *Aequam memento rebus in arduis.* Idem: *Rebus angustis animosus atque*, &c. Idem: *Sperat angustis, metuit secundis, Alteram sortem bene praeparatum pectus.* Idem: *Quem res plus nimio delectavere secundae, Adversae quatient.* Gobryas apud Xenophontem lib. 8. paedias: Δοκεῖ δέ μοι, ὦ Κῦρε, χαλεπώτερον εἶναι, &c. Cato in oratione pro Rhodiensibus apud Gellium: *Adversae res se domant*, &c. Horatius:

Bene ferre magnam disce fortunam. & Pindarus ait, Tantalum non potuisse καταπέψαι τὸν μέγαν ὄλβον. & mimus est Publii Syri: *Fortuna nimium quos fovet stultos facit.* Ovidius: *Non facile est aequa commoda mente pati.* Aristoteles VII. Politic. cap. 15. ἀνδρείας μὲν οὖν καὶ καρτερίας, &c. Idem lib. 4. Eth. ἄνευ γὰρ ἀρετῆς οὐ ῥᾴδιον φέρειν ἐμμελῶς τὰ εὐτυχήματα. Plutarchus de discrimine adulatoris & amici: ὀλίγοι γάρ εἰσιν οἷς μετὰ τῶν εὐτυχιῶν παραγίνεται τὸ φρονεῖν. Homerus: Τίκτει τοι κόρος ὕβριν, ὅταν κακῷ ὄλβος ἕπηται. Vide cap. 15. lib. 5. nostrarum var. lect.

Praeclaraque est aequabilitas in omni vita, & idem semper vultus] Haec de Socrate Xanthippe praedicabat. III. Tuscul. Seneca 18. epist. *Si tamen exemplum desideratis*, &c Plinius cap. 19. lib. 7. *Socratem clarum sapientia eodem semper visum vultu, nec aut hilari magis, aut turbato.* Solinus cap. 4. *Inter alia Socratis magna, praeclarum illud est, quod in eodem vultus tenore etiam adversis interpellantibus perstitit.* Gellius cap. 1. lib. 2. *Inter labores voluntarios, & exercitia corporis ad fortuitas patientiae vices firmandi* (sic enim lego) *id quoque accepimus Socratem facere insuevisse*, &c. *Quam rem, cum Phavorinus de fortitudine ejus viri ut pleraque disserens attigisset*, πολλάκις, *inquit*, ἐξ ἡλίου εἰς ἥλιον ἑστὼς ἀστραβέστερος τῶν πρέμνων. Idem & Laërtius in ejus vita.

IN LIBRUM TERTIUM.

Tandem aliquando, auditores, intermissa studiorum nostrorum curricula repetenda sunt, animique diuturna jam quiete recreati ac refecti, ad illas nobiles exercitationes, quibus ad sapientiam, & ad dicendi copiam excoluntur, denuo conferendi. Juvat ad solitos labores redire: juvat hanc adolescentium optimis artibus deditorum coronam intueri: juvat quotidie aliquid ex me promere, quo vestri isti honestissimi vobisque dignissimi conatus adjuvari posse videantur. Quid enim, per Deum immortalem, facere aut praestare melius, aut in quo industriam meam exercere fructuosius possum? An agricolae, cum segetem a se consitam, herbescentem, culmisque se geniculatis paulatim humo tollentem, cum sua manu depactas arbores succrescentes, seque primo vere

in florem induentes vident, afficiuntur intimis sensibus, & incredibilem quandam animo percipiunt voluptatem: ego, cum ingenia vestra ingenuarum artium praeceptis a me consita, majores quotidie ad virtutem, & ad veram ac solidam gloriam progressus facere videam, idem mihi faciendum non putem? Sed vobis quoque, auditores, etiam atque etiam videndum est, ne ullam occasionem discendi amittatis, ne optimam, & ad studia aptissimam aetatis partem, in qua nunc estis, inutiliter consumatis, neve existimetis, posse magnam doctrinae copiam sine magnis laboribus comparari. Ego quidem a me nihil desiderari patiar eorum, quae mei muneris sunt: neque committam, ut, si qui ex vobis, quod nolim, suorum opinioni atque expectationi minus cumulate responderint, ulla in me ejus rei culpa haerere videatur. Nullo vobis loco, nullo tempore deero: studiaque vestra non otio tantum meo, sed & negotio & occupationibus anteponam. Vos quoque acuite atque excitate industriam meam diligentia vestra: ostendite, eos labores, qui vestra caussa capiuntur, vobis gratos, & acceptos esse. Qui ingenio valent, videant, ne per socordiam illud sibi perire patiantur: qui tardiores sunt, tarditatem assiduitate ac diligentia corrigant: qui se usque huc, & modestos, & bene moratos, & discendi cupidos perpetuo praestiterunt, dent operam, ut aliquid potius ad eas laudes quotidie adjungant, quam quidquam ex eis deterant. Si qui antehac aut juvenili quadam licentia proterviores, aut minus ad rem suam attenti fuerunt, ii vel hoc ipso anno, quo major quaedam gravitas ac severitas morum a nobis omnibus postulari videtur, vel hac anni parte, quae piorum omnium animis majorem quandam religionem incutere consuevit, vel exemplo meliorum commoti, vel etiam tumultuandi sine caussa, & hic perturbandi omnia satietate jam ac taedio capti, aut adjungant se nobis comites praeclarissimi ac fructuosissimi consilii atque instituti, aut aequos se saltem ac placidos spectatores praebeant, neque sibi pro ludo atque oblectamento habeant alienae industriae cursum sine ullo suo emolumento impedire. Nunc ad Ciceronem audiendum veniamus: ne, cum is liber, quem explicare ingredimur, de utilitate disserat, ejusque per-

sequendae vias commonstret, nos in ipso ejus vestibulo horam nobis ad docendum constitutam inutilibus verbis consumpsisse dicamur.

P. Scipionem] Hoc prooemio caussam reddit, cur se ad philosophiam Latinis litteris mandandam contulerit. eo autem id fecisse dicit, quod, oppressa repub. cum ruri plerumque ageret, solusque viveret, nihil judicarit melius, aut ad consumendum otium, aut ad se a taedio & molestia sollicitudinis vindicandum. Deinde hanc partem philosophiae, in qua officii praecepta traduntur, praecipue commendat filio, eumque & ad illam diligenter cognoscendam cohortatur, & admonet, quantam expectationem sustineat, cui non respondere sine summa turpitudine non possit. exorditur autem a nobili quodam dicto Africani superioris, cui subjicit modestam quandam sui cum Africano comparationem.

Africanus] Quod Carthaginem, Romani imperii aemulam, populo Romano tributum pendere coëgisset. quando autem inimici aut amici testimonium valere debeat, docet Aristoteles 1. Rhet.

Cato, qui fuit fere ejus aequalis] Natu tamen grandior Scipio, ut qui duobus & viginti annis consul fuerit, antequam eundem magistratum adipisceretur Cato, & Scipionis procos. in Hispania Cato quaestor fuit. Ac mirum videri possit, quidquam a Catone scriptum, quod ad laudem superioris Africani pertineret, cujus eum magnitudinem allatrare solitum, & ei inimicissimum fuisse, lib. 38. scribit Livius quod confirmat & Gellius cap. 18. lib. 4. Inimicitiarum caussae ex Plutarcho in vita Catonis facile intelliguntur. Unde petendas censeo.

Nunquam se minus otiosum] Hoc ita effert Plutarchus in Apophtheg. Σκιπίων ὁ πρεσβύτερος τὸν ἀπὸ τῶν στρατειῶν καὶ τῆς πολιτείας σχολὴν ἐν γράμμασι διατελεῖν ποιούμενος, ἔλεγεν, ὁπότε σχολάζοι πλείονα πράττειν. Verisimile est autem, hoc a Catone haud longe a principio originum relatum fuisse, ubi etiam illud posuerat, quod refert Cicero pro Plancio, *clarorum virorum atque magnorum non minus otii quam negotii rationem existere oportere* Quae autem hic laus Africano superiori tribuitur, eandem fere tribuit Paterculus juniori, de quo ita scribit: *Neque quisquam hoc Scipione elegantius intervalla negotiorum otio dispungit: semperque aut belli, aut pacis serviit artibus. semper*

per inter arma ac studia versatus, aut corpus periclis, aut animum disciplinis exercuit. Cicero quoque de se idem saepenumero praedicat, ut pro Plancio: *Sed quid ego dicam de occupatis meis temporibus*. &c. & pro Archia: *Quare quis tandem me reprehendat*, &c. & 1. Tusculanarum: *Si occupati profecimus civibus nostris, prosimus etiam, si possumus, otiosi.* Magni igitur & sapientes viri ne tum quidem otiosi sunt, cum otiosi videntur. at contra stulti & insipientes, tum quoque nihil agunt, cum vel maxime videntur occupati. Multi sunt, quos cum videas huc illuc cursitantes, semper properantes, semper anhelantes, modo suis, modo alienis negotiis impeditos, nihil eis esse occupatius credas. At si recte rationem ineas, otiosos esse atque ignavos judicabis. Nam quae pars in homine praecipua est, ea in illis quasi torpore quodam ac veterno oppressa perpetuas ferias agit. Nihil magnum ac sublime cogitant: nunquam animum ad caelestia attollunt: nihil aeternum atque immortale intuentur: mentem, qua nihil celerius est aut vegetius, per inertiam ac desidiam torpescere patiuntur. At sapiens, cum a turba secessit, cum occlusis foribus vindicavit se sibi, cum ab arbitris, & ab interpellatoribus liber alto ac pingui otio frui videtur, tum maxime humana divinaque omnia mente, ac cogitatione percurrit, & praeclaris seque dignis occupationibus involutus, ea semper meditatur & tractat, quae non uni aut alteri, sed omnibus, neque iis modo qui nunc sunt, sed etiam posteris, prosint. Neque vero tunc solus est, qui omnis aevi optimos, ac sapientissimos quosque intuens, & aliorum facta dictaque in memoriam revocans, aliorum libros pervolutans, non minus eorum virtute ac sapientia fruitur, quam si vivorum, ac spirantium sermonibus interesset. Non igitur magnificentius quam verius dici potest, tales viros nunquam minus otiosos esse, quam cum otiosi, nunquam minus solos, quam cum soli videntur.

Secum loqui] Hoc quidem & magnorum virorum, & nihili hominum commune est, ut in solitudine secum loquantur. Itaque graviter Crates, qui, cum adolescentulum quendam secreto ambulantem interrogasset, quid ageret: isque respondisset, *se secum loqui*: *Vide*, inquit, *ne cum homine improbo loquaris.* Narrat Seneca lib. 1. epistolarum. Sed id Scipioni diligenter cautum, ac provisum erat.

Otium

Otium & solitudo] Inertibus enim obrepit somnus in otio & solitudine. recteque apud Plautum Murrina: *Nam ubi domi sola sum, sopor manus calvitur.* At magni viri tum maxime ad praeclaras cogitationes animum intendunt.

Rura peragrantes saepe soli sumus] Errabat enim circum villulas suas, ut quodam loco ad Atticum scribit: & congressum hominum fugiebat: atque interea totus erat in litteris. In hac solitudine, ait ipse lib. 12. ad Atticum, *careo omnium colloquio*, &c.

Non solum ex malis] Aristoteles 2. Ethic. ἐπεὶ οὖν τοῦ μέσου τυχεῖν ἄκρως χαλεπὸν, τὸ δεύτερον, φασι, πλοῦν, τὰ ἐλάχιστα ληπτέον τῶν κακῶν. & 1. Rhet. τὴν δὲ ἐλάττονος κακοῦ, ἀντὶ δὲ μείζονος λῆψιν αἱρετὸν εἶναι. & 5. Eth. τὸ μεῖον κακὸν ἀγαθόν πως εἶναι δοκεῖ.

Sed etiam excerpere] Apud Xenophontem Cyrus: τοῦ νοῦν ἔχοντός ἐστι καὶ ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν ὠφελεῖσθαι. Vide Plutarchi libellum, πῶς ἄν τις ὑπ' ἐχθρῶν ὠφελοῖτο. Statim autem granditatem quandam & dignitatem orationi adfert nomen ipsum *Africani*. *P.* inquit, *Scipionem, eum, cujus imaginem S. P. Q. R. in templo Capitolino in ipsa cella Jovis optimi max. consecravit.* Valer. lib. 8. *Eum, qui propter eximiam virtutem Jove genitus credebatur.* Idem lib. 2. *Eum, ad quem in Liternina villa se continentes praedonum duces prope adorandum venerant.* Et talis tamen ac tantus vir exulavit, & in exilio mortuus est; ut intelligamus, ea, quae in vita acerbissima habentur, divino permissu, clarissimis interdum, ac praestantissimis viris evenire.

M. A. MURETI

IN

M. T. CICERONIS

LIBROS QUINQUE

DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM

SCHOLIA.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.

Prothesis ex titulo constat. Est autem utilissima quaestio. Nam τὸ τέλος est quo movemur ad agendum. Et ut quisque vere aut secus judicat περὶ τοῦ τέλους, ita aut vir bonus evadit, aut contra. Qui enim voluptatem, &c. qui honorem, qui opes, &c. Hoc optime expressit Horatius epist. 6. lib. 1. *Vis recte vivere?* &c. Deinde: *Si res sola potest*, &c. & statim: *Si fortunatum species*, &c. Addit: *Si bene qui coenat*, &c. Postremo: *Si, Mimnermus uti censet, sine amore jocisque*, &c. Nam ipsius quidem finis appetitio, est infinita. ait Aristoteles 1. Politicorum. Itaque vera cognitio τοῦ τέλους πρὸς ὅλον τὸν βίον μεγάλην ἔχει ῥοπήν. ait Aristoteles 1. Ethic. Scripti sunt, ut pleraque philosophica, temporibus bellorum civilium. hi quidem quo tempore Caesar IV. Cos. sine collega, bellum in Hispania adversus Cn. Pompeji libros gerebat. Ad Brutum, auctore & suasore Attico. Ita enim lib. 13. epistola: *Valde me momorderunt*, &c. Quos loquentes & cur, induxerit, ita exponit alia epistola: *Ita confeci quinque libros*, &c. Attico eos multo ante dederat, quam Bruto. Itaque in alia epistola, *Dic mihi*, inquit, *placetne tibi?* &c. 2 de Divinat. *Cumque fundamentum esset philosophiae positum in finibus bonorum & malorum, perpurgatus est is locus a nobis V. libris*, &c. [illegible] Plato 1. νόμ. Fuit autem de summo bono mira inter ve-

teres

teres dissensio. Eudoxus voluptatem. Idem Aristippus & Cyrenaici. Idem Epicurus, sed alio sensu. At Hieronymus idem re, sed alio nomine ἀοχλησίαν. Diodorus eandem, sed cum honestate conjunctam. Stoicorum Zeno, vivere ex virtute. Cleanthes, vivere convenienter naturae. Aristoteles & Aristo ἀδιαφορίαν. Herillus scientiam. Lycus Peripateticus verum gaudium animi. Leucimus gaudere honestis. Anaxagoras theoriam. Heracletus εὐαρέστησιν. Pythagoras scientiam perfectionis virtutum animi. Democritus ἀθαμβίαν sive εὐεστώ. Hecataeus αὐτάρκειαν. Idem Xenocratis auditor, Polemo. Diotimus τὴν παντέλειαν τῶν ἀγαθῶν. cujus sententiam S. Augustinus, &c. Metrocorus, &c: Videndus Clemens lib. 2. Strom. Sed hic Cicero tres praecipuas complexus est. Nam 1. libro, &c. 2. autem, &c. Ut magis intelligamus, quae tum fuerint tenebrae, quae caecitas, & tanto majorem gratiam debeamus Deo, &c. *Suave mari magno.* Cur *de finibus*, non *de fine*, ut Zeno? Nomen ipsum τέλους sumpserunt ab Homero 'Οδυσ. 1. Οὐ γὰρ ἔγωγέ τι φημὶ τέλος χαριέστερον εἶναι, &c. Sed cur addidit Cicero, *malorum*? Certe enim Graeci nunquam dixerunt τέλος κακῶν. Et ipsum nomen τέλους adsignificat bonum. Nam τὸ τέλος τελειοῖ, Malum autem non perficit. Itaque mors κατὰ μεταφορὰν vocatur τέλος. & sic τέλειος καλεῖται, aut sycophanta, ut bonus. Aristoteles δ' τῶν μετὰ τὰ φυσ. & 2. Phys. irridet poëtam, qui dixerat, Ἔχει τελευτὴν ἧσπερ οὕνεκ' ἐγένετο. βούλεται γὰρ, inquit, οὐ πᾶν εἶναι τὸ ἔσχατον τέλος, ἀλλὰ τὸ βέλτιστον. Item τέλος & τὸ οὗ ἕνεκα idem. At mali caussa nemo quamvis malus facit. Bonum enim expetunt omnia. Et malum nullo modo potest habere rationem finis. Neque unquam voluntas fertur ad malum, ut malum. Sed fortasse *finem malorum* dixit, non quem spectent, & ad quod omnia referant mali, sed, quo nihil pejus sit. At ne id quidem fieri potest. Quodcunque enim malum proposueris, id addito alio pejus & deterius fiet. (Doce exemplis) Nisi forte malum unum tantum dixeris, ut Stoici vitium. Sed tunc inepte dixeris summum aut maximum malum, aut finem malorum. Nam haec nisi in comparatione non dicuntur. Comparatio autem non nisi inter plura. An ut felicitas bonorum omnium cumulus, ita finis malorum erit omnium malorum cumulata complexio? At non potest. Bona quidem conspirare possunt,

 sed

sed non mala. Quia bonum κοινὸν & sui, & ejus in quo est. Malum φθαρτικὸν & aliorum, & sui. Itaque omnes virtutes possunt esse in aliquo. immo vero qui habet unam, &c. At longe aliud in vitiis. Sed finis malorum sive summum malum dicitur: quod tale est, ut χωρισθὲν deterius sit alio quolibet per se sumpto: aut etiam aliis omnibus coacervatis: dummodo hoc unum non sit in illo acervo.

IN LIBRUM I.

Non eram nescius] Hac praefatione M. Tullius iis, qui ipsius industriam quoquo modo reprehendere potuissent, omnem aditum praecludere meditatur. proponit autem quatuor praecipuas reprehensiones, easque ordine refutat.

Non eram nescius] Generalis propositio.

Quae summis ingen.] Ἐν παρέργῳ attentionem sibi a rerum praestantia colligit.

Mandaremus] Ego & tu. Nam Brutus quoque in hanc exercitationem studiose incumbebat. Liber ejus de Virtute cum alibi, tum hoc ipso in prooemio a Cicerone laudatur. Veteres grammatici citant librum ejusdem de officio, sive περὶ καθήκοντος, ut eum vocat Seneca lib. 14. epistolarum. Cic. autem 11. Acad. *Brutus quidem*, inquit, *noster, excellens omni genere laudis, sic philosophiam Latinis litteris persequitur, nihil ut iisdem de rebus Graeca desideres.*

Nam quibusdam] Prima reprehensio. Non est philosophandum. Porro qui philosophiam universam vituperarent, multi olim extiterunt. Si quidem & Callicles apud Platonem in Gorgia, longa eam accurataque oratione exagitat, cum eam ludis puerilibus comparet, qui puerilem quidem aetatem non dedeceant, viris autem sint admodum indecori: affirmetque, qui ejus studio se dedant, stupidos in omni actione, rerum humanarum imperitos, omninoque reip. inutiles effici: ut verberibus etiam plagisque coërcendos esse dicat, si qui eam corroborata jam & confirmata aetate sectentur. & notum est, in vetere comoedia quae adversus philosophos, quam multa, quamque flagitiosa dicantur. Atheniensis quidem civitas, quam non amaverit philosophos, osten-

ostendit ipsa, quae philosophiae parentem morte multavit. Gellius cap. 11. lib. 15. Romae autem, C. Fannio Strabone, & M. Valerio Messala Coss. Senatusconsultum factum est, quo philosophis & rhetoribus urbe interdiceretur. Quin & posterioribus saeculis, imperante Domitiano, rursum Senatusconsulto sunt non ex urbe tantum, verum etiam ex tota Italia expulsi. quo tempore Epictetum philosophum, hominem sanctissimum, ex urbe decessisse accepimus. M. Catonem, eum, qui Censorius usurpatur, prodit Plutarchus τῇ φιλοσοφίᾳ ὅλως προσκεκρουκέναι, ut etiam Socratem, Isocratemque, hunc quidem aculeatis dictis, illum etiam maledictis incesseret. M. Tullius II. Acad. 2. *Sunt*, inquit, *multi, qui omnino Graecas non ament litteras; plures, qui philosophiam.* Idem V. Tusculanarum: *At philosophia quidem, tantum abest, ut perinde ac de hominum est vita merita, laudetur, ut a multis etiam vituperetur.* Id verisimile est contigisse vitio eorum, qui, cum se philosophos profiterentur, flagitiis omnibus inquinati erant, pravasque opiniones disseminabant. imperiti autem, ut saepe fit, quod hominum proprium erat, id in rem ipsam transtulerunt. re vera enim philosophia satis pro sua dignitate laudari non potest. vereque scripsit Plato, nihil esse hominum generi a diis immortalibus datum philosophia majus aut praeclarius. itaque & P. Africanus, vir clarissimus, in illa nobili legatione, quam ante censuram obiit, unum sibi Panaetium philosophum comitem esse voluit: & Pompejus tanti Posidonium fecit, ut, cum Proconsul Athenis esset, in aedes ejus ingressurus, fores de more a lictore percuti vetuerit; fascesque januae summiserit is, cui se oriens occidensque summiserat. Sed non hoc loco propositum id nobis est, ut laudemus philosophiam.

Et iis quidem non admodum indoctis] Quod admirabilius est. nam ab indoctis quidem eam vituperari, haud sane novum esset.

Non admodum] Non omnino. Sic alicubi Pythagoram *nihil admodum scripsisse* dicit.

Quidam autem] Secunda reprehensio. ut philosophandum sit, tamen non est tam accurate philosophandum. eo pertinet illud quod ait Neoptolemus apud Ennium, quodque sibi placere ait Antonius lib. 2. de Oratore:

Phi-

Philosophandum est, sed paucis: nam omnino haud placet.

Erunt etiam] Tertia. ut & philosophandum sit, & accurate philosophandum; tamen Latino sermone id fieri non oportet.

Postremo] Quarta. alienum est a Ciceronis dignitate de philosophia scribere. Sophistarum sunt ista, non hominis consularis, & omnibus maximis honoribus in rep. functi.

Contra quos omnes] Proponit, se contra eos omnes dicturum. mox tamen corrigit se, & omittit primam partem, quod ei alio loco satisfecerit.

Eo libro] Sic 2. de Divinat. *Cohortati sumus, ut maxime potuimus, ad philosophiae studium eo libro, qui est inscriptus Hortensius.* & 2. Tusculanarum: *Nos autem universae philosophiae vituperatoribus respondimus in Hortensio.* & in 3. *Quanquam de universa philosophia, quantopere & expetenda, & colenda esset, satis, ut arbitror, dictum est in Hortensio.* meminit & aliis locis. Ejus libri nobis hominum vel negligentia, vel improbitas nihil fere praeter nomen & desiderium reliquit.

Defensa & collaudata] Iis duobus postea opponit, *accusata* & *vituperata.*

Ab Hortensio] Hortensium abhorruisse a philosophia, vel hinc colligi potest. Solet enim Cicero in dialogis ad eorum sensum, quos loquentes facit, cujusque orationem accommodare. apertius etiam idem indicat libro 2. Academicarum 16. his verbis: *Tune, cum tantis laudibus philosophiam extuleris, Hortensiumque nostrum dissentientem commoveris*, &c. Neque sane mirum est, piscinario illi philosophiam parum probatam fuisse. Lege, quae de eo narrat Macrobius lib. 3. Saturnaliorum. non quaeres, cur ejusmodi homini philosophia sorduerit.

Veritus, ne movere] Noveram studia hominum, cum eos illo libro ad philosophiae cognitionem inflammaveram. Ergo si nihil postea de philosophia scripsissem, dedissem eis sermonem, quasi movere ipsos atque excitare possem; retinere non possem. ea fuit caussa, cur plura susceperim.

Qui autem] Refutatio secundae reprehensionis, quae quinque argumentis continetur. hunc autem locum tractat etiam in praefatione secundi Tusculanarum.

Difficilem] Primum argumentum ἀπὸ τοῦ ἀδυνάτου. Animus semel incitatus ad philosophiam, coërceri non potest. frustra igitur ea in re moderatio desideratur.

Ab

Admissum] Incitatum. metaphora ab equis: in qua persistit etiam, cum addit, *coërceri ac reprimi.*

Justioribus utamur illis] Justiores in nos sint illi.

Rebus infinitis] Secundum argumentum. Rebus infinitis & eo melioribus, quo majores sunt, non est constituendus modus. Ejusmodi autem est philosophia. ejus igitur studio modum statui non oportet.

Sive enim] Tertium argumentum: idque ex genere eorum, quae Graeci vocant dilemmata; in quibus, duobus positis, utrum receperis, semper id quod volumus, efficitur. Explicari autem potest hoc modo. Aut potest ad sapientiam perveniri, aut non potest. si potest; non debemus tamen eam adepti cessare a studio, imo vero frui tanto illo bono, quod nobis labore & studio paravimus. Sin non potest; tamen qui semel ejus studio se dediderit, duae caussae sunt, cur illud perpetuo urgere debeat. Prima, quod modus quaerendi veri nullus est, donec inveneris: Secunda, quod, cum id, quod quaeritur, pulcherrimum sit, turpe est in eo quaerendo defatigari. itaque utrovis modo illud efficitur, ut susceptum sapientiae studium numquam postea remitti oporteat.

Etenim si delectamur] Quartum: atque hoc quoque dilemma est Aut delectamur, cum scribimus; aut laboramus. si delectamur; non debent isti oblectationi nostrae invidere: sin laboramus; non debent ita esse curiosi, ut alienae industriae modum a se statui postulent.

Nam ut Terentianus] Quintum, a dissimilitudine. non eadem est caussa Chremis illius Terentiani, & istorum. nam ille humane facit, qui novum vicinum ab illiberali labore deterreat: hi curiose, qui nos a labore nobis minime injucundo abducere moliantur.

Denique] Vel hinc intelligi licet, peccare eos, qui illud, *denique*, apud Terentium connectunt cum insequentibus hoc modo: *Fodere, aut arare, aut aliquid ferre. denique Nullum remittis tempus.* Terminant enim superiorem illam verborum comprehensionem, ut saepe alibi.

Curiosi] Hujus verbi vim notavimus in commentariis, quibus Catullum interpretati sumus.

Iis igitur] Tertiam reprehensionem refutare aggreditur.

In quibus] Primum argumentum a comparatione. Delectant nos, quae poëtae nostri a Graecis accepta Latine proferunt: ergo delectare debent etiam ea, quae a Grae-

a Graecis philosophis accepta Latinis litteris commendantur. Propositionem illustrat & alieno testimonio, & suo. Varronem autem unum de iis fuisse, quibus non placebat philosophiam Latine explicari, disces ex 1. Academicarum, ubi locus hic in utramque partem pereleganter a Cicerone tractatur.

Cur in gravissimis] Idem argumentum tractat sub initium 1. Academ.

Ad verbum] Qualem Heautontimorumenon suam fuisse ait Terentius: *Ex integra Graeca integram comoediam Hodie sum acturus Heautontimorumenon*. & in Adelphis: *Verbum de verbo extulit.*

Ennii Medeam] Conversam ex Euripide.

Antiopam Pacuvii] Ennii sororis filii, etiam pictura clari. Plin. lib. 35. cap. 4. de Antiopa Persius Sat. 1. *Sunt quos Pacuviusque & verrucosa moretur Antiopa, aerumnis cor luctificabile fulta.* In Bruto: *Caecilium & Pacuvium male locutos videmus: Pacuvio nitor defuit.* Quintilianus lib. 10. *Pacuvii veternum* Tacitus. Cicero in Oratore, *omnes apud eum ornatos elaboratosque versus fuisse.* Pacuvius anno ab urbe 614. fabulam docuit. Accius in Bruto, iisdem aedilibus, ait, se & Pacuvium docuisse fabulam, cum ille 80. ipse 30. annos natus esset. Hinc Gellius lib. 13. cap. 2. & lib. 17. cap. 21.

Caecilii] Ep. 3. lib. 7. ad Att.

Ferreum scriptorem] Ipse *poëtam durissimum* vocat lib. 14. ad Atticum, epistola antepenultima.

At, utinam ne] Lego, *An, utinam ne.* Versus autem Ennii sunt: *Utinam ne in nemore Pelio securibus Caesa accidisset abiegna ad terram trabes. Neve in. n. in. ex. Coe. q. n. n.* &c. Euripides vero: Εἴθ' ὤφελ' Ἄργους μὴ διαπτάσθαι σκάφος.

Posidonium] In Hortensio: *Vidi in dolore podagrae, vel omnium maximum Stoicorum Posidonium, nihilo ipsum, quam Nicomachum Tyrium hospitem meum, fortiorem.* 2. de Natura deor. *Quodsi in Scythiam*, &c.

Quid Epicurei] Ex Ammonio in Categorias. 1. Philosophorum disciplinae, vel nomen habent ἀπὸ τοῦ αἱρεσιάρχου, ut Platonici. 2. Vel a patria ipsius, ut Cyrenaici, Megarici (ab Euclid. 3. Vel a loco ubi versantur, ut Academici, a Xenocrate, Stoici, a Zenone. 4. Vel a judicio, quod philoso-

loso-

losophando sequebantur, ut ἐριστικοί. 5. Vel a genere vitae, ut Cynici, quorum dux Antisthenes. 6. Vel a fine philosophiae, ut ἡδονικοὶ οἱ Ἐπικούρειοι. 7. Vel ab evento quopiam, ut Peripatetici.

Sed id neque feci adhuc] Verterat tamen adolescens aliquot Platonis dialogos.

Nec vero] Locus hic intelligendus est ex his, quae scripta sunt in 2. de Oratore: *Nam ut C. Lucilius, homo doctus & perurbanus, dicere solebat* &c.

Albutius] In Bruto: *Doctus etiam Graecis*, &c. Meminit in 5. Tusculan. Eundem Scaevola illis versibus illusit, *Quam lepide lexeis compostae*, &c. 3. de oratore, & in orator.

Praesidium (φυλακήν)] Quasi stationem in qua me populus Rom. pro rep. excubare voluit.

Quis alienum putet] *Quid al. putem*, *l. v. Alienum dignitatis*. Sic Sallustius, *aliena consilii* 37.

A L. Torquato] filio L. Manlii Torquati, qui consul fuit cum L. Aurelio Cotta, altero anno ante Ciceronem consulem. Hic bis accusavit P. Syllam, semel ambitus, & condemnavit, deinde majestatis, quod Catilinariae conjurationis particeps fuisset. qua in causa Syllam Cicero defendit.

Homine e. d. erudito] De eodem Cicero in Bruto: *erant in eo plurimae litterae*, &c. Hortensius tamen eum in causa Syllae ἄμουσον, ἀγροδίαιτον, ἀναφρόδιτον vocavit. Gellius lib. 1.

C. *Triarius*] Hic ipse est, de quo in Bruto: *Me quidem delectabat etiam Triarii in illa aetate plena litteratae senectutis oratio. quanta severitas in vultu, quantum pondus in verbis, quam nihil non consideratum exibat ex ore.* in quo errat Seba. Corradus, qui, quod *plena senectutis* fuisse dicitur illius oratio, senem ex eo significari putat: ideoque non esse eundem, qui hic adolescens vocetur. Cum re vera hoc Cicero, tanquam admirabile proponat, fuisse Triarii in illa aetate, nempe in adolescentia, *plenam senectutis*, id est, senilis gravitatis orationem.

In Cumanum] Cujus villae meminit & initio lib. 1. Acad.

Eum, quem ego] Ita effuse laudabant Epicurum, qui ab eo erant. Vide Lucretium principio lib. 3. & lib. 5.

Platonis] Ita praedicabat Cicero περὶ τῶν Πλάτωνος διαλόγων, ὡς τοῦ Διὸς, εἰ λόγῳ χρῆσθαι πέφυκεν, οὕτω διαλεγομένου.

Ari-

Aristoteles] Vide lib. 2. Academ. *Veniet flumen orationis aureum fundens Aristoteles*, &c. & principio Topicorum.

Theophrasti] Qui a divinitate loquendi nomen invenit in Oratore.

Neglexerit] Unde Cicero in Bruto, Epicureorum, ait, esse minime aptum ad dicendum genus.

Et dicit plane] Σαφὴς δὲ οὕτως, ὡς ᾗ ἐν τῷ περὶ ῥητορικῆς ἀξιοῖ μηδὲν ἄλλο ἢ σαφήνειαν ἀπαιτεῖν. Laërtius.

Phaedrum] Eo sene Athenis usus est. libro primo de nat. deor. *Nihil eo elegantius, nihil humanius fuisse* dicit. epistola 1. lib. 13. fam. ait, *eum sibi, antequam Philonem cognosset, valde ut philosophum, postea tamen, ut virum bonum, & suavem, & officiosum probatum fuisse.*

Zenonem] Epicureum, de quo Cotta ita loquitur lib. 1. de nat. deor. *Zenonem, quem Philo noster*, &c. & in eodem libro: *Zeno quidem non eos solum*, &c. Zenonem *acutissimum* vocat lib. 3. Tusc.

Cum Attico] Atticus enim Epicureus fuit, ut ex lib. 5. cognosces. Unde ep. 19. lib. 5. *condiscipulos ipsius* Epicureos vocat. Vide etiam primo de legib. 154.

Phaedrum autem] Atticus eum *suum* vocat 1. de legib. Vide 1. lib. 5. horum libr. sub initium.

Principio, inquam] Totam Epicuri philosophiam convellere ac labefactare incipit. Est autem philosophandi ratio triplex, ut Cicero cum aliis multis locis, tum 3. in Academ. lib. 1. ostendit, una quae in rerum naturalium obscuritate posita est, altera quae in disserendi subtilitate, tertia, quae de vita & moribus disserit. quam divisionem primum traditam esse a Stoicis, confirmat Plutarch. περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις: quarum partium qui ordo esset, varie fuerunt veterum sententiae. Boëthus Sidonius a physicis incipiendum esse censebat. at illius praeceptor Andronicus Rhodius a logicis, alii quidem ab ethicis: ut refert Ammonius principio commentarii in Categor. Cicero hic Boëthi confirmare sententiam videtur. aliis tamen locis alium ordinem tenet.

Alienus] Ut qui aliunde, nempe a Democrito, sumat omnia. Ut autem haec tota Epicuri physica intelligatur, sciendum est, primos Leucippum, & Democritum,

ipsius

ipsius sodalem, statuisse duo principia rerum, solidum sive plenum, & inane: quorum illud dicebant esse *ens* (opinabautur enim πᾶν τὸ ὂν εἶναι σῶμα, Arist. 4. Physic. unde dicebant, vacuum esse in quo nihil esset) hoc vero *non ens*. itaque *ens* & *non ens* aeque esse ajebant. res autem alias ab aliis differre tribus modis, figura, ordine, & situ. idque confirmabant exemplo sumpto a litteris. A enim ab N, figura differre. N A ab A N, ordine. Z ab N, situ. Haec ex Arist. 1. μετὰ φυσ. Solidi nomine intelligebant atomos: quas infinitas esse, & ferri per infinitum inane, earumque adhaesionibus & copulationibus omnia fieri, ut est apud Laërtium in eorum vita. Atomis autem duo dicebat accidere Democritus, magnitudinem & figuram: quibus Epicurus postea addidit τὸ βάρος. nam illi quidem nullam dicebant in atomis esse gravitatem, ut diserte admonet Alexander. Plutarch.

Corpora individua propter soliditatem] Hinc intelligi potest, errasse eos, qui atomos ex eo vocatas putant, quod nulla essent magnitudine, ideoque dividi non possent. Nam primum magnitudinem eis tribuebat Democritus, ut dictum est: tum etiam figuram: alias enim rotundas esse, ut eas, ex quibus constaret animus, alias hamatas, & uncinatas, alias leves, alias asperas. figura autem nisi in magnitudine esse non potest. atomi ergo dicebantur, quod ea essent duritia, ut secari, penetrarique non possent. ἀπαθῆ, ait Laërtius in Democrito, καὶ ἀναλλοίωτα διὰ τὴν στερρότητα. Plutarchus autem, καὶ εἴρηται, inquit, ἄτομος, οὐχ ὅτι ἐστὶν ἐλαχίστη, ἀλλ' ὅτι οὐ δύναται τμηθῆναι, ἀπαθὴς οὖσα, καὶ ἀμέτοχος κενοῦ. Lucret. lib. 1. *Sunt igitur solida & sine inani corpora prima.* & paulo post: *Haec neque dissolvi*, &c.

Corpora indiv. propter soliditatem] Hanc vocem Cicero ipse finxit. Plut.

Infinito inani] Lucretius: *Spatium fine fine modoque*, &c. Vellejus in 1. de nat. deor. *Ut Tragici poëtae, cum explicare*, &c. Dicebat igitur Epicurus, τὸ πᾶν ἄπειρον εἶναι καὶ πλήθει, καὶ μεγέθει· πλήθει μὲν τῶν σωμάτων, μεγέθει δὲ τοῦ κενοῦ. Laërtius. Vide Lactant. de ira Dei, cap. 10. ubi de mundi ortu & rerum natura disputans, fuse explicat ac rejicit hanc ex atomis mundi originem.

Non fere labitur] Id est, non fere aberrat a sententia Democriti.

Cum in rerum natura duo quaerenda sint] Materia videlicet, & vis quae quicque efficit. nam cum quatuor sint genera caussarum, materia, forma, efficiens, & finis: materia & efficiens quodam modo ceteris priores videntur. idque in rebus, quae artificio constant, facile videri potest. nam antequam domus fit, πρότερον necesse est materiam, ex qua illa fiat, itemque architectum. & in rerum natura poëtae dicunt, primum fuisse chaos, & mentem, quae illud disponeret. τῶν δὲ πρώτων φιλοσοφησάντων οἱ πλεῖστοι τὰς ἐν ὕλης εἴδει μόνον ᾠήθησαν ἀρχὰς εἶναι πάντων. 1. Metaph.

Ad lineam] κατὰ στάθμην.

Nunquam fere] Duae enim lineae parallelae, etiamsi producantur in infinitum, nunquam se mutuo attingent.

Declinare] Hunc motum vocabat τὴν περίκλισιν. Vide Lucretium 61.

Quo nihil turpius] τὸ ἓν enim dividitur εἰς αἴτιον, καὶ ἀναίτιον: nihil ergo eorum quae sunt per se, sine caussa fit: at eorum quae κατὰ συμβεβηκός, caussa nulla est. Vide Aristotelem 6. τῶν μετὰ τὰ φυσικά.

Minimum] corpus videlicet, cum corpus sit de genere continuorum. continuum autem est, quod infinite dividi potest, ut docetur 3. Phys. Neque vero totum continuum potest ex indivisibilibus constare, ut docuit Aristot. 6. Phys. Itaque neque maximus numerus, neque minima magnitudo dari potest. datur tamen maximum corpus, ut primum mobile, & minimus numerus, ut binarius. Corpus enim infinitum est potentia divisionis per partes ejus proportionis, sed non ejusdem quantitatis: mundus autem infinitus potentia additionis. Dupliciter autem quaeri potest, possitne dari aliquod minimum corpus? aut enim consideratur corpus, ut aliquid naturale: & tunc dabile est minimum corpus. Verbi caussa, aliquis homo quo nullus esse potest minor: & aliqua arbor, qua nulla minor. aut consideratur ut quantitas continua. & sic non datur minimum corpus. omnis enim quantitas continua divisibilis est in semper divisibilia.

Magnus] Anaximander dicebat, τὸν ἥλιον ἴσον τῇ γῇ, τὸν δὲ κύκλον αὐτοῦ ἑπτὰ καὶ εἰκοσιπλασίονα τῆς γῆς. Anaxagoras,

πλ-

πολλαπλασίονα Πελοποννήσου. Heraclitus, εὖρος ποδὸς ἀνθρωπείου. Epicurus, ἥλιος φαίνεται. ἢ παρὰ ἐλάττονα, ἢ παρὰ μείζονα. Plutarchus lib. 2. περὶ τῶν ἀρεσκόντων. Galenus περὶ φιλοσ. ἱστορ. *Eratosthenes in libro dimensionum ita scribit: Mensura terrae vicies septies multiplicata solis mensuram efficit. Posidonius multo majorem esse ait, aut majorem terra.* Macrobius lib. 1. de som. Scip. Vide Lucretium lib. 5.

Imagines] Δημόκριτος, καὶ Ἐπίκουρος κατ' εἰδώλων εἰσκρίσιν οἴονται τὸ ὁρᾶν συμβαίνειν. Galenus, & Plutar. lib. 4. & Lucretius lib. 4. Vide etiam Alexandrum περὶ ψυχῆς.

Eum Torquatum] Q. Claudius Quadrigarius, cujus verba, quibus hanc historiam retulit in litteras, leguntur apud Gellium cap. 13. lib. 9. putavit hoc contigisse anno ab V. C. 386. M. Furio Camillo quintum dictatore: ut testis est Livius lib. 6. extremo. ipse autem lib. 7. Livius decem haud minus post annos. idem tamen narrat, id factum C. Sulpitio & C. Licinio Calvo cosf. dictatore T. Quintio Penno, id est, sex annis posterius. Considera per otium.

Quid L. Torquatus] Lego, *T. Torquatus*, ex lapidibus Capitolinis, e Valerio lib. 5. cap. 8. e lib. 54. epit. Livii.

Omne animal simul atque natum, &c.] Primum argumentum Epicuri, pro voluptate. Id quod, duce natura, omnia animalia appetunt, summum bonum est. Voluptas autem ejusmodi est. igitur est & summum bonum. Taurus philosophus, ut est apud Gellium lib. 9. cap. 5. dicere solebat, ἡδονὴ τέλος, δόγμα πόρνης. De hoc argumento haec apud Laërtium reperio: ἀποδείξει δὲ χρῆται, &c.

Omni dolore detracto] In epistola ad Menoeceum: ὅταν οὖν λέγωμεν ἡδονὴν τέλος, &c. Plato in Philebo aeque errare ait eos qui confundunt ἡδονὴν καὶ ἀλυπίαν, atque si id quod neque aurum, neque argentum est, eorum alterutrum esse dicerent. Idem ostendit nono de repub. Aristoteles verius, neque illam permotionem sensuum esse voluptatem, nisi κατὰ συμβεβ. neque ἀλυπίαν. & cum alibi, tum in 3. Topicorum aperte distinguit ἡδονὴν & ἀλυπίαν. ἐνέργεια τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως ἀνεμπόδιστος.

Quibusdam medium videtur] Aristoteles in 10. Ethic. οὐδεὶς συνεχῶς ἥδεται ἢ κάμνει. πάντα γὰρ τὰ ἀνθρώπεια ἀδυνατεῖ συνεχῶς ἐνεργεῖν.

Epic. medium esse] Μεταξύ. Plutarchus περὶ Στωϊκῶν ἐναντιωμ. Τὸν δὲ νέον Χρύσιππον Ἀρκεσιλαΐων ἀνέῤῥηξε, Τῶν Ἀκαδημαϊκῶν στραγγαλίδων κοπίδα.

Statua est in Ceramico] De hac ſtatua vide Laërtium: ἦν δὲ καὶ τὸ σωμάτιον εὐτελὴς, &c.

Quod melius ſit] *Quo melius ſit.*

Splendoris nomine capti] Leg. *ſplendore nominis capti.*

Ut enim medicorum ſcientia, &c.] Διὰ δὲ τὴν ἡδονὴν καὶ τὰς τέχνας αἱρεῖσθαι οὐ δι᾽ αὑτὰς, ὥσπερ τὴν ἰατρικὴν διὰ τὴν ὑγίειαν.

Quae, &c. qui unum genus poſuit earum cupiditatum] Ἀναλογιστέον δὲ, ὡς τῶν ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν ἀναγκαῖαι, &c. Τὸ μὲν φυσικὸν πᾶν, εὐπόριστόν ἐστι. τὸ δὲ κενὸν, δυσπόριστον. De cyriis doxis: Τῶν ἐπιθυμιῶν αἱ μέν εἰσι φυσικαὶ, καὶ ἀναγκαῖαι, αἱ δὲ φυσικαὶ, καὶ οὐκ ἀναγκαῖαι. αἱ δὲ οὔτε φυσικαὶ, οὔτε ἀναγκαῖαι, ἀλλὰ παρὰ κενὴν δόξαν γινόμεναι. Multo meliorem diviſionem cupiditatum, id eſt, elegantiorem, ſed eadem fere ſententia, vide apud Ariſtotelem ſub finem 3. Ethic. τῶν ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν κοιναὶ δοκοῦσιν εἶναι, αἱ δ᾽ ἴδιοι καὶ ἐπίθετοι. tres naturales, cibi, potus, ἀφρ. Plato 8. de repub. alias neceſſarias, alias non neceſſarias illas, quas non poſſumus ἀποτρέψαι, καὶ ὅσαι ἀποτελούμεναι ὠφελοῦσιν ἡμᾶς, &c. Ἐκ κυρίων δοξῶν. ὁ τῆς φύσεως πλοῦτος, καὶ ὥρισται, καὶ εὐπόριστός ἐστι. ὁ δὲ τῶν κενῶν δοξῶν εἰς ἄπειρον ἐκπίπτει. Epicurus: *Si ad naturam vives, nunquam eris pauper. Si ad opinionem, nunquam dives. Exiguum natura deſiderat: opinio immenſum. Naturalia deſideria finita ſunt: ex falſa opinione naſcentia ubi deſinant, non habent. nullus enim terminus falſo eſt.* Seneca lib. 2. epiſt.

Temperantiam quidem p. ſ. expetendam] Ἐγκράτειαν dicit, non σωφροσύνην.

Sed ſtare etiam oportet, &c.] Ὁ ἐγκρατὴς ἐμμενετικὸς τῷ λογισμῷ. ὁ δὲ ἀκρατὴς ἐκστατικὸς τοῦ λογισμοῦ. Ariſt. 7. Ethic.

Nec patientia] καρτερήσεως.

Induſtria] φιλοπονία.

Mortis metu omnis ger. vitae] Lucr. lib. 3. *Eſt metus ille foras, &c.*

Maximos morte finiri] Quaeris quo jaceas, &c. Tu quidem ut es lecto ſopitus, ſic eris, aevi quod ſupereſt c. p. d. aegris.

Nunquàm nocent cuiquam] Contra quam dicebant qui

eam

eam vocabant οἰκείαν ζημίαν. Vide Victorium, Aristotelem, Platonem, Lactantium.

Natura depravata desiderat] Illud *depravata*, scriptum erat in margine; quo significaretur depravata esse, quae statim sequuntur. Inde per errorem translatum est in contextum. Lambinus, *non depravata*.

Quemadmodum temeritas & libido, &c.] Lamb. Ego, *At quemadmodum tem. & lib. & ign. semper animum excruciant, & s. sol. turbulentaeque sunt: sic improbitas cujus in mente consedit, hoc ipso quod adest, ne turbulenta sit, non potest fieri. Si vero malita*, &c.

Temeritas] Quae adversatur sapientiae, sive temper.

Et ignavia] Quae fortitudini.

Plerumque improborum] Tuta fortasse aliquando fuit injustitia, secura nunquam.

Ipsi te indicarunt] Ut Bessus, de quo Plutarchus περὶ τῆς θεοῦ. τιμ. Sic Ibyci interfectores. Plutarchus de Garrulitate. Qui Chalcioeci Minervae templum compilarunt. Idem.

Hominum sibi contra] Leg. *sibi contra hominum*, &c. Non opibus hominum, sed conscientiam hominum.

Deorum tamen horrent] Numen.

Etiam tamen in quibusdam] Leg. *& tamen*, &c.

Nulla praeda] Ut ligna non extingunt ignem.

Quae nos vocet ad se] Ex eo enim dicitur, τὸ καλὸν παρὰ τὸ καλεῖν ἡμᾶς ὡς αὐτό.

Nam corpore nihil n. praesens, &c.] Τὴν γὰρ σάρκα τὸ παρὸν μόνον, &c. Laert.

Non posse jucunde vivi, nisi sap.] Κυρ. δόξ. οὐκ ἔστιν ἡδέως ζῆν ἄνευ τοῦ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως. οὐδὲ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως, ἄνευ τοῦ ἡδέως. Τὸ ἡδέως ζῆν ἄνευ τοῦ καλῶς ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς αὐτοὶ λέγουσι. Plutar. ὅτι οὐδὲ ζῆν ἔστιν ἡδὺ, κατ' Ἐπίκ.

Gustare partem ullam liquidae voluptatis] Lucret. *neque ullam Esse voluptatem puram liquidamque relinquit.*

Et liberae potest.] Ἀγαθοῖ ὄντες ἡδονῆς εἰλικρινοῦς καὶ ἐλευθερίου. Aristoteles, βέβαιοι τε καὶ καθαρᾶς ἡδονῆς ἐγένοντο.

Qui animos exedunt] Homerus: ὃν θυμὸν κατέδων. Virgilius: *Est mollis flamma medullas.* Pythagor. τὴν καρδίαν μὴ ἐσθίειν.

Et cum stultorum vitam] *Suave mari magno.*

Epicurus quod exiguam dicunt ferri.] Laërtius 568. βραχὺ σοφῷ τύχη παρεμπίπτει. τὰ δὲ μέγιστα καὶ κυριώτατα ὁ λογισμὸς διῴκηκε, καὶ κατὰ τὸν συνεχῆ χρόνον διοικεῖ, καὶ διοικήσει.

Quod videamus esse finitum] Ὁ ἄπειρος χρόνος ἴσην ἔχει τὴν ἡδονὴν καὶ ὁ πεπερασμένος. Laërt. 569. Aristoteles 1. Ethic. ait, candidius non esse τὸ πολυχρόνιον λευκὸν τοῦ ἐφημέρου.

In physicis quidem tam plurimum possint] L. v. *In physicis quidem quam plurimum possit. ea scientia,* &c. De physicis praeter epistolas & compendia scripsit libros 37.

Verborum vis] Nam verba non hominum instituto, sed natura constare dicebat.

Levamur superstitione] Lucretius: *Hunc igitur terrorem animi,* &c.

Horribiles existunt saepe formidines] Lucr. *Nam veluti pueri trepidant,* &c.

Tria vix amicorum paria] Cicero de amicitia: *Ex omnibus saeculis vix tria aut quatuor nominantur amicorum paria.*

Profectus a Theseo] Theseus & Pirithous, Achilles & Patroclus, Orestes, & Pylades. & haec ipsa enumerat Eustratius in 10. Ethic. οἱ δὲ φίλοι πολὺ τι τὸ πλῆθος, εἰς μικρόν τι πλέον ὅλως μετρεῖσθαι δύνανται. Laërtius.

IN LIBRUM II.

Hic cum uterque me intueretur] Forte melius, *intuerentur.*

Scholam] Disputationes, quibus, perpetua oratione, una aliqua de re philosophi in coetu hominum explicabant, *scholae* dicebantur. Cicer. 1. Tuscul. *dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in totidem libros contuli.* Idem lib. 3. *Separatim autem certae scholae sunt de exilio, de interitu patriae,* &c. Plutarchus: τὸν Θεοφάνην μοι σχολὴν περὶ τοῦ ἀκούειν, ὦ Νίκανδρε, ἀπέστειλά σοι.

Sophistae] Sophistarum nomen primis temporibus honestissimum fuit. iidem enim sapientes erat, & sophistae. Laërt. lib. 1. Οἱ δὲ σοφοὶ, καὶ σοφισταὶ, &c. Et Aristoteles, ut scribit auctor Etymologici, septem illos sapien-

pientes, *sophistas* vocat. Plato quoque comicus, in fabula, cui titulus est Sophistae, Bacchylidem poëtam inter sophistas numerat: ut est apud Suidam. omninoque omnes in quacunque arte eruditos, sophistas vocabant. praecipue autem musicos hoc afficiebant nomine; ut testantur cum alii, tum Athenaeus lib. 14. deinde coepit nomen illud in eos usurpari, qui accepta mercede, philosophiam aut eloquentiam docerent, quasi caupones quidam; ut Socrates loquitur, ciborum, quibus animus aleretur. itaque parum honorificum habebatur appellari sophistam, ut ex Platonis Protagora non obscure cognoscitur. Fl. Philostratus, veterem sophisticen nihil aliud fuisse ait, quam [illegible].

Gorgias] De hoc Philostratus: [illegible] &c. Vixit centum & octo annos, integra valetudine, integris sensibus: quod & idem scriptor prodit, & Cicero de senectute. Quod autem hic Cicero narrat, id ita Philostratus narrat; & ipse de se apud Platonem: [illegible] &c. Suidas eum CIX. annos vixisse ait, & C. minas ab unoquoque auditorum exegisse. Huic aurea statua viventi in Apollinis Pythii templo posita est, ut narrat idem Philostratus. Extat ejus oratio, meo quidem animo, valde polita de Helenae laudibus.

Arcesilas] Princeps mediae Academiae. Laërtius. Cicero 1. de legibus: *Perturbatricem autem harum omnium rerum Academiam hanc ab Arcesila & Carneade recentem exoremus, ut sileat.* Vide supra 5. (lib. 11. Acad. *Ut in optima rep. Ti. Gracchus, qui otium perturbaret, sic Arcesilas, qui constitutam philosophiam everteret*, &c.)

Cum in rebus singulis insistas, &c.] 1. [illegible] &c.

Ut inter quos disseritur] De officiis lib. 1. melius autem in Bruto non multo longe ab initio: *Et quoniam in omnibus*, &c. In Phaedro: [illegible]

Quamvis multa cujusque modi rapiat] Sic Virgil. 1. Ecl. *Et rapidum Cretae veniemus Oaxen.* *Atque illam in p. p. rapit alveus amnis.*

Ea res agatur] *Qua de re agatur.* Lamb. *Illasce oves, qua de re agitur, sanas recte esse.* Varro lib. 2.

 de

Et cum stultorum vitam] *Suave mari magno.*

Epicurus quod exiguam dicunt fert.] Laërtius 568. Βραχὺ σοφῷ τύχη παρεμπίπτει. τὰ δὲ μέγιστα καὶ κυριώτατα ὁ λογισμὸς διῴκηκε, καὶ κατὰ τὸν συνεχῆ χρόνον διοικεῖ, καὶ διοικήσει.

Quod videamus esse finitum] Ὁ ἄπειρος χρόνος ἴσην ἔχει τὴν ἡδονὴν καὶ ὁ πεπερασμένος. Laërt. 569. Aristoteles 1. Ethic. ait, candidius non esse τὸ πολυχρόνιον λευκὸν τοῦ ἐφημέρου.

In physicis quidem tam plurimum possint] L. v. *In physicis quidem quam plurimum posuit. ea scientia,* &c. De physicis praeter epistolas & compendia scripsit libros 37.

Verborum vis] Nam verba non hominum instituto, sed natura constare dicebat.

Levamur superstitione] Lucretius: *Hunc igitur terrorem animi,* &c.

Horribiles existunt saepe formidines] Lucr. *Nam veluti pueri trepidant,* &c.

Tria vix amicorum paria] Cicero de amicitia: *Ex omnibus saeculis vix tria aut quatuor nominantur amicorum paria.*

Profectus a Theseo] Theseus & Pirithous, Achilles & Patroclus, Orestes, & Pylades. & haec ipsa enumerat Eustratius in 10. Ethic. Οἱ δὲ φίλοι πάντες τὸ πλῆθος, ὡς μηδ᾽ ἂν πόλεσιν ὅλαις μετρεῖσθαι δύνασθαι. Laërtius.

IN LIBRUM II.

Hic cum uterque me intueretur] Forte melius, *intuerentur.*

Scholam] Disputationes, quibus, perpetua oratione, una aliqua de re philosophi in coetu hominum explicabant, *scholae* dicebantur. Cicer. 1. Tuscul. *dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in totidem libros contuli.* Idem lib. 3. *Separatim autem certae scholae sunt de exilio, de interitu patriae,* &c. Plutarchus: τὴν γενομένην μοι σχολὴν περὶ τοῦ ἀκούειν, ὦ Νίκανδρε, ἀπέσταλκά σοι.

Sophistae] Sophistarum nomen primis temporibus honestissimum fuit. iidem enim sapientes erat, & sophistae. Laërt. lib. 1. Οἱ δὲ σοφοὶ, καὶ σοφισταὶ, &c. Et Aristoteles, ut scribit auctor Etymologici, septem illos sapien-

pientes, *sophistas* vocat. Plato quoque comicus, in fabula; cui titulus est Sophistae, Bacchylidem poëtam inter sophistas numerat: ut est apud Suidam. omninoque omnes in quacunque arte eruditos, sophistas vocabant. praecipue autem musicos hoc afficiebant nomine; ut testantur cum alii, tum Athenaeus lib. 14. deinde coepit nomen illud in eos usurpari, qui accepta mercede, philosophiam aut eloquentiam docerent; quasi caupones quidam, ut Socrates loquitur, ciborum, quibus animus alebatur; itaque parum honorificum habebatur appellari sophistam; ut ex Platonis Protagora non obscure cognoscitur. Fl. Philostratus, veterem sophisticen nihil aliud fuisse ait, quam [illegible]

Gorgias] De hoc Philostratus: [illegible] &c. Vixit centum & octo annos, integra valetudine, integris sensibus; quod & idem scriptor prodit, & Cicero de senectute. Quod autem hic Cicero narrat, id ita Philostratus narrat; & ipse de se apud Platonem: [illegible] &c. Suidas eum CIX. annos vixisse ait, & C. minas ab unoquoque auditorum exegisse. Huic aurea statua viventi in Apollinis Pythii templo posita est, ut narrat idem Philostratus. Extat ejus oratio, meo quidem animo, valde polita de Helenae laudibus.

Arcesilas] Princeps mediae Academiae. Laërtius. Cicero 1. de legibus: *Perturbatricem autem harum omnium rerum Academiam hanc ab Arcesila & Carneade recentem exoremus, ut sileat.* Vide supra 5. (lib. 11. Acad. *Ut in optima rep. Ti. Gracchus, qui otium perturbaret, sic Arcesilas, qui constitutam philosophiam everteret,* &c.)

Cum in rebus singulis insistas, &c.] 1. Πολιτ. [illegible] &c.

Ut inter quos disseritur] De officiis lib. 1. melius autem in Bruto non multo longe ab initio: *Et quoniam in omnibus*, &c. In Phaedro: [illegible]

Quamvis multa cujusque modi rapiat] Sic Virgil. 1. Ecl. *Et rapidum Cretae veniemus Oaxen.* *Atque illam in p. p. rapit alveus amnis.*

Ea res agatur] *Qua de re agatur.* Lamb. *Illasce oves, qua de re agitur, sanas recte esse.* Varro lib. 2. de

de re rust. Cicero pro Mur. *Neque quicquam tam angu-ste scriptum est, quo ego non possim. Qua de re agitur, addere.* Idem in Bruto: *Qua de re agitur autem*, &c. Idem in Topicis: *Sed quae ex statu contentio*, &c.

Probavit Epicurus] In epist. ad Hermodorum.

Quo omnia quae r. f. referrentur] Meliori ordine Aristoteles: οἱ δ᾽ αὐτὸ βουλόμεθα, καὶ τἆλλα διὰ τοῦτο. nam si illo ordine pones, quo Cicero, posterius redundat.

Bonum ipsum etiam quid esset] Bonum definiri non potest. dicitur enim ἰσαχῶς τῷ ὄντι, ut ait Aristoteles primo Nicomachion. neque definitio haec est; Bonum est aut id quod natura appetendum est, aut quod prod. &c. tum aliis de causis, tum quia particula *aut*, non ingreditur veram finitionem: ut docet praeter alios Magentinus in primum τῶν τοπικῶν. In hac autem enumeratione omnino videre est aliquid redundare. nam *juvare*, aut significat prodesse, aut delectare. si prodesse, frustra additur, *quod juvaret*, cum antecesserit, *quod prodesset*: si delectare, frustra additur, *quod liberet*. & alioqui notum est boni tripertitam esse divisionem, ut aliud sit honestum, aliud utile, aliud jucundum. idem tamen bonum potest esse & honestum, & utile, & jucundum, ut virtus. quae etiam a D. Thoma numeratur inter utilia. Nisi utilia definias ea, quibus & bene & male uti possumus, aut, &c. quae nullo modo expetantur propter se, sed tantum propter aliud. nam hoc modo virtus in utilibus non erit. at si utile est, quicquid prodest, virtus quoque utilis dici potest. Cum haec ita commisceantur, boni divisio in honestum, jucundum, & utile, non est generis in species. nam species non commiscentur, ut docet Porph. *Ex virtute agere honestum est.* Est & utile, ut ad devinciendos caritate civium animos, ad famam, &c. *Est & jucundum. nam alioqui ne honestum quidem esset.*

Eumque qui crebro dicat, &c. quae vis subjecta, &c.] In epistola ad Herodotum, πρῶτον μὲν οὖν, inquit, τὰ ὑποτεταγμένα τοῖς φθόγγοις, ὦ Ἡρόδοτε, δεῖ εἰληφέναι.

Hoc non, &c. optimum] Sic lib. 4. accusationis: *Illa non optima, quod cum ad Halunteum venisset*, &c. in Verr. orat. 6.

Quis

Quippe qui testificaretur] Verba ipsius referuntur a Cicerone 2. Tuscul.

Varietas enim Latinum verb.] Vide *varia vestis* in Eunucho.

Cincinnatum illum] Livius lib. 3.

De Pelasgis omnibus] Id est, de rusticis. notat Victorius cap. 10. lib. 1.

Non pereruditos] Erasmus in Adagio, *More Romano*, legit hic, *non semper eruditos*, inepte, ut solet.

Quod Graece, quam declarat] Quod Gr. [illegible].

Interpunge] Et ille apud Trabeam, voluptatem, animi nimiam, laetitiam dicit, &c. Eandem, quam ille Caecilianus, qui omnibus laetitiis laetum, &c. *Tanta laetitia auctus sum, ut nihi vix possim*, &c.

Ut Heraclitus] Ut Heraclitus [illegible]. Cicero 1. de nat. deor. *Nec tu me celas, ut Pythagoras*, &c. Idem lib. 2. *Omnia vestri, Balbe*, &c. Eundem 2. de divinat. valde obscurum esse dicit. Lucretius lib. 1. *Heraclitus init*, &c. Suidas: Ἡράκλειτος, Ἐφέσιος, φυσικός, [illegible] &c. & in dictione, [illegible] &c. & paulo post. Laërtius etiam narrat in vita Socratis [illegible] &c. Timon eum [illegible] & [illegible] vocabat. Laërtius in ejus vita. Epicurus quoque [illegible] Idem.

[illegible]] *Heraclitus cognomento qui perhibetur Quia de natura nimis obscure memoravit.* Forte ex aliquo Lucretii libro eorum, qui desiderantur.

Timaeo Platonis] [illegible].

Quasi testificarere] Sic, *testificatur iste se stitisse*, &c. pro Quintio.

Oculorum, inquit Plato, est enim sen. ac.] Plato in Phaedro: [illegible] Cic. 1. de officiis.

Quod illa callida est] *Quod ita call. est* v. l.

Qui cum in tenebris] Cic. 3. de offic. *Haec nonne est turpe dubitare*, &c.

L. Tubulo putas dicere.]

Cui Tubuli nomen odio non est?] 1. de nat. deor. *Tubulus si Lucius unquam, si Lupus*, &c. Et de nat. deor. 3. repetit superiora Tubuli de pecunia capta ob

rem judicandam. De Tubulo, vide in ad Attic. & commentarium Pauli Manutii.

Cepit pecunias, &c.] Julia repetundarum teneatur, qui, cum aliquam potestatem haberent, pecuniam ob judicandum, vel non judicandum, decernendumve acceperint. L. 3. ff. ad L. Jul. rep. Vide & l. 7. ff. eodem. Tum autem tenebantur l. Sempronia, ut colligitur ex oratione pro Cluentio. Vide quae notavi in orationem pro Cluent.

Inter-ficarios] Vide l. *solet.* ff. de op. prov.

Cn. Scipioni] Cn. Caepioni.

Q. Pompejus, &c.] Q. Pompejus, cum esset consul cum Cn. Servilio Caepione anno ab V. C. 613. in Hispaniam profectus, *Thermestinos*, ut Livius lib. 54. videtur scripsisse, quam *Termiantini* ab App. vocentur, subegit. deinde, non semel a Numantinis cum fuisset victus, veritus, ne postea Romae accusaretur, clam cum illis de pace coepit agere. Illi vero legatos ad eum de pace miserunt; quibus ille palam dicebat, pacem aliter fieri non posse, nisi populi Rom. fidei se ipsos committerent; quod aliter populi Rom. dignitas minueretur. Clam tum foedus fecit, ut illi obsides, & fugitivos darent, ac argenti 30. talenta solverent. quae omnia cum fecissent illi, ac jam M. Popilius Laenas successor venisset, ille jam metu belli, praesentia successoris liberatus, inficiatus est, quicquid fecerat. Quare ipse & Numantini a Popilio Romam ad senatum sunt rejecti, ut Appianus in Hispanico scribit. Romae vero, quod refert Paterculus, *Pompejum gratia impunitum habuit. Illo enim deprecante accepta lex non est*. ut est in 3. de offic. E Corrado.

Primum qui animi conscientiam non] *Sed primum* v. l. ap. Animadverte autem, quod cum dicat, *primum*; ut videatur alia deinde additurus: omisit postea ut oblitus, & nihil subjungit.

Esse versutum] *Versutos eos appello, quorum celeriter mens versatur: Callidos autem, quorum tanquam manus opere, sic animus usu concalluit.* 3. de nat. deor.

L. Voconia provenire] Id est, non plus quadrante. Dio lib. 56.

Se-

Setilius] Sextilius.

Est enim effectrix multarum, &c.] Aristot. 1. πολιτικῶν· ἔστι δὲ καὶ ἡ ζωὴ ἐπιδέομένη, &c.

Transfer idem ad modestiam] *Modestiam*, *moderationem*, *temperantiam*, *frugalitatem*, Cicero dicit eam, quam Graeci σωφροσύνην vocant, ut ipse testatur 3. Tuscul. *ejus*, ut ibidem ait, *videtur esse proprium*, *motus animi appetentis regere*, *& sedare*; *semperque adversantem libidini*, *moderatam in omni re servare constantiam*. Demetrius Phalereus, τὴν νέων, ἔφη, δεῖν ἐπὶ μὲν τῆς οἰκίας τοὺς γονεῖς αἰδεῖσθαι, ἐν δὲ ταῖς ὁδοῖς τοὺς ἀπαντῶντας, ἐν δὲ ταῖς ἐρημίαις ἑαυτούς. Laërtius. Cyrus dicebat, τὴν μὲν αἰδῶ ... ἐν τῷ φανερῷ αἰσχρὰ φεύγειν, τὴν δὲ σωφροσύνην καὶ τὰ ἐν τῷ ἀφανεῖ. Xenophon lib. 8. Cyri Paed.

Ejus collega P. Decius] Coss. enim una fuerunt T. Manlius III. & P. Decius Mus. Livius lib. 8. De Decio 1. Tuscul. *quae quidem* (de morte loquitur) *si timeretur*, *non L. Brutus* &c. & 1. de Divin. *At vero P. Decius ille Q. filius*, &c. Meminit & sub principium orationis pro Rabirio Postumo.

L. Thorius Balbus] Multi cupidi sunt voluptatum: sed non satis intelligentes, quibus eas ex rebus petere oporteat. alii cum & earum cupidi sint, neque non intelligant, unde petere eas debeant, sumptus perferre non possunt propter rei familiaris angustias. at L. Thorius & cupidus erat, & intelligens, & copiosus.

Tabulae, &c.]. Aug. lib. 5. de civit. Dei, cap. 20. *Solent philosophi*, &c.

Orata] Plinius cap. 55. lib. 10. *Murenarum vivaria privatim*, &c. & cap. 4. *Ostrearum vivaria primus* &c.

Quid enim mereri velis jam] *Quid enim mereas*, *ut Epicureus esse desinas?* 1. de nat. deor.

Si tibi erit visum, *aliquid de majoribus tuis*, *& de te ipso dices*] Cicer. 2. Agraria: *Est hoc in more positum* &c.

Quid autem est amare, *ex quo nomen amicitiae*] *Amor enim*, *ex quo amicitia est nominata*, *princeps est ad benevolentiam conjungendam*. in Laelio.

Ut Pythagoreus ille] *Damonem & Pythiam Pythagoreos ferunt*, &c. Cic. 3. de officiis. Valer. lib. 4. cap. 7.

Aut Pylades cum sis, &c.] In Laelio: *Qui clamores tota cavea?* &c. Infra lib. 5. 140. *Qui clamores vulgi*, *atque*

atque imperitorum, &c. *Cum autem exitus* (id est, nex affertur. puto legendum, *exitium*) *ab utroque datur conturbato, errantique regi: ambos ergo una vivere precamur*, &c.

Si nulla charitas erit, quae fatiat amicitiam ipsam] 1. de nat. deor. sub finem: *Nulla vobis est charitas naturalis inter bonos* &c.

Quam si tua sint Puteolis gramina] L. *quam tua sint Puteolis granaria*. Vide cap. 20. lib. 7. Var. lect. nostrarum. P. Victorius c. 16. lib. 6. dicit nihil mutandum.

Idque Socratem qui, &c.] Xenophon lib. 1. ἀπομνημον. [illegible] Cicero 5. Tuscul. *Socratem ferunt cum usque ad vesperum*, &c.

Loquitur ut Frugi ille Piso] Cicero pro Fontejo: *Extat oratio hominis, ut opinio mea fert*, &c.

In nasturtio illo quo v. Persas] Cicero 5. Tuscul. *Persarum a Xenoph. victus exponitur, quos negat ad panem quicquam adhibere, praeter nasturtium*. Xenoph. 1. παιδ. [illegible] &c. & paulo post: [illegible] ἰχθύων, &c.

In Syracusanis mensis] Plato epist. 7. [illegible] &c. Cicero 5. Tuscul. *Est praeclara epistola Platonis*, &c. Themistius ἐν προτρεπτ. πρὸς φιλοσοφ. [illegible] Idem in epitaphio in patrem: [illegible] Σικελικῆς, [illegible] &c.

Cn. Octavium M. filium] In Bruto: *Cn. Sicinius cum tribunus plebis*, &c. Narrat & Fabius lib. 11. cap. 3. Hic in Cilicia proconf. decessit. Plutarch. in Lucullo. Meminit & alterius Octavii in Tusculan. ubi ait, *Cinnam ei, cum collega esset in consul. caput praecidi jussisse*.

Nec tamen miser esse, quia summum, &c.] De Epicuro 2. Tuscul. *quamvis idem forticulum se* &c. Stranguria laboravit & Socrates. Plato in epistola ad Laodamantem: νῦν δὲ Σωκράτης μὲν ἐπὶ [illegible] τῆς στραγγουρίας.

Non ego jam Epaminondae] Cic. 2. Tusculan. *Num tum ingemuisse Epaminondam*, &c. In epistola ad Lucceium (lib. 5. fam. ep. 12.) *Quem enim nostrum ille*

moriens &c. Epaminondae mors est apud Xenophon. lib. 7. Ἑλλην. Sed illic nihil tale memoratur. De eo Justinus libr. 6. *Neque ab hoc vitae proposito* &c. Aemilius Probus, cetera prope eadem: ceterum de clypeo nihil. Epaminondas Polymnidis filius. Strabo lib. 9. Μαντίνειαν μὲν ἐν ᾗ ἐνίκων ἔπεσεν Ἐπαμινώνδας, τῇ δευτέρᾳ νικήσας μάχῃ Λακεδαιμονίους, ἐν ᾗ καὶ αὐτὸς ἐτελεύτα. Interfecit Epaminondam Gryllus, Xenophontis filius. Pausan. lib. 9. Paulo aliter quam ceteri narrat illius mortem Pausan. lib. 8.

Non Leonidae] De Leonida, vide 1. Tuscul. Pausan. lib. 3. Meminit Aemilius Probus in vita Themistoclis.

Trecentosque eos] *Sexcentos* fuisse dicit Justinus lib. 2.

Mortem nihil ad nos pertinere] In epistola ad Menoeceum: συνέθιζε δὲ ἐν τῷ νομίζειν &c. Κυρ. δόξ. ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς. τὸ γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ. τὸ δὲ ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς. Gellius cap. 8. lib. 2.

Hoc ipsum elegantius poni, meliusque potuit] Alexander in primum Topicorum sub principium.

Quotannis mense Gamelione] τῇ δευτέρᾳ δεκάτῃ τοῦ Γαμηλιῶνος.

Vicesimo die lunae] ταῖς εἰκάσι. Plinius cap. 2. lib. 35. *Et vultus Epicuri per cubicula gestant ac circumferunt secum. Natali ejus vicesima luna sacrificant, feriasque omni mense custodiunt, quas icadas vocant ii maxime, qui se ne viventes quidem nosci volunt.* λάθε βιώσας

Nisi cum multa annorum intercesserint millia] 2. de nat deor. annus fere vertens. 15000. Macrobius lib. 2. de som. Scip. Tacitus de claris oratoribus sic ex Ciceronis Hortensio habet: *Nam si, sicut Cicero in Hortensio scribit, is est magnus* &c. Vide & Aelianum de varia historia, lib. 10.

Nunc totum illud concludi sic licet, &c.] Syllogismus ex mixtione necessarii & contingentis. Omnis sapiens necessario beatus est. Omnem sapientem esse in dolore contingit. Aliquem igitur in dolore esse beatum necesse est. Nullus qui in summo malo est, beatus est, idque necessario. Aliquis, qui est in dolore, beatus est, idque necessario. Ergo aliquis, qui est in dolore, non est in summo malo, idque necessario. sicque dolor non est summum malum.

In

herba lapathi prata amantis, & gravi Malvae salubres corpori. Idem Sat. 4. lib. 2. *Si dura morabitur alvus, Mitulus & lapathi brevis herba*. inde nomen.

Cui] Qui. *Qui non risere parentes. In quo Laelius clamores sophos ille solebat E. C. g. ex or. nostros.* Festus: *Ingluvies a gula dicta*, &c.

Illudque vere] Lambinus, *illeque*. Alciatus, lib. 9. παρέργ. cap. 4. citat ex poëtis quaedam, quibus *illudque* defenderetur. Ennius: *O domus antiqua quam dispari nunc dominaris*. Plautus: *Postquam est morte captus Plautus, Comoedia luget*: Martialis: *Sardonychas, smaragdos, adamantas, jaspidas uno Portat in articulo Stella, Severe, meus.*

O Publi, gurges Galloni es homo miser, inquit] *Gallonii* meminit Cic. pro Quintio, & Horat. in Satyr. 2. lib. 2. *Gallonis praeconis erat acipensere mensa infamis.* Cicero pro Q. *Gallonii & sumptum & quaestum sequi maluerat.* Quidam Q. Fabius Gurges a devorato patrimonio vocatus est.

In isto] Scilicet, in bene coenando, sic paulo infra: *cum praesertim in eo studium omne consumeret.*

Squilla] Pinna. de qua Cicer. 2. de nat. deor. *Pinna vero, sic enim Graece* &c. & 3. horum librorum: *At illa quae in concha* &c. Chrysippus lib. 5. περὶ καλῆ καὶ ἡδονῆς, ut videre est apud Athen. lib. 3. ἡ πίννη, καὶ ὁ πιννοτήρης &c. Plinius quoque cap. 42. lib. 9. & Oppianus lib. 2. idem prodiderunt. Ego cap. 10. lib. 5. variarum lect. Saepe id narrat Chrysippus. Plutar. in comm. utra sint prudentiora τὰ χερσαῖα, ἢ τὰ ἔνυδρα· ὃν ἐπὶ καὶ ὁ τὸ πλεῖστον ἐξαναλώσας Χρύσιππος μέλαν πιννοτήρης, ὥστε καὶ φιλοσόφου βιβλίον μὴ ἀφεῖναι ἄμοιρον ἔχειν. Qui tamen historiam piscium curiosius consectati sunt, totum hoc fabulosum essepro- diderunt.

Acipensere cum decumano] *Acipenser*, piscis olim in primis nobilis fuit ex Macrob. lib. 3. Satur. cap. 16. Cicero de fato: *Cum esset apud se ad Liternum Scipio*, &c. Plin. lib. 9. cap. 17. *Apud antiquos piscium nobilissimus* &c. Parasitus apud Plautum in Baccharia: *Quis est mortalis tanta fortuna adfectus*, &c. *Sammonicus Serenus, qui temporibus Severi fuit, ad principem scribens: Plinius, ut scitis*, &c. Ex Macrob. 2. Saturn. cap. 12. Athen. lib. 7. Ἀπίων ὁ γραμματικὸς ἐν τῷ περὶ τῆς Ἀπικίου τρυφῆς τὸν ἔλοπα καλούμενον φησὶν εἶναι τὸν

ἀκιπήνσερα. Elops, sacer piscis vocatus, rarus inventu creditur, in profundo Pamphylio capitur. Sed tamen etiam inde non nisi vix admodum raro. quodsi capiatur, coronis ob secundam piscationem sese non modo piscatores ornant, sed & piscatoria navigia sertis redimiri curant, & plausu & tibiarum sono praedam testantes, ad terram navem applicant. Aelianus lib. 11. cap. 21. *Elopem* tamen *Rhodium* commendat Varro apud Gellium lib. 7. cap. 16. Columella, *elopem profundo Pamphylio nec alio pasci.* lib. 8. cap. 16. Ovidius: *Et pretiosus elops n. inc. undis.* Idem: *Tuq. peregr. acipenser. n. undis.* Athenaeus: Ἀρχέστρατος δὲ ὁ τὸν αὐτὸν Σαρδαναπάλῳ ζήσας βίον, περὶ τοῦ ἐν Ῥόδῳ γαλεοῦ λέγων, τὸν αὐτὸν εἶναι ἡγοῦμαι τῷ παρὰ Ῥωμαίοις μετ' αὐλῶν καὶ στεφάνων εἰς τὰ δεῖπνα περιφερομένῳ, ἐπιφαινομένων καὶ τῶν φερόντων αὐτὸν, καλούμενον δὲ ἀκιπήνσερα. Mirum est quod de squamis versis ad os. Natare in quamlibet partem omnium piscium commune est. At Athenaeus numerat eum inter cartilagineos, & ait esse oblongo rostro, triangulari figura corporis. Unde homines eruditissimi colligunt, eum esse *sturionem*. Salvianus *staurionem*. Vide Rondeletum de piscibus lib. 14. cap. 9.

Cum decumano] Festus.

Libenter coenare] Sic Cato de re rustica cap. 156. *Si voles in convivio multum bibere, coenareque libenter*, &c. Ennius apud Gellium cap. 4. lib. 12. *qui cum bene saepe libenter mensam sermonesque suos*, &c. Vide & Donatum in illud ex Eunucho, *bene libenter victitas*, inquit, bonorum ciborum edax es. Horatius lib. 2. Sat. 2. *Bene erat, non piscibus urbe petitis, Sed pullo atque hoedo.* Est & exemplum apud Plautum in Casina.

Quomodo autem philosophus loquitur] Interpunge: *Quomodo autem, philosophus, loquitur?*

Tria genera cupiditatum] De hac divisione vide Ciceronem 5. Tusculanarum. & Athenaeum lib. 12. (252.) ubi docet, eam fluxisse a Platone. Divisio illa Epicuri talis erat, qualis esset, si quis ita divideret: Corpus aliud est animatum & sentiens, aliud animatum non sentiens, aliud neque animatum, neque sentiens: cum praestet dicere, aliud animatum, aliud inanimatum. deinde animatum aliud sentiens, aliud non sentiens. Divisio cupiditatum apud Aristotelem 3. Ethicar. (cap. 9.)

De ratione dividendi vide illa sine dubio praeclara, quae disputat Ammonius in illam divisionem [Greek illegible], &c.

Quia dolori non voluptas contraria est] Disputat hic, utrum plura possint esse uni contraria. Item, si unum recipiat magis & minus, utrum necesse sit & alterum, &c. non est autem. nam vide rectum obliquum. sed tamen rectum & obliquum non sunt contraria secundum regulam Ammonii. nihil enim est medium. [Greek illegible]. Si appetunt voluptatem stabilem, volunt salutem suam, & hoc concedimus: si moventem, ut Epicurei dicunt, sequetur, nullam voluptatem esse fugiendam, & simul aliam voluptatem a natura expeti, & in alia esse summum bonum.

Nec enim figura corporis, &c.] De figura corporis humani disputaverat in 4. de rep. Scipio. Unde ipse 1. de legibus: *Hunc locum satis, ut mihi videtur, in iis libris quos legistis, expressit Scipio.* de eodem latius in 2. de nat. deor. Cic. 1. de legibus: *Ipsum autem hominem eadem natura*, &c. Ovid. Met. 1. *Pronaque cum spectent animalia*, &c. Silius: *Cui ratio, & magnae caelestia*, &c. Cicero 2. de nat. deor. *Qui primum eos humi excitatos*, &c.

Ennius] Ennius, ut suspicor, Hecuba, exprimens illud Euripidis: [Greek illegible].

Nimium b. est, cui nil mali est] Ita legendum est.

Nisi statuerit nihil esse, quo intersit, aut differat] Seneca: *Quod bonum est, bonos facit*, &c. Vide eundem: *Quicunque beatum esse se constituit, unum esse bonum putet, quod honestum est.* & aliquanto post: *Cetera opinione bona sunt, & nomen quidem habere commune cum veris: proprietas in illis boni non est. Itaque commoda tenentur, &, ut lingua nostra utar, producta.* Idem.

Quod est bonum, omne laudabile est: quod autem, &c.] Plutarchus: [Greek illegible], &c. Tusculan. (lib. 5.) *atque etiam omne bonum laudabile est*: &c. & paulo infra: *Etenim quidquid est quod bonum sit*, &c.

Quod non negari nullo modo, &c.] Dolor non est malum.

Atque iste vir altus & excellens, &c.] Sapiens sibi confidere debet Plutarch. χεύεστος ἐν τελείῳ ἀεὶ φύσεως Ὅθεν τῷ Διί, &c. Est & quoddam in 5 Tuscul.

Quod autem, &c.] Si sapientia est summum bonum, quomodo summum bonum esse potest, sapienter vivere? nam ut artificiose facere; est ἐπιγεννηματικόν τι ipsius artis: sic sapienter vivere, videtur ἐπιγεννηματικόν τι ipsius sapientiae. Respondet, non ita esse. imo in hoc dissimilem esse sapientiam ceterarum artium, &c. (Adscribam (*) hoc loco Mureti disputationem super hac ipsa re, in ejus adversariis inventam; videlicet, An motus praestantior sit quiete.) Saepe ac multum hoc, cum adolescens in philosophiae studia incumberem, mecum in animo cogitavi; motusne, an quietis naturam praestantiorem dici oporteret. nam cum intelligerem finem, ad quem cetera referuntur, iis quae ad ipsum referuntur, praestantiorem esse; motum non omnem ad quietem aliquam, tanquam ad finem referri: facile adducebar in eam sententiam, ut quietem motione omni praestantiorem arbitrarer. Magis etiam in eo confirmabar, cum in vitam actionesque hominum intuens, animadvertebam, eas maximam partem ita compositas esse, ut non alio, quam ad quietem atque otium spectare ac pertinere videantur. Etenim, ut a minimis progrediamur ad maxima, si de vilissimarum artium opificibus sciscitere, quid sit, cur se ipsi perpetuis propemodum laboribus torqueant, cur ante lucem evigilent, cur interdiu nullam, quantum in ipsis est, exercendi ac defatigandi sui faciant intermissionem; cur in multam usque noctem labores saepenumero producant suos; non fere aliud respondebunt, quam, ut Horatii verbis utar, *hac mente laborem sese ferre, senes ut in otia tuta recedant.* Quid? ipsos rectores, ac moderatores civitatum si quis interroget, quonam consilia omnia ac cogitationes referant suas? Nihil se, ut opinor, aliud, quam quietem ac tranquillitatem publicam spectare dicent. Quin & e privatis hominibus eorum sortem beatissimam ducimus, quibus securo, ac nullis interrupto laboribus otio frui licet: & hanc praeclarissimam civitatem idcirco omnium, quae in orbe sunt, felicissimam judicamus, quod cum ceterae omnes vehementissimis bellorum motibus agitentur; ea modo pars orbis, quam Venetorum resp.

(*) Nota Editoris Ingolstadiensis.

resp. imperio suo complexa est, communium calamitatum expers, placidissime composita conquiescat. Quies igitur labori ac motui anteponenda est: si quidem ipsa per se ac suapte vi expetitur: ad eam vero consequendam cetera omnia diriguntur. In eam sententiam pronus ac propensus ferebar; parumque jam aberat, quin, me disceptatore atque arbitro, lis pro quiete adversus motionem daretur; cum, ut Achillem Homerica Pallas, ita me ratio revocatum, & velut apprehensum crinibus, insistere coëgit, Hesiodium illud identidem insusurrans: Μηδὲ δίκην δικάσῃς, πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς. Cave, inquit, prius de controversia statuas, quam, quid utrinque dici possit, audiveris. Rationis igitur admonitu, collegi ipse me, eumque rem totam de integro accuratius recogitare coepissem; primum illud animadverti, motum ἐντελέχειαν quandam esse & ἐνέργειαν, ut ex definitione illius cognosci potest: quietem vero nihil aliud, quam στέρησιν, *id est*, ut ipse quoque Cicero loquitur, *privationem*. quanto igitur τὸ ἐντελὲς ἔχοντα τῆς ἀτελείας, τὰ ἐνεργοῦντα τῆς ἀργίας, τὸ ὄντα τῆς μὴ ὄντος antecellunt, tanto esse motum quiete praestantiorem. Ulterius etiam mentis acumine progrediens, cognoscebam, in tota rerum universitate nihil omnino esse ab omni prorsus motu remotum. etenim quicquid est, aut movet, ut Deus, ut mentes illae divinae superorum orbium agitatrices; aut & movet, & movetur, ut naturalia omnia; aut motui substernitur, ut locus; aut motum metitur, ut tempus. in illis autem primis corporibus, quorum commistione, quae infra lunam sunt, cetera omnia generantur; ut quodque maximam ad movendum vim habet, ita nobilissimum judicatur. Sed & animata ab inanimis non alia re, quam hac se ipsa movendi facultate dirimuntur.

IN LIBRUM IV.

Totam philosophiam tres in partes diviserunt] Diogenes Laërtius hujus divisionis Zenonem primum auctorem fuisse dicit. Plutarchus lib. 1. de placitis philosophorum testatur, eam esse Stoicorum: Aristotelem vero & Theophrastum, & ceteros aliter divisisse, nempe εἰς τὸ θεωρητικὸν, καὶ τὸ πρακτικόν.

Peripateticis Academicisque] Qui Speusippum, Academici; qui Aristotelem sectabantur, Peripatetici dicti sunt.

Re consentientes, vocabulis differebant] Supra lib. 2. Academ. non longe a primo: *Alter* (Plato) *quia reliquit perfectissimam*, &c.

Nova verba finguni] Contra praeceptum Aristotelis 2. Topicorum, etiam, ni fallor, lib. 6. ubi reprehendit haec in Platone, ὀφρυόσκιον ἀντὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ, σηψιδακὲς ἀντὶ φαλαγγίου, ὀστογενὲς ἀντὶ μυέλου.

Apte ac rotunde: quippe habes] Sic lib. 5. sub finem: *Quem hunc appellas, Zeno? beatum, inquit. etiam beatissimum? quippe, inquit.*

Illi egregie tradiderunt, hi omnino ne attigerunt quidem] Victorius in Castig. Ovid. 3. met. *Quid faciat? repetatne domum & regalia tecta, An lateat silvis? pudor hoc, timor impedit illud.* Ita enim legitur in veteribus, quanquam in recentioribus aliter scribitur.

Zeno id dixit esse ignem] Laërt. δοκεῖ δ' αὐτοῖς, τὴν μὲν φύσιν εἶναι πῦρ τεχνικὸν, ὁδῷ βαδίζον εἰς γένεσιν. (Quod Cicero) II. de nat. deor. (sic expressit) *Zeno igitur ita naturam definit, ut eam dicat ignem esse artificiosum, ad gignendum progredientem via.* & I. Tuscul. 15. *Zenoni Stoico animus ignis videtur.*

Ampulla, aut strigilis accedat] Victorius. Ampulla, vasculum vinarium e corio. Plautus Rudent. act. 3. sc. 4. *Ni erat tam sincerum*, &c. Gestabatur a Cynico, mendicisque. In Persa ac. 1. sc. 3. *Cynicum esse egentem*, &c.

IN LIBRUM V.

Cum audivissem Antiochum] Antiochum Ascaloniten, quem Plutarchus, ut hominem eruditissimum, ingeniosissimum, eloquentissimum, veteris Academiae illis temporibus principem, in Lucullo commendat. Hic scripsit librum ad Q. Lucilium Balbum, quo contendebat, Stoicos cum Peripateticis re concinere, verbis discrepare. Cic. 1. de nat. deor. ubi eum Balbus ipse *hominem inprimis acutum* vocat. Cicero autem 2. Acad. de Lucullo loquens, *Cum autem*, inquit, *e philosophis ingenio*, &c. Antiochi frater Aristus fuit, homo ipse quoque in philosophia eruditus.

Ptolemaeium] A Ptolemaeo, Lagi filio, conditum. Pausanias in Atticis.

Cum M. Pisone] *M. Piso quicquid habuit, habuit ex disciplina, maximeque ex omnibus, qui ante fuerunt, Graecis litteris eruditus fuit.* in Bruto, ubi vide Corradum.

A Dipylo] Porta ea velut in ore urbis posita, major aliquanto patentiorque, quam ceterae, est: & intra eam, extraque latae sunt viae: & extra limes mille ferme passus in Academiae gymnasium ferens. Livius lib. 31.

Stadia] 4. digiti, palmus. 4. palmi, pes. 5. pedes, passus. 6. pedes, orgyia. 100. pedes, plethrum. 100. orgyiae (Herodotus) sive sex plethra (Suidas) sive 600. pedes (Gellius & Suidas) stadium. Plin. tamen 625. rectius, ut puto. habet enim 125. passus, cum octo stadia efficiant milliarium, quod habet mille passus.

Staseam Neapolitanum] De quo in primo de oratore: *Est enim apud M. Pisonem adolescentem* &c. & *infra: Quia memini Staseam Neapolitanum, doctorem illum tuum*, &c.

Theophrasti de beata vita liber] Supra lib. 1. Academ. *Theophrastus autem, vir & oratione suavis*, &c. Vide infra.

Strato, Physicum] Supra eodem loco lib. 1. Acad. *Nam Strato ejus auditor*, &c.

Propagabat tamen vitam] Uti. Seneca 228. Inde illud Maecenatis turpissimum votum, quo & debilitatem non recusat, & deformitatem, & novissime acutam crucem, dummodo inter haec mala spiritus prorogetur. *Debilem facito manum*, &c.

Ut apud Attium] De Philoctete, Attii tragoedia, Varro lib. 6. de ling. Lat.

Pennarumque contextu] *Pinnarumque*, &c. Fam. lib. 7. ep. ult. *Quod haec pennigero, non armigero in corpore*. &c. ubi vide Scholia Manutii.

In Archimede] Plut. in Marcello. Liv. lib 24. & 25.

Aristophanem, &c.] Aristoph. & Cleanthis lucerna.

Quid de Pythagora] Pythagoras in Aegyptum ad Chaldaeos, in Creta cum Epimenide, in Idaeum descendit antrum: in Aegypto quoque adyta ingressus est.

Quid de Platone] Plato Cyrenen in Africa, ubi audivit Theodorum mathem. in Italiam ad Pythagoreos, in Aegyptum ad sacerdotes. decreverat & Magis Persarum congredi, sed impeditus est bellis.

Aut

Aut Democrito] Democritus in Aegyptum, in Persidem ad rubrum mare, in Indiam ad Gymnosophistas, in Aethiopiam.

Cn. Aufidio] *Cn. Aufidius praetorius, & in senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, & Graecam scribebat historiam, & vivebat in litteris.*

Ne quietem sempiternam] Etenim vita ipsa est ἐν τῷ ἐνεργεῖν. Aristot. 9. Ethic.

Endymionis somnum] Plinius lib. 2. cap. 9. Interpres Apollonii lib. 4. Ἐνδυμίωνος ὕπνον καθεύδεις. ἐπὶ τῶν ὑπνηλῶν λέγεται ἡ παροιμία, διὰ τὸ τὸν Ἐνδυμίωνα ὕπνῳ ἐγκαθεύδειν, καὶ ἔτι καθεύδειν, καὶ σὺν αὐτῷ εἶναί φασι. Suidas. Didymus in 5. Odysseae ait, Tithonum Laomedontis filium, Priami fratrem, Aurorae maritum fuisse. Endymionem autem concubuisse cum Luna, idque ita ἀλληγορικῶς· Endymionem quidem venatorem eximium fuisse, qui totos dies venaretur, totas noctes dormiret. ideoque dictum dormire cum Luna. Tithonum Astrologum praestantem, qui totas noctes vigilaret, sub auroram vero, cum astra amplius contemplari non posset, dormire inciperet. inde dictum συνδιῆγε τῇ ἠοῖ. Cicero 1. Tuscul. *Endymion vero, si fabulas* &c.

Aut quaerere quempiam ludum] Aristot. 7. Eth. ait, corporeas voluptates maxime requiri περὶ τῶν μὴ ἀναγκαίων ἄλλως χαίρειν. Vide etiam lib. 10. Eth.

Honoribus imperiisque adipiscendis] Magistratuum quidam sunt honores modo, sed sine imperio, ut censurae: quidam cum imperio, ut consulatus, praetura. Tribunos etiam imperium non habuisse, testatur Plutarch. in problem. Qui imperium habebant, creabantur binis comitiis, centuriatis primo, deinde curiatis. ceteris centuriata lex sat erat, ut est in secunda Agraria.

Omnium enim rerum principia parva sunt, &c.] Cujuslibet numeri principium est unitas: magnitudinis punctum, saltem secundum Mathematicos. Maxima flumina a perexiguis fontibus manant. gravissimis incendiis parva saepe scintillula principium praebet. e parvis principiis lites, discordiae, seditiones. e grano uno seges amplissima: parva principia magnarum arborum, e tenui surculo arbor procerissima enascitur. item magnorum vitiorum. unde dictum, *principiis obsta*. & Persius: *Venienti occurrite morbo*. Artium omnium parva fuere prin-

cipia. imperiorum etiam, & rerump. Aristot. περὶ ζώων γεν. lib. 1. 361. in Aldinis veteribus: αἱ γὰρ ἀρχαὶ μεγέθει μὲν μικραί, τῇ δυνάμει μεγάλαι εἰσί. Idem 1. de caelo 92. ἡ ἀρχή, δυνάμει μείζων ἢ μεγέθει. διόπερ τὸ ἐν ἀρχῇ μικρόν, ἐν τῇ τελευτῇ γίνεται παμμέγεθες. Idem 1. Nicomach. de principiis loquens, σπουδαστέον, inquit, ὅπως ὁρισθῶσι καλῶς. μεγάλην γὰρ ἔχουσι ῥοπὴν πρὸς τὰ ἑπόμενα. δοκεῖ γὰρ πλεῖον ἢ τὸ ἥμισυ τοῦ παντὸς εἶναι ἡ ἀρχή, καὶ πολλὰ συμφανῆ γίνεσθαι δι' αὐτῆς τῶν ζητουμένων. Horat. *Dimidium facti, qui coepit, habet.* Ἀρχὴ ἥμισυ παντός, hemistichium Hesiod. Arist. 5. Polit. ἡ δ' ἀρχὴ λέγεται ἥμισυ εἶναι παντός. Plato lib. 6. de legib. ait esse πλέον ἢ ἥμισυ. Plutarch. in lib. de audiendis poëtis citat versus Sophoclis; quibus ait uniuscujusque operis eventum a principio pendere. Plato 2. de Rep. οὐκοῦν οἶσθα, ὅτι ἀρχὴ παντὸς ἔργου, &c. Idem in Cratylo: δεῖ δὴ περὶ τῆς ἀρχῆς παντὸς πράγματος παντὶ ἀνδρὶ τὸν πολὺν λόγον εἶναι, καὶ τὴν πολλὴν σκέψιν, εἴτ' ὀρθῶς, εἴτε μή, ὑπόκειται.

Ita definitur a Stoicis] In Lucullo 6. *Cum enim ita negaret quicquam esse*, &c.

Quae Theophrastus de fort.] In libro περὶ εὐδαιμονίας, ut eum vocat Athenaeus lib. 13. ut autem Cicero convertit lib. 5. Tuscul. *de vita beata.* Vide supra. primo autem Tuscul. ita scribit: *Quid? tu in eo sitam vitam beatam putas?* ubi est in Graeco Platonis in Gorgia: τί δαί; ἐν τούτῳ πᾶσα ἡ εὐδαιμονία ἐστίν;

Q. Metellus] Macedonicus. Vellejus lib. post. *Vix ullius gentis, aetatis, ordinis*, &c. Paulo aliter Plinius cap. 44. libr. 7. & Valerius cap. 1. lib. 7.

Omnis auctoritas philosophiae, &c.] *Nam cum ea caussa impulerit eos*, &c. Cic. 5. Tuscul.

Cur ad ceteros Pythagoreos] Laërtius in Pythagor. sub finem: Τελευταῖοι ἐγένοντο τῶν Πυθαγορείων Ξενόφιλός τε ὁ Χαλκιδεὺς ἀπὸ Θρᾴκης, καὶ Φάντων ὁ Φλιάσιος, καὶ Ἐχεκράτης, &c.

Ethecratem] Leg. *Echecratem.* Echecrates in Phaedone loquens inducitur.

Qui vere, falsone, quaereremus] *Qui* (*vere, falsone, quaeremus*, &c.) Vide Victorium Var. lect. lib. 15. cap. 9.

Ea esse beata non potest] *Hoc nomen beati longe lateque patet*, &c.

Terram mihi crede, ea lanx, &c.] *Quaero, quam vim habeat libra*, &c. Tuscul. 5.

Semper enim ex eo, &c. tota res appellatur] *Antiochus dicebat, ex majore parte plerasque res nominari, etiamsi qua pars abesset.* Tusculan. quaest. Anaxagoras dicebat, omnia nominari ab eo, cujus in ipsis plurimum esset. Aristoteles 1. Physic.. Aethiops niger, etiamsi habet dentes albos, & contra, &c. Sic Medici cholericos, phlegmaticos, &c. Acervum tritici dicemus etiam, licet in eodem sint tria grana hordei.

Quem semel ait in vita risisse Lucilius] Plinius cap. 19. lib. 7. Erasmus in Adag. *similem habent labra lactucam.* Solinus cap. 4. Pomponius Atticus dicitur nunquam mentitus esse. *Antonia Drusi nunquam expuit. Pomponius poëta nunquam ructavit. Quidam populi in Aethiopia nunquam somniant.* Plinius.

Cum ab Orete] L. *Oroete. Orete* Victor.

Stoicus licet minime] Eodem argumento utitur in Tusculanis lib. 5. Leg. *Stoici scilicet. Minime: sed isti,* &c. Sic Heauton. *Minime: sed erat hic anus,* &c.

M. A. MURETI IN CICERONEM PRO DEJOTARO SCHOLIA.

Socrates apud Platonem in Timaeo natura comparatum esse ait, ut, qui pulchras animalium formas alicubi periti artificis manu aut sculptas, aut pictas viderunt, aut etiam animalia ipsa, viva quidem, sed quiescentia, mirabili quodam studio teneantur spectandi eadem moventia se, & aliquid eorum, quae ipsorum naturae consentanea sunt, obeuntia. Ideoque se post illam copiosissimam & eruditissimam de perfecta rep. disputationem, quam decem libris Plato complexus est, sibi plene satisfactum non putare, nisi vivam quodammodo eandem remp. videat, & praecepta, quibus eam ipsemet informaverat, exsequentem. Idem vobis quoque usu venire, facile adducor, ut credam: ut, cum superioribus mensibus multa eloquentiae praecepta cognoveritis, eloquentiamque ipsam aut quasi depictam, aut quasi quiescentem intuiti sitis, eandem nunc vivam ac spirantem, & praeclara illa, quae ex Aristotele audistis, exercentem spectare cupiatis. Faciam igitur, quantum quidem vires meae ferent, id quod & velle vos, & merito velle arbitror: &, antequam aggrediar ad explicandum secundum ejusdem philosophi librum de arte dicendi, eorum quae pervolutando libro primo didicimus specimen vobis aliquod in hac brevi Ciceronis oratione exhibebo: ut tanto postea avidiores & alacriores ad ea quae reliqua sunt, cognoscenda veniatis. Sed quia, ut eas regiones in quibus versamur, & eos homines quibuscum vivimus, ita ea loca eosque homines, de quibus quotidie audimus, nosse jucundum est: principio quaedam de Gallograecia, in qua regnavit De-

jotar

jotarus: tum de ipso Dejotaro nonnulla dicam, quae neque ipsa per se cognitu indigna sint, & quasi facem praeferant nobis ad hanc orationem facilius intelligendam.

Galatia igitur, quae alio nomine Gallograecia vocatur, Asiae regio est, Phrygiae, Bithyniae, & Armeniae minori contermina: dicta ex eo, quod illam antiquissimis temporibus, Tectosages, & alii quidam Galliae populi, pulsis indigenis, occuparunt. Ita enim apud Suidam legimus. Cum tanta hominum multitudo excrevisset in Gallia, ut regio ipsa, quamvis ferax, vix eis alendis suffectura videretur, trecenta Gallorum millia in Asiam venisse, & sedes posuisse ea in parte, quae ex ipsis Galatia, aut Gallograecia vocata est. Qua de re verba haec sunt Lactantii libro tertio ad Probum: *Galli antiquitus a candore corporis Galatae nuncupabantur: & Sibylla sic eos appellat. Quod significare voluit poeta, cum ait: Galli per dumos aderant, arcemque tenebant, Defensi tenebris, & dono noctis opacae. Aurea caesaries ollis atque aurea vestis. Virgatis lucent sagulis: tum lactea colla Auro innectuntur: cum posset dicere candida. Hinc utique Gallia provincia, in quam Galli aliquando venientes, cum Graecis se miscuerunt. Unde primum ea regio Gallograecia, post Galatia nominata est.* S. Hieronymus in lib. de locis Hebraicis: *Galatia provincia Asiae, a Gallis vocabulum trahens, qui in auxilium a rege Bithyniae evocati, regnum cum eo, parta victoria, diviserunt. sicque deinde Graecis admixti, primo Gallograeci, post Galatae sunt appellati. Eorum metropolis est Ancyra.* Temporibus S. Hieron. non Graece, sed Trevirorum lingua adhuc loquebantur, post tantum temporis intervallum, adhuc ipso vocis sono testantes originem suam. Eum, quo duce profecti sunt, alii Brennum, alii Leonem, Strabo Leonorium vocat. Qui & ipse lib. 12. iisdem narratis, ait eam olim divisam fuisse in 4. tetrarchias, inde in tres, in duas. totam tandem cessisse Dejotaro. ac postremo in provinciae formam redactam esse. Sed Hirtius, eam occupatam fuisse a Dejotaro, aliis tetrarchis id injuria fieri querentibus. De quo ipso Dejotaro tempus est pauca dicendi. Adjuverat imperatores R. toto vitae suae tempore in iis bellis, quae R. in Asia gesserant. & ipse vicissim a R. rex ex tetrarcha factus, & magna parte regni auctus fuerat. Donaverat etiam